POKRAJINSKI MUZEJ PTUJ

PTUJSKI ARHEOLOŠKI ZBORNIK

OB 100-LETNICI
MUZEJA IN MUZEJSKEGA DRUŠTVA

PTUJ 1993

POKRAJINSKI MUZEJ PTUJ

PTUJSKI ARHEOLOŠKI ZBORNIK

OB 100-LETNICI
MUZEJA IN MUZEJSKEGA DRUŠTVA

PTUJ 1993

POKRAJINSKI MUZEJ PTUJ

PTUJSKI ARHEOLOŠKI ZBORNIK

OB 100-LETNICI
MUZEJA IN MUZEJSKEGA DRUŠTVA

STOLETNICA MUZEJSKEGA DRUŠTVA PTUJ
1893 • 1993

PTUJ 1993

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva

Glavni
in tehnični urednik: Brane Lamut

Oblikovanje: Boris Prelog, Brane Lamut; oblikovanje znaka Muzejskega društva: Studio Marketing; tehnična sodelavka: Nejka Uršič-Jesenik

Lektorja: Mira Medved (slovenščina, večina člankov), dr. Ante Stamač (hrvaščina)
Prevodi: Phil Mason, Barbara Smith-Demo (angleščina), Breda Dervišić (nemščina)

Izdal: Pokrajinski muzej Ptuj, Muzejski trg 1, SLO - 62250 Ptuj, zanj Boris Miočinović
Odbor za pripravo stoletnice: zanj Marija Hernja-Masten
Tisk omogočil: Sekretariat za družbene dejavnosti občine Ptuj, zanj Kristina Šamperl-Purg.

Tisk: PP PC Ptujska tiskarna
Naklada: 1000 izvodov.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

903/904(497.122-18) (082)

Ptujski arheološki zbornik : ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva / [glavni urednik Brane Lamut ; prevodi Phil Mason, Breda Dervišić, Barbara Smith-Demo]. - Ptuj : Pokrajinski muzej, 1993

1. Lamut Brane
35226880

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-389/93 mb z dne 3. 6. 1993 je publikacija uvrščena med proizvode za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Na naslovnici: Leopold Prinz, EX LIBRIS VIKTORJA SKRABARJA.

KNJIŽNICA IVANA POTRČA PTUJ DOMOZNANSKI ODDELEK
LUDSKA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA ŠTUDIJSKI ODDELEK PTUJ
32983 D
902/904 PTU
50/5942
15.11.1993

VSEBINA

Vojtch RAJHER, Predsednik Skupščine občine Ptuj: Stoletnica muzeja in Muzejskega društva 9

Brane LAMUT: Ob stoletnici 11

PRAZGODOVINSKE DOBE

Marija LUBŠINA-TUŠEK: Kamnito orodje v severovzhodni Sloveniji 31

Neva TRAMPUŽ OREL: Spektrometrične raziskave poznobronastodobnih depojskih najdb Pušenci, Cerovec in Hudinja 159

Ivančica PAVIŠIĆ: Kasnobrončanodobno naselje Špičak u Bojačnom. Prilog poznavanju ruške grupe 171

Dragan BOŽIČ: O latenskih najdbah na območju Ptuja 189

RIMSKA DOBA

Iva MIKL-CURK: Petoviona v sožitju z bližnjimi in daljnimi kraji . . . 205

Marjeta ŠAŠEL KOS: Petovionska vladajoča aristokracija 219

Mateja BELAK: Med Nutricami in Mitro 233

Tamás BEZECZKY: Gari Flos Hispanici *(Povzetek)* 245

Erna DIEZ: Magna Mater ali Nutrix? *(Povzetek)* 261

Paola KOROŠEC: Srebrn rimski prstan s Ptuja — Rabelčja vas. Zaščitne raziskave leta 1977 263

Josip KOROŠEC: Fragment kipca Herkula s Ptuja-Rabelčja vas (B-V/1977) 271

Stanko PAHIČ: Petoviona v mariborskem muzeju 283

Janka ISTENIČ: Oljenke z zahodnega grobišča Petovione 311

Jana HORVAT: Svinčeni izstrelki za pračo na jugovzhodnoalpskem področju 331

Cristine ERTEL: Štukature iz Petovione *(Povzetek)* 354

Verena GASSNER: Panonska loščena keramika iz Karnunta z žigosanimi okrasi *(Povzetek)* 377

Ivan TUŠEK: Rimsko grobišče na novi obvoznici ob Potrčevi cesti v Ptuju 385

Mojca VOMER GOJKOVIČ: Lončarsko-opekarska delavnica v rimski obrtniški četrti na Ptuju. Prve ugotovitve o izkopavanjih pri ptujski bolnišnici 449

Mira STRMČNIK-GULIČ: Skrb za izročilo preteklosti 481

POZNA RIMSKA DOBA

Slavko CIGLENEČKI: Arheološki sledovi zatona antične Petovione 505

Timotej KNIFIC: Hunski sledovi v Sloveniji? 521

SREDNJI IN NOVI VEK

Željko TOMIČIĆ: Prilog istraživanju kronologije bjelobrdskog segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj-Grad . . . 543

Marjana TOMANIČ-JEVREMOV: Slovanski grobovi iz nekropole na grajskem griču v Ptuju, odkriti v letih 1971, 1987 in 1988 . . 581

Brane LAMUT: Poznosrednjeveške in zgodnjenovoveške najdbe s Ptuja. Preliminarno poročilo o arheoloških izkopavanjih na lokaciji Ptuj-Prešernova ulica 6 . . 601

VARIA

Branko Mušič: Geofizikalne meritve na rimskodobnem arheološkem najdišču ob Vespazianovi ulici na Ptuju 629

CONTENTS

Vojtch RAJHER, President of Ptuj's City Council — The centenary of the museum and the Museum Society 10

Brane LAMUT: — About centenary 25

PREHISTORY

Marija LUBŠINA-TUŠEK: — The Stone Axes of Northern Slovenia *(Summary)* . . 67

Neva TRAMPUŽ-OREL: — Spectrometric Research of the Late Bronze Age Hoard Finds from Pušenci, Cerovec and Hudinja *(Summary)* 169

Ivančica PAVIŠIĆ — The Late Bronze Age Settlement of Špičak in Bojačno. A Contribution to knowledge of the Ruše group *(Summary)* 178

Dragan BOŽIČ: — Concerning the La Tène Finds on Ptuj Region *(Summary)* 202

ROMAN PERIOD

Iva MIKL-CURK: — Poetovio in coexistence at home and abroad *(Summary)* 217

Marjeta ŠAŠEL KOS: — The rulling aristocracy in Poetovio *(Summary)* . . . 229

Mateja BELAK: — Between the Nutrices and Mithras *(Summary)* . . . 238

Tamás BEZECKY: — Gari Flos Hispanici 241

Erna DIEZ: — Magna Mater oder Nutrix? 251

Paola KOROŠEC: — A Roman Silver Ring from Ptuj-Rabelčja vas. Rescue Excavations 1977 *(Summary)* 268

Josip KOROŠEC: — A Fragment of Statuette of Hercules from Ptuj-Rabelčja vas (B-V/1977) *(Summary)* 278

Stanko PAHIČ: — Poetovio in the Maribor Museum *(Summary)* 302

Janka ISTENIČ: — Oil Lamps from the western cemetery at Poetovio *(Summary)* 339

Jana HORVAT — Lead Slingshot in the Southeastern Alpine Region *(Summary)* 000

Christine ERTEL: — Stuckgesimse aus Poetovio 341

Verena GASSNER: — Pannonische Glanztonware mit Stempelverzierung aus Carnuntum 359

Ivan TUŠEK: — The Roman cemetery on by-pass at Potrčeva cesta in Ptuj *(Summary)* 411

Mojca VOMER GOJKOVIČ: — The Pottery-title workshop in the Roman Craft Quarter in Ptuj. The first results of the excavations at the Hospital in Ptuj *(Summary)* . . . 463

Mira STRMČNIK-GULIČ: — Taking care of the legacy of the past (Summary) . . 488

LATE ROMAN PERIOD

Slavko CIGLENEČKI: — Archaeological Traces of the Fall of Roman Poetovio *(Summary)* 516

Timotej KNIFIC — Huns Traces in Slovenia? *(Summary)* 537

MEDIAVAL AND EARLY MODERN PERIOD

Željko TOMIČIĆ: — A contribution to research into the chronology of the Bijelo Brdo section of the mediaeval cemetery of Ptuj-grad *(Summary)* 559

Marjana TOMANIČ-JEVREMOV: — Slavic Graves from the Necropolis on the Castle Hill in Ptuj, discovered in 1971, 1987 and 1988 *(Summary)* 594

Brane LAMUT: — Late mediaeval and early modern finds from Ptuj. An interim report on the archaeological excavations on the site at Ptuj — Prešernova 6 *(Summary)* . . . 613

VARIA

Branko MUŠIČ: — Geophisical Survey of the Roman Period Site on Vespazianova ulica in Ptuj (Summary) 635

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 9-10.

STOLETNICA MUZEJA IN MUZEJSKEGA DRUŠTVA

VOJTEH RAJHER

Predsednik
Skupščine občine Ptuj

*Prijazno vabilo k pisanju predgovara k publikaciji: **Ptujski arheološki zbornik**, izdani ob stoletnici muzeja in Muzejskega društva, je doseglo dvoje:*

Prvič: spoznanje, da sprejemamo program prireditev, posvečen stoti obletnici, pomemben kulturni dogodek ne le za naše mesto, preveč neprizadeto, kot nekaj, kar je samoumevno in vsakdanje. Množica raznovrstnih kulturnih prireditev pa kaže na ustvarjalnost in na potrebo po kulturnih dobrinah, ki so plod lastnega zavedanja. Tako smem reči, da semena, posejana pred leti, bogato rodijo.

Drugič: razmislek o tem, kako kaže ravnati, da bi tudi v prihodnje širili svoje znanje in védenje o nas, saj oboje pomeni bogastvo.

Razmislek o prihodnjih ravnanjih je odvisen od ocene, kaj so pretekla leta od ustanovitve muzejskega društva, arheoloških izkopavanj, hrambe in obdelave gradiv pomenila za naše mesto. Poglobljena ocena je seveda v pristojnosti strokovnjakov in institucij. Ni pa potrebno biti strokovnjak za oceno, da je že s Povodnovo vgradnjo rimskih izkopanin v Mestni stolp dobilo mesto svoj simbol. Ta je kot opomnik določal smer ravnanja in nas varoval pred nepretehtanimi odločitvami. Ne smemo namreč pozabiti, da so bila pretekla leta v znamenju mnogih revolucij, torej naglih sprememb, in je zato razvoj potekal skokovito od stopnje do stopnje. Vsemu navkljub pa je naše mesto ohranjalo neko pravljično podobo, čeprav je tudi sámo sprejemalo in oddajalo novosti sodobnega sveta.

*Zato je pretekli čas mogoče razumeti kot čas simbioze med mestom, muzejem in zgodovinskim društvom, saj je Ferkov mestni muzej prerasel v današnji Pokrajinski muzej, Ljudsko in študijsko knjižnico in Zgodovinski arhiv, danes osrednje kulturne ustanove našega mesta. Tega razvoja se zaveda tudi mesto, saj se na simbolni ravni sámo poimenuje **Ptuj — mesto muzej** in zdaj **Ptuj — zakladnica tisočletij**. Mesto, ki je zaradi odmika prometnih osi proti zahodu izgubilo na gospodarskem pomenu, je zadržalo z ohranjanjem kulturnih ustanov vlogo kulturnega središča.*

Morda dosedanji tekst izzveni samovšečno zaradi odkrivanja vezi in vplivov med mestom in muzejem in je v predgovoru arheološkega zbornika premalo poudarjena vloga izkopanin na širšem območju - območju sedanjih občin Ptuj in Ormož. Zato pa bo z ustanovitvijo enote Pokrajinskega muzeja v Veliki Nedelji ob njegovi stoletnici ta nedoslednost odpravljena. S tem bo le poudarjena odgovorna naloga osrednje pokrajinske ustanove.

Pospešena prenova starega mestnega jedra na Ptuju omogoča postopno ***oblikovanje centra humanističnih dejavnosti,*** *v katerem bodo imele osrednjo vlogo vse tri, iz Mestnega muzeja razvite ustanove. Od njih bodo prevzemale generacije otrok, dijakov, študentov in raziskovalcev posebna znanja, s čimer bodo ohranjali našo kulturno in občecivilizacijsko dediščino.*

Vse tri kulturne ustanove pa bodo v staro mestno jedro vabile tudi goste in s tem omogočale bodoči razvoj turistično gospodarske dejavnosti v našem mestu. Tako bo krog sklenjen v pričakovanje naših obletnic, še enkrat bo dokazano, da je to vse, kar resnično zmoremo dati prihodnji generaciji.

Hvala za veliko in dobro opravljeno delo.

THE CENTENARY OF THE MUSEUM AND THE MUSEUM SOCIETY

The kind invitation to write the forewored to the publication ***Ptujski arheološki zbornik,*** *published on the occasion of the Centenary of the Museum and the Museum Sociaty, has achieved two goals:*

Firstly: the acknowledgement that we receive the program of the celebrations, dedicated to the Centenary, an important cultural happening not just for our town, which hardly affected, as before, by the self-evident and the everyday. However, the many cultural happenings of different kinds show the creativity and the need for cultural wealth, which is the fruit of self- awareness. Thus, I can say that the seeds, which were sown years ago, have richly borne fruit.

Secondly: a meditation about how it can be shown that it should be handled so that in future we can also spread knowledge and learning about us, as both of these mean wealth.

The consideration of a future strategy is dependant on the evaluation of what, that which has been undertaken in the past years from the foundation of the Museum Society, archaeological excavations and the storing and analysis of the material, has meant for our town. A deeper evaluation is naturally the concern of the experts and institutions. However, one does not have to be an expert to realise that the town had already gained its symbol when Povodem caused the Roman remains to be built into the Town Tower. As a reminder, this defined the direction of handling and protected us from ill-considered decisions. Namely, we should not forget that the last few years have seen many revolutions, rapid changes and so development has leaped ahead. However, in spite of this, our town has preserved its almost fairytale visage, although it has also developed and let in the novelties of the modern world.

Thus, the preceeding period can be understood as a period of symbiosis between the town, the Museum and the Historical Society, as the Ferk Museum grew into the Regional Museum, the Public and Study Library and the Historical Archive of today, the modern central cultural institutions of our town. The town itself is also aware of this development, as on the symbolic level it calls itself Ptuj — the town, the Museum and now Ptuj — the Treasury of the Millenia. The town, which lost its economic importance as a results of the shift of the communication axes to the west, retained its role as a cultural centre with the preservation of the cultural institutions.

Perhaps the text up to now provokes self-complacency due to the discovery of the links and influences between the town and the Museum and as the forward to the journal places too little emphasis on the role of excavations in the wider region — the area of the modern administrative districts of Ptuj and Ormož. However, this inconsistency will be rectified by the foundation of a unit of the Regional Museum in Velika Nedelja on the Centenary. This will only emphasise the guiding purpose of the central regional foundation.

The successful renovation of the old town centre in Ptuj will permit the gradual establishment of ***A centre for Humanistics Studies,*** *in which all three of the foundations, which developed from the town museum, will have a central role. Generations of children, secondary school pupils, students and researchers will gain special knowledge from them, with which they will preserve our cultural and common civilized heritage.*

However, all three of the cultural institutions will also invite visitors to the old town centre and will, thus, permit the future development of touristic-economic activities in our town. Thus, the circle will be closed to awaiting of our anniversaries and it will be once again shown that all of this belongs to that which we must, in all truth, pass on to future generations.

Congratulations on a great work well done.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 11-30.

OB STOLETNICI

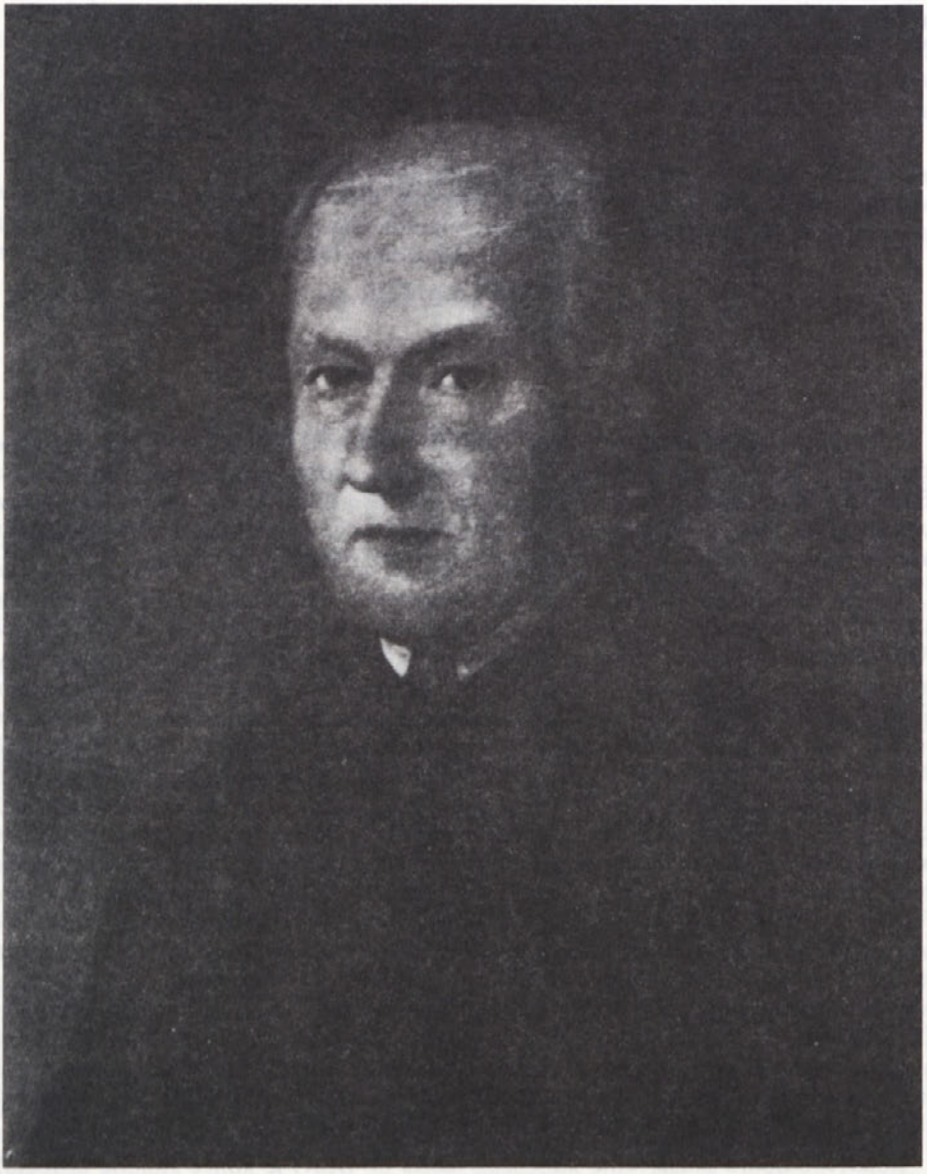
BRANE LAMUT

Pokrajinski muzej Ptuj je ob svoji častitljivi obletnici posvetil osrednjo pozornost arheologiji, saj so predstavljale zbirke izkopanin skozi več desetletij pretežni del zbranega gradiva in temelj za razvoj muzeja. Ob tej priložnosti smo pripravili razstavo *Archaeologia Poetovionensis* s publikacijo, kjer bo razvoj prikazan podrobneje, zato tu le na kratko o ljudeh, ki so preučevali arheološke ostaline naše regije.

Ptujski muzej je na območju današnje Slovenije za ljubljanskim (1821) in celjskim (1882) tretja najstarejša tovrstna ustanova (1893), ostaline rimskega mesta (*Colonia Ulpia Traiana Poetovio*) pa so preučevali že davno pred ustanovitvijo muzeja. Prva risba antičnega kamna, nagrobnika Marka Valerija Vera, po centralni reliefni sceni imenovanega "Orfejev spomenik", je nastala že v renesančnem času, v začetku 16. stoletja. Zanimanje za arheološke ostaline se je tako kot drugod povečalo v prvi polovici 19. stoletja. Tako je dal vzidati ptujski kurat Simon Povoden leta 1830 po mestu in okolici zbrane rimske nagrobnike in posvetilne kamne v mestni stolp, kjer je bilo že prej predstavljenih nekaj tovrstnih spomenikov in nastala je ena najstarejših zbirk na prostem, ki jo danes imenujemo Povodnov muzej. Gradivo je bilo večkrat prerisovano, strokovno pa je obdelal in objavil vse plastične in reliefne spomenike A. Conze (*Römische Bildwerke einheimisches Fundorts,* 1875, 1877). Napisni rimski kamni Petovione so našli svoje mesto tudi v delu Th. Mommsena: *Corpus inscriptionum latinarum (CIL) III* (1873). Poleg teh dveh temeljnih objav naj omenimo za čas pred ustanovitijo muzeja še delo lokalnih zgodovinarjev, kot so bili: p. Ludvig Pečko, Ferdinand Raisp, pisec prve knjige o mestu: *Pettau, Steiermarks älteste Stadt* (1858), ki mu je podaril tudi svojo zbirko novcev, dalje Jožef Felsner, pisec vodnika po mestu in ljubiteljev starin, Rudolf Hönisch se je ukvarjal z numizmatiko, M. Seehan, oskrbnik, pa je v grajskih prostorih postavil manjšo arheološko zbirko.

Relativno dobro poznavanje atničnega mesta ob Dravi je konec stoletja pritegnilo več ustanov in posameznikov, ki so pričeli z arheološkimi raziskavami. Na prvem mestu naj omenimo graškega profesorja zgodovine Franca Ferka, ki je začel z izkopavanji že leta 1889, za njim so tu delovali še S. Jenny, O. Fischbach, A. Premerstein, W. Gurlitt, A. Kohaut in drugi.

Gradivo je odhajalo v druge muzeje, zato so ljubitelji starin v mestu ustanovili leta 1893 Muzejsko društvo, ki je postavilo zbirke v zgradbi tedanje gimnazije. Z ustanovitvijo muzeja se je odtekanje arheoloških izkopanin v druge muzeje vsaj delno

Simon Povoden (1753–1841) je dal leta 1830 v mestni stolp vzidati napisne in reliefne spomenike rimske Petovione. Njegova dela so ostala v rokopisih, uporabljali pa so jih številni avtorji, navajata ga Th. Mommsen in A. Conze. (Foto: Bine Kovačič).

Simon Povoden (1753–1841). In 1830 he ordered to immurate some Poetovio — inscriptions and — reliefs into the city tower. His work remained in manuscripts and was referred to by many authors. He was cited by Th. Mommsen and A. Conze. (Photo: Bine Kovačič).

Franc Ferk (1844–1925), graški profesor zgodovine in prvi raziskovalec arheoloških ostalin Petovione. Ptujskemu muzeju je poklonil svojo bogato zbirko starin, ustanova pa se je dolgo imenovala po njem: Mestni Ferkov muzej. (Foto: Bine Kovačič).

Franc Ferk (1844–1925) Professor of history in Graz, the first explorer of archaeological remains of Poetovio. He dedicated his rich antique collection to the Museum of Ptuj and this institution was for a longer period named after him: The City Museum F. Ferk. (Photo: Bine Kovačič).

omejilo. Profesor Franc Ferk je poklonil muzeju leta 1898 svojo bogato zbirko starin, ustanova pa se je več desetletij imenovala po svojem donatorju, Mestni Ferkov muzej.

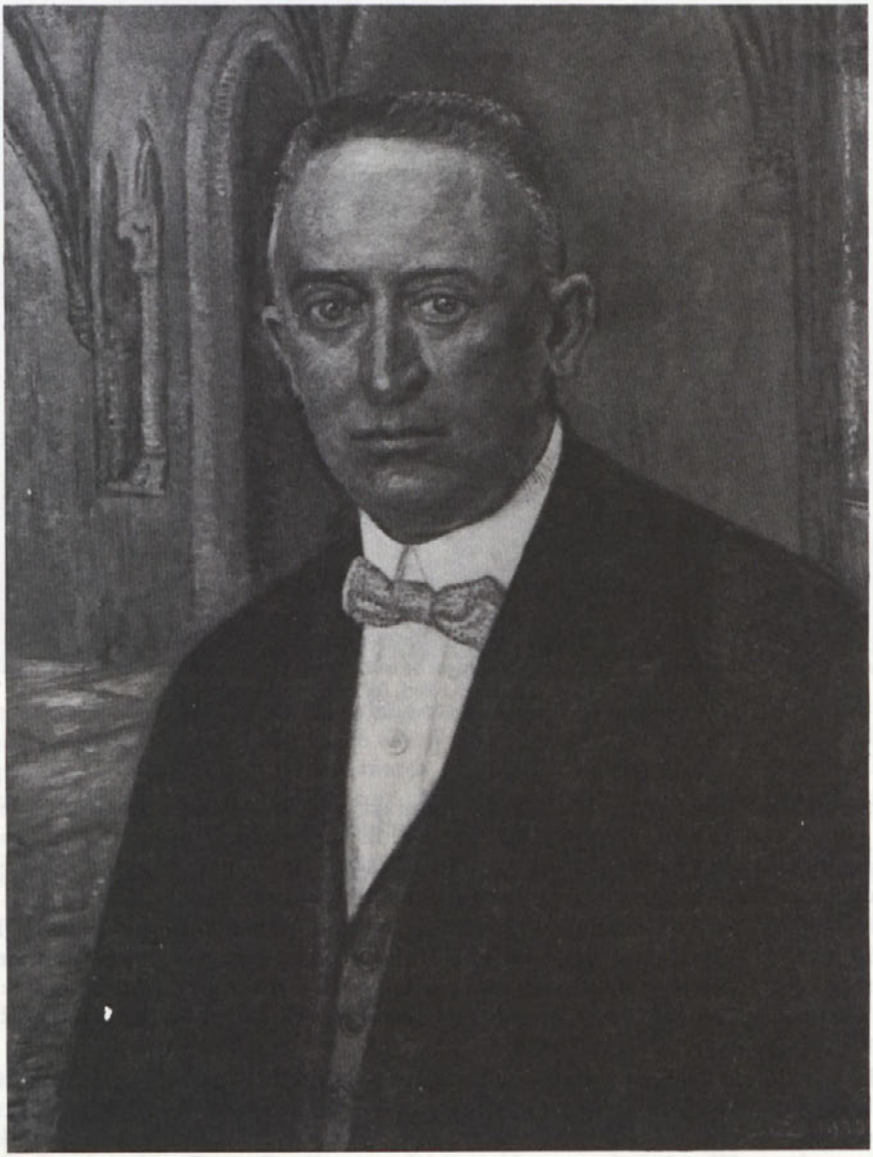
Poleg arheologov so izkopavali tudi domačini. Tako je lekarnar F. Pollak raziskoval na Hajdini (grobišče mlajše kulture žarnih grobišč in zgodnjesrednjeveško grobišče), Martin Vnuk pa dolga desetletja antične ostaline za mariborski, graški in ptujski muzej. Leta 1903 je pričel s svojim delovanjem v Muzejskem društvu Viktor Skrabar, ki je ostal vse do svoje smrti (1938) osrednja osebnost ptujskega muzeja. Izkazal se je kot odličen organizator, saj so na njegovo pobudo preučevali petovionske ostaline arheologi, kot so bili A. Riedl, K. Tragau, R. Egger, W. Schmid, A. Alföldy, B. Saria in M. Abramić. Slednji je najprej sam sodeloval ob odkrivanju III. mitreja in vodil izkopavanja na Panorami, kasneje pa je napisal izvrsten vodnik: Poetovio (1925). Delo je preseglo okvire običajnega muzejskega vodnika, saj je Abramić zbral v njem dejansko vse védenje, ki so ga do takrat ponujali pisani in arheološki viri. Izšlo je tako v nemškem originalu kot tudi v slovenskem prevodu Antona Sovreta. Za arheologa je že sam prevod zanimivo branje, saj predstavlja enega prvih poskusov slovenske arheološke terminologije.

V letu 1928 se je muzej ob svoji 25-letnici preselil v obnovljeno zgradbo nekdanjega dominikanskega samostana, kjer je Viktor Skrabar na novo uredil zbirke; v delu nekdanje cerkvene ladje je postavil rimski lapidarij, v križnem hodniku pa zbirko drobnega gradiva. Poleg Skrabarjevega je za čas med obema vojnama na Ptuju važno še delovanje Walterja Schmida in Balduina Sarie. Prvi je vodil več izkopavanj (domnevna starokrščanska bazilika in forum), drugi pa je v več člankih kritično ovrednotil arheološko gradivo (obravnava mitrejev, egiptovskih božanstev itd.), predvsem pa je postavil jasen koncept topografije antične Petovione s forumom na levem bregu reke Drave in z več četrtmi vzdolž glavne ceste.

Pomemben mejnik je bil tudi sestanek arheologov za pripravo Arheološke karte (*Archaeologische Karte von Jugoslavien*), ki ga je na Ptuju organiziral Viktor Skrabar. Relativno dobra raziskanost terena, nekateri starejši poskusi topografij ter predvsem zavzetost profesorjev Balduina Sarie in Josipa Klemenca so botrovali, da sta izšla dva zvezka, ki obravnavata prav območje petovionskega agra in njegovo obrobje (*Blatt Ptuj* 1936, *Blatt Rogatec* 1938). Poleg tega je profesor Saria v prvem zvezku publikacije *Antike Inschriften aus Jugoslavien* (1938) ob drugih objavil tudi vse po letu 1902 (*CIL*) odkrite antične napisne kamne z območja Petovione. Po smrti dolgoletnega vodje muzeja Viktorja Skrabarja so v štiridesetih letih v muzeju delovali Anton Smodič, Rudolf Bratanič in drugi, ki so obsežno gradivo urejali in dokumentirali. Letos mineva tudi 50 let, odkar se je spomenikom rimske provincialne umetnosti Petovione posvetila univ.- prof. dr. Erna Diez, ki se je v svojih razpravah potem vedno znova vračala h gradivu rimskega mesta ob Dravi.

V prvih letih po drugi svetovni vojni so na Ptuju potekala obsežna izkopavanja pod vodstvom profesorjev Josipa Korošca, Josipa Klemenca ter Paole Korošec. Najprej je bil v letih 1946/47 raziskan turnirski prostor ptujskega gradu (zgodnje srednjeveške, poznoantične, bronastodobne in eneolitske najdbe), 1947/48 so sledila izkopavanja na Panorami (antično gradivo in zgodnjesrednjeveški grobovi) in 1950 na Turnišču, kjer so bili poleg zgodnjesrednjeveških grobov odkriti pokopi iz srednje bronaste dobe. Vsa ta izkopavanja so bila tudi takoj publicirana.

V povojnih letih je muzej pridobil za kulturno-zgodovinsko zbirko prostore na ptujskem gradu, gradivo arheološke zbirke grofa Herbersteina, mecena društva in

Viktor Skrabar (1877–1938), med leti 1903-1938 član muzejskega društva in muzeja, ki jima je, kot je nekje zapisal sam, "pripadal kot varuh voditelj in mentor" več kot trideset let.

Vera Simonič-Blumenau, olje-platno. (Foto: Langerholc).

Viktor Skrabar (1877–1938). In the period 1903–1938 he was a member of Museum society and museum itself; according to his own words he "belonged to it as a keeper, leader, and mentor" for more than thirty years.

Vera Simonič-Blumenau, oil-canvas (Photo: Langerholc).

Martin Vnuk (1845–1930) arheološki kopač, ki je več desetletij pridobival gradivo za mariborski, graški in ptujski muzej.
Vera Simonič-Blumenau, olje-platno. (Foto: Langerholc).

Martin Vnuk (1845–1930). As archaeological digger he endavoured to collect archaeological material for museum of Maribor, Graz and Ptuj, for many decennials long.
Vera Simonič-Blumenau, oil-canvas. (Photo: Langerholc).

podpornika več arheoloških izkopavanj (turnirski prostor ptujskega gradu, Panorama, III. mitrej), pa je bilo, razen vzidanih kamnitih spomenikov, preneseno v zgradbo nekdanjega dominikanskega samostana. Tu so kasneje v 60. letih uredili v drugi etaži nekdanje cerkvene ladje zbirko drobnega arheološkega materiala.

Arheološko delo v muzeju se je pospešilo sredi 50. let s prihodom kustodinje Bernarde Perc, ki je pričela s sistematičnim raziskovanjem prazgodovinske naselbine v Ormožu (pozna bronasta doba, starejša in mlmlajša železna doba). Izkopavanja je vodila do 1962, njeno delo pa so kasneje nadaljevali Zorka Šubic, Marjana Tomanič-Jevremov, Brane Lamut in Ivan Tušek.

Rimskodobno gradivo s starejših izkopavanj je uredila kustodinja dr. Iva Mikl-Curk in ga predstavila v katalogu *Poetovio*, ki je izšel v seriji Katalogi in monografiji Narodnega muzeja v Ljubljani, še posebej pa se je posvetila študiju terrae sigillatae (Dissertationes IX, 1969) in terenskim raziskavam (Zg. Breg, Formin itd.). Tudi kasneje je kot konservatorka Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Republike Slovenije posvečala posebno skrb zaščiti arheoloških spomenikov na ptujsko-ormoškem območju. Obsežna je bibliografija njenih člankov o Petovioni, ki obravnavajo tako posamezne teme in postopoma sestavljajo mozaično podobo mesta ali pa pregledno obravnavajo mesto z zaledjem.

Ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let je raziskovala ostaline rimskega mesta kustodinja Zorka Šubic. Njena izkopavanja na Vičavi, Zgornji Hajdini in

Bernarda Perc (1929-1983) kustodinja ptujskega muzeja, je v letih 1955-1962 raziskala obsežen del prazgodovinske naselbine v Ormožu, kasneje pa se je posvetila egiptologiji. Na fotografiji: levo Bernarda Perc, desno **Stanko Pahič**, kustos mariborskega muzeja, z ženo Zlatko Pahič na obisku v Ormožu ob začetku izkopavanj leta 1956. (Fototeka Pokrajinskega muzeja Ptuj).

Bernarda Perc (1929-1983) Museum Curator. In the period 1955-1962 she managed to research an extensive part of praehistoric settlement at Ormož. Later on she devoted herself to the Egyptology. On the photo: on the left Bernarda Perc, on the right **Stanko Pahič**, curator in the Museum of Maribor, together with his wife Zlatka Pahič, on their visit to Ormož, at the beginning of excavations in 1956. (Phototeque of the Regional Museum of Ptuj).

drugih predelih so prinesla vrsto novosti k poznavanju antičnega mesta. Posebej gre omeniti izkopavanja rimskih peči ob Potrčevi cesti, ki predstavljajo začetek obsežnih raziskav obrtniške četrti v vzhodnem mestnem predelu.

Sredi sedemdesetih let se je Ptuj začel pospešeno razvijati, načrtovane so bile obsežne novogradnje v mestnem obrobju, predvsem na vzhodu v nekdanji Rabelčji vasi. Zaradi velikega areala, ki ga je bilo potrebno raziskati, so bili poleg muzejskih kusto-

Iva Mikl-Curk (levo), **Marjana Tomanič-Jevremov** (desno) kustodinji ptujskega muzeja ter konservator **Janez Gojkovič** na arheoloških izkopavanjih rimske vile v Pavlovcih leta 1967. (Fototeka Pokrajinskega muzeja Ptuj).

Iva Mikl-Curk (on the left), **Marjana Tomanič-Jevremov** (on the right), both curators of the Museum of Ptuj, together with the conservator **Janez Gojkovič**, at the occasion of archaeological excavations of a Roman villa at Pavlovci, in 1967. (The Phototeque of the Regional Museum of Ptuj).

sov Blagoja Jevremova in Marjane Tomanič-Jevremov k izkopavanjem pritegnjeni še profesorji in študentje z arheoloških oddelkov Filozofskih fakultet v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu, sodelavci iz Arheološkega inštituta ZRC SAZU Ljubljana, dalje arheologi z Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor in številni drugi arheologi (seznam glej v: *Arheologija v Ptuju*, katalog razstave, Ptuj 1977, 23).

Do konca sedemdesetih let je bil odkrit velik del obrtniške četrti mesta, ki je na obrobju prehajala v obsežno grobišče. Del gradiva s teh izkopavanj je predstavljen v člankih, katalosko pa je publicirano le gradivo grobišča, ki ga je objavila Zilka Kujundžić. V osemdesetih in v začetku devetdesetih let je veliko večino izkopavanj na ptujsko - ormoškem območju izvedel Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor z ekipo Ivan Tušek, Mira Strmčnik-Gulič, Marija Lubšina-Tušek in konservator Stanko Gojkovič. Nekaj spomenikov s teh izkopavanj je predstavljenih in situ, del pa v zbirkah v mestu: v avli Srednješolskega centra, v avli porodnišnice ter v hotelu Mitra (V. mitrej). Del raziskovanj so v tem času izvedli tudi muzejski arheologi: Marjana Tomanič-Jevremov, Mojca Vomer Gojkovič, Brane Lamut in Ivan Žižek.

Ob muzejskih kustosih in konservatorjih Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor je arheološko gradivo preučevala še cela vrsta znanstvenikov. Med

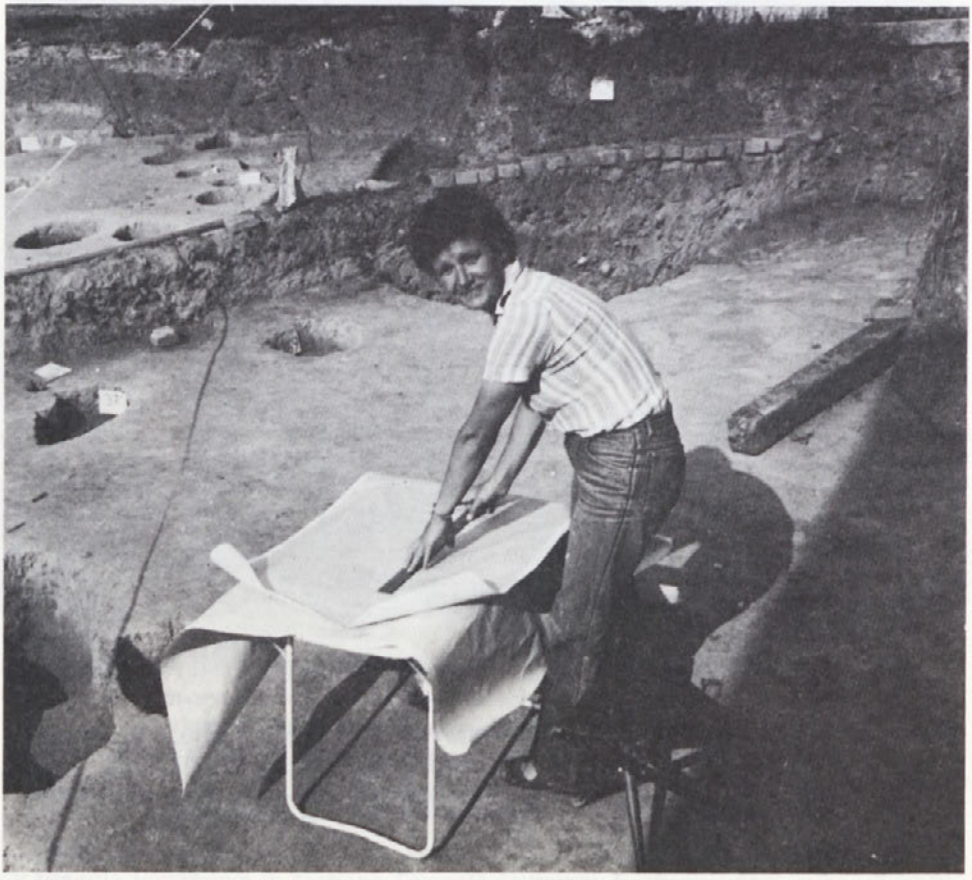

Zorka Šubic (levo) in **Marjana Tomanič-Jevremov** (desno) z gostjo, poljsko antropologinjo, na Ptuju leta 1970. (Fototeka Pokrajinskega muzeja Ptuj).
Zorka Šubic (on the left) and **Marjana Tomanič-Jevremov** (on the right), with their quest, the Polish anthropologist, in Ptuj in 1970. (Phototeque of the Regional Museum of Ptuj).

njimi naj na prvem mestu omenimo pokojnega akademika dr. Jaroslava Šašla, ki je skupaj z ženo Ano Šašel v treh zvezkih (poleg ostalih) publiciral vse po letu 1940 odkrite rimske napisne kamne Petovione (Inscriptiones Latinae, *Situla* 5, 19, 25, Ljubljana 1963, 1978, 1986), ob tem pa poleg vrste tematskih člankov podal še zgoščeno podobo atičnega mesta

Poleg epigrafskega je dobro preučeno tudi numizmatično gradivo. Po vrsti raziskovalcev naj v povojnem času omenimo Rudolfa Bratanića in dr. Aleksandra Jeločnika, nazadnje pa je (poleg ostalega) obravnaval petovionsko gradivo dr. Peter Kos (Dei Fundmünzen der Römischen Zeit in Slowenien II. Berlin 1988, 151-381 ter v: *Situla*26, 1986).

Poleg dela antičnega gradiva je sorazmerno dobro preučeno gradivo zgodnjega srednjega veka. Tu gre omeniti vrsto člankov in razprav dr. Paole Korošec, Marjane Tomanič-Jevremov in Blagoja Jevremova, Ivana Tuška, razpravo dr. Željka Tomičića, ptujsko gradivo pa je v svojem delu zajel tudi dr. Jochen Giesler. Ob tem naj omenimo, da je v pripravi za tisk nova kataloška objava zgodnjesrednjeveškega gradiva s ptujskega gradu izpod peresa dr. Paole Korošec.

Marjana Tomanič-Jevremov, kustodinja ptujskega muzeja, na izkopavanjih prazgodovinske naselbine v Ormožu (Skolibrova ulica) leta 1979. (Fototeka Pokrajinskega muzeja Ptuj).

Marjana Tomanič-Jevremov Curator in the Museum of Ptuj, at the occasion of excavations of praehistoric settlement at Ormož (Skolibrova Street) in 1979. (Phototeque of the Regional Museum of Ptuj).

Razmeroma dobro je preučeno prazgodovinsko gradivo, predvsem material z manjših izkopavanj. Tu naj omenimo vrsto člankov, ki so jih napisali J. in P. Korošec, M. Tomanič-Jevremov, Mira Strmčnik-Gulič, dr. Bernarda Perc, Brane Lamut in drugi. Nekaj večjih naselbinskih kompleksov (Ormož, Ptuj) pa čaka na nadaljnjo obravnavo. Gradivo ptujsko-ormoškega območja pa je upoštevano tudi pri širših pregledih, tako na primer v *Praistoriji jugoslovenskih zemalja* III–V, kjer sta ga v svoje razprave vključila dr. Stane Gabrovec in dr. Dragan Božič (latensko gradivo), dalje v delu dr. Bibe Teržan: *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem* (Kat. in monogr. 25, 1990) in v številnih preglednih člankih Stanka Pahiča. Pahičev prispevek je izjemen tudi pri topografiji ptujsko-ormoškega in širšega štajerskega območja. Nadaljeval je

delo, ki sta ga zastavila B. Saria in J. Klemenc in svoja spoznanja strnil v prispevekih k publikaciji *Arheološka najdišča Slovenije* (1975). Njegovo delo predstavlja temelj za vsako nadaljnjo topografijo na našem območju.

Največji fond najdb v Pokrajinskem muzeju predstavljajo seveda ostaline rimskega mesta, literaturo o njem je v bibliografiji nazadnje zbral Jakob Emeršič (Emeršič, J. 1985). Ob vsej obsežni literaturi pa še nimamo sistematičnega arheološkega prikaza rimske Petovione, ki bi temljil na kataloški in kasneje na monografski obravnavi gradiva. Na ta način še ni objavljena vrsta izkopavanj iz časa pred prvo svetovno vojno, gradivo, ki ga hranita muzeja v Gradcu in Mariboru, neobjavljen je ostal del gradiva z izkopavanj med obema vojnama, iz časa druge vojne gre omeniti predvsem material z izkopavanj Walterja Schmida. Tudi vrsta izkopavanj iz povojnega časa je obravnavana le v preglednih člankih. Predvsem pa čaka na obravnavo vrsta izkopavanj, ki so jih v zadnjih dvajsetih letih izvedli Pokrajinski muzej Ptuj, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor ter druge ustanove. Strokovna in znanstvena obravnava tega gradiva bo bistveno prispevala k podobi antičnega mesta ob Dravi.

Blagoj Jevremov (1938-1989), kustos ptujskega muzeja, ob raziskani rimski peči v vzhodnem delu Petovione. Ptuj 1974. (Fototeka Pokrajinskega muzeja Ptuj).

Blagoj Jevremov (1938-1989) Curator in the Museum of Ptuj, standing near the researched Roman kiln of the eastern part of Poetovio. Ptuj 1974. (Phototeque of the Regional Museum of Ptuj).

Ivan Tušek, arheolog Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor, ob raziskani rimski stavbi. Ptuj (Pergerjeva ulica, privatna gradnja Fürbas) leta 1988. (Fototeka ZVNKD Maribor).

Ivan Tušek Archaeologist in the Office for Protection of natural and Cultural Heritage in Maribor, standing near the examined Roman building. Ptuj (Perger Street, private building Fürbas) in 1988. (The phototeque of the Office for Protection of Natural and Cultural Heritage in Maribor).

Rezultatu stanja raziskav ustreza tudi podoba arheoloških zbirk muzeja in ponudba muzejskih vodnikov. Dobro so urejene pomožne zbirke: numizmatična (postavitev in vodič dr. Aleksander Jeločnik in dr. Peter Kos), rimski lapidarij v cerkvi nekdanjega samostana (zadnja preureditev in vodnik Blagoj Jevremov), mitreji, potrebni obnove (vodnik dr. Iva Mikl-Curk), pogrešamo pa zbirko, ki bi celovito in sodobno predstavila območje Petovione.

K pisanju prispevkov za zbornik*, ki je pred nami, smo povabili vse nekdanje in sedanje kustuse muzeja, kustuse sosednjih muzejev, konservatorje Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine ter raziskovalce iz drugih ustanov, ki so že obravnavali problematiko ptujsko-ormoškega območja, ali pa se z njo primerjalno ukvarjajo. Prispevki avtorjev, ki so se odzvali našemu vabilu so različnega značaja, od preliminarnih poročil o izkopavanjih, regionalnih in tematskih pregledov, do znanstvenih razprav. Članke smo razvrstili kronološko v več razdelkov, vsak od njih pa prispeva del k razumevanju zgodovine naše regije.

* Večina člankov v zborniku navaja literaturo in opombe po načelih, ki so objavljena v reviji *Arheološki vestnik* 43, 1992, 223 ss. Ljubljana.
Antična imena so običajno slovenjena, rimska *Poetovio* po predlogu dr. Rajka Bratoža kot Petoviona.

Mira Strmčnik-Gulič (desno) in **Marija Lubšina-Tušek**, arheologinji Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor, ob izkopavanjih prazgodovinske naselbine na Ptuju (Rabelčja vas-Srednješolski center) leta 1981. (Foto: Ivan Tušek).

Mira Strmčnik-Gulič (on the right) and **Marija Lubšina-Tušek**, both archaeologists in the Office for Protection of Natural and Cultural Heritage in Maribor, at the occasion of excavations of praehistoric settlement in Ptuj (the village Rabelčja vas: The Centre of Secondary Schooling) in 1981. (Photo: Ivan Tušek).

LITERATURA:

ALIČ, Fran, Štirje ptujski lokalni zgodovinarji, ki so pripravljali, ustanovili in vodili naš muzej, *Ptujski zbornik* 1, 1953, 8 ss.

CIGLENIČKI, Marjeta, Muzejsko društvo v Ptuju in muzejske zbirke, v: *Muzejsko društvo v Ptuju* 1893-1956(1983) 10s.

CURK, Jože, Ob 80-letnici Pokrajinskega muzeja v Ptuju, *Ptujski zbornik*, 4, 1975, 9-16.

EMERŠIČ, Jakob, *Gradivo za bibliografijo Ptuja in okolice* (1985), s.v.:Arheologija.

JEVREMOV, Blagoj, Ob 90-letnici ptujskega pokrajinskega muzeja, v: *Nakit skozi arheološka obdobja* (katalog razstave, 1983),5-8.

MIKL-CURK, Iva, Zgodovina arheološkega raziskovanja na Ptuju, *Poetovio-Ptuj 69-1969. Ptuj. zbor. 3, 1969, 7-15.*

SMODIČ, Anton, Muzejsko društvo v Ptuju, v: *Spominski listi septembrskih dogodkov* (1933), 16.

ŠAMPERL-PURG, Kristina, 90-let plodnega delovanja Muzejskega in nato Zgodovinskega društva v Ptuju, v: *Muzejsko društvo v Ptuju* 1893-1956(1983) 3s.

ŠEPEC, Karel, Ob 60-letnici Muzejskega društva v Ptuju, *Ptujski zbornik* 1, 1953 7s.

TERBUC, Bojan, Muzejsko društvo in njegovi dediči, *Kronika* 40/3, 1992, 131 ss.

TUŠEK, Ivan, Dvajset let arheološkega dela Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor na Ptuju in okolici. *Kronika* 40/3, 1992,152 ss.

ŽIŽEK, Ivan, Muzejsko društvo in arheologija od 1893 do 1945, *Kronika* 40/3,1992 148ss.

Ekipa arheologov in konservatorjev Pokrajinskega muzeja Ptuj in Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor ob zaključku izkopavanj prazgodovinske naselbine v Ormožu leta 1992. Od desne proti levi: **Stanko Gojkovič, Ivan Tušek, Mojca Prelog**; na levi **Brane Lamut** in **Marija Lubšina-Tušek**. (Foto: Žalar).

The team of archaeologists and conservators of the Regional Museum of Ptuj and the Office for Protection of Natural and Cultural Heritage in Maribor, at the end of excavations of praehistoric settlement at Ormož, in 1992. From right to left: **Stanko Gojkovič, Ivan Tušek, Mojca Prelog**, on the left **Brane Lamut** and **Marija Lubšina-Tušek.** (Photo: Žalar).

ABOUT THE CENTENARY

Brane Lamut

The Regional museum of Ptuj has placed the main emphasis on archaeology during its celebrated centenary, as the collection of archaeological finds represent a great part of the material selected across several decades and the foundation for the development of the museum. On this occasion, we have prepared an exhibition entitled *"Archaeologia Poetovionensis"* with a publication, in which the development will be shown in more detail, so it will only be summarised here.

The Ptuj museum is the third oldest of its kind (1893), after the Ljubljana (1821) and Celje (1882) museums, in the territory of modern Slovenia. Hawever, the remains of the Roman town (*Colonia Ulpia Traiana Poetovio*) had been the object of study long before its foundation. The first drawing of the Roman tombstone of Marcus Valerius Verus, known as the "Orpheus Monument" after its central relief, had already been made in the Renaissance period, at the beginning of the 16th Century. Interest in the archaeological remains increased in the first half of the 19th Century, as it did elewhere. Thus, in 1830 the curate of Ptuj, Simon Povoden, ordered that chosen Roman tombstones and dedicatory stones from the town and its environs be built into the town tower, where certain stones of this type had been previously displayed, thus forming one of the oldest open air collections, which is today called the Poveden Museum. The material has been drawn several times, whilst it was subjected to specialist analysis and published by A. Conze (*Römische Bildwerke einheimisches Fundort*, 1875, 1877). The inscribed Roman Stones from Poetovio also found their place in th. Mommsen's work: *Corpus inscriptionum latinarum* (*CIL*) III (1873). Apart from these two founding works, mention will also be made of the works of local historians from the period before the foundation of the museum. These include: p. Ludvig Pečko, Ferdinand Raisp, the author of the first book about the town: *Pettau, Steiermarks älteste Stadt* (1858), who also presented it with his collection of coins, further, Josef Felsner, the author of a guide to the town, and the antiquarians, Rudolf Hönisch, who was concerned with nummismatics, whilst M. Seehan, the guardian, established a small archaeological collection in the castle.

The relative familiarity of the roman town on the Drava attracted the attention of many institutions and individuals at the end of the century, who began archaeological excavations. In the first place, mention must be made of Franz Ferk, the Graz professor of history, who started excavating in 1889, after him the following also worked here, S. Jenny, O. Fischbach, A. Premerstein, W. Gurlitt, A. Kohaut and others.

The material was sent to other museums, so antiquarian enthusiasts in the town set up the Museum Society in 1893, which estabished a museological collection in the former Gymnasium building. With the foundation of the museum, the syphoning off of archaeological material to other museums was at least partly limited. Professor Franz Ferk donated his rich collection of antiquities to the museum in 1898 and the institution was called after this benefactor for some decades, the Ferk town museum, up until 1964, when it received its present name.

Local people also carried out excavations, as well as archaeologist. Thus, the pharmacist F. Pollak excavated at Hajdina (Late Urnfield cemetery and Early Mediaeval cemetery), whilst M. Vnuk excavated Roman remains for a good decade for the Maribor, Graz and Ptuj museums. In 1903, Viktor Skrabar began work at the Museum Society, where he remained the central figure in the Ptuj museum until his death in 1938. He proved to be an excellent organiser, as on his initiative archaeologists such as A. Riedl, K. Tragau, R. Egger, W. Schmid, A. Alföldy, B. Saria and M. Abramić studied the remains of Poetovio. The latter at first participated in the discovery of the III Mithraeum and then led the excavations on Panorama, later he wrote the excellent guide: *Poetovio* (1925). This work transcended the bounds of a normal tourist guide, as Abramić gathered together virtually all of the knowledge in it, which was at that time available in written and archaeological sources. It was published in the original German, as well as in a Slovenian translation by Anton Sovre. The translation itself makes interesting reading, as it represent one of the first attempts at a Slovenian archaeological terminology.

On the occasion of its 25th anniversary in 1928, the museum moved into the building of the former Dominican monastery, where Viktor Skrabar reorganised the collections; the Roman lapidarium was placed in part of the nave of the church, whilst the collection of small finds was placed in the cross aisle. Apart from the work of Skrabar, the period between the Two World Wars was also important for the work of Walter Schmid and Balduin Saria. The former led several excavations in the 1930's (the supposed Early Christian Basilica and forum), whilst the latter critically evaluated the archaeological material in many articles (discussion of the mithraeum, egyptian deities etc.), and above all presented a clear concept of the topography of ancient Poetovio with its forum on the left bank of the Drava and with quarters along the length of the main road.

An important milestone was also the meeting of archaeologists for the preparation of the Archaeological Map (*Archaeologische Karte von Jugoslawien* (1938)), which Viktor Skrabar organised in Ptuj. The re-

latively well researched terrain, some older attempts at topography and above all the perceptiveness of professors Balduin Saria and Josip Klemenc meant that two volumes were published, which dealt with the area of the ager of Poetovio and its periphery (*Blatt Ptuj* 1936, *Blatt Rogatec* 1938). As well as this, professor Saria published all of the Roman inscribed stones from the area of Poetovio, found after 1902 (CIL), with other finds in the first volume of *Antike Inschriften aus Jugoslawien* (1938). After the death of the long-time director of the museum, Viktor Skrabar, Anton Smodič, Rudolf Bratanič and others worked in the museum in the 1940's, organising and documenting the extensive material. This year, 50 years have also passed since univ.-prof. dr. Erna Diez dedicated her memoirs to Roman provincial art from Ptuj, who afterwards in her study always returned to the material from the Roman town on the Drava.

In the first years after the Second World War, extensive excavations were carried out under the leadership of professors Josip Korošec, Josip Klemenc and Paola Korošec. At first, in 1946/47, the tournament ground of Ptuj Castle was excavated (Early Mediaeval, Late Roman, Bronze Age and Eneolithic finds), followed in 1947/48 by excavations on Panorama (Roman material and Early Mediaeval graves) and in 1950 at Turnišče, where burials from the Middle Bronze Age were found, as well as Early Mediaeval graves. All of these excavations were immeadiately published.

In the postwar years, the museum recieved premises for the cultural-historical collection in Ptuj Castle, whilst the material from the archaeological collection of Count Herberstein, a patron of the society and sponsor of many archaeological excavations (the tournament ground of Ptuj Castle, Panorama, the III Mithraeum), apart from built-in stone monuments, was transfered to the building of the former Dominican monastery. Here, the collection of archaeological small finds was later organised in the 1960's on the second floor of the former church nave.

Zorka Šubic, kustodinja ptujskega muzeja, **Vinko Šribar,** kustos Narodnega muzeja v Ljubljani (desno) in konservator **Janez Gojkovič** (levo) ob izkopavanjih na Vidmu pri Ptuju leta 1967. (Fototeka Pokrajinskega muzeja Ptuj).

Zorka Šubic Curator of the Museum of Ptuj, **Vinko Šribar,** curator in the National Museum in Ljubljana (on the right) and the conservator **Janez Gojkovič** (on the left), at the occasion of excavations at Videm near Ptuj, in 1967. (Phototeque of the Regional Museum of Ptuj).

The archaeological work in the museum recived additional impetus in the 1950's with the arrival of the custodian dr. Bernarda Perc, who began systematic excavation of the prehistoric settlement of Ormož (Late Bronz Age and Iron Age). She led the excavations up to 1962 and her work was later continued by Zorka Šubic, Marjana Tomanič-Jevremov, Brane Lamut and Ivan Tušek.

The Roman period material from the older excavations was collected by the custodian, dr. Iva Mikl-Curk, who presented it in the catalogue "*Poetovio*", which was published in the series "Katalogi in Monografije" of the Nation Museum in Ljubljana. However, she expecially was dedicated to the study of terra sigillata (Dissertationes IX, 1969) and fileldwork (Zg. Breg, Formin etc.). She later dedicated special attention to the protection of the archaeological monuments of the Ptuj-Ormož area as a conservator in the Republic of Slovenia Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage. The bibliography of her articles about Poetovio is widereaching, which deal with individual themes and cumulatively form a mosaic of the image of the town, or generally analyse the town and its hinterland.

At the end of the 1960's and the beginning of the 1970's, the custodian Zorka Šubic excavated the remanins of the Roman town. Her excavations at Vičava, Zgornja Hajdina and other sections resulted in a range of new data to the knowledge of the roman town. Especially mention should be made of the excavation of the Roman kilns in the craft quarter in the eastern part of the town.

In the mid 1970's, Ptuj began to expand rapidly, extensive new building was planned on the edge of the town, especially in the east and in the former village of Rabelčja vas. Due to the large size of the area, which it was necessary to excavate, the excavations drew in, apart from the museum custodians Blagoje Jevremov and Marjana Tomanič-Jevremov, professors and students from the Departments of Archaeology of the Philosophy Faculties of Ljubljana, Zagreb and Belgrade, co-workers from the Institute of Archaeology, ZRC SAZU Ljubljana, as well as archaeologists from Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage, Maribor and other (see list in publication: *Arheologija v Ptuju*, katalog razstave, Ptuj 1977, 23).

Up to the end of the 1970's, a large part of the craft quarter of the town was uncovered, which merged with an extensive cemetery on its edge. Part of the material from these excavations is presented in articles, whilst only the material from the cemetery was published by Zilka Kujundžić. In the 1980's and at the beginning of the 1990's, most of the excavations in the Ptuj-Ormož are were carried out by the Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage (ZVNKD), Maribor, with the team for Ivan Tušek, Mira Strmčnik- Gulič, Marija Lubšina-Tušek and the conservator Stanko Gojkovič. Some of the monuments from these excavations were presented in situ, whilst others were presented in collections in the town: in the hall of the Secondary School Centre, in the hall of the Maternity Hospital and in the Hotel Mitra (V. Mithraeum). Some of the excavations in this priod were carried out by archaeologists from the museum, Marjana Tomanič-Jevremov, Mojca Vomer Gojkovič, Brane Lamut and Ivana Žižek.

Along side the museum archaeologists and the conservators from the Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage, Maribor, a whole series of scientists studied the archaeological material. In the first place, mention shoud be made of the deceased academician dr. Jaroslav Šašel, who, with his wife Ana Šašel published (amongst others) all of the Roman inscribed stones from Poetovio found after 1940 in three volumes of the journal Situla (Inscriptiones Latinae, *Situla* 5, 19, 25, Ljubljana 1963, 1978, 1986) whilst he also wrote a series of thematic articles, which enhanced the image of Poetovio.

The numismatic material has also been comprehensively studied, apart from the epigraphic material. The researchers in the postwar years, who can be mentioned on order are Rudolf Bratanič and dr. Aleksander Jeločnik, whilst the last, who has studied the Poetovio material, is dr. Peter Kos (*Die Fundmünzen der römschen Zeit in Slovenien* II. Berlin 1988, 151-381 and in: *Situla* 26, 1986).

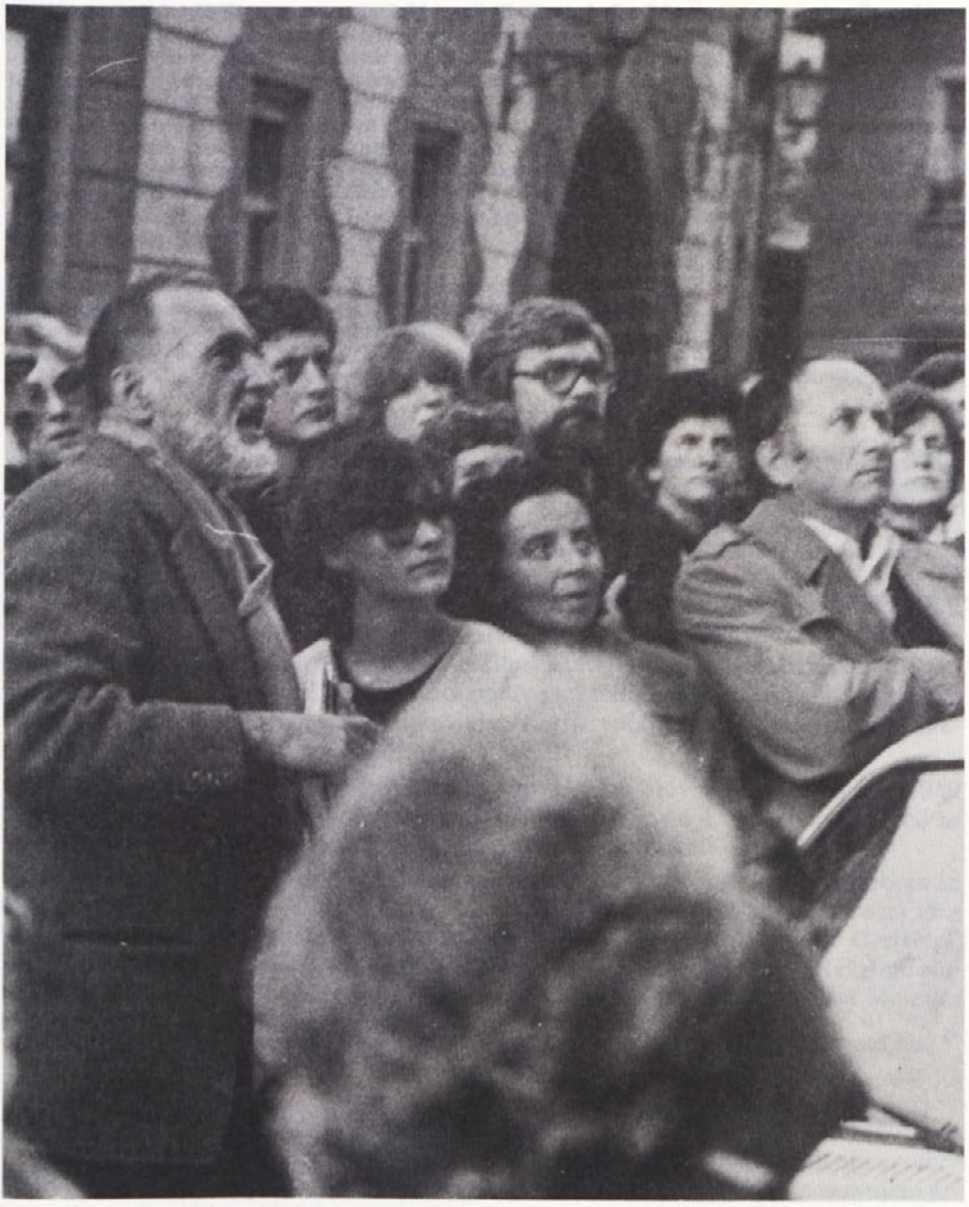
Apart from the Roman material, the Early Mediaeval material has also been relatively well studied. Here one should mention the series of articles and analyses by dr. Paola Korošec, M. Tomanič-Jevremov, Blagoje Jevremov, Ivan Tušek, The discussion of dr. Željko Tomičić, whilst dr. Jochen Giesler also included the Ptuj material in his work. In this, we should also mention that dr. Paola Korošec is preparing a new catalogue publication of the Early Mediaeval material from Ptuj Castle.

The prehistoric material is also relatively well studied, above all the material from smaller excavations. Here, we should mention a series of articles, which were written by J. and P. Korošec, M. Tomanič-Jevremov, Mira Strmčnik-Gulič, dr. Bernarda Perc, Brane Lamut and others. However, some of the larger settlement complexes (Ormož, Ptuj) await continued analysis. However, the material from the Ptuj-Ormož area has also been taken into account in wider surveys, such as *Prahistorija jugoslavenskih zemalja* III-V, where it was covered by dr. Stane Gabrovec and dr. Dragan Božič (La Téne material) in their sudies, and further, by dr. Biba Teržan in her work "*Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem* (The Early Iron Age in Slovenian Styria) and in numerous review articles by Stanko Pahič. Pahič's contribution is also marked in the topography of the Ptuj-Ormož area and the wider Štajerska Region. He continued with the work, which was begun by B. Saria and J. Klemenc his knowledge was combined in contributions to the publication "*Arheološka najdišča Slovinije* (1975) (The Archaeological Sites of Slovenia). His work forms the basis of all of the continuing surveys in our region.

Del arheološke ekipe ob izkopavanjih rimske obrtniške četrti v vzhodnem delu Petovione. Stojijo od leve proti desni: **Nikola Kolundžija, Boris Vičič, Blagoj Jevremov, Alenka Fišer** in **Vera Miljenović**, v prvi vrsti od leve proti desni: **Alenka Salesin, Paola Korošec** in **Irena Horvat-Šavel**. Ptuj 1977. (Fototeka Pokrajinskega muzeja Ptuj).

Some of the archaeological team at the occasion of excavations of the Roman craftsman-quarter in the eastern part of Poetovio. Standing from left to right: **Nikola Kolundžija, Boris Vičič, Blagoj Jevremov, Alenka Fišer** and **Vera Miljenović**, in the first line from left to right: **Alenka Salesin, Paola Korošec** and **Irena Horvat-Šavel**. Ptuj 1977. (Phototeque of the Regional Museum of Ptuj).

Zgodovinsko društvo Ptuj je v osemdesetih letih popestrilo svojo dejavnost z ekskurzijami in s predavanji. Vabilu se je prijazno odzval **dr. Jaroslav Šašel** in leta 1982 predaval o rimskih napisnih kamnih vzidanih v mestni stolp. (Foto: Stanko Kosi).

In the eighties the Ptuj Historical Society diversified its activities with excursions and lectures. Dr. Jaroslav Šašel kindly responded to the invitation and gave a lecture in 1982 about the Roman inscribed stones, which are built in to the Town Tower (photo: Stanko Kosi).

Naturally, the greatest part of the finds in the Regional Museum are represented by the remains of the Roman Town, the literature about which was last collected in a bibliography by Jakob Emeršič (1985). However, in spite of the extensive literature, we still lack a systematic archaeological study of Roman Poetovio, which could be based on the material studied in the catalogues and, later, the monographs. A series of excavations from the period before the First World War are still unpublished in this way, particulary that kept in the museums in Graz and Maribor. Part of the material from the period between the Two World Wars is also unpublished, as is, above all, the material excavated by Walter Schmid during the Second World War. A number of the excavatons from the postwar period have also only been studied in general articles. However, above all many of the excavations, which were carried out in the last twenty years by the Regional Museum of Ptuj, the Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage, Maribor, and other institutions, also await analysis. Specialist and scientific study of this material will greatly add to the image of the Roman town on the Drava.

The image of the archaeological collections of the museum and the guidebooks offered also suits the results of the state of research. The associated collections are well organised: the numismatic (organisation and guide by dr. Aleksander Jeločnik and dr. Peter Kos), the Roman lapidarium (last reorganisation and guide by Blagoj Jevremov), the Mithraeum, the necessary renovations (guide by dr. Iva Mikl-Curk), although we lack a collection, which can present the area of Ptuj in its entirety in a modern manner.

* * *

We invited a number of former and present custodians of the museum, custodians from neighbouring museums, conservators from the Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage and researchers from other institutions, who have dealt with the problematics of the Ptuj-Ormož area, or who have dealt with it in comparative studies, to contribute to the journal before us.* The contributions of the authors, who answered our invitation, are of various character, from preliminary excavation reports, regional and thematic surveys, to scientific analyses. We arranged the articles chronologically under several sections, whilst each of them contributes in part to the understanding of the history of our region.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 31-158.

KAMNITO ORODJE V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI

MARIJA LUBŠINA-TUŠEK

Zbrana do sedaj znana neo-eneolitska najdišča in predstavljeno kamnito gradivo na prostoru severovzhodne Slovenije, kar pomeni ožje geografsko Prekmurje, Slovenske gorice, vzhodni del Kozjaka, Dravsko in Ptujsko polje, Haloze ter vzhodno Pohorje z Dravsko dolino, ki upravno pripadajo občinam Murska Sobota, Lendava, Ljutomer, Gornja Radgona, Ormož, Ptuj, Lenart, Maribor, Pesnica, Ruše, Slovenska Bistrica in Slovenske Konjice, je del diplomske naloge *Neolit in eneolit v severovzhodni Sloveniji,* ki sem jo napisala leta 1990. Zaradi preobsežnosti naloge sem se odločila predstaviti le zgodovino raziskav neo-eneolita v severovzhodni Sloveniji, naselitveno podobo na osnovi karte najdišč, kamnito gradivo s katalogom z dopolnitvijo Pahičeve tipološke tabele in s poskusom interpretacije. Kar je publiciranega povzemam iz literature, prenekateri predmet pa predstavljam prvič.*

Za zavarovanje arheološke dediščine severovzhodne Slovenije skrbi od leta 1959 Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor in od leta 1970 tudi Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje (občina Slovenske Konjice).

Premično gradivo hranijo Pokrajinski muzeji v Murski Soboti, Ptuju, Mariboru in Celju, stalne zbirke na Lendavskem gradu, v Ormožu, Srednješolskem centru na Ptuju, zbirke na osnovnih šolah ter številni zasebni zbiralci (Miklova zbirka v Gorišnici, Rešek v Beltincih, F. Šerbelj v Slovenski Bistrici, J. Čuš v Ženiku, idr.). Nekatere starejše najdbe hranijo Landesmuseum Joanneum v Gradcu, Naturhistorisches Museum na Dunaju in Narodni muzej v Budimpešti.

Zgodovina raziskav neo- in eneolita v severovzhodni Sloveniji

Prazgodovinske najdbe so bile dolgo v senci atraktivnejših najdb antičnih spomenikov, sčasoma pa so po prvi svetovni vojni, predvsem pa po drugi ter z razvojem arheološke vednosti le pridobile svoje mesto v prostoru in času.

* Da sem lahko zbrala podatke, kataloško in slikovno gradivo, se zahvaljujem arheologom: Ireni Horvat-Šavel v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota, Marjani Tomanič-Jevremov, Mojci Vomer-Gojkovič in Branetu Lamutu v Pokrajinskem muzeju Ptuj, Darji Pirkmajer v Pokrajinskem muzeju Celje, Stanku Pahiču v Pokrajinskem muzeju Maribor ter Miri Strmčnik-Gulič in Ivanu Tušeku na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor.

Kot prvi so zbudili pozornost predmeti iz obdelanega kamna, najdeni naključno pri raznih zemeljskih delih (oranju, okopavanju, kopanju jarkov, sajenju ali podiranju drevja, v peskokopih in gramoznicah, pri gradnji hiš...). Težko opazne sledove najstarejših naselbin (ožgana ilovica, lise kolov, oglenina, razbita lončenina), skritih vsaj 50 cm pod današnjo površino, pa je bilo laiku težje zaslediti, zato je poznavanje najstarejše naselitve severovzhodne Slovenije dolgo temeljilo le na sklepanjih po gostoti najdišč in obliki glajenega brušenega kamnitega orodja.

Nekdanje opisovalce je to zavajalo k posplošenim ocenam, ki zaradi kronološke neizrazitosti teh predmetov niso dale pravilne podobe o času in trajanju prvih naselbin v tej pokrajini.

V Landesmuseum Joanneum v Gradcu je še po letu 1825 pošiljal v ljutomerski okolici najdene predmete kaplan v Ljutomeru in poznejši župnik pri Tomažu in Veliki Nedelji Franc Vrbnjak, ki je ustvaril kot vnet zbiratelj starin v Slovenskih goricah lepo zbirko kamnitih sekir, ne da bi doumel njih pomen.

V enem od poročil,[1] bil je prvi, ki si je odkritja zapisoval in pošiljal poročila graškemu zgodovinskemu društvu, jih je označil kot narodopisno posebnost Slovencev v Prlekiji, imenovano "gromska strela" in uporabljano za domačega varuha pred ognjem.

Te vrste najdb so v literaturi znane iz druge polovice 19. stoletja, ko omenja Pichler prvič v svoji Arheološki karti leta 1879 kamnite sekire iz Pivole, Ljutomera, Tomaža pri Ormožu, Ormoža, Zavrča in Borla.[2]

Prav tako pa je tudi F. Ferk zabeležil na svojih dolgoletnih počitniških terenskih raziskovanjih na obrobjih Pohorja in Slovenskih goric v svojih počitniških dnevnikih[3] precej najdb in podatkov o kamnitih sekirah iz Bresternice, Hočkega Pohorja, Piramide, Maribora, Melja in Radvanja;[4] bogato zbirko kamnitega orodja z ormoškega in ptujskega območja pa je leta 1898 podaril ptujskemu muzeju.[5]

Graški muzej, ki je v 19. stoletju med drugimi najdbami tudi prazgodovinske iz Slovenske Štajerske le zbiral, ne pa organiziral izkopavanja, hrani poleg nekaj kamnitih sekir iz Vrbnjakove zbirke še posamezne kamnite sekire iz Bučkovc, Negove, Zamušanov, Formina, Borla, Sel pri Ptuju, Prerada in Pivole ter v svojih rednih letnih poročilih omenjeno bakreno bodalo iz Jakobskega dola in kamnita orodja iz Gradiške, Slamnjaka, Areha na Pohorju, Kamnice, Ormoža (36 sekir iz zbirke dr. Seyfrieda), Cirkulan, Maribora, Središča ob Dravi in Sladkega vrha.[6]

Nekaj najdb je našlo pot tudi v Naturhistorisches Museum na Dunaju, in sicer iz Cirkulan, Središča, Grab, Obreža, dvoje kladiv iz Šalovec, sekira in kladivo iz Vitomarcev ter sekira in terilni kamen iz Župetincev.

V glasilu Antropološkega društva na Dunaju je omenjena najdba kamnite sekire iz Ljutomera,[7] v glasilu Zgodovinskega društva za Štajersko pa najdbe iz Ljutomera in Kamenščaka.[8]

Z ustanovitvijo zgodovinskih društev v Ptuju in Mariboru ter muzejskih zbirk v začetku 20. stoletja so najdbe le še redko romale v Gradec in na Dunaj, v poročilih v Časopisu za zgodovino in narodopisje, strokovnem glasilu Zgodovinskega društva v Mariboru pa so dobile tudi večkrat svoj zapis.[9]

Z različnimi vprašanji arheoloških najdišč pod Pohorjem, vlogo teh krajev ob starih prometnih poteh ter pomen ognja za ugotavljanje gozdnih sestojev se je ukvarjal Schlosser.[10] Priložil je arheološko karto tega območja (*Verkehrskarte zur Vor-und*

Frühgeschichte des Bacherngebietes), na kateri so med drugim vrisana tudi najdišča neolitskih predmetov.

Kamenodobne najdbe iz Središča ob Dravi in okolice, razlago le-teh in način življenja v tem času je poljudno opisal v svoji monografiji F. Kovačič.[11] Po prvi svetovni vojni je izdal nov zgodovinski pregled za Štajersko in Prekmurje,[12] kjer domneva že vrsto neolitskih naselbin (Turnišče, Središče ob Dravi, Gornja Radgona, Borl) kakor poprej Pirchegger[13] ter podrobneje na osnovi Vrbnjakovih poročil naštel najdbe neolitskega orodja med Ljutomerom in Gornjo Radgono[14] (Turnišče, Kamenščak, Ljutomer, Veržej, Videm ob Ščavnici, Kunova, Negova, Gornja Radgona).

Na sodobnih dognanjih arheološke vede zasnovan pregled arheoloških najdb v Slovenskih goricah je napisal W. Schmid.[15] Na podlagi najdb kamnitega orodja je menil, da je bilo najmočneje naseljeno Dravsko polje z okolnim gričevjem, kjer naj bi bili *"eneolitiki naselili predvsem rodovitna ilovnata pobočja Slovenskih goric in Haloz, ki jih zaradi redkih gozdov in prostranih brezgozdnih površin ni bilo treba krčiti."* Skoraj dvajset let pozneje je bil na podlagi istih virov še določnejši, ko je napisal, *"da so kot poljedelci in živinorejci prebivalci s trakasto keramiko poselili posebno območje Ormoža, Središča in Ptuja."*[16]

Novo, sicer nevzdržno tezo je predstavil F. Baš, ko je ob zgodovinskem zaporedju geološkega razvoja mariborskih tal skušal vzporejati enako zaporedje arheoloških najdišč.[17] Nove najdbe so to shemo kajpada hitro ovrgle.

Obsežnejši pregled mariborske arheološke zgodovine je F. Baš objavil v mariborskem večerniku *Jutro,* št. 122 z dne 1. 6. 1929 in v št. 134 z dne 15. 6. 1929, z naslovom *Mariborska pokrajina v prazgodovini* ter v *Vodniku po Mariboru* iz leta 1932. Izdelal je arheološko karto, ki zajema tudi nekatera do takrat znana prekmurska prazgodovinska — neolitska najdišča (Turnišče, Gornji Petrovci, Brezovica, Mala in Velika Polana), katero je pozneje leta 1955 J. Šašel vzel za osnovo kartološkega seznama prekmurskih najdišč.[18]

Na osnovi najdb kamnitih sekir domneva Pollak neolitske naselbine v Središču ob Dravi, Podgorcih, Zavrču, Strejacih, Slomih.[19]

Pred zadnjo vojno so bile neolitske najdbe in najdišča deloma zajete še v nekaterih preglednih obravnavah, bežno in nepopolno pa jih je omenjal tudi *Krajevni leksikon Dravske banovine* iz leta 1937.

V okviru nemško izhajajoče *Arheološke karte Jugoslavije* sta izšla dva topografska zvezka *Blatt Ptuj* (1936) in *Blatt Rogatec* (1939), v katerih sta B. Saria in J. Klemenc opisala in na karti vrisala vse do tedaj iz literature in izročil znane tudi neolitske najdbe iz južnega obrobja Slovenskih goric, Haloz, Dravinjske doline in južnega obrobja mariborskega prostora.

V povojnem času, ko je prišlo v severovzhodni Sloveniji do pravih sistematičnih raziskovanj, so našli pri izkopavanjih zgodnjesrednjeveškega grobišča na Ptujskem gradu med prazgodovinskimi najdbami tudi predmete iz obravnavanega obdobja,[20] ki jih je J. Korošec leta 1965 v celoti izločil od drugega gradiva in podrobneje opredelil.[21]

S poskusnimi kopanji prvega arheologa Pokrajinskega muzeja v Mariboru S. Pahiča v Andrencih leta 1954 in 1956, kjer je že leta 1937 učitelj V. Lorber nabral nekaj črepinj in kamnitih predmetov, je prišlo na dan najstarejše naselbinsko gradivo v Slovenskih goricah,[22] skoraj istočasno pa tudi v Zbelovem pri Poljčanah,[23] Zrečah[24] in Brezju pri Zrečah[25] v Dravinjski dolini. Pri topografskih ogledih v Slovenskih gori-

cah je S. Pahič zbral še nekaj keramičnega gradiva in ugotovil seliščne točke leta 1957 v Sp. Porčiču, leta 1960 v Šafarskem ob Muri in leta 1961 v Vumpahu ob Dravi.[26]

S poskusnimi sondami je leta 1959 na Pavlovskem vrhu pri Ormožu pridobila nekaj najdb B. Perc, leta 1970 pa je vedenje o naselbini povečalo sondiranje T. Bregantove in M. Tomanič-Jevremov.[27]

Ob priložnostnih kopanjih v Mihovcih[28] in na Haredku[29] sta bili tu prav tako dokazani najstarejši selišči, medtem ko so poskusna kopanja leta 1963 v Strjancih zastala že pri ugotovitvi kulturne plasti.[30] Leta 1983 je nov pregled terena v Strjancih obseg naselbine povečal, pridobljenih pa je bilo tudi nekaj novih predmetov.[31]

Topografski obhodi in sistematični pregledi Dravinjske doline in Slovenskih goric v petdesetih in na začetku šestdesetih let[32] ter območja Haloz[33] in Slovenske Bistrice v začetku sedemdesetih let so izredno povečali tudi število posameznih najdb kamnitega orodja. Tako ustvarjeni inventarni pregled je postal izhodišče za smotrno preučevanje prazgodovinskega obdobja, ena od tem[34] na kolokviju *Neolitik in eneolitik Slovenije* v Mariboru leta 1970 ter tudi podlaga za zaščito ohranjenih terenskih najdišč po novih načelih spomeniškega varstva in za izdajo *Arheoloških najdišč Slovenije* v letu 1975.

Po letu 1950 začne izhajati vrsta strokovnih arheoloških glasil: *Arheološki vestnik, Dela SAZU, Varstvo spomenikov, Poročila o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, Časopis za zgodovino in narodopisje — nova vrsta,* kjer najdemo redna poročila o najdbah, članke, razprave in ocene del obravnavanega obdobja.

Z mariborskega področja je najdbe skromno omenjal v poljudnem pregledu še B. Teply v: *Vodnik po Mariboru in okolici* leta 1955 in orisu najstarejše zgodovine Dravske doline v glasilu *Dravski bobri* (1957).

Pri poročanju o prvih najdbah v Andrencih je S. Pahič menil, da sega to najdišče vse do mlajšega neolitskega obdobja, podobno pa je v pozno neolitski čas prisodil tudi najdbe iz Zreč in Brezja ter Slovenskih goric.[35] Takšna opredelitev je temeljila na odsotnosti kovinskih predmetov in Koroščevi oceni istodobnih najdb v Ajdovski jami.[36] Korošec je pozneje uvrstil vsa najdišča v Dravinjski dolini ter najdbe iz Andrencev v isto kulturno skupino alpske facies lengyelske kulture s "konca neolitika", ki *"delno prehaja še tudi v prehodni čas."*[37]

V okviru širšega pregleda je uvrstil te najdbe S. Dimitrijević leta 1961 izključno v eneolitik in v lasinjsko kulturo.[38]

Različni pisci so se ob priložnostnih omembah ali v posameznih poročilih opirali na enega ali drugega avtorja[39] ali skušali najti kompromisno rešitev (S. Pahič: obrobna skupina lengyelske oz. slavonsko-sremske oz. sopotsko-lengyelske kulturne skupine; škocjansko-lasinjska kultura, enotna kulturna skupina na jugovzhodnem predalpskem prostoru v času eneolita).[40]

V sedemdesetih in osemdesetih letih je S. Pahič na osnovi vestnega zbiranja podatkov ter večletne topografije, beleženja in kopanj v severovzhodni Sloveniji avtor številnih pokrajinskih in krajevnih pregledov arheološkega udejstvovanja, pregledov in razlag najdb in najdišč v prostoru in času, kjer vedno posveča tudi pozornost najstarejšim naselitvenim momentom. Naj omenim nekaj njegovih člankov in razprav: *Arheološki spomeniki v Slovenskih goricah, K predslovenski naselitvi Slovenskih goric in Pomurja, Arheološko raziskovanje v Mariboru. Najstarejše seliščne najdbe v severovzhodni Sloveniji, Seliščne najdbe v Zahodnih Slovenskih goricah,*[41] kjer v risbi

ponazori vrste kamnitega orodja, razširjenega v Slovenski goricah; (seznam že v zborniku ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru: *Svet med Muro in Dravo* (1968). Preprosto, pa vendar strokovno neoporečno skuša širokemu krogu bralcev približati najstarejšo podobo njihovega okolja v opisu pradavnih dni okrog Ljutomera, Maribora, Polskave, Razvanja, Tinjskega Pohorja, Cerkvenjaka in Slovenske Bistrice.[42]

V sedemdesetih in osemdesetih letih je tudi v Prekmurju prišlo do večjih raziskovanj in topografskih pregledov, katerih rezultat je odkritje večjega števila bakrenodobnih najdišč in naselbin.[42a] I. Horvat-Šavel iz Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti, je vodila tudi večletna raziskovanja dveh pomembnih naselbin na Šafarskem in Bukovnici, katerih rezultate lahko beremo v *Varstvu spomenikov* in v *Poročilih o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji.*[43] Naselbini sta po dosedanjih najdbah opredeljeni v alpsko facies lengyelske kulture oz. v širši sklop lasinjske kulture z elementi Retz Gajary kulture v Bukovnici.

Tudi na območju Ormoža je prišlo do odkritij sledov naselitve na Hardeku in v Ormožu. Zgodovino raziskav in interpretacijo najdb je podala kustodinja M. Tomanič-Jevremov v *Ormoškem zborniku.*[44]

S povečano gradbeno dejavnostjo in delovanjem arheološke ekipe ZVNKD Maribor je tudi na območju Ptuja prišlo do pomembnih odkritij, predvsem naselbinskih ostalin, tako zunaj (Podvinci, Bratislavci — raziskave Pokrajinskega muzeja Ptuj) kot znotraj Ptuja. Zgodovino raziskav in kratek pregled najdb na Ptuju in okolici je predstavila M. Tomanič-Jevremov v *Ptujskem zborniku V* leta 1985.

Naselbinski objekti na levem bregu potoka Grajene, ki jih M. Strmčnik-Gulič datira v alpsko facies lengyelske kulture,[45] bodo poleg materialnih ostalin s Ptujskega gradu in novo odkritih najstarejših sledov na južnem pobočju oz. terasi grajske kopice, začasno opredeljenih v konec eneolita oz. zgodnjo bronasto dobo dali novo oz. izpopolnjeno podobo najstarejše poselitve.

Prav tako nam tudi najnovejše najdbe naselbinskih ostalin v Hočah leta 1988/89[46] dopolnjujejo naselbinsko sliko vzhodnih obronkov Pohorja, hkrati pa sproščajo vrsto novih vprašanj, materialnih, kulturnih in časovnih povezanosti ter razhajanj.

Naselitvena podoba na osnovi karte razprostranjenosti najdišč v severovzhodni Sloveniji

Predel severovzhodne Slovenije je s svojimi površinskimi oblikami, lego na robu jugovzhodnih Alp ter naravno prehodnostjo iz ravnin srednjega Podonavja ob Muri, Dravi in Dravinji ponujal ugodne prirodne pogoje za naselitev, ki je bila možna po večini gričevnatega in ravninskega sveta. Najzgodnejši naseljenci so se izogibali le prestrmih grebenov, mokrotnih dolinskih tal in nestanovitnih ozkih obrežnih pasov ob rekah.

Prehodni pomen ravnin ob Dravi in Muri je še zlasti pomemben, ker so gibalne sile ljudstev le z redkimi izjemami skoraj vedno delovale iz azijskega oz. jugovzhodno evropskega prostora proti zahodu.

Čeprav neposrednih dokazov za paleolitsko iz mezolitsko kulturno obdobje naselitve na tem prostoru še nimamo, smemo dopuščati možnost zgodnejše navzočnosti človeka v teh krajih. V soseščini ugotovljene in dolgotrajno naseljene jame (Vindija, Herkove peči na Kozjaku, jame pri Mixnitzu, Peggau ob Muri "Ciganska jama" pri Gradcu, Špehovka pri Doliču...)[47] ter nabiralno lovski način preživljanja tedanjih lju-

di govore, da so se gibali po obsežnem prostoru in prečkali tudi ravnine in griče obravnavanega območja. Odsotnost tovrstnih najdb gre pripisati prej neraziskanosti kot pa izključno dejstvu, da so se ljudje še vedno zadrževali raje v jamah.[48]

Naselitvena zgodovina se po dosedanjem poznavanju začenja na našem prostoru šele v času poznega neolita, saj za čas prodiranja zgodnjih neolitskih ljudstev iz panonskih ravnin ob Donavi proti zahodu še ne poznamo najdb. Izjeme bi lahko bile posamezne kamnite sekire, ki pa jim brez spremnega gradiva težko določimo starost ali kulturno pripadnost.

V zgodnji fazi neolitskega osvajanja novih pokrajih se je prebivalstvo širilo najprej po poljedelsko najugodnejših puhličnih ravninskih površinah in si verjetno šele v srednjem neolitiku začelo razširjati svoj življenjski prostor tudi v gričevnate pokrajine, predalpske doline in na višje lege. O obstoju neke srednjeneolitske naselitve tu še ni zanesljivih sledov prav tako ne do poznega neolita, zato je J. Korošec domneval, da se je prva doslej znana kulturna skupina *"formirala na nam neznanem temelju, verjetno na neki nam neznani starejši lokalni skupini."*[49]

Starejši naselitveni sledovi se do sedaj kažejo s skromnimi najdbami linearno trakaste keramike v soseščini v Malem Korenovu pri Bjelovaru, v Budinščini v Hrvatskem Zagorju[50] ter z novejšimi v Moverni vasi[51] v Beli Krajini ter južni Avstriji v okolici Kapfenberga, na Gradiščanskem in nižji Avstriji.[52]

Tudi najdbe tiško-lengyelske kulture oz. babsko-lengyelske kulture v Gleihenbergu in okolici Bjelovara in Križevcev, torej na istem prostoru, kažejo na zgodnejše prodiranje neolitskih skupin v nizek gričevnat svet med Savo in Dravo ter jih gre pričakovati tudi na našem prostoru.[53]

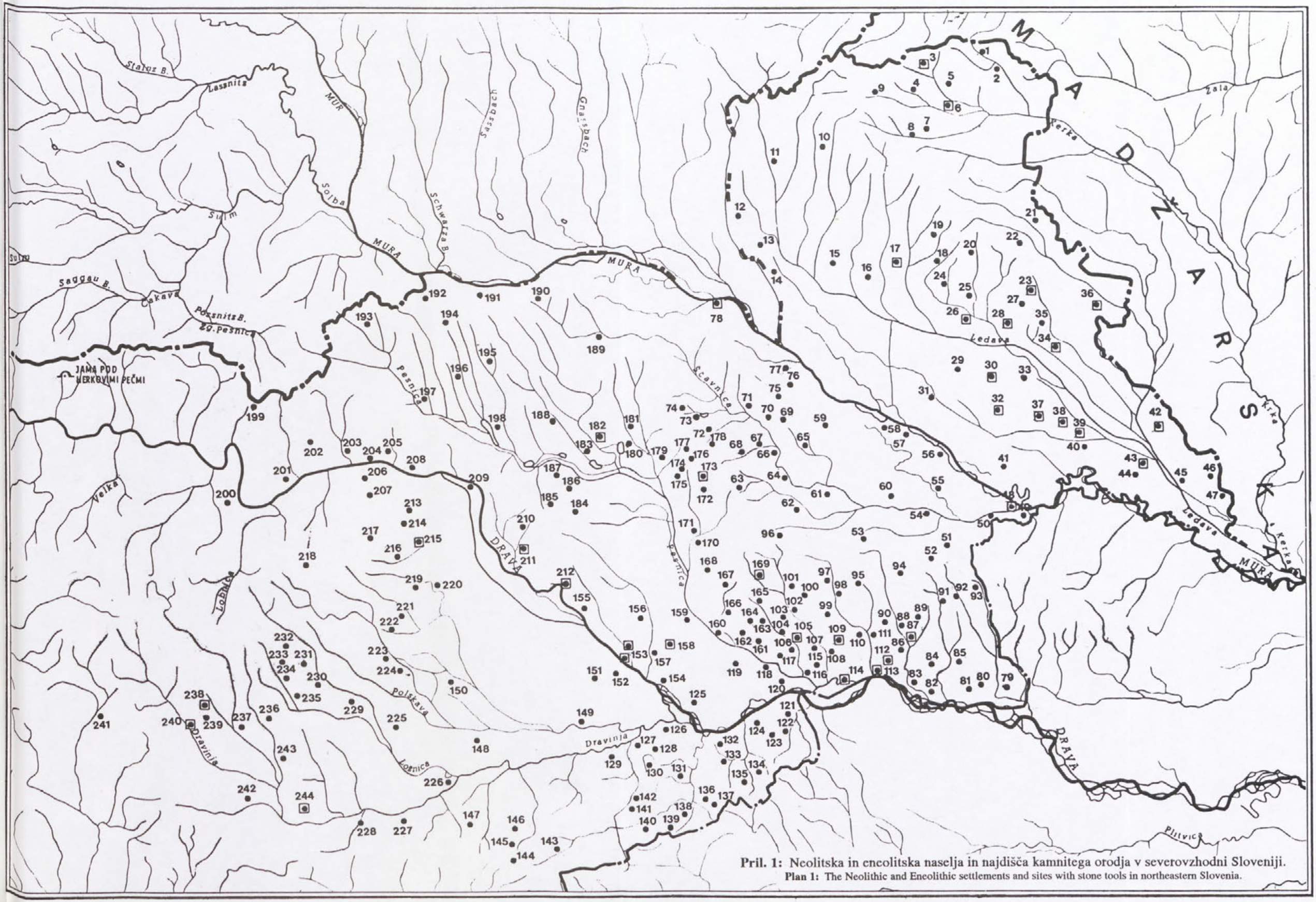
V času intenzivnega prodiranja v predalpski svet je izbira selišč in njiv na pobočjih, terasah in višjih legah splošen pojav in povzročena predvsem zaradi potrebe po suhih tleh in manj zaradi varnostnih razlogov, saj utrjenih bivališč za obdobje poznega neolita in eneolita do sedaj še ne poznamo.

Da so ljudje pri lovu, trgovskih poteh, iskanju kamenin za svoje kamnito orodje ali iskanja in izkoriščanja rude ter drugih potreb in razlogov prišli tudi precej visoko, pričajo posamezne najdbe kamnitega orodja na Pohorju do višine 1230 m na Arehu, Sv. Urhu, Tinju, okrog Okoške gore do Zreč, na avstrijskem ozemlju pa so dosegli še višje lege, o čemer pričajo najdbe iz srednje in visokogorskih predelov do 2600 m.[54]

Mešan hrastov gozd s travnatim podrastjem ob koncu atlantske in začetku subborealnega suhega in toplega obodobja ni mogel biti ovira za gibanje ljudi ali selitev posameznih skupin, ki so prodirale v neprestrme gričevnate predele ter si iskale in krčile posamezne gozdne predele za obdelovalne njivske površine.

Kolikor so obstajale naravne gozdne jase ali brezgozdne površine, pa do sedaj ni nobenih dokazov kljub koncentraciji selišč na posameznih območjih. Na karti neoeneolitskih najdišč (**pril. 1**) vidimo v Prekmurju za sedaj osredotočenje naselitve in najdb ob Lendavskih goricah (Pince, Dolina, Dolga vas) ter vzdolž Ledave na prekmurskem polju v Lendavi (Kapitan Domb), Mali Polani, Brezovici, Gomilici, Lipi, Gančanih, Dobrovniku, Filovcih, Mlajtincih, na rahlo valovitem gričevju ob Kobiljanskem potoku ter Bukovnici, ob južnem robu Goričkega, kjer imamo vrsto posameznih najdb kamnitega orodja v Suhem vrhu, Sebeborcih, Gorici, Lemerju ter Zgornji Ledavi do Večeslavec in Gradu, dokazano naselbino pa za sedaj le v Puconcih.

Na Goričkem onkraj razvodnega pasu ob Zgornji Krki pa sta bili v zadnjem času odkriti naselbini v Čepincih in Lucovi, gostota posameznih najdb v Povirju pa kaže,

Pril. 1: Neolitska in eneolitska naselja in najdišča kamnitega orodja v severovzhodni Sloveniji.
Plan 1: The Neolithic and Eneolithic settlements and sites with stone tools in northeastern Slovenia.

da smemo iskati bivališča še kje, morda v Markovcih, kjer je najdenih kar sedem orodij, med Budinci in Dolenci ter v Stanjevcih.

Izostanek najdb na mokrem Apaškem polju izpričuje tek reke Mure bližje južnim obrobjem, podobno pa je tudi na murski ravnini med Radenci, Križevci, Noršinci do Šafarskega, kjer je Mura večkrat spreminjala strugo in poplavljala, tako da so najdbe kamnitega kladiva v Veržeju in sekire v murskem produ v Bunčanih vprašljive, najdba dleta in zavrženih črepinj iz Krapja pa kljub ljudskemu izročilu nezanesljiva in ne dokončno preverjena.[55]

Podobno je tudi z najdbo kopitaste sekire, tipične za podonavski neolit, pripisane Noršincim, ki pa brez vsakih podrobnejših podatkov ne more reševati vprašanja zgodnje neolitske naselitve aluvialne ravnine.

Tik nad staro strugo Mure oz. današnjo Murico so na pleistocenski terasi, na na videz zavarovanem pravokotnem prostoru s premerom približno 150 m v Šafarskem najdeni ostanki večje, v zadnjih letih že kar dobro raziskane naselbine. Posamezne najdbe kamnitih sekir v Slamnjaku, Gresovščaku, Kamenščaku in Ljutomeru do Precentincev in Bučkovec pa govorijo, da so se prvi poljedelci gibali in si iskali primerne obdelovalne površine in bivališča predvsem na suhih obrobnih legah mokrotne spodnje Ščavniške doline. Drugo večjo gostoto posamičnih najdb opazimo na gričevju ob srednji Ščavnici od Žihlave, Selišč, Biserjan, Vidma in Kraljevc ter na pobočjih kapelskih goric pri Okoslavcih, Očeslavcih in na Rožičkem (285 m), Kapelskem (309 m) in Radenskem vrhu do Radenc, ker bodo terenska rekognosciranja ali naključni zemeljski posegi nedvomno dokazali marsikatero neselbino.

Podobno lahko ugotovimo za številne najdbe kamnitega orodja na jugovzhodnih pobočjih Huma do Šalovc, kjer se strmine prelevijo v položne lege, ugodne za naselja in polja. Nižje proti Dravi opozarjajo najdbe v Frankovcih na naselbino na robu terase ali na ravnini pod njo, 25 cm debelo prazgodovinsko kulturno plast v Pušencih, ki je datirana sicer z najdbo bronastih sekir v bližini, pa bi kamnite sekire in kopače vendarle lahko postavile v zgodnejši čas nastanka.

Različno kamnito orodje iz Središča, Grab in Obreža bi bilo vzrok za obstoj naselbin ob robu verjetno že tedaj strnjenega gozda med Šalovci in Središčem na diluvialni terasi ali pod njo, dve sekiri, najdeni v produ dravskega nanosa (1,5 m globoko) južno od Obreža, pa opozarjata na možnost, da je tekla Drava v 2. tisočletju ponekod severneje od današnje struge.

Da so punujala rodovitna področja na pleistocenskih terasah in rahlo valovita pobočja nad Dravo najboljšo lego njivam in priljubljen ambient za bivališča neo-eneolitskim prebivalcem, kažejo številne neselbine in najdbe orodja na ormoškem območju. Zaradi kontinuitete poselitve in raznih posegov so kulturne plasti v Ormožu in na Hardeku že močno uničene, prostor med Ormožem in Mihovci pa še ne do konca raziskan. Stavbe na Hardeku so stale na vrhu valovite razgibane ravnine z obdelanimi polji na vse strani, bivališča na južnem vznožju Pavlovskega vrha ob ježi visoke terase tik nad potokom severno od ceste proti Miklavžu pa daje vtis naravno zavarovane in še danes skoraj z vseh strani z gozdom obdane naselbine.

Prodiranje v notranjost Slovenskih goric nakazujejo najdbe v Brebrovniku, Miklavžu, Vuzmetincih do Koga, ob Pavlovskem potoku mimo Litmerka do Veličan ter po dolini potoka Lešnice do Senika, Ključarovec, Lahonec in Tomaža, kjer smemo spet pričakovati odkritje naselbine. Ostanki selišča na Drakšlu, na ploskem hrbtu južnega odrastka grebena na nadmorski višini 270 m in relativni višini 60 m nad Ptuj-

skim poljem, terasastem vzhodnem pobočju grebena Strmca v Strjancih in v Bratislavcih ter izredna gostota najdb kamnitega orodja in drugih predmetov od Senešcev, Sodincev, Preclave, Prerada, Bresnice, Lasigovcev, Strmca, Slomov, Hlaponcev, Polenšaka in od Ritmerka, Bratonečic do Savcev priča, da so nekdanji prebivalci popolnoma obvladovali in strnjeno neselili tudi višje lege, po dolini Pesnice čez Gabrnik, Juršince, Hvaletince in Vitomarce pa prišli v zaledje (osrčje) Slovenskih goric.

Delno raziskana naselbina v Andrencih leži na južnem prisojnem robu 335 m visokega kopastega vrha (relativna višina 60 m na jugu in 80 m na vzhodu), najvišje točke dvokrakega grebena, ki se cepi od južne strani obsežnejšega in s stranskimi dolinami razvejanega hrbta gričevja pri Cerkvenjaku. Po svoji legi je v pokrajini to vrhovsko selišče, ki so ga postavili tik ob občasnih njivah na ploskem vrhu, po 40 do 80 cm debeli kulturni plasti selišča pa se sklepa, da so si po izkoriščanju le-teh poiskali nova po prisojnih legah Cerkvenjaka, na kar bi morda opozarjali kamniti predmeti iz Župetincev, Čagonc, Stanetincev in Cerkvenjaka, selišče pa je ostalo obljudeno še naprej. Od tu se cepita dve poti, ki jih nakazujejo najdbe, in sicer ena po obronkih proti Ščavniški dolini čez Cenkovo, Kunovo ter Negovo do Negovskega vrha, ter druga čez Zgornje Verjane, Gradišče do Spodnjega Porčiča, kjer je na podobnem ploskem kopastem vrhu kot v Andrencih odkrita, vendar še neraziskana naselbina.

Najdbe kladivastih sekir na Strmi gori, Spodnji in Zgornji Voličini in Zavrhu (358 m) kažejo posege v višje gozdnate predele, najdbe ploščatih sekir v Lenartu, Vukovju, kladivastih v Zgronji Velki in Jareninskem dolu ter kamnitih kopač v Spodnjem Hlapju in Svečini pa kažejo tudi na obljudenost pesniškega povirja z ostrejšim reliefom in s poprečno višino grebenov od 306 m pri Lenartu do 425 m na Štrihovcu ter najvišjim nad Svečino (517 m).

Prehodno hribovje in gričevje se proti Muri zniža ter nadaljuje tudi v precej gosto poseljeno avstrijsko porečje Mure.

Suha prodnata tla Ptujskega polja so bila po sestavi verjetno že tedaj porasla z borovim gozdom, manj privlačnim za krčenje, saj se posamezne najdbe in naselja za sedaj vrstijo le ob njegovem obrobju. Bolj na ilovnatih tleh, zaradi delovanja pritokov Pesnice in Drave, leži na ravnini, neposredno ob rob pleistocenske terase naslonjena naselbina v Mihovcih, najdbe kamnitih kopač pa pričajo o obdelanih poljih med Forminom, Gorišnico in Zamušani ter med Stojnci in Markovci. Na ravnini ob južnem robu slovenjegoriških nizkih gričev so najdeni ostanki selišča v Podvincih, idealna lega ptujskega kraja pa je dajala vse pogoje za nastanek močnejših in trajnejših selišč na desnem bregu Drave, številne najdbe kamnitega orodja s hajdinskega območja pa govorijo tudi za kultivacijo levega. Še dlje proti zahodu nad Dravo so bili odkriti ostanki naselbine na robu prodnate terase ter na bližnjem 150x60 m velikem prostoru, delno obdanem z nasipi pod vurberškim gričem v Vumpahu, ki spominja na "gradišče" v Šafarskem. Seliščne ostanke so našli tudi v Spodnjem Dupleku na 50 m široki in 20 m visoki terasi med vznožjem Dupleškega vrha in ravnico nekdanje struge Drave, 120 cm globoko pod naneseno zemljo.

Številne najdbe raznovrstnega kamnitega orodja opozarjajo nase v Halozah, kjer pa za sedaj nimamo še nikjer dokazanih selišč, vzrok pa je nedvomno le v neraziskanosti terena. Grupacijo najdb opazimo od Borla, Zavrča, Hrastovca do Belskega vrha, med Gradiščem, Cirkulanami, Gruškovcem, Velikim in Malim Okičem, med Veliko Varnico, Ložnico, Gruškovjem in Zaklom, v Zgornjem Leskovcu ter med Podlehnikom, Gorco, Ljubstavo, Vidmom in Majskim vrhom nad Dravinjo.

Prav v zaledju Haloz imamo najdbe kalupaste in kladivaste sekire v dolini Rogatnice v Žetalah in naključne najdbe v Nadolah, Stopercah, Sv. Ani ter celo kamnito kopačo pod Donačko goro.

Izostanek najdb na Dravskem polju, nekaj posamičnih je le na obrobju ob Polskavi od Sel, Medvedc, Črešnjevca, Stražgonjce do Polskave, kaže popolno nasprotje s Schmidovo trditvijo o njegovi gosti naselitvi.[56]

Tudi tu vidimo, da so ljudje dajali prednost dolinam in pobočjem Dravinjskih goric, kjer imamo ostanke naselij na Zbelovem in v Zrečah, ter za naselitev primernim pobočjem jugovzhodnega in vzhodnega Pohorja do približno 600 m visoko. Tako se nam kaže poselitev Brinjeve gore (510—520 m) z naselbino v Brezju, številne najdbe kamnitega orodja, kladiva, dleta, ploščate in kladivaste sekire med Ložnico in Bistrico, od Slovenske Bistrice (319 m) do Sv. Urha (922 m) pa kažejo na poselitev Tinja ter po predvidevanju B. Teržanove[57] tudi na izkoriščanje pohorskih rudišč v okolici Okoške gore.

Najdbe kladivastega orodja od Morja, Frama, Orehove vasi in kamnite kopače v Slivnici nas opozarjajo, da smemo iskati selišča na bližnjih pobočjih Slivniškega Pohorja ali v ravnini, tako kot so potrdile najdbe ravninskega selišča v Hočah leta 1988 Pahičeva domnevanja o obstoju le-tega že pred leti[58] na osnovi najdb od Zgornjih Hoč, Pivole, Razvanja in Hočkega Pohorja do Arcka.

V mariborskem okolišu najdeno posamično glajeno orodje nas opozarja prav tako na nekaj mest, kjer bi smeli pričakovati seliščne ostanke: iz območja opekarne pod Meljskim hribom, pod Piramido, na ravnici med Teznim in Zrkovci, kjer najdbe kamnitih kopač potrjujejo zgodnje motočno poljedelstvo, ter višje ob Dravi pri Kamnici, Bresternici in Selnici na desnem bregu ter Limbušu in Pekrah na levem bregu Drave.

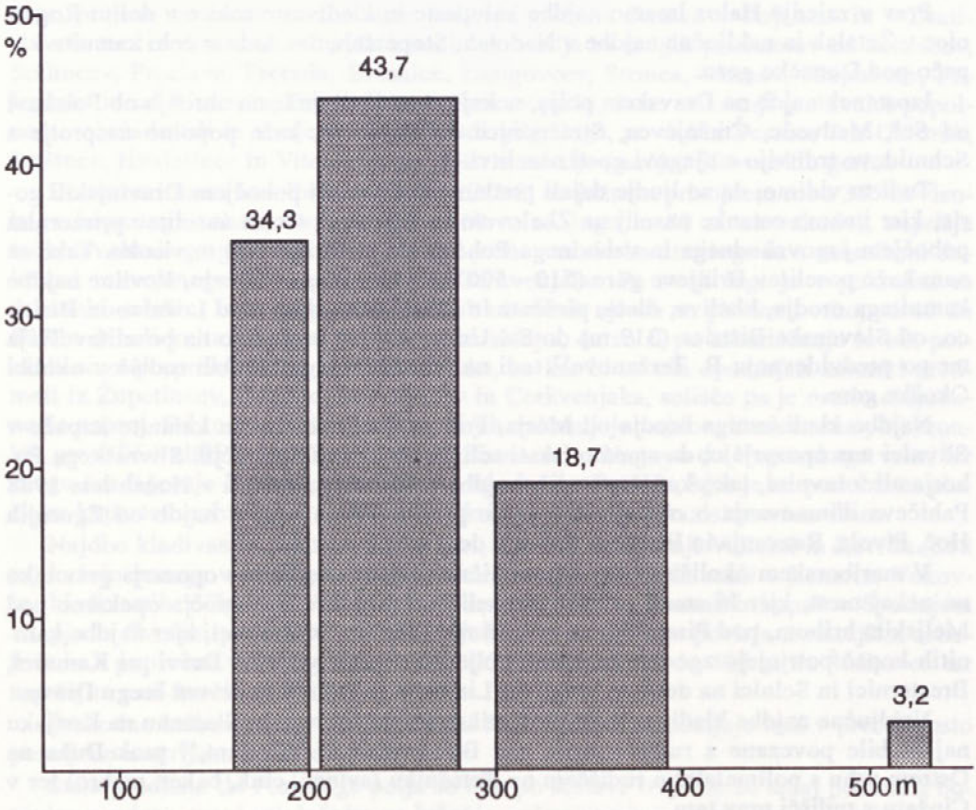
Naključne najdbe kladivastih in ploščatih sekir na Jelovcu in Slemenu na Kozjaku naj bi bile povezane z rudišči pirita nad Bresternico in Viltušem,[59] prek Duha na Ostrem vrhu s polimetalnim rudiščem na Remšniku (svinec, cink, baker, srebro) ter v Činžatu z rudišči prav tam.

Na osnovi dosedanjih najdb lahko torej ugotovimo, da je bilo področje severovzhodne Slovenije dokaj, ponekod pa celo zgoščeno naseljeno in da so bila postopoma kultivirana vsa rodovitna območja. Najprimernejše in najbolj priljubljene za naselitev so bile nižinske lege, rahlo valovita pobočja in terase na nadmorski višini od 160 do 280 m z relativno višino do 30 m. Na višini 300 do 400 m najdemo za sedaj le 18% dokazanih naselbin, od katerih ležijo na vzvišenih legah na ploskih kopastih grebenih kot tipične le tri: v Spodnjem Porčiču, Zbelovem z relativno do 55 m in v Andrencih z relativno višino od 60 do 80 m. Za višinsko selišče bi za sedaj opredelili le tisto v Brezju pri Zrečah pod Brinjevo goro na višini 545 m (**tab. 1**).

Kamnito orodje

Glajeno kamnito orodje, ki zaznamuje obdobje četrtega, tretjega in prve četrtine drugega tisočletja, razlagajo kot pokazatelja neolitske in eneolitske naselitve kljub morebitnemu pomanjkanju ostalih arheoloških indikatorjev. Njegova nedvomna univerzalnost, priročnost materiala in relativna nezahtevnost produkcije pa sicer ne izključuje uporabe pri najrazličnejših opravilih, od hišne do obdelovalne, še dolgo potem.

Kamnito orodje izpoveduje poleg svoje kulturne pripadnosti z različimi tipi tudi način uporabe in s tem potrebe tedanjega človeka.

Dobrovnik
Kobilje
Filovci
Gančani
Mlajtinci
Lipa
Gomilice
Brezovica
Lendava
Šafarsko
Mihovci

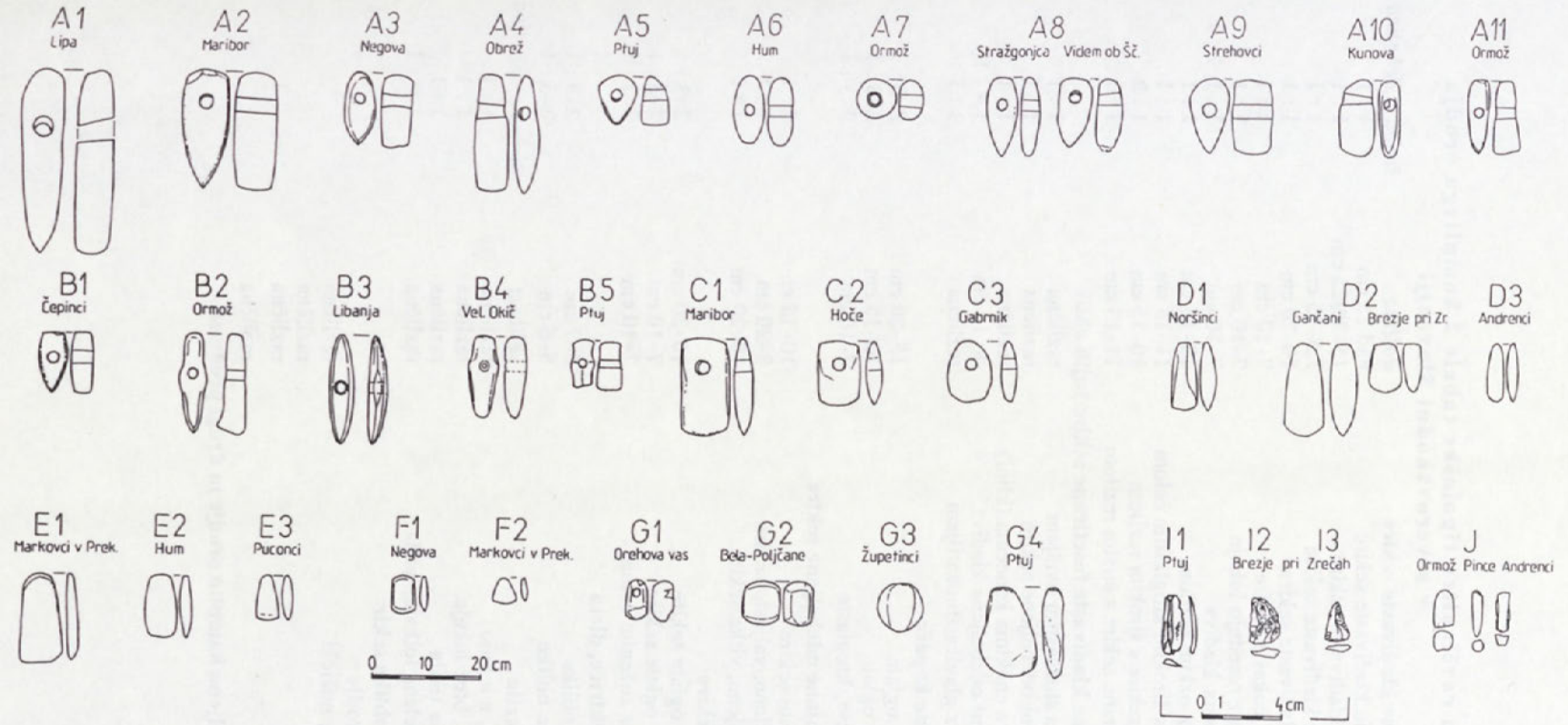
Korovci
Puconci
Bukovnica
Pavlovski vrh
Ormož
Hardek
Drakšl
Strjanci
Podvinci
Bratislavci
Ptuj
Vumpah
Sp. Duplek
Hoče

Čepinci
Lucova
Andrenci
Sp. Porčič
Zbelovo
Zreče

Brezje
pri Zrečah

Tab. 1: Procentualni prikaz sclišč na različnih nadmorskih višinah

Tab. 1: Survey of the percentages of neolithic settlements at different heights above sea level in northeastern Slovenia.

Tab. 2: Tipologija kamnitega orodja iz severovzhodne Slovenije.
(Dopolnitev po Pahič S. 1968 a, 252 s; 1976, T. 6.)

Tab. 2: Typological table of the stone tools from northeastern Slovenia. Supplement after Pahič, S. 1968 a, 252 s; 1976, T. 6.

Opisna razčlenitev tipološke tabele 2 kamnitega orodja v severovzhodni Sloveniji

	dolžina	*širina : debelina*
A. Preluknjane kladivaste sekire		
A1 največje kladivaste sekire	nad 25 cm	1 : 1
A2 velike kladivaste sekire	15–20/25 cm	1 : 1
A3 manjše kladivaste sekire	7,5–15 cm	1 : 1
A4 ozke kladivaste sekire	10–20 cm	1 : 1
A5 kratke, čokaste sekire	7–10 cm	1 : 1
A6 kladiva z osrednjo luknjo	7–10 cm	1 : 1
A7 okroglasta kladiva	7–10 cm	1 : 1, 2 : 1
A8 sekire z ozkim rezilom	10–15 cm	2 : 1
A9 sekire s širokim kroglastim čelom	11–15 cm	1 : 1
A10 ozke sekire s širokim rezilom	10–15 cm	1 : 2
A11 fasetirane sekire s širšim rezilom	11–13 cm	1 : 1
B. Preluknjane kladivaste fasetirane sekire tujih oblik		
B1 sekire s stožčastim ovršjem	različna	1 : 1
B2 v sredini odebeljene sekire	različna	1 : 1
B3 orodja z enakima koncema (klini)	različna	1 : 1
B4 v sredini odebeljena kladiva	do 15 cm	1,4 : 1
B5 sekire z glavičastim zatiljem	različna	1 : 1
C. Preluknjane kopače		
C1 daljše, oglate	15–20 cm	2–3 : 1
C2 krajše, oglate	10–15 cm	2–3 : 1
C3 najkrajše, kroglaste	7–10 cm	2–3 : 1
D. Nepreluknjane odebeljene sekire		
D1 kopitaste sekire	10–15 cm	2 : 1
D2 odebeljene, valjaste sekire	8–20 cm	1 : 1
D3 odebeljene, vitke sekire	10–20 cm	1 : 1
E. Ploščate sekire		
E1 daljše, oglate sekire	10–20 cm	2–3 : 1
E2 krajše, oglate sekire	7–10 cm	2–3 : 1
E3 sekire z zoženim čelom	7–10 cm	2–3 : 1
F. Dletaste sekirice, dleta		
F1 oglate oblike	5–7 cm	2–3 : 1
F2 trikotne oblike	5–6 cm	2–3 : 1
G. Tolkala, terila	*velikost*	*širina : debelina*
G1 oglata, z luknjo	različna	1 : 1
G2 oglata, brez luknje	različna	1 : 1
G3 okrogla terila	različna	1 : 1
G4 neobdelana tolkala, terila	različna	1–2 : 1
H. Neznane oblike sekir		
I. Klesano orodje		
I1 rezilca, nožički	različna	
I2 konice	različna	
I3 strgala	različna	
J. Brusniki	različna	
K. Neopredeljeno kamnito orodje in drugi predmeti		

Descriptive division of typological table 2 — the stone tools in northeastern Slovenia:

	lenght	*width : brendth*
A. shafthole hammer-axes		
A1 the largest hammer-axes	over 25 cm	1 : 1
A2 large hammer-axes	15–20/25 cm	1 : 1
A3 small hammer-axes	7,5–15 cm	1 : 1
A4 slender hammer-axes	10–20 cm	1 : 1
A5 short, thick axes	7–10 cm	1 : 1
A6 hammers with central shafthole	7–10 cm	1 : 1
A7 spherical hammers	7–10 cm	1 : 1, 2 : 1
A8 axes with narrow blades	10–15 cm	2 : 1
A9 axes with broad rounded butts	11–15 cm	1 : 1
A10 slender axes with broad blades	10–15 cm	1 : 2
A11 facetted axes with wider blades	11–13 cm	1 : 1
B. shafthole facetted hammer-axes of foreign form		
B1 axes with convex upper surface	various	**1 : 1**
B2 axes with central thickening	various	**1 : 1**
B3 tools with symmetrical terminals (blades)	various	**1 : 1**
B4 hammers with central thickening	to 15 cm	1,4 : 1
B5 axes with head-like butt	various	**1 : 1**
C. shafthole picks		
C1 longer, angular	15–20 cm	2–3 : 1
C2 shorter, angular	10–15 cm	2–3 : 1
C3 shortest, spherical	7–10 cm	2–3 : 1
D. solid, thickened axes		
D1 shoelast celts	10–15 cm	2 : 1
D2 thickened, modul-shaped axes	8–20 cm	1 : 1
D3 thickened, slender axes	10–20 cm	1 : 1
E. flat axes		
E1 longer, angular axes	10–20 cm	2–3 : 1
E2 shorter, angular axes	7–10 cm	2–3 : 1
E3 axes with narrowed butts	7–10 cm	2–3 : 1
F. small chisel-like axes, chisels		
F1 angular forms	5–7 cm	2–3 : 1
F2 triangular forms	5–6 cm	2–3 : 1
G. hammers, mauls	*lenght*	*width : brendth*
G1 angular, with shafthole	various	**1 : 1**
G2 angular, no shafthole	various	**1 : 1**
G3 spherical mauls	various	**1 : 1**
G4 unworked hammers, mauls	various	**1–2 : 1**
H. unknown forms of axes		
I. chipped tools		
I1 blades, knives	various	
I2 points	various	
I3 scrapers	various	
J. grindstones	various	
K. unclassified stone tools and other artefacts		

O kamnitem orodju in orožju je na osnovi najdb v Srednji, Jugovzhodni Evropi in Podonavju pisalo ter ga tipološko, kulturno in kronološko razvrščalo že kar nekaj avtorjev: Tsountas, Wace-Thompson, Vasić M. M., Garašanin M., Srejović D.-Jovanović B.,[60] Childe V. G.,[61] Menghin O.,[62] za nam najbližje področje Avstrije pa Modrijan W.[63] in Pittioni R.[64]

Leta 1968 je razvrstil S. Pahič do takrat že številne znane najdbe kamnitega orodja v Prekmurju in Slovenskih goricah v devet skupin ter delil po različicah v velikosti (dolžina : širina : debelina) in drugih detajlih znotraj skupine še na več variant.[65]

Na osnovi novega kataloško zbranega kamnitega materiala za pregled materialne kulture obravnavanega obdobja severovzhodne Slovenije pa sem tipološko tabelo znotraj skupin še dopolnila z nekaj variantami (**tab.2**). Skupina preluknjanih kladivastih sekir (A) je dopolnjena z variantami od A8 do A11, skupina B, ki jo S. Pahič označuje kot tip tuje kulturne ustvarjalnosti, pa je dopolnjena z varianto B4, izločeno iz variante B2, in varianto B5, ki označuje varianto sekir z glavičastim zatiljem. Skupine C, D, E in F ostajajo z variantami nespremenjene, iz skupine G in H pa sta izločeni samostojna skupina G tolkal in teril s štirimi variantami, ter skupina H, ki označuje neznano obliko sekir (nedosegljive v zasebni lasti, založene ali izgubljene; v literaturi sicer omenjene, vendar brez ustreznega opisa, risbe ali slike, da bi jih lahko ožje tipološko opredelili). Teh je 20,6%. Skupina I je razdeljena v tri vrste klesanega orodja, skupino J predstavljajo različni brusilniki, pod skupino K pa je uvrščeno vse drugo kamnito orodje oz. predmeti, ki niso zajeti v nobeni od prejšnjih skupin.

Kataloška obdelava najdb nam kaže izredno množino kamnitega orodja v severovzhodni Sloveniji, statistični pregled po posameznih vrstah pa precejšen odstotek verjetnosti (**tab. 3**).

Popolnost seznama je seveda nedosegljiva, saj je še precej predmetov zunaj strokovne evidence v zasebni lasti, že izgubljenih, založenih in nedosegljivih, še precej pa v zemlji, saj najdbe še vedno prihajajo na dan.

Stanje najdb zunaj obravnavanega območja je še dosti slabše, saj kataloških obdelav tako rekoč ni, poročila ali posamezne razprave pa obravnavajo kamniti material tudi zaradi pomanjkljivih podatkov le površno, sporadično in izborno. Statistična kakor vsaka druga primerjava je tako lahko le približna.

V pregledu evidentiranega kamnitega orodja vidimo (**tab.3**), da prevladujejo sekire — 88,5%; druga orodja, tolkala, terila, klesano orodje in različni brusniki ter predmeti, ki jim ne moremo določiti namena, pa so zastopani za sedaj le od 2 do 4%, kar pa je nedvomno posledica premajhnih sistematično raziskanih površin.

Po Modrijanovi delitvi, ki je razdelil kamnito orodje avstrijske Štajerske na tipe zahodnih, nordijskih in podonavskih kulturnih vplivov, s katero se, razen zahodne province, strinja tudi S. Pahič[66] pripada največ orodja podonavskim neo-eneolitskim kulturam, kar se sklada s kulturno lastnino predvsem od vzhoda priseljenega prebivalstva.

Kot tipična podonavska neolitska naj bi bila kopitasta sekira (D1) iz Noršincev, sicer z nezanesljivo najdiščno oznako (**t. 7:** 1). Podobno najdemo v Starčevu[67] in v Vinči, kjer se kot tip A po D. Srejoviću — B. Jovanoviću najstarejši primerek pojavi na globini 9,2 m, največ sekir tega tipa bolj dletaste in masivnejše oblike pa med 7,6 in 4 m.[68] Na Madžarskem nastopajo po Kutzianu I. v Körös kulturi[69] v vitkejši obliki v grobu v Zengővárkonyju,[70] najdišču lengyelske kulture, skupaj s ploščato trapezasto sekiro E2 in kladivasto sekiro z zaobljenim zatiljem (A9), nožičem iz jaspisa ter

drugimi pridatki in keramiko. V Klokočeviku je najdena v horizontu E in opredeljena v II. stopnjo sopotsko-lengyelske kulture.[71]

Na videz blizu kopitastim, vendar brez neposrednih povezav bi bile ozke sekire oblo oglatega preseka (D3), katerih trije primerki so najdeni v Andrencih (Kat. št. 171; **t. 20:** 2, 10, 11). Od teh je ena najdena v spodnji strukturni plasti in ena v spodnjem delu zgornje kulturne plasti v objektu A. Posamič so najdene še v Bukovnici — Breg (**t. 2:** 17) in v Ormožu (**t. 12:** 15). Po načinu rabe tega orodja bi šlo verjetno za dleto, saj je za sekanje neprimerno. V širšem slovenskem prostoru je podobna le v Kevdercu,[72] redko pa se pojavljajo tudi drugod, v Zengövárkonyju ali Kanzianbergu, kjer se tako kot v avstrijskem Podonavju pojavljajo *"na dleto spominjajoče iztegnjene podolgovate sekire"*[73] ter podobne iz Köln-Lindenthala in Niedervellmarja.[74] Najdemo jih tudi v Klokočeviku v horizontu D pozne I-B stopnje sopotsko-lengyelske kulture.[75] V Butmiru so "skobljaste" sekire prehodna oblika k dolgemu ozkemu dletu.[76] Primerjave najdemo tudi v tipološkem sistemu kamnitega orodja iz Vinče, kjer se prav tako javljajo v skromnem številu. Andrenskim so najpodobnejše dletaste sekire tipa E1 iz sloja med 8,4 in 5,7 m ter "klinaste" tipa F, ki se pojavljajo na globini 8,15 m in iz katerih avtorja predvidevata razvoj preluknjanih "bojnih sekir."[77]

Med odebeljenimi sekirami je številčno najbolje zastopan tip D2 kalupastih, valjastih oblik z zaobljenim ostrim rezilom (**tab. 2**), z večjo in manjšo inačico, katerih razprostranjenost je največja v Prekmurju (**tab. 3**) od Sebeborcev (**t. 2:** 1), Suhega vrha (**t. 2:** 2, 3) in Bukovnice (**t. 2:** 10; **t. 3:** 6, 7) prek Gančanov (**t. 4:** 1, 2) do Doline (**t. 5:** 14). Številneje se pojavijo na območju naselja na Hardeku (**t. 12:** 5; **t. 12:** 11, 13–14) in Ormožu (**t. 13:** 7, 8:, posamezno pa spet v Mihovcih (**t. 11:** 16), v manjši izvedbi v Žetalah (**t. 15:** 17), Spodnji Hajdini (**t. 16:** 10), v Cerkvenjaku (**t. 21:** 5), v Mariboru (**t. 23:** 10), na Urhu pri Tinju (**t. 25:** 17), Zg. Ložnici in Brezju pri Zrečah (**t. 26:** 6, 7), veliki pa v Pekrah (**t. 22:** 14). Dve sta prisotni na Ptujskem gradu,[78] čeprav kamnitemu materialu J. Korošec najprej odreka neo-eneolitsko pripadnost, po izločitvi neo-eneolitske keramike od ostale materialne zapuščine pa predvideva tudi nekaterim kamnitim izdelkom starejše poreklo, čeravno jih posebej ne obravnava. V Sloveniji je najdena le še v Drulovki,[79] sicer pa najdemo primerjave še v Krču-Cerje Nebojše,[80] Beketincu,[81] v naselju v dolini Bile,[82] v Obrih,[83] prav take pa so tudi med neolitskim materialom v Islamu Grčkem v severni Dalmaciji.[84] Prisotne so v horizontu D v Klokočeviku, kasne I-B stopnje in v Sopotu, II. stopnje sopotsko-lengyelske kulture,[85] v Vinči pa jih najdemo med 7,3 in 5,4 m oz. v B-2 in delno v C stopnji.

Glede uporabe meni M. Fulir, da bi rabile za kopanje (motike) z domnevo, da so bile nasajene v leseno kolenasto rogovilo pravokotno na smer držaja, Gotovo so rabile tudi za sekanje zaradi zaobljenega ostrega rezila, manjše inačice pa verjetno kot dleta, privezana pravokotno ali paralelno na držaj. Zanimivo je tudi orodje iz Poštele (**t. 24:** 9), ki je s končno zožitvijo in obrabo ob daljši stranici verjetno rabilo za lupljenje drevja ali kot tesača. Za podobno vsestransko uporabo so prav gotovo bile pripravljene tudi številne ploščate sekire tipa E in najmanjše variante ploščatih dlet tipa F, ki izpričujejo nedvomno tudi kot pridatek v grobovih neo-eneolitskih ljudi v Ajdovski jami svojo vlogo v to- in onostranskem življenju.

Med znanimi oblikami sekir je ploščatih sekir tipa E 20,5% med temi pa je največ krajših, oglatih, rahlo trapezastih oblik E2. Naštejem naj le nekaj primerov, saj je razčlenitev vidna v statističnem pregledu (**tab. 3**). Najdemo jih v Markovcih (**t. 1:** 3, 6), Bukovnici (**t. 2:** 14; **t. 3:** 5), Mali Polani (**t. 4:** 16), Šafarskem (**t. 6:** 4, 12), Grabah

(t. 9: 6), Obrežu (t. 9: 8), Humu (t. 9: 15), Miklavžu pri Ormožu (t. 10: 4), Tomažu pri Ormožu (t. 10: 13, 16), v Ormožu (t. 12: 16, 17; t. 13: 3, 6), Zavrču (t. 14: 5), Zg. Leskovcu (t. 15: 3), Sv. Ani v Halozah (t. 16: 3), Ptuju (t. 17: 10; t. 18: 3-8, 10), Ženjaku (t: 21: 9) in Lenartu (t. 21: 11), Štrihovcu (t. 22: 3), Pekrah (t. 22: 15), Zg. in Sp. Polskavi (t. 25: 8, 10), Turiški vasi (t. 25: 15) in Brezju pri Zrečah (t. 26: 8, 16).

V večjih izvedbah jih med drugim najdemo v Markovcih v Prekmurju (t. 1: 9), Bukovnici (t. 3: 9), Vukovju (t. 22: 7), Kamnici (t. 23: 1), Brezju pri Zrečah (t. 26: 15) in Zrečah (t. 27: 4).

Kar na devetnajstih najdiščih severovzhodne Slovenije se pojavljajo tudi sekire variante E3 z zoženim čelom in zaobljenim rezilom velikosti od 7 do 10 cm. Najdemo jih od Markovec v Prekmurju (t. 1: 5), Puconcev (t: 1: 20), Pinc (t. 5: 12), Šafarskega (t. 6: 7), Ptuja (t. 16: 11; t. 17: 13) do Činžata (t. 22: 10), Visol (t. 25: 16), Zg. Ložnice (t. 26: 2) in Brinjeve gore (t. 26: 5). Miniaturna izvedba ploščatih sekir — dlet (F) se razlikuje predvsem po nizko brušenem rezilu in pa v večini primerov zelo dobri in precizni izdelavi. Tudi kamen je v večini izboren, predvsem za varianto F1: črno-zelen (Markovci v Prekmurju — t. 1: 4), rjav (Zreče — t. 27: 5), rjavo-zelen (Vel. Brebrovnik — t. 10: 2).

Varianto F2 predstavljajo majhne, skoraj trikotne izvedbe sekiric — dlet z dolžino od 5 do 6 cm. Najdene so, verjetno zaradi majhne velikosti, predvsem na območju naselbin v Markovcih (t. 1: 7), Bukovnici (t. 3: 1, 4), Filovcih (t. 3: 19), Brezju pri Zrečah (t. 26: 9-12) in Zbelovem (t. 27: 13, 14).

Glajene ploščate sekire nastopajo v svojih različicah, grobih in finejših izvedbah, predvsem pa v različnem številu v vseh neolitskih kulturah balkanskega, podonavskega in srednjeevropskega prostora skupaj s kopitastimi in odebeljenimi sekirami (Anzabegovo — Vršnik, Starčevo, Vinča — Tordoš, danilska in sopotska kultura)[87] oz. v I. in II. fazi podonavske kulture[88] in z razvojem linearno-trakaste keramike v Srednji Evropi. Tu so po Modrijanu in Buttlerju vključene v oblikovni zaklad zahodnega kulturnega korga.[89] V Vinči grejo v fazi Vinča-Pločnik II a (hiše na globini 4,1) iz uporabe,[90] medtem ko so v butmirski kulturi,[91] v Sopotu III in lengyelski kutluri pogoste.

Na grobišču v Zengövárkonyju jih srečamo v grobovih posamič, navadno pa v kombinaciji s klesanim orodjem, keramiko in preluknjanimi kladivastimi sekirami.[92] Za avstrijsko Koroško in Štajersko jih je zbral R. Pittioni v tip Kanzianberg[93] kot mešanico podonavskih in nordijskih elementov v poznem neolitiku.

Na ozemlju Slovenije jih najdemo v starejših naselbinah alpske facies lengyelske kulture oz. lasinjske kulture: na Resnikovem prekopu,[94] Drulovki,[95] v Ajdovski jami ter na Hrvaškem v Apatovcu in Beketincu.[96] V Ajdovski jami so najdene štiri miniaturne sekirice (F2) s črepinjami loncev, enoročajnim vrčem, zajemalko, miniaturno stekleničko in okrasno jagodo iz školjčne lupine med kosti pokojnikov ob levi steni centralne dvorane,[97] datiranih od 5625±130 B.P. do 5340±120 B.P. Miniaturna sekirica (F2) je kot edinstven primerek najdena tudi v Vinči na globini 8,4 m[98] (Vinča A po Milojčiću oz. Vinča-Tordoš I po Garašaninu) na začetku mlajšega neolita.

Ploščate sekire štirikotne oblike in z zoženim čelom najdemo tudi na koliščarskih naselbinah pri Igu na Ljubljanskem barju,[99] kjer bi lahko pripadale stopnji Ig I, sočasni s stopnjo Máko-Vučedol; Ješovice B ali stopnjo Ig II, ki naj bi se končala z bronasto dobo A2 po Reineckerju.[100]

Med sekirami (A, B, C, D, E, F) je največ preluknjanih kladivastih sekir (A — 41,8%), med katerimi številčno izstopa varianta A3 (**tab. 4**) z dolžino 7,5 do 15 cm

ter širino in debelino v istem razmerju (**tab. 2**). Najdemo jih na večini najdišč v severovzhodni Sloveniji (**tab. 3**). Kot tipični primerki pa so v Budincih (**t. 1: 1**), Stanjevcih (**t. 1: 2**), Večeslavcih (**t. 1: 13**), Puconcih (**t. 1: 19**), Negovi (**t. 8: 6**), Ormožu (**t13: 16**), Sp. Hajdini (**16: 7**), Ptuju (**t. 17: 1, 3, 4, 7**), Mariboru (**t. 23: 4, 11, 14**), Zbelovem (**t. 27: 6**) itd. V večjih izvedbah do 25 cm s širšim čelom (A2) so najdene v osemnajstih primerkih (pr. Maribor — **t. 24: 1**; Hajdina — **t. 16: 9**; idr.), v največji (A1) pa je najdena le v ena naselbini Lipa v Prekmurju (**t. 4: 6**). V bližnji okolici nima primerjav; podobna, okrog 30 cm dolga orodja pa hrani še Prirodoslovni muzej na Dunaju iz Roggendorfa, Hegaua in Vestonic.[101] V Srednji Evropi so takšni tipi povzročili precejšnje polemike u uporabi (kot lemež pri oranju, za razbijanje grud, zagozda pri celjenju lesa, kot metalno orožje pri lovu ...).[102]

Podolgovate kladivaste sekire z ozkim čelom (A4) nastopajo v Obrežu (**t. 9: 9**), Negovskem vrhu (**t. 8: 10**), Drakšlu (**t. 11: 11**) in Tomažu pri Ormožu (**t. 10: 19**); redke pa so tudi s širokim in zaobljenim čelom (A9), ki jih najdemo v Strehovcih (**t. 4: 3**) in Ormožu (**t. 12: 20**). Podobne, vendar krajše in čokate so zastopane v tipu A5 v Seliščih (**t. 7: 14**), Tomažu pri Ormožu (**t. 10: 18**) in Ptuju (**t 17: 5**). Tip A6 predstavlja podolgovato, zaobljeno kamnito kladivo z luknjo na sredini, kot so primeri na Humu (**t. 9: 14**), Gomilici (**t. 4:15**) in na Ptuju (**t. 16: 13**); tip A7 pa je okroglasto kamnito kladivo z osrednjo luknjo in velikosti od 7 do 10 cm, kakršne imajo Ormož (**t. 12: 18**), Slovenska Bistrica (**t. 25: 14**), Tinje (**25: 18**), Dolga vas (**t. 5: 7**), Veržej (**t. 7: 3**), Senik (**t. 11: 1**) in Zamušani (Kat. št. 117).

Podolgovati, masivnejši kladivasti tip kamnitih sekir A10 nastopa v Kunovi (**t. 9: 1**), Polenšaku (**t. 19: 11**), Lahoncih (**t. 10: 11**), Mariboru (**t. 23: 9**) itd. (**tab. 3**). Sekire tipa A8, ki so v širini oblikovane kot tipi kladivastih sekir A2 in A3, imajo debelino oz. profil ploskih kopač (C) in bi jim morda tudi smeli prisoditi uporabnost motike. Najdemo pa jih za sedaj najdlje na severu do Vidma ob Ščavnici (**t. 8: 11**) in na jugu zahodu do Stražgonjcev (**t. 16: 4**).

Zadnji tip v skupini A predstavlja kamnita sekira tipa A11 z ravnim čelom in širšim rezilom ter že bolj robato oblikovana v Ormožu (**t. 13: 17**), podobne pa so še v Zg. Leskovcu (**t. 15: 4**), Vitomarcih (**t. 19: 16**) in Sp. Slemenu (**t. 22: 12**).

Vrtanje kamnitih sekir se pojavi že zelo zgodaj. Na Kreti in v Srednji Evropi[103] je vrtanje izvedeno z obeh strani, tako da je presek luknje v obliki dvojnega konusa. Podobna tehnika je bila znana že tudi v Vinči v času sloja zemunic ter na globini 8,5 m.[104] Pojav prevrtanih kamnitih kladivastih orodij je vezan v Vinči na fazo Vinča-Pločnik I,[105] čeprav se vrtanje s cilindričnim instrumentom pojavi že v globini 6,9 m (B2) oz. v Gradaćki fazi.

V sopotski kulturi se preluknjane kladivaste sekire v enostavni, zaobljeni in bolj plosnati obliki pojavijo s stopnjo II (v horizontu C v Bapski)[106] ter se v stopnji III povsem udomačijo.[107] V Bosni se javljajo najštevilneje v Butmiru, stratigrafsko pa v III. fazi Obre II in v ostalih naseljih butmirske kulture.[108] Zelo redke so na območju hvarske kulture,[109] zato pa prav pogoste v mlajših neolitskih poljedelskih podonavskih kulturah (tiško-lengyelski),[110] od katerih se z novim valom naseljencev-poljedelcev v poznem neolitu in v eneolitu v vsej svoji tipološki paleti razširijo tudi na območje jugovzhodnih Alp.[111] Na ostalem slovenskem ozemlju pripadajo lahko še poznoneolitski alpsko-lengyelski kulturi, izpričani v Ajdovski jami,[112] predvsem pa v naselbinah alpske facies lengyelske kulture oz. lasinjske kulture. V najnižjih plasteh naselbine jih najdemo v Predjami (A3), v Drulovki (A3), Resnikovem prekopu (A3),

Blatni Brezovici (A3)[113] ter na ostalih mlajših koliščih vključno z Ig I in Ig II, kjer so poleg tipa A3 in A4 najdene tudi kladivaste sekire ali kladiva "tujih" oblik,[114] ki naj bi bile odsev "nordijskih" vplivov.

Na območju severovzhodne Slovenije je najdeno 15 takih orodij, razdeljenih v pet tipoloških inačic (B1 — B5, **tab. 2**). Tip sekire B1 s koničnim in ravno odrezanim zatiljem ali stožčastim ovršjem je najden v Čepincih (**t. 1:** 11), Mali Polani (**t. 4:** 19), Negovi (**t. 8:** 8), Ormožu (**t. 13:** 14) in Preradu (**t. 19:** 10); mariborske najdbe (**t. 23:** 3) pa zaradi dvomljivih najdiščnih okoliščin ne obravnavam.[115]

Tip B2 predstavlja le ena kamnita sekira iz Ormoža (**t. 12:** 22) z odebeljenim osrednjim predelom luknje, dvignjenim cilindričnim zgornjim delom in širšim polkrožnim, navznoter zasukanim rezilom, ki kaže "kovinsko" formo. Med tip B1 in B2 bi razvojno sodil tip B4 z nižjim zoženim, ovalno oblikovanim zgornjim delom in klekastim, rahlo razširjenim predelom v višini luknje. Iz severovzhodne Slovenije poznamo dve taki najdbi: zgornji del kamnite sekire iz Očeslavec (**t. 8:** 3) in še nedokončan izdelek iz Vel. Okiča (**t. 15:** 9), ki bi dokazoval izdelavo te vrste sekir na naših tleh.

Sekira s koničnim in gumbastim vrhnjim delom (B5) je zastopala le na Ptuju (**t. 16:** 14), medtem ko je čolničasto zapognjenih fasetiranih klinov (B3) nekaj več: Libanja (**t. 10:** 1), Ljutomer (**t. 7:** 6), Vuzmetinci (**t. 10:** 6), Arch na Pohorju (**t. 25:** 1) in Malohorna (**t. 26:** 5). Te vrste sekih (B) je obravnaval podrobneje že S. Pahič pri objavi najdbe iz Očeslavec.[116]

Sekire s koničnim ali cilindričnim zgornjim delom in ravnim zatiljem ter samo odebeljenim ali klekastao oblikovanim osrednjim delom z luknjo (B1, B2, B4), so znane že iz mlajših neolitskih najdišč,[117] medtem ko so kot izoblikovan tip, večinoma facetirane, znane v območju širjenja kulture vrvičaste keramike. R. Pittoni objavlja podobne najdbe iz Avstrije v okviru starejše "Einzelgrabkultur", ki mu pomeni prodor vrvičaste keramike v Podonavje.[118]

Na Češkem, kjer podaja tipe kamnitih sekir iz tega obdobja M. Buchvaldek,[119] bi ustrezal tip AHA in FHA 1–3. Da gre za precej razširjen in časovno ohlapen pojav takih tipov kamnitega orodja, bi sklepali po najdbah z območja michelsberške kulture.[120] Posamič se javljajo tudi v kulturi Remedello v Italiji med običajnejšim tipom "Knaufhammeraxt"[121] in v Franciji,[122] v panonskem Podonavju pa predstavljajo le uvožene kose.[123]

Pri očeslavski sekiri je očitna "kovinska" izrazitost, kljub temu, da se še ne razhaja povsem z neolitsko oblikovno tradicijo.[124] Od vrvičasto keramičnih primerov jo loči pomanjkanje facet. S. Pahič jo za sedaj datira v eneolitik ali začetek bronaste dobe, dokler druge in spremne najdbe ne pokažejo kako drugače.

Sekire s koničnim in gumbastim vrhnjim delom ter s čolničasto zapognjeni klini so zastopani med gradivom badenske oz. pecelske kulture in tudi v Avstriji, kjer R. Pittioni navaja sekire z gumbastim zaključkom predvsem v Mondsee kulture.[125] Podobno, edino in tipsko neizrazito *"pozno obliko vrvičasto keramične bojne sekire"* podaja R. R. Schmid iz Vučedola.[126]

Najdbe fasetiranih kladiv z barjanskih kolišč, kjer najdemo primerjavo za prav tak fragmentiran kos iz Vuzmetincev[127] ter podobnosti k tipom B1 (barjanske imajo visok zožen cilindričen zgornji del), spremljajo licensko keramiko, ki naj bi bila zapuščina migracijskega toka z matičnega območja te skupine na severnem Gradiščanskem in vzhodnem obrobju dunajske kotline proti jugu ob koncu eneolita oz. v zgodnji brona-

sti dobi.[128] Morda bi se podobne najdbe v Vindiji,[129] licenska keramika iz Maribora in Brinjeve gore ter obravnavane sekire z našega območja, h katerim prišteva M. Fulir še podobne "tuje" oblike iz Cvetlina, Belca in Koškovca (zbirka Pečornik) iz varaždinske regije,[130] vključevale v selitveno pot oz. označevale naselitev nosilcev teh oblik na tem območju.

Zanimiva je prav gotovo tudi najdba kladiva s cilindričnim zgornjim delom, ki z zaobljenimi rameni prehaja v razširjen osrednji del z luknjo v najmlajšem horizontu I v Ajdovski jami, sicer v sekundarni legi še s fragmentom posod vučedolskega tipa[131] oz. z ostalimi fragmenti I. horizonta, ki imajo analogije v lasinjski skupini, na območju zahodne Panonije v skupini, na območju zahodne Panonije v skupini Balaton, na območju Koroške v tipu Pölshaks-Strappelkogel ter v vzhodnoalpski skupini slavonskega kulturnega kroga.[132]

Orodje ali orožje "tuje" oblike oz. tip B glede uporabe vrednotijo različni avtorji večinoma kot bojne sekire, ki se širijo na širokem področju kultur bojnih sekir od Srednjega Dnjepra do spodnjega Rena.[133] Nedokončan izdelek iz Vel. Okiča nas opozarja na izdelavo na domačih tleh, tipološka raznovrstnost razmeroma majhnega števila teh sekir pa na možnost domačega razvoja (razvojno so morda blizu kladivaste sekire tipov A4, A10, A11) v eneolitskem času, morda že v njegovi zaključni fazi pod vplivom kulturnih tokov tako s severa, vzhoda ali jugozahoda.

C. Renfrew navaja podobne kamnite sekire, kot so iz Male Polane (**t. 4:** 19) in Prerada (**t. 19:** 10) na ozemlju Bolgarije kot prototipe bakrenemu Vidra tipu, v glavnem datiranemu v Gumelnici B1 fazo oz. po najstarejšem primerku v jugovzhodni Evropi iz Hotnice (severovzhodna Bolgarija) že z Gumelnico A2, ki ustreza začetku razvite faze Vinča-Pločnik in kjer kaže založena najdba podobnih sekir v bakru tipa Pločnik na začetek izdelave le-teh v okvir pozne Tiszapologar faze v Vojvodini, vzhodni Madžarski in Slovaški.[134]

Kot vidimo, imamo široko področje pojavnosti v različnih več ali manj sočasnih kulturah severnih (nordijskih) srednjeevropskih in panonsko-balkanskih, ki impulsirajo svoje izdelke ali le oblikovni izraz v zgodnjo bronasto dobo in kjer jih naše osrednje oz. mejno področje obeh sprejema in oblikuje v svojem lastnem kulturnem kontekstu. Kako in v katerem momentu, pa bodo nekoč pokazale le najdbe v zaključnih grobnih ali stratigrafsko zanesljivih naselbinskih sklopih.

Kot tipično poljedelsko orodje v severovzhodni Sloveniji v neo-eneolitskem času lahko obravnavamo široke ploske preluknjane sekire — kopače (tudi krčenke), razvrščene po velikosti in obliki v tri variante. Najštevilneje je zastopana verianta C2 krajših oglatih kopač od 10 do 15 cm in so najdene le posamič ob Ledavi (Gerlinci — **t. 1:** 14; Filovci — **t. 3:** 21; Lendava — **t. 5:** 8) in Ščavnici (Selišči — Kat. št. 65; Biserjane — **t. 7:** 11), pogosteje pa v Ormožu in okolici (Ormož — **t. 13:** 10, 12; Hardek — **t. 12:** 12; Strmec — Kat. št. 110) do Tomaža (**t. 10:** 15) in Ključarovcev (**t. 10:** 10) ob Lešnici. Kar številno in strnjeno nastopajo na Ptujskem polju od Zamušanov (**t. 14:** 1), Gorišnice (**t. 14:** 2) in Markovcev (**t. 14:** 12, 14) do Ptuja (**t. 17:** 8, 9); **t. 18:** 20) ter od Strmca (**t. 19:** 6), Polenšaka (**t. 19:** 12), Hvaletincev (**t. 19:** 15) in Zg. Verjan (**t. 21:** 7) do zgornjepesniških pritokov (Hlape — **t. 22:** 4; Svečina — **t. 22:** 2). Najdemo jih spet v naselbini v Hočah (**t. 24:** 14), od Pivole (**t. 24:** 10) do Slivnice (**t. 25:** 2), v rodovitnih haloških dolinah od Zg. Leskovca (**t. 15:** 2), Gruškovja (**t. 15:** 13) in Zakla (**t. 15:** 16) do Donačke gore (**t: 15:** 19) ter Zbelovega nad Dravinjo (**t. 27:** 7). V večjih izvedbah od 15 do 20 cm (C1) jih najdemo v Ormožu (**t. 13:**

13), Formin (t. 14: 6), Sp. Hajdini (t. 16: 8), Mariboru (t. 23: 13; t. 24: 2) in bližnjih Zrkovcih na polju "Štuki" (t. 24: 3); v manjših (7-10 cm), ki imajo še obliko prodnika (C3), pa jih najdemo v Bratoncih (t. 4: 5), Žihlavi (t. 8: 2), Zg. Hajdini (t. 16: 5), Gaberniku (t. 19: 13), Hočkem Pohorju (Kat. št. 216) ter v naseljih Kobilje (t. 5: 2), Hardek (t. 12: 2), in Ptuj (t. 18: 19, 21).

Razen na našem območju se javljajo podobne široke ploščate preluknjane sekire — kopače še v Krču-Cerje Nebojše[135] in naselju Bile,[136] na področju lasinjske kulture, medtem ko podaja primer takšne preluknjane širše ploščate sekire — motike, rovnice tudi Buttler med kamnitim orodjem podonavskega kulturnega kroga v Srednji Evropi.[137]

S tem da so v severovzhodni Sloveniji zastopane kar z 12,8% med kamnitimi sekirami (tab. 3: 4) ter se uvrščajo po količini na tretje mesto in da so razen posamič na poljih najdene tudi v sklopu stanovanjskih objektov skupaj z izvrtki in drugim gradivom, smemo sklepati, da so jih izdelovali doma, na obravnavanem območju v skladu s potrebami eneolitskega poljedelca in lončarja (kopanje gline, jam, okopavanje...).

V obdelavi nam ostanejo še različna tolkala in terila, predstavljena v tipu G, predvsem oglato okroglastih oblik ali v obliki priročne kamnite oblice. Predstavljajo tipične seliščne predmete in so časovno nedoločni, kolikor ne nastopajo v kulturno-časovno opredeljenih celotah. Ti predmeti, uporabljani za trenje sadežev ali zelišč, drobljenje žita, pripravo barv, pri obdelavi orodja in podobnih delih, se pojavljajo kot eno osnovnih orodij v širokem časovnem razponu od neolitika pa vsaj do konca bronaste dobe, enako pa bi lahko rekli tudi za brusnike različnih oblik (tab. 2: J). Ti so bili predvsem potrebni tako pri obdelavi oz. izdelavi glajenega orodja kakor pri negovanju in ostrenju, zaradi lažjega prenašanja (mogoče privezani za pasom) pa so večkrat tudi preluknjani (Bukovnica — t. 2: 19; Ptuj — t. 18: 22; ...).

Klesano orodje (tab. 2: I) je odkrito predvsem na naselbinah, kjer se, čeravno so le delno raziskane, kaže v različnem razmerju do glajenega orodja. Statistični pregled (tab. 3) nam ne daje vpogleda v to razmerje zaradi izbora najdb prav iz večjih naselbin. Zdi se, da je na naselju SŠC v Ptuju nekoliko večji odstotek klesanega orodja, kar se kaže tudi v Ajdovski jami in Drulovki zunaj obravnavanega območja,[138] precej izenačen v Andrencih, na Hardeku, Šafarskem in Bukovnici, v manjšem številu pa na Zbelovem in Brezju pri Zrečah.

Največ je rezilc ali nožičev (I1; pr. Ptuj — t. 17: 17-20; Andrenci — t. 20: 6, 7, 12, 13; Zbelovo — t. 27: 20), dostikrat narejenih že iz odbitkov. Ali so jih uporabljali samostojno ali vložene v koščene ali lesene držaje, ni ugotovljeno. Znani so tudi z drugih slovenskih najdišč, kot so Ajdovska jama, Resnikov prekop, Drulovka, Kevderc, Parti, na Hrvatskem pa Pavlovac in Apatovac[139] ter drugod.

Redkeje so najdene retuširane konice I2 (pr. Brezje pri Zrečah — t. 26: 18), ter praskala in strgala I3 (pr. Andrenci — t. 20: 15; Brezje pri Zrečah — t. 26: 19; Ptuj — t. 17: 24), kakršna so znana v podobnih oblikah tudi z drugih najdišč: Ajdovske jame, Resnikovega prekopa, Drulovke, Kevderca[140] idr. Izdelana so prav tako večinoma iz odbitkov. Navadnih odbitkov je najdenih največ (Andrenci, Ptuj, Zbelovo), kar kaže, da so tudi klesano orodje izdelovali doma.

Vprašanje je, odkod so dobili ustrezen kamen za ta orodja, ki so iz zelenkastega in rjavkastega kresilnika (Andrenci), amorfne oblike kremena — roženca (temno rdečega, rjavkasto sivega, temno sivega — Ptuj, Bukovnica) in kalcedona (rjavkasto sivega, rumenkasto prosojnega — Bukovnica, Dobrovnik...). V Sloveniji je rožancev

malo, pa še nahajališča le-teh so "skrita", tako da Buser predvideva izdelavo klesanega orodja iz srednjetriasnih ali jurskih kamenin iz sosednje Madžarske.[141] Vsekakor gre verjetno tu za trgovino na večje razdalje.

Glajeno kamnito orodje v severovzhodni Sloveniji je izdelano iz serpentinita, amfibolita, andezita, gnajsa, peščenjaka, tufa, bazalta in amfibolitnega skriljevca.

Največ orodja je iz matamorfne kamenine — serpentinita: sivo-zelenkastega (pr. Filovci — **t. 3:** 21; Bukovnica — **t. 2:** 16; **t. 3:** 10; Mali Okič — **t. 15:** 11; Cankova — **t. 1:** 15; ...), rjavkasto-sivega (pr. Bukovnica — **t. 2:** 9), temno zelenega z rjavimi lisami (pr. Črenšovci — **t. 4:** 13; Bukovnica — **t. 3:** 11; Zamušani — **t. 14:** 1; ...), homogenega rjavkastega (pr. Bukovnica — **t. 3:** 1; **t. 3:** 16) pa tudi preperelega sivo-črnega (pr. Zavrč — **t. 14:** 3) ali svetlo zelenega (pr. Zg. Leskovec — **t. 15:** 3).

Serpentinit je bil med kameninami najbolj žilav proti udarcem s sekiro ob trše in trdnejše predmete, zaradi nižje trdote pa ga je bilo tudi lažje in fino obdelati.

Površina orodja iz amfibolita je slabše obdelana, v večini je ostala naravno hrapava, temno zelene barve. Precej sekir iz amfibolita je najdenih v Bukovnici (kalupasta **t. 2:** 10; ploščate **t. 3:** 4, 5, 9, 15; **t. 2:** 8, 14), dve pa v Andrencih (kalupasta **t. 20:** 11; dletasta **t. 20:** 17). Dve kalupasti sekirici (D3 — **t. 20:** 2, 10) ter eno rezilo (**t. 20:** 9) iz Andrencev pripadajo drobnozrnatemu sivkastemu gnajsu. Večji odlomek orodja (**t. 2:** 17) iz laminiranega svetlo sivega gnajsa je najden v Bukovnici, od koder sta tudi dva brusa: iz svetlo sivega drobnozrnatega peščenjaka (**t. 2:** 19) in rjavega drobnozrntega kremenovega peščenjaka (**t. 2:** 15) s sledovi obrabe pri brušenju trših predmetov.

Iz tufa (večinoma porozni sedimenti apnenca ali kremena) so sekire iz Juršincev (**t. 19:** 14), Sp. Hajdine (**t. 10:** 7) ter Zg. Leskovca (**t. 15:** 1), izvor kamenine pa naj bi bilo območje Podplata, Mestinja in Rogaške Slatine.[142] Iz bazalta (črna bazična kamenina — prodornina iz glinencev) je kladivasta sekira iz Frankovcev (**t. 9:** 11), iz zelenega amfibolitnega skriljavca pa ploščata sekirica iz Sp. Porčiča (**t. 21:** 10) in iz sivkasto zelenega iz Brezja pri Zrečah (**t. 26:** 6, 8, 15, 16).

Množina odkruškov, izvrtkov in nedodelanega glajenega orodja kaže, da so večino orodja neo-eneolitski prebivalci izdelali v domačih naselbinah in da si primernih kamnov oz. kamenine niso iskali predaleč, čeravno je nekaj surovin ali orodja prav gotovo vezano tudi na trgovske in druge stike.

Izdelovalci orodja so zvečine uporabljali kamenine (prodnike) iz pliocenskih in pleistocenskih prodnih zasipov, ki so jih nanesle reke iz Centralnih Alp ob Dravi in Muri.[143] Poreklo pa smemo iskati tudi na Pohorju, predvsem na njegovem jugovzhodnem delu, v terciarnih plasteh Štajerske (kremenov peščenjak,[144] na obronkih Donačke gore ter že v prej omenjenih srednjetriasnih ali jurskih kameninah Madžarske.

Vrsta kamenine narekuje izdelavo določenega tipa orodja in tudi namen uporabe, kar nam skuša predstaviti tudi eksperimentalna arheologija ter S. A. Semenov.[145]

Ugotavljamo torej, da imamo na območju severovzhodne Slovenije v mlajšem neolitu in v eneolitu količinsko in tipološko bogato paleto glajenega kamnitega orodja, ki kaže predvsem gospodarsko-poljedelsko vlogo in ga je uporabljal ter z njim zadovoljeval svoje življenjske potrebe že stalno naseljeni poljedelec.

Med po pojavnosti najstarejše bi šteli odebeljene kopitaste, kalupaste in vitkejše dletaste oblike ter ploščate sekire, ki zadržijo uporabo še v kovinskem obdobju. Preluknjane kladivaste sekire, katerih širši pojav je vezan na sredino mlajšega neolitika, se v poznem razvijejo v vsej svoji raznovrstnosti tudi na našem območju, da bi se v

prehodni bakreni dobi v skladu z novimi kulturnimi in gospodarskimi tokovi (predvsem z uporabo kovine — bakra) prilagodile potrebam in duhu novega časa. Z novim tehnološkim razvojem ter družbenimi spremembami zgodnje bronaste dobe so izgubile svojo primarno veljavo in vrednost, čeravno so še večkrat našle uporabnika; če ne drugače, so rabile v hiši kot varuh pred ognjem in strelo.

ZAP. KAT. ŠT.	NAJDIŠČE	TABLA	NASELJE		PRELUKNJANE KLADIVASTE SEKIRE A											TUJE OBLIKE SEKIR B						KOPAČE C			ODEBELJENE SEKIRE D			PLOŠČATE SEKIRE E			DLETA F		TOLKALA TERILA G				NEZNANE OBLIKE H	KLESANA OR. I			BRUSNIKI J	NEOP. OR. K
			n	v	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	1	2	3	4	5	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	1	2	3	4		1	2	3		
1	BUDINCI	1:1				•																																			
2	DOLENCI																																			•					
3	ČEPINCI	1:10,11	•			•										•																				•					
4	NERADNOVCI																																			•					
5	MARKOVCI v Prekmurju	1:3-9				•																					•	••		•	•	•									
6	LUCOVA		•																																						
7	GORNJI PETROVCI																																			•					
8	STANJEVCI	1:2				•																																			
9	BOREČA																																			•					
10	GRAD	1:12				•																																			
11	VEČESLAVCI	1:13				•																																			
12	GERLINCI	1:14																				•																			
13	KOROVCI		•																																	•					
14	CANKOVA	1:15				•																																			
15	LEMERJE																																			•					
16	GORICA	1:16				•																																			
17	PUCONCI	1:17-21	•		•	••																							•							•					
18	SEBEBORCI	2:1																								•															
19	ANDREJCI																																			•					
20	SUHI VRH	2:2,3																								••															
21	PROSENJAKOVCI	2:6				•																																			
22	ČIKEČKA VAS	2:5				•																																			
23	BUKOVNICA	2:8-19,3:1-17	•			•••••																				•••		•	•	••	••	•	•••						•••••				
24	MORAVCI	2:4				•																																			
25	TEŠANOVCI	3:18				•																																			
26	MLAJTINCI		•																																						
27	BOGOJINA	2:7				•																																			
28	FILOVCI	3:19-21	•			•																																			
29	LIPOVCI	4:4	•																							•															
30	GANČANI	4:1-3	•							•																••															
31	BRATONCI	4:5																					•																		

Tab. 3: Statistični pregled kamnitih orodij v severovzhodni Sloveniji (nepopoln za večino neolitskih in eneolitskih najdišč).

Tab. 3: Statistical survey of the stone tools in northeastern Slovenia (incomplete for most of the Neolithic and Eneolithic settlements).

ZAP. KAT. ŠT.	NAJDIŠČE	TABLA	NASELJE	PRELUKNJANE KLADIVASTE SEKIRE A											TUJE OBLIKE SEKIR B					KOPAČE C			ODEBELJENE SEKIRE D			PLOŠČATE SEKIRE E			DLETA F		TOLKALA TERILA G				NEZNANE OBLIKE H	KLESANA OR. I			BRUSNIKI J	NEDOR. OR. K
			n	v	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	1	2	3	4	5	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	1	2	3	4		1	2	3		
32	LIPA	4:6	•		•																																			
33	TURNIŠČE	4:12																						•											•					
34	DOBROVNIK	4:9-11	•																					•					•							•				
35	STREHOVCI	4:7,8					•						•																											
36	KOBILJE	5:1-4	•			•																	•						•			•								
37	GOMILICA-SELA	4:14,15	•				•				•																													
38	BREZOVICA-SELCA		•																																	•				
39	MALA POLANA	4:16-19					•						•			•												•											
40	VELIKA POLANA																																							
41	ČRENŠOVCI	4:13					•																																	
42	DOLGA VAS	5:5-7					••				•																													
43	LENDAVA	5:8-9	•																			•			•															
44	DOLNJI LAKOŠ	5:10										•																												
45	TRI MLINI	5:11																																						•
46	DOLINA	5:13,14	?			•																		•																
47	PINCE	5:12																											•											
48	ŠAFARSKO	6:1-18	•																					•				••	•							••			••	••••
49	GIBINA	5:16-18				•	•																				•													
50	RAZKRIŽJE	5:15					•																																	
51	SLAMNJAK	7:11																				•																		
52	GRESOVŠČAK																																			•••••				
53	KAMENŠČAK																																			•				
54	LJUTOMER	7:5-7				•						•						•																						
55	NORŠINCI	7:1																						•																
56	KRAPJE																													•										
57	VERŽEJ	7:2,3									•																	•												
58	BUNČANI	7:10				•																																		
59	BUČEČOVCI																																			•				
60	LUKAVCI	7:4										•																												
61	PRECETINCI	7:13					•																																	

ZAP. KAT. ŠT.	NAJDIŠČE	TABLA	NASELJE		PRELUKNJANE KLADIVASTE SEKIRE A											TUJE OBLIKE SEKIR B					KOPAČE C			ODEBELJENE SEKIRE D			PLOŠČATE SEKIRE E			DLETA F		TOLKALA TERILA G				NEZNANE OBLIKE H	KLESANA OR. I			BRUSNIKI J	NEOP. OR. K
			n	v	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	1	2	3	4	5	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	1	2	3	4		1	2	3		
62	BUČKOVCI	7:8-9																							•					•										
63	GALUŠAK	8:12																							•											•				
64	ŽIHLAVA	8:1,2				•																	•																
65	SELIŠČI	7:14,15	?			•	•		•													•																	
66	BISERJANE	7:12																				•																	
67	VIDEM ob Ščavnici	8:11	?									•																											
68	KRALJEVCI	8:13																										•											
69	ROŽIČKI VRH	7:16,17					•																																•
70	OKOSLAVCI	9:4																				•																	
71	OČESLAVCI	8:3-5																	•														•	•				•	
72	KUNOVA	9:1,2												•																						•			
73	NEGOVA	8:6-8					•									•													•						•	•			
74	NEGOVSKI VRH	8:9-10					•	•																												•			
75	KAPELSKI VRH	9:3																							•														
76	RADENSKI VRH	8:16																												•									
77	RADENCI	8:14,15				•	•																																
78	GORNJA RADGONA		?																																	•			
79	SREDIŠČE ob Dravi	9:5					•																													15			
80	GRABE	9:6,7					•																						•							•			
81	OBREŽ	9:8,9						•																					•							•		•	
82	FRANKOVCI	9:11-13						•		•				•															•							•		•	
83	PUŠENCI	9:10																				•																	
84	HUM	9:14,15								•																			•										
85	ŠALOVCI																												•							•			
86	PAVLOVCI	9:16																											•										
87	PAVLOVSKI VRH	9:17-19		•		•																															•			
88	LIBANJA	10:1																•																						
89	VEL. BREBROVNIK	10:2																												•										
90	LITMERK																																			•			
91	MIKLAVŽ pri Ormožu	10:3-5																				•							•			•							

Tab. 3:

Tab. 3:

ZAP. KAT. ŠT.	NAJDIŠČE	TABLA	NASELJE		PRELUKNJANE KLADIVASTE SEKIRE											TUJE OBLIKE SEKIR						KOPAČE			ODEBELJENE SEKIRE			PLOŠČATE SEKIRE			DLETA		TOLKALA TERILA				NEZNANE OBLIKE	KLESANA OR.			BRUSNIKI	NEOBR. OR.
					A											B						C			D			E			F		G				H	I			J	K
			n	v	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	1	2	3	4	5		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	1	2	3	4		1	2	3		
92	VUZMETINCI	10:6				••												•																	•	13						•
93	KOG	10:8,9				•																									•											
94	VELIČANE																																				•					
95	LAHONCI	10:11,12												•														•														
96	RAKOVSKI VRH																																				•					
97	TOMAŽ pri Ormožu	10:13-19						•	•													•			•			••									•					
98	KLJUČAROVCI	10:7,10				••																••						••														
99	SENIK	11:1									•																										•					
100	MALA VAS																																				•					
101	SAVCI-Savski vrh	11:2,3,4				•																				•					•					•					
102	BRATONEČICE																																				•					
103	RITMERK																																				•					
104	BRESNICA																																				•					
105	STRJANCI	11:5	•			•																															•					
106	PRECLAVA	11:6,7																																			••				•	
107	SODINCI	11:8,9			•	•																															•					
108	SENEŠCI																																									
109	ORAKŠL	11:10,11		•				•						•																												
110	STRMEC pri Ormožu																					•																				
111	LEŠNICA																																				•					
112	HARDEK	12:1-14	•																			•		•		••••					•				••		•		•		•••
113	ORMOŽ	12:15-22,13	•		•	•				••	•	•	•	•	•	•	•					•	••		•••		•		•••••	•	••								•			
114	MIHOVCI	11:14-17	•			•																			•			•		•												
115	PODGORCI	11:13												•																												
116	OSLUŠOVCI	11:12			•																																					
117	ZAMUŠANI	14:1									•											•														•••					
118	GORIŠNICA	14:2										•																								•••					
119	MOŠKANJCI	14:8				•																																			
120	FORMIN	16:5																				•																			
121	ZAVRČ	14:3-5				•																	•						•												
122	HRASTOVEC-Haloze	14:9																					•						•												

ZAP. KAT. ŠT.	NAJDIŠČE	TABLA	NASELJE		PRELUKNJANE KLADIVASTE SEKIRE A											TUJE OBLIKE SEKIR B					KOPAČE C			ODEBELJENE SEKIRE D			PLOŠČATE SEKIRE E			DLETA F		TOLKALA TERILA G				NEZNANE OBLIKE H	KLESANA OR. I			BRUSNIKI J	NEOP. OR. K
			n	v	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	1	2	3	4	5	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	1	2	3	4		1	2	3		
123	BELSKI VRH	14:7																																						
124	BORL			?																																				
125	MARKOVCI pri Ptuju	14:12-14										•										••																		
126	VIDEM pri Ptuju																																			•				
127	MAJSKI VRH	14:16																																		•				
128	LJUBSTAVA	14:17				•																																		
129	GORCA	14:15																													•									
130	PODLEHNIK																																		•				
131	ZG. LESKOVEC	15:1-5					•								•							•						•							•				
132	GRADIŠČA						•																												•				
133	CIRKULANE	15:8					•																												•				
134	GRUŠKOVEC																																		•				
135	PARADIŽ																																		•				
136	VELIKI OKIČ	15:9																	•																				
137	MALI OKIČ	15:10,11																									•			•									
138	VELIKA VARNICA	15:6,7								•																	•												
139	LOŽINA																																			•				
140	GRUŠKOVJE	15:12-14						•														•					•												
141	SEDLAŠEK	15:15					•																																	
142	ZAKL-Nova cerkev	15:16																				•														•				
143	ŽETALE	15:17,18					•																		•											•				
144	DONAČKA GORA	15:19																				•																		
145	NADOLE	15:20																													•									
146	STOPERCE	16:1,2					•																																	
147	SV. ANA v Halozah	16:3																																						
148	MEDVEDCE																																			•				
149	SELA																																			•				
150	STRAŽGONJCA	16:4										•																												
151	ZGORNJA HAJDINA	16:5,6					•																•																	
152	SPODNJA HAJDINA	16:7-10				•	•														•				•															

Tab. 3:

Tab. 3:

ZAP. KAT. ŠT.	NAJDIŠČE	TABLA	NASELJE		PRELUKNJANE KLADIVASTE SEKIRE A											TUJE OBLIKE SEKIR B						KOPAČE C			ODEBELJENE SEKIRE D			PLOŠČATE SEKIRE E			DLETA F		TOLKALA TERILA G				NEZNANE OBLIKE H	KLESANA OR. I			BRUSNIKI J	NEOP. OR. K
			n	v	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	1	2	3	4	5	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	1	2	3	4		1	2	3		
153	PTUJ	16:11-16;17;18	●	●			●●●●●		●	●										●		●●●	●●		●●			●●●●

ZAP. KAT. ŠT.	NAJDIŠČE	TABLA	NASELJE		PRELUKNJANE KLADIVASTE SEKIRE											TUJE OBLIKE SEKIR					KOPAČE			ODEBELJENE SEKIRE			PLOŠČATE SEKIRE			DLETA		TOLKALA TERILA				NEZNANE OBLIKE	KLESANA OR.			BRUSNIKI	NEOP. OR.
					A											B					C			D			E			F		G				H	I			J	K
			n	v	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	1	2	3	4	5	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	1	2	3	4		1	2	3		
214	PIVOLA	24:10																				•								•									
215	SPODNJE HOČE	24:13-16	•																			•								•				•					•
216	ZGORNJE HOČE	24:12																												•									
217	HOČKO POHORJE																						•												••				
218	AREH na Pohorju	25:1															•																						
219	SLIVNICA	25:2																				•																	
220	OREHOVA VAS	25:3																														•							
221	FRAM	25:4				•																																	
222	MORJE	25:5						•																															
223	ZG. POLSKAVA	25:8,9																									•												
224	SP. POLSKAVA	25:10,9	•			•																					•												
225	ČREŠNJEVEC	25:6,7						•														•																	
226	PEČKE	25:11				•																																	
227	STUDENICE																																			•			
228	POLJČANE-BELA	25:12																														•							
229	SLOVENSKA BISTRICA	25:13,14				•					•																												
230	VISOLE	25:16																												•									
231	TURIŠKA VAS	25:15																									•												
232	URH PRI TINJU	25:17																							•														
233	TINJE	25:18									•																												
234	TINJSKA GORA	25:19				•																																	
235	ZGORNJA LOŽNICA	26:1,2																							•					•									
236	PRIHOVA	26:3			•																																		
237	MALAHORNA	26:5																•																					
238	BREZJE pri Zrečah	26:6-19		•																					••		•	••		•	••••				•		•	•		
239	BRINJEVA GORA	26:4		•																										•									
240	ZREČE	27:4,5,6		•																							•				•					•			
241	VITANJE	27:1,2				••																																	
242	KONJIŠKA VAS	27:3				•																																	
243	TEPANJE																																			•			
244	ZBELOVO	27:7-20		•			•••															•					•			•	••				••	•		•	•

Tab. 3:

Tab. 3:

ZAP. KAT. ŠT.	NAJDIŠČE	TABLA	NASELJE	PRELUKNJANE KLADIVASTE SEKIRE												TUJE OBLIKE SEKIR						KOPAČE			ODEBELJENE SEKIRE			PLOŠČATE SEKIRE			DLETA		TOLKALA TERILA				NEZNANE OBLIKE	KLESANA OR.			BRUSNIKI	NEDOR. OR.
				A												B						C			D			E			F		G				H	I			J	K
			n	v	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	1	2	3	4	5	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	1	2	3	4		1	2	3		
184	ZAVRH	21:12					•																																		
185	ZG. VOLIČINA	21:14					•																																		
186	SP. VOLIČINA																																			•					
187	STRMA GORA	21:13					•																																		
188	JUROVSKI DOL	21:16					•																																		
189	ZG. ŠČAVNICA	21:15					•																																		
190	ZG. VELKA	22:1						•																																	
191	SLADKI VRH																																				••				
192	ŠENTILJ v Sl. goricah		?																																					
193	SVEČINA	22:2																			•																			
194	ŠTRIHOVEC	22:3																										•												
195	SP. HLAPJE	22:4,5																			•									•										
196	JARENINSKI DOL	22:6					•																																		
197	GRADIŠKA																																				•				
198	VUKOVJE	22:7																											•												
199	DUH na Ostrem vrhu	22:8					•																																		
200	ČINŽAT	22:9,10				•																									•										
201	ZG. SELNICA	22:11					•																																		
202	SP. SLEMEN	22:12													•																										
203	JELOVEC	22:13					•																																		
204	BRESTERNICA																																				•••				
205	KAMNICA	23:1,2																											••									••				
206	LIMBUŠ	22:16,17							•																																
207	PEKRE	22:14,15																							•																
208	MARIBOR	23:3-15,24:1,2	?			•	•••							•			•					••			•						•	•						••		•
209	ZRKOVCI	24:3,4								•													•																		
210	ZIMICA	24:5					•																																		
211	SP. DUPLEK	24:6	•					•																																	
212	VUMPAH		•																																					
213	RAZVANJE	24:7-9					•																		•								•					•			

PRELUKNJANE KLADIVASTE SEKIRE												TUJE OBLIKE SEKIR					KOPAČE			ODEBELJENE SEKIRE			PLOŠČATE SEKIRE			DLETA		TOLKALA TERILA				NEZNANE OBLIKE	KLESANA OR.			BRUSNIKI	NEOP. OR.
A												B					C			D			E			F		G				H	I			J	K
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11		1	2	3	4	5	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	1	2	3	4		1	2	3		
1	18	97	11	4	9	7	10	3	8	5	6	1	5	2	1	6	39	9	1	39	5	10	57	18	27	16	4	1	3	9	126	12	2	4	12	24
173												15					54			45			85			43		17				126	18			12	24
612																																					
415																															126					
41,8 %												3,6 %					12,8 %			10,9 %			20,5 %			10,4 %					20,6 %					

SEKIRE	541 kom	88,5%
TOLKALA, TERILA	17 kom	2,8%
KLESANO ORODJE - SILEKSI	18 kom	2,9%
BRUSNIKI	12 kom	1,9%
NEOPREDELJENO KAMNITO ORODJE	24 kom	3,9%
	612 kom	

Tab. 4: Začasni količinski prikaz kamnitega orodja v severovzhodni Sloveniji
Tab. 4: Interim quantative survey of the stone tools in northeastern Slovenia.

OPOMBE:

[1] Vrbnjak F., 1857.

[2] Pichler F., 1879, 18.

[3] Ferk F., *Ferien – Tagebuch.* Za slovenske kraje važne "počitniške dnevnike" iz let 1879 - 1906 hrani Landesmuseum Joanneum Graz, za leta 1878 - 1907 - 1909, 1911 pa Deželni arhiv v Gradcu. Podatki so tudi v njegovih zgoščenih poročilih graški hranilnici, ki jih za leta 1891-94, 1897-1898, 1902-1905 in 1908 hrani Deželni arhiv v Gradcu.

[4] Pahič S., 1966, 12 s, op. 82.

[5] Tomanič-Jevremov M., 1983, 27-30.

[6] Po vrsti naštetih najdišč si sledijo omembe v: *Jh. Österr. Arch. Inst.* 26, 1824-28, *Jh. Österr. Arch. Inst.* 35, 1847, 20; *Jh. Österr. Arch. Inst.* 69, 1880, 15; *Jh. Österr. Arch. Inst.* 72, 1883, 15; *Jh. Österr. Arch. Inst.* 78, 1889, 22, 33: *Jh. Österr. Arch. Inst.* 83, 1894, 36; *Jh. Österr. Arch. Inst.* 90, 1901, 37; *Jh. Österr. Arch. Inst.* 96, 1907, 26; *Jh. Österr. Arch. Inst.* 101, 1912, 29.

[7] *Mit. Anthr. Ges.* 13, 1874, 136.

[8] *Mitt. Hist. Ver. St.* 7, 1857, 241; *Mitt. Hist. Ver. St.* 26, 1878, XVII.

[9] Pahič S., 1966, 13 s, op. 77, 89, 119; Tomanič-Jevremov M., 1983, 26.

[10] Schlosser P., 1912/13, 455 ss.

[11] Kovačič F., 1910.

[12] Kovačič F., 1926 a.

[13] Pirchegger H., 1920, 2 ss.

[14] Kovačič F., 1926 b.

[15] Schmid W., 1925, 1 s (Kamnica, Pivola, Jakobski dol).

[16] Schmid W., 1943, 133.

[17] Baš F., 1927, 17 s (za neolit: Hompoš, Kamnica, Tezno).

[18] Šašel J., 1955, 40 ss.

[19] Pollak F., 1907, 226.

[20] Korošec J., 1951.

[21] Korošec J., 1965, 5 ss.

[22] Pahič S. in Lorber V., 1954, 335 ss; Pahič S., 1986, 12 ss; Lorber V., 1964, 32 s; Pahič S., 1968 a, 167; isti, 1976, 29 ss.

[23] Pahič S., *Večer,* 19. 1. 1955, 5, Maribor; isti, *Slovenski poročevalec,* 13. 11. 1955, 5; Pahič V., 1983, 85 ss.

[24] Pahič S., 1955 a, 258 ss.

[25] Pahič S., 1955 b, 324 ss; isti, 1956, 227 ss.

[26] Pahič S., *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 288; isti, *Var. spom.* VIII, 1960-61 (1962), 190 (Šafarsko) in 255 (Vumpah).

[27] Pahič S., 1962, 191, 202, op. 1, 169; Tomanič-Jevremov M., 1973, 16 ss.

[28] Pahič S., *Var. spom.*IX, 1962-64 (1965), 133, T. II: 7-9.

[29] Pahič S., *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 312; isti, *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 132, T. II: 4; isti, 1966 b, 109 ss; Tomanič-Jevremov M., *Var. spom.* 30, 1988, 197 s, sl. 11, 12, 13: 3.

[30] Pahič S., *Var. spom.* IX, 1962-64, 172.

[31] Tomanič-Jevremov M., *Var. spom.* 30, 1988, 200 s, sl. 13: 2.

[32] Pahič S., 1962, 187 ss; isti, 1968 a, 166 ss.

[33] Mikl-Curk I., *Var. spom.* XVII-XIX/1, 1974, 94 s, 184.

[34] Pahič S., 1973 (1975), 12 ss.

[35] Pahič S. in Lorber V., 1954, 338; Pahič S., 1955 a, 262; isti, 1956, 235; isti, 1960, 288, 294; isti, 1962, 190, 225.

[36] Korošec J., 1953, 45 ss.

[37] Korošec J., 1958, 83 ss; isti, 1960 a, 48 ss; isti, 1962, 28 ss, isti, 1965, 13 ss.

[38] Dimitrijević S., 1961, 22 ss.

[39] Bregant T., 1968, 134 ss; Leben F., 1973, 187 ss.

[40] Pahič S., 1956, 235 ss; isti, 1968 a, 165, op. 12, 16; isti, ANSI 1975, 45 s.

[41] Pahič S., 1968 a, 158 ss.

[42] Pahič S., 1971, 2 ss; isti, 1968 b, 3 ss; isti, 1983 a, 144 ss, isti, 1983 b, 39 ss; isti, 1985 a 54; isti, 1985 b; isti, 1985 c; Isti, 1986, 5 s; Pahič S. in Lorber v., 1986, 12 ss.

[42a] Horvat-Šavel I., 1991.

[43] Horvat-Šavel I., 1980, 51 ss; isti, 1984, 39 ss; isti, 1985, 17 ss; isti, *Var. spom.* 25, 1983, 194; isti, *Var. spom.* 26, 1984, 196; isti. *Var. spom.* 27, 1985, 196.

[44] Tomanič-Jevremov M., 1983, 25 ss.

[45] Strmčnik-Gulič M., *Var. spom.* 25, 1983, 193 s.

[46] Strmčnik-Gulič M., *Var. spom.* 31, 1989, 226.

[47] Grafenauer B., 1964, 52 ss; Pittioni R., 1954, 32 ss, T. 3; Modrijan W., 1956, T. 1.

[48] Pahič S., 1968 a, 164.

[49] Korošec J., 1960 b, 11.

[50] Dimitrijević S., 1961, 6 ss.

[51] Budja M., *Arh. preg.* 1988, 26 ss.

[52] Pittioni R., 1954, 128 ss.

[53] Dimitrijević S., 1961, 18; Pahič S., 1968 a, 166; isti v: *Arh. najd. Slov.* 1975, 46.

[54] Pahič S., 1968 a, 166, op. 14, 30.

[55] Pahič S., 1968 a, 171.

[56] Schmid W., 1925, 1.

[57] Teržan B., 1989, 241 s.

[58] Pahič S., 1968 a, 172; isti, 1985 c, 5 ss.

[59] Teržan B., 1989, 239 s.

[60] Srejović D.-Jovanović B., 1957, 256 ss, op. 13, 12, 1, 2.

[61] Childe V. G., 1929.

[62] Menghin O., 1940.

[63] Modrijan W., 1933.

[64] Pittioni R., 1954.

[65] Pahič S., 1968 a, 174, 252-253; isti, 1969, 159 s, karta 2; isti, 1976, T. 6.

[66] Pahič S., 1968 a, 173, op. 25, op. 101.

[67] Arandjelović-Garašanin D.., 1954, 48, 51 s, T I, sl. 1.

[68] Srejović D.-Jovanović B., 1957, 261 s, T. XXV: A.

[69] Kutzian I., 1944-47, 9, T. VIII: 10-12, T. X: 16, 21.

[70] Dombay J., 1960, 95, T. XLI: 4.

[71] Dimitrijević S., 1968, 29, T. XIX: 17.

[72] Leben F., 1963, T. 17: 1.

[73] Dombay J., 1960, T. XCII: 18; Pittioni R., Abb. 115: 10, 11, 1; Ruttkay E., 1976, 29 s, citati slik.

[74] Buttler W., 1938, 34, Abb. 18: 3, 4.

[75] Dimitrijević S., 1968, 29, T. XIX: 7.

[76] Radimsky W., 1895, 30, T. 19: 19, 25.

[77] Srejović D.-Jovanović B., 1957, 261 s, T. XXVI: E_1, F, 296, grafikon 2.

[78] Korošec J., 1951, 151, sl. 88, 97.

[79] Korošec J., 1960 a, T. 8: 2.

[80] Fulir M., 1987, 17, 42, T. 5: 4; T. 6: 4, morebiti tudi T. 4: 4.

[81] Korošec J., 1962, 40, T. 2: 6.

[82] Benac A., 1953, T. III: 8-9; T. IV: 2.

[83] Benac A., 1971, T. XIII: 4.

[84] Batović Š., 1987, 25, T. XXXIV: 1, 2.

[85] Dimitrijević S., 1968, 29, 26, T. XIX: 8, 16.

[86] Srejović D.-Jovanović B., 1957, T. XI: 45; T. XIV: 73, 75; T. XV: 87; T. XVII: 114, 116.

[87] Garašanin M., 1979, 87 s; Batović Š., 1979, 536 ss; Dimitrijević S., 1979, 191.

[88] Childe G., 1957, 105 ss, Fig. 57.

[89] Modrijan W., 1933; Buttler W., 1938, 88, Abb. 32: 26-30.

[90] Garašanin M., 1979, 178.

[91] Benac A., 1979, 425.

[92] Dombay J., 1960, T. LI. 12, T. XLI: 1-8, 14-15, T. XLII: 1-16, T. XLIV: 11-14, T. XLV: 1-2, 3-8, itd.

[93] Pittioni R., 1954, 196, Abb. 115.

[94] Korošec J., 1964, T. 3: 5, T. 5: 2, 3.

[95] Korošec J., 1960 a, T. 8: 1, 6-8.

[96] Korošec J., 1962, T. 1: 7, 9, T. 2: 1-3, 5; za Beketinec še: Homen Z., 1980, 30, T. XIX: 6, 7.

[97] Horvat M., 1987, 234, sl. 3.

[98] Srejović D.-Jovanovič B., 1957, 263, T. VIII: 12.

[99] Korošec P.-Korošec J., 1969, 22. T. 76: 10, 11; 13-16, T. 77: 9, 11, 15.

[100] Parzinger H., 1984, 62, Tabela 4.

[101] Pahič S., 1968 a, 175, op. 107.

[102] Dombay J., 1960, 204; Buttler W., 1938, 34, op. 1; Fulir M., 1987, 16; La Baume W., 1955.

[103] Menghin O., 1940, 353; Evans A., 1921, Fig. 15 a, 6.

[104] Srejović D.-Jovanović B., 1957, 263.

[105] Garašanin M., 1979, 175.

[106] Dimitrijević S., 1968, 41, T. XX: 6; isti, 1979, 291, T. XLIX: 9.

[107] Dimitrijević S., 1968, 47, T. XIX: 26.

[108] Benac A., 1979, 426; Čović B., 1960-61, T. XI: 3, 4.

[109] Batović Š., 1979, 584 ss.

[110] Childe G., 1957, 113 s; Neustupny J., 1960 a, 106 ss; isti, 1960 b, 306; Buttler W., 1938, 34, Abb. 18; Dombay J., 1960, 8 ss, 221.

[111] Pittioni R., 1954, 171 ss; Modrijan W., 1973 a, 130 ss; isti, 1973 b, 141 ss.

[112] Korošec J., 1953, T. XVI: 1 a, 2 a, 3; Dimitrijević S., 1979, 347 s; Horvat M., 1989, 19, op. 18.

[113] Korošec J., 1956 a, 30, T. XXI: 2, 3, 5; isti, 1960, 15, T. 8: 4; isti, 1964, T. 3: 1-4, T. 4: 1; isti, 1963, T. 15: 4-7.

[114] Korošec P.-Korošec J., 1969, T. 77: 8, 10, T. 78: 1.

[115] Sekira je bila prinesena v Pokrajinski muzej Maribor prelomljena, z dvomljivimi podatki, ki jih tudi ogled omenjenega najdišča ni razjasnil (po Pahiču). Če bi jo vzeli v obravnavo, bi jo morali vsekakor uvrstiti v nov tip B5, saj kaže drugačno fiziognomijo od ostalih. Zelo je podobna fasetirani sekiri: Pittioni R., 1940, sl. 164, v okviru starejše "Einzelgrabkultur", ki mu pomeni prodor vrvičaste keramike v Podonavje.

[116] Pahič S., 1969, 161.

[117] Dombay J., 1960, T. 92: 8-10. Za njih avtor predvideva, da so uvožene v Zengövarkony; Pittioni R., 1954, 210 s, sl. 141, kjer je med najdbami Pölhals-Strappelkogel označena kot "geläufige Form nordischer Prägung"; Childe G., 1957, 68, Fig. 35, prikazuje zelo podoben primer očeslavskemu iz makedonske delavnice poznoneolitske LH III oz. zgodnje bronaste dobe.

[118] Pittioni R., 1954, 240 ss, 178: karta 5, 239 s, podobna št: 237, Abb. 164, 200, Abb. 133: 1 iz sočasne srednje badenske kulture (202).

[119] Buchvaldek M., 1967, 55, Abb. 7.

[120] Maier R. A., 1964 (1965), 74, Abb. 53, primerjaj še: 109, Abb. 70.

[121] Åberg N., 1932, 84, Abb. 180.

[122] Déchelette J., 1924, 516 s, sl. 185: 6.

[123] Mozsolics A., 1942, 40.

[124] Pahič S., 1969, 159, op. 18.

[125] Banner J., 1956, 171; Pittioni R., 1954, Abb. 152, 153

[126] Pahič S., 1969, 170 s, op. 19.

[127] Korošec J., 1955, 317, sl. 1.

[128] Korošec P., 1957, 12 ss, T. IV: 1-3; Pahič S., 1968 a, 176 s.

[129] Vuković S., 1957, 32 ss, T. VI: 10.

[130] Fulir M., 1987, 18.

[131] Korošec P., 1973 (1975), 177, T. VI: 11.

[132] Isti,, 184 s.

[133] Childe G., 1957, 158 ss.

[134] Renfrew C., 1969, 33, Fig. 8: 2, 3, 1, Fig. 7 in literatura; Brukner B., Jovanović B., Tasić N., 1974, 127, (V. 48) in literatura.

[135] Vukovič S., 1954, sl. 9: 4; Fulir M., 1987, 18.

[136] Benac A., 1953, T. IV: 5.

[137] Buttler W., 1938, 34, Abb. 18: 6.

[138] Pahič S., 1976, 58.

[139] Korošec J., 1953, T. XVII: 3-5; isti, 1964, T. 9: 10, 11; isti, 1960, T. 7: 10, 12, 17; Leben F., 1963, T. 14: 5, T. 22: 3; Harej Z., 1987, T. 7: 18; Korošec J., 1962, T. 1: 6, 5.

[140] Korošec P., 1975, T. II: 3; Harej Z., 1975, T. V: 15; Korošec J., 1960, T. 6: 8; Leben F., 1963, T. 22: 2.

[141] Buser S., 1987, 195.

[142] Za podatke se zahvaljujem kustodinji Pokr. muzeja Ptuj Marjani Tomanič-Jevremov.

[143] Buser S., 1980, 79.

[144] Osnovna geološka karta Maribor l. 33-56 in Leibnitz l. 33-44, 1989. Beograd; Osnovna geološka karta Goričko l. 33-45, 1970, Beograd.

[145] Semenov S. A., 1973, 126 ss.

LITERATURA:

ÅBERG N. 1932. *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie 3. Kupfer und Frühbronzezeit.*

ABRAMIĆ M. 1953. Kratak pregled historije Poetovia. *Ptuj. zbor. I.*

ANSl 1975 — *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana.

ARANDJELOVIĆ-GARAŠANIN D. 1954. *Starčevačka kultura.* Ljubljana.

BANNER J. 1956. *Die Péceler Kultur.* Arch. Hung. s.n. XXXV.

BAŠ F. 1927. *Geografski vestnik* 3. Ljubljana.

BAŠ F. 1929. Maribor (Mestna meja). *Čas. zgod. narod.* XXIV.

BAŠ F. 1932. *Vodnik po Mariboru.* Maribor.

BAŠ F. 1937. Ocena Blatt Ptuj in dodatek pridobitev za Pokrajinski muzej Maribor. *Glas. Muz. dr. Slov.* 18.

BATOVIĆ Š. 1979. Jadranska zona, v: *Praistorija jugoslovenskih zemalja.* Neolit. II. 473-634.

BATOVIĆ Š. 1987. Islam Grčki — nalazi od paleolita do ranog brončanog doba. *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* XV, 11-109.

BRATANIČ R. 1954. Nove najdbe iz Ptuja. *Arh. vest.* V/2, 361 ss.

La BAUME W. 1955. Waren die neolitische Steinkeile Pflugsharen? *Germania 33.* Berlin.

BENAC A. 1953. Neolitsko naselje u dolini Bile. *Glas. Zem. muz.* 239-245.

BENAC A. 1971. Obre II. Neolitsko naselje butmirske grupe na Gor polju. *Glas. Zem. muz. n. s.* XXVI.

BENAC A. 1979. Mlađe neolitsko doba (Butmirska kulturna grupa), v: *Praist. jug. zem.* Neolit. II. 412-455.

BREGANT T. 1968. *Ornamentika na neolitski keramiki v Jugoslaviji.* Ljubljana.

BRUKNER B., JOVANOVIĆ B., TASIĆ N. 1974. *Praistorija Vojvodine.* Monumenta archaeologica. Novi Sad.

BUCHVALDEK M. 1967. *Die Schnurkeramik in Böhmen.*

BUDJA M. 1988. Moverna vas. *Arh. preg.*, 26 ss.

BUSER S. 1980. Kameninska sestava kamnitih sekir iz Prekmurja. *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* VIII. 79-81.

BUSER S. 1987. Kameninska sestava neolitskega kamnitega orodja in Prekmurja. *Por. pal. neol. eneol. Slov.* XV. 195-197.

BUTTLER W. 1938. *Der Donauländische und der Westische Kulturkreis der jüngeren Steinzeit*, v: Handbuch der Urgeschichte Deutschlands. Bd 2. Berlin und Leipzig.

CHILDE V. G. 1929. *The Danube in Prehistory.* Oxford.

CHILDE V. G. 1957. *The Dawn of European Civilization.* 6. ed. London.

ČOVIĆ B. 1960-61. Rezultati sondiranja na praistoriskom naselju u Gornjoj Tuzli. *Glas Zem. muz.* n. s. XV-XVI.

DÉCHELETTE J. 1924. *Manuel d'archéologie I.*

DIMITRIJEVIĆ S. 1961. Problem neolita in eneolita u sjeverzapadnoj Jugoslaviji. *Opusc. arch. V.*

DIMITRIJEVIĆ S. 1968. *Sopotsko-lendelska kultura.* Monographiae archaeologicae I. Zagreb.

DIMITRIJEVIĆ S. 1979. Srednji i kasni neolit u istočnoj Slavoniji, zapadnom Sremu i Baranji, v: *Praist. jug. zem.* Neolit, II. 260-307.

DOMBAY J. 1960. *Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. Beitrage zur Kultur des Aeneolithikums in Ungarn.* Arch. Hung. s. n. XXXVII.

EVANS A. 1921. *Palas of Minos* I. London.

FULIR M. 1987. *Krč- Cerje Nebojše. Dopunski podaci.* Varaždin. *Fundber. Österr.* — *Fundberichte aus Österreich.* Wien.

GARAŠANIN M. 1979. Centralnobalkanska cona, v: *Praist. jug. zem.* Neolit. II. 79-212.

GRAFENAUER B. 1964. *Zgodovina slovenskega naroda 1.* Ljubljana.

HAREJ Z. 1975. Kolišče ob Resnikovem prekopu — II. *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* IV. 145-169.

HAREJ Z. 1987. Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju — raziskovanja leta 1981. *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* XV. 141-194.

HOMEN Z. 1980. Beketinec, Križevac, eneolitsko naselje lasinjske kulture. *Arh. preg.* 21. 30-34.

HORVAT M. 1987. Ajdovska jama pri Nemški vasi. *Var. spom. 29. 234–236/*

HORVAT M. 1989. Ajdovska jama. *Razprave filozofske fakultete.* Ljubljana.

HORVAT-ŠAVEL I. 1979 a. Kamnite sekire Prekmurja. *Por. pal. neol. eneol. Slov.* VII. 81 ss.

HORVAT-ŠAVEL I. 1979 b. Neradnovci. *Var. spom.* XXII. 260.

HORVAT-ŠAVEL I. 1980. Rezultati sondiranj v Šafarskem. *Por. razisk. pal. neol. eneol.* VIII. 51 ss.

HORVAT-ŠAVEL I. 1984. Poročilo o raziskovanju od leta 1981 do 1983 v Šafarskem. *Por. pal. neol. eneol. Slov.* XII. 39-58. T. 1-13.

HORVAT-ŠAVEL I. 1985. Raziskovanje v Šafarskem od leta 1984 do 1985. *Por. pal. neol. eneol. Slov.* XIII. 17-28.

HORVAT-ŠAVEL I. 1987. Kamniti predmeti iz Bukovnice in drugih najdišč v Pomurju. *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* XV. 127 ss.

HORVAT-ŠAVEL I. 1991. *Topografija Slovenije. Topografsko območje* XX (Prekmurje).

JAHRESBERICHT des Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum in Graz. 1. 1813- 113- 11. 1927. Graz.

KOROŠEC J. 1951. *Prazgodovinska neselbina na Ptujskem gradu.* Dela 1. razr. SAZU 6.

KOROŠEC J. 1953. Kulturne ostaline v Ajdovski jami pri Nemški vasi. *Razpr. 1. razr. SAZU* III. 45-110.

KOROŠEC J. 1955, *Zgodovina Ljubljane.* Ljubljana.

KOROŠEC J. 1956 a. Arheološke ostaline v Predjami. *Razp. 1. razr. SAZU* IV/1.

KOROŠEC J. 1956 b. Neolitična neselbina v Drulovki pri Kranju. *Arh. vest.* VII/1-2, 3 ss.

KOROŠEC J. 1958-59. Miniaturne steklenice v neolitu Jugoslavije. *Arh. vest.* IX-X/1. 3 ss.

KOROŠEC J. 1958. Eine neue Kulturgruppe des späten Neolithikums. *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* IX/1-4. 83 ss.

KOROŠEC J. 1960 a. Drulovka. *Zbor. fil. fak.* III/4. 48 ss.

KOROŠEC J. 1960 b. Neolit na Krasu in v Slovenskem primorju. *Zgod. čas.* XIV. 5 ss.

KOROŠEC J. 1962. Nekaj neolitskih in eneolitskih problemov v okolici Križevcev na Hrvatskem. *Zbor. fil. fak.* IV/1.

KOROŠEC J. 1963 *Prazgodovinsko kolišče pri Blatni Brezovici.* Dela 1. razr. SAZU 14.

KOROŠEC J. 1964. kulturne ostaline na kolišču ob Resnikovem prekopu — odkrite v letu 1962. *Por. pal. neol. eneol. Slov.* i. 23-46.

KOROŠEC J. 1965. Neo- in eneolitski elementi na Ptujskem gradu. *Por. pal. neol. eneol. Slov.* II. 5-53.

KOROŠEC J. in P. 1953. Prazgodovinsko in staroslovansko grobišče pri Turnišču v bližini Ptuja. *Razpr. 1. razr. SAZU* III.

KOROŠEC P. in J. 1969. *Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju.* Arh. kat. Slov. III.

KOROŠEC P. 1957. Keramika z licensko ornamentiko (Litzenkeramik) na Ljubljanskem barju. *Arh. vest.* VIII/1. 9-25.

KOROŠEC P. 1975. Poročilo o raziskavah v Ajdovski jami 1967. leta. *Por. pal. neol. eneol. Slov.* IV. 170-209.

KOROŠEC P. 1973 (1975). Eneolitik Slovenije. *Arh. vest.* 24. 167-216.

KOROŠEC P. 1980. Kamnita sekira — kopača iz Rabelčje vasi v Ptuju. *Situla 20/21.* Ljubljana.

KOVAČIČ F. 1910. *Trg Središče.* Maribor.

KOVAČIČ F. 1919. Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. *Čas. zgod. narod. XV.*

KOVAČIČ F. 1926 a. *Slovenska Štajerska in Prekmurje.*

KOVAČIČ F. 1926 b. *Srez Ljutomer.* Maribor.

KUTZIÁN I. 1944-47. *Körös culture.* Diss. Pann. s. II. no. 23.

LEBEN F. 1963. Materialna kultura in izsledki arheoloških izkopavanj v Kevdrcu in Lubniški jami. *Poročila 4. razr. SAZU* 3. 213 ss.

LEBEN F. 1973. *Simposium über di Entstelung und Chronologie der Badener Kultur.* 187 ss.

LORBER V. 1964. *Slovenske gorice v pradavnini.* Cerkvenjak — Spominski zbornik. 32 s.

MAIER R. A. 1964 (1965). Die jüngere Steinzeit in Bayern. *Jahresber. d. bayer. Bodendenkmalpflege 5.*

MENGHIN O. 1940. *Weltgeschichte der Steinzeit.* Wien.

Mitt. Anthr. Ges. — Mitteilungen der Antropologischen Geselschaft in Wien. Wien.

Mitt. Hist. Ver. St. — Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark. Graz.

MODRIJAN W. 1933. Jungsteinzeitliche Funde aus Steiermark. *Neue Cronik 15. Priloga 9 Tagepost 121.* 29. 5. 1933. Graz.

MODRIJAN W. 1956. Aus der Vor- und Frühgeschichte der Steiermark, v: *Die Steiermark.*

MODRIJAN W. 1973 a. Die Kulturelle und Chronologische Einordnung des Neo- und äneolithikums in Kärnten. *Arh. vest.* 24. (1975). 128-136.

MODRIJAN W. 1973 b. Die Kulturelle und Chronologische Einordnung des Neo- und äneolithikums in der Steiermark, *Arh. vest.* 24. (1975). 137-144.

MOZSOLICS A. 1942. Zur Frage der Schnurkeramik in Ungarn. *Wiener Prähist. Ztschr. 29.*

NEUSTUPNY J. 1960 a. *Pravek Československa.* Praha.

NEUSTUPNY J. 1960 b. *Praistorija čovečanstva.* Sarajevo.

PAHIČ S. 1950. Gradišče Presek pri Črešnjevcu. *Arh. vest. I/1–2.* 170 ss.

PAHIČ S. 1955 a. Prazgodovinska seliščna najdba v Zrečah. *Arh. vest.* VI/2. 258 ss.

PAHIČ S. 1955 b. Staroslovanski grobovi v Brezju pri Zrečah. *Arh. vest.* VI/2. 324 ss.

PAHIČ S. 1955 c. Topografski zapiski 5. Pokrajinski muzej Maribor.

PAHIČ S. 1956. Neolitske jame v Brezju pri Zrečah. *Arh. vest.* VII/3. 227 ss.

PAHIČ S. 1958. *Spomeniško Pomurje.*

PAHIČ S. 1960–61. Antične gomile v Prekmurju. *Arh. vest.* XI–XII. 88 ss.

PAHIČ S. 1962. Arheološki spomeniki v Slovenskih goricah, *Ptuj. zbor. II,* 187 ss.

PAHIČ S. 1962–63. Bronastodobna gomila pod Brinjevo goro. *Arh. vest.* XIII/XIV, 349 ss.

PAHIČ S. 1966 a. Arheološko raziskovanje v Mariboru, *Čas. zgod. narod.* 2. 3 ss.

PAHIČ S. 1966 b. Železnodobne najdbe v Slovenskih goricah. *Arh. vest.* 17.

PAHIČ S. 1968 a. K predslovenski naselitvi Slovenskih goric in Pomurja. v: *Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru* 1868–1968. 158–255. Maribor.

PAHIČ S. 1968 b. Maribor v prazgodovini. *Čas. zgod. narod.* 4. n. v. 3–63.

PAHIČ S. 1969. Prazgodovinska najdba iz Očeslavec. *Arh. vest.* XX. 155–175.

PAHIČ S. 1971. Iz pradavnine ljutomerskega kraja. *Čas. zgod. narod.* 7/1. 2–21.

PAHIČ S. 1975. Neolitsko iz eneolitsko obdobje. v: *Arheološka najdišča Slovenije.* 45 ss.

PAHIČ S. 1973 (1975). Najstarejše seliščne najdbe v severovzhodni Sloveniji. *Arh. vest.* 24. 12–23. T. 1–7.

PAHIČ S. 1976. Seliščne najdbe v zahodnih Slovenskih goricah — Andrenci, Sp. Duplek, Sp. Porčič, Vumpah. *Por. pal. neol. eneol. Slov.* V. 29–73.

PAHIČ S. 1981. Brinjeva gora 1953. *Arh. vest.* 32. 71 ss.

PAHIČ S. 1983 a. Arheološka preteklost Maribora. *Kronika* 31/2–3. 114 ss.

PAHIČ S. 1983 b. Bistriški svet v davnini. *Zbornik občine Slovenska Bistrica 1.* 39 ss.

PAHIČ S. 1985 a. *Arheološka dediščina mariborskega kraja. Doneski k pradavnini Podravja* 1. Pokrajinski muzej Maribor.

PAHIČ S. 1985 b. *Iz pradavnih dni okrog Polskave.* Naši kraji v pradavnini 1. Pokrajinski muzej Maribor.

PAHIČ S. 1985 c. *Okrog Razvanja pred tisočletji.* Naši kraji v pradavnini 2. Pokrajinski muzej Maribor.

PAHIČ S. 1986. *Tinjsko Pohorje v pradavnih časih.* Naši kraji v pradavnini 3. Pokrajinski muzej Maribor.

PAHIČ S. 1990. *Brinjeva gora. Začasen oris njene preteklosti za ljubitelje domače zgodovine.* Pokrajinski muzej Maribor.

PAHIČ S. 1991. Arheološka obdobja Maribora, v: *Maribor skozi stoletja — Razprave I.* 39–72. Maribor.

PAHIČ S. in LORBER V. 1954. Arheološka najdišča v Cerkvenjaku v Slovenskih goricah. *Arh. vest.* V/2. 320 ss.

PAHIČ S., LORBER V. 1986. *Skrivnostni svet starin pri Cerkvenjaku.* Naši kraji v pradavnini 4. Pokrajinski muzej Maribor.

PAHIČ V. 1983. Zbelovo. *Por. pal. neol. eneol. Slov.* XI. 85 ss.

PAHIČ V. 1989. Žarno grobišče na Brinjevi gori. *Arh. vest. 39–40,* 181 s.

PARZINGER H. 1984. Die Stellung der Uferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und Frühbronzezeitlichen Kultursistem der Mittleren Donauländer. *Arh. vest.* 25. 13–75.

PERC B. 1962. Prazgodovinska naselbina v Ormožu. *Ptuj. zbor. II.* 202 ss.

PICHLER F. 1879. Text zur Archaeologischen Karte von Steiermark.

PIRCHEGGER H. 1920. *Geschichte der Steiermark I.* 2 ss.

PITTIONI R. 1953. Beiträge zum späten Keramikum Steiermarks. *Schild St.* 2. 9–23.

PTTIONI R. 1954. *Urgeschichte des österreichischen Raumes.*

POLLAK F. 1907. Prazgodovinske najdbe v ptujski okolici. *Čas. zgod. narod. 4.*

RADIMSKY W. 1895. *die neolitische Station von Butmir.*

RENFREW C. 1969. The Autonomy of the South-East European Copper Age. v: *The Prehistoric Society.* 12–47.

RUTTKAY E. 1976. *Arch. Austr. Beiheft 13* (Festschrift für R. Pittioni I).

SARIA B. 1925. Zemljevid arheoloških najdišč v Sloveniji. *Čas. zgod. narod.* 20.

SARIA B., KLEMENC J., 1936. *Archäologische Karte von Jugoslavien: Blatt Ptuj.* Beograd—Zagreb.

SARIA B., KLEMENC J. 1939. *Archäologische Karte von Jugoslavien: Blatt Rogatec.* Zagreb.

SCHLOSSER P. 1910. *Der Vorgeschichtliche Ostbachern und sein unmittelbares Anland.* Landesmuseum Joanneum Graz. E. (rokopis).

SCHLOSSER P. 1912–13. Beiträge zur Historischen Geographie des Bacherngebirges in Südsteiermark. I. Bachernwald. *Deutsche Rundschau für Geographie* 35. 455 ss.

SCHMID W. 1925. Südsteiermark im Altertum, v: *Hausman. Südsteiermark Ein Gedenkbuch.*

SCHMID W. 1943. *Zeitschrift des Historisches Vereines für Steiermark* 36.

SEMENOV S. A. 1973. *Prehistoric Tehnology.*

SREJOVIĆ D. -JOVANOVIĆ B. 1957. Pregled kamenog oruđa i oružja iz Vinče. *Arh. vest.* VII/3-4. 256-296.

STRMČNIK-GULIČ M. 1990. v: *Poročilo o delu v letu 1989.* Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor. 43 s.

ŠAŠEL J. 1955. Doneski k zgodovini Pomurja v starem veku. *Kronika 3.* 40 ss.

TEPLY B. 1955. *Vodnik po Mariboru in okolici.* Maribor.

TERŽAN B. 1983. Das Pohorje — Ein Vorgeschichtliches Erzrevier? *Arh. vest. 34.* 83 ss.

TERŽAN B. 1989. Pohorje — prazgodovinski rudarski revir? *Čas. zgod. narod.* 25/2. 238-260.

TOMANIČ-JEVREMOV M. 1973. Eneolitska naselbina na Pavlovskem vrhu pri Ormožu. *Ormož skozi stoletja.* 16 ss. Ormož.

TOMANIČ-JEVREMOV M. 1983. Arheološka raziskovanja Ormoža in njegove okolice. *Ormož skozi stoletja II.* 25 ss. Ormož.

TOMANIČ-JEVREMOV M. 1985. Poselitev Ptuja in njegove okolice v prazgodovini. *Ptuj. zbor. V. Ptuj.*

TRSTENJAK A. 1956. Kje je Pribinova Businica? v: *Svet ob Muri* 1. Murska Sobota.

TUŠEK I. 1981. Ptuj in njegova arheološka sedanjost, v: *Arheološka preteklost Pohorskega Podravja* — Razstavni katalog Slovenj Gradec.

TUŠEK I. 1990. v: *Poročilo o delu v letu 1989.* Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor. 69. s. Sl. 2. T. 1. Maribor.

VRBNJAK F. 1857. Über die steiermärkische Donnerkeile. Poročila graškega zgodovinskega društva. Hrani Štajerski deželni arhiv Graz.

VUKOVIĆ S. 1954. Ostaci neolitičkih nalazišta Draguševac i Krč. *Peristil 1.* 135-141.

VUKOVIĆ S. 1957. Vrpčasta keramika spilje Vindije. *Arh. vest.* VIII/1. 32-47.

UNGER F. 1867. *Sitzunsberichte der matematisch-. naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 55.* Wien.

THE STONE AXES OF NORTHEASTERN SLOVENIA

Summary

A short review of the efforts of different researchers on the discovery of the traces of the earliest settlement in this part of Slovenia are added to the history of analysis of the Neolithic and Eneolithic in northeastern Slovenia.[1-33] In this, private collectors are as important as various societies, institutions and experts, who have attempted to scientifically analyse and evaluate the finds.[34-46]

The region of northeastern Slovenia, with its surface geomorphology and location at the edge of the Southeastern Alps and the natural transition from the lowlands of the Middle Danubian region about the rivers Mura, Drava and Dravinja, offered excellent natural conditions for settlement, which was possible over most of the hilly and lowland region. The earliest settlers only avaided of the steepest ridges, marshy valley floors and the narrow belts of uninhabitable riverside land (**plan 1**).

Settlement history, from present knowledge, begins in this region only in the Late Neolithic period, as there are only isolated finds from the period of the expansion of Early Neolithic people from the Pannonian lowlands around the Danube towards the west. Isolated stone axes might be exceptions, but they are difficult to date or assign to cultural groups without associated material. Isolated finds of stone tools in the Pohorje mountains up to a height of 1230 m — at Areh (S. Urh, Tinje, to Okoška gora) — bear witness to the fact that people also went extremely high, either in the hunt, on trade routes, in prospecting for stone for their tools or in prospecting for and exploiting ore and other necessities and for other purposes. On the map of Neolithic-Eneolithic sites, it can be seen that there is a concentration of sites and finds in Prekmurje around the Lendavske gorice (Pince, Dolina, Dolga vas), along the Lendava (Lendava, Mala Polana, Brezovica, Gomilica, Lipa, etc.), on the slightly undulating hills about the Kobiljanska stream (Bukovnica) and on the southern edge of Goričko (Suhi vrh, Sebeborci, Gorica,... Puconci). Two settlements were found around the upper Krka river on Goričko, at Čepinci and Lucova, whilst finds of stone axes indicate that former settlements might be sought elsewhere (Markovci, Budinci, Stanjevci...). Just above the old course of the river Mura, a larger settlement was found on the Pleistocene terrace at Šafarsko, whilst stray finds of axes at Slamnjak, Gresovčak, Kamenščak, Ljutomer and from Precentince to Bučkovce speak of the fact that the first farmers moved and sought suitable cultivatable areas and habitation sites largely on dry peripheral sites in the lower Ščavnica valley. The other concentration of finds is around the middle Ščavnica and in the Kapelske gorice. The numerous settlements and tool finds in the Ormož area show that the fertile areas on the Pleistocene terraces and the slightly undulating slopes above the river Drava offered the best

sites for fields and the most popular location for habitation sites for the Neolithic-Eneolithic population. Penetration into the interior of the Slovenske gorice is indicated by finds from Brebovnik, Miklavž, Vuzmetince, about the Pavlovski stream past Litmerk and along the Lešnica stream to Senik, Kjučarovce, Lahonce and Tomaž. The former population also settled higher sites, which is confirmed by settlements at Andrence, Spodnji Porčič and finds of stone artefacts around Cerkvenjak and up to Negovski vrh. Finds of hammer-axes from Strma gora, Spodnja and Zgornja Voličina and Zavrh (358 m) indicate activity in the higher wooded areas, whilst finds of flat axes from Lenart and Vukovje, the hammer-axes from Zgornja Velka and Jareninski dol and the stone picks from Spodnje Hlapje and Svečina also show the settlement of the sandstone uplands with sharper relief.

The dry, gravel floor of Ptujsko polje was already, according to its composition, covased with pine forest, which is less attractive for clearence, as the the stray finds and settlements are for the moment confined to its edge (Mihovci, Podvinci). The ideal position of Ptuj offered all of the conditions for the foundation of stronger and enduring settlements on the right bank of the river Drava, whilst numerous finds of stone tools from the Hajdina area also speak of the cultivation of the left bank. Further towards the west, above the Drava, the remains of settlement were found on the edge of an higher gravel terrace, below the Vurberški grič, at Vumpah and Spodnji Duplek. Numerous finds of different types of stone tools draw attention to the Haloze hills, where no settlements have yet been identified. This is without doubt due to lack of fieldwork. The valleys and slopes of the Dravinjske gorice are more densely settled (Zbelovo, Zreče), as are the slopes of the southeastern and eastern Pohorje mountains up to the 600 m level (Brinjeva gora-Brezje). Slivniško Pohorje and the area around Hoče are rich in finds, where a rich lowland settlement was found in 1988. The isolated finds of polished tools from the Maribor area draw attention to some places, where settlement remains may be expected (the area of Meljski hrib, Piramida, the lowlands between Tezno and Zrkovci, Kamnica, Bresternica, Selnica,...), whilst finds of stone picks confirm early hoe agriculture.

The region of northeastern Slovenija was largely settled and all the fertile areas were steadily brought under cultivation. The most suitable and the most favoured areas for settlement were lowland locations, gently undulating slopes and terraces, at a height of 160 m to 280 m above sea level, with a relative height of up to 30 m. Only 18% of confirmed settlements have been found, up to the present, at a height of 300 m to 400 m, of which only three are located as typical on the flat hill ridges: at Spodnji Porčič and Zbelovo, with a relative height of up to 55 m, and at Andrenci, with a relative height of 60 m to 80 m. The only site, which may be classified as an upland settlement, is that at Brezje near Zreče, below Brinjeva gora, at a height of 545 m (**t. 1**).

Polished stone tools are explained as indicators of Neolithic and Eneolithic settlement, in spite of the possible absence of other archaeological indicators. However, their universitality, the handiness of material and relative ease of production, does not exclude the possibility that they were used for a variety of tasks — from domestic to agricultural, long after that.

Stone tools have been occaisionally typologically, culturally and chronologically arranged by many authors.[60-64] In 1986, S. Pahič arranged the up to that time already numerous finds of stone tools from Prekmurje and Slovenske gorice into nine groups and, on account of the differences in size (lenght:width:thickness) and other details within the groups, further subdivided them into several variants.[65]

On the basis of the newly collected catalogue of stone material for the review of the material culture of the period under consideration in northeastern Slovenia, I have enlarged the typological table within the groups with certain variants (**t. 2**). The group of shafthole hammer-axes has been enlarged with variants from A8 to A11, whilst group B, which Pahič designated as a type of foreign cultural origin, is enlarged with variant B4, seperated from variants B2 and B3, which denotes a type of axe with a head-shaped butt. Groups C, D, E and F remain with their variants unchanged, whilst the independant group G of hammers and mauls with four variants and group H, which denotes axes of unknown form (unknown in private hands, mislaid, lost, etc.), are seperated from groups G and H. Three types of chipped tools comprise group I, whilst various polishing stones represent group J. Group K contains all of the remaining stone tools or artefacts, which cannot be defined or included in any of the preceeding groups.

The catalogue analysis of the finds shows the exceptional increase in the numbers of stone tools in northeastern Slovenia, whilst the statistical survey of the individual types shows the relative percentage of probability (**t. 3**). A comprehensive list is naturally unattainable, as there are still many artefacts unrecorded in private hands, already lost, mislaid or inaccessible, whilst still more remain undiscovered, as finds still continue to come to light.

Axes predominate amongst the stone material (**t. 4**), whilst other tools represent only 2-4%, which is doubtless the result of inadequately systematically researched areas.

Following Modrijan's division, which divides the stone tools of Austrian Styria into Western, Nordic and Danubian culturally-influenced types, which Pahič agrees with, with the exception of the Western provenance,[66] the majority of the tools belong to the Danubian Neolithic and Eneolithic cultures, which agrees with the cultural affinities of the population, who migrated from the east. The shoelast celt (D1) from

Noršinci (**t. 7: 1**) is typical of the Danubian Neolithic. The slender axes with a globular angled section (D3) from Andrenci (**t. 20: 2, 10, 11**), found in the lowest settlement layer, might be close to the shoe-last forms. They were probably used as chisels. Amongst the thickened axes, type D2, of mold-shaped, cylindrical form with a rounded blade (**t. 2**) with larger and smaller variants, is the best represented type. They are found on Neolithic and Eneolithic settlements in Slovenia and Croatia.[78-86] The larger examples were probably used for felling, the smaller as chisels. The implement from Poštela, with a conical narrowing and wear on the longer side (**t. 24: 9**), was probably used for the stripping of bark from trees or as an adze. Flat axes of type E from 20.5% of the total, most of which are of the short, angular, slightly trapezoidal form E2, whilst variant E3, with a narrowed butt and rounded blade, are somewhat fewer in number. Miniature examples of flat axes-chisels (F) differ in having a low, ground blade and fine, precise workmanship in choice stone. Variant F2 is represented by small, almost triangular examples with a length of 5 to 6 cm, which are chiefly found in the vicinity of settlements (**t. 2**).

Polished flat axes are represented in their different, coarse and fine forms in all of the neolithic cultures in the Balkan penninsula and in the area of Central Europe.[87-93] In the area of modern Slovenia, they are found in settlements of ihre Alpine facies of the Lengyel culture or the Lasinjska culture.[94-96] There are four minature axes from Ajdovska jama (F2), found as grave goods, together with a miniature bottle, an one-handled jug, a ladle and a dish, with the burials in the central hall, dated from 5625±130 BP to 5340±120 BP.[97]

Shafthole hammer-axes are the most numerous of the axe types (A). They are found on most of the sites (**t. 3**) in northeastern Slovenia. They are most common in the later Neolithic agricultural Danubian cultures, from which they spread with the new wave of settlers in the Late Neolithic and in the Eneolithic in all of their typological variants into the Southeastern Alps.[103-113] A specific type of shafthole hammer-axe is represented by type B (**t. 2, 3, 4**). S. Pahič deals with them in more detail in his publication of the finds from Očeslaveci.[116] They are known from later Neolithic sites, as a shaped, facetted form, whilst they are known from later Neolithic sites, as a shaped form, whilst they are known from the area covered by the Corded Ware or Litzenkeramik culture.[127-130]

Isolated examples are found in the Remedello culture in Italy, in France and in the Pannonian Danubian region, where they only represent imported pieces.[117-126] Tools or weapons of "foreign" from, or type B, are described functionally by various authors as battle axes, which were distributed over the wide area of the Battle Axe culture from the middle Dnieper to the lower Rhine.[133] The unfinished example from Veliki Okič only draws attention to its local production, the typological variety of the relatively small numbers and the possibility of local development in the Eneolithic, perhaps already in its final phase under the influence of cultural currents from the north, east or even from the south-east. C. Renfrew suggests stone axes, similar to those from Mala Polana (**t. 4: 19**) and Prerad (**t. 19: 10**), from Bulgaria where the prototypes for the Vidra type of copper axe, dated to Gumelnitsa phase B1. The wide, flat, shafthole axe-picks, divided on the grounds of from and size into three variants (C, **t. 2, 3, 4**), may be considered as typical agricultural implements of the Neolithic and Eneolithic periods. Stray finds from fields and from the confines of houses (Hoče), together with cores, lead to the conclusion that they were produced locally in the study area in keeping with the needs of the Eneolithic farmers and potters (for digging clay, pits, stc.).

The different hammers and mauls of type G have the from of natural, occasionally worked stone pebbles. They are typical settlement artefacts, chronologically indeterminate, where they do not occur in closed cultural contexts. These artefacts, which were used for the preperations of fruit or herbs, the grinding of grain, the preperation of paint, the making of tools and similar activities, appear as one of the basic tools in a broad time span from the Neolithic to the end of the Bronze Age. The same is true of the wherstones of various forms (**t. 2: J**). They were necessary in the polishing of tools, both in tending and sharpening them. For ease of carrying (suspended from the belt) they were often pierced (Bukovnica, Ptuj). The most numerous of the chipped tools are blades or knives, made from flakes. Whether or not they were used unmounted or mounted in a bone or wooden handle, has not yet been determined. They are found on settlements. Actual retouched points or gravers and scrapers (I3) are very rare (Andrenci, Brezje, Ptuj). Basic flakes are the most common forms, which indicates that these tools were made in local settlements. Suitable stone (green and brown flint, hornstone, chalcedony) were acquired by the craftsmen from Middle Triassic or Jurassic deposits in neighbouring Hungary, or by long-distance trade. Polished tools from northeastern Slovenia are made from serpentine, amphibolite, andesite, gneiss, sandstone, tuff, basalt and amphibolite schist. Many flades, borded cores and unpolished tools show that the majority of the tools were made by the Neolithic and Eneolithic population locally and that suitable stone was not sought too far afield, although certain raw materials and artefacts were also definately connected with trade and other contacts. Tool makers mainly used stone (pebbles) from the Pliocene gravel banks, which were brought by the rivers from the Central Alps, beside the reivers Drava and Mura. [143] Sources may also be sought in the Pohorje mountains, specially in the southeastern part (serpentine),[144] in the tertiary layers in Styria (flint, sandstone), the foothills of Donačka gora and in the previously mentioned stone sources in Hungary.

In the region of northeastern Slovenia, we have a plentiful rich range of polished stone tools in the later Neolithic and Eneolithic, which largely show the economic — agricultural character and which were used and with which the permanently settled farmer fufilled his needs.

For the appearence of the oldest, there are shoe-last, mould and chisel form axes or celts and flat axes, which continued in use into the metal ages. Shafthole hammer-axes, the wider appearence of which is linked to the middle of the later Neolithic, develop in the Late Neolithic in all of their forms also in our area. In the following Copper Age, they were in keeping with the new cultural and economic currents (with the use of metal), adapting to the needs and spirit of the new times. With the new technological developments of the Early Bronze Age, they lost their primary function and value, although they often still found users; if nothing else, they were used in houses as protection against fire and lightning.

Marija Lubšina-Tušek
Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor
Slomškov trg 6
SLO — 62000 Maribor

KATALOG

1. BUDINCI

Obč. Murska Sobota

— Preluknjana kladivasta sekira iz rjavo-sivo-črne kamenine (d. 11,3, š. 5, db. 5,5 cm), (**t. 1: 1**).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 73.

LIT.: Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 337; Šašel J. 1955, 43; Horvat-Šavel I. 1979, 82; Ista, 1991, 75.

2. DOLENCI

Obč. Murska Sobota

V Dolencih najdena kamnita sekira neznanega tipa je izgubljena.

LIT.: Poročilo Muzejskega društva v Mariboru, *Čas. zgod. narod.*, 34, 1939, 247; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 337; Horvat-Šavel I. 1979, 83; Ista, 1991, 75.

3. ČEPINCI

Obč. Murska Sobota

V vasi, v sadovnjaku in okolici na parc. št. 2744 k.o. Čepinci in sosednjih, na prostoru z ledinskim imenom "Špic Breg" so bile najdene leta 1987 pri topografiji arheološke ekipe muzeja v Murski Soboti površinske najdbe iz eneolitskega obdobja. Nadaljnje raziskave in sondiranja bodo pokazala obseg in strukturo naselbine.

Dve sekiri hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelene kamenine (d. 10,8, š. 5,2, db. 5,5 cm); inv. št. A 72, (t. 1: 10).

— Preluknjana kladivasta sekira iz zelene kamenine (d. 10,7, š. 5,1, db. 3,8 cm); inv. št. A 69, (**t. 1:** 11).

LIT.: Šašel J. 1955, 41; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 337; Horvat-Šavel I. 1979, 82; Ista, 1991, 75.

4. NERADNOVCI

Obč. Murska Sobota

Kardoš Oskar, Neradnovci 10, je povedal, da so našli pred leti pri podiranju stare hiše na mestu sedanje del kamnite sekire temne barve z luknjo na sredi. Vzidali so jo v novo hišo.

LIT.: Horvat-Šavel I. Neradnovci. *Var. spom.* 1979, 260; Ista, 1979, 83; Ista, 1991, 76.

5. MARKOVCI v Prekmurju

Obč. Murska Sobota

— Ploščata sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 7,7, š. 4,7, db. 2,4 cm).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. A 26, (**t. 1**: 3).

— Ploščata sekira — dleto iz črno-zelene kamenine (d. 7,4, š. 5, db. 1,6 cm).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. A 31, (**t. 1:** 4).

— Ploščata sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 9,4, š. 5,5, db. 1,6 cm).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. A 24, (**t. 1:** 5).

— Ploščata sekira iz rjavo-zelene kamenine (d. 7,1, š. 5,2, db. 2 cm).
Hrani Pokrajinski Muzej Maribor, inv. št. A 23, (**t. 1:** 6).

— Ploščata sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 16, š. 7,3, db. 2 cm).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. A 41, (t. 1: 9).
— Ploščata sekirica — dleto (d. 4,2, š. 4,2, db. 1,1 cm).
Je v zasebni lasti, (t. 1: 7).
— Kladivasta sekira s pri luknji odbitim zatiljem (d. 8,3, š. 4,4, db. 4,2 cm).
Je v zasebni lasti, (t. 1: 8).

LIT.: Šašel J. 1955, 43; Pahič S, *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 168, T. III: 5, 5a; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 37; Horvat-Šavel I. 1979, 83; Ista, 1991, 76.

6. LUCOVA

Obč. Murska Sobota

Na platoju nad vasjo z ledinskim imenom "Žgaline" je bila na njivah parc. št. 643, 644 do 650, vse k.o. Lucova, ugotovljena leta 1987 eneolitska naselbina. Plasti so še nepoškodovane.

LIT.: Horvat-Šavel I. 1991, 53.

7. GORNJI PETROVCI

Obč. Murska Sobota

Omenjena je najdba kamnite sekire neznanega tipa, ki jo hrani Narodni muzej v Budimpešti.

LIT.: Baš F. Arheološka karta, Pokrajinski muzej Maribor; Šašel J. 1955, 41; Pahič S. 1968 a, 158 ss, 252; Isti, ANSl 1975, 336; Horvat-Šavel I. 1979, 82; Ista, 1991, 53.

8. STANJEVCI

Obč. Murska Sobota

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelenega serpentinita z rjavkastimi lisami, z zoženim čelom, zaokroženim rezilom in sledovi uporabe (d. 12, š. 6,3, db. 4,6 cm).
Sekiro je našel južno od železnice leta 1953 A. Lazar, Stanjevci.
Hrani jo Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. 88, (t. 1: 2).

LIT.: Šašel J. 1955, 41; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 336; Horvat-Šavel I. 1979, 83, 86, T. VII: 5; Buser S. 1980, 79 s.

9. BOREČA

Obč. Murska Sobota

Omenjena je najdba kamnite sekire, vendar brez navedenega tipa ali mesta najdbe. Tudi kraj hrambe je neznan.

LIT.: Poročilo Muzejskega društva v Mariboru, *Čas. zgod. narod.* 34, 1939, 247; Pahič S. 1968 a, 158 ss, 252; Isti, ANSl 1975, 336; Horvat-Šavel I. 1979, 82; Ista, 1991, 53.

10. GRAD

Obč. Murska Sobota

— Preluknjana kladivasta sekira s širokim čelom in zaokroženim rezilom. Na obeh straneh so sledovi uporabe (d. 7,5, š. 3,8, db. 4,2 cm).
Sekira je najdena v okolici vasi.
Hrani jo Osnovna šola Grad v svoji zbirki, (t. 1: 12).

LIT.: Horvat-Šavel I. 1987, 127 ss, T. 5: 2; Ista, 1991, 55.

11. VEČESLAVCI

Obč. Murska Sobota

J. Hanžar, Večeslavci 79, je na svoji njivi, parc. št. 1633, k.o. Večeslavci, našel kamnito sekiro. Predel z ledinskim imenom "Barina" na položnem pobočju nad Ledavo je primeren za naselitev.

— Preluknjana kladivasta sekira iz rjavo sivega serpentinita z vzporednimi progami, glajena, od uporabe poškodovana (d. 10,3, š. 4,9, db. 5,2 cm).
Hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. 44, (t. 1: 13).

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 134, T. II: 16; Isti, 1968 a, 158 ss, 252; Isti, ANSl 1975, 337; Horvat-Šavel I. 1979, 86, T. VI: 4; Ista, 1991, 74; Vuga D. *Var. spom.* XXI, 1977, 175; Buser S. 1980, 79 s.

12. GERLINCI

Obč. Murska Sobota

Leta 1985 so pri regulaciji Kučnice in planiranju terena tik ob mejnem prehodu z Avstrijo na parc. št. 1664, k.o. Gerlinci, našli kamnito sekiro.

— Preluknjana kladivasta sekira iz zelene kamenine (d. 10, š. 6,9, db. 3,2 cm).
Hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. 4459, (t. 1: 14).

LIT.: Horvat-Šavel I. 1991, 44.

13. KOROVCI

Obč. Murska Sobota

K. Reiter, Gerlinci 86, je pri oranju našel kladivasto fragmentirano sekiro, ki je izgubljena.

Ekipa Pokrajinskega muzeja Murska Sobota je leta 1988 pregledala teren na vzpetini severno od vasi Korovci, kjer je dokaj raven plato (parc. št. 333-338, 362/1 vse k.o. Korovci). Našli so tudi precej kosov bakrenodobne keramike.

LIT.: Horvat-Šavel I. 1991, 45.

14. CANKOVA

Obč. Murska Sobota

I. Lovenjak iz Cankove je našel na njivi Š. Žilavca kamnito sekiro.

— Zgornji del preluknjane kladivaste sekire, zglajene, iz sivo zelenkastega serpentina (d. 5,2, š. 4,7, db. 6,2 cm).
Hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. 4337, (t. 1: 15).

LIT.: Horvat-Šavel I. 1987, 132, T. 5: 5; Ista, 1991, 44; Buser S. 1987, 195.

15. LEMERJE

Obč. Murska Sobota

Š. Sapač, Lemerje 32, je našel leta 1987 na svoji njivi z ledinskim imenom "Na gojdnovon" kladivasto kamnito sekiro. Polja ležijo na vzpetini severno od Lemerja.
Sekiro hrani najditelj.

LIT.: Horvat-Šavel I. 1987, 128; Ista, 1991, 72.

16. GORICA

Obč. Murska Sobota

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelene lisaste glajene kamenine. Na rezilu so sledovi uporabe (d. 10,2, š. 5,4, db. 5,7 cm). Ožjih najdiščnih podatkov ni.
Je v zasebni zbirki D. Rešeka v Beltincih, (t. 1: 16).

LIT.: Horvat-Šavel I. 1979, 82, 86, T. VII: 2; Ista, 1991, 72.

17. PUCONCI

Obč. Murska Sobota

Številne najdbe kamnitih sekir v kraju in okolici so nakazovale obstoj naselbine.

Na platoju oziroma pobočju jugovzhodno od vasi Puconci, na njivah z ledinskim imenom "Rim", na parc. št. 1144 in 1084 k.o. Puconci, je leta 1987 kustodinja Pokrajinskega muzeja Murska Sobota Irena Horvat-Šavel sondirala in odkrila v globini 20 cm pod površino trideset centimetrsko eneolitsko naselbinsko plast.

Opis naključno najdenih kamnitih sekir, ki jih hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota:

— Rezilni del verjetno kladivaste sekire iz temno zelenega serpentinita z rjavkastimi lisami (d. 6,5, š. 6, db. 3,5 cm); inv. št. 86 (stara 731), (t. 1: 18).

— Preluknjana kladivasta sekira, fragmentirana, iz svetlo zelenega homogenega serpentinita (ohr. d. 10, š. 6, db. 7 cm); inv. št. 83 (stara 730), (t. 1: 21).

— Ploščata sekira iz sivo zelenkaste kamenine (d. 8,4, š. 4,2, db. 1,8); inv. št. 626, (t. 1: 20). Najdena je bila pri Kuharjevih na njivi.

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelenega serpentinita z rjavkastimi lisami (d. 9,5, š. 4,7, db. 5 cm); inv. št. 355, (t. 1: 19). Sekiro je našel K. Kuhar, Puconci 76, na njivi s parc. št. 1144 k.o. Puconci, na pobočju vzhodno od vasi in približno 1 km od glavne ceste Murska Sobota—Petrovci.

— Preluknjana kladivasta sekira iz svetlo zelenega serpentinita, glajena (d. 11,4, š. 5,5, db. 6 cm); inv. št. 19, (t. 1: 17). Sekiro je našel leta 1956 J. Lukač, Puconci 72, pri oranju njive z ledinskim imenom "Rim" na parc. št. 1084 k.o. Puconci, sedaj last ABC Pomurka, Murska Sobota. Našli so tudi kose posod, ki pa so jih zavrgli.

LIT.; Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 169, T. III: 6, 8, 9; Isti, 1968 a, 158 ss, 252; Isti, ANSl 1975, 337; Horvat-Šavel I. 1979, 83 s, T. I: 9; T. IV: 2, T. VI: 1; Ista, 1991, 72; Buser S. 1980, 79 s.

18. SEBEBORCI

Obč. Murska Sobota

Kamnito sekiro je našel leta 1958 pri oranju njive L. Olas, Sebeborci.

— Kalupasta sekira iz sivo zelenega amfibolita s koničnim rezilnim delom (d. 18,8, š. 4,6, db. 3,9 cm). Hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. 1, (t. 2: 1).

LIT.: Horvat-Šavel I. 1979, 83, 85, T. III: 5; Ista, 1991, 64; Buser S. 1980, 80.

19. ANDREJCI

Obč. Murska Sobota

V kraju je bila najdena preluknjana kladivasta sekira, ki je izgubljena.

LIT.: Horvat-Šavel I. 1979, 82; Ista, 1991, 63.

20. SUHI VRH

Obč. Murska Sobota

V kraju najdeni sekiri je do leta 1974 hranila na podstrešju G. Lanšček, Suhi vrh 32. Drugi najdiščni podatki niso znani.

— Odebeljena kalupasta sekira trikotne oblike iz svetlo zelenega homogenega serpentinita, hrapave površine (d. 9,3, š. 4,8, db. 3,5 cm).
Hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. 155, (t. 2: 2).
— Odebeljena kalupasta sekira trapezoidne oblike (d. 7,4, š. 5,3, db. 3 cm).
Hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. 102, (t. 2: 3).

LIT.: Horvat-Šavel I. *Var. spom.* XXI, 1977, 173, sl. 9; Ista, 1979, 81 ss, T. I: 4, 7; Ista, 1991, 64; Buser S. 1980, 79 ss.

21. PROSENJAKOVCI

Obč. Murska Sobota

— V zasebni lasti je preluknjana kladivasta sekira (d. 6, š. 3, db. 4,5 cm), (t. 2: 6).

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 168 s, T. III: 7; Isti, 1968 a, 158 ss, 252; Isti, ANSl 1975, 337; Horvat-Šavel I. 1979, 83; Ista, 1991, 70.

22. ČIKEČKA VAS

Obč. Murska Sobota

V zasebni lasti je fragmentirana preluknjana kladivasta sekira (d. 7,5, š. 4, db. 2,7 cm); t. 2: 5.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 168, T. III: 1; Isti, 1968 a, 158 ss, 252; Isti, ANSl 1975, 337; Horvat-Šavel I. 1979, 82; Ista, 1991, 69.

23. BUKOVNICA

Obč. Murska Sobota

Vas Bukovnica leži 5 km vzhodno od Bogojine ob bukovniškem potoku, ki se izliva v dva kilometra oddaljeno bukovniško jezero. Predel okrog potoka je zamočvirjen in obdan s pašniki, obdelovalne površine pa so na dvignjenih predelih in segajo do gozdov. Na poljskih površinah je domačin M. Györek pobiral kamnite predmete, fragmente različnih eneolitskih keramičnih posod in prinašal v soboški muzej. Pri topografiji leta 1979 je evidentirala kustodinja soboškega muzeja I. Horvat-Šavel eneolitsko naselbino, v letih 1986-87 pa je ekipa soboškega muzeja opravila mikrotopografske raziskave tega predela in ugotovila, da so sledovi bivanja iz konca mlajše kamene in bakrene dobe zaznavni na poljih z ledinskimi imeni: Kot (parc. št. 833-912), Trebež (parc. št. 1207-1224), Duge njive (parc. št. 777-798), Obriže (parc. št. 1181-1366), Žgaline (parc. št. 423-744), Vlasunjek (parc. št. 1054-1088), Breg (parc. št. 653-678, 1054-1088) in Seča (parc. št. 1009-1020).

Zaradi napovedanih agromelioracijskih posegov na območju eneolitske naselbine so se v letu 1987 pričela sistematična arheološka izkopavanja na poljih z ledinskim imenom "Kot", zahodno nad vasjo, kjer je bilo pobranih največ naključnih najdb, prikazanih na tabelah. Kulturna plast, debeline 30 cm, se je pojavila tik pod površino in je zaradi obdelave njiv že močno poškodovana. Na sterilni rumeno-rjavi ilovici so se pokazali sledovi oz. ostanki v zemljo zabitih lesenih kolov ter večje število kulturnih jam, zapolnjenih z drobci oglja, hišnega lepa in kosi keramike. Jama v kv. 199 je vsebovala kose zgodnje eneolitske keramike (podobnost s Seča kulturo v severovzhodni Hrvatski), jama 2 v kv. 175 pa je bila zapolnjena tudi z zdrobljenimi živalskimi kostmi, večjim in manjšim kamnitim orodjem in kosi eneolitskih keramičnih posod, ki jih je I. Horvat-Šavel opredelila v kulturni krog alpske facies lengyelske kulture in Retz-Gajary kulture. Raziskovanja se nadaljujejo.

Najdbe hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota.

— Ploščata sekira iz zelenkastega amfibolita, trikotne oblike, dobro glajena (d. 7,2, š. 3,5, db. 1,9 cm), najdena na njivi z ledinskim imenom "Seča"; inv. št. 4149, (t. 2: 8).
— Fragmentirana kladivasta sekira iz rjavkasto sivega serpentinita z nepravilnimi rjavimi lisami (d. 6,3, š. 4,1, db. 4,2 cm), najdena na njivi z ledinskim imenom "Vlasunjek"; inv. št. 1716, (t. 2: 9).
— Kalupasta sekira iz temno zelenega amfibolita s sledovi uporabe (d. 14,3, š. 5, db. 4,4 cm), najdena na njivi z ledinskim imenom "Obriže" pri Bukovnici; inv. št. 1612, (t. 2: 10).
— Kamnit odbitek iz temno sivega roženca (vel. 4,5x4 cm), najdena na njivi z ledinskim imenom "Trebež" pri Bukovnici; inv. št. 4129, (t. 2: 11).

— Kamnit odbitek iz temno rdečega roženca (vel. 2x1,5 cm), najden v Bukovnici; inv. št. 4158, (t. 2: 12).

— Kamnit odbitek iz rjavkasto sivega roženca (vel. 3x3 cm), najden na ledini "Breg"; inv. št. 4161, (t. 2: 13).

— Fragment ploščate sekire iz nezglajenega amfibolita (d. 8,2, š. 3,8, db. 2,3 cm), najdena na ledini "Breg"; inv. št. 1613, (t. 2: 14).

— Del ploščate sekire ali brusa iz rjavega drobnozrnatega kremenovega peščenjaka (d. 5, š. 3,3, db. 2,3 cm), najden na ledini "Breg"; inv. št. 4159-3, (t. 2: 15).

— Del preluknjane kladivaste sekire iz sivo zelenkastega serpentinita (d. 6, š. 4,2, db. 1,2 cm), najdena na ledini "Breg"; inv. št. 4151, (t. 2: 16).

— Kalupasta sekira, lahko tudi brus, iz svetlo sivega gnajsa (d. 9,5, š. 3,7, db. 3 cm), najdena na ledini "Breg"; inv. št. 4159-2, (t. 2: 17).

— Ploščata sekira — dleto iz sivo rjavkastega homogenega serpentinita, dobro zglajena (d. 5,2, š. 3, db. 1,3 cm), najdena na ledini "Žgaline"; inv. št. 2956, (t. 2: 18).

— Preluknjana kladivasta sekira ali brus iz svetlo sivega drobnozrnatega peščenjaka (d. 11,1, š. 4, db. 2,4 cm), najdena na ledini "Žgaline"; inv. št. 4126, (t. 2: 19).

— Ploščata sekirica — dleto iz sivo rjavkastega homogenega serpentinita, trikotne oblike (d. 4,6, š. 3,1, db. 1,5 cm), inv. št. 4146, (t. 3: 1).

— Ploščata sekira iz sivo rjavega homogenega serpentinita (ohr. d. 4,7, š. 4,2, db. 1,4 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 4159-1, (t. 3: 2).

— Ploščata sekira iz temno zelenega amfibolita (d. 5,3, š. 3,1, db. 1,9 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 2623, (t. 3: 3).

— Ploščata sekira — dleto iz temno zelenega amfibolita, fragmentirana (d. 2,8, š. 2,6, db. 1,1 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 4127, (t. 3: 4).

— Ploščata sekira iz zelenega amfibolita (d. 6, š. 4,3, db. 2,2 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 2955, (t. 3: 5).

— Odebeljena kalupasta sekira iz rjavkasto sive kamenine, verjetno serpentinita (d. 10,2, š. 5,8, db. 3,3 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 4458, (t. 3: 6).

— Zgornji del odebeljene kalupaste sekire iz rjavkasto sivega serpentinita z nepravilnimi rjavimi lisami, slabše zglajena (d. 4,2, š. 4, db. 2,7 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 2622, (t. 3: 7).

— Preluknjana kladivasta sekira, fragmentirana, iz rjavkasto sivega serpentinita z rjavimi lisami, zglajena (d. 5,5, š. 6,5, db. 3,5 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 2620, (t. 3: 8).

— Ploščata sekira iz zelenega amfibolita (d. 20,7, š. 7,8, db. 2,4 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 4340, (t. 3: 9).

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo zelenkastega serpentinita (d. 4,4, š. 4, db. 3,5 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 4339, (t. 3: 10).

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelenega serpentinita z rjavimi lisami, fragmentirana (d. 5,6, š. 5,5, db. 4,3 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 2621, (t. 3: 11).

— Rezilo sekire iz sivo rjavkastega homogenega serpentinita (d. 3, š. 3,5, db. 1,2 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 4153, (t. 3: 12).

— Zaokroženo rezilo verjetno ploščate sekire iz sivo rjavkastega homogenega serpentinita (d. 2,5, š. 4,5, db. 1,5 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 4128-6, (t. 3: 13).

— Zaokroženo rezilo verjetno ploščate sekire iz sivo rjevkastega homogenega serpentinita (d. 2,5, š. 5,5, db. 1,8 cm), najdena na lednini "Kot"; inv. št. 4128-a, (t. 3: 14).

— Fragmentirana, verjetno ploščata sekira iz temno zelenega amfibolita (d. 9,2, š. 6,1, db. 3 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 4174, (t. 3: 15).

— Ploščata sekira iz zglajenega sivo rjavega homogenega serpentinita (d. 7,9, š. 5,4, db. 1,8 cm), najdena na ledini "Kot"; inv. št. 4160, (t. 3: 16).

— Kamnit odbitek iz temno rdečega roženca (vel. 3,5x2 cm), najden na ledini "Kot"; inv. št. 4338, (t. 3: 17).

LIT.: Baš F. Arheološka karta, Pokrajinski muzej Maribor; Šašel J. 1955, 40; Pahič S. ANSl 1975, 335; Horvat-Šavel I. 1979, 82, 85, T. V: 4; Ista, 1987, 127 ss, T. 1-4; Ista, *Var. spom.* 23, 1981, 198; Ista, *Var. spom.* 26, 1984, 194; Ista, *Var. spom.* 29, 1987, 236; Ista, *Var. spom.* 30, 1988, 192; Ista, 1991, 40; Buser S. 1987, 195 s.

24. MORAVCI

Obč. Murska Sobota

— Preluknjana kladivasta sekira iz rjave glajene kamenine, ovalne oblike z ozkim čelom in rahlo zaokroženim rezilom (d. 13, š. 4,1, db. 4,4 cm). Najdena je bila v bližini Moravec dva metra pod zemljo. Ožji najdiščni podatki niso znani.
Sekira je v privatni zbirki D. Rešeka v Beltincih, (t. 2: 4).

LIT.: Horvat-Šavel I. 1979 a, 81 ss, T. VI: 3; Ista, 1991, 64.

25. TEŠANOVCI

Obč. Murska Sobota

Leta 1979 je Geza Grabar iz Tešanovec 116 našel pri kopanju potoka kamnito sekiro ter jo podaril J. Čarniju, učitelju zgodovine na OŠ Bogojina. Ožji najdiščni podatki niso znani.

— Preluknjana kladivasta sekira iz zelenkasto sivega kamna s črnimi lisami, lepo obdelana, s sledovi uporabe na rezilu (d. 13,3, š. 4,8, db. 5,2 cm), (t. 3: 18).
Sekiro hranijo v šolski zbirki OŠ Bogojina.

LIT.: Kerman B. *Var. spom.* 28, 1986, 243, sl. 7; *HORVAT- ŠAVEL* I. 1991, 64.

26. MLAJTINCI

Obč. Murska Sobota

Južno od vasi, na levem bregu potoka Ledave, je bila najdena na kmetijskih površinah z ledinskim imenom "Budina" leta 1986 pri poskusnem sondiranju Pokrajinskega muzeja iz Murske Sobote eneolitska plast s fragmenti keramike in hišnega lepa. Obseg naselbine je okrog 200x200 m in leži na parc. št. 1198/1 k.o. Mlajtinci.
Najdbe hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota.

LIT.: Horvat-Šavel I. 1991, 63.

27. BOGOJINA

Obč. Murska Sobota

F. Puhan, Bukovnica 28, je pri oranju njive na parc. št. 689 k.o. Bogojina našel kamnito sekiro. To je prostor z ledinskim imenom "Babošovo polje", ki je večji raven plato na hribovitem predelu zahodno od vasi Bukovnica ob cesti Bukovnica—Bogojina.
Po poročilu v Varstvu spomenikov 23, 1981, 198 (pod krajem Bogojina) naj bi bila najdena še ena kamnita sekira, ki jo prav tako hrani D. Rešek iz Beltinec.

— Preluknjana kladivasta sekira iz zelene lisaste in glajene kamenine s sledovi uporabe (d. 14, š. 7,3, db. 5,5 cm). Sekira je v zasebni zbirki D. Rešeka v Beltincih, (t. 2: 7).

LIT.: Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. V.: 4 (pod imenom Bukovnica); Ista, *Var. spom.* 23, 1981, 198 (pod imenom Bogojina); Ista, 1991, 40.

28. FILOVCI

Obč. Murska Sobota

Na ravninskem predelu južno do vasi Filovcev in zahodno od ceste Filovci—Renkovci so polja z ledinskim imenom "Male Čistine", kjer so bili leta 1985 najdeni preluknjana kladivasta sekira (t. 2: 21) in fragmenti keramike. Pri topografskih sondažnihh preverjanjih leta 1987 je arheološka ekipa soboškega muzeja ugotovila, da je bila na tem prostoru (parc. št. 5783-5810 k.o. Filovci) manjša eneolitska naselbina v velikosti približno 150x200 m. Teren je rahlo zvišan in ga na jugu omejuje potok Ledava. Kulturna plast neselbine je slabo ohranjena, saj je tik pod oranico z debelino do 40 cm in se z nenehnim obdelovanjem uničuje. Pri sondiranju je bilo najdeno več fragmentov eneolitske keramike, kamnita ploščata sekira (t. 3: 19) in fragment kladivaste sekire (t. 3: 20).
Najdbe hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota.

— Ploščata kamnita sekira trikotne oblike — dleto iz svetle kamenine (d. 4,4, š. 3, db. 1,4 cm); inv. št. 4455, (t. 3: 19).
— Zgornji del preluknjane kladivaste sekire iz sivkasto zelene kamenine, verjetno serpentinita, zglajena (d. 5,5, š. 6,7, db. 6 cm); inv. št. 4457, (t. 3: 20).
— Preluknjana kladivasta sekira s širokim ravnim rezilom — kopača iz zelenkastega serpentinita, zglajena (d. 12,7, š. 8, db. 3,4 cm); inv. št. 4131, (t. 3: 21).

LIT.: Kerman B. Var. spom. 28, 1986, 243, sl. 5; Horvat-Šavel I. 1987, 127 ss, T. 6: 1-3: Ista, 1991, 41; Buser S. 1987, 195 ss.

29. LIPOVCI

Obč. Murska Sobota

Pri topografskih preverjanjih leta 1987 je arheološka ekipa soboškega muzeja našla na njivah (Talov, Beleg) na parc. št. 860-915, 695-762, vse k.o. Lipovci, lesta štefana Mesariča, Lipovci 123, in Franca Baliga iz Lipovec, sledove eneolitske naselbine.

— Odebeljena kalupasta sekira trikotne oblike z ozkim čelom iz temno zelenega serpentinita z rjavkastimi lisami (d. 7,3, š. 4,6, db. 2,5 cm). Sekiro je našel na polju v Lipovcih Š. Erjavec, Lipovci 53.
Hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota; inv. št. 4, (t. 4: 4).

LIT.: Šašel J. 1955, 40; Pahič S. 1958, 28; Isti, ANSl 1975, 335; Horvat-Šavel I. 1979, 83, 86, T. I: 3; Ista, 1991, 38; Buser S. 1980, 79 ss.

30. GANČANI

Obč. Murska Sobota

Na ravninskem predelu severno od vasi Gančani, na polju z ledinskim imenom "Gosposko" sta bili najdeni kladivasta sekira (t. 4: 3) in ploščata sekira (t. 4: 2). Pri topografskem preverjanju je arheološka ekipa soboškega muzeja leta 1987 našla na parc. št. 2550 in sosednjih, vse k.o. Gančani, tudi površinske najdbe fragmentov eneolitskih keramičnih posod (Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. 4433), ki dokazujejo obstoj naselbine v tem času na tem prostoru. Kulturna plast zaradi oranja ni v celoti ohranjena.

Prvi dve omenjeni sekiri hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota.

— Kalupasta sekira iz temno zelenega amfibolita, glajena (d. 16,3, š. 6,5, db. 4,5 cm); najdena je bila na vrtu F. Kuzme, Gančani 53, leta 1956 na globini 1 m; inv. št. 2, (t. 4: 1).
— Ploščata kamnita sekira trapezoidne oblike iz sive kamenine (d. 10, š. 5,9, db. 2,7 cm), (t. 4: 2). Sekira je v zasebni zbirki D. Rešeka v Beltincih.
— Kladivasta sekira z nedokončano luknjo na sredini, z dobro vidnim ostankom valjastega čepka, iz rjavo-sivega serpentinita z vzorednimi progami (d. 13,7, š. 4,5, db. 4,3 cm); inv. št. 87, (t. 4: 3).

LIT.: Pahič S. 1968 a, 158 ss, 252; Isti, ANSl 1975, 335; Horvat-Šavel I. 1979, 82, 85 s, T. II: 6, T. III: 1, T. VI: 2; Ista, 1991, 36; BUSER S. 1980, 79 s.

31. BRATONCI

Obč. Murska Sobota

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz črno-zelene kamenine (d. 8,1, š. 5,9, db. 2,2 cm). Najdiščni podatki niso znani.
Hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota; inv. št. A 51, (t. 4: 5).

LIT.: Šašel J. 1955, 41; Pahič S. 1968 a, 158 ss, 252; Isti, ANSl 1975, 335; Horvat-Šavel I. 1979, 82; Ista, 1991, 35.

32. LIPA

Obč. Murska Sobota

Na rahlo dvignjenem platoju, na njivah z ledinskim imenom "Gomilčice" zahodno od vasi na parc. št. 648, k.o. Lipa, in sosednjih so bili pri topografskih sondažnih preverjanjih leta 1987 najdeni fragmenti eneolitskih keramičnih posod in hišnega lepa, kar je potrdilo domnevo o obstoju eneolitske naselbine na tem prostoru.

— Velika kamnita preluknjana sekira — ralo iz temno zelenega amfibolita (d. 33, š. 7,7, db. 6,2 cm). Leta 1953 ga je našel Š. Pal na njivi s parc. št. 1770, k.o. Lipa, last Jožefa Dominika, Lipa 124. Do topografije v letu 1984 je nosil napačno najdiščno oznako Lipovci.
Hrani jo Porajinski muzej Murska Sobota; inv. št. 90, (t. 4: 6).

— Preluknjana kamnita sekira (d. 22, š. 7, db. 6 cm). Najdena je bila pred leti na polju s parc. št. 648, k.o. Lipa, na prostoru na novo ugotovljene eneolitske naselbine.
Hrani jo Štefan Zadravec v Lipi 41.

LIT.: Pahič S. 1968 a, 252 (pod oznako Lipovci); Isti, ANSl 1975, 335, (pod oznako Lipovci); Horvat-Šavel I. 1979, 83, T. VII: 4 (pod oznako Lipovci); Ista, *Var. spom.* 27, 1985, 196; Ista, 1991, 37; Buser S. 1980, 73 ss.

33. TURNIŠČE

Obč. Lendava

Najdbe iz mlajše kamene dobe omenja že Kovačič.

— O veliki kamniti sekiri z luknjo, ki je v Narodnem muzeju v Budimpešti, poroča Šašel.

— Iz kraja, brez ožjih najdiščnih podatkov, je znana še odebeljena kalupasta sekira iz svetlo zelenega homogenega serpentinita, trapezoidne oblike (d. 13,8, š. 6,5, db. 4,6 cm), (t. 4: 12).
Hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota; inv. št. 20.

LIT.: Kovačič F. 1926 b, 2; Isti, 1926 a, 2; Maučec J. Zgodovina Slovenske krajine, Novine Slovenske krajine št. 11, 13. marec 1932; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, 1937, 306, Ljubljana; Baš F. Arheološka karta, Pokrajinski muzej Maribor; Šašel J. 1955, 43; Pahič S. 1968 a, 252; Isti, ANSl 1975, 338; Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. II: 1; Ista, 1991, 80; Buser S. 1980, 79 ss.

34. DOBROVNIK

Obč. Lendava

Jugozahodno od Dobrovnika in severno od ceste Dobrovnik—Renkovci je bila na njivah z ledinskim imenom "Male Čistine" na parc. št. 5768-5782, k.o. Filovci, pri topografskih preverjanjih leta 1987 ekipe soboškega muzeja evidentirana neo-eneolitska neselbina. Kulturna plast nekdanje naselbine je zaradi obdelovanja slabo ohranjena in je tako rekoč na samem površju. Pri 30 cm se že pojavi sterilna rumenkasta ilovica.

— Že pred leti so bili najdeni na tem prostoru kosi keramičnih posod in kamnita orodja (t. 4: 10-11), v vasi pa kamnito dleto (t. 4: 9).
Najdbe hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota.

— Ploščata kamnita sekirica — dleto z lepo zglajeno površino (d. 5,5, š. 3,6, db. 1,8 cm); inv. št. A 1753, (t. 4: 9).

— Ploščata kamnita sekirica trikotne oblike, nezglajena, iz sivo-rjavega serpentinita (d. 7,6, š. 3,6, db. 2 cm); inv. št. 4133, (t. 4: 10).
Našel jo je leta 1985 B. Kerman na njivi z ledinskim imenom "Joušje".

— Kamnito klinasto rezilo podolgovate oblike iz rumenkastega prosojnega kalcedona (d. 6,5, š. 2,5 cm); inv. št. 4134, (t. 4: 11).
Našel ga je leta 1985 B. Kerman na njivi z ledinskim imenom "Joušje".

LIT.: Pahič S. 1968 a. 252; Isti, *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 295 s, sl. 2; Isti, ANSl 1975, 336; Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss; Ista, 1987, 127 ss, T. 5: 3-4; Ista, 1991, 47; Buser S. 1987, 195 s.

35. STREHOVCI

Obč. Lendava

— Preluknjana kladivasta sekira iz črne, glajene kamenine (d. 13, š. 7,4, db. 6,8 cm), od uporabe poškodovana. Ožji najdiščni podatki niso znani, (t. 4: 8).
Sekira je v zasebni lasti D. Rešeka v Beltincih.

— Del preluknjane kladivaste sekire, močno preperel (d. 6,7, db. 2 cm). Fragment sekire je našel B. Kerman na njivi KZ Lendava v Strehovcih.
Hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota, (t. 4: 7).

LIT.: Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. IV: 1; Ista, 1991, 49; Kerman B. *Var. spom.* 28, 1986, 243, sl. 6.

36. KOBILJE

Obč. Lendava

Kot arheološko najdišče so Kobilje odkrili 1955 (S. Pahič, TZ 5, 1955, 1). Že leta 1928 je našel L. Berden na bregu Sv. Martina dve kamniti sekiri. Š. Šabjan je v goricah pri Sv. Martinu prav tako našel ploščat kamnit predmet. Nekaj kamnitega orodja je našel A. Bukovec pri Ciglenicah v Kobilju; to je predel vzhodno od ceste Dobrovnik—Kobilje pod hribom Sv. Martina. Ekipa soboškega muzeja je ta predel leta 1988 kontrolno sondirala in evidentirala eneolitsko naselbino na parc. št. 5234, k.o. Kobilje, ki je družbena last.

V do 30 cm debeli kulturni plasti tik pod oranico so našli drobce hišnega lepa in fragmente eneolitskih keramičnih posod (hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota pod inv. št. 4517-4521).

— Ploščata sekirica iz sivo-zelenega kamna (d. 9, š. 5,5, db. do 1,4 cm), (t. 5: 1).

— Preluknjana kladivasta sploščena sekira — motika iz temno zelenega lisastega kamna z oblim rezilom, narejena iz ploskega prodnika (d. 10,4, š. do 7, db. do 2,7 cm), (t. 5: 2). Obe sekiri hrani Horvat, Kobilje 40.

— Kladivasta sekira iz zelene lisaste in glajene kamenine z do polovice izvrtano luknjo z vidnim čepom (d. 9, š. 4,8, db. 2,3 cm), (t. 5: 3).
Sekiro je našel A. Bukovec pri nekdanji kobiljanski opekarni z imenom Ciglenice na parc. št. 5234, k.o. Kobilje. Do leta 1979 so jo hranili v Osnovni šoli Kobilje, od tedaj pa je v Muzejski zbirki v Lendavi.

— Preluknjana kladivasta sekira (d. 14, š. 6, db. 4,8 cm), (t. 5: 4).
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 86.

LIT.: Pahič S. 1968 b. T. 2: 3; Isti, 1955 c, 1; Isti, *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 132, T. II: 5; 6; Isti, ANSl 1975, 336; Šašel J. 1955, 40; Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. VIII: 3; Ista, *Var. spom.* XXI, 1977, 329; Ista, *Var. spom.* 23, 1981, 201; Ista, 1991, 48.

37. GOMILICA — Sela

Obč. Lendava

Iz vasi in okolice so znane najdbe sekir. Pri topografskem preverjanju arheološke ekipe soboškega muzeja leta 1987 je bila južno od vasi Gomilice—Sela ob poljski cesti Brezovica—Gomilice na vzpetini in površini približno 100x100 m na parc. št. 1565-1570, k.o. Gomilica, najdena pri sondaži kulturna plast na globini 45-70 cm. Najdeni fragmenti keramičnih posod pripadajo po I. Horvat-Šavel eneolitskemu obdobju in potrjujejo ljudsko izročilo o neselbini.

— Preluknjana kladivasta sekira s sledovi uporabe iz rjave kamenine (d. 11,8, š. 5, db. 4 cm). Sekiro hrani D. Rešek v Beltincih, (t. 4: 14).
Ožji najdiščni podatki niso znani.

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelene glajene kamenine (d. 10,5, š. 4,5, db. 3,8 cm). Sekiro hrani D. Rešek iz Beltinec, (t. 4: 15).
Ožji najdiščni podatki niso znani.

LIT.: Šašel J. 1955, 43; Pahič S. 1968 a, 158 ss, 252; Isti, ANSl 1975, 338; Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. VII: 6, T. VIII: 4; Ista, 1991, 79.

38. BREZOVICA — Selca

Obč. Lendava

Najdišče iz mlajše kamene dobe omenja J. Šašel. Na ledini "Pasika" je bila pred časom, pred prvo svetovno vojno, najdena kamnita sekira, ki je sedaj izgubljena.

Arheološka ekipa soboškega muzeja je leta 1987 sondirala na vzpetini severovzhodno od vasi (parc. št. 1464–1498 k.o. Brezovica) in ugotovila eneolitsko naselbino. V kulturni plasti so našli fragmente keramike.

LIT.: Baš F. Arheološka karta, Pokrajinski muzej Maribor; Šašel J. 1955, 43; Pahič S. ANSI 1975, 337; Horvat-Šavel I. 1991, 68.

39. MALA POLANA

Obč. Lendava

Iz tega kraja so znane najdbe kamnitih sekir, vendar brez ožjih najdiščnih podatkov.

— Ploščata kamnita sekira iz temno zelenega serpentinita, glajena (d. 9,3, š. 6, db. 1,9 cm), (t. 4: 16).
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota; inv. št. 5.

— Po dolžini prelomljena preluknjana kladivasta sekira iz temno zelenega serpentinita, glajena (d. 10, š. 1,8, db. 3,6 cm), (t. 4: 17).
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. 82.

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelenega serpentinita z rjavimi lisami (d. 12, š. 6,9, db. 6 cm), (t. 4: 18).
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. 85.

— Preluknjana kladivasta kamnita sekira s koničnim ravno odrezanim zatiljem — stožčastim ovršjem (vel.: 14,2x5,2 cm), (t. 4: 19).
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota.

LIT.: Baš F. Arheološka karta, Pokrajinski muzej Maribor; Šašel J. 1955, 41; Pahič S. 1968 a, 158 ss, 252; Isti, 1969, 155 ss, karta 2; Isti, ANSI 1975, 337; Horvat-Šavel I. 1979; 81 ss, T. II: 4, T. V: 3, T. VII: 3; Ista, 1991, 68; Buser S. 1980, 79 ss.

40. VELIKA POLANA

Obč. Lendava

— Najdišče iz mlajše kamene dobe omenja J. Šašel.

LIT.: Šašel J. 1955, 43; Pahič S. ANSI 1975, 337; Baš F. Arheološka karta, Pokr. muzej Maribor; Horvat-Šavel I. 1991, 81.

41. ČRENŠOVCI

Obč. Lendava

Leta 1963 je Štefan Kreslin, Črenšovci 5, pri oranju svoje njive na ledini "Jagodišče", parc. št. 929, k.o. Črenšovci, našel kamnito sekiro.

— Zgornji del preluknjane kladivaste sekire iz temno zelenega serpentinita z rjavimi lisami (d. 3,7, š. 3,7, db. 3,2 cm), (t. 4: 13).
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota; inv. št. 2954.

LIT.: Horvat-Šavel I. *Var. spom.* 26, 1984, 195; Ista, 1987, 127 ss. T. 5: 6; Ista, 1991, 46; Buser S. 1987, 195 ss.

42. DOLGA VAS

Obč. Lendava

Pred leti so bile v dolgovaških goricah tri fragmentirane kladivaste sekire.

— Preluknjana kladivasta sekira iz rumene glajene kamenine (d. 10,3, š. 4,5, db. 4,6 cm), (t. 5: 6).
Sekiro je našel leta 1979 R. Gal, Dolga vas 2, ko je kopal jamo za hišo I. Gazdaga v Dolgi vasi na

parc. št. 3030, k.o. Dolga vas, na globini 50 cm. Predel, kjer je najdena sekira, je zvišan, ob njem je pot, ki vodi v dolgovaške gorice.
Sekira je v muzejski zbirki v Lendavi; brez inv. št.

— Zgornji del preluknjane kladivaste sekire iz svetlo rumene kamenine (d. 3,5, š. 4,8, db. 4 cm), (t. 5: 5).
Sekiro je pred leti našel A. Vučak, Lendava, Partizanska 70, v dolgovaških goricah (Szenyegetó) na parc. št. 4928/4, k.o. Dolga vas, last Barbare Ungar, Dolgovaške gorice 198.
Sekira je v muzejski zbirki v Lendavi; brez inv. št.

— Na polovici prelomljena okrogla preluknjana kladivasta sekira — kladivo iz sivo-zelene, glajene kamenine (pr. 4,5 cm), (t. 5: 7).
Sekiro je pred leti našel L. Feher iz Lendave v dolgovaških goricah (Szenyegetó).
Sekira je v muzejski zbirki v Lendavi; brez inv. št.

LIT.: Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. IV: 6, T. VIII: 8; Ista, *Var. spom.* 24, 1982, 140, Ista, 1991, 58.

43. LENDAVA

Obč. Lendava

V okolici Lendave je bilo najdenih dvoje kamnitih sekir.

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz sivo- zelenkastega kamna (d. 10,7, š. 6,6, db. 3 cm), (t. 5: 8).
Sekira je po zadnjih podatkih izgubljena.

— Odebeljena kalupasta sekira trapezoidne oblike iz temno zelene kamenine (d. 10,7, š. 5,9, db. 4,3 cm), (t. 5: 9).
Sekira je od leta 1979 v muzejski zbirki v Lendavi brez inventarne številke.

Pri topografskih ogledih je bilo leta 1980 na ledini "Kapitan domb" zahodno od Lendave pri vodni črpalki na parc. št. 546, k.o. Lendava, last ABC Pomurka Murska Sobota, nabranih precej prazgodovinskih črepinj. Leta 1982 je arheološka ekipa soboškega muzeja teren sondirala. V dveh sondah se je na globini 45 cm pokazaka kulturna plast debeline 20 cm. V njej so bili fragmenti različnih keramičnih posod, ki jih je I. Horvat-Šavel opredelila v krog alpske facies lengyelske kulture. O arhitekturi pričajo številni kosi hišnega lepa.

Omenjene najdbe hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 168; Isti, ANSl 1975, 336; Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. II: 3; Ista, *Var. spom.* 26, 1984, 195; Ista, 1991, 61.

44. DOLNJI LAKOŠ

Obč. Lendava

— Preluknjana kladivasta sekira z odlomljenim rezilom, izdelana iz zelenkastega prodnika (ohr. d. 12,5, š. do 7, db. 3,8 cm), (t. 5: 10).
Našel jo je neki kmet leta 1928-29 pri oranju.
Hrani Osnovna šola v Lendavi.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 168, T. III: 2; Isti, 1968 a, 252; Isti, ANSl 1975, 336; Horvat-Šavel I. 1991, 59.

45. TRI MLINI

Obč. Lendava

Pri sečnji hrastov je omenjeni predmet pred leti našel Š. Horvat, Tri mlini, na travniku za vasjo na parc. št. 1373, k.o. Lendava, last Dauč Franca, Tri mlini.

— Kamnit predmet z okroglim presekom je glajen, fragmentiran, iz temno rdeče kamenine (d. 8,3, pr. 2 cm), (t. 5: 11).

LIT.: Horvat-Šavel I. 1979 a, 81 ss, T. VIII: 6; Ista, *Var. spom.* 24, 1982, 148; Ista, 1991, 62.

46. DOLINA

Obč. Lendava

Pri kopanju jame za apno na dvorišču je Jožef Kovač, Dolina 36, na parc. št. 2168, k.o. Dolina, našel dva kamniti sekiri. Dvoriščni prostor za hišo je manjši plato, na nekoliko zvišanem prostoru, ugodnem za naselitev že v neolitiku.

— Kalupasta sekira s širokim čelom iz sivo-rjave lisaste kamenine (d. 16,5, š. 6,5, db. 4,5 cm), (**t. 5: 14**).
Sekira je v muzejski zbirki v Lendavi.

— Preluknjana kladivasta sekira iz svetlo zelene lisaste in glajene kamenine (d. 16,3, š. 7, db. 4,5 cm), (**t. 5: 13**).
Sekira je v muzejski zbirki v Lendavi; brez inv. št.

LIT.: Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. II: 2, T. V: 1; Ista, *Var. spom.* 24, 1982, 140 s; Ista, 1991, 59.

47. PINCE

Obč. Lendava

Pred leti je našel Mihael Šimon, Pince 48, ploščato sekiro pri oranju polja v Lendavskih goricah.

— Ploščata sekira trikotne oblike iz svetlo zelene trde kamenine, površina je dobro zglajena (d. 6,7, š. 4,5, db. 0,9 cm); t. 5: 12.
Sekira je v muzejski zbirki v Lendavi.

LIT.: HORVAT-ŠAVEL I. 1979, 81 ss, T. I: 1; Ista, Var. spom. 24, 1982, 143; Ista, 1991, 62.

48. ŠAFARSKO

Obč. Ljutomer

Na severovzhodnem robu vasi Šafarsko, na terasi z njivami z ledinskim imenom "Gradišče", med cesto Ljutomer—Mursko Središče in strugo Murice oz. Ščavnice so bili že leta 1960 odkriti ostanki pozno neolitske naselbine. Domačini (Nemec, Belovič) so pri oranju pobrali več najdb, tudi kamnite sekire, ki so izgubljene. Nekaj površinskih najdb hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota, ki je pričel leta 1979 načrtno raziskovalno delo na naselbini, ki je trajalo do leta 1985. Sondiranja so bila na njivah s parc. št. 417, k.o. Šafarsko, last Simona Košarja, Šafarsko 5; parc. št. 419 in 410, k.o. Šafarsko, last Konrada Bogdana, Šafarsko 8; parc. št. 41/1 k.o. Gibina, last Pavla Možiniča, Štrigova.

Stratigrafija:

1. plast — oranica, sivo rjav humus s posameznimi najdbami (deb. 20-30 cm)
2. plast — rjava zemlja s peščeno ilovico, kulturna plast (deb. do 40 cm)
3. plast — rjava ali sivo rjava peščena ilovica s posameznimi najdbami (deb. 30-50 cm)
4. plast — sterilna rumena peščena ilovica.

Najdbe hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota.

— Obdelan kamnit predmet (S. 5); inv. št. 1579, (**t. 6: 1**).
— Obdelan bel kamen (S. 5); inv. št. 1574, (**t. 6: 2**).
— Zglejen, obdelan sivo zelen kamen — brusnik, odlomljen (S. 5); inv. št. 1598, (**t. 6: 3**).
— Obdelan sivkast kamen (sekirica), odlomljen (S. 5); inv. št. 1591, (**t. 6: 4**).
— Obdelan kamnit predmet (S. 8); inv. št. 1792, (**t. 6: 5**).
— Kalupasta sekira iz zelenkaste kamenine, zglajena, poškodovana (S. 8); inv. št. 1793, (**t. 6: 6**).
— Ploščata sekirica iz zelenkaste kamenine (S. 8); inv. št. 1717, (**t. 6: 7**).
— Odbitek črne kamenine (S. 8); inv. št. 1737, (**t. 6: 8**).
— Nožiček iz kamna (S. 8); inv. št. 1724, (**t. 6: 9**).
— Nožiček iz črnikastega kamna (S. 8); inv. št. 1770, (**t. 6: 10**).
— Odbitek rjavkaste kamenine (S. 9); inv. št. 2364, (**t. 6: 11**).
— Polovica ploščate sekire iz sivkaste kamenine (S. 9); inv. št. 2387, (**t. 6; 12**).
— Kamnit brus iz sivega kamna (S. 9); inv. št. 2401, (**t. 6: 13**).
— Obdelan kamnit predmet iz sive kamenine (S. 9); inv. št. 2406, (**t. 6: 14**).
— Rdečkast kamnit odbitek (S. 10); inv. št. 2976, (**t. 6: 15**).
— Rdečkast kamnit odbitek (S. 10); inv. št. 2991, (**t. 6: 16**).

— Sivkast kamnit odbitek (S. 10); inv. št. 2973, (t. 6: 17).
— Rjav kamnit odbitek (S. 11), inv. št. 2627, (t. 6: 18).

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VIII, 1960-61, 190; Isti, 1960-61, 115; Isti, *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 134; Isti, 1962, 191; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, 1971, 1 ss; Isti, ANSl 1975, 333; Isti, 1973 (1975), 12 ss; Horvat-Šavel I. 1980, 51 ss; Ista, 1984, 39 ss; Ista, 1985, 17 ss; Ista, *Var. spom.* 25, 1983, 194; Ista, *Var. spom.* 26, 1984, 196; Ista, *Var. spom.* 27, 1985, 196.

49. GIBINA

Obč. Ljutomer

Na gibinskem polju sta bili najdeni dve kamniti sekiri, ki ju hrani Osnovna šola v Razkrižju; leta 1985 je bila najdena še ena in jo hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota.

— Preluknjana kladivasta sekira iz svetlo zelenega lisastega kamna (d. 10,5, š. 7, db. do 6 cm), (t. 5: 16). Hrani OŠ v Razkrižju.
— Ploščata sekira iz temno zelenega kamna (d. 12,5, š. do 5, db. 2,2 cm), (t. 5: 17). Hrani OŠ v Razkrižju.
— Kladivasta sekira, delno zglajena, iz andezita; zaradi trdne in trde kamenine izdelovalec sekire ni do konca preluknjal (d. 16,5, š. 6,5, db. 6,2 cm); inv. št. 4125, (t. 5: 18). Sekiro je našla leta 1985 na svoji njivi I. Trstenjak, Gibina 22: Hrani jo Pokrajinski muzej Murska Sobota.

LIT.: Pahič S. 1968 a, 158 ss, Isti, 1971, 1 ss, sl. 4: 9, 17; Isti, *Var. spom.* XIII-XIV, 1970, 147 s, T. I. 1, 2; Horvat-Šavel I. 1987, 127, T. 5: 1; Buser S. 1987, 195 ss.

50. RAZKRIŽJE

Obč. Ljutomer

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno rjavega lisastega kamna (d. 10, š. 5,5, db. 4,5 cm), (t. 5: 15). Sekira je bila najdena pri kopanju gline po vojni pri Stojkovih v Razkriški grabi, južno od Razkrižja. Hrani jo OŠ v Razkrižju.

LIT.: Pahič S. 1968 a, 158 ss, 252; Isti, *Var. spom.* XIII-XIV, 1970, 148, T. I: 3; Isti, 1971, 2 ss, sl. 4: 3.

51. SLAMNJAK

Obč. Ljutomer

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača (d. 10,4, š. 6,8, db. 1,8 cm), (t. 7: 11). Sekira je v Joanneumu v Gradcu.

LIT.: *Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum in Graz* 69, 1880, 15; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, 1971, 1 s, sl. 4: 11; Isti, ANSl 1975, 332.

52. GRESOVŠČAK

Obč. Ljutomer

Učiteljica P. Šnajder iz Kamenščaka je do druge svetovne vojne hranila pet kamnitih sekir, ki so jih prinesli učenci v šolo iz Gresovščaka in okolice. Sekire so med vojno izginile.

LIT.: Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, 1971, 2 ss; Isti, *Var. spom.* VII, 1958/59, 312; Isti, ANSl 1975, 332.

53. KAMENŠČAK

Obč. Ljutomer

V literaturi so omenjene najdbe kamnitih sekir, ki pa so vse izgubljene, med drugim tudi preluknjana kamnita sekira, najdena na Makotrovem posestvu v gozdu nad Cezanjevci.

LIT.: Mitt. Hist. Ver. St. 26, 1878, XVII; Kovačič F. 1926 a, 3, 24; Isti, 1926 b, 2, 116, 218; Isti, 1919, 64 ss; Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958/59 (1960), 313; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, 1971, 3 ss; Isti, ANSl 1975, 330.

54. LJUTOMER

Obč. Ljutomer

V Ljutomeru in okolici je bilo najdenih več kamnitih sekir, ki so v večini izgubljene.

— Preljuknjana kladivasta sekira iz temno zelene kamenine (d. 15, š. do 6,1, db. 5,2 cm), (**t. 7: 5**). Najdena je bila okoli leta 1905. Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 85.

— Preluknjana kladivasta sekira — kladivo (d. 12,8, š. 4, db. 3,6 cm), (**t. 7: 6**). Hrani jo Landesmuseum Joanneum v Gradcu; inv. št. 3230.

— Fragmentirana preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 8,3, š. 3,6, db. 2,8 cm), (**t. 7: 7**). Našli so jo zidarji pri rušenju Senčarjeve hiše leta 1956. Hrani jo Osnovna šola v Tomažu pri Ormožu.

LIT.: *Mitt. Hist. Ver. St.* 7, 1827, 241; Isto, 26, 1878, XVII; *Mitt. Anthr. Ges.* 13, 1874, 136; Pichler F. 1879, 30; Kovačič F. 1926 a, 4; *Čas. zgod. narod.* 7, 1910, 141; Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958/59 (1960), 314, T. II: 6; Isti, 1968 a, 158 ss, 252; Isti, 1971, 1 ss, T. 4: 2, 7, 10; Isti, ANSl 1975, 332.

55. NORŠINCI

Obč. Ljutomer

Odebeljena sekira, kopitaste oblike iz rjavo-zelene kamenine (d. 12,2, š. 4,4, db. 3 cm), (**t. 7: 18**). Sekiro hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 40.

LIT.: Pahič S. 1968 a, 174 ss; Isti, 1971, 3 ss, sl. 4: 12; Isti, ANSl 1975, 332.

56. KRAPJE

Obč. Ljutomer

Kamnito dleto, najdeno 1911 na Karbovi njivi "Dole" zahodno ob cesti proti Ljutomeru, hranjeno v Pokrajinskem muzeju Maribor, je založeno.

LIT.: Pahič S. 1968 a, 171 ss; Isti, 1971, 3 ss; Isti, ANSl 1975, 332.

57. VERŽEJ

Obč. Ljutomer

Znane so najdbe kamnitih sekir, od katerih sta dve v Pokrajinskem muzeju v Mariboru:

— Ploščata sekira iz temno zelene kamenine (d. 9,2, š. do 5, db. 2,6 cm), (**t. 7: 2**). Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 20.

— Okroglo kladivo iz sivo-zelene kamenine, z nedokončano luknjo (d. in š. 8,1, db. 6,2 cm), (**t. 7: 3**). Hrani ga Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 89.

LIT.: Kovačič F. 1926 a, 3; Isti, 1926 b, 2; Pahič S. in Lorber V. 1954, 334; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, 1971, 1 ss, sl. 4: 13, 14; Isti, ANSl 1975, 333.

58. BUNČANI

Obč. Ljutomer

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 17,6, š. 5,4, db. 6,2 cm), (**t. 7: 10**). Hrani jo Osnovna šola v Ljutomeru.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958/59 (1960), 311, T. III: 1; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, 1971, sl. 4: 1; Isti, ANSl 1975, 333.

59. BUČEČOVCI

Obč. Ljutomer

Na posestvu Mirovih v Bučečovcih 11 je bila najdena preluknjana kamnita sekira, ki pa je izgubljena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 132; Isti, 1968 a, 158 ss, 252; Isti, ANSl 1975, 332.

60. LUKAVCI

Obč. Ljutomer

V kraju sta bili pred časom najdeni dve kamniti sekiri:

— Preljuknjana kamnita sekira, ki je izgubljena, je bila dolga približno 15 cm. Našel jo je pokojni kmet Križan v bivši gramoznici pri gradu, pri domačiji Lovrenčičevih.

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 9,4, š. 5,8, db. 2,6 cm), (t. 7: 4).
Najdena je bila v gramoznici severno od prej omenjene ob cesti proti Križevcem blizu Skuhalove domačije.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 314, T. III: 6; Isti, 1968 a, 158 ss, 252; Isti, 1971, 1 ss, sl. 4: 8; Isti, ANSl 1975, 332.

61. PRECETINCI

Obč. Ljutomer

Preluknjana kladivasta sekira iz sivkasto-zelene kamenine (d. 10,5, š. 4,6, db. 6 cm), (t. 7: 13).
Hrani jo Osnovna šola v Bučkovcih.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316, T. III: 3; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, 1971, 1 ss, sl. 4: 6; Isti, ANSl 1975, 329.

62. BUČKOVCI

Obč. Ljutomer

— Ploščata sekira iz temno zelene lisaste kamenine (d. 8,1, š. 4,8, db. do 2 cm), (t. 7: 9).
Najdena je bila pri kopanju vodnjaka na "Radoslavskem bregu" leta 1956.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 1766.

— Kalupasta sekira (d. 12,4, š. 5,2, db. 3,6), (t. 7: 8).
Hrani jo Landesmuseum Joanneum v Gradcu; inv. št. 15.046.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 132, T. II: 2; Isti, 1968 a, 158 ss, 252; Isti, 1971, sl. 4: 15, 16; Isti, ANSl 1975, 329.

63. GALUŠAK

Obč. Gornja Radgona

Kmet M. Belšak iz Kutine je pri oranju zahodno od domačije na njivi s parc. št. 498, k.o. Galušak, našel preluknjano kamnito sekiro, ki je izgubljena.

— Ploščata rahlo odebeljena sekira iz rumenkasto-sive kamenine z okrušenim rezilom (d. 10,5, š. 5,6, db. 3,2 cm), (t. 8: 12).
Našel jo je A. Kovačič pri kopanju studenca na domačiji leta 1965/66.
Hrani jo J. Čuš iz Ženika.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 312; Isto, XI, 1966, 115, T. I: 4; Isti, 1968 a, 158 ss, 252, Isti, ANSl 1975, 334.

64. ŽIHLAVA

Obč. Gornja Radgona

Pred leti sta bili v kraju najdeni dve kamniti sekiri.

— Fragmentirana kladivasta sekira z nedokončano luknjo iz svetlo zelenega lisastega kamna (d. 20,3, š. 6,7, db. 6,7 cm), (t. 8: 1).
Našli so jo Hozjanovi iz Žihlave pri kopanju jame za apno na južnem bregu Ščavnice.
Sekiro hrani J. Čuš v Ženiku.

— Kladivasta sekira z nedokončano luknjo iz temno zelenega serpentinita (d. 15, š. 6,4, db. 3 cm), (t. 8: 2).
Našel jo je J. Kupljen iz Žihlave pri kopanju ob domačiji. Sekiro hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota; inv. št. 89.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 134, T. II: 13, 15; Isti, 1968 a, 158 ss, 252; Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. VIII: 1; Buser S. 1980, 79 ss.

65. SELIŠČI

Obč. Gornja Radgona

V kraju so bile najdene štiri kamnite sekire, od katerih sta dve v zasebni lasti, dve pa neznano kje.

— Fragmentirana preluknjana kladivasta sekira iz temno zelenega lisastega kamna (d. 8,6, š. 3,7, db. 3,7 cm), (t. 7: 14).
Našli so jo Horvatovi iz Bolehnečic 13 pri podiranju drevja v gozdu na parc. št. 82, k.o. Bolehnečice, ob potoku Lipnici južno od Selišč.
Hrani jo J. Čuš v Ženiku.

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelenega lisastega kamna, rezilo je okrušeno, poševno, po obrabi verjetno ponovno izbrušeno (d. 9,8, š. 5,7, db. 5,3 cm), (t. 7: 15).
Našli so jo Žmavčevi iz Selišč 26 na svoji njivi s parc. št. 478/5 k.o. Selišči, vzhodno od vasi.
Hrani jo J. Čuš v Ženiku.

— Preluknjana kladivasta sekira, dolga okrog 15 cm. Najdena je bila pri domačiji Rojsovih v Seliščih 14 pred prvo svetovno vojno blizu mosta čez vzhodni pritok Lipnice, sedaj izgubljena.

— Leta 1895 je bila najdena spodnja polovica kamnite kopače pri Paldaufovih v Seliščih 1 za skednjem v gozdu na parc. št. 403, k.o. Selišči, sedaj izgubljena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 133 ss, T. II: 10, 14; Isti, 1968 a, 158 ss, 252; Isti, 1971, 2 ss, sl. 4: 4, 5; Isti, ANSl 1975, 334.

66. BISERJANE

Obč. Gornja Radgona

— Preluknjana sekira — motika iz svetlo zelenega kamna, pri luknji odbita, rezilni del je močno obrabljen (ohr. d. 5,5, š. 5,7, db. do 1,9 cm), (t. 7: 12).
Našel jo je A. Šantl iz Biserjan pri žetvi na njivi na parc. št. 685, k.o. Jamna, ob potoku vzhodno od vasi.
Sedaj je izgubljena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 132, T. II: 3; Isti, ANSl 1975, 333.

67. VIDEM ob Ščavnici

Obč. Gornja Radgona

Sledove neolitske naselbine omenja Kovačič, najdena pa je bila tudi ena kamnita sekira.

— Preluknjana kladivasta sekira iz rjavo-sivega serpentinita z vzporednimi progami (d. 12,2, š. 6,2, db. 4,2 cm), (t. 8: 11). Ožji najdiščni podatki niso znani.
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota; inv. št. 77.

LIT.: Kovačič F. 1926 a, 2; Isti, 1926 b, 2; Pahič S. in Lorber V. 1954, 338; Pahič S. ANSl 1975, 334; Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. V: 2; Buser S. 1980, 79 s.

68. KRALJEVCI

Obč. Gornja Radgona

— Ploščata sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 9, š. rezila 6, čela 3,5, db. do 2 cm), (t. 8: 13).
Našel jo je kmet R. Prelog iz Stare gore leta 1963 pri neki domačiji v zaselku Rebro nad Kraljevci.
Hrani jo J. Čuš v Ženiku.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* XI, 1966, 115, T. I: 3; Isti, 1968 a, 158.

69. ROŽIČKI VRH

Obč. Gornja Radgona

Kmet F. Vršič z Rožičkega vrha je našel leta 1965-66 v svojem gozdu na vzhodnem pobočju grebena dvoje kamnitih predmetov.

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelenkaste kamenine (d. 10,4, š. 4,4, db. 4,2 cm), (t. 7: 17).
— Preluknjan podolgovat predmet iz zelene kamenine (d. 9, š. 2, db. do 2,6 cm), (t. 7: 16).
Hrani J. Čuš v Ženiku.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* XI, 1966, 115, T. I: 2, 1; Isti, 1968 a, 158 ss.

70. OKOSLAVCI

Obč. Gornja Radgona

— Kamnita sekira z odbitim zgornjim delom in ostrim oblim rezilom (d. 9,5, š. 6, db. 3,6 cm), (t. 9: 4).
Našli so jo pri izkopavanju štorov v gozdu "Gaje" pri Okoslavcih na posestvu Matije Rantaša iz Okoslavcev.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 1759.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 295 s, sl. 5; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 334.

71. OČESLAVCI

Obč. Gornja Radgona

Pri vrtanju za slatinski vrelec v drugi polovici 19. stoletja so našli prazgodovinske predmete na globini 4 — 8, 5 m, ki jih S. Pahič uvršča v eneolitik ali začetek bronaste dobe.

— Vrhnji del kladivaste preluknjane sekire iz temno zelenega lisastega kamna. Zatilje je ravno izbrušeno, celotni del nad osrednjim z luknjo zožen in nekoliko konično oblikovan. Pri luknji se sekira po šibko izbočenem robu razširi (d. 6,6, š. do 5,4, db. 3,8 cm); (t. 8: 3).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 2464.
— Nepravilno izoblikovana krogla iz apnenca (pr. 6,4 — 7,7 cm), (t. 8: 5).
Hrani pokrajinski muzej Maribor, inv. št. A 2465.
— Sploščeno izoblikovana krogla iz apnenca (pr. 4,8 — 7,4 cm).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 2466.
— Podolgovat rjavkasto siv brusni kamen oblo-oglatega preseka (d. 10,3, db. 1,6x2,3 cm), (t. 8: 4).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 2467.

LIT.: *Führer durch die Sammlungen des Localmuseums der Stadt Cilli,* 1889, 15 s; Šlebinger C. *Izvestja Muzejskega društva v Mariboru* 1, 1932, 38; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, 1969, 155 ss; Isti, ANSl 1975, 331.

72. KUNOVA

Obč. Gornja Radgona

Najdeni sta dve sekiri:

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-rjave kamenine (d. 13,6, š. 6, db. 3,7 cm), (t. 9: 1).
Ožji najdiščni podatki niso znani.
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 81.

— Spodji del verjetno preluknjane kladivaste sekire iz rumeno-zelene kamenine (d. 6,1, š. 4,8 cm).
Ožji najdiščni podatki niso znani.
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 45, (t. 9: 2).

LIT.: Kovačič F. 1926 a, 2-4; Pahič S. in Lorber V. 1954, 338; Pahič S. 1968 a, 252 ss; Isti, ANSl 1975, 331.

73. NEGOVA

Obč. Gornja Radgona

Od tu so znane najdbe kamnitih sekir, od katerih so tri v Joanneumu v Gradcu (inv. št. 11423-11425), ena v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti pa je izgubljena.

— Pri gradnji ceste Negova-Radvenci so našli leta 1958 pod negovskim gričem kamnito sekiro, ki so jo odnesli v Gornjo Radgono in je izgubljena.

— Preluknjana kladivasta sekira iz svetlo zelenega homogenega serpentinita (d. 13, š. 6, db. 5 cm), (t. 8: 6).
Sekiro, ki naj bi bila z negovske graščine, je doma 40 let hranil F. Rojs z Janževega vrha pri Negovi.
Sedaj je v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti; inv. št. 78.

— Ploščata sekirica — dleto (d. 7, š. 2,2, db. 1,5 cm), (t. 8: 7).
Hrani jo Landesmuseum Joanneum v Gradcu; inv. št. 11423.

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira z ravno odrezanim zatiljem in z znova začeto izdelavo luknje (d. 6,8, š. 4,4, db. 3,6 cm), (t. 8: 8).
Hrani jo Landesmuseum Joanneum v Gradcu; inv. št. 11425.

LIT.: Kovačič F. 1926 a, 4; Isti, 1926 b, 2; Pahič S. *Var. spom.* IX, 1926-64 (1965), 133, T. II: 11; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, 1969, 115 ss, karta 2; Isti; ANSl 1975, 331, Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. VI: 5; Buser S. 1980, 80.

74. NEGOVSKI VRH

Obč. Gornja Radgona

— Preluknjana kladivasta sekira (d. 14, š. 6,5, db. 4,5 cm), (t. 8: 9).
Sekiro so našli Bratuševi, Neogvski vrh 86, pri rigolanju vinograda blizu domačije vrh griča na globini 70 cm.
Sekira je v zbirki Osnovne šole v Negovi.

— Kladivasta sekira z nedokončano luknjo iz zelene kamenine (d. 12,2, š. 3,7, db. 2,3 cm), (t. 8: 10).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 64.

LIT.: Pahič S. in Lorber V. 1954, 338; Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 133, T. II: 12; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 299.

75. KAPELSKI VRH

Obč. Gornja Radgona

— Ploščata odebeljena (kalupasta) sekirica iz sivo- zelene hrapave kamenine (d. 8, š. 4,8, db. 2,8 cm), (t. 9: 3).
Ožji najdiščni podatki so neznani.
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 32.

LIT.: Pahič S. in Lorber V. 1954, 338; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 333.

76. REDENSKI VRH

Obč. Gornja Radgona

— Ploščata sekira — dleto iz sivo-zelene kamenine (d. 7, š. 4,7, db. 1,7 cm), (t. 8: 16).
Ožji najdiščni podatki niso znani.
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 21.

LIT.: Pahič S. in Lorber V. 1954, 338; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 333.

77. RADENCI

Obč. Gornja Radgona

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelenega zrnatega kamna (d. 11,8, š. 4,5, db. do 5,5 cm), (t. 8: 14).
Našel jo je I. Peklar v Radencih pri razkladanju gramoza, nakopanega v Mirovi gramoznici, parc. št. 197/7, k.o. Radenci.
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 2906.

— Preluknjana kladivasta sekira iz svetlo zelenega homogenega serpetninita (d. 15,5, š. 6,7, db. 6,5 cm), (t. 8: 15).
Ožji najdiščni podatki niso znani.
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Murska Sobota; inv. št. 154.

LIT.: Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, *Var. spom.* XII, 1969, 82, T. I: 6; Isti, ANSl 1975, 333; Horvat-Šavel I. 1979, 81 ss, T. VII: 1; Buser S. 1980, 80 s.

78. GORNJA RADGONA

Obč. Gornja Radgona

Najdbe kamnitih sekir (Inventar Cilli) in sledove neolitske naselbine omenjajo F. Kovačič, J. Maučec in J. Šašel.

LIT.: Inventar des Localmuseums in Cilli, 1899-1900, 34; Kovačič F. 1926 b, 2; Maučec J. *Zgodovina Slovenske krajine v Novinah Slovenske krajine* (Murska Sobota) št. 11, 13. marec 1932; Šašel J. 1955, 43; Pahič S. ANSl 1975, 330.

79. SREDIŠČE ob Dravi

Obč. Ormož

Znane so najdbe kamnitih sekir iz Središča in okolice. Kovačič poroča o 10 kamnitih sekirah, ki naj bi jih nabral po župniji leta 1877 takratni središki kaplan Slekovec, objavlja pa fotografiji ene ali dveh sekir (Kovačič: Trg Središče, 1910, sl. 9), brez podatkov; (t. 9: 5).

Po Pahičevi navedbi (Arheološka najdišča Slovenije) hrani eno Landesmuseum Joanneum v Gradcu (inv. št. 3109), tri pa Naturhistorisches Museum na Dunaju (inv. št. 3891-3893).

LIT.: *Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum in Graz* 96, 1907, 26, Graz; Pollak F. 1907, 226; Kovačič F. 1910, 69; Schmid W. 1925, 1; Saria B., Klemenc J. 1936, 67; Bratanič R. 1954, 375; Pahič S. 1962, 187; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 326; Tomanič-Jevremov M. 1983, 25 ss.

80. GRABE

Obč. Ormož

Iz kraja so znane najdbe kamnitih sekir brez ožjih najdiščnih podatkov. Dve hrani Naturhistorisches Museum na Dunaju (inv. št. 3894-3895), eno preluknjano kladivasto župnija Grabe (g. Javoršek), dve pa sta v Pokrajinskem muzeju v Ptuju (inv. št. 3825, 30797).

— Ploščata sekira iz serpentinita (d. 9, š. 5,4, db. 1,8 cm), (t. 9: 6).
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. 30797.

— Preluknjana kladivasta sekira iz serpentinita (d. 9,2, š. 3,4, db. 3,6 cm), (t. 9: 7).
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. 3825.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 7; Pahič S. 1962, 187 ss; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 326; Tomanič- Jevremov M. 1983, 25 ss.

81. OBREŽ

Obč. Ormož

V kraju najdeni brusnik in preluknjan ploski kamen hrani Naturhistorisches Museum na Dunaju (inv. št. 3898-3899), dve kamniti sekiri Pokrajinski muzej Ptuj (inv. št. 3853- založena in 30784) in eno Pokrajinski muzej Maribor (inv. št. A 34); ena pa je v zasebni lasti.

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelene kamenine (d. 10, 6, š. 2,3, db. 3,2 cm), (**t. 9: 9**).
Našli so jo pri I. Kunstu v Obrežu.
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. 30784.

— Ploščata sekira iz zelene kamenine (d. 9,7, š. 5,2, db. 2,3 cm), (**t. 9: 8**).

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 22; Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316, T. II: 4; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 326; Tomanič-Jevremov M. 1983, 25 s.

82. FRANKOVCI

Obč. Ormož

Znane so najdbe kamnitih sekir, od katerih sta dve v Pokrajinskem muzeju v Ptuju (inv. št. 3833, oz. 6469, 6474), ena pa v Osnovni šoli na Humu.

— Preluknjana podolgovata kladivasta sekira (bazalt), (d. 12,8, š. 2,8, db. 4,6 cm), (**t. 9: 11**).
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj pod inv. št. 3833.

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelenega lisastega kamna (d. 11,1, š. 5,5, db. 4,2 cm), (**t. 9: 12**).
Najdena je bila na obrežju Drave pri Frankovcih.
Hrani Osnovna šola na Humu.

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira (d. 9,8, š. 4,2, db. 4,6 cm), (**t. 9: 13**).
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj pod inv. št. 3833.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 5; Perc B. 1962, 210, op. 3; Pahič S. *Var. spom.*X, 1965, 191 ss, T. 1: 7; Isti, 1968 a, 158 ss; Tomanič-Jevremov M. 1983, 25 ss.

83. PUŠENCI

Obč. Ormož

Kustos Pokrajinskega muzeja Maribor S. Pahič je teren z ledinskim imenom "Cerkvišče" na parc. št. 64/1 in 2, k.o. Pušenci, sondiral in ugotovil kulturno plast z drobci žganine, keramike in kosi skrilavega kamna. Glede bližine najdb bronastih predmetov ob železniški progi jo je opredelil v bornasto dobo.

— Fragment preluknjane sekire, verjetno kopače (d. 5,8, š. 6,6, db. 2,2 cm), (**t. 9: 10**).
Našli so jo na njivi pri železniškem postajališču v Pušencih pred prvo svetovno vojno.
Hrani jo dr. A. Trstenjak v Mariboru.

LIT.: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, 1937, 503; Trstenjak A. 1956, 90 ss; Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316, T. III: 5; Isti, IX, 1962-64 (1965), 170 ss; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 321.

84. HUM

Obč. Ormož

Iz kraja sta znani dve najdbi dveh kamnitih sekir.

— Preluknjana kladivasta sekira — kladivo iz drobno zrnatega amfibolita (d. 12, š.5,4, db. 4,4 cm), **t. 9: 14**.
Ožji najdiščni podatki niso znani.
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. P 30840.

— Ploščata sekira (d. 11,2, š. 5,6, db. 2,2 cm), ki je bila najdena na jugovzhodnem pobočju hriba v bližini rimske ceste, **t. 9: 15**.
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. P 30802.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 8; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 319; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 ss.

85. ŠALOVCI

Obč. Ormož

Znane so najdbe kamnitega orodja, od česar hrani Naturhistorisches Museum na Dunaju dvoje kladiv (inv. št. 3896-97).

LIT.: Kovačič F. 1910, 69; Saria B., Klemenc J. 1936, 69; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, 1962, 189 ss.

86. PAVLOVCI

Obč. Ormož

Znane so najdbe kamnitih sekir, ki so v zasebni lasti ali izgubljene, ena pa je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.

— Ploščata sekirica iz rjavo-zelene kamenine (d. 7,4, š. 5,8, db. 2 cm), (**t. 9: 16**).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 38.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 24; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSI 1975, 320; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 ss.

87. PAVLOVSKI VRH

Obč. Ormož

Leta 1959 je bila pri topografiji najdena kamnita sekira (**t. 9: 17**) in še isto leto je Pokrajinski muzej Ptuj sondiral na mestu najdbe na parc. št. 82/2, k.o. Pavlovski vrh. Najdena je bila 0,50 m debela kulturna eneolitska plast z ostanki keramike, hišnega lepa in s kremenovim nožičkom (**t. 9: 18**).

Leta 1971 je bilo na parc. št. 82/2, 1 in 87, k.o. Pavlovski vrh, izkopanih še šest sond. Najdeni so ostanki kolov stanovanjske hiše, hišni lep ter dvoje ognjišč s kosi keramike in kremenastim artefaktom.

Naselbina iz eneolitskega časa leži na vzpetini (nadmorska višina 306 m) nad Pavlovskim potokom. Vse najdbe hrani Pokrajinski muzej Ptuj.

Opis izbora najdb:

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelene listaste kamenine — serpentinita (d. 15, š. 5,8, db. 5 cm), (**t. 9: 17**).
Hrani jo V. Lah, Pavlovski vrh 41; najdena je bila na parc. št. 82/2, k.o. Pavlovski vrh.

Sonda leta 1959, parc. št. 82/2 k.o. Pavlovski vrh:

— Kremeni nožiček ali odbitek (d. 3,5 cm); inv. št. P 30669, (**t. 9: 18**).

Sonda 6, parc. št. 87 k.o. Pavlovski vrh:

— Odbitek iz serpentinita ali nožiček (d. 2,5, š. 0,9 cm); inv. št. P 31671, (**t. 9: 19**).

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316, T. III: 2; Isti, 1962, 1961; Isti, 1968 a, 158; Isti., ANSI 1975, 331; Isti, 1975, 12 ss; Perc B. 1962, 202; Tomanič-Jevremov M. *Var. spom.* XV, 1970, 142 s; Ista, 1973, 20 ss, T. I-III; Ista, 1983, 25 ss.

88. LIBANJA

Obč. Ormož

— Kamnita preluknjana sekira ali klin z zaobljenima konicama na obeh koncih z gladko, fasetirano izglajeno površino (d. 9,6, š. 2,2, db. 1,8 cm), (**t. 10: 1**).
Najden je bil v vinogradu C. Šoštariča, parc. št. 143, k.o. Libanja, nad železniško postajo Pavlovci.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 2718.

LIT.: Pahič S. *Var. spom., VII, 1958-59 (1960), 295 s, sl. 4; Isti, ANSI 1975, 331; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 ss.*

89. VELIKI BREBROVNIK

Obč. Ormož

V kraju so znane najdbe kamnitih sekir.

— Preluknjana kamnita sekira, dolga približno 20 cm.
Najdena je bila na posestvu kmeta Fekonje v Vel. Brebrovniku 30. Sekira je izgubljena.
— Ploščata sekirica — dleto iz rjavo-zelene kamenine (d. 6,9, š. 4,3, db. 1,6 cm), (t. 56: 3).
Ožji najdiščni podatki niso znani.
Sekiro hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 19.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 311; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 334; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 ss.

90. LITMERK

Obč. Ormož

Leta 1958 so Jaušovčevi na Litmerku 8 našli na njivi blizu domačije kamnito sekiro brez luknje, modrikaste barve, dolgo približno 10 cm; je izgubljena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 314; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 320; Tomanič- Jevremov M. 1983, 28 ss.

91. MIKLAVŽ pri Ormožu

Obč. Ormož

Na pol poti med Miklavžem in Sv. Bolfenkom na Kogu so bile najdene kamnite sekire.
— Ploščata sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 9,2, š. 5,2, db. 2,6 cm), (t. 10: 4).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 22.
— Ploščata sekirica — dleto iz sivo-zelene kamenine (d. 6,3, š. 5,8, db. 2,2 cm), (t. 10: 3).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 17.
— Preluknjana odlomljena kladivasta sekira, verjetno kopača, iz sivo-zelene kamenine, ponovno zglajena z začeto, nedokončano luknjo (d. 8, š. 6, db. 3 cm), (t. 10: 5).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 49.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 21; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 334; Tomanič-Jevremov M. 1983, 29 ss.

92. VUZMETINCI

Obč. Ormož

Iz kraja in okolice je Netz zbral 17 kosov kamnitega orodja, delno razbitega. Iz serpentina je bilo 7 sekir brez luknje, 1-2 sekiri z luknjo, 2 kladivasti sekiri, eno tolkalo in en oglat okrasni kamen z luknjo (po Ungerju). Najdbe so neznano kje, morebiti jih hrani Naturhistorisches Museum na Dunaju.
— Pokrajinski muzej Maribor hrani tudi kladivasto sekiro z nedokončano luknjo iz sivo-zelene kamenine (d. 9,1, š. 5,2, db. 4, 5 cm); inv. št. A 92 (t. 10: 6).

Pomanjšana risba fotografije
kamnitih predmetov (po Ungerju).

LIT.: Unger F. 1867, 527 ss; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 334; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 ss.

93. KOG

Obč. Ormož

— Preluknjana kladivasta sekira iz svetlo-zelene kamenine (d. 9,5, š. 3,8, db. 6,1 cm), (t. 10: 8).
Najdena je bila leta 1897 pri Sv. Bolfenku na Kogu.
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. P 3830.

— Ploščata sekirica — dleto iz sivo-zelene kamenine (d. 5, š. 3,6, db. 1,3 cm), (t. 10: 9).
Najdena je bila na Kogu ali v okolici.
Hrani jo Osnovna šola na Kogu.

LIT.: Saria B,. Klemenc J. 1936, 3; Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 313, T. IV: 7; Isti, 1968 a, 158 ss; isti, ANSl 1975, 331; Tomanič-Jevremov M. 1983, 25 ss.

94. VELIČANE

Obč. Ormož

Po sporočilu kmeta A. Petka iz Cerovca so pred štiridesetimi leti pri odkopavanju bora na vrhu Malek našli v Veličanah spodnji del kamnite sekire z luknjo, ki je izgubljena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 317; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 331.

95. LAHONCI

Obč. Ormož

V temeljih nad 200 let stare hiše pri Lasičevih v Lahoncih 26 sta bili najdeni dve sekiri. Prvotno najdišče ni znano, verjetno pa je bilo v bližini domačije.

— Oglato tolkalo, prirejeno iz pri luknji odlomljene kladivaste sekire iz sivo-zelene lisaste kamenine, z zaobljenimi robovi gornje odbitine ter obtolčenim rezilom (d. 9,8, š. 6,4, db. do 5 cm), (t. 10: 11).
— Ploščata, fragmentirana sekira pravokotne oblike iz sivo-zelene lisaste kamenine, gladko obrušena (d. 9,5, š. 4,6, db. do 2,2 cm), (t. 10: 12).
Sekiri hrani J. J. Švajncer v Ljubljani.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* 27, 1985, 193, sl. 3: 2, 3.

96. RAKOVSKI VRH

Obč. Ormož

Kmet J. Jurgec, Rakovski vrh 29, hrani doma majhno kamnito sekiro, najdeno pred leti pri kopanju v vinogradu ob domačiji.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 331; Tomanič-Jevremov M. 1983, 29.

97. TOMAŽ pri Ormožu

Obč. Ormož

V sredini 19. stoletja je zbral župnik F. Vrbnjak v okolici Tomaža 50 kamnitih sekir, ki so zdaj večinoma izgubljene. Dve sekiri hrani Osnovna šola v Tomažu, pet Pokrajinski muzej Maribor, nekaj pa Landesmuseum Joanneum v Gradcu.

— Ploščata sekira iz sivo-zelenkastega kamna, nepopolno obrušena (d. 10,7, š. do 6,6, db. 2,3 cm), (t. 10: 13).
Ožji podatki niso znani.
Hrani Osnovna šola v Tomažu.
— Spodnji del sekire z oblim rezilom iz svetlo zelene kamenine (d. 6,5, š. 4,8, db. 2,2 cm), (t. 10: 14).
Najdena je bila na kolovozu pred pokopališčem.
Hrani Osnovna šola v Tomažu.
— Preluknjana sekira — kopača iz sivo-zelene kamenine (d. 9,2, š. 7,6, db. 2,6 cm), (t. 10: 5).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. A 55.
— Ploščata sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 7,6, š. 4,3, db. 1,8 cm), (t. 10: 16).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 37.
— Odebeljena kalupasta sekira iz zelene kamenine (d. 9,8, š. 5,8, db. 3 cm), (t. 10: 17).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 14.

— Preluknjana kladivasta sekira z odbitim rezilom iz sivo-zelene kamenine (d. 12,2, š. do 5,6, db. 4,4 cm), (t. 10: 19).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 91.
— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 11,2, š. do 7,2, db. 5,1 cm), (t. 10: 18).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 83.

LIT.: Vrbnjak F. Rokopis št. 639 (1857), Arhiv Graz; Mitt. Hist. Ver. St. 7, 1857, 241; Pichler F. 1879, 52; *Čas. zgod. narod.* 1907, 226; Kovačič F. 1926 a, 3; Isti, 1926 b, 2; Saria B., Klemenc J. 1936, 70; Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 317, T. II. 5, 7; Isti, 1962, 196 ss; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 332; Isti, *Var. spom.* 27, 1985, sl. 3: 4; Tomanič-Jevremov M. 1983, 25 ss.

98. KLJUČAROVCI

Obč. Ormož

A) Spodnji Ključarovci

— Zgornji del preluknjane kladivaste sekire iz sivo-zelene kamenine (d. 6,8 cm, š. 6,3, db. 6,4 cm), (t. 10: 7).
Najdena je bila leta 1957 pri rigolanju na Meškovi njivi "V grmeh".
Hrani jo Osnovna šola v Tomažu pri Ormožu.
— Preluknjana kladivasta sekira, dolžine približno 10 cm. Najdena je bila pri J. Dovečarju, Sp. Ključarovci 7; je izgubljena.
— Dve ploščati sekiri in ena ploščata kopača so bile najdene nekje na posestvu pri J. Gašpariču v Sp. Ključarovcih 1; vse izgubljeno.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 313, T. IV: 1; Isti, 1968 a, 158; Isti, ANSl 1975, 321; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 ss.

B) Gornji Ključarovci

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz sivo-zelenega lisastega ploščatega prodnika (d. 9,2, š. 7,3, db. do 3,5 cm).
Našli so jo pred letom 1970 pri urejanju enega izmed kolovozov od glavne ceste proti Runeču (t. 10: 10).
Hrani jo J. J. Švajncer v Ljubljani.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* 27, 1985, 193, sl. 3: 1.

99. SENIK

Obč. Ormož

— Obrabljena in morda že iz fragmenta izdelana preluknjana kladivasta sekira iz temno sive kamenine (d. 8, š. 7,5, db. 5,6 cm) (t. 11: 1).
Najdena je bila v okolici vasi. Dolgo je bila pri Meškovih ne Seniku.
Hrani jo osnovna šola v Tomažu pri Ormožu.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316, T. II: 3; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 332; Tomanič-Jevremov M. 1983, 29.

100. MALA VAS

Obč. Ormož

Pri F. Rihtarju, Mala vas 6, so otroci našli blizu domačije kamnito sekiro brez luknje. Je izgubljena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti; ANSl 1975, 331.

101. SAVCI — SAVSKI VRH

Obč. Ormož

A) Savci

— Preluknjana kladivasta sekira iz svetlo zelene kamenine (d. 10, š. 4,4, db. 5 cm); inv. št. P 30920 (t. 11: 3).
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj.

— Ploščata odebeljena sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 9, š. do 6, db. do 3,1 cm); inv. št. A 18 (t. 11: 4).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

B) Savski vrh

— Ploščata sekira — dleto iz temno zelene lisaste kamenine (d. 6,3, š. 4,8, db. 1,8 cm) (t. 11: 2).
Najdena je bila pri Lipovčevih na njivi v Savskem vrhu leta 1958.
Hrani jo Osnovna šola v Tomažu pri Ormožu.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316, T. IV: 3; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 331; Tomanič-Jevremov M. 1983, 29.

102. BRATONEČICE

Obč. Ormož

Na njivi M. Petka, Bratonečice 14, so našli kamnito sekiro brez luknje. Je izgubljena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 311; Isti, 1968 a, 158; Isti, ANSl 1975, 331; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 ss.

103. RITMERK

Obč. Ormož

Pri Kavčičevih v Ritmerku 11 so imeli doma kamnito sekiro, dolžine približno 10 cm. Je izgubljena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 321; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 ss.

104. BRESNICA

Obč. Ormož

Na zahodnem pobočju vrha Bresnice, na njivi K. Bratuše, Bresnica 68, so našli leta 1952 kladivasto sekiro, dolgo približno 10 cm. Je izgubljena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 311; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 321; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28.

105. STRJANCI

Obč. Ormož

Na njivi s parc. št. 15/1, k.o. Strjanci, last A. Nemca, Strjanci 4, ki leži na obli vzpetini nad dolino, so okrog leta 1935 izorali šest kamnitih sekir, ki so vse razen ene izgubljene.

— Preluknjana kladivasta sekira, fragmentirana (d. 10, š. 5, db. 5,6 cm) (t. 11: 5).
Hrani jo A. Janžekovič v Strjancih.

Leta 1963 so z manjšo sondo na parc. št. 15/1, k.o. Strjanci, ugotovili eneolitsko kulturno plast, leta 1983 pa je arheološka ekipa Pokrajinskega muzeja iz Ptuja teren ponovno pregledala. Na njivah s parc. št. 17/2, 12/1-2, 15/2, 26, vse k.o. Strjanci, pod hribom Strmec (1963. leta ugotovljena bronastodobna naselbina) so pobrali več keramičnih fragmentov iz eneolitskega obdobja.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 317, T. II: 2; Isti, 1962, 191; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 172; Isti, ANSl 1975, 321; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 ss; Ista, *Var. spom.* 30, 1988, 200 s, sl. 13: 2.

106. PRECLAVA

Obč. Ormož

V Horvatovem vinogradu so našli nekaj neolitskih predmetov, ki so prišli v Miklovo zbirko v Gorišnici.

— Dve kamniti sekiri sta bili od tam prodani neznano kam.

— Kamniti brusnik, inv. št. A 2700, (t. 11: 6) in glinast obroček, inv. št. A 2699, (t. 11: 7) pa sta prišla v Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1939, 63; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 321; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 s.

107. SODINCI

Obč. Ormož

— Spodnji del preluknjane kladivaste sekire iz sivo-zelene kamenine (d. 8,5, š. do 5,4, db. 4,6 cm) (t. 11: 8).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 93.

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira (d. 11,6, š. 5,8, db. 6,2 cm) (t. 11: 9).
Našli so jo leta 1974/75, v Pokrajinski muzej Ptuj pa jo je leta 1987 prinesel g. Ožbolt iz Ormoža.

LIT.: *Čas. zgod. narod.* 25, 1930, 130; Baš F. *Carinthia* I, 143, 1954, 182 (iz Egger-Festschrift); Saria B. *Südost – Forschungen* 15, 1956, 45; Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 171 s; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 321; Tomanič-Jevremov M. 1983, 29 s; Ista, *Var. spom.* 30, 1988, 206, sl. 13: 7.

108. SENEŠCI

Obč. Ormož

Kamnita sekira, najdena v vinogradu pred vojno, hranjena v šolski zbirki v Veliki Nedelji, je izgubljena.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 67; Pahič S. ANSl 1975, 321; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 ss.

109. DRAKŠL

Obč. Ormož

Na južnem pobočju Drakšla so našli leta 1897 pri rigolanju ob Kranjčevi domačiji "črno zemljo" z ogljem, dvoje celih loncev, več črepinj in spodnji del kamnite sekire. Keremične najdbe so zavrgli, sekiro pa dali v Pokrajinski muzej v Ptuju; inv. št. P 3832.

— Spodnji del pri luknji odlomljene kladivaste sekire iz grobo zrnateg serpentina (d. 8,6, š. 3,2, db. 3,8 cm) (t. 11: 11).

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira iz svetlo zelene kamenine (ohr. d. 6,8, š. 5,2, db. 3,4 cm) (t. 11: 10).
Našel jo je leta 1953 na svoji njivi Martin Meško, Drakšl 8.
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. P 28391.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 94; Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 168, Isti, 1968 a, 252; Isti, ANSl 1975, 319; Tomanič-Jevremov M. 1983, 30 ss.

110. STRMEC pri Ormožu

Obč. Ormož

V zidu Moravčeve domačije na Strmcu 8 najdeni fragment kamnite kopače je izgubljen.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 317; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 321; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28 ss.

111. LEŠNICA

Obč. Ormož

Pri Puklavčevih v Lešnici 6 so hranili doma gornji del kamnite sekire z luknjo, najden pred 30 leti pri oranju na njivi s parc. št. 546, k.o. Lešnica.
Sekira je izgubljena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 314; Isti, 1968 a; 158 ss; Isti, ANSl 1975, 320; Tomanič-Jevremov M. 1983, 28.

112. HARDEK

Obč. Ormož

Pri sondiranju ostankov gomile severovzhodno nad vasjo, kjer je že prof. F. Ferk leta 1899 našel kamnito orodje in odbitke črnega kremenjaka, so leta 1961 na parc. št. 191/2, k.o. Hardek (B. Perc), ugotovili sledove eneolitske naselbine. Našli so nekaj fragmentov grobih rdečkastih posod, del dna na votli nogi, kos ročaja, tri držaje zajemalk ter fragmentirano kopačo z nedokončano luknjo (**t. 12: 2**). Najdbe hrani Pokrajinski muzej v Ptuju, inv. št. 30578-30588, 30515-30597. Ena kamnita sekira, inv. št. P 30589, najdena v gomili I leta 1962, je na stalni razstavi v Ormožu.

Severovzhodni rob naselbine je poškodovala intenzivna eksploatacija gline od leta 1980 dalje. Pri nadzoru eksploatacije glinokopa so arheologi Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor ob zahodnem robu parcel 621 in 614, k.o. Hardek, ob krajevni poti našli nekaj fragmentov posode na nogi in tri fragmentirane kalupaste kamnite sekire (**t. 12: 3-5**).

Leta 1986 je kustosinja Pokrajinskega muzeja Ptuj M. Tomanič-Jevremov sondirala na parc. št. 612 in 613, k.o. Hardek in zasledila na globini 15-70 cm kulturno naselbinsko plast s sledovi stojk lesenih stavb. Kose keramike, sekire in sileksi so našli tudi na njivskih površinah parcelnih številk 615 in 586, k.o. Hardek (**t. 12: 6-14**).

— Ploščata dletasta sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 5,8, š. 4,2, db. 1,4 cm), (**t. 12: 1**).
Najdena je bila pri oranju severno od vasi.
Hrani jo J. Vaupotič iz Hardeka 20.

— Kladivasta sekira — kopača z nedokončano luknjo (d. 7,8, š. 5,8, db. 3,2 cm), (**t. 12: 2**).
Najdena na parc. št. 191/2 k.o. Hardek, v severnem delu gomile.
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj.

— Fragmentirana kalupasta sekira iz svetlo rjave kamenine (d. 6,7, š. 4,9, db. 3,2 cm), (**t. 12: 3**).
Hrani Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor; inv. št. P 70.

— Fragmentirana kalupasta sekira iz svetlo zelene kamenine (d. 7, š. 4,3 cm), (**t. 12: 4**).
Hrani Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor; inv. št. P 69.

— Fragmentirana kalupasta sekira iz svetlo zelene kamenine (d. 8,8, š. 4,6, db. 3,4 cm), (**t. 12: 5**).
Leta 1982 je bila najdena na parc. št. 621, k.o. Hardek.
Hrani jo Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor; inv. št. P 71.

Pokrajinski muzej Ptuj hrani:

— Sivo-črn odbitek (vel.: 1,6 x 1,5 cm); inv. št. P 32414 A, (**t. 12: 6**).

— Svetlo rjavo bel odbitek — nožiček (vel.: 2,7 x 1,5 cm); inv. št. P 32414, (**t. 12: 7**).

— Kalupasta sekira iz svetlo zelene kamenine (d. 10,1, š. 5,6, db. 3,2 cm); inv. št. P 32413, (**t. 12: 11**).

— Preluknjana sekira — kopača iz svetlo zelene kamenine (d. 8,2, š. 7, db. 2,8 cm); najdena na parc. št. 612, k.o. Hardek, (**t. 12: 12**).

— Svetlo rjav odbitek (vel. 2,4 x 1,2 cm), (**t. 12: 8**).

— Rdeče-rjavi odbitek (vel. 1 x 1,3 cm), (**t. 12: 9**).

— Svetlo rjavo-bel odbitek (vel.: 2 x 1,7 cm), (**t. 12: 10**).

— Fragmentirana kalupasta sekira iz svetlo zeleno lisaste kamenine (d. 12,3, š. 6,5, db. 5,5 cm), (**t. 12: 13**).

— Fragmentirana kalupasta sekira (tolkalo) iz svetlo zeleno-sive (peščenec) kamenine (d. 12,8, š. 7,8, db. 5,3 cm), (**t. 12: 14**).

LIT.: Ferk F. Ferien — Tagebücher (Landesmuseum Joanneum Graz in Deželni arhiv Graz); Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 312; Isti, IX, 1962-64 (1965), 132, Isti, 1966 b, 109 ss; Isti, 1968 a, 169 s; Isti, ANSl 1975, 319; Tomanič-Jevremov M. 1983, 25 ss; Ista, *Var. spom.* 30, 1988, 197 s, sl. 11, 12, 13: 3.

113. ORMOŽ

Obč. Ormož

V Ormožu in njegovi okolici je bilo zbranih precej kamnitih sekir, ki so prišle iz zbirke dr. Seyfrieda večinoma v Landesmuseum Joanneum v Gradcu (približno 40 kosov), nekaj pa jih je tudi v Pokrajinskem muzeju v Ptuju.

Pri zaščitnih izkopavanjih prazgodovinske naselbine od leta 1956 naprej so bili najdeni tudi seliščni ostanki, med drugim na Škoršičevem vrtu leta 1974. V globini 25 cm je bila v kvadrantih 392, 393, 405-407, 415-417, 425-427 in 453 najdena eneolitska jama, nepravilne oblike in globoka do 55 cm. Vsebovala je grobo keramiko za vsakdanjo rabo in posamezne fragmente rdeče žgane keramike s sledovi črne barve, posodico na visoki nogi, osem zajemalk s preluknjanim držajem, deset fragmentiranih in celih kamnitih sekir trapezaste oblike ter dve kamniti krogli — tolkali.

Kamnite sekire iz Ferkove zbirke, hrani Pokrajinski muzej v Ptuju.

— Ploščata sekira iz svetlo zelene kamenine (d. 13,2, š. 4,4, db. 1,6 cm); inv. št. P 3826, (**t. 12: 15**).
— Fragmentirana ploščata sekira iz zelene kamenine (d. 7,8, š. 5, db. 2 cm); inv. št. P 30799, (**t. 12: 16**).
— Ploščata sekira iz serpentina — dravski prodnik (HIRT — Koroška) — (d. 8,5, š. 4,2, db. 2 cm); inv. št. P 30820, (**t. 12: 17**).
— Preluknjano okroglo kladivo iz črne kamenine (pr. 6,8 cm); inv. št. P 6485, (**t. 12: 18**).
— Podolgovat predmet — brusnik okroglega preseka iz rožence — dravski prodnik (d. 6,7, db. 3,6 cm); inv. št. P 30843, (**t. 12: 19**).
— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelene kamenine; ob prvotni uporabi pri luknji odlomljena, zglajena in ponovno nižje preluknjana (d. 9,8, š. 5,2, db. 5,1 cm); inv. št. P 30825, (**t. 12: 20**).
— Preluknjana kladivasta sekira iz rjavo-zelene kamenine (d. 14,4, š. 3,6, db. 4 cm); inv. št. P 30806, (**t. 12: 21**).

Kamnite sekire, ki jih hrani Landesmuseum Joanneum v Gradcu:

— Preluknjana, v sredini odebeljena sekira z razširjenim rezilom (d. 18, š. čela 3,6, š. ob luknji 5,2, db. 4, š. rezila 5,2 cm), (**t. 12: 22**).
— Ploščata sekira — dleto (d. 6,5, š. 4,8, db. 1,2 cm); inv. št. 3452, (**t. 13: 1**).
— Ploščata sekira (d. 10,5, š. 5, db. 1,9 cm), (**t. 13: 3**).
— Ploščata sekira (d. 10, š. 5, db. 2,3 cm), (**t. 13: 4**).
— Ploščata sekira (d. 10,2, š. 5,4, db. 2,4 cm), (**t. 13: 5**).
— Ploščata sekira (d. 13,4, š. 5,6, db. 2,6 cm); inv. št. 3451, (**t. 13: 6**).
— Ploščata sekirica — dleto (d. 7, š. 5, db. 1,8 cm), (**t. 13: 2**).
— Odebeljena kalupasta sekira (d. 12,8, š. 4,8, db. 4 cm), (**t. 13: 7**).
— Odebeljena kalupasta sekira (d. 15,4, š. 5,7, db. 4,7 cm), (**t. 13: 8**).
— Fragmentirana odebeljena kalupasta sekira (d. 11,6, š. 6,6, db. 3,9 cm), (**t. 13: 9**).
— Kladivasta preluknjana sekira — kopača (d. 8,5, š. 5,4, db. 2,6 cm), (**t. 13: 10**).
— Fragmentirana kladivasta preluknjana sekira (d. 8,4, š. 7,4, db. 5 cm), (**t. 13: 11**).
— Preluknjana sekira — kopača (d. 9,4, š. 7,3, db. 3 cm), (**t. 13: 12**).
— Preluknjana sekira — kopača (d. 15, š. 7,5, db. 3,2 cm), (**t. 13: 13**).
— Preluknjana kladivasta sekira (d. 11,5, š. 4,8, db. 5,4 cm), (**t. 13: 14**).
— Fragmentirana preluknjana kladivasta sekira (d. 13, š. 7,1, db. 6,6 cm), (**t. 13: 15**).
— Preluknjana kladivasta sekira (d. 13,4, š. 6, db. 6,2 cm), (**t. 13: 16**).
— Preluknjana kladivasta sekira (d. 13, š. 3,9, db. 4,8 cm), (**t. 13: 17**).
— Preluknjana kladivasta sekira (d. 11,2, š. 5, db. 3,8 cm), (**t. 13: 18**).
— Preluknjana kladivasta sekira (d. 10, š. 5,2, db. 3,8 cm), (**t. 13: 19**).

LIT.: *Mitt. Hist. Ver. St.* 7, 1857, 241; Pichler F. 1879, 12; *Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum in Graz* 78, 1889, 33; Pirchegger H. 1920, 4; Schmid W. 1925, 1 ss; Kovačič F. 1926 a, 3; Saria B., Klemenc J. 1936, 23; Abramić M. 1953, 16; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 320; Tomanič-Jevremov M. *Var. spom.* 21, 1977, 178 s; Ista, 1983, 32.

114. MIHOVCI

Obč. Ormož

Pri kopanju vodovodnega jarka na njivah z obeh strani železniške proge vzhodno od postajališča Velika Nedelja je bila na parc. št. 790, 791 in 792/1, vse k.o. Velika Nedelja, ugotovljena pozno neolitska

naselbina; v dolžini okrog 150 m je bila presekana kulturna plast, debela 40 cm in 1 m pod sedanjo površino. Najdenih je bilo precej fragmentov keramike, držaj zajemalke in tri kamnite sekire.
Najdbe hrani Pokrajinski muzej Ptuj (inv. št. 30637-30641, 30702-30704), eno kamnito sekiro po Bašu pa hrani Pokrajinski muzej Maribor (inv. št. A 80).

— Preluknjana kladivasta sekira iz rjavo-zelene kamenine (d. 13,3, š. 5,8, db. 5 cm), (t. 11: 14).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 80.

— Odebeljena kalupasta sekira iz modrikasto zelenega kamna s črnimi lisami (d. 12,5 cm); inv. št. P 30637, (t. 11: 15).
Sekira je na stalni razstavi v Ormožu.

— Ploščata sekira iz sivo-zelene lisaste kamenine (d. 10,5, š. 5, db. 3 cm); inv. št. P 30638, (t. 11: 16).

— Ploščata sekira — dleto, fragmentirana, iz temno zelenega progastega kamna (d. 7,5, š. 5, db. 1,6 cm); inv. št. P 30639, (t. 11: 17).

LIT.: Baš F. 1937, 148; Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 133, T. II: 7-9; Isti, 1975, 12 ss; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 320; Tomanič-Jevremov M. 1983, 27 ss.

115. PODGORCI

Obč. Ormož

— Preluknjana kladivasta sekira iz svetlo zelene kamenine (d. 11,3, š. 3,4, db. 5 cm), (t. 11: 13).
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. P 3836.

LIT.: Pollak F. 1907, 226; Perc B. 1962, 210 s; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 321; Tomanič-Jevremov M. 1983, 30 s.

116. OSLUŠEVCI

Obč. Ormož

Pri regulaciji Pesnice so bile najdene kamnite sekire, od katerih je ena v Pokrajinskem muzeju Maribor.

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelene kamenine (d. 17,5, š. 7, db. 4,8 cm), (t. 11: 12).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 75.

LIT.: Saria B. 1925, 72 ss; *Čas. zgod. narod.* 26, 1931, 143; Saria B., Klemenc J. 1936, 24; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 321; Tomanič-Jevremov M. 1983, 29 s.

117. ZAMUŠANI

Obč. Ptuj

Iz kraja so znane najdbe kamnitih sekir, od katerih je ena v Pokrajinskem muzeju v Ptuju (inv. št. P 30707). Z gradišča Zamošek hrani Landesmuseum v Gradcu dva fragmenta kamnitih sekir (inv. št. 3193-3194), ena sekira in prevrtan bat pa sta v Arheološkem muzeju v Zagrebu (inv. št. 1927-1928).

— Preluknjana sekira — kopača iz lisaste rjavo-zelene kamenine, grobo zrnat serpentin — dravski prodnik (Koroška) — (d. 12,8, š. 7,7, db. 2,2 cm), (t. 14: 1).
Našel jo je kmet A. Venta iz Formina 9 pri kopanju temeljev za klet v vinogradu na vrhu nad Zamušani.
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. P 30707.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 80; Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 317; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 316; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

118. GORIŠNICA

Obč. Ptuj

Znane so najdbe kamnitih sekir, od katerih sta dve v Pokrajinskem muzeju v Ptuju (inv. št. 6465 in 6490 - založeno), ena v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, eno pa hrani Osnovna šola v Gorišnici.

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno sive kamenine (d. 10,2, š. 5,8, db. 3,6 cm), (t. 14: 2).
Najdena je bila leta 1960 pri oranju na njivi s parc. št. 151/18, k.o. Gorišnica, last Franca Para, Gorišnica 64.
Hrani jo Osnovna šola v Gorišnici.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 19; Pahič S. *Var. spom.* VIII, 1960-61 (1962), 223, 224, sl. 6, 7; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 316; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

119. MOŠKANJCI

Obč. Ptuj

— Preluknjana sekira iz sivega apnenca. Zgornji del je delno poškodovan, na rezilu pa so sledovi uporabe (d. 8,5, š. 5, db. 4 cm), (t. 14: 8).
Najdena je v Moškanjcih in pridobljena od Jožefa Geča.
Hrani jo mizar Avgust Vojsk v svoji zbirki v Zagojičih 7, Gorišnica.

LIT.: Registrski list za premično kulturno dediščino, A - II/4, Pokrajinski muzej Ptuj, 1986.

120. FORMIN

Obč. Ptuj

V kraju je najdeno nekaj kamnitega orodja, od katerega hrani Landesmuseum Joanneum v Gradcu le kopačo (inv. št. 3219).

— Preluknjana sekira — kopača (d. 16,5, š. 8,5, db. 4 cm); inv. št. 3219, (t. 14: 6).

LIT.: Pirchegger H. 1920, 4; Saria B. 1925, 77; Kovačič F. 1926 a, 3; Saria B., Klemenc J. 1936, 5; Pahič S. 1968 a, 252; Isti, ANSl 1975, 316.

121. ZAVRČ

Obč. Ptuj

Pokrajinski muzej Ptuj hrani tri kamnite sekire iz tega kraja.

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz sivo-črne kamenine — prepereli serpentin — dravski prodnik (HIRT — Koroška) — (d. 11, š. 7, db. 2,6 cm); inv. št. P 30839, (t. 14: 3).

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 9,6, š. 4,8, db. 5,2 cm); inv. št. P 30809, (t. 14: 4).

— Ploščata sekira iz zelene kamenine (d. 8,6, š. 4,2, db. 1,8 cm); inv. št. P 30819, (t. 14: 5).

LIT.: *Mitt. Anthr. Ges.* 3, 1873, 110; Pichler F. 1879, 46; Pollak F. 1907, 226; Saria B., Klemenc J. 1936, 80; Pahič S. ANSl 1975, 328; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

122. HRASTOVEC v Halozah

Obč. Ptuj

Na hribu Vrhovec je bila najdena kamnita sekira (Blatt Ptuj).

Pri topografskem preverjanju terena leta 1971 (parc. št. 461/1-2, 453/1-3, 457/1-2, 459/1-2, vse k.o. Hrastovec) ni bilo zaslediti kulturne plasti.

Avgust Vojsk, mizar iz Zagojičev 7, hrani v svoji zbirki dve sekiri:

— Preluknjana, sploščena kamnita sekira — kopača s sledovi uporabe (d. 9,8, š. 6, db. 2,5 cm), (t. 14: 10).

— Spodnji del ploščate sekire iz sivo-zelenega ploščatega prodnika (d. 7,5, š. 6,5, db. 1,5 cm), (t. 14: 9).

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 8; Mikl-Curk I. *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 92, 181; Pahič S. ANSl 1975, 328; Registrski list za premično kulturno dediščino, A - II/1, Pokrajinski muzej Ptuj, 1986.

123. BELSKI VRH

Obč. Ptuj

— Ploščata sekira, fragmentirana, iz sivo-zelene kamenine (ohr. d. 4,5, š. 4,5, db. 1,9 cm), (**t. 14: 7**). Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 11.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 3; Pahič S. ANSl 1975, 328.

124. BORL

Obč. Ptuj

V kraju so najdene kamnite sekire, od katerih hrani eno Landesmuseum Joanneum v Gradcu (inv. št. 3224).

Neolitska naselbina je domnevna.

LIT.: Pichler F. 1879, 2; Pirchegger H. 1920, 4; Saria B., Klemenc J. 1936, 3; Kovačič F. 1926 a, 3; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, 1937, 511; Pahič S. ANSl 1975, 315; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

125. MARKOVCI

Obč. Ptuj

V kraju najdene kamnite sekire hrani Pokrajinski muzej v Ptuju:

— Preluknjana kladivasta sekira — motika iz zelene kamenine (d. 11,4, š. 7,2, db. 3,8 cm); inv. št. P 28390, (**t. 14: 12**).
Našla jo je Gera Petrovič pri delu na njivi Stojnci, parc. št. 307, k.o. Markovci.

— Preluknjana kladivasta sekira, fragmentirana, iz temno zelene kamenine (d. 8,4, š. 6,2, db. 3,7 cm); inv. št. P 30832, (**t. 14: 13**).

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz zelene kamenine (d. 9,4, š. 7,3, db. 3,4 cm); inv. št. P 30837, (**t. 14: 14**).

LIT.: Mikl-Curk I. *Var. spom.* VII, 1958–59 (1960), 316, T. IV: 2; Pahič S. ANSl 1975, 319; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387 (pod krajem Stojnci).

126. VIDEM pri Ptuju

Obč. Ptuj

— Kamnita sekira, najdena leta 1946 v neki gramoznici, je v Pokrajinskem muzeju v Ptuju in je založena.

LIT.: Korošec J. in P. 1953, 181 s; Pahič S. ANSl 1975, 328; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

127. MAJSKI VRH

Obč. Ptuj

— Spodnji del sekire iz svetlo zelene kamenine (d. 7,5, š. 5,2, db. 3,2 cm); inv. št. P 30831, (**t. 14: 16**). Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 19; Pahič S. ANSl 1975, 328.

128. LJUBSTAVA v Halozah

Obč. Ptuj

— Preluknjana kladivasta sekira, glajena, iz sivo zelene kamenine (d. 16,3, š. 7, db. 6 cm); inv. št. P 3835, (**t. 14: 17**).
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 328.

129. GORCA pri Podlehniku

Obč. Ptuj

— Ploščata sekira iz svetlo zelene kamenine (d. 6,5, š. 4,4, db. 2 cm); inv. št. P 31928, (t. 14: 15).
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj.
Pridobil I. Tušek na Osnovni šoli v Podlehniku in izročil muzeju v Ptuju.

LIT.: /

130. PODLEHNIK

Obč. Ptuj

Omenjene so najdbe kamnitih sekir.

LIT.: Pirchegger H. 1920, 4; Kovačič F. 1926 a, 3; Saria B., Klemenc J. 1936, 27; Pahič S. ANSl 1975, 322.

131. ZG. LESKOVEC v Halozah

Obč. Ptuj

Blizu križišča ceste v Okič so bile najdene tri kamnite sekire (inv. št. P 3832 in P 3839 sta založeni, inv. št. P 6517 pa ima novo inv. št. P 30821). V muzeju so še štiri sekire z inv. št. P 30795 (stara 6480), P 30834 (stara 6514), P 30807 (stara 6518) in P 30800.
Sekire hrani Pokrajinski muzej Ptuj.

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-rjave kamenine — tufa (izvor Podplat—Rogaška Slatina) — (d. 13,5, š. 4,6, db. 4,9 cm); inv. št. P 30795, (t. 15: 1).
— Preluknjana sekira — kopača iz zelene kamenine (d. 10,6, š. 7,1, db. 2,6 cm), inv. št. P 30800; (t. 15: 2).
— Ploščata sekira iz preperelega svetlo zelenega serpentina — dravski prodnik (izvor Koroška) — (d. 10,2, š. 5,4, db. 2 cm); inv. št. P 30807, (t. 15: 3).
— Fragmentirana, verjetno ploščata sekira iz svetlo zelene kamenine (d. 4,7, š. 4,5, db. 1,8 cm); inv. št. P 30834, (t. 15: 5).
— Preluknjana kladivasta sekira (d. 10, š. 4, db. 4,4 cm); inv. št. P 30821, (t. 15: 4).

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 17; Pahič S. ANSl 1975, 318.

132. GRADIŠČA

Obč. Ptuj

V kraju je najdena preluknjana kladivasta sekira iz temno zelene kamenine. Vzidana je bila v krušno peč neke hiše.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 7; Pahič S. ANSl 1975, 315.

133. CIRKULANE

Obč. Ptuj

Znane so najdbe kamnitih sekir, od katerih hrani eno Landesmuseum Joanneum v Gradcu (inv. št. 3828) in eno Naturhistorisches Museum na Dunaju (inv. št. 3904).
Pri topografskem delu novembra 1970 se je izvedelo še za eno sekiro v Osnovni šoli v Cirkulanah.

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelenega lisastega kamna (d. 12, š. 4,4, db. 4,6 cm), (t. 15: 8).
Ožje najdišče ni znano.
Hrani jo Osnovna šola v Cirkulanah.

LIT.: *Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum* in Graz 83, 1894, 36, Graz; Pollak F. 1907, 226; *Čas. zgod. narod.* 1910, 141; Kovačič F. 1926 a, 3; Saria B., Klemenc J. 1936, 2; Mikl-Curk I. *Varl spom.* 17-19/1, 1974, Sl. 2: 1; Pahič S. ANSl 1975, 315.

134. GRUŠKOVEC

Obč. Ptuj

V Pokrajinskem muzeju v Mariboru naj bi bila pod inv. št. A 31 kamnita sekira iz Gruškovca.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 315.

135. PARADIŽ

Obč. Ptuj

V Brumnovem vinogradu najdena kamnita sekira iz serpentina je prišla v Pokrajinski muzej Maribor, vendar je sekira založena.

LIT.: Baš F. 1937, 148; Pahič S. ANSl 1975, 315.

136. VELIKI OKIČ

Obč. Ptuj

— Kladivasta sekira posebne oblike iz svetlo zelene kamenine z nedokončano luknjo. V višini luknje je sekira razširjena v rame (d. 14,5, š. 5,7, db. 4 cm), (t. 15: 9).
Našel jo je Tomaž Horvat maja 1932. leta.
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. P 30813.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 73; Pahič S. ANSl 1975, 318.

137. MALI OKIČ

Obč. Ptuj

— Ploščata sekira iz svetlo zelene kamenine (d. 7,7, š. 4,9, db. 1,4 cm); inv. št. P 30794, (t. 15: 10).
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj.

— Ploščata sekirica — dleto iz sivo-zelenega preperelega serpentina — dravski prodnik (HIRT — Koroška) — (d. 5,5, š. 4,5, db. 2 cm), inv. št. P 3828, (t. 15: 11).
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 19; Pahič S. ANSl 1975, 315.

138. VELIKA VARNICA

Obč. Ptuj

— Preluknjana kladivasta sekira — kladivo iz črne kamenine (d. 10,5, š. 6,8, db. 4,8 cm); inv. št. P 3837, (t. 15: 6).
Najdena pri Sv. Avguštinu. Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj.

— Ploščata sekira iz svetlo zelene kamenine, glajena (d. 9,4, š. 5, db. 1,6 cm); inv. št. P 3829, (t. 15: 7).
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 73; Pahič S. ANSl 1975, 318.

139. LOŽINA

Obč. Ptuj

— Kamnito sekiro, najdeno v nekdanjem Wegscheiderjevem vinogradu, hrani Pokrajinski muzej v Ptuju pod inv. št. P 3845. Je založena.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 18; Pahič S. ANSl 1975, 322.

140. GRUŠKOVJE

Obč. Ptuj

V kraju so znane najdbe kamnitih sekir, od katerih sta dve v Pokrajinskem muzeju v Ptuju (inv. št. P 3845 in P 30796), ena pa v Pokrajinskem muzeju v Mariboru (inv. št. A 36).

— Ploščata sekira iz rjavo-rumene kamenine (d. 8,1, š. do 6, db. do 1,4 cm); inv. št. A 36, (t. 15: 12). Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

— Fragmentirana preluknjana sekira — kopača, iz rumeno-zelene kamenine (d. 7,5, š. 5,9, db. 2,7 cm); inv. št. P 3845, (t. 15: 13).

— Preluknjana kladivasta sekira iz zelene kamenine (d. 13,8, š. 3,7, db. 4,8 cm); inv. št. P 30796), (t. 15: 14).

Obe hrani Pokrajinski muzej Ptuj.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 7; Pahič S. ANSl 1975, 318.

141. SEDLAŠEK v Halozah

Obč. Ptuj

— Preluknjana kladivasta sekira iz lisaste rjavkaste kamenine (d. 9,8, š. 4,8, db. 5,8 cm); inv. št. P 31927, (t. 15: 15). Najdena je pri Ferševih, Sedlašek 11, med prodom pri vodnjaku. Od učenke jo je pridobil I. Tušek na Osnovni šoli v Podlehniku in jo izročil Pokrajinskemu muzeju v Ptuju.

LIT.: Mikl-Curk I. *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 94 s, sl. 2: 2.

142. ZAKL — Nova cerkev

Obč. Ptuj

Iz tega kraja sta v Pokrajinskem muzeju v Ptuju dve sekiri (ena cela in ena fragmentirana), po pregledu materiala pa je pod najdiščno oznako Nova cerkev ena z inv. št. P 30823.

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz temno zelene kamenine (d. 10,4, š. 6,4, db. 3,8 cm); inv. št. P 30823, (t. 15: 16).

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 22; Pahič S. ANSl 1975, 322.

143. ŽETALE

Obč. Ptuj

— Najdene so bile tri kamnite sekire, od katerih je ena v Pokrajinskem muzeju v Ptuju (inv. št. P 21054), ena v zbirki Osnovne šole v Žetalah in ena v privatni lasti (neevidentirana). Sledove neolitske naselbine omenja Kovačič.

— Odebeljena kalupasta sekira iz zelene kamenine (d. 11,1, š. 4,7, db. 3,5 cm); inv. št. P 21054, (t. 15: 17).
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj, ki mu jo je izročil S. Jesse septembra 1958.

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-rjavega zrnatega kamna (d. 14,2, š. 6, db. 6,4 cm), (t. 15: 18). Hrani jo Osnovna šola v Žetalah, kamor so jo prinesli učenci iz okolice Čermožiš.

Ludvik Jerič, Žetale 22, je našel ob čiščenju roba poti v ilovnati plasti kamnito sekiro, dolgo približno 10 cm. Odnesel jo je neki geolog iz Ljubljane.

LIT.: Kovačič F. 1926 a, 3; *Krajevni leksikon Dravske banovine* 1937, 609; Mikl-Curk I. *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 95, 181, sl. 2: 3; Pahič S. ANSl 1975, 328.

144. DONAČKA GORA

Obč. Ptuj

— Fragmentirana preluknjana sekira — kopača iz zeleno-črne kamenine (d. 7,6, š. do 6,8, db. 3,6 cm); inv. št. A 60, (t. 15: 19).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: /

145. NADOLE — Sv. Mohor

Obč. Ptuj

— Ploščata sekira — dleto iz sivo-zelene kamenine — serpentina (d. 5,7, š. 3,8, db. 1,7 cm), inv. št. A 2516, (t. 15: 20).
Najdena je bila v Leskoschekovem vinogradu pri Sv. Mohorju.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Baš F. 1937, 148; Saria B., Klemenc J. 1939, 20 (Čermožiše); Pahič S. ANSl 1975, 328.

146. STOPERCE

Obč. Ptuj

Pri topografiji leta 1972 sta bili v Osnovni šoli v Stopercah registrirani dve kamniti sekiri. Obe sta shranjeni v zbirki Osnovne šole v Stopercah.

— Del preluknjane kladivaste sekire iz žilnate zelenkaste kamenine (d. 11,5, š. 4, db. 3,4 cm), (t. 16: 1).

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira iz sivkaste kamenine, lepo glajena (ohr. d. 10, š. 5,2, db. 4,8 cm), (t. 16: 2).

LIT.: Mikl-Curk I. *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 95, sl. 2: 4,5.

147. SV. ANA v Halozah

Obč. Ptuj

Na njivi pri cerkvi Sv. Ane so poleti 1972. leta pri kopanju našli kamnito sekiro.

— Ploščata sekira iz lisastega sivo-zelenega kamna (d. 8,5, š. 4,8, db. 1,2 cm), (t. 16: 3).
Hrani jo Župni urad v Stopercah.

LIT.: Mikl-Curk I. *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 92, sl. 6: 2.

148. MEDVEDCE

Obč. Ptuj

Leta 1930 pri premogovniku najdena kamnita sekira je izgubljena.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1939, 41; Pahič S. ANSl 1975, 318.

149. SELA

Obč. Ptuj

V kraju najdeno kamnito sekiro hrani Landesmuseum Joanneum v Gradcu (inv. št. 3296).

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1939, 55; Pahič S. ANSl 1975, 328.

150. **STAŽGONJCA**

Obč. Ptuj

Preluknjana kladivasta sekira (d. 14,2, š. 5,6, db. 3,4); inv. št. A 67, (**t. 14:** 4).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 309; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 8.

151. **ZGORNJA HAJDINA**

Obč. Ptuj

— Iz temno zelenega dravskega prodnika začeta izdelava sekire z luknjo — kopača? (d. 12,1, š. do 7,8, db. 4,3 cm); inv. št. A 54, (**t. 16:** 5).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira iz lisastega rjvo-črnega in zelenega kamna (d. 7,3, š. 4,5, db. 3,6 cm); inv. št. A 94, (**t. 16:** 6).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Mikl-Curk I. ANSl 1975, 322 (omenja pod krajem Ptuj).

152. **SPODNJA HAJDINA**

Obč. Ptuj

Znane so najdbe kamnitih sekir, ki jih hrani Pokrajinski muzej v Ptuju (inv. št. P 30805, P 30842, P 30810), eno pa hrani Pokrajinski muzej Maribor (inv. št. A 44).

— Preluknjana kladivasta sekira iz črne kamenine — tufa (izvor Podplat—Rogaška Slatina) — (d. 11,1, š. 4,9, db. 4,9 cm); inv. št. P 30842, (**t. 16:** 7).

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz serpentina — dravski prodnik (izvor HIRT-Koroška) — (d. 13,5, š. 7, db. 3,8 cm); inv. št. P 30810, (**t. 16:** 8).

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelene kamenine (d. 18,5, š. 7,4, db. 6,2 cm); inv. št. P 30805, (**t. 16:** 9).
Najdena je bila leta 1923 ob železnici na Sp. Bregu.

— Kalupasta sekira iz sivo-zelene lisaste kamenine (d. 13,5, š. 5,6, db. 3,9 cm); inv. št. A 44, (**t. 16:** 10).
Najdena je bila pri Sv. Roku na Zg. Bregu.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 28 s (omemba pod Poetovio); Mikl-Curk I. ANSl 1975, 322 (omemba pod krajem Ptuj).

153. **PTUJ**

Obč. Ptuj

Iz Ptuja in njegove neposredne okolice so znane starejše posamezne najdbe kamnitih sekir (**t. 16:** 11, 12; **t. 17:** 1–8) ter novejše, pridobljene pri zaščitnih izkopavanjih (cerkev Sv. Ožbolta — 1972, prizidek k porodniško-ginekološkemu oddelku Bolnice v Ptuju — 1989, **t. 17:** 10, 11; Ziherlova ploščad B-V — 1977, **t. 17:** 9, prizidek k Domu upokojencev 1992, **t. 17:** 12).

Iz okolice Ptuja je znana najdba bakrene sekire z luknjo. Hrani Landesmuseum Joanneum v Gradcu; inv. št. 10086.

Leta 1942 je bilo na Vičavi v Ptuju v antičnih ruševinah rimske vile najdenih nekaj fragmentov eneolitske keramike. Hrani je Pokrajinski muzej Ptuj pod inv. št. P 3842.

Pozno neolitska naselbina na Ptujskem gradu je bila odkrita na naravno utrjenem prostoru pri arheoloških izkopavanjih slovanskega grobišča na nekdanjem turnirskem prostoru v letih 1946/47. Izkopavanja je vodil dr. J. Korošec. Zaradi intenzivnih posegov v to zemljišče v različnih obdobjih ni bilo moč zaslediti nobenih gradbenih ostalin. Keramični in kamniti predmeti pripadajo kulturnemu krogu "alpskega faciesa lengyelske kulture" po Korošcu, "Pölshals-Strappelkogel" kulturi po Pittioniju ali "lasinjski" po Dimitrijeviću, nekaj keramike pa pripada tudi poznejši "vučedolski" oziroma "slavonski" kulturi.

Leta 1980–82 pa je bila odkrita še obsežna naselbina na levem bregu potoka Grajene, in sicer pri izkopavanju za garaže ob Ziherlovi ploščadi na parc. št. 178, k.o. Ptuj (izkopavanja Pokrajinskega muzeja Ptuj) ter pri izkopavanju na parkirišču pri Srednješolskem centru na parc. št. 168, 170, 171/1–3, 172 in 173, vse k.o. Ptuj (izbor predmetov z izkopavanj Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor na t. 17: 13–28.

Neolitske naselbinske ostaline (žganina, lep, keramika, kamnito orodje), datirane prav tako v "alpski facies lengyelske kulture", so bile na parkirišču pri Srednješolskem centru skoncentrirane v približno 50 m^2 veliki temni lisi — ostanku stanovanjske jame ali preproste koče. Med množico temnih lis — stojk za kole (ostankov srednje bronastodobne neselbine na istem prostoru) je nemreč težko izločiti eneolitske, čeprav jih je nekaj, ki vsebujejo tudi eneolitsko keramiko. Prav zaradi istih razlogov je težko določiti časovno pripadnost tudi ognjiščem, najdenim pri Srednješolskem centru kakor onim na Ptujskem gradu.

Kontinuirano intenzivno življenje na območju Ptuja je precej zabrisalo sledi in tudi obseg naselbine, ki je bila razprostranjena na širšem arealu in obvladovala plodno območje med Dravo in obronki Slovenskih goric.

Predmeti z neznanimi ožjimi najdiščnimi podatki:

— Ploščata sekira iz serpentina (d. 8,4, š. 5,6, db. 2 cm), (t. 16: 11).

— Ohranjeno je tudi roženo toporišče (d. 7 cm), v katerem je sekira tičala. Hrani Narodni muzej Ljubljana pod inv. št. P 11411, (t. 16: 12).

V nadaljevanju omenjene najdbe hrani Pokrajinski muzej Ptuj:

— Ploščata sekrira iz sivo-zelene kamenine (d. 12,4, š. 6,8, db. 3,2 cm); inv. št. P 30846, (t. 16: 15).

— Čep preluknjane sekire iz sivo-zelene kamenine (d. 3,3 cm); inv. št. P 30849, (t. 16: 16).

— Fragmentirani zgornji del preluknjane kladivaste sekire iz temno zelene kamenine (d. 7,5, š. 5,7, db. 6,2 cm); inv. št. P 30850, (t. 17: 1).

— Fragmentirani zgornji del preluknjane kladivaste sekire — verjetno kopača iz temno zelenega amfibolita — dravski prodnik (izvor Kozjak ali Pohorje) — (d. 6,4, š. 7,2, db. 3,9 cm); inv. št. P 30814, (t. 17: 2).

— Fragmentirani zgornji del preluknjane kladivaste sekire iz svetlo zelenega serpentina — dravski prodnik — (d. 6,4, š. 5,2, db. 4 cm); inv. št. P 30804, (t. 17: 3).

— Fragmentirani zgornji del preluknjane kladivaste sekire iz zelene kamenine (ohr. d. 4,7, š. 5,3, db. 5,1 cm); inv. št. P 30822, (t. 17: 4).

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelenega preperelega serpentina — dravski prodnik (izvor Koroška) (d. 8,8, š. 7, db. 5 cm); inv. št. P 30841, (t. 17: 5).

— Iz okroglega prodnika začeta, vendar ponesrečena izdelava preluknjane kladivaste sekire iz črno-belo lisaste kamenine (ohr. d. 8,7, š. 7,5, db. 3,5 cm); inv. št. P 30845, (t. 17: 6).

— Fragmentirani spodnji del preluknjane kladivaste sekire iz lisaste zelene kamenine (d. 10,2, š. 5,5, db. 4,5 cm); inv. št. P 30833, (t. 17: 7).

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz temno zelene kamenine (d. 7,2, š. 3,1, db. 1,3 cm); inv. št. P 30847, (t. 17: 8).

Ptuj — Ziherlova ploščad blok B–V, od l. 1992 dalje Rimska ploščad.

Pri zaščitnem izkopavanju dr. Paole Korošec na prostoru stanovanjskega bloka B–V na Ziherlovi ploščadi (nekdanji Rabelčji vasi) je bila leta 1977 najdena tudi kamnita kopača.

— Pri luknji odlomljena ploščata kopača iz zelenega kamna, na eni strani ob robu enako fasetirana kot navadne ploščate sekire (ohr. d. 10, š. 6, db. 2,35 cm), (t. 17: 9).

Ptuj — Cerkev sv. Ožbolta

— Leta 1972 je arheološka ekipa Pokrajinskega muzeja v Ptuju sondirala okrog cerkve sv. Ožbolta. V sondi II so na globini 150 cm našli manjšo sekirico trapezoidne oblike iz serpentina brez sledov uporabe. V globino je prišla verjetno z zasipom srednjeveških zidov in grobov. Hrani jo Pokrajinski muzej v Ptuju.

Ptuj — Prizidek k porodnišnici bolnice dr. J. Potrča

Pri zaščitnem izkopavanju Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor in Pokrajinskega muzeja Ptuj leta 1989 na območju novega objekta na parc. št. 500/2, 502, 505, 507, vse k.o. Ptuj, je bila v zasipu rimskodobne jame 86 najdena kamnita sekirica, v jami 46 pa kamnit odbitek.

— Ploščata sekirica iz temno zelene kamenine — serpentina (d. 6, ohr. š. 3,2, db. 1,5 cm), (t. 17: 10). Najdena je bila v zasipu jame 86, vel.: 140 x 70 cm, v globini 83 cm (kv. 25/26) med drobci

žganine, opeke in rimsko keramiko.
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj, še neinventarizirano.

— Odbitek iz rjave kamenine (vel.: 3,8 x 3,1 x 1,5 cm), (t. 17: 11).
Najden je bil v dvojni jami 46, ovalne oblike (vel. 63 x 48 cm), v globini 34 cm, v plasti rumeno-sive ilovice, mešane z drobci opeke in žganino (kv. 9).
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj, še neinventarizirano.

PTUJ — Prizidek k Domu upokojencev, Volkmerjeva ulica

— Pri zaščitnem izkopavanju Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor na območju novega objekta v letu 1992 je bila najdena v kulturni jami 2 med drugim materialom tudi kamnita glajena sekira kalupaste oblike oz. tolkalo ali terilo (t. 17: 12).

PTUJ — Srednješolski center, parkirišče

Izbor predmetov, pridobljenih pri zaščitnem izkopavanju ZVNKD Maribor v letu 1980/81, na p. št. 168, 171/1-3, 172, 173, k.o. Ptuj. Do predaje v Pokrajinski muzej Ptuj hrani predmete ZVNKD v Mariboru pod svojimi inventarnimi številkami.

Predmeti v sondi 1, kv. 1, pl. 1, gl. 60-70 cm:

— Ploščata sekirica — dleto iz rjavo-bele kamenine (d. 5, š. 3,6, db. 1,1 cm); inv. št. P 10, (t. 17: 13).
— Ploščata sekira — tolkalo iz sivo-zelene kamenine (d. 15,4, š. 5,6, db. 2,3 cm); inv. št. P 9, (t. 17: 14).
— Ploščata sekira — tolkalo iz zelene kamenine (d. 12,4, š. 8, db. 3 cm); inv. št. P 8, (t. 17: 15).
— Orodje — strgalce iz rjavo-rumene kamenine (d. 2,3, š. 1 cm); inv. št. P 27, (t. 17: 17).
— Orodje — strgalce iz rdeče-rjave kamenine (d. 3, š. 1 cm); inv. št. P 30, (t. 17: 18).
— Orodje — strgalce iz črne kamenine (d. 2,9, š. do 1,4 cm); inv. št. P 26, (t. 17: 19).
— Fragment orodja iz bele kamenine (d. 1, š.2,3 cm); inv. št. P 31, (t. 17: 20).
— Fragment orodja iz rumeno-bele kamenine (d. 1,8, š. 1,4 cm); inv. št. P 28, (t. 17: 21).
— Fragment orodja iz belo-rumene kamenine (vel. 1,5 cm); inv. št. P 34, (t. 17: 22).
— Fragment orodja iz sive kamenine (d. 1,9, š. 1,2, db. 0,5 cm); inv. št. P 33, (t.17: 23).
— Fragment orodja iz rdeče-rjave kamenine (vel. 2,2 cm); inv. št. P 24; (t. 17: 24).
— Fragment orodja iz sivo-rumene kamenine (d. 2,5, š. 2, db. 1 cm); inv. št. P 25, (t. 17: 25).
— Fragment orodja iz sivo-bele kamenine (d. 1,4, š.1,5, db. 0,5 cm), inv. št. p 32, (t. 17: 26).
— Fragment orodja iz rdeče-rjave kamenine (d. 1,7, š. 1,2, db. 0,6 cm); inv. št. P 29, (t. 17: 27).
— Fragment orodja iz sivo-črne kamenine (d. 5,8, š. 4,8, db. 2 cm); inv. št. P 23, (t. 17: 28).

Sonda 1, kv. 2, pl. 2, gl. 80-120 cm:

— Kalupasta sekira — tolkalo iz temno zelene kamenine — serpentinita (d. 14, š. 5,9, db. 3,9 cm); inv. št. P 11, (t. 17: 16).

Ptuj — Ptujsko polje

— Preluknjana kladivasta kamnita sekira z obeh strani kroglasto zaobljena (d. 10,4, š. 5,6, db. 4 cm), (t. 16: 13).
Hrani jo Landesmuseum v Gradcu, inv. št. 3994.
— Fragmentirana preluknjana kladivasta sekira, fasetirana, z osrednjim razširjenim delom in gumbasto oblikovanim ravno odrezanim čelom (zatiljem), (d. 8,8, š. 4,4, db. 4,4 cm), (t. 16: 14).
Hrani jo Landesmuseum v Gradcu; inv. št. 3283.

Kamnite sekire, pridobljene pri izkopavanjih na Ptujskem gradu 1946-47 (Korošec J. 1951), ki jih hrani Pokrajinski muzej Ptuj.

— Fragmentirana sekirica (D2) iz serpentina (ohr. d. 5,6, š. 2,8, db. 1,4 cm), najdena ob ognjišču II; inv. št. 2501, (t. 18: 1).
— Fragmentirana odebeljena kamnita sekira (D2), najdena ob ognjišču št. III (ohr. d. 10,2, š. 5,2, db. 4,3 cm); inv. št. 501, (t. 18: 2).
— Fragmentirana ploščata sekira (d. 13, š. 6,1, db. 3,5 cm), najdena ob ognjišču XII; inv. št. 512, (t. 18: 3).
— Ploščata sekira z zoženim čelom in polkrožnim rezilom (E3) iz serpentina (d. 6,5 cm), najdena ob ognjišču št. III, inv. št. 506, (t. 18: 4).
— Fragmentirano dleto (F1) iz serpentina s sledovi uporabe (d. 10,5 cm), najdeno ob ognjišču št. V, inv. št. 2559, (t. 18: 5).
— Ploščata sekira, (t. 18: 6).

— Ploščata sekira (E2) iz serpentina (d. 9,7, š. 5, db. 2,8 cm), najdena na severnem delu med obzidjem trdnjavice in severnim zidom; inv. št. 2796, (t. 18: 7).
— Ploščata sekira iz serpentina (d. 8,8, š. 4, db. 1,8 cm), najdena ob ognjišču št. XI; inv. št. 5041, (t. 18: 8).
— Fragmentirana ploščata sekira z zoženim čelom (E3), najdena na mestu slovanskega svetišča (d. 16,8, š. 7,1, db. 3,8 cm); inv. št. 521, (t. 18: 9).
— Ploščata sekira iz serpentina, (t. 18: 10).
— Fragmentirana ploščata sekira — dleto iz serpentina (ohr. d. 5,6, š. 2,8, db. 1,4 cm), najdena ob ognjišču št. II; inv. št. 2501, (t. 18: 11).
— Ploščata sekirica, najdena ob ognjišču XX, (t. 18: 12).
— Fragmentirana ploščata sekira, najdena na mestu slovanskega svetišča, (t. 18: 13).
— Fragmentirana ploščata sekira iz serpentina (d. 6,5, š. 4,8, db. 1,2 cm), najdena ob ognjišču št. III; inv. št. 507, (t. 18: 14).
— Fragmentirana ploščata sekira — dleto iz serpentina (d. 9,4, š. 4,9, db. 1,4 cm), najdena ob ognjišču št. X; inv. št. 515, (t. 18: 15).
— Fragmentirana ploščata sekira iz skrilja (d. 9,4, š. 3,2, db. 1,2 cm), najdena ob ognjišču št. IX; inv. št. 505, (t. 18: 16.
— Fragmentirana ploščata sekira iz serpentina (ohr. d. 7,4, š. 5,3, db. 2 cm), najdena v hiši I; inv. št. 509, (t. 18: 17).
— Fragmentirana preluknjana kladivasta sekira iz serpentina (d. 7. š. 6,1, db. 5,4 cm), najdena na mestu slovanskega svetišča; inv. št. 502, (t. 18:18).
— Preluknjana, nedokončana kopača iz serpentina (d. 6,3, š. 5,1, db. 2,1 cm), najdena ob ognjišču št. III; inv. št. 510, (t. 18: 19).
— Preluknjana ploščata sekira — kopača (d. 10,4, š. 5,9 in db. 3,5 cm), najdena ob ognjišču XII; inv. št. 518, (t. 18: 20).
— Nedokončana kopača iz serpentina (d. 9,9, š. 4,4 cm), najdena med zidom in obzidjem trdnjavice; inv. št. 508, (t. 18: 21).
— Dleto ali brus z luknjo (d. 6,7, š. 2,5, db. 1 cm), najdeno ob ognjišču št. V; inv. št. 513, (t. 18: 22).
— Fragmentirana kladivasta sekira?, klin? iz serpentina z ostankom izbokline na eni strani (vel.: 9,9 cm), najdena v vzhodnem delu naselbine; inv. št. 511, (t. 18: 23).

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 28 ss; Korošec J. 1951; Isti, 1965, 5 ss; Tomanič-Jevremov M. *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 165, Ista, 1985, 387; Korošec P. 1980, 43 s, sl. 1; Ista, 1973 (1975), 167 ss; Pahič S. 1968 a; 159 ss; Isti, 1969, 155 ss; karta 2; Isti, 1973 (1975), 12 ss; Mikl- Curk I. ANSl 1975, 322; Tušek I. 1981, 15, sl. 6, 8; Jevremov B. *Var. spom.* XXV, 1983, 232; Strmčnik-Gulič M. *Var. spom.* XXV, 1983, 193 s; Dokumentacija na ZVNKD Maribor.

154. SPUHLJA

Obč. Ptuj

— Preluknjana sekira iz črne kamenine z zaobljenim zgornjim koncem in s sledovi uporabe na rezilu (d. 19,7, š. 6, db. 5,5 cm), (t. 14: 11).
Najdena je v Spuhlji, pridobljena od Konrada Rižnarja.
Hrani jo Avgust Vojsk v sovji zbirki v Zagojičih 7.

LIT.: Registrski list za premično kulturno dediščino A - II/3, Pokrajinski muzej Ptuj, 1986.

155. KRČEVINA pri Ptuju

Obč. Ptuj

— Kladivasta sekira z nedokončano luknjo iz temno zelene kamenine (d. 11, š. 5, db. 3,9 cm),(t. 19: 1).
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. P 30329.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1939, 35; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 317.

156. PLACAR

Obč. Ptuj

Leta 1932 pri Horvatovih na Placarju št. 42 najdeno kladivasto kamnito sekiro hrani Pokrajinski muzej Ptuj in je založena.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 26; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 316.

157. ROGOZNICA

Obč. Ptuj

— Preluknjana kladivasta sekira iz zelene kamenine (d. 10,6, š. 4, db. 4,8 cm), (**t. 19: 2**).
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. P 3838.

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 28; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 325.

158. PODVINCI

Obč. Ptuj

V Podvincih so našli leta 1977 pri sondiranju trase plinovoda na parc. št. 731, 699/1 in 7, 707/1, 709/1 in 706, vse k.o. Podvinci 40 cm pod površino v plasti rjave ilovice fragmente eneolitske keramike. Najdbe hrani Pokrajinski muzej Ptuj.

LIT.: Jevremov B. *Var. spom.* XXII, 1977, 277; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387 s, T. 1: 6, 7.

159. PACINJE

Obč. Ptuj

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira iz sivo-črne kamenine (ohr. d. 9, š. 4,8, db. 4,1 cm), (**t. 19: 4**).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 96.

LIT.: Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 325.

160. STREJACI

Obč. Ptuj

Bivališče iz neolitske dobe omenja več avtorjev.

LIT.: Pollak F. 1907, 226; Pahič S. ANSl 1975, 322; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

161. PRERAD

Obč. Ptuj

Iz kraja so znane tri kamnite sekire (dve kladivasti in ena tuja oblika po Pahiču), ki jih hrani Landesmuseum Joanneum v Gradcu (inv. št. 3249, 3257, 3284).

— Kamnito kladivo, zaobljeno in z začeto luknjo (d. 9,2, š. 4,8, db. 4,4 cm), (**t. 19: 8**).

— Preluknjana kladivasta kamnita sekira (d. 8,4, š. 4, db. 4,8 cm), (**t. 19: 9**).

— Preluknjana kamnita kladivasta sekira, rahlo upognjena, z razširitvijo v višini luknje ter višjim stožčastim ravno odrezanim čelom (d. 12,2, š. 4,4, db. 6,8 cm), (**t. 19: 10**).

LIT.: Saria B., Klemenc J. 1936, 94; Pahič S. 1968 a; 158 ss; Isti, 1969, 159, karta; Isti, ANSl 1975, 322.

162. STRMEC pri Polenšaku

Obč. Ptuj

— Spodnji del verjetno kladivaste sekire iz serpentina — izvor Koroška (ohr. d. 7,6, š. 4,5, db. 5,6 cm), (t. 19: 7).
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. P 30711.

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira — kopača iz serpentina — dravski prodnik (izvor Centralne Alpe) — (ohr. d. 7,5, š. 5,6, db. 2,7 cm), (t. 19: 6).
Najdena je bila na posestvu Martina Visenjaka, Strmec 16.
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. P 30709.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 317, T. IV: 6; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 322; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

163. LASIGOVCI

Obč. Ptuj

— Kladivasta sekira z nedokončano luknjo iz zeleno-rjave kamenine (d. 9,5, š. 2,9, db. do 2,8 cm), (t. 19: 3).
Najdena je bila pri izkopu za temelje hiše, drugi podatki niso znani.
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. P 31508.

LIT.: Tomanič M. *Var. spom.* XIII-XIV, 1970, 179; Tomanič-Jevremov M. 1983, 27.

164. SLOMI

Obč. Ptuj

Bivališče iz neolitske dobe omenja že Pollak.

LIT.: Pollak F. 1907, 226; Pahič S. ANSl 1975, 322; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

165. POLENŠAK

Obč. Ptuj

— Kladivasta sekira z nedokončano luknjo iz sivo-rjave kamenine (d. 16, š. 6,5, db. 5,8 cm), (t. 19: 11).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 84.

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz sivo- zelene kamenine (d. 11,7, š. 7,8, db. 3,6 cm), (t. 19: 12).
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. P 3843.

LIT.: Pollak F. 1907, 226; Isti, 1910, 141; Saria B., Klemenc J. 1936, 63; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 322.

166. HLAPONCI

Obč. Ptuj

— Ploščata sekira iz temno zelenega kamna (d. 8,2, š. 4,6, db. do 1,6 cm), (t. 19: 5).
Najdena je bila pri oranju na Šoštaričevi njivi v Hlaponcih.
Hrani jo F. Šerbelj v Slovenski Bistrici.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* XII, 1969, 82, T. I: 4; Isti, 1968 a; 158 ss.

167. GABERNIK

Obč. Ptuj

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz serpentina — dravski prodnik (d. 10,8, š. 8, db. 2,8 cm); inv. št. P 30710, (t. 19: 13).

Našel jo je kmet J. Štebih v Gaberniku 27 pri kopanju temeljev za novo hišo v globini 50 cm. Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 312, T. III: 4; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 317; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

168. JURŠINCI

Obč. Ptuj

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira iz tufa — izvor Podplat — Mestinja (d. 10,5, š. 5,4, db. 6 cm); inv. št. P 30708, (t. 19: 14).
Izročil S. Pahič, 16, 3. 1957.
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj.

LIT.: Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

169. BRATISLAVCI

Obč. Ptuj

V Bratislavcih so pri sondiranju trase plinovoda leta 1977 na parc. št. 350/8, k.o. Bratislavci, na globini 40 cm v rjavi ilovici odkrili fragmente eneolitskih keramičnih posod in fragmentirano zajemalko. Predmete hrani Pokrajinski muzej Ptuj.

LIT.: Jevremov B. *Var. spom.* XXII, 1979, 277; Tomanič-Jevremov M. 1983, 33, op. 140; Ista, 1985, 387 s, T. 1: 1-5.

170. HVALETINCI

Obč. Ptuj

— Preluknjana sekirica — oblika kopače iz zelene kamenine (d. 6, š. 6, db. 1,3 cm), (t. 19: 15).
Najdena je bila pri Pučkovih v Hvaletincih št. 19.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. 2867.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* X, 1965, 192, T. I: 6; Isti, ANSl 1975, 318; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

171. VITOMARCI

Obč. Ptuj

Znane so najdbe kamnitega orodja, od česar hrani Pokrajinski muzej Maribor sekiro (inv. št. A 1761), Naturhistorisches Museum na Dunaju pa sekiro in kladivo (inv. št. 3903-3902).

— Preluknjana kladivasta sekira (d. 14, š. 5,2, db. do 6,2 cm); inv. št. A 1761, (t. 19: 16).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 295 s, sl. 5; Isti, 1962, 189; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 327; Tomanič-Jevremov M. 1985, 387.

172. ŽUPETINCI

Obč. Lenart

Kamnito sekiro in terilni kamen hrani Naturhistorisches Museum na Dunaju (inv. št. 3900, 3901). Najdena sta pri oranju na neki njivi v Župetincih leta 1879.

— Ploščata kamnita sekira (d. 13,3, š. 7,6, db. 3,6 cm); inv. št. 3900, (t. 21: 1).

— Terilni kamen (vel.: 8,2 x 8,8 cm); inv. št. 3901, (t. 21: 2).

LIT.: Pahič S. 1962, 189; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 299; Pahič S. in Lorber V. 1986, 12 ss.

173. ANDRENCI

Obč. Lenart

Najdišče leži na južnem delu ploskega, z njivami, vinogradom in nekaj domačijami kultiviranega 335 m visokega vrha. Po svoji legi gre tu za višinsko selišče, enakomerno oddaljeno od dolin ob Pesnici in Ščavnici. Sondiranje na par. št. 798/2, 365/1 in 363, vse k.o. Cerkvenjak kaže, da je bil večji del južnega roba vrha naseljen. Selišče je sestavljala vrsta vsaj deloma v zemljo poglobljenih bivališč na prisojnem južnem obrobju skromnih njivic.

Seliščni prostor A

Najstarejša tla bivališča leže na rumeni ilovici oziroma peščeni plasti z raztresenimi črepinjami, kosi oglja, lepa, s sledovi ognjišča ali morda lesene stene bivališča. Sledovi morebitnih jam za kole koč ni bilo. Domneva se, da gre za 3 krat X m veliko bivalno površino z dvema fazama.

Seliščni prostor B

Kulturna plast, debela 35 cm, je v zgornjem delu rjavkaste barve ter jo loči od spodnje rumenkaste (10-15 cm debela) raztresena oglenina (morebitna nekdanja tla). Kulturno plast je pokrivala do 90 cm debela plast čiste sivo-rumene peščene ilovice, ki je zgoraj prehajala v humus in rušo. Bivalni prostor se širi v pobočje pod vinograd in je bil vglobljen 1 m od strani ali z vrha. Sledov ognjišč, jam za kole ni bilo. Najdeni so fragmenti posod, dva kosa dletastih sekiric, dve fragmentirani rezilci in brusnik.

Najdbe hrani Pokrajinski muzej Maribor.

Opis najdb

— Kalupasta sekirica iz drobno zrnatega sivkastega gnajsa (d. 8,1, š. 1,9, db. do 2,4 cm); inv. št. A 2941, (t. 20: 2).
Najdena je bila na vrtu Lorberjeve domačije leta 1937.

— Fragmentirana preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelenega serpentinita (ohr. do. 7,5, š. 3,7, db. 3,9 cm); inv. št. A 2868, (t. 20: 3).
Najdena je bila na vrtu Lorberjeve domačije.

— Fragmentirana preluknjana kladivasta sekira iz svetlo zelenkasto-sivega lisastega serpentinita (ohr. d. 9,5, š. do 4,1, db. 6,2 cm); inv. št. A 1386, (t. 20: 4).
Najdena je bila leta 1954.

— Dva konična čepka iz serpentinita (prvi: d. 1,2, pr. 0,8-1,2 cm; drugi: d. 1,1, pr. 0,9-1,2 cm); inv. št. A 2942 a, b, (t. 20: 5 a, b).
Najdena sta bila ob cesti za Lorberjevo domačijo.

— Preluknjana kladivasta sekira iz rjavo-sivo-zelene lisaste kamenine (d. 8,2, š. do 2,3, db. do 2,9 cm), (t. 20: 1).
Našli so jo leta 1977 pri obdelovanju vinograda na parc. št. 133, k.o. Andrenci, tik zahodno od eneolitskega selišča pri Lorberju.
Hrani jo Paluc, Brengova 18.

— Rezilce iz rjavega kresilnika (d. 4, š. do 0,5 cm); sonda A 1956, spodnja plasta Al; inv. št. A 5773, (t. 20: 6).

— Rezilce oziroma konica iz rjavega kresilnika (d. 2,4, š. 0,7, db. 0,2 cm); sonda A 1956, spodnja plast Al; inv. št. A 5774, (t. 20: 7).

— Odbitek (?) iz rjavega kresilnika (vel.: 2 x 1,4 x 1 cm); sonda A 1956, spodnja plast Al; inv. št. A 5775, (t. 20: 8).

— Fragment rezilnega dela sekire iz zelenkasto sivega gnajsa, vel.: 2,7 x 2,3 x 1,6 cm; inv. št. A 5772, (t. 20: 9).

— Odebeljena sekirica iz zelenkasto-sivega gnajsa (d. 9,1, š. do 2,6, db. 2,3 cm); sonda A 1956, spodnja plast Al; inv. št. A 5771; (t. 20: 10).

— Odebeljena sekira iz zelenega amfibolita (d. 6,9, š. 2,3, db. do 1,3 cm); sonda A 1956, zgornja plast A2; inv. št. A 5816, (t. 20: 11).

— Fragmentirano rezilce iz sivo-zelenega kresilnika (d. 1,8, š. 0,9, db. 0,3 cm); inv. št. A 5817, (t. 20: 12).

— Fragmentirano rezilce iz sivo-zelenkastega kresilnika (d. 1,5, š. 1,1, db. do 0,2 cm); sonda A 1956, zgornja plast A2; inv. št. A 5818, (t. 20: 13).

— Fragment prevrtanega orodja iz lisastega svetlo zelenega serpentinita (ohr. d. 4,4, š. 2,3, db. 1,3 cm); sonda A 1956, ločena plast A-2a oz. 3; inv. št. A 5885, (t. 20: 14).

— Rezilce iz rjavega kresilnika (d. 2,3, š. 1,5, db. do 0,4 cm); sonda B 1956, spodnja plast B1; inv. št. A 5896, (t. 20: 15).

— Fragment rezilca iz rjavega kresilnika (vel.: 2,3 x 1,9 x 0,4 cm); sonda B, spodnja plast B1; inv. št. A 5897, (t. 20:16).

— Fragment dletaste sekirice iz sivo-zelenega amfibolita (ohr. d. 3,4, š. do 3, db. 1,3 cm); sonda B 1956, spodnja plast B1; inv. št. A 5895, (t. 20: 17).
— Fragment dletaste sekirice iz zelenega lončnika (ohr. d. 3,7, š. 3,3, db. do 1,2 cm); sonda B 1956, zgornja plast B2; inv. št. A 5924, (t. 20: 18).
— Brusnik iz svetlo sivega peščenjaka (d. 6,5, š. 2,1, db. do 1,8 cm); sonda B, zgornja plast B2; inv. št. A 5925, (t. 20: 19).

LIT.: Pahič S. in Lorber V. 1954, 334; Ista, 1986; Lorber V. 1964, 32 s; Korošec J. 1956 b, 12; Pahič S. 1960-61, 115; Isti, 1962, 192; Isti, *Var. spom.* XI, 1966, 114; Isti, *Var. spom.* 28, 1986, 24/1, sl. 1; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, 1976, 29 ss; Isti, ANSl 1975, 298; Isti. 1973 (1975), 12 ss.

174. STANETINCI

Obč. Lenart

Slavičevi v Stanetincih 40 hranijo doma približno 10 cm dolgo preluknjano kladivasto sekiro, najdeno na posestvu. Sekira je založena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64 (1965), 134; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 334.

175. ČAGONA

Obč. Lenart

— Ploščata sekira iz dobro zglajene temne zelenkasto-sive kamenine (d. 13,2, š. do 5, db. 2,4 cm); inv. št. A 2912, (t. 21: 3).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* 28, 1986, 242; Pahič S. in Lorber V. 1986, 12 ss.

176. CERKVENJAK

Obč. Lenart

— Kalupasta sekira iz serpentina (d. 12,7, š. do 6,1, db. do 3,6 cm); inv. št. A 1385, (t. 21: 5).
Najdena je bila na cesti sredi vasi. Na kraj najdbe je prišla verjetno z gramozom iz bližnje gramoznice v Cogetincih.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. in Lorber V. 1954, 334 s, T. II: 2; Ista, 1986, 12 ss; Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 299.

177. CENKOVA

Obč. Lenart

Preluknjana kladivasta sekira iz rdečkasto-rjave kamenine (d. 11,5, š. 5,2, db. 5,2 cm); inv. št. A 1764, (t. 21: 4).
Od nekdaj so jo imeli pri F. Karli, Cenkova 2.
Sedaj jo hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. 1968 a; 158 ss; Isti, *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 311, T. I: 3; Isti, ANSl 1975, 299; Pahič S. in Lorber V. 1986, 12 ss.

178. COGETINCI

Obč. Lenart

Pri Čehovih so našli na posestvu dve kamniti sekiri, ki pa sta založeni.

— Leta 1962 so našli Horvatovi, Cogetinci 30, pri prekopavanju vrta v globini 30 cm na parc. št. 324, k.o. Cogetinci, ploščato kamnito sekiro (d. 11,3, š. 6, db. 2 cm); inv. št. A 2866, (t. 21: 6).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* IX, 1962-64, (1965), 132; Isti, *Var. spom.* X, 1965, 191, T. I: 4; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 299; Pahič S. in Lorber V. 1986, 12 ss.

179. ZGORNJE VERJANE

Obč. Lenart

Na pobočju tik nad cesto Gradišče—Osek na njivi s parc. št. 194, k.o. Zg. Verjane, last M. Ploja, je najdena kamnita kopača.

— Preluknjana sekira — kopača iz lisasto zelene kamenine (d. 7,5, š. 6,6, db. do 2 cm); inv. št. A 1752, (t. 21: 7).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S, *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 290 s, sl. 2; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 300.

180. GRADIŠČE v Slovenskih goricah — Sv. Trojica

Obč. Lenart

— Ploščata sekirica — dleto iz serpentina (d. 6,2, š. 4,7, db. 1,6 cm); inv. št. P 3832, (t. 21: 8).
Najdena je bila pri Sv. Trojici v Gradišču.
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. P 3832 (stara inv. št. 6484).

LIT.: Pahič S. 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 300.

181. ŽENJAK

Obč. Lenart

— Ploščata sekira iz sivo-zelene kamenine (ohr. d. 7,1, š. 5,1, db. do 2,2 cm); inv. št. A 3, (t. 21: 9).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. 1968 a, 1958 ss; Isti, ANSl 1975, 299.

182. SPODNJI PORČIČ

Obč. Lenart

Na enem izmed južnih vrhov porčičkega grebene, ob zapuščeni jami za eksploatacijo peska, na parc. št. 905/3, k.o. Sp. Porčič, last P. Švagla, Sp. Porčič 51, so bili leta 1957 najdeni 20 cm pod rušo v ilovnati zemlji, pomešani z drobci oglja in ilnega premaza, fragmenti posod in kamnita sekira iz eneolitskega obdobja. S poskusnim kopom proti gozdu je bilo ugotovljeno, da se kulturna plast širi v neznanem obsegu.

Najdbe hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Fragment ploščate sekire — dleta iz zelenega lisastega amfibolitnega skrilavca (d. še 5,5, š. do 4,5, db. 1,5 cm); inv. št. A 2527, (t. 21: 10).

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 288; Isti, 1975, 12 ss; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 303; Isti, 1976, 61 ss, T. 7: 10-16.

183. LENART

Obč. Lenart

— Ploščata sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 7,4, š. 4, db. 1,4 cm); inv. št. A 1755, (t. 21: 11).
Najdena je bila na zahodnem pobočju trga (sedaj mesta) leta 1957.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S.*Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 314, T. I: 6; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 303.

184. **ZAVRH**
Obč. Lenart
— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira (d. 7, š. do 5 cm); inv. št. A 1767,)t. 21: 12).
Najdena je bila leta 1952 pri Poštrakovih, Selce 53.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VIII, 1960-61 (1962), 225, sl. 5; Isti, 1968 a, 159 ss; Isti, ANSl 1975, 313.

185. **ZGORNJA VOLIČINA**
Obč. Lenart
— Preluknjana kladivasta sekira iz sive lisaste kamenine (d. 10,4, š. 5, db. 4,8 cm), (t. 21: 14).
Najdena je bila v bližini domačije Janeza Grabošnika, Zg. Voličina 30.
Hrani jo Osnovna šola v Voličini.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VIII, 1960-61, (1963), 224 s, sl. 2: 3; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti ANSl 1975, 313.

186. **SPODNJA VOLIČINA**
Obč. Lenart
Leta 1957 je kmet Grajfonar, Sp. Voličina 13, na njivi pri domačiji tik nad Pesnico našel preluknjano kamnito sekiro. Je izgubljena.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VIII, 1960-61 (1962), 224 ss; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 313.

187. **STRMA GORA**
Obč. Lenart
— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira (ohr. d. 7, š. 4, db. 2,9 cm); inv. št. A 1768, (t. 21: 13).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VIII, 1960-61 (1962), 224 s, sl. 4; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 313.

188. **JUROVSKI DOL**
Obč. Lenart
— Po dolžini odlomljena preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 9,2 cm); inv. št. A 1756, (t. 21: 16).
Najdena je bila v gozdu na poti proti Lenartu leta 1957.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 313, T. I: 4; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 302.

189. **ZGORNJA ŠČAVNICA**
Obč. Lenart
Na posestvu F. Zvera, Zg. Ščavnica 120, severozahodno pod Sv. Ano v Slovenskih goricah je bila najdena kamnita sekira.
— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 12,5, š. 5,5, db. do 5,3 cm); inv. št. A 1761, (t. 21: 15).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 288, 291, sl. 4; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 314.

190. ZGORNJA VELKA

Obč. Pesnica

— Preluknjana kladivasta sekira iz rjavo-zelene kamenine (d. 15,8, š. 5,1, db. 4,1 cm); inv. št. a 78, (**t. 22: 1**).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 313.

191. SLADKI VRH

Obč. Pesnica

— Dve preluknjani kamniti sekiri hrani Landesmuseum Joanneum v Gradcu (inv. št. 2998-2999).

LIT.: *Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum in Graz* 101, 1912, 29; Pahič S. 1968 a; 158 ss; Isti, ANSl 1975, 313.

192. ŠENTILJ v Slovenskih goricah

Obč. Pesnica

Omenjajo se neolitske najdbe v okolici.

LIT.: *Krajevni leksikon Dravske banovine*, 1937, 444; Pahič S. ANSl 1975, 312.

193. SVEČINA

Obč. Pesnica

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz rjavo-zelene kamenine (d. 11,2, š. do 7,6, db. 3,6 cm), (**t. 22: 2**).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 57).

LIT.: Pahič S. Sladki vrh, 1956, 80; Isti, 1968 a, 158 ss; Isti, ANSl 1975, 313.

194. ŠTRIHOVEC

Obč. Pesnica

— Ploščata sekira iz sive kamenine (d. 7,9, š. 4,6, db. 1,9 cm), (**t. 22: 3**).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 28.

LIT.: Pahič S. 1968 a; 158 ss; Isti, ANSl 1975, 312.

195. SPODNJE HLAPJE

Obč. Pesnica

V kraju sta najdeni dve kamniti sekiri; ena od njiju je bila najdena leta 1936 "pri Visokem križu" na poti v Sp. Hlapje.
Obe sekiri hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Ploščata sekirica — dleto iz rjave kamenine (d. 6,7, š. do 4,8, db. 1,8 cm); inv. št. A 30, (**t. 22: 5**).

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača (d. 10,5, š. 7,6, db. 3,4 cm); inv. št. A 47, (**t. 22: 4**).

LIT.: Tagespost, 23. 8. 1936; *Fundber. Österr.* 2, 1938, 175; Modrijan K. Mureck, 1954, 397; Pahič S. Sladki vrh, 1956, 80; Isti, 1968 a, 174 ss, tabela na strani 74, C - 2; Isti, ANSl 1975, 302.

196. JARENINSKI DOL

Obč. Pesnica

— Odlomljena preluknjana kladivasta sekira iz temno zelene kamenine (d. 9,9, š. 3,9, db. 2,8 cm); inv. št. A 99, (t. 22: 6).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. Sladki vrh, 1956, 80; Isti, ANSl 1975, 302.

197. GRADIŠKA

Obč. Pesnica

Na strmem griču nad vasjo je bila najdena kamnita sekira, ki jo hrani Landesmuseum Joanneum v Gradcu; inv. št. 3624.

LIT.: *Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum in Graz* 35, 1847, 20; Pahič S. ANSl 1975, 313.

198. VUKOVJE

Obč. Pesnica

— Ploščata sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 13,4, š. 6,8, db. 9,6 cm); inv. št. A 15, (t. 22: 7).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 312.

199. DUH na Ostrem vrhu

Obč. Ruše

Pri gradnji krajevne ceste so na zahodni strani zaselka našli kamnito sekiro.

— Preluknjana kladivasta sekira iz zelenega, rjavo lisastega kamna (d. 6,5, š. 3,5, db. 5 cm), (t. 22: 8).
Hrani jo Branko Harnik v Sp. Selnici.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 92, sl. 3: 2.

200. ČINŽAT

Obč. Ruše

V Činžatu sta bili najdeni dve kamniti sekiri, ki jih hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Preluknjana kladivasta sekira iz svetlo zelene lisaste kamenine (d. 16,4, š. 6,9, db. do 6,6 cm); inv. št. A 2914, (t. 22: 9).
Najdena je bila pri kopanju vodovodnega jarka pri Strelčevih, Činžat 31, v globini 70 cm.

— Ploščata sekirica iz temno zelene kamenine (d. 9,1, š. 5,8, db. 2 cm); inv. št. A 29, (t. 22: 10).

LIT.: Marburger Zeitung, 1943; Slovenec, 21. 4. 1943; Teply B. Dravski bobri 2, 1957, 11; Pahič S. *Var. spom.* 17-19/1, 1974, sl. 3: 1; Isti, ANSl 1975, 303; Teržan B. 1983, T. 3: 2.

201. ZGORNJA SELNICA

Obč. Ruše

Pri kopanju temeljev za hišo pri Golijevih v Zg. Selnici 73 je bila najdena kamnita sekira. Najdišče leži ob vznožju gričevja severno od selniške ravnice tik Rečnikovega potoka.

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira iz svetlega zelenkasto-sivega kamna s črnimi lisami (d. 9,6, š. do 5,8, db. do 4 cm); inv. št. A 2994, (t. 22: 11).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* XXV, 1983, 195 s, sl. 5.

202. SPODNJI SLEMEN

Obč. Ruše

Pri Urbasu, Slemen 93, so našli pri gradnji hiše leta 1957 na globini 150 cm kamnito sekiro.

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelene kamenine s pravilno obrušenimi stranicami (d. 15,4, š. 6,5, db. 6,1 cm); inv. št. A 1764, (t. 22: 12).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 288, 291, sl. 3; Isti, ANSl 1975, 312.

203. JELOVEC

Obč. Ruše

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira iz črne kamenine (d. 7, š. 5,4, db. 5,3 cm), (t. 22: 13).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 95.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 312; Isti, *Var. spom.* XXV, 1983, 196, sl. 5.

204. BRESTERNICA

Obč. Maribor

F. Ferk omenja dve kamniti sekiri kot "utež pri vratih" v zasebni lasti, eno "serpentinasto" pa A. Müllner (leta 1893). Najdbe so izgubljene.

LIT.: Ferk F. Ferien - Tagebuch (Joanneum in Deželni arhiv v Gradcu), 1901, 58; Pahič S. 1968 b, 40; Isti, ANSl 1975, 302; Isti, 1985 a, 54.

205. KAMNICA

Obč. Maribor

V kraju in okolici so našli nekaj kamnitega orodja:

— Ploščata kamnita sekira (d. 16,7, š. 8,5, db. 1,6 cm); inv. št. A 1, (t. 23: 1).
Najdena je bila na Mariborskem otoku.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Gornji del ploščate sekire iz rjavo-zelene kamenine (ohr. d. 6,5, š. 5,8, db. 2 cm); inv. št. A 7, (t. 23: 2).
Najdena naj bi bila v vinogradu pod Vražjo pečjo. Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Spodnji del preluknjane kladivaste sekire iz svetlo zelene kamenine (d. 5,5, š. 4, cm); inv. št. 3207 (sedaj neugotovljiv). Našli so jo leta 1887 pri Merlhofu (sedaj domačija Perkovih ob Cesti v Rošpoh št. 126).
Hrani Landesmuseum Joanneum v Gradcu; inv. št. 3207.

— Polovico serpentinaste sekire, neznane oblike, je našel F. Ferk na kolovozu severno od Kamnice. Podrobnih podatkov ni, predmet pa je izgubljen.

LIT.: *Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum in Graz* 77, 1889, 22; Schlosser P. 1912-13, 528, karta; Pirchegger H. 1920, 3; Schmid W. 1925, 1; Ferk F. Reise - Tagebuch, 1907/I., 73; Baš F. 1927, 17; Isti, 1929, 154; Teply B. 1955, 14; Pahič S. 1966 a, 3 ss, op. 3; Isti, 1968 b, 9 ss, T. 1: 4, 5; Isti, ANSl 1975, 302; Isti, 1985 a, 55, 58; Isti, 1991, 39 ss.

206. LIMBUŠ

Obč. Maribor

— Preluknjana kladivasta sekira (d. 10,3, š. 6, db. 7,4 cm), (t. 22: 17).
Najdena je bila v Limbuški Dobravi.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 63.

— Ploščata sekirica (ohr. d. 7,6, š. 3, db. 1,4 cm), (t. 22: 16).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 42.

LIT.: Teply B. Dravski bobri 2, 1957, št. 4, 11; Pahič S. 1968 b, T. 1: 8, T. 2: 4; Isti, ANSl 1975, 308; Isti, 1983 a, 114 ss; Isti, 1985, 86; Isti, 1991, 41.

207. PEKRE

Obč. Maribor

Pokrajinski muzej v Mariboru hrani dve kamniti sekiri, ki nosita oznako Gornje Pekre. Morebiti pomeni to višji vinogradniški predel naselja.

— Odebeljena kamnita sekira (d. 25,8, š. 7,6, db. 4,5 cm), (t. 22: 14).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 1769.

— Ploščata sekirica — dleto iz zelene kamenine (d. 8,8, š. do 6, db. 2,1 cm), (t. 22: 15).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 12.

LIT.: Pahič S. 1968 b, 9 ss, T. 1: 3, 10; Isti, ANSl 1975, 308; Isti, 1983 a, 114 ss; Isti, 1985 a, 92.

208. MARIBOR

Obč. Maribor

V mestu in neposredni okolici, na levi in desni strani Drave je najdeno precej kamnitega orodja, ki opozarja na to, da bi smeli pričakovati seliščne ostaline. Za to govore tudi najdbe štirih kamnitih orodij ter "orožja iz jelenovih rogov, kosti, kamnitih obročev in oglja" iz območja nekdanje opekarne pod Meljskim hribom in najdbe orodij pod Piramido do Drave.

— Preluknjana kladivasta sekira "tuje" oblike (d. 11,4, š. 4, db. 4,2 cm); inv. št. A 1757, (t. 23: 3).
Našli so jo leta 1957 na dvorišču Osnovne šole I. Cankarja v Cankarjevi ulici 5. Ali so jo izkopali iz tal ali se je tam našla z gramozom od drugod, ni znano.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor.

— Preluknjano kamnito kladivo, predelano iz poškodovane kladivaste sekire (d. 12,4, š. 6,4, db. 7,8 cm); inv. št. A 87, (t. 23: 4).
Najdena je bila v Bezenškovi ulici (ali v gramoznici ob Dravi zahodno od Bezenškove ulice).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Ploščata kamnita sekirica — dleto (d. 6,2, š. 4,4, db. 1,4 cm); inv. št. A 25, (t. 23: 5).
Najdena je bila v Maistrovi ulici; drugih podatkov ni, najdišče je nezanesljivo.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Čep sekire iz zelene kamenine (d. 4,5 cm); inv. št. A 1285, (t. 23: 6).
Najden pri kopanju žarnih grobov Ha B stopnje na parc. št. 22/44-45 ob Mladinski ulici.
Hrani pokrajinski muzej Maribor.

— Preluknjana kamnita kladivasta sekira (d. 14,4, š. 5,5, db. 6,7 cm); inv. št. A 65, (t. 23: 7).
Najdena naj bi bila na Koroški cesti.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Kamniti predmet romboidne oblike (d. 7,4 cm); inv. št. A 8, (t. 23: 8).
Najden leta 1931 pri prekopavanju zemlje za teniško igrišče na parc. št. 27, k.o. Koroška vrata, južno od restavracije Ljudski vrt.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Pri luknji odlomljena kamnita kladivasta sekira (ohr. d. 12,6, š. 5, db. 6,3 cm); inv. št. A 97, (t. 23: 9).
Najdena je bila v ulici Heroja Šaranoviča (Melje).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Odebeljena kalupasta kamnita sekira z obtolčenim rezilom (d. 10, š. 5,8, db. 3,4 cm); inv. št. A 9, (t. 23: 10).
Najdena je bila v Einspielerjevi ulici (Melje); nezanesljivo.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Preluknjana kladivasta sekira — kamnita (d. 11,6, š. do 5,4, db. 4,4 cm); inv. št. A 82, (t. 23: 11).
Najdena je bila na Trgu B. Kidriča pred železniško postajo; nezanesljivo.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Ploščata sekirica — dleto iz sivo-zelene kamenine (d. 6,8, š. 4,6, db. 2 cm); inv. št. A 6, (t. 23: 12).
Najdena je bila na pobočju Piramide (po Ferku).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Preluknjana kladivasta sekira — kopača iz zelenega serpentinita (d. 16,4, š. 8, db. 3 cm); inv. št. 11412, (t. 23: 13).
Po inventarnem vpisu je najdišče "opekarna na Teznem pri Mariboru", vendar ta oznaka ni pravilna. Pravilno je Stražun.
Hrani Landesmuzeum Joanneum Graz.

— Fragment preluknjane kladivaste sekire iz rjavo-zelene kamenine (ohr. d. 9,3, š. 6,2, db. 3,2 cm); inv. št. A 100, (t. 23: 14).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor pod oznako Nova vas.

— Pri luknji odlomljena kladivasta sekira iz trde svetlo zelene kamenine (d. 8 cm oz. 9,6 cm po risbi); inv. št. 2191, (t. 23: 15).
Kot najdišče naveden le Maribor.
Hrani Naturhistorisches Museum na Dunaju.

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno zelene kamenine (d. 22, š. 8,3, db. 8,5 cm); inv. št. A 1765, (t. 24: 1).
Odkopana leta 1961 pri stari dravski strugi v Stražunskem dolu ob Vodnikovi ulici.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Preluknjana kamnita sekira — kopača (d. 17,2, š. 8,6, db. 3,5 cm); inv. št. A 53, (t. 24: 2).
Po vpisu v Glavnem zapisniku muzeja — Pokrajinski muzej Maribor, jo je leta 1937 izkopal L. Hercog na svojem vrtu na parc. št. 372/3, k.o. Zrkovci, na Dupleški cesti 9.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: *Jahresbericht des Steiermärkisches Landesmuseums Joanneum in Graz* 90, 1901, 37; Schlosser P. 1912-13, 547, karta; Schmid W. 1925, 2; Baš F. 1932, 39; Ferk F. Ferien - Tegebuch (Joanneum in Deželni arhiv v Gradcu), 1902-1903, 21; *Čas. zgod. narod.* 28, 1933, 39; Teply B. 1955, 14, 16; Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316; Isti, *Var. spom.* VIII, 1960-61 (1962), 224, sl. 1; Isti, 1966 a, 3 ss; Isti, 1968 b, 9 ss; Isti, ANSl 1975, 304; Isti, 1983 a, 114 ss, Isti, 1985 a; Isti, 1991, 41 s; VEČER, št. 174, Maribor, 30. 7. 1970, str. 2.

209. ZRKOVCI

Obč. Maribor

— Preluknjana kladivasta sekira iz temno sivega kamna (d. 10,7, š. do 3,5, db. do 4 cm); inv. št. A 2915, (t. 24: 4).
Najdena je bila v zasebni gramoznici blizu naselja Zrkovci.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

— Fragmentirana preluknjana kladivasta kamnita sekira — kopača (d. 16,8, š. 8,4, db. 4 cm); inv. št. A 52, (t. 24: 3).
Najdena je bila leta 1943 na polju "Štuki". To je ledina severozahodno od vasi v kotu med Šentpetrsko ulico in Zrkovsko cesto.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. 1968 b, 9 ss, T. 1: 15; Isti, *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 92, sl. 3: 3; Isti, ANSl 1975, 307; Isti, 1985 a, 107.

210. ZIMICA

Obč. Maribor

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-rjavo zelene lisaste kamenine (d. 14,1, š. 6, db. 6 cm), (t. 24: 5).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 77.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 303.

211. SPODNJI DUPLEK

Obč. Maribor

Pri kopanju jarka za krajevni vodovod so zadeli na kamnito sekiro in kos žrmeljnega kamna. V globini 1,2 m se je pokazala kulturna plast z ožgano ilovico in kosi keramike. Naselbina leži na parc. št. 11/3, k.o. Ciglence, na severozahodnem robu terase ob potoku, ki priteče iz doline Ciglenc.
Najdbe hrani Pokrajinski muzej Maribor (inv. št. A 2945 do A 2960).

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelenega lisastega serpentinita (d. 16, š. 5,8, db. do 6,6 cm); inv. št. A 2957, (t. 24: 6).

LIT.: VEČER, št. 220, Maribor, 21. 9. 1972, str. 2; Pahič S. *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 95, sl. 3: 6; Isti, TEDNIK 28, Ptuj, 13. 11. 1975, št. 44, 11; Isti, 1976, 61 ss, sl. 8, T. 7: 1-9.

212. VUMPAH

Obč. Maribor

Na robu 20 m visoke terase vzhodno od Dvorjan, tik nad cesto proti Vurbergu, so bili pri topografiji leta 1961, na parc. št. 117, 118/1-4, vse k.o. Vumpah, odkriti sledovi pozno neolitske naselitve. V ilovnati plasti 60 cm pod rušo je ležalo nekaj kosov keramike in drobcev kamenja.
Najdbe hrani Pokrajinski muzej Maribor (inv. št. A 2611-A 2615).

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VIII, 1960-61 (1962), 225; Isti, ANSl 1975, 317; Isti, 1976, 63, T. 7: 17-20, Isti, 1973 (1975), 12 ss.

213. RAZVANJE

Obč. Maribor

A) Razvanje

V kraju naj bi bili najdeni dve kamniti orodji, ki jih hrani Pokrajinski muzej Maribor (inv. št. A 76, 88).
— Preluknjana kladivasta sekira iz rjavo-zelene kamenine (d. 9,8, š. 4,4, db. do 5,2 cm); inv. št. A 76, (**t. 24: 8**).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.
— Spodnji del kamnitega preluknjanega kladiva (ohr. d. 7,2, š. do 6, db. do 5,8 cm); inv. št. A 88, (**t. 24: 7**).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Teply B. *Dravski bobri* 2, 1957, št. 4, 11, Maribor; Pahič S. 1968 b, 40, T. 2: 9, 10; Isti, ANSl 1975, 306; Isti, 1985 a, 102; Isti, 1985 c, 5, 7, sl. 2; Isti, 1991, 41 s.

B) Razvanje — Poštela

Na gomilnem grobišču na "Lepi ravni" (pri Habakuku) pod Poštelo so našli, najbrž v zasipu gomil, dvoje kamnitih orodij.
— Ploščato kamnito sekiro (d. 24 cm) z oblim rezilom je F. Ferk podaril ptujskemu muzeju; inv. št. 31013, (**t. 24: 9**).
"Gladilni kamen iz serpentina" pa je podaril muzeju v Gradcu, kjer je založen.

LIT.: Teržan B. 1983, 51 ss, Abb. 3: 1; Pahič S. 1985 a, 102; Isti, 1985 c, 6 s, sl. 6.

214. PIVOLA

Obč. Maribor

— Preluknjana sekira — kopača iz rjave kamenine (d. 10, š. 7,3 cm), (**t. 24: 10**).
Pridobljena naj bi bila pred letom 1878 iz gomil pri Pohorskem dvoru, kamor naj bi prišla z nakopano zemljo v okolici.
Hrani jo Landesmuseum Joanneum v Gradcu, inv. št. 3222.
— Ploščata sekirica — dleto iz črno-zelene kamenine (d. 6,1, š. 4, db. do 1,9 cm), (**t. 24: 11**).
Sekirica naj bi bila najdena v Reki nad Hočami — zaselku v Pivoli; drugih podatkov ni, najdišče ni zanesljivo.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 39.

LIT.: Pichler F. 1879, 18; Ferk F. Ferien — Tagebuch, 1901-1902, 44; Pahič S. 1968 b, 40, T. 1: 13, 11; Isti, ANSl 1975, 301; Isti, 1985 a, 94; Isti, 1985 c, 5 ss, sl. 3.

215. SPODNJE HOČE

Obč. Maribor

Leta 1988 je bila pri razširitvi izkopa za novo orglarsko delavnico na parc. št. 615, k.o. Hoče, last Škofijskega ordinariata Maribor, odkrita eneolitska naselbina. Dve večji jami, od katerih je bila ena stanovanjska (v zahodnem profilu izkopa in se širi na parc. št. 617, k.o. Hoče) in kulturna plast, močno poškodovana s kasnejšo kontinuirano poselitvijo in dejavnostjo na tem območju skozi vsa zgodovinska

obdobja, sta nakazovali večjo poselitev. Ta domneva je bila potrjena leta 1989, ko so potekala še zaščitna izkopavanja pri urejanju okolja. Odkrite so bile še štiri stanovanjske jame (gl. 40–110 cm) z bogatim keramičnim in kamnitim gradivom. Naselbina se širi v ravnini na levem bregu potoka do župnijske cerkve sv. Jurija v centru današnjih Hoč. Najdbe hrani Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor, ki je tudi opravljal zaščitna arheološka dela ter dosegel, da se to zemljišče ustrezno zavaruje pred nadaljnjimi zemljiškimi posegi.

— Kamnito tolkalo ali terilo; jama I, (t. 24: 13).

— Preluknjana sekira — kopača iz zelenega serpentinita (d. 11,7, š. 7,5, db. 2,9 cm); Zemunica III/1989, (t. 24: 14).

— Čep iz serpentinita, produkt pri izdelavi kladivaste sekire ali kopače (d. 3,2 cm); Zemunica III/1989, (t. 24: 15).

— Okroglast zglajen predmet iz serpentinita z začeto luknjo (d. 7, š. 5,6, db. 2,3 cm); Zemunica III/1989, (t. 24: 16).

LIT.: Strmčnik-Gulič M. *Var. spom.* 31, 1989, 224 s; Dokumentacija na ZVNKD Maribor; Pahič S. 1991, 41 s.

216. ZGORNJE HOČE

Obč. Maribor

— Fragment spodnjega dela ploščate sekirice — dleta iz zelene kamenine (ohr. d. 5,1, š. 3,8, db. 0,8), (t. 24: 12).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 35.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 302; Isti, 1968 b, 13, T. 1: 7; Isti, 1985 a, 107; Isti, 1985 c, 6, 7, sl. 5.

217. HOČKO POHORJE

Obč. Maribor

"Kamen v obliki motike z luknjo" pri kmetu Neratu, po domače Potniku, na Hočkem Pohorju št. 55 omenja F. Ferk, "dve neolitski sekiri na Neratovem posetvu na daleč od razvalin mlina ob Razvanjskem potoku (Zitterberggraben)" pa Schlosser v rokopisu v graškem Joanneumu.
O usodi najdb ni nobenih poročil.

LIT.: Ferk F. Ferien — Tagebuch (Joanneum in Deželni arhiv v Gradcu), 1899, 54; Isti, 1902–03, 21; Schlosser P. 1910, E; Isti, 1912–13, 547; Pahič S. 1968 b, 40, op. 16; Isti, ANSl 1975, 300; Isti, 1985 a, 79; Isti, 1991, 41.

218. AREH na Pohorju

Obč. Maribor

— Preluknjan kamnit klin (pribl. d. 12,6, š. 4,6, db. 3,6 cm), (t. 25: 1).
Hrani Landesmuseum Joanneum v Gradcu; inv. št. 3293.

LIT.: *Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum in Graz* 72, 1883, 15; Schmid W. 1925, 2; Saria B., Klemenc J. 1939, 14; Pahič S. 1950, 170; Isti, ANSl 1975, 309; Isti, 1983 b, T. 1: 1; Isti, 1986, 5 s; Teržan B. 1983, 51 ss, Abb. 3: 3.

219. SLIVNICA

Obč. Maribor

— Pri planiranju zemljišča za športno igrišče južno od Osnovne šole in 10 m zahodno od ceste Maribor—Ljubljana je bila najdena preluknjana kamnita kopača iz temno zelene kamenine (d. 10,5, š. 7,8, db. do 2,7 cm), (t. 25: 2).
Hrani jo F. Pajtler v Račah.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* XII, 1969, 82, T. 1: 5.

220. **OREHOVA VAS**
Obč. Maribor
— Kladivasta sekira z nedokončano luknjo iz zelene kamenine (d. 7,2, š. do 4, db. 3,8 cm), (t. 25: 3).
Hrani jo Pokrajinski muzej Ptuj; inv. št. P 3840.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 309.

221. **FRAM**
Obč. Maribor
— Preluknjana kladivasta sekira iz zelene kamenine (d. 11,5, š. 4,7, db. 4,4 cm), (t. 25: 4).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 74.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 300.

222. **MORJE**
Obč. Maribor
— Nedodelana kladivasta sekira, pripravljena za vrtanje, iz svetlo zelene kamenine (d. 10,6, š. in db. 4,2 cm), (t. 25: 5).
Najdena je bila v zasipu bronastodobne gomile.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 2513.

223. **ZGORNJA POLSKAVA**
Obč. Slovenska Bistrica
— Ploščata kamnita sekira z odlomljenim rezilom (ohr. d. 8,1, š. 4,4, db. 2,3 cm), (t. 25: 8).
Najdiščni podatki niso ohranjeni.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 5.

LIT.: Pahič S. 1950, 170; Isti, ANSl 1975, 313; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 15; Isti, 1985 b, 3.

224. **SPODNJA POLSKAVA**
Obč. Slovenska Bistrica
— Leta 1957 je bila v potoku sredi vasi najdena ploščata sekira iz modrikasto-sivega kamna (d. 10, š. do 5,2, db. 2,2 cm), (t. 25: 10).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 1758.
Spomladi 1992 je bila odkrita naselbina na območju hmeljišča oz. nekdanjem posestvu frajštajnske graščine. G. F. Pravdič in F. Pajtler sta našla 10 kamnitih sekir, arheologinja M. Strmčnik-Gulič pa je pri ponovnem obhodu terena našla še eno fragmentirano.
— Fragmentirana preluknjana kladivasta sekira iz svetlo zelenega serpentinita (vel. fragm.: 5,5 x 3,1 cm), (t. 25: 9).
Sekiro hrani ZVNKD Maribor.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316; Isti, ANSl 1975, 309; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 14; Isti, 1985 c, 3 s; Pajtler F. Zgovorno kamnito orodje, VEČER, 19. 3. 1992, str. 13, Maribor.

225. **ČREŠNJEVEC**
Obč. Slovenska Bistrica
Ob železniški progi Črešnjevec—Pragersko je J. Kolar pri oranju na svoji njivi s parc. št. 420/2, k.o. Črešnjevec, našel kamnito sekiro.
— Pri luknji odlomljena kladivasta kamnita sekira (d. 8,8, š. 3,2, db. 4 cm), (t. 25: 7).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 1760.

— Odlomljena kamnita sekira z nedokončano luknjo (ohr. d. 6, š. 4, db. 1,8 cm), (**t. 25: 6**).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 56.

LIT.: Pahič S. 1950, 170; Isti, *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 295; Isti, ANSl 1975, 310; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 10, 18.

226. PEČKE

Obč. Slovenska Bistrica

— V kraju je bila najdena preluknjana kladivasta sekira (d. 7,2, š. 2,2, db. 2,6 cm), (**t. 25: 11**).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 68.

LIT.: Pahič S. 1950, 170; Isti, ANSl 1975, 319; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 9.

227. STUDENICE

Obč. Slovenska Bistrica

Različni avtorji omenjajo neolitske najdbe, ki pa so neznano kje in nepoznane.

LIT.: Kovačič F. 1926 a, 3; Saria B., Klemenc J. 1939, 61; Pahič S. ANSl 1975, 308; Isti, 1983 b, 43.

228. BELA — Zg. Poljčane

Obč. Slovenska Bistrica

— V kraju je bilo najdeno kamnito kladivo (d. 7,8, š. 7, db. 5,3 cm), (**t. 25: 12**).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 102.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 308; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 13.

229. SLOVENSKA BISTRICA

Obč. Slovenska Bistrica

— Pri cerkvi sv. Jožefa je bilo najdeno kamnito preluknjano kladivo (d. 8, š. 7, db. do 4,4 cm), (**t. 25: 14**).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 59.

— Preluknjana kladivasta sekira iz svetlo zelenega lisastega kamna (d. 7,3, š. 3,3, db. 4,5 cm), (**t. 25: 13**).
Najdena je bila zahodno od vojašnice na vojaškem vežbališču.
Hrani jo F. Šerbelj iz Slovenske Bistrice.

LIT.: Pahič S. 1950, 170; Isti, ANSl 1975, 311; Isti, *Var. spom.* XIII-XIV, 1970, 148, T. 1: 4; Isti, 1983 b. 39 ss, T. 1: 11, 12.

230. VISOLE

Obč. Slovenska Bistrica

— V kraju je bila najdena ploščata kamnita sekira (d. 8, š. 4,4, db. 1,6 cm); inv. št. A 27, (**t. 25: 16**).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. 1950, 170; Isti, 1956, 235; Isti, ANSl 1975, 311; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 4; Teržan B. 1983, 51 ss, Abb. 3: 4.

231. TURIŠKA VAS

Obč. Slovenska Bistrica

— Ploščata kamnita sekirica (d. 8, š. 4,4, db. do 1,5 cm), (t. 25: 15).
Zaradi med- in povojnih zamenjav nalepk na predmetih je podatek nezanesljiv.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 46.
B. Teržanova predstavlja v svojem članku v risbi kamnito preluknjano kladivasto sekiro z oznako Turiška vas, ki pa je prav tako nezanesljiva.

LIT.: Pahič S. 1950, 170; Isti, ANSl 1975, 311; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 5; isti, 1986, 5; Teržan B. 1983, 51 ss, Abb. 3: 5.

232. URH pri Tinju na Pohorju

Obč. Slovenska Bistrica

V povojnem času so na posestvu Dovnikovih, po domače Skerbinekovih, pri Urhu št. 3 našli kamnito sekiro. Najdišče leži na pobočju grebena sv. Urha med Tinjem in sotesko zgornjega dela potoka Bistrice na nadmorski višini 820 m.

— Odebeljena kalupasta sekira s topim rezilom iz sivo-zelenega serpentinita (d. 6,2, š. 4,4, db. 3 cm), (t. 25: 17).
Hrani jo Mestna knjižnica v Slovenski Bistrici.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* XVII-XIX/1, 1974, 95, sl. 3f; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 6; Isti, 1968, 4 s.

233. TINJE

Obč. Slovenska Bistrica

— Kladivo z luknjo iz rjave kamenine - pohorski kamen (ohr. d. 7,6, š. 6,8, db. 3,6 cm); inv. št. A 58, (t. 25: 18).
Po zadnji interpretaciji S. Pahiča naj bi šlo za naravno tvorbo.
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. 1950, 170; Isti, 1956, 235; Isti, ANSl 1975, 311; Isti, 1986, 5.

234. TINJSKA GORA

Obč. Slovenska Bistrica

Pred zadnjo vojno so na območju Tinjske gore našli kamnito sekiro.

— Kladivasta sekira z začeto dvojno vrtino za luknjo iz sivo-zelenega serpentinita (d. 13,4, š. 5, db. 5,6 cm), (t. 25: 19).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 71.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 311; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 3; Isti, 1986, 2 s; Teržan B. 1983, 51 ss, Abb. 3: 8.

235. ZGORNJA LOŽNICA

Obč. Slovenska Bistrica

V kraju je bilo najdenih dvoje kamnitih orodij:

— Odebeljena kalupasta sekira iz rjavo-zelene kamenine (d. 15,4, š. do 6, db. 3,6 cm), (t. 26: 1).
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 13.

— Ploščata kamnita sekira z zoženim čelom (d. 10,4, š. do 5,2, db. 1,4 cm), (t. 26: 2).
Najdena je bila pri cerkvi sv. Venčeslava.
Hrani jo Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 4.

LIT.: Pahič S. 1950, 170; Isti, 1956, 235; Isti, ANSl 1975, 311; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 16, 17.

236. PRIHOVA

Obč. Slovenska Bistrica

— Preluknjana kladivasta sekira (d. 18,8, š. 6,8, db. do 5 cm); inv. št. A 79, (t. 26: 3). Hrani Pokrajinski muzej Maribor.

LIT.: Pahič S. 1956, 235; Isti, ANSl 1975, 307; Isti, 1983 b, 39 ss, T. 1: 7.

237. MALAHORNA

Obč. Slovenska Bistrica

— Preluknjana kladivasta sekira — klin (d. 15, š. 4,6, db. 4 cm), (t. 26: 5). Hrani Narodni muzej Ljubljana; inv. št. 7105.

LIT.: Pahič S. ANSl 1975, 307; Isti, 1983 b, 43 s, T. 1: 2; Teržan B. 1983, 51 ss, Abb. 3: 7.

238. BREZJE pri Zrečah

Obč. Slovenska Bistrica

Na sedlastem prevalu mad Dravinjsko in Oplotniško dolino so bili leta 1954 pred Gorenjakovo domačijo v Brezju 13 odkriti antični in staroslovanski grobovi, med njimi štiri jame (A - D) s keramiko iz neo-eneolitskega obdobja. Istodobne ostaline bivališča s podobno keramiko so bili odkriti tudi pri izkopavanju bronastodobne gomile leta 1956 pri sosednji Sadekovi domačiji v Brezju na parc. št. 516, k.o. Brezje.

Bivalni prostor je bil približno pravokotne oblike in 12 krat 14 m velik in vglobljen v rumenkasto oziroma sivo-rjavo prodnato ilovico nekdanjih tal, pozneje pa izpolnjen s kulturno plastjo vijoličasto rjave barve. To, večinoma 30 cm debelo kulturno plast, je pozneje, morebiti ob nastanku gomile, prekrivala 5-10 cm nasuta plast rumene ilovice, nad katero se je pričenjala nasuta plast gomile. Grude ilovnatega premaza so ležale skoncentrirane v pasu vštric navidezne severne stene bivališča, proti jugozahodu pa se je nadaljevala plast ilnatega premaza v obliki jarka približno 2 m daleč. V podaljšku proti vzhodu sta bila precej globoko v sterilno plast segajoči jamici, verjetno sledi lesene konstrukcije bivališča. Povezana z njo pa so verjetno tudi približno 10 cm debela rdeče ožgana ilnata površina na tem odseku kakor tudi naloženi apnenčasti kamni.

Na jugovzhodnem delu so večino nekdanjih tal uničili bronastodobni grobovi, vendar se je kulturna plasta vezala na rdečo ožgano ilovico v vzhodnem predelu. Najdeni so prav tako ostanki oglja, ilnatega premaza in črepinj.

Največji del keramičnih ostalin izvira iz spodnje nasipne plasti gomil (sive in rjave prodnate ilovice), ki je videti deloma bolj humusna in predstavlja tako iz okolice odkopano nekdanjo površino tal s kulturnimi plastmi. Po tem se sklepa tudi na več bivališč.

Najdbe hrani Pokrajinski muzej Maribor.

Najdbe iz neo-eneolitskega bivališča pod bronastodobno gomilo:

— Kalupasta sekira iz sivkasto-zelenega amfibolitnega skrilavca (d. 8,5, š. do 5,9, db. 3,3 cm); inv. št. A 5505, (t. 26: 6).

— Fragment verjetno kalupaste sekire iz rumenkasto-sive kamenine (ohr. d. 5, š. do 3,6, db. 2 cm); inv. št. A 5514, (t. 26: 7).

— Fragmentirana ploščata sekira iz sivkasto-zelenega amfibolitnega skrilavca (ohr. d. 11,5, š. do 6,7, db. do 2,4 cm); inv. št. A 5503, (t. 26: 8).

— Ploščata sekirica — dleto iz rumenkasto-sive kamenine (d. 4,6, š. do 3,6, db. do 1,7 cm); inv. št. A 5508, (t. 26: 9).

— Ploščata sekirica — dleto iz zelenkasto-sive kamenine (d. 3,8, š. 3,4, db. do 1,2 cm); inv. št. A 5509, (t. 26: 10).

— Ploščata sekirica — dleto iz sivkasto-zelene kamenine (d. 3,4, š. do 3,7, db. do 1,2 cm); inv. št. A 5510, (t. 26: 11).

— Ploščata sekirica — dleto iz svetlo zelene lisaste kamenine (d. 5,8, š. do 3,2, db. do 1,6 cm); inv. št. A 5506, (t. 26: 12).

— Ploščata sekirica — dleto iz sivkasto-zelene kamenine (d. 4,5, š. 2, db. do 0,8 cm); inv. št. A 5507, (t. 26: 13).

— Fragmentiran čep (ohr. d. 2,1 cm); verjetno od kladivaste sekire; inv. št. A 5513, (t. 26: 14).

— Fragmentirana ploščata sekira iz sivkasto-zelenega amfibolitnega skrilavca izdelana iz oklesanega kosa kamenine (ohr. d. 19,6, š. do 9,6, db. 2,8 cm); inv. št. A 5501, (t. 26: 15).
— Fragmentirana ploščata sekira iz sivkasto-zelenega amfibolitnega skrilavca (ohr. d. 9,5, š. do 4,3, db. do 1,1 cm); inv. št. A 5504, (t. 26: 16).
— Fragmentiran predmet iz zelenkasto-sive kamenine; ena stran je videti zglajena, druge kažejo sledove naravnih odcepkov z rjavimi progami po površini (vel.: 4,8 x 4,6 cm); inv. št. A 5515, (t. 26: 17).
— Praskalo polkrožne oblike iz rjavkasto-sive kamenine (d. 2,4, š. do 1,4, db. do 0,5 cm); inv. št. A 5512, (t. 26: 18).
— Trikotna konica iz temno sive kamenine; na vseh straneh so vidne obojestranske retuše po robovih in površini (d. 1,9, š. do 1,2, db. do 0,3 cm); inv. št. A 5511, (t. 26: 19).

LIT.: Pahič S. 1955 b, 324; Isti, 1956, 227 ss, T. I: 1-13; Isti, 1962-63, 249 ss; Isti, Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami, Razprave - Disertationes VI, 1. razr. SAZU, 1969 215-309; Isti, ANSl 1975, 307; Isti, 1983 b, 39 ss, 46; Isti, 1973 (1975), 12 ss; Pahič V. 1989, 181 s, sl. 1.

239. BRINJEVA GORA

Obč. Slovenska Bistrica

Na južnem pobočju zahodnega dela Brinjeve gore pod razvalinami gradu Freudenberg je kmet S. Klančnik pri saditvi drevja na parc. št. 391, k.o. Zreče, našel kamnito sekiro. Po S. Pahiču ima sekira oznako Sp. Zreče, po B. Teržanovi pa Brinjeva gora.

— Ploščata sekira iz lisaste rjavo-zelene kamenine (d. 9,6, š. do 4,8, db. 2,2 cm), (t. 26: 4).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor; inv. št. A 1763.

LIT.: Pahič S. *Var. spom.* VII, 1958-59 (1960), 316, T. I: 7; Isti, 1973 (1975), 12 ss; Isti, 1981, 71 ss; Isti, 1990, 3 ss; Pahič V. 1989, 182, sl. 1; Teržan B. 1983, 51 ss, Abb. 3: 6.

240. ZREČE

Obč. Slovenske Konjice

V kraju in okolici sta najdeni posamično dve kamniti sekiri, leta 1954 pa so bili pri gradnji Zupančičeve hiše na parc. št. 649/6, k.o. Zg. Zreče, v globini 1,2 m najdeni kosi razbitih glinastih posod, del kamnite sekire, ožgana ilovica in koščki oglja iz pozno neolitskega časa. Ali gre za osamljen objekt ali večjo naselitev iz tega časa, za sedaj še ni znano.

Najdbe hrani Pokrajinski muzej Maribor (inv. št. A 48, A 1397-A 1412), razen kamnite sekire (t. 27: 4), ki jo hrani Pokrajinski muzej Ptuj (inv. št. P 30828).

Opis najdb:

— Ploščata kamnita sekira iz sivo-zelene kamenine (d. 17,7, š. 7,4, db. 3,7 cm); inv. št. P 30828, (t. 27: 4).
Našel jo je F. Ferk v gozdu pri Zrečah.
Hrani Pokrajinski muzej Ptuj.
— Ploščata sekirica — dleto iz rjave kamenine (d. 6,3, š. do 5, db. do 1,9 cm); inv. št. A 48, (t. 27: 5).
Hrani Pokrajinski muzej Maribor.
— Fragment sekire iz lisasto zelenega porfirita (ohr. vel.: 5 x 4,3 cm); inv. št. A 1397, (t. 27: 6).

LIT.: Ferk F. Mitt. Hist. Ver. St. 40, 1892, XII; Saria B., Klemenc J. 1939, 71; Pahič S. 1955 a, 258 ss, T. 1-16; Isti, 1962-63, 349; Isti, ANSl 1975, 296; Isti, 1973 (1975), 12 ss; Teply B. Dravski bobri 2, 1957, št. 4, 11; Korošec J. 1956 b, 12; Isti, 1960 b, 10.

241. VITANJE

Obč. Slovenske Konjice

— Preluknjana kladivasta sekira iz sive lisaste kamenine - tonalita (d. 13,2, š. 5,8, db. 4,4 cm); inv. št. 178, (tg. 27: 1).
Hrani Pokrajinski muzej Celje.

— Preluknjana kladivasta sekira iz črno-sive kamenine – bazalta (d. 10, š. 5,5, db. do 4,4 cm); inv. št. 179, (t. 27: 2).
Hrani Pokrajinski muzej Celje.

LIT.: Prähistorische Sammlung 1, Cilli, 50, 53 (rokopis v Pokrajinskem muzeju Celje); Hoernes M. *Mitt. Anthr. Ges.* 17, 1887, 84; Kovačič F. 1926 a, 3; Cillier Zeitung, 1936, št. 26; Bolta L. ANSl 1975, 295; Pahič S. 1986, 5.

242. KONJIŠKA VAS

Obč. Slovenske Konjice

Učenci Osnovne šole Slovenske Konjice so našli leta 1976 kamnito sekiro približno 50 m jugovzhodno od lovske koče nad Konjiško vasjo, na parc. št. 1394, 1395, 1399/2, vse k.o. Konjiška vas, last Lovske družine Slovenske Konjice.

— Preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelenega serpentinita (d. 11,2, š. 5,9, db. 4,2 cm), (t. 27: 3). Hrani jo Osnovna šola Slovenske Konjice.

LIT.: Pirkmajer D. *Var. spom.* 27, 1985, 193, sl. 4.

243. TEPANJE

Obč. Slovenske Konjice

Naturhistorisches Museum na Dunaju hrani kamnito sekiro od tod, kupljeno leta 1915 (inv. št. 48194).

LIT.: Bolta L. ANSl 1975, 290.

244. ZBELOVO

Obč. Slovenske Konjice

Na njivi s parc. št. 1223/2 k.o. Zbelovska gora sta lastnika Jernej in Alojz Svete, Zbelovo št. 13, pri oranju že pred drugo svtovno vojno in po njej pobirala kamnite predmete, med njimi tudi kamnito sekiro in kopačo (t. 27: 7, 8). Kustos Pokrajinskega muzeja v Mariboru Stanko Pahič je leta 1954 sondiral na njivi s parc. št. 1223/2 in 1232/2, k.o. Zbelovska gora ter dokazal eneolitsko naselbino. Naselbina leži na ploski kopi enega izmed grebenov terciarne kotline med jugovzhodnim Pohorjem in reko Dravinjo severno nad vasjo Zbelovo (nadm. v. 322 m 55 m nad dolino Dravinje). Na prisojnih pobočjih so bile ugodne lege za obdelovanje zemlje, vodja v bližini, grebeni proti severu pa verjetno gozdnati in ugodni za lovišča, čeprav lov po dosedanjih najdbah ni dokazan.

Naselbino je sestavljalo več stanovanjskih objektov, verjetno z lesom obloženih in pokritih jam, nepravilne pravokotne, rombične in banjaste oblike, vkopanih v prodnato plast, ki je pokrivala mivkasto peščeno osnovo. Najdeni so ostanki rdečkasto ožganega lepa, oglenine, keramike in kamniti predmeti.

Najdbe hrani Pokrajinski muzej Maribor.

Opis najdb:

— Preluknjana kladivasta sekira iz serpentina, izdelana iz gomoljastega prodnika (d. 14, š. 7,4, db. 5,6 cm), (t. 27: 7).

— Preluknjana sekira — kopača iz serpentinita (d. 11,6, š. 6,6, db. 2,6 cm), (t. 27: 8).

— Fragmentirana ploščata sekirica — dleto iz sivo-zelenega gnjasa (ohr. d. 4, š. 2, db. do 1,1 cm); sel. pr. A; inv. št. A 1413, (t. 27: 19).

— Fragmentirano rezilce iz klesanega kresilnika rjavo-sive barve; selišćni prostor A, inv. št. A 1414, (t. 27: 20).

— Fragmentirana preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelenega serpentinita (š. 5,9, db. 4,7 cm); sel. pr. B; inv. št. A 1441, (t. 27: 10).

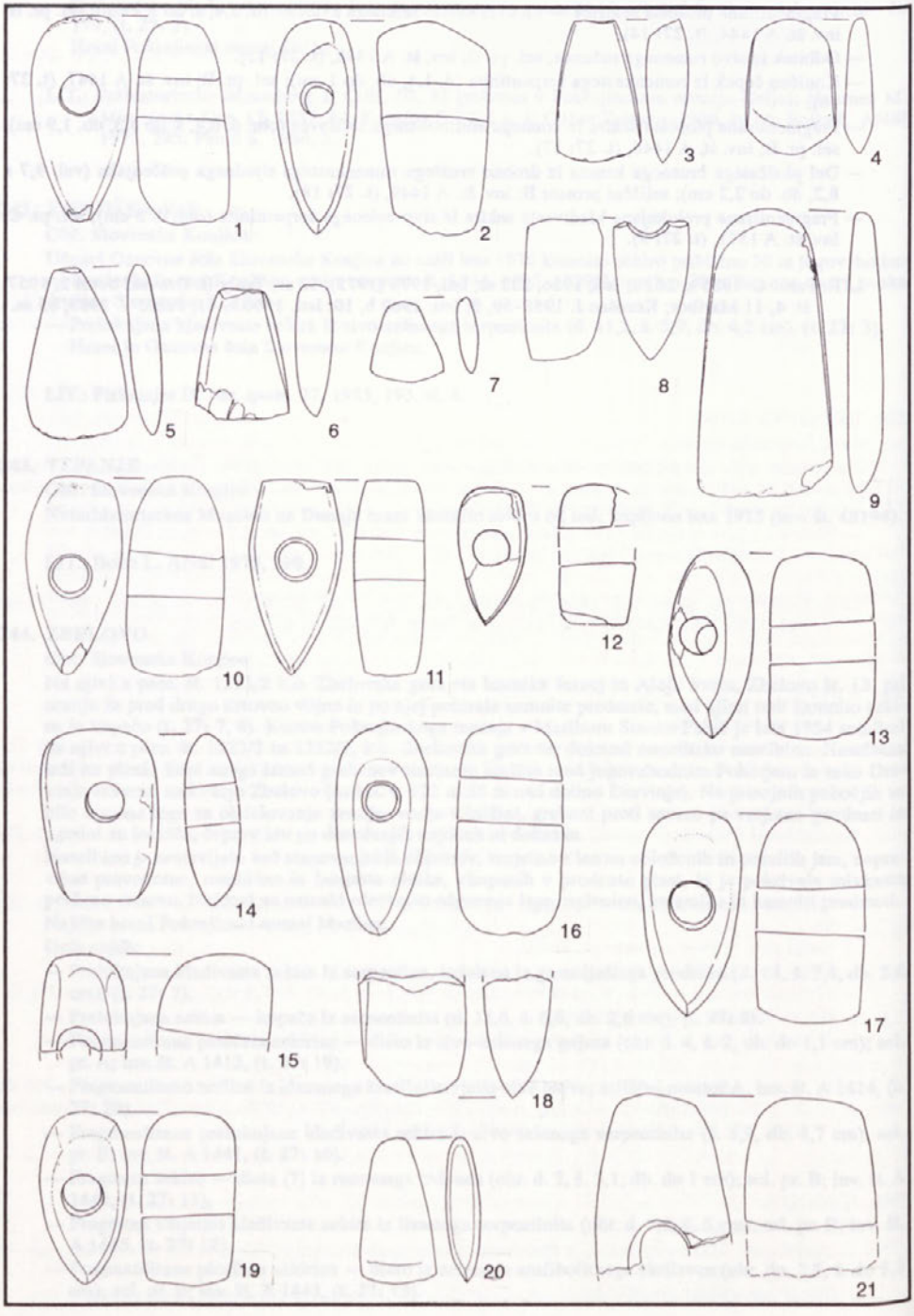
— Fragment sekire — dleta (?) iz rumenega roženca (ohr. d. 2, š. 3,1, db. do 1 cm); sel. pr. B; inv. št. A 1442, (t. 27: 11).

— Fragment verjetno kladivaste sekire iz lisastega serpentinita (ohr. d. 7,8, š. 5 cm); sel. pr. B; inv. št. A 1445, (t. 27: 12).

— Fragmentirana ploščata sekirica — dleto iz zelenega amfibolitnega skrilavca (ohr. do. 2,5, š. do 3,3 cm); sel. pr. B; inv. št. A 1443, (t. 27: 13).

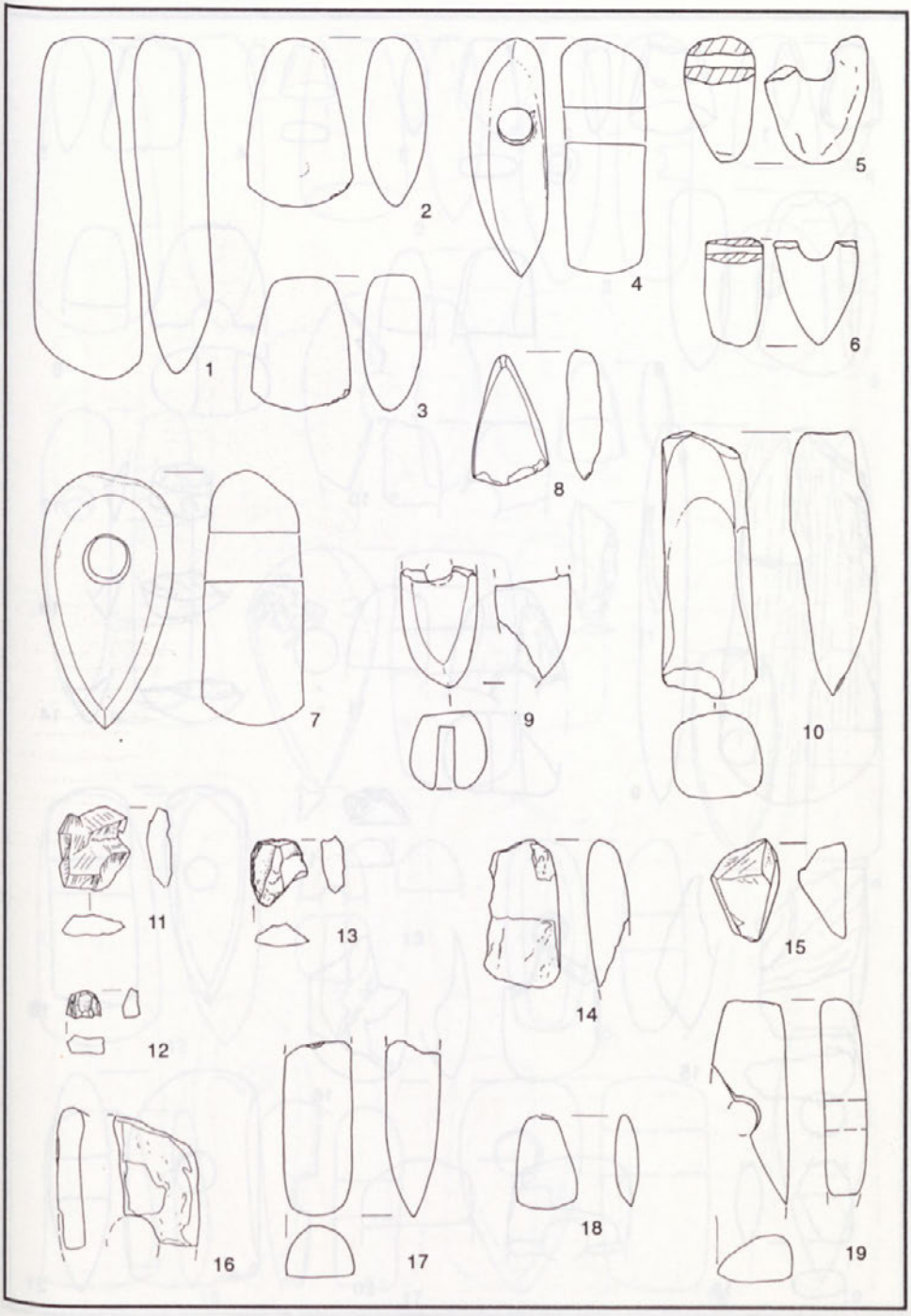
— Fragmentirana ploščata sekirica — dleto iz svetlo zelenega kvarcita (d. 3,4, š. do 3,2 cm); sel. pr. B; inv. št. A 1444, (t. 27: 14).
— Odbitek iz sivo rumenega roženca; sel. pr. B; inv. št. A 1448, (t. 27: 15).
— Koničen čepek iz rumenkastega serpentinita (d. 1,4, db. do 1 cm); sel. pr. B; inv. št. A 1447, (t. 27: 16).
— Fragmentirana ploščata sekira iz zrnatega amfibolitnega skrilavca (ohr. d. 6,4, š. do 5,3, db. 1,9 cm); sel. pr. B; inv. št. A 1446, (t. 27: 17).
— Del ploščatega brusnega kamna iz drobno zrnatega rumenkastega sljudnega peščenjaka (vel. 9,7 x 8,2, db. do 2,2 cm); seliščni prostor B; inv. št. A 1449, (t. 27: 18).
— Fragmentirana preluknjana kladivasta sekira iz sivo-zelenega serpentinita (ohr. d. 5 cm); sel. pr. C; inv. št. A 1571, (t. 27: 9).

LIT.: Pahič S. 1955 a, 261 s; Isti, 1956, 232 ss; Isti, 1973 (1975), 12 ss; Teply B. Dravski bobri 2, 1957, št. 4, 11 Maribor; Korošec J. 1958-59, 9; Isti, 1960 b, 10; Isti, 1960 a, 41; Pahič V. 1983, 85 ss.

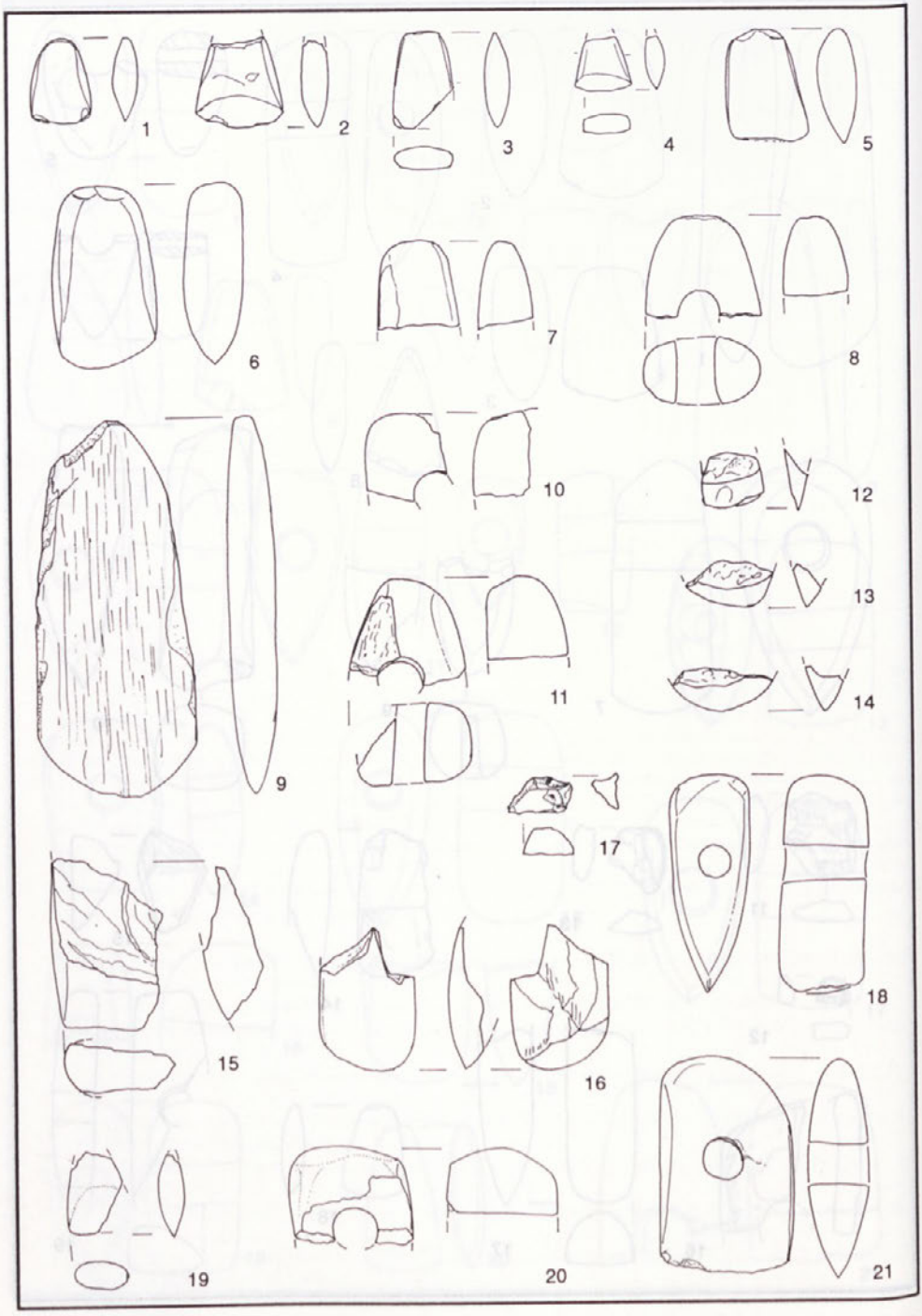
T. 1: 1 Budinci, 2 Stanjevci, 2–9 Markovci v Prekmurju, 10, 11 Čepinci, 12 Grad, 13 Večeslavci, 14 Gerlinci, 15 Cankova, 16 Gorica, 17–21 Puconci. Kamen. M. 1:4.

Pl. 1: All stone.

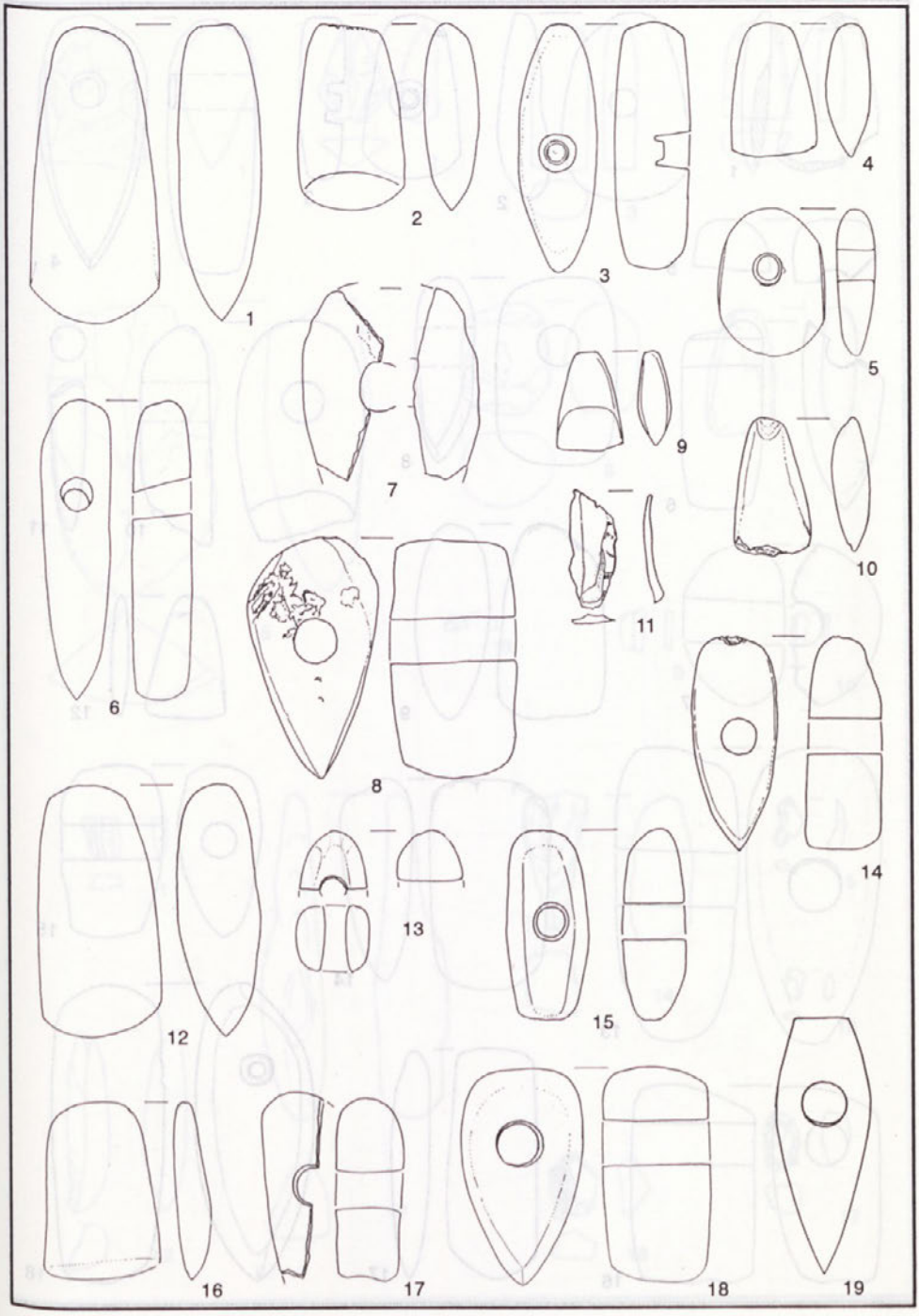

T. 2: 1 Seboborci, 2, 3 Suhi vrh, 4 Moravci, 5 Čičečka vas, 6 Prosenjakovci, 7 Bogojina – Babošovo polje, 8 Bukovnica – Seča, 9 Bukovnica – Vlasunjek, 10 Bukovnica – Obrižc, 11 Bukovnica – Trebež, 12 Bukovnica – okolica, 13–17 Bukovnica – Breg, 18, 19 Bukovnica – Žgaline. Kamen. M. 1:4.

Pl. 2: All stone.

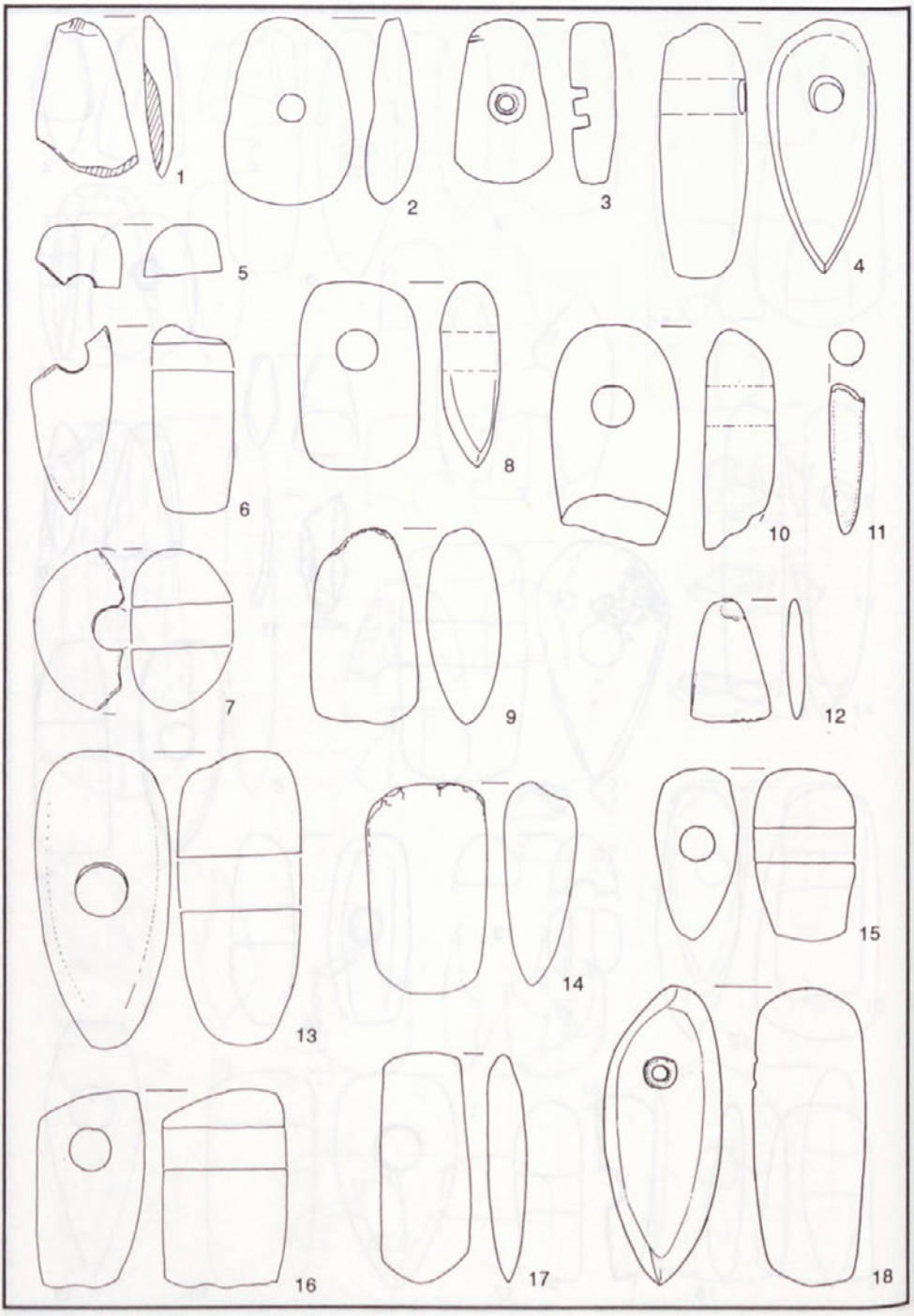

T. 3: 1–17 Bukovnica – Kot, 18 Tešanovci, 19–21 Filovci. Kamen. M. 1:4.
Pl. 3: All stone.

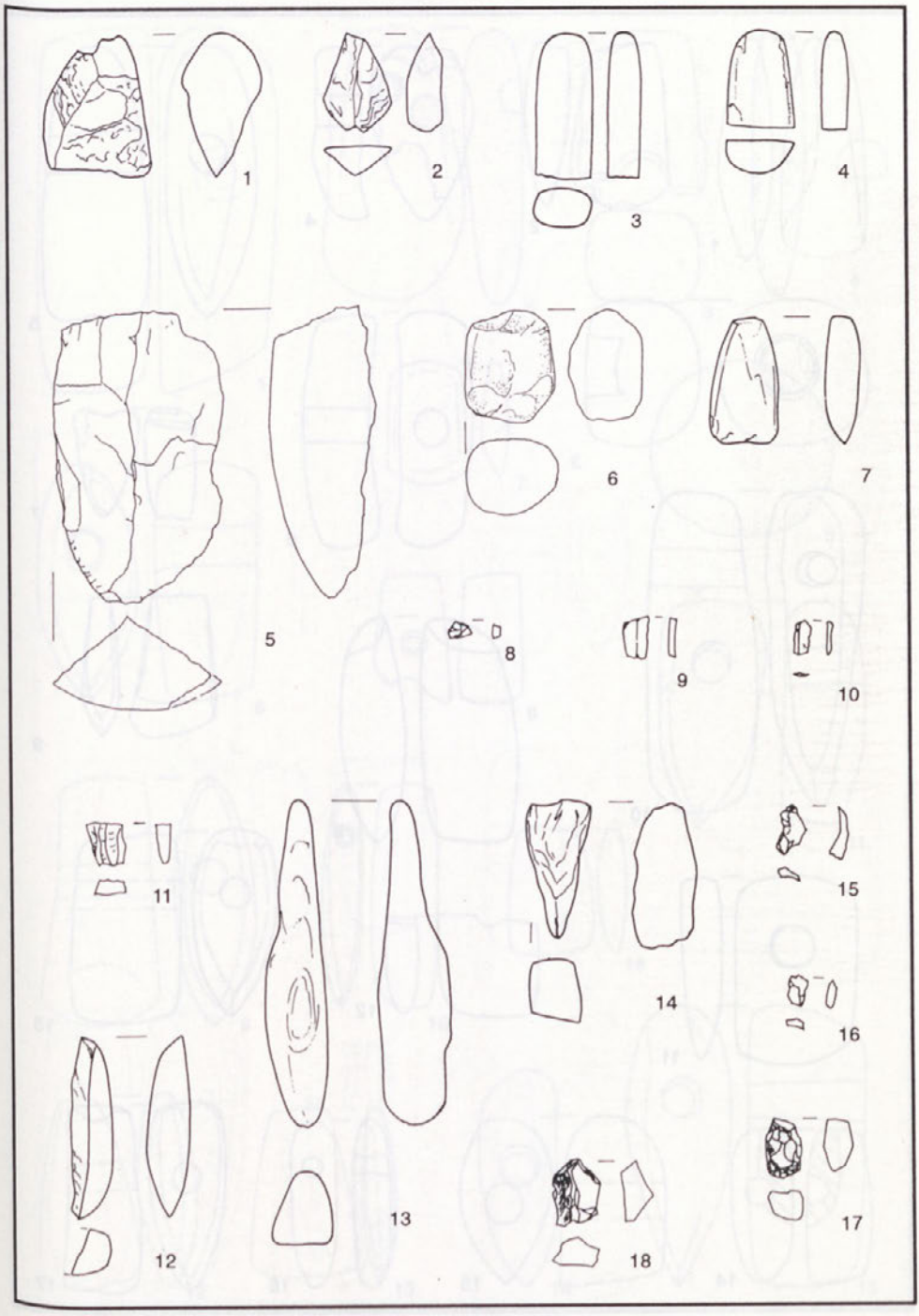
T. 4: 1–3 Gančani, 4 Lipovci, 5 Bratonci, 6 Lipa, 7, 8 Strehovci, 9–11 Dobrovnik, 12 Turnišče v Prekmurju, 13 Črenšovci, 14, 15 Gomilica – Sela, 16–19 Mala Polana. Kamen. M. 6 = 1:6; ostalo = 1:4.

Pl. 4: All stone.

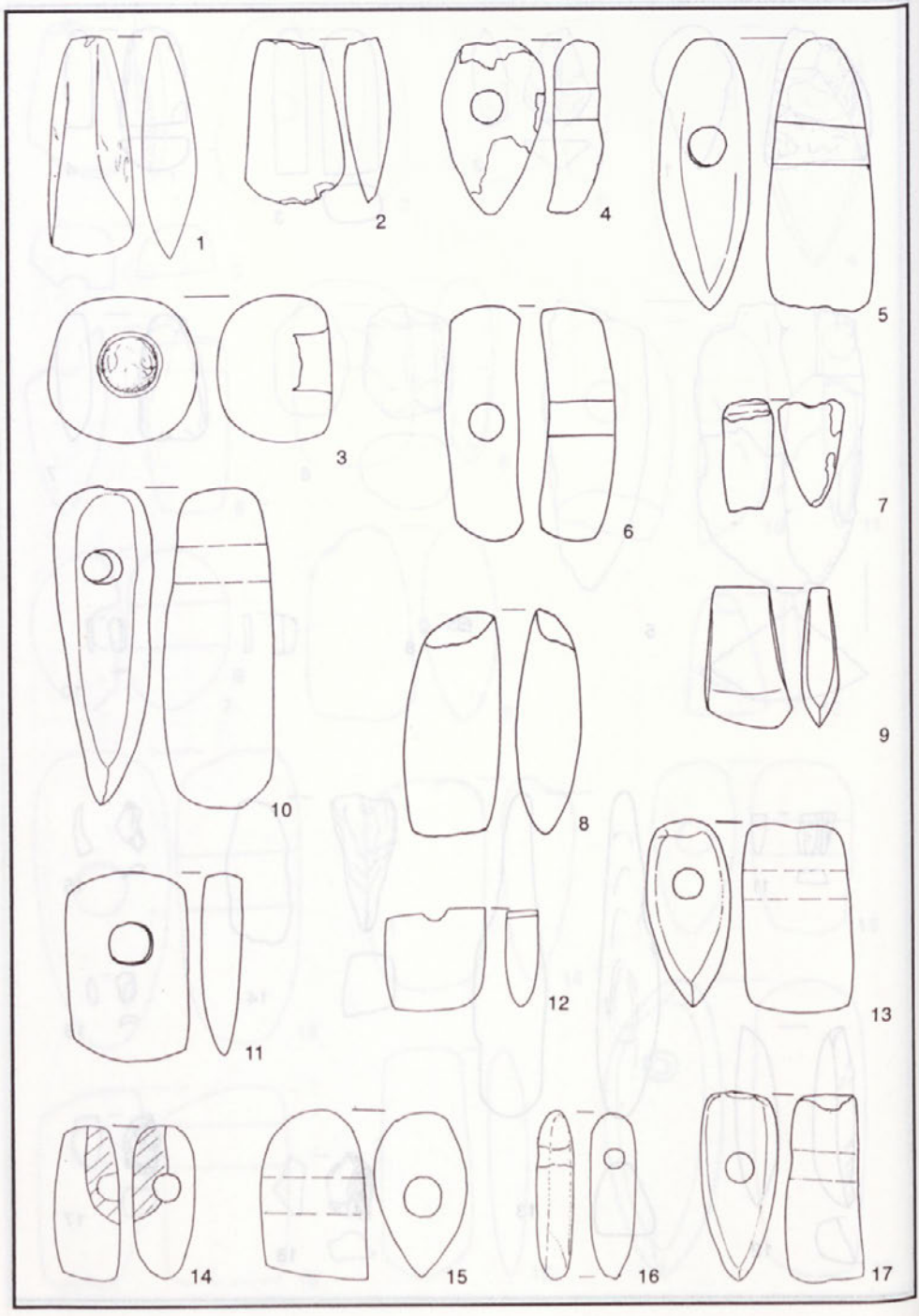

T. 5: 1-4 Kobilje, 5-7 Dolga vas, 8, 9 Lendava, 10 Dolnji Lakoš, 11 Tri mlini, 12 Pince, 13 Dolina,15 Razkrižje, 16-18 Gibina. Kamen. M. 1:4.

Pl. 5: All stone.

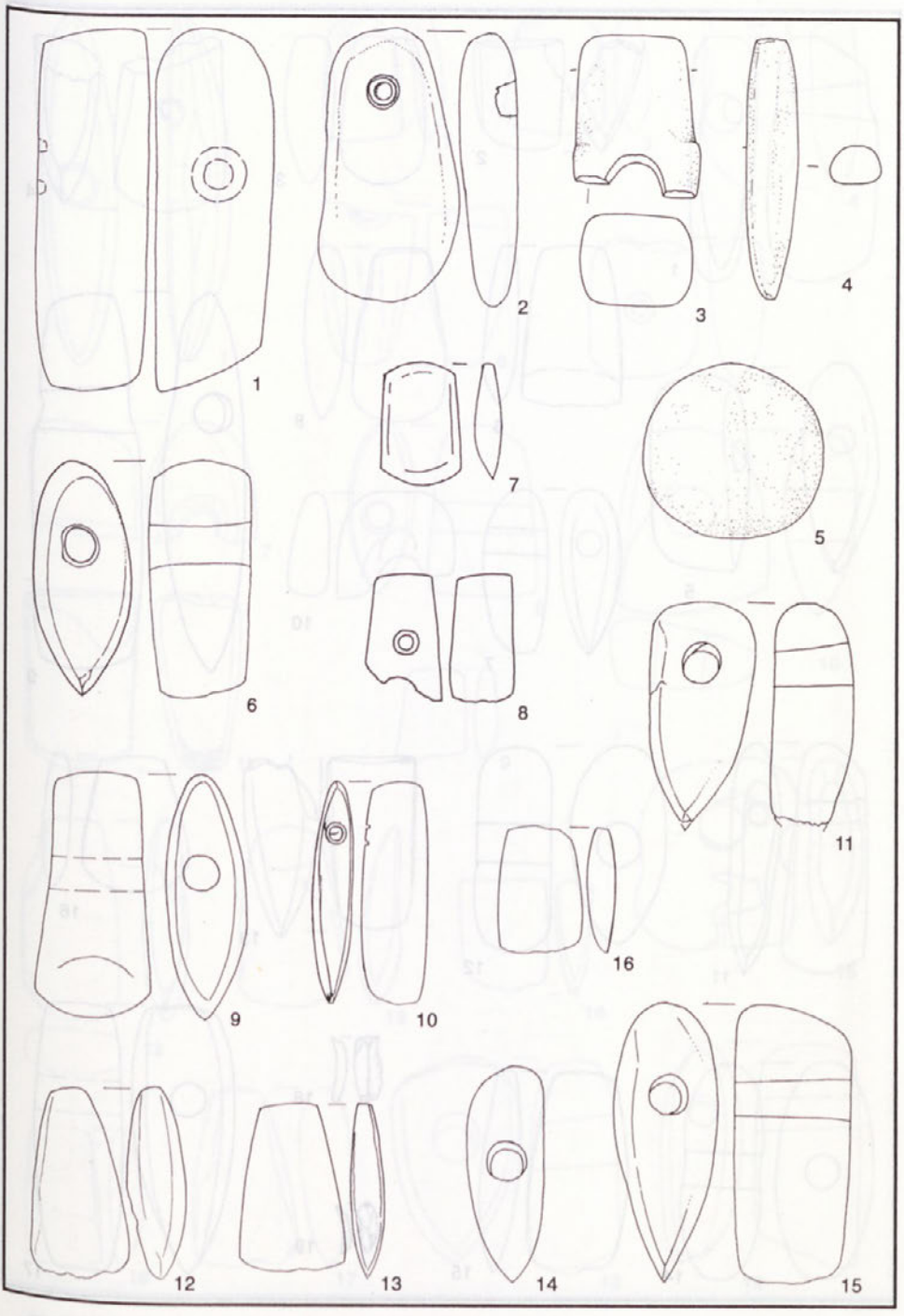

T. 6: Šafarsko. Kamen. M. 1:4.
Pl. 6: All stone.

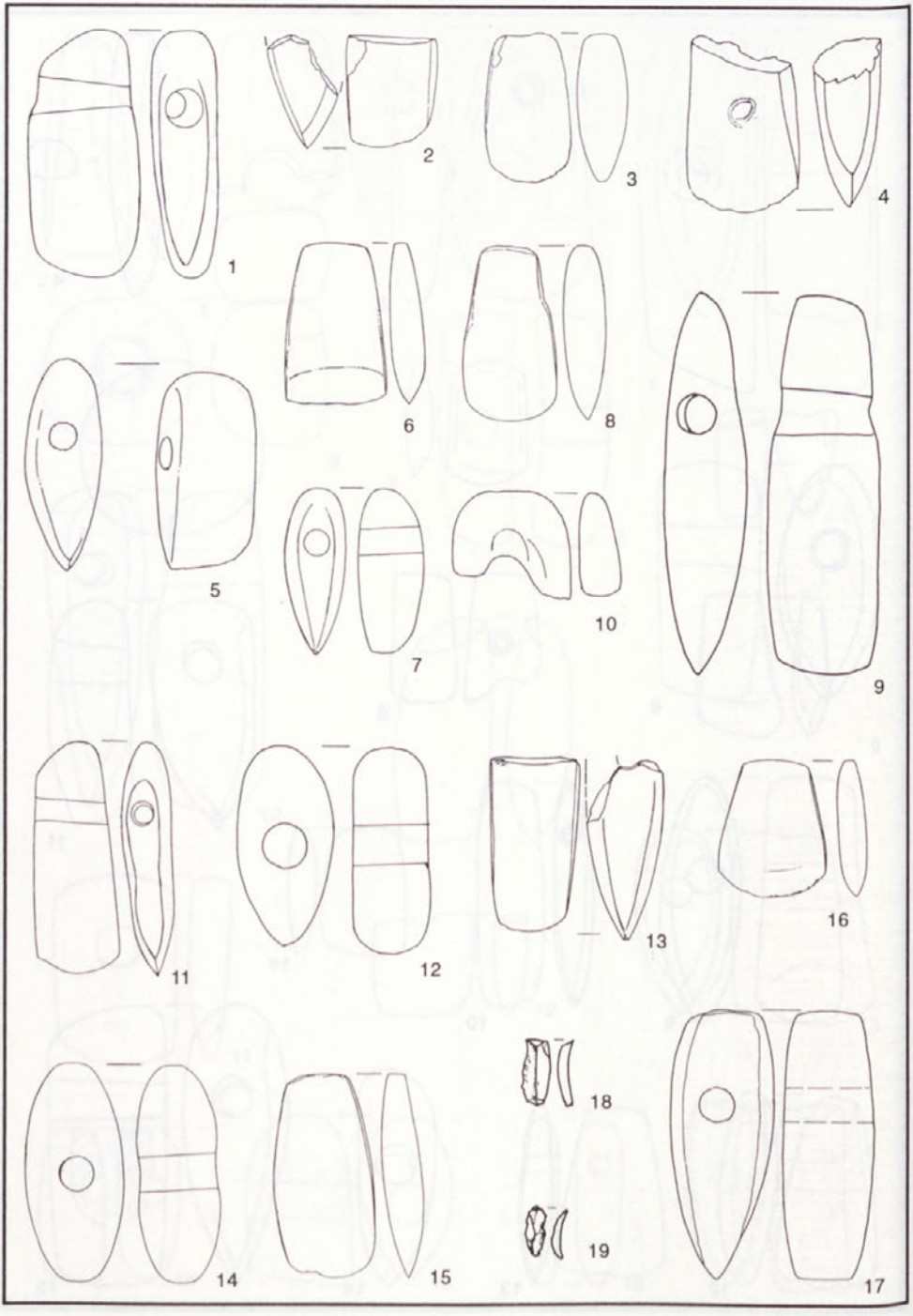
T. 7: 1 Norščinci, 2, 3 Veržej, 4 Lukavci, 5–7 Ljutomer, 8, 9 Bučkovci, 10 Bunčani, 11 Slamnjak, 12 Biserjane, 13 Prcetinci, 14, 15 Selišči, 16, 17 Rožiki vrh. Kamen. M. 1:4.

Pl. 7: All stone.

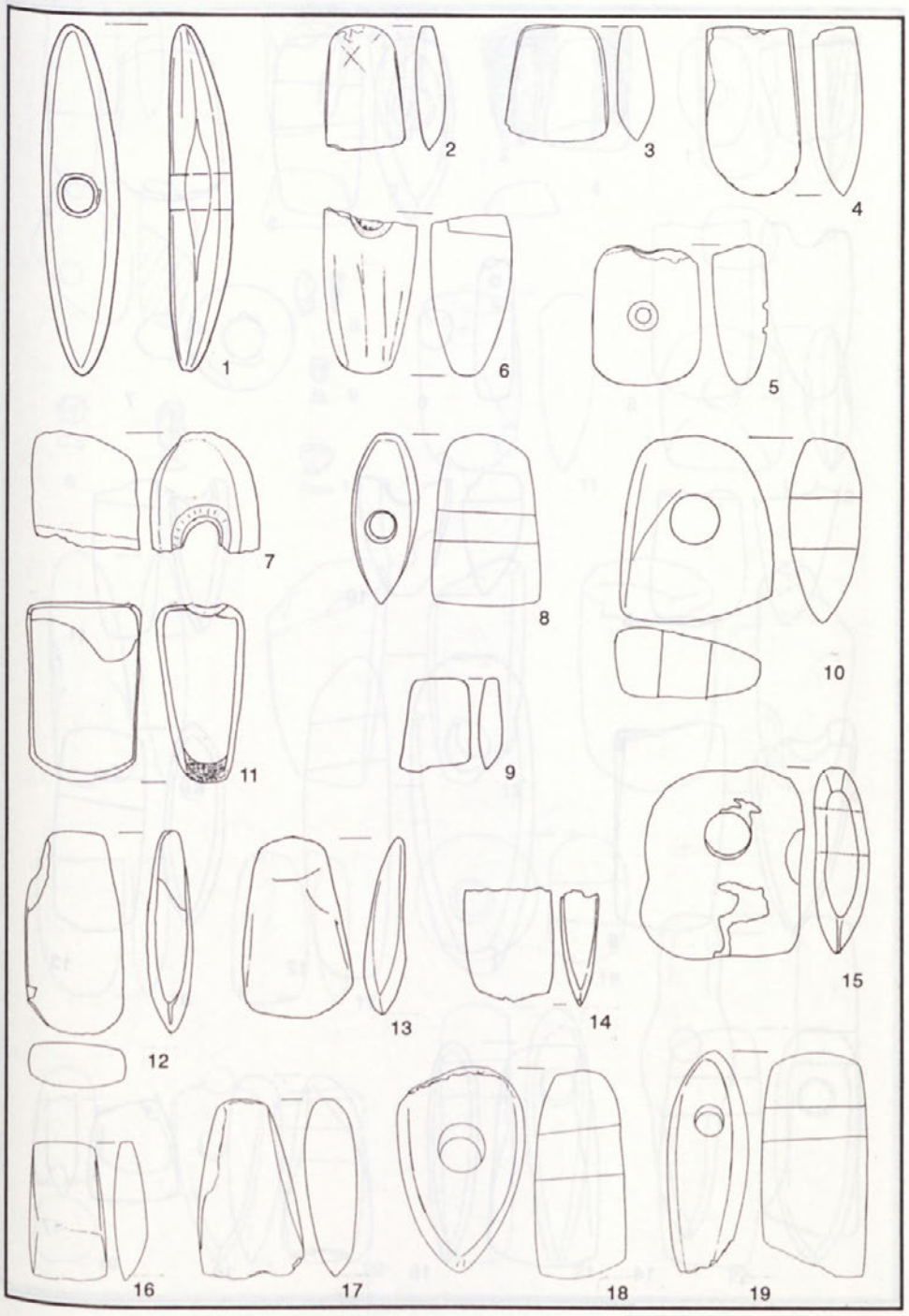
T. 8: 1, 2 Žihlava, 3–5, Očeslavci, 6–8 Negova – Janžev vrh, 9, 10 Negovski vrh, 11 Videm ob Ščavnici, 12 Galušak, 13 Kraljevci, 14, 15 Radenci, 16 Radenski vrh. Kamen. M. 3–5 = 1:3; ostalo = 1:4.

Pl. 8: All stone.

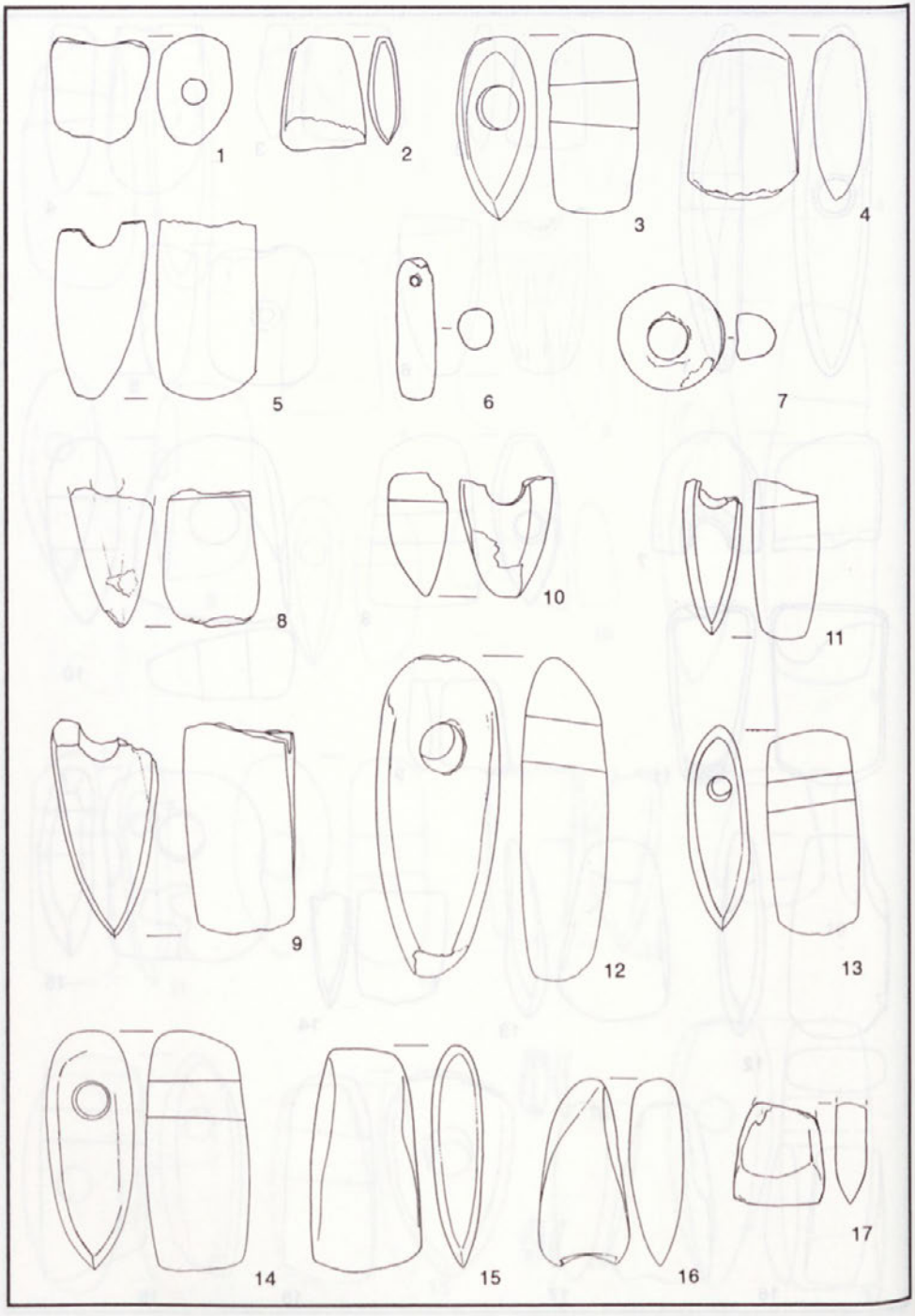
T. 9: 1,2 Kunova, 3 Kapelski vrh, 4 Okoslavci, 5 Središče (po fotografiji: Kovačič, Središče), 6, 7 Grabe, 8, 9 Obrež, 10 Pušenci, 11–13 Frankovci, 14, 15 Hum, 16 Pavlovci, 17–19 Pavlovski vrh. Kamen. M. 1:4.

Pl. 9: All stone.

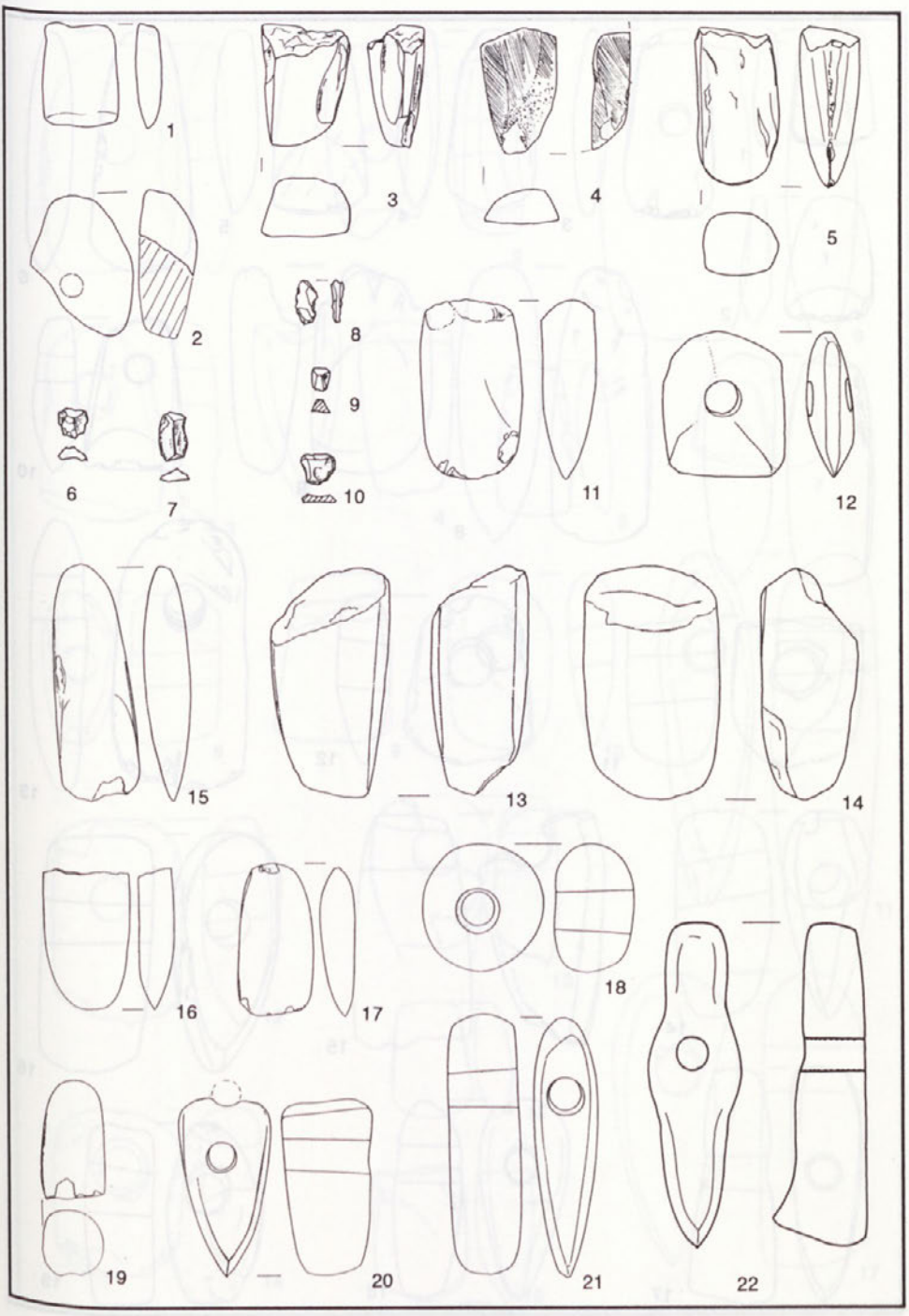
T. 10: 1 Libanja, 2 Veliki Brebrovnik, 3–5 Miklavž pri Ormožu, 6 Vuzmetinci, 7 Spodnji Ključarovci, 8, 9 Kog, 10 Gornji Ključarovci, 11, 12 Lahonci, 13–19 Tomaž pri Ormožu. Kamen. M. 1:4.

Pl. 10: All stone.

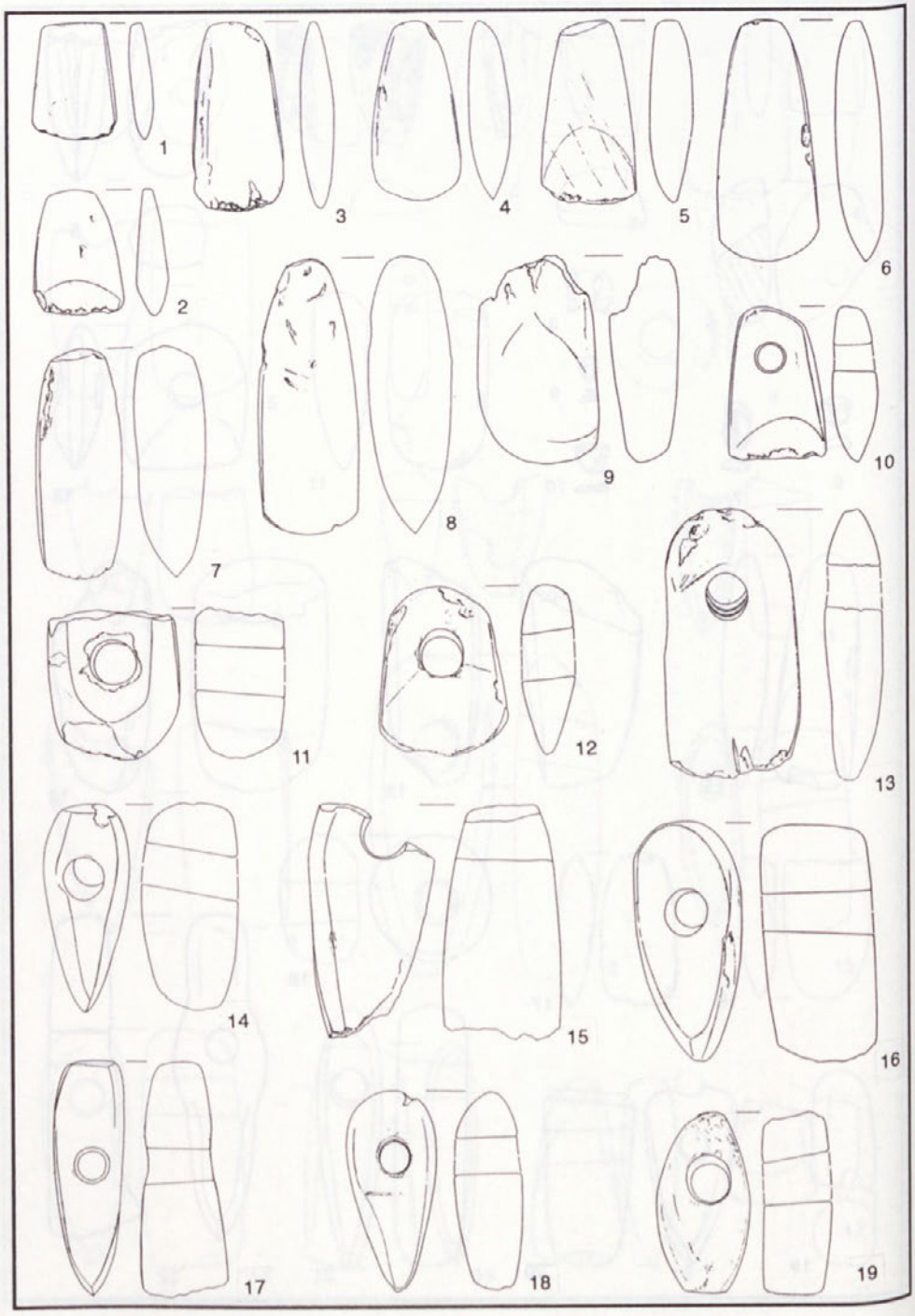

T. 11: 1 Senik, 2 Savinjski vrh, 3, 4 Savci, 5 Strjanci, 6, 7 Preclava, 8, 9 Sodinci, 10, 11 Drakšl, 12 Osluševci, 13 Podgorci, 14–17 Mihovci. Kamen. M. 1:4.

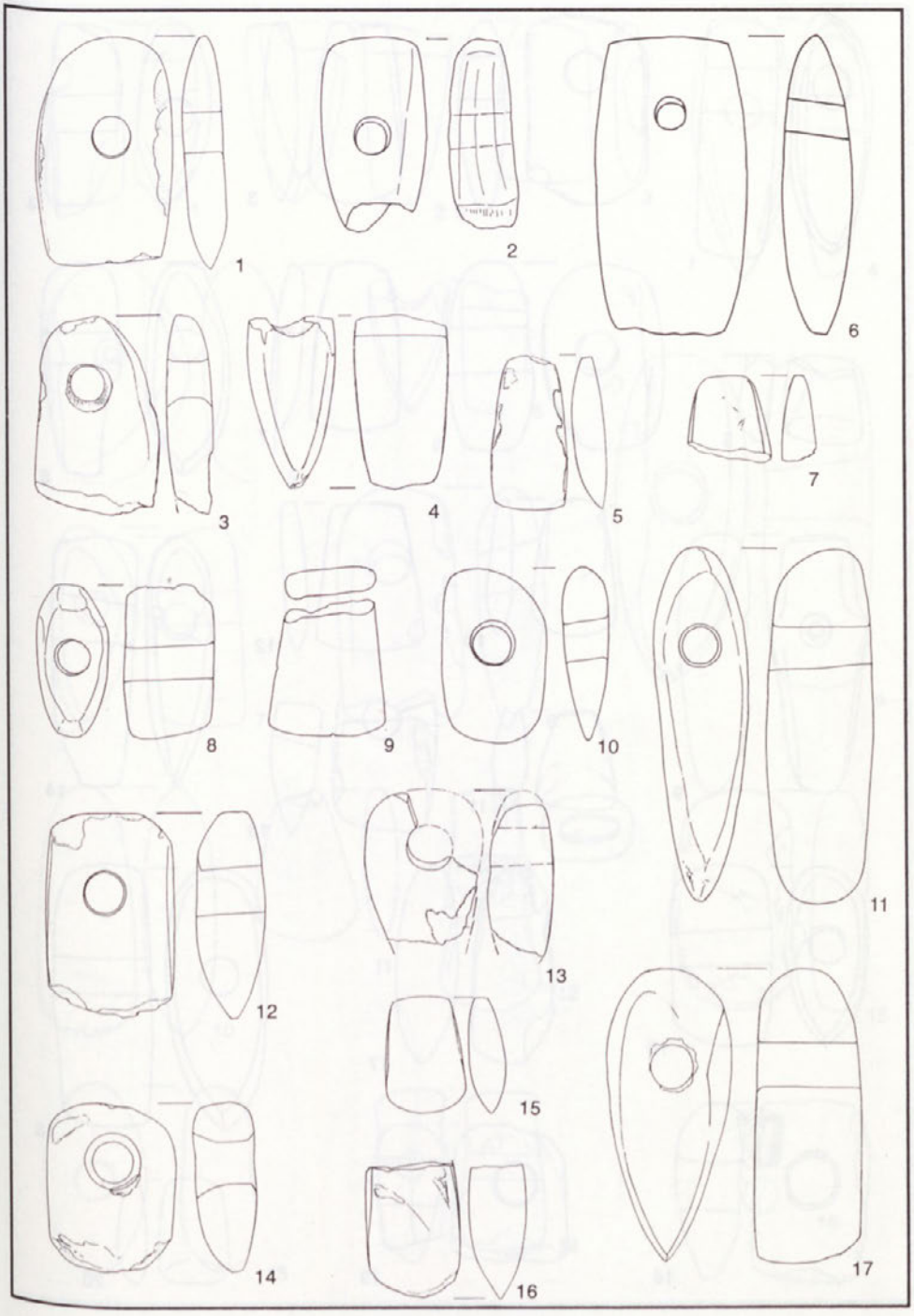
Pl. 11: All stone.

T. 12: 1–4 Hardek, 15–22 Ormož. Kamen. M. 1:4.
Pl. 12: All stone.

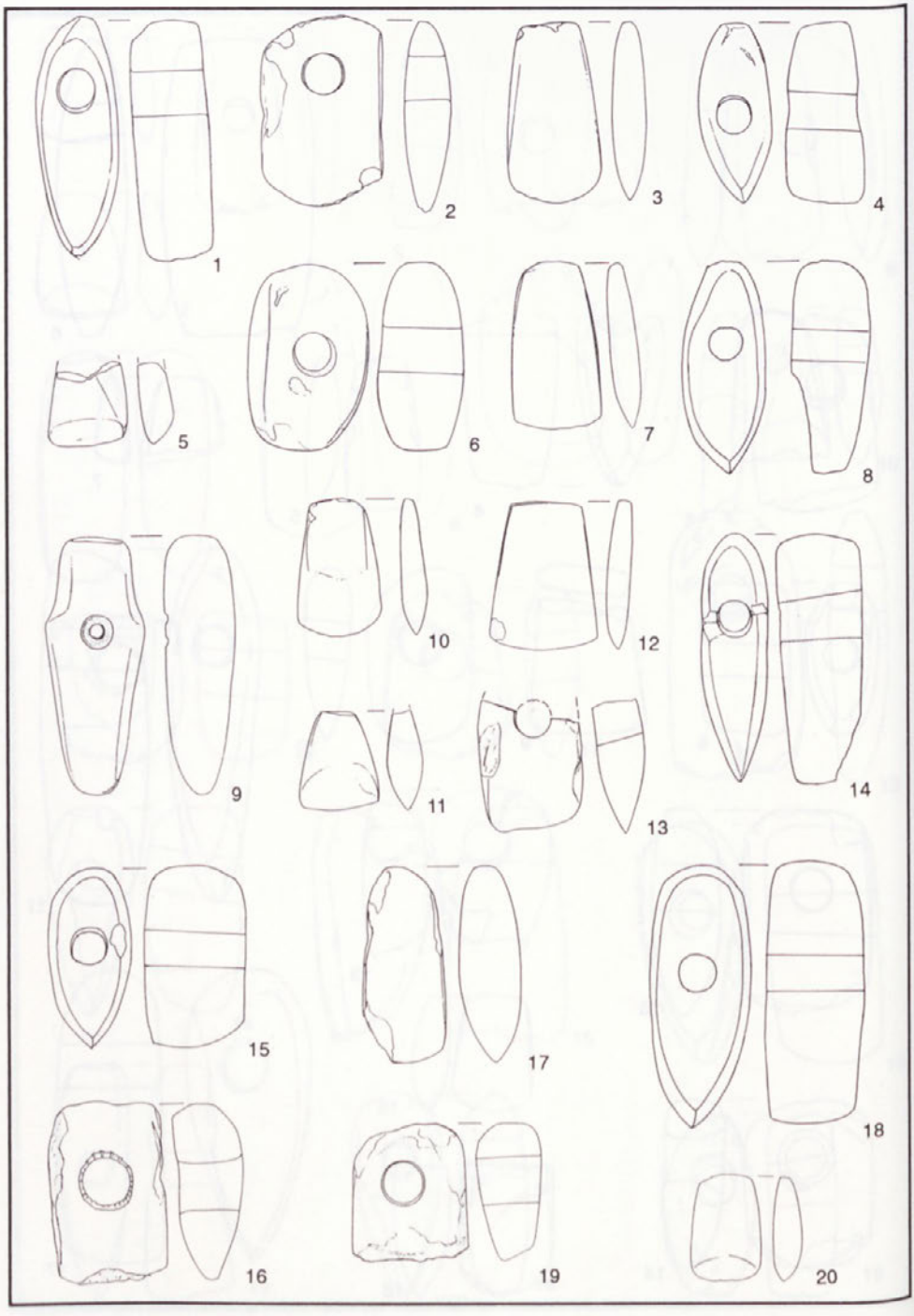

T. 13: 1–19 Ormož (Joanneum Graz). Kamen. M. 1:4.
Pl. 13: All stone.

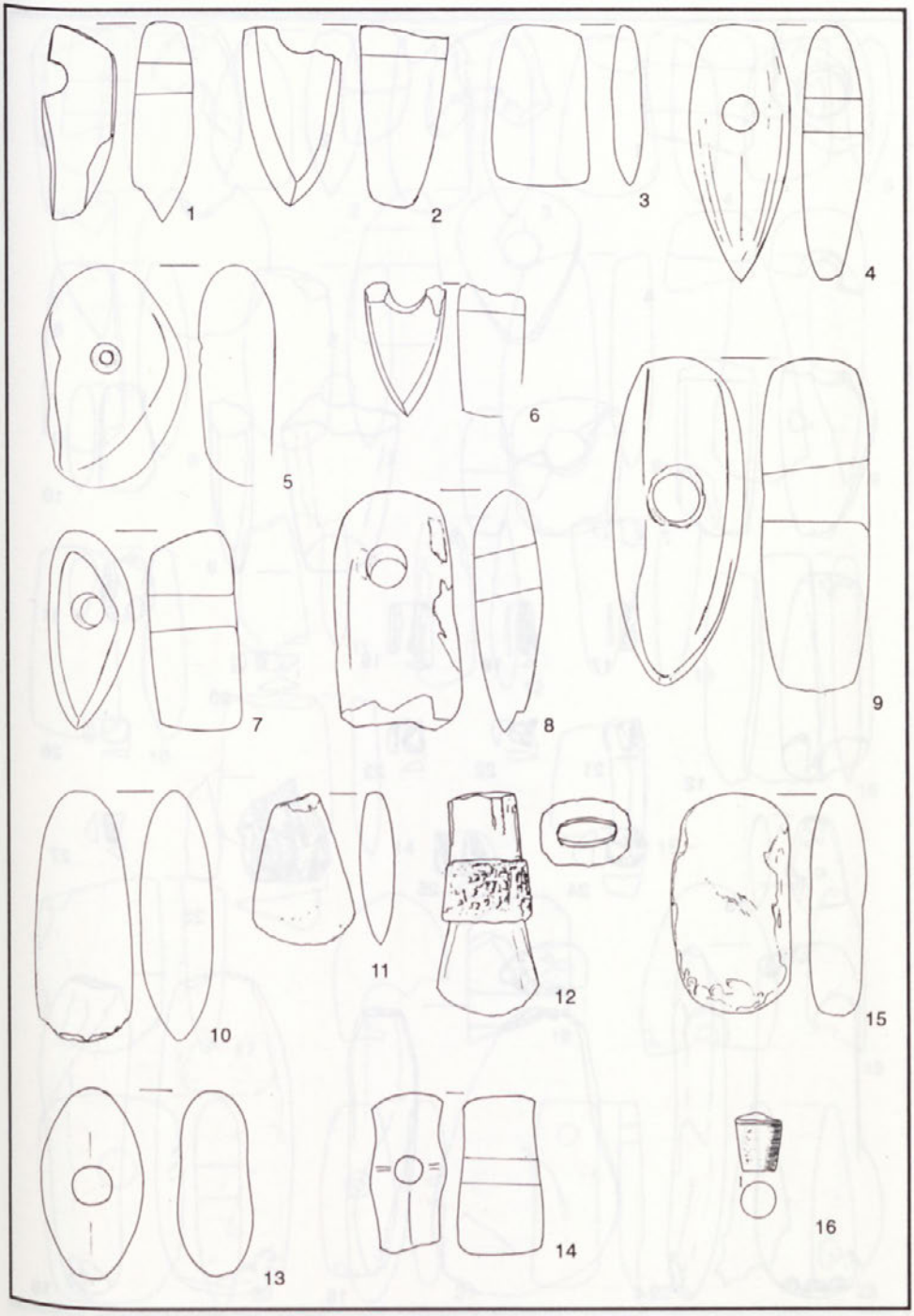
T. 14: 1 Zamušani, 2 Gorišnica, 3–5 Zavrč, 6 Florijan, 7 Belski vrh, 8 Moškanjci, 9–10 Hrastovec (Haloze), 11 Spuhlja, 12–14 Markovci pri Ptuju, 15 Gorca, 16 Majski vrh, 17 Ljubstava. Kamen. M. 1:4.

Pl. 14: All stone.

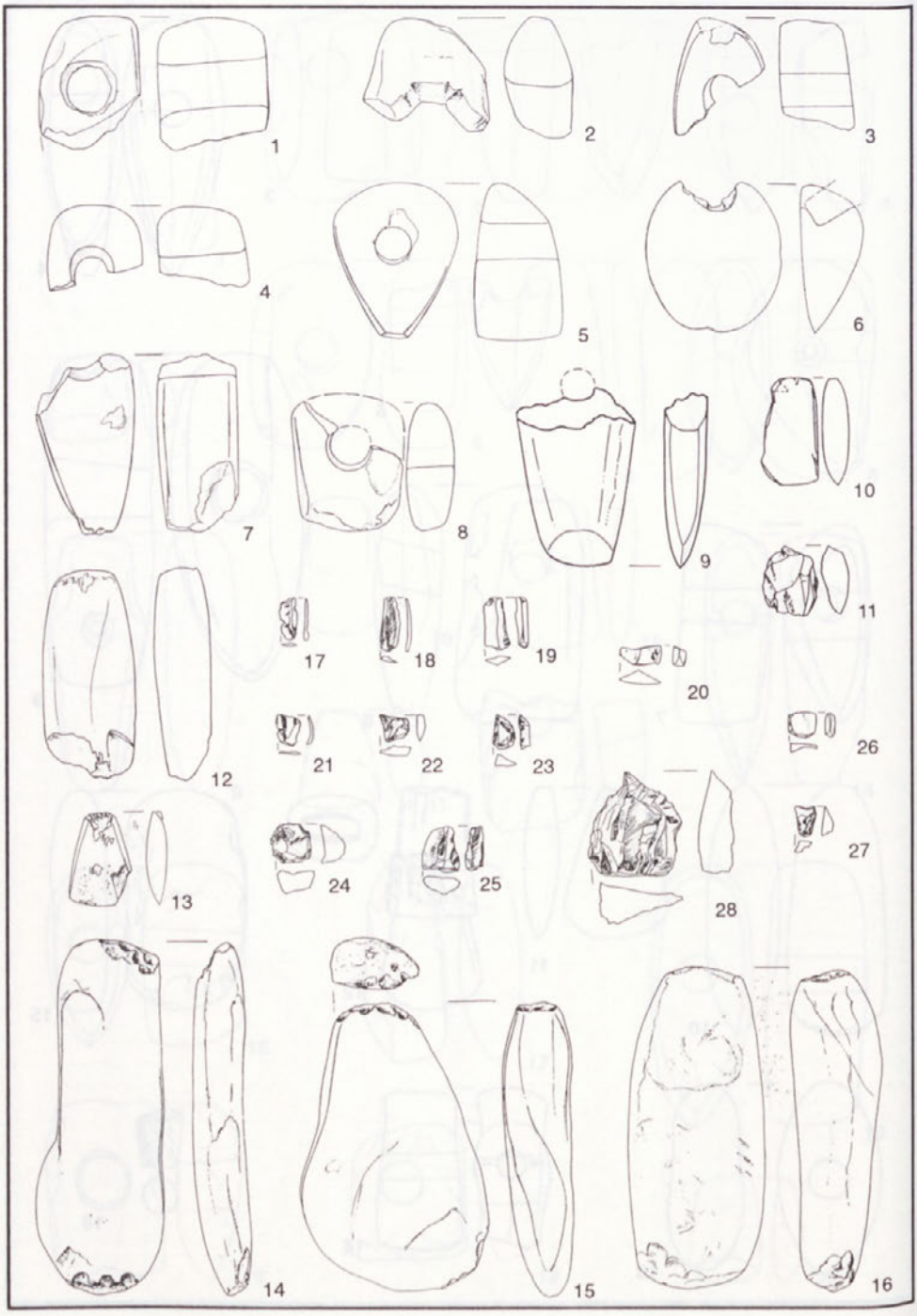
T. 15: 1–5 Zgornji Leskovec, 6 Velika Varnica – Sv. Avguštin, 7 Velika Varnica, 8 Cirkulane, 9 Veliki Okič, 10, 11 Mali Okič, 12–14 Gruškovje, 15 Sedlašek, 16 Zakl – Nova Cerkev, 17, 18 Žetale, 19 Donačka gora, 20 Nadole –Sv. Mohor. Kamen. M. 1:4.

Pl. 15: All stone.

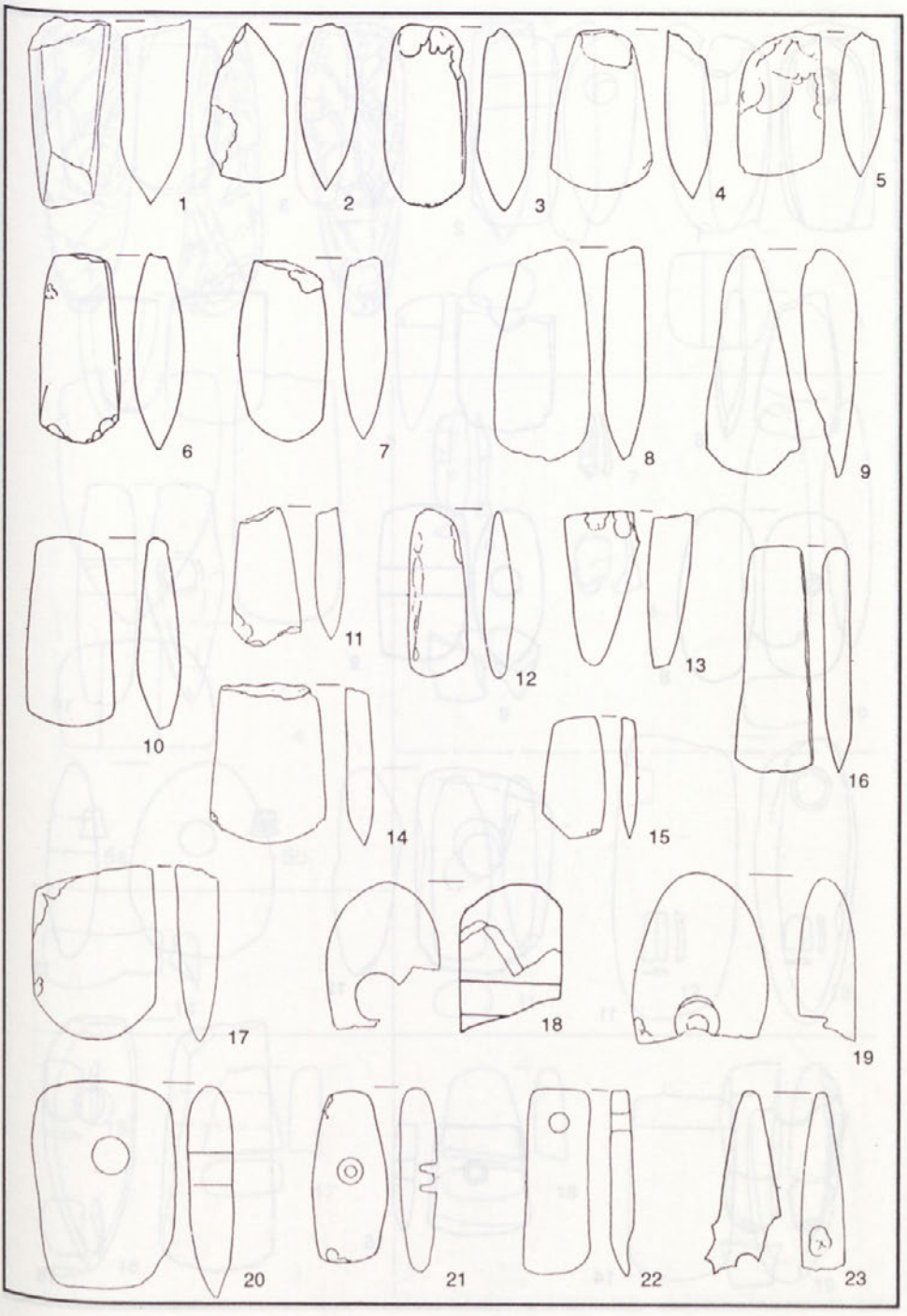
T. 16: 1, 2, Stoperce, 3 Sv. Ana, 4 Stražgonjca, 5, 6 Zgornja Hajdina, 7–10 Spodnja Hajdina, 11, 12 Ptuj - okolica, 13, 14 Ptujsko polje, 15, 16 Ptuj. 12 = kamen in kost, ostalo kamen. M. 1:4.

Pl. 16: 12 = Stone and bone, rest stone.

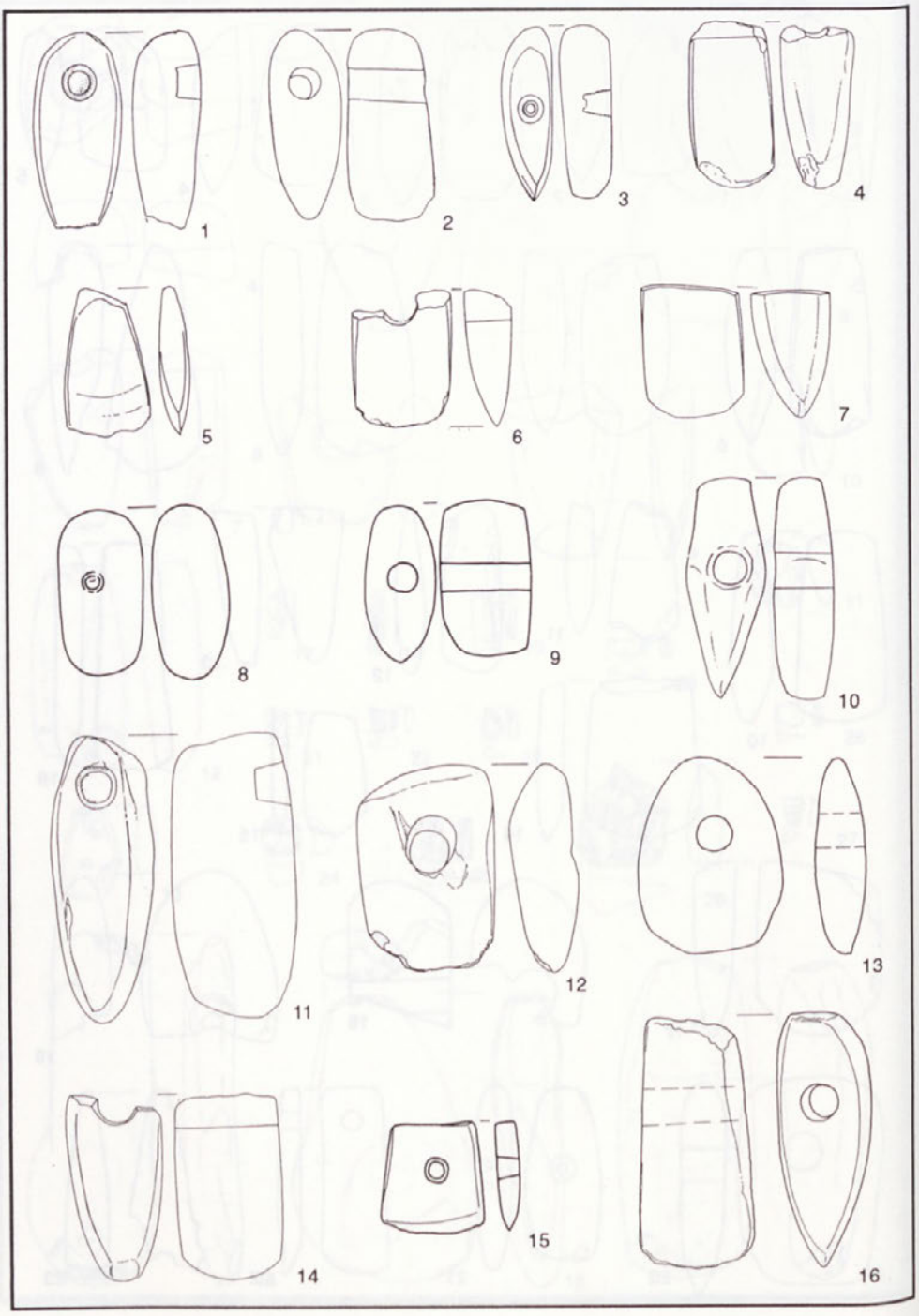

T. 17: 1–8 Ptuj, 9 Ptuj – Ziherlova ploščad, sedaj Rimska ploščad, blok BV 1977, 10, 11 Ptuj – bolnica 1989, 12 Ptuj – Dom upokojencev 1992, 13–28 Ptuj – Srednješolski center, parkirišče 1980. Kamen. M. 1:4.

Pl. 17: All stone.

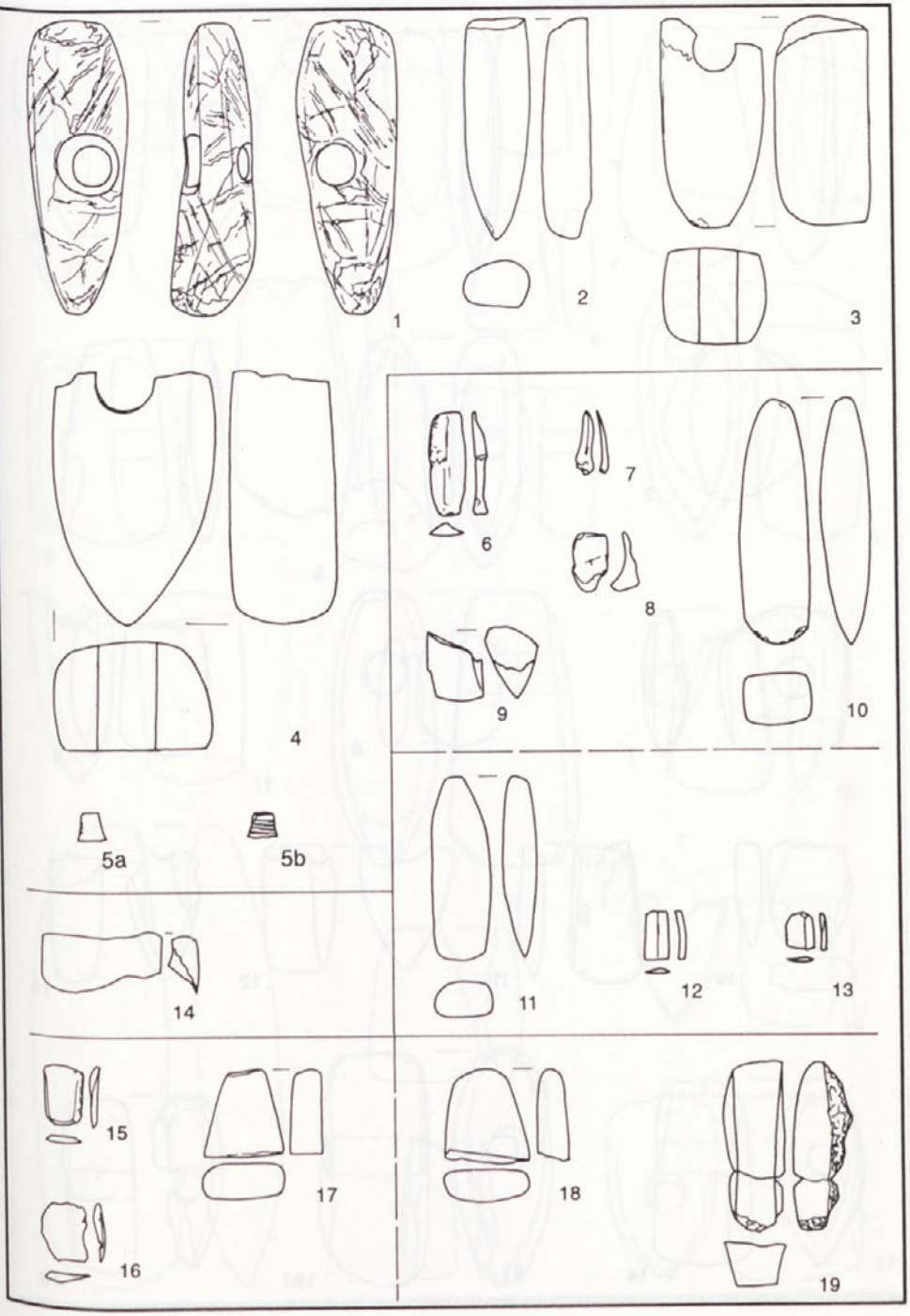

T. 18: 1–23 Ptuj – Grad 1946–47 (J. Korošec, 1951). Kamen.
Pl. 18: All stone.

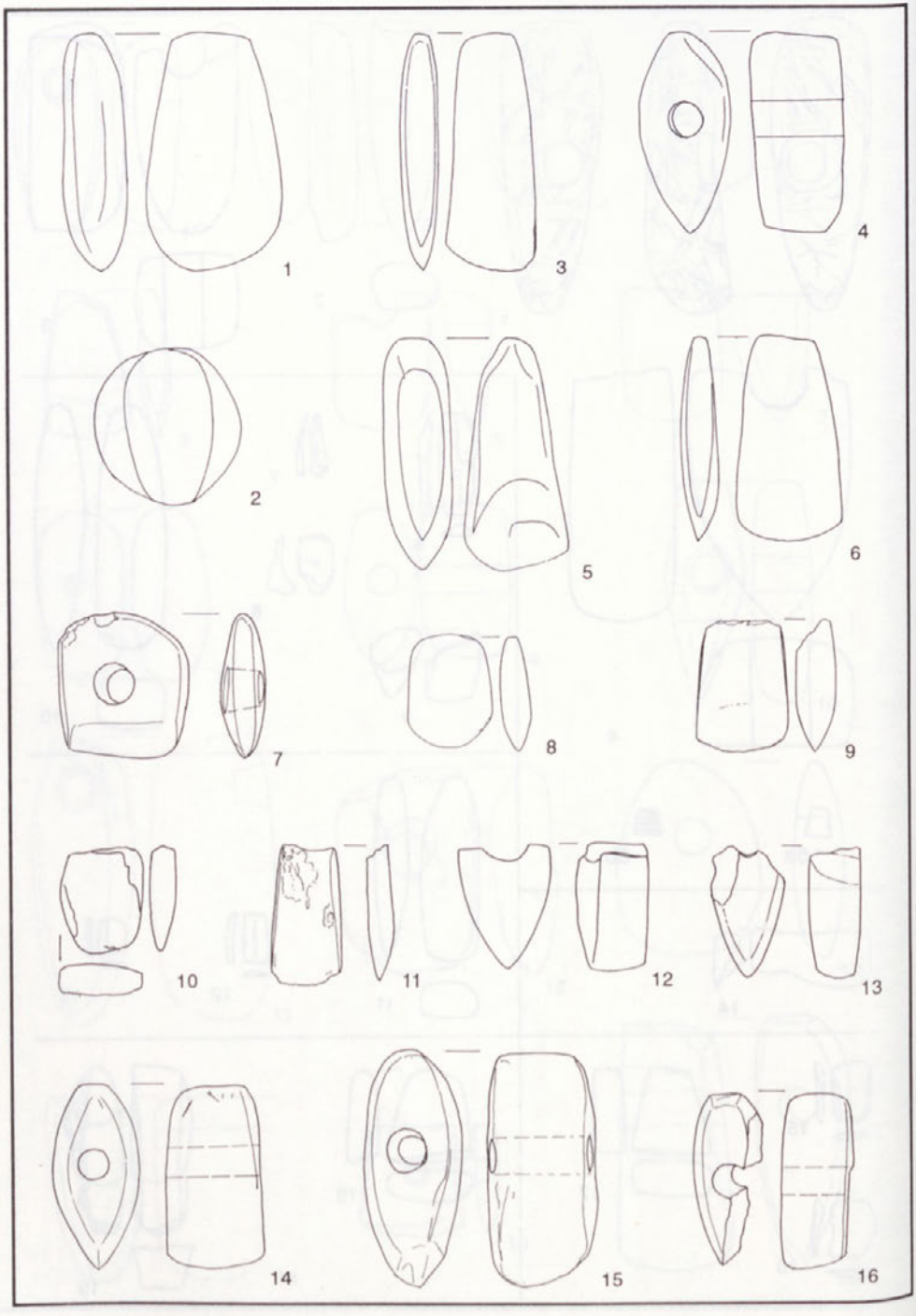

T. 19: 1 Krčevina, 2 Rogoznica, 3 Lasigonci, 4 Pacinje, 5 Hlaponci, 6, 7 Strmec pri Polenšaku, 8–10 Prerad, 11, 12 Polenšak, 13 Gebernik, 14 Juršinci, 15 Hveletinci, 16 Vitomarci. Kamen. M. 1:4.

Pl. 19: All kamen.

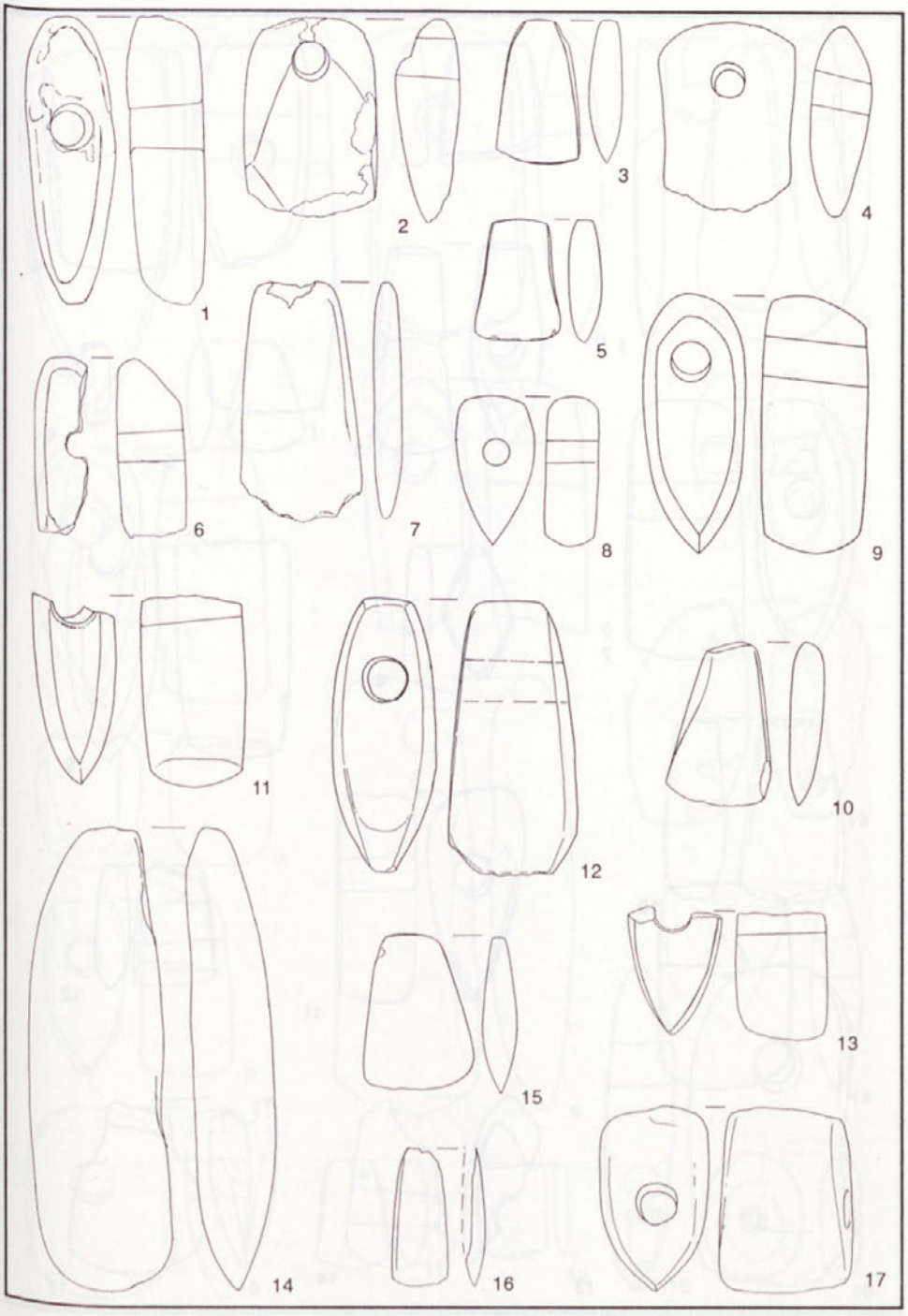

T. 20: 1–19 Andrenci. Kamen. M. 1:3.
Pl. 20: All stone.

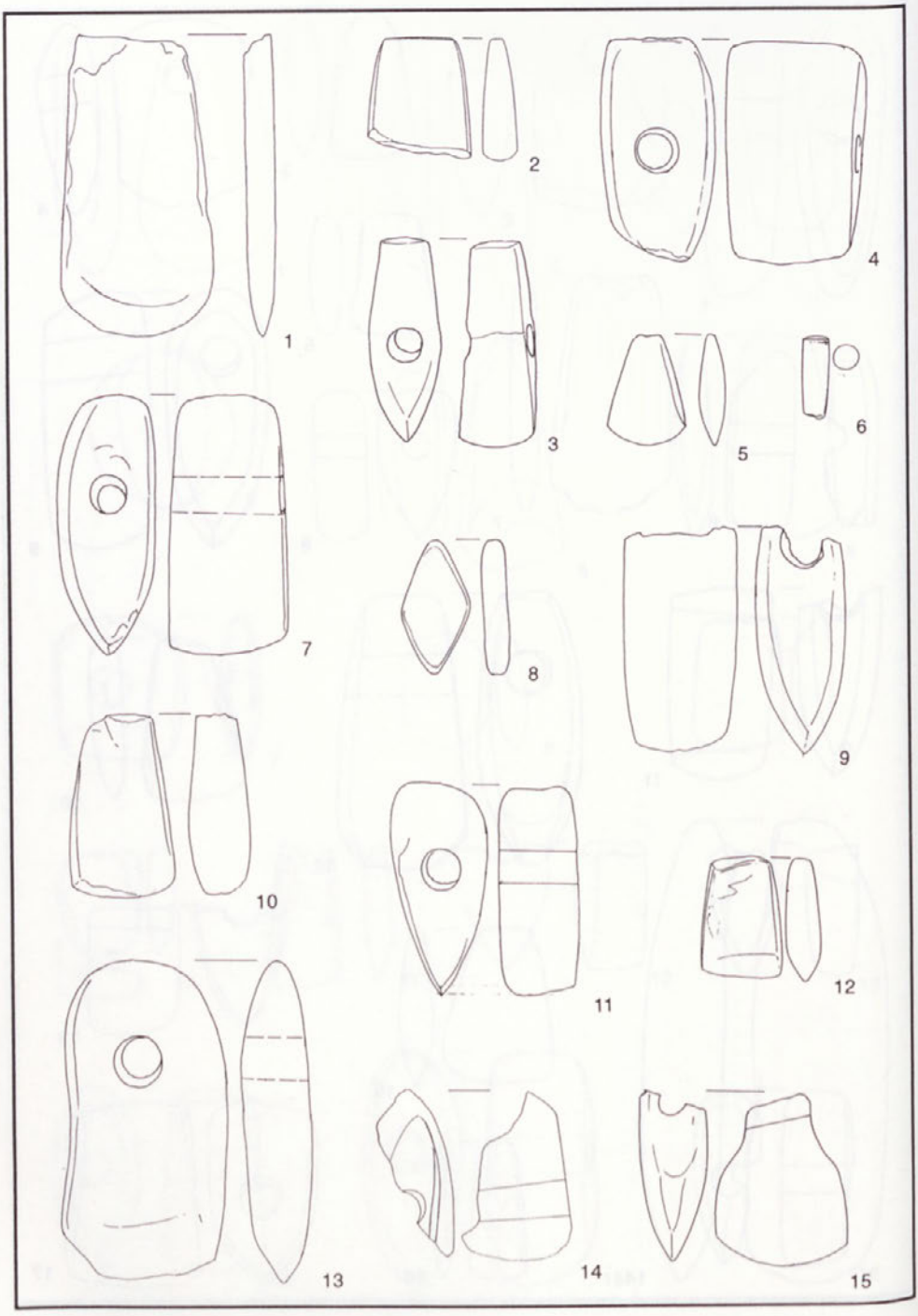
T. 21: 1, 2 Župetinci, 3 Čagona, 4 Cenkova, 5 Cerkvenjak, 6 Cogetinci, 7 Zgornje Verjane, 8 Gradišče – Sv. Trojica, 9 Ženjak, 10 Spodnji Porčič, 11 Lenart, 12 Zavrh, 13 Strma gora, 14 Zgornja Voličina, 15 Zgornjia Ščavnica, 16 Jurovski dol. Kamen. M. 1:4.

Pl 21: All stone.

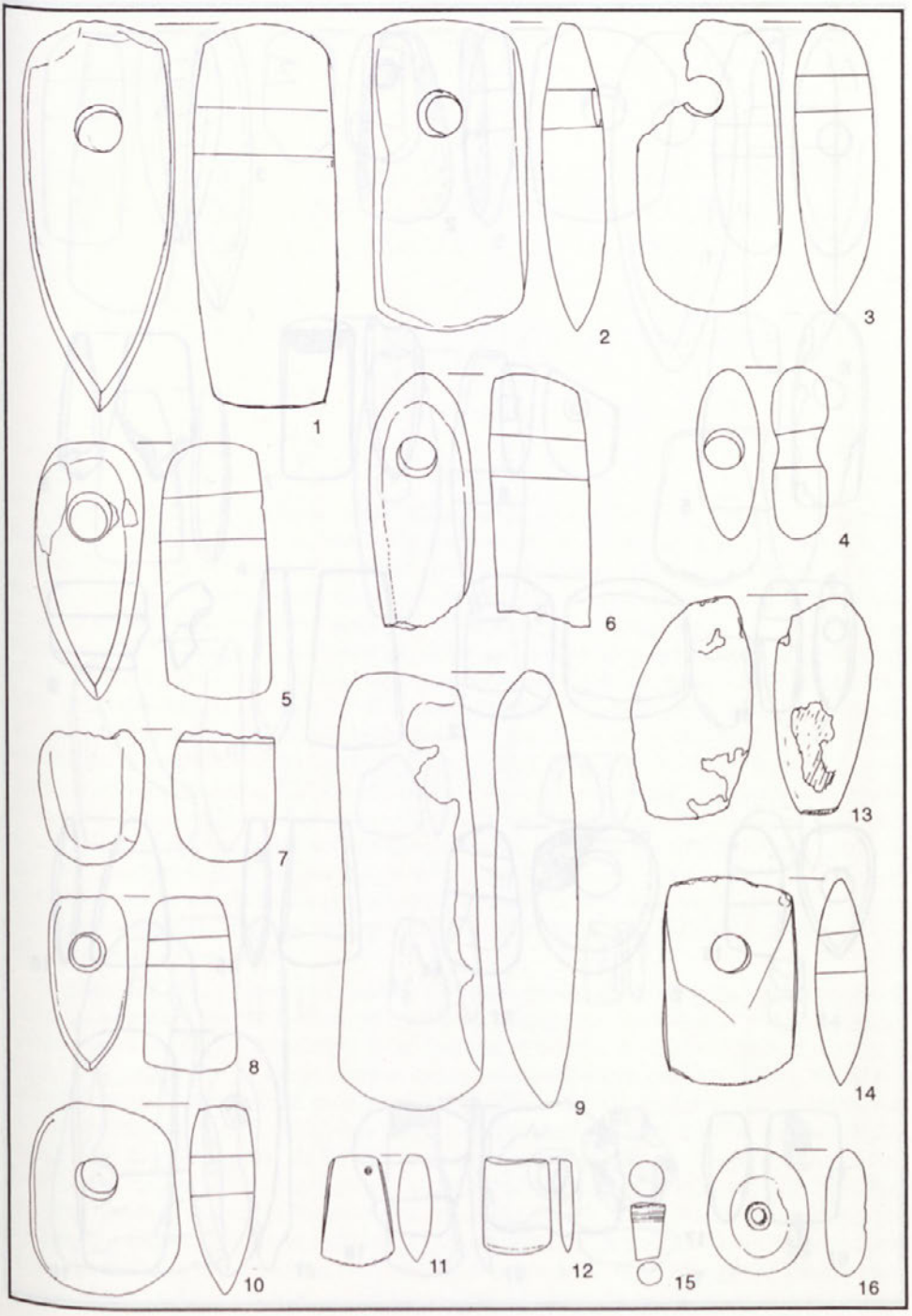
T. 22: 1 Zgornja Velka, 2 Svečina, 3 Štrihovec, 4, 5 Hlapje, 6 Jareninski dol, 7 Vukovje, 8 Duh na Ostrem vrhu, 9, 10 Činžat, 11 Zgornja Selnica, 12 Spodnji Slemen, 13 Jelovec, 14, 15 Pekre, 16, 17 Limbuš. Kamen. M. 1:4.

Pl. 22: All stone.

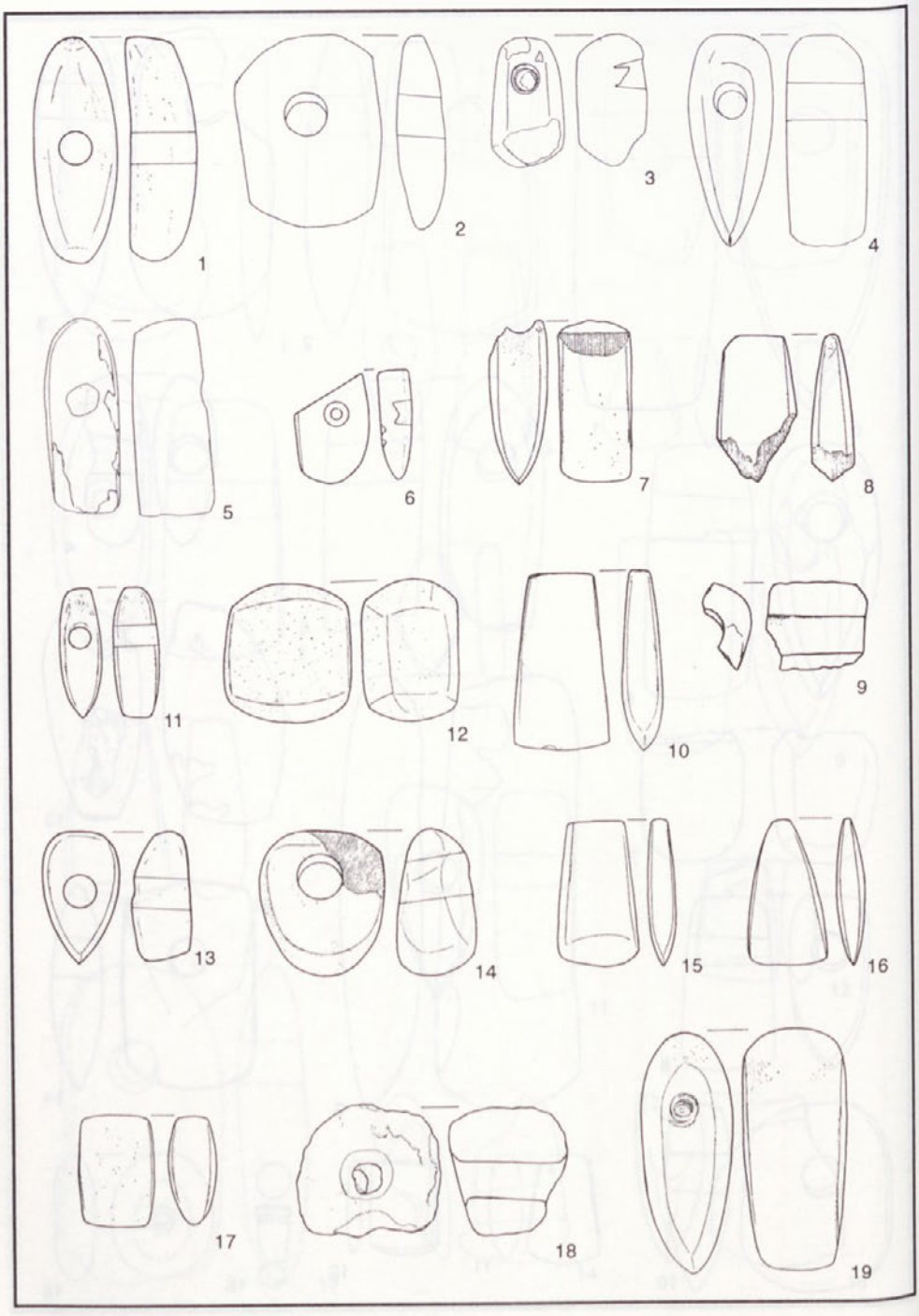
T. 23: 1, 2 Kamnica, 3 Maribor, 6 Mladinska ulica, 4 Bezenškova ulica, 5 Maistrova ulica, 6 Mladinska ulica, 7, 8 Koroška cesta, 9 Ul. h. Šaranoviča, 10 Einspilerjeva ulica, 11 Trg B. Kidriča, 12 Piramida, 13 Stražun, 14 Nova vas, 15 neznana lokacija. Kamen. M. 1:4.

Pl. 23: All stone.

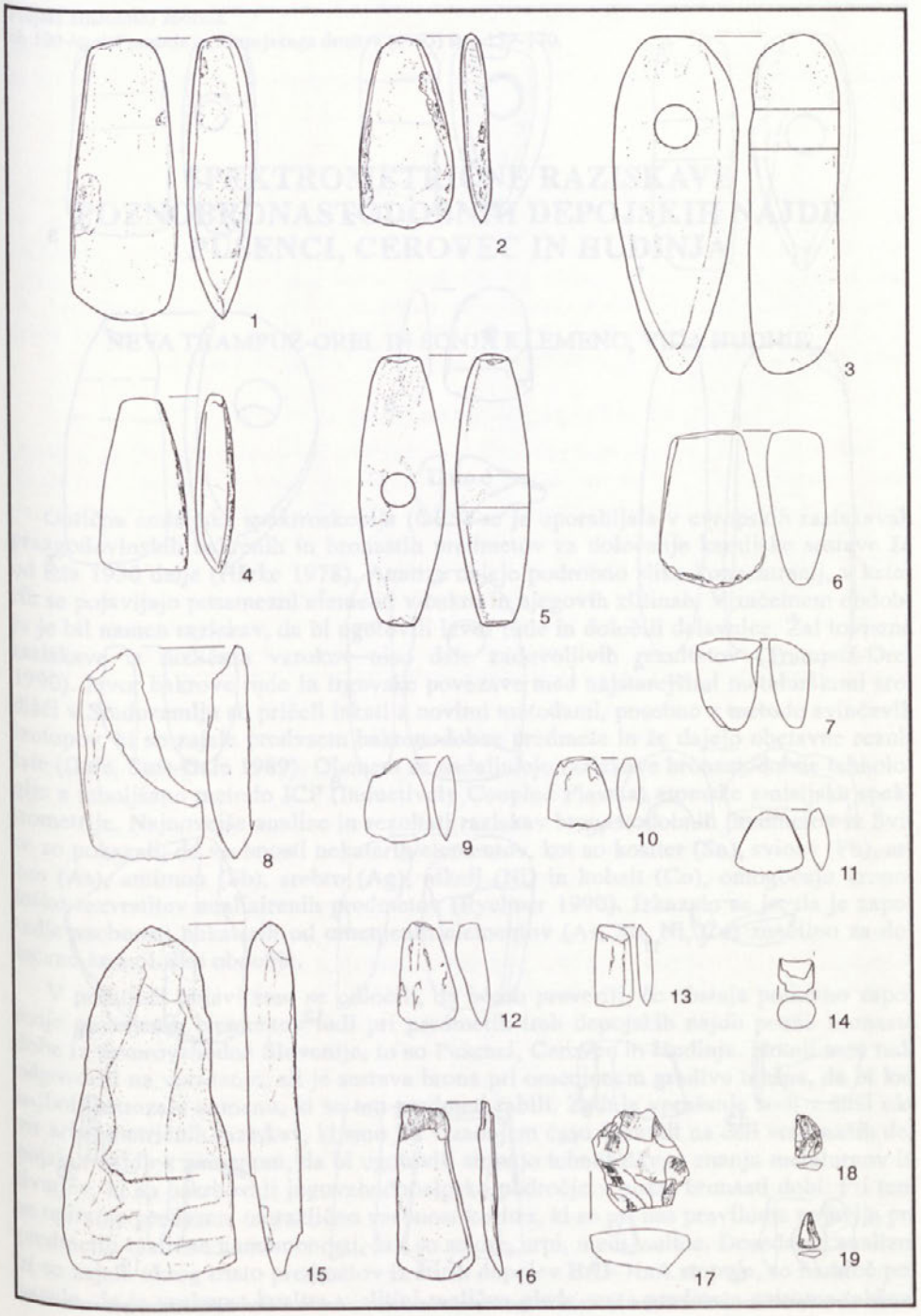
T. 24: 1 Maribor - Vodnikova ulica (Pobrežje), 2 Dupleška cesta, 3 Zrkovci - polje Štuki, 4 Zrkovci, 5 Zimica, 6 Spodnji Duplek, 7, 8 Razvanje, 9 Razvanje - Poštela, 10 Pivola, 11 Reka nad Hočami, 12 Zgornje Hoče, 13–16 Spodnje Hoče. Kamen. M. 1:4.

Pl. 24: All stone.

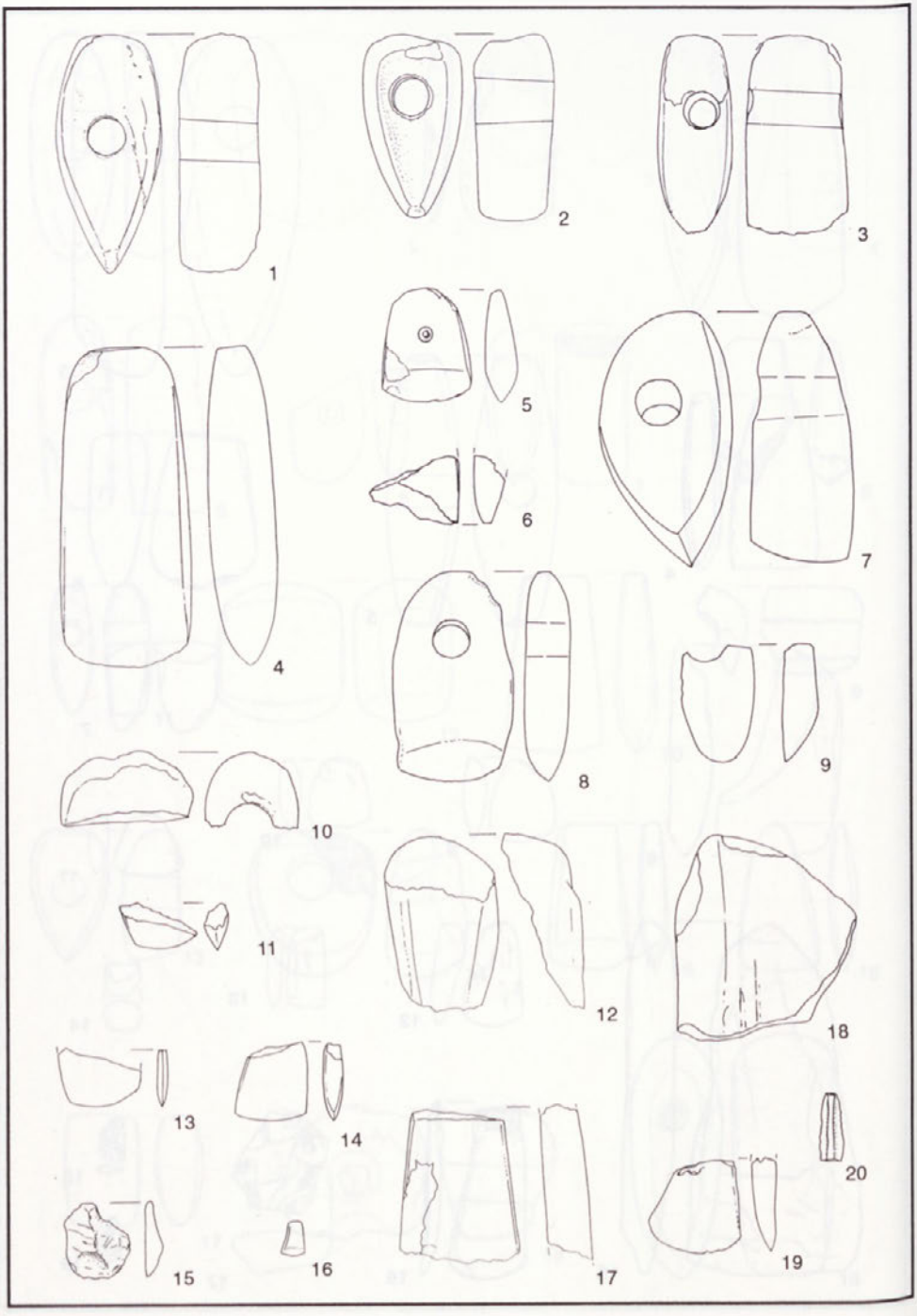
T. 25: 1 Arch, 2 Slivnica, 3 Orehova vas, 4 Fram, 5 Morje, 6, 7 Črešnjevec, 8, 9 Zgornja Polskava, 10 Spodnja Polskava, 11 pečke, 12 Poljčane - Bela, 13, 14 Slovenska Bistrica, 15 Turiška vas, 16 Visole, 17 Urh, 18 Tinje, 19 Tinjska gora. Kamen. M. 1:4.

Pl. 25: All stone.

T. 26: 1, 2 Zgornja Ložnica, 3 Prihova, 4 Brinjeva gora, 5 Malahorna, 6–19 Brezje pri Zrečah. Kamen. M. 1:4.

Pl. 26: All stone.

T. 27: 1, 2 Vitanje, 3 Konjiška vas, 4–6 Zreče, 7–20 Zbelovo. Kamen. M. 1:4.
Pl. 27: All stone.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 159-170.

SPEKTROMETRIČNE RAZISKAVE POZNOBRONASTODOBNIH DEPOJSKIH NAJDB PUŠENCI, CEROVEC IN HUDINJA

NEVA TRAMPUŽ-OREL IN SONJA KLEMENC, VIDA HUDNIK

Uvod

Optična emisijska spektroskopija (OES) se je uporabljala v evropskih raziskavah prazgodovinskih bakrenih in bronastih predmetov za določanje kemijske sestave že od leta 1930 dalje (Härke 1978). Analize dajejo podrobno sliko koncentracij, v katerih se pojavljajo posamezni elementi v bakru in njegovih zlitinah. V začetnem obdobju je bil namen raziskav, da bi ugotovili izvor rude in določili delavnice. Žal tovrstne raziskave iz različnih vzrokov niso dale zadovoljivih rezultatov (Trampuž-Orel 1990). Izvor bakrove rude in trgovske povezave med najstarejšimi metalurškimi središči v Sredozemlju so pričeli iskati z novimi metodami, posebno z metodo svinčevih izotopov, ki so zajele predvsem bakrenodobne predmete in že dajejo obetavne rezultate (Gale, Stos-Gale 1989). Obenem se nadaljujejo raziskave bronastodobne tehnologije z izboljšano metodo ICP (Inductively Coupled Plasma) atomske emisijske spektrometrije. Najnovejše analize in rezultati raziskav bronastodobnih predmetov iz Švice so pokazali, da vsebnosti nekaterih elementov, kot so kositer (Sn), svinec (Pb), arzen (As), antimon (Sb), srebro (Ag), nikelj (Ni) in kobalt (Co), omogočajo kronološko razvrstitev analiziranih predmetov (Rychner 1990). Izkazalo se je, da je zaporedje vsebnosti nekaterih od omenjenih elementov (As, Sb, Ni, Co) značilno za določeno kronološko obdobje.

V pričujoči objavi smo se odločili, da bomo preverili, če obstaja podobno zaporedje omenjenih elementov tudi pri predmetih treh depojskih najdb pozne bronaste dobe iz severovzhodne Slovenije, to so Pušenci, Cerovec in Hudinja. Hoteli smo tudi odgovoriti na vprašanje, ali je sestava brona pri omenjenem gradivu takšna, da bi kar najbolj ustrezala namenu, ki so mu predmeti rabili. Zadnje vprašanje sodi v širši okvir arheometričnih raziskav, ki smo jih v zadnjem času opravili na celi vrsti naših depojskih najdb z namenom, da bi ugotovili stopnjo tehnološkega znanja metalurgov in livarjev, ki so oskrbovali jugovzhodnoalpsko področje v pozni bronasti dobi. Pri tem se opiramo predvsem na različno vsebnost kositra, ki se pri nas praviloma pojavlja pri predmetih različne namembnosti, kot so sekire, srpi, meči, sulice. Dosedanje analize, ki so zajele okrog tristo predmetov iz štirih depojev BrD-HaA stopnje, so namreč pokazale, da je vsebnost kositra v zlitini različna glede vrste predmeta oziroma takšna,

da je omogočala najboljšo uporabo orožja ali orodja. Tako je na primer poprečna koncentracija kositra pri srpih od 3% do 4%, kar zagotavlja kovnost in žilavost brona, medtem ko je pri mečih okrog 9%, kar daje bronu zahtevano trdoto (Trampuž-Orel in dr. 1991, 276).

Metoda

ICP metodo smo uporabili za določitev koncentracije elementov Ag, As, Co, Fe, Ni, Pb, Sb, Sn in Cu (instrument ARL-3520 spektrometer). Zaradi lastnosti metode, ki daje linearni odziv za veliko število elementov v širokem koncentracijskem območju, smo lahko uporabili isto raztopino kot standard za vse analizirane elemente ter raztopino, ki je vsebovala Cu. Meja detekcije za elemente je bila naslednja: Ag 3.10^{-4}, As 2.10^{-2}, Co 1.10^{-3}, Fe 8.10^{-4}, Ni 1.10^{-2}, Pb 1.10^{-3}, Sb 2.10^{-3} in Sn 4.10^{-3}. V članku bomo podrobneje ovrednotili le vlogo naslednjih elementov: As, Sb, Ni, Co in Sn.

Vzorčenje in natančnost metode

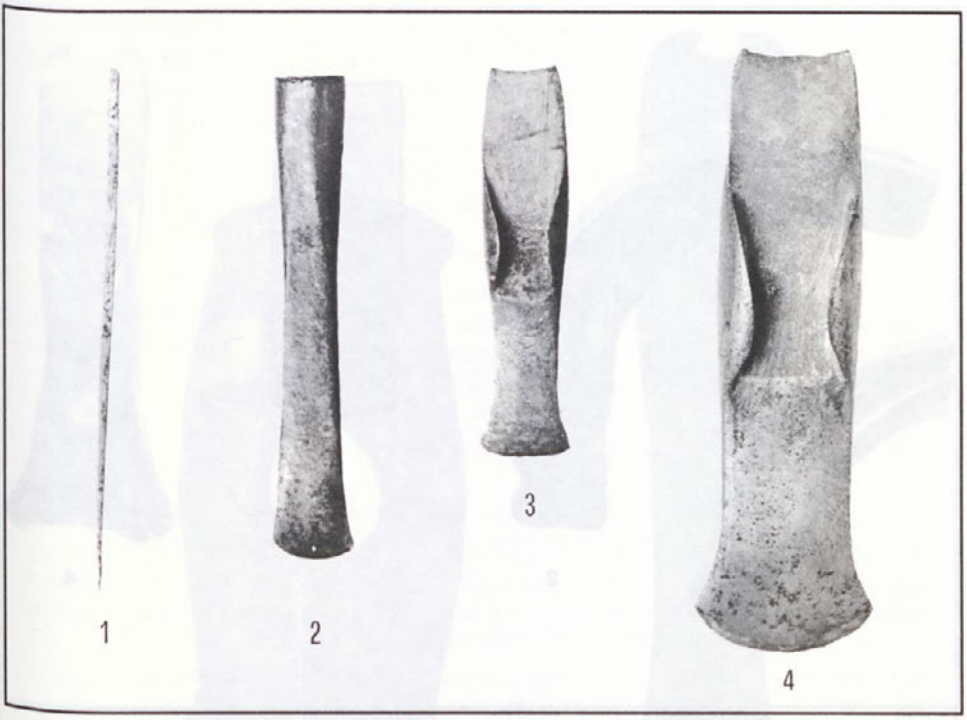
Nehomogenost vzorcev smo preverili z večkratnim ponovnim merjenjem koncentracije elementov, in to na različnih mestih istega predmeta. Kot primer navajamo analize, opravljene na srpu iz Črmošnjic (P 6407), na katerem smo vzeli vzorce na petih mestih (**t. 1**). Homogenost vzorca je popolnoma zadovoljiva, saj je ustrezna standardna deviacija (S) mnogo manjša od ustreznih poprečnih koncentracij ($\bar{x}$).

Natančnost metode smo preverili z meritvami referenčnih standardov (British Chemical Standards Reference Materials). Nekatere od vzorcev smo analizirali tudi s pomočjo atomske absorbcijske metode in rezultate primerjali z vrednostmi, dobljenimi z ICP analizami. Sovpadanje rezultatov je ustrezno.

Arheološko gradivo

Dva izmed tukaj predstavljenih poznobronastodobnih depojev hrani Pokrajinski muzej na Ptuju. Prvi je bil odkrit leta 1923 v bližini kamnoloma v Cerovcu pri Rogaški Slatini, drugi pa leta 1891 v kamnolomu v Hudinji severno od Vitanja. Tretji depo, ki je bil najden leta 1940 pri vasi Pušenci ob železniški progi Ormož—Ljutomer, hrani Dolenjski muzej v Novem mestu.[1] Vsi našteti depoji vsebujejo po več kot eno sekiro, eden tudi dva srpa, ostali predmeti pa so šilo, dleto in kladivo. Pri arheološki in spektrometrični obravnavi smo se omejili na srpa in sekire, ker jih lahko primerjamo z dokaj velikim številom do sedaj analiziranih istovrstnih predmetov v depojih Črmošnjice, Udje, Jurka vas in Hočko Pohorje.[2]

Depo Pušenci vsebuje dve bronsti plavutasti sekiri masivne oblike z nizko stoječimi, ozkimi plavutmi (**sl. 1:** 3–4), bronasto dleto (**sl. 1:** 2) in bronasto šilo (**sl. 1:** 1). Podobne plavutaste sekire dobimo pri nas še v treh depojih, in sicer v Črmošnjicah, Podgradju pri Ljutomeru in Beli pri Poljčanah[3] ter kot naključne najdbe (n. pr. Duplica pri Kamniku). Po dosedanjih ugotovitvah velja ta tip plavutaste sekire za tipičnega na območju zgornjega Podravja in Posavja v BrD stopnji (Müller-Karpe 1959, 108). Podobne plavutaste sekire z nizko stoječimi plavutmi so pogoste in značilne za širši prostor Alp, zgornje Avstrije in južne Nemčije (Mayer 1976, 149), medtem ko so redke v Panoniji in Karpatski kotlini, kjer prevladujejo tulaste sekire (Mozsolics 1985, 30). Za sedaj so datirane od BrD do HaA1 horizonta, verjetno pa bodo podrobnejše raziskave pomaknile njihov začetek v starejše obdobje (BrC).

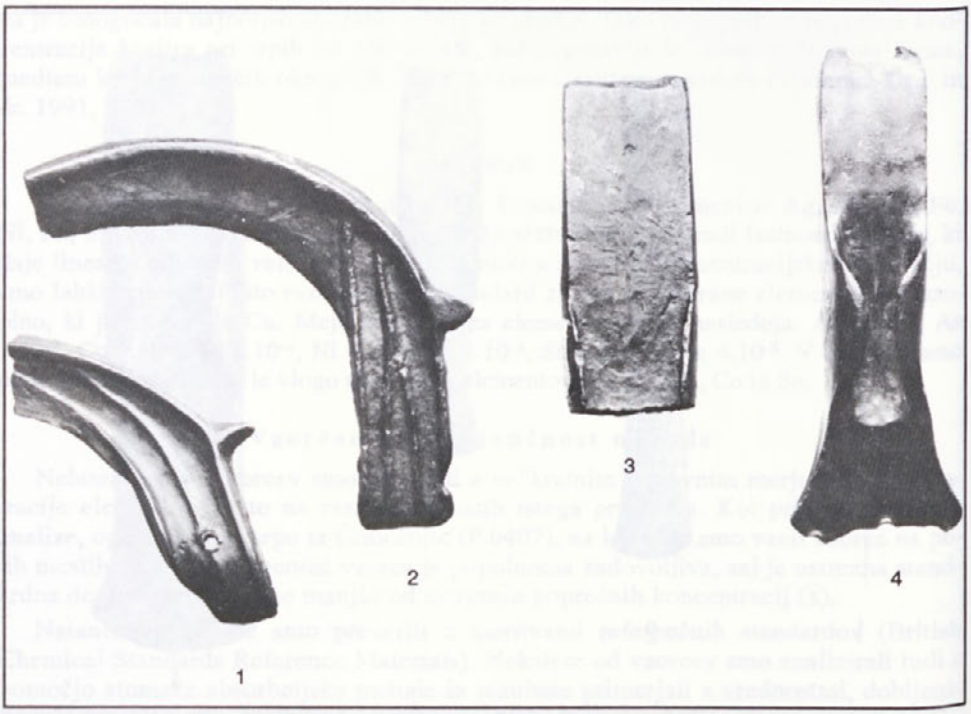

Sl. 1: Depo Pušenci: šilo (1), inv. št. 132; dleto (2), inv. št. 131; plavutasta sekira (3), inv. št. 130; plavutasta sekira (4), inv. št. 129 (vse: bron)

Fig. 1. The Pušenci hoard: awl (1), inv. no. 132; chisel (2), inv. no. 131; flanged axe (3), inv. no. 130; flanged axe (4), inv. no. 129 (all: bronze).

Depo iz Cerovca vsebuje bronasto plavutasto sekiro z nizko stoječimi, skoraj stikajočimi se plavutmi in izrezom na vrhu (**sl. 2:** 4), zgornji del bronaste plavutaste sekire z nizko stoječimi, ozkimi plavutmi (**sl. 2:** 3), dva delno odlomljena bronasta srpa (**sl. 2:** 1–2) in kladivo, ki pa je danes izgubljeno.[4] Zanimiva je plavutasta sekira (**sl. 2:** 4), ki je pri nas zelo redka; ena je še v depoju Bela pri Poljčanah.[5] Ta tip dokaj čokate sekire je zelo pogost na območju jugozahodne Nemčije, Švice in vzhodne Francije, pa tudi na Češkem, kjer ga datirajo od BrD do najpozneje HaA1. Na prostoru Vzhodnih Alp je bil uvrščen med staro gradivo BrD stopnje.[6] Odlomek druge plavutaste sekire (**sl. 2:** 3) sodi verjetno med stare tipe plavutastih sekir BrD stopnje. V podrobnejšo obravnavo srpov se ne bomo spustili, ker so kronološko nezanesljivi; tipološko sodijo k srpom, značilnim za panonsko-karpatski prostor.

Depo Hudinja pri Vitanju vsebuje bronasto plavutasto sekiro s sredi stoječimi plavutmi, izrezom na vrhu in rahlo usločenimi vertikalnimi robovi rezila (**sl. 3:** 2), bronasto kladivo (**sl. 3:** 1) in bronasto zagozdo, ki je danes prav tako izgubljena.[7] Vitka, elegantna sekira z dolgim rezilom se že na prvi pogled razlikuje od čokatih primerkov iz Pušencev in Cerovca. Podobno sekiro pri nas dobimo še v depoju Čermožišče, si-

Sl. 2: Depo Cerovec: srp (1), inv. št. 3739; srp (2), inv. št. 3738; plavutasta sekira (3), inv. št. 3740; plavutasta sekira (4), inv. št. 3737 (vse: bron)

Fig. 2. The Cerovec hoard: sickle (1), inv. no. 3739; sickle (2), inv. no. 2738; flanged axe (3), inv. no. 3740; winged axe (4), inv. no. 3737 (all: bronze).

cer pa je pogosta v Avstriji in sodi pod tip Dellach po Mayerju.[8] Glede na Müller-Karpejevo uvrstitev depoja Haidach, ki vsebuje podobno sekiro, v HaA1 stopnjo in omembo depoja Čermožišče kot mlajšega, sodi hudinjska sekira med mlajše tipe HaA alpskih plavutastih sekir.[9]

Bronasto kladivo (**sl. 3:** 1), ki je rabilo za drobljenje kamnite mase z bakrovo rudo, spada med izjemno redke tovrstne najdbe v širšem evropskem prostoru. Znani so še štirje primerki, vsi s področij, povezanih s pridobivanjem bakrove rude v bronasti dobi. Eno kladivo je bilo najdeno skupaj z bronastimi cepini in plavutasto sekiro v rudniku bakra v Mitterbergu, drugo v poznobronastodobnem depoju Uioara de Sus na Sedmograškem, torej v karpatskem metalurškem področju, preostali dve pa v ciprskih obrtnih depojih iz Enkomija in Mathiatija, torej na otoku, ki je že v antičnem svetu veljal za klasično področje z bakrovimi rudišči (Mayer 1977, 223, N. 1328). Zato je bila tudi za hudinjsko kladivo predlagana povezava s pohorskimi nahajališči bakrove rude pri Rakovcu (Teržan 1989, 246). Po dataciji ciprskih depojev bi lahko bilo iz 12. st. pr. n. š., torej iz HaA1.

Sl. 3: Depo Hudinja: kladivo (1), inv. št. 3735; plavutasta sekira (2), inv. št. 3728 (vse: bron)

Fig. 3: The Hudinja hoard: hammer (1), inv. no. 3735; winged axe (2), inv. no. 3728 (all: bronze).

Interpretacija analiz

Rezultate analiz vseh treh depojev (**tab. 2**) smo primerjali z ugotovitvami raziskav švicarskih bronastodobnih predmetov, prav tako analiziranih z ICPS (Rychner, 1990), in z analizami štirih slovenskih depojev. Kot kažejo švicarske raziskave, ki so zajele več kronoloških obdobij (od BrC do HaB3), je mogoče njihove brone razvrstiti po kemični sestavi v sedem vrst, ki jih je mogoče uvrstiti v tri kronološka obdobja. Broni s

N	1	2	3	4	5	$\bar{x}$	S
Ag	0.15	0.16	0.15	0.16	0.16	0.15	0.005
As	0.87	0.97	0.9	0.92	0.93	0.92	0.04
Bi	0.044	0.056	0.046	0.045	0.049	0.047	0.003
Co	0.026	0.026	0.025	0.026	0.025	0.026	0.001
Fe	0.042	0.041	0.038	0.038	0.036	0.039	0.002
Ni	0.30	0.32	0.29	0.30	0.30	0.30	0.01
Mn	<detection limits						
Pb	2.23	2.54	2.31	2.36	2.34	2.36	0.11
Sb	0.35	0.42	0.40	0.40	0.40	0.39	0.03
Sn	3.59	4.02	3.77	3.86	3.76	3.8	0.16
Zn	<detection limits						

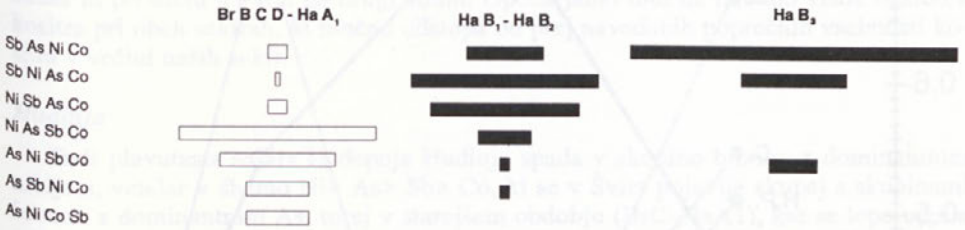
N = izvrtina
<detection limits (d.l.) = pod mejo detekcije

Tab. 1: Homogenost bronastega srpa iz Črmošnjic, inv. št. P 6407
Table 1. The homogeneity of the bronze sickle from Črmošnjice, inv. no. P 6407.

PUŠENCI											
No	invent	sample	Cu	Ag	As	Co	Fe	Ni	Pb	Sb	Sn
1	129	sekira	82	0.05	0.13	0.01	0.17	0.39	0.22	0.26	12.83
2	130	sekira	85	0.03	0.22	0.03	0.08	0.32	0.11	0.32	11.03
average			84	0.04	0.17	0.02	0.13	0.35	0.16	0.29	11.93
3	131	dleto	86	0.05	0.26	0.01	0.17	0.66	0.83	0.44	13.78
4	132	šilo	87	0.03	0.21	0.01	0.24	0.79	0.18	0.38	11.28
CEROVEC											
1	3738	srp	82.6	0.02	0.50	0.04	0.35	0.09	0.09	0.20	4.54
2	3739	srp	82.1	0.04	0.42	0.06	0.07	0.26	0.35	0.22	5.47
average			82.4	0.03	0.46	0.05	0.21	0.18	0.22	0.21	5.005
3	3737	sekira	84.8	0.05	0.48	0.04	0.04	0.27	0.42	0.29	6.57
4	3740	sekira	88.5	0.07	0.61	0.05	0.02	0.28	0.78	0.38	7.20
average			86.7	0.06	0.55	0.05	0.03	0.28	0.6	0.335	6.885
HUDINJA											
1	3728	sekira	90	0.01	0.16	0.07	0.09	0.72	0.10	0.10	8.92
2	3735	kladivo	88	0.07	<d.l.	0.01	0.02	0.03	<d.l.	0.12	7.84

Tab. 2: Rezultati ICP-AES analiz poznobronastodobnih depojev Pušenci, Cerovec in Hudinja
Table 2. The results of the LCP-AES analyses of the Late Bronze Age hoards of Pušenci, Cerovec and Hudinja.

prevladajočim arzenom in več različicami zaporedij niklja, antimona in kobalta so značilni za srednjo bronasto dobo (BrC) in začetek pozne bronaste dobe (BrD-HaA1). V istem obdobju (pred HaA2) se pojavljajo tudi broni s prevladujočim niklјem, vendar le s shemo Ni> As> Sb> Co, medtem ko je za HaA2 značilna drugačna shema, in sicer Ni> Sb> As> Co. Izrazita razlika v sestavi nastopi šele proti koncu pozne bronaste dobe v HaB stopnji (torej v 1. tisočletju pr. n. št.), ko se pojavijo broni s prevladujočim antimonom, in sicer s shemo Sb> Ni> As> Co v HaB1-B2 in shemo Sb> As> Ni> Co v HaB3 (**t. 3**).

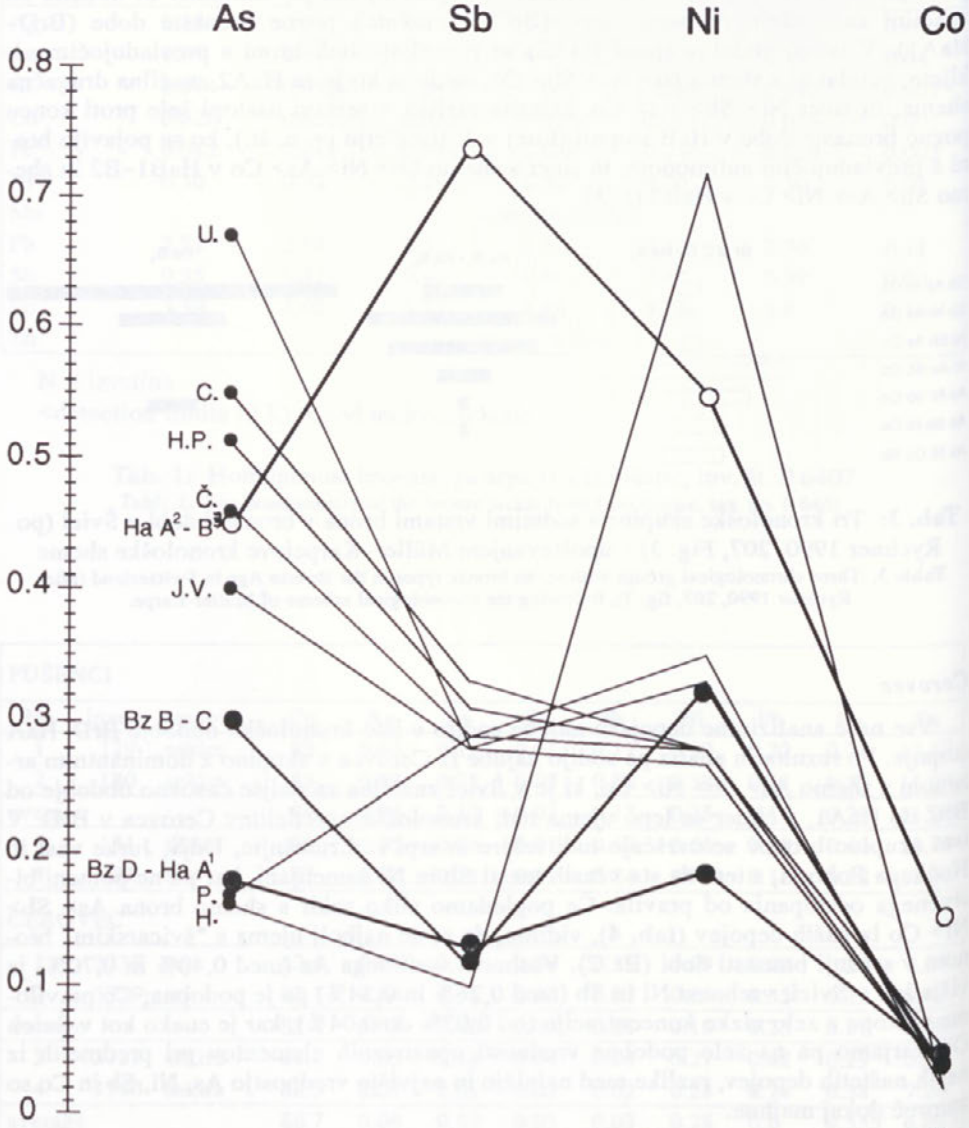

Tab. 3: Tri kronološke skupine s sedmimi vrstami brona v bronasti dobi v Švici (po Rychner 1990, 207, Fig. 3) z upoštevanjem Müller-Karpejeve kronološke sheme
Table 3. Three chronological groups with seven bronze types in the Bronze Age in Switzerland (after Rychner 1990, 207, fig. 3), following the chronological scheme of Müller-Karpe.

Cerovec

Vse naše analizirane depojske najdbe sodijo v isto kronološko obdobje BrD-HaA stopnje. Po rezultatih analiz pa sodijo najdbe iz Cerovca v skupino z dominantnim arzenom s shemo As> Sb> Ni> Co, ki je v Švici značilna za daljše časovno obdobje od BrC do HaA1, s čimer se lepo ujema tudi kronološka opredelitev Cerovca v BrD. V isto skupino bronov se uvrščajo tudi sekire in srpi iz Črmošnjic, Udja, Jurke vasi in Hočkega Pohorja, s tem da sta včasih mesti Sb in Ni zamenjani, kar pa ne pomeni bistvenega odstopanja od pravila. Če pogledamo sliko sekir s shemo brona As> Sb> Ni> Co iz naših depojev (**tab. 4**), vidimo, da se še najbolj ujema s "švicarskim" bronom v srednji bronasti dobi (Br C). Vsebnost vodilnega As (med 0,40% in 0,70%) je višja kot v Švici, vsebnost Ni in Sb (med 0,26% in 0,34%) pa je podobna; Co praviloma nastopa z zelo nizko koncentracijo (od 0,03% do 0,04%), kar je enako kot v Švici. Opozarjamo pa na zelo podobne vrednosti opazovanih elementov pri predmetih iz naših naštetih depojev, razlike med najnižjo in najvišjo vrednostjo As, Ni, Sb in Co so namreč dokaj majhne.

Če se sedaj ozremo še na kositer, vidimo, da se uvrščata sekiri iz Cerovca po poprečni vrednosti Sn 6.88% med sekire iz Črmošnjic (Sn 5,14%), Udja (Sn 5,95%), Jurke vasi (Sn 5,25%) in Hočkega Pohorja (Sn 7,23%). Prav tako se tudi srpa z nižjim Sn (5,0%) še kar ujemata s srpi Črmošnjic (Sn 3,09%), Udja (Sn 3,72%), Jurke vasi (Sn 3,03%) in Hočkega Pohorja (Sn 4,06%). Razlika v vsebnosti kositra pri srpih in sekirah iz Cerovca potrjuje našo tezo, da so bili predmeti na jugovzhodnoalpskem področju izdelani iz namerne bakrove zlitine, ki se je razlikovala v vsebnosti kositra glede na uporabo predmeta.

Tab. 4: Poprečne vrednosti As, Sb, Ni in Co pri sekirah iz BrD-HaA depojev Udje (U.), Cerovec (C.), Hočko Pohorje (H. P.), Črmošnjice (Č.), Jurka vas (J. V.), Pušenci (P.) in Hudinja (H.) v primerjavi z vrednostmi istih elementov v obdobju BrB - HaB3 v Švici (po Rychner, Kläntschi 1988, 159, Fig. 5) z upoštevanjem Müller-Karpejeve kronološke sheme

Table 4. The average values of As, Sb, Ni and Co in axes from the Br D - Ha A hoards of Udje (U), Cerovec (C), Hočko Pohorje (H.P.), Črmošnjice (Č), Jurka vas (J. V.), Pušenci (P.) and Hudinja (H.) in comparison with the values of the same elements in the Br B - Ha B3 period in Switzerland (after Rychner, Kläntschi 1988, 159, fig. 5), following the chronological scheme of Müller-Karpe.

Pušenci

Plavutasti sekiri, dleto in šilo iz Pušencev sodijo v drugo skupino bronov z dominantnim Ni in s shemo Ni> Sb> As> Co, ki se v Švici največkrat pojavi v HaA2. Po kronološki uvrstitvi sekir iz Pušencev v BrD-HaA1 stopnjo bi bila ta vrsta brona torej pri nas starejša, vendar bi za potrditev hipoteze potrebovali veliko več primerov takih sekir. Kot smo že omenili, se večina do sedaj analiziranih sekir uvršča v drugo, starejšo skupino bronov z visokim As. Pri Pušencih opozarjamo na dokaj veliko podobnost v vsebnosti elementov As, Sb, Ni in Co ter v vsebnosti Sn pri obeh sekirah na eni strani in pri dletu ter šilu na drugi strani. Opozarjamo tudi na izredno visok odstotek kositra pri obeh sekirah, ki močno odstopa od prej navedenih poprečnih vsebnosti kositra v večini naših sekir.

Hudinja

Tudi plavutasta sekira iz depoja Hudinja spada v skupino bronov z dominantnim nikljem, vendar v shemo Ni> As> Sb> Co, ki se v Švici pojavlja skupaj s skupinami bronov z dominantnim As, torej v starejšem obdobju (BrC-HaA1), kar se lepo ujema s kronološko opredelitvijo hudinjske sekire v HaA1. Vendar hudinjska sekira izstopa zaradi precej višje vsebnosti Ni in dokaj nizke vsebnosti As (**tab. 4**). Vsebnost Sn ni izven običajnih odstopanj pri naših sekirah. Ker je ta tip sekire pogost v Avstriji, bi bilo zanimivo preveriti kemijski sestav tamkajšnjih sekir tipa Dellach.

Še bolj nenavaden je bron hudinjskega kladiva. Ni ga mogoče uvrstiti v nobeno od omenjenih skupnin bronov, ker nima arzena. Tudi vsebnost niklja je neverjetno nizka, ne samo v primerjavi z do sedaj obravnavanimi broni z našega ozemlja, ampak tudi v primerjavi s švicarskimi. Tudi antimona je veliko manj kot sicer. Proti pričakovanju kladivo sploh ne vsebuje svinca (Teržan 1989, 246), svojo težo 3,36 kg pa očitno dolguje sami bronasti masi. Odsotnost svinca nad 1% je seveda razumljiva z metalurškega vidika. Dodajanje svinca v bronasto zlitino povzroča njeno večjo tekočnost in mehkost (Hodges 1976, 69), kar je v močnem nasprotju z namenom takega kladiva, ki zahteva trd bron. Proti prisotnosti svinca v omenjenem kladivu pa govori tudi splošno prepričanje, da se je namerno dodajanje svinca nad 3% začelo v večjem delu antičnega sveta šele v 1. tisočletju pr. n. š. (Craddock 1978, 380), kar bi bilo v neskladju z datacijo omenjenih kladiv. Edino vsebnost kositra je pričakovana; da bi imelo kladivo potrebno trdoto, ki jo je zahtevalo rudarsko delo, je moralo vsebovati več kot 4% kositra. Hudinjsko kladivo ga ima 7,84%. Izjemni sestav nečistoč pri tem orodju se lepo ujema z njegovo omejeno razprostranjenostjo in uporabo. Ker predmetov s takim sestavom brona do sedaj pri nas ne poznamo, prav tako pa tudi ne v Švici, in ker bakrove rude brez arzena in svinca niso značilnost alpskih rudišč, pri hudinjskem gradivu tudi njegova kemijska sestava, govori v prid sugestiji, da je prišlo iz oddaljenega metalurškega področja. Odveč je seveda poudariti, kako zanimive bi bile analize ostalih primerkov teh kladiv.

Zaključek

Iz predstavljenih analiz lahko trenutno povzamemo nekaj ugotovitev. Sekire in srpi iz štirih slovenskih poznobronastodobnih depojev kažejo sestavo brona, ki je v Švici najpogostejša že v srednji bronasti dobi, vendar je v rabi tudi še v HaA1. To je bron z dominantnim arzenom vrste As> Sb> Ni> Co in v to skupino spadajo tudi srpa

in sekiri iz Cerovca. Za vse omenjene depoje je očitna precejšnja enotnost v vrsti brona, kar navaja na misel, da so bile zlitine pripravljane iz bakrovih surovcev istega izvora z veliko vsebnostjo arzena.

Bron sekir iz Pušencev, ki veljata za značilni južnovzhodnoalpski sekiri, se razlikuje od brona ostalih analiziranih sekir, vendar sta dva primera premalo, da bi si dovolili trdnejši sklep v zvezi s tem. Pač pa velika podobnost v vsebnosti nečistoč in kositra pri vseh štirih predmetih iz Pušencev navaja na misel, da so bili vsi štirje vliti v isti livarski delavnici. Za sekiri je bil morda uporabljen en surovec, za šilo in dleto pa drug, kot vir kositra, potrebnega za izdelavo obeh zlitin pa so morda rabili deli nekega istega bronastega predmeta, ker je količina kositra pri vseh štirih predmetih zelo podobna. Tak način vlivanja ni značilen za večino do sedaj pregledanih izdelkov z našega ozemlja, ki jih odlikuje natančna izbira različne zlitine za različno vrsto predmeta. V tem pogledu se razlikujejo naši bronasti izdelki od švicarskih, kjer so ugotovili uporabo enake zlitine za vse vrste izdelkov (Rychner, Kläntschi 1990), in od britanskih, kjer sklepajo, da je bila večina predmetov izdelana s pretaljevanjem (Craddock 1978).

Ob koncu bi radi spomnili na poziv, ki ga je pred leti naslovila na slovenske arheologe Biba Teržanova, ko je odprla problem pohorskega prazgodovinskega rudarjenja: "Prva naloga pri razreševanju pohorskega rudarstva, kolikor ne želimo ostati le pri tej hipotezi, bi bil začetek raziskav spektralno kemičnih analiz rude, surove kovine, izdelkov iz ožjega in širšega področja, ki morda ob bogatih tujih izkušnjah ne bi bil tako mukotrpen." (Teržan 1989, 253) Naše raziskave se sicer niso začele pri ugotavljanju domačih izvorov bakrove rude, ampak smo se odločili za preučevanje tehnoloških postopkov, da bi poskusili na tej osnovi določiti mesto slovenskega prazgodovinskega prostora v nastajajoči sliki bronastodobne metalurške in trgovske mreže v Srednji Evropi. Tukaj predstavljene analize kažejo, koliko smo bili uspešni pri dosedanjem delu na področju arheometalurgije, vede, ki si trudoma pridobiva mesto v slovenskem arheološkem prostoru.

OPOMBE:

[1] Za Cerovec in Hudinjo gl. Smodič 1955, 88 in 90; za Pušence gl. Knez, 1960-61, *Var. spom.* 8, 227.

[2] Za analize Črmošnjic in Udja gl. Trampuž-Orel et al. 1991, 270-272, t. 2 in 3; analize Jurke vasi in Hočkega Pohorja (neobj.).

[3] Sekira iz Črmošnjic: Narodni muzej Ljubljana, inv. št. P 6397 in Gabrovec 1983, T. 4, 11; sekiri iz Podgradja in Bele pri Poljčanah: Naturhistorisches Museum Wien, inv. št. 32770 in 12776 (neobj.).

[4] Saria, B. 1925, *Čas. zgod. narod.* 20/1, 111.

[5] Bela, Naturhistorisches Museum Wien, inv. št. 12767 (neobj.).

[6] Cfr. Müller-Karpe 1959, 108, Abb. 12, 19; Brunn 1968, 80, Abb. 8, 12 in Gabrovec 1983, 74.

[7] Ferk, F. 1893, *Mitt. His. Ver.* St. 41, 231.

[8] Sekira iz Čermožišča: Joanneum Graz, inv. št. 9801 in Müller-Karpe 1959, t. 134, 13; sekira tipa Dellach gl. Mayer 1977, 151-152, N. 660.

[9] Müller-Karpe 1959, 192, Abb. 27, 17.

LITERATURA

BRUNN, W. A. 1968, Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit. - V: *Rom. Germ. Forsch.* 29.

CRADDOCK, P. T. 1978, Deliberate alloying in the Atlantic Bronze Age. - V: The Origins of metallurgy in Atlantic Europe. Proceedings of the 5th Atlantic Colloquium, 369-385, Dublin.

GABROVEC, S. 1983, Jugoistočna alpska regija. Ostave. - V: *Praist. jug. zem.* 4, 52 ss.

GALE, N. H, in STOS-GALE, Z. A. 1989, Bronze Age Archaeometallurgy of the Mediterranean: The Impact of Lead Isotope Studies. - V: *Archaeological Chemistry* 4, 159-198.

HÄRKE, H. 1978, Probleme der optischen Emissionsspektralanalyse in der Urgeschichtsforschung. - *Praehist. Ztschr.* 53, 165-276.

HODGES, H. 1976, Artifacts, an introduction to early materials and technology. - London.

MAYER, E. F. 1977, Die Äxte und Beile in Österreich. - V: PBF 9/9.

MOZSOLICS, A. 1985, *Bronzefunde aus Ungarn.* - Budimpešta.

MÜLLER-KARPE, H. 1959, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. - V: *Röm. Germ. Forsch.* 22.

RYCHNER, V. 1990, Recherches sur les cuivres et les alliages de l'âge du Bronze moyen et final en Suisse: bilan provisoire et perspectives. - *Praehist. Ztschr.* 65, 204-217.

RYCHNER, V. in KLÄNTSCHI, N. 1988, L'âge du bronze moyen sur le plateau suisse: analyse spectrographique des bronzes. - V: Dynamique du Bronze moyen en Europe occidentale. Actes du 113e congrès national des sociétés savantes, Commission de pré- et protohistoire, Strasbourg.

RYCHNER, V. in KLÄNTSCHI, N. 1990, L'analyse chimique du bronze préhistorique: pourquoi ? - *Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte* 47, 201-212.

SMODIČ, A, 1955, Bronaste depojske najdbe v Črmožišah in severovzhodni Sloveniji. - *Arh. vest.* 6, 82 ss.

TERŽAN, B. 1983, Das Pohorje — ein vorgeschichtliches Erzrevier? — *Arh. vest.* 34, 51-84.

TERŽAN, B. 1989, Pohorje - prazgodovinski rudarski revir? - *Čas. zgod. narod.* 60/25, 238-260.

TRAMPUŽ-OREL, N. 1990, Spektrometrične analize kovinskih predmetov s slovenskih prazgodovinskih najdišč. - *Arheo* 11, 25-29.

TRAMPUŽ-OREL, N., MILIČ, Z., HUDNIK, V. and OREL, B. 1991, Inductively coupled plasma-atomic emission spectroscopy analysis of metals from Late Bronze Age hoards in Slovenia. - *Archaeometry* 32 (2), 267-277.

SPECTROMETRIC RESEARCH OF THE LATE BRONZE AGE HOARD FINDS FROM PUŠENCI, CEROVEC AND HUDINJA

Summary

The chemical compositions of bronze artefacts, analysed by the ICPS method, from three different Late Bronze Age hoards (Br. D — Ha A, after Müller-Karpe 1959) from northeastern Slovenia-are presented in this article. These are: Pušenci near Ormož, Cerovec near Rogaška Slatina and Hudinja near Vitanje.[1] The results (**pl. 2**) were compared with the analyses of the hoards of Črmošnjice, Udje, Jurka vas and Hočko Pohorje[2] and with Swiss research, which is based on the determination that the sequence of the content of the elements As, Sb, Ni and Co is characteristic for a specific type of bronze and typical for an individual chronological period (Rychner 1990). For the archaeological and spectrometric treatment of the material analysed, we confined ourselves above all to sickles ans axes, because it was possible to compare them with a relatively large number of similar types of artefacts, which have already been analysed.

The two flanged axes from the Pušenci hoard (**fig. 1:** 3-4) are typical of the upper Drava and Sava regions in the BrD phase (Müller-Karpe 1959, 108), although similar axes are also frequently found in the wider Alpine region, Upper Austria and southern Germany (Mayer 1976, 149). At the moment they are dated to from Br D to Ha A. Both of the axes, the chisel and the awl (**fig. 1:** 1-2) belong to the group of bronzes with dominant Ni and a scheme of Ni> Sb> As> Co, which most frequently appear in Switzerland in Ha A2 (**pl. 3**). On account of the chronological placement of the axes from Pušenci in Br D - Ha Al period, this type of bronze should be earlier in Slovenia, although more analyses of examples of such axes would be needed to confirm this hypothesis. A great similarity in the quantity of the contained impurities and tin in all four of the artefacts supports the assumption that they were cast in the same metallurgical workshop.

The winged axe from the Cerovec hoard (**fig. 2:** 4) is a very rare type in Slovenia, although it is more common in the regions of southwestern Germany, Switzerland and eastern France, as well as in Czech and Slovakia, where this type is dated from Br D to, at the latest, Ha Al. It has been dated amongst the old material of the Br D phase in the Eastern Alpine region.[6] The fragment of another flanged axe (**fig. 2:** 3) probably belongs to the early types of flanged axes of Br D. The sickels were not studied in more detail, as

they are chronologically unreliable; typologically, they belong to the sickels, typical for the Carpatho-Pannonian region. The bronze of the artefacts from Cerovec belongs to the group of bronzes with dominant arsenic from the scheme As> Sb> Ni> Co, which, in Switzerland, is typical for a longer time period, from Br C to Ha Al. This corresponds to the chronological placement of Cerovec in the Br D. The axes and sickles from Črmošnjice, Udje, Jurka vas and Hočko Pohorje also belong to the same group of bronze, with the difference that Sb and Ni sometimes change places however, this is not important deviation from the rule. If the picture of the axes with the bronze scheme of As> Sb> Ni> Co from the Slovenian hoards is examined (**pl. 4**), it is possible to see that it can be best compared with the "Swiss" bronze of the Middle Bronze Age (Br C). The content of the leading As (between 0.40% and 0.70%) is higher than in Switzerland, but the content of Ni and Sb (between 0.26% and 0.34%) is similar; Co correctly appears in very low concentrations (from 0.03% to 0.04%), which is similar to that in Switzerland. However, attention must be drawn to the very similar values of the observed elements in the Slovenian artefacts, namely, the differences between the lowest and the highest values of As, Ni, Sb and Co are relatively small. The great degree of solidarity in the type of bronze, of which axes and sickles in Southeastern Alpine region are composed, is evident, which supports the suggestion that the alloys were prepared from copper of the same source with a high arsenic content.

If attention is now turned to tin, it can be seen that two axes from Cerovec are aligned, on account of the average value of Sn (6.88%), with the axes from Črmošnjice (Sn 5.14%), Udje (Sn 5.95%), Jurka vas (sn 5.25%) and Hočko Pohorje (Sn 7.23%). The same goes for the two sickles from Cerovec with a lower Sn value (5.0%), which still align well with the sickles from Črmošnjice (Sn 3.09%), Udje (Sn 3.72%), Jurka vas (Sn 3.03%) and Hočko Pohorje (Sn 4.06%). The difference in the tin contents in the sickles and axes from Cerovec confirms our conclusions that the objects, so far analysed from the Southeastern Alpine region, are distinguished by a relatively consistent range of different alloys for different types of artefacts. In this respect, they differ from the Swiss examples, where the same alloys were used for all types of objects (Rychner, Kläntschi 1990, 201-202), and from the British examples, where it has been concluded that the majority of the artefacts were made from the recasting of scrap (Craddock 1978).

The slender winged axe from the Hudinja hoard (**fig. 3: 2**) is similar to the axes of the type Dellach (Mayer 1977, N. 660) which probably belong to the later type of alpine winged axes.[9] It belongs to the group of bronzes with dominant Ni and naturally to the scheme Ni> As> Sb> Co, which appear in the earlier period in Switzerland (Br C — Ha Al). It stands out amongst the Slovenian axes, on account of an extremely high Ni content and a relatively low As content (**pl. 4**). The hammer from Hudinja (**fig. 3: 1**), which was used to break up stone masses from copper ore, belongs to the exceptionally rare finds of this type in the wider European area. Another four examples are known, all from regions connected with the extraction of copper ore in the Bronze Age: from a mine in the Mitterberg in Austria and from the hoard finds from Uioara de Sus in the Siebenburgen and Enkomi and Mathiati on Cyprus (Mayer 1977, 223, N. 1328). Thus, it was also suggested that the hammer from Hudinja was connected with the Pohorje copper sources at Rakovec (Teržan 1983, 62). On account of the datation of the Cypriote hoards, it could date from the 12th Century BC (Ha Al). Its bronze type is unusual and cannot be assigned to any of the above-mentioned groups of bronzes. It has no arsenic and the antimony is much lower than usual. The nickle content is also unusually low, not only in comparison with the bronzes, which have been analysed so far from Slovenia, but also in comparison with the Swiss material. Contrary to expectation the hammer does not contain any lead (Teržan 1983, 62) and its weight (3.36 kg) is apparently due entirely to bronze mass. The absence of lead above 1% is, of course, understandable from a metallurgical point of view. The addition of lead to a bronze alloy causes greater fluidity and malleability (Hodges 1976, 69), which is in complete opposition to the purpose of such a hammer, which requires hard bronze. However, the opposite should be expected of the tin content; that the hammer might have the necessary hardness, which it would require for mining work, it would have to contain more than 4% tin. The Hudinja hammer has a tin content of 7.84%. The exceptional composition of impurities in this tool matches well with their defined range and use. As artefacts with such a bronze composition are not known up to the present in Slovenia, as is also the case in Switzerland, and as copper ores without arsenic and lead are not characteristic of the Alpine ore sources, the chemical composition of the Hudinja object also argues in favour of the hypothesis that it came from a far-off metallurgical region.

Neva Trampuž Orel
Narodni muzej
Prešernova 20
SLO - 61000 Ljubljana

Sonja Klemenc
Narodni muzej
Prešernova 20
SLO - 61000 Ljubljana

Dr. Vida Hudnik
Kemijski inštitut
Hajdrihova 19
SLO - 61000 Ljubljana

Fotografije (Photography): Tomaž Lauko, Narodni muzej, Ljubljana

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 171-188.
UDK 903.42 (497,13) "6377"

KASNOBRONČANODOBNO NASELJE ŠPIČAK U BOJAČNOM — PRILOG POZNAVANJU RUŠKE GRUPE

IVANČICA PAVIŠIĆ

Prostor Hrvatskog zagorja raznolikim reljefom i osebujnim obilježjima tvori unutar Središnje Hrvatske zasebnu mikroregionalnu cjelinu na prostoru koje se život odvijao kroz sva povijesna razdoblja. Uže interesno područje mikroregije Hrvatsko zagorje s njegovim najzapadnijim rubom vezano je uz današnju općinu Klanjec. Svojim geografskim i strateškim položajem taj zemljopisni dio Hrvatske od osobite je važnosti za pojave i razvitak pojedinih kultura od prapovijesti do srednjeg vijeka. Ova regija mjenjala je opseg i granice tijekom dugih stoljeća prošlosti, zadržavši kao prirodnu konstantu nepromjenjenu granicu između Hrvatskog zagorja i Štajerske tokom rijeke Sutle. U rimsko doba dolinom Sutle prolazila je rimska cesta koja povezuje *Neviodunum* s *Poetovio,* odnosno prometnica koja je spajala Posavinu s Podravinom. Ova prirodna komunikacija bila je žila kucavica koja je kroz davnu prošlost povezivala Norik i Panoniju.

Uzduž sutlanske doline uzdižu se dominantni vrhovi Grabantovog, Koštrunovog i Špičkovog brijega, od kojih je ovaj posljednji postao predmetom sustavnih arheoloških istraživanja. Još tijekom 1939. godine započela su prva arheološka istraživanja ovog dijela Hrvatskog zagorja od strane Josipa Klemenca koji je tom prigodom izradio prvi zemljovid Hrvatskog zagorja i susjednog područja Štajerske (Klemenc 1939). U tim prvim terenskim izvještajima čitamo prve podatke o postojanju prapovijesnog gradinskog lokaliteta Špičak u Bojačnom, ucrtane u arheološku kartu Blatt Rogatec. U dosta šturim terenskim izvješćima iznio je Klemenc prve podatke o položaju Gradine Špičak s prapovijesnim naseljem na njenim terasama (Klemenc 1939, 34-36). Prikupljene površinske nalaze keramike, kamenu sjekiru i nekoliko brončanih predmeta predao je na pohranu u Arheološki muzej u Zagreb (Pavišić 1986/1987).

Već prigodom prvih arheoloških istraživanja tijekom 1986 godine ustanovljeno je da se na položaju Špičak Gradina I u neposrednoj blizini nalazi još jedna Gradina II, koja je od Špičaka odvojena blagim prijevojem (sl. 1.). Dominantni položaj Špičak Gradina I u Bojačnom nadmorske visine 493 m znalački je odabran za duže obitavanje na ovim prostorima. Blizina stalnih izvora vode u usjeku između obiju Gradina i povoljna konfiguracija terena s plodnim obradivim površinama u podnožju Gradine I, preduvjeti su trajnog naseljavanja. Sve te prirodne datosti znao je odabrati čovek pra-

povijesnog vremena, da bi s ovih visina nadzirao cjelokupnu dolinu Sutle i njene okolne brežuljke, kako na Pregradskoj strani, tako i na susjednom Kozjanskom.

Špičak Gradina I kupolastog je uzvišenja, utvrđena na donjoj terasi suhozidnim bedemom koji se pružao polukružno oko cijele Gradine I a presječen je na nekim mjestima s dva ulaza (Pavišić 1986/1987) (**sl. 1**, A i B). Pretežno je kamenita glavica sa strmim terasama na čijem se vrhu nalazi kružni plato, koji je vjerojatno imao funkciju refugija. Na sjeverozapadnoj strani Gradine I, na njezinoj najnižoj točki podignut je najsnažniji i najbolje očuvani bedem. Podignut je na živoj stijeni u dva paralelna zida od neobrađenog kamenja između kojih je prostor ispunjen sitnim kamenjem i zemljom.

Jugoistočno od Špičak Gradine I poviše prijevoja uzdiže se Gradine II elipsastog oblika s orijentacijom po dužini u pravcu sjever-jug. I ova gradina utvrđena je bedemom na zapadnoj i južnoj strani, dok se na istočnoj strani bedem prekida s obzirom da je ovdje gradina prirodno zaštićena strmim stjenovitim terenom. Pristup na Gradinu II moguć je sa sjeverne strane sela Bojačno seoskim putem koji vodi do širokog platoa Gradine II Špičak. Na zemljištu Slave Jesih otvorena je sonda veličine 8 x 2 m s orjentacijom sjever-jug s podjelom na kvadratnu mrežu. Kulturni sloj sezao je do dubine 0,20–0,55 m, a sadržavao je uglavnom ulomke keramike, školjke, životinjske kosti (jelena, srne, goveda) i drozge s najvećom gustoćom nalaza u četvrtom i petom kvadrantu. U ovim kvadrantima pojavilo se veće kamenje slagano u suhozid u nepravilnim razmacima visine do 0,35 m, te u dužini do 1,80 m. Ovi dijelovi arhitekture tragovi su jednog dislociranog stambenog objekta s djelomično sačuvanim ugaonim zidom građenim u tehnici suhozida.

Sl. 1. Špičak Gradina I i Gradina II
Fig. 1. Špičak Gradina I and Gradina II

Donja terasa Gradine II najniža je u odnosu na cijelu visoravan, čiji se istočni rub strmo spušta niz padinu, što je uvjetovalo i znatnu visinsku razliku od 8 m. Otvaranjem kvadratne mreže u blokovima od 10 x 10 m, željelo so dobiti što šire stratigrafske podatke o unutrašnjosti naselja. Stratigrafska slika pokazala je slijedeće osobine: sloj humusne zemlje do 0,15 m, potom sloj svijetlo smeđe zemlje pomješane sitnim kamenjem do 0,45 m s materijalnim nalazima, a potom od 0,45-0,70 m pružao se sloj tvrde nabijene ilovače s tragovima gara i pepela. Prirodna litica od laporastog kamena korištena je za zapadni i južni zid prostorije, dok se istočni zid na donjem rubu izgubio uz ivicu padine. Tragovi podnice od dobro nabijene ilovače, prosječne debljine od 0,20 m prati se uz sjeveroistočni ugao prostorije unutar kojeg se naišlo na manje tragove ognjišta od dobro zapečene zemlje. Površina uokolo ognjišta bila je ispunjena jednom većom gustoćom nalaza od kojih se ističu keramički ulomci, pršljenovi, grijalice, životinjske kosti i komadi drozge.

Uvidom u osnovne karakteristike kasnobrončanodobnog lokaliteta Špičak u Bojačnom date su ovom prigodom u obliku kratkog pregleda rasprostiranja objekata i nalaza s prvom vizijom izgleda naselja. Kako su istraživanja u tijeku, nismo u mogućnosti još obuhvatiti sve karakteristike tog kasnobrončanodobnog naselja, pa će daljnja istraživanja doprinjeti obogaćenju spoznaje o cjelovitosti i važnosti ovog lokaliteta.

Među nalazima otkrivenim prilikom istraživanja, najveći broj pripada pokretnom arheološkom materijalu u kojem su primarno zastupljeni keramički nalazi karakteristični za naseobinske lokalitete mlađe kulture polja sa žarama. Samo sporadični nalazi bronce, kako one u tragovima brončanog praha, tako i u jedinom nalazu fragmenta brončane igle, potvrđuje činjenicu, da je prisustvo brončanih nalaza na ovom lokalitetu bilo doista rijetko. Na taj način umanjena je mogućnost čvršćeg datiranja cjelokupnog arheološkog fundusa. No, samim time nije isključena mogućnost prisustva bronce u neposrednoj blizini podno jugozapadnih padina Gradine II.

Dosadašnja stratigrafska slika istraživanja sondi na Gradini II i analiza keramičkih nalaza ukazala je na postojanje jednoslojnog naselja na njezinom gornjem i donjem platou. Svakako, najbrojnije nalaze na Špičaku predstavlja tipična naseobinska keramika, prepoznatljiva u svojoj fakturi i kvaliteti i raznolikosti oblika posuda. Gotovo sva keramika odlikuje se podjednakom fakturom i načinom obrade, što se vidi iz sastava gline, koja je u većini slučajeva dobro pročišćena s neznatnom primjesom kvarcitnih zrnaca. Dosadašnjom analizom keramičkih nalaza utvrdili smo razlike u kvaliteti izrade pojedinih posuda i stoga smo ju podjelili u tri osnovne grupe: grubu, prelaznu i finu keramiku. Boja pojedinih ulomaka vrlo je jednolična na vanjskoj i unutrašnjoj površini od okersmeđe, sive, crne ili crvenkaste boje. Kod pojedinih ulomaka boja vanjske površine razlikuje se od unutrašnje površine što je rezultat neujednačenosti pečenja keramike, odnosno prisustva oksidacijskog pečenja. Među keramičkim nalazima na Špičaku zastupljena je gruba keramika, izrađena iz gline pomiješane s primjesom sitnijeg ili krupnijeg pijeska i manjih ili većih kamenčića, što je ponekad ovisilo i o veličini posude. Svi ovi dodaci u glini služili su da bi povećali čvrstoću posuda koje su obično bile i većih dimenzija. Stijenke ovih posuda obično su dosta debele i hrapave, bez tragova glačanja, a vrlo jasno zapaža se njihova neravna površina. U većini slučajeva među keramičkim nalazima koji su bili na pojedinim mjestima nagomilani izoravanjem zemljišta, a time i poremećenim kulturnim slojevima, nismo bili u mogućnosti dobiti kompletan izbor oblika keramičkih nalaza na ovom lokalitetu. Fragmentarni nalazi keramike u osobito plitkom kulturnom sloju od 0,30-0,45 m nisu

dostatni za rekonstrukciju određenih oblika posuda. Među pojedinim keramičkim oblicima zastupljeni su oni koji se i inače češće koriste u naseljima, dok su neki oblici rjeđe upotrebljavani. Svakako da se među osnovnim oblicima naseobinske keramike na Špičaku najčešće susrećemo lonci, zdjele, amfore, šalice, pitosi i poneka pekva.

Sačuvani su brojni ulomci keramike grube frakture, debljih stijenki koje su pripadale većim posudama. Na ovom tipu keramike neravnih površina, susrećemo se sa ulomcima koji nose dekoraciju u obliku plastičnih traka ukrašenih otiscima prstiju, nokata ili nekog drugog predmeta. Uz pitose javljaju se i lonci različitih oblika i dimenzija koji su rađeni iz donekle pročišćene gline, debljih stijenki, uglavnom dobro su pečeni i pripadaju prelaznoj keramici. Prevladavaju trbušasti lonci sa zaobljenim ramenom koji prelazi u kratak cilindričan vrat. Obod je nešto stanjen na širokom rubu otvora i razgrnut prema van (**t. 1:** 1, 3), ponekad ukrašen otiscima prstiju (**t. 2:** 1-3). Ovaj tip lonaca nalazimo u naselju na Ptujskom gradu (Korošec 1951: sl. 37, 213, 259), Pobrežju u grobu 15b (Pahič 1971, t. 3: 8) i Brinjevoj gori (Oman 1981, t. 13: 3; 14: 1).

Drugi tip lonaca tvori jajolika posuda (**t. 1:** 2), gotovo istih dimenzija i debljina stijenki kao i prethodni tip lonca, samo sa kratkim ramenom i široko izvijenim obodom na vanjsku stranu. Pretpostavljamo da je i ovaj tip posuda nosio ukras plastične trake s otiscima prstiju na samom rubu otvora, što je i vidljivo na ulomku oboda i ramena na primjerku prikazanom na **t. 2:** 1. Analogne primjere lonaca nalazimo na Ptujskom gradu (Korošec 1951, sl. 213, 389), u Rušama (Pahič 1957, t. 23; 3), u Gornjoj Radgoni u sondi I (Horvat Šavel 1981, t. 2: 10, 12; 4: 5), Brinjevoj gori (Oman 1981, t. 11: 12; 14: 2) i Pobrežju u grobovima 21 i 84 (Pahič 1972, t. 4: 14; 17: 10).

Među našim primjercima lonaca susrećemo se s još jednim tipom koničnog lonca, izduženog tijela, kratkog vrata te izvijenog oboda na van, uglavnom manjih dimenzija i tanjih stijenki. Javljaju se u različitim varijantama iste forme, s manje ili više izduženim konusom trbuha posude (**t. 3:** 2; **4:** 1, 5) ili je taj izduženi trbuh blago zaobljenih stijenki (**t. 4:** 4). Ovaj tip lonaca obično nosi na trbuhu ukras horizontalne plastične trake rascljanjene otiscima prstiju (**t. 4:** 1). Slične primjere ovog tipa lonaca nalazimo također na Ptujskom gradu (Korošec 1951, sl. 67, 153, 325, 358, 406), u Rušama u grobovima 16 i 28 (Pahič 1957, t. 7: 1; 12: 1), Gornjoj Radgoni u sondi I (Horvat Šavel 1981, 3: 3) i sondi II (Horvat Šavel 1981, t. 6: 1, 3), na Brinjevoj gori (Oman 1981, t. 2: 3; 7: 1; 9: 11), u Pobrežju u grobu 105 i 126 (Pahič 1972, t. 21: 8; 26: 4), te u Ormožu (Lamut 1988/89, t. 1: 8, 12; 7: 17). Površina ovih posuda pokazuje da su dobro pečene, a razlikuju se u nijansama boja od okersmeđe, okersive do tamnosmeđe.

Za sada vrlo su brojno zastupljene zdjele glatkih površina i to najčešće uvijenog oboda, te manje ili više izduženog donjeg konusa posude. Rađene su iz dobro pročišćene gline, pravilno oblikovane i vrlo dobro uglađene. Postoje neke manje ili veće razlike među njima što se očituje u oblikovanju oboda, koji je kod nekih manje ili više uvijen na unutrašnju stranu. Uglavnom su to manje posude tankih stijenki, a mogu biti pliće ili dublje. Zdjelice sa Špičaka uglavnom su sive, sivocrvene, oker ili crnosmeđe boje. Najčešće su zastupljene zdjele glatkog uvijenog oboda s manjim ili većim razlikama u debljini i širini oboda (**t. 5:** 1-6, 9). Poneki ulomci na ramenu su ukrašeni bradavičastim ispupčenjima u obliku manje drške koja je uz dekorativnu ulogu imala i funkcionalni značaj (**t. 5:** 1, 9). Tipovi ovih zdjelica uglavnom su manjih dimenzija. Pored zdjelica glatkih neukrašenih stijenki ili onih ukrašenih brada-

vičastim drškama, javljaju se i plastično ukrašavane kosim kanelurama (**t. 5:** 7–8). Kanelure prekrivaju cijelu površinu posude od oboda preko ramena posude i dijela trbuha, a mogu biti pliće ili dublje, kraće ili duže, koso ili okomito položene po stijenkama posude. Pojava kosog kaneliranja ovog tipa zdjelica karakterističan je oblik posude, kako u neseljima, tako i u nekropolama kulture polja sa žarama na prostoru od srednjeg Podunavlja do jugoistočnoalpskog prostora. Ondje su zastupljene od Ha A1 stupnja kroz čitav Ha B stupanj. Dobre paralele nalazimo među nalazima iz Ruša (Pahič 1957, t. II: 1; XXV: 11), na Ptujskom gradu (Korošec 1951, sl. 139, 338, 374), u Dobovi u grobu 70 (t. 15: 1), u Pobrežju u grobovima 52 i 112 (Pahič 1972, t. 11: 17; 22: 10), u Brinjevoj gori u trećem sloju (Teržan 1990, sl. 4: 8) i Gornjoj Radgoni u prvom sloju (Teržan 1990, sl. 8: 7).

Na ovom lokalitetu zastupljen je tip zdjela odnosno terina s poluloptastim trbuhom s kratkim izvijenim obodom na van. Posude ovog tipa su uglavnom glatkih neukrašenih stijenki (**t. 4:** 2–3, 5) ili rijetko na ramenu nose ukras cik-cak urezane linije (**t. 5:** 1), a ponekad i bradavičaste drške (**t. 5:** 1). Ovakav tip, zdjelica susrećemo i u nekropoli Ruše, primjerice u grobu 19 (Pahič 1957, t. 7: 3). Ondje su ukrašene samo horizontalnim i vertikalnim urezanim linijama, te okruglim drškama na ramenu posude. Ovaj tip zdjela – terina dosta je dobro zastupljen među oblicima Ruške grupe na srodnim slovenskim lokalitetima, pa ih susrećemo glatkih stijenki ili sa žljebljenim linijama na ramenu posude na Ptujskom gradu (Korošec 1951, sl. 91, 212, 255), u grobu 17 u Pobrežju (Pahič 1972, 4: 10), te potpuno glatkih stijenki kao u Gornjoj Radgoni u II sloju (Teržan 1990, sl. 8: 12) ili na Brinjevoj gori u I sloju (Teržan 1990, sl. 4: 6).

Srodne oblikom ovom tipu zdjelica javljaju se poluloptaste šalice s koničnim dnom i širokom trakastom drškom koja nadvisuje obod posude. Na **t. 9:** 1, prikazan je primjerak trbušaste šalice s izduženim koničnim dnom, širokim obodom blago povijenim na unutrašnju stranu. Široka trakasta drška s plitkom facetom po sredini površine, uzdiže se iznad širokog oboda posude i spaja se s trbuhom posude. Na samom vrhu trakasta ručka završava se četvrtastim plastičnim dugmetom, ukras kakav i inače nalazimo na ovom tip šalica Ruške grupe. Uobičajeni način ukrašavanja koničnih šalica sa plastičnim dugmetom (jednim ili dva) javlja se obično na četvrtastim drškama, kao što su nalazi u Zgornjoj Hajdini (Starè 1950, t. 28) i u Pobrežju u grobovima 52 i 60, datiranim u Ha B1 stupanj (Pahič 1972 t. 11: 16; 13: 2).

Tipove koničnih šalica samo bez plastičnog ukrasa na uzdignutoj trakastoj ručki pratimo i na srodnim slovenskim lokalitetima, kao što su primjeri iz Ptujskog grada (Korošec 1951, sl. 18), u Ljubljani u grobovima 55 i 65 (Starè 1954, t. 28: 4; 67: 2), u Pobrežju (Pahič 1954, t. 1: 1), u Mariboru (Müller Karpe 1959, t. 112 C: 4), Ormožu u sondi II (Lamut 1988/89, t. 12: 3), te u Rušama (Pahič 1957, t. 26: 5). U nekropoli u dvorištu SAZU u Ljubljani šalice s trakastom ručkom najčešći su oblik posuda u grobnom inventaru faze I. ove nekropole, među kojima Starè razlikuje tri vrste unutar koje su naše šalice uvrštene u prvu grupu (Starè 1954, 96–97).

Među različitim oblicima posuda sa Špičaka nalazimo i raznolike ručke. Javljaju se male trakaste ručke koje su spajale vrat sa ramenom posude (**t. 6:** 8), potom izdužene trakaste okruglog presjeka (**t. 6:** 9) ili četvrtaste ručke (**t. 6:** 4, 6). Veće i šire trakaste ručke s dvije do tri uzdužne horizontalne kanelure nađene su na Špičaku kod pekvi. Pekve su se i inače koristile u neseljima od vremena manifestiranja starije kulture polja sa žarama do u razvijeno željezno doba, pa ih tako susrećemo i u naseljima

ruške grupe, kao na Ptujskom gradu (Korošec 1951, sl. 333, 373, 384), na Brinjevoj gori (Oman 1981, t. 51: 2), u Ormožu u sondi II i III (Lamut 1988/89, t. 6: 5; 24: 14).

Uz ove oblike ručki zastupljeni su i neki tipovi drški, koja su u stvari plastična izbočenja različitih oblika. Riječ je o manjim ili većim jezičastim drškama (**t. 7:** 1–2, 4–6), potom o bradavičastim (**t. 7:** 3) ili četvrtastim drškama horizontalno ili vertikalno postavljenim na ramenu posuda. Raznoliki oblici plastičnih drški na našim primjerima imali su prvenstvenu funkcionalnu ulogu, što je ovisilo i o veličini posuda, kao kod pitosa ili većih amfora, gdje su te jezičaste drške bile vrlo masivno rađene. Uz ovu funkcionalnu ulogu drške su predstavljale i neku vrstu dekoracije na posudi, tako da se te jezičaste drške pojavljuju u kombinaciji s horizontalnim plastičnim trakama s otiskom prstiju (**t. 7:** 6) ili s horizontalnim plastičnim rebrima na ramenu posude (**t. 7:** 1). Osobito je prepoznatljiv ovaj način ukrašavanja posuda Ruške grupe na lokalitetu u naselju Ptujski grad, gdje se javlja na pekvama (Korošec 1951, sl. 262, 266), loncima (Korošec 1951, sl. 41, 57, 260) i zdjelama (Korošec 1951, sl. 261, 362).

Četvrtasta bradavičasta ispupčenja raspoređena su po ramenu posuda u kombinaciji po jedno ili dva, tako da razdvajaju ornamenat u dvije simetrične cjeline (**t. 8:** 1).

Ornamentalni motivi i tehnika ukrašavanja zastupljeni na materijalu sa Špičaka vrlo su siromašni i stilski ujednačeni. Radi se uglavnom o nekoliko jednostavnih samostalnih motiva ili o kombinaciji dva ili više motiva, pa se uglavnom cjelokupan način ukrašavanja posuda svodi na skromnu dekoraciju prepoznatljivu za Rušku grupu kulture polja sa žarama. Ukrašavanje je ograničeno na uži pojas posude, donji dio vrata i ramena posude, nešto rjeđe na obod i donji dio konusa posude.

Ornamentalne tehnike podijelili smo na četiri osnovne grupe, koje se svode na urezivanje, udubljivanje, žigosanje i plastično ukrašavanje. Među geometrijskim motivima javljaju se jednostruke ili dvostruke horizontalne linije (**t. 8:** 4), ponekad u kombinaciji s kružićima ili samostalnim cik-cak linijama (**t. 8:** 1–2, 7). Motiv urezivanja horizontalnih linija na ramenu posude dopunjen kružićima s tragovima inkrustacije, uobičajen je motiv ukrašavanja vrčeva s trakastim drškama na Ptujskom gradu (Korošec 1951, sl. 59). Vrlo omiljen motiv su samostalno postavljeni urezani viseći trokuti (**t. 8:** 3). Ponekad je unutrašnja površina šrafirana koso urezanim gustim linijama (**t. 9:** 3). Analogije ovog načina ukrašavanja posuda sa bijelom inkrustacijom pratimo vrlo često na materijalu u naselju u Ptujskom gradu (Korošec 1951, sl. 409), u nekropoli u Zgornjoj Hajdini kod Ptuja (Starè 1950, t. 2: 9), u grobu 63 u dvorištu SAZU u Ljubljani (Starè 1954, t. 53: 3), Brinjevoj gori u 4 sloju (Teržan 1990, sl. 4: 18; Oman 1981, t. 3: 16, 19), Gornjoj Radgoni u 2 sloju (Horvat Šavel 1988/89, sl. 4: g; Teržan 1990, sl. 8: 13). Pojava šrafiranih trokuta u kombinaciji s tri horizontalne žljebljene vodoravne linije, primećena je u grobu 34 u dvorištu SAZU u Ljubljani, a datirana je naočarastom fibulom od brončane žice u vrijeme Ha B1 stupnja (Starè 1954, t. 28: 1–3). Naš način ukrašavanja posuda motivom šrafiranih trokuta ima jasne paralele u grobu 7 u Rušama (Pahič 1957, t. 3: 4; 18: 1), zatim u Pobrežju u grobovima 5 i 12 (Pahič 1972, t. 1: 8; 30: 6).

Tehnika urezivanja zastupljena je još jednim oblikom ukrašavanja, a to je kapljasto urezivanje, vidljivo na posudama finijih stijenki kao što je primjerice plitica ili terina na (**t. 8:** 5, 7), u jednostrukom ili dvostrukom horizontalnom nizu sitnih gustih kapljastih ureza (**t. 8:** 5–6). Analogije nalazimo na svim srodnim slovenskim lokalitetima ruške grupe kao u Ormožu (Lamut 1988/89, t. 5: 16, 18), Gornjoj Radgoni u I. sloju (Teržan 1990, sl. 8: 7), u Olorisu (Horvat Šavel 1988/89, sl. 4: var. G), na Rifni-

ku u I. sloju (Teržan 1990, sl. 10: 18), Brinjevoj gori (Oman 1981, t. 35: 15-17), uglavnom na lokalitetima iz Ha B stupnja.

Tehnika ukrašavanja žigosanjem zastupljena je na samo jednom ulomku pseudovrpčastom dekoracijom (**t. 9:** 2). Ovo ukrašavanje izvedeno je pomoću nazubljenog kotačića, čiji su otisci plitki i gusto raspoređeni po površini. Javlja se motiv visećih trokuta u dvostrukom nizu, a poviše njih još jednom dvostruki niz istih horizontalnih linija. Ovaj način pseudovrpčastog ukrašavanja javlja se često na trbušastim žarama s uzdignutim vratom, te vrčevima s jednom ručkom grupe Ruše tijekom čitavog Ha B perioda (Müller Karpe 1959, t. 108 C i M), na Brinjevoj Gori (Oman 1981, t. 52: 7), Rifniku (Teržan 1990, t. 10: 9), Ormožu od Ha A kroz cijeli Ha B stupanj (Lamut 1988/89, t. 1: 19; 2: 11, 15; 3: 2; 5: 5; 6: 2, 6), u Rušama u (Müller Karpe 1959, t. 108: M 2; 109: A 4).

Udubljeni ornamenti javljaju se u obliku kaneliranja oboda zdjela, te ramena i dijela trbuha posude. Na našim primjercima zdjela s uvijenim obodom, kanelure su koso postavljene i postoje razlike između širine i dubine kanelura (**t. 5:** 7-8). Horizontalne kanelure nalazimo na prelazu ramena u trbuh posude, osobito kod trbušastih amfora s koničnim vratom i izvijenim obodom (Pavišić 1986/87, sl. 1). Žljebljene kanelure kružno prekrivaju čitavu površinu manjih i većih amfora (**t. 6:** 5, 7), kao što to prikazuju i analogni primjerci amfora s jednom ili dvije drške u nekropoli u Zgornjoj Hajdini (Starè 1950, t. 2: 9), te u naselju na Ptujskom gradu (Korošec 1951, sl. 405, 498, 537), u grobu 7 u Rušama (Starè 1953, t. 8: 1), u Pobrežju na vrčevina u kombinaciji s metopama ili visećim trokutima (Pahič 1954, t. 1: 1-6; 2: 3-4).

Ukrašavanje izvedeno pomoću plastične trake na našim nalazima izvedeno je najčešće na obodu posude, utiskivanjem prsta (**t. 2:** 1-3; **9:** 4) ili nekog tupog predmeta (**t. 2:** 4). Dekoracija s plastičnim trakama vezana je uz naseobinsku keramiku, obično grube fakture na pitosima, pekvama ili loncima, a nije isključeno njeno ukrašavanje i na keramici prelazne frakture, kao što je to slučaj i na našim ulomcima lonaca (**t. 2:** 1-4).

Opće karakteristike načina ukrašavanja keramike Ruške grupe očituje se prvenstveno u tehnici plastičnog ukrašavanja posuda horizontalnim i vertikalnim rebrima. Ova tehnika ukrašavanja zastupljena je na pojedinim oblicima posuda, kao što su pekve, trbušasti lonci, te manje ili veće zdjele. Horizontalna plastična rebra na našim primercima posuda sa Špičaka zapažena su na koničnim zdjelama širokog oboda (Pavišić 1986/87, t. 11: 3), trbušastoj zdjeli s uzdignutim koničnim vratom (**t. 3:** 1), te na terini širokog oboda ukrašenog otiscima prstiju (**t. 9:** 4). Površina trbuha terine odijeljena je od ramena posude dvostrukim redom plastičnih traka podno kojih se u pravilnom razmaku nižu okomita plastična rebra tvoreći motiv metope, koji je i inače dosta često zastupljen (**t. 6:** 1, 3). Ponekad se ove plastične trake na jednom dijelu proširuju u obliku istake koja *de facto* postaje drška i usporedo sa dekorativnom, dobiva i funkcionalnu ulogu (**t. 7:** 1). Motiv ovih plastičnih rebara javlja se i u obliku jednostrukih ili dvostrukih girlandi na većini lokaliteta Ruške grupe. Analogije su: Ptujski grad (Korošec 1951, sl. 57380, 397), u grobu 22 u Rušama (Pahič 1957, t. 10: 2), u Mariboru (Müller Karpe 1959, t. 121: 4-5, 9), u II. sloju na Rifniku (Teržan 1990, sl. 10: 20), na Brinjevoj gori u 4. sloju (Oman 1981, t. 52: 19), u sondi III u Ormožu (Lamut 1988/89, t. 14: 6).

Na temelju dosadašnjih nalaza i provedene analize materijala sa Špičaka proizlazi, da je keramika u uskoj vezi s grupom Ruše i njenim osobitostima, kako u oblikovnom

smislu, tako i u ornamentici s bogato urezanim motivima koji joj daju specifičan regionalni značaj kasnog brončanog doba u Slovenskom Podravlju. Materijal se po oblicima i ornamentici uklapa i u okvire kulture polja sa žarama Müller Karpeovog Ha A2 i Ha B1-B2 stupnja za srednjoevropsku periodizaciju.

LITERATURA

GABROVEC, S. 1983, Jugoistočna alpska regija, PJZ 4, 52-96.

HORVAT ŠAVEL, I. 1981, Rezultati sondiranj prazgodovinskega naselja v Gornji Radgoni, *Arh. vest.* 32, 291-310.

HORVAT ŠAVEL, I. 1988-1989, Bronastodobna naselbina Oloris pri Dolnjem Lakošu, *Arh. vest.* 39-40, 127-145.

MÜLLER KARPE, H. 1959, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, *Röm. Ger. For.* 22, 1959.

KOROŠEC, J. 1951, Prazgodovinska naselbina na Ptujskem gradu, Dela SAZU 6, 1951.

LAMUT, B. 1988-1989, Kronološka skica prazgodovinske naselbine v Ormožu, *Arh. vest.* 39-40, 1988-1989, 235-276.

OMAN, D. 1981, Brinjeva gora 1953 (obdelava prazgodovinske keramike), *Arh. vest.* 32, 1981, 144-178.

PAHIČ, S. 1954, Nekaj najdb iz žarnega grobišča na Pobrežju pri Mariboru, *Arh. vest.* 5/2, Ljubljana 1954, 239-276.

PAHIČ, S. 1957, Drugo žarno grobišče v Rušah, Razprave IV/3, *Kat. in monogr.* 6, 1972.

PAHIČ, S. 1972, Pobrežje, *Kat. in monogr.* 6, 1972.

PAVIŠIĆ, I. 1986-1987, Rezultati probnih iskopavanja na prethistorijskoj gradini Špičak u Bojačnom, *Prilozi* 5/6, 1986-1987, 5-23.

STARÉ, F. 1954, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani, Dela SAZU 9, 1954, 9-111.

TERŽAN, B. 1990, Starejša železna doba na slovenskem Štajerskem, *Kat. in monogr.* 25, Ljubljana 1990.

THE LATE BRONZE AGE SETTLEMENT OF ŠPIČAK IN BOJAČNO A CONTRIBUTION TO KNOWLEDGE OF THE RUŠE GROUP

Summary

The area of the Croatian Highlands (Cr. - *Zagorje*), with its varied relief and individual characteristics within the territorial division of nortwestern Croatia, represents a particular microregional unit, where life unfolded through certain historical periods. A narrow region of interest within the micro-region of the Croatian Highlands along its farthest western edge is related to the current district of Klanjec, which in terms of its geographical and strategic position is of exceptional importance for the appearance and development of individual cultures from prehistory to the mediaeval period. This region has seen modification of its extent and borders through the long centuries of its past, but one border always remained unchanged — that between the Croatian Highlands and Styria (Sl. - *Štajerska*), where the Sutla River creates a natural boundary.

In the Roman period, the Sutla valley was the site of a Roman road from *Neviodunum* to *Poetovio* which connected the Sava basin with the Drava basin. This natural route for communication was the jugular vein through which Noricum and Pannonia were connected in the distant past.

The dominant peaks of Grabant, Koštrun and Špičak are located along the valley of the Sutla. The latter hill became the subject of archaeological research. The first archaeological excavations in this part of the Croatian Highlands began in 1939, directed by Josip Klemenc, who also made a topographic map of the Croatian Highlands and the neighboring region of Styria. These first field researches revealed the first data about the existence of a prehistoric hillfort site at Špičak in Bojačno, noted on the archaeological map "Blatt Rogatec".

During the first test excavations in 1986 and 1987, it was established that in addition to the site of Gradina (Hillfort) I - Špičak, in the immediate vicinity there was a second site, Gradina II, separated from the first by a gentle saddle (**Fig. 1**). The dominant position of Gradina I - Špičak at Bojačno (493 m. above sea level) was a skillfully chosen location for long-term inhabitation of this area, not merely because of the vicinity of permanent sources of water in the hollow between both hillforts, but also because of the favourable configuration of the landscape, including fertile arable areas at the base of Gradina I.

The site of Gradina I - Špičak consists of a dome-shaped elevation, fortified on the lower terraces with dry-stone walls extending in a semi-circular form around the entire hillfort, interrupted by two entrances. Gradina I - Špičak is a mainly rocky knoll with steep and narrow slopes and a circular plateau on the peak that probably had the function of a refugium. Gradina II rises above a saddle to the southeast of Gradina I - Špičak and has an elliptical form, oriented N-S. This second hillfort is also fortified with a rampart on the western and southern sides, while it was interrupted on the eastern side, as Gradina II is protected on this side by a naturally steep and rocky formation. The lower terrace of Gradina II is the lowest in relation to the entire plateau, and its eastern edge steeply falls away along the slope, causing a difference of up to 8 meters in height. A network of 10 x 10 m. trenches was opened in order to acquire general stratigraphic data about the interior of the settlement.

The finds discovered during excavation mainly consisted of pottery fragments characteristic for the settlement sites of the earlier Urnfield Culture of the southeastern Alpine region. The stratigraphic sequences discovered to date from the trenches at Gradina II in Bojačno as well as the analysis of the pottery material indicate the existence of a single stratum settlement on the upper and lower plateaus of Gradina II.

One of the most commonly represented pottery forms at Špičak consists of bowls with an inverted rim, sometimes with lugs or simple extrusive handles, or sometimes with oblique cannelling (**Pl. 5:** 1-9). A related type which appears consists of hemispherical cups with a ribbon handle extending above the rim of the vessel, similar to those from Ptuj-Grad, Maribor, Pobrežje and Ruše (**Pl. 6:** 6; **9:**). Particularly singnificant among the rich vessels of the Ruše group are the amphorae with two handles, of various forms and sizes, some types of which are represented at Gradina II. One type which stands out is a small globular amphora type with a conical neck and an everted rim decorated with three grooved horizontal lines (I. Pavišić, 1986/1987, Fig. 2). Fragments were also found of vessels with widely everted rims whose edges were either undecorated or decorated with impressions of fingers or some other tool. It is probable that these vessels belonged to egg- shaped or globular pots of a transitional pottery type (**Pl. 2:** 1-6).

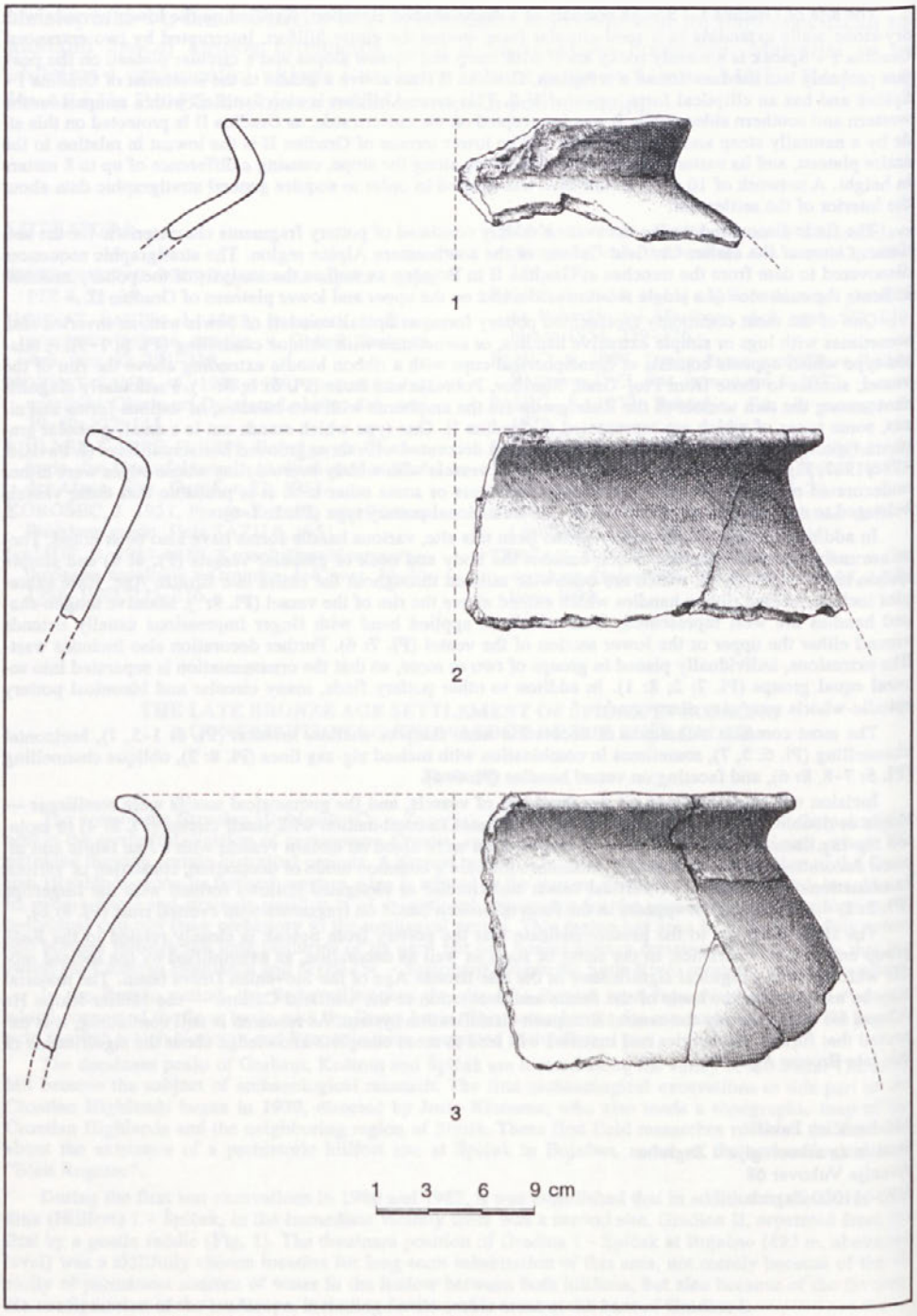
In addition to these basic pottery forms from this site, various handle forms have also been noted. These are mainly vertical handles which connect the body and neck of globular vessels (**Pl. 6:** 8) and simple ribbon handles (**Pl. 6:** 9), which are otherwise utilized throughout the entire late Bronze Age. Rare examples include faceted ribbon handles which extend above the rim of the vessel (**Pl. 9:**). Massive tongue-shaped handles are well represented, from which an applied band with finger impressions usually extends around either the upper or the lower section of the vessel (**Pl. 7:** 6). Further decoration also includes wart-like extrusions, individually placed in groups of two or more, so that the ornamentation is separated into several equal groups (Pl. 7: 2; 8: 1). In additon to other pottery finds, many circular and biconical pottery spindle-whorls were also discovered.

The most common techniques of decoration were sharp or shallow incision (**Pl. 8:** 1-5, 7), horizontal channelling (Pl. 6: 5, 7), sometimes in combination with incised zig-zag lines (Pl. 8: 2), oblique channelling (**Pl. 5:** 7-8, **8:** 6), and faceting on vessel handles (Pl. 6: 6).

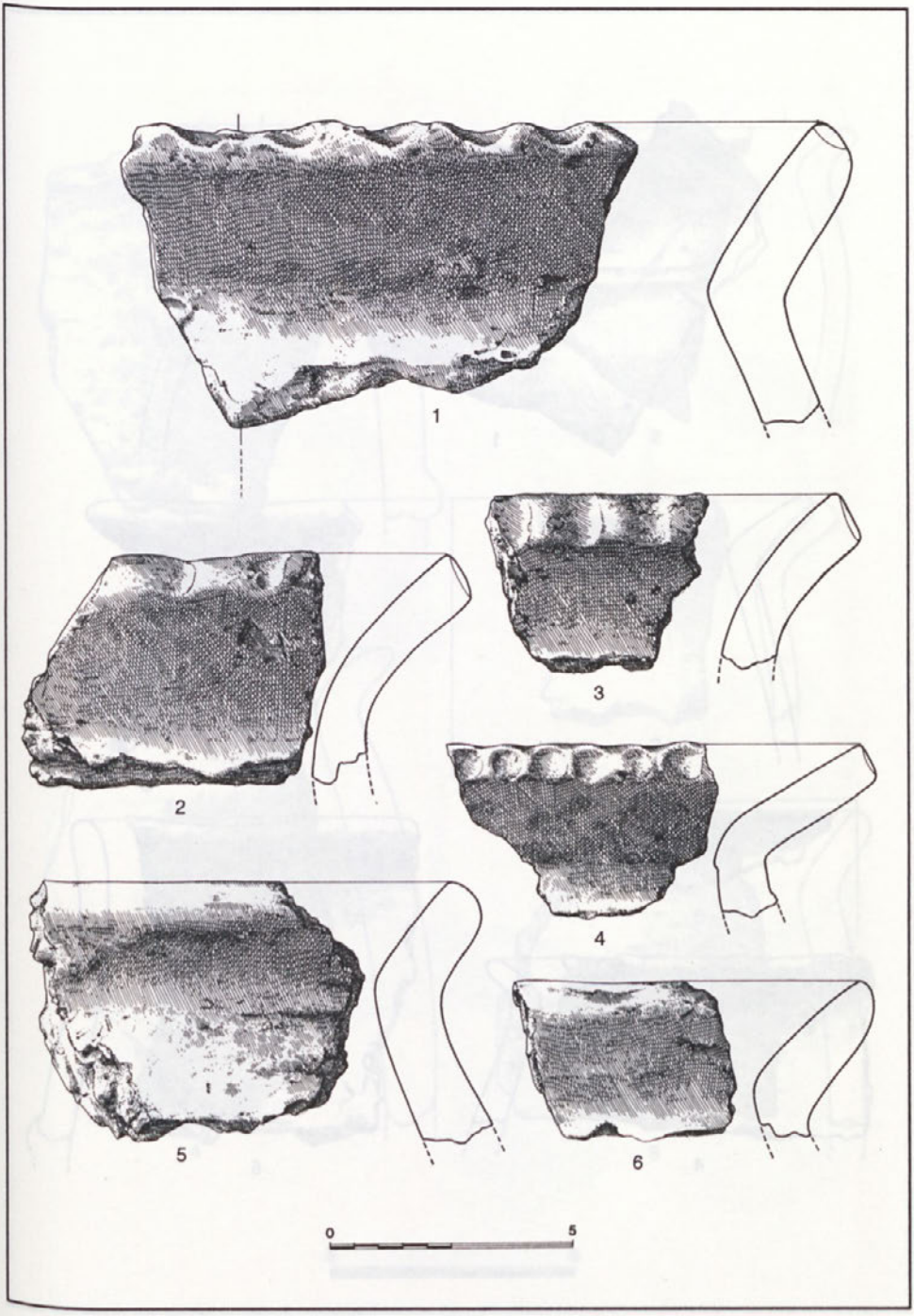
Incision was most common on the shoulders of vessels, and the geometrical motifs were rectilinear — single or double horizontal lines (**Pl. 8:** 4), sometimes in combination with small circles (**Pl. 8:** 4) or isolated zig-zag lines (**Pl. 8:** 1-3). Traces of encrustation were noted on certain vessels with a fine fabric and incised decoration (**Pl. 8:** 1). Applied ornamentations are a common mode of decoration, consisting of various cambinations of horizontal or vertical bands and circular or elongated hollows formed with the fingertips (**Pl. 2:** 1-4;). This element appears in the form of broken bands on fragments with everted rims (**Pl. 7:** 6).

The finds analyzed to the present indicate that the pottery from Špičak is closely related to the Ruše group and its characteristics, in the sense of form as well as decoration, as exemplified by the incised motifs which give it a regional significance in the late Bronze Age of the Slovenian Drava basin. The material may be assigned on the basis of the forms and decoration to the Urnfield Culture — the Müller-Karpe Ha A2 and B1-B2 phases in the central European classification system. As research is still continuing, it is expected that further discoveries and material will lead to more complete knowledge about the significance of this late Bronze Age site.

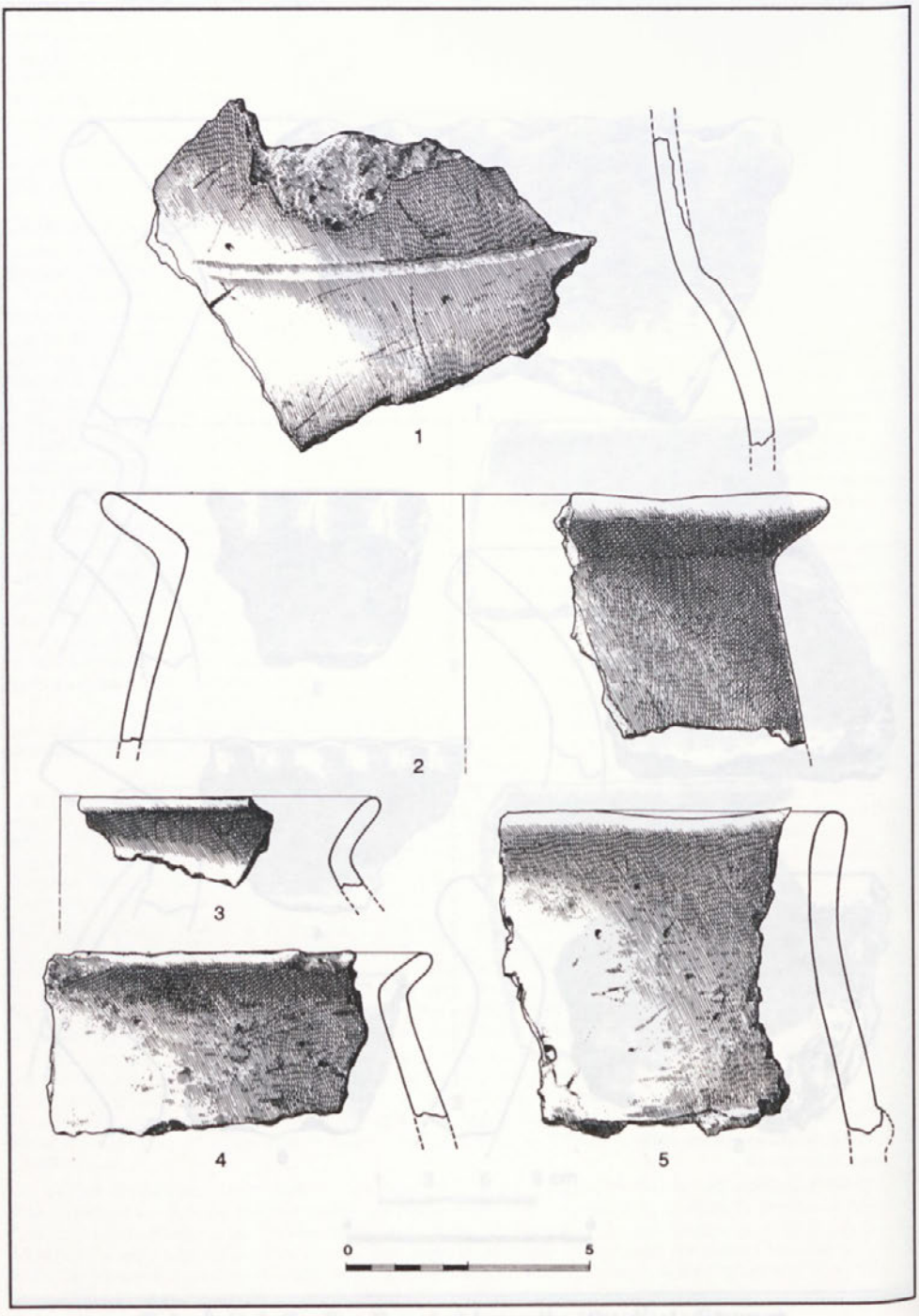
Mr. Ivančica Pavišić
Institut za arheologiju u Zagrebu
Avenija Vukovar 68
HR - 41000 Zagreb

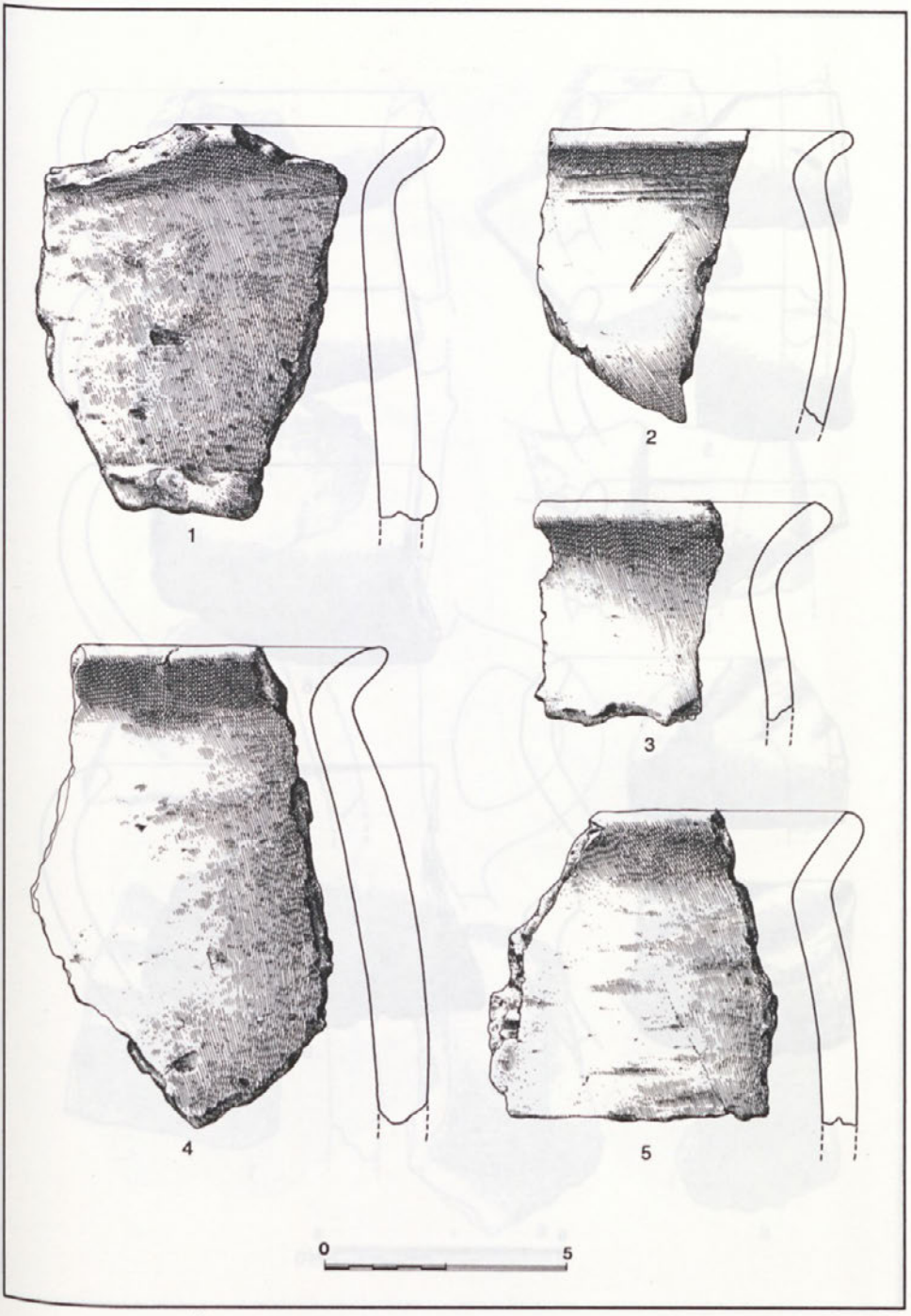
T. 1. Špičak Gradina II — 1-3 keramika (Crteži: A. Fortuna)
Pl. 1. Špičak Gradina II — 1-3 pottery (Drawings: A. Fortuna)

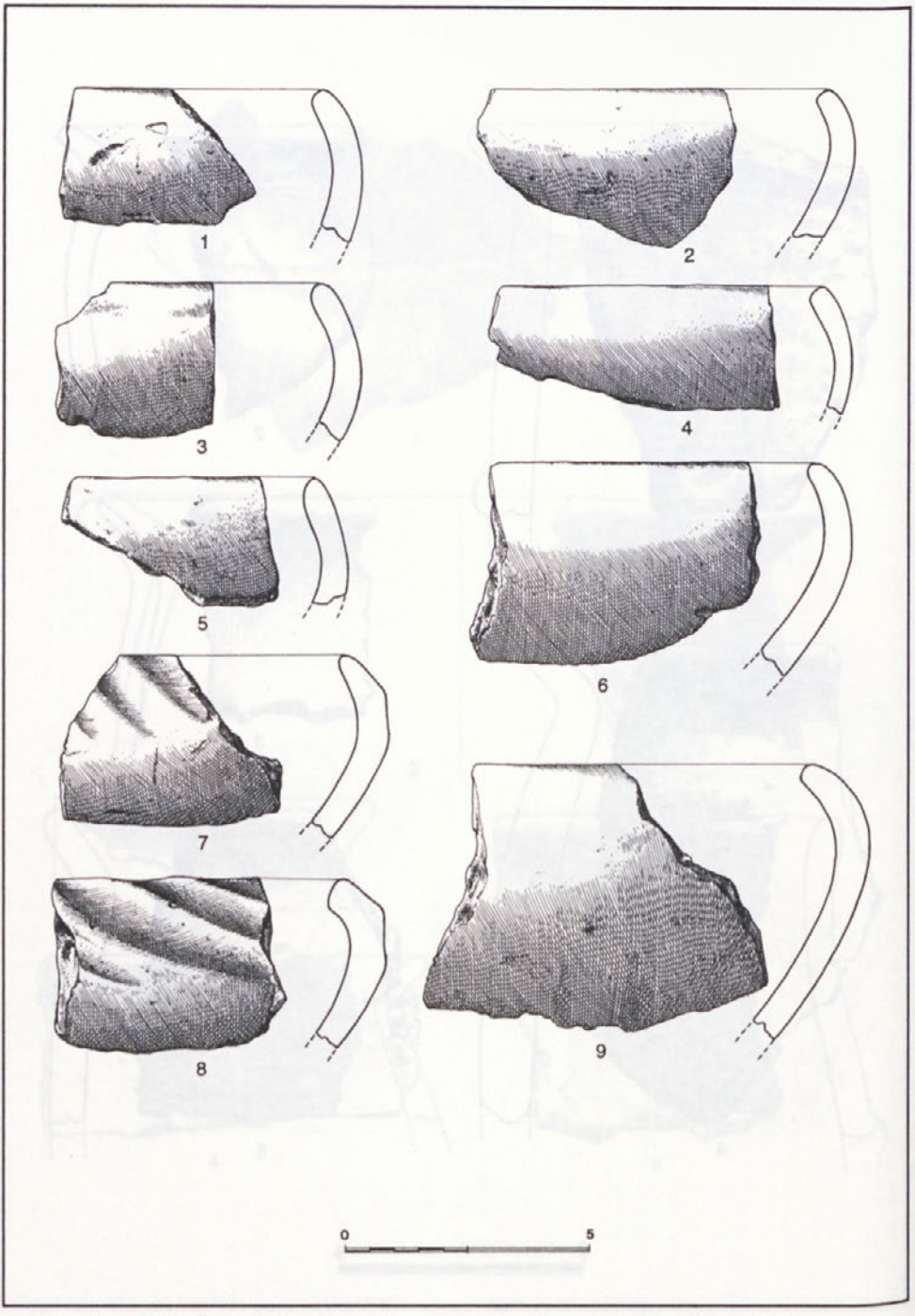
T. 2. Špičak Gradina II — 1-6 keramika (Crteži: A. Fortuna)
Pl. 2. Špičak Gradina II — 1-6 pottery (Drawings: A. Fortuna)

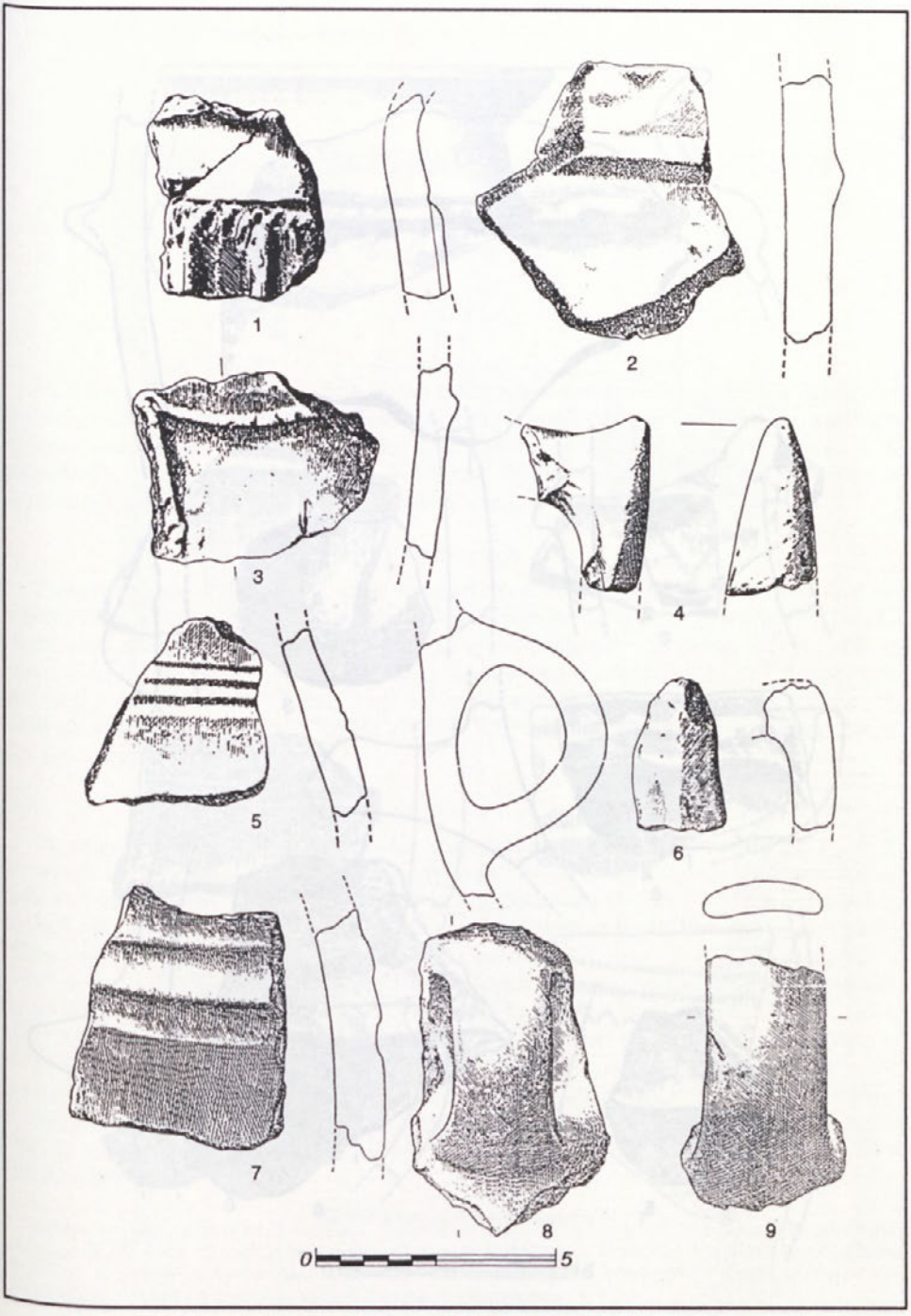
T. 3. Špičak Gradina II — 1-5 keramika (Crteži: A. Fortuna)
Pl. 3. Špičak Gradina II — 1-5 pottery (Drawings: A. Fortuna)

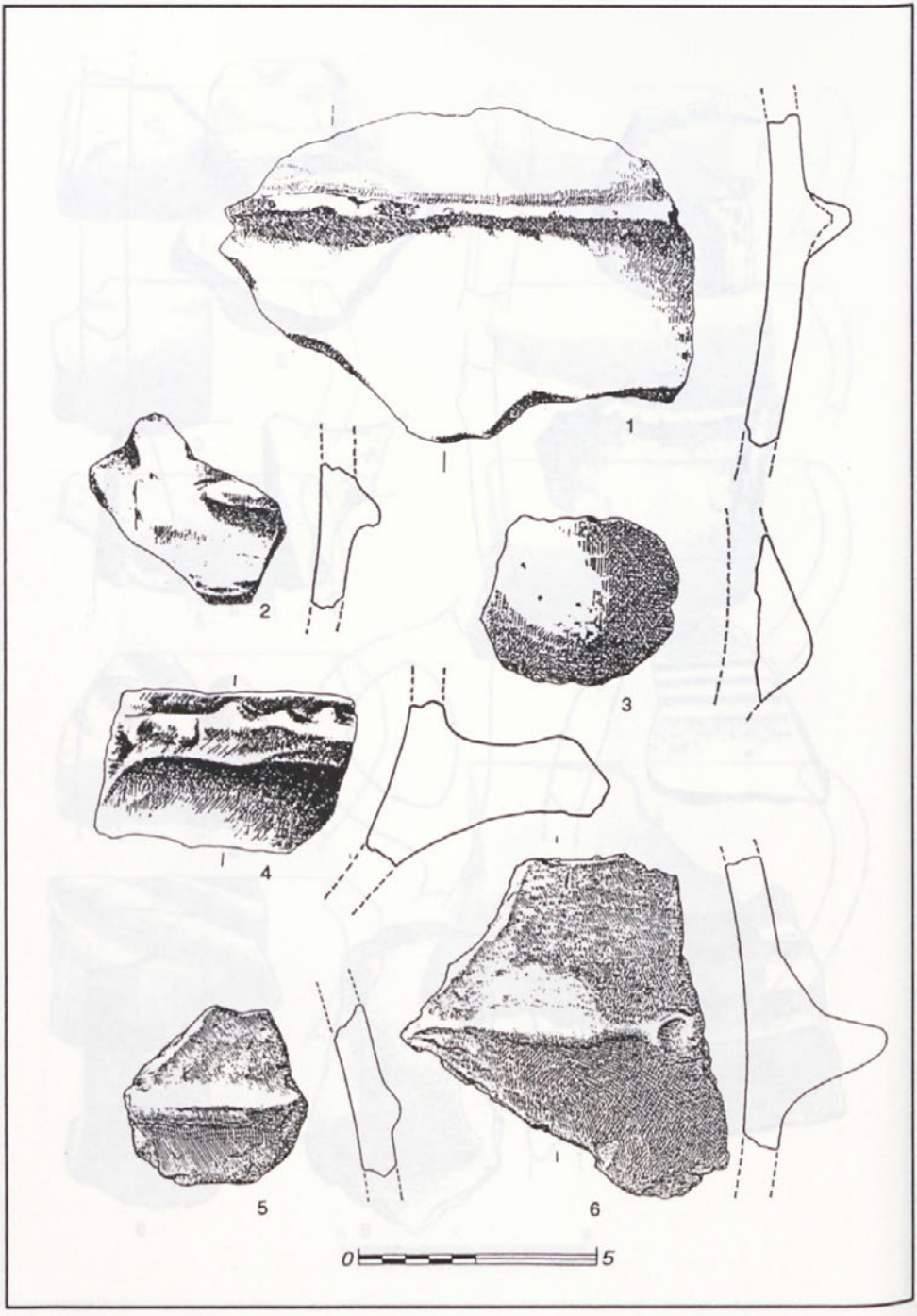
T. 4. Špičak Gradina II — 1-5 keramika (Crteži: A. Fortuna)
Pl. 4. Špičak Gradina II — 1-5 pottery (Drawings: A. Fortuna)

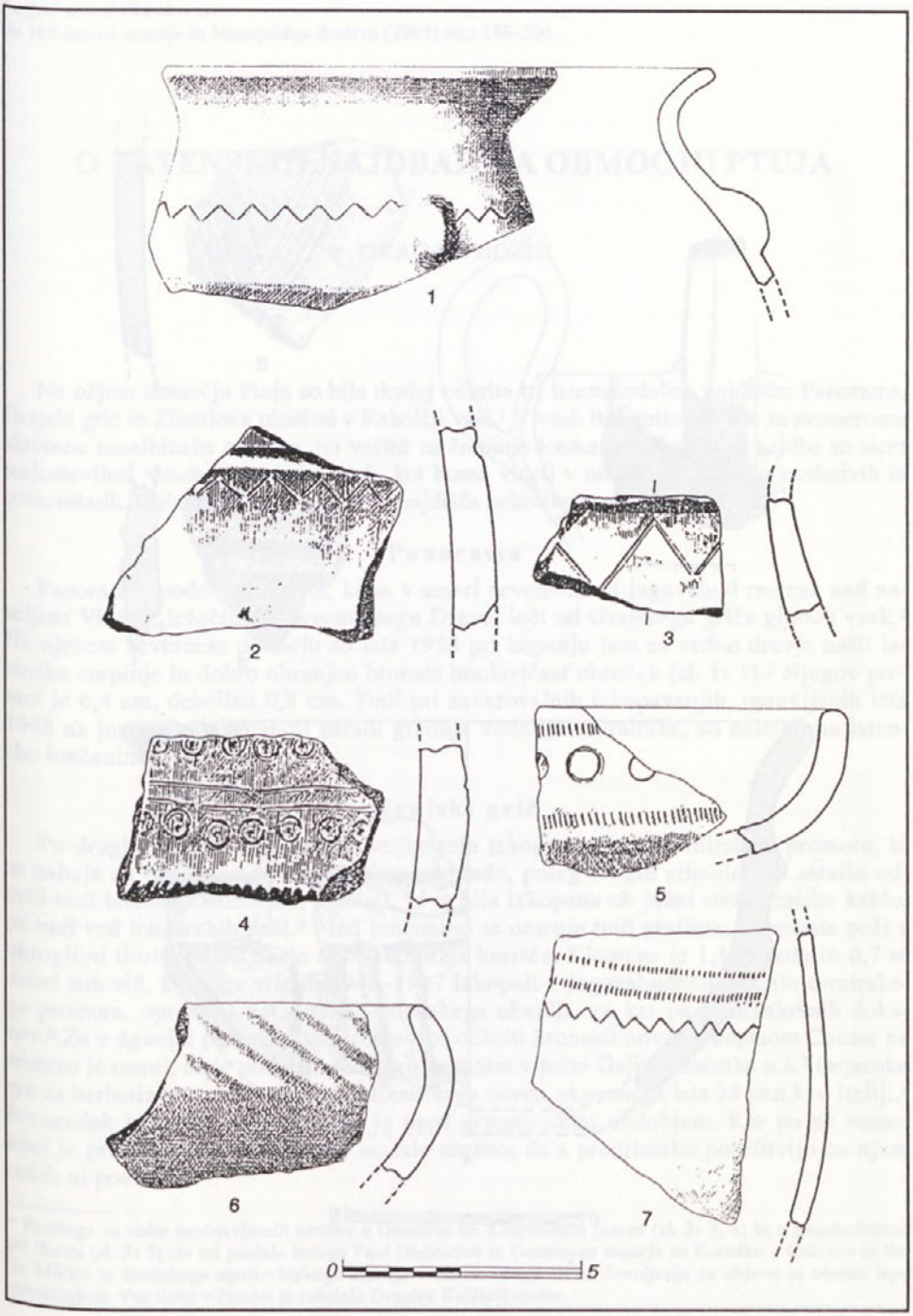
T. 5. Špičak Gradina II — 1-9 keramika (Crteži: A. Fortuna)
Pl. 5. Špičak Gradina II — 1-9 pottery (Drawings: A. Fortuna)

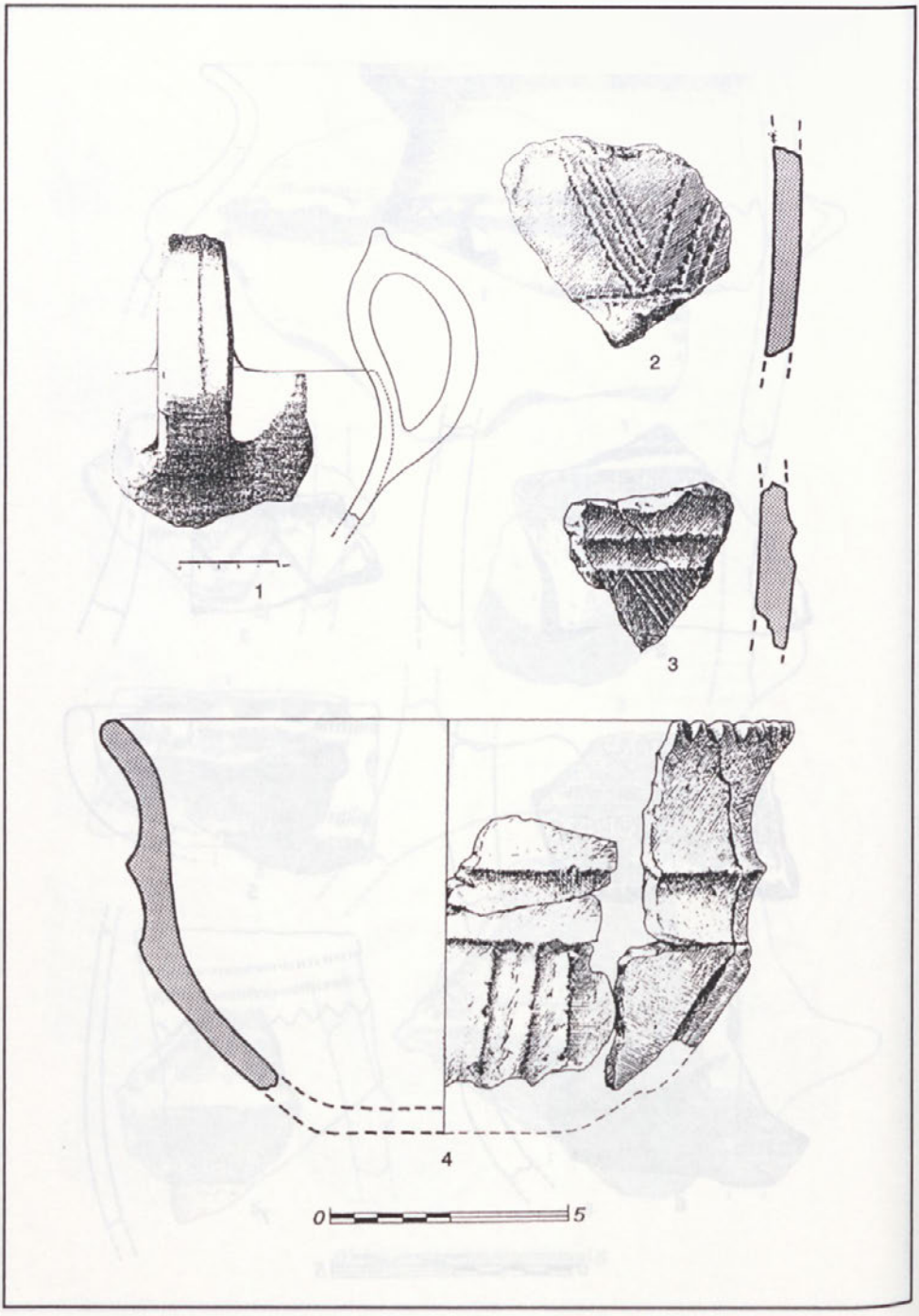
T. 6. Špičak Gradina II — 1-9 keramika (Crteži: Rončević)
Pl. 6. Špičak Gradina II — 1-9 pottery (Drawings: K. Rončević)

T. 7. Špičak Gradina II — 1-6 keramika (Crteži: K. Rončević)
Pl. 7. Špičak Gradina II — 1-6 pottery (Drawings: K. Rončević)

T. 8. Špičak Gradina II — 1–7 keramika (Crteži: K. Rončević)
Pl. 8. Špičak Gradina II — 1–7 pottery (Drawings: K. Rončević)

T. 9. Špičak Gradina II — 1–4 keramika (Crteži: M. Gregl)
Pl. 9. Špičak Gradina II — 1–4 pottery (Drawings: M. Gregl)

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 189-204.

O LATENSKIH NAJDBAH NA OBMOČJU PTUJA

DRAGAN BOŽIČ

Na ožjem območju Ptuja so bila doslej odkrita tri latenskodobna najdišča: Panorama, Grajski grič in Ziherlova ploščad v Rabelčji vasi.[1] V vseh treh primerih gre za razmeroma skromne naselbinske ostanke, po večini za črepinje lončenine. Kovinske najdbe so sicer maloštevilne, vendar je nekaj od teh, kot bomo videli v nadaljevanju, zelo zanimivih in pomembnih. Oglejmo si najprej vsa tri najdišča nekoliko podrobneje.*

Panorama

Panoramo, podolgovat hrib, ki se v smeri severozahod-jugovzhod razteza nad naseljem Vičava, ležečim ob levem bregu Drave, loči od Grajskega griča globok vsek.[2] Na njenem severnem pobočju so leta 1938 pri kopanju jam za sadno drevje našli latenske črepinje in dobro ohranjen bronast bradavičast obroček (**sl. 1: 1**).[3] Njegov premer je 6,4 cm, debelina 0,8 cm. Tudi pri zavarovalnih izkopavanjih, opravljenih leta 1948 na jugovzhodni planoti zaradi gradnje vodnega zbiralnika, so naleteli na latensko lončenino.[4]

Grajski grič

Po drugi svetovni vojni so pri večkratnih izkopavanjih na turnirskem prostoru, ki se nahaja na Grajskem griču zahodno od gradu, poleg drugih arheoloških ostalin odkrili tudi latensko keramiko, v sondi, ki je bila izkopana ob južni steni grajske kašče, pa tudi več lončarskih peči.[5] Med lončenino se omenja tudi grafitna, kupolaste peči z okroglimi tlorisi pa so imele nekoliko nižja kurišča. Klemenc je 1,1 m dolg in 0,7 m debel suh zid, ki so ga v letih 1946-1947 izkopali v jugozahodnem vogalu turnirskega prostora, opredelil kot ostanek latenskega obzidja, za kar pa ni nikakršnih dokazov.[6] Za v žganini poznorimske trdnjavice odkriti bronasti novec z napisom Caesar na reverzu je menil, da je podoben novcem, kovanim v južni Galiji v začetku n.š.[7] Dejansko gre za barbariziran ponaredek republikanskega novca, skovanega leta 38 pr.n.š. v Italiji.[8] Ponaredek je nastal najverjetneje še pred avgustejskim obdobjem. Ker pa ne vemo, kdaj je prišel na Grajski grič, je seveda možno, da s predrimsko poselitvijo na njem sploh ni povezan.

* Predloge za risbe neobjavljenih zatičev z Gracarce ob Klopinskem jezeru (**sl. 3: 3, 4**) in z Engehalbinsel pri Bernu (**sl. 3: 5**) sta mi poslala kolega Paul Gleirscher iz Deželnega muzeja za Koroško v Celovcu in Felix Müller iz Bernskega zgodovinskega muzeja v Bernu. Zanje in za dovoljenje za objavo se obema lepo zahvaljujem. Vse risbe v članku je izdelala Dragica Knific-Lunder.

Naštetim najdbam lahko dodamo še eno, najpomembnejšo, ki je bila prav tako izkopana že v letih 1946–1947. Gre za bronast zatič z ušescem in zajedo (**sl. 3: 1**), ki ga je Klemenc leta 1950 objavil kot del vzhodnogotske konjske uzde, ki naj bi dokazoval navzočnost gotske posadke na Grajskem griču v času med smrtjo Atile in letom 473.[9] V podkrepitev svoje razlage ni navedel nikakršnih vzporednic. Da ne gre za del gotske uzde, je prvi posumil kolega Slavko Ciglenečki, ko je proti koncu preteklega leta pripravljal prispevek za ta zbornik. Ko me je povprašal, ali ne gre morda za prazgodovinski predmet, mu nisem mogel odgovoriti ne pritrdilno ne nikalno. Ko pa mi je konec decembra prišel v roke podoben zatič, odkrit na Trniščih pri Mihovem pod Gorjanci (**sl. 3: 2**), se je klobčič začel odmotavati. Že doslej zbrane primerljive najdbe namreč obenem z okrasom na gumbih zatiča dokazujejo, da ne gre za del gotske uzde iz 5. st. n. š., ampak za pol tisočletja starejši del keltskega voza.

Ziherlova ploščad

Pri izkopavanjih na območju Ziherlove ploščadi so predvsem na izkopišču za Zdravstveni dom našli v letih 1974–1978 odlomke latenske lončenine in nekaj bronastih izdelkov.[10] Od teh najdb je bila doslej objavljena samo nepopolno ohranjena bronasta fibula (**sl. 4: 1**).[11] Že pred nekaj leti sem nakazal, da ne gre za odlomek poznolatenske fibule vrste Nauheim, kot je bilo zapisano v objavah, ampak za fibulo vrste Mötschwil iz mlajšega dela srednjelatenskega obdobja (stopnja Mokronog IIb).[12]

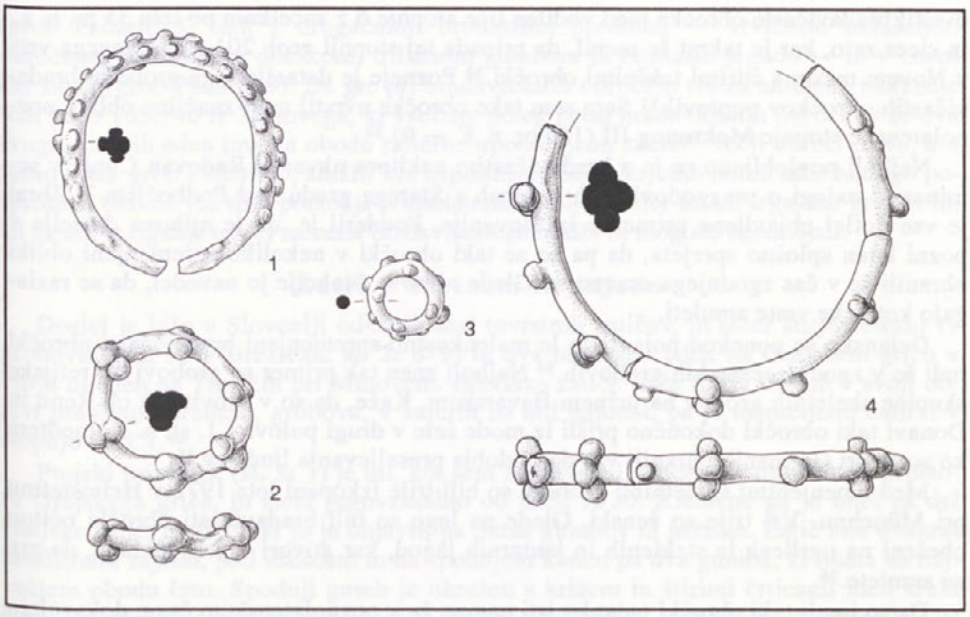
V nadaljevanju bom lončenino z omenjenih treh najdišč, ki je bila le deloma objavljena, pustil v celoti vnemar, ker je poglobljeno preučevanje naselbinske lončenine latenske dobe na Slovenskem šele v zametkih, in se posvetil samo objavljenim kovinskim najdbam.

Bradavičasti obroček

Čeprav so bili prvi primerki bradavičastega obročastega nakita najdeni že leta 1890 pri gradnji Ljubljanske ceste v Novem mestu in čeprav so se tem do prve svetovne vojne pridružili še drugi, odkriti v poznolatenskih grobovih v Mihovem, Novem mestu in nad Belo Cerkvijo, je bil prvi objavljen prav obroček s Panorame (**sl. 1: 1**). Do zdaj je bilo na Slovenskem izkopanih več kot trideset primerkov tovrstnega nakita, in sicer na najdiščih mokronoške skupine in na le dveh najdiščih notranjsko-kraške skupine.

Bradavičasti obročki in zapestnice se v Sloveniji pojavljajo kot pridatki ženskih grobov, neredko pa tudi v naseljih (**sl. 1**). Od objavljenih primerkov so grobne najdbe obročki in zapestnice iz Novega mesta,[13] Mihovega[14] in s Strmca nad Belo Cerkvijo,[15] naselbinske pa primerki s Panorame in iz Jame v Predjami[16] ter obroček s Čepne nad Zagorjem.[17] Za obročke s Starega gradu nad Podbočjem[18] in s Trbinca[19] zaradi pomanjkanja podatkov ni mogoče reči, ali gre za grobne ali za naselbinske najdbe. Obroček z Vač (**sl. 1: 3**)[20] in štajerska primerka brez natančnih podatkov (Pokrajinski muzej v Mariboru,[21] Ptuj[22]) pa izvirajo zaradi tega, ker poznolatenskih grobov na tem območju ni, skoraj gotovo iz naselij. Obroček, najden v potoku pri vasi Gruča, ki leži zahodno od Kostanjevice na Krki,[23] imamo morda lahko za vodno najdbo.

Smodič je obroček s Panorame opredelil za latenskodobnega, čeprav je že od začetka tega stoletja znano, da sodi bradvičast obročast nakit med vodilne oblike poz-

Sl. 1: Bradavičast nakit. 1 Panorama v Ptuju (po Pahiču), 2 Gradišče pri Dunaju pri Krškem, 3 Vače (po F. Staretu), 4 Ljubična nad Zbelovsko Goro. — Vse bron. M. = 1:2.

Fig. 1: Knob-decorated ornaments. 1 Panorama at Ptuj (after Pahič), 2 Gradišče near Dunaj near Krško, 3 Vače (after F. Stare), 4 Ljubična above Zbelovska Gora. - All bronze. Scale = 1:2.

nolatenskega obdobja. Zato je seveda logično, da se bradavičast obroček pojavlja na tabli z značilnimi oblikami stopnje LT D v znameniti kronološki študiji Paula Reineckeja,[24] pa tudi na tabli stopnje LT III v priročniku Josepha Déchelettea.[25] Leta 1966 je Josef Reitinger objavil prvi seznam takega nakita.[26] Za glavno področje razprostranjenosti je imel južno Nemčijo, Avstrijo, Češkoslovaško in Madžarsko. Zunaj tega območja je poznal le nekaj primerkov iz Jugoslavije, Francije in Švice. Kot edino jugoslovansko najdbo je navedel obroček s šestimi izrastki iz groba 23 gomile 7 v Brezjah pri Trebelnem, ki pa je enak obročkom, kakršne imajo nekateri okovi halštatskih pasnih spon, in s poznolatenskimi obročki nima nobene zveze.[27] Reitingerjev seznam je za območje jugovzhodne Evrope pred desetimi leti dopolnil Glodariu,[28] ki je poskusil dognati tudi njihov tipološki razvoj in namembnost, pri čemer pa zlasti povezava s pasovi ni niti najmanj verjetna. Potreben bi bil nov pregled, ki bi zajel vse primerke iz Evrope, kar pa bi bila zaradi velike množine takega nakita in njegove široke razprostranjenosti ter zaradi dejstva, da je v muzejskih zbirkah gotovo še mnogo neobjavljenih primerkov, zelo zahtevna naloga.

Na Slovenskem je o tovrstnem nakitu prvi več pisal Stanko Pahič v zvezi z obročkoma s Panorame in iz mariborskega muzeja.[29] Pravilno ju je opredelil v poznolatensko obdobje. Vzporednic iz Slovenije ni poznal, pač pa je navedel več srednjeevropskih primerjav. Mitja Guštin je v študiji o kronologiji mokronoške skupine

uvrstil bradavičaste obročke med vodilne tipe stopnje 6 z začetkom po letu 35 pr. n. š., in sicer zato, ker je takrat še menil, da pripada tej stopnji grob 201 z Beletovega vrta v Novem mestu s štirimi takšnimi obročki.[30] Pozneje je datacijo tega groba in bradavičastih obročkov popravil.[31] Sam sem take obročke uvrstil med značilne oblike poznolatenske stopnje Mokronog III (110 pr. n. š. — 0).[32]

Najbolj poglobljeno se je z bradavičastim nakitom ukvarjal Radovan Cunja v seminarski nalogi o prazgodovinskih najdbah s Starega gradu nad Podbočjem.[33] Zbral je vse dotlej objavljene primerke iz Slovenije. Poudaril je, da je njihova datacija v pozni laten splošno sprejeta, da pa so se taki obročki v nekoliko spremenjeni obliki ohranili še v čas zgodnjega cesarstva. Glede njihove funkcije je navedel, da se razlagajo kot neke vrste amuleti.

Dejansko se ponekod pojavljajo le malenkostno spremenjeni bradavičasti obročki tudi še v zgodnjecesarskih grobovih.[34] Najbolj znan tak primer so grobovi t.i. retijske skupine skeletnih grobov na južnem Bavarskem. Kaže, da so v provincah ob Renu in Donavi taki obročki dokončno prišli iz mode šele v drugi polovici 1. st. n. š., medtem ko so se pri Germanih ohranili vse do obdobja preseljevanja ljudstev.[35]

Med omenjenimi skeletnimi grobovi so bili trije izkopani leta 1972 v Heimstettnu pri Münchnu. Vsi trije so ženski. Glede na lego so bili bradavičasti obročki očitno obešeni na ogrlicah iz steklenih in jantarnih jagod, kar govori v prid razlage, da gre za amulete.[36]

Da so imeli taki obročki natanko isti namen že v poznolatenskem času, dokazujejo prav grobovi mokronoške skupine. Bradavičast nakit je vsebovalo sicer večje število teh grobov, vendar je ohranjenih le pet grobnih celot. Gre za grob 201 z Beletovega vrta v Novem mestu, grob 1656/40 iz Mihovega in grobove Padarič 3, 6 ter 9 s Strmca nad Belo Cerkvijo.[37]

Vseh pet grobov je nedvomno ženskih. Dejstvo, da so brez orožja, samo po sebi še ne dokazuje, da gre za ženske grobove. Vendar ima mihovski grob poleg petih bradavičastih obročkov še dva značilna ženska pridatka, in sicer odlomke verižice in obeska bronastega sklepanca in bronasto fibulo srednjelatenske sheme z dolgo peresovino, novomeški pa poleg dveh fibul, od katerih je ena srebrna (vse srebrne fibule mokronoške skupine so bile v ženskih grobovih), še steklene jagode ogrlice in ogledalo. Da je bila v grobu Padarič 3 s Strmca pokopana ženska, dokazuje v njem najdena ogrlica iz steklenih in jantarnih jagod, ženski spol pokojnice iz groba Padarič 9 pa dejstvo, da so v njem našli bronasto fibulo — en sam moški grob s Strmca je vseboval fibulo, in sicer železno (Padarič 14). O tem, da tudi grob Padarič 6 predstavlja pokop ženske, ne more biti dvoma, saj je imelo okostje na nogah dve bronasti nanožnici, na rokah pa stekleno in bronasto zapestnico.

Od naštetih grobov imajo le tisti s Strmca podatke o legi pridatkov.[38] Novomeški je bil namreč žgan, o mihovskem grobu, ki je bil verjetno skeleten, pa teh podatkov ni. V grobu Padarič 3 so po Pečniku skupaj ležali "zapestnici", 13 bronastih obročkov, od katerih so trije bradavičasti, in jagode (steklene in jantarne). Pri zapestnicah gre glede na majhna premera prej za obročka. Glede na to, da so bronaste najdbe ležale skupaj z jagodami, je najverjetnejša lega okrog vratu oziroma na prsih. Bradavičasta zapestnica iz groba 6 je bila na eni od rok, bradavičasta obročka iz groba 9 pa pri glavi.

Če sodimo po teh podatkih, so resnično tudi v mokronoški skupini bradavičaste obročke nosile ženske okrog vratu kot amulete na ogrlici iz jagod, v enem primeru

(grob Padarič 3) tudi z drugačnimi bronastimi predmeti — vrvičasto okrašenim obročkom, kolesastim obeskom, trilistnim gumbom in bronasto jagodo — in v enem kar sama (grob Padarič 9). Da gre pri bradavičastih obročkih res za amulete, nakazuje tudi grob 1656/40 iz Mihovega, ki vsebuje poleg petih bradavičastih obročkov še dva druga, katerih eden ima na obodu reliefno upodobljeno kačo.[39] Večji obroči pa so, kot jasno priča grob Padarič 6, služili kot zapestnice. Zelo verjetno lahko tako razlago posplošimo tudi na vsa tista področja poznolatenske kulture, kjer zaradi tega, ker grobov ni, ali zaradi sežiganja trupel namena bradavičastega nakita ni mogoče ugotavljati.

Zatič z ušescem in zajedo

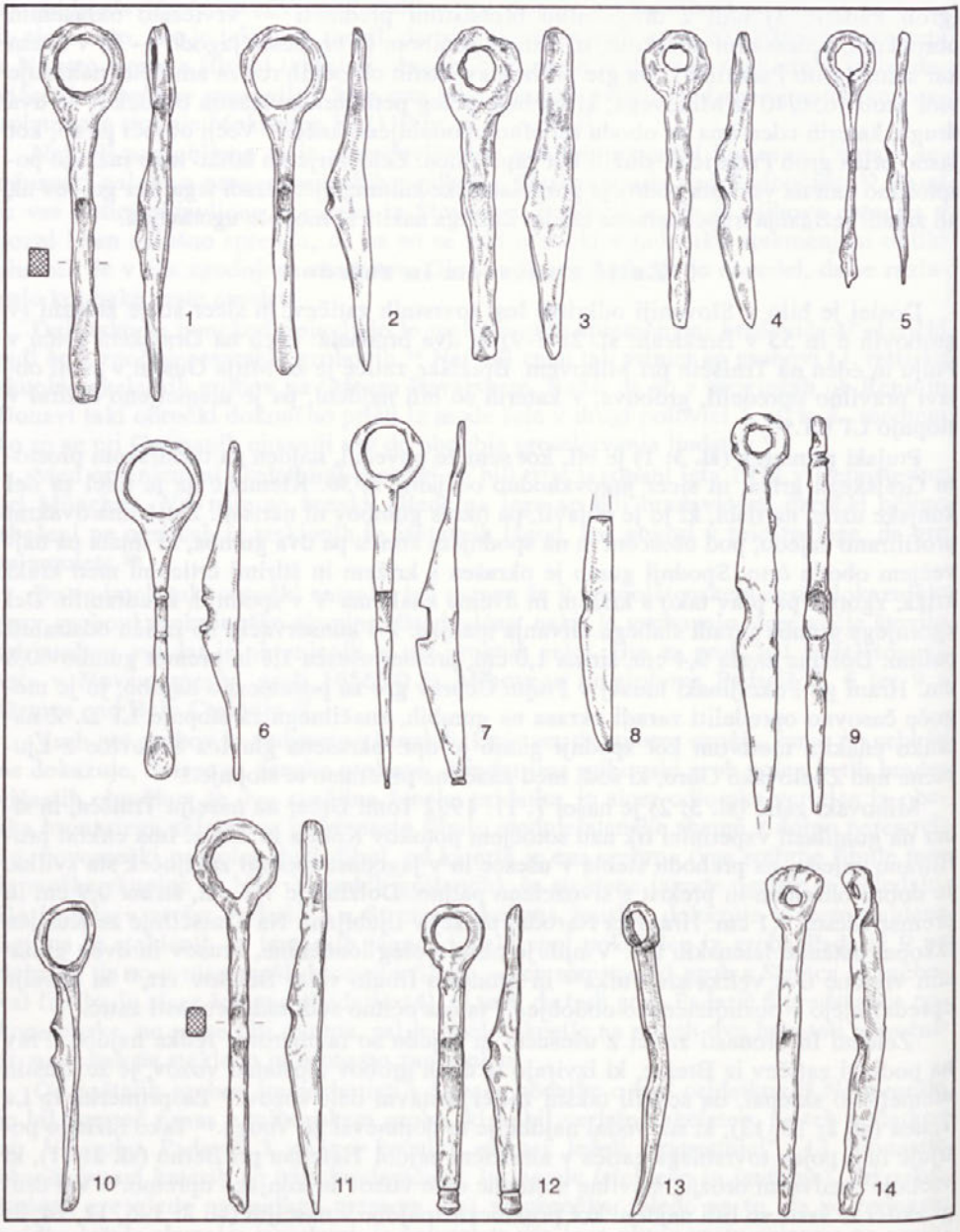
Doslej je bilo v Sloveniji odkritih šest tovrstnih zatičev, in sicer štirje železni (v grobovih 6 in 55 v Brežicah: **sl. 2:** 6–9) in dva bronasta: eden na Grajskem griču v Ptuju in eden na Trniščih pri Mihovem. Brežiške zatiče je že Mitja Guštin v svoji objavi pravilno opredelil, grobova, v katerih so bili najdeni, pa je utemeljeno datiral v stopnjo LT C1.[40]

Ptujski primerek (**sl. 3:** 1) je bil, kot sem že povedal, najden na turnirskem prostoru Grajskega griča, in sicer jugovzhodno od jame A 30. Klemenc ga je imel za del konjske uzde, na risbi, ki jo je objavil, pa okras gumbov ni narisan. Zatič ima dvakrat profilirano zajedo, pod ušescem in na spodnjem koncu pa dva gumba, ki imata na največjem obodu črto. Spodnji gumb je okrašen s križem in štirimi črticami med kraki križa, zgornji pa prav tako s križem in dvema znakoma V v spodnjih kvadrantih. Del zgornjega gumba zaradi slabega ulivanja manjka. Pri konservaciji so zatiču odstranili patino. Dolžina znaša 9,4 cm, širina 1,0 cm, premer ušesca 1,8 in premer gumbov 0,8 cm. Hrani ga Pokrajinski muzej v Ptuju. Čeprav gre za posamezno najdbo, jo je mogoče časovno opredeliti zaradi okrasa na gumbih, značilnega za stopnjo LT D. Z natanko enakim motivom kot spodnji gumb je npr. okrašena glavica zakovice z Ljubične nad Zbelovsko Goro, ki sodi med značilne predmete te stopnje.[41]

Mihovski zatič (**sl. 3:** 2) je našel 7. 11. 1992 Tomi Drčar na naselju Trnišča, in sicer na gomilasti vzpetinici tik nad sotočjem potokov Kobila in Žirpe. Ima enkrat profilirano zajedo, na prehodu stebla v ušesce in v jagodast spodnji zaključek sta svitka. Je dobro ohranjen in prekrit s sivozeleno patino. Dolžina je 7,1 cm, širina 0,9 cm in premer ušesca 1,1 cm. Hrani ga Narodni muzej v Ljubljani. Na Trniščih je že Kušljan izkopal ostanke latenskih hiš. V njih je našel poleg lončenine, brusov in dveh glinastih vretenc dva velika srebrnika[42] in bronasto fibulo vrste Beletov vrt,[43] ki naselje opredeljujejo v poznolatensko obdobje. V ta čas očitno sodi tudi bronasti zatič.

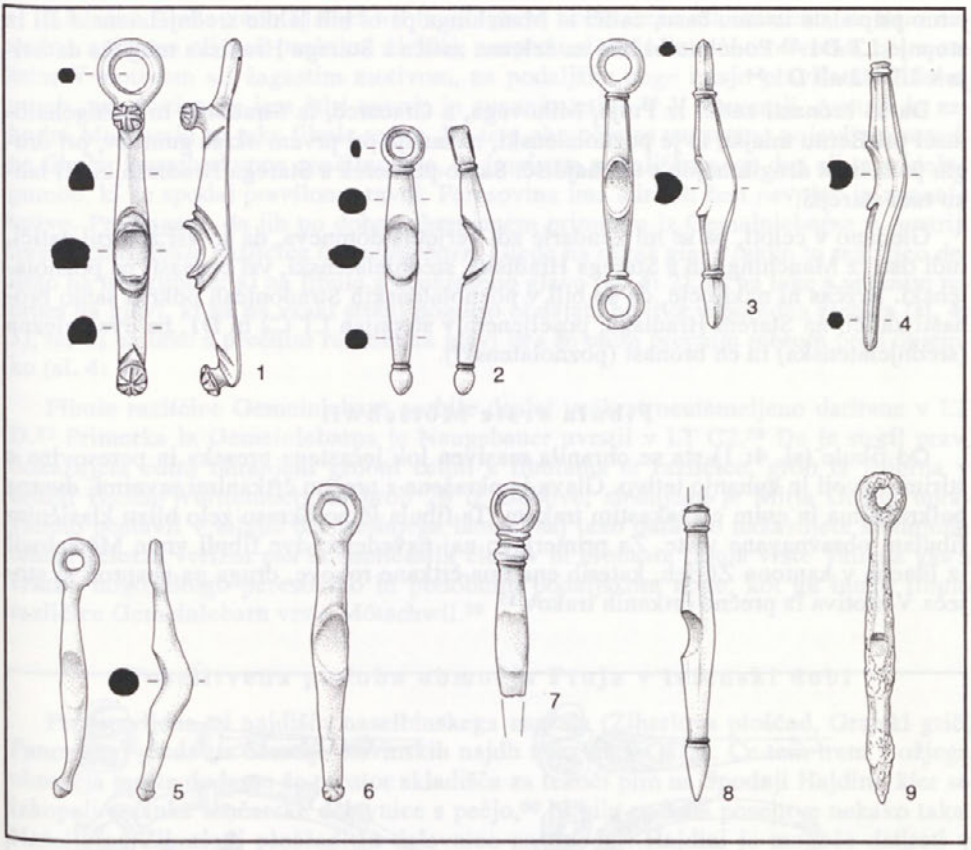
Železni in bronasti zatiči z ušescem in zajedo so razmeroma redke najdbe. Prav na podlagi zatičev iz Brežic, ki izvirajo iz dveh grobov z ostanki vozov, je že Guštin utemeljeno sklepal, da so bili takšni zatiči sestavni deli vozov.[44] Za primerka iz La Tène (**sl. 2:** 10, 13), ki sta vodni najdbi, je to domneval že Vouga.[45] Tako razlago potrjuje tudi pojav tovrstnega zatiča v množični najdbi Tiefenau pri Bernu (**sl. 2:** 11), ki vsebuje predvsem orožje, številne sestavne dele vozov in konjsko opremo.[46] Vsi drugi zatiči te vrste so bili najdeni kot posamezne najdbe v naseljih (**sl. 2:** 1–5, 12, 14; **3:** 1–9). Natančna namembnost pri vozu še ni znana, zanesljivo je le, da ne gre za osne zatiče.

Doslej so bili odkriti v Švici,[47] južni Nemčiji,[48] Češki,[49] Avstriji[50] in Sloveniji[51] (**sl. 2, 3**). Po obliki jih lahko razdelimo na take, ki imajo ravno ali celo rahlo vbočeno spodnjo stran in močno izbočeno zgornjo stran z zajedo (**sl. 2:** 1–8, 10–12; **3:** 1), in

Sl. 2: Zatiči z ušescem in zajedo. 1–5 Manching (po Jacobiju), 6–8 Brežice, grob 6 (po Guštinu), 9 Brežice, grob 55 (po Guštinu), 10, 13 La Tène (po Vougi), 11 Tiefenau pri Bernu (po Müllerju), 12, 14 Staré Hradisko (po Meduni). — Vse železo. M. = 1:2.

Fig. 2: Pins with a loop and indentation. 1–5 Manching (after Jacobi), 6–8 Brežice, grave 6 (after Guštin), 9 Brežice, grave 55 (after Guštin), 10, 13 La Tène (after Vouga), 11 Tiefenau near Bern (after Müller), 12, 14 Staré Hradisko (after Meduna). – All iron. Scale = 1:2.

Sl. 3: Zatiči z ušescem in zajedo. 1 Grajski grič v Ptuju, 2 Trnišča pri Mihovem, 3, 4 Gracarca pri Škocijanu, 5 Engehalbinsel pri Bernu, 6–8 Hradište pri Stradonicah (po Piču), 9 Staré Hradisko (po Meduni). — Vse bron. M. = 1:2.

Fig. 3: Pins with a loop and indentation. 1 Castle Hill in Ptuj, 2 Trnišča near Mihovo, 3, 4 Gracarca near St. Kanzian am Klopeiner See, 5 Engehalbinsel near Bern, 6–8 Hradište near Stradonice (after Pič), 9 Staré Hradisko (after Meduna). - All bronze. Scale = 1:2.

take, ki imajo močno izbočeno spodnjo stran in bolj ali manj ravno zgornjo (**sl. 2:** 13, 14; **3:** 2–5). Pri vseh železnih primerkih je steblo pravokotnega preseka (**sl. 2**), pri bronastih pa je v preseku ovalno (**sl. 3:** 2, 5), šilasto (**sl. 3:** 1) ali mnogokotno (**sl. 3:** 3, 4, 9). Profilirano zajedo imajo samo en železen in vsi bronasti zatiči iz jugovzhodnoalpskega območja (**sl. 2:** 6; **3:** 1–4) ter neobjavljen bronast zatič iz Stradonic. Ptujski zatič ima v nasprotju z vsemi drugimi na steblu dva gumba, eden od dveh zatičev z Gracarce ob Klopinskem jezeru (**sl. 3:** 3) pa ima kar dve ušesci.

Od železnih zatičev so zanesljivo datirani samo nekateri. Zatiči iz Brežic spadajo v stopnjo LT C1. V srednjelatensko obdobje sodi glede na starost mečev in delov vozov v množični najdbi Tiefenau tudi zatič iz te najdbe.[52] Zatiča iz La Tène zelo ver-

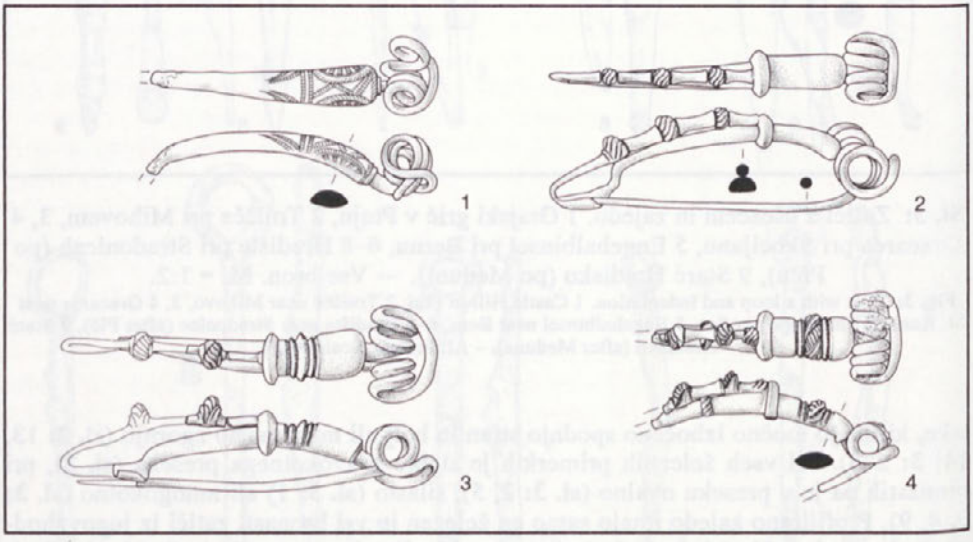
jetno pripadata istemu času, zatiči iz Manchinga pa bi bili lahko srednjelatenski ali iz stopnje LT D1.[53] Podobno bi bila za železna zatiča s Starega Hradiska mogoča datacija v LT C2 ali D1.[54]

Da so bronasti zatiči iz Ptuja, Mihovega, z Gracarce, iz Stradonic in z Engehalbinsel pri Bernu mlajši, to je poznolatenski, nakazuje pri prvem okras gumbov, pri drugih pa starost drugih najdb s teh najdišč. Samo primerek s Starega Hradiska bi bil lahko tudi starejši.

Gledano v celoti, pa se mi vendarle zdi verjetna domneva, da so vsi železni zatiči, tudi tisti iz Manchinga in s Starega Hradiska, srednjelatenski, vsi bronasti pa poznolatenski. Bržčas ni naključje, da so bili v poznolatenskih Stradonicah odkriti samo bronasti zatiči, na Starem Hradisku, poseljenem v stopnjah LT C2 in D1, pa dva železna (srednjelatenska) in en bronast (poznolatenski).

Fibula vrste Mötschwil

Od fibule (**sl. 4:** 1) sta se ohranila masiven lok lečastega preseka in peresovina s štirimi navoji in zunanjo tetivo. Glava je okrašena s prečno črtkanimi ravnimi, dvema polkrožnima in enim cikcakastim trakom. Ta fibula je po okrasu zelo blizu klasičnim fibulam obravnavane vrste. Za primerjavo naj navedemo dve fibuli vrste Mötschwil iz Flacha v kantonu Zürich, katerih ena ima črtkane robove, druga pa nasproti si stoječa V-motiva iz prečno črtkanih trakov.[55]

Sl. 4: 1 fibula vrste Mötschwil, 2–4 fibule različice Gemeinlebarn vrste Mötschwil. 1 Ziherlova ploščad v Ptuju (po M. Tomanič-Jevremov), 2 Valična vas (po Teržanovi), 3 Dobova, grob 26 (po Guštinu), 4 Manching (po Gebhardu). — Vse bron. M. = 1:2.

Fig. 4: 1 Mötschwil type fibula, 2–4 fibulae of the Gemeinlebarn variant of the Mötschwil type. 1 Ziherlova ploščad in Ptuj (after M. Tomanič-Jevremov), 2 Valična vas (after Teržan), 3 Dobova, grave 26 (after Guštin), 4 Manching (after Gebhard). – All bronze. Scale = 1:2.

Klasične fibule vrste Mötschwil imajo glavo neokrašeno ali okrašeno, in sicer navadno z dvema ali več prečnimi žlebiči, nasproti si stoječima V-motivoma, enim samim V-motivom ali žagastim motivom, na podaljšku noge imajo praviloma tridelen gumb, peresovina pa ima štiri navoje in zunanjo tetivo.[56] V Sloveniji, Avstriji in zahodni Madžarski so take fibule redke. Na tem območju se nasprotno pojavljajo sorodne fibule, katerih skupna značilnost je, da imajo na podaljšku noge dva ali tri tridelne gumbe, ki so spodaj praviloma ravni. Peresovina ima štiri ali šest navojev in zunanjo tetivo. Predlagam, da jih po dobro ohranjenem primerku iz Gemeinlebarna v Avstriji imenujemo *fibule različice Gemeinlebarn*. Glede na okras glave lahko to različico delimo na tri skupine: a) na fibule z neokrašeno glavo (**sl. 4:** 2), b) na take s prečnim rebrom na glavi, ki ga na vsaki strani pogosto obdajata po dva vzporedna žlebiča (**sl. 4:** 3), ter c) na take s prečnim rebrom na glavi in s še enim prečnim rebrom pred objemko (**sl. 4:** 4).

Fibule različice Gemeinlebarn so bile doslej večkrat neutemeljeno datirane v LT D.[57] Primerka iz Gemeinlebarna je Neugebauer uvrstil v LT C2.[58] Da je storil prav, dokazujeta edini ohranjeni grobni celoti s fibulama te različice, grob iz Dührna v deželi Baden-Württemberg in grob 26 iz Dobove; slednjega je Mitja Guštin upravičeno postavil v mlajši del srednjega latena, saj tako datacijo nakazujeta srednjelatenski železni verižni pas iz osmičastih členov in bronasta fibula vrste Valična vas s kratko nogo, dolgo peresovino in podobnim podaljškom noge, kot ga imajo fibule različice Gemeinlebarn vrste Mötschwil.[59]

Poselitvena podoba območja Ptuja v latenski dobi

Predstavljena tri najdišča naselbinskega značaja (Ziherlova ploščad, Grajski grič, Panorama) glede na datacijo kovinskih najdb niso enako stara. Če tem trem z ožjega območja mesta dodamo še prostor skladišča za tekoči plin na Spodnji Hajdini, kjer so izkopali ostanke lončarske delavnice s pečjo,[60] bi bila podoba poselitve nekako taka. Naselje na Ziherlovi ploščadi in delavnico na Spodnji Hajdini je mogoče datirati v stopnjo IIb mokronoške skupine (170–110 pr. n. š.), prvega zaradi fibule vrste Mötschwil, drugo pa zaradi skled, enakih skledi iz groba 1 iz Skorbe.[61] To ni presenetljivo ob dejstvu, da je znanih v Podravju kar nekaj grobišč nižinskega tipa iz stopnje Mokronog II (blizu Ptuja poleg Skorbe še Brstje, bolj vzhodno predvsem Formin pri Gorišnici).[62] Glede na bližino se celo zdi zelo verjetna domneva Marjane Tomanič-Jevremov, da grobišče v Skorbi pripada prav naselbini na Spodnji Hajdini.[63] Poudariti pa velja, da sta omenjeni naselji kljub številnim srednjelatenskim grobiščem edini doslej znani nižinski naselji mokronoške skupine iz tega časa.

Obe višinski naselji, Grajski grič in Panorama, sta mlajši, saj ju bronasti zatič z ušescem in zajedo ter bradavičasti obroček zanesljivo uvrščata v čas stopnje Mokronog IIIa (110–30 pr. n. š.). To pa se spet docela sklada z dejstvom, da tudi vsa druga višinska naselja na Štajerskem in Koroškem z latensko poselitvijo sodijo v to stopnjo (npr. Poštela pri Mariboru, Brinjeva gora pri Zrečah, Puščava nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu, Ljubična nad Zbelovsko Goro, Rifnik pri Šentjurju).[64] Vse bolj očitno postaja, da to ne velja le za štajerska in koroška, ampak tudi za večino dolenjskih gradišč (npr. Stari grad nad Podbočjem, Gradišče pri Dunaju pri Krškem, Kincelj nad Trbincem, Sv. Ana nad Vrhpečjo, Cvinger nad Koriti, Korinjski hrib nad Velikim Korinjem, Magdalenska gora pri Šmarju).[65]

Izjeme bi bile Cvinger nad Virom pri Stični, kjer izkopavalci domnevajo nepretrgano poselitev skozi celotno latensko dobo,[66] in Marof v Novem mestu, Gradišče pri Valični vasi ter Križni vrh nad Belim Gričem, kjer enako dolgo trajanje latenske poselitve nakazujejo grobne najdbe, ki pripadajo vsem trem stopnjam mokronoške skupine (Mokronog I–IIIa).[67] Vsekakor pa je zanimivo, da so pri sondiranju Križnega vrha (raziskovanja na Marofu in na Gradišču pri Valični vasi še niso objavljena) proti pričakovanjem našli samo ostanke iz stopnje Mokronog IIIa.[68] Čeprav bo gotovo držalo, da ena sonda ni nobena, se mi ne zdi preveč drzna misel, da v resnici tudi Križni vrh v času stopenj I in II ni bil poseljen, ampak so le pokopavali pod njim (v soseščini halštatskih grobov), prebivali pa v dolini.

Šlo je za natanko tak primer kot na Strmcu nad Belo Cerkvijo v času po rimski zasedbi. Kot so namreč pokazala lanskoletna izkopavanja Draga Svoljška, gradišče na Velikem Vinjem vrhu v tem času ni bilo več obljudeno, na Strmcu pod njim pa so še naprej pokopavali (stopnji Mokronog IIIb in Verdun).[69] Pri tem pa je vendarle prišlo do pomembnih sprememb. Za časa življenja na gradišču (stopnja Mokronog IIIa) so namreč trupla umrlih pokopavali in v moške grobove prilagali nepoškodovano orožje. Po prihodu pod rimsko oblast pa je povsem prevladalo sežiganje. Orožje, ki so ga v nasprotju z rimskimi pogrebnimi običaji še naprej prilagali v moške grobove, pa so zdaj pred pokopom pogosto namerno uvili, tako kot so bili to počeli na tistih grobiščih stopnje Mokronog IIIa, kjer so trupla umrlih sežigali (npr. Roje pri Moravčah, Novo mesto — Beletov vrt).[70]

Naj končam z mislijo, da bo treba v prihodnje vendarle računati tudi z možnostjo, da se trajanje bivanja v določenem naselju ne prekriva v celoti s trajanjem pokopavanja na pripadajočem grobišču oziroma grobiščih.

SEZNAM 1 / LIST 1

Fibule različice Gemeinlebarn vrste Mötschwil / Fibulae of the Gemeinlebarn variant of the Mötschwil type

Skupina A / Group A

Fibule z neokrašeno glavo / Fibulae with an undecorated bow (**sl. 4: 2**)

Avstrija

1. St. Jakob im Lavanttal
   H. Müller-Karpe, *Carinthia* I 141, 1951, 646, Abb. 12: 1; S. Nebehay, v: *Keltske študije*, Pos. muz. Brež. 4 (1977) 55, pl. 4: 7.

Madžarska

2. Velem-Szentvid
   K. v. Miske, *Die prähistorische Ansiedelung Velem St. Vid* (1908) Taf. 42: 45.

Slovenija

3. Podzemelj
   Gabrovec (op. 18) 177, št. 25, t. 21: 3; 22: 6; J. Dular, *Podzemelj*, Kat. in monogr. 16 (1978) 25, t. 5: 8, 12.

4. Valična vas
Gabrovec (op. 18) 179, št. 42, t. 25: 7; Teržan (op. 67) 666 s, št. 38, t. 4: 9.
5. Vinica
Gabrovec (op. 18) 179, št. 43, t. 17: 9; neobjavljeni primerki v grobovih 140, 320 in 323 (Peabody Museum, Harvard University, Cambridge, Mass.).

Skupina B / Group B

Fibule s prečnim rebrom na glavi / Fibulae with a transverse rib on the bow (sl. 4: 3)

Nemčija

1. Stöffling
W. Irlinger, *Arch. Jahr Bay.* 1990, 79, Abb. 50.

Avstrija

2. Dürrnberg bei Hallein
F. Moosleitner, L. Pauli, E. Penninger, *Der Dürrnberg bei Hallein* 2, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 17 (1974) 23, Taf. 121: A1.
3. Gemeinlebarn
Neugebauer (op. 58) 71, Abb. 25: 31, 32.
4. Untergoritschitzen (Spodnje Goriče)
H. Müller-Krape, *Carinthia* I 141, 1951, 632, Abb. 5: 2; R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes* (1954) 697, Abb. 485: 2; S. Nebehay, v: *Keltske študije*, Pos. muz. Brež. 4 (1977) 55, pl. 4: 8.
5. Zagersdorf
R. Pittioni, *Beiträge zur Urgeschichte der Landschaft Burgenland im Reichsgau Niederdonau* (1941) 112, Taf. 21: 6; id., *Urgeschichte des österreichischen Raumes* (1954) 692, Abb. 480: 6.

Slovaška

6. Muzej Levice
Hunyady (op. 57) Taf. 21: 21; J. Filip, *Keltové ve strední Evrope*, Monum. Arch. 5 (1956) 118, 419.
7. Nitra
K. Pieta, v: *Symposium Ausklang der Latène- Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet* (1977) 284, Abb. 1: 10.

Madžarska

8. Velem-Szentvid
K. v. Miske, *Die prähistorische Ansiedelung Velem St. Vid* (1908) Taf. 40: 8, 44; 42: 73; Guillaumet (op. 57); M. Szabo, *Les Celtes de l'est* (1992) 55.

Slovenija

9. Bela Cerkev — Vinji vrh. Fibulo, ki še ni objavljena, je našel Borut Križ, Dolenjski muzej Novo mesto. Za podatek se mu lepo zahvaljujem. Za najdišče glej B. Križ, *Var. spom.* 24, 1982, 158, sl. 27.
10. Dobova, grob 26
Guštin (op. 31) 333, Abb. 20: 2.
11. Podzemelj
J. Dular, *Podzemelj*, Kat. in monogr. 16 (1978) 25, t. 5: 13.
12. Vinica
Neobjavljeni primerki v grobovih 4, 80, 81 in 309 (Peabody Museum, Harvard University, Cambridge, Mass.).

Moravska

13. Breclav - Pohansko
B. Dostál, J. Vignatiová, A. Šik, *Preh. vyz.* 1976 (1978) 62, op. 4, obr. 37: 13.

Skupina C / Group C

Fibule s prečnim rebrom na glavi in še enim pred objemko / Fibulae with a transverse rib on the bow and a further transverse rib before the stop ridge of the foot (sl. 4: 4)

Nemčija

1. Dühren, grob
   Déchelette (op. 25) 759, fig. 535: 2; K. Schumacher, v: *Reallexikon der Vorgeschichte* 2 (1925) 467 s, Taf. 219; Polenz (op. 59) 59 s, št. 4, Abb. 4: 9.
2. Manching
   R. Gebhard, *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching*, Ausgr. in Manch. 14 (1991) 107, Taf. 2: 22.

Slovenija

3. Formin
   Smodič (op. 3) 14, št. 16, risba 4: 24; Pahič (op. 3) 310, št. 72, t. 11: 12.
4. Podzemelj
   Gabrovec (op. 18) 177, št. 25, t. 23: 8; J. Dular, *Podzemelj*, Kat. in monogr. 16 (1978) 25, t. 5: 10.

OPOMBE:

[1] M. Tomanič-Jevremov, *Ptuj. zbor.* 5, 1985, 390 ss; ead., *Kronika* 40/3, 1992, 159 s.

[2] P. Korošec, v: *Arheološka poročila*, Dela 1. razr. SAZU 3 (1950) 75, pril. 1.

[3] Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. P 31007. – A. Smodič, *Čas. zgod. narod.* 35, 1940, 23, sl. 9; S. Pahič, *Arh. vest.* 17, 1966, 314, št. 15, t. 16: 2; M. Tomanič-Jevremov, v: *Nakit skozi arheološka obdobja* (1983) 14, 33, št. 19, sl. 19.

[4] Korošec (op. 2) sl. 45.

[5] J. Korošec, *Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu*, Dela 1. razr. SAZU 6 (1951) 17; M. Tušek, *Arh. vest.* 32, 1981, 44; Tomanič-Jevremov 1992 (op. 1) 159.

[6] J. Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, Dela 1. razr. SAZU 4 (1950) 18, 55, t. 3: 1.

[7] Ib., 33 s, 55.

[8] P. Kos, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* 2 (1988) 196, 434/5-1.

[9] Pokrajinski muzej Ptuj, brez inv. št. — Klemenc (op. 6) 47, 80, risba 29: 5, načrt 1, št. 22.

[10] Tomanič-Jevremov 1985 (op. 1) 390 s.

[11] Pokrajinski muzej Ptuj, ter. št. T 535. — B. Jevremov, *Arh. preg.* 20, 1978, 59, t. 25: 12; Tomanič-Jevremov (op. 3) 14, 33, št. 28, t. 3: 1.

[12] D. Božič, v: *Praist. jug. zem.* 5 (1987) 875 s, t. 87: 16.

[13] T. Knez, *Arh. vest.* 17, 1966, 394, št. 5-7, t. 4: 5-7; id., *Novo mesto 2, Keltsko-rimsko grobišče Beletov vrt* (1992) 67, grob 201, št. 4, 5, 8, 9, t. 71: 7, 8, 11, 12.

[14] H. Windl, *Das latène- und kaiserzeitliche Gräberfeld von Mihovo, Unterkrain (Dolenjsko)* (neobjavljena disertacija, Wien 1975) 39, Taf. 18: 2; 181, Taf. 78: 14.

[15] V. Stare, *Prazgodovina Šmarjete*, Kat. in monogr. 10 (1973) 43, št. 984, t. 54: 19; A. Dular, *Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo Cerkvijo*, Kat. in monogr. 26 (1991) 88, grobišče III, grob 3, št. 6, 8, 9, t. 51: 18, 20, 21; grob 6, št. 1, t. 51: 32; 89, grob 9, št. 2, 3, t. 52: 14, 15; 102, št. 164, t. 74: 6.

[16] J. Korošec, *Razpr. I. razr. SAZU* 4, 1956-1958, 40, t. 27: 2.

[17] M. Guštin, *Notranjska*, Kat. in monogr. 17 (1979) 33, t. 3: 17.

[18] S. Gabrovec, *Arh. vest.* 17, 1966, 180, št. 11, t. 30: 5, 6.

[19] Id., *Arh. vest.* 41, 1990, 105, 108, št. 7, sl. 7: 4.

[20] F. Stare, *Vače*, Arh. kat. Slov. 1 (1955) 33, št. 354, t. 54: 4.

[21] Pahič (op. 3) 316, št. 24, t. 16: 3.

[22] I. Mikl Curk, *Poetovio* 1, Kat. in monogr. 13 (1976) 31, št. 1645-1660, t. 29: 19.

[23] Narodni muzej Ljubljana, inv. št. P 4449; *Arheološka najdišča Slovenije* (1975) 222.

[24] P. Reinecke, *Mainzer Aufsätze zur Chronologie der Bronze- und Eisenzeit* (1965) 82, Taf. 12: 1149.

[25] J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine* 4 (1927) 438, pl. 12: 16; 477, fig. 404.

[26] J. Reitinger, *Jb. Oö. Musealver.* 111, 1966, 176 ss.

[27] K. Kromer, *Brezje*, Arh. kat. Slov. 2 (1959) 64, t. 26: 3; prim. npr. Stare (op. 20) 31, št. 306, t. 41: 2a; M. Guštin, B. Teržan, *Arh. vest.* 26, 1975, 188 ss, t. 3: 6.

[28] I. Glodariu, *Acta Musei Nap.* 21, 1984, 63 ss; glej še E. Moscalu, *Arh. Mold.* 13, 1990, 149 ss; D. van Endert, *Die Bronzefunde aus dem Oppi-*

dum von Manching, Ausgr. in Manch. 13 (1991) 21 s; D. Spasić, *Viminacium* 7, 1992, 5 ss.

[29] Pahič (op. 3) 290.

[30] M. Guštin, v: *Keltske študije*, Pos. muz. Brež. 4 (1977) 72, 74, sl. 2, t. 19: 8.

[31] Id., *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 31, 1984, 333, 335, Abb. 25: 8.

[32] Božič (op. 12) 878, sl. 46: 10, t. 88: 8.

[33] Naloga je bila letos objavljena v monografiji o Starem gradu: M. Guštin, R. Cunja, K. K. Predovnik, *Podbočje / Stari grad*, Pos. muz. Brež. 9 (1993). Za obročke glej stran 18 ss.

[34] M. Menke, v: *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie* 1 (1974) 149 s, Abb. 1: 9; 2: 6, 10; C. Schlott, D. R. Spennemann, G. Weber, *Germania* 63/2, 1985, 472 s; tudi grob 98 z Beletovega vrta v Novem mestu z odlomkom bradavičastega obročka, na katerem je poleg bradavic stiliziran ptič (?), je že avgustejski: Knez 1992 (op. 13) 46, grob 98, št. 1, t. 35: 6.

[35] E. Keller, *Die frühkaiserzeitlichen Körpergräber von Heimstetten bei München und die verwandten Funde aus Südbayern*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 37 (1984) 40 s.

[36] Ib., 40, 64 ss, Taf. 4: 7; 5: 3; 7: 5; 16: 1-3; 18-20.

[37] Knez 1992 (op. 13) 67, t. 71: 4-21; Windl (op. 14) 38 s, Taf. 18: 1-5; Dular (op. 15) 88 s, t. 51: 13-31; 51: 32; 52: 13-17.

[38] Dular (op. 15) 57, grob 3, 6 in 9.

[39] Windl (op. 14) 39, inv. št. 52348 ("ein Ring, der eine plastisch aufgelegte, gewellte Leiste trägt"), Taf. 18: 2.

[40] M. Guštin, v: *Keltski voz*, Pos. muz. Brež. 6 (1984) 115, sl. 1: 2, 3, t. 3: 5-7; 120, sl. 2: 4; 119, op. 26.

[41] D. Pirkmajer, *Kelti na Celjskem* (1991) t. 21: 142; prim. Déchelette (op. 25) 476, fig. 404.

[42] LJ 4 = P 4800 (I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga*, 46, 21. 1. 1899; *Erwerbungen des krainischen Landesmuseums*, št. 22/1899; P. Kos, *Keltski novci Slovenije*, Situla 18 [1977] 120 s, 8-1, t. 28: 3 — pod najdiščem Glavica pri Vrhpolju) in LJ 13 (ib., 134 s, 19-1, t. 34: 10 — pod najdiščem Mihovo). Prim. še I. Kušljan, *Situla* 10, 1968, 115: "dva velika, srebrna galska novca".

[43] Narodni muzej Ljubljana, inv. št. P 4816. — Pismo Kušljana Müllnerju z dne 23. 1. 1899; I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga*, 56, 28. 5. 1899; id. 1968 (op. 42) 115; D. Božič, v: *Arheološka najdišča Dolenjske* (1990) 80, sl. na str. 82 spodaj.

[44] Guštin (op. 40) 119.

[45] P. Vouga, *La Tène* (1923) 94, 165, pl. 36: 13, 14.

[46] F. Müller, *Der Massenfund von der Tiefenau bei Bern*, Antiqua 20 (1990) 51 ss.

[47] *La Tène:* Vouga (op. 45). — *Bern — Tiefenau*, množična najdba: Müller (op. 46) 59, 150, Taf. 23: 174. — *Bern — Engehalbinsel:* ib., 59, Anm. 240.

[48] *Manching:* G. Jacobi, *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*, Ausgr. in Manch. 5 (1974) 230 s, 317, Taf. 63: 1070-1074.

[49] *Stradonice — Hradište:* J. L. Pič, *Le Hradischt de Stradonitz en Bohême* (1906) pl. 21: 13, 22, 30. — *Malé Hradisko — Staré Hradisko:* J. Meduna, *Staré Hradisko*, Fontes Arch. Morav. 2 (1961) 5, št. 602-77, Taf. 3: 12; 38, št. 602-1208, Taf. 40: 1; id., *Staré Hradisko* 2, Fontes Arch. Morav. 5 (1970) 73, Inv. Nr. M 216/1610, št. 1, Taf. 20: 15.

[50] *St. Kanzian am Klopeiner See (Škocijan) — Gracarca.* Za naselje glej G. Piccottini, *Archäologischer Atlas von Kärnten* (1989) 33, št. 102.

[51] *Brežice — Sejmišče:* Guštin (op. 40). — *Mihovo — Trnišča. — Ptuj — Grajski grič:* Klemenc (op. 6) 47, 80, risba 29: 5.

[52] Müller (op. 46) 75. — Orožje iz množične najdbe ne pripada samo stopnji LT C1, kot misli Müller, ampak gotovo tudi stopnji LT C2.

[53] W. Krämer, *Germania* 40, 1962, 304 ss, Abb. 1.

[54] J. Meduna, *Germania* 48, 1970, 57 s.

[55] A. Tanner, *Die Latènegräber der nordalpinen Schweiz. Kanton Zürich*, Schr. d. Sem. f. Urgesch. d. Univ. Bern 4/6 (1979) 40 ss, Taf. 56: 1, 2.

[56] B. Stähli, *Die Latenegräber von Bern-Stadt*, Schr. d. Sem. f. Urgesch. d. Univ. Bern 3 (1977) 83 ss, Taf. 3: 1-26; P. J. Suter, *Jb. Schweiz. Ges. Ur- Frühgesch.* 67, 1984, 84, Typ 3a, Abb. 9: 7, 8. — Prim. Meduna (op. 54) 56, Anm. 53; 57, Anm. 67; 58, Anm. 71; M. Čižmář, *Arch. rozhl.* 22, 1970, 569 ss, Taf. 1.

[57] I. v. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken* (1942-1944) 85, Taf. 21: 21; L. Pauli, *Der Dürrnberg bei Hallein* 3/1, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 18 (1978) 127, Taf. 121: A1; J. P. Guillaumet, *Alba Regia* 23, 1987, 21, št. 4, fig. 4f.

[58] J. W. Neugebauer, *Die Kelten im Osten Österreichs* (1992) 70, Abb. 25: 31, 32. — Fibule različice Gemeinlebarn vrste Mötschwil iz Podzemlja sem že pred leti uvrstil v isti čas: Božič (op. 12) 865 s (stopnja Mokronog IIb).

[59] H. Polenz, *Bay. Vorgeschbl.* 47, 1982, 58 ss, Abb. 4-6; 110 s; Guštin (op. 31) 333, Abb. 20.

[60] Jevremov (op. 11) 65, t. 38: 20; id., *Obrtniška dejavnost na območju rimskega Poetovia* (1981) [2], sl. 2.

[61] V. Skrabar, *Starinar* 1, 1922, 145 ss, t. 3: 1-6; Pahič (op. 3) 314 s, t. 14: 1, 2, 4, 6, 7; Božič (op. 12) 875 (stopnja Mokronog IIb = LT C2).

[62] *Brstje:* Pahič (op. 3) 305 s, t. 1; Tomanič-Jevremov 1985 (op. 1) 391, t. 4. — *Formin:* Pahič (op. 3) 306 ss, t. 2-12; 15: 7-13, 16: 4, 5.

[63] Tomanič-Jevremov 1992 (op. 1) 159.

[64] Pahič (op. 3) 305, št. 1; 313 s, št. 14; 315 s, št. 20; B. Teržan, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem,* Kat. in monogr. 25 (1990) 26 ss; Pirkmajer (op. 41) 19, sl. 3, t. 21; L. Bolta, *Arh. vest.* 17, 1966, 378 ss.

[65] D. Božič, *Mokronoška skupina latenske kulture v poznolatenskem obdobju* (neobjavljena disertacija, Ljubljana 1992) 183 ss; J. Dular et al., *Arh. vest.* 42, 1991, 76 ss, 90 ss.

[66] O.-H. Frey, S. Gabrovec, *Arh. vest.* 20, 1969, 14; F. Schwappach, *Arh. vest.* 21-22, 1970-1971, 237 ss; O.-H. Frey, v: *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa* (1974) 157; S. Gabrovec, v: *Utvrđena ilirska naselja,* Pos. izd. ANUBiH 24 (1975) 69; id., v: *Arheološka najdišča Slovenije* (1975) 61; id., *Traditiones* 19, 1990, 28.

[67] T. Knez, *Keltske najdbe iz Novega mesta* (1977); id., *Sto let arheoloških raziskovanj v Novem mestu* (1990) 49, 121 ss; id. 1992 (op. 13); B. Teržan, *Arh. vest.* 24, 1973, 660 ss; S. Gabrovec (op. 18) 176 s, t. 1-13; Guštin (op. 30) t. 9-13.

[68] Dular et al. (op. 65) 98 ss. V to stopnjo sodi tudi bronasta fibula vrste Almgren 65, ki je bila na Križnem vrhu najdena že leta 1888 (Narodni muzej Ljubljana, inv. št. R 3419). Nanjo me je 17. 5. ljubeznivo opozoril Andrej Preložnik. Prim. R. Gebhard, *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching,* Ausgr. in Manch. 14 (1991) 13, 94, Gruppe 11; M. Buora, A. Candussio, S. Demetz, *Quad. Friul. Arch.* 2, 1992, 65 ss.

[69] Božič (op. 65) 85 ss, 196 ss, t. 17-34.

[70] T. Knez, v: *Keltske študije,* Pos. muz. Brež. 4 (1977) 105 ss; id. 1992 (op. 13).

CONCERNING THE LA TÈNE FINDS IN THE PTUJ AREA

Summary

The remains of three La Tène period settlements have so far been found in the immediate vicinity of Ptuj: the Panorama hill, the Castle Hill and Ziherlova ploščad in Rabelčja vas.[1]

Fragments of La Tène pottery and a bronze knob-decorated ringlet (**fig. 1:** 1) were found on *Panorama.*[2-4]

The remains of pottery kilns were discovered on the *Castle Hill,* where La Tène sherds have also often been found.[5] There is no evidence that the 1.1 m long drystone wall is a remnant of a La Tène defensive wall.[6] The barbarized copy of a Roman Republican coin, struck in 38 BC, could have been brought here in the Roman period (it was found in the Late Roman fortlet).[7-8] The most important find from the Castle Hill is the Late La Tène bronze pin (**fig. 3:** 1), which Klemenc identified as part of an Ostrogothic bridle.[9]

La Tène pottery and some bronze artefacts were found at *Ziherlova ploščad,*[10] but only the bronze fibula of Mötschwil type has been published (**fig. 4:** 1).[11-12]

Knob-decorated ringlets

Knob-decorated ornaments appear in Late La Tène graves[13-15] and settlements[16-17] in Slovenia (**fig. 1**). Some of the examples do not have exact details of the find context;[18-19] such finds from Vače and Štajerska may be assumed to have been derived from settlements, as there are no Late La Tène graves there.[20-22] The ringlet, found in a stream near the village of Gruča in Dolenjska, represents a water find.[23]

It was already known at the beginning of this century that knob-decorated rings were characteristic of the LT D.[24-25] The first list was published in 1966 by Reitinger.[26] He only knew of one ringlet from the former Yugoslavia, which is Hallstatt in type and date.[27] This list was enlarged with numerous examples from Southeastern Europe by Glodariu, who unconvincingly linked knob-decorated ornaments with belts.[28] Such ornaments have been frequently mentioned in the Slovenian literature,[29-32] and were only this year the subject of an exhaustive study by Radovan Cunja.[33]

Knob-decorated ringlets remained in fashion in some places, e.g. in southern Bavaria, into the second half of the 1st Century AD.[34-35] The inhumation graves from Heimstetten near Munich indicate that women wore them as amulets on necklaces.[36] There is little information about the function of such ornaments in the Late La Tène period, as the great majority of the finds are derived from settlements. However, five graves of the Mokronog group,[37] two from Novo mesto and Mihovo and three inhumations from Bela Cerkev,[38] show that knob-decorated ornaments were also exclusively worn by women in this period and that the smaller ringlets were amulets on necklaces, whilst the larger examples (grave Padarič 6 from Bela Cerkev) were bracelets. There was a ringlet with a relief snake figure, as well as knob-decorated ringlets in grave 1656/40 from Mihovo.[39]

Pins with a loop and indentation

Apart from the four iron pins, which were found at Brežice in two graves of the LT C1 phase (**fig. 2:** 6-9),[40] there are also two bronze pins in Slovenia, which were excavated in settlements: one from the Castle Hill in Ptuj (**fig. 3:** 1) and the other from Trnišča near Mihovo (**fig. 3:** 2). The Ptuj example belongs to the

LT D, on account of the decoration on the buttons[41] and the Mihovo example is contemporary, if the other metal finds from this settlement are taken into account: two large Celtic silver coins[42] and a bronze fibula of Beletov vrt type.[43]

Vouga suggested that such pins were component parts of chariots.[45] The discovery of the Brežice graves confirmed his theory,[44] which is also supported by the composition of the find from Tiefenau.[46] Such pins have been found in Switzerland,[47] Southern Germany,[48] Czechoslovakia,[49] Austria[50] and Slovenia (**fig. 2, 3**).[51] The Slovenian examples, which come from sites of the Mokronog group (Brežice, Ptuj and Mihovo), thus represent one of the elements in this group, which are distinctively Central European in character. Some pins have a convex upper surface (**fig. 2:** 1-8, 10-12; **3:** 1) and others have a convex lower surface (**fig. 2:** 13, 14; **3:** 2-5).

Of the iron pins, the ones from Brežice are Middle La Tène in date, as are the finds from Tiefenau and La Tène itself,[52] whilst the examples from Manching and Staré Hradisko might also be Late La Tène.[53, 54] Of the bronze pins, that from Staré Hradisko could be Middle or Late La Tène; the Ptuj example is Late La Tène, whilst the remainder are of the same date, because they come from settlements, which were only occupied in the Late La Tène period.

Taken as a whole, however, it is very likely that all of the iron pins, including those from Manching and Staré Hradisko, are of Middle La Tène date, whilst all of the bronze examples are Late La Tène.

The Mötschwil type fibula

The fibula from Ziherlova ploščad (**fig. 4:** 1) can be classified with the classic fibulae of this type.[55, 56] Such fibulae are rare in Slovenia, Austria and western Hungary. Related fibulae predominate in this area, for which I have proposed the name of *the Gemeinlebarn variant of the Mötschwil type* (List 1). It is characteristic of these that they have two or three tripartite buttons, which are flat underneath, on the back-turned foot extension and a spring, composed of four or six loops.

They can be divided into three groups, on the basis of the decoration of the top of the bow: a) fibulae with an undecorated bow (**fig. 4:** 2); b) those with a transverse rib on the bow, which is often defined on each side by two channels (**fig. 4:** 3); c) those with a transverse rib on the bow and a further transverse rib before the stop ridge of the foot (**fig. 4:** 4).

Fibulae of this variant have been dated on several occasions to LT D,[57] although the grave from Dühren in Baden-Württemberg and grave 26 from Dobova[59] show that they belong in LT C2, in which phase, Neugebauer placed the examples from Gemeinlebarn.[58]

The settlement picture of the Ptuj area in the La Tène period

The remains of two lowland settlements from LT C2 are known in Ptuj and its environs: Ziherlova ploščad with the Mötschwil type fibula and the pottery workshop with a kiln from Spodnja Hajdina,[60] in which many dishes were found, which are virtually identical to that from Skorba grave 1.[61] Several Middle La Tène cemeteries have been found in the vicinity of Ptuj;[62] the cemetery at Skorba most probably belonged to the settlement at Spodnja Hajdina.[63]

Both of the upland settlements, on the Castle Hill and Panorama, are Late La Tène (Mokronog phase IIIa = LT D1), as are other such settlements in Štajerska and Koroška[64] and also most of the hillforts in Dolenjska.[65]

In contradiction to this, there are four hillforts in Dolenjska, which were seemingly occupied during the entire La Tène period (Mokronog I - IIIa = LT B2 - D1). This conclusion is made possible for Cvinger above Vir pri Stični by the results of excavation,[66] for Marof at Novo mesto, Gradišče near Valična vas and Križni vrh above Beli Grič by the duration of the associated cemeteries.[67] However, test excavation on Križni vrh revealed only finds from the Mokronog phase IIIa,[68] which leads to the assumption that in reality this settlement was not occupied in the Mokronog phases I and II, although burial took place below it in this period, in the vicinity of the Hallstatt graves.

A similar situation is indicated at Vinji vrh above Bela Cerkev at the La Tène - Roman interface. As last year's excavations showed, the hillfort was only occupied in the Mokronog phase IIIa, after which occupation ceased. However, burial continued in the cemetery at Strmec below the settlement.[69] It is interesting that here, the Late La Tène graves are exceptional in being inhumations and that the weapons in them are not damaged, whilst the Early Roman graves are cremations with weapons, which are often twisted, as is the case in all of the cemeteries of Mokronog phase IIIa with cremations (e.g. Roje near Moravče, Novo mesto-Beletov vrt).[70]

***

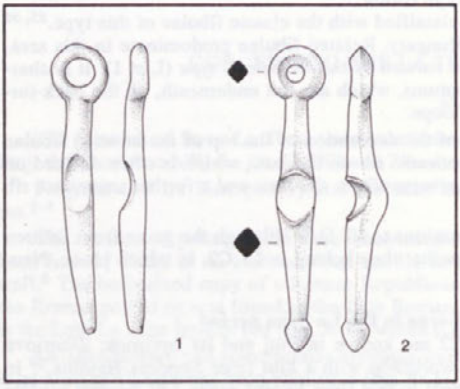
The drawings of the unpublished pins from Gracarca on the Klopeiner See (**fig. 3:** 3, 4) and from Engehalbinsel near Bern (**fig. 3:** 5) were sent to me by the colleagues Paul Gleirscher of the Landesmuseum für Kärnten in Klagenfurt and Felix Müller of the Bernisches Historisches Museum in Bern. I would like to thank both of them for these and for permission to publish them. All of the drawings for the article are by Dragica Knific-Lunder.

Dodatek

Ko je bil članek že v tisku, sem odkril še en bronast zatič z ušescem in zajedo, ki je edini od vseh grobna najdba (sl. 5: 1). Izkopali so ga v žganem grobu 1726 velikega keltsko-rimskega grobišča Wederath-Belginum (A. Haffner, v: *Gräber – Spiegel des Lebens* [1989] 72 ss, Abb. 49 in R. Cordie-Hackenberg, A. Haffner, *Das keltisch- römische Gräberfeld von Wederath-Belginum* 4 [1991] 104, n, Taf. 453: n). Gre za najbogatejši moški grob stopnje LT D2 na grobišču, ki je ležal ločeno od drugih latenskih grobov in jih tudi prekašal po velikosti grobne jame (1,6 x 1,7 m) in grobne parcele (12,5 x 12,5 m). Med njegovimi pridatki so poleg železnega orožja (meč v nožnici, sulična ost in ščitna grba), dveh železnih fibul in keramičnih posod tudi železni in bronasti deli voza. O njegovi pomembnosti priča tudi to, da je bil tema nedavno končane disertacije Martina Thoma pri profesorju Haffnerju v Kielu.

Pojav bronastega zatiča obravnavane vrste v tem grobu potrjuje našo domnevo o namenu in starosti takih zatičev. Ker učinkuje zatič iz Wederatha v primerjavi s ptujskim (sl. 3: 1) zelo skromno, saj je manjši (ptujski je dolg 9,4 cm, wederathski pa 7,5 cm) in brez kakršnegakoli okrasa, je jasno, da je ptujski zatič pripadal zelo razkošnemu vozu. Vsekakor gre za najdbo *par excellence* v evropskem merilu.

Zaradi prijaznosti kolega Jirija Brena iz Narodnega muzeja v Pragi lahko tu objavimo tudi risbo bronastega zatiča iz Stradonic (sl. 5: 2), ki ima podobno profilirano zajedo in jagodast spodnji zaključek kot mihovski zatič (sl. 3: 2). Hrani ga Narodni muzej v Pragi, inv. št. 80297.

Sl. 5: Zatiča z ušescem in zajedo. 1 Wederath-Belginum, grob 1726 (po Haffnerju), 2 Hradište pri Stradonicah. – Vse bron. M. = 1:2.

Fig. 5: Pins with a loop and indentation. 1 Wederath- Belginum, grave 1726 (after Haffner), 2 Hradište near Stradonice. – All bronze. Scale = 1:2.

Supplement

After this article had already been in the press one more bronze pin with a loop and indentation came to my knowledge, the only one from a grave (**fig. 5:** 1). It lay in the cremation grave 1726 of the great Celtic-Roman cemetery of Wederath-Belginum (A. Haffner, in: *Gräber – Spiegel des Lebens* [1989] 72 ss, Abb. 49 and R. Cordie-Hackenberg, A. Haffner, *Das keltisch-römische Gräberfeld von Wederath-Belginum* 4 [1991] 104, n, Taf. 453: n). This grave, which represents the most important man's grave of the LT D2 period in this cemetery, contained in addition to iron arms and pottery several metallic parts of a chariot.

Our supposition about the function of such bronze pins (part of a chariot) and of their age (LT D period) is thus fully confirmed. Although the pin from Wederath resembles the pin from Ptuj (**fig. 3:** 1), it is smaller and without any decoration, which means that the pin from Ptuj belonged to a very richly ornamented chariot.

The colleague Jiri Bren from Prague kindly sent to me a drawing of an unpublished bronze pin from Stradonice (The National Museum, Prague, Inv. No. 80297, **fig. 5:** 2), which is similar to that one from Mihovo (**fig. 3:** 2).

Dr. Dragan Božič
Inštitut za arheologijo ZRC SAZU
Gosposka 13
SLO – 61000 Ljubljana

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 205-218.

PETOVIONA V SOŽITJU Z BLIŽNJIMI IN DALJNIMI KRAJI

IVA MIKL-CURK

Rimsko mesto v sedanjem Ptuju je opravljalo določeno vlogo v ožjem in širšem prostoru. Njegov pomen in vlogo so sooblikovali tudi vplivi raznih geografskih razsežnosti. Mnogo teh medsebojnih vplivanj je vgrajenih v logiko delovanja rimske države in so, ko osredotočimo svojo pozornost na Ptuj, zato samo posredno ali obrobno zanimiva. Druga pa so seveda bistven sestavni del lokalne zgodovine in pomena rimskega Ptuja. V tem sestavku jih gotovo lahko le delno zaobjamem tako zaradi zakonitosti, ki so oblikovale razpoložljive vire za preučevanje, kot zaradi svojega omejenega pogleda na obsežno problematiko in večstoletno rimsko obdobje. Kljub temu pa se mi zdi, da tudi tak pregled ob drugih obravnavah v našem zborniku ni brez zanimivosti.

Pregled virov

Viri, ki so za naše početje na voljo, so najprej avtentična pisna dela, neposredni zgodovinski vir, omembe pri antičnih avtorjih, skupno s tistimi zapisanimi podatki, ki nam omogočajo razumeti vlogo mest v rimski državi nasploh: sistem uprave, vojske, javnih financ itd. Druga skupina besednih virov je epigrafsko gradivo, najdeno na Ptuju pa tudi drugod po imperiju. To gradivo je v določenih razsežnostih še bolj neposreden, avtentičen vir kot podatek v antičnem avtorju. Nekoliko ga obremenjuje le, zlasti ko gre za mikrotopografske podatke, na primer za obseg mestnega teritorija, dejstvo, da so v novejših dobah na ožjem območju večkrat prestavljali rimske kamne.

Slede številni arheološki viri, zlasti specifični predmeti, kakršni se drugje ne pojavljajo, in drugi, za katere je dobro znan kraj nastanka. Pomembna sta vrsta stavb in interpretacija njihove vsebine, za bližnjo okolico pa seveda tudi urbanistični koncept mesta. Naposled pa ni brez pomena še cela vrsta naravnih značilnosti kraja in njegove okolice, saj so take značilnosti naravnost narekovale razvoj, povezan z naravo v starem veku govoro še bolj kot pozneje.

Analiza virov

Vire analiziramo z različnih zornih kotov.

1. Naravni pogoji.

Človeška naselbina je bila na Ptuju že zelo stara, ko so Rimljani zgradili tu svoj vojaški tabor. K njeni starosti pa tudi k obsegu je govovo bistveno prispevala konfi-

guracija tal, dejstvo, da se prav na Ptuju konča veriga gričev na severnem rečnem bregu v neposredni bližini reke, in to z vzpetino, ki je od strnjene verige ločena. Gre za Grajski grič, optični poudarek dokaj obsežnega ozemlja. Enako pomemben je hidrološki položaj. Na širšem območju Ptuja se v Dravo stekajo trije vodotoki. Od njih sta dva manj vodnata, hudourna Dravinja pa povzroča velike povodnji, in te na južnem mestnem območju močno ohromijo možnost prehoda čez Dravo. Ta ovira je še toliko izrazitejša, ker se pojavi dravinjska visoka voda skupaj z visoko vodo v Dravi. Tudi severozahodno od mesta je proti Staršam obsežno poplavno in denudacijsko območje v aluvialnih prodnih nanosih. Vse te omejitve so torej vedno silile vse, ko so hoteli čez Dravo, na razmeroma ozek pas, in to prav na vznožju razglednega in daleč vidnega Grajskega griča. Na tem mestu pa je pomembna tudi sestava tal. Pod prodovi in ilovicami sega namreč izpod griča pod rečne terase in proti jugozahodu konglomeratni prag, ki ga potrjuje vsa holocenska zgodovina ptujske krajine (Baš 1928). Jasno vidimo, da je reka na daleč izpodjedala bregove na severu in jugu, v sedanjem starem mestnem jedru pa je zanihala komaj za svojo širino.

Novodobno splavarstvo nam je dokaz, da je Drava lahko prenesla na svojem muhastem vodovju velike količine tovora tudi v primitivno zastavljenem postopku. Razen napisa *CIL* III 4025 o staroveškem vodnem transportu neposrednih virov nimamo. A že védenje o hidroloških razmerah na mestnem območju z dejstvom, da vode vsaj enkrat letno opazno narastejo, je dovolj, da moramo v analizah upoštevati tudi to, kako so stari prebivalci gotovo morali že dokaj zgodaj suvereno uporabljati primerna plovila vsaj v lokalnem prometu. Skoro gotovo je, da konglomeratni prag na Ptuju narekuje mesto za pristajanje na severni strani, saj se po logiki vodnega toka tam stržen struge umiri. Poleg tega je moral voditi glavni tovorni promet tudi v starem veku predvsem po toku navzdol, saj je Drava na Ptuju vendarle še vedno hudourna voda. Gotovo pa se je morala glavnina pristaniške dejavnosti po strženu toka, ki je v času močno nihal, seliti zdaj na levi, zdaj na desni breg.

Agrarni potencial ptujskega okoliša nas vse do današnjega dne opozarja, kako je bila kmetijska dejavnost vse od začetkov pomembna za razvoj naselbine ali raje naselbin na ptujskem mestnem območju. Seveda so stare kmetijske tehnologije gotovo omejevale obseg zemljišč za obdelavo. Zemlja je tako na Ptujskem in Dravskem polju kot v Slovenskih goricah do določene mere zelo ranljiva, četudi so v starem veku obsežnejši gozdovi verjetno blažili danes tako usodne suše, pozebe in toče. Na voljo nam ni nobenega avtentičnega podatka o kaki specifični kmetijski kulturi. A dejstvo, da je moralo bližnje zaledje vedno najprej preživljati zimski legijski tabor, opravičuje sklepanje o razširjeni pridelavi žita in krme za živino. Omeniti pa moram tudi zanimivo priljubljenost vrča med rimskim posodjem, priljubljenost, ki more pričati o določeni razširjenosti trte na pobočjih, kjer se tudi zdaj rodi kvaliteten pridelek (Mikl-Curk 1985).

Obseg opekarskih in lončarskih obratov, ki so ga razkrila izkopavanja v zadnjih desetletjih, je potrdil, kako pomembna naravna dobrina so bile plasti lončarske gline zlasti ob spodnjem toku Grajene. Tudi to bogastvo mestne okolice je vplivalo na njegovo vlogo v prostoru.

Zlato v dravskih naplavinah, ki se v takem obsegu od izvira prvič nalagajo prav na Dravskem in Ptujskem polju, je gotovo imelo določen pomen v lokalni zgodovini. Manj pa nam je znano, koliko je moglo vplivati na vlogo mesta v širšem prostoru v rimskem času, ko so se državi odpirala nova in bogata nahajališča zlata na raznih

straneh. Zato pa je za Ptuj nesporna vloga drugega zemeljskega bogastva: kamnoseštvo v Petovioni je moralo posredovati pohorski marmor za posebej izbrane namene še daleč na vzhod ob tem, da ga je samo mnogo uporabljalo. (Đurić 1991 ugotavlja, da so morale biti količine tega marmorja in z njim vred petovionskih kamnoseških izdelkov, ki so jih izvažali skozi Petoviono, znatno večje, kot smo mislili do sedaj.)

2. Predrimsko naselbinsko izročilo.

Za naš namen verjetno zadošča ugotovitev, da se je strateška in prometna vloga ptujskega praga izrazila v veliki meri že v predrimskem času in da je tudi vplivala na rimske prostorske odločitve. Na osnovi razpoložljivih podatkov pa teže ocenjujemo morebitno kulturno ali celo upravno vlogo, ki so jo mogla opravljati v bližnjem ali daljnjem prostoru mladoželezna naselbina na Ptuju oziroma naselbinska jedra, ki so se zgostila v družini naselij vzdolž dravskih teras tudi na Ptuju. Prav tako malone nimamo na voljo nobenih elementov, ki bi pomagali določiti meje morebitnih plemenskih ozemelj.

3. Strateški pogled.

Strateški pomen kraja se zoblikuje po cilju, ki mu naj rabijo njegova vojaška moč in obrambne naprave. Glede tega je bil rimski Ptuj že predmet temeljitih obravnav (nazadnje Mócsy 1953). Vse raziskovanje utrdb na Ptuju ponovno opozarja na pozornost obrambi rečnega prehoda in le dogajanje v Avgustovem času bi pričalo za načrtovano agresivno vlogo tabora z načrti za osvojitev v srednjem Podonavju. Toda tudi dejstvo, da se Petoviona nesporno pojavi v zgodovini šele v dalmatinsko-panonskem uporu in da je morala tedaj varovati promet proti zahodu in metalurškim območjem ob zgornji Dravi in Muri, govori prej za defenzivno vlogo tabora, zazrto proti nevarnosti, prihajajoči od vzhoda in po reki navzgor. Ta smer nevarnosti je Petoviono usodno povezala z okolnim prostorom vse do konca starega veka. Tako pa je jasno, da je bil tabor brez razgledišča na Gradu premalo. Kar velja za tabor, velja tudi za mestno naselbino od zgodnjega 2. stoletja dalje. Bistvo njenega strateškega komuniciranja s prostorom je bila opazovalnica na Grajskem griču. Velika selitev ljudi, ki jo je izzvala rimska armada z rekrutacijo in dodeljevanjem zemlje veteranom, z neposrednim strateškim pomenom sicer nima povezave, čeprav je oboje imelo gotovo pomembno vlogo pri komuniciranju mesta z drugimi kraji. A o tem govorimo v drugem delu analize.

4. Prometne smeri.

Dejstvo, da je narava usmerjala promet na ptujski konglomeratni prag že dolgo pred Rimljani, je določilo smer razvoja prometne vloge mesta tudi v rimskem času. Dogajanje v rimski državi pa je potem določalo smeri, kamor se je v določenem obdobju bolj povečal promet, tako daljni, kontinentalni kot bližnji, lokalni. Te smeri so potem odsevale tudi v fizični mestni podobi. Žal pa o značaju in zlasti še o obsegu prometa v posameznih časovnih obdobjih premalo vemo. Le nekaj nam je lahko v pomoč pri tem: znano število mož v posameznem operativnem vojaškem oddelku, domneve o obsegu prateža legije ali podatki o številu ljudi, ki so mogli tvoriti spremstvo visoke osebnosti in samega cesarja na poti take ali drugačne vrste. Uporaben podatek je tudi védenje o krajevni in kontinentalni menjavi dobrin, četudi se pri analiziranju

tega pojava kaj hitro zapletemo z neznankami, saj niti ne vemo, kako so bili organizirani transporti tovorov, ki so zanesljivo šli na dolgo pot. Ne vemo namreč, ali so prehajali z rok v roke, ali jih je spremljalo posebno spremstvo in podobno (prim. Mikl-Curk 1992).

5. Upravna vloga.

Rimska uprava je slonela na mestih. Seveda nimam možnosti (in ne zmožnosti) razmišljati tu o celotnem razvoju vloge mest v starem veku (o tem med drugimi Jankuhn 1974). Za nas, ki se toliko ukvarjamo s starimi dobami, da nas begajo misli o kontinuiteti na nepravih mestih, je verjetno vredno poudariti še enkrat, da je bilo rimskodobno mesto v nekaterih bistvenih razsežnostih drugačno od sodobnega mesta, katerega razvoj se je začel v srednjem veku. Rimskodobno mesto je bilo namreč vozlišče, kjer se je izrazil stik nekega ozemlja s sistemom celotne države. Zato nam analiza stikov rimskega Ptuja, ki jih je rodilo delovanje državne uprave, morda predoči vrsto izrazito rimskemu času lastnih posebnosti, te pa so hkrati mogoče tudi najmanj lastne samo Ptuju. Že rimskemu taboru je bilo upravno dodeljeno določeno ozemlje. Njegova velikost se je bržčas ravnala po potrebah legije in njene temeljne oskrbe ter se verjetno manj ozirala na morebitna ozemlja v lasti staroselskih plemen.

Možnost sedeža (vojaškega) prokuratorja province v mestu ni izključena v zgodnji fazi, ni pa dokazana. Epigrafsko pa so izpričane druge naloge, ki so bistveno vplivale na stike mesta na blizu in daleč. Največ podatkov imamo o ilirski carini. Na napisih na Ptuju, povezanih z njo, srečujemo najprej imena iz tiste skupine nobilitete, ki je gotovo razvila določeno mero kozmopolitizma oziroma se je povsod čutila za prave Rimljane (prim. Alföldy 1974), meščane in državljane mesta Rima. Srečujemo pa tudi uradnike na nižji stopnji, ki so morali v Petoviono občasno, včasih tudi od daleč (*AIJ* 299 s postaje *Atrans* ali *AIJ* 302 *vilicus* s *Pons Aeni* v današnji Bavarski).

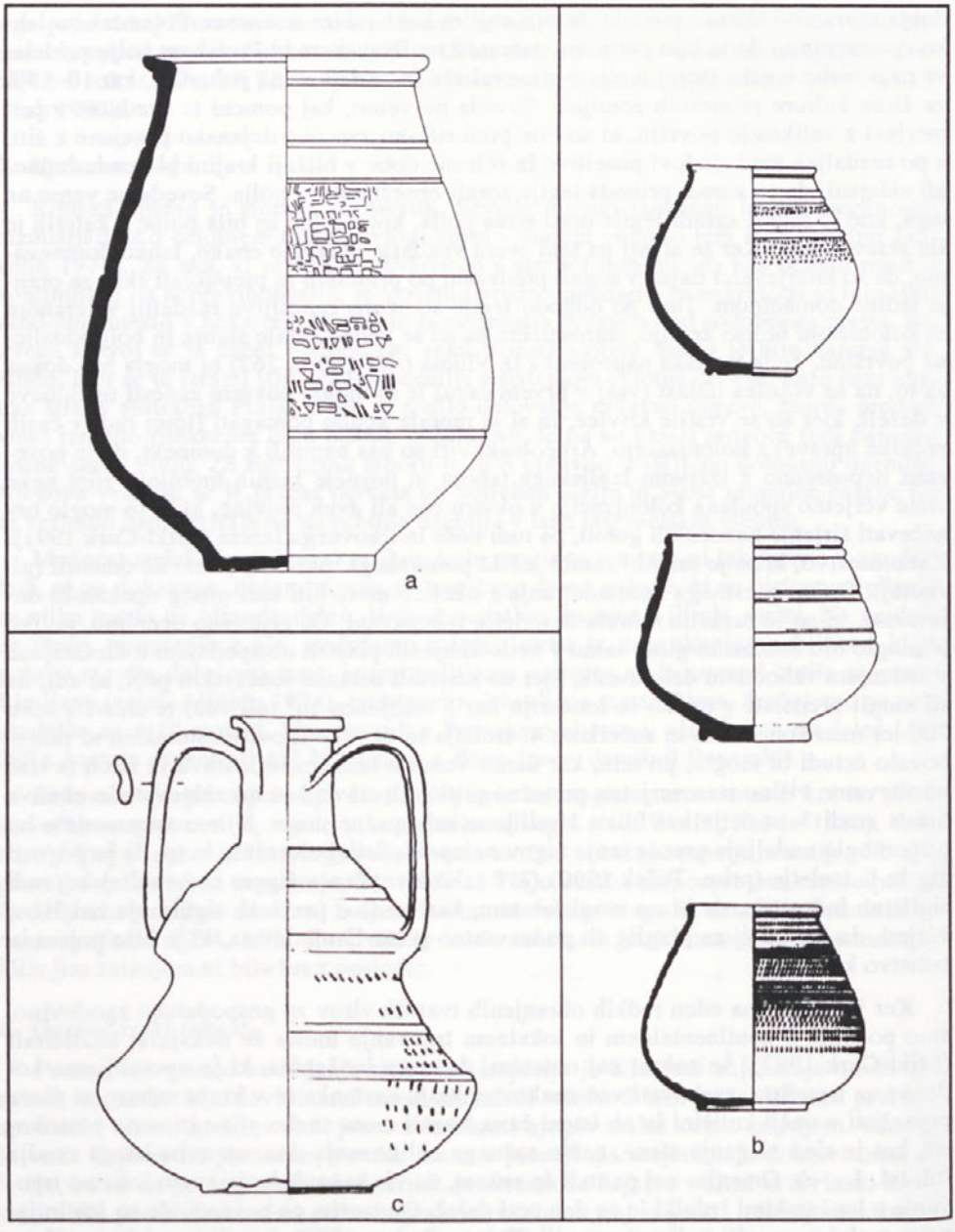
Država se je pri zajemanju davščin opirala na magistraturo v mestu kot na predstavnike vsega ozemlja, saj do posameznika ni segla (tudi Wolff 1981 in 1989). Tudi rimski Ptuj je opravljal to vlogo in tako zelo močno vezal nase svoje ozemlje. Ob tem pa velja opozoriti na zapažanja, da so bili na Ptuju nosilci samoupravno-municipalnih funkcij mesta najbrž združeni bolj na levem dravskem bregu in cesarsko-fiskalnih na desnem (Saria 1974, Mikl-Curk 1981) in da to zlasti glede komuniciranja mesta z bližnjim zaledjem ni bilo brez posledic.

6. Gospodarski tokovi.

Pomembno gibalo za širjenje rimskega imperija je bilo tudi zajemanje novih naravnih bogastev in z davščinami novih finančnih virov. S tem je že določen prvi gospodarski odvod mesta v širši prostor in hkrati njegov stalni stik z zaledjem. Obsega in vrste dajatev ne poznamo, vendar lahko s precejšnjo verjetnostjo domnevamo, da je šlo, kadar so pobirali dajatve v naravi, predvsem za dajatve v žitni in živinski krmi, saj so bile potrebe armad na pohodu prav v tem stalne, saj se je v 1. stoletju oskrbovala legija v času mirovanja predvsem na ozemlju rimskega tabora. Če upoštevamo, da je potreboval vojak hranilno vrednost, ki je enaka 1 kg žitnega zrnja na dan, je potrebovala legija za zimske mesece vsaj 600 ton žita ali ustrezno količino drugih pridelkov ter manj znano količino dopolnilnih živil. Tako količino žita so pridelali v 18. stoletju v naših deželah na 150–175 ha zemljišč (prim. Okoliš 1988). Za antična ob-

dobja moramo verjetno računati še z manjšim hektarskim donosom. Potemtakem lahko domnevamo, da je bilo potrebno nameniti na Dravskem in Ptujskem polju pridelavi za potrebe vojske (torej legije v zimovališču in oddelkov na pohodih), kar 10–15% za žitne kulture primernih zemljišč. Seveda ne vemo, kaj pomeni ta vrednost v primerjavi z velikostjo površin, ki so bile pred rimsko zasedbo dejansko posejane z žiti, a po razdaljah med sledovi poselitve iz železne dobe v bližnji krajini bi vendarle mogli sklepati, da so zaradi prihoda legije zorali obsežna nova polja. Seveda ne vemo ne tega, kdo je moral zaradi legije orati nova polja, kot ne, kje so bila polja, s katerih je šla žetev vojski. Ker se stvari na tem svetu vendarle obračajo enako, lahko domnevamo, da so izterjevalci dajatev segali predvsem po pridelkih in prepuščali skrb za oranje ledine domačinom. Tudi po odhodu legije so skoro zanesljivo razdelili veteranom in kolonistom boljšo zemljo, staroselcem pa so še vedno ostale slabše in bolj oddaljene površine. Toda vojaška nagrobnika iz Vidma (*AIJ* 260 in 262) bi mogla biti dokaz za to, da se vojaška oblast (vsaj v prvem času) le ni mogla povsem zanesti na dobave v deželi, kjer so se vrstile krivice, in si je morala vedno pomagati (torej tudi v časih vojaške uprave) s kolonizacijo. Arheološki viri so nas napotili k domnevi, da je povezana neposredno z izzivom legijskega tabora in pozneje raznih mobilnih enot neke vrste verjetno spontana kolonizacija v okviru ene ali dveh provinc, ki bi jo moglo označevati širjenje panonskih gomil, pa tudi noše in likovnega izraza (Mikl-Curk 1991). Kamnoseštvo, ki se je razvilo zaradi ležišč pohorskega marmorja, smo že omenili (gl. zgoraj). Dokaz mestnega komuniciranja z okolico mora biti tudi obseg opekarske dejavnosti, ki so jo razkrila minula desetletja izkopavanj. Če približno ocenimo, koliko je moglo biti lončarske gline samo v nedotaknjenih plasteh ob spodnjem toku Grajene v sedanjem vzhodnem delu mesta, kjer so zasledili ostanke lončarskih peči, se zdi, da so mogli predelati v opeko in lončarijo kar 5 milijonov m^3 (ali več) te snovi v teku 200 let med koncem 1. in začetkom 4. stoletja in da take snovi mesto samo ni potrebovalo četudi bi mogla, po tem, kar danes vemo o razsežnostih stavb iz streh (s tem upoštevamo višino sten verjetno pretežno pritličnih stavb 3–4 m) zahtevati že obnova mesta sredi 3. stoletja kar blizu 1 milijona m^3 opečne mase. K tem spoznanjem bo pripomoglo nadaljnje preučevanje žigov na opeki. Sedaj omenimo le to, da je pogosti žig iz 1. stoletja (prim. Tušek 1990) *QSP* tako identičen z žigom severnoitalske, tudi sigilatne industrije, da bi ne mogli ob tem, kar vemo o pravicah signiranja izdelkov, verjeti, da gre zgolj za plagiat ali podzavestno ponavljanje imena, ki je bilo pojem in jamstvo kvalitete.

Ker je lončenina eden redkih ohranjenih tvarnih virov za gospodarsko zgodovino, smo podatke o kontinentalnem in lokalnem trgovanju mesta že nekajkrat analizirali (Mikl-Curk 1987). Še enkrat naj omenim, da mora lončenina, ki jo uporabljamo kot dokaz za trgovino, vsebovati več znakov: v kraju nastanka in v kraju nabave se mora pojavljati v večji količini in ob istem času, kazati mora enako glino in vrsto potankosti, kot je sled zlaganja stene, način ročnega oblikovanja dna, uporaba istega orodja itd. (**sl. 1** a–c). Omenim naj pa tudi še enkrat, da vir kaže, kako je seglo lokalno trgovanje z lončarskimi izdelki le za dan poti daleč. Opozorim pa naj tudi, da so Justinijanovo melnico opazili tudi v Romuniji (Baluta, Serban 1979), četudi za takó osamljene najdbe ne moremo zanesljivo vedeti, ali jih ni po porečju Donave navzdol zanesla povsem izjemna usoda, in dejstvo, da so naključno ostale tudi sklede v prtljagi vojaka ali oficirske družine. Naštevanje dejstev o gospodarskem komuniciranju Petovione z bližnjo in daljno okolico moramo vsekakor skleniti z mnogokrat izpostavljenim dej-

Sl. 1: Posebnosti izdelka: a) na robu pojavnega območja — *Vindonissa*, b) v glavnini pojavnega območja - Ptuj - kjer so c) na sličnih izdelkih vidni dokazi enakega postopka (isto kolesce, lončarski profil)

Fig. 1: The distinctiveness of products a) at the edge of the area of distribution — Vin donissa; b) within the main arga of distribution — where thesre in C) visible evidence of the same proces/of the same whees. pottery sextion/ on similar products.

stvom: če se je med izdelki, naštetimi v Diokleci janovem ediktu o cenah, volneno oblačilo, dokaj drago in zato verjetno tudi kvalitetno, imenovalo po Petovioni, potem je moralo ime kraja tudi "potrošniku" daleč po imperiju nekaj pomeniti (Lauffer 1971, Giacchero 1974).

7. Pogled na verstva.

Opazna posebnost rimskega Ptuja je več skupin z verstvi povezanih spomenikov. Tako bi sklepali, da je zato pot do spoznanja mestne vloge v bližnji in daljni okolici v duhovni kulturi lahka. Vendar temu ni tako. V starejših razpravah (Wigand 1915) smo srečali podatek, da se npr. dokumenti čaščenja *Nutrices*-Dojnic (po Sovretovem prevodu) ujemajo s podobnim pojavom v Porenju. Vsekakor pa ta zveza že ikonografsko ni zanesljiva, po drugi strani pa nimamo virov, ki bi povezali verstvo poznega 1.–3. stoletja s predrimskimi časi na Ptuju samem in tako omogočali odločitev drugih interpretacij, da gre za izrazit fenomen iz predrimskega izročila. (Pri tem seveda ni nobenega dvoma, da so *Nutrices* na Ptuju krajevna posebnost, izjemnost v vsem imperiju, vprašljiva je le vloga tega izjemnega fenomena v komuniciranjih mesta s prostorom).

Morda so preglednejši dokaz komuniciranja dokazi o velikih duhovnih tokovih poznejših obdobij. Že ime kulta "traški konjeniki" (Kačarov 1938, Najdenova 1991) bi opozarjalo, da gre za jasno spoznaven tujek, ki mu je moč zasledovati tudi pot, po kateri je prišel v Petoviono. Vendar moramo biti tudi nekoliko zadržani, odkar npr. spoznavamo mitraizem vse bolj kot značilno tvorbo Evrope in srednjerimskih časov, če ne že kar samega Rima (Merkelbach 1984, tudi *ILJug* 1138). Prej smo že omenili podatke iz mitrejev o stikih posameznih uradnikov s Ptujem. Zdaj pristavimo še en element k analizi: mitraizem ni bil prvo gibalo teh stikov, gibalo je bila upravna organizacija, carinska uprava, ki je ljudi in Mitrove vernike vezala na Ptuj. Prav tako bi se težko odločili, ali je vplival ptujski mitrični center, ki je bil po številu svetišč sodeč brez dvoma močan, na nastanek zelo sorodnih podob tauroktonije iz Modriča ali Ruš ali pa je vplivala na izvedbo detajlov na liturgično že tako strogo predpisanih reliefih predvsem skupna kamnoseška praksa.

Tudi krščanstvo je brez dvoma vpelo Ptuj v stike velikih duhovnih in osebnih tokov v obsežni državi. Žal (a hkrati razumljivo) ne moremo vedeti, kaj je pomenilo za stike mesta z okolico ali daljnimi kraji dejstvo, da je na Ptuju deloval sv. Viktorin. Daljno poreklo obeh znanih svečnikov (Korošec 1980) bi moglo biti skupaj s starejšimi, poganskim kultom namenjenimi, a zanesljivo iz Egipta izvirajočimi predmeti (Perc 1968, Mikl-Curk 1965, Korošec 1982) opozorilo na možnost občasnih neposrednih stikov, četudi so trajnejši tovrstni stiki brez posredovanja Rima komaj verjetni. Najbrž ostane tako kot najzgovornejši vir še vedno dejstvo, da gre pri dokumentih krščanskih cerkvenih stavb in njihove opreme za izrazito v severnojadranski stilni krog in delavnice vpete izdelke (Mikl-Curk, Tušek 1989, Knific, Sagadin 1991). Gradnja cerkve v razsežnosti, kakršno dovoljujejo domnevati motivi v mozaiku s Panorame, je pomenila določene priprave v občini sami, nekaj potov v druga verska središča pa tudi take in take transporte izbranih elementov ali materialov za korne pregraje ali stenske relikviarije in prihod vsaj osnovne skupine mojstrov za polaganje mozaikov.

Pomemben vir za versko življenje mesta so grobišča, ki so v tem smislu še razmeroma malo analizirana, četudi v primeru Ptuja in noriško panonskih gomil znatno več kot za nekatera druga mesta. Kult mrtvih kaže Petoviono tesno povezano z bližnjo

okolico. Sodeč po številnosti določenih vrst grobnih pridatkov (posode za jed ali kovinska posoda) je bila vpeta v izročilo rastoče iz predrimskega sveta dežele, gradivo pa ne dopušča kakšnega teritorialnega razmejevanja z drugimi mestnimi območji ali zaznavanja morebitnih plemenskih ozemelj. Po drugi strani pa zaznavamo (Mikl-Curk 1984) v nekaterih zgodnjerimskih grobovih z maloštevilnimi simbolnimi darovi, tudi izdelanimi v Italiji, mogoče odnos do smrti med priseljenimi Italiki in s tem drugo razsežnost vpetosti našega mesta v ozemlje in družbo rimskega imperija. Nadalje se nam za zdaj kažejo kot nekaj posebnega razmeroma močne, teritorialno omejene skupine grobov (prim. Kujundžić 1982) z upepelitvijo, a z razmeroma dosti pridatki z znaki 3. stoletja. Ob teh smo že razmišljali, da gre bodisi za grobišče zaključenih skupin nekakšne ekonomske migracije ali za skupine ljudi, ki so prišli zaradi zaslužka v velikih delavnicah, te so se namreč prav tedaj posebno razmahnile, šele tedaj v mesto. Samo mimogrede naj ob tem omenimo, da se, ker so med temi, kolikor jih zdaj poznamo, na Ptuju grobovi iz 3. stoletja še razmeroma številni, opremljeni na star način s pridatki in upepeljeni, vpliv krščanstva na prebivalstvo ne kaže izrazito. V prihodnosti pa bomo morali upoštevati zelo skrbno vse grobove s krožnikom in čašo — posodo za evharistični obred, zlasti tiste, kjer more posoda še nositi znake 3. stoletja. Skeletni grobovi iz zanesljivo 4. stoletja in časov, ko krščanstva ni bilo več treba skrivati, so vsebovali na Ptuju razmeroma mnogokrat prav te pridatke. Seveda pa pripadnost krščanski občini samo po sebi prav nič ne pove o tem, kako daleč so segale povezave posameznika in cele občine.

8. Podobe mestnega urbanizma in arhitekture.

Urbanistične značilnosti, kar jih poznamo, so prej priča o žarčenju mesta v okolni prostor, manj pa o povezanosti s širokim kontinentalnim prostorom in velikimi središči. Posebej pomembno se zdi dejstvo, da je mesto izraziteje razpotegnjeno ob osi vzhod-zahod kot v druge smeri. Ker je ta os hkrati itinerarska cesta, prometnica, po kateri se je odvijal del velikega kontinentalnega transporta, nam tudi to dejstvo potrjuje vlogo Petovione v tem transportu. Mesto je kmalu dobilo tudi značilne stavbe, zgrajene na rimski način, portike, klasična svetišča in terme, četudi so prav v tej smeri naši arheološki podatki zelo skromni. Pač pa vidimo, da segajo modul in usmeritev poti in nosilnih zidov stavb v okolni ravninski prostor. Ne moremo trditi z gotovostjo, da se je vse to zoblikovalo že v antiki; rimske ruševine so lahko na pota in poljske meje vplivale tudi pozneje, dokler so bile še zaznavne (prim. Mikl-Curk 1984a). O potankostih v vrstah mestnih stavb vemo nekaj več šele iz poznejših stoletij. Stenska slikarija, stenske obloge iz žlahtnih marmorjev ter vrsta mozaika, velikopoteznost prostorov, kažejo željo slediti modi, hkrati pa je zahtevnost nekaterih tehnik povzročila tudi neposredne stike z večjimi središči, z oddaljenimi kraji (gl. prejšnjo omembo starokrščanske bazilike).

9. Civilizacijske dobrine.

Mednje štejemo, potrebno za našo analizo, le kar je prispeval sredozemski krog in kar je postalo splošna last zaradi posredovanja v cesarskem času vzpostavljenih novih, prej neslutenih prometnih tokov in možnosti. Vplivi v obratno smer, vplivi "barbarika" na Sredozemlje, ki so tudi obstajali in postali s časom močnejši in močnejši, so za potrebe našega razmišljanja brez pomena. V potankosti nam ni treba. Omenim

naj le rezultate preučevanja sigillate, dejstvo, da je na Ptuju in okolici prišlo na dan razmeroma dosti kovinske posode iz italskih delavnic, porenskega emajla, svetlomodre fajančne glazure iz egipčanskega delovnega postopka in surovin. Na Ptuju so našli razmeroma dosti kirurških instrumentov, razmahnila se je raba oljenk, našli so dokaj pisal. Tudi število sgraffittov priča o stopnji pismenosti, tako dejstvo, da je na blizu 10% ohranjenih grobov ohranjen še nagrobnik, kot tudi to, da so navedbe starosti na nagrobnikih precizne. Stopnja pismenosti pomeni tudi stopnjo razumevanja in rabe latinščine. Novčni promet pa označuje med drugim tudi znanje matematike in stopnjo absolutnega mišljenja. Ob latinščini velja omeniti tudi grščino, ki je pustila v mestu nekaj značilnih dokumentov. (Zbirno v podatkih Mikl-Curk). Vse to dokazuje, da so v mestu živeli ljudje, ki so pripravljeno in željno sprejemali razne pridobitve, a hkrati tudi ljudje, ki sta jih že njihovo poreklo in njihova vzgoja pripravila na sprejemanje teh novosti.

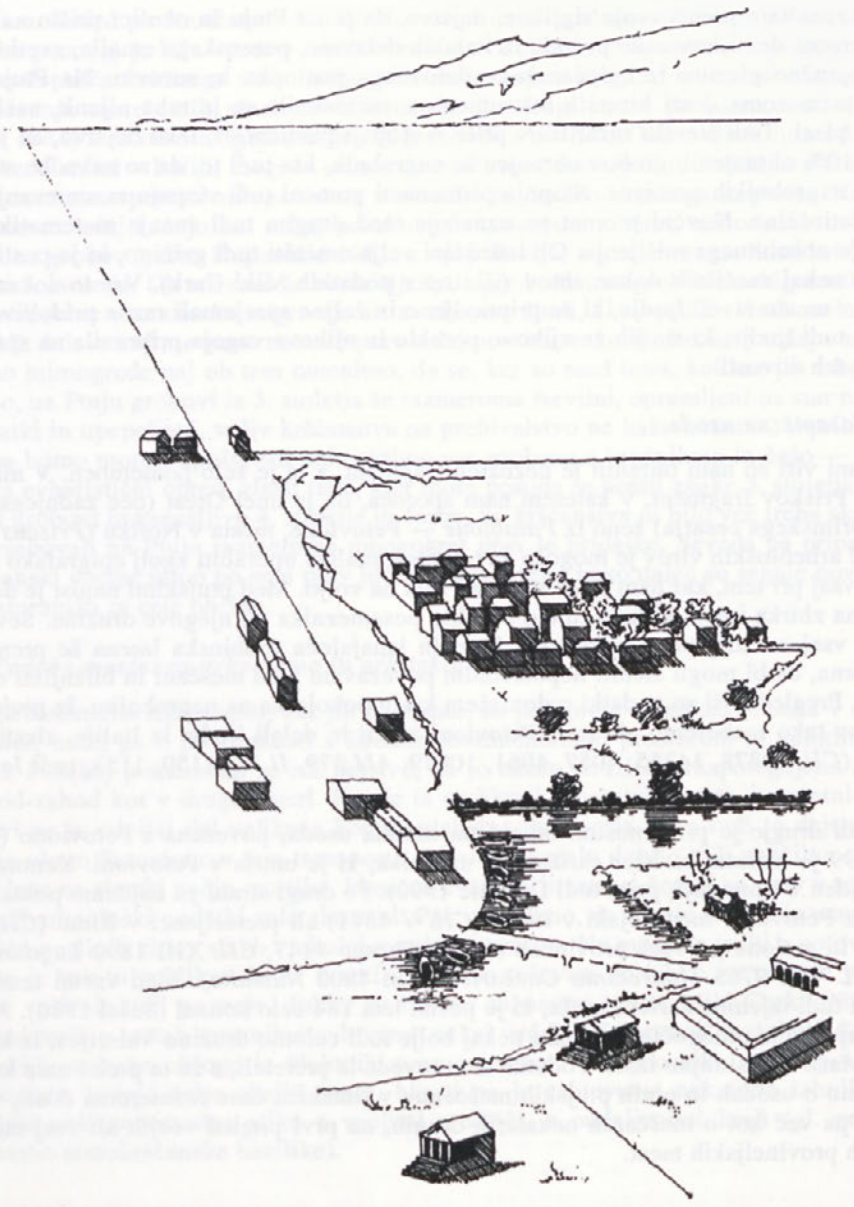
10. Posamezne usode.

Pisni viri so nam ohranili le neznaten fragment, a ta je zelo pomemben. V mislih imam Priskov fragment, v katerem nam sporoča, da je imel Orest (oče zadnjega zahodnorimskega cesarja) ženo iz *Patabione* — Petovione, mesta v Noriku (*Priscus* frg. 8). Od arheoloških virov je mogoče za tovrstne analize uporabiti zgolj epigrafsko gradivo, vsaj pri tem, kar nam je za zdaj na Ptuju na voljo. Med ptujskimi napisi je dokaj številna zbirka imen, ki nakazujejo poreklo posameznika ali njegove družine. Seveda pa so vsaj za zdaj prav iz keltskih korenin izhajajoča rodbinska imena še premalo zgovorna, da bi mogli slediti neposrednim povezavam med meščani in bližnjimi okoličani. Preglednejši so podatki o domačem kraju pokojnika na nagrobniku. Iz ptujskih napisov tako razberemo, da so v Petovioni živeli in delali ljudje iz Italije, zlasti severne (*CIL* 10878, 14355, 4057, 4061, 10879, *AIJ* 379, *ILJug* 1150, 1153, tudi Jevremov).

Tudi drugje je priložnostno omenjena osebna usoda, povezana s Petoviono (*CIL* III 1399 je kenotaf za hčer carinskega uradnika, ki je umrla v Petovioni. Kenotaf je bil najden v Romuniji; prim tudi Dušanić 1990). Po drugi strani pa najdemo posameznike iz Petovione med vojaki v Italiji (*CIL* V 4371) ali pretorijanci v Rimu (*CIL* VI 2552) in malone po vseh provincah (*CIL* II *Taraco* 4147, *CIL* XIII 1890 *Lugdunum*, ali *CIL* VIII 9765 *Mauretania Caesariensis* in 4600 *Numidia*). Med vsemi temi se izlušči tudi izjemna kariera moža, ki je postal leta 184 celo konzul (Šašel 1980). Analiza napisov je omogočila spoznati nekaj bolje tudi celotno družino Valerijev, iz katere je Mark Maksimijan izšel. Podatke smo seveda le preleteli, a že ta prelet nam kaže, da vemo o usodah in potih ptujskih meščanov v rimskem času razmeroma dosti, vsekakor pa več kot o meščanih nekaterih drugih, na prvi pogled večjih ali vsaj enako velikih provincijskih mest.

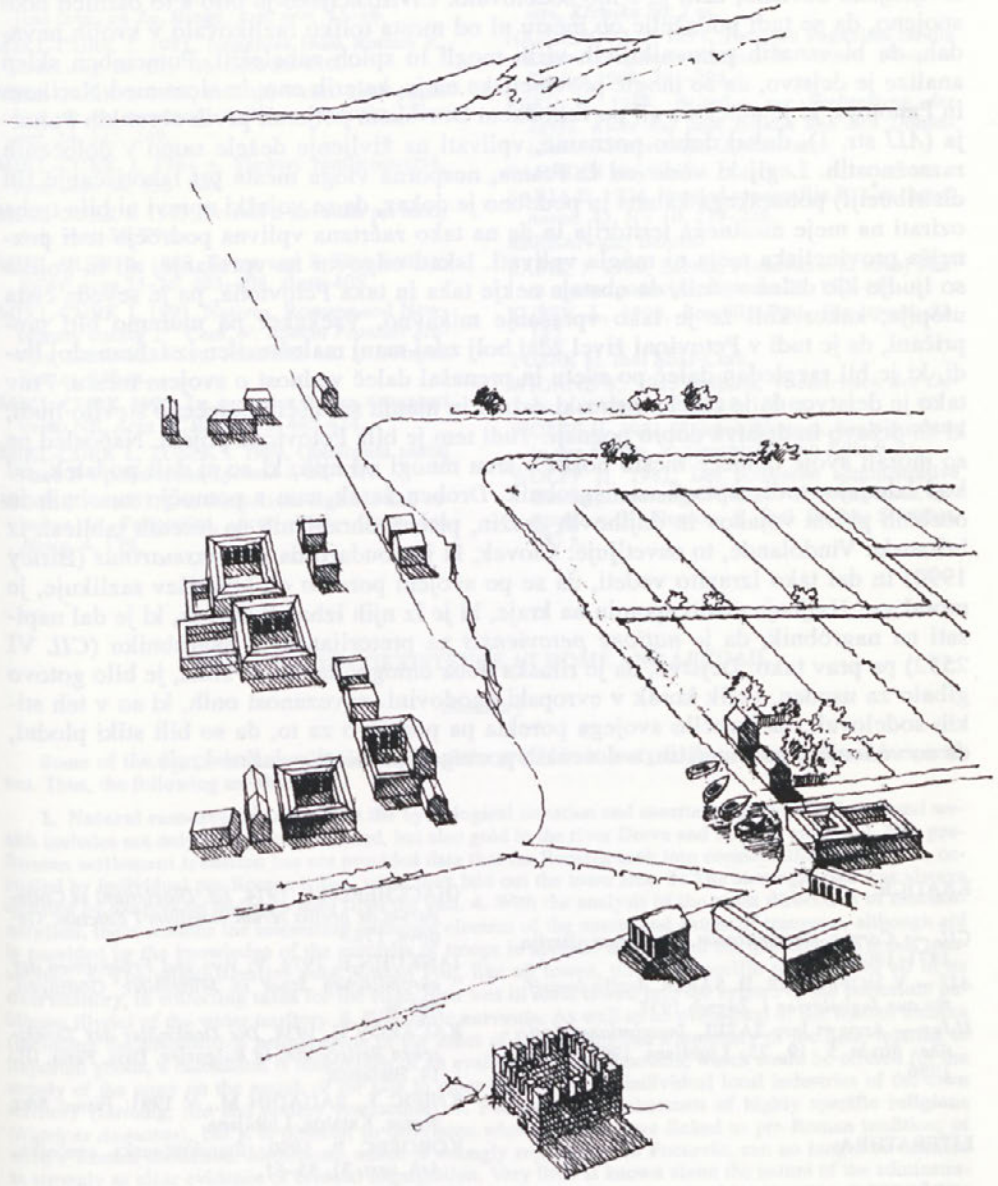
Sklep

Ob vsem, kar se je že o Petovioni pisalo, in po opravljeni analizi, ki je ponovno spomnila na del ustreznih dejstev, smo lahko povsem kratki. Poetovio je sodila v vrsto srednjih rimskih mest, ki se pa pravzaprav ni znašla nikoli v času obstoja rimske države v popolnoma mrtvem toku. Vselej je gojila določene stike z velikimi središči, živela je ob eni pomembnih prometnih poti. Od bližnje okolice pa je bilo mesto

Sl. 2: Spremembe v mestnem težišču vplivajo na vlogo mesta v bližnjem prostoru: idealizirana rekonstrukcija stanja v središču mesta in na južnem bregu Drave a) v 1. stoletju, b) v zgodnjem 4. stoletju (risba Z. Juretin 1992).

Fig. 2: Changes in town density influence the role of the town in the surrounding area: an idealized reconstruction of the town centre on the southern bank of the Drava a) in the 1st Century, b) in the easly 4th Century (drawn by Z. Juretin 1992).

Sl. 2b
Fig. 2b

življenjsko odvisno, zato je z njo sodelovalo. Civilizacijsko je bilo s to okolico tako spojeno, da se tudi podeželje ob mestu ni od mesta toliko razlikovalo v svojih navadah, da bi v naših pomanjkljivih virih mogli to sploh zabeležiti. Pomemben sklep analize je dejstvo, da so mogle provincijske meje, katerih eno, in sicer med Norikom in Panonijo, ki je potekala ali po zahodnem Dravskem polju ali prvih obronkih Pohorja (*AIJ* str. 1), dokaj dobro poznamo, vplivati na življenje dežele samo v določenih razsežnostih. Legijski vodovod iz Frama, nesporna vloga mesta pri izkoriščanju (in distribuciji) pohorskega kamna in podobno je dokaz, da se vojaški upravi ni bilo treba ozirati na meje mestnega teritorija in da na tako začrtana vplivna področja tudi poznejša provincijska meja ni mogla vplivati. Iskati odgovor na vprašanje, ali in koliko so ljudje kje daleč vedeli, da obstaja nekje taka in taka Petoviona, pa je seveda čista utopija, kakor koli že je tako vprašanje mikavno. Vsekakor pa moremo biti prepričani, da je tudi v Petovioni živel zdaj bolj zdaj manj maloštevilen iz izbran sloj ljudi, ki je bil razgledan daleč po svetu in prenašal daleč vednost o svojem mestu. Prav tako je dejstvo, da je živelo v rimski državi in njenih središčih določeno število ljudi, ki so državo in dejstva dobro poznali. Tudi tem je bila Petoviona pojem. Naposled pa so morali svoje domače mesto nositi v srcu mnogi od njih, ki so si dali podatek, od kod izhajajo, tudi zapisati na nagrobnik. Droben žarek nam s pomočjo zasebnih in osebnih pisem vojakov in dnjihovih družin, pisem, ohranjenih na lesenih tablicah iz britanske Vindolande, to osvetljuje: Človek, ki je poudaril da je *transmarinus* (Birley 1990) in dal tako izrazito vedeti, da se po svojem poreklu od tovarišev razlikuje, je moral vse življenje nositi spomin na kraje, ki je iz njih izhajal; človek, ki je dal napisati na nagrobnik, da je *natione petoviensis* na pretorijanskem nagrobniku (*CIL* VI 2552) pa prav tako. Dejstvo, da je rimska doba omogočila daljne stike, je bilo gotovo gibalo za usoden, velik korak v evropski zgodovini. navezanost onih, ki so v teh stikih sodelovali, na izročilo svojega porekla pa poroštvo za to, da so bili stiki plodni, da so védenje o posebnostih, o dosežkih pomagali prenesti v daljne kraje.

KRATICE:

CIL — Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin 1871-1902.

AIJ — V. HOFFILLER, B. SARIA, *Antike Inschriften aus Jugoslavien I*, Zagreb 1938.

ILJug — Anna et Jaro ŠAŠEL, *Inscriptiones Latinae, Situla* 5, 19, 25, Ljubljana 1963, 1978, 1986.

LITERATURA:

ALFÖDDY G. 1974, *Noricum*, London, 122.

BAŠ F. 1928, *Čas. zgod. narod.* 33, 63-73.

BALUTA C., SERBAN J. 1979, *RCRF Acta* 19-20, 205 s.

DUŠANIĆ S., 1990, *Arh. vest.* 41, 590.

ĐURIĆ B., 1991, Rokopisna disertacija o noriško-panonskem kamnoseštvu in trgovini z izdelki, Ljubljana FF.

GIACCHERO M., 1974, *Ed. Diocletiani et Collegarum de pretiis rerum venalium I Edictum*, Genova, 178.

JANKUHN E. 1974, V: *Vor- und Frühformen der europäischen Stadt in Mittelalter*, Göttingen, 305 ss.

KAČAROV G. 1938, *Die Denkmäler des Thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Diss. Pann. III, 14, Budapest.

KNIFIC T., SAGADIN M., V 1991: *Pismo brez pisave*, Katalog, Ljubljana.

KOROŠEC P. 1980, Starokrščanska svečnika, *Arh. vest.* 31, 55-61.

KOROŠEC P., 1982, Egipčanske najdbe, *Arh. vest.* 33, 33-39.

KOS P. 1986, *The Monetary Circulation 300 B. C.-AD 1000, Situla 26*, Ljubljana.

KUJUNDŽIĆ Z. 1982, *Poetovijske nekropole*, Kat. in monog. 20, Ljubljana.

LAUFFERS, 1971, *Diokletians Preiseedikt, Texte und Komm. 5*, Berlin.

MIKL-CURK I. 1965, K topografiji rimske mestne četrti na Zg. Bregu, *Arh. vest.* 15-16.

MIKL-CURK I. 1981, Novelties from Roman P., *Arch. Jug.* 20-21, 108, risba str. 110.

MIKL-CURK I. 1984, Pridatki v rim. nekropolah kot vir za spoznanje antičnega človeka, *Živa ant.* 34, 245-249.

MIKL-CURK I. 1984 a, Sledovi zemljemerstva, *Arh. vest.* 34, 353-360.

MIKL-CURK I. 1985, Posoda o navadah pri mizi, *Arh. vest.* 36, 79 ss.

MIKL-CURK I. 1987, Bying and Selling Pottery, *RCRF Acta* 25-26, 403-408, zlasti 405.

MIKL-CURK I. 1991, Natives, Romans and Newcomers during 2nd Cent. V: *Roman Frontier Studies* 1989, ed. V. A. Maxfield M. J. Dobson, Exeter, 248 ss.

MIKL-CURK 1992, La ceramica italica e traporti verso NE, *Acta RCRF,* 31-32, 465-474.

MIKL-CURK I., TUŠEK I. 1989, Oblikovani značaj stavb P. v pozni antiki, *Lychnid 7,* 207-211.

MOCSY A. 1953, Das territorium legionis und canabae in Pannonien, *Acta Arch. Acad. Sci. Hung.* 4, 179.

OKOLIŠ S. 1988, Nadlesk v zapisih franc. katastra, *Kronika* 36, 7 ss.

NAJDENOVA V. 1991, Thracian Paganism on the Lower Danubian Limes. V: *Roman Frontier Studies* 1989, 291-294.

PERC B. 1968, *Beiträge zur Verbreitung der ägypt. Kulte auf dem Balkan und den Donauländern,* Disertacija, U München.

SAGADIN glej Knific.

SARIA B. 1974, Pregled topografije P., *Čas. zgod. narod.* 45, NV 10, 219-226.

SERBAN glej Baluta.

ŠAŠEL J. 1980, Začetki Poetovione in nekaj strani njene zgodovine, *Kronika* 28, 157-161.

TUŠEK I., 1990, Poročila Ptuj, *Var. spom.* 32, 182.

TUŠEK gl. tudi Mikl-Curk.

WIGAND K. 1915 Beiblatt, V: *Jahrbuch des Oesterr. Archaeol. Inst.* 18, 189 ss.

WOLFF H. 1981, Reichsbildung u. Sozialstruktur in der Antike, V: *Geschichte von Köln* 6-24,

WOLFF H. 1981, Die politische administrative Binnengliederung, V: *Labor omnibus unus,* herausg. v. H. Herzog, F. Frei Stolba, Stuttgart, 257 s.

POETOVIO IN COEXISTENCE AT HOME AND ABROAD.

Summary

Some of the data, which speaks eloquently of the problem, is analysed from from different perspectives. Thus, the following are discussed:

1. Natural resources, relating to at the hydrological situation and ascertaining that that the natural wealth includes not only the agricultural land, but also gold in the river Drava and Pohorje marble. **2. The pre-Roman settlement tradition** has not provided data that the Romans took into consideration the regions, occupied by individual pre-Roman tribes, when they laid out the town area. **3. The strategic role** was always dictated by dangers on the main road from the east. **4.** With the analysis of the **main directions of communication,** there remains the interesting unknown element of the nature and extent of transport, although aid is provided by the knowledge of the numbers of troops in specific actions and the quantities of goods transported. **5. The administrative role.** Roman Ptuj, like all towns, played a specific role, first of all in its own territory, in collecting taxes for the state, then was in itself linked into the system of the portorium publicum illyrici of the wider territory. **6. Economic currents.** As well as an evaluation of the written sources (including the *fiblautorion petovionikon* in the Edict of Diocletian) and a summary of the data, relating to imported goods, a discussion is undertaken of an evaluation of the amounts, which could be offered for the supply of the army on the march or for sale to other regions by the individual local industries of the town territory (farming, tile and pottery production). **7.** Poetovio has monuments of highly specific **religions** (*Nutrices Augustae*), but it is difficult to determine whether these were linked to pre-Roman tradition, or were a Roman formation. Mithraism, which is strongly represented in Poetovio, can no longer be counted as strongly as clear evidence of oriental immigration. Very little is known about the nature of the adminstrative organisation of the Early Christian Church, but its architecture, represented by traces, certainly employed master craftsmen from the Northern Adriatic centres. The cemeteries are evidence in themselves of the numbers of Italians and natives and the nature of the communications of the town. A specific group of graves from the 2nd and 3rd Centuries, with their grave goods, may draw ones attention to a closed group of people from the surrounding area, who for whatever reason (generally economic) settled in the town and only slowly assimilated with the rest of the population. **8. Town planning and architecture** draw attention, above all, to the importance of communications in an east-west direction, that is the importance of the main itinerary road. **9. The trapping of civilization** reached Poetovio from many direction and many great cen-

tres, although what is not known, is, to what degree this was direct trade or, as is more likely, through the mediation of Italy. **10. Individual destinies.** People also came to Poetovio from far away; in this way, service in the army, led people far afield. However, the most marked examples remain those of *Marcus Valerius Maximianus,* consul in 184 AD, and the wife of Count Orestes, the mother of Romulus, the last Western Roman emperor. In conclusion, it can be ascertained that people in the Roman period were also aware of their origins and it may be concluded that the Roman state made such long-distance contacts possible, which resulted in an important shift in European history. Another element in this great shift in history, however, was the continuing endurance of individuals and groups in their own individuality. The conclusion is that contacts were fertile and that it was also possible for radically different kinds of knowledge to spread to far-off lands.

Dr. Iva Mikl-Curk
Zavod Republike Slovenije za varstvo
naravne in kulturne dediščine
Plečnikov trg 2
SLO - 61001 Ljubljana

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1992) str.: 219-232.

PETOVIONSKA VLADAJOČA ARISTOKRACIJA

MARJETA ŠAŠEL KOS

Mestne zadeve je v rimski koloniji, tako tudi v Petovioni, vodil *ordo decurionum*, mestni svet, ustanovljen po vzoru rimskega senata, in iz njega voljeni visoki uradniki, magistrati. Ti so bili najobičajneje *duoviri*, dva župana, dalje *aediles*, dva visoka uradnika, zadolžena za javne gradnje, preskrbo z žitom, za organizacijo gledaliških predstav in raznih iger ter *quaestores*, finančna upravnika. Posebej od Trajana dalje se pojavi tudi nova uradniška funkcija, *curatores*, ki so jo uvedli predvsem zato, ker je bil mestni vodstveni aparat premajhen. Ti uradniki so imeli na skrbi točno določene naloge, ki so se deloma prepletale z nalogami edilov in kvestorjev: nadzorovali so npr. oskrbo z žitom, vodo, živežem, skrbeli za mestne finance, ceste, svetišča, igre itd.[1] Napisi kažejo, da je bila oblast v mestih večinoma osredotočena v rokah ne preveč številnih premožnih družin (oblast v mestih je bila vedno vezana na višino premoženja), katerih nekateri člani so včasih dosegli viteški stan in bili, sicer zelo redko, celo sprejeti med senatorje. Takšne družine so znane tudi v Petovioni. Preučevanje teh družin, ki so imele v mestu vodilno vlogo, tako imenovane vladajoče elite, je vsekakor zanimivo in poučno.

Petoviona, ki je nekoč pripadala tako kot Emona in Celeja noriškemu kraljestvu, v zgodnjeavgustejskem obdobju pa je bila priključena provinci Panoniji, je postala rimska kolonija pod Trajanom. Pred tem je prenehala obstajati kot vojaška baza, legijsko posadko je namreč imela od rimske zasedbe dalje.[2] Bila je pomembno prometno križišče in trgovsko središče ob jantarni poti, v njej so se naseljevali tako priseljenci iz severne Italije kot odslužene vojaške osebe iz vseh delov imperija, tudi iz vzhodnih provinc, kot tudi trgovci različne etnične pripadnosti. Kot kaže onomastično gradivo na napisih, je bil domač živelj bolj kot na primer v Emoni ali Celeji potisnjen v ozadje. *Terminus post quem* za vse napise, na katerih se omenjajo mestne upravne funkcije (ohranjenih jih je sedemnajst), je trajansko obdobje. To je jasno formulirano v kratici, ki se ob funkcijah skoraj redno pojavlja: *C. V. T. P. (coloniae Ulpiae Traianae Poetovionensis)*. Na sedmih napisih so omenjeni člani mestnega sveta *(decuriones)*, za katere ni znano, da bi imeli kakšno specifično mestno funkcijo. Razvrščeni so kronološko:

1. *CIL* III 4068 = *AIJ* 388, nagrobna stela iz belega marmorja, ki je bila vzidana v mestni stolp:

C. Iulio Magn[o] / dec(urioni) c(oloniae) U(lpiae) T(rainae) P(oetovionensis) an[(norum) —] / et Vep(oniae) Matern[ae —?] / an(anorum) L / Iulia Magna / ++++ [—

Prva polovica 2. stoletja

2. *CIL* 4022, oltar, najden v središču mesta Ptuja:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / C. Clodius / Avitus / dec(urio) c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensis) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito.

2. stoletje

3. B. Jevremov, *Vodnik po lapidariju,* Ptuj 1988, 115–116, št. 132 = M. Šašel Kos, A New Equestrian Family From Poetovio, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 95, 1993, 236–240, tab. 6a; odlomek marmornega sarkofaga, najden na Vičavi:

[P. Aelio — et —] / [P.] Aelius Marinus de[c(urio) col(oniae) Poetov(ionensis)] / eq(uo) publ(ico) praef(ectus) coh(ortis) II Hispanorum et / P. Aelius Marcianus dec(urio) col(oniae) eiusdem / eq(uo) publ(ico) praef(ectus) coh(ortis) I Germanorum / parentibus pientissimis.

Antoninsko obdobje

4. *CIL* III 4067, napis s ptujskega gradu:

——] / Patrini (?) / dec(urio) c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensis) / T. Aelius Celer / dec(urio) col(oniae) eiusd(em) / frater et Q. Ger/manius Valens.

Druga polovica 2. stoletja

5. *CIL* III 4052/3 + p. 1746, 2278 = *AIJ* 328, votivni relief iz belega marmorja, najden južno od starega Ptuja, zunaj mestnega obzidja:

[Nutr(icibus) Au]g(ustis) sacr(um) p(r)o salu[te] / [Secu]ndines Aeli(us) ... / [Se]cundinus dec(urio) p(osuit?) / [?Cen]sor[i]n[o] et Urs[o co(n)s(ulibus)].

Konec 2. stol. (leto kljub navedbi konzulov ni znano, glej W. Liebenam, *Fasti consulares* 64; A. Degrassi, *Fasti consulares 117.)*

6. *CIL* III 4050, fragment napisa, ki je bil vzidan v mestni stolp:

— Ma]nsuetus / [— d]ec(urio) c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensis) / [— u]s L. M. / [— ? l(oco)] d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).

Verjetno konec 2. stoletja

7. *CIL* 4033, oltar, vzidan v mestnem stolpu:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Depulsor(i) / Aur(elius) Ceion[i]us d[e]c(urio) Poe[t(ovionensis)] / sacerdotal(is) e[t] / v(ir) e(gregius) pro salute / [s]ua [et] Speciatiae / Aisiae uxoris / [s]uorumque / omnium / v(otum) s(olvit) [l(ibens)] m(erito).

3. stoletje

O članih mestnega sveta, znanih s teh sedmih napisov, oziroma o družinah, ki so jim pripadali, lahko na kratko povemo sledeče: *C. Iulius Magnus* (**št. 1**) je pripadal družini, ki je dobila rimsko državljanstvo v 1. polovici 1. stol. po Kr., zato je verjetno, da je družina izvirala ali iz severne Italije ali morda iz Dalmacije, kjer so *Iulii* dokumentirani v velikem številu,[3] čemur ustreza tudi razprostranjenost kognomena *Magnus,* ki je posebej značilen za severno Italijo pa tudi za keltske province.[4] Njegova žena, *Veponia Materna,* pa je bila nedvomno avtohtonega porekla, saj so imena *Vepo, Veponius* in iz njih izvedene zloženke razširjene predvsem na južnonoriškem območju.[5] *C. Clodius Avitus* (**št. 2**) bi utegnil biti noriškega izvora, sodeč po kognomenu, ki je izrazito značilen za keltska območja, posebej za Norik, pa tudi za Panonijo,[6] čeprav je verjetneje, da se je njegova družina priselila v petovionske kanabe iz severne Italije tako kot Klodiji iz Emone, znani s posvetila Herkulu (*AIJ* 152 = *CIL* III

3838 + p. 2328, 188). Oče *L. Clodius Alpinus* je bil še vpisan v *tribus Velina,* značilno za Akvilejce, sin *C. Clodius Clemens* pa že v Klavdijo, volilno okrožje večine Emoncev.

P. Aelii (**št. 3**) so bili ena najpomembnejših petovionskih družin: brata *Marinus* in *Marcianus,* ki sta omenjena na napisu št. 3, sta dosegla na premoženje in družinski ugled vezan status rimskega viteza. Ni mogoče sklepati, ali je bil državni konj, eden simbolov viteškega stanu, podeljen prav njima osebno, ali morda že njunim staršem. *Marinus,* na napisu omenjen na prvem mestu in verjetno starejši od obeh bratov, je poveljeval 2. kohorti Hispancev, ki bi teoretično mogla biti *II Hispanorum scutata Cyrenaica,* nameščena v kraju *Resculum* (zdaj Bologa).[7] Z vojaških diplom iz let 154 (?) in 164 je znano, da se je kohorta v teh letih zadrževala v Porolisenski Daciji.[8] Druga možnost za identifikacijo kohorte bi bila *equitata pia fidelis,* znana z vojaških diplom iz let 129/130 v Zgornji Germaniji, kjer je imela svoj tabor v Stockstadtu.[9] Na tem mestu je bivala tudi pod Antoninom Pijem.[10] Mlajši brat *P. Aelius Marcianus* je bil prefekt 1. kohorte Germanov (*cohors I Germanorum /equitata?/ c(ivium) R(omanorum)*), ki je zabeležena na diplomi iz ok. 157 po Kr. v Spodnji Meziji,[11] kjer je bila stacionirana v Kapidavi (zdaj Topalu).[12] Nič manj ni verjetno, da bi bila njegova kohorta *cohors I Germanorum* iz Germanije, katere ime je zabeleženo na isti diplomi iz l. 129/130 kot ime 2. Hispanc.[13] Ni torej izključeno, da sta oba brata pod Antoninom Pijem, pod katerim sta po vsej verjetnosti postala rimska viteza,[14] poveljevala kohortama, ki sta bili istočasno stacionirani v Zgornji Germaniji. Kot kaže do danes znana evidenca, so bili v času principata iz severne Italije priseljeni Valeriji edina petovionska družina, ki je bila uglednejša od petovionskih Publijev Elijev. Žal na osnovi imen obeh bratov, ki nista dovolj izpovedni, ne moremo sklepati o njuni etnični pripadnosti. Vendar domače keltsko poreklo ni popolnoma izključeno, ker je posebej ime *Marinus* močno razširjeno na keltskem jezikovnem področju[15] in tudi ker sta dala postaviti sarkofag domačega, noriško-panonskega tipa z noriško-panonsko voluto[16] staršem Petovioncem. Vsekakor lahko trdimo, da je družina vsaj eno ali dve generaciji prej živela v Petovioni.

Brata *T. Aelius Patrinus* in *T. Aelius Celer* (**št. 4**) sta izvirala iz družine, ki je dobila ali v njuni generaciji ali že pred njima državljanstvo pod Antoninom Pijem. Ime *Patrinus* je značilno za keltske province,[17] medtem ko Celer zaradi svoje pogostnosti ni izpoveden; skoraj gotovo sta bila domačina. Elijem brez prenomena je pripadal *decurio Aelius Secundinus* (**št. 5**). O njem je znanega le malo: pripadal je poznejši generaciji Elijev, verjetno iz konca 2. stoletja; po vsej verjetnosti je bil romaniziran domačin, saj je ime *Secundinus* posebej zančilno za keltska področja, temu v prid pa bi govorilo tudi dejstvo, da je dal postaviti spomenik domačim petovionskim boginjam Nutricam.

Decurio s fragmentiranega napisa **št. 6** je znan le po neznačilnem kognomenu *Mansuetus.* Zadnje in kronološko najpoznejše je posvetilo Jupitru odvračalcu zla (*Depulsor*), ki ga je dal postaviti *Aurelius Ceionius* (**št. 7**). Napis sodi brez dvoma v 3. stoletje, v čas po Karakalinem ediktu o splošni podelitvi državljanskih pravic, ko so dobili vsi, ki prej niso bili rimski državljani, vladarski *nomen Aurelius.* Ime *Ceionius* je redko, po enkrat dokumentirano v severni Italiji, Hispaniji in Dalmaciji.[18] Kaže, da v tem času ni bilo več v navadi izraziti ob nazivu *decurio* ime mesta v prej ustaljeni obliki *c(olonia) U(lpia) T(raiana) P(oetovionensis),* temveč preprosto zapisati *dec(urio) Poet(ovionensis). Ceionius* je opravljal tudi prestižno funkcijo vrhovnega

provincialnega svečenika, ki sta jo opravljala še Petovionca Mark Valerij Maksimijan (**št. 11**) in Avrelij Maksimin (**št. 13**), bil je *v(ir) e(gregius)*, kakor so se v pozni antiki imenovali rimski vitezi. Zanimivi sta družinsko in osebno ime Ceionijeve žene, *Speciatia Aisia*: kot vse kaže, sta dokumentirani le na tem napisu,[19] kar bi govorilo v prid domnevi, da je bila domačinka.

Preostalih deset napisov mestnih visokih uradnikov bi mogli razdeliti v dve skupini. V prvo skupino se uvršča šest napisov (**št. 8–13**), na katerih so omenjeni tisti magistrati, ki so imeli eno ali več običajnih mestnih funkcij bodisi v okviru civilne mestne uprave bodisi v okviru organiziranega mestnega kultnega življenja. V drugo skupino so uvrščeni tisti uradniki, ki so opravljali funkcijo prefekta s polnomočjem duovira, bodisi da so imeli le to funkcijo, bodisi da je bila prefektura *i(ure) d(icundo)* le ena od stopenj v njihovi karieri.

8. G. Alföldy, *Situla* 8, 1965, 99–101 št. 1 = *AIJ* 389 = *CIL* III 4069 in 10870, največja nagrobna stela province Panonije iz belega pohorskega marmorja (4,94 x 1,82 x 0,39 m), t.i. "pranger", okrašena z reliefi, katerih osrednji prikazuje Orfejevo zgodbo. Verjetno *in situ*.

M. V[al]er[i]o C. f(ilio) / P[ap(iria tribu)? Vero?] dec(urioni) / [c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensium) IIv]ir(o) / i(ure) d(icundo) / [.....] T [.] / [.....] RO / [.....] + / [...] S [....] / [.....] e[t] Verus / [fili....] / [..] I [.....]

Trajansko obdobje

9. *AIJ* 288, oltar iz belega marmorja, najden v Ptuju na nekdanjem Tyrševem trgu, današnji Miklošičevi ulici:

Libero et Liberae / sacrum / L. Valerius Verus / dec(urio) col(oniae) Poet(ovionensis) / praef(ectus) fabr(um) quaest(or) / aedil(is) pontif(ex) / IIvir i(ure) d(icundo).

Hadrijansko/antoninsko obdobje

10. G. Alföldy, *Situla* 8, 1965, 101–104, št. 2 = *AIJ* 280 = *CIL* III 4028 (napačno 4027); prim. A. Degrassi, *Scritti vari* I, str. 150, op. 406; leva stran oltarja, najdena na gradu; čitanje po Alföldyju:

I(ovi) O(ptimo) [M(aximo) D(epulsori)] / C. Val[erius M.? f(ilius)] / Scri[bonianus] / dec(urio) [c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensium)] / [[– –]] / eq(uo) p(ublico) pr[aef(ectus) fabrum] / IIIIvi[r aed(iliciae) pot(estatis)] / q(uin)q(uennalis) IIvi[r iur(e) dic(undo) q(uin)q(uennalis)] / votum [solvit] / l(ibens) [m(erito)].

Hadrijansko/antoninsko obdobje

11. Napisi, ki se nanašajo na oba Marka Valerija Maksimijana, niso bili najdeni v Petovioni oziroma njenem agru. Za primer navajam *CIL* VIII 4600 = A. Dobó, *Inscr. extra fines Pann. Daciaeque rep.* 465, počastilni napis iz Zane (*Diana Veteranorum*), Afrika:

M. Valerio Maxi/miano M. Valeri / Maximiani q(uin)q(uennalis) / sacerdotalis fil(io) / pontif(ici) coloniae / Petovionensium/ leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) c(larissimo) v(iro) / co(n)s(uli) des(ignato) innocent. / praesidi patrono / Aquili Restutus fl. / p(rae)p(ositus) aedil. II viru. (!) II vir / quinq., praef. i.d. pro / II viris et Marcia/nus augur aedil. / II viru. sua pec(unia) fec(it) / idem(que) dedic(avit).

Druga polovica 2. stol.

Na Marka Valerija Maksimijana mlajšega se nanaša skupaj 16 napisov, zbranih pri H.-G. Pflaum, *Libyca* 3, 1955, 135-154 = *Afrique romaine. Scripta varia* I, Paris 1978, 65-84, posebej baza s počastilnim napisom iz Diane, ki vsebuje Maksimijanov *cursus honorum* in ki ga Pflaum na tem mestu dopolnjuje in komentira (= *AE* 1956, 124).

12. *AIJ* 287 = *CIL* III 4038, enak napis na obeh straneh spomenika in dopolnjen po obeh besedilih; obok nad vrati? del grobnega spomenika? Najden je bil pri dominikanskem samostanu in nato vzidan v mestnem stolpu. Za novo interpretacijo napisa glej Th. Schäfer, *Imperii insignia: sella curulis und fasces. Zur Repräsentation römischer Magistrate*, Mainz 1989, 359-361, tab. 74,3 in H. Devijver, The Monument of an Equestrian Officer (?) from Poetovio, Pannonia Superior, *Festschrift J. Fitz*, v tisku (= *The Equestrian Officers of the Roman Imperial Army* 2, MAVORS 9, 1992, 298-304). Za to, da bi Fusku pripadala še dva druga pri obeh avtorjih navedena petovionska spomenika, ki bi mu določala ekvestrski *cursus honorum*, ni odločilnih dokazov.

C.Val(erius) Tettius Fuscus dec(urio) / c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensis) q(uaestor), aedil(is), praef(ectus) fabr(um), / IIvir i(ure) d(icundo), augur / loca collegio magno Larum / et imaginum domini n(ostri) / Caesaris ob honorem / tribunatus [pe]c(unia) sua fecit.

Seversko obdobje?

13. *AIJ* 449 = *CIL* III 4108, cf. p. 1749, oltar najden v Natkrižovljanu pri Sv. Barbari, kjer je bilo verjetno kultno mesto posvečeno Jupitru Kulminalu:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Culm(inali) Aure[l(ius)] / Maximinus de[c(urio)] / col(oniae) Poet(ovionensis) ho[n]/ore IIvir(i) q(uin)[q(uennalis)] / [e]x curat(ore), sace[r]/[d]os provinc[i]/[a]e Pannoniae Superi(oris) / pro salute sua et / Aurel(iae) Marcell[i]/[10]nae coniugis, su/orumque omnium v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

3. stoletje

Zanimivo je, da so bili kar štirje mestni funkcionarji, ki so v Petovioni dosegli duovirat, člani najuglednejše petovionske družine Valerijev.[20] Iz nje je izviral tudi prvi panonski senator *M. Valerius Maximianus* mlajši (**št. 11**), katerega življenjsko pot in vojaško-administrativno dejavnost, ki je bila pomembna v okviru imperialne politike in je nanjo posebej vplival potek markomanskih vojn, je izčrpno obravnaval G. Alföldy.[21]

Vrstni red mestnih magistratur se razlikuje od ene kariere do druge, kar ni neobičajno tudi v drugih mestih in drugih provincah.[22] *M. Valerius Verus (?)* (**št. 8**) je bil, prejkone v začetku 2. stoletja, v Petovioni *decurio* in *duovir*; njegove morebitne druge funkcije na fragmentiranem napisu niso ohranjene. Njegova skoraj 5 m visoka nagrobna stela je bila največji nagrobni spomenik ne le v antični Petovioni, temveč v provincah Panoniji in Noriku nasploh in je verjetno ostala *in situ*. V preteklih stoletjih so ga uporabljali kot sramotilni kamen, tako imenovani "pranger": stare risbe mestnih vedut kažejo, da je vsaj od 16. stoletja dalje stal na tem mestu. Krasili so ga nekoč prelepi reliefi, ki pa so danes tako izlizani, da jih le s težavo prepoznavamo. Osrednji prizor je predstavljal Orfeja, ki, obdan z živalmi, igra na liro; v zatrepu sta verjetno upodobljena Luna in speči *Endymion*. V citirani strokovni literaturi je scena razložena kot upodobitev Venere, ki žaluje za mrtvim Adonisom, vendar je Erna Diez na osnovi upodobitve v zatrepu nagrobne stele iz Savarije (*RIU* 1, 129) in na osnovi podobnih

reliefov iz Zgornje Panonije prepričljivo dokazala, da gre za upodobitev Lune in Endimiona. Na nagrobniku iz Savarije namreč sedečo figuro nedvomno opredeljuje kot Luno nad njeno glavo upodobljen polmesec.[23] Na bazi je prikazan Orfej, ki v podzemlju pri Prozerpini in Plutonu prosi za Evridiko. Okrašeni so tudi frizi med glavnimi polji in stranske ploskve stele.

Zanimivo je, da ima ta izredno velika nagrobna stela zelo dobro paralelo v precej manjši izvedbi (v. 1,65 m), v nagrobniku normalnih dimenzij iz Šmartnega na Pohorju (*AIJ* 101), ki ga krasijo identični prizori. Nagrobnik je dal Avreliju Kalandinu, veteranu 1. kohorte Asturcev, postaviti njegov osvobojenec. Ta stela je kakih 70 do 100 let poznejša od Valerijeve, prejkone sodi v začetek 3. stoletja po Kr. Kognomen Avrelija Kalandina, razprostranjen predvsem v vzhodnem Noriku kaže, da je bil veteran nedvomno domačin,[24] ki je bil rekrutiran verjetno proti koncu 2. stoletja. Kohorta *I Asturum* je bila tedaj in v 3. stoletju nameščena v Noriku v kastelu Astura (zdaj Zeiselmauer).[25] Valerijev nagrobnik, ki se morda ni mogel enakovredno primerjati z bogatimi edikulami šempetrskega tipa, ki jih, sodeč po ohranjenih fragmentiranih elementih, v Petovioni ni bilo malo,[26] je vendarle zbujal zaradi svojih, za stelo impozantnih dimenzij in lepih reliefov določeno pozornost posebej med someščani in okoliškimi prebivalci, ne nazadnje tudi zato, ker je pripadal dedu ali kakemu drugemu bližnjemu sorodniku prvega in morda edinega petovionskega senatorja. Tako po vsej verjetnosti ni naključje, da si je veteran, ki se je po dosluženem vojaškem roku in prejemu državljanstva vrnil v domače kraje nekam v okolico Petovione, prek svojega osvobojenca — morda po naročilu, ali pa zgolj na svojo, še za življenja izraženo željo — oskrbel enako, dasi mnogo manjšo stelo. Kalandinov nagrobnik je dokaz, da so izdelovale tudi več generacij pozneje domače pohorsko-petovionske delavnice nagrobne stele z motivi po enakih repertorijih.

Drugi znani *duovir* je bil *L. Valerius Verus* (**št. 9**); ni izključeno, da je bil sin Marka Valerija (**št. 8**) in morda celo omenjen na njegovem spomeniku.[27] Svoj *cursus honorum* je navedel od najnižje funkcije do najvišje, zanimivo je, da navaja prefekturo fabrov pred drugimi funkcijami,[28] sledijo ji kvestura, edililteta, pontifikat, vrh njegove, do tedaj dosežene kariere pa je predstavljal duovirat. Kot domneva G. Alföldy, bi utegnil biti Gaj Valerij Skribonijan (**št. 10**) njegov brat.[29] Pod Hadrijanom je bil sprejet v viteški stan, njegova kariera pa je zanimiva posebej zato, ker je med mestnimi funkcijami, ki jih je opravljal, omenjena magistratura *quattuorvir aediliciae potestatis*, ki se na napisih rimskih kolonij le redko omenja. Nikakor je ni mogoče razlagati kot *IIIIvir i(ure) d(icundo)* (tako napačno v *CIL* in *AIJ*), ker se izključuje s funkcijo duovirov, ki so imeli v mestih s statusom rimskih kolonij vodilno vlogo. Skupina štirih županov je običajno upravljala municipije, v kolonijah se skupina štirih uradnikov pojavi le v vlogi edilov.[30] Napis so pred Alföldyjevim popravljenim čitanjem dopolnjevali drugače: njegov kognomen kot *Scri[ptor]* in njegovo prefekturo kot prefekturo *i(ure) d(icundo)*, ki je sicer v Petovioni vedno omenjena v obliki *pro IIviris*. Ker bi bil ta zapis predolg, se Alföldy iz prostorskih razlogov odloča za prefekturo fabrov.

Sledita Mark Valerij Maksimijan, starejši in mlajši (**št. 11**). Oče, ki je bil morda sin Lucija Valerija Vera ali Skribonijana (**št. 9** ali **10**),[31] je bil v Petovioni *duovir quinquennalis*, eden od dvojice za cenzus zadolženih, na pet let voljenih mestnih županov, kar je bil vrh civilne mestne kariere. Poleg tega je bil vrhovni svečenik Zgornje Panonije. To mesto so dosegli zgolj najuglednejši magistrati večjih mestnih središč, predvsem tisti, ki so v svojih mestih že opravljali funkcijo duovira. Glede na

to, da je njegov sin dosegel vrh svoje državne kariere v času markomanskih vojn, sodi delovanje njegovega očeta v sredo 2. stoletja po Kr. Edina znana funkcija iz sinove kariere, ki je bila vezana na rodno mesto, je bil pontifikat.

Napis naslednjega člana družine Valerijev (**št. 12**), ki je v Petovioni dosegel duovirat, se uvršča med donatorske napise in sodi po vsej verjetnosti v seversko obdobje. Gaj Valerij Tetij Fusk, katerega dve gentilni imeni kažeta na tesno povezavo Valerijev s *Tettii*, ki sicer v Petovioni in Panoniji niso znani, je opravljal vrsto funkcij, ki jih je na napisu navedel po naraščajočem vrstnem redu. Bil je kvestor, edil in načelnik zveze rokodelcev (*praefectus fabrum*), duovir in avgur. Funkcija, ki jo omenja v drugem delu napisa, tribunat, ni jasno opredeljena in jo je mogoče interpretirati na dva načina. Lahko da je imel Fusk mesto tribuna v okviru kolegija častilcev Larov in vladarjevih podob (tako J. Šašel in G. Alföldy),[32] lahko pa da je nastopil vojaško kariero rimskega viteza in dosegel najbolj administrativno od treh ali štirih vojaških poveljstev (*tres*, oziroma *quattuor militiae*), legijski tribunat, česar H. Devijver ne izključuje,[33] priznava pa, da ni odločilnih dokazov za to mnenje. Ob priliki, ko je tribunat dosegel, je sklenil članom kolegija s svojim denarjem urediti — prejkone pokopališke — parcele. Kolegiji častilcev Larov in vladarjevih podob so znani še v Rimu (*CIL* VI 307, 958) in v Tipasi (*CIL* VIII, 17143), podobne kolegije pa najdemo tudi v sosednjih mestih, tako npr. kolegij častilcev Genija province Zgornje Panonije v Savariji (*CIL* III 4168), častilce Genija Anigemija in Markurija v Celeji (*CIL* III 5157; 5196) in kolegij častilcev Larov v Virunu (*CIL* III 4792).

Zadnji napis iz te skupine (**št. 13**) je posvetilo Jupitru, zavetniku gorskih vrhov (*Culminalis*), ki ga je dal postaviti član mestnega sveta Avrelij Maksimin zase in za blagostanje svoje žene Avrelije Marceline in vseh svojcev. Užival je čast vsakih pet let voljenega duovira (*IIvir quinquennalis*), ki jo je dosegel po opravljenem kuratorstvu, ki pa na napisu ni pobliže opredeljeno. Vrh njegove kariere je predstavljala prestižna funcija svečenika za celotno provinco Zgornjo Panonijo.

Na štirih napisih (**št. 14–17**) iz zadnje skupine je omenjena zanimiva funkcija, ki jo v strokovni literaturi različno interpretirajo. To je prefektura *pro IIviris* oziroma prefektura *i(ure) d(icundo)*, ki so jo W. Liebenam,[34] W. Ensslin[35] in W. Langhammer[36] opredelili kot funkcijo, ki bi v različnih okoliščinah lahko ustrezala predvsem dvema možnima kategorijama:

1. Prefekta je imenoval eden od duovirov v primeru, da je bil njegov kolega že odsoten, on sam pa je želel zapustiti mesto za več kot en dan. V tej funkciji, ki je dokumentirana v 25. poglavju *lex municipii Salpensani* in v *lex Irnitana*,[37] je bil prefekt zgolj namestnik duovira, toda čeprav je imel polnomočje duovira, ni imel pravice uživati časti te funkcije in zato tudi ni bil dolžan mestu plačati določene, na nastop magistrature vezane denarne vsote, *summa legitima*, oziroma *honoraria*.

2. Če je mesto podelilo častni duovirat vladarju, je ta imenoval na svoje mesto prefekta *i(ure) d(icundo)*, ki naj bi izvrševal namesto njega duoviralne funkcije. Tako kot prejšnji je tudi ta tip funkcije omenjen na obeh hispanskih municipalnih zakonih.[38]

Napisi, na katerih se prefektura *i.d.* omenja v Petovioni, so naslednji:

14. *AIJ* 279, oltar iz pohorskega marmorja, zgoraj odbit in močno poškodovan. Najden na Panorami v poznejšem grobu kot gradbeni material:

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)] / [pro s]alu[te] / ..... / .....I / V[a]ler[i] / ..... / M[axim]i[ani?] / d[ec(urionis)] c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oetovionensis) / a[edi]li[s, q(uaestoris)] / pr[ae]f(ecti) pr[o] / II[viris] i(ure) d(icundo) / Iu[li]us et / S[al]via / [Iul?]iana / p[ar]entes / [v(otum)] s(olverunt).

2. stoletje

Vr. 7 hipotetično dopolnjuje Alföldy, *Arh. vest.* 15-16, 1964-1965, 138-139 št. 6.

15. *AE* 1986, 568 = I. Tušek, *Arh. vest.* 37, 1986, 349, fot. tab. 8:

Nutricibus Aug(ustis) sacr(um) T. Cassius / Verinus dec(urio) col(oniae) Poet(ovionensium), praef(ectus) fabr(um), praef(ectus) / pro IIvir(is) et Donnia Maximilla con(iux) / pro salute T. Cassi(i) Severi fili(i).

Druga polovica 2. stoletja

16. *CIL* III 4111, stebriček, najden v vasi Klenovnik na območju antične Petovione:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Dep(ulsori) / C. Tiberin(ius) / Faventinus / dec(urio) col(oniae) Poet(ovionensis), / pr(a)ef(ectus) fabrum, / questor, pr(a)ef(ectus) / pro IIviris / pro salute sua / suorumq(ue) omnium.

Začetek 3. stoletja

17. G. Alföldy, *Situla* 8, 1965, 105-106 št. 4 = *ILJug* 352, oltar iz apnenca, najden na Spodnji Hajdini nedaleč od 1. mitreja:

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)] / [Do]lic[heno] / [.] Oct(avius) Ingen/u(u)s ob hon[o]/re(m) pr(a)efectu/r(a)e d(ono) d(edit).

2. stoletje

J. Gascou, ki je analiziral to funkcijo v afriških mestih, ugotavlja, da za drugo kategorijo, ko je prefekt imenovan, da bi opravljal funckijo duovira namesto vladarja, ni najti več kot eno ali dve epigrafski potrdili.[39] Preostane torej funkcija prefekta, ki je nadomeščal duovira, za katero je Ensslin domneval, da po vsej verjetnosti v epigrafiki ni pustila sledov, ker ni bila častna funkcija.[40]. Dejstvo pa je, da je v afriških mestih in drugod dokaj dobro dokumentirana, zato Gascou domneva, da se morda nekaj napisov vendarle nanaša na primer odsotnosti obeh duovirov in njunega nadomeščanja in navaja dva primera, v katerih nastopa prefektura v karieri na začetni stopnji, *summa legitima* pa v zvezi z njo ni izrecno omenjena, medtem ko se v povezavi z ediliteto omenja.[41] Gascou navaja tudi tri tipe prefekta *iure dicundo* v afriških mestih, in sicer primer prefekture v cirtejski konfederaciji, ko je prefekt upravljal eno, dve ali tri kolonije, ki so bile priključene Cirti (*Chullu, Rusicade* in *Mileu*),[42] oziroma podobno, nekoliko manj prestižno prefekturo *pro triumviris*.[43] Prefekti, zadolženi za del ozemlja, ki je pripadal Kartagini, so prav tako izvrševali jurisdikcijo enako duovirom, le-ti pa so svojo funkcijo opravljali vzporedno s prefektom oziroma prefekti.[44] Kako pa funkcijo natančno opredeliti, ostaja zaradi pomanjkanja evidence nejasno.

Petovionski napisi kažejo, da se prefekti omenjajo relativno pogosto: to bi bil brez dvoma eden med razlogi za misel, da naziv prejkone ni označeval namestnika odsotnega duovira, *praefectus a IIviro relictus*. Verjetneje bo potrebno tudi za primere petovionskih prefektov *i.d.* najti ustreznejšo razlago. Prefektura *pro IIviris* je navedena v karieri med drugimi mestnimi funkcijami na različnih mestih. Na fragmentiranem posvetilnem napisu Jupitru, ki ga je dal postaviti eden Valerijev, morda Mark Valerij Maksimijan starejši (**št. 14**), je prefektura navedena po ediliteti in kvesturi in pred duoviratom. Na posvetilu Nutricam, ki sta ga dala postaviti *T. Cassius Verinus* in njegova žena *Donnia Maximilla* za zdravje svojega sina Tita Kasija Severa (**št. 15**), je

omenjena za prefekturo fabrov. Kasiji so bili razprostranjeni po vseh bližnjih večjih mestnih središčih od Akvileje do Savarije, v Emoni so bili ena najuglednejših družin.[45] Ime Verinus je značilno predvsem za keltska in germanska območja in je sicer redko.[46] *Donnii* so bili, sodeč po imenu, brez dvoma romanizirani lokalni keltski velikaši[47] in prav značilno je, da sta zakonca dala postaviti spomenik z lepim reliefom Nutric lokalnim petovionskim boginjam. Na posvetilu Jupitru odvračalcu zla (*Depulsor*) Gaja Tiberinija Faventina je prefektura *pro IIviris* navedena za prefekturo fabrov in za kvesturo. Ime *Tiberinius* je redko, v Petovioni in v Panoniji sicer doslej ni dokumentirano; Gaj Tiberinij Faventin je dosegel v Petovioni duovirat, kar kaže, da je bila družina po markomanskih vojnah (napis sodi prejkone na začetek 3. stoletja) ena najpomembnejših v mestu.

Da prefektura ni predstavljala namestništva, temveč pravo mestno funkcijo, ki je imela svoje mesto v municipalni karieri pred duoviratom,[48] nam potrjuje napis št. 17, posvetilo Jupitru, verjetno Dolihenskemu, ki ga je dal [.]*Octavius Ingenuus* postaviti *ob honorem praefecturae*. Prefektura je bila torej častna funkcija in oseba, ki jo je izvrševala, je uživala vse z njo povezane pravice in časti. Malo je verjetno, da bi šlo za kakšno drugo prefekturo, npr. *fabrum*[49] in ne *i(ure) d(icundo)*, saj bi bilo v primeru prefekture kakšnega od kolegijev to po vsej verjetnosti navedeno. Epigrafska evidenca torej kaže, da je bila prefektura *i(ure) d(icundo)* oziroma *pro IIviris* samostojna funkcija, ki je morala biti, sodeč po nazivu, precej podobna funkciji duovira. Najlaže si je predstavljati, da so si oba duovira in prefekti (morda je bil eden, morda jih je bilo več) jurisdikcijo razdelili bodisi po sferah dela in je prefekt ob prisotnosti duovira deloval kot njegov pomočnik, bodisi po geografsko opredeljenih območjih.[50] Petoviona je bila eno največjih mest v Noriku in Panoniji, razdeljena je bila na več mestnih območij, *vici*, od katerih je *vicus Fortunae* tudi epigrafsko dokumentiran.[51] Pripadal ji je velik teritorij, ki je poleg drugih naselbin obsegal npr., tudi *Aquae Iasae*, zato je domneva, da sta duovira pri opravljanju svojih funkcij potrebovala pomoč prefektov, več kot verjetna.

Zanimivo se je še na kratko ozreti po bogovih, ki so jih častili petovionski magistrati. Nič ne bi presenečalo, če bi bil najpogosteje dokumentiran vrhovni bog rimskega panteona in kapitolinske triade,[52] vendar sta bili prav njemu postavljeni le dve posvetili (**št. 2** in **14**?). V dveh (**št. 7** in **16**) oziroma še verjetneje treh (prim. **št. 10**) oltarjih je bil počaščen Jupiter *Depulsor*, ki so ga posebej radi častili na jugozahodu province Zgornje Panonije.[53] Nemalo posvetil je bilo najdenih tudi v Petovioni in njeni okolici[54] in ni izključeno, da se za njim skriva kakšno lokalno pomembno vrhovno božanstvo.[55] Zato je povsem razumljivo, da ga je v *Lambaesis*, kjer je poveljeval legiji III. Avgusti, častil tudi Mark Valerij Maksimijan mlajši (*CIL* VIII 2621). Tudi ne preseneča, da je senator iz Petovione častil Mitro in mu posvetil oltarje v Apulu in v Lambezi (*CIL* III 1122; *AE* 1915, 28 in *CRAI* 1954, str. 273). Bogovi, ki se omenjajo po enkrat, so Jupiter *Culminalis* (**št. 13**), nekajkrat omenjen na posvetilih iz same Petovione in njenega agra (*CIL* III 4032, 4115, *AIJ* 283, 284, *ILJug* 1165), *Dolichenus* (**št. 17**) in Liber z Libero (**št. 9**). Dve posvetili sta bili postavljeni v čast Nutricam in verjetno ni naključje, da je na obeh napisih prisoten domač keltski element. *Aelius Secundinus* je bil morda romaniziran premožen domačin, žena Tita Kasija Verina, *Donnia Maximilla* pa je nedvomno pripadala ugledni domači petovionski družini.

OPOMBE:

[1] W. Langhammer, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und Decuriones*, Wiesbaden 1973, 62 ss. Glej tudi L.A. Curchin, *The Local Magistrates of Roman Spain* (Phoenix Suppl. Vol. 28) 1990, *passim*; G. Rupprecht, *Untersuchungen zum Dekurionenstand in den nordwestlichen Provinzen des römischen Reiches* (Frankfurt. Althist. Stud. 8) 1975.

[2] B. Saria, *RE* XXI, 1 (1951), s.v. Poetovio, 1170-1175; M. Šašel Kos v: D.R. Jordan, M. Šašel Kos, M.B. Wallace, A Greek Metrical Epitaph from Poetovio for a Soldier from Bithynia, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 60,1985, 87-88.

[3] A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959, 34; G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia* (Beiträge zur Namenforschung Bh. 4) Heidelberg 1969, 31-38.

[4] I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, 275.

[5] J. Šašel, C. Iulius Vepo, *Živa Ant.* 4, 1954, 347-351.

[6] Kajanto (op. 4) 304; Alföldy (op. 3) 160-161; glej sedaj predvsem F. Lochner von Hüttenbach, *Die römerzeitlichen Personennamen der Steiermark*, Graz 1989, 26-27.

[7] J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia.* (Studie arch. úst. československ. akad. Brno VI/2). Praga 1978, 39-40, cf. 117.

[8] M.M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954–1977*, London 1978 in *Roman Military Diplomas 1978–1984*, 1985, št. 47, 63, 64, [66], [65/115], [116], [117].

[9] Roxan II (op. 8) 152 št. 90; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Bernae 1951, 177 (C. Cichorius, *RE* IV, 1, 1900, 300, 11). Glej *Die Römer in Hessen.* Stuttgart 1982, 479 f.

[10] E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, Wien 1932, 195 s.

[11] Roxan I (op. 8) 72-73 št. 50.

[12] Beneš (op. 7) 36, cf. 102.

[13] Roxan II (op. 8) 152 št. 90. Cf. *CIL* XVI 62 in 80; Kraft (op. 9) 176 (C. Cichorius, *RE* IV, 1, 293, 44).

[14] Glej S. Demougin, *L'ordre équestre sous les Julio-Claudiens* (Coll. de l'Ec. fr. de Rome 108, 1988) 202.

[15] Kajanto (op. 6) 308; Alföldy (op. 3) 238; Mócsy (op. 3) 180.

[16] Erna Diez, Die Aschenkisten von Poetovio, *JÖAI* 37, 1948, 151 ss, posebej 171 ss; B. Djurić, neobjavljena disertacija, Ljubljana 1991.

[17]Kajanto (op. 6) 305.

[18] A. Mócsy et al., *Nomenclator*, Diss. Pann. 3/1 (1983) *s. v.*

[19] *Ibid., s. v.* Toda glej G. Alföldy, Revidierte Inschriften aus der Gegend des Plattensees, *Specimina nova* 6, 1990 [1992] 89-91.

[20] G. Alföldy, Die *Valerii* in Poetovio, *Arh. vest.* 15-16, 1964-65, 137-144.

[21] G. Alföldy, P. Helvius Pertinax und M. Valerius Maximianus, *Opuscula I. Kastelic sexagenario dicata, Situla* 14/15, 1974, 199-215; prim. J. Šašel, Senatori ed appartenenti all'ordine senatorio provenienti dalle province romane di Dacia, Tracia, Mesia, Dalmazia e Pannonia, *Epigrafia e ordine senatorio* II, Tituli 5, Roma 1982, 567-568. Id., *Kronika* 28, 1980, 159-160.

[22] Curchin (op. 1) 29-33; J. Gascou, Magistratures et sacerdoces municipaux dans les cités de Gaule Narbonnaise (résumé), *Xe Congrès intern. d'épigr. gr. et lat. Rapports préliminaires*, Paris-Nimes 1992, 28-33. Glej tudi M.S. Bassignano, I "praefecti iure dicundo" nell'Italia settentrionale, *Epigrafia. Actes du colloque en mémoire de Attilio Degrassi* (Coll. de l'Ec. fr. de Rome 143), Roma 1991, 515-537 *passim.*

[23] E. Diez, Luna und der ewige Schläfer. Das Giebelbild oberpannonischer Grabstelen, *AArchHung* 41, 1989 (Festschrift A. Mócsy) 337-347.

[24] J. Šašel, Ein ostnorischer Personenname: Kalandinus, *Festschrift Modrijan. Schild von Steier* 15/16, Graz 1978/79, 85-87.

[25] Kraft (op. 9) 88-90; 263.

[26] Za podatek se lepo zahvaljujem dr. B. Djuriću.

[27] Alföldy (op. 20) 139.

[28] B. Dobson, The "Praefectus fabrum" in the Early Principate, *Britain and Rome. Essays presented to E. Birley*, Kendal 1966, 61-84 omenja različne tipe prefektov fabrov; prefekture s petovionskih napisov so stopnja v municipalni karieri, sam pa obravnava tiste, ki so imeli vojaške funkcije: glej tudi D.B. Saddington, Praefecti fabrum of the Julio-Claudian Period, *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift A. Betz*, Wien 1985, 529-546; R. Sablayrolles, Les *praefecti fabrum* de Narbonnaise, *RArchNarb* 17, 1984, 239-247, ki je analiziral prefekte v okviru municipalne kariere in prišel do zanimivega rezultata, da bi prefektura utegnila predstavljati nekakšno odskočno desko za sprejem v viteški stan.

[29] Alföldy (op. 20) 139, 142.

[30] Napisov z omembo *IIIIviri* v našem prostoru skoraj ni, prim. *CIL* III 10770 iz Emone. To mestno funkcijo je analiziral A. Degrassi, Quattuorviri in colonie romane e in municipi retti da duoviri, *Memorie dell'Accademia Nazionale dei Lincei*, Cl. scien. morali e stor. ser. 8, 2, 1949 (1950) 281-344 = *Scrtti vari di antichità*, Roma 1962, 99-177, glej posebej 322-323 (150) in 339 (170). Glej tudi J. Gascou, Duumvirat, quattuorvi-

rat et statut dans les cités de Gaule Narbonnaise, *Epigrafia. Actes du colloque en mémoire de Attilio Degrassi* (Coll. de l'Ec. fr. de Rome 143), Roma 1991, 547-563.

[31] Alföldy (op. 20) 139-140.

[32] J. Šašel, v indeksu k napisom Hoffiler, Saria, *AIJ*, str. 36* (*res municipalis*); G. Alföldy (op. 20) 139.

[33] H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum* 2, Leuven 1977, str. 832-833 in v članku, citiranem k napisu št. 12.

[34] W. Liebenam, *Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche*, Leipzig 1900, 260-263.

[35] W. Ensslin, *RE* XXII, 2, 1954, 1313-1323, *s. v. praefectus.*

[36] Langhammer (op. 1) 63-64.

[37] Prim. *ILS* 6088 in J. Gonzáles, The Lex Irnitana: a New Copy of the Flavian Municipal Law, *JRS* 76, 1986, 147-243.

[38] Glej J. Gascou, La *praefectura iure dicundo* dans les cités de l'Afrique romaine, *L'Afrique dans l'occident romain (Ier siècle av. J.-C. — IVe siècle ap. J.-C.)*, Actes du colloque, Coll. ec. fr. Rome 134, 1990, 367 ss. Obstajali sta še dve redki situaciji, ki sta zahtevali prisotnost prefekta *i.d.*: Če duovira iz kakršnega koli razloga nista mogla izvrševati svoje funkcije oziroma biti imenovana, je mogel mestni svet izvoliti dva prefekta *i.d.*, kar je znano le v Pompejih in Gadesu. V izrednih kriznih primerih je bil izvoljen prefekt *i.d.*, ki je svojo funkcijo opravljal skupaj z obema duoviroma. Ta tip prefekta omenja Tacit za Pompeje in Nucerijo (*Ann.* 14, 17).

[39] *Ibid.* 371-373.

[40] W. Ensslin (op. 35) 1318.

[41] Gasocu (op. 38) 347-376.

[42] *Ibid.* 376.

[43] *Ibid.* 377-378.

[44] *Ibid.* 378-380.

[45] A. in J. Šašel, Le préfet de la I^e aile Britannique Milliaire sous Trajan à Emona, *Arh. vest.* 28, 1977, 334-345; M. Šašel Kos, Boginja Ekorna v Emoni, *Zgod. čas.* 46, 1992, 9.

[46] Kajanto (op. 4) 254.

[47] A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz* I, 1306. Prim J. Gascou, *Zeitschr. f. Papyr. u. Epigr.* 93, 1992, 134 ss.

[48] Prim. M. Christol, S. Demougin, La carrière d'un notable Narbonnais, au debut du Ier s. après J.-C. (*CIL*, XII, 4371 et 4372), *Zeitschr. f. Papyr. u. Epigr.* 49, 1982, 146, ki sta prišla do enakega rezultata za Narbono; glej tudi Gascou (op. 22) za Narbonenzijsko Galijo.

[49] Prim. G. Alföldy, *Situla* 8, 1965, 106.

[50] Do podobnih rezultatov je prišel na osnovi analize mestnih funkcionarjev v Galiji in drugod tudi J. Gascou, ustno in v članku, cit. v op. 22.

[51] *AIJ* 340 = *CIL* III 10875 + p. 2328, 29: *Volcano / Aug(usto) sacr(um) / ex imp(erio) vicus / Fortun(ae) a templ(o) / Fortunae ad horr(ea) / m(ille) p(edes).*

[52] G. Alföldy, Die Krise des Imperium Romanum und die Religion Roms, *Religion und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit. Kolloquium zu Ehren von F. Vittinghoff*, Köln, Wien 1989, 84 in *passim.*

[53] A. Mócsy, Pannonia, *RE Suppl.* IX, 1962, 729; G. Alföldy *Noricum*, London, Boston 1974, 137.

[54] Tako poleg omenjenih še *CIL* III 4018: *C. Petronius Chryseros*, 4034: [—] *Secundina* in morda še posvetila *I.O.M.D.* (*CIL* III 4035, 4036, *ILJug* 339, ki se običajno tudi tako interpretirajo.

[55] H.-G. Pflaum, Mélanges I. Levy, 1955 (Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves 13, 1953) 445-460; cf. K. Latte, *Römische Religionsgeschichte* (Handbuch d. Altertumswiss. 5, 4), München 1960, 154 op 2.

THE RULING ARISTOCRACY IN POETOVIO

Summary

The study of the families, which played a leading role in the town, the so-called ruling elite, is interesting and instructive. Poetovio, which like Emona and Celeia, once belonged to the kingdom of Noricum, was, however, annexed to the Roman province of Pannonia in the early Augustan period and became a Roman colony under Trajan. It had ceased to be a military base before this, a legionary garrison having been present from the initial Roman occupation onwards.[2] It was an important communications crossroads and a market centre on the Amber Road, so that immigrants from northern Italy, retired military personnel from all parts of the empire, also the eastern provinces, and merchants of various ethnic origins all settled here. As the onomastic material in the inscriptions shows, the native element was pushed more into the background than, for example, in Emona and Celeia. The *terminus post quem* for all of the inscriptions, in which municipal administrative offices are mentioned (17 have survived), is the Trajanic period. There is mention of *decuriones* in seven inscriptions, the specific municipal function of whom - if any - is unknown (**nos. 1-7**).

The wife of C. Iulius Magnus (**no. 1**), Veponia Materna, was doubtless of native origin, as the names of Vepo, Veponius and their known derivatives are mainly distributed in the southern Norican region.[5] C. Clodius Avitus (**no. 2**) could on the basis of his cognomen also be considered to have been of Norican origin,[6] although it is more likely that his family emigrated to the *canabae* of Poetovio from northern Italy like the Clodii from Emona, known from the dedication to Hercules (*AIJ* 152 = *CIL* III 3838 + p. 2328, 188). The father, L. Clodius Alpinus, was still listed in the *tribus Velina*, characteristic of the Aquileian inhabitants, whilst the son, C. Clodius Clemens, was already in the *Claudia*, the voting district of the majority of the citizens of Emona. The P. Aelii (**no. 3**) were one of the most important families of Poetovio: the brothers, Marinus and Marcianus, were equestrian officers, each of them commanding a cohort, probably under Antoninus Pius. Marinus was prefect of the 2nd cohort of the Hispani, which might theoretically have been the *II Hispanorum scutata Cyrenaica*, stationed at Resculum (present-day Bologa),[7] or the *equitata pia fidelis*, attested in military diplomas from 129/130 AD in Upper Germania, where its camp was located at Stockstadt.[9] It was stationed in this fortress also under Antoninus Pius.[10] The younger brother was prefect of the 1st cohort of the Germani (*cohors I Germanorum /equitata?/ c(ivium) R(omanorum)*), which was attested in a diploma from c. 157 AD in Lower Moesia,[11] where it was stationed at Capidava (present-day Topalu).[12] It might have also been the cohort of the same name from Germania, whose name was attested in the same diploma from 129/130 AD, in which the *II Hispana*, too, is documented.[13] As the evidence, which is at present available, shows, the only family in Poetovio in the period of the principate, which was more important than the P. Aelii of Poetovio, was the family of the Valerii, who had emigrated there from northern Italy.

The brothers, T. Aelius Patrinus and T. Aelius Celer, came from a family, which received citizenship under Antoninus Pius; they were almost certainly natives. The romanized native, Aelius Secundinus, belonged to the Aelii without a praenomen. Aurelius Ceionius performed the prestigious function of *sacerdos* of Upper Pannonia, which was also performed by M. Valerius Maximianus (**no. 11**) and Aurelius Maximinus (**no. 13**). Also interesting are the family name and cognomen of Ceionius' wife, Speciatia Aisia: it seems that they were only recorded on this inscription,[19] which would argue in favour of the supposition that she was a native.

There follow magistrates, who had one or more usual municipal offices (**nos. 8–13**). It is interesting that four of the duovirs of Poetovio were members of the family of the Valerii,[20] from whom the first Pannonian senator originated, M. Valerius Maximianus the younger (**no. 11**). His life and military-administrative career, which was important in the context of imperial politics and particularly during the course of the Marcomannic Wars, has been exhaustively analysed by G. Alföldy.[21]

The order of municipal offices differs from one career to the next, which is not unusual in other towns and provinces.[22] M. Valerius Verus (?) (**no. 8**) was, probably at the beginning of the 2nd century, decurion and duovir in Poetovio; his other possible functions are not preserved on the fragmentary inscription. His tombstone, which was almost 5 m high, was not only the largest funerary monument in Poetovio, but also in the whole of the provinces of Pannonia and Noricum, and has probably remained *in situ*. In past centuries, it was used as a "stone of humiliation", the so-called "pranger": old drawings of the town show that it has stood on this site at least from the 16th century onwards. It was decorated with once fine reliefs, which are now so worn that they are difficult to recognise. The central scene represented Orpheus, who, surrounded by animals, plays the lyre; Luna and the sleeping Endymion were probably represented on the gable end. This scene has often been interpreted as the representation of Venus, mourning the dead Adonis, but Erna Diez has convincingly shown that rather it represents Luna and Endymion, on the basis of a tombstone from Savaria (*RIU* 1, 129) and similar reliefs from Upper Pannonia. Namely, the seated female figure on the tombstone from Savaria, doubtless, represents Luna, as she has crescent moon carved above her head.[23] Orpheus, beseeching Persephone and Pluto for the return of Eurydice from the underworld, is shown on the base. Friezes are also decorated between the main fields and on the side panels of the stela.

It is interesting that this large funerary monument has a very good parallel in a much smaller version (height 1.65 m), in a tombstone of normal dimensions from Šmartno in the Pohorje mountains (*AIJ* 101), which is decorated with identical scenes. The tombstone was erected to Aurelius Calandinus, a veteran of the *cohors I Asturum*, by his freedman, and is some 70 to 100 years later than that of Valerius, probably dated to the beginning of the 3rd century. The cognomen of Aurelius Calandinus, distributed throughout eastern Noricum, shows that the veteran was doubtless a native,[24] who had probably been recruited towards the end of the 2nd century. The *cohors I Asturum* was at that time and in the 3rd century stationed in the fortress of Astura (present-day Zeiselmauer).[25] Valerius' tombstone may perhaps not be worthy of comparison with the rich aediculae of Šempeter type, which, on the basis of surviving fragmentary elements, were not infrequent in Poetovio,[26] but it must have aroused, however, a certain attention amongst the townsfolk and people of the surrounding area, due to its, for a tombstone, imposing dimensions and fine reliefs and, not least, because it belonged to the grandfather or some close relative of the first and probably only senator from Poetovio. Thus, in all probability, it is not accidental that a veteran, who, after finishing military service and receiving citizenship, returned to his home, somewhere in the vicinity of Poetovio, was provided with an identical,

although much smaller, tombstone by his freedman, who may have acted on his command or on his wishes, expressed in life. The tombstone of Calandinus is an indication that the local Pohorje-Poetovio workshops many generations later still produced funerary stelae with motifs from the same repertoire.

G. Alföldy suggested that L. Valerius Verus (**no. 9**) and C. Valerius Scribonianus (**no. 10**) can be considered as brothers.[29] The latter was awarded equestrian rank under Hadrian and his career is especially interesting, because, amongst the municipal offices which he performed, there is mention of a magistrature of *quattuorvir aediliciae potestatis*, which is not frequently mentioned in inscriptions from Roman colonies.[30] There follow M. Valerius Maximianus, the older and the younger (**no. 11**). The father, who was perhaps the son of Verus or Scribonianus (**no. 9 or 10**),[31] was *duovir quinquennalis* in Poetovio and the *sacerdos* of Upper Pannonia. The only function from the son's career, which was connected with his home town, was the pontificate. An enigmatic case is that of C. Valerius Tettius Fuscus (**no. 12**). The tribunate, which is mentioned in the second part of his career, is not clearly defined and might possibly be explained as the chairmanship of the *collegium magnum Larum et imaginum domini nostri Caesaris,* as has been suggested by J. Šašel and G. Alföldy.[32] However, it could perhaps be assumed that Fuscus entered his military career as an equestrian officer and reached the legionary tribunate, which is not totally excluded by H. Devijver.[33] On the occasion, when he reached the tribunate he resolved to arrange for members of his *collegium* (probably burial) plots at his own expense. The *collegia* of the worshippers of the Lares and the imperial images are also known from Rome (*CIL* VI 307, 958) and Tipasa (*CIL* VIII 17143), and similar *collegia* are attested in neighbouring towns, for example, the *collegium* of the worshippers of the Genius of the province of Upper Pannonia in Savaria (*CIL* III 4168), the worshippers of the Genius Anigemius and Mercurius in Celeia (*CIL* III 5157; 5196) and the *collegium* of the worshippers of the Lares in Virunum (*CIL* III 4792).

In the last four inscriptions, an interesting office is mentioned, which is variously explained by modern interpreters: the office of *praefectus pro IIviris* or *praefectus i(ure) d(icundo)* (**nos. 14–17**). J. Gascou, who analysed this function in the African towns, has argued that the category, when a prefect was appointed to perform the function of duovir in the place of the emperor, does not find more than one or two epigraphic confirmations.[38] Thus, there remains the function of the prefect, who substituted for the duovir. Ensslin suggested that, considering that this was not an honorific function, id did not, in all probability, leave traces in the epigraphy.[40] However, since the office is relatively well-documented in the African and other towns, Gascou has argued that perhaps some of these inscriptions actually relate to the absence of both of the duovirs. All of the other evidence should be examined in its specific context, in order to properly interpret it. The inscriptions from Poetovio show that prefects are relatively frequently mentioned; this may doubtless be one of the reasons for the assumption that the office probably did not relate to a deputy for an absent duovir, *praefectus a IIviro relictus*. It seems necessary to find a more suitable explanation also in the case of the prefects *i(ure) d(icundo)* of Poetovio. The prefecture *pro IIviris* is attested in a career amongst other municipal offices at different places. A confirmation that it does not represent a deputy, but a real municipal office, which had its place in a municipal career before the duovirate,[48] is offered by inscription **no. 17**, dedicated to Juppiter, probably Dolichenus, which [.] Octavius Ingenuus erected *ob honorem praefecturae*. The prefecture was, thus, an honorific function and the individual, who carried it out, enjoyed all of the rights and honours connected with it. It is unlikely that some other kind of *praefectura* would have been meant, e.g. *fabrum*[49] and not *i(ure) d(icundo)*, as a prefecture of one of the *collegia* existing in the town would probably be specified. The epigraphic evidence, therefore, indicates that the prefecture *i(ure) d(icundo)*, or *pro IIviris*, was an independant office, which must have been, judging by the title, very similar in function to that of the duovir. It seems plausible to suggest that both of the duovirs and the prefects (there may have been more than one) divided the jurisdiction, either by spheres of work, the prefect functioning as an assistant when the duovirs were present, or by geographically determined areas.[50] Poetovio was one of the largest towns in Noricum and Pannonia, divided into many town districts, *vici*, of which the *vicus Fortunae* is epigraphically documented.[51] A large territory belonged to it, which included, amongst other settlements, Aquae Iasae. Thus it would appear that the suggestion that the two duovirs needed the aid of prefects in the performance of their duties, is more than likely.

It is also of interest to briefly take into consideration the gods, which were honoured by the magistrates of Poetovio. It would not be at all surprising, if the most frequently documented were the supreme god of the Roman pantheon and of the Capitoline Triad,[52] but only two dedications were directly erected to him (**nos. 2** and **14?**). On two (**nos. 7** and **16**), or more probably, on three (**cf. no. 10**) of the altars, Juppiter Depulsor is honoured, who was particularly worshipped in the southwest of the province of Upper Pannonia.[53] Not a few dedications were also found in Poetovio and its vicinity[54] and it cannot be ruled out that beneath the name of Juppiter Depulsor a local supreme deity is concealed.[55] Thus, it is completely understandable that M. Valerius Maximianus the younger also worshipped this god in Lambaesis, where he commanded the legion *III Augusta* (*CIL* VIII 2621). It is also not surprising that a senator from Poetovio worshipped Mithras and dedicated altars to him in Apulum and Lambaesis (*CIL* III 1122; *AE* 1915, 28 and *CRAI* 1954, p. 273). The gods, who are only mentioned once, are Juppiter Culminalis (**no. 13**), attested a few times in Poetovio

and its ager (*CIL* III 4032, 4115, *AIJ* 283, 284, *ILJug* 1165), Dolichenus (**no. 17**) and Liber with Libera (**no. 9**). Two dedications were erected in honour of the Nutrices (**nos. 5 and 15**) and it is probably not accidental that a native Celtic element is present in both inscriptions. Aelius Secundinus was perhaps a rich, romanized native and the wife of T. Cassius Verinus, Donnia Maximilla, doubtless belonged to one of the important native families of Poetovio.

Dr. Marjeta Šašel Kos
Inštitut za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Novi trg 5
SLO — 61000 Ljubljana

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 233-239.

MED NUTRICAMI IN MITRO

MATEJA BELAK

G. Alföldy je nedavno objavil študijo o krizi rimskega cesarstva, ki se kaže tudi v religiji.[1] Ob pregledovanju ptujskih kamnitih spomenikov številčnost posvetil bogovom (v Petovioni jim je namenjenih kar 53% vseh napisov) nehote sili k primerjanju razmerij v mestu z onimi, ki jih G. Alföldy postavlja za Panonijo.

Za pristnejšo sliko primerjamo Petoviono še z dvema sosednjima mestoma v Panoniji (z Emono,[2] kjer je med napisi 24,45% ar, in s Savarijo s 35,7% ar) in z dvema v Noriku (s Celejo, ki premore kar 56,6% ar, in s Flavijo Solvo s samo 15,3% ar).[3] Slika, ki jo iz uporabljenih podatkov stkejo omenjena mesta, pa je v mnogočem presenetljiva.

Petoviona izstopa v skoraj vseh izbranih smereh (domači bogovi, Jupiter, rimski bogovi in vzhodni kulti) iz splošnega okvira province Panonije, za katero je značilno, da je domačih bogov le malo,[4] medtem ko jim Petovionci posvečajo skoraj petino vseh spomenikov (19,1%). Tudi v Emoni njihovo čaščenje ni zanemarljivo (11,9%), medtem ko je takih posvetil v Savariji bistveno manj (7,3%). V Noriku je situacija nekoliko drugačna, saj velja, da je delež domačih bogov tu večji od deleža vzhodnih božanstev,[5] kar za Celejo popolnoma velja (saj v mestu vzhodnih bogov ni, domačih pa je kar 18,75%), medtem ko v Solvi srečamo več vzhodnih (23,5%) kot domačih bogov (17,6%).

Bistveno pogostejši od domačih pa so v Panoniji rimski kulti, saj zajemajo kar 80% posvetil.[6] Zanimivo je, da je odstotek takih napisov v izbranih panonskih mestih (Emona 66,6%, Savarija 65,85%) bližji za Norik značilnim 65%,[7] kar velja tudi za noriško Solvo (70%), Celeja pa s svojimi dobrimi 90% bistveno izstopa. Podobno ali celo še bolj izstopa Petoviona. Kljub temu da so posvetila rimskim bogovom tudi tu pogosta, jih ni več kot 44,8%, torej skoraj pol manj, kot jih sicer srečamo v Panoniji.

Zamimivo pa je, da je priljubljenost Jupitra precej uravnotežena s panonskim poprečjem (27%[8] — Emona 23,8%, Savarija 21,9%, Petoviona 25,7%), zato pa je stanje v obeh noriških mestih bistveno drugačno. V Noriku mu je na splošno posvečenih 22% ar,[9] v Solvi jih je skoraj 2 krat več (41,1%), v Celeji pa prevladujejo prav Jupitru posvečeni napisi (72,9%).

Razkorak, do katerega pride v panonskih mestih ob posvetilih rimskim bogovom, gre torej pripisati manjšemu številu ostalim bogovom posvečenih ar, saj se Jupitrove povsod približno ujemajo.

V vseh omenjenih mestih je repertoar rimskih božanstev pester, vendar sta več kot dve posvetili istemu bogu redkost (5 ar Silvanu v Savariji in 4 v Petovioni). Poleg Ju-

pitra so le geniji tisti, ki jih srečujemo povsod, na nekatere bogove pa naletimo samo v po enem mestu (na Jana v Celeji, na Cerero v Emoni, na Luno v Savariji, na Vulkana v Petovioni).

Izstopa prisotnost Fortune in Marsa zgolj v obeh noriških mestih in Diane, Nimf in seveda Silvana v vseh treh panonskih.

Tudi pri vzhodnih bogovih razmerja precej odstopajo od siceršnjih poprečij za obe provinci. Za Norik značilnih 14%[10] je v Solvi s skoraj 24% opazno presežnih, kar velja tudi za izbrana panonska mesta (poprečje za Panonijo je 16%[11]), saj srečamo v Emoni 21,4%, v Savariji 24%, v Petovioni pa kar 35% ar, posvečenih vzhodnim božanstvom. Do izrazitega neskladja pride v Petovioni seveda zaradi množice posvetil Mitri. V mestu zrase med sredino 2. in 3. stol. kar 5 mitrejev in v vsakem od njih so našli posvetila, ki svetišča datirajo in pomagajo pojasnjevati priljubljenost tega kulta v mestu.

V letih 1898/99 je izkopal Gurlitt (*Jh. österr. Arch. Inst.* II, 1899, 87–102) na Spodnji Hajdini 1. mitrej, ki so ga postavili okoli leta 150 n. št.[12] Deset zanimivih ar (*CIL* III 14354[25-26], *CIL* III 14354[27-34] = *AIJ* 291–298) iz tega svetišča osvetljuje različna vprašanja.

Že nagovor boga je drugačen kot drugod, saj srečamo običajno formulo le dvakrat (*Invicto Mithrae* – *CIL* III 14354[25] in *Deo Invicto Mithrae* – *CIL* III 14354[26]), ostali napisi pa so namenjeni Nepremagljivemu Mitri in božanskemu prehodu (*CIL* III 14354[27] = *AIJ* 291), samemu prehodu (*transitus* – *CIL* III 14354[28] = *AIJ* 292), *Naturae dei CIL* III 14354[29] = *AIJ* 293), *Petrae genetrici,* to je skali, iz katere se je Mitra rodil (*CIL* III 14354[30] = *AIJ* 294), svetemu Kavtu (*CIL* III 14354[31] = *AIJ* 295) in svetemu Kavtopatu (*CIL* III 14354[32] = *AIJ* 296), dva pa nista naslovljena na boga, ampak sta preprosto posvečena spominu na Hijacinta (*CIL* III 14354[33-34] = *AIJ* 297–298).

Posvetitelji so v glavnem uslužbenci na carinski postaji: upravitelju (*vilicus*) podrejeni namestniki (*vicarii*), ki poleg svojega omenjajo tudi upraviteljevo ime (Fest – *CIL* III 14354[25] in Prudens – *CIL* III 14354[29] = *AIJ* 293 sta Primova namestnika, Feliks – *CIL* III 14354[30] = *AIJ* 294 Prudensov, Optim – *CIL* III 14354[26] pa je Vitalov namestnik), sužnji, ki zapišejo še gospodarja (Venul je Ingenuov sužnj – *CIL* III 14354[31] = *AIJ* 295, Krescent – *CIL* III 14354[32] = *AIJ* 296 ima dva gospodarja, ali pa je bil najprej Rufov in nato Veranov sužnj[13]) in drugi (Teodor je carinski preglednik – *scrutator p.p.* – *CIL* III 14354[27] = *AIJ* 291, Primitiv pa sužnj in preglednik – *contrascriptor p.p.* – *CIL* III 14354[33-34] = *AIJ* 297–298). Včasih lahko iz napisov razberemo posvetiteljev poklicni vzpon (Prudens je na ari *CIL* III 14354[29] = *AIJ* 293 še upraviteljev namestnik, ki sam postavlja aro, na ari *CIL* III 14354[30] = *AIJ* 294 pa ga Feliks omenja kot upravitelja) ali napredovanje znotraj kulta[14]: Kalpurnij (*CIL* III 14354[28] = *AIJ* 292) je dosegel 2. stopnjo v Mitrovem kultu, ki jo označuje ime *transitus* (prehod), Mitrovo rojstvo iz skale, in kača, ki se ovija okoli nje, simbolizira Prudensovo posvetitev v 3. stopnjo (*CIL* III 14354[29] = *AIJ* 293), Mitrovo rojstvo iz skale, o katerem govori napis pod manjkajočim kipom, Feliksovo posvetitev v 3. stopnjo (*CIL* III 14354[30] = *AIJ* 294), Kavtopatu posvečena ara Krescentovo (*CIL* III 14354[32] = *AIJ* 296), Kavtopatov kip in napis pod njim pa Primitivovo (ali Hijacintovo) posvetitev v 5. stopnjo (*CIL* 14354[34] = *AIJ* 298), ara Kavtu Venulovo (*CIL* III 14354[31] = *AIJ* 295), kip in napis Kavtu pa Primitivovo (oz. Hijacintovo) posvetitev v 6. stopnjo v Mitrovem kultu (*CIL* III 14354[33] = *AIJ* 297).

Mitrova vera je hitro napredovala, zato so v začetku 3. stol. n. št. ob 1. zgradili še 2. mitrej,[15] ki ga je leta 1900 raziskal Gurlitt (*Mitt. Zent. Komm.* 28, 1900, 20-21). V njem najdeni napisi (*CIL* III 15184[24], 15184[2], 15184[10], 15184[3] = *AIJ* 307, *CIL* III 15184[4-7] = *AIJ* 299-302, *CIL* III 15184[10a-13] = *AIJ* 303-306, *CIL* III 15184[14] = *AIJ* 308, *CIL* III 15184[18] = *AIJ* 310 in odlomek velikega kultnega reliefa - Abramić, 1925, 78 s) povedo že manj. Iz ustaljene formule DSIM (*Deo Soli Invicto Mithrae*) izstopa le Večnemu vrelcu posvečena ara (*CIL* III 15184[24]) sužnjev Epikteta in Viatorja, vikarjev sužnja Servanda, ki je bil na carinski postaji upravitelj v službi zakupnika Kvinta Sabinija Verana. Zanimiv je tudi podstavek za kip, ki pa danes žal ni več ohranjen (*CIL* III 15184[4] = *AIJ* 299). Suženj, preglednik (*contascriptor*) na carinski postaji na Trojanah, ga postavlja za zdravje obeh cesarjev (Septimija Severa in Karakale) in Cezarja Geta, čigar ime je bilo po *damnatio memoriae* leta 212 odklesano, kar spomenik odlično postavlja v leta 198 - 211 n. št.

Antonij Celer je eden redkih imenovanih visokih duhovnikov v mestu (*CIL* III 15184[5] = *AIJ* 300 - pater, skupaj z Viridijem Firmom). Morda gre za moža z napisa *CIL* III 15184[7] = *AIJ* 302, kjer Mark Antonij Celer posveča aro Mitri za zdravje in srečo (*pro salute*) upravitelja carinske postaje Enensis (Pons Aeni na noriško-retiški meji, današnji Rosenheim na Bavarskem). Poleg njega je na omenjenih napisih edino Flavij Avrelij Jovin prisoten dvakrat (*CIL* III 15184[5] = *AIJ* 300 - ara Mitri, *CIL* III 15184[26] pa Nutricam posvečen oltar), Kvinta Sabinija Verana pa srečamo le mimogrede,[16] saj posvetitelji z uporabo njegovega imena samo označijo, da so bili v službi na carinski postaji, ki jo je zakupil.[17]

3. mitrej so našli na Zgornjem Bregu. Za Muzejsko društvo ga je leta 1913 izkopal Viktor Skrabar (Saria, *Blätt. z. Geschichte und Heimatkunde d. Alpenländer* IV, 1913, 425). V Galijenovem času so ga zgradili vojaki legij V. makedonske in XIII. Gemine, ki sta cesarju v čast nosili ime Gallienae,[18] in prav oni se z večino posvetil obračajo k Mitri (*AIJ* 313-317; poleg njihovih pa so bili v tem svetišču najdeni še napisi *AIJ* 311-312, *AIJ* 318-322 ter odlomki reliefov[19]).

Med številnimi "legionarskimi" arami izstopa ara, ki jo postavlja Flavij Aper, legijski general viteškega rodu, za zdravje vladarja Galijena (*AIJ* 313). Stranske stene so bogato okrašene s simboli in prizori 5. stopnje Mitrovega kulta, glavni relief pa simbolizira 6. stopnjo, kar kaže, da je dal Aper postaviti žrtvenik, ko je bil posvečen iz 5. stopnje v 6.

Starejši od ostalih spomenikov v tem svetišču je podstavek za srebrno podobo (*AIJ* 312 - danes vidimo le še mesto, kjer je bila pritrjena na podstavek). Daroval jo je Sekst Vibij Hermes, petovionski avgustal, v svetišče pa so jo, kot na osnovi stilističnih elementov domneva Abramić,[20] morda prenesli iz starejšega (2.) mitreja.

Dragocen podatek o davčni službi v mestu pa prinaša stebrast podstavek (*AIJ* 311), ki ga Vzvišenemu Nepremagljivemu (bogu) postavlja sužnj arhivar (*tabularius*) na upravi za odmero davka na dediščino.[21]

Na današnjem Muzejskem trgu domnevajo 4. mitrej (I. Curk, *Ptuj. zbor.* 2. 1962, 212-218). Napis o popravilu svetišča (*CIL* III 4039: *Templum / Deii. Sol. Inv. Mit./ Aurel. Iusti/ nianus.v. p./ dux. labefa/ctatum.re/stituit*), ki so ga našli v njegovi bližini, je edino posvetilo iz tega svetišča in za sedaj tudi zadnje pričevanje o mitraizmu v mestu.

V novembru leta 1987 pa so med Peršonovo ulico in Domom učencev v Rabelčji vasi naleteli na temelje zidov 5. mitreja (Tušek, *Arh. vest.* 41, 1990, 267-275). Med

marmornimi odlomki reliefov kultnih scen je en sam napis, ki pa razen datacije (l. 235 n. št.) ne prinaša bistvenih podatkov (Tušek, 1990, 267 s).

Omeniti velja še are in reliefe drugim bogovom, ki so jih našli v 2. in 3. mitreju.[22] Posebej dedikacije že omenjenega Flavija Jovina[23] in Seksta Vibija Hermesa[24] kažejo na sožitje raznih kultov.[25]

Posebno pozornost pritegnejo seveda tudi posvetila Nutricam.[26] Z izjemo napisa iz Maribora (*CIL* III 5314 = 11713 - pogrešan) je bil kult omejen na Petoviono. Boginje, ki jih reliefi prikazujejo na prestolu z dojenčkom v rokah, so imele v mestu tudi svoje svetišče. Na Spodnji Hajdini je namreč naletel Gurlitt leta 1895 ob množici posvetil (*CIL* III 14051 + p. 2329[29] = *AIJ* 331, *CIL* III 14052 + p. 2328[29], *CIL* III 14053 + p. 2328[29] = *AIJ* 332, *CIL* III 14054 + p. 2328[29] = *AIJ* 333, *CIL* III 14055 + p. 2328[29], *CIL* III 14056 + p. 2328[29] = *AIJ* 334, *CIL* III 14057 + p. 2328[29], 14059-14061 + p. 2328[29], *CIL* III 14062 + p. 2328[29] = *AIJ* 335, v bližini pa še odlomek *CIL* III 14058, ki skupaj z leta 1892 najdenim delom *CIL* III 13411 tvori spodnji rob daritvenega reliefa z napisom - *CIL* III 14355 + p. 2328[29]) nedaleč od 2. mitreja, kjer sta bili vzidani že omenjeni posvetili Nutricam (*CIL* III 15184[25] = *AIJ* 327 in *CIL* III 15184[26]), na zidove manjšega svetišča ali kapele (Gurlitt, *Arch.-epigr. Mitt.* 19, 1896, 22).

Drugo skupino posvetil so našli v bližini 3. mitreja (*AIJ* 325, *AIJ* 329-330), tako da Abramić ne izključuje možnosti, da je stalo tudi na Zgornjem Bregu majhno svetišče.[27]

Leta 1983 so na Panorami odkopali grob, obložen in pokrit z marmornimi ploščami z napisi in reliefi Nutric (Tušek, *Arh. vest.* 37, 1986, 348-350).

Zunaj omenjenih "skupin" pa so le tri are: v 15. stol. najden in že davno izgubljen daritveni relief z napisom (*CIL* III 4047 + p. 1746 + 2278 = *AIJ* 326 - ohranjena je le risba spomenika), v stolp vzidana daritev (*CIL* III 4052/53 + p. 1746 + 2278 = *AIJ* 328) in leta 1937 na Krekovi ulici izkopan poškodovan relief z napisom (*AIJ* 324).

Medtem ko je slika socialnega položaja Mitrovih vernikov dokaj jasna in enotna, pa o častilcih Nutric bolj malo (iz)vemo. Razen sužnjev (Philo - *CIL* III 15184[25] = *AIJ* 327, Teofil - *CIL* III 14052 + p. 2328[29] in Eliodor - *CIL* III 14062 + p. 2328[29] = *AIJ* 335, ki je cesarski sužnj in *contrascriptor*) le redki posvetitelji omenjajo svoj položaj (Sekundin je *decurio* - *CIL* III 4052/53 + p. 1746 + 2278 = *AIJ* 328, Tit Kasij Verin *decurio coloniae Poet. praef. fabrum praef. pro II viris* - Tušek, 1986, 349, t. 8, Lucij Fuksinij Eksuperat pa petovionski avgustal - Tušek, 1986, 349 s, t. 9).

Že omenjeni Flavij Avrelij Jovin (*CIL* III 15184[26]) je za sedaj edini, ki se poleg Nutric obrača še h kakšnemu drugemu bogu (*CIL* III 15184[5] = *AIJ* 300 - k Mitri).

Tako kot po načinu in prikazu na reliefih so posvetila sorodna tudi po času, v katerem so nastala,[28] saj sodijo na konec 2. in v 1. polovico 3. stol. n. št., mlajših od sredine 3. stol. (*CIL* III 15184[26]) pa za sedaj ni.

Svetišče, 26 napisov (to je kar 16% vseh posvetil bogovom), 6 odlomkov reliefov[29] in dva kipca boginje[30] kažejo na izredno priljubljenost Nutric, tako da že samo zaradi njih Petoviona izstopa iz siceršnjega panonskega okvira.

Med rimskimi božanstvi pa je vreden posebne pozornosti Vulkan, ki sicer ni pogosto gost na arah. V Petovioni ga srečamo kar štiri krat (*CIL* III 10875 + p. 2328[28] = *AIJ* 340 in skupaj z Venero *CIL* III 14354[35-37]), v svetiščnem okolišu na Spodnji Haj-

dini pa je imel (skupaj z Venero, kot meni Abramić,[31] ali pa ob njej - tako Schmid[32]) svoje svetišče.

***

Vrvež antičnega mesta odseva gotovo tudi v odnosu njegovih prebivalcev do bogov oz. v izboru iz bogate plejade domačih, rimskih in vzhodnih božanstev. Mestu daje pečat lega ob meji in pomembna carinska postaja kot njena posledica.

Prav carinski uradniki so z vzhodnimi bogovi, ki so jih prinesli s sabo, precej spremenili duhovno podobo mesta. Zaradi njih delež mitraičnih spomenikov opazno izstopa (29,3% posvetil) in prekaša celo Jupitru posvečene are (25,7%) pa tudi pet mitrejev, ki jih v mestu postavijo približno v sto letih, priča o bliskovitem širjenju tega kulta, za katerim v začetku 4. stol. n. št. izgine vsaka sled.

OPOMBE:

* Dr. Marjeti Šašel Kos se najtopleje zahvaljujem za pomoč in spodbudo.

[1] G. Alföldy, *Die Krise des Imperium Romanum und die Religion Roms, Religion und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit*, 1989, 53-102.

[2] Emona je po vsej verjetnosti ves čas svojega obstoja pripadala kot rimska kolonija regii X, čeprav meja med Panonijo, Norikom in Italijo ni nikjer točno opisana. (O administrativni pripadnosti Emone: J. Šašel, *RE, Suppl.* 11, 1968, 572-578 in tam navedena literatura ter J. Šašel, Zur verwaltungstechnischen Zugehörigkeit Emonas, *Acta Ant. Acad. Sc. Hung.* 41, 1989, 169-174.) Zaradi lege na meji treh velikih kompleksov (*regio X*, Norik in Panonija) je ne moremo šteti kot tipično mesto nobene od enot oz. elementi vseh treh se v Emoni srečujejo in vplivajo drug na drugega.

[3] Upoštevala sem napise v *CIL, AIJ, ILJug, Arheološki vestnik* 1-42, *Varstvo spomenikov* 1-33 ter tam navedeno literaturo za Petoviono, Celejo in Emono, *CIL*, E. Weber, Die römerzeitlichen Inschriften der Steiermark, *Veröff. d. Hist. Landeskomm. für Steiermark, Arbeiten zur Quellenkunde* 35, 1969; W. Modrijan, E. Weber, Die Römersteinsammlung im Eggenberger Schloßpark, 1, Teil: Verwaltungsbezirk von Flavia Solva, *Schild von Steier* 12, 1965, 3-118; W. Modrijan, E. Weber, Die Römersteinsammlung des Joanneums im Eggenberger Schloßpark, 2. Teil: Virunum, Ovilava, Celeia ind Poetovio, *Schild von Steier* 14, 1979/81, 7-111; E. Diez, Flavia Solva, 1959, E. Hudeczek, Flavia Solva, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II/6, 1977, 444-447; P. W. Roth, *Pro Austria Romana* 20, 1970, 8 - za Solvo in *CIL, RIU* 1, E. Tóth, Epigraphisches aus Savaria, *Alba Regia* 13, 1974, 299-301; L. Balla, Z. Farkas, *Acta Arch. Hung.* 26, 1974, 435-438; L. Balla, T. P. Buocz, Z. Kádár, A. Mócsy, T. Szentléleky, *Die römischen Steindenkmäler von Savaria*, 1971 - za Savarijo.

[4] G. Alföldy, 1989, 79.

[5] G. Alföldy, ib., 79.

[6] G. Alföldy, ib., 83.

[7] G. Alföldy, ib., 83.

[8] G. Alföldy, ib., 84.

[9] G. Alföldy, ib., 84.

[10] G. Alföldy, ib., 74.

[11] G. Alföldy, ib., 74.

[12] M. Abramić, Poetovio, 1925, 162-171; M. Abramić, Opaske o nekim spomenicima starog Poetovija, *Čas. zgod. narod.* 28, 1933, 137-143.

[13] Gurlitt, *Mitt. Zent. Komm.* 26, 1900, 93; Ørsted, *Roman Imperial Economy and Romanisation*, 1985, 325 s.

[14] O stopnjah: R. Merkelbach, *Mithras*, 1984, 86-133; M. Clauss, *Mithras, Kult und Mysterien*, 1990, 138-145.

[15] M. Abramić, 1925, 72; M. Abramić, 1933, 141.

[16] *CIL* III 15184[24] v 1. ter *CIL* III 14354[26] in *CIL* III 14354[32] = *AIJ* 296 v 2. mitreju, poleg tega pa še na ari Izidi (*CIL* III 4017 + p. 1044) in na Jupitru Depulsorju posvečenem oltarju (I. Tušek, Novi rimski reliefni kamni in napisi iz Ptuja, *Arh. vest.* 37, 1986, 356 s).

[17] Podobno velja tudi za Gaja Antonija Rufa na arah *CIL* III 14354[29] = *AIJ* 293, *CIL* III 14354[30] = *AIJ* 294, *CIL* III 14354[33] = *AIJ* 297, *CIL* III 14354[34] = *AIJ* 298 in *CIL* III 14354[25] v 1. mitreju.

[18] M. Abramič, 1933, 141.

[19] M. Abramić, 1925, 187 s, 176 ss.

[20] M. Abramić, ibid., 187 s.

[21] Ørsted zaradi tega meni, da so v Petovioni pobirali tudi davke na dediščino (Ørsted, 1985, 299), Saria pa opozarja, da bi okrajšava h. tab. v. s. lahko pomenila tudi *hac tabula votum solvit* (*AIJ* 311).

[22] Nutricam (*CIL* III 15184[26], *CIL* III 15184[25], Wigand, Die Nutrices Augustae von Poe-

tovio, *Jh. österr. Arch. Inst.* 18, 1915, 196 (No. 5); relief Jupitra in Herkula (M. Abramić, 1925, 81) v 2. mitreju ter doprsje Kibele (M. Abramić, ibid., 188 s), relief daritve Larom (M. Abramić, ibid., 83 s) in daritvena reliefa z napisom Silvanu (*AIJ* 342) in Nutricam (*AIJ* 325) v 3. mitreju.

[23] *CIL* III 15184[26] - Nutricam, *CIL* III 15184[5] = *AIJ* 300 Mitri.

[24] Avgustal, ki daruje Mitri (*AIJ* 312).

[25] Isti posvetitelji se obračajo tako k domačim kot k vzhodnim bogovom.

[26] K. Wigand, op. 22, 189-218.

[27] M. Abramić, 1925, 38.

[28] Wigand, op. 22, 190 ss; *AIJ* 324-335; Weber, op. 3, št. 409-419; Tušek, op. 16, 348-350.

[29] K. Wigand, op. 22, 195 ss, št. 4-6, 8-9; Tušek, op. 16, 349, t. 5: 2.

[30] K. Wigand, op. 22, 210; I. Mikl, *Kronika* 10, 1962, 187-189.

[31] M. Abramić, 1925, 30 s.

[32] W. Schmid, *Ber. Röm. Germ. Komm.* 15, 1923-24, 218-219.

BETWEEN THE NUTRICES AND MITHRAS

Summary

Not long ago, G. Alföldy published a study of the crisis in the Roman empire, which is also reflected in religion.[1] On examination of the stone monuments of Ptuj, the number of dedications to the gods (53% of all inscriptions at Ptuj) automatically forces one to compare conditions in the town with those, which G. Alföldy presents for Pannonia.

For a true picture, Poetovio is compared with two neighbouring towns in Pannonia (with Emona,[2] where 24.45% of inscriptions are altars and with Savaria with 35.7% on altars) and two in Noricum (with Celeia, where the percentage tops 56.6% and Flavia Solva, where it is only 15.3%[3]). The picture, which is provided by the above-mentioned towns from the data used, is extremely surprising.

Poetovio in almost all of the selected trends (local gods, Juppiter, Roman gods and eastern cults) stands out from the general parameters for the province of Pannonia, where it is characteristic that only a few local gods are represented,[4] whilst the people of Poetovio dedicated almost a fifth of all monuments to them (19.1%). Their worship was not neglected at Emona (11.9%), whilst such dedications were in fact much fewer in Savaria (7.3%). The situation is somewhat different in Noricum, where the proportion of local gods is much larger than that of eastern deities,[5] which is true of Celeia (where there are no eastern gods, but local gods make up 18.75%), whilst there are more eastern (23.5%) than local gods (17.6) in Solva.

However, in reality Roman cults are much more common than local ones in Pannonia and make up 80% of all dedicatons.[6] It is interesting that the percentage of such dedications form the selected Pannonian towns (Emona 66.6%, Savaria 65.85%) is close to the characteristic 65%[7] for Noricum, which is valid for Solva (70%), although Celeia is an exception with a good 90%. Poetovio is similar or even more exceptional. In spite of the fact that dedications to Roman gods are also common here, they do not make up more than 44.8%, that is almost half the figure found in Pannonia.

The proportion of eastern gods also stands out from the normal average for both provinces. The characteristic 14%[10] for Noricum is surpassed at Solva with almost 24%, as is also true of the selected Pannonian towns (the average for Pannonia is 16%[11]), because one finds 21.4% at Emona, 24% at Savaria and a good 35% at Poetovio, of altars dedicated to eastern deities. The marked incongruency at Poetovio stems from the numerous dedications to Mithras. Five Mithraeum grew up in the town between the mid 2nd and the 3rd Centuries and dedications were found in each of them. These help to date the temples and clarify the popularity of this cult in the town.

In 1898/99, J. Gurlitt (*Jh. österr. Arch. Inst.* II, 1899, 87-102) excavated the 1st Mithraeum on Spodnja Hajdina, which was built around 150 AD.[12] Ten interesting altars (*CIL* III 14354[25-26], *CIL* III 14354[27-34] = *AIJ* 291-298) from this temple highlight different questions: the address to the god is more varied than is usual and the social status and official capacity or standing within the cult of the dedicators, who were largely employed in the customs station, may be determined.[14]

The Mithraic religion flourished rapidly, and a second Mithraeum[15] was built alongside the first at the beginning of the 3rd Century, and it was excavated in 1900 by Gurlitt (*Mitt. Zent. Komm.* 28, 1900, 20-21). The inscriptions found in it (*CIL* III 15184[24], *CIL* III 15184,[2] 15184,[10] 15184[3] = *AIJ* 307, *CIL* III 15184[4-7] = *AIJ* 299-302, *CIL* III 15184[10a-13] = *AIJ* 303-306, *CIL* III 15184[14] = *AIJ* 308, *CIL* III 15184[18] = *AIJ* 310 and a fragment of a large cult relief - Abramić, 1925, 78 s) convey much less. The now unfortunately lost statue base is well dated (*CIL* III 15184[4] = *AIJ* 299), on the altar (*CIL* III 15184[5] = *AIJ* 300), we meet,

Quintus Sabinius Veranus, but only in passing,[16] as the dedicatiors with the use of his name only note that they were employed in the customs station, which he rented.[17]

The 3rd Mithraeum was found at Zgornji Breg. Viktor Skrabar excavated it for the Museum Society in 1913 (Saria, *Blätt. z. Geschichte und Heimatkunde d. Alpenländer* IV, 1913, 425). It was built in the time of Gallienus by soldiers of the V. Macedonian and the XIII. Gemina legions, which bore the name of Gallieniae in honour of the caesar[18] and who in the great majority of the dedications turned to Mithras (*AIJ* 313-317 as well as these the following inscriptions were also found in the temple *AIJ* 311-312, *AIJ* 318-322 and fragments of reliefs[19]).

It is suspected that a 4th Mithraeum stood on the site of the present Muzejski trg (I. Curk, *Ptuj. zbor.* 2, 1962, 212-218). An inscription about the restoration of the temple (*CIL* III 4039: *Templum Dei.i.Sol.Inv.Mit./ Aurel.Iusti/ nianus.v.p./dux. labefa/ctatum.re/stituit)*, which was found in its vicinity, is the only dedication from this temple and at the moment, one of the last witnesses to mithraism in the town.

In november 1987, the foundations of a 5th Mithraeum were found between Peršonova ulica and the Student Hostel in Rabelčja vas (Tušek, *Arh. vest.* 41, 1990, 267-275). Amongst the marble fragments of reliefs of cult scenes, there is a single inscription, which, apart from the date (235 AD), does not add any relevant information (Tušek, 1990, 267 s).

It is worth mentioning the altars and reliefs to other gods, which were found in the 2nd and 3rd Mithraeum.[22] Specially dedications of the above-mentioned *Flavius Jovinus*[23] and *Sextus Vibius Hermes*[24] indicate the co-existence of different cults.[25]

Particular attention is drawn naturally to the dedications to the Nutrices.[26] With the exception of the inscription from Maribor (*CIL* III 5314 = 11713 - lost), the cult was confined to Poetovio. The goddesses, which the reliefs show as seated on a throne with an infant in their arms, also had their temple in the town. Namely, in 1895 Gurlitt found, along with many dedications (*CIL* III 14051 + p. 2329[29] = *AIJ* 331, *CIL* III 14052 + p. 2328,[29] *CIL* III 14053 + p. 2328[29] = *AIJ* 332, *CIL* III 14054 + p. 2328[29] = *AIJ* 333, *CIL* III 14055 + p. 2328,[29] *CIL* III 14056 + 2328[29] = *AIJ* 334, *CIL* 14057 + 2328,[29] 14059-14061 + p. 2328,[29] *CIL* III 14062 + p. 2328[29] = *AIJ* 335, and nearby a fragment *CIL* III 14058, which together with the fragment *CIL* III 13411, found in 1892, forms the lower edge of a votive relief with inscription - *CIL* III 14355 + p. 2328[29]), not far from the 2nd Mithraeum, into which were built the above dedications to the Nutrices (*CIL* III 15184[25] = *AIJ* 327 and *CIL* III 15184[26]), the walls of a smallish temple or chapel on Spodnja Hajdina (Gurlitt, *Arch.-epigr. Mitt.* 19, 1896, 22).

The second group of dedications were found near the 3rd Mithraeum (*AIJ* 325, *AIJ* 329-330), and Abramić did not exclude the possibility that a small temple also stood on Zgornji Breg.[27]

In 1983, a grave was excavated on Panorama, which was lined and covered with marble slabs, bearing inscriptions and reliefs of the Nutrices (Tušek, *Arh. vest.* 37, 1986, 348-350).

The dedications are related both in the style and content of the reliefs and in the time, in which they were erected,[28] as they belong to the end of the 2nd and the first half of the 3rd Centuries. However, there are none for the moment, later than the mid 3rd Century (*CIL* III 15184[26]).

The temple, the 26 inscripitions (which are 16% of all dedications to the gods), six fragments of reliefs[29] and two statues of the goddesses[30] indicate the exceptional popularity of the Nutrices, as a result of which alone Poetovio already stands out from the normal Pannonian framework.

Vulcan is worthy of particular attention amongst the Roman deities, although of course he is not common on altars. He is met four times in Poetovio (*CIL* III 10875 + p. 2328[29] = *AIJ* 340 and together with Venus *CIL* III 14354[35-37], and his temple (together with Venus, according to Abramić,[31] or near hers, according to Schmid[32]) was located in the temple area on Spodnja Hajdina.

***

The bustle of the Roman town also definitely includes the relationship of its inhabitents to the gods, or the assortment from the rich variety of local, Roman and eastern deities. The position of the town on the frontier and an important customs station as a result of this, give it a distinctive flavour.

Customs officials, in particular, changed the spiritual image of the town with their eastern gods, which they brought with them. It is due to them that the proportion of mithraic monuments stands out so noticeably (29.3% of dedications) and even surpasses that of altars dedicated to Juppiter (25.7%). Five Mithraeum were also founded in the town in the space of approximately and hundred years and bear witness to the rapid spread of this cult, which later disappeared at the beginning of the 4th Century.

Mateja Belak
Inštitut za arheologijo
ZRC SAZU
Novi trg 5
SLO - 61000 Ljubljana

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 241-250.

GARI FLOS HISPANICI*

TAMÁS BEZECZKY

The Romans mention various fish sauces among their favourite dishes. Their names differed according to their quality: *garum, muria, liquamen* or *hallex*. Ancient sources describe detailed preparation procedures of the different varieties. Several recipes also include methods of use. We shall not go into details of these, since the issue has been discussed in great detail in Edmondson's (1987) and Curtis' (1991) recent monographs. The preparation of fish sauces was a complex and time-consuming process, therefore their prices were high. As with many other foods, fish sauces were also transported in amphorae.

The diet of both Roman soldiers and the civil population of Pannonia consisted not only of local food but of their customary food and drinks. This is indicated by the wine-, oil- , olive- and fish sauce amphorae found in forts and civil settlements. Although the number of amphorae containing fish sauce is low compared to the large amount of amphorae found, considerable information can be obtained from their inspection. Among other things the *tituli picti* include whose and which recipe had been used for the sauce. In particular, the survey the HISP abbreviations on the amphorae appears rewarding, the more so, as new interpretations have emerged and the number of the known occurrences has increased.

In the Poetovio area a completely preserved amphora (**Fig. 1**) was found, with a *titulus pictus* on its neck reading: *G(ari) F(los) / Hisp(anici) / T(iti) Thorii.* (For its first publication see Bezeczky 1987: 66, no. 199) (Cat. No. 1, **Fig. 2a**). Two interpretations have been advanced for the first line of such inscriptions (Dressel CIL XV/2. 4689 etc.; Zevi, 1966: 232; lately Curtis 1991: 161). According to *gari flos* one interpretation ("the flower of the garum") refers to the liquid first drawn off during the production process. The other interpretation is similar and draws attention to the quality of the sauce (Curtis, 1991: 161).

The interpretation of the second line of the text is somewhat more difficult. The abbreviation HISP had been known so far only from Augst (Augusta Raurica) (Bohn, 1926: 202 No.2, 203 No.4) and Poetovio (Bezeczky, 1987: 22-23, Pl. 10). Lately, two necks with similar *tituli picti* in black ink have been found at the important trade settlement the Magdalensberg, in Noricum:

1) *G(ari) F(los) / His[p](anici)* (Cat. No. 2, **Fig. 2. b**)
2) *.../Hisp/ ....* (Cat. No. 3, **Fig. 2. c**)

* Hispanici or Hispani? The reason for an option.

In the first inscription the letters G and F are clearly visible. The three letters in the second line had been mistaken by Maier-Maidl (1991: 124) for TVS. On closer examination they turn out to be HIS. In the second inscription (Cat. No. 3) the letters HISP are clearly visible, but in the next line only the top of the letters have survival, not allowing any reconstruction.

Several opinions have been formed about the meaning of the HISP abbreviation. In connection with the inscription found at Augst, Bohn suggested that it may have referred to a *garum* prepared after Spanish recipe. Zevi (1966: 232) shared the same view. Martin-Kilcher (1990: 39) believed that, it indicated the actual origin of the *garum*. According to Curtis too, the word HISP probably refers to the name of the province. On publishing the finds from the Amber Route we agreed on the interpretation of Bohn and Zevi.

Before re-evaluating the inscriptions we should examine some of the various fish sauce amphorae from Spain and their inscriptions, together with the results of petrographic analyses.

The following inscriptions also include names following the words *garum, liquamen* or *hallex* included names:

1. Liq(uamen)/Apic(ianum)/G(ai) Rvfi (Desbat et al. 1987. 154-156)
2. Hal(lex)/Herc(u)lan[e(n)sis] (or Herclan(ensis)) (CIL IV 5720)
3. G(ari) Flo[s]/Licinio[r(um)]/L.Ter(enti) Severi (CIL XV/2 4689-4690)
4. G(ari) F(los)/Lucr(etiani)/C.C( ) H( ) (CIL XV/2 4691)
5. Gar(um)/Pompeian(um) (CIL XV/2 4686)
6. G(ari) F(los)/Puteolani (CIL XV/2 4687, 4688)

The name *Apicius* in the first inscription may refer to the inventor of the recipe (i.e. the well-known Apicius). *G(ai) Rufi* in the next line may be the name of the trader or the deliverer. This amphora was found at some distance from the sea, around Lyon. It is assumed that the sauce might has been transported to Lyon in another container, having been poured into a locally made amphora at the point of transfer on land (Desbat *et al.* 1987: 156; Martin-Kilcher, 1990: 39-42).

The names *Licinius* and *Lucretius* may similarly indicate the inventors of the recipes (Curtis, 1991: 166). The names *Licinius* and *Lucretius* are common in Spain (CIL II; M"csy *et al*, 1983: 164 and 168; Beltran Lloris, 1970: 241, No. 144-149; Mariner Bigorra, 1973: No. 71, 81-100; Castilo, 1984: 315-322), and the inscriptions in question are painted on Dressel 8 and 9 type amphorae, which are undoubtedly of Spanish origin. It must be borne in mind that amphora workshops produced different forms of amphorae at the same time, but usually the same forms were used for the same types of food. However, *liquamen* stored in Dressel 2-4 amphorae, which in general were used for transporting and storing wine is also attested (Peacock and Williams 1986: inside cover), garum as well as poured into Dressel 6A amphorae, which in general were also for wine (Heger 1986: 136-135). "In any case, an amphora of a Bactican salazon form found at Mainz contained olive-oil, as a painted inscription informs us (Körber, 1909: 21)" (Parker, 1972: 226), etc.

It has furthermore, been suggested that the names *Herclanius* (read *Herc[u]lanius*), Pompe*ianus* could refer to homonymous towns as places of production of the *garum*. However, *Herculanus, Pompeianus* and Puteolanus (CIL II. 3080, 4975.20,

5845; Mócsy *et al*, 1983: 142, 228 and 236; Beltran Lloris, 1970: 218, No.6; 248, No. 190; and 249, footnote 485; CIL II. 1944) are names and can also be found in Spanish grave inscriptions. The type of the amphora with the *titulus pictus* referring to Puteolani is Dressel 12, i.e., a Spanish type, while the type of the other examples quoted above could not be established. In these cases we may probably conclude, along with to Dressel (CIL XV/2 4691), that the recipes were connected to the names.

There are two other names that occur frequently:

G(ari) F(los) Scombr(i)/Scauri/ex Officina Scaur(iana) (CIL IV 2575-76, 5682-82, 5686-88, 5690-94, 6921, 9400-06, all quoted by Curtis 1991: 167-169)

G(ari) F(los) Scombr(i)/Romulianum (better Romuliana) (CIL IV 5681, 10276, 10277-10277a)

Both occur on Pompeii VI type amphorae, and were found at Pompeii. In the case of Scaurus the fish sauce had been prepared to his recipe, since this is explicitly indicated on the amphorae, as is the fact that Scaurus had also prepared it. (Etienne and Mayet, 1991: 192-194) His house and mosaics showing his amphorae with the inscriptions, have been found at Pompeii (*Regio* VII, *Insula Occidentalis* 12-15, Curtis 1991: Fig. 5, 7a, 7b). The place where the product can be bought, is also unambiguously indicated in the inscription: G(ari) F(los) Scombr(i) / Scauri(ana) / ex officina Agathopi (CIL IV 5690). In the case of Romulianus we have no such exact data. It is only probable that he sold his produce.

On the basis of the above examples we would like to return to the amphorae from Poetovio and Magdalensberg with the HISP inscriptions, and refer to the frequent occurrence of the Hispanus nomen and cognomen in Spain (Plinius minor III. 9: Fabius Hispanus; VI. 25 Hispanus; Mócsy et al. 1983: 145; Beltran Lloris, 1970: 621; Castillo, 1984: 316: Hispanus Silanus; Mariner Bigorra, 1973: 117). Another remarkable fact is of all three amphorae exactly definable Dressel 8 / Beltran I Spanish type of the one from Poetovio. It would thus seem that HISP signifies the name of the creator of the recipe and not, as had assumed earlier, the geographical origin of the recipe.

The third line on the amphora from Poetovio (Cat.No. 1) reads T(itus) Thorius, probably the name of a merchant (*negotiator*). The name Thorius is well known from inscriptions found in Italy, Gallia Narbonensis and Dalmatia (Mócsy *et al.* 1983: 288). The ancient Thorius family may have originated from Latium, or more exactly from Lavinium (Licordari 1992: 57; PWRE). Members of the family are also attested in other parts of Italy as well (PWRE; Alföldy, 1969:126). The grave-stone of a T. Thorius is known from Verona (CIL V 3775). Outside Italy a T. Thorius appeared in Hispania, as the leader of the legions fighting against Caesar (PWRE). The Thorius occurring in the amphora inscription may have belonged to the same family.

Dating

The Poetovio amphora was found in the flood plain of the river Drava by Z. Šubic in 1968 (Šubic 1970), it does not come from a datable archaeological context. The stratigraphic evidence, the samples from Magdalensberg can be dated to the age of Tiberius-Claudius. It is probable that the amphora from Poetovio can be dated to the same period. Even the source can be specified, since the examples arrived at the consumers via Aquileia.

Place of manufacture

Workshops for preparing fish sauce have been found on the Mediterranean coast of Spain, and on the shore of the Atlantic in Morocco, Spain and Portugal (Ponsich 1988; Peacock and Williams 1986: 35-39; Edmondson 1987). On petrological examination the Poetovio amphora and of the two samples from Magdalensberg the group bear great resemblance to the products of the workshop discovered at Carteia near Algeciras, published by Peacock (1974: 241). However, more feldspar was found in the Magdalensberg and Poetovio samples than in those from the Carteia workshop.

CATALOGUE

Poetovio

1. Complete (restored) Inv.no: 11385,
   titulus pictus in black ink: GF/HISP/T.THORII, The letters measure 9 -13 mm,
   yellow (10 YR 7/6),
   H=91cm, D=17.5cm, s.h.=2.6x5.1cm,
   Bezeczky, 1987: 66 No. 199 Fig. 9 Pl.10.
   Fig. 1. and 2.a

Magdalensberg

2. Neck fragment, Inv.no: M80 SH/6,
   titulus pictus in black ink: GF/HISP, The letters measure 10-13 mm
   pale brown (10 YR 7/3)
   Fig. 2.b
3. Neck fragment, Inv.no: M 89 WR/1
   titulus pictitus in black ink: .../HISP/..., The letters measure 13 mm
   pale brown (10 YR 7/3)
   Fig. 2.c

** I would like to thank Zorka Šubic for the permission to work in Poetovio. I am grateful to Emilio Rodríguez Almeida for frequent counsel and Paul Arthur for correcting the English version.

REFERENCES

ALFÖLDY, G. (1969) "Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia" Heidelberg

BELTRAN LLORIS, M. (1970) "Las anforas Romanas en España", Zaragosa

BEZECZKY, T. (1987) "Roman amphorae from the Amber Route in Western Pannonia", BAR Int. Series, 386. Oxford

BOHN, O. (1926) "Pinselschriften auf Amphoren aus Augst und Windisch" Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde 28, 197- 212

CASTILO, C. (1984) "Conjuntos Provinciales y Locales en España", in Epigraphie Hispanique, Paris, 315-322

CURTIS, R. I. (1991) "Garum and salsamenta: production and commerce in materia medica", Leiden.

DESBAT et al. (1987) Desbat, A, Lequément. R, Liu. B. "Inscriptions Peintes sur Amphores: Lyon et Saint-Romain-en- Gal", Archaeonautica 7, 141-166.

EDMONDSON, J. C. (1987) "Two Industries in Roman Lusitania", BAR Int. Series, 362. Oxford.

ETIENNE, R. and Mayet, F. (1991) "Le *Garum á* la mode de Scaurus", Gerion 3, Alimenta, Estudios en homenaje al Dr. Michael Ponsich, 187-194

HEGER, N. (1986) "Frührömische Amphoren aus der Stadt Salzburg (Mozartplaz 4)", Bayerische Vorgeschichtsbltter 51, 131-161.

KÖRBER, K. (1909) "Die im Jahre 1908 gefundenen römischen und frühchristlichen Inschriften und Sculpturen. Mainzer Zeits. 4. 14-33.

LICORDARI, A. (1982) "Italia: Regio I (Latium)", Tituli 5, Atti del Colloquio Internazionale AIEGL su Epigrafia e Ordine Senatorio II, Roma. 9-57.

MAIER-MAIDL, V. (1992) "Stempel und Inschriften auf Amphoren vom Magdalensberg", Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 11, Klagenfurt.

MARINER BIGORRA, S., (1973) "Inscriptiones Romanas de Barcelona", Barcelona

MARTIN-KILCHER, S. (1990) "Fischsaucen und Fischkonserven aus dem römischen Gallien", Archäologie der Schweiz 13, 37-44.

MÓCSY, A., FELDMANN, R., MARTON, E. and SZILÁGYI, M. (1983) "Nomenclator: provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinae", Dissertationes Pannonicae III.1. Budapest.

PARKER, A. (1972) "Roman amphoras: A review article" The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration 1, 225-229.

PONSICH, M. (1988) "Aceite de oliva y salazones de pescado", Madrid.

PEACOCK, D.P.S. (1974) "Amphorae and the Baetican fish industry", Antiquarious Journal 52, 232-243.

PEACOCK, D.P.S. and Williams, D.F. (1986) "Amphora and the Roman economy" London.

Š(UBIC), Z. (1970) Varstvo spomenikov 13-14, 1968-69 [1970] 164.

ZEVI, F. (1966) "Appunti sulle anfore romane" Archeologica Classica 18 208-247.

APPENDIX

Petrological characteristics

The thin sections have been examined under the microscope***. Their matrix is compact and isotropic. The clasts show splintery fractures. Crushed rubble had obviously been added to the clay. According to their size the grains can be divided into two, 10-50 and 100-200 μm groups. The maximum size is 350 μm. As far as the inclusions are concerned, the quantity of quartz is considerable, but they also include feldspar (potash feldspar, plagioclase), biotite, muscovite, quartzite. Considering the origin the material can be indentified as granite, to which occasional (sample from Poetovio) mica slate components had been added. The amphibole may have originated from a magmatic stone. The X-ray diffraction analysis**** specified a well-fired (about 900 °C) fabric, in which quartz, pyroxene, plagioclase, potash feldspar and illite can be detected (the latter two were missing from sample Cat.No. 3 of Magdalensberg). In the Poetovio sample gehlenite also appeared. Trace elements of hematite occurr in every sample.

*** The Microscopic analysis have been carried out Gy. Szakmány from (Faculty of Science, Eötvös University, Budapest)

**** The X-ray diffraction analyses are by T. Weiszburg from (Faculty of Science, Eötvös University, Budapest)

GARI FLOS HISPANICI*

Povzetek

Med najbolj priljubljenimi jedmi Rimljanov so bile ribje omake, ki so jih glede na vrsto poimenovali *garum, muria, liquamen* ali *hallex*. Čeprav je število amfor, ki so vsebovale ribjo omako, sorazmerno majhno v primerjavi s številom najdenih amfor, nam ob podrobnejši analizi vendarle posredujejo pomembne podatke. Med drugimi *tituli picti* vsebujejo sporočilo, čigav in kateri recept so uporabili za omako. Zanimi-

va bi bila ponovna analiza kratice *HISP* na amfori, še posebej zaradi novejših interpretacij ter povečanega števila najdb.

V območju Petovione so odkrili popolnoma ohranjeno amforo (**sl. 1**), ki ima na vratu naslednji tituli picti: *G(ari) F(los)/Hisp(anici)/T(iti) Thorii.* (Kat. št. 1, **sl. 2a**). Poznana je prva vrstica takih napisov (Dressel *CIL* XV/2. 4689 itd.; Zevi, 1966: 232; zadnji Curtis 1991: 161) "cvet garauma" naj bi se nanašal na tekočino, ki so jo pri obdelavi odtočili kot prvo.

Nekoliko težavnejše je podajanje druge vrstice besedila. Do sedaj smo kratico *HISP* poznali le iz Augsta (*Augsta Raurica*) (Bohn, 1926: 202 št. 2, 203 št. 4) in iz Petovione (Bezeczky, 1987: 22-23, Pl 10). Nedavno so pri izkopavanjih pomembnega trgovskega naselja v Noriku na Magdalenski gori/Magdalensberg, odkrili dva dela vratu s podobnimi tituli picti v črni barvi:

1) *G(ari)F(los)/His[p](anici) (Kat. št. 2, sl. 2b)* 2) .../*Hisp*/... *(Kat. št. 3, sl. 2c)*

O pomenu kratice *HISP* je bila podanih več različnih domnev. V zvezi z napisi najdenimi v Augstu (*Augsta Raurica*), je Bohm domneval, da gre za *garum*, pripravljen po receptu iz Španije. Prav tako meni Zevi (1966: 232). Martin-Kilcher (1990: 39) je prepričan, da gre za poreklo garuma. Ob objavi najdb z jantarne ceste smo se strinjali z interpretacijo Bohna iz Zevija. Pred ponovno ocenitvijo napisov je potrebno pregledati več iz Španije izhajajočih amfor za ribje omake, vključno z napisi na njih.

Tudi naslednji napisi vsebujejo imena, ki sledijo besedam *garum, liquamen* ali *hallex:*

LIQ(uamen)/APIC(ianum)/G(ai) RVFI (Desbat et al. 1987, 154-156)

HAL(lex)/HERC(u)LAN[e(n)sis] ali *HERCLAN(ensis))* (*CIL* IV 5720)

G(ari) Flo[s] / LICINIO[r(um)] /L. TER(enti) SEVERI (*CIL* XV/2 4689-4690)

G(ari) F(los)/LUCR(etiani)/C.C() (*CIL* XV/2 4691)

GAR(um)/POMPEIAN(um) (*CIL* XV/2 4686)

G(ari) F(los)/PUTEOLANI (*CIL* XV/2 4687, 4688)

Imena *Apicius, Licinius* in *Lucretius, Herculanus,* in *Puteolanus* so dobro znana poimenovanja in lahko jih najdemo tudi v španskih napisih; možno je, da tudi ti nakazujejo lastnike recepta.

V podobni zvezi se pogosto pojavljata še dve drugi imeni:

G(ari) F(los) SCOMBR(i)/SCAVERI/ex OFFICINA SCAVR(ina) (*CIL* IV 2575-76, 5682-82, 5686-88, 5690-94, 6921, 9400-06, vsi navedeni po Curtisu 1991: 167-169)

G(ari) F(los) SCOMBR(i)/ROMULIANUM (bolje *Romuliana*) (*CIL* IV 5681, 10276, 10277-10277a).

Obe imeni se pojavljata na amforah tipa Pompeii VI in sta bili najdeni v Pompejih. V primeru Scaura zlahka potrdimo, da so ribje omake pripravljali po njegovem receptu, kot je tudi izrecno navedeno na amforah, podobno kot dejstvo, da jih je sam tudi pripravljal.

Njegovo hišo z mozaiki, ki dejansko prikazujejo njegove amfore z napisi, so odkrili v Pompejih (Region VII, Insula Occidentalis 12-15, Curtis 1991; Fig 5, 7a, 7b). Tudi mesto, kjer je bilo izdelek mogoče kupiti, je v napisu jasno navedeno: *G(ari) F(los) SCAMBR(i)SCAVRI/EX OFFICINA AGATHOPI* (*CIL* IV 5690). V primeru Romuliana tako natančnih podatkov nimamo, obstaja le verjetnost, da je prodajal njegovo proizvodnjo.

Po zgoraj navedenih primerih bi se vrnili k amforam iz Petovione in Magdalenske gore/Magdalensberg, z napisi *HISP*, ob čemer lahko navedemo, da se *Hispanus* kot nomen in cognomen pogosto javlja v Španiji (Mocsy et al. 1983: 145) Draugo pomembno dejstvo je, da je moč vse tri amfore točno določiti kot amfore španskega tipa Dressel 8/Beltran I, enako kot amforo in Petovione. Tako je verjetno, da napis *HISP* (naziv) označuje ime ustvarjalca recepta in ne, kot so domnevali poprej, geografsekga porekla recepta.

Tretja vrstica na amfori iz Petovione (Kat. št. 1) se glasi: *T(itus) Thorius,* kar je verjetno ime trgovca (posrednika).

Po stratigrafskih analizah so vzorci z Magdalenske gore/Magdalensberg lahko datirani v tiberijsko-klavdijsko obdobje, kamor je verjetno datirati tudi amforo iz Petovione.

Delavnica za pripravo ribjih omak so odkrili ob Sredozemski obali Španije ter na Atlantski obali v Maroku, Španiji in Portugalski (Ponsich 1988; Peacock in Williams 1986: 35-39; Edmondson 1987). Na osnovi petroloških analiz petovionske amfore ter obeh primerkov iz Magdalenske gore/Magdalensberg lahko ugotovimo, da je celotna skupina po izdelavi sodeč iz delavnice, ki je bila odkrita v kraju *Carteria* pri mestu Algeciras in jo je objavil Peacock (1974: 241).

* Hispanici ali Hispani? Razlogi za možno izbiro.

Dr. Tams Bezeczky
Hungarian National Museum
Budapest
Hungary

Fig. 1: Amphora from Poetovio (No. 1)
Sl. 1: Amfora iz Petovione (kat. št. 1)

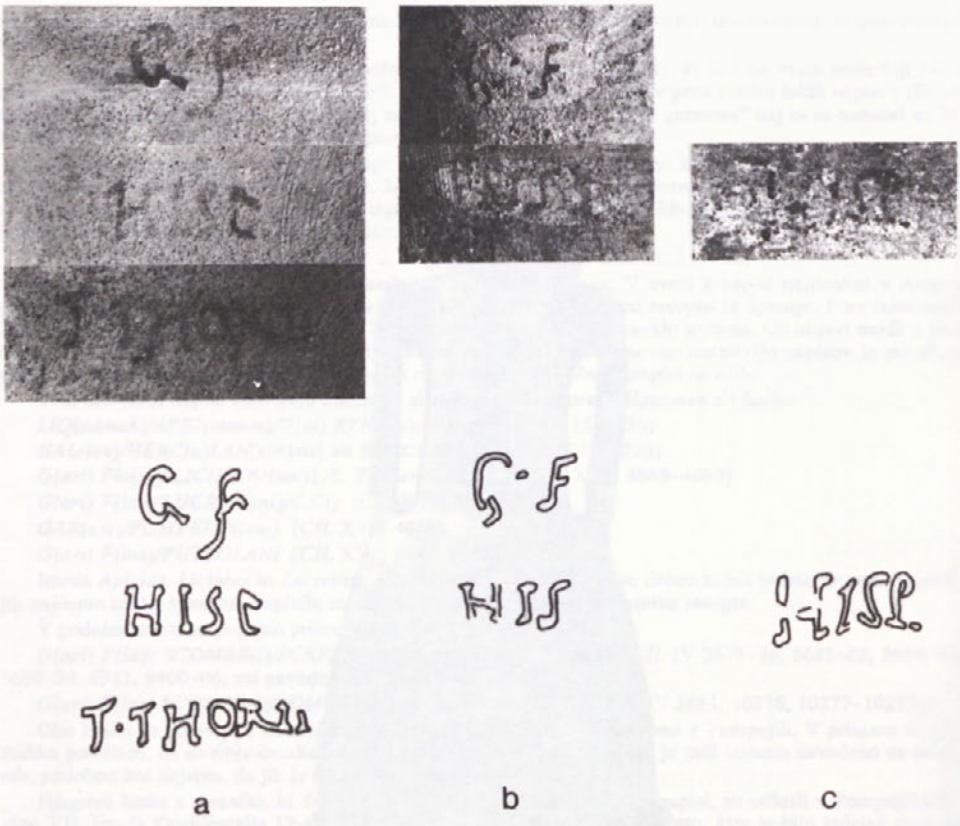
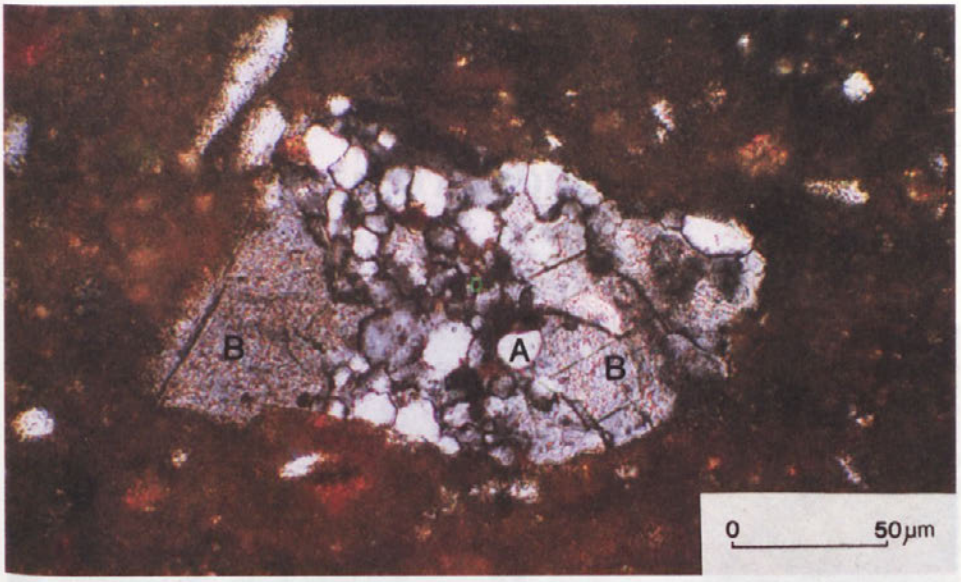

Fig. 2: Amphorae tituli picti a) from Poetovio No. 1 and b) Cat.No. 2 and c) Cat. No. 3 from Magdalensberg.

Sl. 2: *Tituli picti* z amfor a) s Petovione kat. št. 1 in b) kat. št. 2 in c) kat. št. 3 z Magdalenske gore.

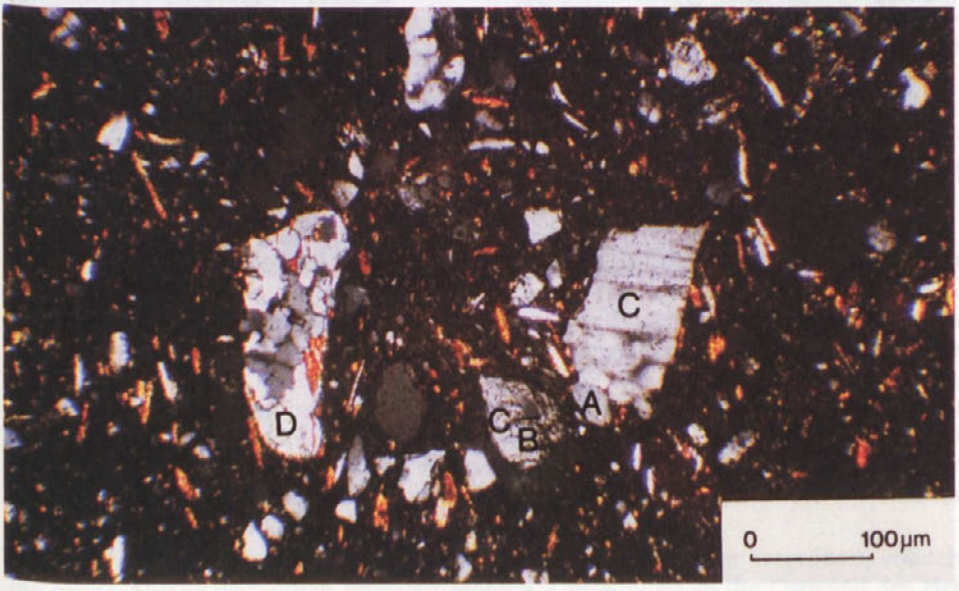

Fig. 3a, b, (c): Photomicrograph (Cat. No. 1-2-3), showing grains of quartz (A), potash feldspar (B), plagioclase (C) and mica shist (D). Crossed polars. (Photo by S. Józsa)

Sl. 3a, b, (c): Fotomikrograf (kat. št. 1-2-3) s fragmenti zrnc kremena (A), kalij karbonatnega živca (ortoklas) (B), plagioklasa (C) in sljudnega skriljevca (D). (Foto: S. Józsa).

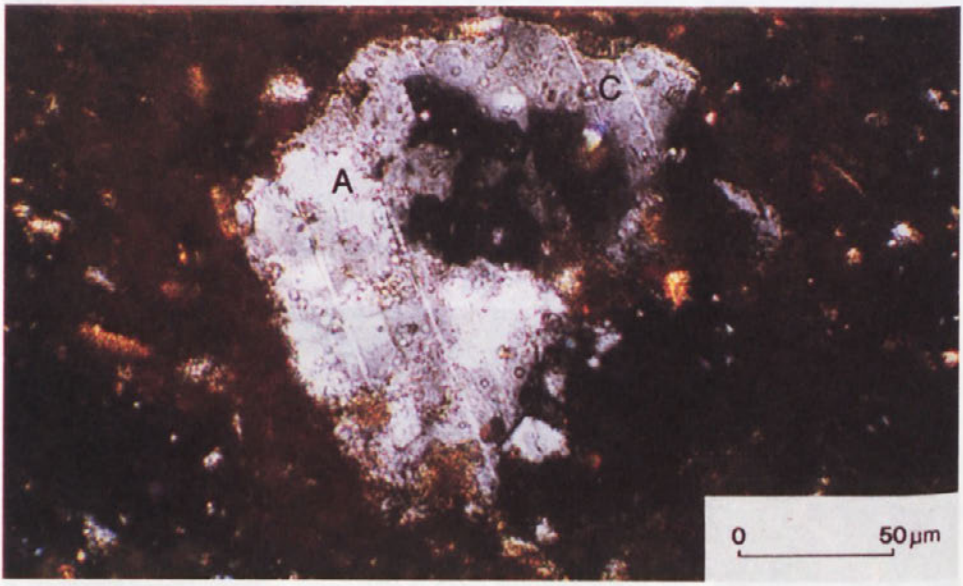

Fig. 3c
Sl. 3c

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 251-262.

MAGNA MATER ODER NUTRIX ?

ERNA DIEZ

Der wohl eindrucksvollste Zeuge der großen Verdienste des Pettauer Musealvereins ist das sog. III. Mithräum am Ober-Rann/Zg. Breg am rechten Ufer der Drau, im südlichen Stadtteil des römischen Poetovio.[1] Auf der von Maribor/Marburg in das heutige Ptuj führenden Hauptstraße erblickt man kurz vor der Draubrücke an der linken Seite in geringer Entfernung den mit einer vierpfeilerigen Vorhalle versehenen Bau, dessen Giebel in monumentalen Buchstaben die Weihung *DEO SOLI / INVICTO MITHRAE* trägt. Die lateinische Inschrift auf der über dem Eingang angebrachten Tafel verkündet, daß die *Societas Antiquariae Poetov(ionensis)* das *Spelaeum* des unbesiegten Mithras im Jahr 1913 ans Licht gebracht und im folgenden Jahr durch einen mit zahlreichen Spenden errichteten Schutzbau vor weiterem Verfall bewahrt hat.

Im Mai 1913 entdeckte V. Skrabar das neue, — nach den beiden in Unter-Haidin/Sp. Hajdina 1898/99 und 1900/01 freigelegten[2] — dritte poetovionenser Mithräum und veranlaßte eine Grabung des Musealvereins. Sie stand unter der Leitung des vom Österreichischen Archäologischen Institut entstandten Adjunkten M. Abramić.[3]

Bei den Grabungen ließen sich mindestens zwei oder sogar mehrere Bauperioden unterscheiden.[4] Die Zeit der letzten ergibt sich, auf ein Jahrzehnt genau, aus Weihinschriften.[5] Genannt sei hier im besonderen die mit mithrischen Bildszenen und Dolch, Köcher und Bogen des Gottes geschmückte Ara,[6] geweiht von einem *vir egregius* für das Wohl des Kaisers Gallienus (Alleinherrscher 259-268). Die nur wenig beschädigten Weihealtäre konnten im Mittelschiff wiederaufgestellt werden. Kaum Bruchstücke — zwei größere[7] — sind vom zentralen Kultbild verblieben. Um eine Vorstellung von seinem Aussehen zu vermitteln und von dem Eindruck, den es im Spelaeum bot, wurde über dem altarähnlichen Aufbau an der Stirnwand eine gemalte Kopie des berühmten Kultreliefs aus dem Limeskastell Osterburken[8] angebracht.

In der gallienischen Bauperiode war nicht nur der Kultraum vergrößert, sondern die ganze Anlage wesentlich erweitert worden. Unmittelbar an die Ostwand des Heiligtums wurde ein 11 m x 6 m großer Raum angebaut,[9] in dem — außer zwei Säulenbasen[10] — einer der wichtigsten Funde überhaupt zutagetrat: Eine lebensgroße weibliche Büste.[11] Der Raum wie auch die anderen Zubauten wurden zugeschüttet, das Mithräum allein überdacht. Im Schutzbau fanden auch Fundstücke von auswärts, wie u.a. die aus dem kleinen Mithräum bei Modritsch /Modrič am Bachern/ Pohorje,[12] Aufnahme, vorerst aber natürlich die aus der nächsten Nähe. Auf einem Wandbrett an

der westlichen Langseite wurde das Votivrelief an die Nutrices aufgestellt, das westlich des Mithräums zum Vorschein gekommen ist.[13] Und an der östlichen Langseite steht auf einem von den Säulenbasen flankierten 1 m hohen Postament die weibliche Büste (**Abb. 1–2**).[14]

Abb. 1 Weibliche Marmorbüste (Nutrix ?). III. Mithräum.
Sl. 1. Žensko doprsje (Nutrix ?), pohorski marmor, danes v III. mitreju.

Die aus mittelkörnigem Bacherer Marmor gefertigte Büste von natürlicher Größe (H = 0,56.5 m, Br = 0,44 m, D = 0,27 m) ist relativ gut erhalten. Die Nase ist freilich bis auf den Flügelumriß weggebrochen und die Bruchfläche verrieben, Lippen und Kinn sind bestoßen, eine leichte Stoßspur auch auf der rechten Wange.

Abb. 2 Weibliche Marmorbüste (Nutrix ?), Profilansicht. III. Mithräum.
Sl. 2. Žensko doprsje s profila (Nutrix ?), pohorski marmor, danes v III. mitreju.

Dargestellt ist eine junge Frau mit zartgeschwellten Wangen, voller Kinnpartie und einem weichen Mund mit geschwungenen Lippen. Das Gesicht ist glatt, klar und unbewegt. In den mandelförmigen großen Augen sind die Tränenkarunkeln angegeben, die Augäpfel aber ohne Gravierung. Fast metallisch scharf konturiert sind die Lider, die Brauen fein gewölbt. Die Stirn wird bogenförmig von kurzen Löckchen gesäumt, die von den Schläfen an in dichte Wellensträhne übergehen. Gleichmäßig länger werdend bedecken sie zur Hälfte die Ohrmuscheln und reichen auf die Schultern herab. Vor den Ohren je eine offene Hängelocke. Hinten fallen die in der Mitte gescheitelten Haare gelöst in den Nacken.

Was die junge Frau auf dem Kopf trägt, beschreibt Abramić als "eine wulstartige dicke Binde mit umwundener Tänie und einem Edelstein über der Stirne".[15] Eingehende Betrachtung und Abtasten der Oberfläche läßt jedoch erkennen, daß es viel eher ein tänienumwundener Kranz ist. An manchen Stellen, z.B. an der linken Seite nach vorn zu, sind sogar noch mehr oder minder deutlich lanzettförmige Blattumrisse auszunehmen. Zwischen dem Kranz und dem Stirnhaar ist eine schmale Rille. Das Zierstück über der Stirnmitte in Form einer Rosette ist empfindlich bestoßen, seine genauere Beschaffenheit bleibt ungewiß. Die Seitenansicht zeigt, daß es der Kranzrundung angepaßt ist. Für einen Edelstein ist es jedenfalls zu groß.

Das an der linken Schulter mit einer Scheibenfibel gehaltene, auf der rechten in einem schmalen Streifen aufliegende ärmellose Gewand ist eigentümlicherweise nur lose umgelegt, die Arme sind nicht durchgestreckt, allein die Armkugeln treten frei hervor. Vorn ist das Gewand in markanten, aber doch schematischen Faltenzügen gegliedert; die Rückseite ist ohne Gewandangabe. Die Büste war auf reine Vorderansicht berechnet.

Bei ihrer Auffindung schon wollte man in dieser Büste eine Gottheit, und zwar Magna Mater, erkennen und in dem Raum, in dem sie aufgedeckt wurde, folglich ein Heiligtum der phrygisch-lydischen Muttergöttin.[16] Die bis heute geltende These wurde allerdings stets mit einem gewissen Vorbehalt ("anscheinend", "wohl", "wahrscheinlich", "höchstwahrscheinlich") geäußert. Fundort und Aussehen der Büste empfehlen die Deutung auf Magna Mater, heißt es bei Abramić;[17] bei Vermaseren aber: "Its is practically certain, that on its (sc. the Mithraeum's) east side there was a sanctuary of the Magna Mater (the bust and the head of a large statue of Cybele are preserved)".[18]

Überraschend die Bestimmtheit, mit welcher der hervorragende Kenner des Mithras- wie auch des Kybelekultes die Büste als Kybele deklariert. Paßt doch schon das "Aussehen", die ganze Aufmachung, nicht zu dieser Göttin, deren "usual dress" nach Vermaserens eigener Feststellung stets aus drei Teilen besteht: Polos, Chiton, Himation.[19] Im Westen, in Rom-Latium, Italien und anderen Provinzen, trägt Magna Mater statt Polos oder Modius vornehmlich eine Mauerkrone,[20] die ihr als Stadtbeschirmerin zukommt. Nichts davon bei der poetovionenser Büste, und wie ihr das ärmellose Gewand umgelegt ist, dafür gibt es m.W. auch sonst keine Parallele.

Die lebensgroße Frauenbüste war zweifellos das Kultbild des Sacellums, in dem sie gefunden wurde. Es ist jedoch schwer vorstellbar, daß die Große Göttermutter nur in Büstenform und in völlig unkonventioneller Art dargestellt gewesen wäre. Wird sie doch selbst auf kleinen Votivtäfelchen in ganzer Figur wiedergegeben, mit vereinzelten Ausnahmen auf einem Thron mit hoher Rückenlehne in streng frontaler Haltung sitzend, bekleidet mit Polos oder Modius, knapp unter der Brust gegürtetem, selten

ärmellosem Chiton und einem Mantel, der vom Rücken um die rechte Hüfte geschlungen, auf dem Schoß aufliegt, wobei ein Zipfel zwischen den Beinen oder entlang des linken Unterschenkels bis auf die Fußbank herabfällt, der andere über der linken Schulter nach vorn hängt. Opferschale und Tympanon sind die Attribute der Kybele; ihr ständiges Begleittier der Löwe, der in ihrem Schoß liegt oder neben dem Thron sitzt, manchmal gegenständig ein zweiter.[21]

Dieses stereotype Erscheinungsbild der Göttin bietet auch die poetovionenser Kybele-Statue, die im Tempelbezirk von Unter-Haidin/Sp. Hajdina ans Licht getreten ist und im Landesmuseum Joanneum in Graz aufbewahrt wird.[22] Der Kopf der annähernd zweidrittellebensgroßen Marmorfigur ist leider weggebrochen, die gewellten halblangen Haare sind nach vorn über die Schultern gebreitet, der gegürtete, feingefältelte Ärmelchiton ist durchscheinend, der faltenreiche Mantel kunstvoll drapiert, an den Füßen Sandalen. Hände und Unterarme sind zerstört, stark fragmentiert die auf den Seitenpostamenten des Thrones gelagerten Löwen. Die Statue war ein Einzelfund.[23] Wo das Sacellum der Göttin lag, ist nicht bekannt, jedenfalls nicht nächst der ergrabenen Mithräen I und II.

Es stellt sich die grundsätzliche Frage, ob der im Osten an des Spelaeum des sog. III. Mithräums angebaute Raum wirklich als Kultstätte für Kybele bestimmt war, oder nur die dort gefundene Büste einer weiblichen Gottheit, die man nicht anders zu benennen wußte, die Archäologen zu dieser Annahme geführt hat. Die Erneuerung und Erweiterung des Mithrasheiligtums am Ober-Rann/Zg. Breg geht auf Angehörige zweier unter einem gemeinsamen Kommando stehender Legionen zurück.[24] Es fällt schwer zu glauben, gerade das Militär hätte Wand an Wand an das Heiligtum des Gottes einen fast gleichgroßen Raum[25] für den Kybelekult eingerichtet, in die Mithräumsanlage eingebunden. Zu groß, zu tief sind die Gegensätze der beiden orientalischen Mysterienkulte: Straff organisiert der Kult des Deus invictus, der von seinen Anhängern strenge Zucht und soldatische Tugenden verlangt — in ekstatisch-orgiastischen Feiern huldigt das Gefolge der Kybele seiner Göttin.

Kaum zustimmen wird man auch der Meinung, in unmittelbarer Nähe der Mithräen wären Heiligtümer der Kybele für die aus der Mithrasgemeinschaft ausgeschlossenen Frauen erbaut worden.[26] Die mächtige kleinasiatische Frauengottheit ist die Große Mutter, Magna Mater schlechtin, Mutter der Götter, ja Allmutter, nicht aber die mild-freundliche mütterliche Göttin, an die sich Frauen und Mütter mit ihren Anliegen wenden konnten.

Römiche Gottheiten waren in die Gedankenwelt der Mysterien des Welterlösers und Kosmokrators Mithras aufgenommen und einbezogen. Auf dem Osterburkener Kultrelief sind in einem kleinen Bildfeld über der Stiertötung die 12 Götter und Göttinnen der römischen Göttergemeinschaft versammelt, der thronende Jupiter in der Mitte.[27] In den Heiligtümern des Mithras standen Weih- und Votivdenkmäler für andere, vornehmlich römische Gottheiten, männliche wie weibliche (Hercules, Merkur, Jupiter, Minerva, Fortuna u.a.), zu denen in den Provinzen, vor allem in den Grenzgebieten, provinziale, einheimische, lokale Gottheiten hinzukamen.

Einige Beispiele vom Obergermanischen Limes seien hier angeführt:

Im Mithräum I der im Gebiet der römischen Stadt Nida (heute Heddernheim-Frankfurt) aufgedeckten vier Mithrasheiligtümer kam ein Reliefbild der keltischen Schutzgöttin der Pferde und Schirmherrin der Reiter *Epona* zutage.[28] Ein dem Dreiverein von Muttergöttinnen, den *Matrones*, geweihter Altar, deren Kult nach Aussage unzäh-

liger Bildzeugen[29] im ganzen keltischen Bereich, vor allem in Ober- und Niedergermanien außerordentlich beliebt war, stand im Mithräum von Friedberg (Taunum).[30] Ebendort auch eine Votivara an die *Deae Quadrubiae*,[31] die provinzialen Göttinnen der Kreuzwege (Biviae, Triviae, Quadriviae), die wiederum hauptsächlich in beiden Germanien von Soldaten und Reisenden angerufen wurden.[32]

Im Mithräum zu Dieburg (Kreis Darmstadt-Dieburg),[33] dessen drehbares Kultbild auf der Rückseite in figurenreicher Komposition die Phaeton-Sage zeigt,[34] fand sich nebst einigen Statuen (Hercules, Merkur, Genien u.a.)[35] und einer Anzahl meist empfindlich fragmentierter Votivtafeln mit römischen Göttergestalten auch das geringe Bruchstück eines Epona-Reliefs sowie die recht guterhaltene, in hohem Relief gearbeitete Darstellung einer "Muttergottheit mit Kind":[36] Eine Frau in langem Chiton und um die Hüfte geschlungenem Umhang, im aufgenommenen Haar ein Diadem (?), sitzt auf einer Thronbank mit hoher, oben geschwungener Rückenlehne; auf ihrem Schoß ein Wickelkind, das an ihrer linken Brust trinkt. Ein den Nutrices-Darstellungen in Poetovio auffällig ähnliches Bild! An der rechten Seite der Stillenden steht allerdings kein Altar, der auf den poetovionenser Reliefbildern als Zeichen ihrer kultischen Verehrung nur selten fehlt, selbst dann nicht, wenn die Nutrix allein dargestellt ist.[37] In den mehrfigurigen Szenen hält eine Frau ihr Kind über dem Altar der Nutrix entgegen oder bringt auf ihm ein Opfer dar. Und eine ebensolche Opfernde ist auch auf einem Dieburger Relieffragment (Inv. Nr. 215/52) wiedergegeben:[38] Vom linken Bildrand ist eine langbekleidete Frau an den Altar herangetreten; mit vorgestrecktem rechten Arm scheint sie eine Spende, die sie dem mit angehobenem linken Unterarm gehaltenen Behälter entnommen hat, über den Altar zu streuen. Die Gestalt, der das Opfer dargebracht wird, ist zur Gänze weggebrochen. Thema, Motiv und Darstellung stimmen aber auch im Detail, bis zur Form des Altars mit zweistufigem Sockel und ausladendem Gesims, so weitgehend mit Nutrices-Reliefs in Poetovio überein,[39] daß mit aller erreichbaren Sicherheit angenommen werden darf, auch auf dem Dieburger Fragment habe das Opfer einer thronenden Frauengöttin mit Kind gegolten. Offenbar gehen die Bildszenen hier wie dort letztlich auf die gleiche Vorlage zurück. Ein kleines, aber doch bemerkenswertes Beispiel mehr für die sog. Typenwanderung, — die Entfernung Ptuj-Dieburg beträgt immerhin ca. 650 km Luftlinie. Ob die auf den Dieburger Votivtafeln dargestellten Göttinnen mit Kleinkind einer bestimmten Gottheit angeglichen waren und mit welchem Namen sie angerufen wurden, wissen wir mangels einer Inschrift nicht.

Lokalgottheiten im eingentlichen Sinn sind die Nutrices von Poetovio,[40] denn ihr Kult erscheint allein auf das Gebiet der oberpannonischen Stadt an der Drau beschränkt. Die überaus große Popularität dieser "Göttlichen Ammen" erweisen Inschriftsteine,[41] ein Statuettchen, vor allem aber die vielen auf uns gekommenen Reliefbilder, von denen etwa 20 verhältnismäßig gut erhalten, wenig beschädigt und fragmentiert sind,[42] und beinahe die doppelte Anzahl teils größerer, teils geringfügiger Bruchstücke.[43]

Die Nutrices stellte man sich offenkundig in unbestimmter Zahl vor. In den Inschriften werden sie stets in der Mehrzahl und mit dem Beinamen *Augustae* genannt, einmal zusätzlich *Deae*.[44] Dargestellt wurde jedoch nur eine als Nutrix gekennzeichnete Frau, — auf einem einzigen Relief sind es zwei.[45] Ein Dreiverein wie die *Matres* und *Matrones*, zu denen man sie in engeren Zusammenhang stellen wollte, sind die Nutrices von Poetovio nicht.[46] Zwei in den Bildszenen vor dem Altar der Nutrix auf-

tretende Frauen sind nicht eine zweite und dritte Nutrix, sondern eine Kindesmutter und die sie begleitende Gabenträgerin.[47]

Die Nutrices mit dem Kind im Arm sitzen auf einer Art Thron oder Lehnstuhl, aber auch auf anderen verschiedenartig geformten Stühlen. Ihre Tracht — nicht ganz einheitheitlich[48] — besteht aus einem langen, von Fibeln (Scheibenfibeln) gehaltenen ärmellosen Gewand und einem um Hüften und Unterkörper geschlungenen Umhang, der manchmal von rückwärts über den Kopf gezogen ist. Zum Stillen ist das Gewand von der linken Schulter gelöst oder nur zur Seite geschoben.[49] Die Kinder, steifgewickelte Säuglinge wie auch munter strampelnde nackte Kleinkinder, trinken ausnahmslos an der linken Brust. Das Gesicht der Nutrices ist meist bogenförmig gerahmt von Löckchen oder Wellen der dichten, in der Mitte gescheitelten Haare, die über die Ohren zurückgekämmt sind. Einmal trägt sie einen Polos.[50]

Männer treten nie vor den Nutrices auf. Vermutlich waren sie zum Kult nicht zugelassen. Die Dedikanten aber waren überwiegend Männer und zwar aus allen sozialen Schichten der Bevölkerung, vom Sklaven bis zu den höchsten Würdenträgern der Stadt. Seltener lösen beide Eltern das Gelübde für das Wohl ihrer Kinder und einmal nur scheint in der ersten Zeile einer verstümmelten Weihinschrift ein Frauenname, Aelia Vera, auf.[51]

Ein Heiligtum der Nutrices Augustae lag im Tempelbezirk von Unter-Haidin/Sp. Hajdina. Bei den vom Antikenkabinett des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum in Graz, unter der Oberleitung von W. Gurlitt durchgeführten Grabungen wurde es im Sommer 1895 teilweise aufgedeckt, freigelegt erst i.J. 1907 von F. Ferk.[52] Es war ein einfacher Kultraum eingentümlicher Form, trapezförmig,[53] der Eingang an der Ostseite, der Unterbau für das Kultbild an der Südwand. Mit den Abmessungen 11,30 m x 8 m ist der Raum wesentlich größer als das I. Mithräum (5,60 m x 5,57 m)[54] und in der Grundfläche dem II. Mithräum (13,40 m x 7,30 m)[55] beinahe gleich. Vor der SW-Ecke des Bauwerks,[56] das er allerdings eher für einen Profanbau (Zollverwaltung) hielt,[57] hatte Gurlitt die zahlreichen Bruchstücke von Nutricesreliefs ausgegraben, die mit wenigen Ausnahmen an das Joanneum nach Graz gelangten.[57]

Nutricesreliefs fanden sich aber auch im sog. II. Mithräum.[59] Drei Bildtafeln,[60] die — so Abramić[61] — nach der Zerstörung des Heiligtums der Göttinnen im Verlauf des 4. Jhs. hier als Werksteine, als Baumaterial für Reparaturen verwendet worden sind. Ausgrabungen hätten ergeben, daß damals einige Bauten, öffentliche wie private, mit dem Material aus nächstliegenden Gebäuden, sogar Heiligtümern, wie eben aus dem der Nutrices, ausgebessert wurden. Die Annahme einer solchen Verschleppung aus einem Sacellum in ein anderes, die Fragen nach der Chronologie der Zerstörungen im Bereich des Tempelbezirkes u.ä.m. aufwirft, ist m.E. kaum wahrscheinlich. Auskunft darüber, ob die Nutricesreliefs tatsächlich als Werksteine dienten, hätte möglicherweise die genaue Beachtung ihrer Fundstellen innerhalb des Mithräums geben können; ob diese bei Gurlitts Aufdeckung des arg zerstörten II. Mithräums i.J. 1900 überhaupt noch feststellbar waren?[62]

Könnte es nicht sein, daß die Nutricesreliefs nicht als Spolien in das Mithräum gelangt sind, sondern — wie die Altäre, Statuen, Statuetten und Reliefs römischer und einheimischer Gottheiten, auch einer unseren Nutrices entsprechenden Göttlichen Amme, in die Mithräen am Obergermanischen Limes — als Weihungen? Eine Frage, die überdacht weden sollte. Fand sich doch auch ein Reliefbild Jupiter-Hercules[63] im II. Mithräum.

Daß es am linken Ufer der Drau, auf dem Panoramaberg im nördlichen Stadtteil von Poetovio, auch ein den Nutrices geweihtes Heiligtum gab, darf als sicher gelten. Schon 1911 hatte Abramić[64] am Südosthang des Berges eine mehrräumige Gebäudeanlage aufgedeckt und Inschriften, Reliefs und Statuen verschiedener Gottheiten zutagegefördert, darunter eine kleine Nutrixstatuette.[65] 1983 aber wurde auf dem mittleren Teil des Panoramaberges ein spätantikes Skelettgrab freigelegt, das mit nicht weniger als sieben Nutricesreliefs abgedeckt und eingefaßt war.[66] Das Sacellum, aus dem sie als willkommenes Steinmaterial herbeigeschafft worden waren, ist nicht genau lokalisierbar, lag aber wahrscheinlich in geringer Entfernung.

Südwestlich des sog. III. Mithräums am Ober-Rann/Zg. Breg wurden i.J. 1911 bei Grabungen des Marburger Musealvereins zwei für eine spätantike Grabkammer wiederverwendete Nutricesreliefs gefunden und in das Museum nach Marburg/Maribor gebracht.[67] Und bei seiner Grabung im Westen und Süden des Mithräums fand W. Schmid 1914, im Jahr der Einweihung des Schutzbaues, in dem es auch aufgestellt ist, ein besonders repräsentatives Reliefbild,[68] das häufig abgebildet, zu den bekanntesten Nutricesdarstellungen gehört. Wohl aufgrund dieser drei guterhaltenen Reliefplatten vermutete Abramić ein Nutricesheiligtum in der Nähe des III. Mithräums.[69]

Ob das Heiligtum nicht sogar in allernächster Nähe war, nämlich in dem an die östliche Cellamauer des Mithräums angrenzenden Raum? Er galt als Metroon, weil man sich in der dort gefundenen großen weiblichen Büste keine andere Göttin als Magna Mater vorstellen konnte; aber, um es nochmals zu betonen, nach Gewand und Aufmachung ist sie es nicht, eine Beziehung ihrer kultischen Verehrung zu der des Mithras läßt sich nicht erkennen und ganz gewiß ist sie nicht die Göttliche Amme für die Menschenkinder.

Die Kinder von Poetovio aber haben ihre eigenen Nutrices Augustae! Göttliche Ammen, nicht unbedingt in der eigentlichen Bedeutung ihres Namens. In den Darstellungen bieten sie den Kindern die Brust, lassen sie trinken oder halten die Säuglinge, ohne sie zu stillen, auf dem Schoß und in den Armen. Und auch in den kunstlosen Bildern kommt es zum Ausdruck, daß die Nutrices die Kinder hegen, pflegen und behüten. Deshalb kommen die Mütter zu ihnen und führen ihre dem Säuglingsalter bereites entwachsenen Kinder vor, dankbar für deren prächtiges Gedeihen, oder sie erbitten Gesundheit für ein kränkliches.[70] Auf dem Altar der Nutrices bringen die Mütter Opfer dar für das Wohl ihrer Kinder — namens der Väter, wie aus den Weihinschriften hervorgeht.

Begleitet werden die Frauen in der Regel von einer Dienerin, die zuweilen auch ohne die Herrin auftritt.[71] Sie bringt Gaben herbei, vornehmlich Kuchen und Früchte, die sie in flachen Körben oder Schüsseln auf dem Kopf trägt. Wenn sie nicht mit beiden Händen hinaufgreift, ist eine Hand gesenkt und hält einen unten profilierten, oben halbkugelig abgeschlossenen zylindrischen Gegenstand am Henkel. Ein ebensolcher steht, als ob sie ihn gerade abgestellt hätte, einmal neben ihr auf dem Boden.[72] Ein Gefäß oder Gerät, das Gurlitt für einen tragbaren Räucheraltar hielt, Wigand hingegen für einen bäuerlichen Hauskorb.[73] Nach der sehr eingehenden Wiedergabe auf einem Fragment aus Unter-Haidin/Sp. Hajdina im Landesmuseum Joanneum in Graz,[74] dessen unbeschädigte Oberfläche jedes Detail augenfällig macht, ist es jedoch eine Laterne. Auch auf anderen Reliefs ist die Laterne in der gesenkten Rechten der Dienerinnen mehr oder eher weniger eindeutig erkennbar.[75] Warum aber führen einige der Gabenbringerinnen eine Laterne mit sich? Ein zusätzliches Weihgeschenk

war sie wohl nicht! Möglicherweise fanden die Begehungen abends oder in einer Art Speläum statt. Wesen und Wirken der Nutrices erscheinen durch die Reliefs veranschaulicht, aber manche Frage muß offen bleiben.

Zurück zu dem Kultbild einer Göttin aus dem an das III. Mithräum angeschlossenen Raum,[76] von dem wir ausgegangen waren. Könnte es nicht Nutrix Augusta darstellen? Ein Säugling ist der Büste natürlich nicht beigegeben und das an der linken Schulter mit einer Scheibenfibel genestelte ärmellose Gewand ist kein ausreichendes Kriterium. Aber welche andere Göttin könnte eher gemeint sein, als die hier in Poetovio und allein in dieser Stadt heimische Nutrix, deren ganz außerordentliche Volkstümlichkeit und Beliebtheit die vielen überlieferten Weihreliefs eindringlich vor Augen führen. Keine Lokalgottheit einer anderen Stadt kann sich an Zahl der Ehrungen mit ihr messen!. Den Angehörigen der Mithrasgemeinde, die, wie die Stifter der Weihungen an die Nutrices, aus verschiedenen Ständen der Bevölkerung stammen, war der Nutriceskult sicher nicht fremd; auch sie hatten Kinder, die sie, wie ihre Frauen, der göttlichen Obhut empfehlen wollten.

Für das jetzt im Schutzbau des III. Mithräums verwahrte Götterbild sei hiemit die Deutung auf NUTRIX AUGUSTA DEA vorgeschlagen. Die lebengroße Marmorbüste verdient auch als Schöpfung der poetovionenser Bildhauerkunst im 3. Viertel des 3. Jhs. mehr Beachtung als ihr bisher zuteilgeworden ist. Sie ist eine gute Arbeit des gallienischen Klassizismus und die besterhaltene der leider so wenigen auf uns gekommenen großformatigen Rundskulpturen von Poetovio.

ANMERKUNGEN:

[1] M. Abramić, *Poetovio. Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt* (1925), 172-193, Grundriß: Abb. 122.

[2] Abramić a.O. 162-171 und 63-73.

[3] s. auch zum Folgenden den auf den Mitteilungen von Abramić beruhenden Bericht von E. Reisch, *ÖJh* XVI/1913 *Beibl.* 100-105, Abb. 29: Lageplan.

[4] Abramić a.O. 173: zwei, ebenso M. J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae* (CIMRM) II. (1960) 193. Mehrere Bauperioden: J. Klemenc u.B. Saria, *Archaeologische Karte von Jugoslavien: Blatt Ptuj* (1936) 52; V. Hoffiller-B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien (AIJ)* I. (1938; Nachdruck 1970) 144.

[5] Abramić a.O. Nr. 241-245, Abb. 125-128; *AIJ* nr. 313-317; Vermaseren a.O. Mon. 1584/85, 1589/90, 1591/92, 1593/94, 1595/96.

[6] Abramić a.O. Nr. 241, Abb. 125; *AIJ* Nr. 313; Vermaseren a.O. Mon. 1584/85, figs. 402-404.

[7] Abramić a.O. Nr. 239 u. 240, Abb. 124; Vermaseren a.O. *Mon.* 1579, fig. 400.

[8] Es war schon ein halbes Jahrhundert vor dem III. Mithräum in Poetovio aufgedeckt worden. Aufbewahrt wird es im Badischen Landesmuseum Karlsruhe. — Vermaseren a.O. Mon. 1292, figs. 340-342. — E. Schwertheim, Mithras. Seine Denkmäler und sein Kult. *Antike Welt* 10/1979. *Sondernummer.* Abb. 10 und 61-68. (Auf dem großen Plan /Abb. 5/ mit den "wichtigen" Fundorten des Mithraskultes vermißt man Poetovio).

[9] Maßangaben bei Reisch a.O. 104.

[10] Abramić a.O. 190. Quadratische Plinthe (0.40 m), wulstiger Torus, H = 0.31 bzw. 0.35 m, oben Dübelloch.

[11] Abramić a.O. 190, Nr. 252, Abb. 131. — A. Schober, *Die Römerzeit in Österreich und in den angrenzenden Gebieten von Slowenien* (1955),[2] 145, Taf. XXXVI. Abb. 88.

[12] V. Skrabar in: *Strena Buliciana* (1924) 151-160; Abramić a.O. 193, Nr. 267; *AIJ* Nr. 90, 92-96, 98-99; Vermaseren a.O. (unter "Pannonia") Mon. 1619-1634.

[13] Abramić a.O. Nr. 253, Abb. 132; *AIJ* Nr. 325, gefunden im Juli 1914.

[14] Photos: Österr. Archäologisches Institut, Wien. — Über die wissenschaftliche Aufnahme der Denkmäler von Poetovio im Auftrag des ÖAI im Sommer 1943 und 1944 s. E. Diez, *Südost-Forschungen* XXII/1963, 3. f.

[15] A.O. 190. — Schober a.O. geht auf das, was die Frau auf dem Kopf hat, nicht ein.

[16] Reisch a.O. 104.

[17] A.O. 190.

[18] A.O. (s. Anm. 4) 192 f.

[19] *Corpus Cultus Cybelae Attidisque* (*CCCA*) VII (*EPRO* 50/7, 1977) und *CCCA* II (*EPRO* 50/2, 1982) passim.

[20] *CCCA* III (*EPRO* 50/3, 1977) und IV (*EPRO* 50/4, 1978) passim.

[21] Zahlreiche Beispiele in den Bänden des *CCCA*.

[22] Abramić a.O. 25, Abb. 5; W. Modrijan - E. Weber, *Die Römersteinsammlung im Eggenberger Schloßpark* (1981) 215-217 Nr. 62 (mit Abb.).

[23] Abramić a.O. 25.

[24] Leg. V Macedonica und leg. XIII Gemina. Ihr Kommandant, der *vir egregius Fl(avius) Aper* ist der Stifter der Ara für das Wohl des Kaisers Gallienus (s. Anm. 6). Abramić a.O. 184-186; *AIJ* 144 f.

[25] s. den Plan bei Abramić a.O. 173 Abb. 122 (übernommen in *AIJ* 145).

[26] Abramić a.O. 65 u. 33.

[27] *CIMRM* 118,1), Mon. 1292, fig. 340; Schwertheim a.O. Abb. 10.

[28] *CIMRM* Mon. 1094. Städtisches Museum Wiesbaden.

[29] *CIMRM* Mon. 1066. — Zu den Matronendarstellungen s. H. G. Horn in: Matronen und verwandte Gottheiten, *Beihefte d. BJb*, Bd. 44 (1987) 31-54; ebda.: G. Schauerte, 55-102. — Im *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (*LIMC*) wird der Artikel 'Matres, Matronae' erst in einem Supplementband erscheinen.

[30] *CIMRM* Mon. 1066.

[31] *CIMRM* Mon. 1067.

[32] Vgl. *RE* XXIV (1963) s.v. Quadruviae, 714-720 (F. M. Heichelheim).

[33] F. Behn, Das Mithrasheiligtum zu Dieburg, *Röm. Germ. Forsch.* I 1928. — Stadt und Kreismuseum Dieburg.

[34] Behn a.O. 16-22, Taf. II; *CIMRM* Mon. 1247/B, fig. 324; Schwertheim a.O. Abb. 58.

[35] Behn a.O. Nr. 5-13, Abb. 31-38. Die Merkur-Statue (Nr. 8, Abb. 33) ohne Kopf 1,04 m hoch. — Material der Dieburger Denkmäler ist der in der Umgebung anstehende rote oder gelbliche Sandstein.

[36] Behn a.O. 35, Nr. 14, Abb. 39; Vermaseren, *CIMRM* Mon. 1262, fig. 331: "Goddess sitting on a throne and nursing a child".

[37] *AIJ* Nr. 330.

[38] Nicht bei Behn. Die Kenntnis dieses Stükkes verdanke ich Frau Prof. Dr. E. Bleibtreu, Inv. Nr. und Maßangeben (H = 0,205 m, Br = 0,135 m unten, 0,06 m oben) der Freundlichkeit der Museumsleiterin, Frau M. Porzenheim M. A.

[39] Am meisten mit einem der Reliefs vom Panoramaberg, s. B. Jevremov, *Vodnik po Lapidariju* I., Pokrajinski muzej Ptuj, Zbirka vodniki (1988) 57 f., Nr. 29 (RL 976).

[40] W. Gurlitt, *Arch.-epigr. Mitt.* XIX (1896) 2-25; K. Wigand, *ÖJh* XVIII/1915, *Beibl.* 189-218; Abramić a.O. 31 f. u. Nr. 62, 75-77, 175, 221, 253; *AIJ* 154 u. Nr. 324-335; H. v. Petrikovits, *RE* XVII (1937) 1501 f.; I. Tušek, *Arh. vest.* 37/1986, 348-350; Jevremov a.O. 50-62, Nr. 22-33; E. Diez in *LIMC* VI/1992, 936-938.

[41] Wigand a.O. Nr. 15 a-e.

[42] Diez a.O.

[43] Gurlitt a.O. 2-11; Wigand a.O. Nr. 6 a-d; 9 a-b, 14 a-3; Abramić a.O. Nr. 87 u. a.

[44] Jevremov a.O. 61 f., Nr. 33 (RL 978).

[45] Jevremov a.O. 61, Nr. 32 (RL 972).

[46] So nachdrücklich schon Wigand (a.O. 217) entgegen Gurlitt (a.O. 13). Bei Abramić (a.O. 32, 78) und sogar noch bei Jevremov a.O. (passim) gelten die Nutrices wiederum als Dreiverein.

[47] Zuletzt Diez a.O. 938.

[48] Völlig andersartig und singulär ist das Gewand der Nutrix auf dem in Marburg/Maribor verwahrten Votivrelief (*AIJ* Nr. 330): hochgeschlossen, mit langen, weiten Ärmeln, über Kopf und Schultern liegt ein Tuch.

[49] *AIJ* Nr. 329; Jevremov a.O. 58 f., Nr. 30 (RL 974).

[50] *AIJ* Nr. 325 im III. Mithräum (s. Anm. 13).

[51] Jevremov a.O. 57 f., Nr. 29 (RL 976).

[52] *Blatt Ptuj* a.O. 58. — Eine Nachgrabung führte W. Schmid 1935 durch.

[53] Nach Schmids Plan (*Čas. zgod. narod.* XXX/1935, 133, Abb. 1) sogar trapezoid.

[54] *Blatt Ptuj* 56.

[55] *Blatt Ptuj* 57.

[56] Gurlitt a.O. 2.

[57] Gurlitt a.O. 22.

[58] Gurlitt a.O. 11.

[59] Abramić a.O. 63, 67-73, 74-83; AIJ 139 f, Nr. 299-309.

[60] Jevremov a.O. 50. f. Nr. 22 (RL 424), 51 f. Nr. 23 (RL 82), 54, Nr. 25 (RL 423). — Nach Wigand a.O. 197 ist das Fragment Nr. 6 b, Abb. 104 (ein Bruststück mit trinkendem Kind) in Graz (Verwahrungsort mit Nr. 6 a, Abb. 103, Pettau, verwechselt) auch im II. MIthräum gefunden worden.

Eine Nutrix könnte auch der Frauenkopf mit einem Kranz im gelösten Haar auf einem anderen Fragment sein, dessen Fundort aber nicht gesichert erscheint. *AIJ* Nr. 356: vieleicht II. Mithräum, *CIMRM* Nr. 1554: unter den Denkmälern des II. Mithräums angeführt.

[61] A.O. 14, 32, 78. - Vor ihm schon Gurlitt (s. Anm. 62).

[62] Eines der Reliefs fand er als Deckplatte über dem Kanal (*Mitt. Zentr. Komm.* NF XXVIII/1902, 21); die Fundstellen der beiden anderen und der zwei Weihinschriften gibt er nicht an. Auch nicht die des kleinen Wagens mit zwei Pferden (Abramić a.O. Nr. 64) und der zahlrei-

chen Torsi großer nackter Gestalten, die nach ihm beweisen, daß bei einer Restauration im 4. Jh. Reste aus anderen Tempeln herbeigeschafft wurden zur Wiederherstellung oder zum "Schmucke" des Mithräums.

[63] Unten abgebrochen H = 0,385 m, Br. = 0,33 m, D = 0,06 m. — Abb. (ohne Text) in: Jahrb. f. Altertumskunde VII/1913, Taf. XXIV/2. Abramić a.O. 77 f., Nr. 74, Abb. 18; R: Egger, *Mitt. Ver. klass. Philologen in Wien* VI/1929, 82-85.

[64] ÖJh XVII/1914 Beibl. 87-154.

[65] Ebda. 108, Abb. 83.

[66] Tušek a.O.

[67] *AIJ* Nr. 329 u. Nr. 330. s. dazu Abramić, *Poetovio* 43.

[68] *AIJ* Nr. 325. s. o.S. 8 u. Anm. 13. — *Blatt Ptuj* 52.

[69] A.O. 32, Fußnote.

[70] Vgl. etwa Jevremov a.O. Nr. 31 mit. Nr. 28.

[71] *AIJ* Nr. 327, 329; Jevremov a.O. Nr. 22, 23.

[72] *AIJ* Nr. 332.

[73] Wigand a.O. 201, 203.

[74] *AIJ* Nr. 334.

[75] Eindeutig z.B. Jevremov a.O. Nr. 28, wogegen sie auf Nr. 25 z.B. nur aufgrund der Paralleldarstellungen erkannt werden kann.

[76] Flächenmäßig ist er kleiner als das Nutrices-Sacellum in Unter-Haidin/Sp. Hajdina (s.o. S. 7..).

MAGNA MATER ALI NUTRIX ?

Povzetek

Najbolj prepričljiv dokaz velikih zaslug Ptujskega muzejskega društva je III. mitrej na Zgornjem Bregu. *SPELAEUM* nepremagljivega Mitre je leta 1913 odkrila *SOCIETAS ANTIQUARIAE POETOV(IONENSIS)* ter ga naslednje leto s pomočjo številnih darilnih prispevkov ohranila pred nadaljnjim propadom s pomočjo zaščitne stavbe — kot naznanja latinski napis nad vhodom.

Pri izkopavanjih so odkrili več gradbenih faz. Poslednja razširitev je, kot pričajo posvetila, potekala v desetletju samovlade cesarja Galijena (259-268). Med drugim so takrat neposredno ob vzhodno steno samega mitreja dogradili prostor velik 11 m x 6 m, v katerem so našli ženski doprsni kip (**sl. 1-2**), ki je sedaj na visokem podstavku ob vzhodni vzdolžni strani zaščitne stavbe.

Poprsje v naravni velikosti, izdelano iz srednje zrnatega pohorskega marmorja, je relativno dobro ohranjeno. Odpadel je le nos, brada in ustnice pa so nekoliko obtolčene. Kip predstavlja mlado žensko nežno zaobljenih lic, polne brade ter valovitih ust. Velike oči niso gravirane, veke so ostro obrobljene, obrvi lepo obočene. Jasno čelo obrobla vrsta majhnih kodrčkov, ki od senc dalje preidejo v valovite kodre in do polovice zakrijejo ušesa. Zadaj lasje prosto padajo na zatilje. Pokrivalo, ki ga nosi ženska, opisuje izkopavalec M. Abramić kot "nekakšna svitku podobna debela poveza z zavito tenijo ter draguljem nad čelom". Ob natančnem opazovanju pa spoznamo, da gre morda bolj za venec, zavit v obliki tenije, na katerem je na posameznih mestih mogoče razpoznati celo še obrise listov v obliki lancet. Okrasni del venca nad sredino čela v obliki rozete je močno okrhan. Oblačilo, na levem ramenu speto z okroglo ploščico, pušča obe odprtini za rokava prosti ter kaže spredaj shematične obrise gub.

Najdišče in izgled poprsja kažeta na razlago, da gre za Magno Mater, — taka je še danes veljavna Abramićeva teza.

V območju templja Spodnje Hajdine, kjer so ležali I. in II. mitrej ter številna druga manjša svetišča, je bil odkrit sedeč ženski kip brez glave, ki so ga zaradi levjih figur, nameščenih na obeh straneh njenega prestola, nedvoumno razpoznali kot Kybelo. Doslej nam sicer lokacija metroona tik ob mitreju ni znana, toda že po najdišču samem bi lahko poprsje z Zgornjega Brega predstavljalo Magno Mater. Izgled ter oprema pa se nikakor ne ujemata s sicer prav številnimi upodobitvami te boginje, kot jih doslej poznamo. Ne oblačilo in ne venec (ali "svitku podobna poveza"), kajti kot zaščitnica mest nosi na glavi zidno krono (gornji del zidu). Je stvarnica, "Velika mati", nikakor pa ne boginja žena in mater, izključenih iz mitraične religije. Le-te so se s svojimi prošnjami in težavami — posebno v Petovioni — obračale na *Nutrices Augustae*. Približno 50 ptujskih reliefnih upodobitev in posvetil posreduje podatke o kultu, nalogi ter pojavu hraniteljic in pokroviteljic otrok in tudi zaščitnic mater. Noša Dojilj ni povsem enotna, toda oblačilo je še vedno speto na levem ramenu, otroke pa dojijo na levi strani prsi. Ogrinjalo včasih pokriva tudi glavo, pričeska in naglavno okrasje sta komaj razpoznavna, v enem primeru gre za polos.

Čaščenje materinskega božanstva z Mitrovim kultom je dokazano nenazadnje tudi v predprostoru mitreja v Dieburgu pri Darmstadtu v bližini gornjega germanskega limesa (približno 650 km zračne črte od Ptuja), s tam najdenimi visokimi reliefi: žena na prestolu, v naročju dojenček, ki ga doji na levi strani prsi. Presenetljivo enak motiv in ponovitev petovionskega reliefa Dojilj!

Ali je možno, da žensko poprsje iz bližine mitreja na Zgornjem Bregu prej predstavlja Nutrico kot Magno Mater? Kultna podoba v svetišču izjemno priljubljene, v napisih tudi *Deae* imenovane *Nutrices Augustae ?* Izredno kvalitetno izdelano žensko poprsje v naravni velikosti v stilu galijenskega klasicizma zasluži vsekakor več pozornosti, kot jo je bilo deležno do sedaj.

Univ.-prof.
Dr. Erna Diez
Körblergasse 15/38
A-8010 Graz

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 263-269.

SREBRN RIMSKI PRSTAN S PTUJA — RABELČJA VAS

Zaščitne raziskave leta 1977

PAOLA KOROŠEC

Pri odstranjevanju kontrolnega stolpiča med kv. 45/46 in 49/50 na meji med sektorjema F in G so v izkopu stanovanjskega bloka B–V naleteli delavci na več kovinskih predmetov, med katerimi je bil tudi zanimiv prstan. Ležal je v črni plasti zemlje, močno pomešani z ogljem in pepelom, ki se je na tem mestu širila iz nekaj metrov oddaljene peči v kv. 53.[1] Ležal je ok. 0,80 m pod tedanjo recentno hodno površino[2] in pod samim prvim tlakovnim nivelacijskim nivojem tega prostora.

Pri izkopu je bil obroč prstana nekoliko deformiran, nastavek na njem pa odlomljen.[3] Kljub tej poškodbi je prstan ohranjen v celoti (sl. 1–3).

Prstan je sestavljen iz debelejšega trakastega obroča, sploščenega elipsoidnega preseka. Na sprednji strani je namesto običajne rozete ali krone okrašen z nenavadnim vodoravnim nastavkom v obliki miniaturne votivne plošče. Čeprav so med rimskim nakitom znani tipi prstanov, okrašeni z nastavkom, ki je pritrjen na rob obroča,[4] ostaja naš za sedaj unikat in nima v tej vrsti nakita neposredne primerjave. Nekoliko mu je podoben bronast primerek iz Drnovega, le da je pri njem okrasna ploščica bolj okrogle oblike; na njej sta plastično predstavljeni dve levinji.[5]

Na plošči našega prstana je upodobljen prizor z mističnim jezdecem. Ta motiv se zelo pogosto pojavlja na svinčenih votivnih ploščah, namenjenih hišnim lararijem;[6] znan je tudi na monumentalnih spomenikih,[7] nagrobnih stelah[8] in drugih manjših predmetih.[9] Na sprednji strani prstana pod nastavkom je obroč nekoliko tudi zravnan v obliki štirioglate ploščice; na njej je vžigosan napis. Sama kompozicija nastavka je sestavljena iz štirih oseb, med katerimi je jezdec na konju osrednja; levico, v kateri drži kopje, ima vzdignjeno v zamahu, medtem ko je desnica skrita za vratom konja in brzkone drži vajeti. Oblečen je v kratko tuniko, čez katero ima oklep in prek ramena ogrinjalo — *paludamentum*, ki za njim plapola z zadnjim delom v zraku. Jezdec ima na glavi čelado.[10] na nogah pa sandale. Konj se vzpenja na zadnje noge. Desno od jezdeca je upodobljena še ena oseba, enako oblečena z oklepom in čelado. Za glavo konja, nekoliko odmaknjena v ozadju, stoji tretja na pol gola in bosa, s kratkim spodnjim delom oblačila. V levici drži ovalni ščit in dolgo kopje, medtem ko ima desnico spuščeno navzdol ob telesu. Četrta oseba, enako oblečena in enakega lika, leži pod povzdignjenimi sprednjimi nogami konja in daje vtis, da vodi jezdec konja čez njo. Obe nazadnje opisani osebi imata značilno kodrasti glavi in bradi.

Prizor je upodobljen v prostoru, ki ima obliko niše ali edikule in se zgoraj končuje z blago zaokroženim robom v trikotasti fronton-zenit. Razen osrednjega gladkega trikotnika je ostali del nežno pahljačasto narebren. Namesto na kolumnah počiva fronton na dveh pretorijskih insignijah.

Nastavek z motivom je bil odlit skupaj s trakom obroča. Liki so prikazani v polreliefu z ostrimi robovi, tako da se ostro ločujejo od ozadja, medtem ko je konjska oprema blažje prikazana, površina frontona pa komaj vidno narebrena. Po preciznosti, s katero so oblikovane osebe, zlasti liki, različni detajli na oblekah in drugod, ni dvoma, da je scena izdelana po večji predlogi — risbi, pripravljeni najbrž za nagrobnike ali kamnite oltarje.[11]

Sl. 1: Ptuj-Rabelčja vas, rimski prstan s prizorom mističnega jezdeca, srebro, M = 1:1 (risba: J. Korošec).
Fig. 1: Ptuj-Rabelčja vas, Roman finger ring, silver, M = 1:1.

Postave oseb in konja so pravilno anatomsko oblikovane, vsi gibi plastično prikazani; s figurami, postavljenimi v perspektivo, želi doseči tudi dimenzijo prostora. Čeprav je prizor nekoliko shematiziran že zaradi njegovega množičnega upodabljanja na različnih spomenikih in predmetih tudi različnih dimenzij,[12] je kljub temu oblikovan zelo realistično. To nazorno kažejo posamezni detajli oklepa, zlasti, kot je že omenjeno, tipološke poteze obrazov prikazanih oseb. Po teh detajlih je nedvomno, da gre na desni za en tip ljudi, za pripadnika rimske vojske, ki napadata na levi sovražnika, poraženo barbara. Vsi liki so obrnjeni v določeni smeri dogajanja in so prikazani v pol ali celem profilu. Če upoštevamo vse naštete posameznosti na nešam prstanu, je prepričljivo, da je v tej sceni upodobljen neki zgodovinski dogodek. Po vsebini bi lahko bile borbe Rimljanov z barbari, ki so jih neposredno vodili posamezni cesarji,[13] morda tudi nekateri drugi veljaki rimske države.[14]

Kult božanskega jezdeca predstavlja sinkretizem različnih nacionalnih božanstev orienta (grških, rimskih, orientalskih, barbarskih); na zahod se odtod prenaša v različne province cesarstva.[15] V osnovi je tudi pri tej skupini bržkone predstavljal ta prizor simbol borbe proti zlu oz. proti sovražniku, da bi pozneje prevzel apoteozo najvišjega rimskega državnega božanstva — cesarja zmagovalca v boju proti državnim sovražnikom — barbarom, ki so v različnih obdobjih ogrožali Imperij.[16]

V Panoniji in dalje[17] se je pojavil kult mističnega jezdeca na prehodu 2. v 3. stol. oz. na posameznih najdiščih na samem začetku 3. stol.,[18] torej v času, ko so se končali v srednjepodonavskih provincah dolgoletni boji z germanskimi plemeni Kvadov in Markomanov, ki jih je uspešno vodil Mark Avrel.[19] Po mnogih avtorjih so njegove zmage upodobili na številnih spomenikih in predmetih[20] v obliki božanskega jezdeca. Ker ima prizor na našem prstanu najpristnejše paralele[21] prav v številnih spomenikih in reprezentančnih predmetih, je nedvomno, da tudi obravnavana najdba

glorificira zmago tega imperatorja. In končno, da se ta prizor upravičeno povezuje z zmago cesarja M. Avrela, kažejo modeli, najdeni hkrati na Ptuju in v Akvinku, na katerih je uprizorjen njegov triumf s slavolokom.[22] S tem je lahko istočasno tudi kronološko datiran nastanek prstana, ki bi lahko sodil v čas nekoliko pred cesarjevo smrtjo ali celo po njej.[23] Da gre za to obdobje in ne za bolj zgodnje, kažejo med drugim že sami liki barbarov, ki nimajo več spetih las v čop in groteskních zastrašujočih fiziognomij.[24] Tudi ovalna oblika ščita in bolj oplemenitene fiziognomije prikazanih barbarov govore, da gre za zahodna germanska plemena.[25]

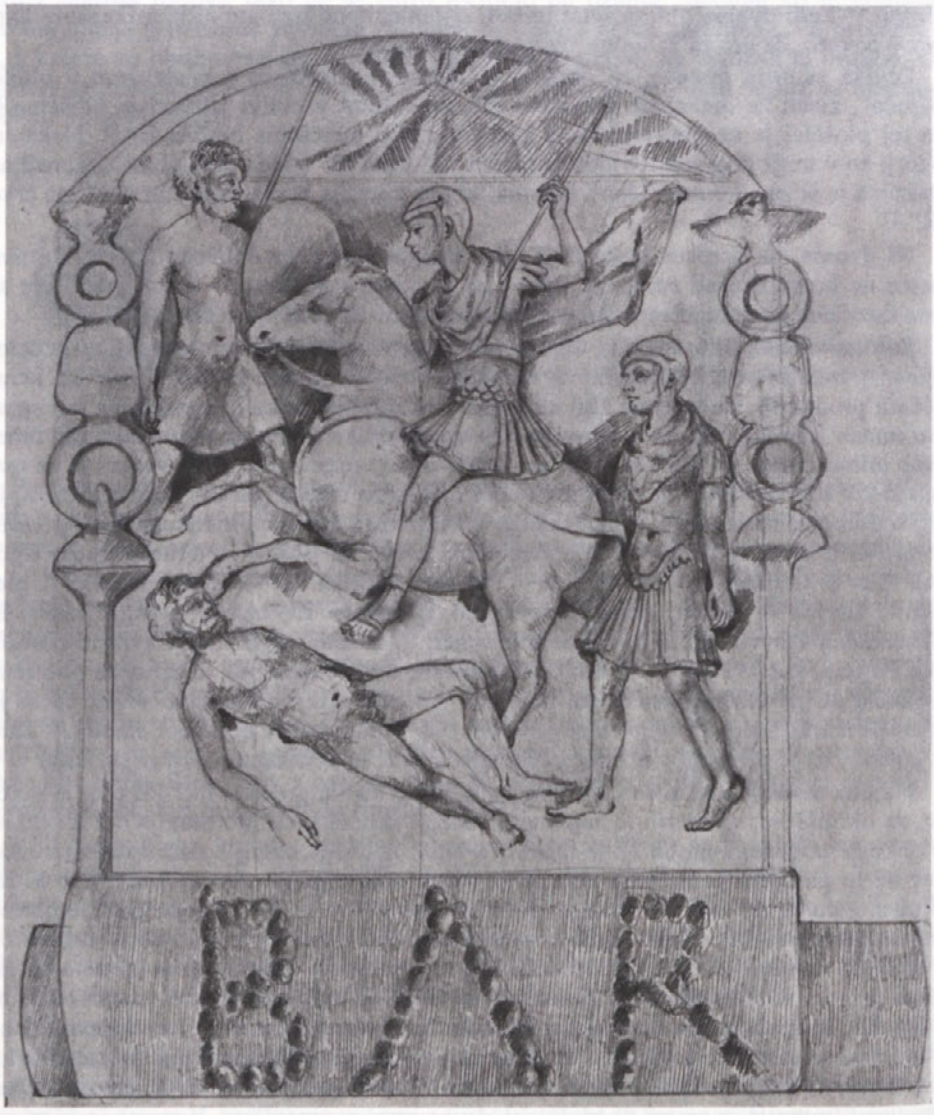
Oblika samega prstana, tj. obroča, je identična prstanom z nastavkom v obliki "ključa", zlasti že omenjene zravnane sprednje strani v obliki štirioglate ploščice.[26] Na tej ploščici je na obravnavanem prstanu grobo puncirana beseda BAR. Nekateri avtorji so v tretji črki želeli videti namesto "R" črko "K"; toda med obema zgornjima krakoma je še ena komaj vidna vdolbina, ki oba zgornja kraka zapira in oblikuje črko "R".[27]

Ni dvoma, da predstavljajo te tri črke skrajšavo nekega daljšega imena. Na tem mestu ne bomo skušali rešiti, za katero od — gotovo gentilno — imen gre,[28] ker se nam dozdeva, da imamo za sedaj premalo podatkov za zanesljivo rešitev.

Zanimivejše bi bilo dognati, čigavo je vrezano ime na prstanu: lastnika ali izdelovalca, tj. *anulariuma*. Na predmetih rimskega obdobja se zelo pogosto, zlasti na keramičnih produktih, srečujejo z žigi napisana imena izdelovalca in vgravirana kot sgrafito imena lastnikov ali celo trgovcev. Ob upodobljenem prizoru na prstanu naj omenimo primer imena na modelu za hlebce iz Akvinka (vrezano je ime M. Verus), ki ga razlagajo kot ime izdelovalca.[29] Ali gre tudi v napisu na našem prstanu za izdelovalca, je težko določiti, ker obstaja velika razlika v kakovosti izvedbe ornamentalnega prizora na plošči in napisa, ki ni odlit s predmetom, temveč je dokaj nemarno pozneje žigosan. Zato bi ta napis prej govoril, da gre za ime lastnika. Ker je prstan izdelan iz plemenite kovine — srebra, lahko domnevamo, da nosilec oz. lastnik našega prstana ni bil navaden človek iz nižjih družbenih plasti, tj. suženj, služabnik, navedan obrtnik ipd. Po tem, kar je *IUS ANULI AUREI* določali, domnevamo, da je bil neka politična osebnost ali pa človek posebnega poklica,[30] tj. zdravnik, morda celo vojak, ki se je udeležil markomanske vojne in ga je lahko tudi kot zdravnik nosil kot amulet.[31] Zato je gotovo, da je bil njegov nosilec prebivalec mesta in nedvomno višjega razreda.

Najdba prstana odpira še eno vprašanje: kaj v bistvu predstavlja? Pri tem je gotovo, da okoliščine, v katerih je najden, ne morejo določiti, ali predstavlja del inventarja nekega uničenega groba ali je izgubljen nakit iz enega bližnjih naselbinskih objektov, od tu pa lahko prinesen z zemljo za niveliranje tega prostora.[32] Prav tako ni izključeno, da bi bil tudi del nekega zaklada.[33] Ne glede na vse te neznanke, je obravnavani prstan zanimiv tudi z umetnostnega aspekta, zlasti ker popolnoma odstopa od znanih upodobitev na rimskih spomenikih in predmetih tega obdobja in smo jo pri opisu prizora skušali nakazati. Razen že omenjenih detajlov je vreden posebne pozornosti del, upodobljen na nastavku v kontekstu celotnega prizora; gre za poudarjeno osrednjo osebo v liku jezdeca s konjem. Ta je prikazana v zelo dinamični razgibanosti: detajl, ki se pri ostalih osebah komaj čuti. Tak moment ni značilen ne za uradno umetnost Imperija in ne pri upodobitvah druge vrste spomenikov. V mejah te je prisoten na spomenikih s prizori, vezanimi z orientalskimi kulti,[34] ki se pojavljajo v obdobju med poznim 2. in 3. stol., tj. v obdobje, v katerega postavljajo naš prstan tudi drugi spomeniki z analognim prizorom kot na njem.

Namen te kratke obravnave je bil, da z arheološkimi prijemi določimo, v kateri časovni okvir sodi ta zanimivi in po izdelavi kvalitetni prstan. Pri tem namenoma nismo zajeli vrste problemov, ki se z njimi odpirajo na ozemlju Petovione, in ne z vsebino in izvirom prizora, zlasti mitološkega jezdeca, ki je upodobljen na nastavku,[35] ker je v pripravi širša obravnava teh vprašanj.

Sl. 2: Ptuj-Rabelčja vas, prizor mističnega jezdeca z rimskega srebrnega prstana, močno povečano (risba: J. Korošec)

Fig. 2: Ptuj — Rabelčja vas, scene of the mysthical rider from the Roman silver finger ring.

OPOMBE:

[1] Žal je nepopravljiva škoda za zgodovino te tako pomembne četrti stare Petovione, da ni bilo zaradi nerazumevanja Stanovanjske skupnosti in tedanje oblasti Ptuja ter neurejenega tehničnega vodstva Muzeja in drugih odgovornih institucij sistematično arheološko raziskano celotno ozemlje v nekdanji Rabelčji vasi. Neraziskani so obsežni prostori med obzidanimi objekti (za obdelavo najdb z našega izkopa prostor med blokom B-III, današnjo kotlovnico in B-V), da ne omenimo nasilni izkop z buldožerjem v globino več kot 3 m na prostoru bloka B-IV.

[2] Pred samim začetkom arheoloških raziskav na prostoru bloka B-V in brez predhodnega obvestila je Stanovanjska skupnost Ptuj snela z buldožerji poleg plasti nedvomno recentne usedline tudi dobršen del kulturne plasti, pri čemer je bil uničen tudi del rimskega zidovja, in so zato izmerjene višine relativne.

[3] Pri izkopu je bil prstan zadet s krampom.

[4] Kot so primerki z nastavkom, katerega avtorji opredeljujejo kot brado ključa, je najden med ostalim tudi v Ptuju: M. Tomanič-Jevremov, B. Jevremov, Katalog razstave: *Nakit skozi arheološka obdobja* (1983) 20, t. 4: 26. Za neobjavljene ptujske primerke glej tudi K. Mihovilić, Prstenje i naušnice rimskog doba Slovenije, *Arh. vest.* XXX, 1979, 229, t. 2: 20-23, op. 132. Za Celje glej Ib., t. 2: 19 in za Emono: S. Petru, *Emonske nekropole*, Kat. in monogr. 7, 1972, t. XCV: 5, 6.

[5] S. Petru, P. Petru, Neviodunum (Drnovo pri Krškem), Kat. in monogr. *15*, Ljubljana 1978, T. XIV: 36.

[6] Kot so primeri iz različnih provinc, Jenö Fitz, *Gorsium a táci római kokori asatások* (Székesfehérvár 1964), 121, sl. 3. Dana Dimitrijević, Istraživanje rimskog Limesa u istočnom Sremu s posebnim osvrtom na pitanje komunikacije, *Osj. zbor.* XII, 1969, 84, sl. 3. I. Iskra-Janošić, Rimske votivne pločice od olova u Jugoslaviji, *Opusc. arch. VI*, 1966, 49 ss., t. I-VI. Poleg vrste drugih avtorjev (Ib., op. 1-5) so o tej temi najobširneje pisali D. Tudor, I cavalieri danubiani, *Ephemeris Dacoromana VII* (Roma 1937), 189-365. Gabričević, Olovna pločica sa predstavom dunavskih konjanika iz Velike Obarske, *Čl. građa kult. ist. Ist. Bosne* IX, 1972, 55 ss. E. Imamović, *Antički kultni i votivni spomenici na području BiH*, (Sarajevo 1977), 241-249, itd.

[7] Kot npr. na stebru M. Avrela (večkrat upodobljen), ki je napačno pozneje imenovana Antoninov po Antoninu Piu. R. Bianchi-Bandinelli, *L'arte romana nel centro del potere*, (1969).

[8] H. Mužik, Fr. Peschnik, *Kunst und Leben in Altertum* (Wien-Leipzig 1909) 11, t. 118: 1.

[9] Naj omenimo fragmente velike kameje iz Kusadka, iz okolice Mladenovca (Đ. Manu-Zisi, *Umetnost na tlu Jugoslavije, Antika* (Beograd - Zagreb-Mostar 1982) 121, sl. 104), ali na modelih za izdelavo kruhkov: J. Járdányi-Paulovics, Germán alakok Pannoniai emlékeken — Germanendarstellungen auf pannonischen Denkmälern, *Budapest Régiségei* XIV, 1945, 269-281.

[10] Čelada je v obliki kape.

[11] Precizna izdelava spominja na intagliae nekaterih gem, vkovanih v prstane.

[12] Pri prikazovanju tega prizora obstajajo v splošnem posamezne variacije v razporeditvi prikazanih oseb ali pa je prizor obrnjen v nasprotno stran, toda vedno ostaja kot osrednji lik le jezdec. Prav tako so nekatere upodobitve tega prizora zelo precizno izdelane, druge zelo primitivno in grobo, kot npr. prizor v spodnjem delu nagrobnika iz Felsö-Dörgicse, I. Járdányi-Paulovics (op. 9) sl. 4.

[13] Za Grke so to bili Perzijci, za Rimljane Kelti, Iliri, Galci, Germani idr.

[14] M. Avrel se je vojskoval skupaj z Lucijem Verom.

[15] J. Fitz je pri raziskavah Gorsija ugotovil na podlagi izkopanih drobnih predmetov v različnih plasteh, da so poselili prvotno naselbino Eraviskov po uničenju v drugi gradbeni fazi Trakijci z območja Balkanskega polotoka. Ti naj bi med drugimi božanstvi z Orienta prinesli tudi božanskega jezdeca (op. 6) 121. Tudi E. Imamović meni, da so nosilci bili tujci (op. 6) I; Iskra-Janošić pojasnjuje njihov pojav s premikom vojakov, ki naj bi bili nosilci teh ploščic (op. Ib., 59).

[16] V primerih iz Kusadka avtorji domnevajo, da predstavlja cesarja Konstantina, ki je pregnal Gote.

[17] Analogen tip prizora naj bi se razširil še v Panonijo, v Norik in Recijo.

[18] (Op. 6), 121.

[19] Nekateri avtorji so domnevali, da je bil lahko prikazan razen M. Avrela tudi Lucij Ver, Avrelov soborec, med drugim tudi v bojih proti Markomanom in Kvadom.

[20] Poleg stebra v Rimu sta bila zgrajena za cesarja Komoda še slavolok v Tripoliju (današnji Tarabulus) in tudi statua na konju, ki je bila najdena v 16. st. na Piazza Campidoglio v Rimu.

[21] Najpristnejše analogije za prizore se kažejo (še na nekaterih drugih spomenikih - nagrobnik iz Mainza) na modelih za kruhke iz Akvinka. Poleg podaje tipskih značilnosti likov prisotnih oseb je skupno tudi pedantno podajanje ornamenta na oklepih, oblikah čelad, barbarskih ščitov ipd.

[22] M. Abramić, *Poetovio* (1925), sl. 50, I. Járdanyi-Paulovics (op. 6) sl. 6.

[23] Umrl naj bi 180. leta na Dunaju zaradi kuge na poti v vzhodne province, ko je nameraval obračunati z uzurpatorjem Avdijem Kasijem, ki se je po zmagi nad Parti proglasil za cesarja. V Komodovem času pa je nastalo nekaj pomembnih spomenikov, posvečenih M. Avrelu.

[24] Te označujejo kot vzhodne Germane — Bastarne. I. Járdányi-Paulovics (op. 6) sl. 18, 20–25. O videzu Bastarnov tudi St. Paulovics, Römischer Bastarnenkopf aus Bronze im Ungarischen Nationalmuseum, *Germania* 18, 1934, 271 ss.

[25] I. Járdányi-Paulovics (op. 6) 270.

[26] Na enem od prstanov z brado ključa s Ptuja ima motiv z vrezi v obliki črke "V". K. Mihovilić (op. 4) t. 2: 22.

[27] Tako je P. Petru razlagal to kratico s črko "K" na koncu in bi lahko predstavljala skrajšavo za *BA(sileus) K(onstatinus)*, ki se je kot njegovi sinovi tudi boril z Germani.

[28] Imen, h katerim bi lahko sodila kratica na našem prstanu in so bila v rabi na vzhodnoalpskem in panonskem ozemlju, je zelo veliko. Tako naj npr. omenimo le rimsko skrajšano ime *Bar(bius)* (R. Egger, Die inschriften, *Carinthia I* 151, 1961, 180 ipd. 98: 23. Ib., Eine kleine Handelstation in Oberkärnten, Ib., 206 ss.) ali je morda neko orientalsko ime ipd.

[29] I. Járdányi-Paulovics (op. 6) 275, sl. 11 in 12.

[30] Prvotno so imeli zlate prstane kot znak ugledni predstavniki oblasti, aristokracija, senatorji, potem vitezi, vojni tribuni in nato zdravniki vse do časa Septimija Severa, ko je bilo dovoljeno, da ga nosijo tudi vojaki. Pozneje je prišlo v navado tudi pri premožnih ljudeh in so jih začeli izdelovati iz različnih snovi. K. Mihovilić (op. 4) 223.

[31] Pri tem moramo upoštevati, da je naš prstan izdelan iz srebra.

[32] Zanesljivejše podatke za rešitev vrste problemov, tudi obravnavane najdbe, bodo morda dale objave in obdelave celotnega izkopanega gradiva s tega dela stare Petovione.

[33] Nedaleč od našega izkopa je najden zaklad z več kot 15 kosi, datiranimi od 1.–4. st. M. Tomanić-Jevremov, B. Jevremov (op. 4) 20, označeni pod št. 159.

[34] Primerjaj prizor z Mitrovim kultom, predvsem z Mitro Tauroctonom.

[35] Med odprtimi vprašanji ostaja za širšo obravnavo pojav mitološkega jezdeca, ki za sedaj kljub številnim razlagam ni zadovoljivo razjasnjen.

A ROMAN SILVER RING FROM PTUJ–RABELČJA VAS

Rescue Excavations 1977

Summary

In this short summary the author deals with the cast silver ring, which was found in a Roman layer without firm stratigraphic associations.[2] It is composed of a band ring with a flattened eliptical section; there is an horizontally fastened ornament in the form of a minature votive plaque on its edge. The ring, below it, was beaten into the form of a square plate, on which the inscription *BAR* appears.

Considering this detail and the nature of its attachment to the ring, it can be seen that this ring is very similar to the type, which has an extension in the form of a beard-key.[26]

The plaque bears a scene, which represents a central equestrian figure, attended by another soldier on his right. The rider carries a long spear in his raised right hand, with which he has killed the individual, who lies beneath the forelegs of his horse. A fourth figure, also reclining, appears in the left corner, carrying an oval shield and spear in his left hand. The composition is enclosed by a border in the shape of an aedicula with a rounded upper front — zenith, which rests on two praetorian insignias in the place of the usual two columns.

The individuals on the bezel are shown very realistically, although somewhat schematically, so that two types of people can be distingushed: the first represent soldiers in military dress, clad in short tunics with breastplates and helmetes, and the second, with curly hair and beards, are without doubt barbarians.[10] The arrangement of the individuals into two fields clearly indicates that battle between Romans and barbarians is represented.[11] This scene was frequently sculpted on monuments,[7] tombstones[8] and small finds.[9]

Although there is no doubt that the equestrian figure representes a mythological rider, who appears west of the Carpathian arc in Pannonia, Noricum and Raetia with the arrival of new settlers from the east at the interface of the 2nd and 3rd Centuries,[18] the relief in on our ring fact represents the apothesis of the emperor Marcus Aurelius for his victory over the Quadi and Marcomanni.[19]

From the archaelogical aspect, this scene has clearer parallels on certain tombstones and on the models for cakes from Pannonia (Aquincum and others),[21-22] as far as the author can determine. This would also date the ring to the period between the end of the 2nd Centurry and the first decades of the 3rd Century.

The precision of the workmanship idicates, without doubt, that the scene was was executed to the same standards, which applied to the larger monuments.

Sl. 3: Ptuj - Rabelčja vas, rimski prstan, srebro, močno povečano.
Fig. 3: Ptuj - Rabelčja vas, roman finger ring, silver.

Stylistically, the scene is very similar to those on monuments to Mithras, who slays the bull with a dynamic stroke, his cloak flareing bahind him.[34]

The author deliberately leaves the interpretation of the abbreviated inscription to one side, which could be, according to her, an abbreviated gentile name, considering the quality of the execution of the scene and the simply incised letters. It may represent the name of the craftsman,[29] as the owner was probably a man of specific station.[30] Considering the fact that the area, where the ring was found, was heavily disturbed terrain, the question of what this find in fact represents remains open. Does it come from a destroyed grave, or was it lost in the area of a settlement structure and brought here during the leveling of the area,[32] or perhaps it represents part of a hoard.[33]

As the ring and the scene on its bezel open numerous questions, which are under wider consideration, the author mentions only the question of the chronology of this exceptional find.

Dr. Paola Korošec
Resljeva 3
SLO - 61000 Ljubljana

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-oetnici muzeja in Muzejskega društva (1992) str.: 271-281.

FRAGMENT KIPCA HERKULA S PTUJA — RABELČJA VAS (B-V/1977)

JOSIP KOROŠEC

Pri zaščitnih izkopavanjih v Rabelčji vasi na vzhodnem obrobju Ptuja, ki so trajala zaradi obsega najdišča, še bolj pa zaradi bogatih najdb, nekaj sezon, je na območju izkopa B-V 1977. leta najden med drugim drobnim gradivom v globini 0,30 m fragment bronastega kipa (**t. 1a–c, t. 2c**). Ohranjen predmet predstavlja spodnji del leve roke, ki sega do komolca; drži pivsko posodo, simbol bogastva in blagostanja, prek lakta ima opeto močno nagubano levjo kožo s podrobno modelirano glavo med močnima prednjima šapama in stilizirano grivo živali. Po velikosti roke, vključno s kožo in posodo do komolca, meri kip 3,5 cm v dolžino in 5,7 cm v višino in spada med malo plastiko; ta je pomenila pribljubljeno kiparsko obliko že v prazgodovini in v antičnem svetu, značilna pa je bila tudi za livarsko tehnologijo rimskega imperija.

Ohranjen raven konec nad komolcem roke kaže, da so figuro lahko odlili iz nekaj delov in jo nato s pomočjo varjenja sestavili v celoto. Takšen način izdelave je narekovala serijska proizvodnja, pri kateri so se prave kiparske ambicije zaradi nenehne multiplikacije porazgubile. Za najden fragment je značilna natančna izdelava samih detajlov in kiparsko profesionalno obvladovanje volumna, kar kaže nagubanost draperije. Dimenzija posode je bolj poudarjena zato, ker predstavlja enakovreden pendant koži nemejskega leva; njena oblika je lahko poenostavljen tip kantharosa ali pa je prišla z vzhoda in ne z italskega območja.

Kadar koli gre za nepopoln podatek, delno sporočilo ali fragment, ki je nekoč predstavljal del kakovostne celote, morda samo njeno jedro, pomeni izdelava rekonstrukcije posebno mikaven izziv k hipotetičnemu in domnevnemu dopolnjevanju. Še bolj spodbudno je dejstvo, da so na razpolago za takšno rabo poleg čisto likovnih tudi semantični elementi. Bronast detajl iz Rabelčje vasi je namreč kombinacija dveh atributov: posode, ki ima v idealnih primerih obliko kantharosa in značilno nagubane in povešene levje kože. Prikazana skupaj v eni roki, z gotovostjo pripadata po vseh ikonografskih izhodiščih Herkula, in kot iz tega sledi, je izgubljeni lik držal v drugi roki nepogrešljiv kij. Utečena pogosto in vztrajno ponavljajoča se motivika, ki kaže določeno previdnost in konservativnost v gledanju na razvoj posamezne likovne discipline, veliko lažje omogoča primerjalni postopek. Še eno prednost ima antična dediščina. V času, iz katerega izhaja, so bile njene stvaritve in vse, kar je omogočalo, da so nastale, vsebinsko in oblikovno pristotne v nadaljnji umetnostni produkciji. Chefs d'oeuvre pa so predstavljali nakakšen vzor, po katerem so se umetniki ravnali ne gle-

de na to, ali so jih posnemali v originalu, če so bili sploh ohranjeni, ali pa so si ustvarili njihovo podobo s pomočjo pogostih kopij. Likovna poustvarjalnost, v rimskem obdobju popularna in dobro razvita, je imela močno podporo v sami namembnosti likovnih proizvodov, v potrebah države pri uresničevanju imperialnih nalog, v družbeni dinamiki in evolucijskih spremembah ter v nenasitni želji po prestižu med posamezniki. O tedaj najbolje ocenjenih umetninah pa so pogosto ostali zapisani spomini, strokovne presoje ali podrobne analize. Skupaj s kopijami in poustvarjalnimi deli, ki so skušala na številne načine ponazoriti temeljno delo, so osnovna opora za izdelavo domnevne rekonstrukcije.

Kipi s Herkulovo motiviko iz obdobja rimskega imperija kažejo tega junaka navadno ali v večji meri kot samostjen lik, ki aktivno miruje: sedi v vrtu Hesperid, sloni na levji koži, nazdravlja s kantharosom, razkazuje telesno lepoto in moč. Bolj osamljeni so prizori, ki ilustrirajo nekatera njegova pozitivna dejanja, npr. Alkestino zgodbo[1] ali Najdenje Telefa.[2] Spontano naturalistično opisovanje najznačilnejših detajlov iz zgodb o opravljenih junaštvih v arhajskem kiparstvu in vaznem slikarstvu pa z likovnimi prijemi poudarjeno herojsko vzdušje v 5. st. pr.n.št., kot so npr. reliefi metopnih polj na Zeusovem svetišču v Olimpiji, je helenizem v dobri meri presegel. Že v vsem 4. stoletju pr.n.št. sega umetnost, skladno z razvojem grškega intelekta, v bolj osebno opredeljene vsebine, v karakterne človeške usode, vodene po volji bogov in oblikovane z močjo obstoječih razmer.

Ikonografska in vsebinska evolucija Heraklejevega motiva beleži prav v tem stoletju pomemben premik. Dosledno svojemu temperamentu in renomeju ga je superiorno sprožil Lizip, zadnji veliki kipar klasike in prvi helenistični umetnik.[3] Avtorji razmišljanj in ocenjevanj kasnejših Herkulov so ga pogosto citirali; pri opisovanju značilnosti in ugotavljanju kakovosti so se zatekali k primerjanju z njegovimi deli oziroma v njih videli izhodišče za nadaljnje ustvarjanje na tem področju.[4] Dejstvo je, da je prav Lizip, ki je bil po miselnem konceptu blizu Aristotelu, njegovi pogledi na dogajanja v mitologiji in zgodovini pa so se ujemali z Evripidovimi interpretacijami,[5] z osebnim pristopom do nalog, za katere je bil prepričan, da jih mora uresničiti,[6] spremenil sorazmerje med posameznimi elementi v kompoziciji lastnih figur predvsem v korist monumentalnega.[7]

Za rekonstrukcijo ptujske najdbe pa je Lizipovo delo pomembno iz dveh vzrokov: prvič, enako uspešno je izdelal stoječo figuro Počivajočega Herakleja, ki se naslanja na svojo veliko gorjačo, ogrnjeno v težko levjo kožo,[8] in sedečega junaka najbolj znanega kot Heraklej Epitrapezij s kantharosom, kijem in levjo kožo, pogrnjeno čez skalo, na kateri sedi;[9] drugič, s pomočjo virtuoznega znanja, obvladovanja kontraposta in proporca je dal obema razsežnost velike in male plastike, medtem ko je z anatomskimi detajli in oblikovanjem specifik telesa in glave ločil zrelo in resnobno od mladostnega sproščenega, ne da bi pri tem grškem heroju spremenil videz božanske nesmrtnosti. V helenizmu in kasneje v rimski umetnosti sta ostala pomen in vpliv sikijonskega mojstra na kiparsko dejavnost zelo velika. Posebno v obdobju, ko sta se ugled in vloga imperatorja krepila, ko so se cezarji istovetili celo s posameznimi božanstvi in ko so se skušali približati idealni podobi vladarja; ambicija, ki jo je v antičnem svetu dokončno uveljavil že Aleksander Veliki. Zato je primerjava kiparskih najdb z Lizipovo umetnostjo upravičena, saj so, po ohranjenih dokazih sodeč, tudi sami likovniki ustvarjali svoja dela v agonističnem duhu z njegovimi.

Ali je fragment iz Rabelčje vasi pripadal stoječi ali sedeči figuri? Obe sta bili namreč priljubljeni v mali plastiki rimskega obdobja. Sedeči Herkul ni mogel pripadati liku Epitrapezija, ker je le-ta praviloma držal posodo, iz katere je pil v desni in ne v levi roki, kot to kaže najden detajl; v tej je namreč imel kij. Najpogosteje mu koža ni visela čez laket, temveč je na njej sedel, saj je bila pogrnjena čez skalo. Le v dveh primerih, pri bronastem Herakleju iz Tamniča[10] in kamnitem Herkulu Cavaceppiju, predstavlja del kože hkrati herojevo ogrinjalo. Rekonstrukcija celotne figure, njeno velikost je možno določiti po dimenziji najdenega dela roke, pa bi pokazala, da drži celo kožo nemejskega leva in ne samo del; zato je predolga in sega globlje od talne ravnine (**t. 2b**). Torej obstaja večja verjetnost, da je Herkul iz Rabelčje vasi stal, in sicer v znanem kontrapostu: težo svojega telesa je prenesel na eno nogo, medtem je lahko z drugo ohranjal ravnotežje in telo spravil v korak. V takšnem položaju in nagibu dolžina kože ni predolga in tudi njena močna nagubanost, predvsem z notranje strani, s tiste, ki je obrnjena proti herojevemu telesu, se lahko ujema s spodnjim delom stoječega Herkula (**t. 2b**).

Srečna okoliščina je, da je v izkopu B–V najden dovolj zgovoren detajl figure; z njegovo pomočjo je možno z veliko gotovostjo predvideti, h kateremu tipu Herkula je sodil. Kiparji so ga upodabljali navadno kot zrelega bradatega moškega v kontrapostu, z desnico, položeno na kij, v levi pa drži ali pivsko posodo ali jabolko Hesperid, medtem mu levja koža visi čez laket oziroma jo ima ovito okoli vratu in ramen, njen spodnji del pa mu sega čez roko; videli so ga tudi kot mladeniča brez brade, ki je težo telesa prenesel na levo ali desno nogo z znanimi atributi v rokah.[11] V grškem in kasneje v rimskem času je imel takšen Herkul obredno funkcijo ne glede na to, ali je predstavljal tip Herakleja bibaksa iz helenističnega obdobja ali slavljenca pri pojedini oziroma praznovanju kot viktorja, invictusa, triumphalisa in podobno. Produkcija predvsem bronaste male plastike je bila velika in je segala predvsem s pomočjo komunikacij[12] v vse konce imperija. Po koncentraciji lokalitet, na katerih so drobni kipi najdeni, in po sakralni funkciji, ki jo je Herkul v rimskem imperiju imel, je bil njegov kult priljubljen med vojaškim prebivalstvom pa tudi pri vladarjih iz 2. stoletja, Antoninu, Marku Avrelu in Komodu. Skladno s takšno vlogo je kazal značilno stanje patetično zmagoslavne, utrujene in vinjene osebe, kakršne so prirejale lektisternie.[13]

V Petovioni, močni vojaški postojanki na meji med Norikom in Panonijo, v kateri je tudi kasneje, ko je izgubila ta status, del prebivalstva izhajal iz družbenega kroga legionarjev,[14] se je kult nesmrtnega tebanskega heroja uveljavil. To dokazujejo, kljub temu da Herkulovo svetišče še ni odkrito, drobne najdbe in določena arhitekturna plastika.

Tako kaže kamniti relief iz drugega mitreja na Spodnji Hajdini[15] Herkula s kijem in hesperidskimi jabolkami v družbi z Jupitrom, ki drži v desnici strelo, v dvignjeni levici pa žezlo. V okviru istega arhitekturnega objekta so najdeni trije reliefi, posvečeni Nutricam (*Nutrices Augustae*), rimski inačici keltskih *Matres* (*Matronae*), v Petovioni priljubljenem kultu.[16] Zanimivo je, da je bila takšna sestava božanstev v istem prostoru ali območju; s svojo simboliko namreč, prilagojena okoliščinam in verskim značilnostim noriško-panonskega ambienta, se ujema kljub vsej opravljeni modifikaciji s predkapitolsko triado.[17] Po njej predstavlja Jupiter s hajdinskega reliefa vero in oblastne naloge, Herkul pa zaradi svojih dejanj neposredno spada v drugo funkcijo oziroma pomeni bojujočega boga, zavetnika telesne moči; od samega pravljičnega začetka do zatona imperija je pri ogromni večini znanih rab slej ko prej sila

prinašala zmago.[18] Medtem so Nutrice po svojem bistvu povezane z materinstvom, eno izmed nalog, ki jo opravljajo Kibela, Demetra, Junona itd., v zelo široko pojmovani tretji funkciji.[19] To, da sta bila Herkul in Jupiter prikazana na skupnem reliefu, Nutrice pa ločeno na drugih, kaže na pomensko in hierarhično delitev omenjene triade. Zato ni nenavadno, da so se vladarji, ko so pridobili dejansko oblast, radi prikazovali v liku Jupitra ali Herkula,[20] odvisno od lastnosti, ki so jo želeli predstavljati: modrost ali moč. Aleksandrov sarkofag, najden v Sidonu in nastal pod vidnim Lizipovim vplivom,[21] kaže velikega osvajalca v primerno poudarjenem bojnem zanosu na razdraženem konju, ogrnjenega v kožo nemejske pošasti in pokritega z levjo glavo namesto čelade. 400 let kasneje je z enako, mogoče celo večjo vnemo cesar Komod skušal tudi po likovni poti dokazati, da je resnično božanskega porekla. Tako je nastal njegov nadvse zanimiv portret, opremljen s Herkulovimi atributi.[22] Neposredna bližina in verjetna sočasnost hajdinskega reliefa z mističnim Mitrovim kultom pa opozarja na dejstvo, da je bil tudi Herkul (obstajajo primeri drugod na širšem panonskem območju[23]) del močno razvitega sinkretističnega sistema.

Popolnoma drugačen je po koncepciji in kakovosti nagrobni relief Alkeste in Herkula, najden v vzhodnem delu Ptuja.[24] Sicer delno poškodovan, vseeno kaže odlično zasnovano skulpturo; odlikujejo jo izredna dinamika kompozicije in s tem skladno obdelani tisti značilni deli, s katerimi celota pridobiva na poglobljenosti. V levem kotu reliefa je še ohranjen del profiliranega kamnitega okvirja, na vrhu zaključenega z dvojno panonsko-noriško voluto. Herkul, izklesan kot zrel moški s kijem v desni in levjo kožo, ki mu pokriva del desne rame in ovija gorjačo, drži z levo Alkesto za zapestje. Pot iz podzemlja predstavlja za oba protagonista dramatičen in hiter podvig, izražen s Herkulovim močno poudarjenim korakom, pri katerem sodeluje celo telo; levja koža je nagubana tako, kot da bi kljubovala uporu nasprotnega vetra, ki ga ustvarja hitrost ali mračno vzdušje podzemlja. Kodrasti lasje in izrazita brada mu krasijo glavo, obrnjeno nazaj k Alkesti. Sorodnost med ptujskim reliefom in onim z Vindonijeve grobnice v Šempetru v Savinjski dolini je očitna v samem motivu in okviru, vključno s tipom volute.[25] Sicer na bolj ohranjenem šempetrskem reliefu motiv ni tako vehementno izklesan, ves prizor je umirjen, Alkesta zaradi oblačila in pokrivala bolj skrivnostna in tudi Herkul je postavljen v umirjen kontrapost. Sploh je v primerjavi s ptujskim mlajši, brado ima krajšo, telo kljub razvitosti manj deformirano in za spoznanje bližje idealom lepega in vzviženega, ki so bili značilni v grškem kiparstvu pred helenizmom in kasneje ponovno obvnovljeni.[26] Skupaj z Alkesto sta postavljena na oder, narejen iz skal, nekakšen proskenion, na katerem se pravkar dogaja gledališki prizor, in dajeta prav zaradi višine in zadržanosti gibanja monumentalen videz. Kljub temu da sta na obeh reliefih figuri približno enake višine in se povsem skladno celo malce preveč gibljeta, je za realistični koncept smer premikanja od desne proti levi na ptujskem bolj prepričljiva kot obratna na šempetrskem. Konservativnost ikonografskega programa, značilna za obravnavana reliefa, je lastna antični umetnosti sploh,[27] ne pa zgolj zapoznelim provincialnim refleksom.[28] V skupnem likovnem prostoru in sorodnih razmerah se je z enako motivacijo in ustvarjalnimi pogoji oblikoval v prepletenem soustvarjanju in medsebojnem vplivanju[29] podoben okus; ta je zdaj tu zdaj tam segal po dediščini in jo bolj po verski ali družbeni logiki vključeval v lasten likovni razvoj, ne glede na kronologijo ali kontradiktorno sočasnost.

Naslednji zanimiv primer iz ptujskega repertorija Herkulovih motivov je relief na kvadru, najdenem med ruševinami velike kasarne.[30] V duhu grških in kasnejših rim-

skih kipov predstavlja počivajočega heroja. Tudi ta je postavljen v profiliran okvir z obvezno in karakteristično voluto na vrhu. Kontrapost, ki ga fragment kaže in pri katerem je teža telesa na desni nogi, medtem ko drži ohranjeno desno roko na hrbtu, je značilen za Počivajočega Herkula; muskulatura, sorodna oni, s katero so ga opremili kiparji Alkestine zgodbe, vključno z značilnim naklonom nakodrane glave, je močno izražena. Očitno se je naslanjal na kij ogrnjen v levjo kožo tako, kot ga je nekoč upodobil Lizip; v obdobju oživljanja njegovega kulta v imperiju pa je postal ponovno aktualen. Kako značilna in uporabna je bila obravnavana drža, kaže tudi freska Telefovega najdenja iz Herkulanca. Na njej je Herkul naslikan s hrbtne strani z enako upognjeno desno roko. Anatomsko gledano obstaja velika sorodnost tudi z likom na reliefu s Pergamonskega oltarja.[31] Ptujski je dokaz obujanja likovne tradicije, zasnovane nekoč v znanih helenističnih kulturnih centrih v sami Grčiji, pa Mali Aziji, na Bližnjem vzhodu in Apeninskem polotoku. Izražala se je v vseh možnih kiparskih oblikah in najbolj uveljavljenih materialih.[32] Za rekonstrukcijo manjkajočega dela male plastike iz izkopa B–V je pomembno, da predstavlja počivajoči Herkul še eno znano in priljubljeno varianto, značilno za obdobje ponovnega razcveta njegovega kulta v 2. stoletju, s pomočjo katere je možno z večjo gotovostjo predvidevati njeno verjetno obliko.

Najbolj dragocen pa je bronasti kipec Herkula, ki ga hrani Pokrajinski muzej na Ptuju.[33] Abramić ga je v opisu prikazal kot bradatega moža v razviti zrelosti z zmagovalnim vezilom s tremi rozetami in visečimi tenijami na kodrasti glavi; v levi roki naj bi prvotno držal kantharos in ne hesperidskih jabolk, prek lakta mu visi levja koža, v iztegnjeni desnici pa je imel kij. Za samo kakovost kipa je menil, da je treba iskati vzore pri Lizipu.[34] Mala plastika iz muzejskega inventarja predstavlja resnično kakovost; toda razen značilne ikonografije s poudarjenim kontrapostom, ki ga dopolnjuje tudi gib obeh rok, se v anatomskih rešitvah in samem proporcu ne ujema s poznogrško maniero. Gledano kot celota ima figura občutno večjo glavo, sledi zgornji del telesa do pregiba v pasu, medtem ko so v proporcu najmanjši del noge od kolen do stopal. Sama skrajšava je imela namen poudariti tiste atletske značilnosti, ki prikazujejo dejansko moč rokoborca in mu hkrati dajejo videz mogočne osebe. Mišice so modelirane natančno, toda brez posebnih vztrajanj na krožnem principu volumna. Predvsem so vpete na valjasto jedro telesa in so živahna tvorba, ki svojo obliko ohranja z aktivnim in napornim gibanjem. Posebno uspešna je skladnost med izdelavo glave in telesa, kljub majhnosti kipa so detajli obraza, brade, las in venca pravo likovno mojstrstvo.[35] Med njim in večino male plastike, najdene drugod na tem koncu imperija,[36] obstaja bistvena razlika, saj je bila navadno produkt namenjen široki potrošnji, značilni za standard rimskih trgovskih in vojaških centrov. Ker je bila njena sakralna funkcija na prvem mestu, občutek za likovno in estetsko kakovost pa med uporabniki skromen, sta rutinska izdelava in trgovina lahko potekali na manj zahtevni ravni; veljala je predvsem simbolika figur in z njo so opravljali obvezne naloge enako uspešno kot z izdelki uradno podprte umetnosti. "Provincionalizem" se je kazal npr. v večji koncentraciji figurin na določenem mestu, ki dejansko niso imele visokih likovnih ciljev, ne pa v njihovi pojavnosti. Takšna plastika je bila v rabi v kulturno razvitih centrih, seveda pri nižjih družbenih razredih in v tistih naseljih oziroma krajih, kjer se je visoka kultura v privatnem življenju sploh redko srečavala. Vsa manj kakovostna mala plastika tudi ni avtomatično sodila v okvir plebejske umetnosti,[37] izhajala je iz obeh likovnih polov, značilnih za rimsko kulturo; združevali sta ju poprečna in pod-

poprečna kakovost in slaba likovna praksa. Vendarle je dokaz določene precej razširjene in popularne likovne govorice. Ob njej pa je bila v rabi na področju male plastike kakovostna skulptura, po kateri so povpraševali na hierarhični lestvici višje zapisani posamezniki ali zaključene družbene grupacije. Ptujska figurina sodi gotovo mednje. Da je po svojem pomenu pripadala ali bila vsaj sorodna etablirani umetnosti in s tem tudi sprejemljiva za višji razred, kaže Herkulova vojaška in ne herojska narava, izražena v kipcu. Zato tudi ima nekaj skupnega s kamnitim Herkulom, ki je nekoč krasil flavijsko palačo na Palatinu v Rimu;[38] precej eklektično interpretirana anatomija pri omenjeni monumentalni skulpturi je v določeni meri posledica drugačnega tehnološkega postopka. Sorodne obema, v dimenzijah in funkciji tako različnima kipoma, so estetska zasnova in druge značilnosti, po katerih naj bi bil njegov lik prepoznaven. Namesto nekdanjega atleta-rokoborca, prekaljenega v različnih tekmovanjih, ga v rimskem času pooseblja borec, ki je svojo veščino pridobil v krutih razmerah arenskega življenja ali težkih in usodnih vojaških pohodih.

Kljub relativno skromnim najdbam Herkulovega lika iz antične Petovione, pomenijo vendar le-te kar obsežen repertorij v rimski umetnosti uveljavljenih oblik, kar govori v prid domnevi, da je njegov kult obstajal med meščani v uradni in zasebni obliki. Nekaj podobnega kažejo po zaslugi arheologije odkriti primeri v Celju. Poleg svetišča[39] so najdeni fragmenti kamnite plastike,[40] dva bronasta kipca[14] in dobro ohranjen relief z Vindonijeve grobnice v Šempetru.

Posamični in tudi kompleksni dokazi o obstoju Herkulovega kulta so ugotovljeni na pomembnih najdiščih, odkritih na poti od Akvileje v Istro,[42] proti Posočju[43] oziroma v glavni smeri mimo Emone,[44] že omenjenih Celeje in Petovione, naprej proti Savariji, Karnuntu, Akvinku, Mursi in oddaljenima Daciji ter Meziji.[45] Povsod se dejansko ponavlja samo delna ali celostna podoba o čaščenju Herkula, očitno priljubljenega božanstva; s širjenjem rimske države je prodiral njegov kult v naše kraje in se tukaj prilagajal razmeram in potrebam tako, da je prevzel za različne priložnosti in potrebe primeren lik.

Bronast fragment iz Rabelčje vasi se lahko ne samo po atributih, temveč tudi po vsebini pripiše Herkulu, saj je zagotovo imel ugledno mesto v razgibanem in pestrem verskem življenju Petovione. Najdeni predmet ima kar velik poudarek na detajlih, ki so za spoznanje naivno poenostavljeni, nima pa izostrenega občutka za sorazmerje med velikostjo posameznih delov. Sodeč po kiparskem konceptu in sami realizaciji fragmenta, kipec stoječega Herkula ni spadal med mojstrovine, kot je to figurina heroja iz ptujskega muzeja. Verjetneje je predstavljal izdelek splošne vrednosti, v katerem se sicer kaže manjše akademsko znanje in hkrati izrazita ambicija po svojevrstnem posnemanju predvsem navidezno atraktivnih akcentov znanih spomenikov.

Izkop B-V, v katerem je fragment male plastike najden, leži v neposredni bližini uničenih ostankov nekega stavbnega objekta oziroma rimske hiše.[46] Navadno pušča utrip življenja svoje sledove tudi zunaj porostora, v katerem se dogaja, in še tako skrita in zasebna intimnost dokazov svojega delovanja ne more odstraniti. Verjetno je tudi Herkulova roka, seveda nekoč kot nepoškodovan kipec, sodila v inventar omenjene hiše. Tudi funkcijo, ki jo je figurina imela v njej, je možno določiti in dokazati, saj obstajajo drugod in na Ptuju primeri za to. Po motivu in velikosti sodeč je bil Herkulov kipec del lararija, priljubljenega hišnega svetišča. Za posvetitev takšnih kultnih prostorov, v katerih so se častili hišni zaščitniki in opravljali zasebni obredi, je imelo mesto posebnega uradnika oziroma osebo, ki je takšno fukcijo uradno opravljala.[47] V

inventarju muzejskega lapidarija se hrani relief, ki po svoji obliki in vsebini kaže možno konstrukcijo lararija.[48]

Najdeni fragmenti keramike v istem izkopu B-V, ki so nekoč spadali v del oltarne opreme,[49] so oprijemljiv dokaz, da je Herkul iz Rabelčje vasi skupaj z zaščitniki doma predstavljal intimni Olimp božanstev neke družine. Bil je to izraz osebnega verskega prepričanja znotraj uradnih, poluradnih in lokalnih diktatov.

OPOMBE:

[1] Motiv Alkestine zgodbe je kot dekoracije na Vindonijevem spomeniku s Heraklejevo grobno skrinjo v Šempetru v Savinjski dolini. Drugi relief z istim motivom je v lapidariju Pokrajinskega muzeja na Ptuju.

[2] Najdenje Telefa je bilo v antičnem času večkrat ilustrirano; posebej uspešna sta relief s Pergamonskega oltarja iz 2. st. pr.n.š., danes v Pergamonskem muzeju, in stenska slika iz bazilike v Herkulaneu, nastala okoli 70. let, danes v Nacionalnem muzeju v Neaplju.

[3] R. Bianchi-Bandinelli, *Od helenizma do srednjega veka* (1990) 63.

[4] Lysipposa oziroma Lizipa omenja pri opisu bronastega kipa Herkula M. Abramić v vodniku *Poetovio* (1925) 115.

[5] K. Schefold, *Klassiches Griechenland* (1980) 225-227.

[6] Plinij, *Naturalis Historia*, XXXIV, 61, 9.

[7] G.M.A. Richter, *A Handbook of Greek Art* (1987) 153.

[8] Najuspešnejše ga reproducirata bolj grško uglašena kopija atenskega kiparja Gilkona, danes v Nacionalnem muzeju v Neaplju, in rimska bronasta kopija iz Louvra v Parizu.

[9] Seveda Lizip ni bi "inovator" sedečega Herakleja, kot sta to trdila v pesmi oziroma epigramu Stacij in Marcial, temveč je motiv prevzel. Epitrapezija je izdelal za okras na mizi Aleksandra Makedonskega. Sama skulptura se je ohranila v kopijah, med katerimi je največkrat omenjena rimska iz Britanskega muzeja v Londonu. Podrobno analizo o Herakleju Epitrapeziju je dal D. Srejović v prispevku: Bronzana statueta iz Tamniča, *Starinar*, N. s. IX-X, 1959, 43-52.

[10] D. Srejović (op. 9) 49.

[11] Tipološko in drugače so Herkula preučevali različni avtorji: E. Babelon-J. A. Blanchet, *Catalogue des bronzes antiques de la bibliothèque Nationale* (1895) 221-240, S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, Tome I in II (1897 oziroma 1930).

Med novejšimi avtorji o vlogi Herkulovega kulta pa: L. Nista, *Sacellum Herculis* (1992).

[12] Ž. Tomičić, Brončana statueta Herkula iz okolice Goričana u Međimurju, *Vijes. arh. muz. Zag.* 3, s. 15, 1982, 21.

[13] D. Srejović (op. 9) 48.

[14] I. in J. Curk, *Ptuj* (1970) 14-16, 21-22.

[15] V M. Abramićevem vodiču (op. 4) 74 je bil relief v zbirki v prvem nadstropju ptujskega muzeja, danes pa predstavlja inventar drugega mitreja.

[16] B. Jevremov, *Vodnik po lapidariju, 1. del, Zbirka vodnikov* (1988) 50-52, 54; omenja tri reliefe, ki so pripadali posebni kapeli mitreja, posvečeni kultu Nutric; podobno omenja reliefe M. Abramić (op. 4) 82.

[17] G. Dumezil, *Tridelna ideologija Indoevropcev*, Studia Humanitatis 2 (1987) 54-60.

[18] Ib., 55.

[19] Ib., 55-59.

[20] I. in J. Curk (op. 14) 37, menita, da so z Jupitrom in Herkulom častili Dioklecijana in Maksimijana.

[21] "Aleksandrov sarkofag" iz ok. 310. leta pr.n.š. je bil izdelan v kamnu in okrašen z reliefi, ki kažejo bitko pri Issi in Abdalomin lov na leve na daljših straneh kamnite krste; tudi na krajših so prikazani boji in lov.

[22] Portret cesarja Komoda kot Herkula je bil izdelan konec 2. stoletja v marmorju in je v Palazzo dei Conservatori v Rimu.

[23] V krščanskem grobu na nekropoli v Szentendru je najdena škatla, obložena z bronasto pločevino, na kateri so prikazani motivi Daniela z levi, oživitev Lazarja, delitev kruha in rib in Herkula; ta ima napis *Invicto Constantino felici (triumph)anti*, očitno je bila cesarjeva podoba zamenjana z likom zmagovitega Herkula.

[24] B. Jevremov (op. 16) 108, 109.

[25] Natančen opis v: dr. J. Klemenc, Rimske izkopanine v Šempetru, *Kult. in nar. spom. Slov., Zbirka vodnikov* 1, 1961 30-32; J. Klemenc, V. Kolšek, P. Petru, *Antične grobnice v Šempetru*, Kat. in monogr. 9 (1972) 11, 12, 14, 36.

[26] J. Klemenc, V. Kolšek, P. Petru (op. 25) 11: Petru pravi, da relief Herakleja in Alkeste kaže stilne posebnosti; "ki so zapoznel odmev province na umetnostne tokove v centru, posebej še, ker kaže vsa grobna skrinja značilnosti arhaizirajoče novoatiške šole."

[27] R. Bianchi-Bandinelli (op. 3) 105.

[28] J. Klemenc, V. Kolšek, P. Petru (op. 25) 11.

[29] Ib., 12, Petru opozarja na slogovno povezanost med šempetrskimi spomeniki in onimi iz Petovione, zahodne Hrvaške, Madžarske in Avstrije.

[30] B. Jevremev (op. 16) 112.

[31] Fragmentiran relief prikazuje Herkula, ki najde svojega sina, je del Telefovega friza s Pergamonskega oltarja iz 2. četrtine 2. st. pr.n.št.; razstavljen je v Pergamonskem muzeju v Berlinu.

[32] Med številnimi primeri Počivajočega Herkula oziroma Herakleja je zanimiva bronasta skulptura, visoka 39 cm, grškega heroja iz Sulmone, je v Museo Civico in izhaja iz 4. stol. pr.n.š.; arheologi so jo odkrili pri izkopavanjih svetišča Herkula Curino (Corinus) na pobočju Monte Morrone v Abruzzu 1957. leta. Zaradi visoke kakovosti ocenjujejo (Paolo Moreno), da je kip tudi po tem in ne le po formalni podobnosti blizu Lizipovemu Počivajočemu Herkulu tipa Farnese, celo njegova replika; A. Tuteri, *Arheologia viva*, IX/13, 1990, 63.

[33] M. Abramić, (op. 4) 11; avtor v opisu žal ne omenja mesta, kjer so kipec našli.

[34] Ib., 115 s.

[35] Glava z okrasjem, ki jo občutljivo okvirja, odstopa od tradicionalnih Herkulovih fiziognomij; gre za izrazit portret močnega moškega s podrobno modeliranimi in cizeliranimi kodri las in brade, ki niso pristriženi in frizirani tako kot pri Počivajočem Herkulu, izdelan bolj v "slogu" boksarja iz Museo Nazionale Romano, Rim (1. st. pr.n.š.), temveč pripada tipu hedonističnega Herkula Cubans.

[36] Kot so nekateri kipci: Heraklej iz Sežane (B. Žbona-Trkman, pripisuje kip Herakleju; *Gor. let.* 10, 1983, 33).

[37] Mišljena je "plebejska umetnost", kot jo je interpretiral R. Bianchi-Bandinelli v poglavju helenistična tradicija in plebejska komponenta (op. 3) 25-58.

[38] Herkul iz zelenega skrilavca, visok 3,58 m, datiran v 1. stoletje, je v Museo Nazionale di Antichita v Parmi.

[39] J. Klemenc, *Celj. zbor.*, 1957, 101.

[40] V. Kolšek, *Arh. vest.* 37, 1986, 381.

[41] J. Orožen, *Zgodovina Celja I* (1927) 109.

[42] V. Jurkić, Izbor antičke kultne plastike na području Istre, *Materiali XII, IX kongres arheologa Jugoslavije*, 1972, 211.

[43] B. Žbonta-Trkman (op. 36) 33 in Nada Osmuk, *Griechische und römische Statuetten und Grossbronzen* (Wien 1988) 359-364.

[44] V. Kolšek, *Arh. vest.* 19, 1968, 276.

[45] Ž. Tomičić (op. 12) 20.

[46] Zaščitna izkopavanja v Rabelčji vasi so potekala ob veliki nestrpnosti gradbenega odbora in nekdanjih mestnih oblasti, ki so gradile na tem mestu stanovanjsko sosesko in šolski center. Napetost so povečale bogate najdbe, zaradi katerih so izkopavanja trajala dalj časa. Do zaostritve je prišlo pred začetkom arheoloških del v izkopu B-IV; izvajalec gradbenih del je s težkimi stroji odstranil vso zemljo s kulturnimi plastmi vred in vse skupaj odpeljal neznano kam. Skromni ostanki v sosednjih kvadrantih pričajo, da je na tem mestu stala razkošna meščanska hiša z bogatim inventarjem.

[47] V lapidariju Pokrajinskega muzeja na Ptuju je del reliefne plošče s prizorom žrtvovanje Larom. B. Jevremov meni, da gre verjetno za vicomagistra, ki opravljata darovanje. B. Jevremov (op. 16) 44.

[48] B. Jevremov (op. 16) 44.

[49] P. Korošec pripravlja gradivo o kadilnicah, najdenih v izkopu B-V.

A FRAGMENT OF A STATUETTE OF HERCULES FROM PTUJ-RABELČJA VAS (B-V/1977)

Summary

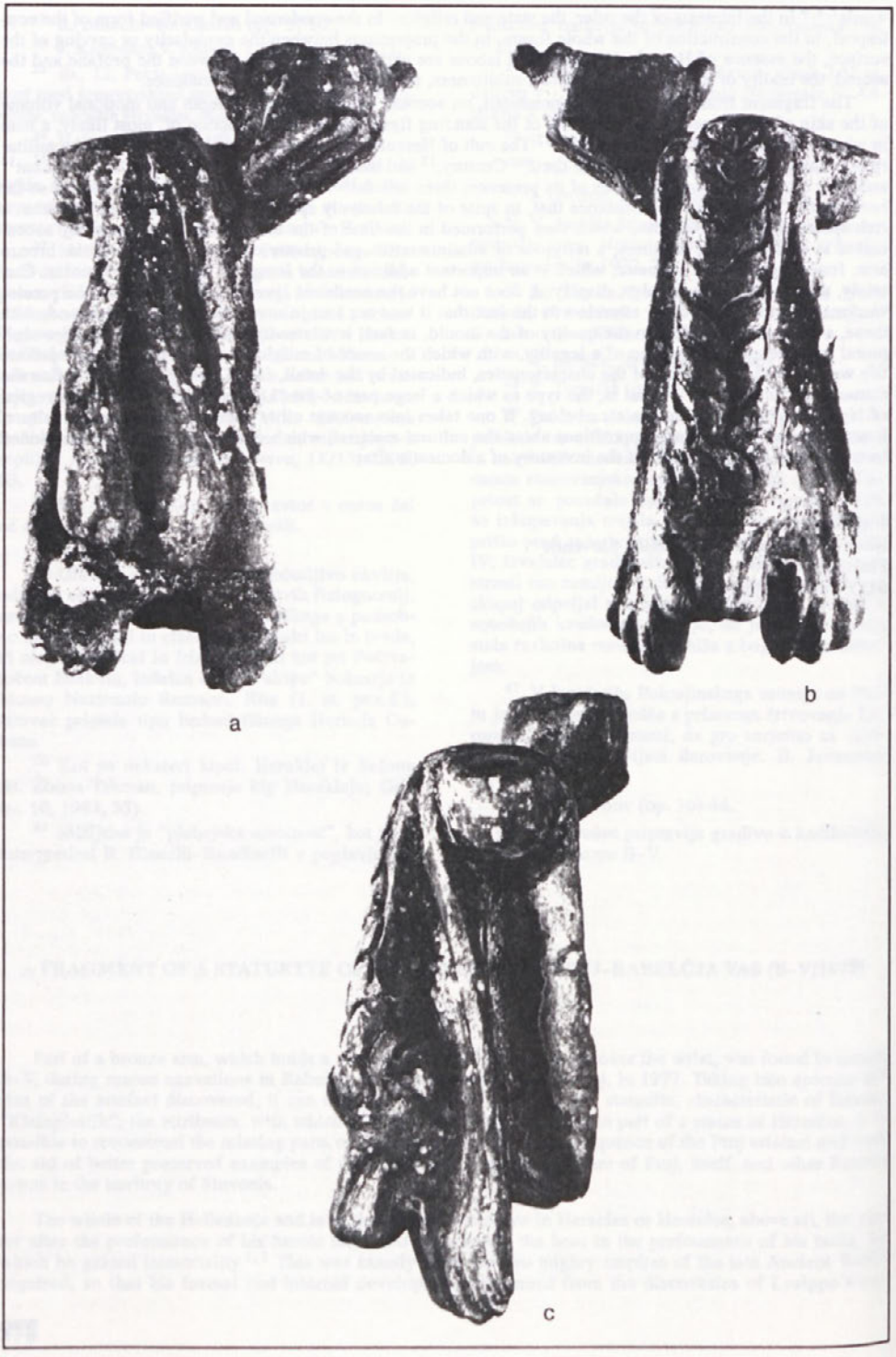
Part of a bronze arm, which holds a vessel and has a lion skin hung over the wrist, was found in trench B-V, during rescue exavations in Rabelčja vas, at the eastern end of Ptuj, in 1977. Taking into account the size of the artefact discovered, it can definately be said to belong to a statuette, characteristic of Roman "Kleinplastik"; the attributes, with which it is endowed, indicate that it is part of a statue of Hercules. It is possible to reconstruct the missing parts of the statue, because of the eloquence of the Ptuj artefact and with the aid of better preserved examples of this motif in the material culture of Ptuj, itself, and other Roman towns in the territory of Slovenia.

The whole of the Hellenistic and later the Roman world saw in Heracles or Hercules, above all, the victor after the performance of his heroic tasks and more rarely the hero in the performance of his tasks, by which he gained immortality.[1, 2] This was exactly what the two mighty empires of the late Ancient World required, so that his formal and internal development continued from the discoveries of Lysippo's on-

wards[7, 8, 9] in the interests of the ruler, the state and religion. In the condensed and purified form of the contrapost, in the construction of the whole figure, in the proportions between the modularity or carving of the surface, the essence of Harcules' divinity and labour are captured, oscillating between the profane and the sacred, the reality of this world and abstract sublimness, naivity and professional prudence.

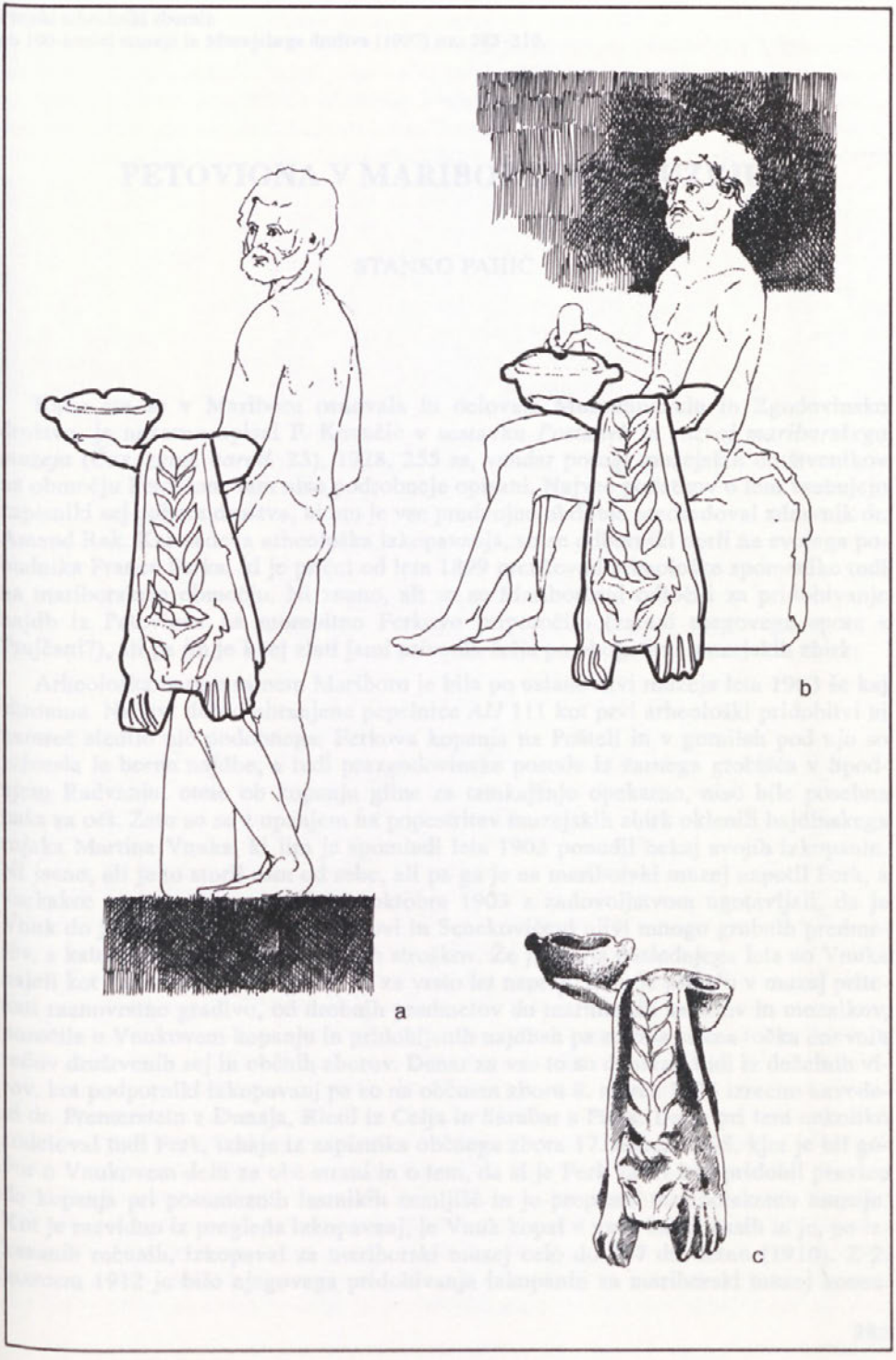
The fragment from Rabelčja vas represented, on account of the expressive depth and motional volume of the skin of the Nemean Lion, the hand of the standing figure in the ritual function of, most likely, a man in whose honour a celebration is held.[11, 12] The cult of Hercules was strongly developed amongst the military population and also by the rulers in the 2nd Century,[13] and has, in Ptuj, at first a legionary encampment[14] and later a civilian town, left traces of its presence; three reliefs[15, 24, 30] and a bronze statuette[33] have so far been found. It is a lucky circumstance that, in spite of the relatively sparse finds, together they represent a rich spectrum of the exercises, which they performed in the time of the active Poetovio; thus, they accentuated at times a state, at others, a religious or administrative and private content. The part of the bronze arm, found, speaks of a statuette, which is an important addition to the image of the cult of Hercules. Certainly, the sculptural knowledge, displayed, does not have the academic level of official art, but the precise workmanship of details draw attention to the fact that it was not lost in numerous reproductions and, with these, a progressive decline in the quality of the mould, in fact, it relates to a different level, another sculptural practice and the creation of a legality, with which the needs of religion and everyday, largely private life were served. As a result of the characteristics, indicated by the detail, found, it si possible to define the statuette as "plebian art",[37] that is, the type to which a large part of the "kleinplastik", found in the region of Noricum, Pannonia, Moesia etc., belong. If one takes into account other details of the material culture, found in trench B-V,[49] and suppositions about the cultural material, which came from the above mentioned trench, it may have been part of the inventory of a domestic altar.

Josip Korošec
Restavratorski center Republike Slovenije
Plečnikov trg 2
SLO - 61000 Ljubljana

T. 1: Rabelčja vas, fragment kipca Herkula, **a** — sprednja stran, **b** — hrbtna stran, **c** — bočna stran. Bron. Povečano.

Pl. 1: Ptuj — Rabelčja vas, fragment of a statuette of Hercules, a — abverse, b — reverse. c — profile. Bronze. Enlarged.

T. 2. Ptuj — Rabelčja vas, fragment kipca Herkula, **a** — rekonstrukcija stoječega in **b** — sedečega kipca, **c** — risba fragmenta (risbe abtorja).

Pl. 2: Ptuj — Rabelčja vas, fragment of a statuette of Hercules, **a** — reconstruction of the standing and **b** — of the sitting statuette, **c** — drawing of the fragment.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 283-310.

PETOVIONA V MARIBORSKEM MUZEJU

STANKO PAHIČ

Kako sta se v Mariboru osnovala in delovala Museumverein in Zgodovinsko društvo, je nazorno opisal F. Kovačič v sestavku *Postanek in razvoj mariborskega muzeja* (*Čas. zgod. narod.* 23), 1928, 255 ss, vendar posegi muzejskih društvenikov na območju Petovione tam niso podrobneje opisani. Največ podatkov o tem vsebujejo zapisniki sej odbora društva, ki mu je vse predvojno obdobje predsedoval zdravnik dr. Amand Rak. Kar zadeva arheološka izkopavanja, so se odborniki oprli na svojega pobudnika Franca Ferka, ki je pričel od leta 1899 preučevati arheološke spomenike tudi na mariborskem območju. Ni znano, ali so se Mariborčani odločili za pridobivanje najdb iz Petovione na morebitno Ferkovo priporočilo (zaradi njegovega spora s Ptujčani?), ali pa jih je k tej zlati jami privedla želja po obogatitvi muzejskih zbirk.

Arheološka bera v samem Mariboru je bila po ustanovitvi muzeja leta 1903 še kaj skromna. Nabavi dobro ohranjene pepelnice *AIJ* 111 kot prvi arheološki pridobitvi ni namreč sledilo nič podobnega. Ferkova kopanja na Pošteli in v gomilah pod njo so prinesla le borne najdbe, a tudi prazgodovinske posode iz žarnega grobišča v Spodnjem Radvanju, otete ob kopanju gline za tamkajšnjo opekarno, niso bile posebna paša za oči. Zato so se z upanjem na popestritev muzejskih zbirk oklenili hajdinskega rojaka Martina Vnuka, ki jim je spomladi leta 1903 ponudil nekaj svojih izkopanin. Ni jasno, ali je to storil sam od sebe, ali pa ga je na mariborski muzej napotil Ferk, a vsekakor so na odborovi seji 29. oktobra 1903 z zadovoljstvom ugotavljali, da je Vnuk do jeseni odkopal na Maruškovi in Senekovičevi njivi mnogo grobnih predmetov, s katerimi muzej ni imel velikih stroškov. Že januarja naslednjega leta so Vnuka najeli kot "arheološkega kopača" še za vrsto let naprej. Tako je pričelo v muzej pritekati raznovrstno gradivo, od drobnih predmetov do marmornih kamnov in mozaikov, poročila o Vnukovem kopanju in pridobljenih najdbah pa so bila stalna točka dnevnih redov društvenih sej in občnih zborov. Denar za vse to so dobivali tudi iz deželnih virov, kot podporniki izkopavanj pa so na občnem zboru 8. marca 1906 izrecno navedeni dr. Premerstein z Dunaja, Riedl iz Celja in Skrabar s Ptuja. Da je pri tem nekoliko sodeloval tudi Ferk, izhaja iz zapisnika občnega zbora 17. marca 1908, kjer je bil govor o Vnukovem delu za obe strani in o tem, da si je Ferk za tri leta pridobil pravico do kopanja pri posameznih lastnikih zemljišč in jo prepustil mariborskemu muzeju. Kot je razvidno iz pregleda izkopavanj, je Vnuk kopal v vseh letnih časih in je, po izkazanih računih, izkopaval za mariborski muzej celo do 257 dni letno (1910). Z 2. marcem 1912 je bilo njegovega pridobivanja izkopanin za mariborski muzej konec.

Muzejska zbirka pa ni bila samo obogatena, temveč naravnost natrpana, kar se lepo vidi na **sliki 1.** V desetletnem obdobju je muzej pridobil 2000 inventarnih številk in še več predmetov, petovionske izkopanine pa so do odkritja obilice posod na žarnem grobišču v Mariboru v letih 1932–1933 daleč prevladovale. Prostorska stiska se je po preselitvi muzeja v mariborski grad tik pred zadnjo vojno sicer omilila, vendar je moral ostati velik del gradiva uskladiščen kljub natrpanosti predmetov na razstavi.

Preglednici 1–2 prikazujeta čas, količine in zvrsti pridobljenih najdb z območja obeh Hajdin in deloma še z Brega. Za najdbe so spočetka v muzeju vzorno skrbeli in jih po očiščenju oštevilčili z drobnimi nalepkami, ki so jih na večje predmete lepili, na drobne pa privezovali z nitkami. Selitve in preurejanje muzeja tej skrbi niso bila v prid, tako da je današnje stanje po ohranjenosti daleč od prvotnega. Muzej je imel od začetka v letu 1903 do konca prve svetovne vojne posebno inventarno knjigo *Grundbuch des Museum-Vereines,* ki jo je vzorno vodil sam predsednik dr. Rak. Seveda to ni reševalo vprašanja zgodovinskega vrednotenja najdb, saj je bil glavni namen kopanj pridobivanje predmetov za muzejsko razstavo in ne preučevanje rimske preteklosti Petovione na podlagi njenih grobišč. Zato podatkov o oblikah, vsebini in razvrstitvi grobov iz tega obdobja sploh ni, v inventarni knjigi pa se da po zaporedju vpisov razbrati komaj kakšna grobna celota (n. pr. najdbe inv. štev. 2907–2911 v grobu *Statiniae Phoebes — AIJ* 405). Poleg imena lastnikov parcel so le izjemoma navedene tudi parcelne številke, zato je bilo mogoče prikazati po katastrski legi le drobec vseh stotin grobov. (*Blatt Rogatec*, 1939, 24). Vrednotenje dandanes še ohranjenih najdb bo zato mogoče le kataloška celota za določen predel Petovione z izpostavljanjem pomena posamičnih vrednejših predmetov, od katerih so bili rimski kamni večinoma že obravnavani in leta 1938 zajeti v zborniku *Antiken Inschriften aus Jugoslavien* z navedbo poprejšnjih objav.

S pridobitvami najdb iz Petovione se je ukvarjalo tudi mariborsko zgodovinsko društvo, ki je prav tako osnovalo svojo muzejsko zbirko. Delež petovionskih najdb je bil tu mnogo skromnejši, saj društvo za to ni imelo denarja niti strokovnjakov, "pa tudi mu ni bilo na tem, da z izkopaninami materijalno polni svoj muzej" (F. Kovačič, kot prej, 265), za katerega niso niti imeli primernih prostorov. Kljub temu so pričeli že kmalu po ustanovitvi društva izkopavati tudi na območju Petovione, saj je na seji odbora 22. decembra 1903 poročal tajnik F. Kovačič "o izkopavanju starin na Hajdini, ki se je pa vsled nepričakovanih zaprek moralo ustaviti" (*Čas. zgod. narod.* 1, 1904, 108). Kdo je opravil ta kopanja, ni znano, uspeh pa je bilo "nekaj posodja iz rimskih grobov" (*Čas. zgod. narod.*, kot prej, 215). Kot kaže **preglednica 3,** gre za trideset lončenih in steklenih posod, k temu pa se je pridružilo še okrog trideset predmetov, ki jih je društvu do leta 1911 podaril ptujski lekarnar F. Pollak, ki je prav tako izkopaval na Hajdini in z najdbami iz drugih dob obogatil tudi Museumverein. Zgodovinsko društvo je svoj muzej odprlo šele leta 1909, ko se je lahko ponašalo tudi s 54 predmeti iz staroslovanskega grobišča na Zg. Hajdini, prav tako Pollakovim darilom (*Čas. zgod. narod.* 7, 1910, 141), petovionska zbirka pa je obsegala "57 lončenih posod, 7 steklenih posodic, dvoje kovinskih zrcal, 14 svetilk, dragulj z ženskih oprsjem" (prav tam). Potem ko so na seji odbora 8. novembra 1910 ugotovili, kako so "na Hajdini na nekem zemljišču zopet dobili tujci dovoljenje za izkopavanja" (*Čas. zgod. narod.* 8, 1911, 106), je bilo na seji 4. novembra 1911 sporočeno, da je "izkopavanja na Hajdini prevzel in jih še vedno vodi g. mag. pharm. Pollak (*Čas. zgod. na-*

rod. 9, 1912, 144). Kako je bilo s temi kopanji, ni znano, vendar je Zgodovinsko društvo tega leta od Pollaka prejelo le štiri predmete.

Tudi Zgodovinsko društvo je vodilo svojo inventarno knjigo *Glavni zapisnik muzeja*, še zajetnejšo od tiste, ki jo je imel Museumverein. Po temeljitosti in obliki vpisov pa za njo daleč zaostaja, zato je bilo ob težki čitljivosti vpisov kar dobro, da je tam petovionskega gradiva malo in je bilo lahko v celoti zajeto v **preglednici 3.** Tam je vpisana tudi poslednja, najmlajša skupina petovionskih najdb z Vičave na drugem bregu Drave — na pozidanem mestnem območju Petovione. Podrobnejših podatkov o tej najdbi (najdišče: vila Gailhofer) ni, zlasti ne o tem, kako je predmete pridobil E. Baumgartner v Mariboru, ki jih je šele leta 1936 v zamenjavi predal muzeju. Zato o njih tudi ni poročano v *Blatt Ptuj,* 1936, 33, kjer je navedeno, da so vilo Gailhofer zgradili že leta 1907, ko je K. Tragau opravil tam za ptujski Museumverein arheološke preiskave. Najdba je zanimiva po obilici dobro ohranjenih kovinskih predmetov in je prva skupina najdb petovionskega porekla v mariborskem muzeju, ki je že v pripravi za objavo (I. Mikl-Curk).

V povojnem obdobju pred letom 1952 so pričeli sestavljati v mariborskem muzeju pod vodstvom F. Baša nove knjige *Inventar Pokrajinskega muzeja,* kjer je zajet tudi del arheoloških predmetov. Med njimi je tudi drobec petovionskih najdb: 16 lončenih posod, 9 oljenk ter 5 rimskih marmornih kamnov — *AIJ* 329, 330, 375, 402 in 405. Te knjige so bile pozneje opuščene in uvedene nove po muzejskih strokah, pri čemer so bili v *Arheološki inventar Pokrajinskega muzeja I* vpisani v **preglednicah 4–5** z novimi inventarnimi številkami označeni vzidani marmorni kamni in kosi mozaikov. Vse drugo rimsko gradivo iz Petovione se po letu 1952, ko je arheološko zbirko mariborskega muzeja pričel upravljati pisec kot prvi arheolog v tej ustanovi, ni več ponovno vpisovalo. Razlog za to je bilo piščevo, od takratnega muzejskega vodstva potrjeno stališče, da naj Pokrajinski muzej v Mariboru zbira, hrani, razstavlja in preučuje predvsem materialno kulturo rimske dobe iz podeželskih najdišč svojega delovnega območja, ki se je do najnovejše dobe ob ustanavljanju novih pokrajinskih muzejev na Ptuju, v Murski Soboti in Slovenjem Gradcu ter razširitvi delokroga Pokrajinskega muzeja v Celju znatno skrčilo. V skladu s tem stališčem so bili arheološki predmeti z območja Petovione, razen vzidanih, postopoma umaknjeni iz razstavne zbirke ter do dokončne odločitve o njihovi prihodnosti spravljeni v skladišče, za predvideno predajo ptujskemu muzeju pa izdelani posebni inventarni izpisi. V pričujočem sestavku je tako (do bodoče izdelave kataloške objave) podano prvo obvestilo o tistem delu petovionske arheološke dediščine, ki se je doslej ob zbirki v deželnem muzeju Joanneumu v Gradcu hranila zunaj matičnega muzeja na Ptuju.

V **preglednici 2** podani pregled petovionskih najdb po zvrsteh in letih pridobivanja podaja stanja v letih vpisovanja v inventarno knjigo med 1903 in 1912, medtem ko sedanje število ohranjenih najdb ob povojnem uskladiščevanju ni bilo preverjeno. Zlasti pri lončenini je treba upoštevati, da že takrat v mnogih primerih ni šlo za cele posode, temveč za ostanke oziroma odlomke, kar je bilo pri vpisovanju tudi zabeleženo, saj bi sicer brez tega tu podane številke dajale varljivo podobo. Med zanimivostmi velja omeniti, da med posodjem iz prvih osmih let ni nobenega kosa terrae sigillatae, kar bi dalo slutiti, da med stotinami na Hajdini odkopanih grobov ni bilo ravno bogatih. Po drugi strani pa odsotnost grobe hišne lončenine, če gre v resnici za to, ne kaže na izrecno nasprotno stanje prebivalstva, saj je bila v mestu z razvito lončarsko dejavnostjo uporaba posodja iz prečiščene gline mnogo dostopnejša kot na rim-

skem podeželju. Po oceni B. Saric (*Blatt Ptuj*, 1936, 60) govore odkriti nagrobniki, da so tu pokopavali vsaj v dobršni meri vojake in veterane ter seveda prebivalce kolonije, ki so svoj obstoj povezali z njimi. To pomeni, da pridobljene najdbe o poprečnem, prej revnejšem kot bogatejšem sloju prebivalstva. Grobovi z večjimi marmornimi nagrobniki, zlasti pa sarkofag *AIJ* 401, so na tem obsežnem grobišču že bolj izjemni in kažejo, da so se tudi med temi sloji našli premožnejši posamezniki.

Ob izjemno redkih sigilatnih posodah so tudi maloštevilni ostanki amfor na grobiščnem območju bolj naključnega značaja, saj te vrste posod niso sodile med običajne grobne pridatke. Le enkrat je vpisana "velika amfora v odlomkih" (na Klasinčevi njivi na Spodnji Hajdini 1911), sicer pa vedno le posamezni kosi. Ti najbrž skupno z nekaterimi drugimi najdbami, kot so npr. talilni lonci, železno orodje in oprema vrat, mozaiki, poslikan omet ter nekatere vrste opek, opozarjajo na to, da so bili na hajdinskem območju tudi naselbinski ostanki. B. Saria (*Blatt Ptuj*, 54 ss) jih našteva vključno z najdbo mozaika na parceli 1112 (po GBMV Sitarjeva njiva) še prek razcepa cest za Maribor in Pragersko, kjer naj bi šlo na Senekovičevem (*Blatt Ptuj*, 59 — Detailplan 99) za najbolj zahodne ostanke stavb. "Razvaljena poslopja" na Senekovičevem je omenil tudi že F. Kovačič (*Čas. zgod. narod.* 1, 1904, 94). M. Vnuk je tako za mariborski Museumverein kopal na grobiščnem in naselbinskem območju Spodnje Hajdine.

Med lončenino so bili daleč najštevilnejši vrči raznih velikosti, sledili pa so jim lonci vseh vrst, od katerih je bilo skoro polovica uporabljena za žare. To je bilo pri vpisu tudi posebej navedeno, pogosto z oznako vsebine (pepel in ostanki kosti). Pol manj je bilo skled in skodel, še manj pa skodelic, čaš in krožnikov. Ob razmeroma velikem številu loncev je bilo pokrovov komaj petina in sodijo tako — poleg krožnikov — med najredkejše najdbe. Seveda je tu moč govoriti o lončenini le po količinskih razmerjih, saj bo opis najdb že druga naloga v prihodnosti. Le o oljenkah, ki jih je bilo največ, je že F. Kovačič (*Čas. zgod. narod.* kot prej, 94) znal povedati, da vsaj med prvimi najdbami ni bilo starejših z reliefnim okrasom, da so bile na nekaterih vžigosana imena *Atimetus, Crescens, Festi, Fortis, Iustinianus* in *Lucius* in da so v grobove dajali (vselej?) le nerabljene kose. V inventarni knjigi je vpisanih še 7 stekleničastih posod, sledijo deli raznega posodja, številne črepinje in nekaj ročajev.

Steklenih posod je bilo v primerjavi z lončenino komaj dobra petina, od teh pa dve tretjini "solznih stekleničk". Druge po številu so bile razne steklenice, bolj posamične pa so bile skodelice, čaše in dvoje gubank. Vmes je bil le en kos marmoriranega stekla (inv. št. 3940). Steklenina je bila v grobovih torej precej skromno zastopana, povsem pa manjkajo za žare uporabljeni okroglasti stekleni lonci.

Pri kovinskih izdelkih so bile kot uporabni, a tudi okrasni predmet najpogostejše igle. V inventarni knjigi je le izjemoma omenjena vrsta kovine, a očitno gre predvsem za bronaste predmete, saj sta iz železa omenjeni le dve, srebrna pa samo ena. Pač pa so bile v enakem številu zastopane tudi igle iz kosti, vpisanih pa je tudi nekaj takih iz lesa. Drug najpogostejši uporabno-okrasni predmet so bile fibule ali njihovi ostanki, ki po obliki niso posebej opisane, nedvomno pa so bile vse iz brona. Mnogo manj je bilo pridobljenih zapestnic, prstanov in zrcal, že kot izjema pa dvoje uhanov. Kakšno vlogo so imeli različni obročki, se iz vpisov ne da razbrati, a najbrž so bili vsaj deloma, podobno kot pasne spone in nekateri gumbi, povezani z oblačili. Kot izrazito uporabni predmeti so bile v grobovih še razne žličke in žlice, pisala, šivanke (tudi iz železa iz kosti), posamič pa še vilice in pinceta. Od kod izvirajo noži, ni bilo posebej

navedeno, zato morebiti nekateri bolj sodijo skupno z obema sulicnima ostema (in ostanki meča) k poznejšim okostnim grobovom. Le redko se je kot nakit našel jantar, težko pa je po pomenu razvrstiti vrsto drugih kovinskih izdelkov, kot npr.: bakrena cevčica, okovi in okrasni kosi iz brona, živalski liki in drugo. Iz brona je bilo tudi troje pušic in dvoje zvončkov, neki pokrov pa je imel vložek iz emajla (inv. št. 1756). Koliko železnih predmetov je v resnici izviralo iz grobov, ni moč presoditi, saj nekateri med njimi vzbujajo dvome, kot npr.: dleta, lopatice, kladivo, ključi in zapahi, žeblji in spojke, pesto in konjska brzda ter drugo.

Pri kamnitih predmetih govore za grobne pridatke številni brusni kamni, kot izjemni pridatek je v inventarni knjigi vpisana kamnita sekira (inv. št. 4298). Izrazito seliščni predmeti pa so, tudi po kraju najdbe, žrmlje in terilni kamni ter seveda ostanki stebrov iz peščenca in kosi friza.

Tudi opeka je bila v dvojni rabi, kar je deloma moč razsoditi že po vpisu. Popolne jasnosti tudi tu ni, saj npr. tegule niso bile nikoli izrecno navedene, a se verjetno skrivajo pod omembami grobnih in velikih opek pa najbrž tudi nekaterih z žigi. Izrazito seliščne vrste pa je veliko število malih šesterokotnih opek, ki so jih našli predvsem na Sitarjevi njivi (tam tudi mozaik) in na Senekovičevem, torej še na pozidanem območju. Od tam je Museumverein pridobil tudi nekaj glinastih uteži, kose poslikanega ometa, kose marmornih plošč in nekaterih drugih izdelkov iz kamna (kose kipov, steber iz peščenca in oglavje iz marmorja, žrmeljni kamen in morda še kaj).

Najštevilnejša zvrst najdb iz teh izkopavanj so bili novci, ki pa niso bili vselej vpisani z oznako kovine. Več kot polovica jih je bila iz brona, le trideset iz srebra, druge pa so vpisali kot nespoznavne ali preprosto kot novce. Edini zlatnik Teodozija, ki ga je Museumverein (po zapisniku občnega zbora MV 8. 3. 1906) kupil od Skrabarja, ni bil vpisan v inventarno knjigo. Novce so vpisovali večinoma po skupinah in brez omembe vladarjev, posebej so omenjeni le štirje Konstancijevi in eden Aleksandra Severa. Več podatkov o novcih, ki sodijo večinoma v 1. in 2. stoletje, manj pa v poznejša, dajejo verjetno poročila o izkopavanjih v časniku *Marburger Zeitung*. Tam so bila navedena imena vladarjev Tiberija, Klavdija, Nerve, Antonina Pija, Favstine mlajše in Gordijana (*MZ* 47, štev. 34 z dne 9. 3. 1908, stran 3), ob izrecni omembi okostnih grobov, pa tudi poznejših — Valentinijana in Valensa (*MZ* 50, štev. 30 z dne 11. 3. 1911, stran 5). Okostja potrjuje tudi dvoje vpisanih človeških lobanj. Ob skupinskem vpisovanju so se novci ohranili v muzeju le kot celota in so tako danes opredeljivi le po številu.

Od vseh petovionskih najdb se je v mariborskem muzeju ohranilo največ mozaičnih kosov, čeprav tudi ne vsi. O obliki in usodi pogrešanih ostankov ni nič znanega, druge pa so že takoj po najdbi priredili v trdne plošče. Da pri tem niso zajeli celote, se vidi pri kosih **slike 7 — 9**, ki so deli 3 x 3,5 m velikih mozaičnih tal (po podatkih v zapisniku občnega zbora MB 8. 3. 1906), o katerih se je ohranilo dvoje slik ob odkopu (B. Djurić, *Arh. vest.* 27, 1977, t. 73). Večina najdenih kosov izvira z vzhodnega obrobja Spodnje Hajdine, ki je pravzaprav zahodni del terase Zgornjega Brega nad Studenčnico in kjer so na parceli 1112/5 in sosednjih spet naleteli po zadnji vojni na ostanke mozaičnih tal (Z. Šubic, *Var. spom.* 17 — 19/1, 1974, 212–213). Čeprav tu prikazani kosi **slike 2–9** izvirajo iz precej enotnega najdiščnega prostora, sodijo po motiviki v tri različne skupine (1–2, 3–6 in 7–9). Kratek opis in oceno je o njih podal šele B. Djurić v svojem pregledu Antični mozaiki na ozemlju SR Slovenije (*Arh. vest.*, kot prej, 597 ss), ki je ugotovil, da so kosi **slike 1–6** "večinoma deli okvirnih

pasov" z različnimi vzorci in sodijo v 3. stoletje. Za shemo likovnih upodobitev kosa **slika 7** ni našel primerjav,vsi trije kosi iste celote pa naj bi bili nastali "konec 2. oz. začetek 3. st.". Ohranjene plošče so prvotno razstavili kar na tleh prenatrpane muzejske razstave (**slika 1**), v novih muzejskih prostorih v mariborskem gradu pa so shranjene zunaj arheološke zbirke na neprimernem mestu, na ozkem stopnišču, in vzidane v stene. Tako se muzejskim obiskovalcem izgublja vtis njihovega izvirnega pomena — okrasnih tal in spreminja v zavajajočo predstavo stenskih slik.

Manj uspešno usodo so doživeli marmorni kamni, pač po zvrsteh in kakovosti. Leta 1908 pridobljen grobni oltar *AIJ* 405 (*Statiniae Phoebes*) ter naslednje leto odkrita nagrobna spomenika *AIJ* 402 (*C. Ravius Restutus*) in *AIJ* 375 (*L. Gargilius*) je sproti objavil društveni predsednik A. Rak v dunajskem *Jahrbuch für Altertumskunde* 3 (1909) 163 ss, prav tako pa obe zaobljubni plošči Nutricam *AIJ* 329-330 iz leta 1911 (prav tam 5, 1911, 176 ss). Pač pa se najbrž ni mogel lotiti zapletenega napisa na ostankih prednje stene sarkofaga *AIJ* 401, ki je še B. Sarii delal težave in se v slovenskem prevodu *J. Mlinariča* glasi:

... in večnemu miru! Naj ne bo težko, kdorkoli si že,
ki želiš zvedeti o smrti Kvintine. Je v
... počiva ugrabljena od zle usode in nenaklonjenega božanstva
.....
..... *stara 60 let.*
... večni mir po starem običaju
..... *iz province ...*
... ženi, s katero se ne more meriti nobena druga.

B. Saria je poleg teh leta 1938 objavil še spodnji del nagrobnika z ostanki napisa *AIJ* 414 ter podoben, danes izgubljen kamen z nekaj črkami *AIJ* 400. Ni pa sledu o "sedmih odlomkih marmorja z napisom", izkopanih leta 1908 na Ribičevi njivi na Zgornjem Bregu (inv. št. 2745), ter o "dveh kosih marmorja z napisom", najdenih istega leta na Graharjevem na Spodnji Hajdini (inv. št. 2840-2841).

Od štirih marmornih kamnov, ki so bili pri studencu župnišča na Zgornji Hajdini in jih je Vnuk odkupil od župnika (v inventarno knjigo so bili vpisani leta 1907, odkup pa je omenjen dvakrat: v zapisniku seje odbora MV 30. 1. 1907 in v zapisniku občnega zbora 21. 5. 1907) je prvi "veliki rimski kamen z liki" — del prednje stene pepelnice objavil B. Saria (*AIJ* 420), drugega podobnega pa pri obravnavanju volutnega okvirjenja R. Ložar (*Čas. zgod. narod.* 29, 1934, 103, pril. 2: 5), ostala "2 velika marmorna kamna" pa sta neznano kje. To velja tudi za vse ostale, v **preglednici 5** navedene kamne, od katerih je v muzeju v steno vzidana le glava žene (**slika 10**), ki pri vpisih v inventarno knjigo ni izrecno omenjena in le nezanesljivo sovpada z vpisom inv. št. 3764 "majhen kos marmorja z glavo" z Graharjeve njive na Spodnji Hajdini. Čeprav zaradi vzidave celota ni vidna, gre najbrž za glavo oziroma del oprsja pokojnice s kakšnega nagrobnika, izključiti pa ne gre tudi možnosti upodobitve ženskega lika s posvetilnega spomenika.

Vpisu v inventarno knjigo pod inv. št. 3023 (najdeno pri Senekoviču na Spodnji Hajdini) "dva kosa roba plošče sarkofaga z okrasjem" bi morebiti ustrezala oba reliefna kosa z obrobjem (**slika 11-12**), ki sta brez vsakih oznak shranjena v mariborskem muzeju, a bi njune like bilo treba šele razložiti. Med pogrešanimi marmornimi

kosi so "večji odlomek nagrobnika (inv. št. 4359) s Klasinčeve njive na Spodnji Hajdini), kos marmorja z napisom (inv. št. 2745, 2840 in 2841), druge kose z reliefom oziroma okrasjem (inv. št. 1764, 1765, 2748 in 3022), dvoje podstavkov (inv. št. 2855 in 3024), ostanka korita (inv. št. 2747) in drugi kamni, med njimi vsi kosi marmornih plošč. Tudi od ostankov kipov se doslej ni našlo nobenega, tako da enega ali dva poznamo le s slike prvotne muzejske razstave (**slika 1**), prislonjene na tleh pri omari (inv. št. 1257 ali 1814). Prav to pa velja še za ostanke marmornih posod (inv. št. 3941, 3945, 4031, 4032, 4053 in 4337) — velikih skled in korite.

Pri neznatnem številu petovionske lončenine (54), ki jo je pridobilo Zgodovinsko društvo, veljajo v glavnem enaka količinska razmerja. Na prvem mestu so oljenke, sledijo jim prav tako vrči, a tudi lonci kot pridatne posode in žare ter skodele, druge zvrsti pa bolj posamične. Steklenega posodja je v tej skupini 10% v primeri z lončenino, medtem ko znaša to pri prvotnih muzejskih pridobitvah 17%, ti vrednosti pa sta seveda samo naključni. Kovinskih predmetov je Zgodovinsko društvo pridobilo komaj deset, od drugih najdb iz preglednice 1 pa ničesar.

Medtem ko v glavnem ni nobenih podatkov o grobnih celotah, lahko o oblikah grobov po podatkih inventarne knjige in drugih virih ugotavljamo nekaj za petovionska grobišča splošnih značilnosti. Večina grobov so gotovo bile le preproste jame, po Kovačiču (*Čas. zgod. narod.* 1, 1904, 94) pretežno ovalne in le malokdaj štirioglate oblike. vpisovanje "grobnih opek" v inventarno knjigo kaže tudi na zabojne grobove iz tegul, podobni grobovi pa so bili sestavljeni še iz kamnitih plošč, ki so enkrat izrecno navedene (inv. št. 2914 — neznano kje).

En sam odlomek pepelnice (*AIJ* 420) ob številnih drugih v ptujskem muzeju samo potrjuje razširjenost te vrste grobov v Petovioni, medtem ko so sarkofagi seveda redki in oni z napisom v "ritmičnem soglasju" (*AIJ* 401) je gotovo izjema. Zaobljubne plošče Nutricam (*AIJ* 329 in 330) kot obloge in pokrove grobov so odkrili tudi v najnovejšem času, pri obeh vpisanih pa ni podatkov, ali je šlo za žgan ali okostni grob. Petovionske najdbe, ki jih je za svoj muzej v letih 1903–1912 pridobil mariborski Museumverein, torej k poznavanju grobišč v tem rimskem mestu niso prispevale nič bistveno novega. Morda bo podrobna obdelava drobnih najdb kdaj odkrila kakšno redko zanimivost, kot npr. svinčena ploščica z napisom (*AIJ* 433, inv. št. 1507), ki jo je leta 1906 prvi obravnaval že A. v Premerstein. Tu gre za redek primer maščevalnosti ko je neko dekle preklelo svojo tekmico v ljubezni, kar se v prevodu *p. Marjana Vogrina* glasi:

Paulina bodi zavržena
od vseh mož
in bodi odstranjena,
da ne bi mogla storiti
kaj slabega;
zapri jo čvrsto pred
vsem kar je človeškega.

ali v varianti z upoštevanjem analize A. v. Premersteina (Ein Eluchtäfelchen mit Liebeszauber aus Poetovio)

Paulina bodi zavržena
od vseh mož
in bodi odstranjena,
da ne bi mogla
storiti kaj slabega;
Firmino zapri pred vsemi ljudmi.

Redka je tudi v nepravih distihih vklesana žalostinka moža za umrlo ženo brez primere *AIJ* 401, ki ima najbližjo podobno tožbo matere nad izgubljenim sinom na mnogo prepreostejši pepelnici iz Šmartnega na Pohorju (*CIL* III 5295). Prav tako odstopa od doslej znanih pepelnic odlomek *AIJ* 420, ne toliko zaradi bogatejšega obrobja z noriško-panonsko voluto, temveč z likom domnevne nimfe s školjko na obrobju namesto z običajnimi upodobitvami pokojnih žena in mož ali Genijev. Nazadnje niso tako pogosti niti grobni oltarji, kot je *AIJ* 405, ki ga je dal izklesati *C. Caecina Florus* na grob svoje najzvestejše žene. Tudi na edinstvenost motivne upodobitve na mozaiku (**slika 7**) je bilo že opozorjeno, zato lahko le obžalujemo, da se ni ohranil v večjem obsegu. Vsi ti primeri potrjujejo, da so nekoč za mariborski muzej pridobljene najdbe prav tako pomemben del arheološke dediščine nekdanje Petovione.

Vrsta vpisov	Čas izkopavanj	Inventarne štev. PM Maribor	Kraji izkopavanj (lastniki, parcele)	
1	poleti 1903	488-506	Zg. Hajdina:	(poslal M. Vnuk)
2	25. 8.-5. 9. 1903	514-587	Zg. Hajdina:	(po seji odbora MV 29. 10. izkopal M. Vnuk na Maruškovi in Senekovičevi njivi 187 grobov)
3	7. 9.-26. 9. 1903	683-730	Zg. Hajdina:	"
4	27. 9.-17. 10. 1903	749-784	Zg. Hajdina:	"
5	17. 10.-24. 10. 1903	789-808	Zg. Hajdina:	"
6	25. 10.-14. 11. 1903	831-862	Zg. Hajdina:	"
7		1138-1140	Sp. Hajdina:	Senekovičeva njiva
8	12. 4.-21. 4. 1904	1160-1178	Sp. Hajdina:	Zupančičeva njiva
9	1904	1224-1236	Sp. Hajdina:	
10	maja 1904	1256-1264	Sp. Hajdina:	Sitarjeva njiva
11	4. 5.-14. 5. 1904	1268-1297 +1306	Sp. Hajdina:	Sitarjeva in Zupančičeva njiva
12	20. 6.-30. 7. 1904	1342-1366	Sp. Hajdina:	pri Kanclerjevih ter na Metličarjevi in Štolcovi njivi
13	1. 9.-9. 9. 1904	1464-1490	Sp. Hajdina:	Senekovičeva, Metličarjeva in Štolcova njiva
14	12. 9.-24. 9. 1904	1494-1522	Sp. Hajdina:	Metličarjeva, Senekovičeva Štolcova in Zupančičeva njiva in poslopja
15	oktobra 1904	1558-1576	Sp. Hajdina:	Štolcova njiva
16	29. 5.-9. 6. 1905	1700-1719	Sp. Hajdina:	Senekovičeva njiva št. 1710 in 1719 in Zorkova njiva
17	26. 6.-19. 7. 1905	1740-1779 +1950 +1985		Zorkova njiva pri sarkofagu in Sitarjeva njiva pri mozaiku in ob njem
18		1779-1839		ni podatkov
19	11. 9.-29. 9. 1905 3. 10.-21. 10. 1905	1875-1934	Sp. Hajdina:	Maruškova in Zorkova njiva pri poslopjih in Senekovičev vrt
20	3. 11.-4. 11. 1905	1970-1981	Sp. Hajdina:	Maruškova in Zorkova njiva
21	14. 3.-24. 3. 1906	2053-2068	Zg. Hajdina:	Goriškova njiva
22	10. 12.-19. 12. 1906	2313-2340	Sp. Hajdina:	delno F. Rozman
	23. 3. 1907	2380-2883	Hajdina:	darilo župnika J. Tomana s Hajdine
23	8. 3.-16. 3. 1907	2384-2441	Sp. Hajdina:	Rozmanova, Zorkova in Senekovičeva njiva ter Kanclerjev vrt
24	2. 4.-13. 4. 1907	2454-2484 +2487	Sp. Hajdina:	Senekovičeva njiva, pri poslopjih

Preglednica 1a: Pregled izkopavanj, ki jih je za mariborski Museumverein opravljal "arheološki kopač" Martin Vnuk iz Sp. Hajdine

Table 1a: Review of the excavations, which were carried and for the Maribor Museumverein by the "archaelogical excavator" Martin Vnuk at Spodnja Hajdina.

Vrsta vpisov	Čas izkopavanj	Inventarne štev. PM Maribor	Kraji izkopavanj (lastniki, parcele)	
25	9. 4.-16. 4. 1908	2711-2774	Sp. Hajdina: Breg:	Jurševa njiva parc. 1077, Lipavškova njiva p. 435/3, Ribič, Breg: polje, Zupančič, parc. 1087
26	22. 4.-3. 6. 1908	2791-2824		ni podatkov
27	5. 6.-24. 6. 1908	2827-2853		Zupančičeva, Graharjeva in Lipavškova njiva
28	4. 12.-9. 12. 1908	2907-2911 +2914	Zg. Hajdina:	Lipavškova njiva parc. 112?
29	15. 12.-19. 12. 1908 23. 12.-16. 1. 1909 19. 1.-24. 3. 1909 26. 3.-8. 4. 1909 13. 4.-23. 4. 1909 26. 4.-1. 5. 1909	3021-3098		Senekovičevo, Klenečkova njiva p. 438, Lipavškovo, parc. 435/3, Rozmanova njiva, Graharjeva njiva
30	21. 10-30. 10. 1909	3230-3254	Zg. Hajdina:	Lešnikova in Maruškova njiva
31	3. 11.-12. 11. 1909 16. 11.-6. 12. 1909 7. 12.-18. 12. 1909	3279-3308	Zg. Hajdina:	Maruškova njiva p. 435/1
32	20. 12.-30. 12. 1909	3362-3386 +3392	Zg. Hajdina:	Maruškova njiva p. 435/1
33	-19. 1. 1910	3429-3449	Zg. Hajdina:	Maruškova njiva p. 435/1
34	21. 2.-5. 3. 1910	3472-3502	Zg. Hajdina:	Maruškova njiva p. 435/1
35	7. 3.-18. 3. 1910	3507-3537	Zg. Hajdina:	Maruškova njiva p. 435/1
36	21. 3.-23. 3. 1910 29. 3.-9. 4. 1910 11. 4.-21. 4. 1910	3548-3649	Zg. Hajdina:	Lipavškova, Maruškova in Zupančičeva njiva
37	28. 7.-13. 8. 1910	3720-3742	Zg. Hajdina:	Maruškova in Lipavškova njiva
38	17. 8.-30. 8. 1910 5. 9.-17. 9. 1910	3751-3768	Zg. Hajdina: Sp. Hajdina:	Lipavškova in Maruškova njiva Graharjeva njiva
39	19. 9.-8. 10. 1910 17. 10.-21. 10. 1910	3787-3811	Zg. Hajdina: Sp. Hajdina:	Maruškova, Kanclerjeva in Graharjeva njiva
40	24. 10.-21. 12. 1910 23. 12.-3. 1. 1911 23. 1.-1. 2. 1911	3913-3959	Sp. Hajdina:	Kanclerjeva, Klasinčeva in Zorkova njiva
41	3. 2.-14. 2. 1911	3972-4019	Sp. Hajdina:	Klasinčeva njiva p. 293
42	16. 2. -25. 2. 1911	4031-4054	Sp. Hajdina:	Klasinčeva njiva p. 293
43	27. 2.-13. 4. 1911	4098-4145	Sp. Hajdina:	Klasinčeva njiva
44	18. 4.-24. 4. 1911	4151-4161	Sp. Hajdina:	Klasinčeva njiva
45	5. 12.-23. 12. 1911	4292-4309	Breg: Zg. Hajdina:	Klasinčeva njiva Česnikova njiva
46	27. 12.-30. 1. 1912	4329-4356	Sp. Hajdina:	Klasinčeva njiva
47	7. 2.-2. 3. 1912	4359-4413	Sp. Hajdina:	Klasinčeva njiva p. 293

Preglednica 1b
Table1b

Predmeti	Vse	Leta pridobivanja najdb									
		1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
Lončenina											
Sigilatne črepinje	9	—	—	—	—	—	—	—	—	7	2
Amfore (ostanki)	16	—	2	3	—	—	1	—	5	3	2
Vrči: veliki	99	30	8	6	2	4	9	2	34	4	—
(127) mali	28	8	3	4	—	2	1	4	6	—	—
Sklede	56	9	11	6	1	5	4	4	9	4	3
Skodele	68	20	9	5	1	—	3	8	15	6	1
Skodelice	12	—	—	—	—	—	1	3	6	2	—
Čaše	24	6	3	1	—	1	1	1	9	2	—
Krožniki	12	3	1	2	—	—	5	—	1	—	—
Lonci kot žare	47	5	7	4	2	7	5	4	12	1	—
Lonci: veliki	23	5	3	4	—	2	—	—	9	—	—
(70) mali	47	14	9	3	—	1	2	4	12	2	—
Vaze	4	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—
Druge posode	13	1	6	—	—	—	—	2	2	1	1
Črepinje posod	59	21	—	12	6	1	9	6	—	3	1
Pokrovi	11	1	—	3	1	—	2	—	3	—	1
Oljenke	155	39	17	4	4	4	12	31	31	13	—
Uteži	5	—	3	—	—	—	—	2	—	—	—
Preluknjani črepi	2	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Steklenina											
Solznice	80	23	7	—	2	5	—	17	26	—	—
Steklenice	17	2	—	—	—	—	—	2	8	5	—
Skodelice	3	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—
Čaše	4	—	—	—	—	—	—	3	1	—	—
Druge posode	11	—	—	3	—	—	1	4	1	2	—
Biseri	10	2	—	—	2	1	1	—	1	2	1
Predmeti iz kovin											
Zrcala	18	6	2	1	1	—	—	2	4	3	—
Uhani	2	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Igle: neopredelj.	39	4	3	15	2	3	4	2	5	1	—
(47) bronaste	7	—	—	—	—	—	1	1	—	4	1
srebrne	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Fibule	41	4	11	9	—	5	1	9	—	2	—
Zapestnice:neopredelj.	6	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—
(20) bronaste	10	—	—	—	—	—	—	—	3	7	—
srebrne	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
železne	2	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—

Preglednica 2a: Številčno stanje zvrsti najdb, ki jih je mariborski Museumverein v letih 1903–1912 pridobil z območja Petovione

Table 2a: Numerical status of find types, which the Maribor Museumverein acquired from the Poetovio region between 1903 and 1912.

Predmeti	Vse	Leta pridobivanja najdb									
		1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
Prstani: neopredelj.	6	—	—	2	—	2	—	—	—	—	2
(13) bronasti	2	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—
srebrni	2	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
železni	3	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—
Spone: neopredelj.	8	—	3	1	—	—	—	—	2	2	—
(11) bronaste	3	—	—	1	—	—	—	—	—	2	—
Obročki: neopredelj.	15	2	4	—	1	1	2	2	3	—	—
(23) bronasti	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—
srebrni	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
železni	5	—	1	2	—	1	—	—	1	—	—
Gumbi	13	—	1	3	—	—	—	1	—	7	1
Šivanke: neopredelj.	4	—	2	1	—	—	1	—	—	—	—
(6) železne	2	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—
Žlice	4	1	—	2	-	—	—	—	1	—	—
Žličke (za uho)	5	—	—	—	—	—	1	—	1	3	—
Pisala	7	—	—	—	1	—	1	—	1	1	3
Noži	13	1	4	2	2	—	2	1	1	—	—
Orodje, razno	21	—	3	—	—	3	4	—	5	3	3
Orožje, razno	4	—	1	2	—	—	1	—	—	—	—
Ključi: železni	199	—	66	33	33	11	11	11	22	11	—
(20) bronasti	1	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—
Zapahi	5	—	—	1	1	—	2	1	—	—	—
Ključavnice	3	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—
Tečaji id	4	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1
Žeblji: železni	76x	6x	6	10	1	2	9	7	16	17	2
(82x) bronasti	6	—	—	—	—	2	—	3	—	1	—
Razno: neopredelj.	64x	2	10	18	3	3	14	8	1	4	1
(119x) bronasto	20x	—	—	1	—	—	1	4	—	10x	4
železno	34x	2x	—	12	—	2	5	1	2x	4	6
bakreno	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Predmeti iz svinca	11	—	1	4	—	1	1	1	2	—	1
Predmeti iz kosti											
Igle	47	3	2	7	3	3	3	5	—	11	10
Zapestnice	2x	—	—	—	—	—	—	—	—	2x	—
Šivanke	4	—	—	1	1	—	—	—	—	—	2
Drugo	3x	—	—	1x	—	1	—	—	—	—	1
Predmeti iz lesa											
Igle	10	—	1	2	—	—	4	—	—	3	—
Kosi jantarja	5	1	2	—	—	—	—	1	1	—	—
Novci (470)											

Preglednica 2b
Table 2b

Predmeti		Vse	Leta pridobivanja najdb									
			1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
Srebrniki		39	—	7	—	9	5	5	2	—	4	7
Bronasti		157	—	22	9	10	30	84	24	14	32	32
Neopredeljeni		174	43x	43	10	—	1	—	5	10	42	20
Izdelki iz gline												
Opeke:	"grobne"	66	—	26	—	—	1	2	—	21	15	1
(551x)	velike	21	3	—	8	—	10	—	—	—	—	—
	strešne (tegulae?)	4	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—
	votle (tubuli?)	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
	šesterokotne	393	—	53	208	—	54x	50	—	—	17	10
	druge	22	9	1	2	—	4	—	—	—	2	4
	odlomki z žigi	45	—	—	1	—	10	13	—	—	7	14
Uteži		5	—	3	—	—	—	—	2	—	—	—
Kosi ometa:	poslikani	23	4	9	—	—	—	—	—	7	3	—
	nedoločeni	10	—	—	8	1	1	—	—	—	—	—
Kosi štukature		1	—	—	-	—	—	—	—	—	—	—
Kosi mozaikov		15x	—	6	4	—	5	—	—	—	x	—
Marmorni kamni												
(86)	nagrobni	6	—	—	—	—	—	1	2	2	—	11
	sarkofagi	3	—	—	1	—	22	—	—	—	—	—
	zaobljubni	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—
	deli kipov?	6	1	2	1	1	—	—	—	1	—	—
	kosi z reliefi	7	—	—	2	—	—	1	4	—	—	—
	kosi z napisom	3	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—
	podstavki	2	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—
	kosi plošč	25	—	1	8	—	—	—	3	—	5	8
	razno	26	—	—	1	—	3	5	—	—	12	5
posode:	koritca id	6	—	—	—	—	—	—	—	—	5	1
Drugi kamni:												
(43)	kosi friza	10	—	—	5	2	3	—	—	—	—	—
	grobne plošče	5	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—
	deli stebrov	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
	žrmlji	3	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—
	brusniki	10	2	3	—	—	1	2	1	1	—	—
	drugo	20	—	1	2	—	—	2	—	9	4	2
Organske ostaline:												
(12)	človeške lobanje	3	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—
	živalsko rogovje	7	—	1	2	—	2	1	—	—	1	—
	drugo	2	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Razno ali neopredeljivo		17	2	—	1	—	1	—	—	7	6	—

Preglednica 2c
Table 2c

Inv. štev. GZM	Predmet	Pridobljeno
63	Rdeč lonec	1903 izkopalo "Zg. d." na Hajdini
64	Dno neke rimske posode s firmo	Iz ptujske okolice
67	Podolgovat vrč z ročajem	1903 izkopalo "Zg. d." na Hajdini
68	Rdečkast lonec	1903 izkopalo "Zg. d." na Hajdini
69	Plitvi skledici (2)	1903 izkopalo "Zg. d." na Hajdini
70	Lončen model	1903 izkopalo "Zg. d." na Hajdini
71	Lonček	1903 izkopalo "Zg. d." na Hajdini
72	Rdečkast lonec	1903 izkopalo "Zg. d." na Hajdini
73	Visok lonec	1903 izkopalo "Zg. d." na Hajdini
89	Zrcalo iz kovine	Izkopano na Hajdini 1903
91	Steklena skledica	
92	Steklena posodica	
93	Steklena skledica	
94	Glinasta svetilka s firmo *Testi*	1903 Iz grobišča pri Hajdini
95	Glinasta svetilka (križ?)	
96	Glinasta svetilka, *Justinianus*	1903 Iz grobišča pri Hajdini
97	Glinasta svetilka	1903 Iz grobišča pri Hajdini
98	Glinasta svetilka *Apimen (?)*	1903 Iz grobišča pri Hajdini
99	Glinasta svetilka *Ursui*	1903 Iz grobišča pri Hajdini
100	Glinasta svetilnica s firmo *Fortis*	1903 Iz grobišča pri Hajdini
101	Rdeča skledica	1903 Iz grobišča pri Hajdini
102	Rdeča skleda z okraski	1903 Iz grobišča pri Hajdini
103	Glinasta žarica	
104	Glinasta skledica	
105	Žarica	
106	Glinasta skledica	
107	Žarica	
108	Žarica	
109	Gornji del glinaste sklede	
110	Rdeča črepinja z okraski	
113	Lončen vrč z ročajem. rdečkast	Iz Hajdine 1903 Daroval Pollak 20. 2. 10
114	Lončena posoda s široko odprtino	Iz Hajdine 1903
115	Belkasta, spodaj zožena posoda	Iz Hajdine 1903
116	Nizka posoda s kolobarom	Iz Hajdine 1903
117	Črna skledica	Iz Hajdine 1903
118	Črnkast lonec s široko odprtino	Iz Hajdine 1903

Preglednica 3a: Seznam predmetov, ki jih je iz Petovione pridobilo Zgodovinsko društvo (do 1912) in Muzejsko društvo (po 1929) v Mariboru.

Table 3a: List of artefact, which the Historical Cociety (to 1912) and the Museum Society (after 1929) in Maribor acquired from Poetovio.

Inv. štev. GZM	Predmet	Pridobljeno
119 123	Svetilke (5)	Iz Hajdine 1903
124	Spodnji del steklene posodice	Iz Hajdine 1903
166	Steklena posodica	Najdeno v grobišču pri zidanju šole na Bregu pri Ptuju l. 1910
186	Okrogla skledica iz žgane (rdeče) gline	Našel pri Hajdini Pollak 1910
191	Brončeni zaponki z vtikalom	Najdeno na Hajdini. Pollak 1910
194	Bronasti žeblji (3)	Najdeno blizu Mitreja Hajdina Dar. Pollak 1910
195	Bronasti igli (2)	"
196	Odlomek svetilke s firmo *CPSF*	Iz Hajdine. Dar. Pollak
197	Brončena pipa. Petelin manjka	" 2 gl. med rim. starinami
198	Nakrasek iz sivkaste gline	"
323	Glinasti vrček	Izkopan v okolici ptujski.
324	Glinasta posodica	Dar. J. Kolarič pos. v Orešju
347	Rimska svetilka z napisom *Ursui*	Iz ptujske okolice. Daroval 1912 Fr. Pollak
348	Rimska svetilka z napisom *Mia*	"
349	Rdeče žgana črepinja z okraski	"
350	Lončena posodica z ročajem	"
959 960	Dva odlomka prstene r. posode	Izkop. 1911. na Sp. Hajdini, Klasinčeva njiva
961	Rimska tkalska utež	"
967	Rimska svetilka, *Fortis*	Ptujska provenienca ? 1929
2268	Sigilatna glina (4)	Iz Vičave (vile Gailhofer) 1936 Zamena z E. Baumgartnerjem za hrv. Kristusa
2269	Črna glina (1) Ornamentir. črep.	"
2270	Opeka s pečatom XIII. legije (1)	"
2271	Kos posode s pečatom tvrdke (1)	"
2273	Rimsko železje (19)	"
2274	Rimski bron (26)	"
2275	Rimski koščeni izdelki (5)	"
2276	Ostanek lesenega rimskega glavnika	"
2277	Ostanek rimske stekleničice za dišeče olje	"

Preglednica 3b
Table 3b

Inv. številka GBMV	PMMb	Vrsta najdbe	Kraj in čas najdbe
1264	?	Kos mozaika (ni ohranjen)	Sp. Hajdina: Sitarjeva njiva maja 1904
1287 **Sl. 2**	**A2299**	**"Plošča mozaika" (46x33 cm)** Djurić 598: 2.1 — t. 77b	Sp. Hajdina: Sitarjeva ali Zupančičeva njiva 4.-14. 5. 1904
1288 **Sl. 3**	**A2300**	**"Plošča mozaika" (46x29 cm)** Djurić 598: 2.1 — t. tt a	"
1327 **Sl. 4**	**A2294**	**"Velika plošča mozaika" (69x43 cm)** Djurić 598: 2.1 — t. 76 a	Sp. Hajdina: Tvrdka Pickel priredila na cementno podlago
1328 **Sl. 5**	**A2295**	**"Velika plošča mozaika" (75x51 cm)** Djurić 598: 2.1 — t. 76 c	"
1329 **Sl. 6**	**A2296**	**"Velika plošča mozaika" (72x30 cm)** Djurić 598: 2.1 — t. 76 b	"
1773	?	"Mali kosi mozaika" (ni ohranjeno)	Sp. Hajdina: Sitarjeva njiva parcela 1112,15. 7. 1905
1779 **Sl. 7**	**A2293**	**"Velika plošča mozaika" (155x108 cm)** Djurić 598: 1.1 — t. 74 a	"
1950 **Sl. 8**	**A2298**	**"Plošča mozaika" (66x27 cm)** Djurić 598: 1.1 — t. 74 b	" = del 1779—A 2293
1985	**A2297**	**"Plošča mozaika" (65x51 cm)** Đjurić 598: 1.1 — t. 74 c	" = del 1779—A 2293 in 1950—A 2298
2471	?	"5 manjših kosov mozaičnih tal" (ni ohranjeno)	Sp. Hajdina: Senekovičeva njiva. pri poslopjih 2.-13. 4. 1907
4145		"Več kosov mozaika" (ni ohranjeno)	Sp. Hajdina: Klasinčeva njiva 27. 2.-15. 4. 1911

Preglednica 4: Seznam mozaičnih kosov, ki so bili pridobljeni za mariborski Museumverein z območja Petovione

Table 4: List of mosaic fragments, which were acquired by the Maribor Museumverein from the Poetovio region.

Inv. številka GBMV PMMb	Vrsta najdbe	Kraj in čas najdbe
859 —	Marmorni lik	Sp. Hajdina: Maruškova njiva oktober-november 1903
1257 —	Odlomek kipa (slika 1)	Sp. Hajdina: Sitarjeva njiva maja 1904
1263 —	Odlomek marmorne plošče	"
1522 —	Odlomek malega kipa iz marmorja	Sp. Hajdina: Metličarjeva ali Senekovičeva ali Štolcova ali Zupaničeva njiva september 1904
1719 A 2330	**Osem različnih velikih sovpadajočih marmornih kosov z napisom (AIJ 401)**	Sp. Hajdina: Zorkova njiva maja-junija 1905
1764 —	Okrasni kos iz marmorja	Sp. Hajdina: Zorkova njiva junija-julija 1905
1765 —	Okrasni kos iz marmorja	"
1771 —	Trije majhni odlomki marmorne plošče	"
1776 —	Pet odlomkov marmorne plošče	"
1814 —	Odlomek kipa iz marmorja (slika 1)	"
1904 —	Odlomek nastavka stebra iz marmorja	Sp. Hajdina: Maruškova ali Zorkova njiva ali Senekovičev vrt september-oktober 1905
2329 —	Odlomek majhnega kipa iz marmorja	Sp. Hajdina decembra 1906
2380 A 2335	**Veliki rimski kamen z liki (AIJ 420)**	Zg. Hajdina: pri studencu župnišča nakup 27. marca 1907
2381 A 2336	**Veliki rimski kamen z liki (ČZN 29, 1934, pr. 2: 5)**	
2382 —	Veliki marmorni kamen	"
2383 —	Veliki marmorni kamen	"
2472 —	Majhen kos marmorja	Sp. Hajdina: Senekovičeva njiva aprila 1907
2745 —	Sedem odlomkov marmorja z napisom	Sp. Hajdina: Ribičeva njiva aprila 1908
2746 —	Štirje odlomki marmorja	"
2747 —	Dva odlomka korita iz marmorja	" (Jurševa njiva)
2748 —	Kos marmorja z okrasjem	"
2840 —	Kos marmorja z napisom	Sp. Hajdina junij 1908
2841 —	Kos marmorja z napisom	"
2853 —	Velik podstavek iz marmorja	"

Preglednica 5a: Seznam marmornih spomenikov in kosov, ki so bili pridobljeni za mariborski Museumverein z območja Petovione

Table 5a: List of Marble monuments and fragments, which were acquired by the Maribor Museumverein from the Poetovio region.

Inv. številka GBMV PMMb	Vrsta najdbe	Kraj in čas najdbe
2907 A 2332	**"Velik nagrobnik z napisom (AIJ 405)**	Zg. Hajdina: Lipavškova njiva decembra 1908
3021 —	Trije odlomki marmorne plošče	Sp. Hajdina decembra 1908 — maja 1909
3022 —	Dva marmorna kosa z reliefnimi liki	" (Senekovič — Kožine)
3023 —	Dva kosa roba plošče sarkofaga z okrasjem **(sliki 11–12)**	" (Senekovič)
3024 —	Podstavek kipa	"
3279 A 2331	**Nagrobnik z napisom (AIJ 402)**	Zg. Hajdina: Maruškova njiva (parc. št. 435/1) novembra-decembra 1910
3392 A 2334	**Nagrobnik z napisom (AIJ 375)**	" decembra 1909
3633 A 2333	**Spodnji del nagrobnika z nekaj črkami (AIJ 414)**	Zg. Hajdina: Maruškova njiva marca-aprila 1910
3634 —	**Spodnji del nagrobnika (AIJ 400)**	"
3764 A 2337	Majhen marmorni kos z glavo **(slika 10)**	Sp. Hajdina: Grabnarjeva njiva avgusta-septembra 1910
3941 —	Odlomek melnice, marmor	Sp. Hajdina: Kanclerjeva ali Klasinčeva ali Zorkova njiva oktobra 1910-februarja 1911
3942 —	Majhen ploščat marmorni kos	"
3943 —	Majhen ploščat marmorni kos	"
3945 —	Odlomek marmorne sklede z narebreno zunanjščino	"
3972 A 2328	**Grobna pokrovna plošča iz marmorja z liki in napisom (AIJ 329)**	Sp. Hajdina: Klasinčeva njiva februarja 1911
2973 A 2329	**Grobna pokrovna plošča iz marmorja z liki in napisom (AIJ 330), "**	
3984 —	Obdelan marmorni kos	"
3985 —	Sovpadajoči obdelan marmorni kos	"
4007 —	Trije majhni sovpadajoči marmorni kosi	"
4031 —	Odlomek sklede iz marmorja	Sp. Hajdina: Klasinčeva njiva februarja 1911
4032 —	Odlomek sklede iz marmorja	"
4033 —	Vratna utež iz marmorja	"
4053 —	Večji odlomek sklede iz marmorja	"
4125 —	Štirje odlomki napušča iz marmorja	Sp. Hajdina: Klasinčeva njiva februarja-aprila 1911
4126 —	Odlomek marmorne plošče	"

Preglednica 5b
Table 5b

Inv. številka GBMV PMMb	Vrsta najdbe	Kraj in čas najdbe
4154 —	Odlomek marmorne plošče	Sp. Hajdina: Klasinčeva njiva-aprila 1911
4155 —	Odlomek marmorne plošče	"
4256 —	Odlomek marmorne plošče	"
4296 —	Odlomek marmorja	Breg: Klasinčeva njiva ali Sp. Hajdina: Česnikova njiva decembra 1911
4297 —	Odlomek marmorne plošče	"
4337 —	Odlomek sklede iz marmorja	Sp. Hajdina: Klasinčeva njiva decembra 1911-jenuarja 1912
4338 —	Sedem odlomkov marmorne plošče	"
4359 —	Večji odlomek nagrobnika	Sp. Hajdina: Klasinčeva njiva (parc. št. 293) februarja-marca 1912
4362 —	Odlomek marmorne plošče	"
4407 —	Odlomek spomenika iz marmorja	"
4408 —	Odlomek spomenika iz marmorja	"
4409 —	Odlomek spomenika iz marmorja	"
4410 —	Odlomek spomenika iz marmorja	"
4411 —	Odlomek spomenika iz marmorja	"

Preglednica 5c
Table 5c

POETOVIO IN THE MARIBOR MUSEUM

Summary

The Museumverein was founded in Maribor in 1901 at the behest of F. Ferk. It was led by the medical doctor Amand Rak during the period of its work. Immeadiately after the foundation of the museum in 1903, the society began to recieve Roman material from the Roman cemetery at Spodnja Hajdina, which were provided by the archaeological excavator M. Vnuk. The finds — pottery, glassware, metalwork and bone objects, tile, mosaic fragments, marble and others — were entered in the carefully organised inventory book, "Grundbuch des Museum-Vereins". By 1912, the museum collection was filled to bursting point with these artefacts, when Vnuk ceased excavations for the Maribor museum (**pl. 1**), as there were 2000 inventory numbers written. At the same time, although to a lesser degree, the Maribor Historical Society also acquired artefacts from Spodnja Hajdina for its museum collection. After the Maribor museum moved to Maribor castle, the Roman stones and mosaic fragments were built into the building, the remainder of the material was stored after 1952, where it now awaits its final destiny — the planned return of the material to the home museum of Poetovio in Ptuj.

Of the pottery, the most collected items were jugs, pots and oil lamps, other vessels, dishes, bowls, small dishes, plates, lids and others, are much less common. The remains of terra sigillata vessels are extremely rare, although the remains of amphorae were also found. Glassware — balsamaria, flasks and dishes — were much fewer, but metalwork was more common. Must numerous of the jewellery istems were dress pins, fibulae, bracelets, rings and mirrors, of the functional iron objects, the most numerous, after nails, were knives, various tools and iron door fittings, especially keys and bolts. Some objects of bone and wood and various kinds of tile were also collected in the museum, as well as a few pieces of lead and amber artefacts. The sequence of the acquisition of these finds and their range is shown on **charts 1–3.** The surviving fragments of mosaic floors (**pl. 1–9**) are shown on **chart 4,** marble on **chart 5.**

Whilst the small finds, with the exception of the lead platelet with inscription *AIJ* 433, were not published, B. Djurić dealt briefly with the mosaic fragments in Arheološki vestnik 27, 1977, 597 ss. Some Roman stones were published immeadiately after acquisition by A. Rak in *"Jahrbuch für Altertumskunde* 3, 1909, 165 and 5, 1911, 176; these and some of the others are collected in the journal *Antike Inschriften aus Jugoslawien,* 1938 = *AIJ* 329, 330, 375, 400, 401, 402, 405, 414 and 420. Three of the surviving marble fragments are published here for the first time (**pl. 10–12**), although many of the less important fragments have been lost.

There is no detailed information about the excavation of all of these finds, so that the from and content (grave assemblages) of the graves are unknown. There are some interesting rarities amongst the finds, although the finds as a whole still have to be catalogued in detail.

Stanko Pahič
Tomšičeva 11
SLO - 62000 Maribor

Sl. 1: Del prvotne razstavne zbirke mariborskega muzeja z najdbami iz Petovione (lončenina, mozaiki, kipa).

Fig. 1 Part of the first exhibited collection of the Maribor museum, with finds from Poetovio (pottery, mosaics and two statues).

Sl. 2: Del mozaika (46x33 cm) iz Petovione v mariborskem muzeju.
Fig. 2 Part of a mosaic (46x33 cm) from Poetovio in the Maribor museum.

Sl. 3: Del mozaika (46x29 cm) iz Petovione v mariborskem muzeju.
Fig. 3 Part of a mosaic (46x29 cm) from Poetovio in the Maribor museum.

Sl. 4: Del mozaika (69x43 cm) iz Petovione v mariborskem muzeju.
Fig. 4 Part of a mosaic (49x43 cm) from Poetovio in the Maribor museum.

Sl. 5: Del mozaika (75x51 cm) iz Petovione v mariborskem muzeju.
Fig. 5 Part of a mosaic (75x51 cm) from Poetovio in the Maribor museum.

Sl. 6: Del mozaika (72x30 cm) iz Petovione v mariborskem muzeju.
Fig. 6 Part of a mosaic (72x30 cm) from Poetovio in the Maribor museum.

Sl. 7: Del mozaika (155x108 cm) iz Petovione v mariborskem muzeju.
Fig. 7 Part of a mosaic (155x108 cm) from Poetovio in the Maribor museum.

Sl. 8: Del mozaika (66x27 cm) iz Petovione v mariborskem muzeju.
Fig. 8 Part of a mosaic (66x27 cm) from Poetovio in the Maribor museum.

Sl. 9: Del mozaika (65x51 cm) iz Petovione v mariborskem muzeju.
Fig. 9 Part of a mosaic (65x51 cm) from Poetovio in the Maribor museum.

Sl. 10: Marmorna glava A 2337 (30x20 cm) v mariborskem muzeju.
Fig. 10 Marble head A 2337 (30x20 cm) in Maribor museum.

Sl. 11: Del marmorne plošče (46x22x10 cm) iz Petovione.
Fig. 11 Part of a marble plate (46x22x10 cm) from Poetovio.

Sl. 12: Del marmorne plošče (40x21x7 cm) iz Petovione.
Fig. 12 Part of a marble plate (40x21x7 cm) from Poetovio.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 311-330.

OLJENKE Z ZAHODNEGA GROBIŠČA PETOVIONE

JANKA ISTENIČ

Zahodno grobišče antičnega Ptuja je ležalo na desnem bregu Drave, na njivah nekdanjih vasi Zgornja in Spodnja Hajdina (danes obe Hajdina), ob antični cesti v Celejo. Na njem so bili najdeni med drugim nagrobniki, ki kažejo, da so tu pokopavali tudi legionarje in veterane v Petovioni nastanjenih legij. Njegovo velikost ocenjujemo na več kot 3000 grobov (Mikl-Curk 1984, 181 ss). Glavnina grobišča je bila izkopana ob koncu prejšnjega stoletja, najdbe pa hranita Deželni muzej v Gradcu (Landesmuseum Joanneum) in Pokrajinski muzej Ptuj. Medtem ko grobne celote v ptujskem muzeju niso ohranjene (Mikl-Curk 1976), je uspelo na osnovi podatkov v inventarnih knjigah graškega Deželnega muzeja rekonstruirati 787 grobnih enot. Analiza grobišča je pokazala, da je velika večina grobov zgodnjeantičnih. V 4. oziroma 4. do 5. st. sodi le 13, to je 2 % datiranih grobov.[1]

Najpogostejši pridatek na zahodnem grobišču Petovione so oljenke. Predstavljajo 17% vseh ohranjenih predmetov iz grobov in tretjino vseh keramičnih pridatkov. Razen ene oljenke, ki je iz brona, so vse keramične.

Preučevanje oljenk zahodnega grobišča Petovione je bilo usmerjeno predvsem v vprašanje njihovega izvora, zato sem posebno pozornost posvetila značilnostim keramike (tehnološkim skupinam). Zdi se namreč, da je poleg analize pečatov, ki pa le redko da želene rezultate, to za sedaj najboljša pot pri reševanju vprašanja izvora oljenk.[2] Zanesljive rezultate bi bilo namreč mogoče dobiti le z natančnimi analizami keramike (mineraloškimi ali kemičnimi), kar do sedaj ni bilo izvedljivo. Vsekakor pa je smiselno najprej določiti tehnološke skupine na osnovi opazovanja s prostim očesom, tako dobljene rezultate pa preveriti in nadgraditi z laboratorijskimi analizami. Tako bi lahko ugotovili (ne)enotnost in morda tudi izvor makroskopsko določenih tehnoloških skupin.

Med oljenkami se pojavljajo naslednje tehnološke skupine:

F 7. Vsebuje zelo drobne do srednje velike delce sljude (redki do oblilni), redke (do zmerno pogoste) rjavordeče delce (verjetno železove ali manganove konkrecije; velikost: srednji do zelo grobi), včasih so vidni tudi beige delci (glinena jedra?) in redki delci kremena (srednje veliki in grobi). Značilna in najpogostejša barva površine je svetla rumenordečerjava (C 46/54) in svetlorjava (D 54, C/D 54, C 54/64),[3] pojavljajo pa se tudi razni odtenki rjavordeče (npr. D/E 44, D 24), ali redko tudi zelo svetle barve (roza B 44/34, zelo bledorjava B 62, C 64). Prelomi, ki so bili

vidni, kažejo drobnozrnato strukturo in poroznost. Barva se lahko precej razlikuje od površine, je pa znotraj okvira barv F 7 oziroma F 8 (v nekaterih primerih je opaziti sivo jedro). Trdota F 7 je praviloma 3,[4] pri oljenkah lahko mehkejša (2, celo 1).

F 7 je najpogostejša faktura petovionske keramike in tudi faktura izdelkov, za katere je znano, da so petovionskega izvora (izdelki s pečati *IVSTINIANI, VRSVLI*). Zato se zdi upravičena domneva, da je F 7 značilna keramika petovionskih izdelkov.

F 8. Kot F 7, a redukcijsko pečena (sive do črne barve). V nekaterih primerih so vidne svetlejše lise (svetlo sivorjava itd.) — prehod v F 7/8. Tudi za izvor velja isto kot za F 7.

F 7/8. Kot F 7 oziroma F 8, barva površine med F 7 in F 8, lisasta; posledica pečenja v neenakomerni atmosferi; tudi reoksidacijsko žganje (sivo jedro, svetlorjava površina).

F 9. Kot F 7 ali F 8, a z veliko kremena. Čeprav je ta faktura na zahodnem grobišču Petovione precej redka, zaradi podobnosti z F 7 oziroma F 8 domnevam petovionski izvor.

F 10. Zelo drobnozrnata in kompaktna keramika s temnosivimi do temnordečerjavimi delci. Vidni so tudi trdni in drobni beli delci (različno gosti), ki ne reagirajo s HCl. Sljude ni ali pa le zelo malo in je zelo drobna. Barva površine je najpogosteje sivordečerjava (D/E 41, E 34, E 21), lahko tudi rdečerjava (E 34), siva do temnosiva (D 90, E 90, F 90) ali lisasta rdečerjava do siva (že naštete barve in prehodi med njimi). Razlike v barvi so verjetno posledica pečenja v različnih pogojih.

F 11. Kot F 10, le beli delci niso vidni. Tudi barve površine so podobne: temnosivordeča (E 41), sivorjava (C 61/90), siva (C 10, E 90, E 10) ali lisasta (barva kot že naštete ter prehodi med njimi).

Tehnološki skupini F 10 in F 11 sta omejeni na pečatne oljenke izredno kvalitetne izdelave, zato se zdi verjetno, da v Petovioni predstavljajo uvoz. Glede na vrsto oljenk je najverjetnejši izvorni prostor severna Italija.

F 12. Zelo drobnozrnata keramika s kovinskim zvokom; najpogosteje svetlorjave barve (C/D 54, CD 34, C 52/54, B 62, C 62), a tudi svetlorjavordeče (C 46), (temno)sivorjave (E 62/61, D 61/90, J 41) barve; relativno pogoste so sive do temnosive lise (H 10); sljuda ni vidna, prav tako ne drugi vključki. Trdota je 2 ali 3, izjemoma 1. Keramika pri številnih primerih ni vidna zaradi zelo dobro ohranjenega premaza.

F 12 je omejena na kvalitetno izdelane oljenke s tankimi stenami in s premazom, ki se po navadi dobro drži podlage. Premaz je gladek, tanek, rahlo sijoč, najpogosteje lisast; osnovna barva je (temno)rjavordeča (F 24, F 42, E 42, H 42), včasih rumenordeča (D 46) ali rjavosiva (D 62/61, H 42), lise pa so temnejše (od rjavordeče do temnosive; J 41, J 21).

Glede na vezanost F 12 na zelo kvalitetne reliefne oljenke menim, da v Petovioni predstavlja uvoz, najverjetneje iz Italije.

F 12*. Zelo drobnozrnata keramika s prašnato ali rahlo mazasto, gladko do rahlo hrapavo površino svetlorjave (C/D 54), svetlosivorjave (D 81, C/D 61, D 61/90) ali sive (E/F 10) barve; vidni so redki in drobni delci sljude ter včasih tudi srednje veliki do grobi, redki delci železovih ali manganovih konkrecij. Trdota je 1 ali 2.

F 12* je zastopana pri kvalitetno izdelanih reliefnih oljenkah, pri katerih je premaz zelo slabo ohranjen. Zdi se verjetno, da je to ista oziroma zelo podobna faktura kot F 12, le da daje drugačen vtis zaradi slabe ohranjenosti premaza. Zaradi podobnosti z F 12 se zdi tudi za F 12* verjeten izvor iz severne Italije.

F 13. Zelo bledorjava (C 64) ali svetlosiva C 81) do siva (D 90), izrazito mazasta površina; nečistosti oziroma primesi niso vidne. Trdota je 1. Omejena je na samo štiri reliefne oljenke slabe kakovosti z bornimi ostanki rjavordečega premaza. Izvor ni znan.

var.* Tehnološke skupine, ki se pojavljajo le s posameznimi primerki sem označila z var.* (varia). Glede na njihovo redkost na obravnavanem grobišču in Ptuju na splošno domnevam, da so večinoma uvožene.

Pri opredelitvi oljenk sem upoštevala Loeschckejevo tipologijo (Loeschcke 1919). Tipologijo volutnih oljenk z oglatim noskom sem nekoliko dopolnila. Poleg oblikovnih značilnosti sem opredelila kvaliteto izdelkov (A: odlična, B: dobra, C: slaba). Zanimalo me je, ali se da po kvaliteti oziroma tehniki izdelave ločiti uvožene oljenke od lokalnih.[5]

1. Pečatne oljenke[6] (t. 1)

1.1 Pečatne oljenke z zaprtim kanalom (tip Loeschcke IX) (t. 1: 1-3, 9)

Uveljavljena je delitev teh oljenk po obliki kanala, in sicer na tip IXa (**t. 1:** 1), IXb (**t. 1:** 2) in IXc (**t. 1:** 3) (Loeschcke 1919, 256). Njihovo izvorno področje je severna Italija (Padska nižina), kasneje pa so jih izdelovali tudi drugje v Italiji in v provincah. Pričetek izdelave pečatnih oljenk z zaprtim kanalom predvidevamo v petdesetih ali šestdesetih letih prvega stoletja,[7] glavno obdobje proizvodnje in razširjenosti pa je flavijski čas. V Italiji so jih verjetno izdelovali približno do začetka 2. st. (lokalne delavnice morda dlje), v provincah pa še v 2., v Panoniji celo še v začetku 3. st. Kronološke razlike med tipi Loeschcke IXa, b in c niso ugotovljene (Leibundgut 1977, 42 s; Pavolini 1977, 37-88; Gualandi Genito 1986, 261-262; Alram-Stern 1989, 39).

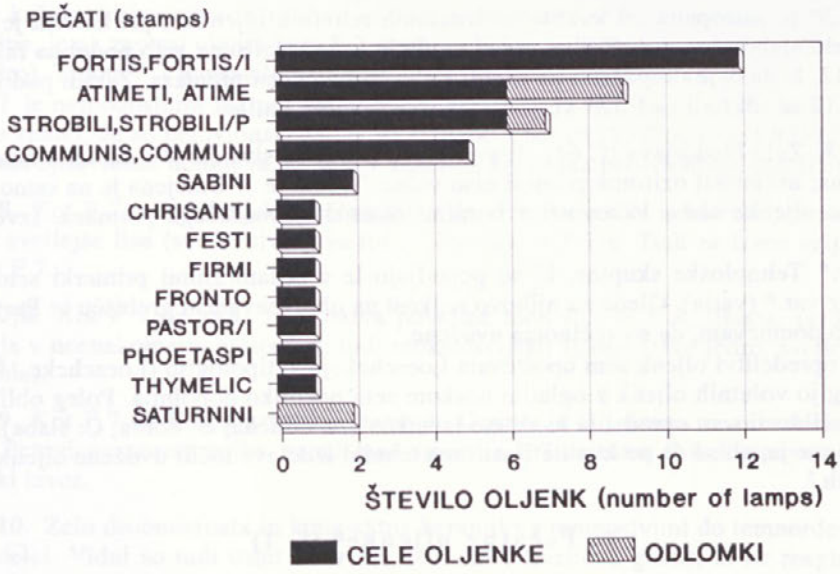
1.1.1 Loeschcke IX — F 10, F 11 in F varia (uvožene oljenke) (t. 1: *1-3*)

Skupaj 40 oljenk (F 10: 15 do 16, F 11: 11 do 13 in F varia 12). Vse so izredno kvalitetno izdelane (kvaliteta A) in brez premaza. Glede na tehnološke skupine se zdi verjetno, da so bile v Petoviono uvožene, najverjetneje iz severne Italije.

Glavnina oljenk iz ožje datiranih grobov obravnavanega grobišča sodi v flavijski čas ali na začetek, morda prvo v tretjino 2. stoletja (gr. 129, 205, 443, 455, 626, 750), za nekatere pa je možno (a nikakor nujno!), da so starejše (gr. 91, 119, 279, 675).

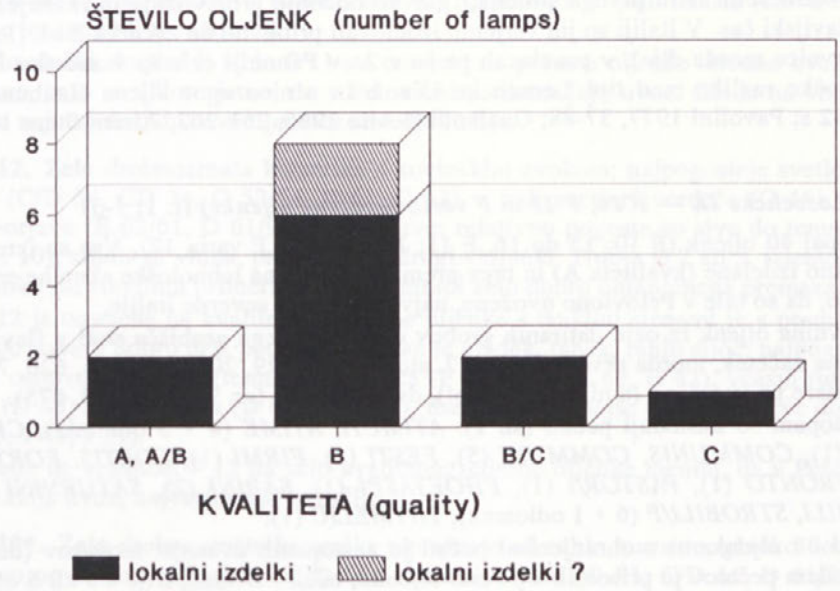
Zastopani so naslednji pečati (**sl. 1**): *ATIMETI, ATIME* (6 + 3 odlomki), *CHRISANT* (1), *COMMUNIS, COMMUNI* (5), *FESTI* (1), *FIRMI* (1), *FORTIS, FORTIS/I* (12), *FRONTO* (1), *PASTOR/I* (1), *PHOETASPI* (1), *SABINI* (2), *SATURNINI* (2), *STROBILI, STROBILI/P* (6 + 1 odlomek), *THYMELIC* (1).

Med 38 oljenkami z ohranjenimi pečati je zastopanih dvanajst mojstrov (delavnic). Sedem pečatov je prisotnih s po eno oljenko, eden z dvema, trije s 5 ali 6 oljenkami, *FORTIS* pa z 12. Upoštevanje odlomkov, ki sodijo k Loeschcke IX ali zgodnjim Loeschcke X oljenkam, slike ne spremeni.[8]

Sl. 1: Zahodno grobišče Petovione: zastopanost posameznih pečatov med uvoženimi oljenkami tipa Loeschcke IX.

Fig. 1: The Western cemetery of Poetovio: the representation of individual stamps amongst imported Loeschke type IX lamps (■ complete lamps, ▨ fragments).

Sl. 2: Zahodno grobišče Petovione: kvaliteta lokalno izdelanih oljenk tipa Loeschcke IX.

Fig. 2: The Western Cemetery of Poetovio: the quality of locally-produced Loeschcke type IX lamps (■ local products, ▨ local products?).

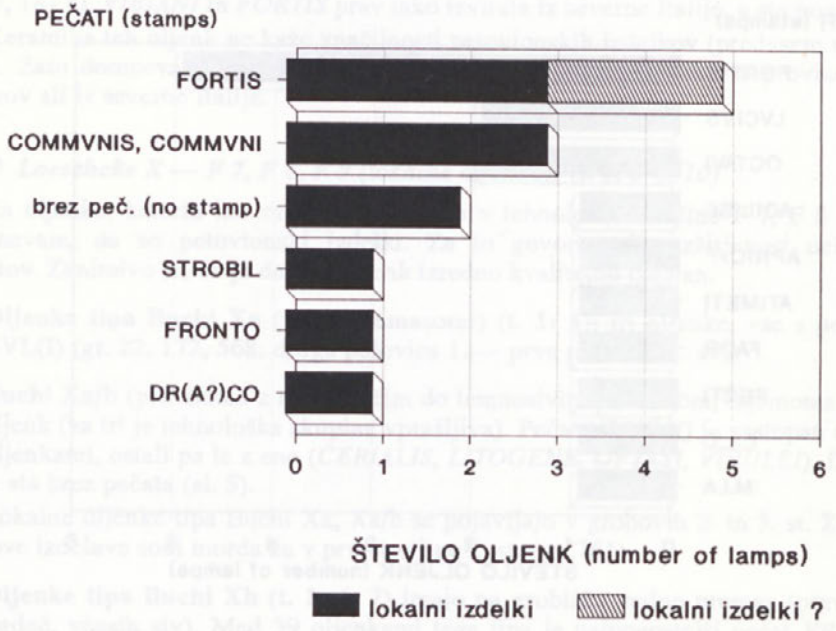
Pri oljenkah, ki imajo pečate z enakim imenom, se pojavlja keramika različnih tehnoloških skupin. To niti ni presenetljivo, saj sta si F 10 in F 11 zelo podobni. Poleg tega enostavno opazovanje tako fine keramike dovoljuje le grobo razlikovanje delavnic.

1.1.2 Loeschcke IX — keramika F 7/F8, F 9 (petovionski izdelki (t. 1: 9)

Skupaj 11—14 oljenk (F 7/8 — 10 ali 13, F 9 — 1 oljenka); kvaliteta izjmoma A (5724 — gr. 711) in A/B (4728 — gr. 17), sicer pa B, B/C ali C (sl. 2). Nekatere imajo premaz (kval. B in slabše). Glede na tehnološki skupini keramike domnevam lokalen izvor.

Le trije grobovi z lokalno izdelanimi oljenkami tipa Loeschcke IX so datirani z drugimi predmeti v grobovih (gr. 270, 292, 711) in to v široko obdobje od Flavijcev do prve polovice 2. st. (gr. 270, 711) oziroma od sredine 1. do začetka ali do prve tretjine 2. st. (gr. 292). Začetek lokalne proizvodnje Loeschcke IX oljenk se torej ne da datirati ožje kot v obdobje od flavijskega časa do prve tretjine 2. st.

Pečati so, razen ene možne izjeme (gr. 712 — *DR(a?e?)CO*), prevzeti od italskih vzorov (sl. 3): *FORTIS* (5), *COMMUNIS, COMMUNI* (3), *STROBIL* (1), *FRONTO* (1). Brez pečata sta dve oljenki.

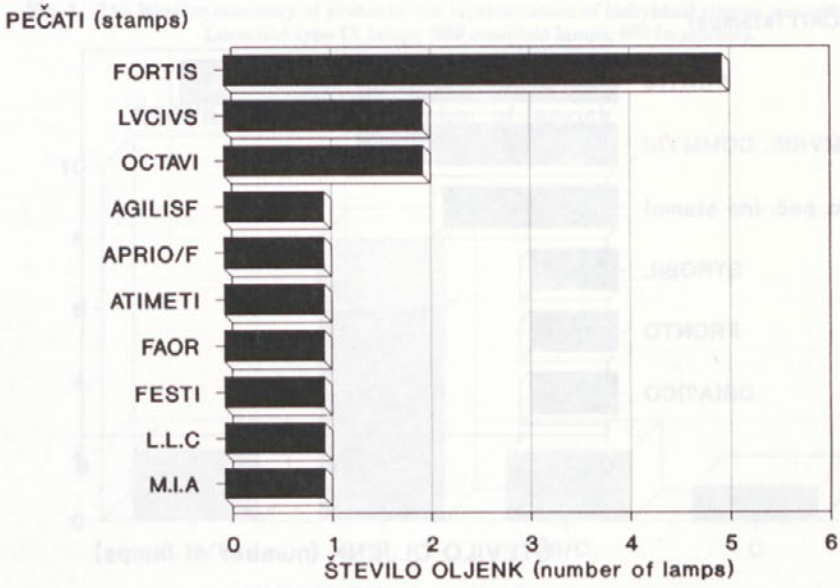
Sl. 3: Zahodno grobišče Petovione: zastopanost posameznih pečatov med petovionsko proizvodnjo oljenk tipa Loeschcke IX.

Fig. 3: The Western Cemetery of Poetovio: the representation of individual stamps amongst Loeschcke type IX lamps, produced in Poetovio (■ local products, ▨ local products?).

1.2 Oljenke z odprtim kanalom (tip Loeschcke X) (t. 1: 4-8, 10)

Izvorno področje pečatnih oljenk z odprtim kanalom je enako kot pri oljenkah tipa Loeschcke IX. Loeschcke jih je datiral v čas po letu 100 n.š. Leibundgut (1977, 48-49) omenja najdbe, ki nakazujejo možnost zgodnejše datacije (Strassburg, Rheingönheim), vendar meni, da ne zadostujejo za popravek Loeschckejeve datacije. Za sedaj torej ni zanesljivih dokazov za datiranje oljenk tipa Loeschcke X pred začetkom 2. st., vendar pa se zdi pričetek njihove izdelave v severni Italiji verjeten vsaj že v zadnjem desetletju 1. st. V Italiji so jih izdelovali še v 3., degenerirane oljenke tega tipa (tip Buchi Xc) pa v provincah še v 4. st. (Leibundgut 1977, 48 s). Tehnika in kvaliteta izdelave se s časom slabšata, kar pa nikakor ne pomeni, da je tehnično slabša oljenka nujno mlajša od kvalitetnejše (Leibundgut 1977, 49; prim. Buchi 1975, XXIX ss).

Pri pečatnih oljenkah z odprtim kanalom sem upoštevala Buchijevo tipologijo (Buchi 1975, XXIII ss), ki deli Loeschckejev tip X po tehniki in kvaliteti izdelave na podtipe Xa, Xb in Xc. Uporabljala sem tudi oznaki Xa/b (kvalitetna izdelava, a ne tako odlična kot pri Xa oljenkah: rahlo zaobljeni robovi, manj ostri odtisi pečata na dnu) in Xb/c (še ni tako izrazito degenerirana kot Xc).

Sl. 4: Zahodno grobišče Petovione: zastopanost posameznih pečatov med uvoženimi oljenkami tipa Loeschcke X.

Fig. 4: The Western Cemetery of Poetovio: the representation of individual stamps amongst imported Loeschcke type X lamps.

1.2.1 Buchi Xa, brez premaza, keramika F 10, F 11, F varia (uvožene oljenke) (t. 1: 4): 11 oljenk F 10, 6 oljenk F 11, 4 oljenke F varia.

Glede na keramiko izvirajo verjetno iz severne Italije. Nekatere grobove se da, ne upoštevajoč datacijo pečatnih oljenk, relativno ozko datirati: gr. 2 (druga polovica 1., začetek ali prva tretjina 2. st.), gr. 48 (čas od Klavdija do začetka 2. st.), gr. 192 (čas Vespazijana ali kasneje), gr. 336 (flavijski čas do prve polovice 2. st.), gr. 369 (čas Marka Avrela ali kasneje), gr. 495 (čas Trajana do prve polovice 2. st.), gr. 563 (čas Nerve ali kasneje). Le v enem primeru segajo torej te oljenke v drugo polovico 2. st., sicer pa so omejene na njegovo prvo polovico. Začetek uvoza teh oljenk pa lahko domnevamo ob koncu 1. oziroma začetku 2. st.

Med dvaindvajsetimi oljenkami je zastopano 12 različnih pečatov (**sl. 4**); le en pečat (*FORTIS*) je prisoten več kot dvakrat. V nasprotju z oljenkami tipa Loeschcke IX je tu torej le en "močan" dobavitelj (lahko iz več delavnic), ki obsega približno četrtino (ob upoštevanju odlomkov verjetno več) uvoženih oljenk tipa Loeschcke X.

1.2.2 Buchi Xa/b, Xb, F varia: s premazom in brez

Na zahodnem grobišču Petovione je šest takih oljenk. Z grobnimi celotami so datirane v prvo pol. 2. (gr. 669, 221) ali 3. st. (gr. 173). Zastopani so tile pečati: *ANNEI, CPSF, FORTIS* (2), *VIBIANI, VIIRS*. Pečata *ANNEI* (gr. 197) in *VIIRS* (gr. 223) sta unicum; pečat *CPSF* je redek tudi drugod, izvira pa verjetno iz severne Italije (Buchi 1975, 181 s). *VIBIANI* in *FORTIS* prav tako izvirata iz severne Italije, a sta pogosta.

Keramika teh oljenk ne kaže značilnosti petovionskih izdelkov (predvsem ne F 7, F 8). Zato domnevam, da so v Petoviono uvožene. Izvirajo lahko iz provincialnih centrov ali iz severne Italije.

1.2.3 Loeschcke X — F 7, F 8, F 9 (lokalne oljenke): (t. 1: 5-8, 10)

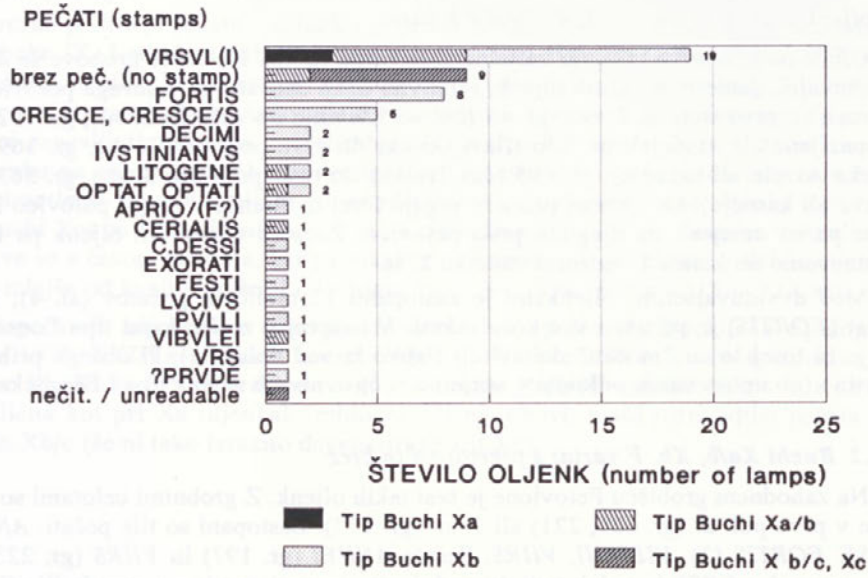
Za oljenke, katerih keramiko sem uvrstila v tehnološke skupine F 7, F 8 in F 9 domnevam, da so petovionski izdelki. Za to govori tudi razširjenost nekaterih pečatov. Zanimivo je, da je del teh oljenk izredno kvalitetno izdelan.

Oljenke tipa Buchi Xa (vse s premazom!) (**t. 1:** 5): tri oljenke, vse s pečatom VRSVL(I) (gr. 22, 172, 568: druga polovica 1. — prva polovica 2. st.).

Buchi Xa/b (praviloma z rjavordečim do temnosivim premazom, izjemoma brez): 13 oljenk (za tri je tehnološka skupina vprašljiva). Pečat *VRSVL(I)* je zastopan s šestimi oljenkami, ostali pa le z eno (*CERIALIS, LITOGENE, OPTATI, VIBULEI*). Dve oljenki sta brez pečata (**sl. 5**).

Lokalne oljenke tipa Buchi Xa, Xa/b se pojavljajo v grobovih 2. in 3. st. Začetek njihove izdelave sodi morda že v prvo tretjino 2. st. (gr. 761).

Oljenke tipa Buchi Xb (**t. 1:** 6, 7) imajo na grobišču vedno premaz (praviloma rjavordeč, včasih siv). Med 39 oljenkami tega tipa je najpogostejši pečat *VRSVL(I)* (10), sledijo mu *FORTIS* (8), *CRESCE(/S)* (5) in *DECIMI* ter *IVSTINIANVS* s po dvema oljenkama. Pečati *APRIO/(F?), C.DESSI, EXORATI, FESTI, LITOGENE, LVCIVS, OPTAT, PVLLI, VRS, PRVDE* so zastopani posamič. Dve oljenki sta brez pečata (**sl. 5**).

Sl. 5: Zahodno grobišče Petovione: zastopanost pečatov med petovionsko proizvodnjo oljenk tipa Loeschcke X oziroma Buchi X.

Fig. 5: The Western Cemetery of Poetovio: the representation of stamps amongst Loeschcke type X or Buchi X type lamps, produced in Poetovio (■ Buchi type Xa, ▨ Buchi type Xa/b, ▩ Buchi type Xb, ▨ Buchi type Xb/c, Xc).

Lokalna izdelava oljenk tipa Buchi Xb se je pričela na Ptuju — glede na podatke zahodnega grobišča — verjetno že v prvi pol. 2. st. (gr. 57, 317, 583), trajala pa je še v prvi pol. 4. st. (gr. 499).

Oljenke tipa Buchi Xb/c in Xc (t. 1: 8, 10) pogosto s premazom (rjavo-ali rumenordeč do temnosiv): ena oljenka tega tipa ima nečitljiv pečat (gr. 145), sedem oljenk pa je brez pečata (gr. 185: druga polovica 3. st., gr. 500, gr. 502, gr. 504, gr. 550: čas od Avrelijana do prvega desetletja 4. st., gr. 576, gr. 732: druga polovica 2. st. ali kasneje).

Zahodno grobišče kaže, da so v Petovioni oljenke tega tipa izdelovali morda že v drugi pol. 2. st. (gr. 732), gotovo pa v sredini oziroma drugi polovici 3. in v 4. st. (gr. 185, 549).

Pečati na lokalno izdelanih oljenkah (sl. 5):

Večina pečatov, ki se pojavljajo na lokalno izdelnih oljenkah, je prevzeta od italskih vzorov. V Petovioni najdeni kalupi (Šubic 1976, T 12: 57: *CRESCE*) kažejo, da so lokalni lončarji res izdelovali take oljenke. Nekateri pečati pa s severnoitalskih oljenk niso znani. Ti so:

EXORATI

Razširjenost oljenk s tem pečatom (dve iz Petovione, dve iz Akvinka, ena iz Arabone (Iványi št. 1964-7, 3770) kaže, da je bil *Exoratus* panonski lončar. Glede na keramiko oljenke s tem pečatom z zahodnega grobišča je morda deloval v Petovioni. Izdeloval je oljenke tipa Buchi Xb. Možna je le tipološka datacija: 2. do 3., morda še 4. st.

IVSTNIANVS

Njegovi pečati so znani z oljenk tipa Buchi Xb, Iványi IX in X ter melnic. Velika večina (pribl. 90%) izdelkov s tem pečatom je znana s Ptuja, zaradi česar sklepamo, da je bila tu njegova delavnica (Alram-Stern 1989, 74 s). Na to kaže tudi keramika F 7 oz. F7/8.

V gr. 499 z zahodnega grobišča Petovione je oljenka s pečatom *IVSTINIANVS* skupaj z novcem Licinija (308—324). Mikl-Curk (1969, 190). omenja grob z Justinianovo oljenko, odkopan leta 1962 na Ptuju. Po ostalih pridatkih (ki niso omenjeni) ga datira v konec 2. ali najkasneje na začetek 3. st. Grob žal ni objavljen. Za datacijo najkasneje v drugo tretjino 3. st. govori najdba melnice s pečatom tega lončarja iz Apula v Daciji (Baluta/Serban 1979, 205-206, Pl. II/2; melnica je glazirana — Baluta, ustna informacija), saj za to najdišče velja terminus ante quem 270/2, to je opustitev province Dacije. Teoretično je seveda možen tudi kasnejši uvoz v barabik.

VIIRS

Pečat nima analogij. Keramika oljenke s tem pečatom z zahodnega grobišča (gr. 223) kaže, da je tako pečatil oljenke eden petovionskih lončarjev. Možna je tipološka datacija: 2. — 3., morda še 4. st.

VRSVL(I)

Poleg Loeschcke X oziroma Buchi Xa, Xa/b in Xb oljenk je pečat tega lončarja znan tudi z dvo- ali večnosnih volutnih oljenk (ena od poznih različic tipa Iványi III — glej Alram-Stern 1989, 32 s) in melnic. Ker je bila velika večina njegovih izdelkov pa tudi sedem kalupov za izdelovanje oljenk s tem pečatom najdeno na Ptuju, sklepamo, da je bila tu delavnica tega mojstra (Alram- Stern 1989, 83; melnice: poleg Mikl-Curk 1976, št. 3451 tudi depo Pokrajinskega muzeja Ptuj), na kar kaže tudi faktura keramike. Po en kalup za oljenke s pečatom *VRSVL(I)* je znan tudi iz lončarske četrti pri Akvinku (Obuda: Parragi 1971, T 18: 1; avtopsija kalupa je pokazala, da je izdelan iz keramike, ki se razlikuje od F 7: je svetlejša, rjavordeči delci niso vidni, sljuda pa je zelo redka) in Savarije (Iványi 1935, št. 4584).

Glede na grobove 169, 494 in 568 se zdi verjetno, da so oljenke tipa Loeschcke X izdelovali v Petovioni že v 2. st. (morda že prvi polovici — gr. 568). Grobova 167 in 519 pa kažeta, da so jih delali najmanj do začetka tretje tretjine 3. st. Iz 3. st. je tudi *VRSVLI* oljenka tipa Loeschcke X iz stratigrafsko datirane plasti v Lavriaku (Deringer 1965, št. 19: čas od Karakale do Aleksandra Severa).

VRS

Oljenke s tem pečatom (vedno tipa Buchi Xb) so znane le s Ptuja (Istenič 1991, 223), zato domnevam, da so jih izdelovali v Petovioni. To potrjuje keramika F 7/8 oljenke z zahodnega grobišča (gr. 506). Možna je le tipološka datacija: 2. — 3., morda še 4. st.

2. Volutne oljenke (t. 2)

2.1 Volutne oljenke z oglatim noskom — Loeschcke tip I (t. 2: 1-8)

2.1.1 Tip Loeschcke IA (t. 2: 1)

Zastopan je le z enim primerkom (gr. 265). Tehnološka skupina keramike (F 12) kaže, da je bila ta oljenka uvožena, najverjetneje iz Italije. Po analogijah je datirana v prvo četrtino 1. st. (Leibundgut 1977, 22 s).

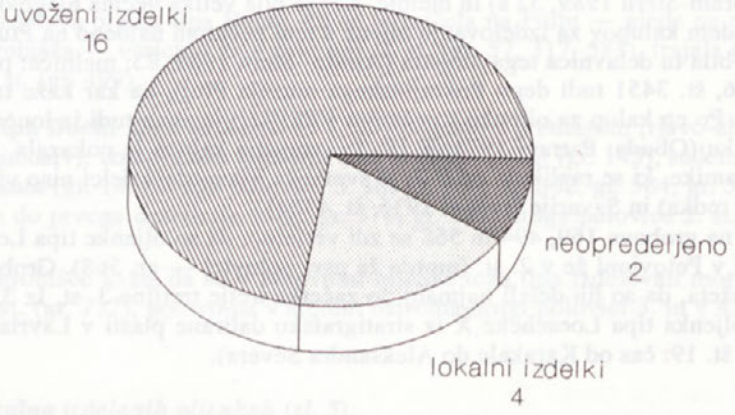
Študijska knjižnica Ptuj

2.1.2 Tip Loeschcke IB (t. 2: 2, 7-8; sl. 6)

Na grobišču je 22 primerkov tega tipa. Močno prevladujejo oljenke s keramiko F 12 (11) in F 12* (3) odlične ali dobre izdelave (kval. A in B; **t. 2:** 2). Glede na tehnološke skupine domnevam, da so uvožene iz Italije. Verjetno velja isto za dve oljenki s keramiko uvrščeno pod varia (gr. 318, 510).

Oljenke iz keramike F 7, F 7/8 in F 8 predstavljajo lokalne izdelke. Ena je relativno dobro izdelana (gr. 334), tri pa so zelo slabe kvalitete in jih lahko imenujemo "degenerirane" oljenke tipa Loeschcke IB (**t. 2:** 7-8; gr. 490, 701). Pri dveh oljenkah keramike nisem uspela podrobneje opredeliti (gr. 194, 241).

Oljenke tega tipa so v Italiji splošno datirane v čas od Tiberija do konca 1. st. (Leibundgut 1977, 23). V Panoniji se nadaljujejo še v 2. st. (Alram-Stern 1989, 27). Na zahodnem grobišču Petovione se pojavljajo oljenke tega tipa s keramiko F 12 in F 12* v flavijskih grobovih (gr. 267, 234, 473, 508), v enem primeru tudi še v grobu z novcem Nerve (gr. 566). Lokalni izdelki (keramika F 7, F 8) so v grobu iz druge polovice 2. ali morda prve polovice 3. st. (gr. 490) ali celo tudi že prej (gr. 334?: z novcem kovanim 50—54).

Sl. 6: Zahodno grobišče Petovione: delež uvoženih in lokalnih izdelkov med volutnimi oljenkami tipa Loeschcke I B.

Fig. 6: The Western Cemetery of Poetovio: the proportion of imported and local products amongst volute lamps of Loeschcke type IB (16 lamps - imported products, 4 lamps - local products, 2 lamps - unknown).

2.1.3 Tip Loeschcke I B/C in I C (t. 2: 3-6)

Največji del volutnih oljenk predstavljajo oljenke tipa Loeschcke I B/C[9] in C. Delila sem jih na podtipe, ki deloma ustrezajo delitvi pri obravnavi oljenk iz Angere (Angera 494 ss).[10]

Tip Loeschcke I (B)/C 1 (= Angera Loeschcke I C 1) (t. 2: 3)

Značilnosti oljenk tega podtipa so: širok nos, plastične volute, disk je ločen od ram s tremi žlebovi (rame Loeschcke III); stil okrasa se na razlikuje od oljenk tipa Loeschcke I B. Verjetno so začeli izdelovati te oljenke v sredini 1. st., v tretji četrtini tega stoletja pa so postale pogoste. Razširjene so v severni Italiji, kjer so jih najverjetneje izdelovali, pa tudi na jadranskem področju in severno od Alp, kjer so bile zelo pogoste v trajansko-antoninskem času (Angera 496).

Na zahodnem grobišču so le tri oljenke tega podtipa (gr. 473, 570). Vse so izdelane v keramiki F 12 in torej najverjetneje predstavljajo import. Glede na grobne celote sodijo v flavijski čas (gr. 473) ali v čas od Flavijcev do prve polovice 2. st. (gr. 570).

Tip Loeschcke I (B)/C 2 (t. 2: 4-6)

To so oljenke z nosom tipa Loeschcke I B ali Loeschcke I C in s širokimi rameni, ki jih od diska loči po navadi en, redko dva žlebova (rame tipa Loeschcke IVa ali b, izjamoma VIb). Stil reliefnega okrasa je v nekaterih primerih enak oljenkam tipa Loeschcke I B (tip Loeschcke I (B)/C 2a), večinoma pa se od njega bistveno razlikuje (tip Loeschcke I (B)C 2b oziroma "retijske oljenke"): je enostaven, obrisi spominjajo na rezbarske, notranje linije, s katerimi so nakazane podrobnosti, so linearne. V nasprotju z realističnim stilom starejših tipov reliefnih oljenk se okrasi zdijo stilizirani. Oljenke s takim stilom okrasa so t.i. "retijske oljenke" (Loeschcke I (B)C 2b). To poimenovanje je posledica zgodovine raziskav[11] in je glede na njihov izvor nepravilno, zato bom pojma "retijska oljenka" in "retijski stil" pisala pod narekovajem.

Tip Loeschcke I (B)/C 2a (t. 2: 4)

Na zahodnem grobišču ima osem oljenk Loeschcke I (B)/C 2 plastičen okras: pet oljenk s keramiko F 12 (gr. 473: flavijski čas), ena F 12* (gr. 605: prva polovica 2. st.), dve s keramiko F 13 (gr. 168, 303: flavijski čas — 2. st.). Vse oljenke s keramiko F 12 in F 12* so zelo kvalitetno izdelane. Zanje domnevamo, da so uvožene (najverjetneje iz Italije), izbor oljenk s keramiko F 13 pa ni jasen.

Tip Loeschcke I (B)/C 2b, "retijske" oljenke (t. 2: 5-6)

Značilne motive "retijskih oljenk" je podal že Hübener (1963),[12] dopolnila pa sta ga Gualandi Genito (1983, 116, op. 29) in Alram-Stern (1989, 28).[13] Seznamu lahko dodamo na osnovi oljenk z zahodnega grobišča Petovione, ki predstavljajo eno največjih poznanih koncentracij teh oljenk, naslednje upodobitve:

— ribič z dvema košarama (npr. gr. 473; primerjaj tudi Leibudgut 1977, 158, št. 143),

— bradata maska na trinožniku, spredaj palica (gr. 41),

— hrastova veja z dvema listoma — različica pečata z enim listom (gr. 313; t. 2: 6).

"Retijski stil" predstavlja v sredini 1. st. novost, [14] ki pa ni povezana zgolj z oljenkami tipa Loeschcke I C oz. B/C,[15] čeprav je na njih daleč najpogostejši. Morda je treba tudi začetek izdelave oljenk tipa Loeschcke I (B)/C z okrasi v stiliziranem ("retijskem") stilu datirati v ta čas. Vsekakor pa se njihov razcvet začne šele v flavijskem času in traja še v 2. st. (Gualandi Genito 1983, 123). V Italiji so jih izdelovali najmanj še v prvi pol. 2. st., v Panoniji pa še v 3., morda 4. st. (vendar v tem času že degenerirane; Alram-Stern 1989, 29).

Leibundgut (1977, 25 s) je opozorila na neutemeljenost iskanja izvora teh oljenk v Reciji in postavila domnevo o njihovem izvoru v severni Italiji.[16] To tezo je potrdila Gualandi Genito (1983, 123; 1986, 127 ss), ki meni, da (vsaj na začetku) izvirajo iz piemontskih delavnic. Z njo se strinja M. Harari (Angera, 500 ss), Di Filippo Balestrazzi (1988, 254 ss) pa opozarja na koncentracijo teh oljenk tudi v Akvileji, kjer domneva sedež enega izmed centrov njihove proizvodnje.

"Retijske oljenke" so razširjene razen v severni Italiji v Panoniji, zgornjepodonavskih provincah, pa tudi Dalmaciji (Leibundgut 1977, 24 ss). V srednji in južni Italiji, Galiji ter ob germanskem limesu pa se pojavljajo le sporadično (Angera 498).

Na zahodnem grobišču Petovione med "retijskimi" oljenkami močno prevladujejo tiste s keramiko F 12 (19 + 6 odlomkov) in F 12* (6 + dva odlomka). Vse so kvalitetno izdelane. Najverjetneje so uvožene iz severne Italije. Na zahodnem grobišču so v grobovih iz flavijskega časa (gr. 204, 270, 473, 651, 790), flavijskega do Hadrijanovega časa (gr. 233, 333, 444), časa Trajana (gr. 647) in s konca 1. ali morda (prve polovice) 2. st. (gr. 270, 319, 635). Maloštevilna je skupina (dve oljenki — gr. 315 in 341) s keramiko F 13. Kvaliteta izdelave je slabša kot pri oljenkah F 12 in F 12*. Izvor ni jasen. Datirana je le oljenka iz gr. 315 (čas Klavdija ali kasneje).

Keramiko petih oljenk sem opredelila kot varia (gr. 313, 344: flavijski čas, gr. 424, 770: 1. st. do začetka ali prve polovice 2. st.; gr. 777). So različno kvalitetno izdelane (kval. A, C). Domnevam, da so uvožene.

Tri (ali pet) oljenk kaže značilnosti keramike F 7 oz. F 8 in so torej verjetno lokalne izdelave. So relativno dobre (gr. 303; 395: druga polovica 1. do prve polovice 2. st.) ali slabe kvalitete (gr. 646: flavijski čas do prva polovica 2. st.; gr. 86; gr. 554?; gr. 493: 2. — 4. st.).

2.2 Volutne oljenke z zaobljenim noskom — tip Loeschcke IV (t. 2: 9)

Ohranjene so samo tri cele oljenke (gr. 344, pri gr. 473, gr. 782). Keramika (F 12) kaže, da so najverjetneje uvožene iz Italije. Najbrž sodi k temu tipu tudi nekaj odlomkov, ki jih nisem mogla ožje opredeliti. Tipološko so datirane v čas od Tiberija do konca 1. st. (Leibundgut 1977, 29).

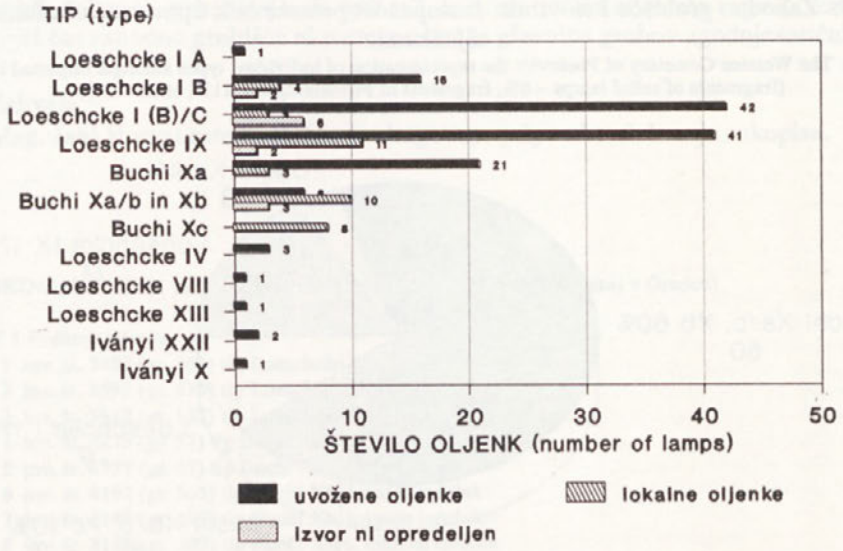
2.3. Razno (t. 2: 10-12)

Oljenke tipa **Loeschcke VIII** so zastopane le z enim primerkom (gr. 473; **t. 2:** 11), ki je najverjetneje uvožen iz Italije. Izvor oljenke tipa **Loeschcke XIII** (**t. 2:** 19; gr. 253) z ostanki olivno sive glazure ni jasen. Razširjenost tipa (severno od Alp in Podonavje, iz Italije pa so znani le primerki iz Akvileje) nakazuje, da je morda panonski izdelek. Karamika ni povsem značilna za petovionsko F 7, čeprav ji precej ustreza, zato je petovionski izvor vprašljiv. Ta tip oljenk je datiran v 1. in 2. st. (Di Filippo Balestrazzi 1988, 81 s). Tip **Iványi X** (**t. 2:** 12; gr. 452) je zastopan z eno oljenko.

Pečat *INGE/NVS* kaže, da je ta oljenka verjetno panonski izdelek iz 3., morda že druge pol. 2. st. (Alram-Stern 1979, 74). Oljenke tipa **Loeschcke XXII** (gr. 3, 472, 521) so po tipu verjetno panonski izdelki 3.—4. st. (Iványi 1935, 20 s). Sodeč po keramiki verjetno niso iz petovionskih delavnic.

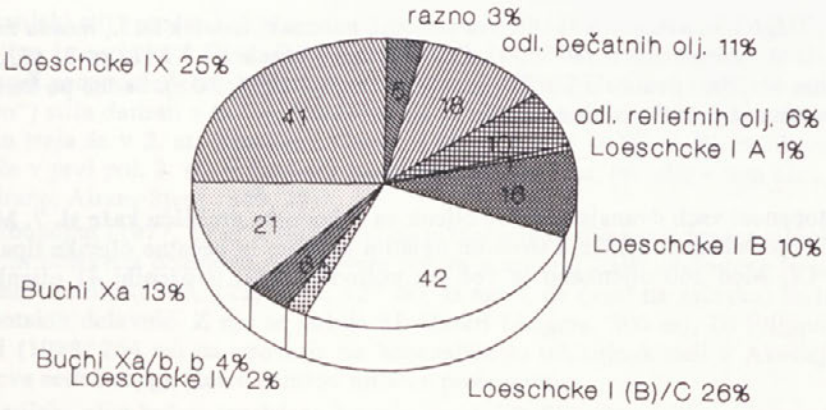
3. Sklep

Zastopanost vseh dvanajstih tipov oljenk na zahodnem grobišču kaže **sl. 7.** Močno prevladujejo reliefne oljenke s širokom oglatim noskom in pečatne oljenke tipa Loeschcke IX. Med 260 oljenkami je več kot polovica (152) uvoženih: 41 oljenk tipa

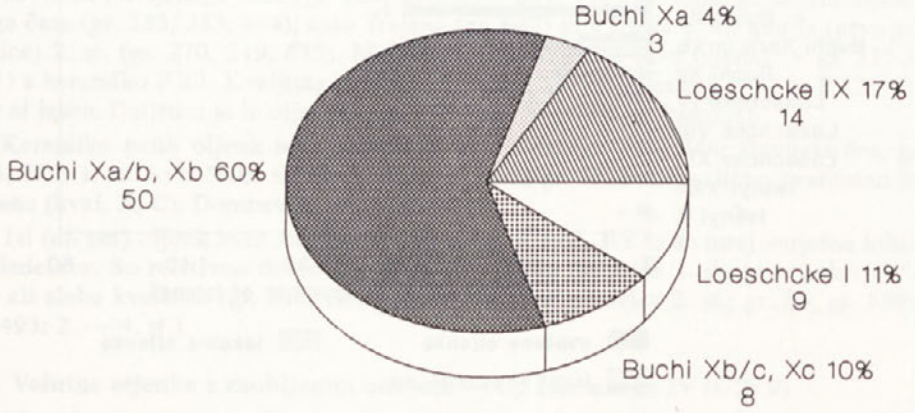
Sl. 7: Zahodno grobišče Petovione: zastopanost posameznih tipov oljenk.
Fig. 7: The Western Cemetery of Poetovio: the representation of individual types of lamp (■ imported lamps, ▨ local lamps, ▩ origin unknown).

Loeschcke IX, 21 oljenk tipa Buchi Xa/b in b, 59 volutnih oljenk z oglatim noskom (tu povsem prevladujejo oljenke Loeschcke I B/C in C), tri volutne oljenke z okroglim noskom, 10 odlomkov reliefnih oljenk, 18 odlomkov pečatnih oljenk in 6 oljenk raznih drugih tipov (**sl. 8**). Velika večina teh oljenk sodi v 1. st. in prvo pol. 2. st., torej v čas, v katerem uvožene oljenke močno prevladujejo. Njihovo izvorno področje je najverjetneje (severna) Italija.

Sl. 8: Zahodno grobišče Petovione: zastopanost posameznih tipov med uvoženimi oljenkami.

Fig. 8: The Western Cemetery of Poetovio: the representation of individual types amongst imported lamps (fragments of relief lamps - 6%, fragments of Firmalampen - 11%, other - 3%).

Sl. 9: Zahodno grobišče Petovione: zastopanost posameznih tipov med oljenkami lokalne proizvodnje.

Fig. 9: The western Cemetery of Poetovio: the representation of individual types amongst locally produced lamps.

Razmerje med uvoženimi in lokalnimi oljenkami (**sl. 7**) je pri tipu Loeschcke IX 41 : 11 (ali 13), pri tipu Buchi Xa 21 : 3, pri tipih Loeschcke IA in IB 17 : 4 (ali 6), pri tipu Loeschcke I (B)/C pa 42 : 3. Med oljenkami tipa Buchi Xa/b in Xb, ki jih splošno datiramo v 2. do 4. st., so uvožene oljenke v manjšini (razmerje 6 : 10 ali 13), med oljenkami tipa Buchi Xb/c in Xc (predvsem iz druge pol. 3. in iz 4. st.) pa jih

sploh ni. Izvor uvoženih oljenk v tem času ni jasen, domnevamo pa, da so prisotni tudi panonski izdelki. Panonski izvor domnevam tudi za oljenke tipov Iványi X in XXII.

Zahodno grobišče kaže, da so v Petovioni posnemali pečatne oljenke tipa Loeschcke IXb, IXc in X ter reliefne italske oljenke tipa Loeschcke IB in I (B)/C (**sl. 9**), to je oljenke, ki so na tem grobišču najpogostejše. Začetek pečatnih oljenk Loeschcke IX in reliefnih oljenk Loeschcke I (B)/C je datiran v obdobje od flavijskega časa do prve pol. 2. st. Le v primeru pečatnih oljenk z odprtim kanalom (tip Loeschcke X) grobišče omogoča ožjo datacijo lokalne izdelave v Petovioni, in sicer v prvo pol. 2. st. Razmah lokalne proizvodnje v drugi pol. 2. st. je najverjetneje posledica izrazitega upada oziroma skorajda prenehanja uvoza iz severne Italije. Le-ta je značilen za celotno vzhodnoalpsko področje in Podonavje ter je najverjetneje posledica vzpostavitve trgovske povezave med Galijo in Podonavskimi provincami ob koncu 1. in na začetku 2. stol. (Fulford 1992, 297 ss). Redke oljenke, za katere domnevam, da so iz panonskkih delavnic, nakazujejo, da tudi v 3. in 4. st. tržišče ni ostalo zaprto. Vendar za kasnejši čas zahodno grobišče ni ustrezno, saj je glavnina grobov zgodnjeantičnih.[17]

Zahvala

Mag. Jani Horvat sem hvaležna za dragocene pripombe ob branju rokopisa.

SEZNAM OLJENK na **t. 1-2** (vse inv. št. se nanašajo na Deželni muzej v Gradcu)

T 1 *Pečatne oljenke*

1 inv. št. 5457 (gr. 762) tip Loeschcke IXa
2 inv. št. 5692 (gr. 675) tip Loeschcke IXb
3 inv. št. 5912 (gr. 132) tip Loeschcke IXC
4 inv. št. 8275 (gr. 57) tip Buchi Xa
5 inv. št. 4722 (gr. 22) tip Buchi Xa, lokalen izdelek
6 inv. št. 8192 (gr. 505) tip Buchi Xb, lokalen izdelek
7 inv. št. 8182 (gr. 499) tip Buchi Xb, lokalen izdelek
8 inv. št. 8188 (gr. 502) tip Buchi Xb/c, lokalen izdelek
9 inv. št. 5729 (gr. 718) tip Loeschcke IXb, lokalen izdelek
10 inv. št. 8195 (gr. 550) tip Buchi Xc, lokalen izdelek

T 2 *Volutne oljenke*

1 inv. št. 5869 (gr. 265) tip Loeschcke I A
2 inv. št. 5872 (gr. 267) tip Loeschcke I B
3 inv. št. 8390 (gr. 472) tip Loeschcke I (B)/C 1
4 inv. št. 8393 (gr. 473) tip Loeschcke I (B)/C 2a
5 inv. št. 8377 (gr. 473) tip Loeschcke I (B)/C 2b
6 inv. št. 5553 (gr. 313) tip Loeschcke I (B)/C 2b
7 inv. št. 5714 (gr. 701) tip Loeschcke I B, lokalen izdelek
8 inv. št. 8507 (gr. 490) tip Loeschcke B, lokalen izdelek
9 inv. št. 843 (gr. 782) tip Loeschcke IV
10 inv. št. 5862 (gr. 253) tip Loeschcke XIII / Iványi XX
11 inv. št. 8391 (gr. 473) tip Loeschcke VIII
12 inv. št. 8481 (gr. 452) tip Iványi X

OPOMBE:

[1] V pripravi je objava celotnega grobišča. Številke grobov se nanašajo na novo oštevilčenje, uvedeno ob obravnavi grobišča.

[2] Problematiko proizvodnje oljenk je zgoščeno obravnaval Harris (1980), vendar tudi on, razen laboratorijskih analiz keramike, ni predlagal, kako naj bi uvoz ločevali od lokalnih izdelkov. Meni (s. 136), da je ločevanje uvoženih izdelkov od lokalnih "far harder to do than most archeological writers on the subject have recognised, ...". Značilnosti keramike kot kriterij za ugotavljanje importov oziroma lokalnih izdelkov je upoštevala Leibundgut (1977) pri obravnavi oljenk iz Švice in dobila dobre rezultate.

[3] Barve so določene pa Cailleux, A. / Taylor, G., *Code expolaire.*

[4] Trdota je določena po Mohsovi lestvici.

[5] Kritiko pogostega kriterija, češ da slaba kvaliteta kaže na lokalno oljenko, dobra kvaliteta pa na import glej pri Harris (1980, 133) in Istenič (1991, 221).

[6] Pojem "pečatne" oljenke je uvedel že Fischbach leta 1896 prav pri obravnavi oljenk z zahodnega grobišča Petovione (Fischbach 1896). Izdelal je tudi tipologijo, ki jo je v veliki meri prevzel Loeschcke (1919): Fischbach, tip A = Loeschcke tip X, Fischbach tip B = Loeschcke tip IX c, Fischbach tip C = Loeschcke tip IX a in b.

[7] Nekanonične oblike so že na Štalenskem vrhu (Farka 1977, 78 ss).

[8] Med zgodnje izdelke (do vključno začetka 2. st.) lahko prištejemo tudi odlomke uvoženih oljenk s pečati ATIME(TI) (gr. 233, 444, 631 — vsi F 10), SATVRNINI (gr. 116 in 300 — oba F 10) in STROBILI (gr. 90).

[9] Številne oljenke imajo značilnosti obeh tipov, npr. ozek nos in rame tipa Loeschcke IV, zato sem jih opredelila kot tip Loeschcke I (B)/C. O težavah ločevanja tipov B in C glej Alram-Stern 1989 s citirano literaturo; prim. še Di Filippo Balestrazzi 1988, 173, ki tipa I C sploh ne uporablja.

[10] Drugačno delitev je izvedla Di Filippo Balestrazzi (1988, 173 ss, 228 ss), ki je tudi večino teh oljenk uvrstila v tip Loeschcke I B.

[11] Glej literaturo, citirano pri Alram-Stern (1989, 115, op. 24).

[12] Okras z motivom Amorja z zajcem po mojem mnenju nima značilnosti stiliziranega ("retijskega") stila; proti temu govori tudi njegova prisotnost na oljenki tipa Loeschcke IA/B (Leibundgut 1977, 147, št. 84); prav tako se zdi vprašljivo prištevanje upodobitve ptiča na veji med "retijski" stil.

[13] Primerjaj Alram-Stern 1989, 27 ss in Leibundgut 1977, 23 s.

[14] V tem času so bile najverjetneje prisotne samo nekatere upodobitve, kot npr. medved, oven, Amor z zajcem in ptič na veji (glede zadnjih dveh glej Farka 1977, št. 1095, 1361, 1355 in prim. op. 17 zgoraj); glede datiranja glej Gualandi Genito (1983, 123), pri čemer je treba opozoriti, da je datacija plasti z "retijskimi" oljenkami v klavdijski čas v Industriji dvomljiva: novci predstavljajo le terminus post quem, za kar govori tudi oljenka Loeschcke IX iz te plasti.

[15] Redke "retijske" upodobitve se namreč pojavljajo tudi na drugih tipih oljenk: npr. oven na tipih Loeschcke I B, IV in V (Gualandi Genito 1986, 130, op. 83) ter medved na tipih Loeschcke IV, V ter VIII (Gualandi Genito 1986, 129, op. 78, 130, op. 83).

[16] Severnoitalski izvor oljenk Loeschcke I C je predvidel že Loeschcke (1919, 215 ss).

[17] Primerjaj severnoafriške oljenke s Ptuja, ki kažejo na ponovno oživljeno trgovino Jadran — Panonija.

LITERATURA:

ALRAM-STERN 1989, Alram-Stern, Eva, Die römischen Lampen aus Carnuntum. *Der römische Limes in Österreich* 35, Wien 1989.

ANGERA, Sena Chiesa, Gemma (ed.), *Angera romana. Scavi nella necropoli 1970—1979.* Roma 1985.

BALUTA / SERBAN 1979, Baluta, C. L. / Serban, I. Sigilla motariotum dacica. *Acta Rei cretariae romanae fautores* 19/20, 1979, 203-213.

BUCHI 1975, Buchi, E., *Lucerne del Museo di Aquileia I. Lucerne romane con marchio di fabbrica.* Aquileia 1975.

DERINGER 1965, Deringer, H., Römische Lampen aus Lauriacum. *Forschungen in Lauriacum* 9, Linz 1965.

DI FILIPPO BALESTRAZZI 1988, Di Filippo Balestrazzi, Elena, *Lucerne del Museo di Aquileia. Lucerne romane di età repubblicana ed imperiale.* Aquileia 1988.

FARKA 1977, Farka, Christa, Die Römischen Lampen von Magdalensberg. *Kärntner Museumsschriften* 61, Klagenfurt 1977.

FISCHBACH 1896, Fischbach, O., *Römischen Lampen aus Poetovio. Mittheilungen des Historischen Verreins für Steiermark* XLIV, Graz 1896, 2-64.

FULFORD 1992, Fulford M., Territorial expansionism and the Roman Empire. *World archaelogy* 23/3, 1992, 294-305.

GUALANDI GENITO 1983, Gualandi Genito, Maria Cristina, Le lucerne romane del territorio trentino nella prima età imperiale. Beni cultura-

li nel Trentino. *Contributi all'archeologia 4, Trento* 1983, 111-123.

GUALANDI GENITO 1986, Gualandi Genito, Maria Cristina, Le lucerne antiche del Trentino. *Patrimonio storico e artistico del Trentino* 11. Trento 1986.

HARRIS 1980, Harris, W. V., Roman terracotta lamps: the organization of an industry. *Journal of roman studies* 70, 1980, 126-145.

HÜBENER 1963, Hübener, W., Eine Studie zum römischen Gräberfeld von Faimingen, Kr. Dillingen (Donau). *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 19, 1963, 44-67.

ISTENIČ 1991, Istenič Janka, Eva Alram-Stern, Die römischen Lampen aus Carnuntum. *Germania* 69, 1991, 220-224.

IVÁNYI 1935, Iványi, Dóra, *Die pannonischen Lampen.* Dissertationes pannonicae II/2, Budapest 1935.

LEIBUNDGUT 1977, Leibundgut, Annalis, *Die römischen Lampen in der Schweiz. Eine Kultur- und Handelsgeschichtliche Studie.* Handbuch der Schweiz zur römer- und Merowingerzeit. Bern 1977.

LOESCHCKE 1991, Loeschcke, S., *Lampen aus Vindonissa.* Zürich 1919.

MIKL-CURK 1969, Mikl-Curk, Iva, Prispevek proučevanja rimske keramike k poznavanju gospodarske zgodovine naših krajev. *Arheološki vestnik* 20, Ljubljana 1969, 125-135.

MIKL-CURK 1976, Mikl-Curk, Iva, *Poetovio I.* Katalogi in monografije 13, Ljubljana 1976.

MIKL-CURK 1984, Mikl-Curk, Iva, K podobi zahodnih grobišč rimskega Ptuja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* n.v. 20, Maribor 1984, 181-185.

PARRAGI 1971, Parragi, Gy., A potters workshop at Obuda from the early imperial period (povzetek). *Archaeológiai Értesítő* 98, 1971, 60-79.

PAVOLINI 1977, Pavolini, C, *Le lucerne fittili del Museo Nazionale di Napoli.* L'instrumentum domesticum di Ercolano e Pompei, Roma 1977, 33-52.

ŠUBIC 1976, Šubic, Zorka, Rimske oljenke v Sloveniji. *Arheološki vestnik* 26, 1976, 82-99.

OIL LAMPS FROM THE WESTERN CEMETERY AT POETOVIO

Summary

The article deals with lamps from the western cemetery of Poetovio, which lay along the Roman road to Celeia. The majority of the 787 graves, which could be successfully reconstructed on the basis of the inventory books of the Landesmuseum in Graz, are Early Roman in date. The clay lamps are the most common grave goods: they represent 17% of all artefacts in the graves and a third of all ceramic grave goods.

The aim of the study of the lamps from the above cemetery was, above all, to determine their origin. For this, reliance was placed on the characteristics of the pottery and analysis of the stamps. Eight or nine fabric groups are represented amongst the lamps (imported lamps: F10, 11, 12, 12+; local production: F7, 7/8, 8, 9; the origin of F13 is unknown), and certain others are represented as isolated examples (F var.*).

Lamps of Loeschcke Type IX (Loeschcke 1919) predominate amongst the Firmalampen (stamped lamps). The representation of stamps on imported lamps (fig. 1) indicates that workshops, using the stamps of FORTIS, ATIME(TI), STROBIL/(P) and COMMVNIS, were the strongest suppliers. Locally-produced lamps of this type are few (fig. 7), although it is interesting that certain of these were of a high quality of workmanship (fig. 2). Stamps from local lamps of this type are shown on fig. 3. Only the FORTIS stamp appears on more than two examples of the Firmalampen of Buchi Type Xa (Buchi 1975), which demonstrates the dominance of this workshop or workshops in the first half of the 2nd Century. Amongst the local Firmalampen with an open channel (Loeschcke Type X), those with the stamp of VRSVL(I) are of high quality. The full range of stamps and quality of locally produced Loeschcke Type X lamps can be seen on fig. 5.

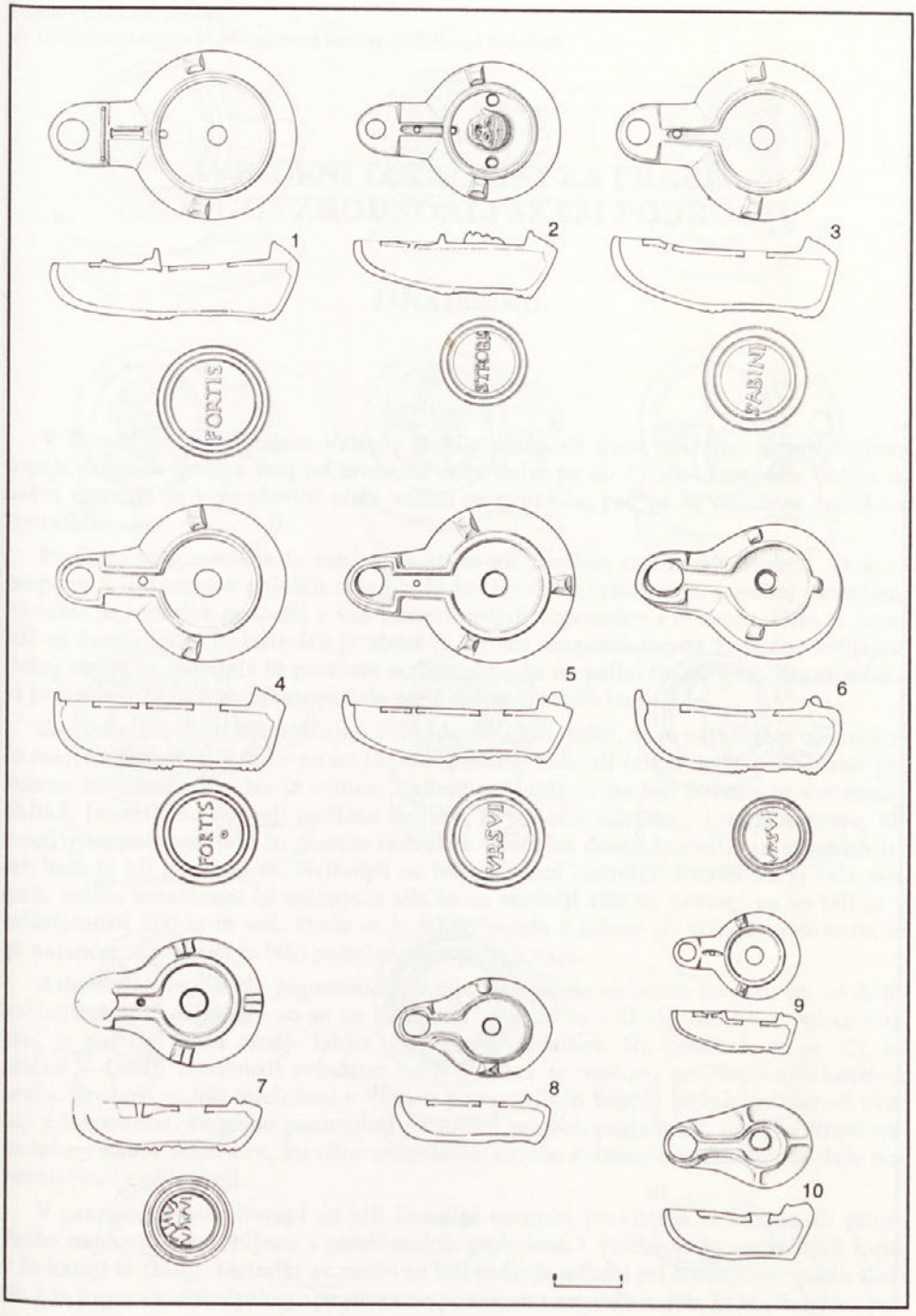
The majority of stamps on locally produced Firmalampen are taken from Italic models. However, the following stamps are not known on Italic lamps: EXORATI (Exoratus was a pannonian potter, the lamp from the western cemetery appears to be a Poetovio product), IVSTINIANUS (a Poetovio potter), VIIRS (without analogies, but probably a Poetovio potter on account of the pottery), VRSVL(I) (the distribution of the products with this stamp indicates that the main production centre was in Poetovio, although lamps with this stamp were also produced in Savaria and Aquincum) and VRS (Vrsus was a Poetovio potter).

The representation of the individual types in shown in fig. 7. Volute lamps of Loeschcke Type I (B)/C and Firmalampen of Loeschcke Type IX greatly predominate. More than half (152) of the 260 lamps are imported. The representation of individual types amongst the imported lamps is shown on fig. 8. The great majority of these lamps date to the 1st Century and the first half of the 2nd Century, that is, in the period in which imported lamps greatly predominate. This is confirmed by a review of the ratio of imported lamps to local lamps by individual type (fig. 9). Imported lamps predominate amongst types from the 1st and 2nd

Centuries, but they are in the minority amongst later types (Buchi Xa/b, b, c). The source of the vast majority of imported lamps is, in all probability, Italy. The exceptions are the suspected Pannonian products from the 3rd and 4th Centuries: some of the Firmalampen of Loeschcke Type X and lamps of Iványi Type X, XIII and perhaps Loeschcke Type XIII as well.

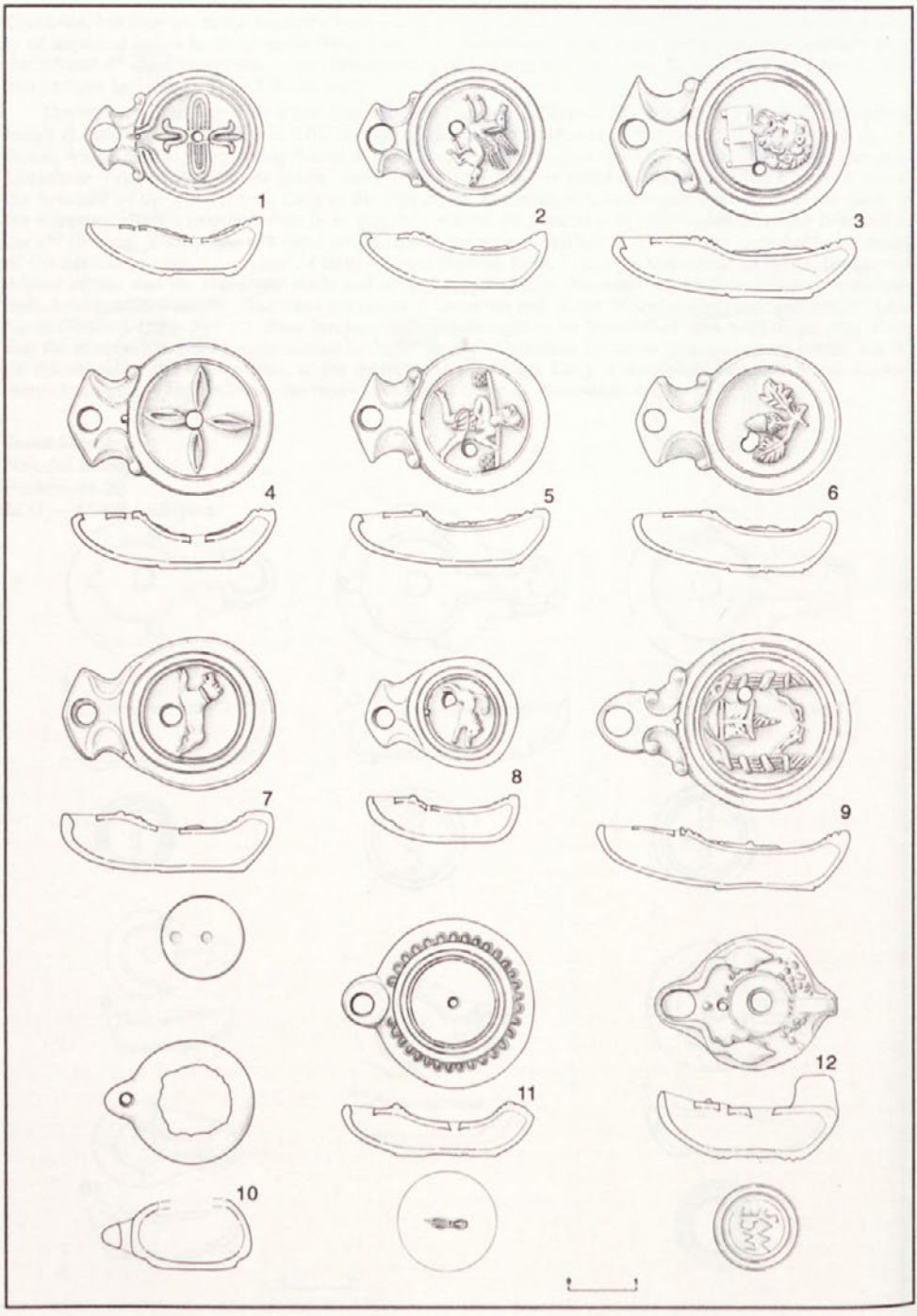
The western cemetery shows that Firmalampen (Loeschcke Types IXb, IXc and X) and the Italic volute lamps (Loeschcke Types IB and I(B)/C) were most frequently copied in Poetovio (fig. 10) — that is, the forms, which are most frequently found in this cemetery. The beginning of the production of Firmalampen, Loeschcke Type IX, and volute lamps, Loeschcke Type I(B)/C, is dated to the period from Flavian times to the first half of the 2nd Century. Only in the case of the Firmalampen, Loeschcke Type X, does the study of the cemetery allow a narrower date to be posited for local production at Poetovio, that is, to the first half of the 2nd Century. The upswing in local production in the second half of the 2nd Century is probably the result of the decline or virtual cessation of imports from Nortern Italy. This is characteristic of the entire Eastern Alpine region and the Danubian lands and is, in all probability, the result of the foundation of economic links between Gaul and the Danubian provinces at about the end of the 1st and the beginning of the 2nd Centuries (Fulford 1992, 297 ss). Rare lamps, which are thought to be from Pannonian workshops, also show that the economy did not remain closed in the 3rd and 4th Centuries. However, the western cemetery has little relevance for the later period, as the majority of graves are Early Roman (also compare North African lamps from Ptuj, which indicate the renewal of the Adriatic — Pannonian trade).

Janka Istenič
Narodni muzej
Prešernova 20
SLO — 61000 Ljubljana

T 1: Zahodno grobišče Petovione: pečatne oljenke. Vse keramika, merilo = 1:3.

T. 1: The Western Cemetery of Poetovio: Firmalampen. All ceramic, scale = 1:3.

T 2: Zahodno grobišče Petovione: reliefne oljenke. Vse keramika, merilo = 1:3.

T. 2: The Western Cemetery of Poetovio: relief lamps. All ceramic, scale = 1:3.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 331-340.

SVINČENI IZSTRELKI ZA PRAČO NA JUGOVZHODNOALPSKEM PODROČJU

JANA HORVAT

V Evropi in na Bližnjem Vzhodu je bila prača ali frača običajno in priljubljeno orožje dolgega dosega vsaj od bronaste dobe dalje pa do 17. st.[1] Preprosta oblika in način metanja se v zgodovini nista veliko spreminjala, pač pa so določene razlike v izstrelkih.

Prača je bila narejena iz usnjenega traku ali prepleta rastlinskih vlaken. Trak so prepognili in izstrelek položili v zagib, ki je bil včasih razširjen in posebej okrepljen. Metalec je izstrelek pospešil z več hitrimi vrtljaji vzporedno s telesom. Nato je izpustil en konec traku in izstrelek je zletel iz ležišča tangencialno na krožnico vrtljajev. Poleg ročne je obstajala še posebna različica, prača na palici (lučalo, lat. *faustibalus*), ki je imela manjši doseg, omogočala pa je metanje težjih izstrelkov.

Za izstrelke, ki so bili običajno veliki kot majhno jajce, se je največkrat uporabljalo majhno kamenje. Lahko pa so jih tudi posebej izdelali iz kamenja, prečiščene posušene ali žgane gline ter iz svinca. Najbolj priljubljeni sta bili jajčasta in vretenasta oblika. Izstrelki so dosegli različne daljave, ki so bile odvisne od dolžine prače, hitrosti vrtenja ter od teže in gostote izstrelka. Običajen doseg kamnitih in glinastih izstrelkov je bil pod 100 m. Najboljši so bili svinčeni izstrelki, s katerimi je bila mogoča velika natančnost in uničujoča sila še na razdalji 100 m, nevarni pa so bili še v oddaljenosti 200 m in več. Prača se je lahko kosala z lokom po učinku in dometu, le za natančnost zadetka je bilo potrebno mnogo več vaje.

Arheološke najdbe iz jugozahodne Azije kažejo, da so pračo poznali že od 8. tisočletja pr. Kr. dalje. Ko so se na Bližnjem Vzhodu in v Grčiji osnovale velike vojske, je postala prača orožje lahko oboroženih oddelkov. Na koncu 5. st. pr. Kr. so pričeli v Grčiji izdelovati svinčene izstrelke, kar je močno povečalo učinkovitost prače. Pračarji so bili udeleženi v velikih pomorskih in kopnih bitkah, po navadi skupaj z lokostrelci. Posebno pomembni pa so bili pri obleganju mest, tako na strani napadalcev kakor branilcev. Številne arheološke najdbe svinčenih izstrelkov se dajo povezati prav z obleganji.

V prazgodovinski Evropi so bili izstrelki narejeni praviloma iz kamna ali gline. Pračo najdemo upodobljeno v etruščanskih grobnicah.[2] Veliko so jo uporabljali Kelti v Britaniji in Galiji. Izstrelki za pračo so bili redkeje odkriti pri srednjeevropskih Keltih.[3] Iz jugovzhodnoalpskega prostora ne poznamo tovrstnih najdb, ki bi jih lahko pri-

pisali Keltom in drugim sočasnim ljudstvom, kar je verjetno posledica slabe raziskanosti naselbin.

V rimski vojski so bili v republikanskem času redno prisotni pračarji, ki so jih rekrutirali na področjih z dolgoletno pračarsko tradicijo. V antičnih virih se pogosto omenjajo Balearski otoki kot izvor pračarjev. V rimsko vojsko pa so prihajali tudi od drugod: iz srednje Italije, Krete, Ahaje, Trakije, Libije, Numidije, Sirije in Komagene. Na vsak način so pogosto pripadali tujim pomožnim enotam, ki so s posebnimi nalogami pomagale težko oboroženim oddelkom. Organizacijsko so bili običajno vključeni v legije.

Zdi se, da je prišlo v avgustejsko-tiberijskem času do spremembe, ki je vplivala na manjšo uporabo prače. Vzroki za to niso popolnoma jasni. Bojevanje z germanskimi plemeni, ko je bilo malo odprtih bitk ali obleganj, je zahtevalo drugačno taktiko, pri kateri prača ni prišla v poštev. Tudi nov način rekrutiranja ni vedno zagotovil dovolj mož, ki bi bili že od malega vešči rokovanja s pračo. Prača se je obdržala do pozne antike predvsem v okoljih z dolgo pračarsko tradicijo, na primer v Britaniji in na vzhodu.

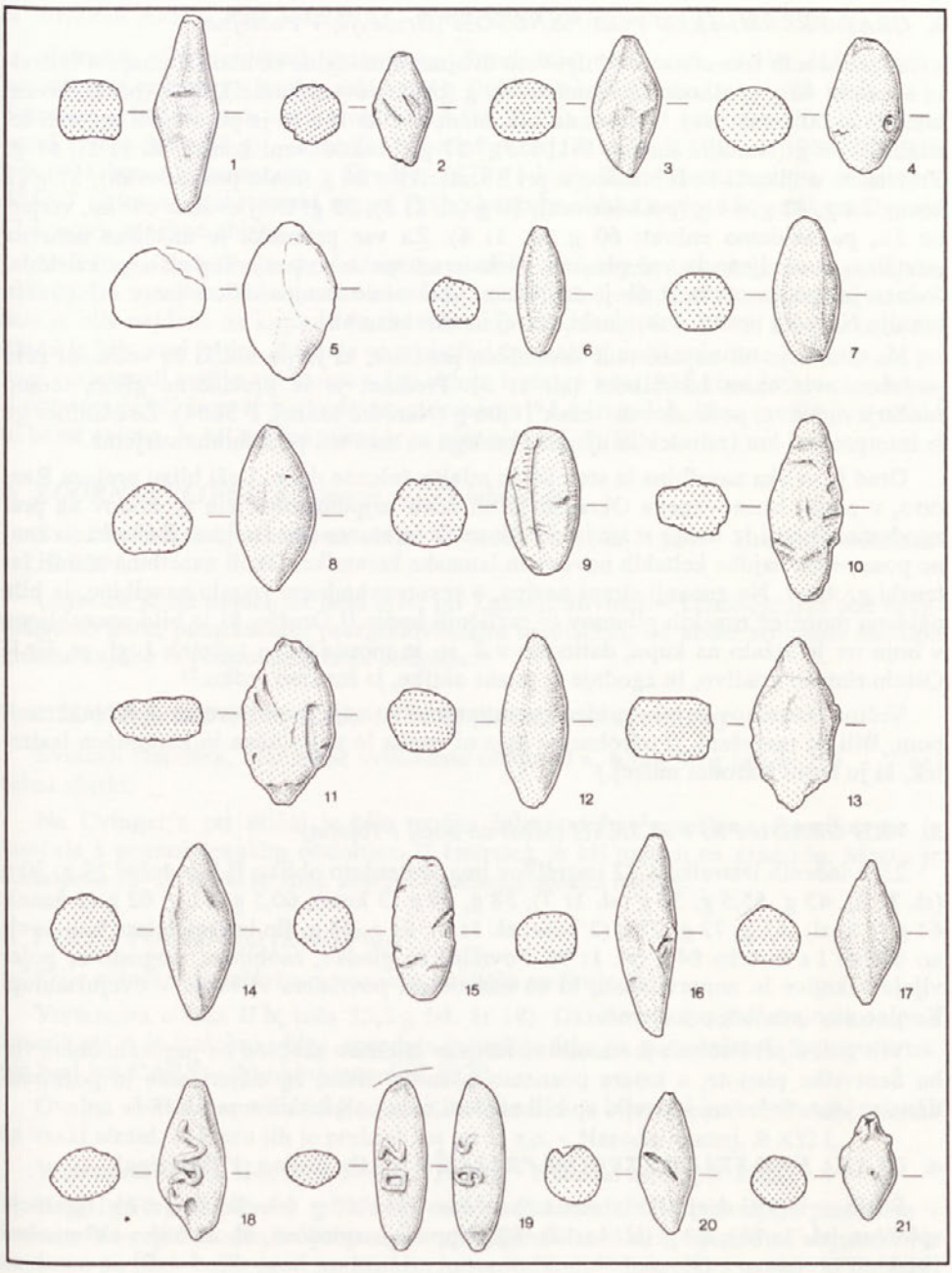
Rimljani so pračo imenovali *funda* in pračarje *funditores*. Izstrelki so bili iz kamna, gline ali svinca. Za svinčeni izstrelek se je uveljavil izraz *glans*, verjetno zaradi oblike, ki je včasih spominjala na želod. Medtem ko je svinec uporabljala samo vojska, pa so bili izstrelki iz kamna in gline v uporabi tudi v civilnih okoljih, pri lovu. Svinčene izstrelke so vlivali v dvodelnih kalupih, tako da so dobili veliko število standardiziranih izstrelkov. Teža svinčenih izstrelkov je bila med 23 in 155 g. S časom so uporabljali vedno težje izstrelke, saj so bili ti pri obleganju Olinta v Grčiji (348 pr. Kr.) težki večinoma med 18 in 36 g, rimski pa največkrat od 40 do 70 g. Razlike v teži so bile verjetno namerne, kakor so bile namerne tudi razlike v dolžini prače. Najpogostejša sta ovalna (I) in vretenasta (II) oblika izstrelkov,[4] ki ju najdemo že v grški poznoklasični vojski. Ugodne letalne lastnosti pa so vplivale na dolgotrajnost obeh oblik. V rimskih sklopih se pojavlja ovalni tip najkasneje od konca 2. st. pr. Kr. do druge polovice 2. st. po Kr., še bolj razširjen vretenast tip sega od 3. st. pr. Kr. do pozne antike.

Najdišča s svinčenimi izstrelki[5]

1. BARDA – ROBA (Italija)[6]

38 svinčenih izstrelkov, verjetno ovalne, vretenaste in dvojnopiramidalne oblike (I, II in III).[7] Izdelava je zelo neenakomerna in groba.

Arheološko najdišče je oddaljeno 5 km od Čedada proti severovzhodu in leži na dolgem grebenu, katerega trije vrhovi se imenujejo Barda in Roba. Z odlične strateške točke med rečnimi dolinami Nadiže, Kozice in Aborne je bila mogoča kontrola poti, ki je vodila iz furlanske nižine v zgornje Posočje. Greben je bil poseljen že v prazgodovinskem obdobju, na vsem območju pa so bili odkriti tudi sledovi rimske prisotnosti iz poznorepublikanskega obdobja in latenske najdbe. Pomembni so predvsem novci: keltski novec, venetska drahma in rimski novci, od katerih je bil najmlajši kovan leta 79 pr. Kr. Svinčeni izstrelki so bili najdeni okoli osrednje točke na grebenu. Na istem področju so bili odkriti tudi žeblji z legionarskih čevljev. Tagliaferri povezuje vojaške najdbe z zavzetjem naselja oziroma domneva daljšo prisotnost rimskih legionarjev na Bardih.[8]

Sl. 1. Izstrelki za pračo. 1–5 Grad pri Šmihelu, 6–9 Vrh gradu pri Pečinah, 10–13 Ulaka, 14–15 Dolge njive pri Vrhniki, 16 Zgornja Slivnica, 17 Cvinger pri Stični, 18–20 Ptuj, 21 *Nesactium*. 5 keramika, ostalo svinec. M 1:2.

Fig. 1. Slingshot: 1–5 Grad near Šmihel, 6–9 Vrh gradu near Pečine, 10–13 Ulaka, 14–15 Dolge njive near Vrhnika, 16 Zgornja Slivnica, 17 Cvinger near Stična,18–20 Ptuj, 21 Nesactium. 5 ceramic, remainder lead. Scale 1:2.

2. GRAD PRI ŠMIHELU POD NANOSOM (Hruševje, V Postojna)

16 svinčenih izstrelkov. Podolgovato dvojnopiramidalno obliko III imajo 4 izstrelki s težami 43 g (poškodovani konici), 50 g (poškodovani konici), 60 g (poškodovani konici) in 60 g (**sl. 1:1**). Vretenasta bikonična oblika II a se je pojavljala pri treh izstrelkih: 36 g (Narodni muzej, P 11675),[9] 37 g (poškodovani konici, **sl. 1:** 2), 61 g. Vretenasta oblika II in II b nastopa pri 8 izstrelkih: 36 g (malo poškodovan), 37 g (2 kosa), 38 g, 42 g, 44 g (poškodovan), 50 g (**sl. 1:** 3), 52 g. Bolj ovalno obliko, verjetno I a, pa najdemo enkrat: 60 g (**sl. 1:** 4). Za vse primerke je značilna neravna površina, sestavljena iz več ploskev. Nekatere napake so posledica slabega vlivanja. Svinec pri posameznih kosih je razpokan, večkrat so konice odlomljene. - Izstrelke hranijo Narodni muzej, Postojnski muzej in zasebna zbirka.

Na Gradu je bil najden tudi keramičen predmet, ki je po obliki in velikosti zelo podoben svinčenim izstrelkom (**sl. 1:** 5). Predmet je iz prečiščene gline, temno rdečerjave barve, poškodovan, težak 16,06 g (Narodni muzej, P 3864). Že Müllner ga je interpretiral kot izstrelek in njegova razlaga se nam zdi popolnoma verjetna.[10]

Grad je velika naselbina iz starejše in mlajše železne dobe. Leži blizu prelaza Razdrto, v antiki imenovanega Okra, ki je bil eden najpomembnejših prehodov na prazgodovinski poti iz Italije v srednje Podonavje in na severni Balkan. Z Gradu so znane posamične najdbe keltskih novcev in latenske keramike. Okoli naselbine so bili latenski grobovi. Na zunanji strani nasipa, v severozahodnem vogalu naselbine, je bila najdena množica rimskih pilumov in različnih konic.[11] Orožje, ki je bilo uporabljeno v boju ter je ležalo na kupu, datiramo v 2. st. in morda še na začetek 1. st. pr. Kr.[12] Ostalo rimsko gradivo, in zgodnje iz pozne antike, je izredno redko.[13]

Večina izstrelkov je bila najdena v notranjosti naselja, na severnem delu, pod nasipom. Bili so razpršeni. (Podrobnejša lega ni znana le za svinčen in keramičen izstrelek, ki ju hrani Narodni muzej.)

3. VRH GRADU PRI PEČINAH (Most na Soči, I Tolmin)

23 svinčenih izstrelkov. 22 izstrelkov ima vretenasto obliko II b in težo: 29 g, 30 g (**sl. 1:** 6), 45 g, 55,5 g, 56 g (**sl. 1:** 7), 58 g, 59 g (3 kosi), 60,5 g, 61 g, 62 g (2 kosa), 64 g (3 kosi), 65 g, 72 g, 77 g (2 kosa, **sl. 1:** 8), 81 g, 88 g. En izstrelek ima bolj ovalno obliko I a in težo 84 g (**sl. 1:** 9). Površine so gladke, zaobljene, pogosto se pojavljajo luknjice in nepravilnosti, ki so nastale pri površnem vlivanju v dvojni kalup. Konice niso posebej priostrene.

Vrh gradu pri Pečinah je naselbina idrijske latenske skupine na jugozahodnem robu Šentviške planote, s katere poznamo poznolatenske, zgodnjerimske in poznoantične najdbe. Svinčeni izstrelki so bili najdeni na naselbinskih terasah.[14]

4. ULAKA NAD STARIM TRGOM PRI LOŽU (Loška dolina, V Postojna)

Štirje svinčeni izstrelki vretenaste oblike II b: 65 g (**sl. 1:** 10), 67 g (pozneje sploščen, **sl. 1:** 11), 69 g (**sl. 1:** 12), 82 g (pozneje sploščen, **sl. 1:** 13). - V zasebni zbirki.

Gradišče Ulaka je bilo poseljeno od pozne bronaste do rimske dobe (2. st. po Kr.). Prisotno pa je tudi poznoantično gradivo.[15] Izstrelki so bili najdeni v naselbini, na območju vrha: dva okoli 100 m južno od najvišje točke, dva pa severno od najvišje točke.

5. DOLGE NJIVE PRI VRHNIKI – NAUPORTUS (Vrhnika, VIII Ljubljana)

Najmanj 474 svinčenih izstrelkov. Prevladuje vretenasta oblika II b, gladka površina in priostrene konice (**sl. 1:** 14). Dolžina okoli 4,5 cm, teža med 59 in 78 g. Samo en primerek ima ovalno obliko I a (**sl. 1:** 15) in se od ostalih razlikuje tudi po barvi svinca (teža 58 g). - Hranijo: Narodni muzej, R 1854, R 1888, R 3930, R 14012 a-b (428 kosov); Joanneum v Gradcu, 7479 (1 kos); Pokrajinski muzej v Mariboru, 4546-7 (2 kosa); Pokrajinski muzej Ptuj; Cesarska zbirka novcev in antik na Dunaju (7 kosov); zasebne zbirke.

Naselje na Dolgih njivah, del antičnega kraja *Nauportus*, je datirano v avgustejsko obdobje in v ta čas lahko postavimo tudi zaklad svinčenih izstrelkov. Večina izstrelkov je bila najdena na kupu, v stavbi VI, med izkopavanji leta 1885. Skupna teža zaklada je bila vsaj 34 kg. Pozneje so v okolici še večkrat našli svinčene izstrelke, ki po vsej verjetnosti sodijo večinoma v isti sklop, le da ga leta 1885 niso do konca izkopali oziroma je bil že prej poškodovan z oranjem.[16] Le izstrelek, ki se razlikuje v obliki in barvi svinca, je bil najden zunaj tega območja (**sl. 1:** 15).

6. ZGORNJA SLIVNICA (Šmarje, VIII Ljubljana)

Svinčen izstrelek, vretenaste oblike II, težak 68 g (**sl. 1:** 16). - Hrani Narodni muzej, R 1794.

Izstrelek je bil najden na neki njivi pri Zgornji Slivnici.[17] Območje leži pod Magdalensko goro, pomembnim prazgodovinskim najdiščem, od koder so znane številne grobne najdbe iz poznolatenskega obdobja.[18]

7. CVINGER NAD VIROM PRI STIČNI (Stična, VIII Ljubljana)

Svinčen izstrelek, bikonične vretenaste oblike II a, težak 40 g (**sl. 1:** 17). - V zasebni zbirki.

Na Cvingerju pri Stični je bila močna železnodobna naselbina. Poselitev se je končala s poznolatenskim obdobjem.[19] Izstrelek je bil najden na gradišču. Mesto je oddaljeno 15-20 m od sredine severozahodnega odseka nasipa.

8. PTUJ – POETOVIO (XVIII Ptuj)

Trije svinčeni izstrelki z neznanega najdišča na Ptuju.[20]

Vretenasta oblika II b, teža 55,5 g (**sl. 1:** 18). Okrašen je z reliefnimi črkami, od katerih sta A in R dobro vidna, sprednja in zadnja črka pa sta zabrisani. P. Petru je napis bral kot CARS. - Narodni muzej, R 8320.

Ovalna oblika I a, teža 38 g (**sl. 1:** 19). Okrašen je s po dvema reliefnima črkama na vsaki strani. P. Petru jih je prebral kot ρτ in πρ. - Narodni muzej, R 8321.

Vretenasta oblika II b, teža 40 g (**sl. 1:** 20). - Narodni muzej, R 8322.

Napisi in upodobitve v reliefu na svinčenih izstrelkih se pojavljajo predvsem v času pozne republike in so povezani s propagando med državljanskimi vojnami. Ne najdemo pa jih v bojih proti nerimskim nasprotnikom.[21] Izstrelki z napisi, ki jih ne bi mogli pričakovati na tem prostoru, in nejasne okoliščine odkritja zastavljajo vprašanje tudi o samem najdišču Ptuj. Samo z novimi arheološkimi najdbami bi lahko potrdili, da izstrelki resnično izvirajo s Ptuja.

9. SISAK – SISCIA (Hrvaška)

Z neznanega najdišča v Sisciji izvirata dva svinčena želoda priostrene vretenaste oblike II b.[22]

10. NESACTIUM (Istra, Hrvaška)

Svinčen izstrelek, oblika II b, teža 23,5 g (**sl. 1: 21**). - V zasebni zbirki.
Najden je bil na območju rimskih templjev v Nezakciju.

11. NEZNANO NAJDIŠČE

Svinčen izstrelek, priostrene vretenaste oblike II b, težak 71 g. - Narodni muzej, R 15310, zbirka Gvajc 1936.

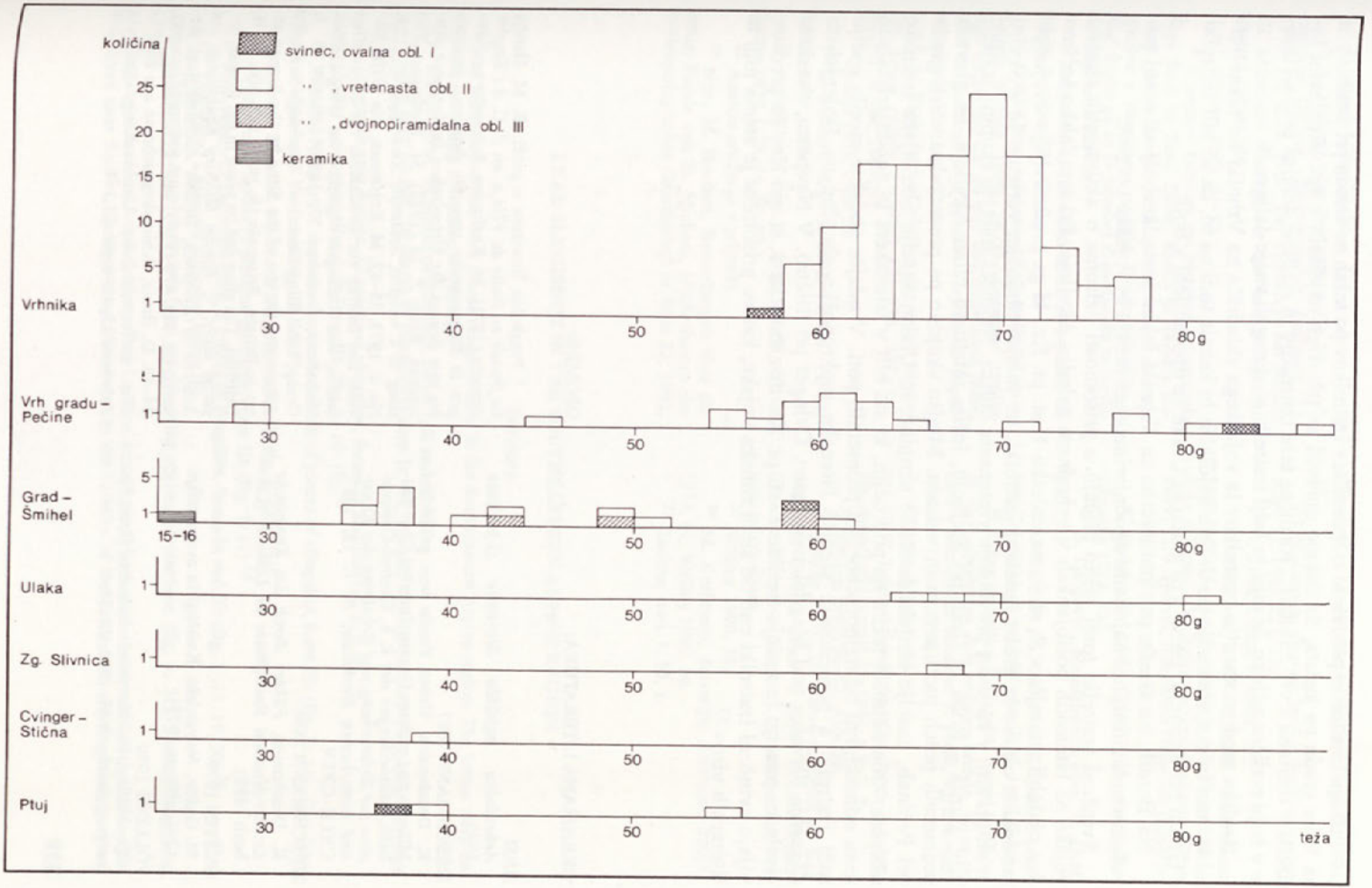
Svinčeni izstrelki se pojavljajo na celi vrsti najdišč na jugovzhodnoalpskem prostoru in tudi na okoliških območjih (Nezakcij, Akvileja, Siscija, Cres).[23] Najdeni so bili na močnih latenskih naselbinah, ki so bile v rimskem času opuščene: na Gradu pri Šmihelu in Cvingerju pri Stični ter v bližini naselbine na Magdalenski gori. Odkriti so bili na Ulaki, kjer kažejo najdbe na obstoj naselja tako v latenskem kot tudi še v zgodnjem rimskem času. Najdišči Barda - Roba in Vrh gradu pri Pečinah sta živeli v latenskem obdobju, nadaljevanje v rimskem času pa ni jasno. Izstrelki z Vrhnike izvirajo iz naselbine *Nauportus,* ki so jo ustanovili Rimljani v zgodnjeavgustejskem obdobju. Za izstrelke iz Petovione in Siscije pa niso jasne okoliščine odkritja in torej ne vemo, ali so bili najdeni v prazgodovinski naselbini, v rimski vojaški postojanki ali kje drugje.

Čeprav gre praviloma za naključne najdbe, jih deloma lahko datiramo. Izstrelki z Gradu pri Šmihelu so verjetno bolj ali manj sočasni z drugim rimskim orožjem, torej izvirajo iz 2. st. ali iz začetka 1. st. pr. Kr. Na Bardih je bila najdena cela vrsta rimskih novcev, izmed katerih sodi najmlajši v leto 79 pr. Kr. Verjetno so tudi izstrelki vsaj tako stari. Zgodnjo datacijo izstrelkov s teh dveh najdišč potrjuje tudi dvojnopiramidalna oblika (III), ki se pojavlja drugod le na najdiščih iz prve tretjine 1. st. pr. Kr.[24]

Izstrelek s Cvingerja pri Stični lahko datiramo najkasneje na konec poznolatenskega obdobja.

Najdba z Vrhnike izvira tako kot velika večina vojaškega in drugega gradiva z istega najdišča iz avgustejskega časa. Nekaj sto izstrelkov, najdenih na kupu, verjetno predstavlja ostanek iz skladišča vojaškega streliva. Vsi so zelo kvalitetno izdelani, enotne vretenaste oblike (II b), s priostrenimi konicami. Vzorec 128 primerkov ima težo med 59 g in 78 g (**sl. 2**). Videti je, da so bili narejeni v isti seriji kalupov in na isti način. Verjetno so sledili idealu s težo okoli 69-70 g, ki je v praksi odstopala v razponu 20 g. Enotna teža kaže tudi na isti "kaliber" iz zgornjega območja izstrelkov, ki so jih še lahko metali z ročno pračo.[25]

Druga najdišča z več izstrelki se od Vrhnike razlikujejo (**sl. 2**). Na Gradu pri Šmihelu so svinčeni izstrelki težki od 36 g do 61 g, torej je več kot polovica primerkov precej lažja kot vrhniška skupina. Izstrelki z najdišča Vrh gradu pri Pečinah imajo še širši razpon v teži: od 29 g do 88 g. Oblike so dokaj enotne (II b, enkrat I a), samo v nasprotju z Vrhniko nimajo priostrenih konic. Ker manjka dvojnopiramidalna oblika, so verjetno časovno bližji Vrhniki kot Gradu pri Šmihelu ali Bardom. Od najdišč z manjšim številom izstrelkov se Ulaka približuje po obliki in teži Vrhniki in Vrh gradu.

Sl. 2. Teže, oblike in število izstrelkov za pračo na posameznih najdiščih.
Fig. 2. Weights, forms and quantities of slingshot on individual sites.

Širši spekter tež in predvsem razporeditev izstrelkov po težah na Gradu pri Šmihelu in na Vrhu gradu pa kažeta, da imamo opraviti na teh dveh najdiščih z več skupinami izstrelkov oziroma z več "kalibri". Različne teže izstrelkov in različne dolžina prač so imele v boju različne učinke. Manjši in lažji izstrelki so dosegali večje daljave.[26]

Razlika med enotnostjo izstrelkov iz vojaškega skladišča na Vrhniki ter raznolikimi težami in razpršenostjo po drugih najdiščih bi kazala tudi na to, da so bili izstrelki z Gradu pri Šmihelu, Bard, Vrh gradu in Ulake že uporabljeni v boju.

Na Bardih, na Gradu pri Šmihelu in na Vrhniki lahko izstrelke bolj ali manj povežemo tudi z drugimi najdbami zgodnjerimskega orožja in vojaške opreme.

Svinčeni izstrelki torej jasno pričajo o prisotnosti oziroma o aktivnostih rimske vojske na latenskih postojankah v vzhodnem zaledju Akvileje. Pri tem lahko ločimo dve obdobji: starejše v 2. st. in na začetku 1. st. pr. Kr., ki ga predstavljajo dvojnopiramidalne oblike in grobo izdelani izstrelki, ter mlajše obdobje, verjetno še v okviru 1. st. pr. Kr., v katerem prevladuje vretenasta oblika. Najdišči starejše skupine izstrelkov, Barda - Roba in Grad pri Šmihelu, ležita relativno blizu Akvileje, na glavnih prometnih poteh proti severu in vzhodu. Mlajšo skupino pa predstavljata Vrh gradu pri Pečinah, naselje idrijske latenske skupine, in Ulaka, naselje notranjske latenske skupine. Obe najdišči ležita na področjih, ki sta bili v latenskem in zgodnjerimskem času odmaknjeni od najpomembnejših prometnih poti. V mlajše obdobje morda sodijo tudi izstrelki s pomembnih središč latenske mokronoške skupine na Dolenjskem (Zgornja Slivnica pod Magdalensko goro, Cvinger pri Stični). V Navportu, rimskem civilnem naselju iz zadnje tretjine 1. st. pr. Kr. in z začetka 1. st. po Kr., pa predstavljajo svinčeni izstrelki eno od sledi rimske vojske, katere prisotnost je znana tudi iz literarnih virov.[27]

OKRAJŠANA LITERATURA:

ANSl
Arheološka najdišča Slovenije (Ljubljana 1975).

DESCHMANN 1887
K. Deschmann, Ueber Funde von gallischen Münzen und anderer Gegenstände bei Ober-Laibach, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, N. F.* 13, 1887, CXLII-CXLV.

DESCHMANN 1888
K. Deschmann, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach* (Laibach 1888).

GUŠTIN 1979
M. Guštin, *Notranjska*, Katalogi in monografije 17 (Ljubljana 1979).

VÖLLING 1990
Th. Völling, Funditores im römischen Heer, *Saalburg Jahrbuch* 45, 1990, 24-58.

OPOMBE:

[1] Pregledna literatura o preči: B. M. Henry, *La fronde en Italie du VIIè s. av. J. C. à l'Empire Romain* (1971). M. Korfmann, *Schleuder und Bogen in Südwestasien von den frühesten Belegen bis zum Beginn der historischen Stadtstaaten*, Antiquitas, Reihe 3, 13 (1972). M. Korfmann, The sling as a weapon, *Scientific American* Vol. 229, No. 4, 1973, 35-42. M. Korfmann, Die Waffe Davids. Ein Beitrag zur Geschichte der Fernwaffen und zu den Anfängen organisierten kriegerischen Verhaltens, *Saeculum* 37, 1986, 129-149. S. J. Greep, Lead Sling-Shot from Windridge Farm, St. Albans and the use of the Sling by the Roman army in Britain, *Britannia* 18, 1987, 183-200. W. B. Griffiths, The sling and its place in the Roman Imperial army, v: *Roman Military Equipment: the Sources of Evidence*, British Archaelogical Reports, Int. Ser. 476 (1989) 255-279. Völling 1990, 24-58. D. Baatz, Schleudergeschosse aus Blei — eine waffentechnische Untersuchung, *Saalburg Jahrbuch* 45, 1990, 59-67.

[2] Völling 1990, 27-29.

[3] A. Haffner, Zur Schleuderwaffe im vorrömischen Gallien, *Kurtrierisches Jahrbuch* 13, 1973, 170 ss. L. Pauli, *Der Dürrnberg bei Hallein* III, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 18 (1978) 236.

[4] Völling 1990, 34-35.

[5] K sestavi kataloga sta bistveno pripomogla Žiga Šmit in Tomi Drčar. Risala je Tamara Korošec. Janka Istenič mi je pomagala pri zbiranju gradiva v Narodnem muzeju. Draganu Božiču in Žigi Šmitu pa se še posebej zahvaljujem za številne dragocene nasvete.

[6] Italijanski in slovenski imeni za najdišče sta enaki. Podatek Žive Gruden.

[7] Oblike smo poimenovali po tipih, ki jih je določil Völling 1990, 34-35. Dejanske razlike med njegovimi tipi mi niso bile popolnoma jasne, tako da poimenovanje gradiva verjetno ni popolnoma usklajeno s predlogo.

[8] A. Tagliaferri, *Coloni e legionari romani nel Friuli celtico I* (1986) 121-126, 132, tav. XXVII; *II.* del, 148-150.

[9] Guštin 1979, t. 69: 20.

[10] A. Müllner, *Argo* 1, 1892, 74, Taf. VI: 38. Guštin 1979, t. 69: 21.

[11] A. Müllner, *Argo* 1, 1892, 49-50, 65 ss. Guštin 1979, t. 73-74, 80-83.

[12] Analiza orožja je v pripravi.

[13] Npr.: M. Hoernes, Bemerkungen über die neuen Funde von St. Michael, *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 22, 1892, (7) ss, Fig. 18, 19, 22. A. Müllner, *Argo* 2, 1893, 48.

[14] N. Osmuk, Slap ob Idrijci, *Varstvo spomenikov* 27, 1985, 221, 223.

[15] J. Šašel, Ulaka, v: *ANSl*, 155.

[16] Deschmann 1887, CXLIII. Deschmann 1888, 100. A. von Premerstein / S. Rutar, *Römische Strassen und Befestigungen in Krain* (Wien 1899) 11. J. Horvat, *Nauportus (Vrhnika)* (Ljubljana 1990) 106, 268-269, t. 9: 5-7.

[17] Deschmann 1887, CXLIII, opomba 1. Deschmann 1888, 100.

[18] S. Gabrovec, Magdalenska gora, v: *ANSl*, 200-201.

[19] O.-H. Frey / S. Gabrovec, K latenski poselitvi Dolenjske, *Arheološki vestnik* 20, 1969, 7-26.

[20] Poleg izstrelkov je Narodni muzej kupil tudi okov spodnjega dela nožnice bodala, ki pa ne sodi v arheološka obdobja. P. Petru, *Varstvo spomenikov* 7, 1960, 337, t. 14.

[21] Völling 1990, 36-37.

[22] W. Leitner, Römische Kleinfunde aus Siscia, *Arheološki vestnik* 35, 1984, t. 9: 2, 3.

[23] Völling 1990, 50-52, Abb. 30.

[24] Völling 1990, 35: *Asculum*, 89/88 pr. Kr.; *Volubilis, Utrera, Ursao* z napisi CN.MAG/IMP (Gnaeus Pompeius Magnus), po 80 pr. Kr., čas vojn s Sertorijem.

[25] Völling 1990, 36.

[26] M. Korfmann, *Scientific American* 229/4, 1973, 41. Völling 1990, 36.

[27] Tacitus, *Ann.* 1, 20, 1.

LEAD SLINGSHOT IN THE SOUTHEASTERN ALPINE REGION

Summary

Lead slingshot appear on a whole range of sites in the Southeastern Alpine region. The forms were determined according to Völling's typology.[7]

1. Barda-Roba, 38 pieces of slingshot, forms I, II and III.[8]

2. Grad near Šmihel, 16 pieces of slingshot, forms Ia, IIa, IIb and III (**fig. 1:** 1-4). 1 ceramic slingshot (**fig. 1:** 5).[9-13]

3. Vrh gradu near Pečine, 23 pieces of slingshot, forms Ia and IIb (**fig. 1:** 6-9).[14]

4. Ulaka, 4 pieces of slingshot, form IIb (**fig. 1:** 10-13).[15]

5. Vrhnika-Nauportus, deposit of some hundreds of pieces of slingshot, form IIb (**fig. 1:** 14). Shot form Ia does not belong to the hoard (**fig. 1:** 15).[16]

6. Zgornja Slivnica, 1 piece of slingshot, form II (**fig. 1:** 16). [17-18]

7. Cvinger near Stična, 1 piece of slingshot, form IIa (**fig. 1:** 17).[19]

8. Ptuj-Poetovio, unreliable site, 3 pieces of slingshot, forms Ia and IIb (**fig. 1:** 18, 19, 20).[20]

11. Unknown, 1 piece of slingshot, form IIb.

Lead slingshot are also known from neighbouring regions: Nesactium (**fig. 1:** 21), Siscia,[22] Aquileia, Cres.[23]

Slingshot have been found on the strong La Tène settlements which were abandonned in the Roman period: Grad near Šmihel, Cvinger near Stična and in the vicinity of the settlement on Magdalenska gora.

They have been found at Ulaka, where finds indicate the existence of the settlement in both the La Tène and the Early Roman periods. The settlements of Barda-Roba and Vrh gradu near Pečine existed in the La Tène period, but their continuation into Roman times is unclear. The slingshot from Vrhnika came from the settlement of Nauportus, which was founded by the Romans in the early Augustan period. The circumstances of the discovery of the slingshot from Poetovio and Siscia, however, are not clear and thus, it is not known, whether they were found in a prehistoric settlement, a Roman military post or somewhere else.

Although, properly speaking, they are stray finds, it is possible, at least in part, to date them. The slingshot from Grad near Šmihel are probably more or less contemporary with the other Roman weapons,[11] that is, they originated in the 2nd century BC or the beginning of the 1st century BC.[12] A whole series of Roman coins were found on Barda, the latest of which dates to 79 BC.[8] The slingshot are probably also at least that old. The early date of the slingshot from these two sites is confirmed by their double pyramidal form (III), which only appears elsewhere on sites from the first third of the 1st century BC.[24]

The slingshot from Cvinger near Stična can be dated at the latest to the end of the Late La Tène period.[19]

The finds from Vrhnika date, like much of the military and other material from this site, to the Augustan period.[16] Some hundreds of slingshot, found in a heap probably represent the remains of a military warehouse. All were of high quality workmanship, of unitary spindle-like form (IIb), with sharpened points. The sample of 128 examples have weights of between 59 g and 78 g (**fig. 2**).

Other sites with many slingshot differ from Vrhnika (**fig. 2**). The lead slingshot from Grad near Šmihel weighed from 36 g to 61 g. The slingshot from the site of Vrh gradu had a wider weight range: from 29 g to 88 g. The forms were relatively unitary (IIb, one of Ia), differing from Vrhnika only in that they did not have sharpened points. As they lack the double pyramidal form, they are probably chronologically closer to Vrhnika than Grad near Šmihel or Barda. Of the sites with a smaller number of slingshot, Ulaka, in form and weight, is close to Vrhnika and Vrh gradu. The wider spectrum of weights and, above all, the range of slingshot by weight at Grad near Šmihel and Vrh gradu, however, show that one is dealing with many groups of slingshot, or with different "calibres" on these two sites.

The difference between the unity of the slingshot from the warehouse at Vrhnika and the various weights and dispersions on the other sites suggests that the slingshot from Grad near Šmihel, Barda, Vrh gradu and Ulaka had already been used in battle.

The slingshot from Barda, Grad near Šmihel and Vrhnika can be linked to a great extent with other finds of Early Roman weaponry and military equipment.

The lead slingshot, therefore, clearly speak of the presence or activities of Roman troops at La Tène sites in the eastern hinterland of Aquileia. Two periods can be distinguished: the earlier is in the 2nd century BC and the beginning of the 1st century BC, which is represented by the double pyramidal forms and roughly made slingshot, and the second period, which probably lies within the 1st century BC, in which the spindle-like forms predominate. The sites of the older group of slingshot, Barda-Roba and Grad near Šmihel, are situated relatively near to Aquileia, on the main routes to the north and east. The later group is represented by Vrh gradu near Pečine, a settlement of the Idrija La Tène group, and Ulaka, a settlement of the Notranjska La Tène group. Both of the sites lie close to area, which is isolated from the most important routes in the La Tène and Early Roman periods. The slingshot from the important Mokronog La Tène group centres in Dolenjska (Zgornja Slivnica below Magdalenska gora, Cvinger near Stična) perhaps also belong to the later group. The lead slingshot from Nauportus, a Roman civil settlement of the last third of the 1st century BC and the beginning of the 1st century AD, represent one of the traces of the Roman army, whose presence is also known from literary sources.[27]

Jana Horvat
Inštitut za arheologijo, ZRC SAZU
Novi trg 5
SLO - 61000 Ljubljana

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 341-358.

STUCKGESIMSE AUS POETOVIO

ZUR AUSSTATTUNG DER WOHNHÄUSER IN DEN ÖSTLICHEN CANABAE

CHRISTINE ERTEL

In den Jahren 1987 bis 1990 war ich im Rahmen des Wissenschaftleraustausches der Österreichischen und der Slowenischen Akademie der Wissenschaften mehrmals für längere Zeit Gast des Pokrajinski Muzej in Ptuj und bearbeitete mein Forschungsprojekt *"Römische Architektur in Pannonien"*. Mit dem vorliegenden Beitrag möchte ich meinen Dank für die stets äußerst freundliche Aufnahme und Betreuung in Ptuj ausdrücken. Für Führungen im Gelände und in den Sammlungen und für Hilfe bei der oft mühsamen Arbeit mit den alten Inventaren habe ich besonders dem verstorbenen Kustos B. Jevremov und Frau Mojca Vomer Gojkovič zu danken.

Die im Pokrajinski Muzej aufbewahrten Stuckgesimse konnte ich zeichnen und fotografieren. Es handelt sich dabei um 24 Fragmente, von denen zwei im Grabungsbericht von V. Skrabar aus dem Jahr 1904 publiziert sind.[1] Drei weitere aus der Literatur bekannte Fragmente sind dagegen nicht mehr auffindbar.[2] In Text wurden die Katalognummern von I. Mikl-Curk verwendet.[3]

Die ältesten Forschungen in Poetovio konzentrierten sich auf das Gebiet südlich der Drau, auf die Orte Unterhaidin und Oberrann (Spodnja Hajdina und Zgornji Breg, Abb. 1). Die Identität der ergrabenen Siedlungsteile war noch unklar und lange wurde das Zentrum der Aktivitäten auch für das Zentrum der Stadt gehalten,4 wo man schließlich auch Forum und Kurie zu erkennen glaubte.5 Nachdem jedoch das von der Drau zerstörte Legionslager nördlich von Unterhaidin lokalisiert werden konnte,6 sind die Siedlungsteile am südlichen Drauufer als *Canabae* anzusprechen. Alle für Lagersiedlungen charakteristischen Kennzeichen, der ungeordnete Stadtplan, die unterschiedlichen Hausgrundrisse, die heterogene Nutzungsstruktur der Gebäude und die Heiligtümer für nichtrömische Kulte zeigen sich auch in der römischen Siedlung südlich der Drau.

Die Canabaeverbauung scheint sich auf den Raum unmittelbar südlich oder südöstlich des vermuteten Legionslagers (Unterhaidin) einerseits und auf einen weiter östlich gelegenen verkehrstechnisch wichtigen Punkt konzentriert zu haben. Hier in Oberrann mündete ein von Süden kommender Straßenzug in die Ost-West verlaufende Hauptstraße,[7] die etwa im Bereich der ehemaligen Schwabmühle über die 1913 nachgewiesene Brücke[8] ans andere Drauufer führte, wo sich zwischen dem Dominikanerkloster, dem heutigen Pokrajinski Muzej, dem Ortsteil Vičava und dem Panoramarücken die antike Zivilstadt ausgedehnt haben dürfte.

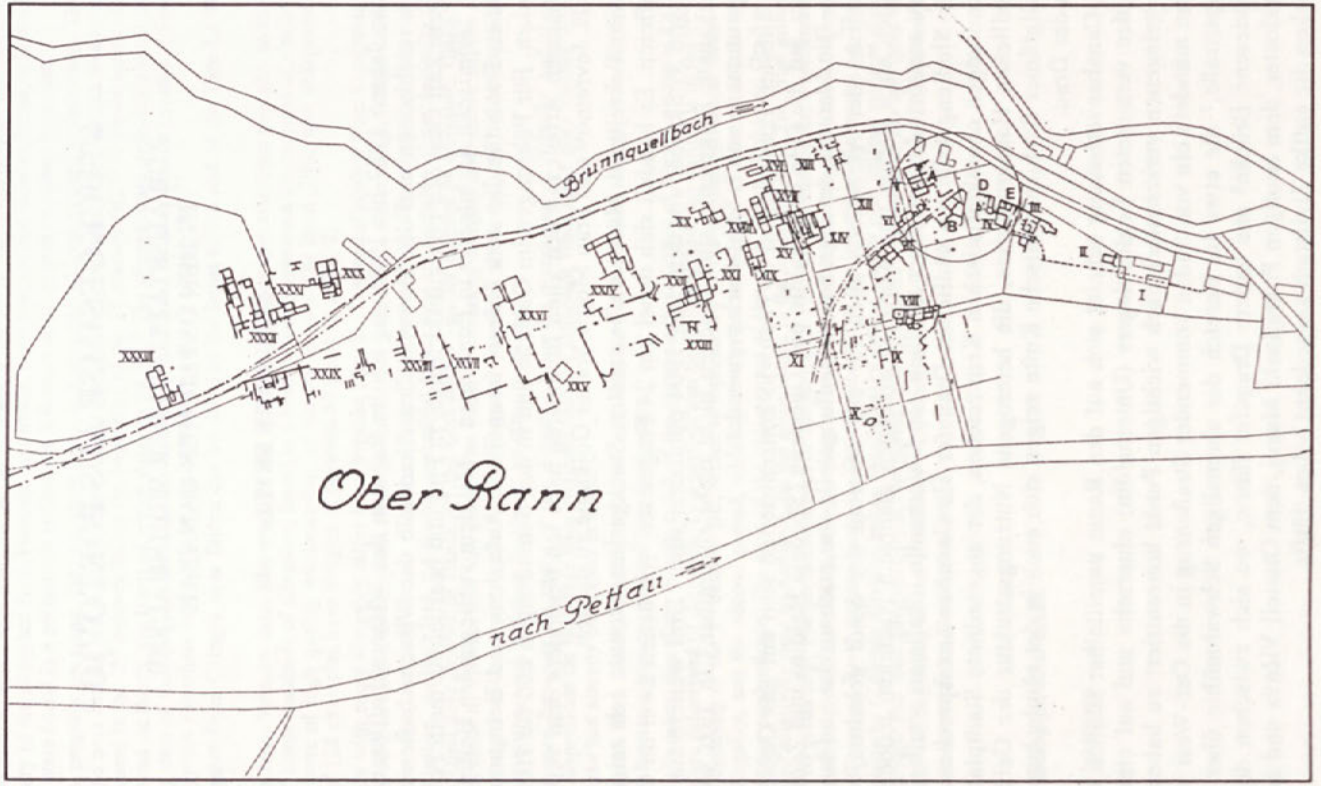

Abb. 1 Plan der Ausgrabungen am Südufer der Drau, nach BRGK 15, 1923–24, Abb. 16.
Sl. 1 Načrt izkopavanj na južnem bregu Drave.

Die ersten Grabungen am Oberrann durch S. Jenny[9] konnten sogar dessen stets an Pompeji gemessenen Erwartungen befriedigen.[10] In dem Wohnhaus C fanden sich korinthische Kapitelle mit "reinen und eleganten Formen",[11] Basen und Säulenschäfte, ein weiterer Raum "präsentierte sich als der besterhaltene in lebhaftem Farbenglanze seiner noch 70 cm hohen Wände."[12] Es hatten sich zwei Putzschichten mit Wandmalereien übereinander erhalten, und hier fand sich auch "ein in Stuck-Relief ausgeführtes Gesimse mit rothbemalter Hohlkehle über dem Eierstab"[13] (**Abb. 2:** 1).

Im Gebäude E, einem weitläufigen, großzügig mit Mosaiken ausgestatteten Wohnhaus mit palastartigem Charakter[14] kam auch ein Fragment eines "erhaben gearbeiteten Stuccofrieses mit Palmette"[15] (**Abb. 2:** 2) zum Vorschein. Für eine "Luxus-Villa großen Styls"[16] bedeutete ein einziges Fragment der Innendekoration allerdings eine magere Fundbilanz, die wohl auf die fast völlige Zerstörung des aufgehenden Mauerwerks zurückzuführen ist.

"In einen Wohnhause gewöhnlichen Schlages, größtentheils fast ärmlicher Erscheinung"[17] fanden sich jedoch schönere Stuckgesimse, ein Fragment mit Eierstab und Palmettenfries und ein Fragment mit einem Pfeifenstab[18] (**Abb. 2:** 3). Die Eimotive mit geschlossenen Schalen werden von Lanzettblättchen getrennt, von denen rechts durch das Übereinandersetzen des Models zwei übereinander liegen. Die Palmette ist vielleicht eher als Rankenrest anzusprechen, der zwei Blütenmotive verbindet. Auch beim Pfeifenstab zeigt sich eine Ornamentnaht. Immerhin wurde aber versucht, das Muster möglichst gleichmäßig fortzusetzen. Während der Eierstab bei fast allen Ornamentkompositionen aus Stuck vorkommt, sind Pfeifenstab und Anthemion (?) in Poetovio selten vertreten.

Im Jahr 1903 führte V. Skrabar Grabungen im Bereich der oben erwähnten Straßeneinmündung südlich der Brücke durch[19] (**Abb. 1, Abb. 3**). Insgesamt wurden fünf Gebäude freigelegt. Das Wohnhaus A besaß vier heizbare Räume, von denen einer mit einem Mosaikboden ausgestattet war. Überall fanden sich Bruchstücke von Wandmalereien "in den frischesten Farben".[20] In und um das Haus herum wurden Bestattungen angetroffen, die nach den vereinzelten Münzbeigaben frühestens aus der 2. Hälfte des 3. Jhs. und wohl eher aus dem 4. Jh. stammen dürften. Zwischen den Gebäuden A und B müßte die Straße nach Südwesten zu ergänzen sein, deren Richtung von dem trapezförmigen Haus B aufgenommen wird. In diesem Bereich scheinen zwar auch Mauerreste auf,[22] die aber älter oder jünger sein können als die Straße. Mit dem von Skrabar verwendeten Sondierungssystem war es allerdings auch unmöglich, kompliziertere Befunde sicherzustellen. Im Gebäude B kamen die Reste vieler Lampen und anderer Tonwaren zum Vorschein, sodaß es wohl als Lager oder Geschäftslokal eines Töpfers diente, das nach den Münzfunden bis in die 1. Hälfte des 4. Jhs. in Betrieb war. Bei C wurden zwei mächtige Säulenfundamente freigelegt, die nach den heutigen Kenntnissen über die Topografie vielleicht zu einem Denkmal oder Ehrenbogen im Bereich der Straßeneinmündung gehörten. Im Gebäude D fanden sich in einem Raum drei Böden übereinander, wie auch in den anderen Häusern die Böden nach Überschwemmungen kräftig angehoben worden waren.[22] Auf dem untersten Boden lagen noch Getreidekörner und Gewebereste, ein Hinweis, daß auch dieses Gebäude gewerblich oder landwirtschaftlich genutzt wurde. Die Münzfunde reichten wieder in die 1. Hälfte des 4. Jhs.

Das Gebäude E schließlich besaß ein Portal aus großen Kalksteinquadern und Marmorstufen, durch das man eine Vorhalle betrat, die vermutlich einst mit Säulen

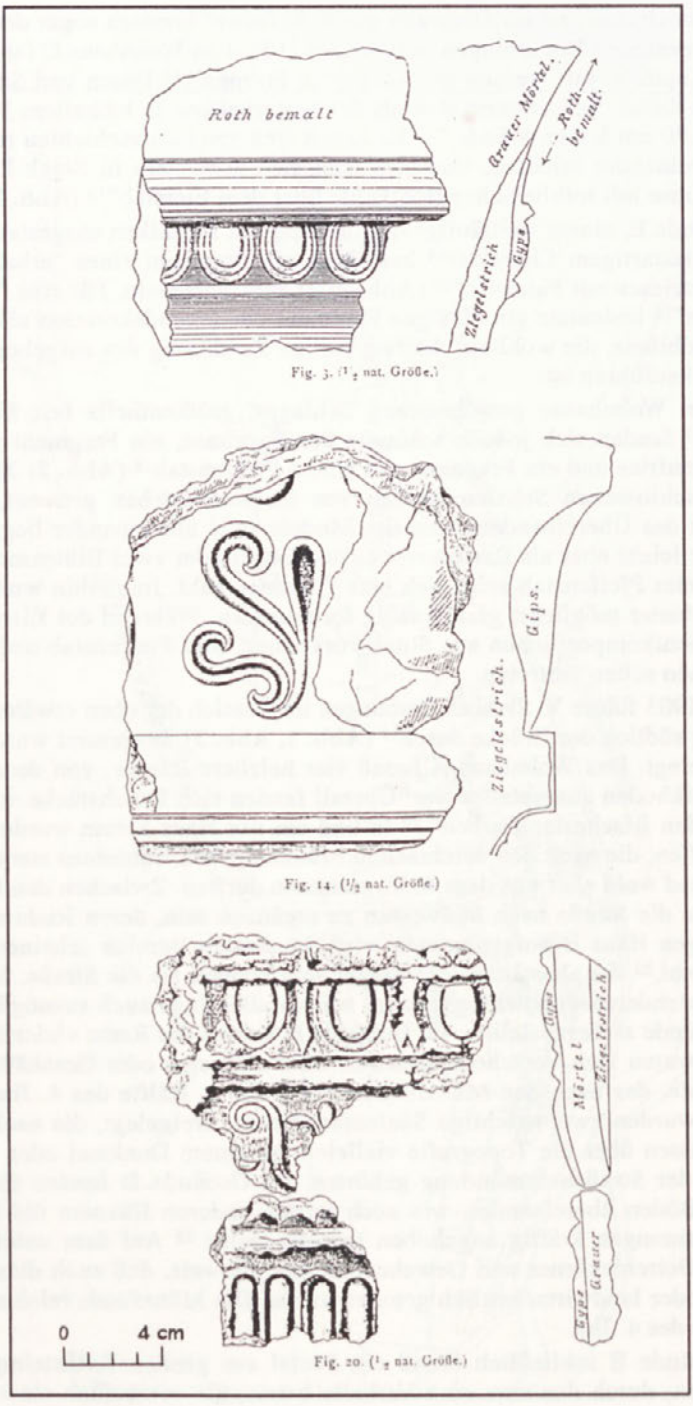

Abb. 2 Verschollene Stuckgesims aus der Grabung Jenny. MZK NF 22, 1896, 3, Fig. 3; 12, Fig. 14; 15, Fig. 20.
Sl. 2 Založene štukature iz Jennyjevih izkopavanj.

ausgestattet war. Im Raum 35 nördlich des Mittelkorridors hatten sich zwei Schichten reizvoller Wandmalereien erhalten, auf deren oberer Störche zwischen büscheligen, rotblühenden Wasserpflanzen dargestellt waren.[23] Im Schutt dieses Raumes, offenbar zu der jüngeren Dekorationsphase gehörend, fand sich ein Fragment eines Stuckgesimses.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 23, **Abb. 5, 7.**
Skrabar 1904, 209, Fig. 163; Frizot Kat. Nr. 300.
l 23,5 cm, h 23,8 cm, t max. 9 cm
Das Gesims besteht aus einem Zahnschnitt mit leistenförmig vortretenden Zähnen (l 3,5 cm). Darüber folgt eine halbrunde, von geraden Leisten begleitete Hohlkehle, darüber der als Sima aufgefaßte Ornamentfries. Die feinen Palmetten werden von außen sternförmig ausgezackten Kreisen umfaßt und sitzen auf rankenartigen Spiralmotiven. Das Ornament wird von sehr dünnen, teilweise fadenartigen Stuckstegen gebildet. Das Model scheint zwei, wenn nicht drei Ornamenteinheiten umfaßt zu haben, mit Sicherheit ist nur am rechten Rand der Ansatz eines neuen Stempels erkennbar.

Im Pokrajinski muzej gibt es zwei weitere unpublizierte Fragmente des gleichen Gesimses:

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 24, **Abb. 5**
l 15 cm, h 17 cm, t max. 7 cm
Ein Feld des Ornamentes ist erhalten. Die Profilierung des Fragments ist weitgehend zerstört.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 25, **Abb. 5**
l 10,5 cm, h 13 cm, t max. 5 cm
Von dem Ornament sind noch zwei halbe umschriebene Palmetten zu erkennen, deren Konturen undeutlich sind. Unter dem Fries ist noch ein Teil der Hohlkehle erhalten.

Das gleiche Palmettenornament wie auf den beschriebenen drei Fragmenten findet sich auf einem Stuckgesims aus Aquincum, das in die 1. Hälfte des 3. Jhs. datiert wird.[24] Für Aquincum konnte eine unmittelbare Beziehung der Töpferwerkstätten zur Produktion von Stuckgesimsen nachgewiesen werden, denn zum Inventar der Werkstätte des Pacatus gehörten auch Stempel, die zu groß für die Herstellung von Terra Sigillata- Formschüsseln waren, aber genau die gleichen Ornamente zeigten, die auch auf Stuckgesimsen vorkommen, vor allem die charakteristischen Tierfiguren.[24] Diese Verbindung zwischen der Sigillataproduktion in Aquincum und der Herstellungsweise der Stuckgesimse erlaubt eine Parallelisierung der Datierung der Produkte und muß schon im 2. Jh. bestanden haben, denn die Töpferwerkstätte des Pacatus stellte zur Zeit der Markomannenkriege ihre Produktion bereits ein.[26] Es ist deshalb etwas merkwürdig, daß L. Nagy keine Stuckgesimse aus dem 2. Jh. zu kennen scheint. Das enge Verhältnis zwischen Keramik- und Stuckproduktion dauerte bis in die 2. Hälfte des 3. Jhs. an.[27] Hinweise auf den Export von Töpferstempeln zur Herstellung von Modeln für die Anfertigung von Stuckgesimsen fanden sich auch in Moesien,[28] und nach unseren Fragmenten Kat. Nr. 23–25 zu urteilen scheint der Export von Stukkaturstempeln auch Poetovio erreicht zu haben.

In dem südlich des Korridors liegenden Raum 38 des Hauses E wurden zwei übereinanderliegende Hypokaustheizungen festgestellt. Im Schutt des älteren Hypokaustums fanden sich "schöne Stuckgesimse, Eierstäbe wechselnd mit zwei gegeneinander gekehrten, durch eine Palmette getrennten Delphinen u.a."[29] Diese Stücke sind erhalten und entsprechen den Kat. Nrn. 26–33 und 35–36.

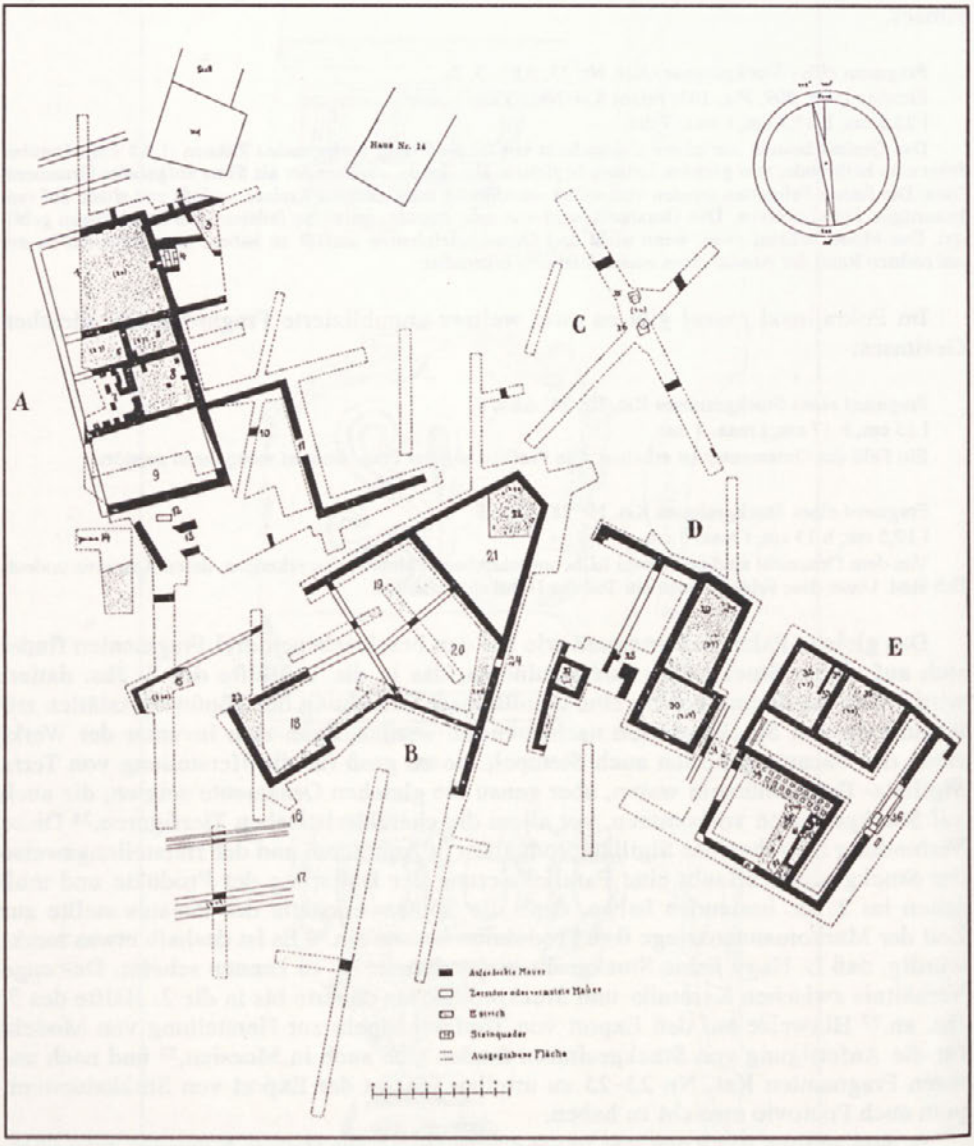

Abb. 3 Plan der Ausgrabungen von V. Skrabar, JZK NF 2, 1904, Fig. 138.
Sl. 3 Načrt izkopavanj V. Skrabarja.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 26, Abb. 4
l 11,5 cm, h 12,8 cm, t max. 6,5 cm
Zwei Bildfelder sind teilweise erhalten: zwei Delphine mit Mittelbäumchen und der Schalenrand eines Eierstabs. Unter dem Fries folgt eine verschliffene Leiste.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 27, Abb. 4
l 14 cm, h 14 cm, t max. 5,5 cm
In der Frieszone sind zwei Bildfelder teilweise erhalten: zwei Delphine mit Mittelbäumchen, ein Delphin eines weiteren gleichen Bildmotivs. Unter dem Fries sind zwei gerade Leisten erhalten, darüber eine Leiste.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 28, Abb. 4
l 10,5 cm, h 12 cm, t max. 5 cm
Zwei Bildfelder der Frieses sind teilweise erhalten: ein Delphin und ein Ei des Eierstabs, der nur undeutlich erkennbar ist. Nach unten und oben folgen je eine gerade Leiste.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 29, Abb. 4
l 13 cm, h 10 cm, t max. 5 cm
Zwei Bildfelder des Frieses sind teilweise erhalten: links die unklare Schale eines Eierstabs, rechts ein Delphin. Unter dem Fries folgt eine gerade Leiste.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 30, Abb. 4, 7
l 12 cm, h 12,5 cm, t max. 7 cm
In dem linken Bildfeld ist ein halbes Eimotiv mit einem prismenförmigen Randglied erkennbar, rechts ein Delphinpaar. Von dem rechten Delphin ist nur die Schnauze erhalten. Unter dem Fries folgen zwei Rundstäbe, zwischen ihnen eine gerade Leiste, darüber zwei gerade Leisten.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 31, Abb. 4
l 11,5 cm, h 9,5 cm, t max. 5 cm
Zwei Bildfelder des Frieses sind erhalten: links eineinhalb Eimotive, die von Pfeilspitzen getrennt werden, rechts ein weiteres Ei mit Pfeilspitze. Über dem Fries folgt eine vortretende gerade Leiste.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 32, Abb. 4
l 19 cm, h 12 cm, t max. 7 cm
Von dem Ornamentfries haben sich zwei Bildfelder teilweise erhalten: ein fast vollständiger Modelabdruck mit zwei Motiven des Eierstabs und mehr als die Hälfte einer weiteren gleichen Mustereinheit. Die Zwischenglieder sind hier als Prismen ausgebildet, die die Krümmungen der Eierschalen auf beiden Seiten wiederholen. Über und unter dem Fries folgt je eine gerade Leiste.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 33, Abb. 4
l 11,5 cm, h 12,5 cm, t max. 6 cm
Zwei Bildfelder des Frieses sind teilweise erhalten: ein Eimotiv links und rechts ein weiteres Eimotiv mit zwei Pfeilspitzen und dem Rest eines zweiten Eis. Über und unter dem Fries folgen gerade Leisten.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 35, Abb. 4, 7
Skrabar 1904, 209, Fig. 166
l 15 cm, h 12,5 cm, t max. 6 cm

Das Gesims weist neben dem Delphinfries eine Abfolge von zwei geraden Leisten und einen weiteren Fries auf. Von dem Delphinfries hat sich ein halber Modelabdruck des Eierstabs mit Pfeilspitzen erhalten, daneben ein prismenförmiges Randglied eines weiteren Eierstabs. Der zweite Fries ist mit einem Blattstab geschmückt. Ein Modelabdruck besteht aus drei ganzen Blättchen und den Rändern von zwei weiteren Blättern. Auf dem Fragment hat sich ein ganzer Stempelabdruck und die linke Hälfte ei-

nes weiteren Bildfeldes erhalten. Aus dem Profil des Fragmentes geht hervor, daß der Fries mit den Eierstäben weiter auslädt als der mit den Blattstäben, also über diesem liegen muß. Die Position der Blätter wäre dann wie üblich stehend, die Pfeile der Zwischenglieder des Eierstabs zeigen jedoch nach oben statt nach unten, wie es nach dem Vorbild der Architekturglieder zu fordern ist. Vermutlich wurde versehentlich das Model beim Eindrücken des Ornaments verdreht.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 36, **Abb. 4**
l 8,3 cm, h 7 cm, t max. 5,2 cm
Das Fragment zeigt vier fast vollständige Motive des Blattstabs, Ränder des Models sind nicht erkennbar.

Das Gesims besteht also aus einem oberen Fries aus Blattstäben und den Bildfeldern mit den Delphinen, zwei glatten Leisten und dem unteren Fries mit den Blattstäben. Wie die Fragmente 31, 32, 33 und 35 zeigen, folgen jeweils zwei Stempel des Eierstabs mit je zwei Eimotiven hintereinander. Nach zwei Feldern mit Eierstäben folgen je zwei Bildfelder mit den Delphinpaaren, wie aus dem Fragment 27 zu entnehmen ist. Durch seinem hohen Stamm kennzeichnet sich das Motiv zwischen den beiden Delphinen als Bäumchen und nicht als Palmette.[30] Die Modeln sind eher sorglos und nach dem Augenmaß nebeneinander gesetzt, meist ist die Waagrechte ungefähr getroffen, aber in unterschiedlicher Höhe. Es ergibt sich so ein aufgelockertes Bild, das trotz oder wegen des Verzichts auf angestrengte Perfektion angenehm wirkt.

Die rekonstruierte Folge der Fragmente in **Abb. 4** soll deren Anordnung nur sinngemäß wiedergeben. Das Ornamentband erreicht in der Zeichnung eine Länge von 1,80 m, die Darstellung ist etwas komprimiert durch die enge Nachbarschaft der Fragmente 33 und 29, die in Wirklichkeit nicht aneinander passen. Die Verlängerung der Zeichnung um einige Leerelemente hätte zwar die völlig korrekte Platzierung aller Fragmente mit sich gebracht, aber keinerlei weiteren Informationswert besessen. Wenn nun die aus den erhaltenen Fragmenten rekonstruierbare Gesamtlänge des Frieses mit ca. 2,50 m angenommen wird, ist damit erst ein Drittel der Wandlänge des Raumes 38 abgedeckt, der die respektablen Maße von 7,50 x 6,80 m besaß.

Auch in Aquincum wurde in einem Wohnhaus der Zivilstadt ein Stuckgesims mit Delphindarstellungen gefunden.[31] Die streng ausgerichteten, steil angeordneten Delphine sind zu beiden Seiten eines Kantharos gruppiert. Kaum erkennt man die Modelstöße, sehr exakt geschnitten ist auch der unter dem Delphinfries folgende Zahnschnitt. T. Nagy kennt verwandte Stücke aus Poetovio (das hier beschriebene Gesims), aber auch in Flavia Solva und Virunum.[32] Letzterer Vergleich paßt besser als der erste, denn der Delphinfries aus Aquincum zeigt einen strengen, klassizistischen Duktus, von dem bei den Fragmenten aus Poetovio nicht die Rede sein kann. Das Gesims wird von T. Nagy der ersten Phase des Wohnhauses zugeschrieben, die in die ersten Jahrzehnte des 2. Jhs. zu setzen ist.

Nach der Ausführungstechnik und der Auffassung des Ornaments ist ein Stuckrelief aus Intercisa[33] besser mit den Fragmenten aus Poetovio vergleichbar. Der Fundort dieser Gesimsteile war ein Haus in den *Canabae* von Intercisa.[34] Die Delphine wie auch die in Intercisa vorkommenden laufenden Stiere werden dem Formenschatz der architektonischen Tonreliefs der frühen Kaiserzeit zugewiesen[35] und damit der "klassischen" Formenwelt. Zu den Stukkateurwerkstätten in Aquincum haben diese Fragmente keine erkennbare Beziehung, sodaß sie versuchsweise einem mit der in Intercisa

stationierten syrischen cohors Hemesenorum in Verbindung stehenden Handwerker zugeschrieben werden.[36] Von dem gleichen Stukkateur dürfte die Ausstattung eines Gebäudes stammen, über das und um das herum sich später ein im 4. Jh. belegtes Gräberfeld ausbreitete.[37] Da die Stuckfragmente mit den laufenden Stieren und Sirenen, deren Ornamentcharakter tatsächlich große Ähnlichkeit mit dem Delphinfries aus Intercisa besitzt, bereits als Schuttmaterial in der Verfüllung der Gräber kamen, dürften sie spätestens im 3. Jh. entstanden sein, da für die Benutzung des Gebäudes auch eine gewisse Zeitspanne zu berechnen ist. Die Datierung des Stuckfrieses mit den Stieren und Sirenen wird auch durch einen Münzfund gestützt, der Münzen aus der Zeit von Severus Alexander bis Valentinianus umfaßt.[38] Die spätesten Münzen dürften das Ende der Benützungszeit des Hauses bezeichnen, sodaß die Herstellungszeit der Stukkaturen eher durch die früheren Münzen bezeichnet werden dürfte.

Außer den bereits beschriebenen Stücken befinden sich im Pokrajinski muzej noch 9 weitere Stücke, deren Fundort aus der Literatur nicht sehr gut zu erschließen ist. Sie sind im Katalog von I. Mikl-Curk im Anschluß an die bereits vorgestellten Fragmente ohne Angabe eines anderen Fundorts weiter aufgezählt.[39] Im alten Inventarbuch ist wie bei vielen anderen Fundkomplexen nur beim ersten Stück der Fundort aufgeführt. Auch hier scheint bei dem Fragment 37 kein neuer Fundort auf. Schließlich darf noch an den Text Skrabars erinnert werden: "schöne Stuckgesimse, Eierstäbe wechselnd mit zwei gegeneinander gekehrten, durch eine Palmette getrennten Delphinen u. a."[40] Die Aufzählung Skrabars nennt Motive, sodaß aus der aussagekräftigen Textstelle "u. a." zu schließen ist, daß der von ihm gehobene Fundkomplex auch noch andere Motive umfaßte.

Die restlichen 9 Fragmente zeigen 7 weitere Ornamente, die zu 4 Gesimsen zusammengefaßt weden könnten. Zu der Dekoration des Hauses E können aber in der Bauphase, in deren Schutt sich die Stuckfragmente fanden, höchstens noch ein oder zwei weitere Gesimse gehören, die sich auch im Stil nicht zu stark von den beschriebenen unterscheiden dürften. Vermutlich wurde zur Unterfüllung des Hypokaustums auch Schutt aus anderen benachbarten Häusern verwendet, es ist aber auch möglich, daß Skrabar das Haus E nicht vollständig ergraben hat. Gemessen an seinem hohen Ausstattungsstandard erscheint nämlich die Grundfläche des Hauses zu klein, denn wenn es auch nicht mehr Wohnräume umfaßt haben sollte, so fehlen doch sämtliche Nebenräume. Da Skrabar, wie es zur seiner Zeit üblich war, immer mit schmalen Gräben an den Mauern entlang grub, wie aus dem Schnittplan zu ersehen ist,[41] ist es möglich, daß er ausgerissene Mauerzüge nicht erkennen konnte.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 37, **Abb. 5**
l 13,5 cm, h 10 cm, t max. 9,5 cm

Das Ornament besteht aus relativ hohen, gefüllten Pfeifen, von denen immer drei zu einer Modeleinheit zusammengefaßt sein. Erhalten sind die Abdrücke eines ganzen und zu beiden Seiten eineinhalb bzw. ein weiteres Pfeifenblatt. Über und unter den Pfeifen folgt eine gerade Leiste.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 38, **Abb. 6**
l 12 cm, h 14 cm, t max. 6 cm

Von dem Ornamentfries hat sich eine halbe Palmette mit stark gekrümmten, hakenförmigen Blättern erhalten. Links davon erscheinen zwei stehende Lanzettblätter. Über dem flachen Bildfeld folgt eine schmale Leiste, dann ein dreieckig angelegter Leistengrat.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 39, **Abb. 6, 7**
l 15 cm, h 13 cm, t max. 6,5 cm
Zwei Palmetten mit lanzenförmigem Mittelblatt sind erhalten, die einzelnen Motive werden von zwei stehenden Lanzettblättchen getrennt.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 40, **Abb. 6**
l 14,5 cm, h 9,5 cm, t max. 5 cm
Das Gesims bestand aus mindestens zwei Ornamentleisten, von der unteren ist nur der Rand eines Blattes oder einer Eierschale erhalten. Der besser erhaltene Fries zeigt ein Muster aus stehenden S-Motiven, die zwischen sich Herzmotive und einen Blütenkelch einschließen. Die Oberfläche der Ornamente ist stark verrieben.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 41, **Abb. 6, 8**
l 8,5 cm, h 9 cm, t 2,8 cm
Das Ornamentfeld zeigt zweifach übereinander gestapelte Herzmotive, die auf bzw. zwischen Rankenteilen stehen. Das Muster wird von fadenartigen Stuckauflagen nachgezeichnet.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 42, **Abb. 6, 8**
l 10 cm, h 6 cm, 6 max. 2,2 cm
Auf diesem Fragment ist der Stoß zweier Model zu erkennen. Auf jeder Seite der Naht steht ein halbes doppelgeschoßiges Herzmotiv. Die Ranken am Fuß des Ornaments zerfallen in hakenartige Abschnitte. Der Querschnitt des Frieses ist leicht konvex.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 43, **Abb. 6, 8**
l 13, 5 cm, h 12 cm, t max. 9,5 cm
Das Gesims besteht aus zwei gut erhaltenen Ornamentleisten, die von einer schmalen geraden Leiste getrennt werden. Der Eierstab setzt sich aus stark angeschnittenen Eiern mit geschlossenen Schalen zusammen, die von Pfeilmotiven mit kräftig ausgebildeter Spitze getrennt werden. Das konvexe Profil macht das Vorbild von Architekturornamenten spürbar. Die obere Ornamentleiste zeigt ein hängendes Akanthusblatt mit lappigen, breiten Blättchen, die kräftige Mittelrippen besitzen. Von dem Akanthusblatt wird ein dreiblättriges Blütenmotiv umfangen. Der Querschnitt des Ornaments nähert sich einer flachen lesbischen Welle.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 44, **Abb. 6, 8**
l 13,5 cm, h 10 cm, t max. 6 cm
Das Gesims setzt sich aus einem sehr in die Breite gezogenen Zahnschnitt und einem Ornamentband zusammen, das aus Herzmotiven aufgebaut ist. Das Muster wird von dünnen Stuckbändern umrissen, die Herzhälften erinnern an die stehenden S-Spiralen, an deren Berührungspunkt eine tropfenförmige Kontur zu hängen scheint. Zwei Bänder am Fuß des Ornaments verbinden die Herzmotive.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 45, **Abb. 8**
l 12,5 cm, h 10 cm, t 5,5 cm
Das Gesims zeigt eine glatte lesbische Welle und drei Profilierungen ohne Ornamente.

Fragment eines Stuckgesimses Kat. Nr. 46, **Abb. 8**
l 10 cm, h 8 cm, t max. 2,5 cm
Das Gesims setzt sich aus drei runden Viertelstäben und einer geraden Leiste zusammen. Ornamente fehlen.

Fragment eines Stuckgesimses, Kat. Nr. 1390, **Abb. 5**
Fundort unbekannt. l 8 cm, h 8 cm, t max. 4 cm
Das Gesims besteht aus einem Eierstab und einem hängenden Pfeifenstab. Die teigigen Schalen umfassen die Eier U-förmig. Unter einer dreieckigen schmalen Leiste folgen die hängenden Pfeifen, deren Füllungen gerade abgeschnitten sind. Es ist möglich, daß der Eierstab hängend und der Pfeifenstab stehend zu denken sind.

An den Stil und die Technik der Fragmente 23 bis 25 aus dem Haus E lassen sich die Fragmente 38, 39 und 44 gut anschließen. Auch sie zeigen den etwas überfeinerten Dekor mit zarten Stucklinien, die teilweise an ein Spitzenmuster erinnern. Diese Ornamente besitzen höchstens graphischen, nicht aber plastischen Wert, die Nachahmung von Architekturmotiven erfolgt nur oberflächlich und ohne Verständnis und Interesse an deren konstruktiver und plastischer Genese.

Ein Fragment einer Palmettenreihe aus Aquincum[42] ähnelt den Fragmenten 38 und 39, zeigt jedoch ein kreisförmiges Mittelmotiv, das von dem Stiel des hier ovalen Mittelblättchens gekreuzt wird. Dieses Stück ist nicht datierbar. Die Palmetten eines Stuckgesimses aus Flavia Solva[43] zeigen eine andere Auffassung des Ornaments. Auch auf den Stuckgesimsen aus dem Bäderbezirk von Virunum erscheinen Palmetten ausschließlich als Teil des Anthemions in Verbindung mit Lotus- und anderen Blütenmotiven.[44]

Die Herzmotive des Fragments Kat. Nr. 44 finden sich dagegen auch auf einem Fragment aus Aquincum im Ungarischen Nationalmuseum.[45] Sie weden dort allerdings von vertikalen Rankenrollen umfaßt und von zungenartigen Zwischengliedern getrennt. L. Nagy datiert das Fragment in die erste Hälfte des 3. Jhs.[46] Es stammt aus dem Bad der Zivilstadt, aus dem die Münzfunde bis in die Zeit des Probus reichen.[47] Ein Fragment eines Stuckgesimses mit einer völlig identischen Version des Ornaments aus Aquincum befindet sich auch im Museum Carnuntinum.[48]

Wie das Fragment 44 lassen auch die Stücke 41 und 42 einen gewissen Grad von Horror vacui erkennen. Die ganze Fläche des Bildträgers ist von Stucklinien ausgefüllt, die nur unklare, lineare Ornamente umreißen. Auch für die zweifach übereinandergestapelten Herzornamente ist kein direktes Vergleichsbeispiel aus Pannonien bekannt. Die Tendenz zur Flächenfüllung ist aber bei mehreren aus Aquincum bekannten Fragmenten deutlich.[49] Nagy datiert diese Stücke frühestens an die Wende des 3. zum 4. Jh.[50] Es werden kaum noch kanonische Ornamente verwendet und alle Leerräume mit Ornamentbestandteilen angefüllt, für L. Nagy ein typisches Anzeichen des "Verfalls".[51] Wenn auch vielleicht die unruhige Komposition zu tadeln sein sollte, muß man doch gleichzeitig die rege Phantasie bewundern, mit der die neuen Ornamente geschaffen werden. Die Qualität eines Werkes sollte jedoch nicht nach dem Grad der erfolgreichen Nachahmung anerkannter Vorbilder und Muster beurteilt werden, sie ist vielmehr eine kreatives Produkt der Auseinandersetzung mit den vorgefundenen Vorstellungen.

Eine andere Stilrichtung vertreten die Fragmente 40 und 43. Die gefälligen Ornamentformen sind plastisch ausgeformt und nicht nur graphisch umrissen. Für das hängende Akanthusblatt, das im weitesten Sinne als vegetabilisiertes Scherenkymation angesprochen werden könnte, finden sich in Pannonien keine Vergleichsbeispiele. Auf Stuckgesimsen in Pompeji kommt das Dreiblatt aber häufig als Teil von Scheren- und Bügelkymata vor,[52] und ist also offenbar mehr dem klassischen als dem provinziellen Formenkreis zuzuordnen. Ähnliches trifft auf den Eierstab mit den angeschittenen Eiern und den großen Pfeilspitzen zu. Dieser tritt auf dem gleichen Fragment aus Aquincum auf wie das Herzmotiv unseres Stückes Kat. Nr. 44,[53] sodaß auch hier die Datierung L. Nagys in die 1. Hälfte des 3. Jhs. übernommen werden kann.[54]

Das Motiv der stehenden S-Motive kommt in etwas anderer Form an einem Gesimsfragment aus Aquincum vor,[55] das zu den von L. Nagy wegen ihres unklassischen Charakters gerügten Stücken aus der Zeit um 300 gehört.[56] Dort sind die Spira-

len allerdings zu dünnen Fäden abgemagert, sodaß man die ihre Datierung nicht für die Fragmente aus Ptuj übernehmen kann. Das Motiv der S-Spiralen kommt dagegen in auch an Grabsteinen und als Simadekoration kleinerer Kultbauten vor[57] und hat neben zahlreichen, möglichlicherweise auf keltischen Formvorbildern[58] beruhenden Parallelen auch eine starke Tradition auf italischen Dachterrakotten.[59]

Der auf den Fragmenten 37 und 1390 dargestellte Pfeifenstab mit Füllungen kommt in Pannonien selten auf Stuckgesimsen vor. Ein Exemplar stammt aus Carnuntum,[60] und das verschollene Stück aus der Grabung von S. Jenny ist zu nennen.[61] Beide Vergleiche geben aber keine Datierungshilfe.

Zusammenfassend ist zum Formenschatz der Stuckgesimse aus Poetovio zu bemerken, daß die Parallelen, die sich vor allem in Aquincum finden lassen, die Annahme des Exports von Stempeln für die Modelherstellung bestätigen. Dies trifft vor allem für das Motiv der umschriebenen Palmette zu. Ähnliche Varianten finden sich in Aquincum für das Ornament der Delphine (Fragmente 26–36), der Palmettenreihe (Fragmente 38 und 39) und des Herzmusters (Kat. Nr. 44), keine Vergleichsbeispiele finden sich für den Pfeifenstab (Fragmente 37 und 1390), die Doppelspiralen mit Herzmotiven und Blütenkelchen (Kat. Nr. 40), die doppelstöckigen Herzmotive (Fragmente 41 und 42) und die hängende Akanthusreihe mit Dreiblatt (Fragment 43). Die Aufzählung verrät, daß die Anzahl der Ornamente, für die direkte Parallelen anzuführen sind, geringer ist als die der "freien" Ornamente. Das ist wohl darauf zurückzuführen, daß die Variationsbreite für Stuckornamente nahezu unendlich war und der Phantasie auch nur geringe technische und materielle Schwierigkeiten entgegenstanden. Auch in Pompeji wurden kaum jemals die gleichen Ornamente mehrmals miteinander kombiniert; mit der mehrfachen Verwendung eines Musters läßt sich bereits der Tätigkeitsbereich einer Werkstätte umschreiben.[62] Die Vielfalt der Formen ist offenbar in der Stukkateurkunst stärker die Norm als in anderen Disziplinen der Kunst.

Versuchen wir jetzt, die Datierungen der einzelnen Ornamente zusammenfassen, so ergibt sich folgendes Bild: Die umschriebenen Palmetten (Kat. Nr. 23 bis 25) könnten in der 1. Hälfte des 3. Jhs. entstanden sein, der Delphinfries (Fragmente 26 bis 36) in der 2. Hälfte des 3. Jhs. Die Palmettenreihe Nr. 38 und 39 kann nicht nach Vergleichsbeispielen datiert werden, schließt sich im Stil jedoch am ehesten an die umschriebenen Palmetten aus der 1. Hälfte des 3. Jhs. an. Die etwas krausen Ornamente der Fragmente 41, 42 und 44 sind wohl etwas später anzusetzen, vielleicht um die Jahrhundertwende. Für die Stücke 40 und 43 kann die Datierung nur für den Eierstab des Fragments 43 mit der 1. Hälfte des 3. Jhs. übernommen werden. Die Fragmente 37 und 1390 sind nicht datierbar.

Für das Haus E (**Abb. 3**) ergibt sich daraus, daß die Ausstattung des nördlich des Korridors liegenden Zimmers 35 aus der 1. Hälfte des 3. Jhs. stammt. In dem südlichen Zimmer 38 wurde noch zu Beginn des 4. Jhs. ein neues Hypokaustum eingebaut. Dabei wurden die Bruchstücke verschiedener Wanddekorationen verschiedener Zimmer, wenn nicht Häusern aus dem 3. Jh. einplaniert. Aus den Münzfunden in den Häusern A, B und D, die alle noch Münzen aus der 1. Hälfte des 4. Jhs. umfassen, geht hervor, daß die östlichen Canabae mindestens bis zur Mitte des 4. Jhs. besiedelt waren. Tatsächlich dürfte die römische Siedlung am Südufer der Drau später von den Goten heimgesucht und schließlich aufgegeben worden sein.[63]

Die Ausstattung der von Skrabar ergrabenen Häuser entbehrte durch die beschriebenen Stuckdekorationen nicht einer gewissen Qualität, auch die erhaltenen Wandma-

lereien überraschten durch Originalität,[64] man denke auch an die "sehr schönen weißen Stufen aus Bacherermarmor".[65] Der spätere Grabungsplatz Skrabars erregte auch schon etwas früher Aufsehen, als V. Kohaut "eine größere Fundamentsanlage aus Ziegel- und Bruchsteinmauerwerk"[66] freigelegt hatte. "Der Mörtelverputz war bemalt und zwar mit satten Farben in roth, zinnobergrün, gelb, welche äußerst gut erhaltene Farbenharmonie heute noch das Interesse fesselt. Auch viele Marmorstücke, von Tischplatten, Säulenschäften herrührend, wurden daselbst gefunden."[67] Skrabar selbst setzte seine Forschungen im Jahr 1905 fort und entdeckte ein weiteres Gebäude östlich des Hauses E, das er als zu diesem gehöriges Wirtschaftsgebäude interpretierte.[68]

Die verdienten Ausgräber S. Jenny, V. Kohaut und V. Skrabar wußten zum Zeitpunkt ihrer Forschungen noch nicht, an welchem Punkt der antiken Stadt sie sich befanden und standen ihren Ergebnissen etwas ratlos gegenüber. Zum einen sprachen die Fundgegenstände von einer für provinzielle Maßstäbe sehr hochstehenden materiellen Kultur, zum anderen wirkten die Grundrisse der Häuser teilweise wirr und die Funktionen der Gebäude ungeordnet, sodaß nach allen positiven Schilderungen Skrabars unvermittelt am Ende seines Berichts ein geringschätziges Mißtrauen der Örtlichkeit gegenüber zur Vorschein kommt und seinen früheren Äußerungen widerspricht: "Die aufgedeckten Gebäude gehören unbedingt verschiedenen Bauperioden des 2. bis 4. Jh. n. Chr. an. ... Die ärmliche Bauart sowie die wenig kostbaren Funde lassen schließen, daß die Gebäude einer niederen Klasse der Bevölkerung der Pettauer Villenstadt angehört haben."[69]

ANMERKUNGEN:

[1] V. Skrabar, Römische Funde in Pettau. *JZK NF* 2, 1904 (Skrabar 1904) 209, Fig. 163, Fig. 166.

[2] S. Jenny, Poetovio. *MZK NF* 22, 1896 (Jenny 1896) 4, Fig. 3; 11, Fig. 14; 15, Fig. 20.

[3] I. Mikl-Curk, *Poetovio* I. Katalogi in Monografije 13, 1976 (Mikl-Curk 1976) 68 ff.

[4] W. Schmid, *BRGK* 15, 1923-24, 212 ff (Schmid 1923-24); dagegen B. Saria, *BRGK* 16, 1925-26, 113 ff.

[5] W. Schmid, *Čas. zgod. narod.* 30, 1935, 129 ff.

[6] B. Saria, Poetovio, *RE* XXI/1, 1951, 1167 ff (Saria 1951).

[7] Schmid 1923-24, Abb. 16.

[8] V. Skrabar, Die römische Draubrücke bei Pettau. *ÖJH* 17, 1914, Beibl. 155 ff.

[9] Jenny 1896, 1 ff.

[10] Zum archäologischen Weltbild von S. Jenny: Ch. Ertel, Landschaftsbezogenes Bauen in Brigantium. *Jb. D. Vorarlberger Landesmuseumsvereins*, 1990, 63 ff.

[11] Jenny 1896, 2.

[12] Jenny 1896, 3.

[13] Jenny 1896, 3 f, Fig. 3.

[14] Schmid 1923-24, 221.

[15] Jenny 1896, 11, Fig. 14.

[16] Jenny 1896, 6.

[17] Jenny 1896, 14.

[18] S. a. M. Frizot, *Stucs de Gaule et des provinces romaines. Motifs et techniques.* Dijon 1977 (Frizot 1977) Kat. Nr. 323-325.

[19] Skrabar 1904, 194 ff.

[20] Skrabar 1904, 199.

[21] Skrabar 1904, Fig. 138.

[22] Skrabar 1904, 212: "In den Gebäuden und um sie herum lag sehr viel Schlamm, wie solcher bei Überflutungen durch Hochwasser mitgeführt wird."

[23] Skrabar 1904, Taf. III.

[24] L. Nagy, Die römisch-pannonische dekorative Malerei. *RM* 41, 1926, 79 ff (Nagy 1926) 104, Beil. XVI a; ders., A pannoniai-római diszitö rendeltetésü stukkó-párkányok. *Arch. Ert.* 41, 1927, 114 ff (Nagy 1927), 121, Abb. 48; Frizot 1977, Kat. Nr.

[25] B. Kuzsinszky, *Bud. Rég.* 11, 1932, 205 ff; Nagy 1926, 101; Nagy 1927, 120; Frizot 1977, 58 ff.

[26] D. Gábler, Der Einfluß der südgallischen Sigillaten auf die pannonischen Töpfereien. *Arh. vest.*, 26, 1975, 148.

[27] Nagy 1926, 104.

[28] A. Alföldi, The exportation of the pottery of Pacatus to Moesia. *Fol. Arch.* I-II, 1939, 97 ff.

[29] Skrabar 1904, 210.

[30] Skrabar 1904, 209.

[31] T. Nagy, Az Aquincumi un. Festölakás. *Bud. Rég.* 18, 1958, 165, Abb. 19.

[32] W. Schmid, *ÖJH* 19-20, 1919, Beibl. 154; Schmid 1923-24, 229.

[33] A. Hekler, Forschungen in Intercisa. *ÖJH* 15, 1912, 174 ff (Hekler 1912), Abb. 114; M. Alföldi, L. Barkóczi, J. Fitz, K. Póczy, A. Radnóti, A. Salamon, K. Sági, J. Szilágyi, E. Vágo, Intercisa II. *Arch. Hung.* NS 36, 1957 (Intercisa 1957) 19 ff; Nagy 1926, 107 f; Nagy 1927, 130; Frizot 1977, Kat. Nr. 318.

[34] Gebäude B nach Hekler 1912, 175 = Gebäude 6 nach L. Barkóczi, M. Alföldi, G. Erdélyi, E. Ferenczy, F. Fülep, J. Nemeskéri, Intercisa I, *Arch. Hung.* NS 33, 1954 (Intercisa 1954) 19 ff und Fitz, Intercisa 1957, 19 ff.

[35] Hekler 1912, 175; Intercisa 1957, 19.

[36] Intercisa 1957, 20.

[37] Intercisa 1957, 21.

[38] Hekler 1912; Intercisa 1954, 19 f; Intercisa 1957, 20.

[39] Mikl-Curk 1976, 68. Allerdings wird auch der genau bekannte Fundort der Stücke Nr. 23 bis 36 nur ungenau angegeben: "Hajdina oder Zgornji Breg".

[40] Skrabar 1904, 210.

[41] Skrabar 1904, Fig. 138.

[42] B. Kuzsinszky, *Bud. Rég.* 4, 1892, Abb. 37 und 38.

[43] Schmidt 1923-24, 229, Abb. 22; Frizot Kat. Nr. 327.

[44] C. Praschniker, H. Kenner, *Der Bäderbezirk von Virunum.* Wien 1947 (Praschniker-Kenner 1947) 207 ff, Nr. 7163, 7175, 7646, 8118, 8220; Frizot, Kat. Nr. 336, pl. 3-5.

[45] J. Hampel, *Arch. Ert.* 2, 1882, 62; ders., *Bud. Rég.* 2, 1890, 70, Abb. 15; Nagy 1926, 104, Beil. XVI b; Nagy 1927, 121, Abb. 47; Frizot 1977, Kat. Nr. 312.

[46] Nagy 1927, 121.

[47] J. Hampel, *Bud. Rég.* 2, 1890, 72, Taf. I, 13.

[48] Der genaue Fundort ist unbekannt, alle Stücke sind erstmals bei Frizot 1977, Kat. Nr. 303 abgebildet.

[49] Nagy 1926, Beil. XVII, a; XVIII, b, c; Nagy 1927, Abb. 49, 50, 51; Frizot Kat. Nr. 314, 315, 316.

[50] Nagy 1927, 122.

[51] Nagy 1927, 308.

[52] U. Riemenschneider, *Pompejanische Stuckgesimse der Dritten und Vierten Stils.* Frankfurt/Main 1986 (Riemenschneider 1986) 506 ff.

[53] Nagy 1926, Beil. XVI Nagy 1927, Abb. 48; Frizot Kat. Nr. 312.

[54] Nagy 1927, 121.

[55] Nagy 1927, Abb. 49; Frizot Kat. Nr. 314.

[56] Nagy 1927, 122.

[57] Ch. Ertel, Römische Architektur aus Carnuntum. *RLÖ* 38, 1991, 291 ff.

[58] Frizot 1977, 78.

[59] z. B. H. Koch, *Dachterrakotten aus Campanien.* Berlin 1912, 85, Abb. 102; A. Andrén, *Architectural Terracottas from Etrusco-Italic Temples.* Rom 1939, Taf. 21/70, 40/132.

[60] E. Swoboda, *Carnuntum.* Köln 1958, Taf. 39; Frizot Kat. Nr. 322.

[61] Jenny 1896, Fig. 20; Frizot Kat. Nr. 325.

[62] Riemenschneider 1986, 366 ff.

[63] Saria 1951, 1176.

[64] Skrabar 1904, 208, Taf. III.

[65] Skrabar 1904, 208.

[66] V. Kohaut, Mittheilungen über Ausgrabungen von Poetovium im Jahre 1897. *MZK NF* 25, 1899, 30 (Kohaut 1899).

[67] Kohaut 1899, 30.

[68] V. Skrabar, Grabungen am Oberrann bei Pettau. *MZK 3. F.* 4, 1905, 310 ff.

[69] Skrabar 1904, 212.

ŠTUKATURE IZ PETOVIONE

Povzetek

V Pokrajinskem muzeju Ptuj je skupno 24 fragmentov štukaturnih zidnih vencev. Dva izmed njih je leta 1904 objavil V. Skrabar v svojem poročilu o izkopavanju, treh fragmentov, ki jih je upodobil S. Jenny (sl. 2), pa ni mogoče najti. V tekstu so navedene številke po I. Mikl-Curk.

Najstarejše raziskave v Petovioni so se osredotočile na dele rimske naselbine južno od Drave, ki so jih potem, ko so lokalizirali od reke uničen legijski tabor, lahko identificirali kot *canabae*. Pri svojih prvih iz-

kopavanjih na Zg. Bregu je S. Jenny v stanovanjskem poslopju C našel fragment štukature z jajčevnikom. V poslopju E, prostorni stanovanjski hiši z značilnostmi palače, velikopotezno opremljeni z mozaiki, je bil odkrit fragment štukaturnega palmetnega friza. V drugi, nekoliko bolj preprosti stanovanjski hiši, so našli prav tako štukaturne venčne zidce, fragment jajčevnika ter palmetnega friza, morebiti antemija, ter fragment trobentaste spirale. Medtem ko je v štukaturi uporabljen element jajčevnika takorekoč pri vseh ornamentalnih kompozicijah, sta v Petovioni trobentasta spirala ter antemij le redka.

Leta 1903 je V. Skrabar izkopaval južno od rimskega dravskega mostu. Skupno so odkrili pet poslopij, od katerih so štiri, glede na najdbo novcev, datiranih do 1. polovice 4. stoletja, služila za obrtne ali poljedelske dejavnosti. Peta stavba E je izstopala zaradi visoke kvalitete arhitektonske zasnove. V prostoru 35, severno od srednjega hodnika, sta se ohranili dve plasti ljubkih stenskih slik. V ruševinah tega prostora, ki je očitno spadal v novejše obdobje dekorja, je bil najden fragment štukaturnega venčnega zidca z opisano palmeto (kat. št. 23). V Pokrajinskem muzeju sta še dva druga neobjavljena fragmenta istega venčnega zidca (kat. št. 24 in 25).

Enak palmetni ornament kot na teh dveh fragmentih najdemo na nekem štukaturnem venčnem zidcu, ki ga datiramo v 1. polovico 3. stoletja. V primeru Akvinka je bilo mogoče določiti neposredno povezavo lončarskih delavnic za izdelavo štukaturnih venčnih zidcev, ki je omogočala datiranje izdelkov. L. Nagy meni, da je vse do 2. polovice 3. stoletja obstajala tesna povezava med proizvodnjo keramike in štukatur, sodeč po naših fragmentih, označenih s kat. št. 23-25 pa je izvoz štukaturnih žigov očitno segal tudi do Petovione.

V prostoru št. 38, ki leži v zgradbi E južno od hodnika, so določili dvoje drug nad drugim ležečih hipokavstnih grelcev. V ruševinah starejšega hipokavsta so odkrili fragmente štukaturnega venčnega zidca z delfini in jajčevnikom (kat. št. 26-33 ter 35-36). Štukatura je sestavljena iz zgornjega friza iz listnega traku, dveh gladkih letev in pod njima razvrščenih polj z delfini. V spodnjem frizu si sledita vedno po dva pečatna motiva jajčevnika s po dvema jajčnima motivoma, ki sta jima priključeni po dve polji s parom delfinov. Kalupi so drug ob drugem nameščeni le približno vodoravno. Skupna dolžina friza, ki jo je mogoče rekonstruirati, znaša približno 2,50 m, torej le tretjino celotne dolžine stene prostora št. 38 (površina prostora je 7,25 x 6,50 m).

V civilnem mestu Akvinku so v neki stanovanjski hiši odkrili štukaturni venčni zidec z upodobitvijo delfinov, ki pa je bolj strogega, klasicističnega značaja in izvira iz 2. stoletja. Fragmentom iz Petovione je bolj podoben štukaturni relief iz *canabae* v Intercisi. Dela pripisujejo nekemu obrtniku, ki je bil povezan s sirsko *cohors Hemesenorum* v Intercisi in so domnevno nastala najkasneje v 3. stoletju.

Poleg že opisanih štukatur je v Pokrajinskem muzeju še devet nadaljnjih kosov, ki bi jih prav tako lahko pripisali najdbam iz Skrabarjevih izkopavanj (kat. št. 37 do 46). Prikazujejo 7 drugih elementov, ki jih združujemo v štiri venčne zidce. K dekoraciji hiše E pa lahko gradbeni fazi, iz katere izhajata friz z delfini, pripišemo kvečjemu le še enega ali dva druga, po stilu podobna. Verjetno so pri podlaganju hipokavsta uporabljali tudi drobir iz sosednjih hiš.

Po stilu in tehniki lahko fragmentom 23 do 25 iz hiše E priključimo fragmente 38, 39 in 44, kajti tudi ti izkazujejo nekoliko prefinjen dekor z nežnimi linearnimi linijami štukature. Palmetna niza pri fragmentih 38 in 39 sta podobna ornamentu, ki je bil uporabljen v Akvinku, vendar ga ni bilo mogoče datirati. Fragment s srčastim ornamentom, označen s kat. št. 44, lahko primerjamo z najdbo iz Akvinka, ki jo hrani Madžarski narodni muzej in izvira iz 1. pol. 3. stol.

Nemirni, linearni način uporabe dekorja pri fragmentih 41 in 42 priča o sorodnosti večjega števila fragmentov iz Akvinka, ki jih lahko uvrstimo nič prej kot na prehod 3. v 4. stol. Videti je, da se motiv dvonadstropnega srčastega ornamenta sicer ni pojavljal.

Drugo stilno zvrst zastopajo plastično izoblikovani fragmenti št. 40 in 43. Za viseč akantov list (kat. št. 43), ki bi ga v širšem smislu lahko označili kot vegetabilizirani škarjasti kymation, v Panoniji ne najdemo podobnega primera. Skupaj s trolistom se ornament pojavlja na štukaturnih venčnih zidcih v Pompejih, prav tako pa tudi jajčevnik z narezljanimi jajčnimi motivi in velikimi puščičnimi konicami. Pojavi se na enakem fragmentu iz Akvinka kot srčasti motiv našega fragmenta št. 44, tako da bi tudi tukaj lahko prevzeli datiranje L. Nagya v 1. polovico 3. stol.

Motiv pokončnih S-ov (kat. št. 40) se pojavlja v nekoliko drugačni obliki na nekem fragmentu venčnega zidca iz Akvinka, ki bi ga po L. Nagyu zaradi neklasičnega značaja štukatur lahko šteli v čas okoli l. 300. Vendar so se tam spirale stanjšale v tenke črte, tako da tega datiranja za fragmente iz Ptuja ne moremo upoštevati. Motiv S-spiral pa se v Panoniji pojavlja tudi na nagrobnikih ter kot sima dekoracija na manjših kultnih zgradbah, ter je poleg keltskih oblikovnih vzgledov običajen tudi pri italskih strešnih terakotah. Trobentasta spirala je upodobljena na fragmentih 37 in 1390, le redko jo najdemo pri panonskih štukaturnih venčnih zidcih in je ni mogoče datirati.

Število ornamentov, za katere lahko določimo neposredne paralele, je manjše kot število neodvisno oblikovanih ornamentov. To je verjetno posledica tega, da je bila možnost variacij pri štukaturnih ornamen-

tih takorekoč neskončna in je bila domišljija omejena le z zanemarljivo majhnimi tehničnimi in materialnimi težavami.

Za hišo E se iz datacije štukaturnih fragmentov izkaže, da izhaja oprema iz severno od hodnika ležeče sobe št. 35 iz 1. polovice 3. stol. V južni sobi št. 38 so še v začetku 4. stol. vgradili nov hipokavst. Pri tem so splanirali tudi koščke različnih stenskih dekoracij iz različnih sob, če ne kar iz hiš iz 3. stol.

Oprema hiš, ki jih je izkopal Skrabar, velja na podlagi štukaturnih venčnih zidcev kot dobra, zaradi svoje originalnosti so presenečale tudi stenske slikarije in arhitekturni ostanki. Zaslužna izkopavalca S. Jenny in V. Skrabar si ob svojih izsledkih nekako nista vedela sveta. Po eni strani so najdeni predmeti pričali o, za provincialna merila, zelo visoko razviti materialni kulturi, po drugi strani pa so bili videti tlorisi hiš deloma neurejeni ter funkcije posameznih stavb neurejene, tako da govori Skrabar, v nasprotju s svojimi natančnimi opisi, o ubožnih zgradbah kakšnega nižjega sloja prebivalstva. Stanovanjske hiše *canabae* iz Petovione pa bi bilo treba pripisati vsekakor kakšnemu srednje do dobremu standardu opremljanja.

Dr. Christine Ertel
Österreichische Akademie der Wissenschaften
Kommission zur Erforschung des Römischen Limes in Österreich
Sonnenfelsgasse 19
A - 1010 Wien

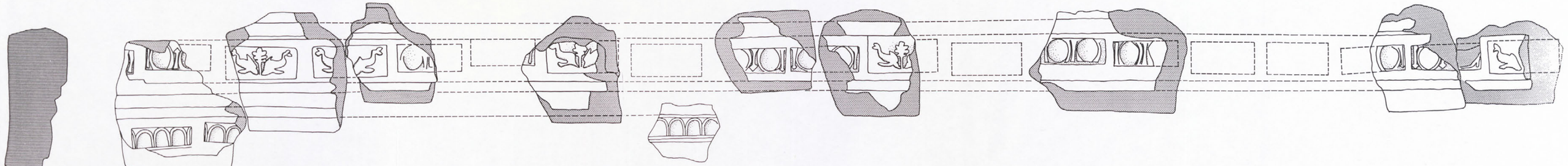

Abb. 4 Fragmente eines Stuckgesimses Kat. Nr. 26 bis 33, 35, 36.
Sl. 4 Fragmenti štuka kat. št. 26 do 33, 35, 36.

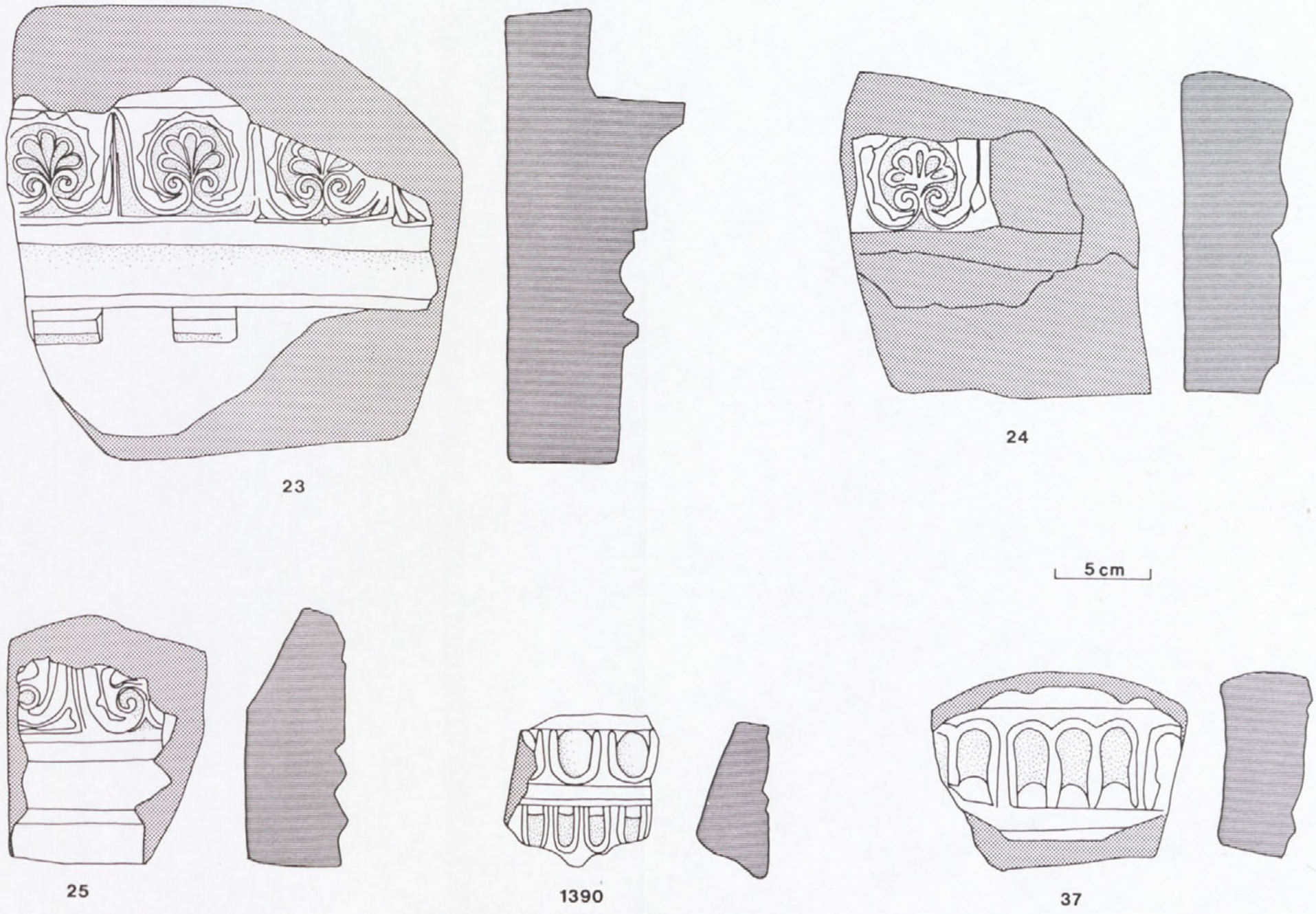

Abb. 5 Stuckgesimse Kat. Nr. 23 bis 25, 1390, 37.
Sl. 5 Štukature kat. št. 23 do 25, 1390, 37.

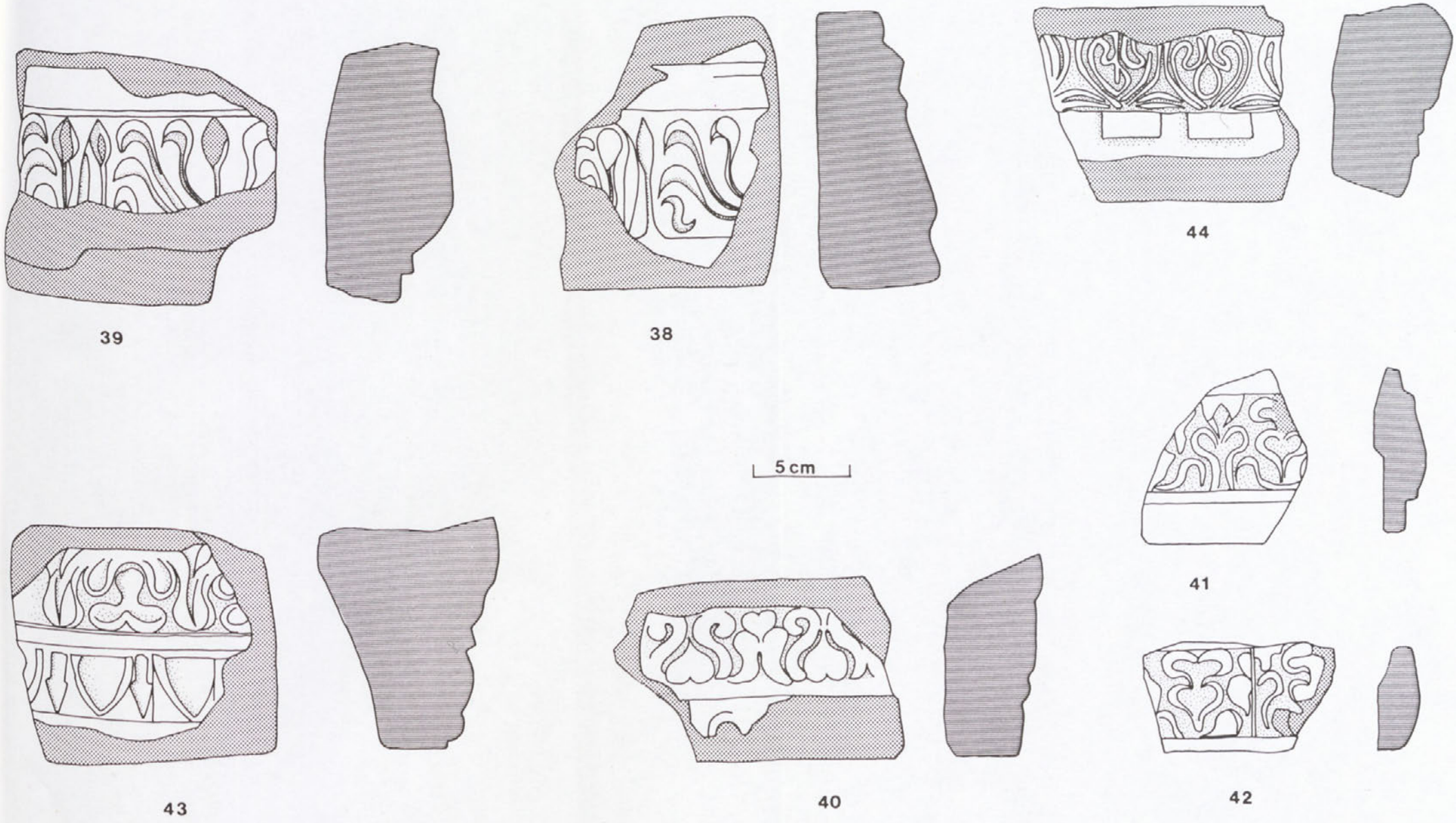

Abb. 6 Stuckgesimse Kat. Nr. 38 bis 44.
Sl. 6 Štukature kat. št. 38 do 44.

Abb. 7 Stuckgesimse Kat. Nr. 23, 30, 35, 39 (Fotos Ch. E.).
Sl. 7 Štukature kat. št. 23, 30, 35, 39 (fotografije Christine Ertel).

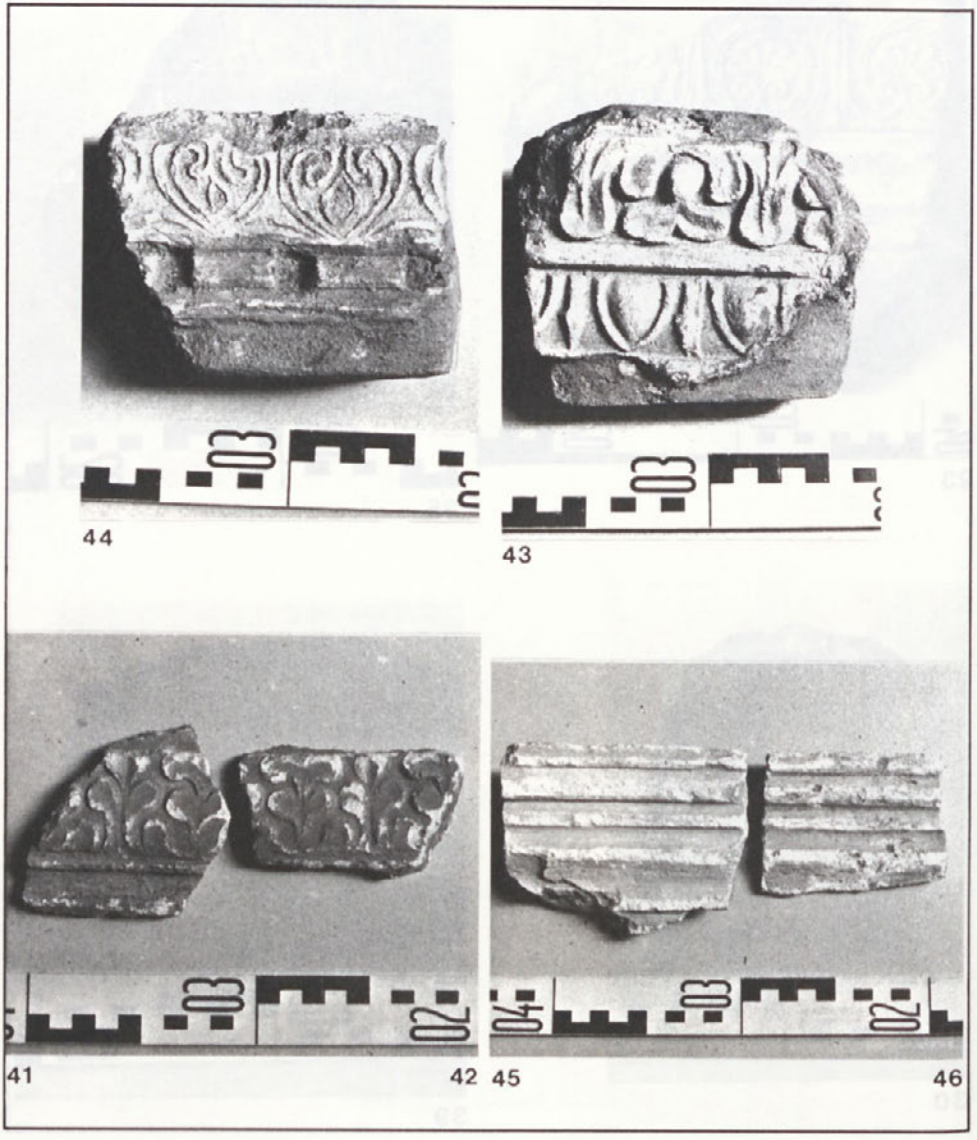

Abb. 8 Stuckgesimse Kat. Nr. 41–46 (Fotos Ch. E.).
Sl. 8 Štukature kat. št. 41–46 (fotografije Christine Ertel).

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 359-383.

PANNONISCHE GLANZTONWARE MIT STEMPELVERZIERUNG AUS CARNUNTUM

VERENA GASSNER

Zu den im 1. Jh. in Pannonien entstandenen Keramikgattungen gehört eine Ware, die durch einen schwarzen oder roten Glaztonüberzug sowie durch ornamentale, selten figürliche Stempelverzierungen charakterisiert ist. Aufgrund ihres häufigen Vorkommens in Pannonien wird sie zusammenfassend als "pannonische Stempelkeramik" bezeichnet, obwohl sich für sie nicht nur in verschiedenen Zentren der Provinz wie etwa in Poetovio, Savaria oder Aquincum eigene Form- und Motivsprachen herausgebildet haben, sondern Keramik mit Stempelverzierung auch in anderen Provinzen, wie etwa in Mösien, gut belegt ist.

Da eine zusammenfassende Bearbeitung bis jetzt fehlt,[1] lassen sich Aussagen zur chronologischen Entwicklung, zur Verbreitung oder über die Eigenheiten der einzelnen Lokalproduktionen nur mit Vorsicht treffen. Lediglich für eine beschränkte Anzahl von Fundorten ist der Gefäßbestand in repräsentativer Weise publiziert (z.B. Gorsium, Sala, Aquincum),[2] viele weitere Orte, in denen ein reicher Bestand an gestempelter Keramik zu erwarten ist, sind noch unbearbeitet. Um eine dieser Lücken zumindest teilweise zu füllen, soll in der vorliegenden Arbeit ein Überblick über das Vorkommen der stempelverzierten pannonischen Keramik in Carnuntum gegeben werden.

Die Ursprünge der gestempelten Keramik sind einerseits in den lokalen, spätkeltischen Traditionen, andererseits in der Beeinflussung durch die römische Importkeramik, insbesondere durch die Terra Sigillata zu suchen. Aus mehreren Teilen Pannoniens kennen wir aus dem 1. Jh. n. Chr. eine scheibengedrehte, graue Ware feiner Machart mit geglätteter Oberfläche, die deutlich in spätkeltischer Tradition steht. Die bekanntesten Beispiele stammen aus der eraviskischen Töpferei von "Tabán" in Aquincum, doch finden sich entsprechende Funde ebenso im frühen Material von Vetus Salina oder Gorsium.[3] Im Westen der Provinz wurden ähnliche Stücke etwa in Vindobona, Klosterneuburg oder in Carnuntum gefunden und von Grünewald als frühe, feine Boierware bezeichnet.[4] Diese charakteristische Ware, die nach unserem jetzigen Wissensstand noch weit ins 2. Jh. hinein erzeugt wurde,[5] zeigt deutliche römische Einflüsse. So können einfache Stempelverzierungen bereits auf der Ware von Tabán beobachtet werden,[6] auch Teller-Formen der italischen TS wurden z.B. in Vindobona nachgemacht.[7]

An diese feine graue Ware schließt nun die graue Ware mit schwarzem Glanztonüberzug an, wobei die Technik des Glanztonüberzugs wohl wieder aus der Sigillata-

produktion übernommen wurde. Es lassen sich dabei z.B. im Material von den Mühlackern eine Reihe von Beispielen finden, die als Übergangsstücke zu werten sind, wobei von einer Art "self- slip" über eine feinen, in der Farbe kaum vom Scherben zu unterscheidenen grauen Überzug bis hin zum eigentlichen schwarzen Glanztonüberzug alle möglichen Varianten vorkommen.

Die ersten, gestempelten Beispiele tauchen etwa ab der flavischen Zeit im südlichen und westlichen Pannonien auf, wobei die Gefäßformen häufig der italischen Sigillata entlehnt sind.[8] Auch die Stempelung besteht in Anlehnung an die italischen Töpfersignaturen häufig aus Namensstempeln in Planta-Pedis, die innen in die Mitte des Bodens gesetzt wurden. So sind etwa aus Poetovio die Töpfer *MARIVS, MOD..*, oder *CRESCE(s)* bekannt, aus Vindobona ein *MER...*, aus Carnuntum wiederum ein *CRESCE(s),* wobei sich seine Identität mit dem Meister aus Poetovio nicht nachweisen läßt.[9] Vielleicht zu einem etwas späteren Zeitpunkt wurde der Namensstempel durch die Angabe der Sandalenriemen ersetzt.[10] Die spätesten Beispiele für Planta-Pedis-Stempel, hier freilich mit unlesbarer, vielleicht schon ursprünglich einen Namen nur vortäuschender Schrift wurden in der Selmeci-Töpferei in Aquincum gefunden und können ins 2. Jh. datiert werden.[11]

Entsprechend der Verbreitung der Sigillata bzw. anderer Importgüter kann auch die stempelverzierte Keramik zunächst, also etwa ab flavischer Zeit, in den Orten entlang der Bernsteinstraße beobachtet werden sowie möglicherweise auch im Südosten zwischen Save und Drau.[12] Erst ab dem Ende des 1. Jh. und vor allem in 2. Jh. finden sich entsprechende Beispiele im Ostteil der Provinz. Während die Funde im Westen jedoch zumeist innen gestempelt waren, wurde im Osten wohl als Imitation der reliefverzierten gallischen Sigillataformen mit einer flächige Stempelverzierung der Außenwand begonnen.[13] Der Glanztonüberzug wird nun zumeist rötlich oder orangebraun gebrannt, nicht schwarz.

Der bekannteste Töpfer dieser östlichen Gruppe ist *RESATVS,* der entweder in Aquincum oder dessen Umgebung tätig war. Im Gegensatz zu den westlichen Beispielen, die deutlich den italischen Vorbildern folgen, läßt sich nun der Einfluß der südgallischen, später auch mittelgallischen Werkstätten nachweisen. Statt der flachen Teller kommen hauptsächlich Varianten der Schüsseln Drag. 37 vor. Als Produktionsstätten kommen hier vor allem Aquincum und Gorsium in Betracht, aber auch in Südostpannonien ist mit einer Reihe von Töpfereien, in denen gestempelte Keramik hergestellt wurde, zu rechnen, so etwa in Sirmium, möglicherweise aber auch an anderen Orten des südpannonischen Limes.[14]

Im Westen der Provinz hingegen wurde offenbar der Stempelung im Inneren des Bodens beibehalten, obwohl sich auch hier eine Reihe von Gefäßen mit verzierter Außenwand finden. Dazu gehören in Carnuntum neben hier vorgestellten Stücken der Gruppe 5 noch eine Reihe von weiteren Beispielen, die im Bereich des Auxiliarkastells zutage kamen, und die in Farbe und Stil eher den östlichen Beispielen vergleichbar sind.[15]

Neben dieser typischen Ware mit Glanztonüberzug und begrenztem Formen — und Dekorrepertoire wurde im 2. Jh. mit Stempelmuster verzierte Keramik auch in der Töpferei von Brigetio sowie in Aquincum in der Kiscelliwerkstätte und in der Selmeciwerkstätte hergestellt, doch unterscheiden sich diese Erzeugnisse sowohl in der Ware als auch in der Auswahl der Motive deutlich von der hier besprochenen Gat-

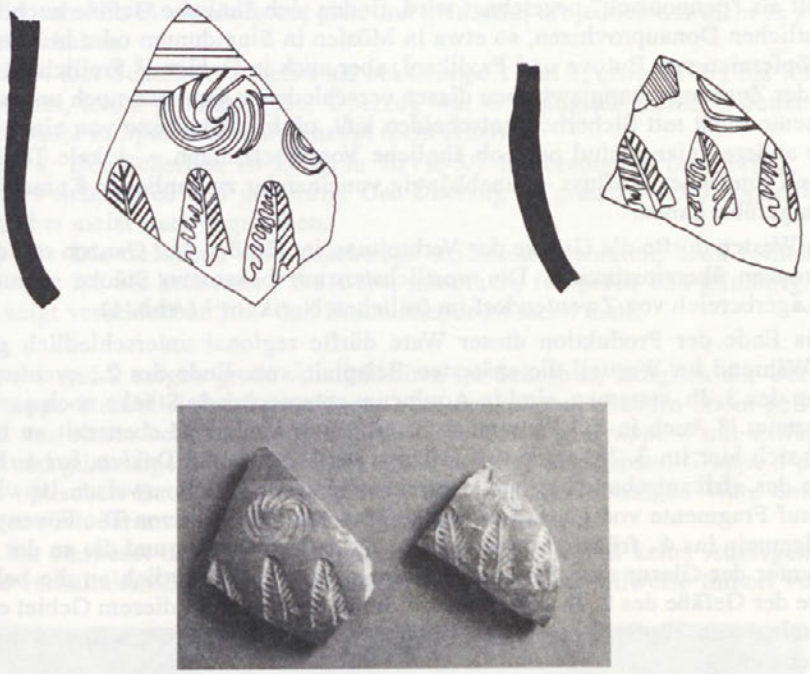

Abb. 1
Sl. 1

tung. Sie bezeugen jedoch die Beliebheit dieser Verzierungsart in Pannonien im 2. Jh.[16]

Obwohl — wie eingangs erwähnt — die Gattung der gestempelten Glanztonkeramik oft als "pannonisch" bezeichnet wird, finden sich ähnliche Gefäße auch in anderen östlichen Donauprovinzen, so etwa in Mösien in Singidunum oder in Thrakien in den Töpfereien von Butovo und Pavlikeni, aber auch in Dakien.[17] Freilich ist im Moment der Zusammenhang zwischen diesen verschiedenen Gruppen noch unklar, sodaß sich heute nicht mit Sicherheit entscheiden läßt, ob hier Einflüsse von einer Provinz in die andere gelangt sind oder ob ähnliche Voraussetzungen — lokale Töpfertradition und römischer Einfluss — unabhängig voneinander zu ähnlichen Keramikphänomenen geführt haben.

Im Westen dürfte die Grenze der Verbreitung im Großen und Ganzen mit den Provinzgrenzen übereinstimmen. Die westlichsten mir bekannten Stücke stammen aus dem Lagerbereich von Zwentendorf im östlichen Norikum[18] (**Abb. 1**).

Das Ende der Produktion dieser Ware dürfte regional unterschiedlich gewesen sein. Während im Westteil die spätesten Beispiele vom Ende des 2., eventuell noch Anfang des 3. Jh. stammen, sind in Aquincum entsprechende Stücke noch aus dem 3. Jh. bezeugt.[19] Auch in SO-Pannonien ist mit einer längeren Lebenszeit zu rechnen, wobei sich hier im 3. Jh. stärkere Einflüsse aus Mösien und Dakien, im 4. Jh. auch solche der afrikanischen Sigillata bemerkbar machten.[20] Hinzuweisen ist vielleicht noch auf Fragmente von glasierten Kultgefäßen aus der Villa von Tác Fövenypuszta, die allgemein ins 4., frühestens ins späte 3. Jh. datiert werden, und die an der Außenseite unter der Glasur eine Stempelverzierung tragen, die deutlich an die bekannten Motive der Gefäße des 2. Jh. anschließt.[21] Somit wäre auch in diesem Gebiet ein Weiterbestehen von Töpfereien, die gestempelte Keramik herstellen, während des 3. Jh. anzunehmen.

Bei den in dieser Arbeit vorgelegten Funden aus Carnuntum handelt es sich etwa zu zwei Drittel um Material aus den Grabungen auf den Mühläckern, zu einem Drittel um bereits publizierte Funde aus dem Gebiet des Legionslagers und der Zivilstadt. Insgesamt umfaßt der Bestand nicht ganz 40 Stück, ist also verhältnismäßig gering, doch lassen sich, wenngleich mit einiger Vorsicht, doch gewisse Aussagen treffen.

Bei den Grabungen auf den Mühläckern wurde Teile der Bebauung der östlichen Canabae von Carnuntum von der flavischen Zeit bis in die Mitte des 4. Jh. freigelegt sowie zwei Tempelbezirke, von den der größere orientalischen Gottheiten, besonders dem Iupiter Heliopolitanus, der kleinere Liber und Libera geweiht war.[22] Da die Bearbeitung der Grabung sowie die Auswertung der Funde noch nicht abgeschlossen ist, können nur für einige Stücke stratigraphisch belegte Datierungen gegeben werden, außerdem stammen eine Reihe von Stücken aus den durchmischten obersten Schichten. Bei den bereits publizierten Funden ist eine zeitliche Einordnung nur bei wenigen Beispielen möglich.

Trotz des geringen Umfang des Materials zeigt sich sowohl im Fabrikat als auch im Stempeldekor eine beachtliche Variationsbreite, sodaß nicht von einer einheitlichen Produktion die Rede sein kann.

Nach dem Scherben lassen sich prinzipiell 5 Gruppen unterscheiden:

Gruppe 1: hellgrauer Scherben, 7.5YR-6/0 bis 10YR-6/1,[23] hart, feinporös, glimmrig, vereinzelt weiße oder rotbraune Einschlüsse. Der Überzug ist schwarz und

braun, etwa 10YR-6/1 oder 5YR-5/6 gefleckt, verhältnismäßig dick und fast immer glänzend.

Gruppe 2: hellgrauer Scherben 10YR-6/1, hart, feinporös und glimmrig. Der Überzug ist schwarz bis dunkelgrau, glatt und glänzend, oft jedoch nur mehr in geringen Resten erhalten.

Gruppe 3: Der Scherben ist heller als bei Gruppe 1 und 2, etwa 5Y-7/1 bis 7.5YR-8/0, mittelhart, leicht glimmrig. Der Überzug war ursprünglich ziemlich dunkel, ist jedoch nur mehr in Spuren oder überhaupt nicht erhalten.

Gruppe 4: Der Scherben ist hellgrau 10YR-5/1 bis braungrau oder braun, etwa 10YR-5/3, weich, porös und glimmrig. Der Überzug ist grau 2.5Y-5/0 bis schwarz, glänzend, aber meist stark abgerieben.

Gruppe 5: Die Scherben sind durchwegs oxidierend gebrannt, etwa rötlichgelb 5YR-6/8 oder 7/6 bis hellbraun 7.5YR-6/4, mittelhart, feinporös und glimmrig. Der Überzug zeigt verschiedene Rot- und Brauntöne; er ist meist matt.

Gruppe 1 und 2 zeigen große Ähnlichkeiten im Scherben, lediglich der Überzug ist bei Gruppe 1 nicht einheitlich schwarz oder dunkelgrau, sondern braun gefleckt. *Gruppe 3* aus einem helleren, wohl kalkreicheren Ton und *Gruppe 4* mit auffallend weichem und glimmrigem Scherben sind davon deutlich abgegrenzt. *Gruppe 5* dürfte nach der optischen Beurteilung weitgehend der lokalen gelbtonigen Ware entsprechen, wozu auch der matte, rote Überzug gut passen würde.

Über die Herkunft der anderen Gruppen lassen sich derzeit keine Aussagen machen. Die verhältnismäßig geringe Stückzahl läßt zumindest teilweise Import vermu-

Abb. 2
Sl. 2

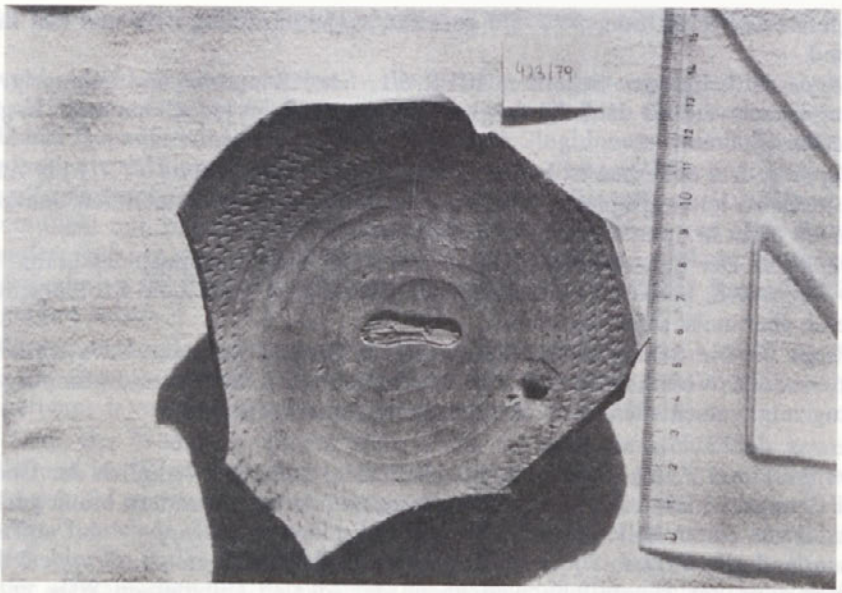

Abb. 3
Sl. 3

Abb. 4
Sl. 4

ten. Allerdings ist zu beachten, daß es in Carnuntum eine weitaus größere Gruppe von ungestempelter Keramik mit schwarzem Glanztonüberzug gibt, für die eine lokale Produktion schon wieder wahrscheinlicher scheint, und die wohl in engem Zusammenhang mit den gestempelten Stücken zu sehen ist. Aufschlüsse über die Herkunft der einzelnen Stücke sind also im Moment am ehesten über Vergleiche der Stempelmotive zu erhalten.

Namenstempel wie bei dem Tellerboden Nr. 1 (**Taf. 1, Abb. 2**) haben gute Parallelen in Stücken aus dem südlichen Pannonien, etwa aus Poetovio.[24] Die Auflösung des Namens kann entweder als M. Vlpius Cresces erfolgen oder *MVL* wird als ein Name angesehen, was angesichts des Abstandes zwischen *MVL* und *CRESCE* wahrscheinlicher erscheint. Dann könnte es sich um einen *Mvlius, Mvllivs, Mvllonivs, Mvltenivs* oder *Mvlvivs* handeln.[25] Auffalenderweise sind alle diese Namen nur in Italien und Pannonien belegt, sodaß es sich bei unserem *MVL CRESCEs* um einen pannonischen oder einen aus Italien nach Pannonien eingewanderten Töpfer handeln kann. Ein *CRESCEs* ist übrigens aus von einem schwarz überzogenen Teller aus Poetovio bekannt.[26] Nr. 2 (**Taf. 1, Abb. 3**) gehört ebenfalls zu einem Teller, auf ihm befindet sich statt des Namensstempel aber einem Planta-Pedis-Stempel mit Sandalenriemen.

Die übrigen Stücke zeigen durchwegs Blattstempel beziehungsweise Rosetten, selten ornamentale Motive. Eindeutige Ähnlichkeiten mit publizierten Stücken sind selten. Zu den Ausnahmen zählt der Teller Nr. 3 (**Taf. 1, Abb. 4**), der eine Parallele in Aquincum und Szentendre hat.[27] Ein häufiges Motiv sind die Blattmotive 2 und 3 auf Nr. 5-7 (**Taf. 2, Abb. 5, 6**) und 27-29 (**Taf. 5, 6**). Vergleichbare Blätter finden sich in Savaria und Sala[28] — offensichtlich war dieses Motiv in ganz Westpannonien beliebt,

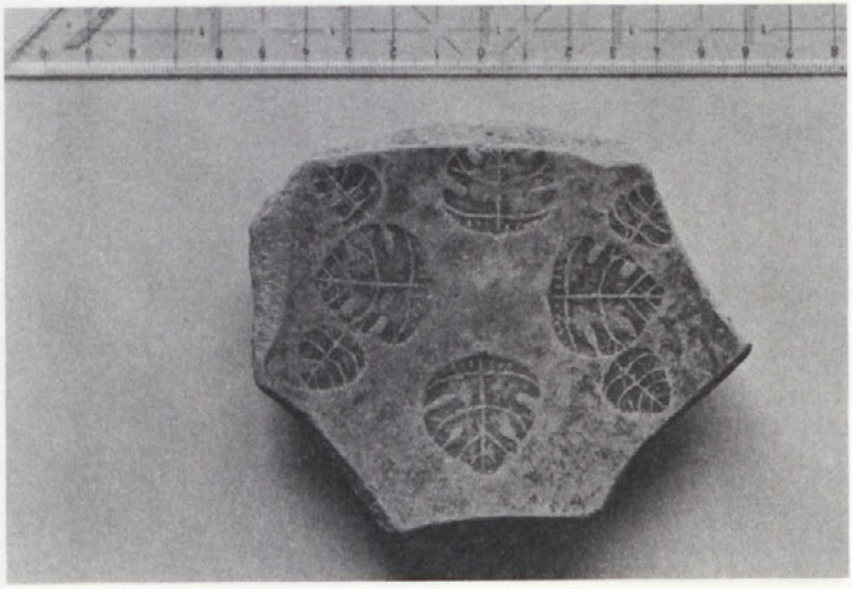

Abb. 5
Sl. 5

Abb. 6
Sl. 6

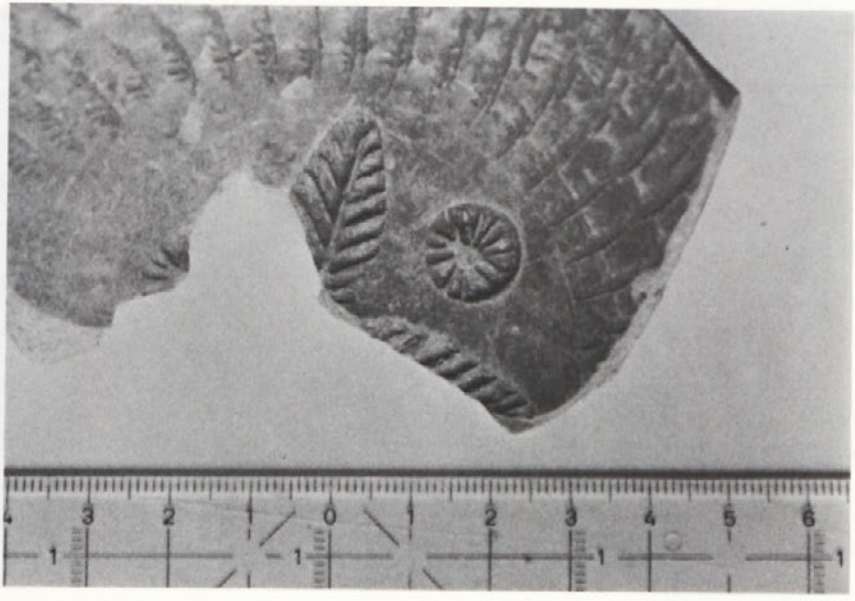

Abb. 7
Sl. 7

wobei nicht zu unterscheiden ist, ob es sich nur um ein ähnliches Motiv oder um stempelgleiche Stücke handelt. In Carnuntum zeigen die Blättter von Nr. 5–7 und 27 eindeutig eine abgeschlossene Umrißlinie, bei Nr. 28 und 29 hingegen handelt es sich um ein gezacktes Blatt, das den zahlreichen Blattstempeln aus Sala gut vergleichbar ist. Eine entfernte Parallele könnte der Bodendekor von Nr. 17 (**Taf. 3, Abb. 7**) in einem Fragment aus Brigetio haben.[29]

Die übrigen Stücke geben offenbar einen Einblick in das lokale Carnuntiner Repertoire, wobei ein recht beachtlicher Variantenreichtum der Blätter zu beobachten ist (**Abb. 8–11**). Die Rosetten von Nr. 16–18 (**Taf. 3, Abb. 12**) erinnern manchmal etwas an die Rosetten der Ostgruppe; doch ist das Motiv wohl zu einfach, um daraus weitere Rückschlüsse zu ziehen. Besondere Beachtung verdienen wohl auch die ausgefallenen Stempel von Nr. 19 und 20. (**Taf. 4, Abb. 13, 14**), für die sich ebenfalls keine Vergleichsstücke fanden.

Da sich von wenigen Ausnahmen abgesehen nur Bodenfragmente erhalten haben, läßt sich nur wenig über die Gefäßformen aussagen. Zumeist handelt es sich um flache Teller (Ganzform Nr. 3, **Taf. 1**), die an Sigillata-Teller wie z. B. Drag. 36 erinnern. Daneben sind halbkugelige Schlüsseln (Ganzformen Nr. 18 und 32, **Taf. 3**) belegt.

Die meisten datierbaren Stücke in Carnuntum stammen aus dem späten 1. oder vom Anfang des 2. Jh. Dies läßt doch vermuten, daß ihre Beliebtheit später abgenommen hat. Ins 2. Jh. gehören die Stücke der Gruppe 5 (Nr. 21–26, **Taf. 4**), die somit der Blütezeit der ostpannonischen Stücke entsprechen. Da ihre Motive jedoch im Osten von Pannonien ohne Parallelen sind und auch ihr Fabrikat anders ist, sind sie wohl nicht als Import zu werten, sondern als lokale Produkte. Auf eine Beeinflussung durch südpanno-

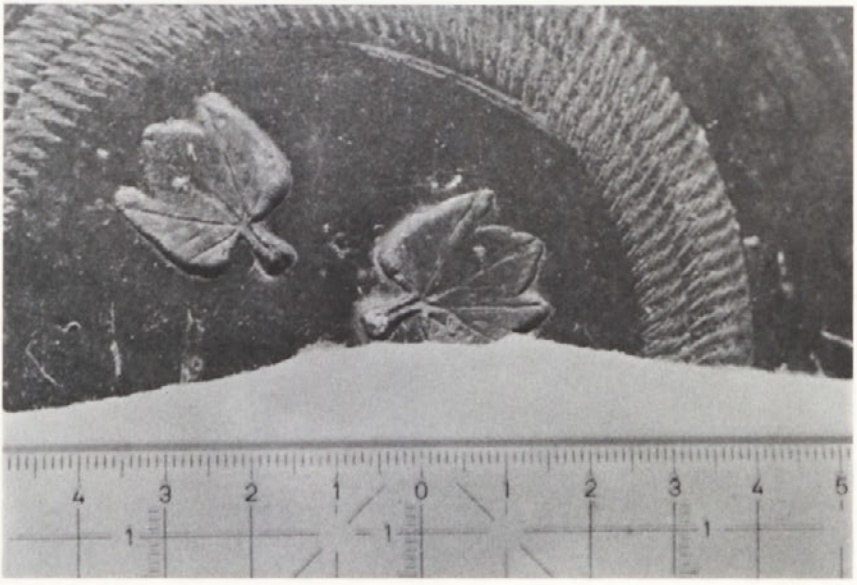

Abb. 8
Sl. 8

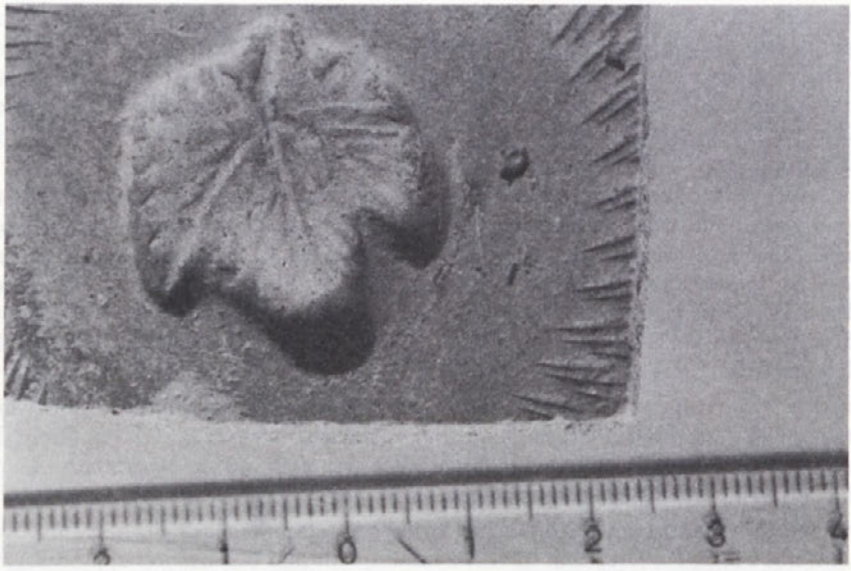

Abb. 9
Sl. 9

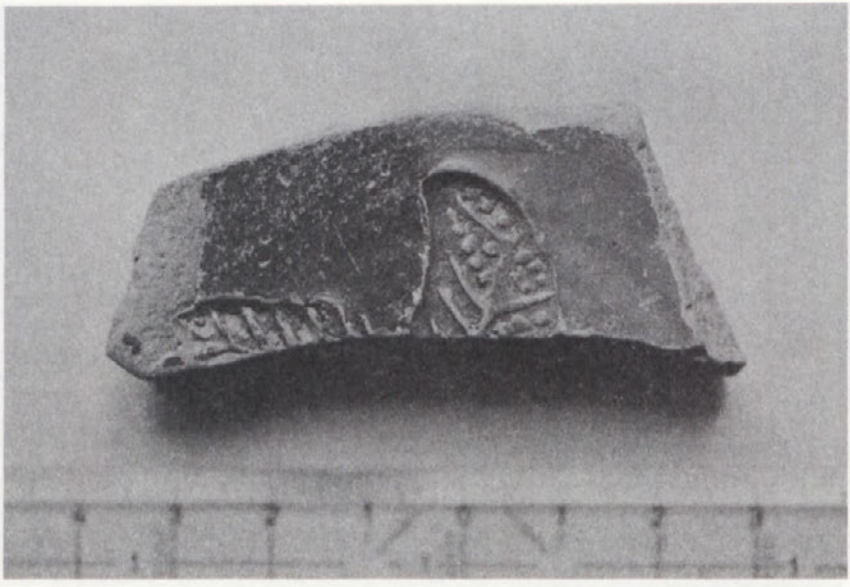

Abb. 10
Sl. 10

Abb. 11
Sl. 11

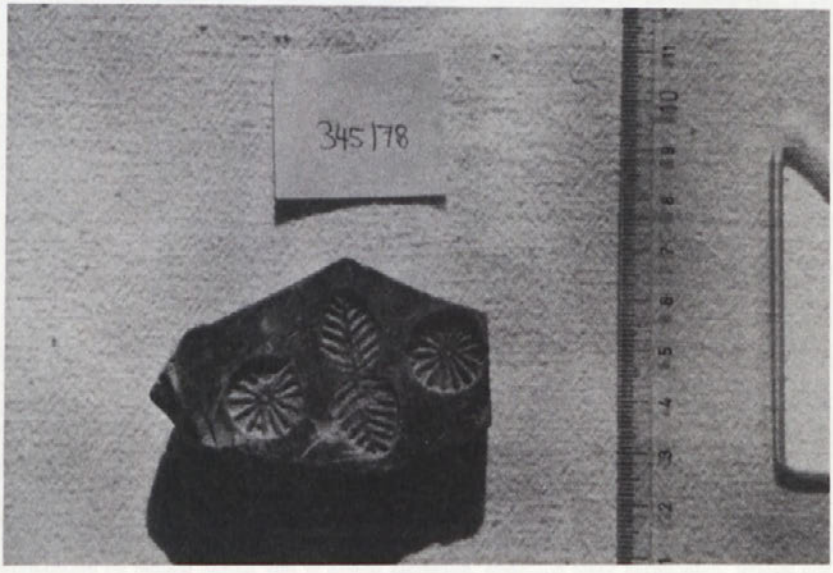

Abb. 12
Sl. 12

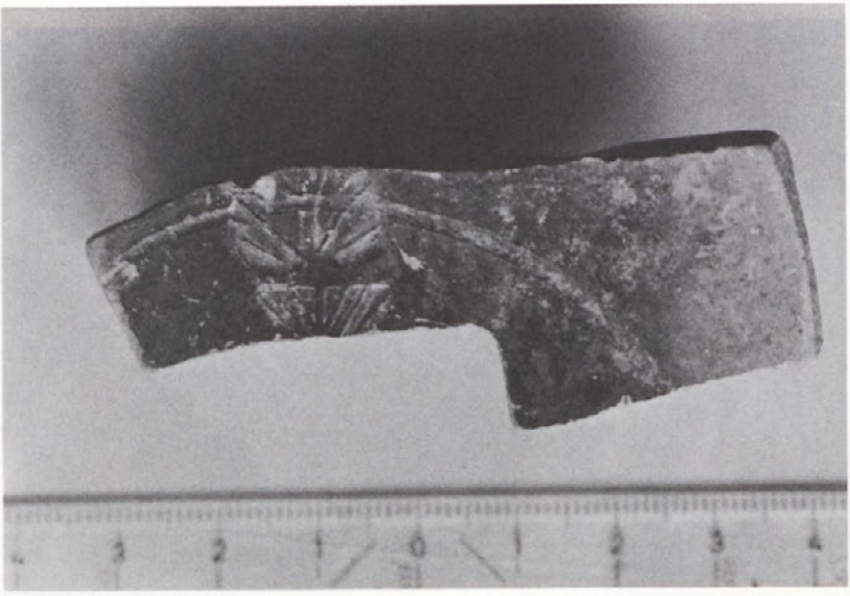

Abb. 13
Sl. 13

Abb. 14
Sl. 14

nische Ware könnte der Wandknick von Nr. 23 und 24 hinweisen, auf den gegen den Boden zu flächiger Ratterdekor folgt — eine Anordnung, die sich im 1. Jh. in Sirmium bei lokalen Feinwareschälchen findet. Dies könnte ein Hinweis darauf sein, auch die stempelverzierten Stücke der Gruppe 5 nicht zu spät ins 2. Jh. zu setzen.[30]

Da die chronologische Abfolge sowie die Fragen der Herkunft und der einzelnen Werkstattgruppen noch nicht ausreichend geklärt sind, erfolgt die Anordnung der Stücke im Katalog nach dem Stempeldekor, wobei zunächst die Gefäße von den Mühläckern, anschließend die bereits publizierten Beispielen aus Carnuntum angeführt werden.

KATALOG:

Abkürzungen:		DBd	Durchmesser Boden	FN	Fundnummer	Rfr.	Randfragment
				FO	Fundort	Sch	Scherben
Abb.	Abbildung	Dm	Durchmesser	H	Höhe	Taf.	Tafel
Bdfr.	Bodenfragment	DRd	Durchmesser Rand	Par	Parallele	Ü	Überzug
Dat	Datierung			Publ	publiziert	Wfr	Wandfragment

1. **Taf. 1. Abb. 2.** Bdfr. Teller mit Standring, wahrscheinlich ähnlich Form Drag. 36. Innen Planta-Pedis-Stempel *MVL CRESCE*
DBd: 7,6 cm
Sch: grau 10YR-5/1, mittelhart, feinporös, glimmerig (*Gruppe 2*)
Ü: tiefschwarz, glänzend, nur stellenweise erhalten
FN: 334/89
Dat: 1.–A. 2. Jh.

2. **Taf. 1. Abb. 3.** Bdfr. Teller/Schüssel mit Standring. Innen Planta-Pedis-Stempel mit Angabe der Sandalenriemen. Konzentrischer Ratterdekor.
DBd: 10,5 cm
Sch: hellgrau 10YR- 6/1, mittelhart, feinporös, glimmerig
Ü: grau 10YR-4/1, stark abgerieben
FN: 423/79

3. **Taf. 1. Abb. 4.** Teller mit ausgebogenem Rand und niedrigem Standring, ähnlich Drag. 36, stark fragmentiert. Innen vier kreuzförmig angeordnete, spitz zulaufende, geäderte Blätter (*Blattmotiv 1*)
DRd: 15,6 cm, DBD. 8,4 cm, H: 3,1 cm
Sch: hellgraubraun 10YR-6/2, weich, porös, glimmerig (*Gruppe 4*)
Ü: schwarz 2.5Y-2/0 glänzend, stark abgerieben
FN: 240/86, 281/86
Par: Póczy 1952, Taf. 23,2. Maróti 1985, Taf. 14, 9. Eine ähnliche Anordnung, aber mit anderem Stempel Kurzinszky 1932, Taf. 367

4. **Taf. 1.** Bdfr. Teller/Schüssel mit Standring. Innen Rest von zwei spitz zulaufenden, geäderten Blättern. Genaues Motiv nicht mehr erkennbar. Konzentrischer Ratterdekor.
DBd: 8 cm
Sch: grau 10YR-5/1 mittelhart, feinporös, glimmerig (*Gruppe 3*)
O: geglättet, kein Überzug mehr zu erkennen
FN: 247/87

5. **Taf. 2. Abb. 5.** Bdfr. Teller/Schüssel mit Standring. Innen 4 gegenständig angeordnete, stark gerundete Blätter mit chrarakteristischer Innenzechnung (*Blattmotiv 2*), von denen zumindest zwei sich gegenüberstehende zu beiden Seiten von je einem kleineren, ebenfalls stark gerundeten, jedoch nur einfach geäderten Blatt (*Blattmotiv 3*) begleitet werden.
DBd: 8 cm
Sch: hellgrau 10YR-7/1 mittelhart, feinporös, rotbraune Eisenschlüsse, glimmerig (*Gruppe 4*)
Ü: grau 10YR-4/1 stark abgerieben, außen teilweise bräunlich glänzend

FN: 751/82
Par: Nr. 27–29, Taf. Mócsy 1954, Taf. 8, 36,1 Mócsy 1974, Taf. 24a. Maróti 1987, Taf. 2,4

6. **Taf. 2. Abb. 6.** Bdfr. Teller/Schüssel mit Standring. Innen Rest von 2 Blättern *Blattmotiv 2* sowie 2 *Blattmotiv 3* in gleicher Anordnung wie bei Nr. 5.
DBd: 8,6 cm
Sch: hellgrau 7.5YR-6/0, hart, feinporös, weiße Einschlüsse (*Gruppe 1*)
Ü: dunkelgrau 7.5YR-3/0 matt
FN: 724/82
Par. vgl. Nr. 5

7. **Taf. 2.** Bdfr. Teller/Schüssel mit Standring. Innen Rest von *Blattmotiv 2* und *3*, wohl gleiche Anordnung wie Nr. 5.
DBd: 8 cm
Sch: hellgrau, mittelhart, glimmerig
Ü: schwarz, glänzend
FN: 146/87
Par: vgl. Nr. 5
Dat: 1.–A. 2. Jh.

8. **Taf. 2. Abb. 8.** Bdfr. Teller/Schüssel mit Standring. Innen zwei dreilappige, geäderte Blätter von Dekor mit ursprünglich drei oder vier Blättern (*Blattmotiv 4*). Konzentrischer Ratterdekor.
DBd: 12 cm
Sch: grau 10YR- 6/1, hart, porös, glimmerig (*Gruppe 2*)
Ü: sehr dunkelgrau 10YR-3/1 glänzend, auf Bodenunterseite matt
FN: 455/87

9. **Taf. 2. Abb. 9.** Bdfr. Teller/Schüssel mit Standring. Innen Rest eines dreilappigen Blattes (*Blattmotiv 5*). Konzentrischer Ratterdekor.
DBd: 8,8 cm
Sch: grau 2.5Y-6/0 mittelhart, feinporös, leicht glimmerig
Ü: grau, matt, nur in sehr geringen Resten erhalten.
FN: 230/87

10. **Taf. 2.** Bdfr. Schüssel mit Standring. Innen fast völlig abgeriebener Rest eines dreilappigen Blattes.
DBd: ca 7 cm
Sch: grau 10YR-5/1 mittelhart, feinporös, stark glimmerig
Ü: schwarz, fast völlig abgerieben
FN: 193/89

11. **Taf. 3. Abb. 10.** Bdfr. Teller/Schüssel mit niedrigem Standring. Innen Reste von einem länglichen, geäderten Blatt sowie einem gekrümmten Blatt mit Äderung und Punkten (*Blattmotiv 6*).
DBd: 7 cm
Sch: hellgrau 10Yr- 6/1 mittelhart, feinporös, glimmerig, rotbraune E. (*Gruppe 1*)
Ü: schwarz bis braungelb 10YR-6/6, leicht glänzend
FN: 724/82
Dat: 1.–A. 2. Jh.

12. **Taf. 3.** Bdfr. Teller mit Standring. Innen Rest eines gekrümmten Blattes mit Äderung aus Strichen und Punkten (*Blattmotiv 7*).
DBd: 9 cm
Sch: graubraun 2.5Y-5/2 mittelhart, feinporös, glimmerig (*Gruppe 2*)
Ü: schwarz 2.5Y-2/0 glänzend, glatt, stellenweise abgerieben
FN: 1214/82

13. **Taf. 3.** Bdfr. Teller/Schüssel mit Standring. Innenseite des Boden fast völlig abgeschlagen, Rest eines länglichen, geäderten Blattes.
DBd: 7,5 cm
Sch: rötlichgelb 5YR-7/6 weich, porös, glimmerig
Ü: hellrot 2.5YR-6/8 leicht glänzed, stark abgesprungen
FN: 666/87

14. **Taf. 3. Abb. 11.** Bdfrm. Teller/Schüssel mit niedrigem Standring. Innen Rest der Stempelverzierung: Gekrümmtes Blatt, um dessen Mittelader je eine Reihe von schmalen und eine von breiteren, kleinen Halbmonden abgeordnet sind (*Blattmoitv 8*). Konzentrischer Ratterdekor.
DBd: 8 cm
Sch: grau 5Y-6/1 mit dunklerem Kern, mittelhart, porös, glimmerig (*Gruppe 2*)
Ü: dunkelgrau 2.5Y-4/0, großteils abgerieben, weich
FN: 100/89
Dat: 2. Jh.

15. **Taf. 3.** Bdfr. Teller/Schüssel mit Standring. Innen Rest eines Blattstempels, stark abgerieben.
DBd: 10 cm
Sch: braun 10YR-5/3 weich, porös, glimmerig *(Gruppe 4)*
Ü: grau 2.5Y-5/0 matt, stark abgerieben, nur auf der Bodenunterseite erhalten
FN: 159/89

16. **Taf. 3. Abb. 12.** Bdfr. Teller/Schüssel mit niedrigem Standring. Innen Stempeldekor aus 2 gegenständigen, gerundeten, geäderten Blättern (*Blattmotiv 9*) sowie 2 großen Rosetten
DBd: 7 cm
Sch: graubraun 10YR-7/2 mittelhart, feinporös, glimmerig, rotbraune Einschlüsse (*Gruppe 1*)
Ü: braun 5YR-5/6 bis schwarz, leicht glänzed
FN: 354/78

17. **Taf. 3. Abb. 7.** Bdfr. Schüssel mit Standring. Innen Reste von Stempeldekor: zwei rechtwinkelig zueinander stehende, längliche, geäderte Blätter (*Blattmotiv 10*), zwischen ihnen eine Rosette mit durchgehender Abschlußlinie. In der Verlängerung des einen Blattes, durch Bruch verunklart, Rest einer zweiten Rosette von anderem Typ mit schmäler werdenden Blättchen. Breiter, konzentrischer Ratterdekor.
DBd: 8 cm
Sch: weiß 7.5YR-8/0 mittelhart, feinporös, glimmerig (*Gruppe 3*)
Ü: dunkelgrau 10YR- 4/1 leicht glänzed
FN: 233/87
Par: Bónis 1977, Taf. 10, 5 - Brigetio

18. **Taf. 3.** Halbkugelige Schüssel mit Standring, stark fragmentiert. Innen Rest einer Rosette und konzentrischer Ratterdekor.
DRd: 20 cm, DBd: 8 cm, H: 8,4 cm
Sch: hellgrau 5Y-7/1 hart, fein, glimmerig (*Gruppe 3?*)
Ü: sehr dunkelgrau 10YR-3/1 matt, stark abgerieben, außen unteres Gefäßdrittel und Boden tongrundig
FN: 213/87

19. **Taf. 4. Abb. 13.** Bdfrm. Schüssel mit Standring. Innen Rest von Stempeldekor über konzentrischer Rille: herzförmiger Stempel und dreieckiger Stempel jeweils mit Innenzeichnung, in einer Achse liegend.
DBd: 6,8 cm
Sch: blaßbraun 10YR-6/3 mittelhart, feinporös, glimmerig, feine rotbraune Einschlüsse (*Gruppe 1*)
Ü: gelblichbraun 10YR-5/6 bis schwarz 2.5Y-2/0, leicht glänzend
FN: 529/87
Dat: 1.–A. 2. Jh.

20. **Taf. 4. Abb. 14.** Bdfr. Teller/Schüssel. Innen großer, herzförmiger Stempel mit Innenzeichnung seitlich von je einem E-förmigem Motiv flankiert.
DBd: 8 cm
Sch: graubraun 2.5Y-6/2 mittelhart, glimmerig, rotbraune Einschüsse (*Gruppe 1*)
Ü: dunkelgrau 2.5Y-2/0, teilweise braun 7.5YR-5/6 verfärbt, glänzend, glatt, Bodenunterseite tongrundig
FN: 806/86

21. **Taf. 4.** Rfr. Schüssel mit glattem Rand Außen Rest von ovalem Motiv mit grätenförmiger Innenzeichnung sowie rundes Motiv mit kreuzförmiger Innenzeichnung, darüber grobes, doppeltes Kerbband.
DRd: 14 cm
Sch: rötlichgelb 5YR-6/8, mittelhart, feinporös, glimmmerig (*Gruppe 5*)
Ü: rot 2.5YR-4/8 matt
FN: 411/88
Dat: 2. Jh.

22. **Taf. 4.** Rfr. Schüssel mit glattem Rand, eventuell gleiches Gefäß wie Nr. 21. Ovales und rundes Motive wie bei Nr. 21 alternierend, darüber Kerbband.
DRd: 12 cm
Sch: graubraun 10YR-7/2 mittelhart, feinporös, glimmerig (*Gruppe 5*)
Ü: rot 2.5YR-4/6, matt, teilweise verbrannt
FN: 411/88
Dat: 2. Jh.

23. **Taf. 4.** Wfr. Schüssel mit Wandknick. Außen Stempeldekor aus aufrechtstehenden länglichen Palmblättern, darunter nach oben geöffnete Halbmonde mit Strich — und Punktverzierung, unterhalb des Wandknicks flächiger Ratterdekor.
Dm (Wandknick) ca 16 cm
Sch: hellbraun 7.5YR-6/4 hart, feinporös, glimmerig (*Gruppe 5*)
Ü: dunkelbraun 7.5YR-4/2 bis rot 2.5YR-5/6, matt
FN: 347/89

24. Taf. 4. 2 Wfr. Schüssel mit Wandknick (ev. gleiches Gefäß wie Nr. 23). Außen Dekor wie bei Nr. 23.
Dm (Wandknick): ca 12 cm
Sch: rötlich gelb 5YR-7/6 mittelhart, porös, glimmerig (*Gruppe 5*)
Ü: rot 2.5YR-5/6 bis 2.5YR-4/8, matt
FN: 409/88, 479/88
Dat: 2. Jh.

25. Taf. 4. Wfr. Schüssel. Stempeldekor mit halbmondförmigem Motiv wie bei Nr. 23 und 24, aber nach unten geöffnet sowie Rest eines runden Motivs (Rosette?).
Sch: rötlichgelb 5YR-7/6 mit hellerem Kern, weich, fein, glimmerig, kleine rote und graue Einschlüsse (*Gruppe 5*)
Ü: rot 2.5YR-6/8 stark abgerieben
FN: 977/84

26. Taf. 4. Bdfr. Schüssel mit Standring. Außen Rest eines länglichen, geäderten Blattes.
DBd: 6 cm
Sch: rosa 7.5YR-8/4 mit grauem Kern, mittelhart, feinporös, glimmerig (*Gruppe 5*)
Ü: hellrot 2.5YR-6/6, matt
FN: 269/85

27. Taf. 6. Bdfr. Teller/Schüssel. Innen Rest von zwei gerundeten Blättern (*Blattmotiv 2*) in ursprünglich wohl kreuzförmiger Anordnung.
Sch: grau
Ü: schwarz
FO: Palastruine, Raum XIV
Publ: Reinfuß 1961/62, 57, Taf. XI, 7

28. Taf. 6. Bdfr. Teller/Schüssel. Innen Rest von gerundetem Blatt mit Innenzeichnung, ähnlich Blattmotiv 2, daneben kleineres gerundetes, geädertes Blatt (*Blattmotiv 3*). Offensichtlich gleiche Stempelanordnung wie bei Nr. 6.
Sch: grau
Ü: grau
FO: Palastruine, Raum XXIII
Publ: Reinfuß 1961/62, Taf. XI, 8

29. Taf. 5. Bdfr. Teller/Schüssel. Innen Rest des Stempeldekors: 2 gerundete, geäderte Blätter mit gezacktem Rand (*Blattmotiv 11*, eventuell im Zusammenhang zu sehen mit *Blattmotiv 2*), daneben 3 kleine gerundete Blätter (*Blattmotiv 3*)
Sch: grau
Ü: schwarz
FO: neben der südlichen Ecke des Legionslagers
Publ: Groller 1905, Fig. 101,5

30. Taf. 6. Bdfr. Teller. Innen Rest des Stempeldekors über zwei konzentrischen Kreisen. 2 gerundete Blätter mit Äderung und kreisförmiger Innenverzierung (*Blattmotiv 12*), wahrscheinlich ursprünglich kreuzförmig angeordnet.
Sch: grau
Ü: schwarz
FO: Palastruine, Raum XXIII
Publ: Reinfuß 1961/62, 57, Taf. XI, 9

31. Taf. 5. Bdfr. Teller/Schüssel. Innen 4 gerundete, geäderte Blätter (*ähnlich Blattmotiv 3*), kreuzförmig angeordnet.
Sch: grau
Ü: schwarz
FO: neben der südlichen Ecke des Legionslagers
Publ: Groller 1905, Fig. 101,4

32. Taf. 5. Halbkugelige Schüssel, fragmentiert. Innen 2 gegenständige, spitz zulaufende, geäderte Blätter in konzentrischem Ratterdekor.
DRd: 19 cm, DBd: 6,6 cm, H: 7,2 cm
Sch: dunkelgrau
Ü: braunschwarz
FO: Zivilstadt, Lehmziegelhaus
Dat: 1. Jh. n. (Periode 1 des Lehmziegelhauses)
Publ: A. Dinstl Carnuntum Jahrbuch 1987, Nr. 108

33. **Taf. 5.** Bdfr. Schale. Innen Rest des Stempeldekors: gerundetes Blatt *ähnlich Blattmotiv 3.*
DBd: 5 cm
Sch: hellgrau, wenige, feine Einschlüsse, glimmerig
Ü: grau mit hellen Flecken, glänzend
FO: Legionslager, Praetentura
Publ: Grünewald 1986, Taf. 4, 15

34. **Taf. 5.** Bdfrm. Schüssel mit Standring. Innen Rest des Stempeldekors: dreieckiges, geädertes Blatt. Dichter, konzentrischer Ratterdekor.
DBd: 9 cm
Sch: hellgrau, fein, glimmerig
Ü: grau, dünn, wenig glänzend
Publ: Grünewald 1979, Taf. 17, 1

35. **Taf. 6.** Bdfr. Teller/Schüssel. Innen drei spitz zulaufende Blätter (*Blattmotiv 13*) mit Mittelrippe und durch Punkte angegebene Innenzeichnung.
Sch: grau
Ü: schwarz
FO: Palastruine, Raum XII
Publ: Reinfuß 1958/59, Taf. VII, 5

36. **Taf. 5.** Bdfrm. Teller/Schüssel mit Standring. Innen Rest der Stempelverzierung: 2 radial angeordnete Lanzettblätter mit Mittelrippe und Strich-und Punktverzierung (*Blattmotiv 14*).
DBd: 7 cm
Sch: grau, glimmerig, wenige kleine Steinchen
Ü: schwarz, zum Teil braunfleckig, glänzed (Gruppe 1?)
FO: Legionslager, Praetentura
Publ: Grünewald 1979, Taf. 17, 2

37. **Taf. 5.** Teller mit horizontalem Rand, fragmentiert. Innen Rest eines Blattstempels.
DRd: 28 cm, DBr: 9,2 cm, H: 6,4 cm
Sch: gelb
Ü: braunrot
FO: Palastruine, Raum 10
Publ: Reinfuß 1958/59, Taf. 1,1 + 1a

LITERATURLISTE:

BARKÓCZI-BÓNIS 1954, L. Barkóczi-E. Bónis, Das Frührömische Lager und die Wohnsiedlung von Adony (Vetus Salina), Acta Arch Hung 4, 1954, 129 ff.

BOIOVIĆ 1977, D. Boiović, *Rimska keramika Singidunuma* (1977).

BÓNIS 1942, E. Bónis, *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien I.* Diss. Pann. *II*, 20, 1942.

BÓNIS 1969, E. Bónis, Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. *Archaeologia Hungarica* XLVII, 1969.

BÓNIS 1977, E. Bónis, Das Töpferviertel am Kurucdomb von Brigetio. *Fol Arch* 28, 1977, 89 ff.

BÓNIS 1979, E. Bónis 1979, Das Töpferviertel "Gerhát" von Brigetio, *Fol Arch* 30, 1979, 100 ff.

GROLLER 1905, M. v. Groller, Grabungen in der Zivilstadt. Gebäude zunächst der südlichen Lagerecke. *RLÖ* 6, 1905, 138 ff.

GRÜNEWALD 1979, M. Grünewald, Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum, *RLÖ* 29, 1979.

GRÜNEWALD, KLOSTERNEUBURG, M. Grünewald, Die Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen von 1977 in Klosterneuburg-St. Martin. Das Fundgut der römischen Kaiserzeit besonders aus dem Objekt von Suchschnitt 4 und 5. *Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg* N. F. 11, 1979, 183 ff.

GRÜNEWALD 1986, M. Grünewald, Ausgrabungen im Legionslager von Carnuntum (Grabungen 1969-1977). Keramik und Kleinfunde 1976-1977. *RLÖ 34*, 1986.

KOCZTUR 1974, E. Kocztur, Ausgrabungen im südlichen Stadtviertel von Gorsium (Tac-Margittelep). *Alba Regia 13*, 1972 (1974), 62 ff.

KOLNIK 1958, T. Kolnik, Die pannonische Keramik mit Stempelverzierung und ihre Einflüsse in der Slowakei. *Epitymbion Roman Haken*, 1958, 61 ff.

KUZSINSZKY 1932, B. Kuzsinszky, Das große römische Töpferviertel in Aquincum bei Budapest, *Bud. Rég. 11*, 1932.

MARÓTI 1985, E. Maróti Római kori pecsételt diszü edénytöredékek Pest megyéböl, *Studia Comitatensia* 17, 1985, 97 ff.

MARÓTI 1987, E. Maróti, Gestempelte römische Keramik aus Zalalövö, *Különlenyomat a Zalai Gyüjtemény 26. számából*, Zalaegerszeg, 1987, 21 ff.

MARÓTI 1990, E. Maróti, Pannonische Glanztonware mit Stempelverzierung von Zalalövö, Acta Arch Hung 42, 1990, 7 ff.

MIKL CURK 1976, I. Mikl Curk, *Poetovio* I. Cat. et monogr. 13, 1976.

MÓCSY 1954, A. Mócsy, Frührömische Gräber in Savaria (Szombathely), *Arch. Ért.* 81, 1954, 167 ff.

MÓCSY 1974, A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia* (1974).

PÓCZY 1952, K. Póczy, Vases peints au Musée d'Aqincum, *Arch Ért. 79*, 1952, 99 ff.

PÓCZY 1956, K. Póczy, Die Töpferwekstätten von Aquincum. Acta Arch Hung 7, 1956, 73 ff.

REINFUß 1958/59, G. Reinfuß, Die Keramik der Jahre 1958/59. *Carn Jahrbuch* 1959, 74 ff.

REINFUß 1961/62, G. Reinfuß, Funde Palastruine 1961/62. *Carn Jahrbuch* 1961/62, 39 ff.

ANMERKUNGEN:

1. Vgl. allgemein A. Mócsy, *RE Suppl.* IX. s.v. Pannonia, 679 f. Mócsy 1974, 176 ff. oder D. Gabler, Die Keramik von Vindobona, *Katalog Wien* 1978, 118 ff. Kocztur 1974, 120 ff. Umfassende Literaturhinweise finden sich bei Maróti 1985 und 1987.

2. Gorsium: Kocztur 1974, 62 ff. Sz. Bankí, *Alba Regia 14*, 1975, 299 ff. *Alba Regia* 15, 1976, 133 ff. *Alba Regia* 16, 1978, 192 ff. *Alba Regia* 17, 1979, 205 ff. *Alba Regia* 18, 1980, 177 ff. *Alba Regia* 19, 1981, 215 ff. *Alba Regia* 20, 1983, 211 ff. Sala: Maroti 1987, 21 ff. Maroti 1990, 7 ff. Aquincum: Póczy 1956, 82 ff. L. Nagy, *Budapest Története I*, 1942.

3. Bónis 1969, 357 ff. Baróczi - Bónis 1954, 169 ff. Kocztur 1974, 121 f.

4. Grünewald 1979, 51 ff. Grünewald, Klosterneuburg, 198, Gabler 1978, 118 ff. F. Kenner, *Jahrbuch f. Altertumskunde* 1911, 144b, fig. 39.

5. Auch die Funde von den Mühläckern in Carnuntum belegen eindeutig ein Vorkommen dieser Ware bis ins 2. Jh. n.

6. Bónis 1969, Taf. 34,5-16.

7. Grünewald 1979, 51.

8. Bónis 1942, Taf. 21,39. Mikl-Curk 1976, TAf. VII, 29. 21. 34.36.40. V. Hoffiller, *Vjesnik hrvatskoga arh. druš.* VII, 1903/1904, 166 ff. Mócsy 1954. 167 ff.

9. Mikl-Curk 1976, Nr. 1143. 2137.8106. Gabler 1978, 118 f.

10. z.B. Nr. 2, Taf. 1 oder Mikl-Curk 1976, Taf. VII, 34, Nr. 1072.

11. Póczy 1956, 90.

12. Brukner 1981, 178.

13. Vgl. Maróti 1985, 97 ff. sowie z.B. die Publikationen zu Gorsium Anmerkung 1.

14. Brukner 1981, Taf. 49-52 vgl. besonders auch Karte 1.

15. Für Hinweise und die Einsicht in das Material aus dem Auxiliarkastell bin ich H. Stiglitz und S. Jilek zu Dank verpflichtet.

16. Bónis 1977, Abb. 10, Bónis 1979, Abb. 29.

17. Bojović 1977, Taf. 11-13. G. Kabakcieva — S. Sultova — P. Vladkova, *Ceramics Centres on the Territory of Nicopolis ad Istrum. 2nd–4th Century.* Veliko Tarnovo 1988, 17 ff. Vgl. auch G. Kabakcieva, Die Keramik aus der Villa bei Ivajlovgrad (2.-4. Jh.). *Ausgrabungen und Forschungen* XV, Sofia 1986, 156, Abb. 7.11.18.19. Zu Dakien vgl. zuletzt z.B. N. Gudea, Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. Vol. 1. *Acta Musei Porolissensis* XIII, 1989, 453 ff., Taf. 17-41.

18. Für die Erlaubnis, die beiden Fragmente hier abzubilden, bin ich H. Stiglitz zu Dank verpflichtet.

19. L. Nagy, *Budapest Története II*, 635.

20. Brukner 1981, 178.

21. Vgl. Thomas 1955, 101, Taf. XXX.

22. Zur Grabung vgl. M. Kandler — H. Zabehlicky, Untersuchungen am Ostrand der Canabae Legionis von Carnuntum. In: *Studien zu den Militärgrenzen Roms* III. 13. *Internationaler Limeskongreß*1983. Aalen 1986, 341 ff. Diess., ÖJh 57 (1986-87), *Beiblatt Grabungen* 36 ff. ÖJh. 58 (1988), *Beiblatt Grabungen* 30 ff.

23. Farbangaben nach Munsell Soil Color Charts 1957.

24. Mikl-Curk 1976, Nr. 1072. 1141. 1143. 2134. 2137. 3407. 8106. Bónis 1942, Taf. 21,39.1.28.

25. Belegt sind: *Mvlius* 1 (Cisalpina), *Mvllivs* 1 (Pannonien), *Mvllonivs* 1 (Pannonien). *Mvltenivs* 1 (Italien), *Mvlvius* 12 (Italien), 2 (Pannonien), Vgl. A. Mócsy et al., Nomenclator. Diss. Pann. III/1, 1983.

26. Mikl Curk 1976, Taf. VII, 36, Nr. 1143.

27. Maróti 1985, Taf. 14, 9. Póczy 1952, Taf. 23,2. Ähnliche Stempelanordnung: Kuszinskzky 1932, Abb. 367.

28. Mócsy 1954, Abb. 8, 36,1 — Savaria, wahrscheinlich gleicher Stempel, Mócsy, 1974, Taf. 24a, 2. Reihe von oben, rechts, ohne Herkunftsangabe. Maróti 1987, Taf. 2,4 — Sala (mit zahlreichen sehr ähnlichen Blattstempeln).

29. Bónis 1977, Abb. 10,5.

30. Zur Feinwareproduktion vgl. A. Premk. Production of Early Roman Pottery in Sirmium. *Acta RCRF* XXV/XXVI, 1987, 437 ff.

PANONSKA LOŠČENA KERAMIKA Z ŽIGOSANIMI OKRASI IZ KARNUNTA

Povzetek

Oznaka *panonska loščena keramika z žigosanimi okrasi* se nanaša na keramiko, za katero je značilna črna ali rdeča loščena prevleka ter ornamentalni, le redko figuralno žigosani okrasi. Izdelovali so jo v različnih središčih panonske province kot na primer v Petovioni, Savariji ali Akvinku.

Njen izvor najdemo po eni strani v lokalnih, poznokeltskih tradicijah, po drugi strani pa v vplivih rimske keramike, posebej terre sigillate. Keramika, izdelana v skladu s keltsko tradicijo, je siva keramika fine izdelave, izdelana na lončarskem vretenu, z zglajeno površino, ki jo je bilo v 1. stol moč opaziti v mnogih krajih Panonije, tako na primer v Akvinku, Vetus Salini ali Gorsiju, toda prav tako na zahodu province v Vindoboni, Klosterneuburgu ali Karnuntu. Rimski vpliv se kaže v tehniki loščene prevleke, pri oblikah posod ter v uporabi žigosanega okrasa.

Prvi primerki izhajajo iz flavijske dobe in kažejo jasno odvisnost od italske sigillate, na primer pri načinu uporabe imenskih žigov pri planta-pedis. Lahko jih zasledimo vzdolž jantarne poti, ter morebiti še na jugovzhodu med Savo in Dravo. Šele od konca 1. stol. dalje in predvsem v 2. stol. najdemo ustrezne primerke v vzhodnem delu province. Medtem ko najdbe z zahoda pričajo največkrat o tradiciji žigosanja z notranje strani, pri čemer so uporabljali predvsem različne listne oblike ter geometrijske motive, so na vzhodu pričeli s površinskim žigosanim okraševanjem zunanjih sten. Loščena prevleka je poslej žgana večinoma rdečkasto ali oranžno-rjavo in ne črno.

Najbolj znan lončar te vzhodne skupine je *RESATVS*, ki je deloval bodisi v Akvinku bodisi v njegovi okolici. Namesto plitkih krožnikov se pojavljajo v glavnem variante skodel Drag. 37, žigosani okras izkazuje tradicijo najprej južnogalskih, kasneje tudi srednjegalskih delavnic. Kot delavnice za proizvodnjo pridejo v poštev predvsem Akvink in Gorsij, toda tudi v jugovzhodni Panoniji je treba računati z vrsto lončarskih delavnic, v katerih so proizvajali žigosano keramiko, tako recimo v Sirmiju, morebiti pa tudi v drugih krajih južnopanonskega limesa.

Konec proizvodnje lahko na zahodu postavimo v pozno 2. oz. zgodnje 3. stol. po Kr., na vzhodu, kot recimo v Akvinku, so ustrezni primerki datirani še v 3. stol. Tudi v jugovzhodni Panoniji lahko računamo z daljšim življenjskim obdobjem, pri čemer so tukaj v 3. stol. opazni močnejši vplivi iz Mezije in Dakije, v 4. stol. tudi vplivi afriške sigillate. Nejasna je še povezava žigosanega okraševanja na glaziranih posodah 4. stol. iz vile iz Tac Fövenypuszta, z loščeno keramiko z žigosanim okrasom srednje dobe cesarstva.

Podobne posode z žigosanim okrasom najdemo tudi v ostalih vzhodnih podonavskih provincah, tako recimo v Meziji v Singidunu ali v Trakiji, v lončarskih delavnicah Butovo in Pavlikeni, pa tudi v Dakiji. Vendar je še nejasno, v čem imajo te različne skupine skupno točko. Na zahodu bi lahko bila meja razprostranjenosti v glavnem enaka mejam provinc. Najbolj zahodni meni znani primerki izhajajo iz območja tabora v Zwetendorfu v vzhodnem Noriku.

Pri najdbah iz Karnunta, predstavljenih v tem delu — manj kot 40 fragmentov — gre očitno v dveh tretjinah primerkov za material iz izkopavanj v Mühläckernu, v eni tretjini pa za že objavljene najdbe iz območja legijskega tabora civilnega mesta. Kljub majhnemu obsegu materiala je tako v proizvodnji kot v žigosanem okraševanju opazna široka paleta variant, tako da ne more biti govora o neki poenoteni proizvodnji.

Po črepinjah sodeč je mogoče razlikovati pet skupin, od katerih imajo štiri skupine sive črepinje s črno prevleko, pri skupini 5 pa gre za izdelek, zelo podoben lokalni uporabni keramiki, ki je žgan ter ima rdečkasto oksidacijsko prevleko brez leska.

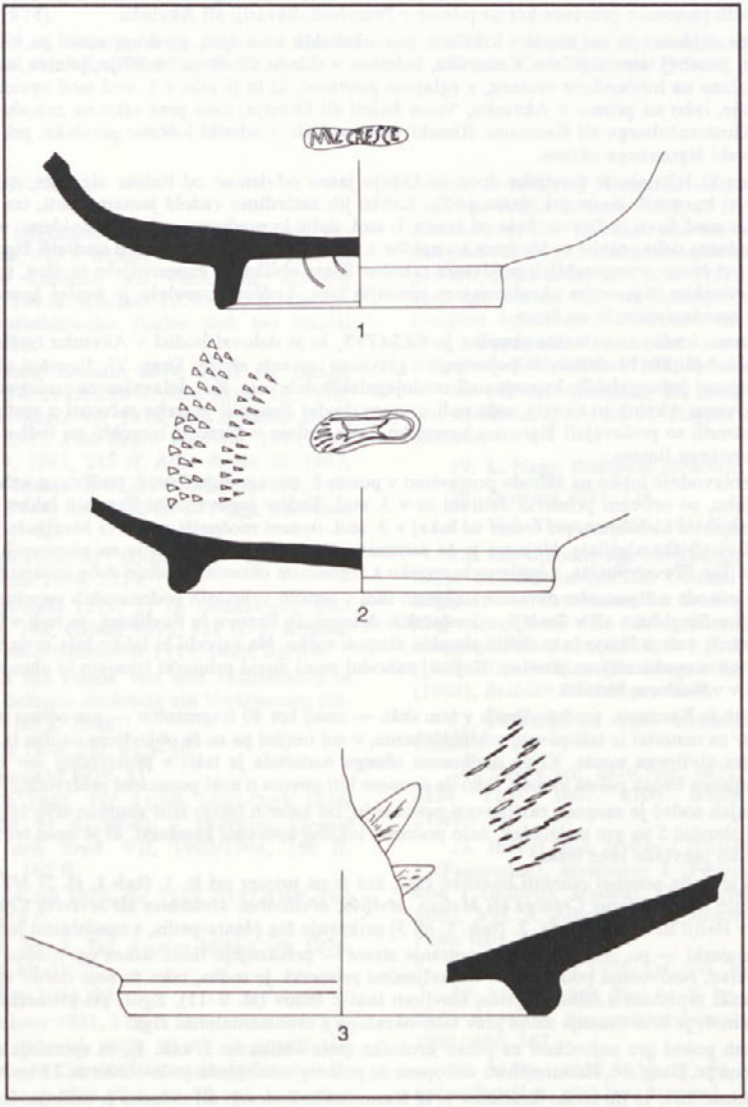
Pri žigih je treba posebej omeniti imenske žige, kot je na primer pri št. 1. (**tab.1, sl. 2**) *MVL CRESCE*, kar bi pomenilo ali *M. Vlpius Cresces* ali *Mvlius, Mvllivs, Mvllonivs, Mvltenivs* ali *Mvlvivs Cresces* (vsi so zastopani le v Italiji in Panoniji). Št. 2. (**tab. 1, sl. 3**) prikazuje žig planta-pedis, s sandalnimi jermeni.

Ostali primerki — po vrsti žigosani z notranje strani — prikazujejo listni dekor oz. rozete, redke ornamentalne motive. Nedvomna podobnost z objavljenimi primerki je redka, tako da smo dobili vpogled v lokalni karnuntski repertoar s silno bogatim številom inačic listov (**sl. 8–11**). Zgolj pri primerkih skupine 5 (št. 21–26, **tab. 4**) je bila zunanja stena prav tako okrašena z ornamentalnimi žigi.

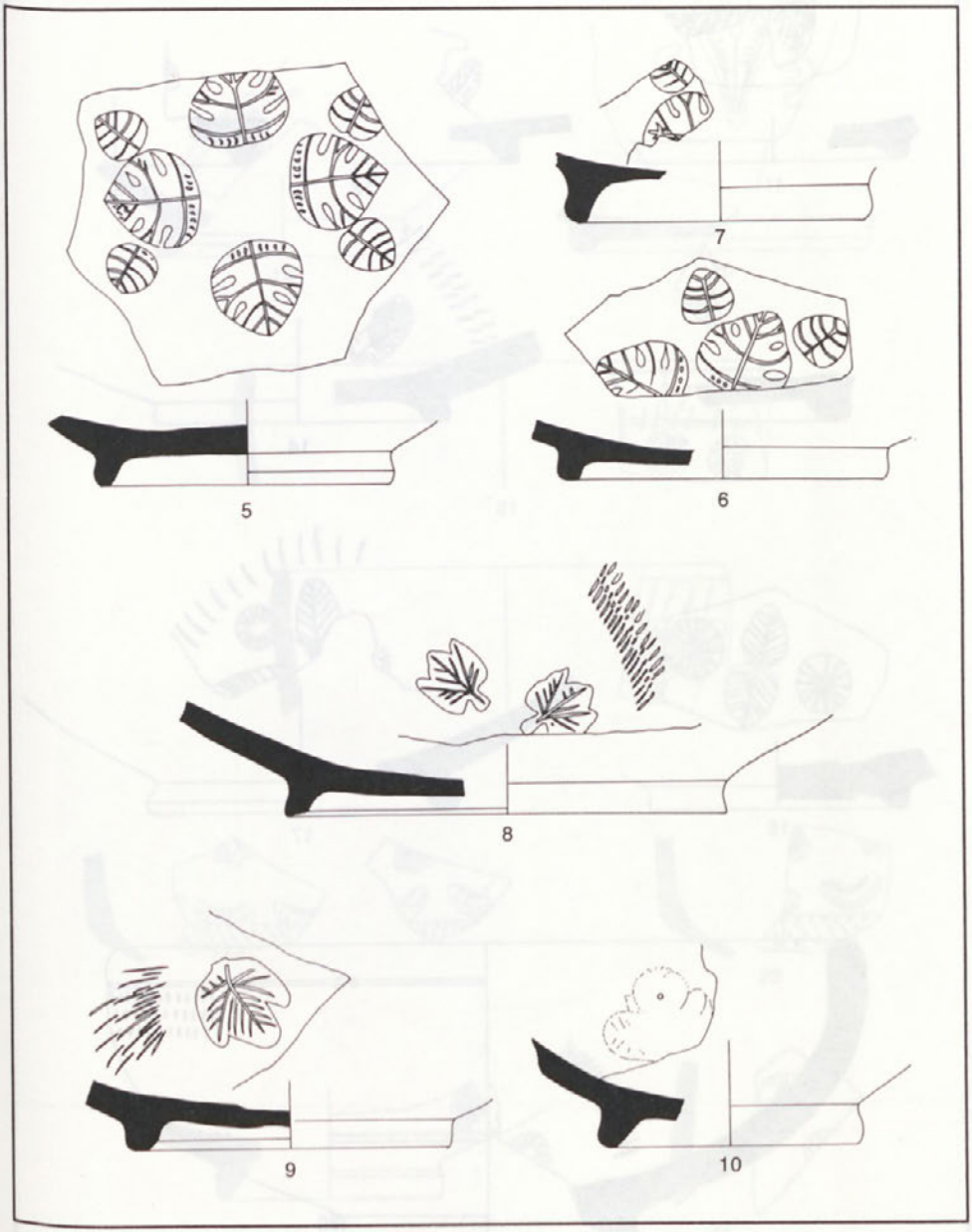
Pri oblikah posod gre največkrat za plitke krožnike (cela oblika št. 3. **tab. 1**), ki spominja na sigillatne krožnike, kot na pr. Drag. 36. Razen njih so zastopane še polkroglaste sklede (cele oblike št. 18 in 32, **tab. 3**).

Večina primerkov, ki jih lahko datiramo, je iz Karnunta iz konca 1. ali začetka 2. stoletja. Iz tega je mogoče sklepati, da se je njihova priljubljenost zmanjšala kasneje. V 2. stol. spadajo primerki skupine 5, ki s tem ustrezajo razcvetu vzhodnopanonskih primerkov.

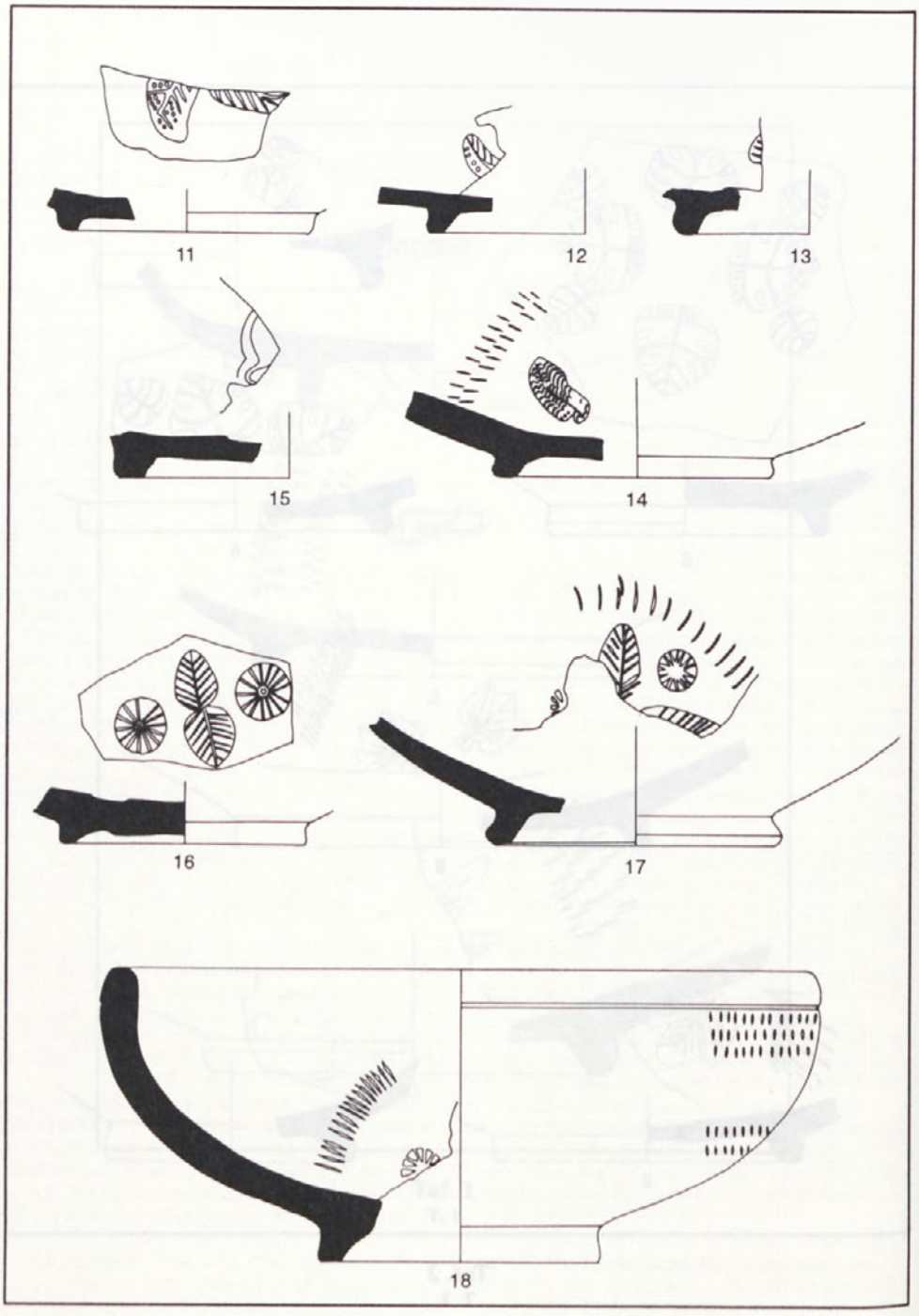
Dr. Verena Gassner
Österr. Akademie d. Wissenschaften Limes-Kommission
Sonnenfelsgasse 19
A - 1010 Wien

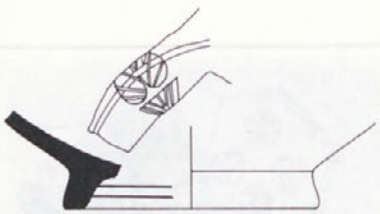
Taf. 1
T. 1

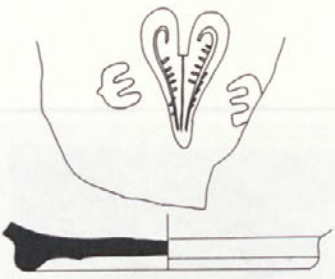
Taf. 2
T. 2

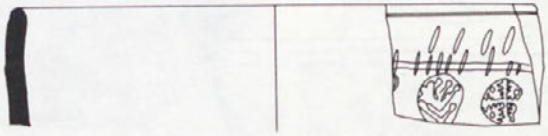
Taf. 3
T. 3

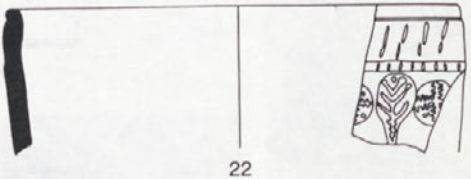
19

20

21

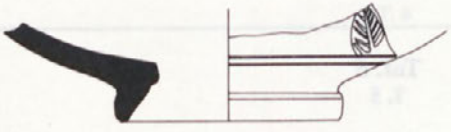
22

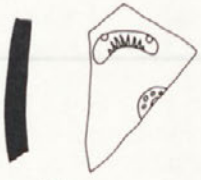
24

23

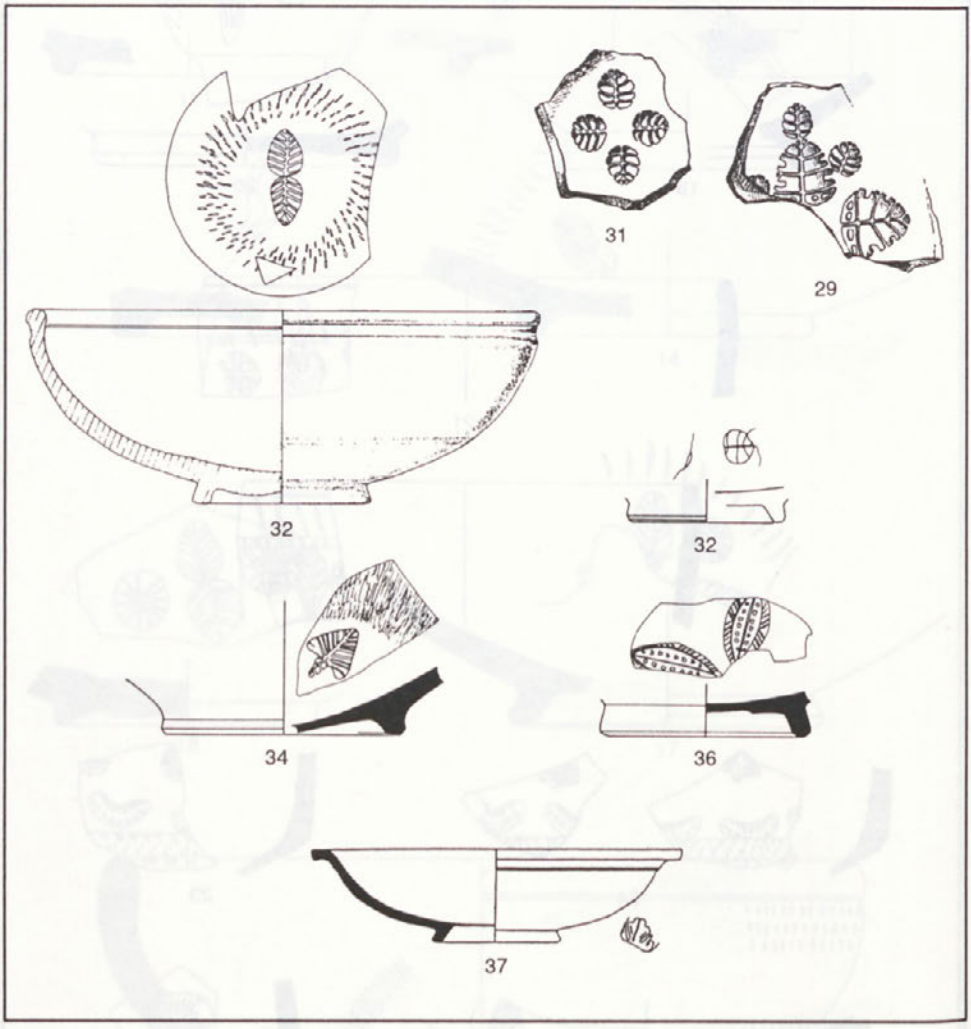

26

25

Taf. 4
T. 4

Taf. 5
T. 5

28

27

35

30

Taf. 6
T. 6

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 385-448.

RIMSKO GROBIŠČE NA NOVI OBVOZNICI OB POTRČEVI CESTI V PTUJU

IVAN TUŠEK

Že v decembru 1987. leta se je pričela pod nadzorom arheološke ekipe Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor[1] snemati travniška površina ob južnem robu Natašine poti in na strmem padcu terena severno in zahodno od parkirišča pred novim Gasilskim domom, kjer je bila predvidena ob Potrčevi cesti v Ptuju trasa nove mestne obvoznice od Gregorčičevega drevoreda mimo novega Gasilskega doma do Natašine poti (**pril. 1**). Arheološka dela so bila ob posegih v zemeljske plasti nujno potrebna, saj so bili najdeni že pred leti ob komunalni gradnji in izkopu gradbene jame za novi Gasilski dom na tem terenu rimski grobovi z izredno lepimi pridatki.[2] Posegi v zemeljske plasti na parc. št. 383, k.o. Ptuj, so bili predvideni tako za izgradnjo nove obvoznice kakor tudi za višinsko izravnavo terena od južnega roba Natašine poti proti depresiji v južni in jugozahodni smeri. Travnata površina se je pričela snemati strojno in postopoma po celotnem terenu, ki se je najprej strmo spuščal od zahodnega roba parkirišča pred Gasilskim domom proti severozahodu in se nato polagoma dvigal proti Potrčevi cesti in Natašini poti, kjer se je na najvišji točki delno razširil v 15 do 20 m širok raven travnati plato in kjer smo tudi pričakovali največ arheoloških ostalin.

Po strojnem snemanju do 10 cm debele rušne površine smo ugotovili, da na območju, kjer se je teren spuščal (depresija), ni nobene sledi o kulturni plasti, ampak smo lahko dokumentirali le rumeno in sivo rumeno mastno ilovnato plast. Na območju dvignjenega ravnega platoja, zahodno od severovzhodnega vogala parkirišča pred Gasilskim domom, pa smo lahko že na globini 35 cm zasledili obris prvega žganega groba.

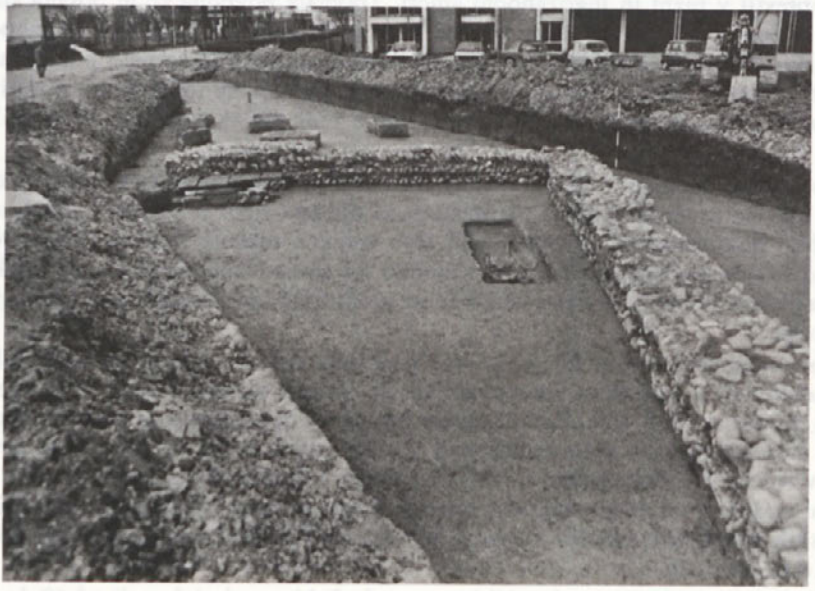
Slabi vremenski pogoji (**sl. 1**) so vsa nadaljnja dela na terenu prekinili tako, da smo nadaljevali z zaščitnim izkopavanjem ob pomoči delavcev KGP Ptuj šele v februarju in marcu 1988. leta. Zaradi oblike terena ter deponiranja posnete in izkopane zemlje smo arheološka dela nadaljevali v obliki dveh sond, od katerih je prva potekala v smeri V-Z vzporedno z Natašino potjo v dolžini 74 m in širini od 2 m (na vzhodni strani) do 6 m (na zahodni strani); drugo pa smo izkopali in razširili zaradi rimskih gradbenih ostalin v smeri SV-JZ ob Potrčevi cesti v dolžini 25 m in širini 16 m (**pril. 2**).

V tem zapisu se bom osredotočil le na **sondo I**, ki smo jo izkopali od 40 do 60 cm globoko, ko se pričenja na vzhodni strani sterilna rumena ilovnata plast nižje, na za-

Sl. 1: Ptuj-obvoznica 1988, Pogled na sondo I iz vzhoda v začetku februarja 1988 (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 1: Ptuj-Bypass 1988, view of trench I from the east at the beginning of February 1988 (Photo: Ivan Tušek).

Sl. 2: Ptuj-obvoznica 1988, Pogled na sondo I z žganimi grobovi in temelji grobne parcele iz zahoda v sredini februarja 1988 (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 2: Ptuj-Bypass 1988, view of trench I with the cremation graves and the foundations of the cemetery lot from the west in the middle of February 1988 (Photo: Ivan Tušek).

hodni strani pa se le-ta dvigne do rušne plasti. V to plast je bilo vkopanih enajst žganih in štirje skeletni grobovi (**sl. 2; pril. 3**), ki pa so le del že v večini uničenega vzhodnega rimskega grobišča ob desni (južni) strani rimske ceste Petoviona-Savarija. Grobišče, izredno bogato s pridatki v grobovih, je bilo uničeno že ob gradnji železniške proge Ptuj-Ormož, kasneje pa še z obnovo in razširitvijo Potrčeve ceste in novogradenj ob njej. Ob teh gradbenih posegih pa so bile uničene tudi rimske gradbene ostaline, katerih del smo našli v **sondi II (sl. 3)**.

Sl. 3: Ptuj-obvoznica 1988, Zidani temelji rimskega objekta v sondi II (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 3: Ptuj-Bypass 1988, the fonndations of the Roman structure in trench II (Photo: Ivan Tušek).

Opisi grobov in pridatkov:

Žgani grobovi so imeli v glavnem grobne jame elipsasto-pravokotne ali kvadratne oblike in v njih ostanke grobnih konstrukcij iz tegul. Vse grobne jame so bile vkopane v rumeno ilovnato plast, ob severnem robu vzhodnega dela **sonde I** pa so bile poškodovane z jarkom, ki je bil že pred leti strojno izkopan za vodovodno napeljavo ob Natašini poti, in to brez arheološkega nadzora in predhodnega soglasja Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor s pogoji k posegom v zemeljske plasti na arheološko zaščitenem območju.

Že ob začetnem snemanju humusne plasti smo na globini 35 cm naleteli na **žgani grob 1 (sl. 4; t. 1)**, ki je ležal zunaj sonde I okoli 3 m zahodno od severovzhodnega vogala parkirišča pred novim Gasilskim domom. Grobna jama elipsaste oblike v veli-

Sl. 4: Ptuj-obvoznica 1987, Žgani grob 1 izkopan v decembru 1987 (Foto: Marija Lubšina-Tušek).
Fig. 4: Ptuj-Bypass 1987, cremation grave 1, excavated in December 1987 (Photo: Marija Lubšina Tušek).

kosti 90 x 60 cm je bila globoka 23 cm. Žganina in kalcinirane kosti so bile v večini pokrite s tremi polomljenimi tegulami, kar da slutiti na grobno konstrukcijo iz tegul.

Pod njimi smo v žganini našli

— dva fragmenta sivo rdeče žganih krožnikov (**t. 1**: 3, 4)
— dva fragmenta sivo rdeče žgane kadilnice (**t. 1**: 2)
— fragment temno sivo žgane polkrožne skodele z dvema nizoma pokončnih vrezov (**t. 1**: 5).

V grobni jami smo našli še

— koščke popolnoma razpadlega železnega žeblja,
— kronasto okroglo pasno spono trikotnega preseka s sklenjenim obročem pravokotne oblike, na kolencih obroča sta izboklini, izstopajoči del pa ima krožni zaključek z gumbom, na katerem sta dva poševna vreza (**t. 1**:1).

S prekopom za vodovodno napeljavo je bil skoraj v celoti uničen **žgani grob 2**. V severnem profilu sonde I je bil viden le rob groba in tanka plast žganine s kalciniranimi kostmi. V že prekopani in zasuti grobni jami smo našli precej razmetanih kosov tegul in del imbreksa. Velikosti grobne jame nismo mogli določiti.

V zasipu groba pa smo našli

— del femurja
— fragment temno sivo žgane posode (**t. 2**: 1)
— fragment črno rjavo žganega lonca (**t. 2**: 2).

Ob grobu pa smo našli še
— fragment sivo rdeče žganega vrča (t. 2: 7)
— fragment sivo rdeče žganega krožnika (t. 2: 3)
— del dna temno sivo žganega krožnika (t. 2: 6)
— fragment ostenja sivo žgane skodele (t. 2: 5)
— fragment črno rjavo žganega poroznega lonca (t. 2: 4).

Žgani grob 3 (sl. 5; t. 3) je bil ob severnem robu poškodovan z izkopom za vodovodno napeljavo. V grobni jami pravokotne oblike z ohranjeno velikostjo 140 x 55 cm je bila narejena konstrukcija iz tegul v obliki strehe.

Ob zunanjem robu konstrukcije smo našli
— polomljen enoročajni rumeno rdeče žgani vrč (t. 3: 2)
— spodnji del sivo rdeče žganega lončka tankih sten iz neprečiščene gline (t. 3: 3)
— polomljeno sivo rumeno žgano kadilnico, katere del smo našli tudi v grobni jami (t. 3: 1)
— dva fragmentirana sivo rdeče žgana krožnika (t. 3: 4, 5).

Sl. 5: Ptuj-obvoznica 1988, Žgani grob 3 z delom grobne konstrukcije iz tegul s pridatki (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 5: Ptuj-Bypass 1988, cremation grave 3 with part of the grave construction of tegulae and the grave goods (Photo: Ivan Tušek)

Pod grobno konstrukcijo iz tegul smo med žganino in kalciniranimi kostmi v grobni jami z globino do 15 cm našli še (**sl. 6**)

Sl. 6: Ptuj-obvoznica 1988, Grobna jama žganega groba 3 s pridatki (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 6: Ptuj-Bypass 1988, the grave pit of cremation grave 3 with grave goods (Photo: Ivan Tušek).

— stekleničko-balzamarij s širokim dnom (premer 7 cm) in dolgim vratom (višina 5 cm; **t. 4**: 1)
— več kosov močno korodiranega železnega okovja (**t. 4**: 12, 13)
— močno korodirana železna žeblja (**t. 4**: 10, 11)
— dva fragmenta sivo rdeče žganega krožnika (**t. 3**: 7)
— fragment sivo žganega krožnika z rjavim premazom (**t. 3**: 6)
— fragment srednjega dela rumeno rjavo žgane kadilnice (**t. 4**: 4)
— rumeno rdeče žgani fragment ročaja vrča (**t. 4**: 8)
— fragment dna rumeno rdeče žganega vrča (**t. 4**: 5)
— fragment sivo črno žganega roba pokrovke (**t. 4**: 6)
— dva fragmenta rumeno žganega lonca z debelim izvihanim ustjem (**t. 4**: 7)
— rdeče žgani lonček tanjših sten (**t. 4**: 2)
— sivo rjavo nepečeno oljenko v obliki komične gledališke maske (**t. 4**: 3)
— močno izrabljen bronasti novec iz 2. stoletja (**t. 4**: 9).

Okoli groba smo našli še fragmente devetih sivo rjavo žganih krožnikov, na katerih so vidni sledovi ognja (**t. 2**: 8-16).

Podobno pravokotno grobno jamo s konstrukcijo iz tegul v obliki strehe je imel tudi **žgani grob 4** (**sl. 7; t. 5**). Pol groba po diagonali je bilo že predhodno poškodova-

Sl. 7: Ptuj-obvoznica 1988, Grobna jama žganega groba 4 s pridatki (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 7: Ptuj-Bypass 1988, the grave pit of cremation grave 4 with grave goods (Photo: Ivan Tušek).

nega z izkopom za vodovodno napeljavo, tako da je ohranjena velikost 105 x 65 cm in ohranjena globina grobne jame do 25 cm.

Na konstrukciji v grobni jami smo našli poleg polomljenih večjih kosov tegul še
— polomljen manjši sivo rjavi žgani lonec z ohranjenim celim profilom (**t. 5**: 1)
— spodnji del manjšega rjavo črno žganega lonca, ki je imel zelo porozno površino (**t. 5**: 2)
— fragment temno zelenega stekla (**t. 5**: 3)
— fragment svetlo zelenega stekla (**t. 5**: 4).

V grobni jami smo med žganino in kalciniranimi kostmi našli
— koščke srebrne žice (uhan; **t. 6**: 2)
— koščeno okrasno iglo, ki je imela s prečnimi vrezi ornamentirano glavico in ohranjeno dolžino 18 cm (**t. 6**: 3)
— pet močno korodiranih železnih žebljev, na katerih so še z rjo sprijete kalcinirane kosti (**t. 5**: 5-9)
— fragmentirano in v ognju deformirano stekleničko iz svetlo zelenega motnega stekla (**t. 5**: 10)
— celo stekleno posodico-balzamarij iz svetlo zelenega motnega stekla z dvema ročajema (**t. 6**: 6)
— enoročajni vrč iz črnega stekla s trakastim ročajem, ki presega ustje in je v sredini ornamentiran z rebrom in prečnimi vtisi (**t. 6**: 1)

— sivo rjavo žgani lonček tankih sten, ki je bil zunaj okrašen s finim barbotinom (t. 6: 5)
— dva fragmenta rdeče žgane kadilnice (t. 5: 11, 13)
— nosek rumeno rdeče žgane oljenke (t. 6: 4)
— fragment sigillatne posodice (t. 5: 12)
— nedoločljiv, močno izrabljen bronasti novec (t. 6: 7).

Ob pregledu že s strojem predhodno prekopanega severnega roba žganega groba 4 smo našli v premešani rjavi ilovici z žganino sivo žgano oljenko s podobo satira in žigom *CDESS* (t. 6: 8).

Tudi **žgani grob 5** (sl. 8; t. 7) je imel grobno jamo pravokotne oblike v velikosti 80 x 45 cm in ohranjeno globino 6-12 cm, prav tako vkopano v rumeno ilovnato plast. Polomljene tegule v grobni jami kažejo na grobno konstrukcijo v obliki strehe.

Med žganino in kalciniranimi kostmi v grobni jami so bili najdeni
— večja steklenička iz svetlo zelenega stekla s 7 cm dolgim vratom in ravno navzven zavihanim ustjem (t. 7: 4)
— zapestnica (otroška) iz bronaste žice okroglega preseka in presegajočima ovitima zaključkoma, ki sta bila na koncih spiralno uvita (t. 7: 1)
— okrogla glavica železnega žeblja
— močno korodiran železni žebelj (t. 7: 2)
— fragmenti dna in sten sivo rjavo žganega lončka, ki ima znotraj sivi premaz, na zunanji strani pa preperelo rumeno barbotinsko glazuro (t. 7: 3).

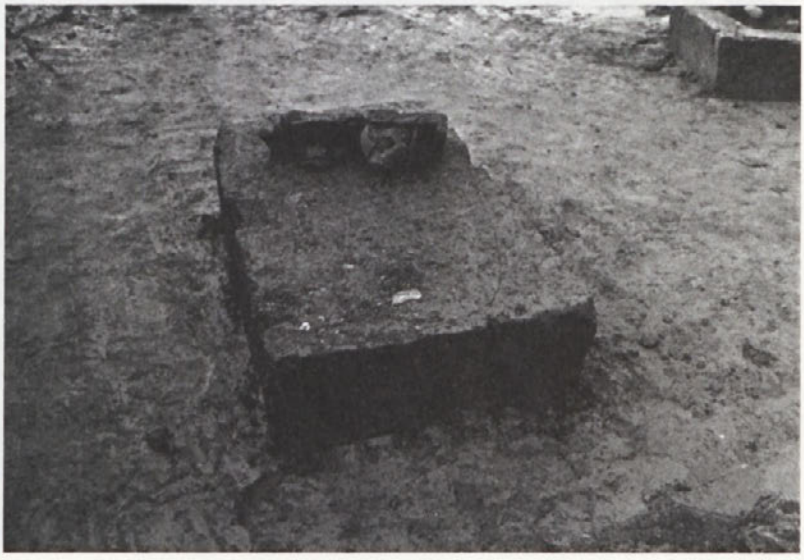
Sl. 8: Ptuj-obvoznica 1988, Žgani grob 5 z grobno konstruckijo iz tegul (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 8: Ptuj-Bypass 1988, cremation grave 5 with the grave construction of tegulae (Photo: Ivan Tušek).

Okoli žganega groba 5 smo našli še
— dele treh močno korodiranih železnih žebljev (**t. 8**: 14-16)
— fragmente dveh rumeno žganih krožnikov (**t. 8**: 7, 8)
— fragmente trakastih ročajev (**t. 8**: 11, 12)
— fragment sivo žgane polkrožne skodele iz prečiščene ilovice, s temno sivim premazom in dvema vzdolžnima kanelurama pod ustjem ter pasovi pokončnih vrezov na največjem obodu (**t. 8**: 13)
— fragmente sivo rjavo žganih pokrovk (**t. 8**: 4, 5, 6)
— fragment črno rjavo žganega lonca z metličastim ornamentom (**t. 8**: 10)
— več fragmentov rumeno rjavo žganega vrča (**t. 8**: 1, 2)
— fragment sivo žganega lončka tankih sten (**t. 8**: 3)
— fragment ustja rumeno žganega lonca (**t. 8**: 9)
— fragment sivo žganega lonca z izvihanim ustjem in dvema kanelurama pod nizkim vratom (**t. 7**: 6)
— fragment dna svetlo zelene stekleničke (**t. 7**: 5).

V **žganem grobu 6** (**sl. 9; t. 9**) je bila na zahodnem delu le še poševno stoječa tegula, ki nakazuje morebitno grobno konstrukcijo. Pravokotna grobna jama je imela velikost 80 x 50 cm in ohranjeno globino do 16 cm.

V grobni jami smo našli med žganino in kalciniranimi kostmi
— fragmente vsaj sedmih sivo rdeče žganih kadilnic (**t. 10**: 1-8)

Sl. 9: Ptuj-obvoznica 1988, Žgani grob 6
(Foto: Marija Lubšina-Tušek).
Fig. 9: Ptuj-Bypass 1988, cremation grave 6 (Photo: Marija Lubšina Tušek).

— spodnji del rdeče žganega vrča (**t. 9**: 1)
— fragmente ustij štirih rumeno rdeče žganih vrčev (**t. 9**: 2, 5-7)
— fragment sivo žganega vrča (**t. 11**: 5)
— fragment rdeče žgane amforaste posode (**t. 9**: 8)
— fragmenta dveh sivo rdeče žganih krožnikov (**t. 11**: 1, 2)
— fragment sivo žgane pokrovke (**t. 11**: 4)
— večji fragment ostenja sivo črno žganega lonca z metličastim ornamentom (**t. 11**: 9)
— fragment sivo žganega lončka tankih sten (**t. 11**: 6)
— del dna večje stekleničke iz svetlo zelenega stekla (**t. 11**: 7)
— dva močno korodirana železna žeblja (**t. 9**: 3, 4).

H grobu sodi tudi v neposredni bližini najdena sivo žgana fragmentirana reliefna oljenka z volutkami (**t. 11**: 11) in del narebrene jagode iz steklene paste, ki je v ognju popolnoma preperela (**t. 11**: 10).

Najbogatejši po pridatkih je bil **žgani grob 7** (**sl. 10; t. 12**), ki je imel v pravokotni grobni jami, velikosti 125 x 70 cm, konstrukcijo iz tegul in imbreksov v obliki strehe, ob kateri so ležali zunanji pridatki:
— temno sivo žgana pokrovka (**t. 12**: 4)
— rjavo sivo žgana pokrovka (**t. 12**: 2)
— dve rdeče sivo žgani fragmentirani pokrovki (**t. 12**: 1, 3)

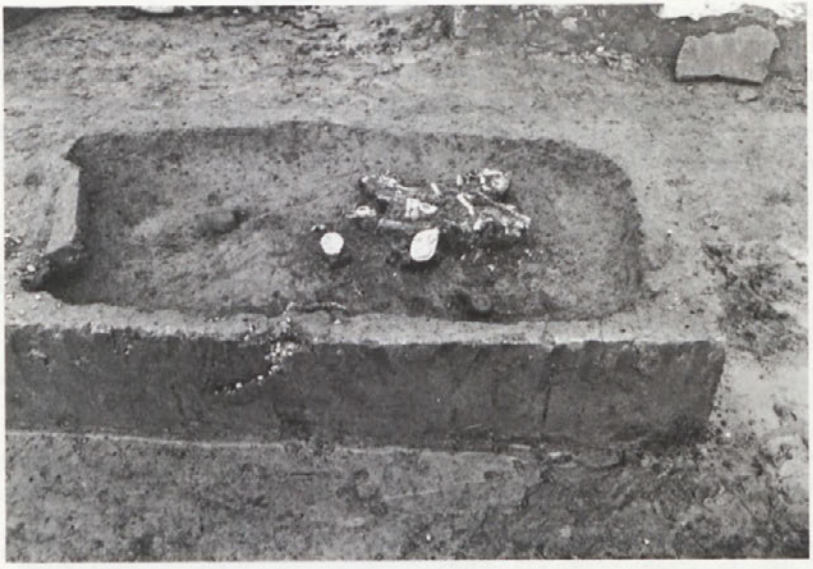
Sl. 10: Ptuj-obvoznica 1988, Žgani grob 7 z grobno konstrukcijo iz tegul in pridatki (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 10: Ptuj-Bypass 1988, cremation grave 7 with the grave construction of tegulae and the grave goods (Photo: Ivan Tušek).

— velika sivo rjavo žgana kadilnica (t. 12: 5)
— fragment sivo rjavo žgane kadilnice (t. 13: 5)
— sivo rdeče žgani lonček tankih poroznih sten, ki je bil poln lesne žganine in kalciniranih kosti (t. 12: 6)
— večji rdeče žgani fragmentirani krožnik s sledovi temno-rdečega premaza (t. 13: 9)
— dva fragmenta sivo rdeče žganih krožnikov (t. 13: 6, 7)
— fragment sivo žganega krožnika s črnim premazom (t. 13: 8)
— fragmenti sivo žganega lončka tankih sten (t. 12: 7)
— fragment sivo rjavo žgane oljenke z delom noska (t. 13: 2)
— dva fragmenta rumeno rjavo žganega pokrova oljenke (t. 13: 1)
— močno korodirani železni ključ (t. 13: 3)
— močno korodirani železni žebelj (t. 13: 4).

Pod ostanki grobne konstrukcije smo v grobni jami globine 12-15 cm med žganino in kalciniranimi kostmi našli (sl. 11)

— manjšo sivo žgano oljenko (t. 15: 2)
— večjo sivo rjavo žgano oljenko z žigom *FORTIS* (t. 15: 1)
— močno korodirani železni zatič (t. 15: 4)
— korodirani železni žebelj (t. 15: 3)
— zdrobljeno vazico iz belega stekla s širokim ustjem (t. 15: 5)
— zdrobljeno bučko iz prozornega belega stekla (t. 15: 6).

Sl. 11: Ptuj-obvoznica 1988, Žgani grob 7 z jantarnimi predmeti iz oljenko (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 11: Ptuj-Bypass 1988, cremation grave 7 with the amber artefacts and oil-lamp (Photo: Ivan Tušek).

Najlepši v grobu pa so bili predmeti iz jantarja:
— jantarni prstan s plastično upodobitvijo ležečega psa (**t. 14**: 2)
— jantarni prstan s plastiko dečka v igri s sedečim psom (**t. 14**: 1)
— del jantarne tordirane igle (**t. 14**: 3)
— dve delno ohranjeni jantarni preslici (**t. 14**: 4, 5)
— tordirana kozmetična posodica tulaste oblike (**t. 14**: 7)
— jantarna toaletna škatlica brez pokrova (**t. 14**: 8)
— jantarni pladenj z reliefno upodobitvijo gosi in ribe (**t. 14**: 9)
— jantarna školjčna lupina (**t. 14**: 6)
— od vročine deformirana jantarna steklenička s portreti genijev (**t. 14**: 11)
— košček v ognju stopljenega jantarja (**t. 14**: 10).

V rjavi ilovnati plasti na globini 30 cm smo le 30 cm od zahodne stranice grobne jame našli še celo rdeče rjavo žgano oljenko (**t. 15**: 5).

Žgani grob 8 smo našli ob temeljih na notranji strani jugozahodnega temelja rimske grobne parcele. Ohranjena je bila le še sled grobne jame okrogle oblike s premerom 80 cm in v njej tanka plast žganine s kalciniranimi kostmi.

Med žganino smo našli
— fragmentirano sivo žgano kadilnico (**t. 16**: 1)
— fragment sivo žganega krožnika (**t. 16**: 2)
— del korodiranega železnega žeblja (**t. 16**: 4)
— del manjše kovinske konice (**t. 16**: 3)
— zelo izrabljeni bronasti novec - as iz 1. do 2. stoletja.

Tudi grobna jama **žganega groba 9** (**t. 16**) je bila v severnem delu poškodovana z izkopom za vodovodno napeljavo. V grobni jami elipsaste oblike, z ohranjeno velikostjo 115 x 65 cm in globino 15 cm, je bil med žganino in kalciniranimi kostmi
— fragment sivo rdeče žganega krožnika s sledovi temno rdečega premaza (**t. 16**: 7)
— več fragmentov svetlo rdeče žganega krožnika z rjavo rdečim premazom (**t. 16**: 8)
— fragment svetlo rdeče žgane kadilnice (**t. 16**: 6)
— nekaj drobcev stekleničke iz belega motnega stekla (**t. 16**: 5).

Žgani grob 10 (**sl. 12; t. 17**) je bil poškodovan z vkopom skeletnega groba IV. Po sledovih ohranjenosti je bila grobna jama kroglaste oblike s premerom 60 cm.

Med žganino in kalciniranimi kostmi smo našli
— fragment spodnjega dela sivo črno žganega lonca iz neprečiščene gline, ki je bila močno pomešana s kremenčevim peskom (**t. 17**: 13)
— podobne strukture sta še fragmenta sivo žganih loncev (**t. 17**: 10, 11)
— fragment ostenja večjega sivo žganega lonca z glavničastim ornamentom (**t. 17**: 12)
— fragment dna svetlo rdeče žganega krožnika z rdečim premazom (**t. 17**: 9).

Poškodovan je bil tudi **žgani grob 11**, ki je ležal ob južnem profilu sonde I in na robu predrimskega jarka, ki je potekal diagonalno po sondi I v smeri SZ-JV. Zasledili smo lahko le skoraj okroglo grobno jamo s premerom 65 cm, v njej pa med žganino in kalciniranimi kostmi
— sivo žgano majhno kadilnico iz prečiščene gline z izrazitima rebroma na ustju in na prehodu v nogo (**t. 18**: 3)

Sl. 12: Ptuj-obvoznica 1988, Grobna jama žganega groba 10 z lončkom (levo) in pridatki ob glavi v skeletnem grobu IV (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 12: Ptuj-Bypass 1988, the grave pit of cremation grave 10 with the pot (left) and the grave goods around the head in inhumation grave IV (Photo: Ivan Tušek).

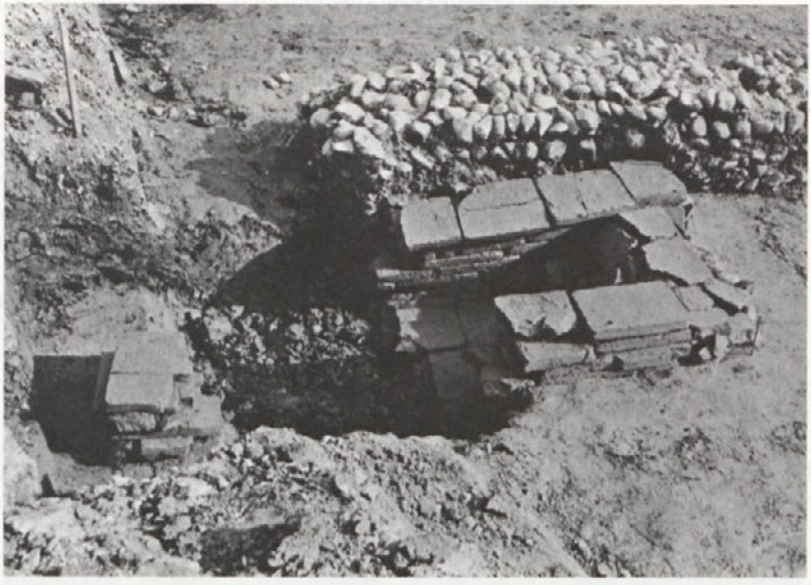
Sl. 13: Ptuj-obvoznica 1988, Temelji grobne parcele v sondi I (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 13: Ptuj-Bypass 1988, the foundations of the cemetery boundary in trench I (Photo: Ivan Tušek).

— fragmentirani sivo rdeče prežgani krožnik s sledovi rdečega premaza (t. 18: 6)
— fragment rumeno žganega krožnika s sledovi rdečega premaza (t. 18: 5)
— fragment ostenja sivo žganega lončka tanjših sten (t. 18: 4)
— fragment ustja sivo žgane čaše (t. 18: 1)
— fragmenta ustja in ostenja rumeno sivo žganega lonca z rdečim premazom in dvema nizoma pokončnih vrezov (t. 18: 7)
— fragment sivo žgane oljenke (t. 18: 2).

V srednjem delu **sonde I** smo že na globini 15-20 cm odkrili temelj grobne parcele, ki je bil prosto zložen iz štirih vrst rečnih oblic v obliki ribje kosti, med vrstami pa je bila trdo nabita plast zemlje, pomešane z drobnim gramozom (**sl. 13**). Širina temeljev je bila 80 cm, ohranjena višina pa do 45 cm. Odkopali smo le jugovzhodni vogal grobne parcele, saj je bila rimska plast s temelji parcele in grobovi proti severu in zahodu popolnoma uničena ob gradnji Natašine poti in komunalnih napeljav. Znotraj parcelnih meja smo našli že opisani žgani grob 8 in dva skeletna groba.

Skeletni grob I (**sl. 14**) je ležal na globini 30 cm vzporedno z vzhodno stranico grobne parcele in je imel pravokotno grobno jamo obloženo z opečnimi ploščami pravokotne oblike v velikosti 42 x 32 cm ter debelino 6 cm. Kljub temu da je bila severna polovica grobne konstrukcije skoraj popolnoma uničena s prekopom za vodovodno napeljavo, so bile v južnem delu ohranjene še iz štirih vrst opečnih plošč zložene obodne stene groba, ki določajo zunanje mere groba 270 x 120 cm. Podobne opečne

Sl. 14: Ptuj-obvoznica 1988, Skeletni grob I znotraj temeljev grobne parcele (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 14: Ptuj-Bypass 1988, inhumation grave I within the foundations of the cemetery boundary (Photo: Ivan Tušek).

plošče so bile v dveh vzporednih vrstah položene po dnu groba in s takšnimi je bil grob tudi pokrit. Ker je bila zgornja vrsta opečnih plošč nekoliko zamaknjena v notranjost grobne skrinje, lahko sklepamo, da je bil vrh grobne konstrukcije piramidalno zaključen. Grob je bil usmerjen S-J, na dnu iz opečnih plošč pa smo našli le nekaj polomljenih kosti pokojnika.

V zasipni plasti v grobu smo našli

— fragmenta ustij z nastavki ročajev rumeno rjavo žganih vrčev (**t. 19**: 2, 3)
— fragment ostenja rumeno rjavo žganega vrča (**t. 19**: 4)
— fragment okroglega rumeno rdeče žganega ročaja amfore z rdečim premazom (**t. 19**: 5)
— fragment sivo žganega lonca s polkrožnim rebrom na največjem obodu (**t. 19**: 6).

Na temelju grobne parcele ob grobu pa smo našli še

— fragment širokega zravnanega in kaneliranega ustja z vrhnjim nastavkom za široki trakasti ročaj rumeno rjavo žganega mogoče dvoročajnega vrča (**t. 19**: 7)
— fragment črno žgane časovno mlajše pokrovke z izrazitim pokončnim notranjim robom (**t. 19**: 8)
— fragment sivo rjavo žgane pokrovke iz gline, ki je bila močno pomešana s kremenčevim peskom (**t. 19**: 9).

Ob temelju zunaj grobne parcele, nasproti skeletnega groba I, smo na globini 20 cm v ruševinski plasti med deli tegul, polomljenimi opečnimi ploščami in rečnimi oblicami našli

— fragment vratu s prehodom v trebuh velikega rumeno žganega amforastega vrča (**t. 20**: 1)
— fragment rumeno rjavo žgane kadilnice s pokončnimi vrezi kolesca na rebru (**t. 20**: 2)
— dva fragmenta sivo rdeče žganega dna in ostenja grobo izdelanega lonca iz neprečiščene gline močno mešane s kremenčevim peskom in metličastim ornamentom (**t. 20**: 3).

Vzporedno z južnim temeljem grobne parcele, ki je potekal v smeri V-Z, smo našli prosto vkopan **skeletni grob II** (**sl. 15; t. 19: 1**) ki je bil tudi usmerjen V-Z. Grobna jama je imela velikost 236 x 66 cm in globino 10-15 cm. Pod skeletom in ob njem so bili vidni sledovi lesa - deske. Kosti so bile zelo preperele, vendar je bilo vidno, da je imel pokojnik roke prekrižane na trebuhu.

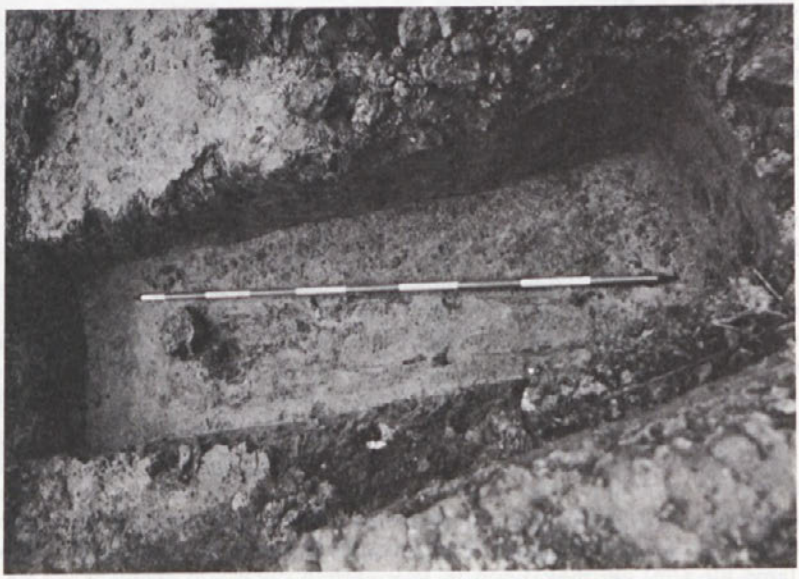
Jugovzhodno od žganega groba 9 smo v rumeni ilovnati plasti zasledili pravokotni vkop v smeri SZ-JV, ki ga je ob severni steni poškodoval novejši izkop za vodovodno napeljavo. Na globini 60 cm smo v prosto vkopani grobni jami **skeletnega groba III** (**sl. 16**) našli le še sledove pokojnikovega skeleta, ki je imel desno roko iztegnjeno ob telesu, levo pa položeno čez trebuh. V grobni jami ni bilo nobenih pridatkov.

Zunaj grobne parcele je ležal **skeletni grob IV** (**sl. 17**). Precej neoblikovana grobna jama, ki smo jo našli 150 cm vzhodneje od vzhodnega temelja grobne parcele, je bila posledica vkopa skeletnega groba IV v nekoliko starejši žgani grob 10. Velikost grobne jame 80 x 50 cm, nekaj zob in le v obrisih ohranjeni skelet, kaže na otroški grob. Grobna jama skoraj pravokotne oblike je bila globoka 28 cm.

Sl. 15: Ptuj-obvoznica 1988, Skeletni grob II znotraj grobne parcele (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 15: Ptuj-Bypass 1988, inhumation grave II within the cemetery boundary (Photo: Ivan Tušek).

Sl. 16: Ptuj-obvoznica 1987/88, Slabo ohranjen skelet pokojnika v skeletnem grobu III (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 16: Ptuj-Bypass 1987/88, the poorly preserved skeleton in inhumation grave III (Photo: Ivan Tušek).

Sl. 17: Ptuj–obvoznica 1988, Pogled na sondo I ob odpiranju skeletnega groba IV (Foto: Ivan Tušek).

Fig. 17: Ptuj-Bypass 1988, view of trench I during the excavation of inhumation grave IV (Photo: Ivan Tušek).

Ob glavi smo našli

— dva uhančka iz zlate žice okroglega preseka, ki imata čez zankico za zapenjanje pritrjeno iztolčeno okroglo zlato ploščico, skozi sploščeno okroglo zankico pa je bil speljan drugi konec žice, ki je bil ovit okoli sploščene zankice (**sl. 23**; **t. 17**: 1, 2)
— ob glavi pokojnika je ležalo večje število jantarnih perl in dve večji narebreni perli iz modro zelene steklene paste (**t. 17**: 5)
— profilirani jantarni predmet (obesek ?), ki je imel na zgornji strani pravokotno poglobitev z luknjico, ki se je na spodnji strani stožčasto razširila (**t. 17**: 8)
— preluknjani veprov čekan, ki je nedvomno rabil za obesek (**t. 17**: 6)
— košček srebrne žice okroglega preseka (**t. 17**: 3)
— dva z zanko povezana koščka bronaste žice (**t. 17**: 4)
— obesek - medaljon, ki sestoji iz elipsaste srebrne obloge z zankico za obešanje, na kateri so tri kanelure, rob srebrne obloge pa je bil natolčen tako, da je objemal poldragi kamen rdeče barve (karneol), na katerem je vrezana podoba boginje z atributi v rokah in hroščem (skarabejem) ob nogah (**sl. 24**; **t. 17**: 7).

Ostale najdbe v sondi I:

V rjavi kulturni ilovnati plasti med grobovi smo našli precej fragmentov različne rimske keramike, ki so nedvomno polomljeni deli pridatkov poškodovanih in uničenih grobov ali pa pogrebnih obredov. Največ takšnih fragmentov rimskega posodja smo našli med poškodovanimi žganimi grobovi 5, 6 in 7 na globini od 30 do 60 cm

— fragment sivo rjavo žgane noge posode (**t. 20**: 4)
— fragment sivo rjavo žgane pokrovke (**t. 20**: 5)
— fragment sivo črno žgane pokrovke (**t. 20**: 6)
— črno žgani gumb pokrovke (**t. 20**: 7)
— štiri fragmente zgornjih in srednjih delov sivo rdeče žganih kadilnic (**t. 21**: 1-4)
— fragmenta ostenja dveh sivo žganih skodel z nizi pokončnih klinastih vrezov (**t. 21**: 5, 6)
— dno rdeče žganega vrča (**t. 21**: 7)
— fragment ustja sivo žganega vrča (**t. 21**: 8)
— štiri fragmente sivo rdeče žganih krožnikov (**t. 21**: 10- 13)
— fragmenta ustja in dna z ostenjem sivo žganega lonca debelih sten iz gline, močno mešane s kremenčevim peskom in sljudo ter sledovi metličastega ornamenta (**t. 22**: 1a in 1b)
— fragmenta dveh spodnjih delov rumeno rjavo žganih amfor (**t. 22**: 4, 6)
— fragmenta ustij dveh rumeno žganih melnic iz gline, mešane s peskom in zdrobljeno opeko (**t. 22**: 3, 7)
— fragment dna in ostenja sivo rjavo žganega poroznega lonca (**t. 22**: 5)
— fragment ostenja rumeno žgane gubanke z rdeče rjavim premazom (**t. 22**: 2)
— polna zelo korodirana železna ost kvadratnega preseka (**t. 21**: 9).

Med žganima grobovoma 5 in 6 smo na globini 20 do 40 cm našli še

— fragment ustja in ostenja sivo črno žganega lonca z glavničastim ornamentom (**t. 23**: 1)
— več fragmentov sivo rjavo žganih pokrovk (**t. 23**: 3-7)
— fragment ustja z ostenjem rjavo žgane porozne skodele z glavničastim ornamentom (**t. 23**: 2)

— fragment ustja s širokim trakastim ročajem rumeno žgane amfore (**t. 24**: 1)
— fragmente ročajev, ostenja in dno rumeno rjavo žganih vrčev (**t. 24**: 2-6, 8)
— fragment zgornjega dela ostenja kroglastega lonca, ki je bil rumeno žgan in ima pod ustjem dva krat po dve plastični rebri (**t. 24**: 7)
— fragmente štirih rumeno rjavo žganih kadilnic (**t. 25**: 1-4)
— fragmente treh sivo rdeče žganih krožnikov (**t. 25**: 5-7)
— fragment ustja in ostenja sivo rjavo žgane skodele iz dobro prečiščene gline, ki ima ustje poševno izvihano v širši rob, ki ima ob izlivu manjši pokončen branik (**t. 25**: 8); skodela je imela tudi rdeči premaz, ki je v sledovih še viden
— fragmenta ustja in dna z ostenjem dveh sivo črno žganih skodel s petimi vrstami pokončnih vrezov pod odebeljenim ustjem, plastičnim rebrom na največjem obodu in prstanasto nogo (**t. 25**: 9, 10)
— fragment dna z ostenjem rumeno žgane skodele s prstanasto nogo (**t. 25**: 11)
— fragment ustja in ostenja rdeče žganega sigillatnega krožnika tipa Drag 17 z aplikacijo delfina (**t. 23**: 10)
— dno stekleničke iz olivno zelenega stekla (**t. 23**: 9)
— košček temno zelenega amorfnega stekla (**t. 23**: 8)

V srednjem delu **sonde I**, zahodno od temeljev grobne parcele, smo v rjavi ilovnati plasti v globini 30 cm našli močno izrabljen rimski bronasti novec cesarja Trajana (98-117)[3] in še

— fragmente dveh sivo žganih krožnikov (**t. 26**: 1, 2)
— fragmente dveh sivo rdeče žganih krožnikov z rdečim premazom (**t. 26**: 3, 4)
— fragmente sivo rjavo žganih krožnikov (**t. 26**: 5-7)
— fragment dna sivo žganega lončka tankih sten (**t. 26**: 9)
— fragment dna rumeno žganega vrča (**t. 26**: 10)
— fragment dna sivo rjavo žganega lonca poroznih sten (**t. 26**: 11)
— fragment dna svetlo zelene stekleničke (**t. 26**: 8)
— močno korodirani železni žebelj (**t. 26**: 12).

V zahodnem delu **sonde I** so bili še

— fragmenti sivo črno žgane skodele z nizi pokončnih vrezov pod odebeljenim ustjem in močnim polkrožnim rebrom na največjem obodu (**t. 27**: 1)
— fragment dna z ostenjem in prstanasto nogo polkrožne sivo rdeče žgane skodele (**t. 27**: 2)
— več fragmentov ustja in dna z ostenjem sivo rumeno žganega lonca (**t. 27**: 3).

Po celotni sondi I, zunaj grobnih celot, smo našli v kulturni rjavi ilovnati plasti precej kosov polomljenih tegul in imbreksov, kar nedvomno kaže na uničene opečne grobne konstrukcije. To dokazuje tudi vzhodni del sonde I, kjer do sterilne rumene ilovnate plasti nismo zasledili obrisov grobnih jam, med kosi polomljenih tegul in opečnih plošč pa smo našli precej fragmentov različne rimske keramike in razmetano žganino.

V zasipu jarka za vodovodno napeljavo ob severnem profilu sonde I smo našli še nekaj fragmentov, ki pripadajo poškodovanim rimskim žganim grobovom:

— fragment dna z ostenjem črno žganega lončka (**t. 27**: 4)
— fragment ostenja sigillatne skodele (**t. 27**: 5)
— trije korodirani železni žeblji (**t. 27**: 6-8).

In na koncu

Rimski grobovi, najdeni na cesti *obvoznici* (sedaj podaljšani Osojnikovi cesti) med Potrčevo cesto, Natašino potjo in novim Gasilskim domom, so le del velikega vzhodnega petovionskega grobišča, ki se je širilo severno in južno ob glavni rimski cesti iz mesta proti Savariji in katerega center je bil severno od rimske ceste, v današnji Rabelčji vasi.[4]

Tako kot na vseh petovionskih grobiščih prevladuje tudi na tem delu grobišča žgani način pokopa, skeletni grobovi pa se pojavljajo v manjšem številu. Praviloma so mlajši - poznorimski skeletni grobovi vkopani nekoliko globlje kakor žgani, ki so jih z vkopi grobnih jam poškodovali ali uničili (glejte: **t. 17** in **pril. 3**). Nedvomno pa lahko trdimo, da so bili nekateri skeletni grobovi tudi sočasni z žganimi, in to predvsem grobovi, ki so imeli pravokotne grobne skrinje zložene iz opečnih plošč, na nepomembno časovno razliko med žganimi in skeletnimi grobovi pa kažejo tudi pridatki v njih. Značilno je tudi to, da so bili tako žgani kakor tudi skeletni grobovi razvrščeni na grobišču brez kakršnega koli reda in usmeritve.

Na našem delu grobišča smo imeli le štiri načine pokopov, in to:

— prosto vkopani žgani grob (žgani grobovi: 2, 8, 9, 10, 11)

— prosto vkopani žgani grob s konstrukcijo iz tegul v obliki strehe (žgani grobovi: 1, 3, 4, 5, 6, 7)

— prosto vkopani skeletni grob s sledovi deske v grobni jami (skeletni grobovi: II, III, IV) in

— skeletni grob v pravokotni grobnici iz pravokotnih opečnih plošč (skeletni grob I).

Žgani grobovi imajo v večini bogate in številne pridatke osebne noše - pasne spone, okrasne igle, prstane, zapestnice; osebne predmete - kozmetične pripomočke, škatljice in stekleničke z mazili in dišavami; posodje in predmete, ki so jih položili v grob z namenom, da rabijo pokojniku v onostranskem življenju, ter posodje, ki je ležalo na grobu, ob njem ali okoli njega, večinoma v črepinjah, kar je nekoč rabilo prisotnim pri pogrebnem obredu ob pokopu umrlega ali pa pri kasnejših obiskih grobov ob spominu na pokojne sorodnike.

Najdbe v skeletnih grobovih pa so največkrat pokojnikova osebna lastnina - uhani, verižice, okrasni obeski, ki so velikokrat narejeni iz žlahtnih kovin ter v veliki večini pridatki iz stekla (dišavnice in solznice) in bronasti novci.

Na obravnavanem delu grobišča sta skeletna grobova II in III brez pridatkov, skeletni grob I pa je bil najden poškodovan, z razmetanimi kostmi in sklepamo, da je bil izropan že davno prej, kakor nam kažejo tudi nekateri skeletni grobovi v skrinjah iz rimskega grobišča na območju Srednješolskega centra v Ptuju.[5] Zanimiv pa je skeletni grob IV z delno ohranjenimi kostmi mladoletne osebe ter pridatki osebne noše: majhnih zlatih uhančkov in obeskov, kakršna sta preluknjani veprov čekan in gema iz rdečega poldragega kamna. Jantarni predmeti so po vsej verjetnosti prišli v grob z zasipom, saj je izkop grobne jame poškodoval grobno jamo starejšega žganega groba 10.

Stratigrafski in časovni odnos žganih in skeletnih grobov na petovionskih grobiščih je večkrat nejasen, saj sta bila oba načina v rimskem obdobju v Petovioni v uporabi od konca 1. do 4. stoletja. Za časovno opredelitev važni, vendar ne vedno najbolj zanesljivi, pa so v grobove položeni keramični izdelki, saj so imeli nekateri oblikovno značilni izdelki v večini dolgo dobo uporabe in tipološko le manjše spremembe. Precej več podatkov, ki jih keramični izdelki dopolnjujejo, pa je mogoče do-

biti iz grobnih celot s pridanimi oljenkami značilnih oblik, žigi izdelovalcev, reprezentančno sigillatno posodo in pridanimi bronastimi praktičnimi in nakitnimi izdelki.

Oblikovno lahko rečemo, da so keramične oblike v grobovih izdelek domačih lončarskih mojstrov v delavnicah, ki jim ni primanjkovalo kvalitetne gline za obdelavo. Le-to so na tem območju kopali, mešali, obdelovali in izdelke žgali v mnogih različno oblikovanih lončarskih pečeh, ki smo jih ob arheoloških zaščitnih izkopavanjih dokumentirali v izkopih za temelje Doma učencev, novih stanovanjskih blokov v Rabelčji vasi-zahod, prizidku k porodnišnici bolnice dr. J. Potrča v Ptuju, ureditvi parkirnega prostora pri SŠC[6] in v obrtniški četrti rimske Petovione v Rabelčji vasi-vzhod.[7]

V žganih grobovih so po fragmentih sodeč v največji meri prisotni navadni nizki krožniki z ravnim ali rahlo navznoter upognjenim ustjem. Krožniki so različnih velikosti, rdeče do sivo žgani, neredko pa so imeli tudi raznobarvne, vendar slabo ohranjene premaze. Stene krožnikov so različne višine in debeline, so pa bolj pokončne in precej ostro usločene na prehodu iz ravnega dna. Izdelani so iz dobro prečiščene gline, kar je značilnost petovionskih izdelkov.[8] Krožniki so vsakdanje in najbolj pogosto namizno posodje, in ker jih najdemo v večini primerov zunaj grobnih konstrukcij ter polomljene, sodijo nedvomno k pogrebnim obredom. Tipološko podobni nizki krožniki se pojavljajo tudi v žganih grobovih iz Formina,[9] v grobovih vzhodnega petovionskega grobišča v Rabelčji vasi-vzhod[10] in v Rabelčji vasi-zahod,[11] kjer jih uvrščamo na prehod 1. - 2. stoletja. V drugo polovico 2. stoletja pa se datirajo podobni krožniki iz rimskega žganega groba na Ljutomerski cesti v Ptuju.[12] Pogosti so podobni krožniki tudi na emonskih grobiščih od konca 1. stoletja do konca 2. stoletja, sodijo torej tudi v postmarkomanski čas,[13] ter so bili nadomestitev dragim in redkejšim sigillatnim krožnikom.[14]

Po številu celih in fragmentiranih posod sledijo kadilnice. Pojavljajo se v zelo različnih velikostih, rumeno rdeče do sivo žgane barve, z različno okrašenim ustjem ter rebri na polkrožnem trupu skodele nad nogo. V naših grobovih so na rebrih kadilnic predvsem elipsasti do okrogli pokončni vrezi napravljeni s kolescem, razen v enem primeru (**t. 18**: 3), ko ima sivo žgana majhna kadilnica na ustju in trupu dve rebri z odtisi prstov. Podobne kadilnice so bile najdene na vseh petovionskih grobiščih v žganih grobovih in se datirajo v čas 2. in 3. stoletja.[15] Ornament na kadilnicah je zelo različen in je seveda odvisen od spretnosti in domišljije lončarskega mojstra. Te posode, ki se pojavljajo le ob grobovih, so bile nedvomno kultnega pomena pri pogrebnih obredih.

Dokaj pogosti so v žganih grobovih tudi fragmentirani rumeno rdeče ali rumeno rjavo žgani enoročajni vrči z bolj ali manj jajčasto oblikovanim trupom, ki se jim vrhnji nastavki ročajev končajo na ustju ali tik pod njim. V večini imajo rahlo vbočeno prstanasto dno, ustja so okrogla in izvihana ter brez sledov modeliranih izlivčkov. V 2. stoletju se vzpne vrhnji nastavek ročaja vrča jajčaste oblike tik pod ustje, kakor je primer tudi na grobišču v Forminu.[16] Enoročajni vrči z daljšim, ozkim vratom in jajčastim trupom z nekaj različicami so stalen pojav v petovionskih kulturnih plasteh 2. stoletja,[17] pa tudi na emonskih grobiščih v času od druge polovice 1. in 3. stoletja,[18] podobno pa je tudi z vrči, ki imajo trikotno oblikovano ustje. Našli smo tudi nekaj fragmentov večjih izvihanih in odebeljenih ustij vrčev (**t. 9**: 2, 5, 6), kar nakazuje bolj okrogle trupe in še nekaj večjih fragmentov vrčev s širokimi trakastimi ročaji, ki sodijo v 1. - 2. stoletje.[19]

V grobovih je tudi veliko število fragmentiranih in celih pokrovk z držajem (**t. 12**: 1-4), ki so skoraj praviloma sivo črno žgane in izdelane iz gline, močno mešane s kremenčevim peskom, in so nedvomno izdelki domačih lončarskih mojstrov. Pokrovka, ki rabi v kuhinji za pokrivanje loncev zaradi zadrževanja toplote, je rabila na grobišču v obredne namene ali prekrivanje loncev z jedjo-popotnico pokojniku v onostranstvo. Veliko število pokrovk, ki se pojavljajo tako v grobovih kakor v vseh naselbinskih plasteh, je tako rekoč nemogoče časovno opredeliti. Za pokrovke v grobovih na obvoznici velja čas, ki ga lahko določimo po ostalih pridatkih.

Od amfor smo našli le dele ostenja in nekaj koničastih spodnjih delov z gumbi, kar opozarja na dejstvo, da so to le razbiti ostanki kultnih obredov ali pa so bile amfore v že predhodno uničenih grobovih lahko neke vrste žare, kakor je to primer na emonskih grobiščih, kjer so v spodnjem ali zgornjem delu vodoravno prerezane.[20] Gumb na dnu amfore in široko nadaljevanje v trup (**t. 22**: 4) lahko primerjamo z amforo, najdeno v grobu 107 v Rabelčji vasi-vzhod[21] in postavimo v 2. stoletje.

Našli smo le nekaj fragmentov kuhinjskih črno sivo žganih loncev z metličastim ali glavnikastim ornamentom, katerih glina je malo, če pa že je, potem je mešana z zelo drobnim kremenčevim peskom. Imajo praviloma rahlo navzven zavihano ustje in ravno dno. Ta keramika, značilna za vzhodnoalpski prostor, je nastala po predrimskem izročilu in je bila dalj časa v uporabi,[22] pa je zato ne moremo uporabiti za datacijo grobnih celot. Tako kakor sivo črno žgane pokrovke z enako strukturo gline, tako je tudi ta domača kuhinjska lončenina izdelek domačih lončarskih mojstrov. Na to nas navaja tudi dejstvo, da smo v predprostorih lončarskih peči našli povsod dovolj fragmentov take sivo črno žgane domače keramike.

Omeniti je potrebno še to, da se ob grobovih in v kulturni plasti pojavlja precej fragmentov sivo črno žganih manjših in večjih skodel z več pasovi pokončnih vrezov. Na grobišču ločimo predvsem dve obliki skodel. V prvo uvrščamo manjše polkroglasto oblikovane skodele na prstanasti nogi in z več pasovi vrezov na trupu, zgornji del s polkrožnim ustjem je skoraj pokončen ali rahlo navznoter usločen in ima pod ustjem dve do tri kanelure. V drugo pa uvrščamo večje skodele s polkrožnim trupom in prstanasto nogo, ki so bolj svetlo sivo žgane, ustje imajo polkrožno odebeljeno in podobna odebelitev ali rebro je tudi na največjem obodu, vrat je pokončen ali rahlo navznoter usločen. Na ravnem pokončnem vratu med ustjem in največjim obodom pa imamo enega ali več pasov pokončnih ali malo poševnih vrezov. Izdelane so iz prečiščene gline in nekatere imajo tudi temnejše premaze.

Skodele nekoliko tanjših sten s pasovi vrezov na največjem obodu in pod njim, ki so temno sivo žgane, se pojavljajo tudi na drugih petovionskih in emonskih naselbinskih območjih in grobiščih[23] in so v uporabi skozi vse obdobje 1. in 2. stoletja. Nedvomno so se pri teh skodelah v spretnosti preizkusili domači lončarski mojstri, ki so poizkusili posnemati lepe, pred njimi stoječe oblike sigillatnih skodel. Večje sivo žgane skodele z ravnim vratom, polkrožno odebeljenim ustjem in rebrom na največjem obodu z ornamentom vrezov ali pa brez njih (**t. 25**: 9, 10, 11 in **t. 27**: 1, 2), kakršno so našli tudi v grobu 218 v Rabelčji vasi-vzhod,[24] pa tudi v grobovih in v lončarski peči na območju Rabelčje vasi-zahod, so nedvomno lokalna posebnost. Skupaj z najdbami, kjer je bila taka skodela uporabljena za žaro, in našimi pridatki v grobovih, sodijo v 2. stoletje. Šele nadaljnja raziskava in časovno primerjanje plasti in pridatkov v grobovih bosta morebiti dali točno časovno opredelitev nekaterih primerov takih skodel (primerjava velikosti in ornamentika). Različice takih skodel, ki imajo popolnoma

lokalne značilnosti, pa se pojavljajo na širšem območju Panonije od konca 1. do 4. stoletja.[25]

V grobovih imamo tudi nekaj manjših preprostih lončkov tanjših sten (**t. 3**: 3; **t. 4**: 2; **t. 6**: 5; **t. 12**: 6), ki so različno žgani (rumeno rjavo do sivo črno), iz prečiščene gline in poroznih sten. Podoben je bil najden tudi na grobišču v Rabelčji vasi-vzhod[26] in sodi v predmarkomansko obdobje,[27] kar je nekoliko ožja opredelitev tudi za žgane grobove na obvoznici v Ptuju.

Lonci kroglaste oblike z odebeljenim ustjem in pokončnimi vrezi na vratu in trupu (**t. 18**: 7), ki so rumeno sivo žgani in imajo rdeči premaz, so nedvomno posnetek italskega uvoza, ki pa je imel pri nas precej dolgo dobo uporabe od konca 1. stoletja naprej. Ob zaključku keramičnih oblik naj omenim še fragment sigillatnega krožnika tipa D 17 (**t. 23**: 10) z nalepko delfina in fragment ustja ter ostenja rumeno žgane skodele iz dobro prečiščene gline, ki ima ustje vodoravno izvihano v širok rob, na katerem je pokončen branik ob izlivu (**t. 25**: 8) in je najbližji italskim tipom iz 2. stoletja.[28]

Precej več za datiranje pomembnih elementov nam odkrivajo oljenke. V grobovih na obvoznici imamo ohranjene tri vrste oljenk, in sicer:

— volutasto oljenko z reliefom in oglatim noskom (Loeschcke tip Ib)

— oljenke z odprtim kanalom in žigom *FORTIS* (Loeschcke tip X)

— in figuralne oljenke (gledališka maska in satir).

Verjetno so vse te oljenke izdelek domačih delavnic, seveda pod vplivom zunanjega, predvsem italskega sveta.

Volutna oljenka je v Petovioni vodilni tip v 1. stoletju, ki pa se ohranja tudi v prvih letih 2. stoletja.[29]

Figuralnih oljenk je na Ptuju malo. Ohranjen je kalup z glavo satira,[30] na grobišču ob obvoznici pa smo našli dve figuralni oljenki, in sicer oljenko s komično gledališko masko in oljenko v obliki satirove glave. Podobno komično gledališko masko so našli v rimskem gledališču v Skopju,[31] kjer je datirana v 3. stoletje. Druga oljenka z masko satira ima žig *CDESS(I)* in jo lahko datiramo v drugo polovico 2. stoletja. Take oljenke srečujemo v kulturnih plasteh in v grobovih 2. stoletja, seveda pa njih izdelava in uporaba sega tudi v 3. stoletje. Vse ostale cele ali fragmentirane oljenke nimajo reliefov na diskih, vse pa imajo odprt kanal in ena izmed njih žig *FORTIS*. Lončarski mojster s tem žigom je deloval v Petovioni v zadnjih desetletjih 1. in v začetku 2. stoletja. Loeschcke jih je datiral v čas po letu 100 n. št.,[32] kamor sodijo tudi oljenke istega tipa iz Formina.[33]

Od steklenega materiala imamo le nekaj celih stekleničk, ki so značilne za določeno obdobje. Med prvimi bi omenil majhno kroglasto stekleničko s kratkim vratom, navzven zavihanim ustjem in dvema masivnima ročajema v obliki delfinčkov (**t. 6**: 6). Namenjene so za shranjevanje dišav, močni ročajčki pa so rabili za obešanje okoli zapestja ali pasu pri odhodu lastnika v kopalnico. Takšna do sedaj edina najdena steklenička na Ptuju se datira v 1. stoletje.[35]

V žganem grobu 3 smo našli stekleničko-balzamarij z visokim cilindričnim vratom in nizkim stožčastim trupom (**t. 4**: 1), ki je na grobišču na Zg. Hajdini dokaj pogosta in datirana v drugo polovico 2. in 3. stoletje.[36]

Kroglasta steklenička z valjastim vratom, ki ima na prehodu v kroglast trup vrat piramidalno razširjen (**t. 15**: 6), ima sorodne oblike v grobiščih na Zg. Hajdini in Sp.

Bregu, ki sodijo v 3. stoletje,[37] mislim pa, da je naša iz žganega groba 7 vsaj stoletje starejša.

Rahlo bikonična steklenička iz svetlo zelenega stekla z dolgim cilindričnim vratom in ravno navzven izvihanim ustjem (**t. 7**: 4) nima nobenih pravih primerjav pri nas, vendar jo z ostalim grobnim materialom lahko datiramo v 2. ali najkasneje prvo polovico 3. stoletja.

Tudi vazasta steklenička iz belega stekla z rahlo izvihanim ustjem, ravnim piramidalnim trupom, ki ostro polkrožno zavije k nitkasti prstanasti nogi, nima nobenih sorodnih oblik pri nas (**t. 15**: 5). Po ostalem materialu v grobu pa ju nedvomno lahko pripišemo prvi polovici 2. stoletja, kamor sodi skupaj z ostalimi pridatki v žganem grobu 4 tudi steklenica iz črnega stekla s širokim trakastim in z zarezami ornamentiranim ročajem (**t. 6**: 1).

V ta čas štejemo tudi okrasno koščeno iglo s polkrožno glavico in vodoravnimi vrezi pod njo (**t. 6**: 3).[38]

Jantarni izdelki v grobovih so verjetno simbolični predmeti (predvsem prstani), saj zaradi svoje lomljivosti praktično niso uporabni. Plastična predstava psa na prstanu pa ima v rimskem pogrebnem kultu vlogo čuvanja pred nevidnimi silami zla. Pojavljajo se v grobovih druge polovice 1. stoletja in prve polovice 2. stoletja.[39] Tudi jantarne igle z bronastim jedrom - preslice sodijo v drugo polovico 1. stoletja.[40] V 1. - 2. stoletje lahko opredelimo tudi vse ostale jantarne predmete v žganem grobu 7, kar dopolnjujejo tudi oljenke in žig *FORTIS*. Jantarnih predmetov je bilo v žganih grobovih verjetno še več, vendar je bil jantar v stiku z ognjem deformiran (**t. 14**: 10, 11) ali pa je bil ob sežigu pokojnika, ki bi ga naj čuval vsega zlega, uničen (zgorel).

Bronaste zapestnice s prepletenimi in ovitimi konci (**t. 7**: 1) imajo sicer oblikovne ideje iz latenskega obdobja,[41] na našem grobišču pa jo lahko opredelimo vsaj v čas prehoda 1. - 2. stoletja. Okrasne pasne spone omega tipa s sklenjenim obročkom, ki v našem primeru pravokotno izstopa (**t. 1**: 1), sodijo v čas od 3. do konca 4. stoletja,[42] S. Pahič pa podobno pasno sponо z gomilnega grobišča pri Pekrah pripisuje 3. stoletju.[43]

Nekaj podatkov za kronološko opredelitev bomo lahko dobili tudi iz žigov opekarskih mojstrov na v večini razbitih tegulah. Na našem grobišču kakor tudi na celotnem območju rimske Petovione imamo zelo pogosto žig *QSP*, ob njem pa se na tegulah pojavi še žig *M(arci) VLP(i) SEVE(-ri* ali *-rini)*[44] ter žig v dveh vrstah *Q.S.P. HERODE.COS*. Vsi trije žigi sodijo verjetno v konec 1. stoletja,[45] v 2. in 3. stoletje. Oddelek delavnice, ki je imela svoj center v severni Italiji, je bil nemara tudi v Petovioni, kjer so izdelovali opeko z žigom, ko sta bila v letu 143 konzula *C. Bellicius Torquatus* in *Ti. Clavdius Atticus Herodes*.[46] Opeka z enakim žigom je bila najdena v zidu rimske stavbe v Rabelčji vasi, ki datira v prvo polovico 2. stoletja.[47] Opekarski mojster z žigom *M VLP SEVE(ri)* pa je deloval v Petovioni verjetno že v drugi polovici 2. in v 3. stoletju, ko so bili vzdevki Severus po cesarjih dokaj pogosti.

Omeniti moram še, pa čeprav brez kakršne koli kronološke vrednosti, železne žeblje v grobovih, ki so različnih velikosti in močno korodirani, tako da imajo le redki ohranjeno v večini kvadratnega preseka kovano jedro. Žeblji v žganih grobovih, čeprav nekateri zelo veliki (nosilnice), pričajo o tem, da je bil pokojnik s pridatki vred sežgan na grmadi v leseni skrinji;[48] kjer pa imamo le prosto vkopane grobne jame brez konstrukcij iz tegul, pa so bili lahko kalcinirani ostanki pokojnika s pridatki vred pokopani v leseni skrinji. Da so bili železni žeblji v grobu že ob samem pokopu,

se vidi predvsem na korodirani železni masi, ki se je drži žganina in kalcinirane kosti pokojnika (v žganih grobovih 3, 4, 5, 6, 7).

Za čas in življenje umrlih prebivalcev pomembni bronasti novci so bili najdeni močno obrabljeni zaradi dolge uporabe, preden so bili predani umrlim za popotnico, na bron in žlahtno bronasto patino pa je razkrajajoče vplivala tudi mastna rumena ilovica, ki vsebuje veliko železnih in kislih primesi in v katero so bili grobovi na obvoznici v Ptuju vkopani.

Po določitvi nekaterih predmetov iz žganih grobov, ki so značilni za grobne celote našega dela grobišča, in s primerjavami z drugimi petovionskimi ter nekaterimi drugimi rimskimi grobišči v Sloveniji datira ta del grobišča v čas konca 1. in v 2. stoletje, z določenimi pridatki pa še v 3. stoletje.

Skeletni pokopi so verjetno nekoliko mlajši, če sklepamo po skeletnem grobu IV, ki je z vkopom poškodoval žgani grob 10 ter prevzel nekaj njegovih pridatkov. Opečna konstrukcija skeletnega groba I, kjer nismo našli nobenih pridatkov več, je podobna grobovom na zemljišču Srednješolskega centra v Ptuju, ki so s pridatki datirani v 3. in začetek 4. stoletja n.št.

Ali skupina skeletnih grobov pripada nekdanjim prebivalcem rimskega objekta – hiše, katere temelje smo odkrili le nekaj deset metrov zahodneje od grobišča in dajo sklepati vsaj na dve gradbeni fazi poznorimske gradnje, pa za enkrat lahko le ugibamo.

V sondi I se v kulturni plasti pojavljajo tudi fragmenti prazgodovinske keramike, ki smo jih našli precej tudi v diagonalno po vzhodnem delu sonde potekajočem predrimskem jarku. Vkopan je bil do 20 cm globoko v sterilno ilovnato plast, vanj pa sta bila vkopana žgana grobova 2 in 3. V zahodnem delu sonde I smo našli še dve jami z žganino, fragmenti prazgodovinskega posodja in glinenim ometom. Vse te najdbe nakazujejo nekdanjo predrimsko kulturno plast, ki pa so jo tako rimsko grobišče kakor rimska cesta ter srednjeveška in novejša gradbena dejavnost uničila in nam ohranila le fragmentarne ostaline predhodnih obdobij.

Plast sterilne rumene ilovice se proti zahodnemu delu sonde I dvigne takoj pod rušno humusno plast in s tem kulturna plast popolnoma izgine.

OPOMBE:

[1] Ob tej priliki se zahvaljujem za pomoč pri težkem terenskem delu dipl. arheologinji Mariji Lubšini-Tušek, ki je kasenje izrisala ob pomoči absolventke arheologije Mihele Kajzer tudi vse gradivo iz grobov in priloge, restavratorju tehniku Stanku Gojkoviču, ki je opravil tudi vso preparacijo gradiva, restavratorju tehniku Ivanu Žižeku, gradbeni tehnici Milki Lovenjak in študentom Aljošu Tušeku, Miranu Potočniku in Andreju Kajzerju.

[2] B. Jevremov, Preliminarna poročila o konservatorskiz raziskavah v delih, *Var. spom.* XXII, 1979, 292–294.

[3] Vse bronaste novce je strokovno obdelal in določil dr. Peter Kos.

[4] Z. Kujundžić, Poetovijske nekropole, kat. in monogr. 20, 1982, Grobišče v Rabelčji vasi-zahod je izkopavala strokovna ekipa Zavoda za spomeniško varstvo Maribor v letih 1977–1985, o katerih poročata:

I. Mikl-Curk, Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih, *Var. spom.* XXII, 1979, 307 ss;

I. Tušek, Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih, *Var. spom.* XXII, 1982, 175 ss;

isti, *Var. spom.* XXV, 1983, 231 s;

isti, *Var. spom.* XXVI, 1984, 238 s;

isti, *Var. spom.* 27, 1985, 242;

isti, *Var. spom.* 28, 1986, 269 s;

isti. *Var. spom.* 33, 1991, 235 ss;

[5] Isti, *Var. spom.* XXIV, 1982, 175.

[6] Isti, *Var. spom.* XXIV, 1982, 175 s;

isti, *Var. spom.* XXV, 1983, 231 ss;

isti, *Var. spom.* 32, 1990, 180 ss;

isti, *Var. spom.* 33, 1991, 235 ss.

[7] B. Jevremov, Preliminarna poročila o konservatorskih delih raziskavah in delih, *Var. spom.* XXV, 1977, 247 s.

[8] I. Mikl-Curk, Rimska lončena posoda na Slovenskem, *Razprave FF,* 1987, 25.

[9] ib., 31, Tab. 31;

I. Mikl-Curk, Zapažanja o temni rimski kuhinjski lončeni posodi v Sloveniji, *Arh. vest.* 24, 1973, 894 ss;

I. Mikl-Curk, Novo iz Formina, *Arh. vest.* 27, 1977, 150 in v opisih grobov.

[10] Z. Kujundžić, *Poetovionske nekreopole,* Kat. in monogr. 20, 1982; T. 21, grob 268; T. 24, grob 323 in drugih.

[11] Izkopavanja ZVNKD Maribor od 1977. do 1985. leta, vendar grobni inventar še ni pripravljen za objavo.

[12] Z. Šubic, *La Nécropole Romaine a Poetovio,* Inv. Arch. Jug. 14, 1972, Y 135 (3) 1.

[13] I. Mikl-Curk, I. Tušek, O središču Poetovione, *Arh. vest.* 36, 1985, 302, T. 4: 5, 6.

[14] L. Plesničar Gec, *Keramika emonskih nekropol,* Diss. et. Monogr. XX, 1977, 54.

[15] I. Mikl-Curk, Rimska lončena posoda na Slovenskem, *Razprave FF,* 1987, Tab. 35, Tab. 46, Tab. 60, Tab. 66;

O. Brukner, Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, Diss. et. Monogr. 24, 1981, 38 s, T. 62-64.

[16] I. Mikl-Curk, Novo iz Formina, *Arh. vest.* 27, 1977, 150.

[17] I. Mikl-Curk, Rimska lončena posoda na Slovenskem, *Razprave FF,* 1987, 47 s.

[18] L. Plesničar Gec, *Keramika emonskih nekropol,* Diss. et Monogr. XX, 1977, 27 ss.

[19] I. Mikl-Curk, Rimska lončena posoda na Slovenskem, *Razprave FF,* 1987, Tab. 34: 6.

[20] L. Plesničar Gec, *Keramika emonskih nekropol,* Diss. et Monogr. XX, 1977, 57;

L. Plesničar Gec, *Severno emonsko grobišče,* Kat. in monogr. 8, 1972, glej izrise grobov na tabelah.

[21] Z. Kujundžić, *Poetovijske nekropole,* Kat. in monogr. 20, 1982, T. 11: 1;

I. Mikl-Curk, Rimska lončena posoda na Slovenskem, *Razprave FF,* 1987, Tab. 46: 27.

[22] I. Mikl-Curk, Zapažanja o temni rimski kuhinjski lončeni posodi vSloveniji, *Arh. vest.* 24, 1973, 884 ss.

[23] I. Mikl-Curk, Rimska lončena posoda na Slovenskem, *Razprave FF,* 1987;

L. Plesničar Gec, *Keramika emonskih nekropol,* Diss. et Monogr. XX, 1977;

S. Petru, *Emonske nekropole,* Kat. in monogr. 7, 1972;

Z. Kujundžić, *Poetovijske nekropole;* Kat. in monogr. 20, 1982.

[24] Ib., T. 18: 1, grob 218.

[25] O. Brukner, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije,* Diss. et Monogr. 24, 1981, 40.

[26] Z. Kujundžić, *Poetovijske nekorpole,* Kat. in monogr. 20, 1982, T. 7: 9, grob 62.

[27] I. Mikl-Curk, Rimska lončena posoda na Slovenskem, *Razprave FF,* 1987, Tab. 41: 5;

I. Mikl-Curk, I. Tušek, O središču Poetovione, *Arh. vest. 36, 1985, 302.*

[28] Ib., 302, T. 2: 9.

[29] Z. Šubic, Rimske oljenke v Sloveniji, *Arh. vest.* 26, 1976, 82.

[30] Ib., 83, T. 11: 49.

[31] D. Rnjak, *Antički teatar na tlu Jugoslavije,* Savez arheoloških društava Jugoslavije, Odeljenje za društvene nauke I, 1979, 182, št. 283.

[32] A. Leibundgut, Die römischen Lampen in der Schweiz, Eine Kultur- und Handelsgeschichtliche Studie, v: *Handbuch der Schweiz zur römer- und Merowingerzeit,* Bern, 1977, 48-49.

[33] I. Mikl-Curk, Novo iz Formina, *Arh. vest.* 27, 1977, 152.

[34] Z. Šubic, Tipološki in kronološki pregled rimskega stekla v Poetovioni, *Arh. vest.* 25, 1974, 41, Tab. III: 21;

S. Gluščević, Neki oblici staklenog materiala iz antičke luke u Zatonu kraj Zadra, *Arh. vest.* 37, 1986, 268, T. 6.

[35] Ib., 270.

[36] Z. Šubic, Tipološki in kronološki pregled rimskega stekla v Poetovioni, *Arh. vest.* 25, 1974, 41, Tab. II: 12.

[37] Ib., 41 s, Tab. V: 39;

Z. Šubic, *La nécropoloe romaine a Poetovio,* Inv. Arch. Jug. 14, 1972, Y 137 (2) 2, sl. 11.

[38] A. Dular, Rimske koščene igle v Sloveniji, *Arh. vest.* 30, 1979, 279.

[39] V. Bertoncelj-Kučar, Nakit iz stekla in jantarja, *Arh. vest.* 30, 1979, 263.

[40] Ib., 263.

[41] M. Budja, Kovinske zapestnice v rimskih grobovih Slovenije, *Arh. vest.* 30, 1979, 244, T. 5: 18, 19.

[42] M. Alföldi, *Intercisa* II, Archaeologica Hungarica, 1957, 456 s;

M. Sagadin, Antične pasne spone in garniture v Sloveniji, *Arh. vest.* 30, 1979, 300 s.

[43] S. Pahič, Maribor v rimski dobi, *Čas. zgod. narod.* n. v. 6, 1970, 179.

[44] M. Abramić, *Poetovio,* Vodnik po muzeju in stavbnih ostankih rimskega mesta, 1925, 66-67.

[45] I. Tušek, Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih, *Var. spom.* 32, 1990, 182.

[46] M. Abramić, *Poetovio,* Vodnik, 1925, 67.

[47] B. Vičič, Nekaj žigosanih opek iz Poetovione, *Arh. vest.* 31, 1980, 13.

[48] I. Mikl-Curk, Novo iz Formina, *Arh. vest.* 27, 1976, 247.

THE ROMAN CEMETERY ON THE BY-PASS AT POTRČEVA CESTA IN PTUJ

Summary

A specialist team from the Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage, Maribor, continued with rescue excavations in February and March 1988 on the route of the new by-pass in Ptuj at Potrčeva cesta, from Gregorčičev drevored, past the new fire station, to Natašina pot (**Plan 1**), on parc. no. 383, k.o. Ptuj, where work had begun in the previous year.

The nature of the terrain and the requirements of the deposition of excavated soil dictated work in the form of two trenches:

- **Trench I** ran in an E-W direction along Natašina pot for a length of 74 m and was 2 m wide on the eastern side and 6 m on the western side.

- **Trench II** ran in a NE-SW direction along Potrčeva cesta for a length of 25 m and was 16 m wide (**Plan 2**).

Trench I was excavated to a depth of 40-60 cm. There was a layer of sterile yellow clay at this depth. Eleven cremation graves and four inhumation graves were cut into this layer (**Plan 3; fig.2**). The cremation graves largely had rectangular or square grave pits. The southeastern corner of a drystone foundation of river cobbles was excavated in the central part of the trench and represents the remains of the boundary wall of the cemetery area, which was destroyed by the construction of Natašina pot to the north and west. Within the boundary wall, a damaged cremation grave, a simple inhumation burial without grave goods and an inhumation grave, which was lined, floored and covered with tile, were found (**fig. 14**). This grave, the foundations of the boundary wall and the four cremation graves outside it had been disturbed on the northern side by the machine trench of a waterpipeline, which was dug in the previous year without permission from ZVNKD, Maribor,* and without benefit of archaeological control.

The remaining graves, of which the cremation graves 3, 4 and 7 were especially rich in grave goods, were located in the eastern part of the trench.

Cremation grave 3 has a roof-like construction of tegulae in a rectangular grave pit; a fragmented one-handled jug, a small pot and a censer were found around the grave construction. A small glass flask with a wide base and a long neck, an illegible bronze coin from 2nd Century and an unfired oil lamp in the form of an human mask were found amongst the charcoal and calcined bone in the grave (**fig. 6**).

Cremation grave 4 had a similar rectangular grave pit with a roof-like construction of tegulae. Parts of a silver ringlet (an earring), iron nails, a bronze coin, which was almost polished smooth, a small gray-brown fired, thin-walled pot, decorated with fine barbotine, a decorated bone hairpin with transverse incisions on the upper part, a small glass jug-balsamaria with two handles and a large black glass jug with a band handle, the central rib of which was decorated with transverse stamps, were found amongst the charcoal and calcined bone in the grave (**fig. 7**). On examination of the machine damaged part of the grave, an oil lamp was found, which bore the image of a satyr and the stamp *CDESS*.

The richest grave in terms of grave goods was cremation grave 7, which also had a rectangular grave pit, which contained a roof-like construction of tegulae. The following grave goods lay outside this: three ceramic lids, a fragmented footed censer and a smallish yellow-brown and brown-red fired pot (**fig. 10**). The following were found in the grave pit amongst the charcoal and calcined bone: two amber bracelets with plastic decoration in the form of a supine dog and a child playing with a dog, a small amber box without a lid, an amber tray with relief figures of a goose and a fish, an amber seashell, a fire-deformed amber flask with portraits of the genii, two amber spindles, as well as the remains of two broken glass flasks and two complete oil lamps, one of which has a *FORTIS* stamp (**fig. 11**).

The child inhumation grave IV should also be mentioned along with this. It was simply dug with the skeleton preserved only as a stain. A small black fired pot was found at the feet, an amber casket below the head, and two small gold earrings with a platelet on the ring, beads, a silver ring, a wild boar tusk and a locket with a graved picture of a godness in carneol by the head.

The stamps on the tegulae *QSP, M(arci) VLP(i) SEVE(-ri* or *-rini*) and *Q. S. P. HERODE. COS.* (**Plan 4**), date after the consuls C. Bellicius Torquatus and Ti. Clavdius Atticus Herodes from the year 143 into the beginning and in the middle of 2nh Century; brick workshops owing those stamps had still been working in 3rd Century. These stamps were seen on many of the broken tegulae, which were found in the graves as remains of the grave constructions.

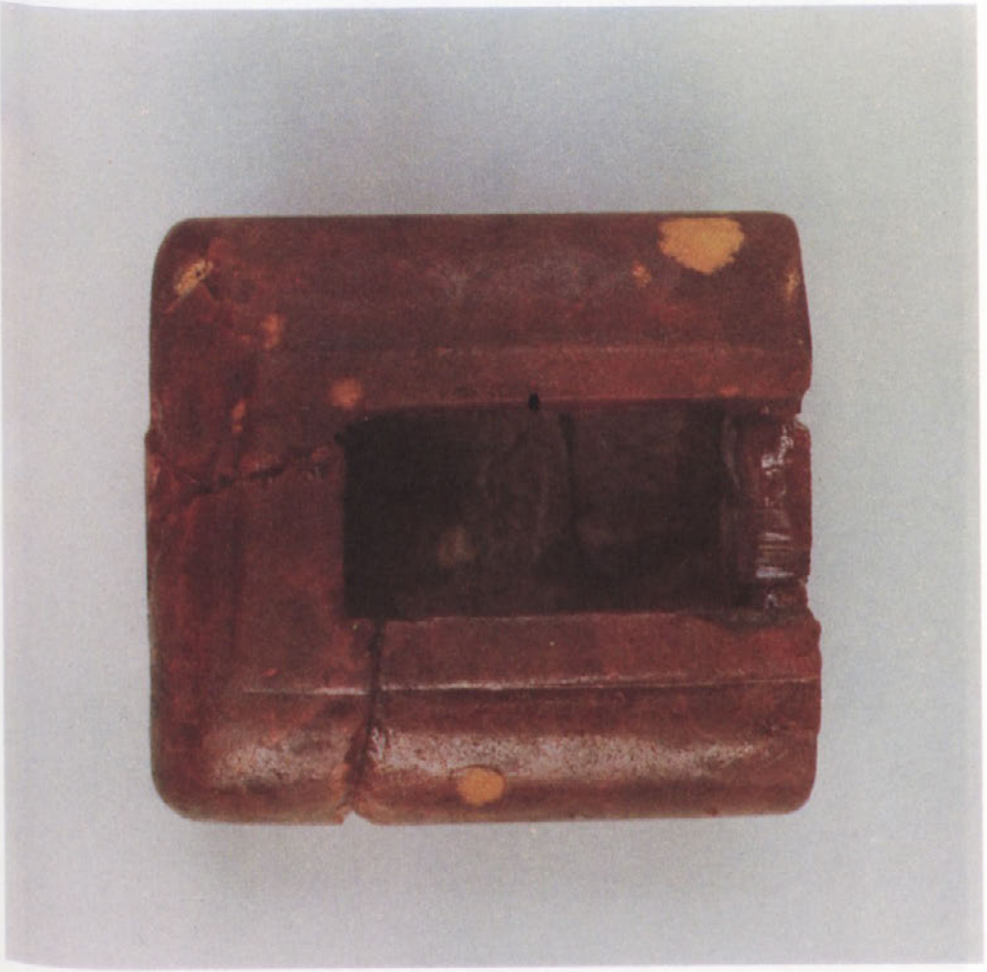
Fragments of prehistoric pottery were also found in this trench. Two pits were found in the western part of the trench and contained charcoal, fragments of a prehistoric vessel and clay daub. This indicates the presence of a former pre-Roman layer, which was destroved by the Roman cemetery, the Roman road and mediaeval and modern building activities, which preserved only fragmentary remains of the preceeding periods.

The layer of sterile yellow clay rises to just below the topsoil in the western part of trench I and the cultural layer disappears. The partially preserved foundations of a Roman structure with many rooms was found in trench II, which was excavated to a depth of 50-70 cm, along Potrčeva cesta (**fig. 3**). The foundations of the walls built of river cobbles and unworked limestone rubble, which were bonded with mortar and were 30-40 cm deep.

Thus, the cemetery, as well as the foundations of the Roman structure were located on the main Roman route from Poetovio to the Pannonian world and this already on the eastern edge of the dense Roman settlement zone. The finds, above all from the graves, indicate a date in the end of 1st and 2nd Century, but some of them must also be placed in the 3rd Century, the last decade of which already represents the Late Roman period in Poetovio and to which the remains of the Roman structure south of the Roman Poetovio - Savaria road, also belong.

Ivan Tušek
dipl. arheol., samost. konservator za arheol. dediščino
Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor
Slomškov trg 6
SLO - 62000 Maribor

*ZVNKD, Maribor = Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage, Maribor.

Sl. 18: Ptuj-obvoznica 1988, Žgani grob 7: Jantarna škatljica (Foto: Peter Vernik).

Fig. 18: Ptuj-Bypass 1988, cremation grave 7: the small amber box (Photo: Peter Vernik).

Sl. 19: Ptuj-obvoznica 1988, Žgani grob 7: Jantarni prstan s plastiko ležečega psa (Foto: Peter Vernik).

Fig. 19: Ptuj-Bypass 1988, cremation grave 7: the amber ring with a plastic figure of a recumbant dog (Photo: Peter Vernik).

Sl. 20: Ptuj-obvoznica 1988, Žgani grob 7: Jantarni prstan s plastiko dečka v igri s psom (Foto: Peter Vernik).

Fig. 20: Ptuj-Bypass 1988, cremation grave 7: the amber ring with a plastic figure of a boy playing with a dog (Photo: Peter Vernik).

Sl. 21: Ptuj–obvoznica 1988, Žgani grob 7: Školjčna lupina iz jantarja (Foto: Peter Vernik).

Fig. 21: Ptuj–Bypass 1988, cremation grave 7: the amber shell (Photo: Peter Vernik).

Sl. 22: Ptuj-obvoznica 1988, Žgani grob 7: Jantarni pladenj z reliefno upodobitvijo ribe in gosi (Foto: Peter Vernik).

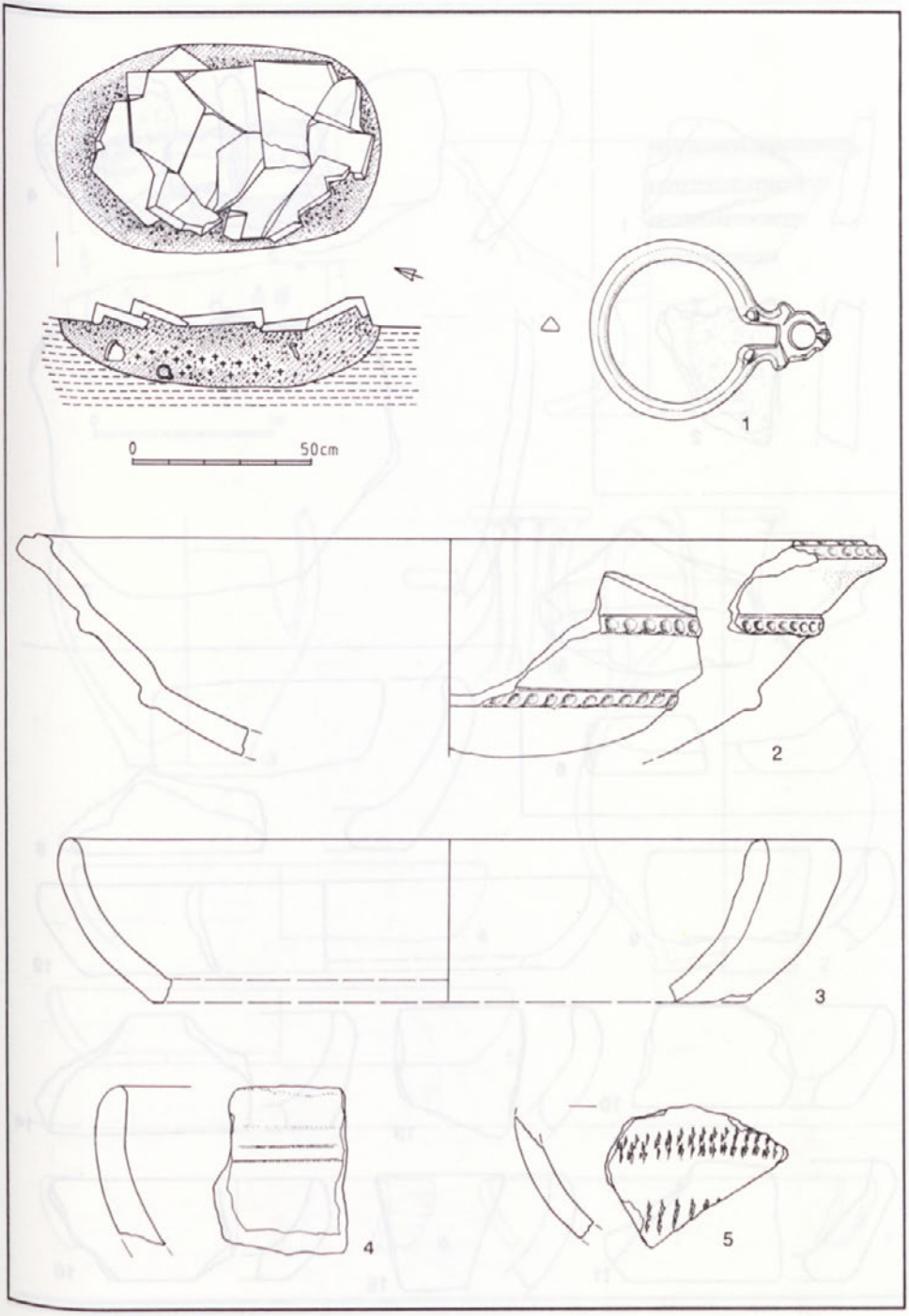
Fig. 22: Ptuj-Bypass 1988, the amber tray with the relief figures of a fish and geese (Photo: Peter Vernik).

Sl. 23: Ptuj-obvoznica 1988, Skeletni grob IV: Zlati uhančki (Foto: Bine Kovačič).
Fig. 23: Ptuj-Bypass 1988, inhumation grave IV: the gold earrings (Photo: Bine Kovačič).

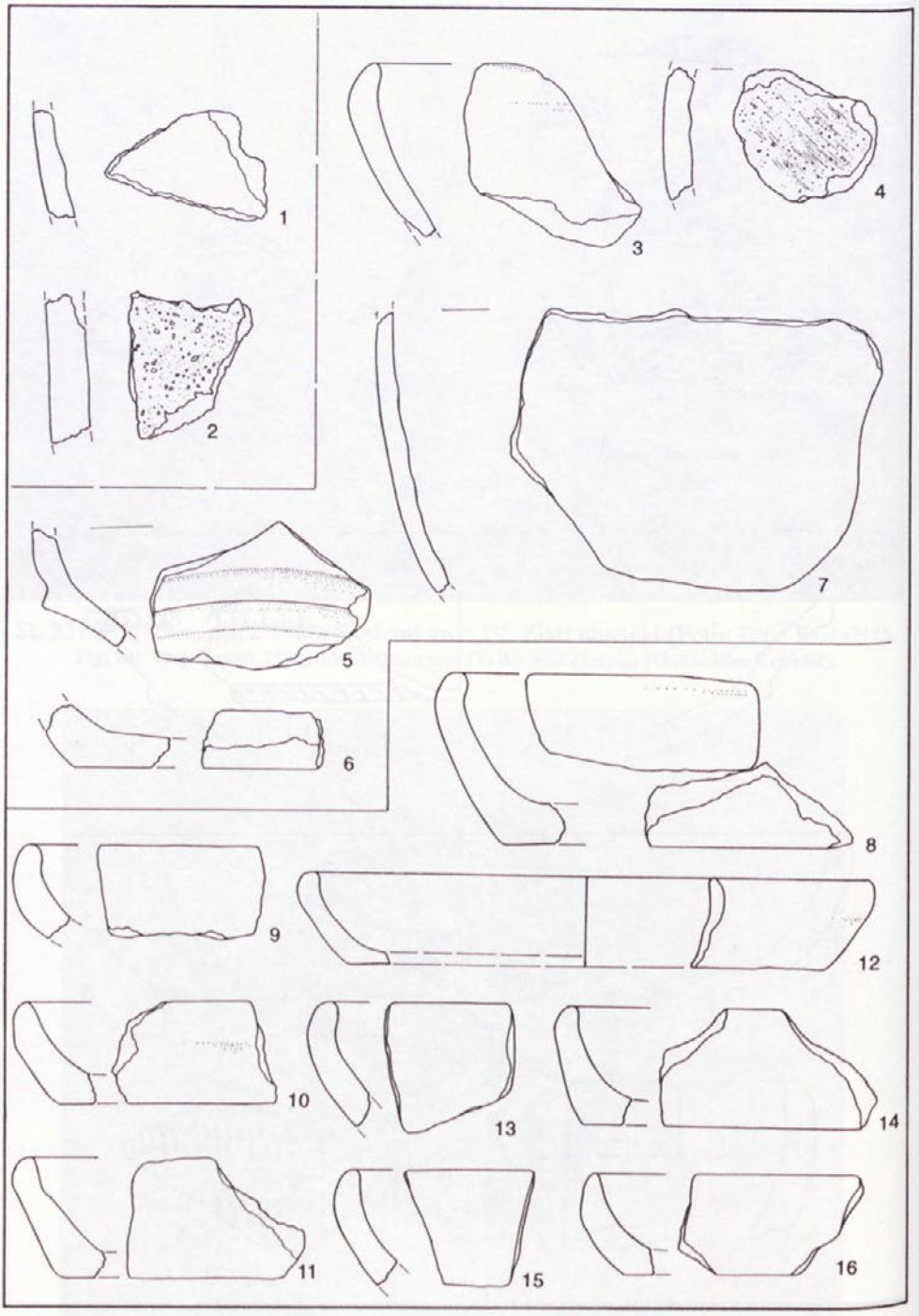

Sl. 24: Ptuj-obvoznica 1988, Skeletni grob IV: Medaljon z vrezano podobo boginje z atributi v rdečem poldragem kamnu in srebrni oblogi (Foto: Peter Vernik).
Fig. 24: Ptuj-Bypass 1988, inhumation grave IV: the medallion with the incised figure of a goddess with attributes in red semi-precious stone set in silver (Photo: Peter Vernik).

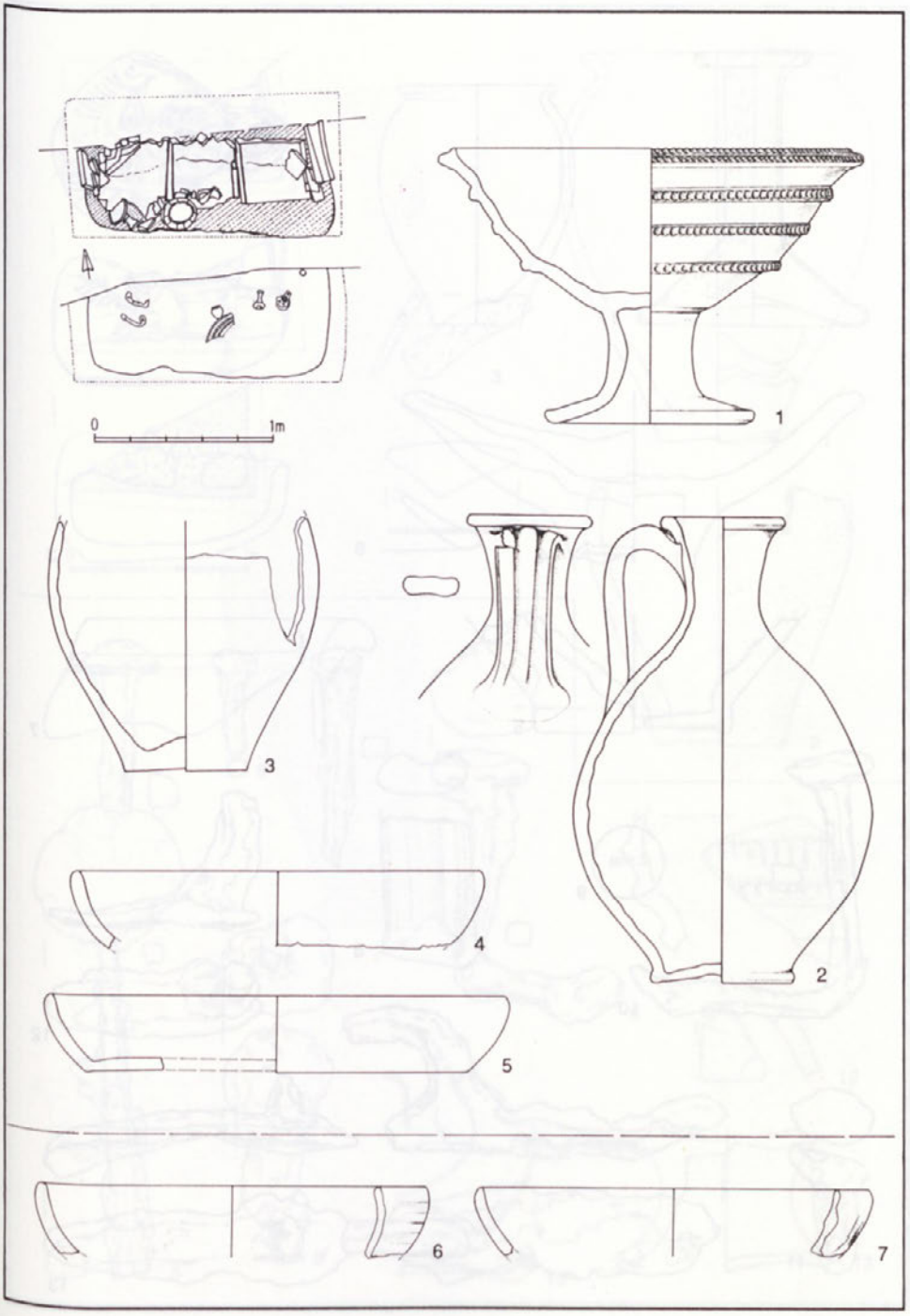
T. 1: Ptuj. Obvoznica 1987, sonda I; grob 1. 1 bron; 2–5 keramika. M. 1:2.

Pl. 1: Ptuj. Bypass 1987, trench I; grave 1. 1. bronze; 2–5 pottery. Scale 1:2.

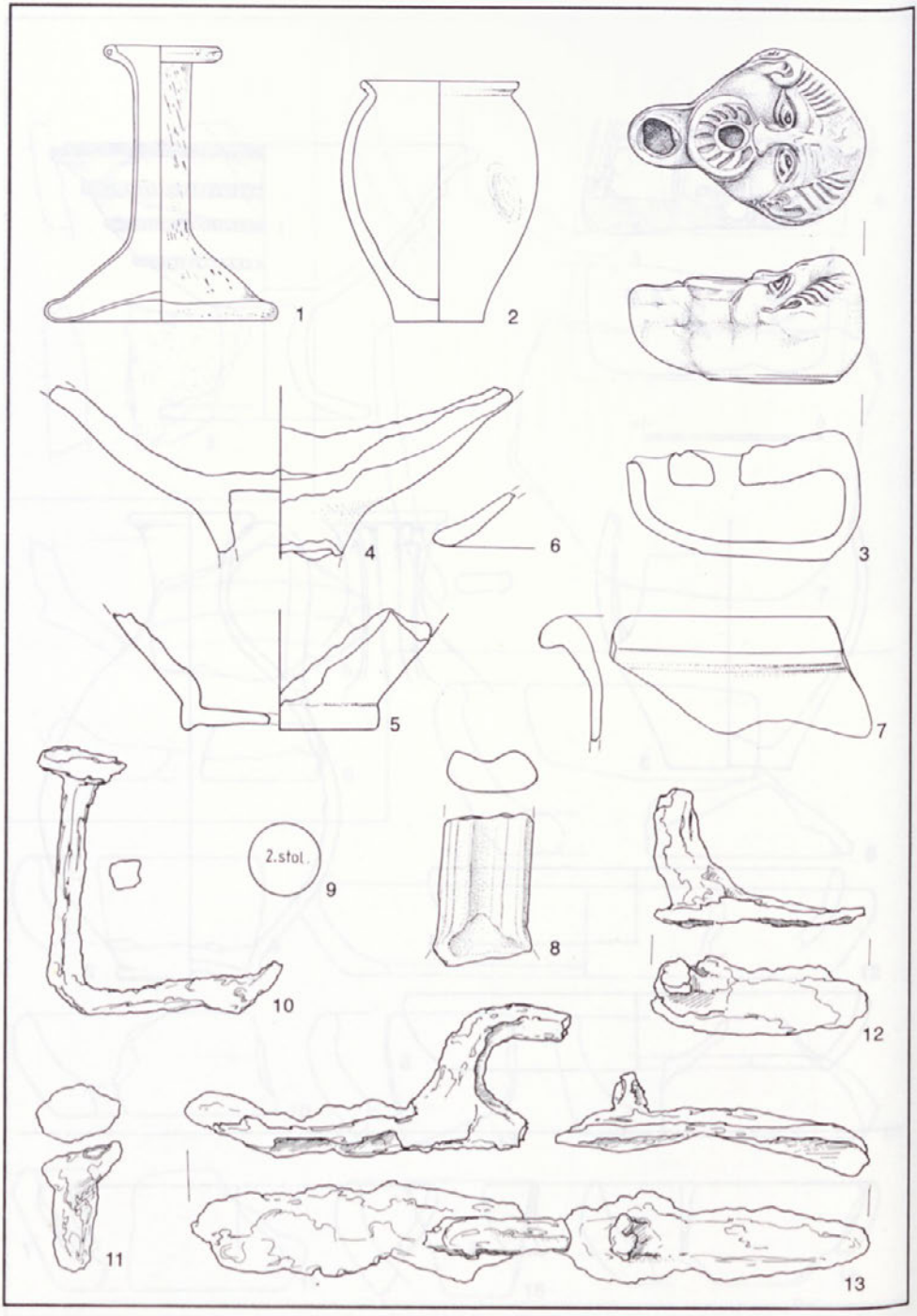
T. 2: Ptuj, Obvoznica 1988, sonda I; 1, 2 grob 2; 3–7 ob grobu 2; 8–16 ob grobu 3. Keramika. M. 1:2.

Pl. 2: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1, 2 grave 2; 3–7 around grave 2; 8–16 around grave 3. Pottery. Scale 1:2.

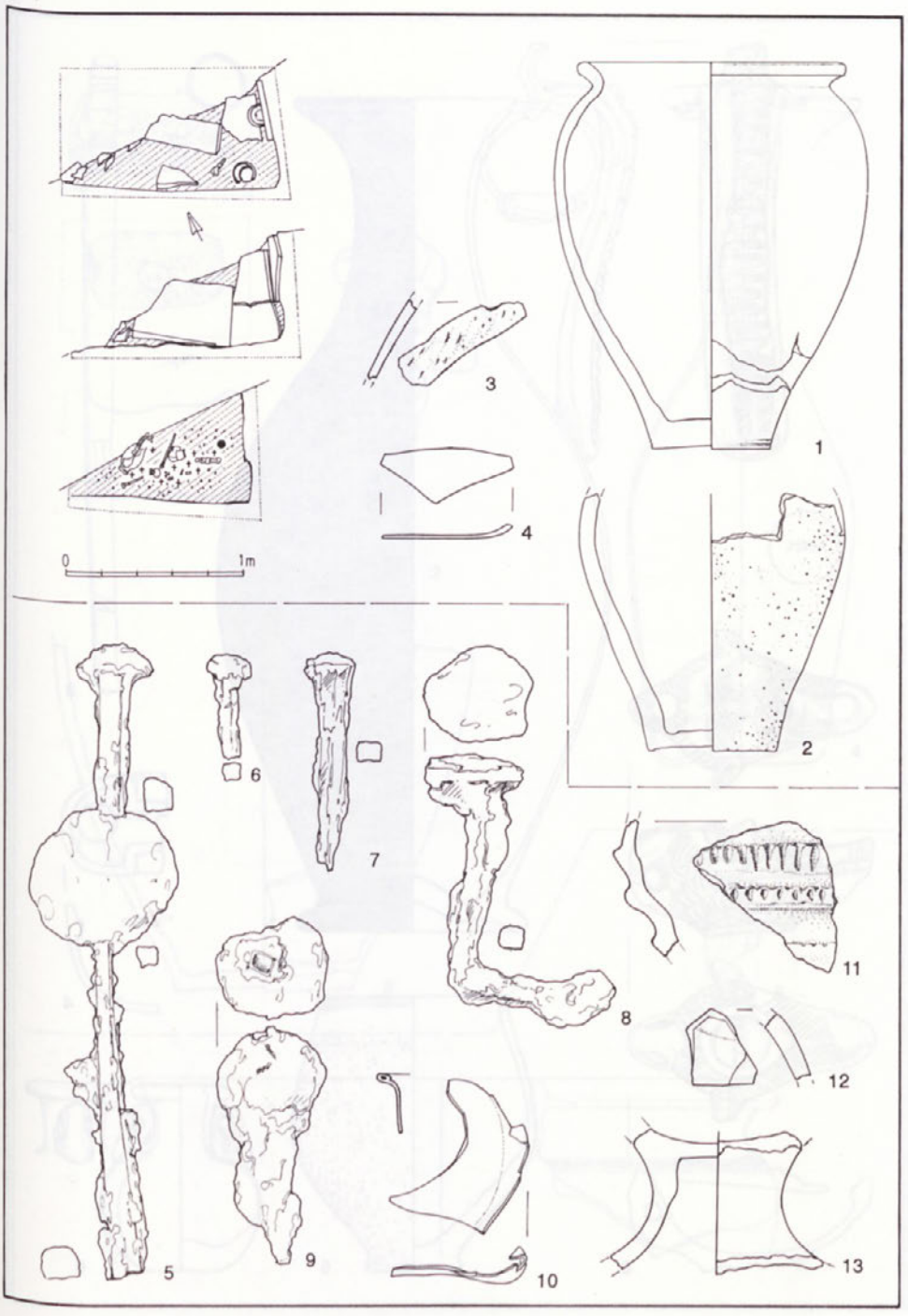
T. 3: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–5 ob konstrukciji groba 3; 6, 7 v grobu 3. Keramika. M. 1, 2, 4–7 = 1:4; 3 = 1:2.

Pl. 3: Ptuj. Bypass 1988, trench I, 1–5 around the construction of grave 3; 6, 7 in grave 3. Pottery. Scale 1, 2, 4–7 = 1:4; 3 = 1:2.

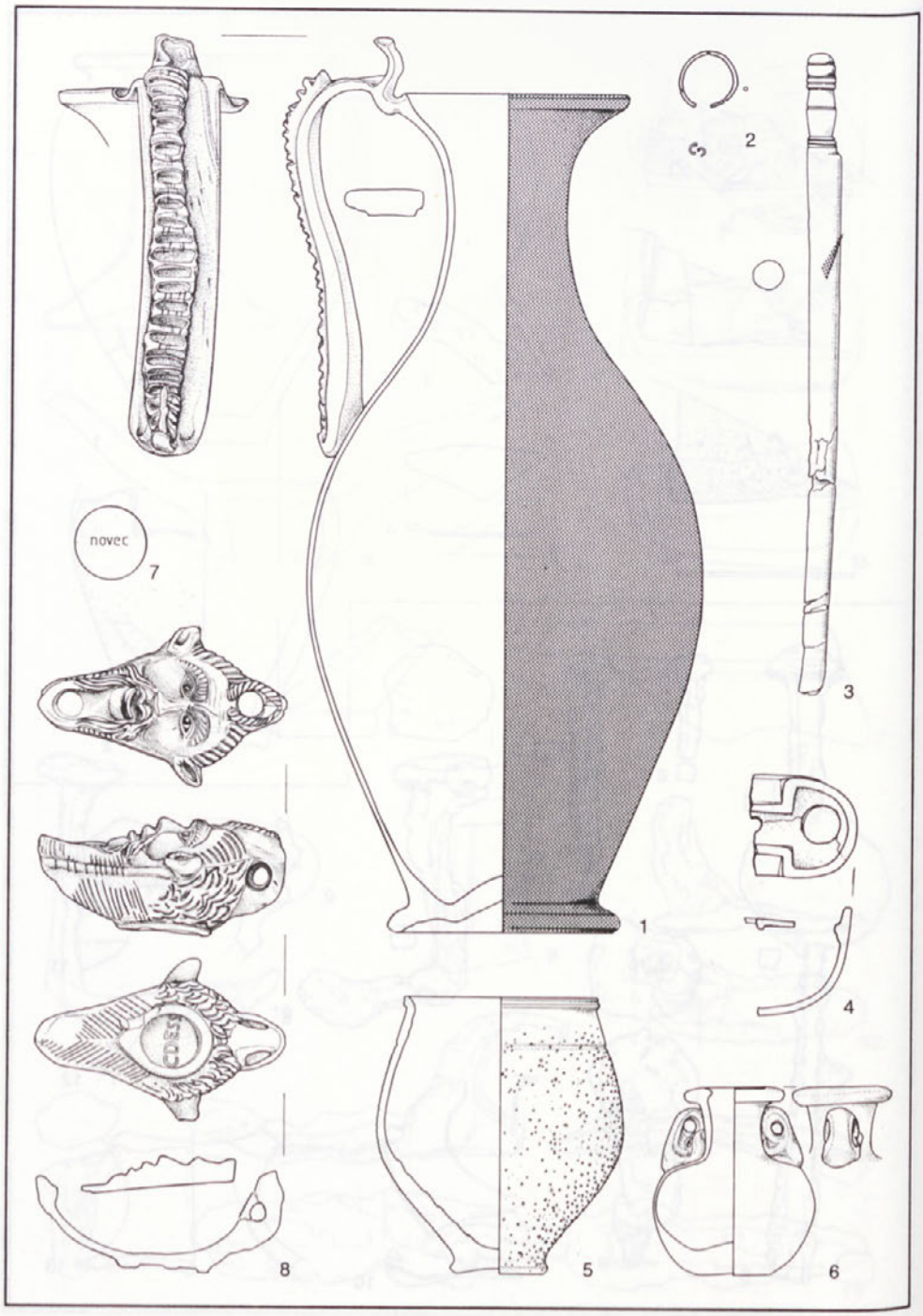
T. 4: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; grob 3. 1 steklo; 9 bron; 10–13 železo; 2–8 keramika. M. 1:2.

Pl. 4: Ptuj. Bypass 1988, trench I, grave 3. 1 glass; 9 bronze; 10–13 iron; 2–8 pottery. Scale 1:2.

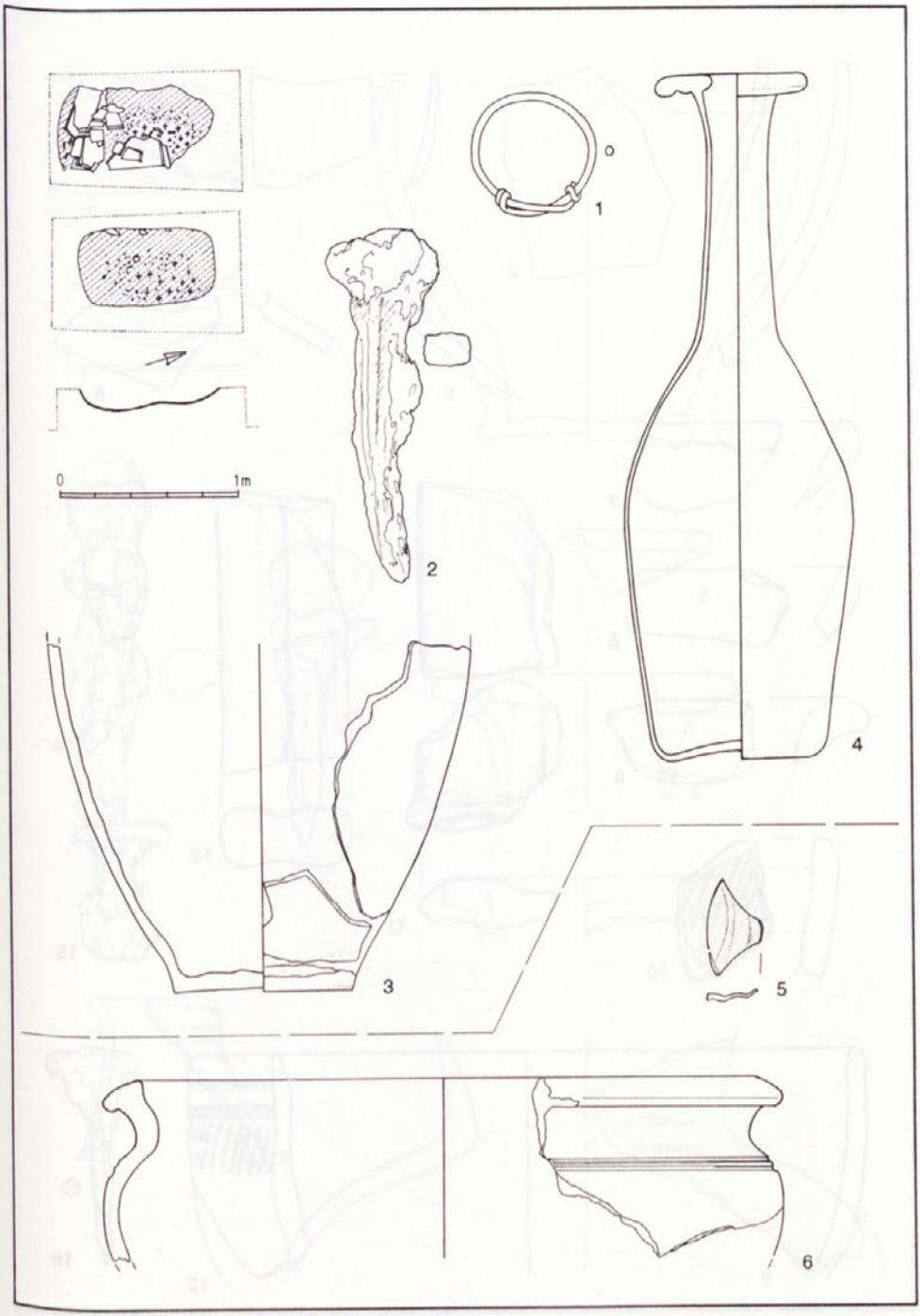
T. 5: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–4 na konstrukciji groba 4; 5–13 v grobu 4. 3, 4, 10 steklo; 5–9 železo; ostalo keramika. M. 1,3 = 3:8; ostalo = 1:2.

Pl. 5: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–4 on the construction of grave 4; 5–13 in grave 4. 3, 4, 10 glass; 5–9 iron; remainder pottery. Scale 1, 3 = 3:8, remainder = 1:2.

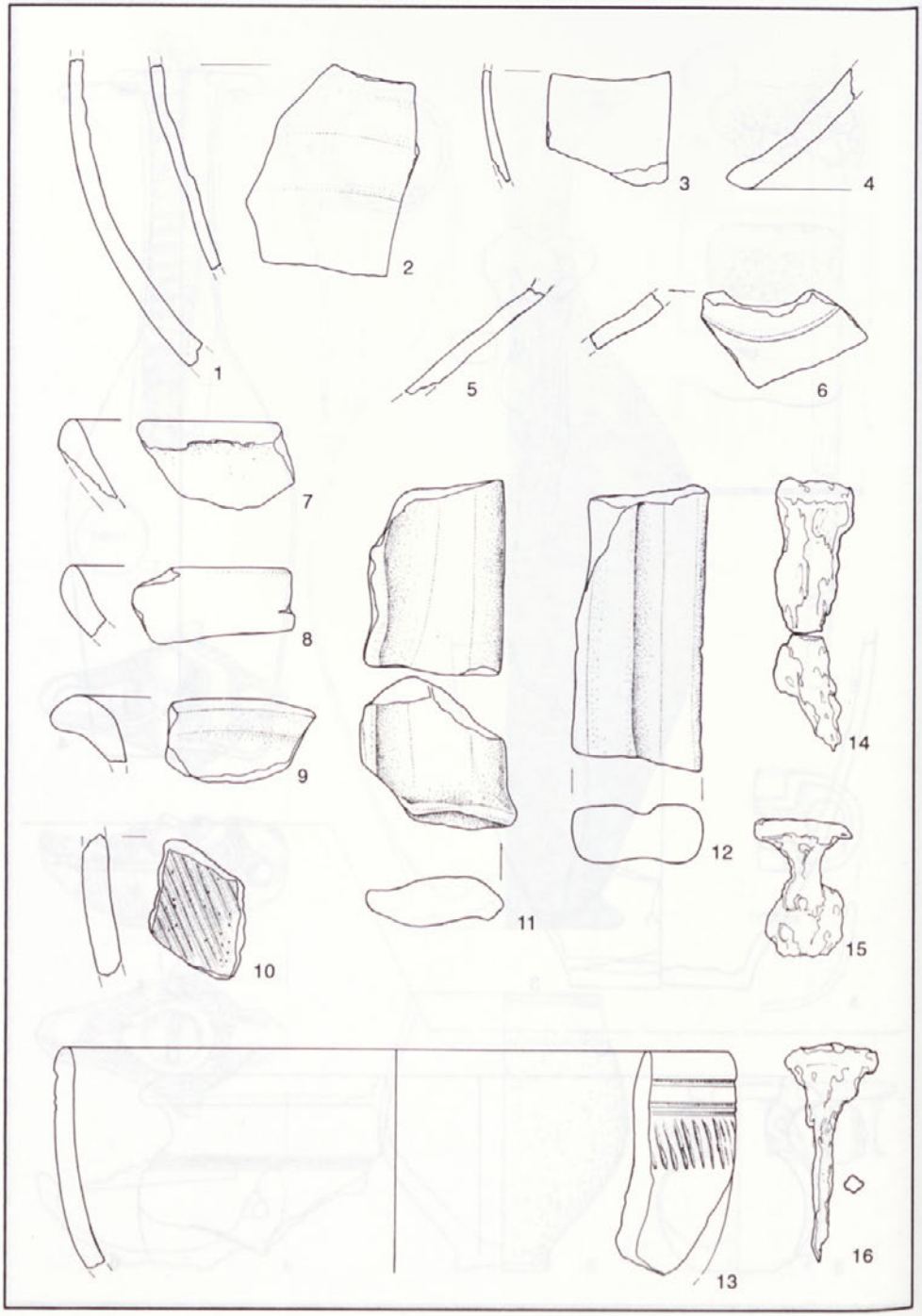
T. 6: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; grob 4. 1, 6 steklo; 2, 7 bron, 3 kost; 4, 5, 8 keramika. M. 1:2.

Pl. 6: Ptuj. Bypass 1988, trench I; grave 4. 1, 6 glass; 2, 7 bronze; 3 bone; 4, 5, 8 pottery. Scale 1:2.

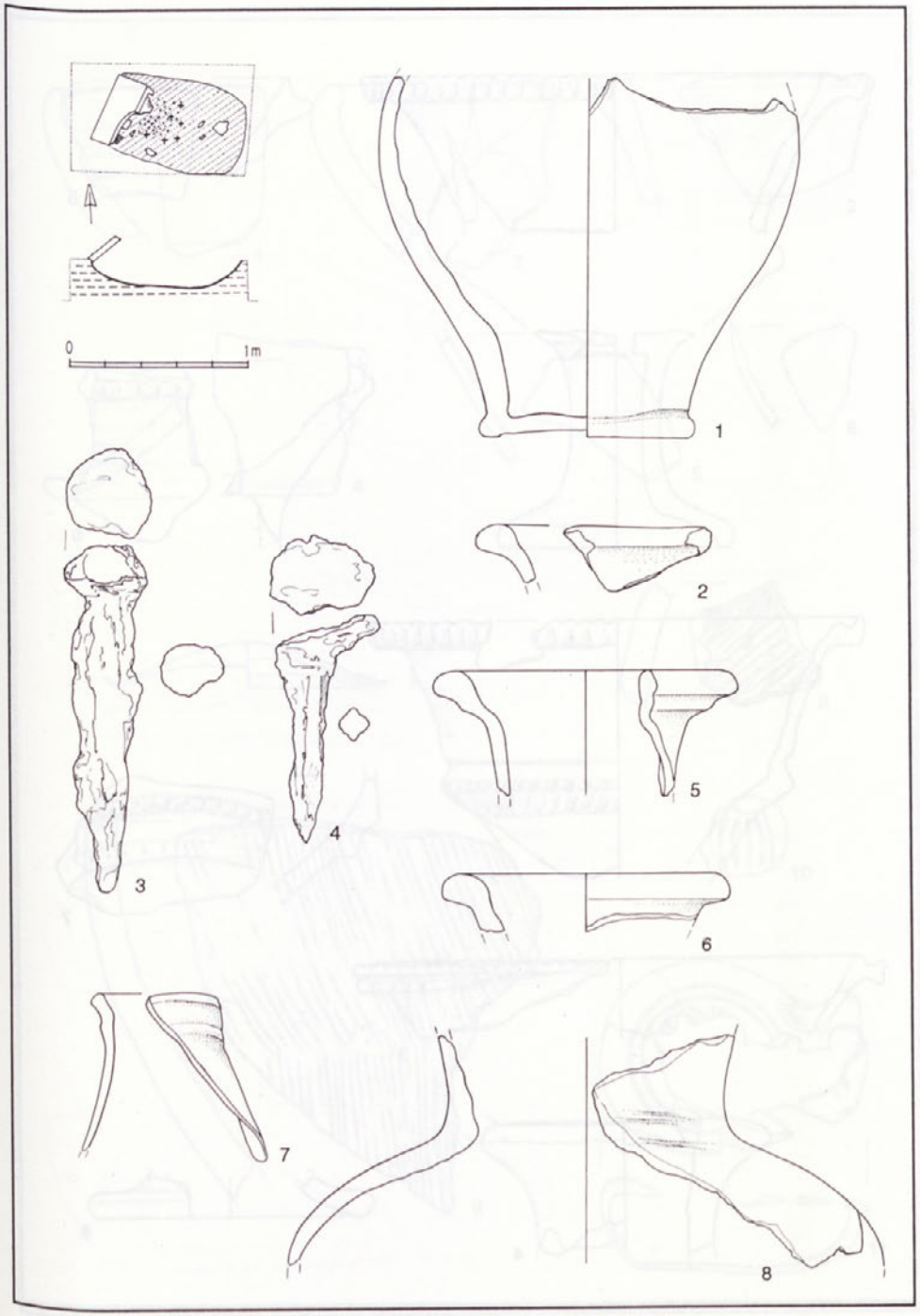
T. 7: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–4 v grobu 5; 5, 6 ob grobu 5. 1 bron; 2 železo; 4, 5 steklo; 3, 6 keramika. M. 1:2.

Pl. 7: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–4 in grave 5; 5, 6 around grave 5. 1 bronze; 2 iron; 4, 5 glass; 3, 6 pottery. Scale 1:2.

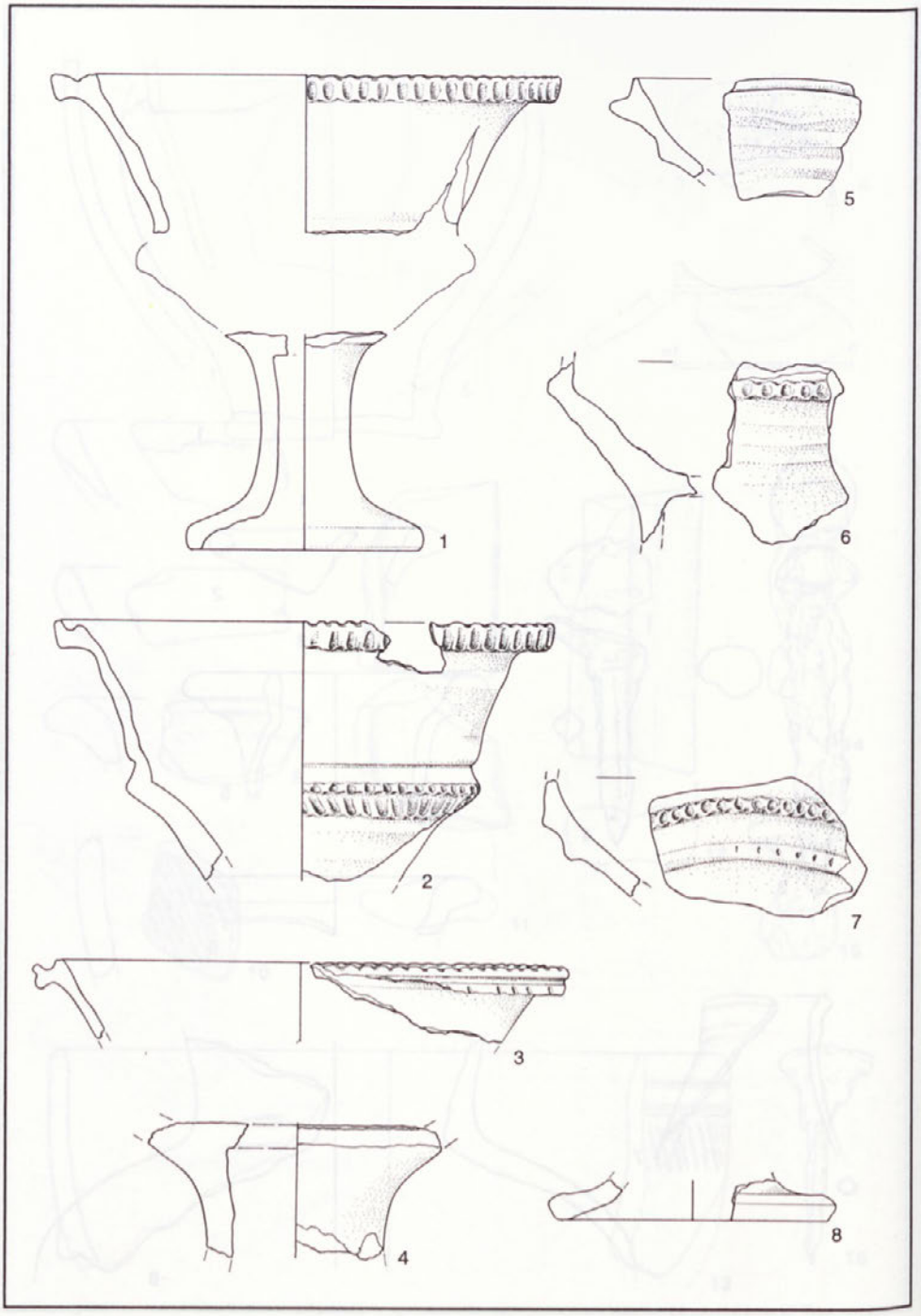
T. 8: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; ob grobu 5. 14–16 železo, ostalo keramika. M. 1:2.

Pl. 8: Ptuj. Bypass 1988, trench I; around grave 5. 14–16 iron; remainder pottery. Scale 1:2.

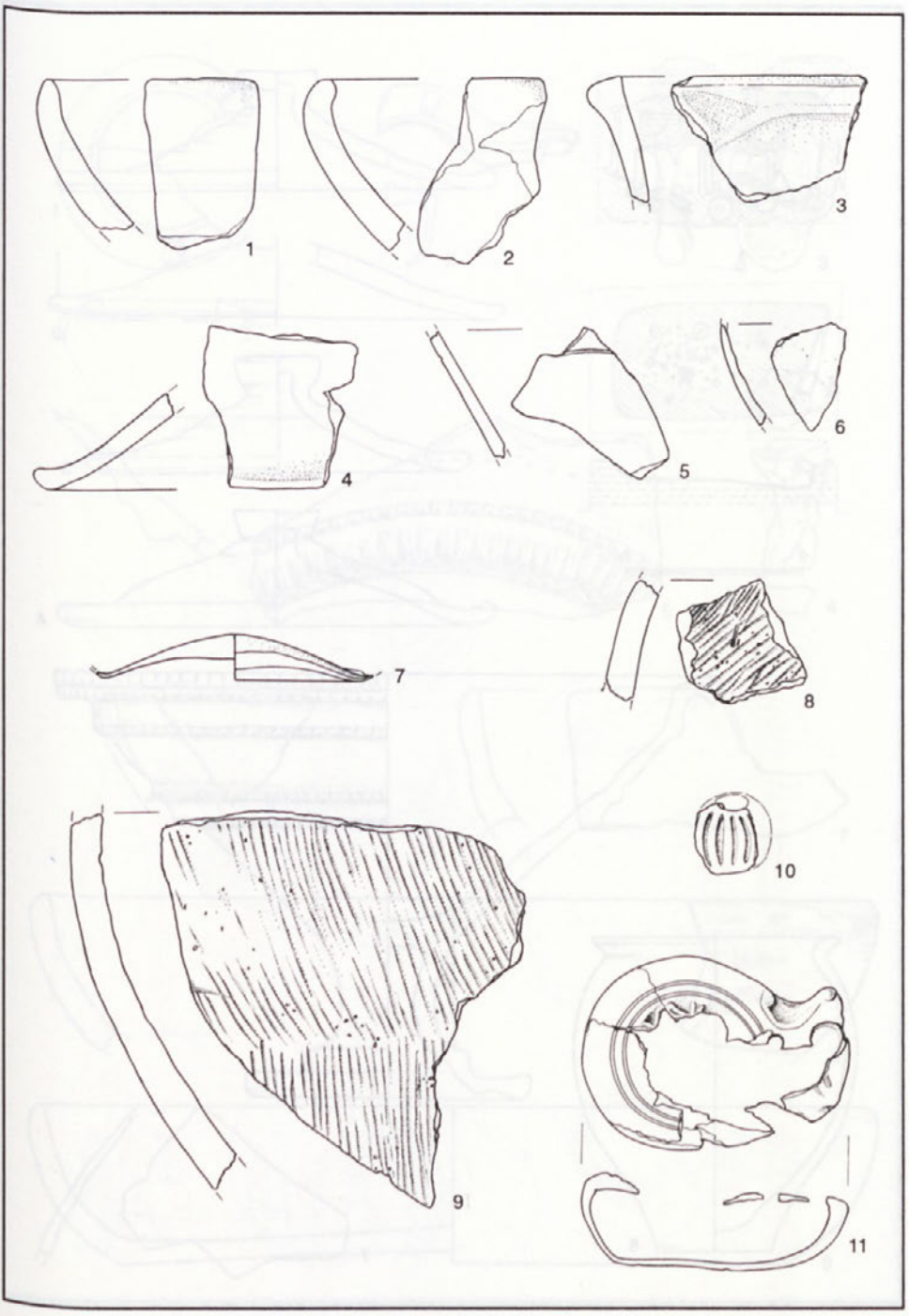

T. 9: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; grob 6. 2 steklo; 3, 4 železo; ostalo keramika. M. 1:2.

Pl. 9: Ptuj. Bypass 1988, trench I; grave 6. 2 glass; 3, 4 iron; remainder pottery. Scale 1:2.

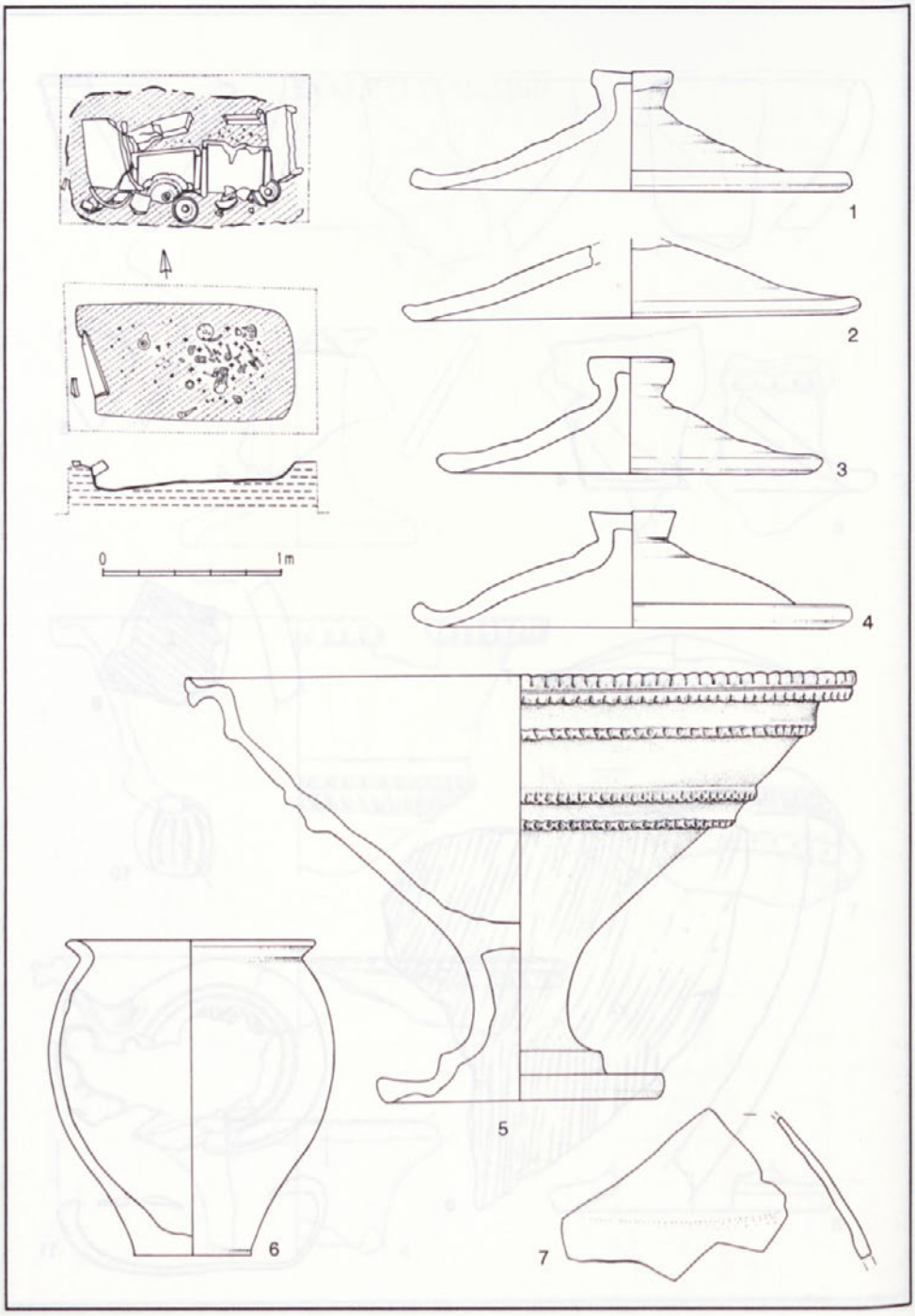

T. 10: Ptuj, Obvoznica 1988, sonda I; grob 6. Keramika. M. 1:2.
Pl. 10: Ptuj. Bypass 1988, trench I; grave 6. Pottery. Scale 1:2.

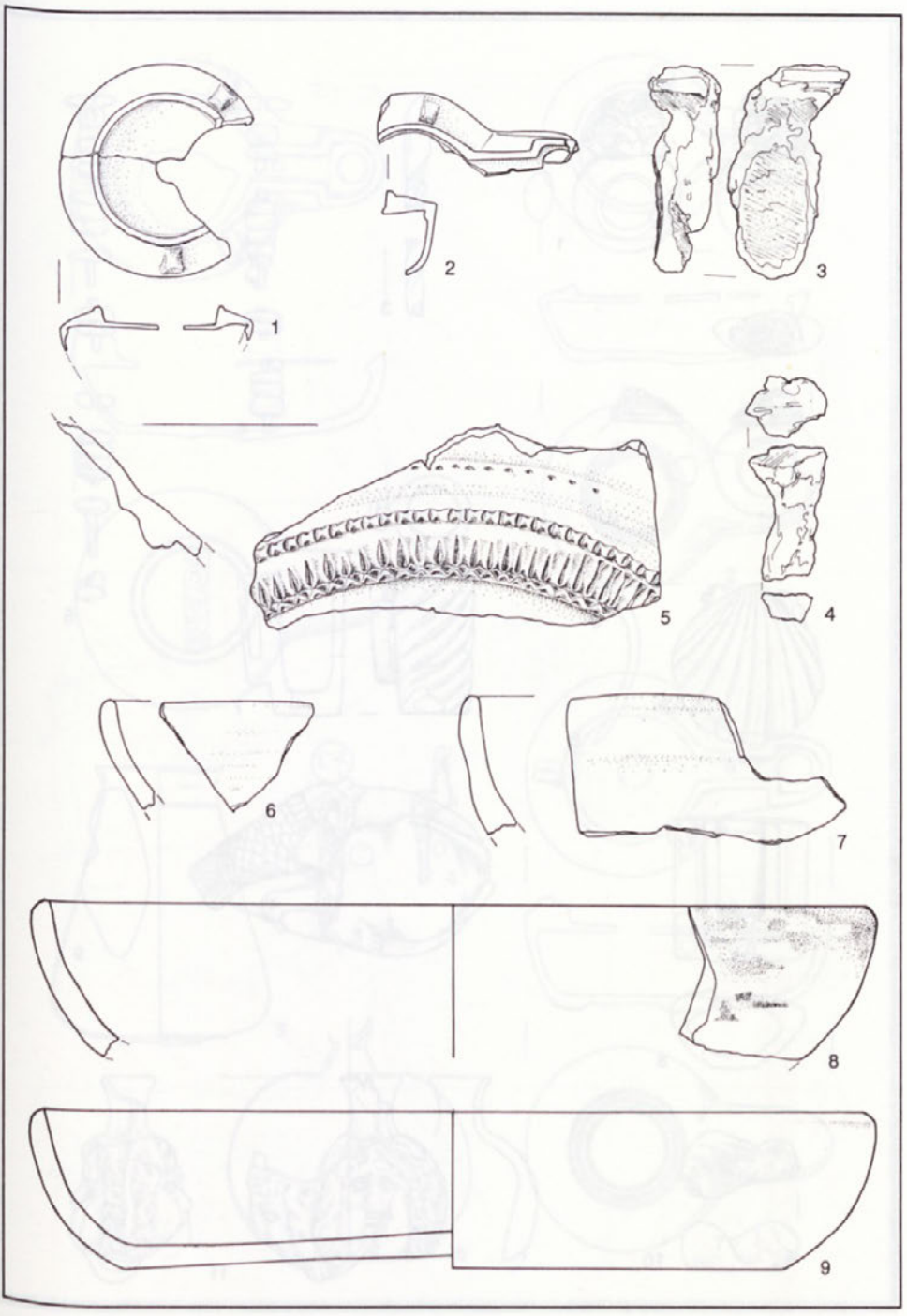
T. 11: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–9 grob 6; 10, 11 ob grobu 6. 10 steklo; ostalo keramika. M. 1:2.

Pl. 11: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–9 grave 6; 10, 11 around grave 6. 10 glass; remainder pottery. Scale 1:2.

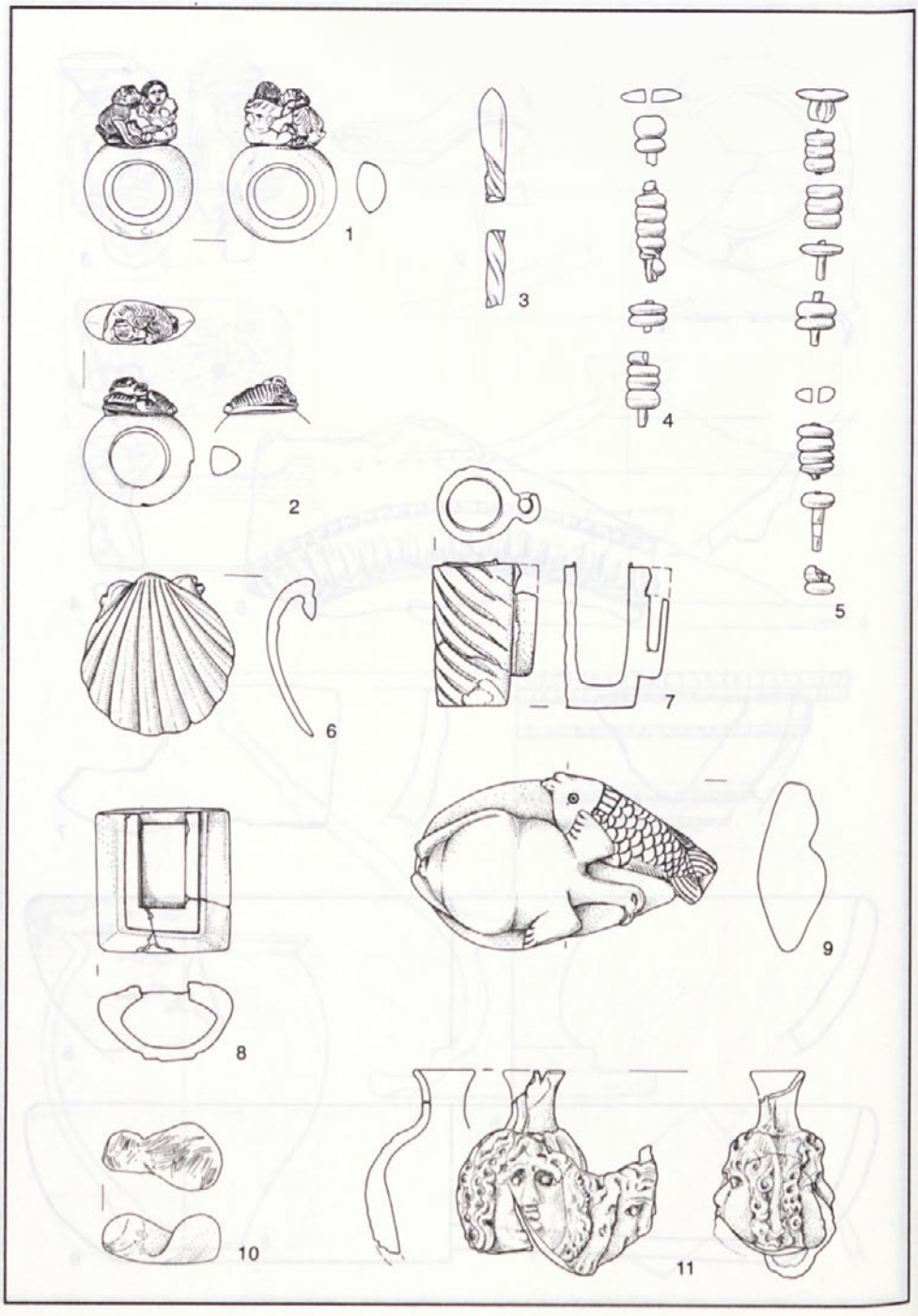
T. 12: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; ob konstrukciji groba 7. Keramika. M. 1–5 = 3:8; 6, 7 = 1:2.

Pl. 12: Ptuj. Bypass 1988, trench I; around the construction of grave 7. Pottery. Scale 1–5 = 3:8; 6, 7 = 1:2.

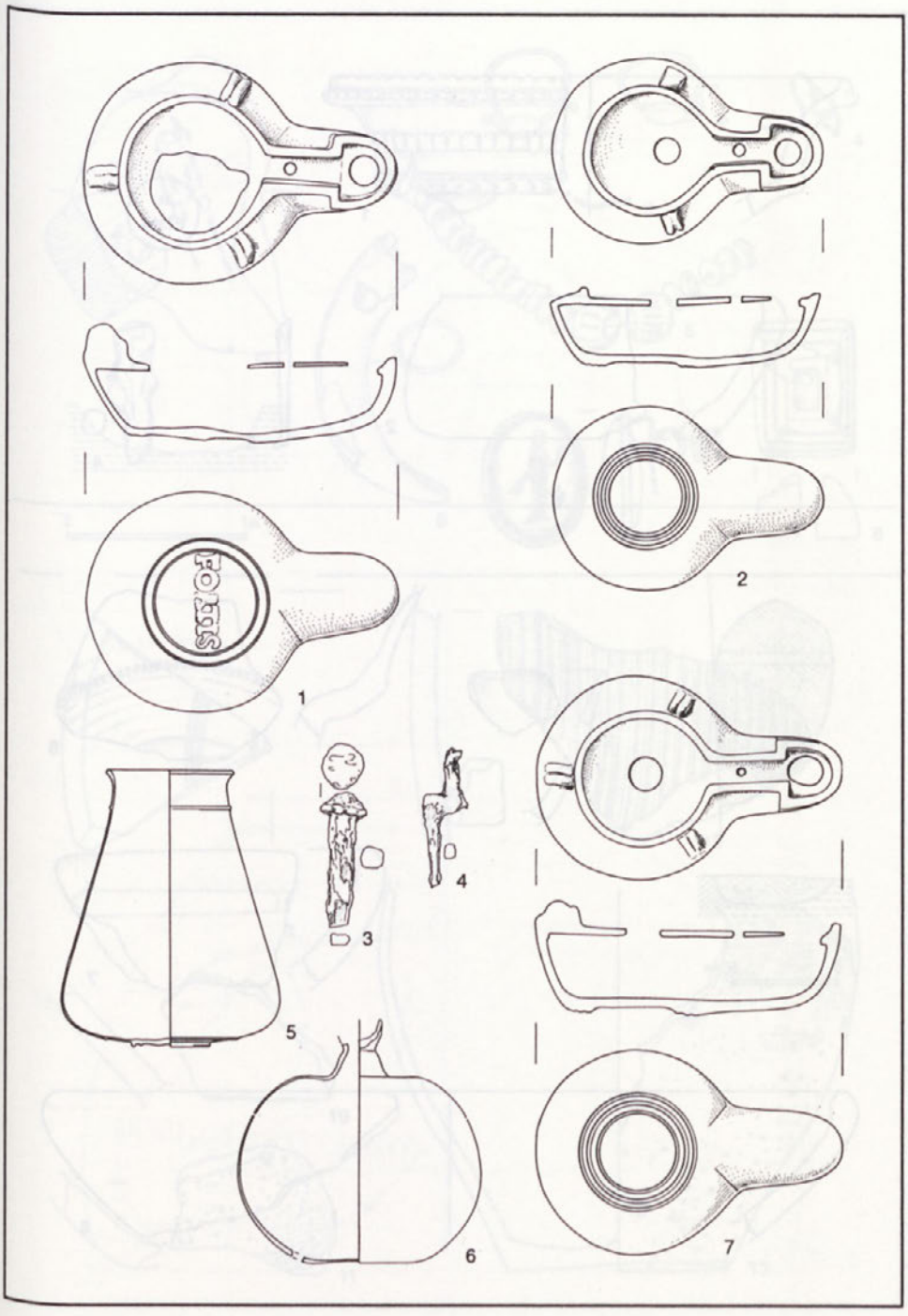

T. 13: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; ob konstrukciji groba 7. 3, 4 železo, ostalo keramika. M. 1:2.

Pl. 13: Ptuj. Bypass 1988, trench I; around the construction of grave 7. 3, 4 iron, remainder pottery. Scale 1:2.

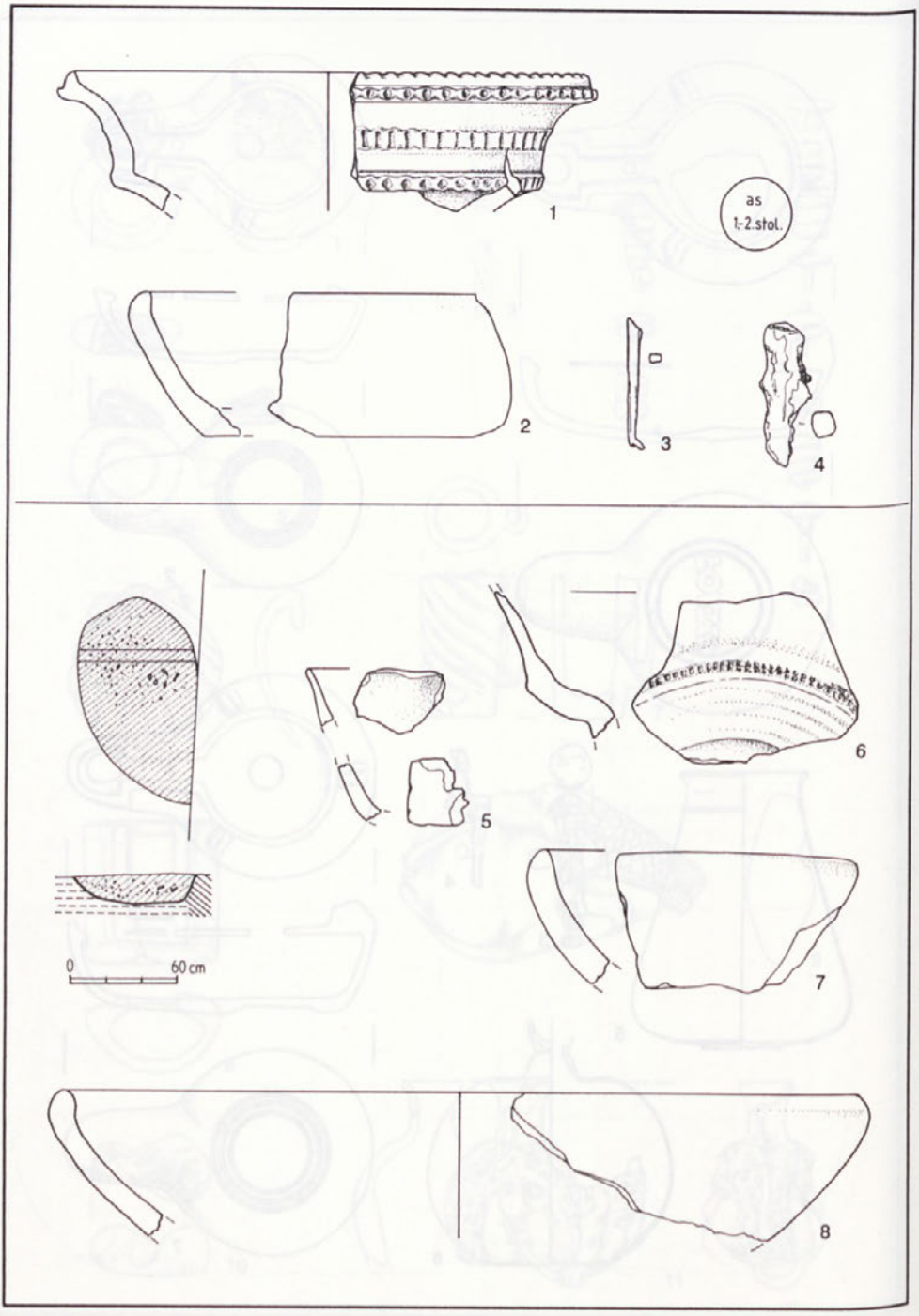

T. 14: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; grob 7. 4,5 jantar in bron; ostalo jantar. M. 1:2.
Pl. 14: Ptuj. Bypass 1988, trench I; grave 7. 4, 5 amber and bronze; remainder amber. Scale 1:2.

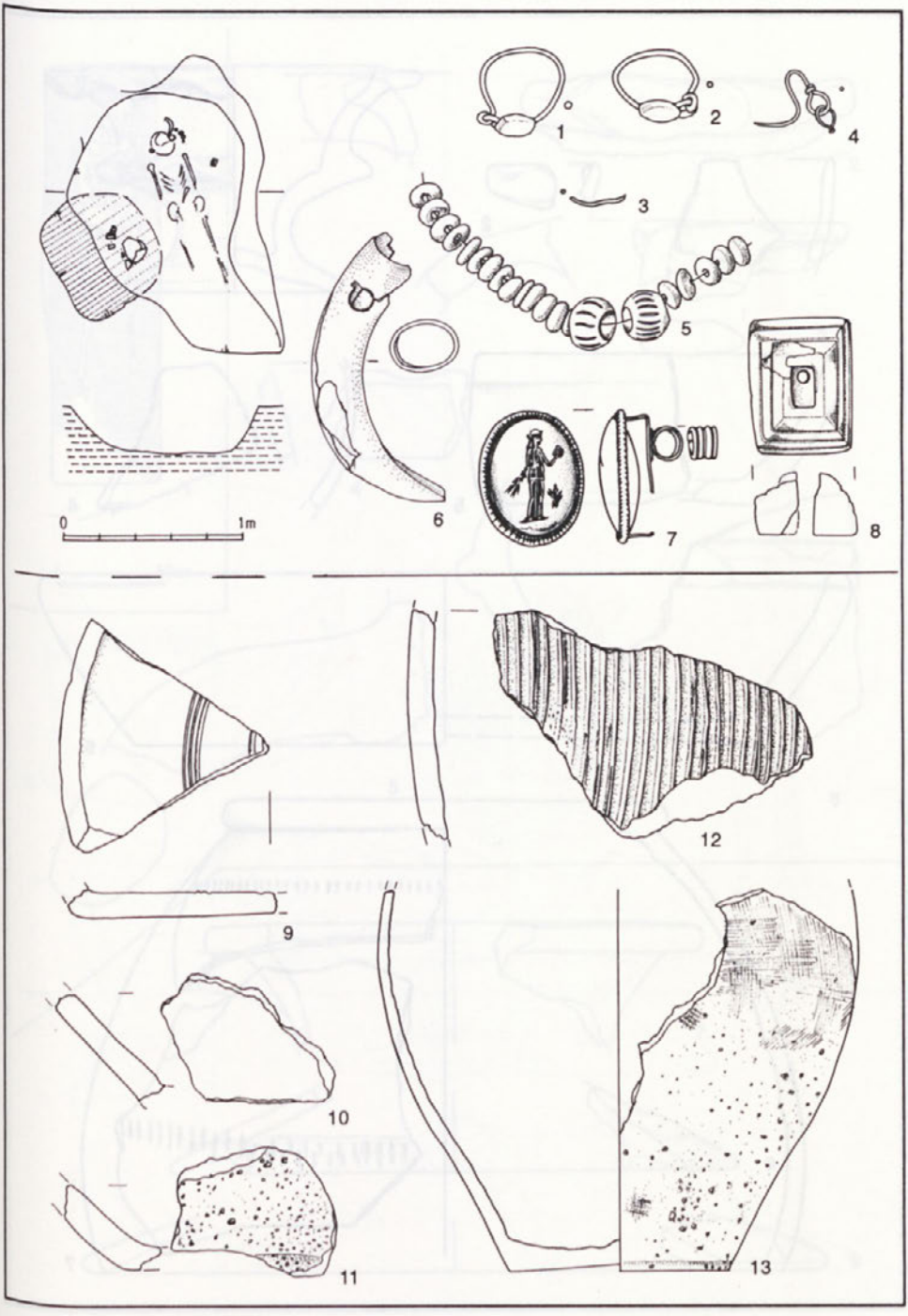
T. 15: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–6 v grobu 7; 5 zunaj groba 7. 3, 4 železo; 5, 6 steklo; ostalo keramika. M. 1:2.

Pl. 15: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–6 in grave 7; 5 outside grave 7. 3, 4 iron; 5, 6 glass; remainder pottery. Scale 1:2.

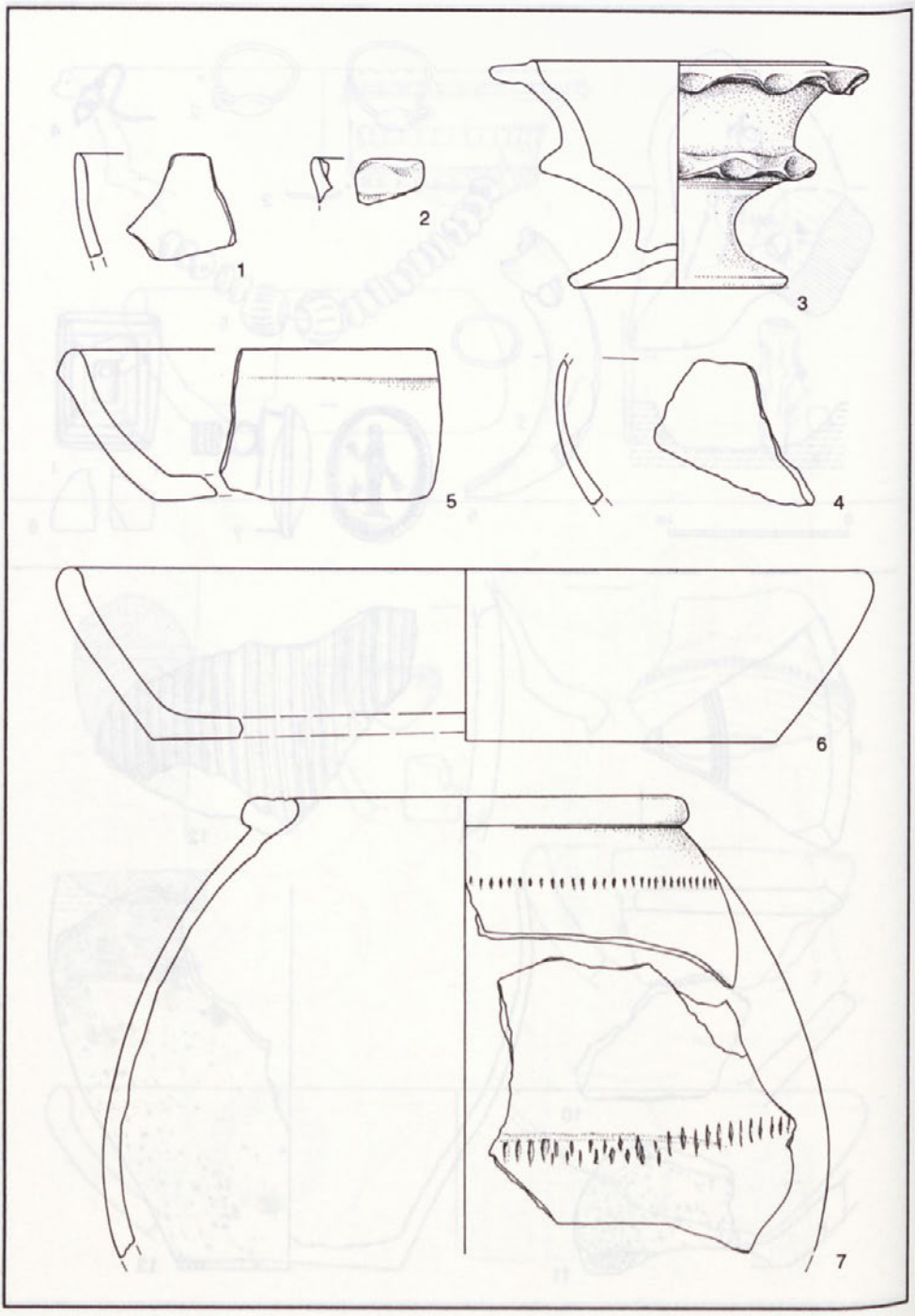
T. 16: Ptuj. obvoznica 1988, sonda I; 1–4 grob 8; 5–8 grob 9. 3, 4 železo; 5 steklo; ostalo keramika. M. 1:2.

Pl. 16: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–4 grave 8; 5–8 grave 9. 3, 4 iron; 5 glass; remainder pottery. Scale 1:2.

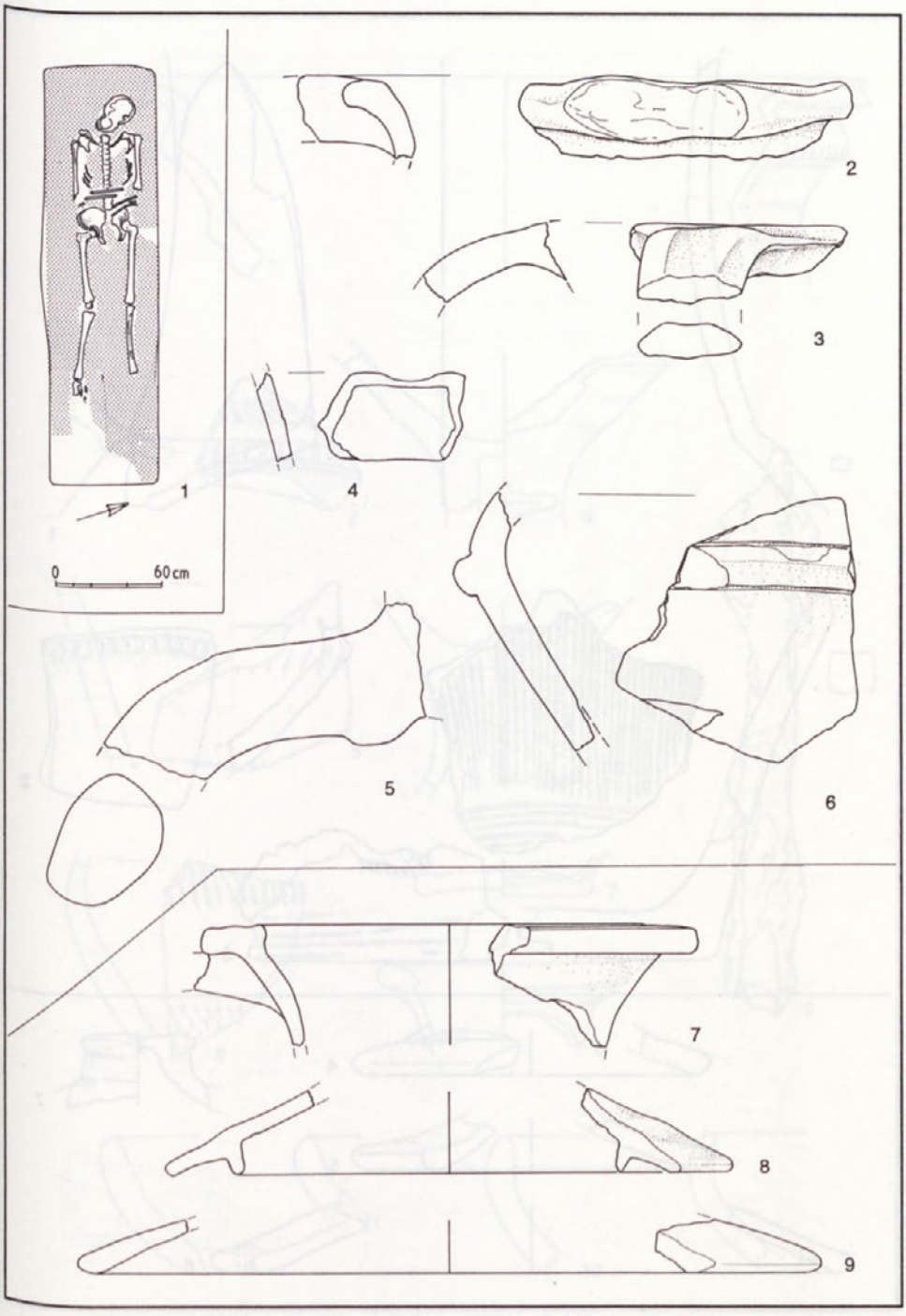

T. 17: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–8 skeletni grob IV; 9–13 grob 10. 1, 2 zlato; 3 srebro; 4 bron; 5 jantar in steklo; 6 kost;7 srebro in poldrag kamen; 8 jantar; ostalo keramika. M. 1, 2, 7 = 1:1; ostalo = 1:2.

Pl. 17: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–8 inhumation grave IV; 9–13 grave 10. 1, 2 gold; 3 silver; 4 bronze; 5 amber and glass; 6 bone; 7 silver and semiprecious stones; 8 amber; remainder pottery. Scale 1, 2, 7 = 1:1; remainder 1:2.

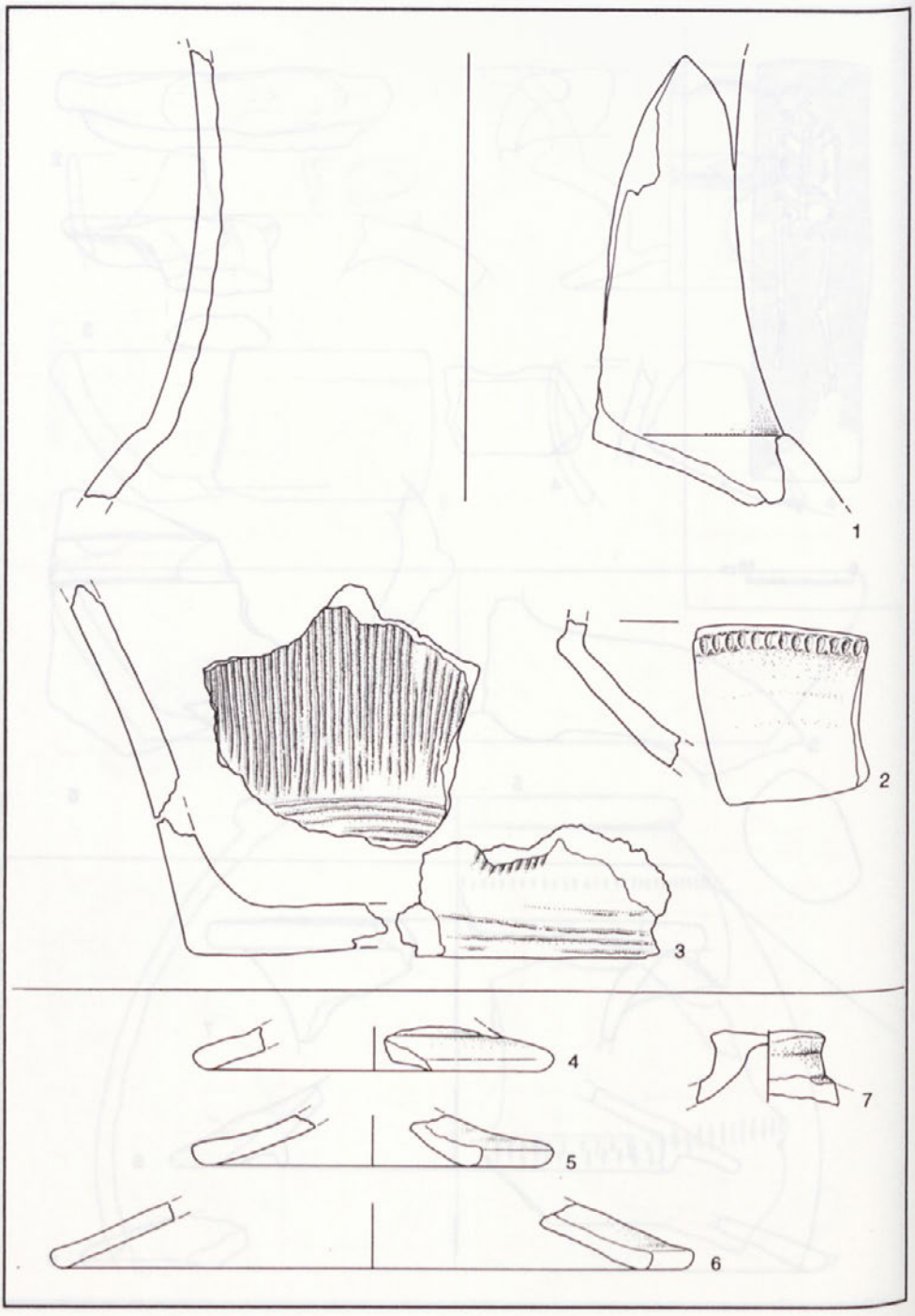

T. 18: Ptuj. obvoznica 1988, osnda I; grob 11. Keramik, M. 1:2.
Pl. 18: Ptuj. Bypass 1988, trench I; grave 11. Pottery, scale 1:2.

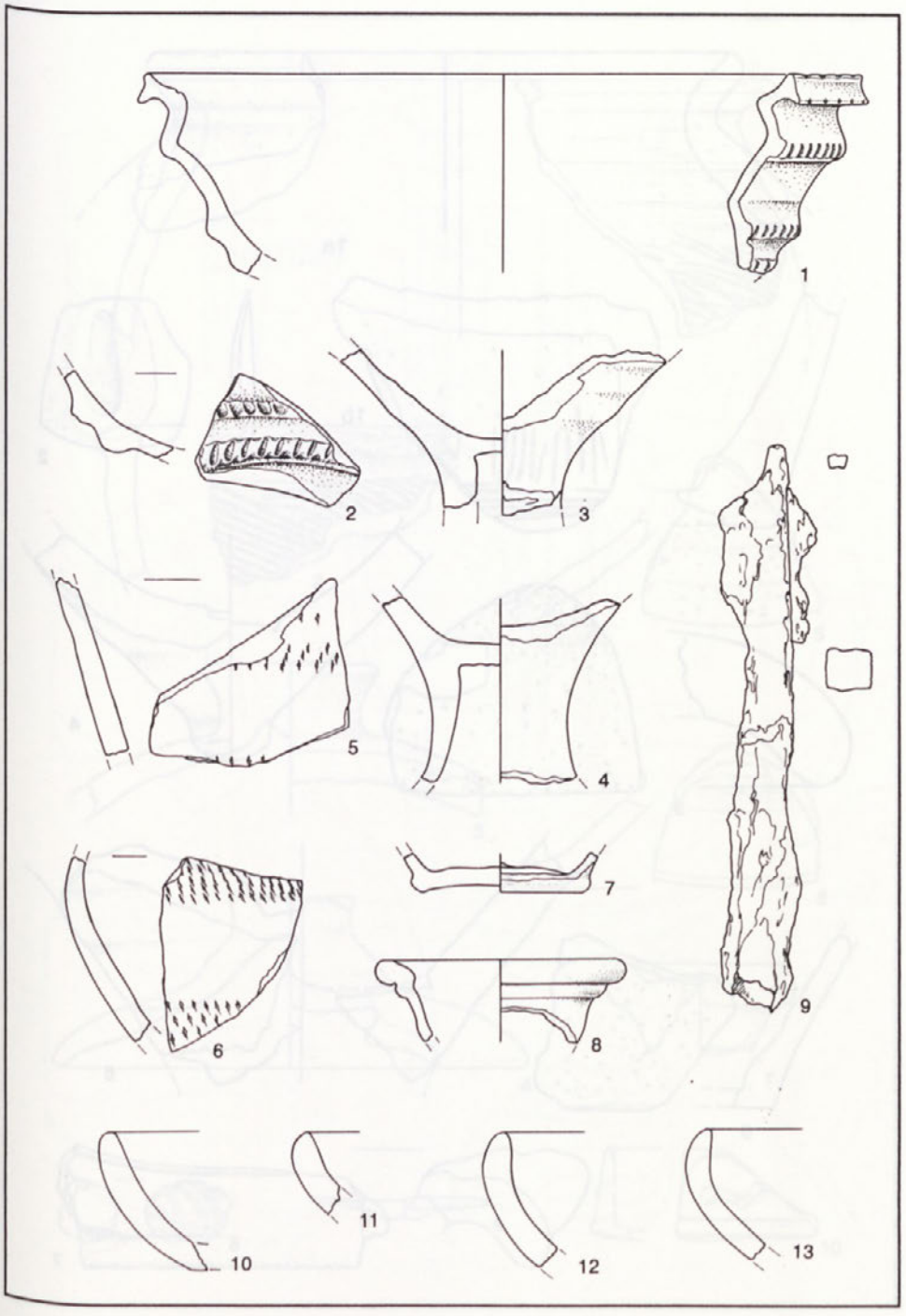
T. 19: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1 tloris skeletnega groba II; 2–6 v zasipu skeletnega groba I, globina 30–70 cm; 7–9 na temelju grobne parcele, globina 20 cm. Keramika. M. 1:2.

Pl. 19: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1 plan of inhumation grave II; 2–6 in fill of inhumation grave 1, depth 30–70 cm; 7–9 at the base of the cemetery, depth 20 cm. Pottery. Scale 1:2.

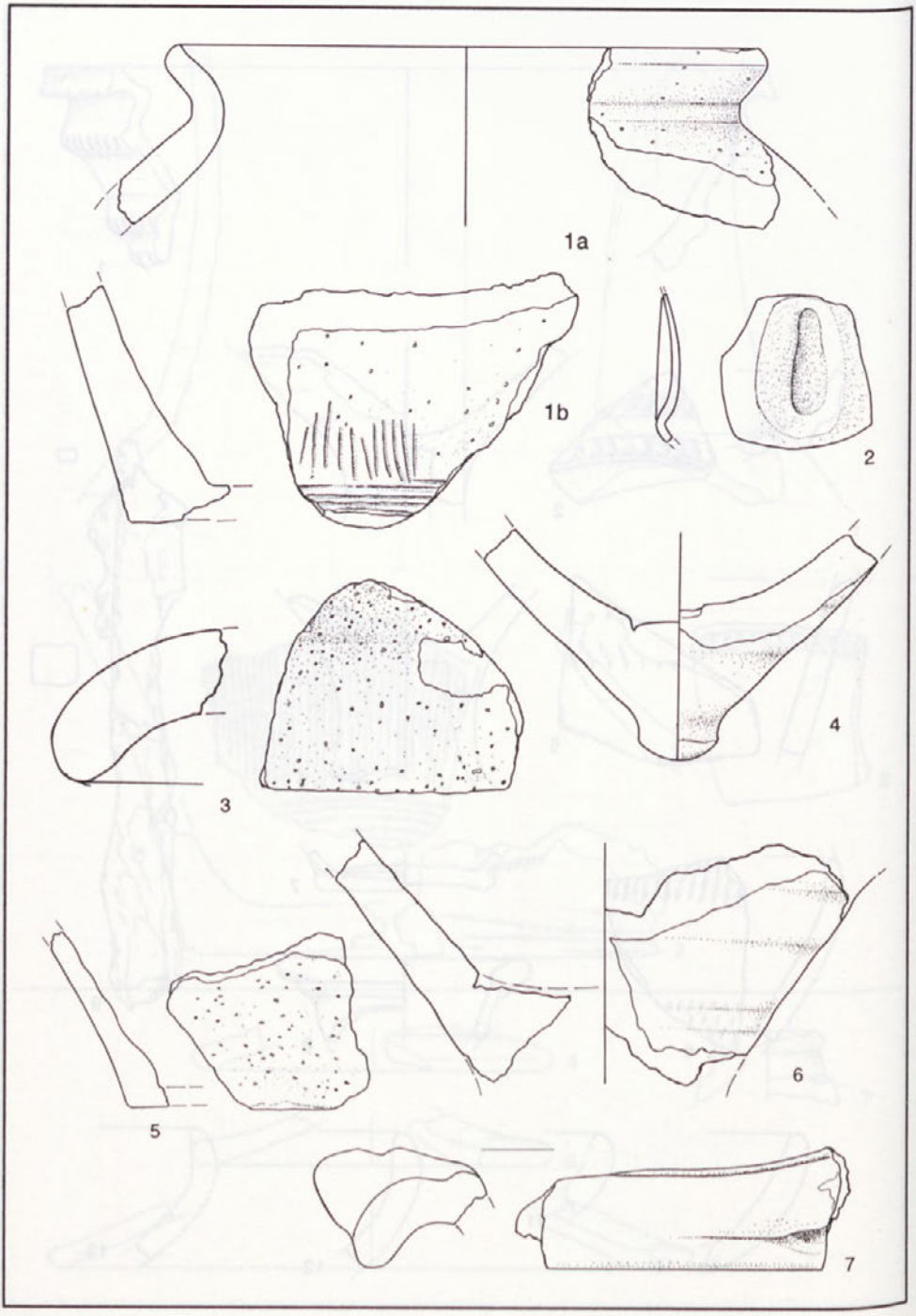
T. 20: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–3 v rjavi ilovnati plasti v globini 20 cm; 4–7 v rjavi ilovnati plasti med grobovi 5, 6, 7, globina 30–60 cm. Keramika. M. 1:2.

Pl. 20: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–3 in the brown clay layer at a depth of 20 cm; 4–7 in the brown clay layer between graves 5, 6 and 7, depth 30–60 cm. Pottery. Scale 1:2.

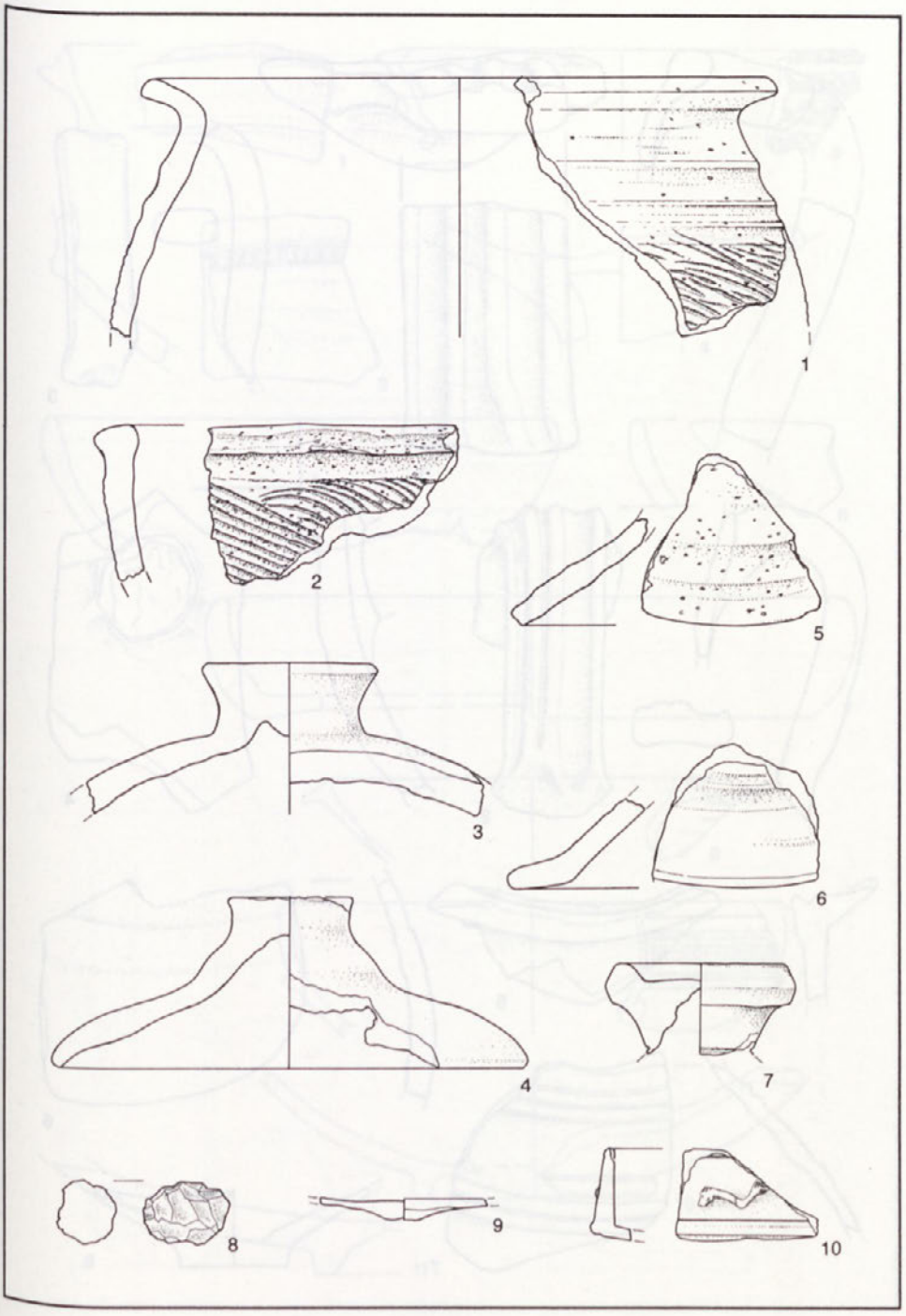
T. 21: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–13 v rajvi ilovnati plasti med grobovi 5, 6, 7, globina 30–60 cm. 9 železo; ostalo keramika. M. 1:2.

Pl. 21: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–13 in the brown clay layer between graves 5, 6 and 7, depth 30–60 cm. 9 iron; remainder pottery. Scale 1:2.

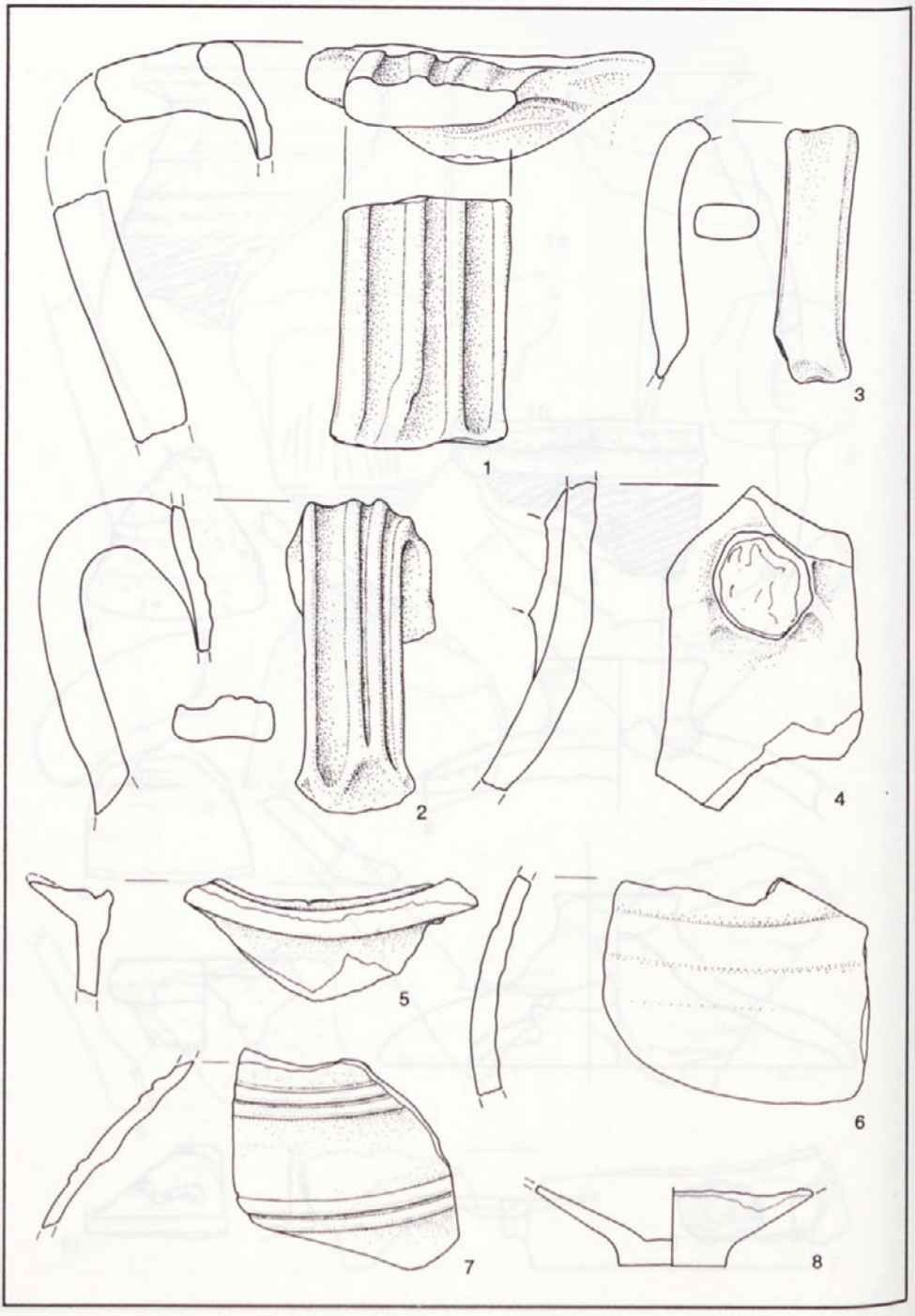
T. 22: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–7 v rjavi ilovnati plasti med grobovi 5, 6, 7, globina 30–60 cm. Keramika. M. 1:2.

Pl. 22: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–7 in the brown clay layer between graves 5, 6 and 7, depth 30–60 cm. Pottery. Scale 1:2.

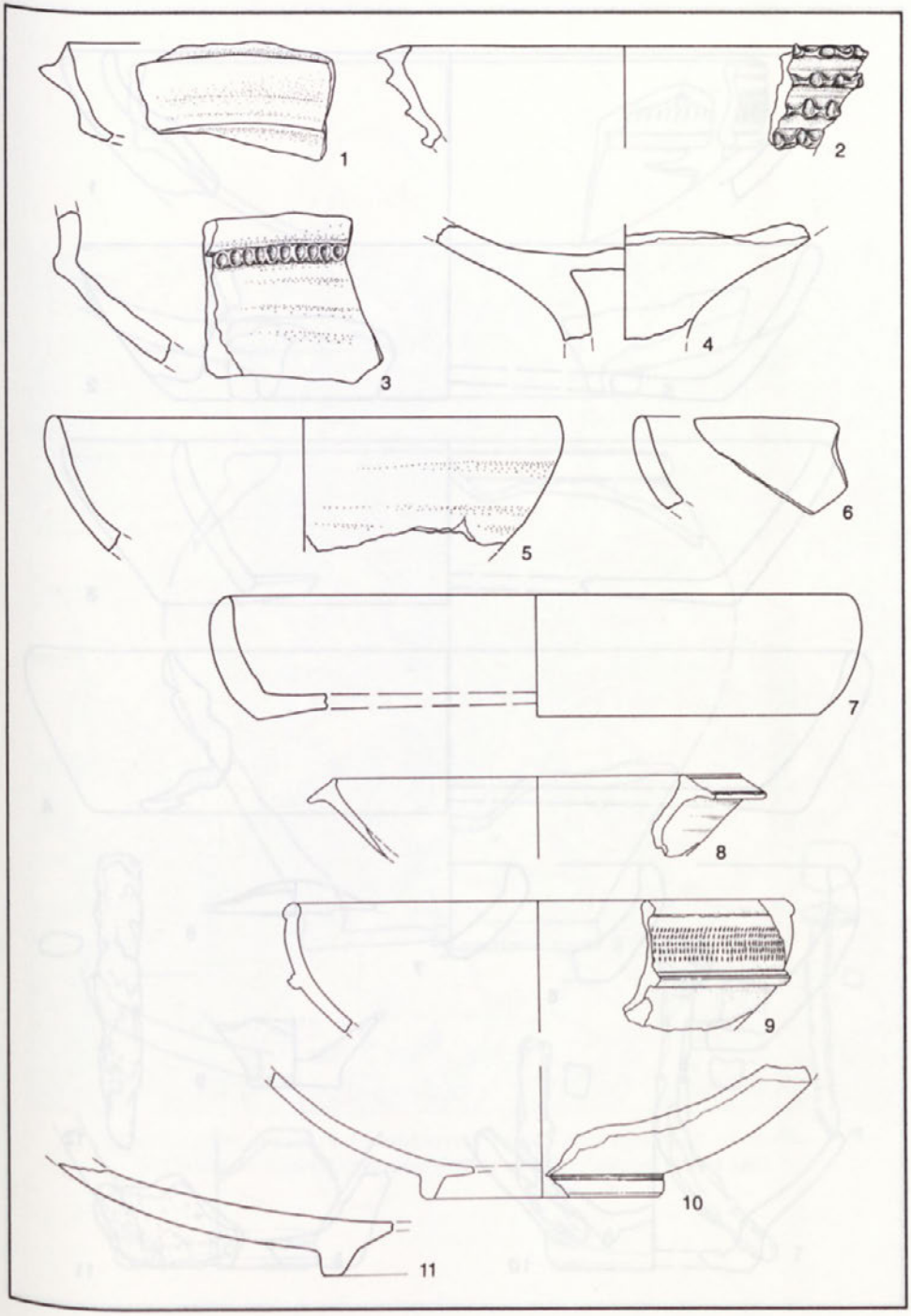
T. 23: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–10 v rjavi ilovnati plasti med grobovoma 5, 6, globina 20–40 cm. 8, 9 steklo; ostalo keramika. M. 1:2.

Pl. 23: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–10 in the brown clay layer between graves 5 and 6, depth 20–40 cm. 8, 9 glass; remainder pottery. Scale 1:2.

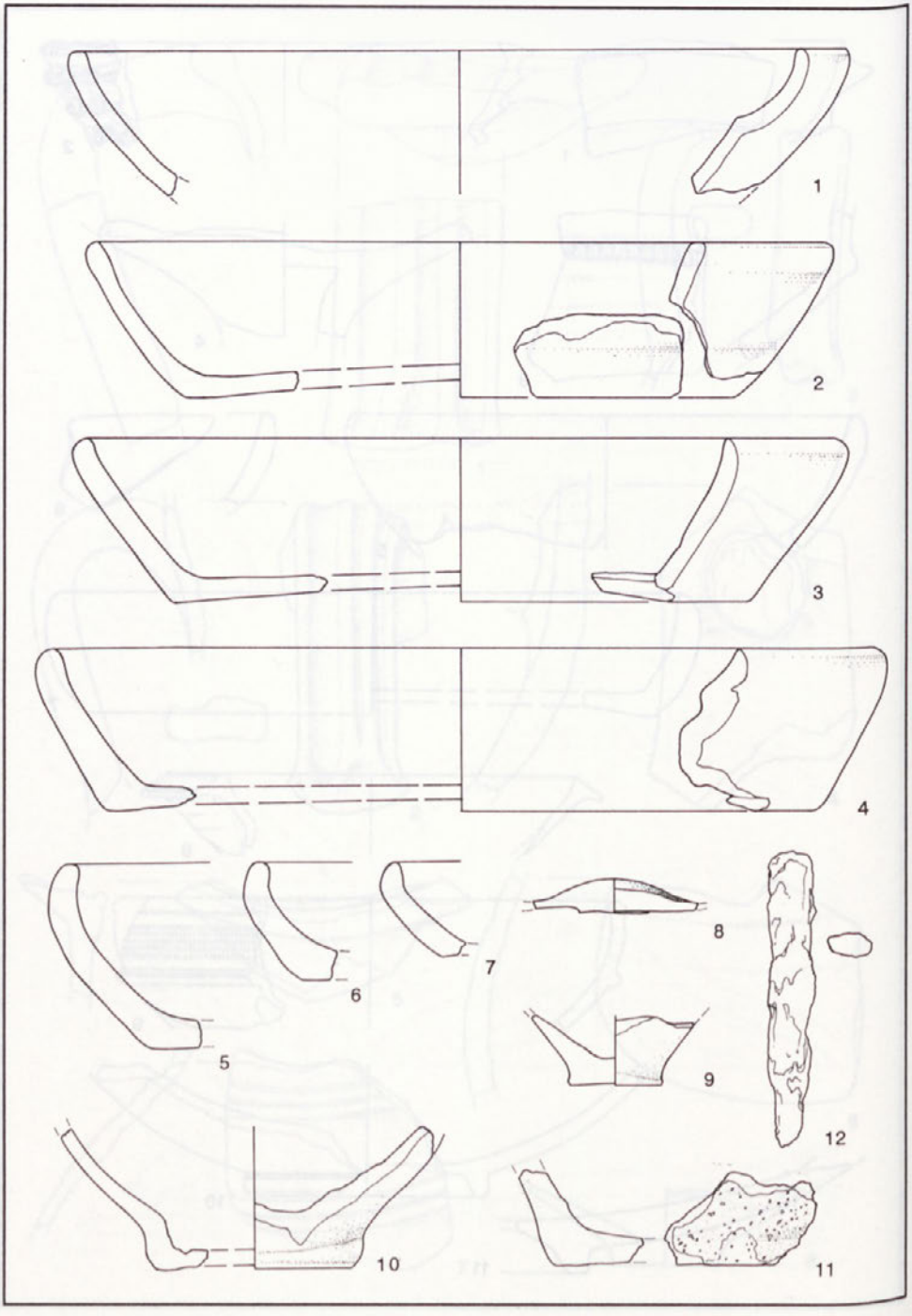
T. 24: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–8 v rjavi ilovnati plasti med grobovoma 5, 6, globina 20–40 cm. Keramika. M. 1:2.

Pl. 24: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–8 in the brown clay layer between graves 5 and 6, depth 20–40 cm. Pottery. Scale 1:2.

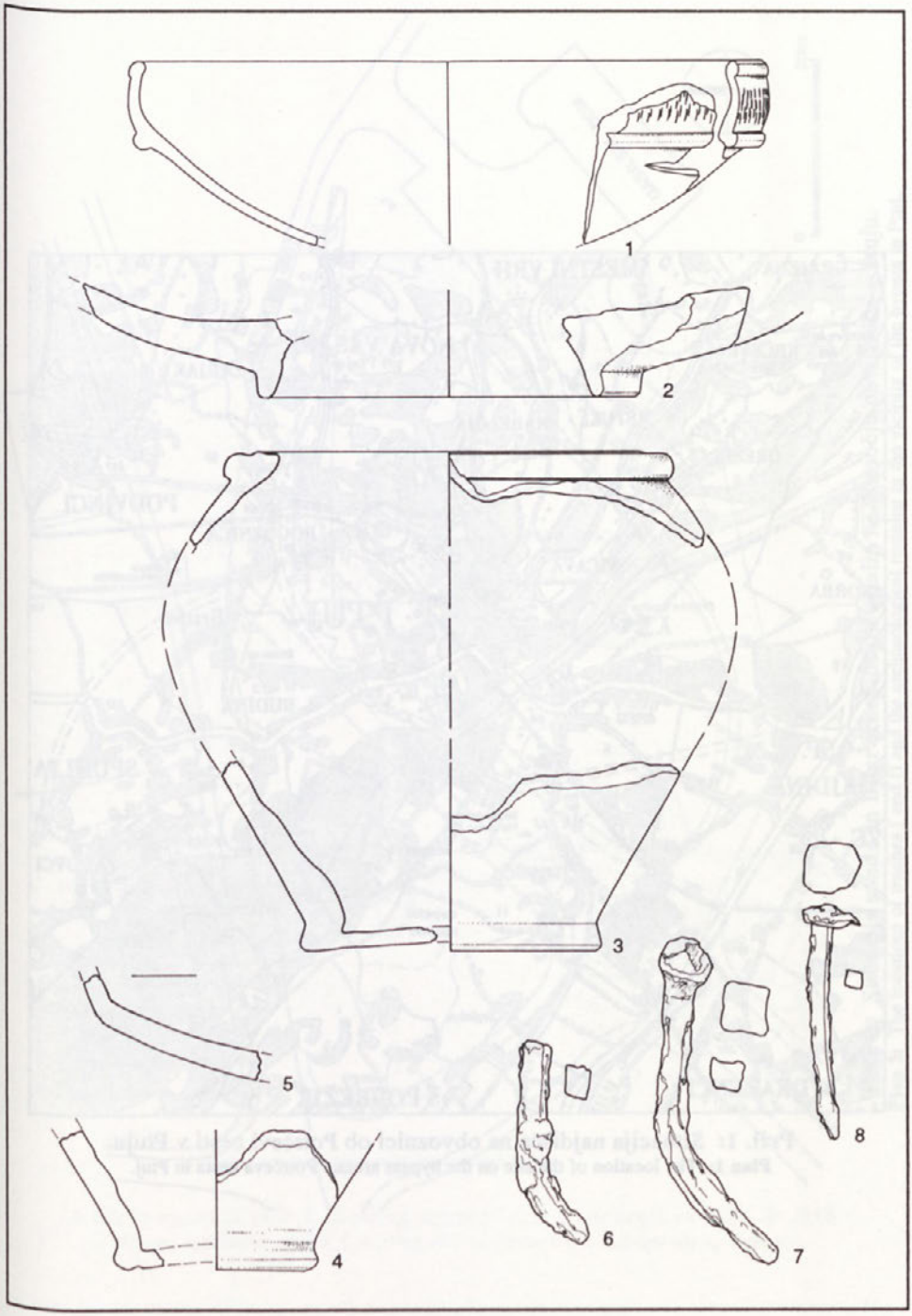
T. 25: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–11 v rjavi ilovnati plasti med grobovoma 5, 6, globina 20–40 cm. Keramika. M. 2, 8–10 = 1:4; ostalo = 1:2.

Pl. 25: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–11 in the brown clay layer between graves 5 and 6, depth 20–40 cm. Pottery. Scale 2, 8–10 = 1:4; remainder = 1:2.

T. 26: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–11 srednji del sonde I, globina 30 cm. 8 steklo; 12 železo, ostalo keramika. M. 1:2.

Pl. 26: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–11 central part of trench I, depth 30 cm. 8 glass; 12 iron; remainder pottery. Scale 1:2.

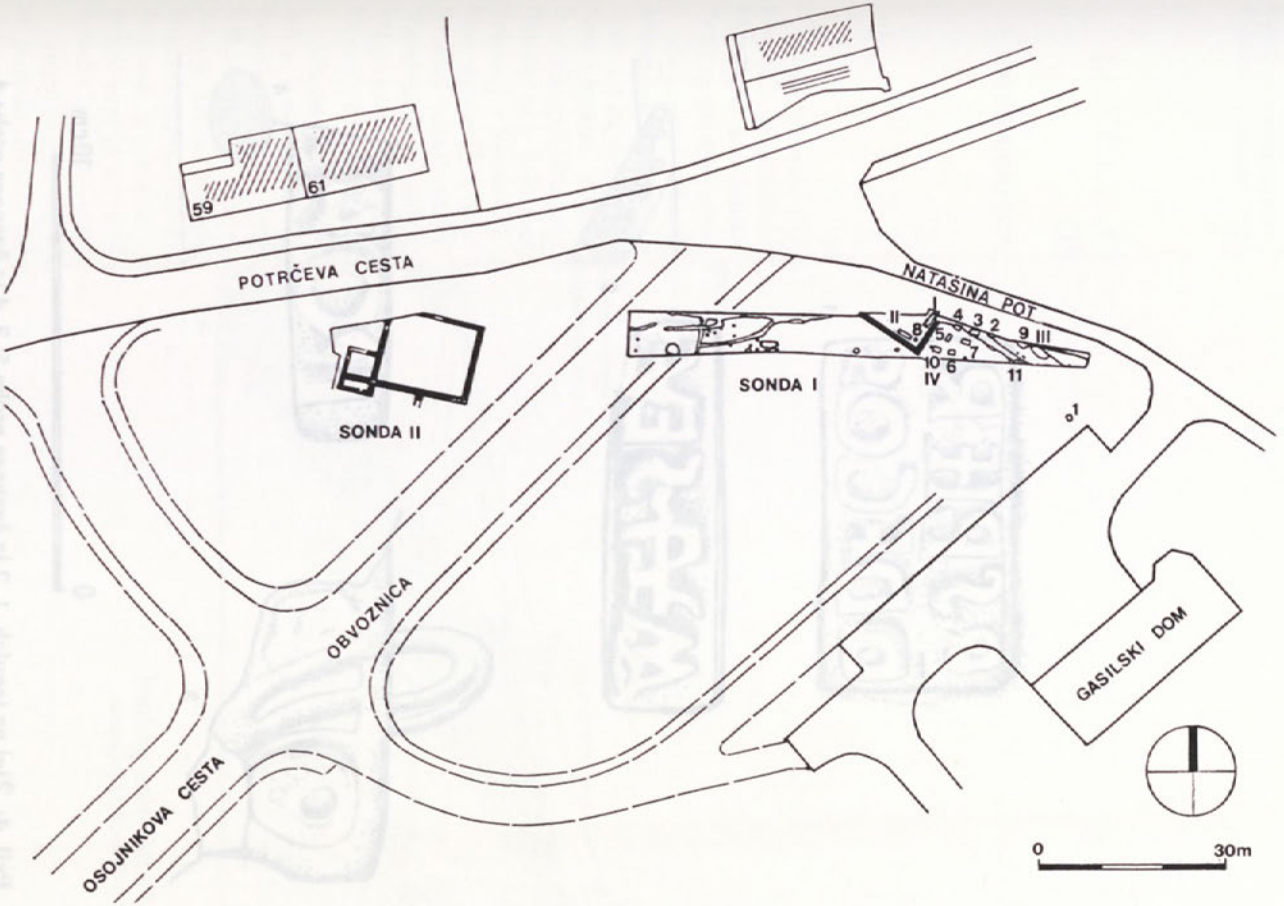

T. 27: Ptuj. Obvoznica 1988, sonda I; 1–3 zahodni del sonde I; 4–8 najdbe v izkopu za vodovod, ki je poškodoval rimske grobove. 6–8 železo; ostalo keramika. M. 1 = 1:4; ostalo = 1:2.

Pl. 27: Ptuj. Bypass 1988, trench I; 1–3 western part of trench I; 4–8 finds from the waterpipeline trench, which damaged the Roman graves. 6–8 iron; remainder pottery. Scale 1 = 1:4; remainder = 1:2.

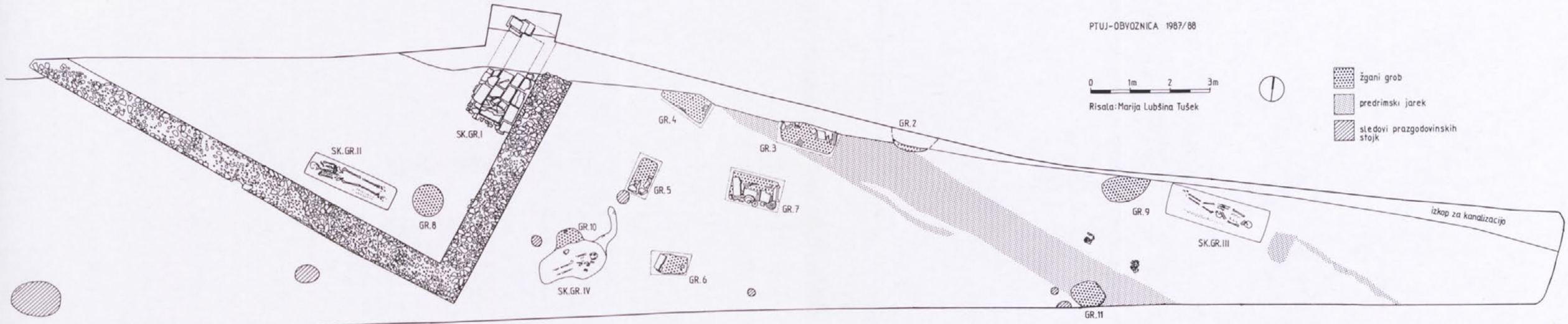
Pril. 1: Situacija najdišča na obvoznici ob Potrčevi cesti v Ptuju.
Plan 1: The location of the site on the bypass around Potrčeva cesta in Ptuj.

Pril. 2: Situacija sond I in II ter arheoloških ostalin na območju obvoznice v Ptuju.
Plan 2: The locations of trnches I and II and the archaeological remains in the vicinity of the bypass in Ptuj.

Pril. 4: Žigi na tegulah. 1, 2 iz žganega groba 5; 3, 4 iz žganega groba 4.
Stamps on the tegulae. 1, 2 from cremation grave 5; 3, 4 from cremation grave 4.

Pril. 3: Tloris sonde I z rimskimi grobovi.
Plan 3: Plan of trench I with the Roman graves.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 449-479.

LONČARSKO OPEKARSKA DELAVNICA V RIMSKI OBRTNIŠKI ČETRTI NA PTUJU

PRVE UGOTOVITVE O IZKOPAVANJIH PRI PTUJSKI BOLNIŠNICI

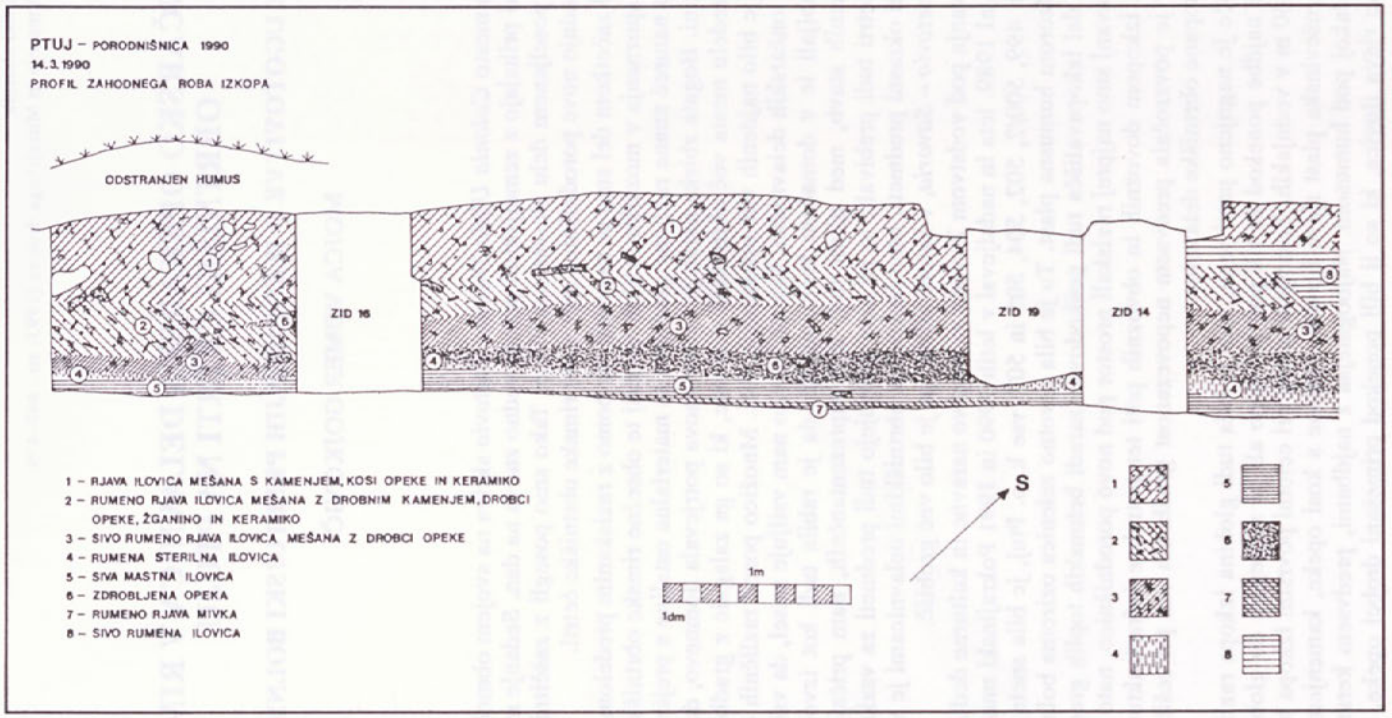
MOJCA VOMER GOJKOVIČ

Rimsko mesto *Colonia Ulpia Traiana Poetovio* skriva na svojem območju še mnogo najdb, ki prihajajo z zemeljskimi posegi vedno znova na dan. Sedanje mesto se širi na nekdaj poseljenem delu rimske naselbine. Tako smo posegli z zaščitnimi izkopavanji za gradnjo nove porodnišnice spet v del rimske obrtniške četrti.

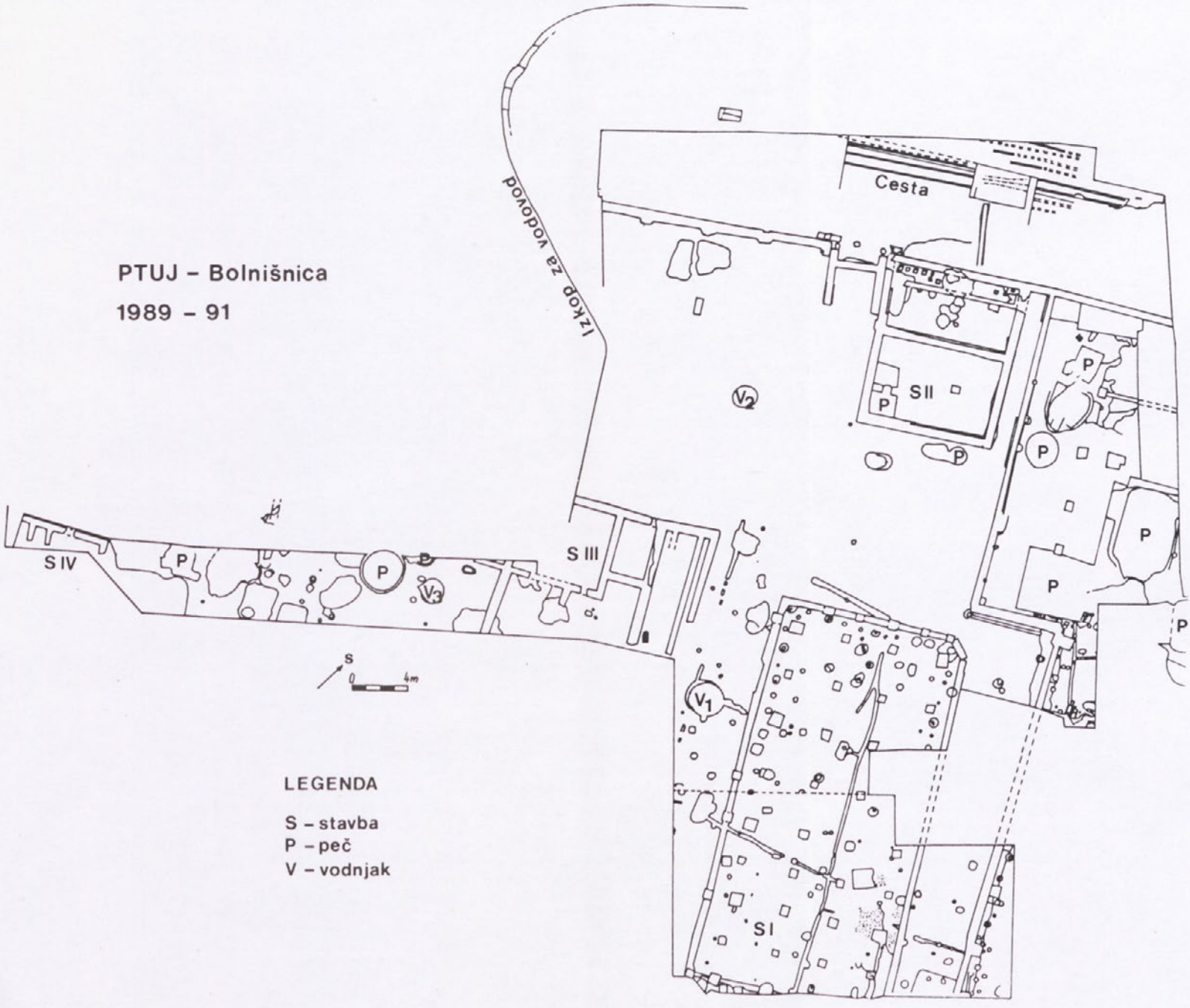
Že pred začetkom del smo se zavedali, da bomo z raziskanim predelom dodali nov kamenček spoznanja v mozaiku velikih odkritij te obsežne rimske obrtniške četrti. Že vrsto let so namreč znane različne gradbene in materialne ostaline s prejšnjih izkopavanj v bližini. Bogata zbirka najdb je vedno znova potrjevala domnevo, da je delovalo v tem predelu mesta več obrtniških delavnic, ki so ga zalagale z gradbenim materialom; tu je bilo najdenih več opekarskih peči. Množico posod različnih oblik so izdelovali v lončarskih delavnicah, katerih število nam vsiljuje misel, da vse lončenine niso uporabljali le v domačem kraju, ampak da je rabila tudi kot izvozni artikel. Ostanki raznih stavb, med njimi tudi bolj reprezentančnih, nam pričajo, da so v obrtniški četrti tudi prebivali; to pa nam potrjujejo tudi predmeti za vsakdanjo rabo, kot so razni okrasni predmeti. Med številnimi obrtniškimi delavnicami je vodila glavna cesta *Poetovio – Savaria,* v katere bližini pa je bilo več grobišč.

Izkopavanja pod vodstvom Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor je izvajal 1989. leta in nadaljeval v letih 1990 in 1991 Pokrajinski muzej Ptuj. Na parcelah št. 499, 500/2, 502, 504, 505 in 507, vse k. o. Ptuj, je bila sneta pod arheološkim nadzorom humusna plast. Tu je bila prvotno zelenica oziroma bolnišnični vrt, zato je bil del izkopavališča tudi poškodovan zaradi betonskih toplih gred. V prvem delu izkopavanj smo najprej raziskali prostor pod novo porodnišnico, nato pa smo nadaljevali z izkopom dovoznih in obvoznih poti ter potrebne infrastrukture. Nemalo problemov je povzročala predvsem nepovezanost gradbenih faz pri rešitvi celostne podobe izkopane obrtniške delavnice.

Zemljišče je nagnjeno proti jugu, zato je bila tudi globina izkopa različna, saj so se pojavile najdbe ponekod že tik pod površino ali pa so segale do globine 1,80 m oziroma 5,60 m v vodnjakih. Zemeljske plasti pri celotni površini izkopa nam kažejo, da je bila ruševinska plast rjave ilovice, mešane s kosi opeke, kamenjem in rimsko keramiko, takoj pod humusom. Najbogatejša z najdbami, predvsem keramičnimi, je bila rumeno rjava ilovica, ki so ji bili ponekod primešani drobci opeke, drobno ka-

Sl. 1: Ptuj, Bolnišnica. Risba profila zahodnega izkopa.
Fig. 1: Ptuj, Hospital, Drawing of the section of the western excavation.

Sl. 2: Ptuj, Bolnišnica. Tloris lončarsko opekarskih delavnic.
Fig. 2: Ptuj, Hospital, Plan of the pottery — tile workshops.

menje in žganina. V njo so bile izkopane jame različnih velikosti. Le v severozahodnem delu izkopavališča so bile zemeljske plasti bogatejše, saj se pod rumeno rjavo ilovico pojavlja še sivorumenorjava z drobci opeke, pod njo pa debela plast zdrobljene opeke (**sl. 1**).* Sterilno plast predstavlja po vsej površini rumena ilovica, pod katero je še siva mastna ilovica in rumeno rjava mivka, ki se v jugovzhodnem delu umakne peščeni plasti.

Odkrili smo kompleks več stavb in deset pripadajočih lončarskih oz. opekarskih peči različnih oblik in velikosti (**sl. 2**). Prostor je bil omejen z zidom, ki je razdeljeval raziskano območje v več delov.

P r v a s t a v b a (sl. 3)

Za veliko stavbo, katere temelje smo odkrili, predvidevamo, da je bila uporabljena kot sušilnica sveže izdelanih lončarskih in opekarskih izdelkov ter že pečene lončenine in opek. Velikost odkritega dela stavbe je bila 27,7 x 14 m, temelji te pa so segali še pod sedanjo porodnišnico. Prvotna stavba na tem mestu je bila lesena, na kar kaže sistem jam za stebre, v katerih so bili ponekod koščki rimske keramike. Temelji obodnih zidov so bili vkopani v rumeno sterilno ilovico. Široki so bili 0,50 m in grajeni iz več vrst rečnih oblic, ki so bile med seboj vezane z apneno malto. Na jugozahodu in severozahodu se zid ločuje po načinu gradnje od ostalih. Stavba je bila tu sprva ome-

Sl. 3: Ptuj, Bolnišnica. Pogled na temelje prve stavbe - sušilnice in mejni zid med obrtniškima delavnicama (foto: I. Tušek).

Fig. 3: Ptuj, Hospital, View of the foundations of the first building — the drying building and the perimeter wall between the two craft workshops (photo: I. Tušek).

jena s stebri, ki so bili vkopani v rumeno ilovico. Grajeni so bili tako, da so na kose opeke, vezane z malto, postavili večje kamne iz peščenca, ki so imeli največkrat kvadratno obliko. Prostor med njimi je bil pozneje zapolnjen. Zid, ki je približno 10 cm ožji od stebričkov, se začenja 0,20 - 0,30 m višje; na rumeno sterilno ilovico je bila nasuta plast peska, na njo pa so bili nametani kosi razbite rimske opeke, ki so bili močno vezani z apneno malto in pomešani z rjavo ilovico. Ponekod je bila med opeko tudi posamezna oblica ali večji peščenec. Temelji severovzhodnega zida so bili vkopani v rumeno sterilno ilovico in so bili grajeni z večjim kamenjem, opeko in oblicami, ki so bili med seboj vezani z apneno malto. Oblice oziroma opeka so bile zložene v obliki ribje kosti. V severnem delu je bil zid grajen z opeko posebne oblike (**t. 15**: 1). Iz tlorisa je razvidno, da je bil v tem zidu prehod v prostor, saj so postavljene le na enem mestu oblice drugače in dajejo vtis nekakšnega praga, ob katerem so ob obeh straneh vzidani večji peščenci ter na severni strani pravokotno na zid manjši zidec iz peščencev. Pred tem vhodom je bil tlak iz oblic. Temelji obeh daljših zidov med seboj niso bili vzporedni, v severnem kotu pa je bil stik med zidovoma prilagojen s prečnim zidom bližini sosednjega; med njima je bil verjetno prehod za prevoz surovin. V prostoru samem so bili razporejeni v štirih vrstah kvadratni in pravokotni podstavki različnih velikosti. Glede na njihovo lego lahko predvidevamo, da jih je bilo vsaj šestintrideset, nekaj jih je bilo namreč uničenih zaradi gradnje toplih gred ali pa jih predvidevamo pod staro porodnišnico. Vsak drugi podstavek ob daljših zidovih je imel obliko velikega pravokotnika, ki je bil zgrajen tako, da je predstavljalo obod več vrst večjih peščencev in oblic, prostor med njimi pa so zapolnjevali kosi opeke in manjše oblice. Ostali podstavki so bili manjši in tudi njihova gradnja se je razlikovala od prej omenjenih. Večina je bila grajena tako, da je na sterilni rumeni ilovici plast peska, mešanega z rjavo ilovico, na tej je plast oblic, nato približno 10 cm debela plast drobnega kamenja, nad njo spet plast oblic in plast drobnega kamenja, nekateri pa so se na vrhu zaključevali z večjimi kamni. Na teh močnejših podstavkih so verjetno stali stebri, ki so držali strešno konstrukcijo. Na manjših podstavkih pa bi lahko bila lesena tla, na katera so postavljali lončene izdelke in polizdelke. Prostor je bil prekrit z opečnato streho, na kar kaže debela plast strešne opeke na severozahodnem delu stavbe. V prostoru smo odkrili tudi štiri jarke, ki so bili zapolnjeni z rjavo ilovico, med katero so bili posamezni koščki keramike (**t. 1**: 10). En jarek je skoraj vzporeden z daljšima zidovoma, ostali trije pa so pravokotni nanj. Po obliki jarkov lahko sklepamo, da so to sledovi ostrešja, ki se je porušilo v prostor.

Čeprav vseh najdb še nismo pregledali, lahko ugotovimo, da je bil prostor sušilnice bogat z različnimi keramičnimi in drugimi izdelki. Nekaj kosov keramike je bilo najdenih na zidovih, tako skledica iz terre sigillate (**t. 1**: 7) na severovzhodnem zidu, v njeni bližini pa še fragment opeke z žigom, ki predstavlja maski (**t. 15**: 2) in bronast trinožnik na severozahodnem zidu velike stavbe (**t. 1**: 1).

Kljub temu da so bile razporejene ostale najdbe po celotnem prostoru stavbe, prvi rezultati kažejo na to, da je bila njihova koncentracija v severni polovici. Med najdbami prevladuje keramika, med katero je nekaj kosov terre sigillate, kot na primer tipa Dragendorf 3, ki je datirana v zgodnje 1. stoletje (**t.1**: 7). Skodelica tipa Dragendorf 24/25 je lep posnetek južnogalskih z nizom rozet, mask in delfinov pod profiliranim ustjem (**t. 1**: 9). Iz 1. do 2. stoletja je zastopana tudi skodelica, ki posnema tip

* Vse risbe so delo Nejke Uršič Jesenik.

Dragendorf 35, z ravno izvihanim ustjem (t. 1: 11). Med boljšo keramika spada tudi keramika tankih sten z rastlinskim okrasom, ki je bila najdena v jarku (t. 1: 10). Tudi ta tip posode potrjuje časovno opredelitev v 1. stoletje. Med keramičnimi najdbami naj omenimo le še fragmentirano oljenko z žigom *V(R)*... (verjetno *VRSVS* ali *VRSVI*), katere datacija je 2. do 3. stoletje.

V stavbi je bilo najdenih tudi nekaj koščkov stekla (t. 1: 5) in izdelkov iz steklene mase (t. 1: 4), med kovinskimi fragmenti pa naj omenim fragment bronaste posode, ki je bila posrebrena (t. 1 : 3), in svinčeno utež kvadratne oblike (t. 1: 6). Med ostalimi najdbami, ki smo jih odkrili pri izkopavanjih, je bilo lepo število novcev. Časovno sicer še niso vsi določeni, vendar nam tisti, ki so že, dajejo kar dobro podobo časa, v katerem je živela naša obrtniška delavnica. Večina novcev je datirana v 1. do začetka 2. stoletja. Najdeni so bili novci, ki so nedoločljivi, iz 1. do 2. stoletja ter trije Trajanovi in en novec Klavdija I.; samo dva novca, ki sta bila najdena v sušilnici, sta iz druge polovice 4. stoletja. Po teh novcih bi lahko seveda sklepali, da je sušilnica delovala le v 1., v začetku 2. in v drugi polovici 4. stoletja, vendar lahko po nekaterih drobnih najdbah sklepamo, da je živela v vseh štirih, morda pa je bila njena vloga največja v 1. stoletju.

Druga stavba (sl. 4)

Sl. 4: Ptuj, Bolnišnica. Pogled na temelje druge - severozahodne stavbe (foto: M. Vomer Gojkovič).

Fig. 4: Ptuj, Hospital, View of the foundations of the second — northwestern building (photo: M. Vomer Gojkovič).

V severozahodnem delu izkopavališča za novo stavbo porodnišnice je bila pod rimsko kulturno plast zdrobljene opeke. Dotrajane peči so namreč zrušili in splanirali površino, na katero so zgradili nove objekte. Na taki plasti so zgrajeni temelji stavbe v severozahodnem delu izkopavališča, ki so tudi iz rečnih oblic in kosov opeke, vezanih z apneno malto (**sl. 5**). Ohranjenih je več vrst oblic, ki so na obeh straneh lepo

Sl. 5: Ptuj, Bolnišnica. Mejni zid med obrtniškima delavnicama ter drugi in tretji prostor z delom hipokausta druge severozahodne stavbe (foto: M. Vomer Gojkovič).
Fig. 5: Ptuj, Hospital, The perimeter wall between the two craft workshops and the second and third rooms with part of the hypocaust of the second — northwestern building (photo. M. Vomer Gojkovič).

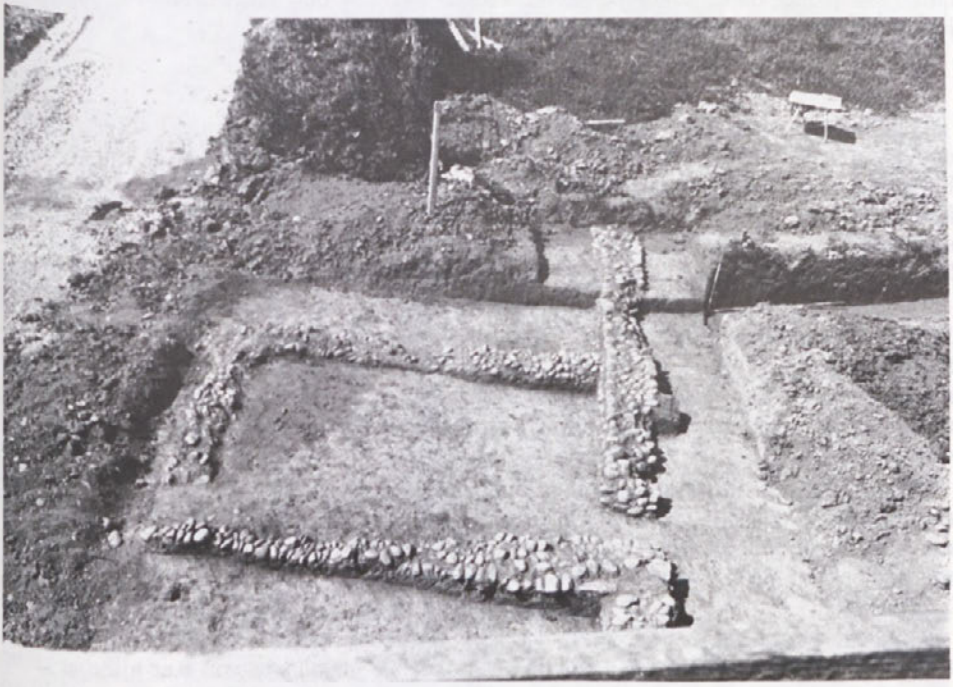
zložene v obliki ribje kosti, prostor med njimi pa je zapolnjen z manjšimi oblicami in opekami. Spodnji del temeljev je bil širok 0,60 m, že v drugi vrsti pa so merili le še 0,50 m v širino, tako da je peta lepo vidna. Stiki med zidovi so večinoma jasno vidni; južni vogal stavbe je bil ojačan z večjimi peščenci, na katere so bile položene tegule. V stavbi so bili trije prostori, od katerih je največji meril 5,5 x 9 m. V severnem delu tega prostora je bila skupina enakih opek z žigom *QSP*, kot smo jih opazili že v zidu prejšnje stavbe (**t. 15**: 1), ki mogoče predstavljajo del opečnatega tlaka, s katerim je bil prostor prekrit. V njihovi bližini, vendar bolj v sredini, je bila skupina lepo zloženih pravokotnih opek, na katere sta bili položeni teguli, ki imata žig *QSP*. Med kosi opek, ki so bile najdene v tem prostoru, je tudi nekaj šesterokotnih tlakovcev. Peč v južnem kotu je imela v delovnem prostoru precej kosov keramike, vendar je bila verjetno po razrušitvi uporabljena v stavbi, saj je bila prekrita z velikimi peščenci

in opeko, v njej pa je bilo najdenih nekaj posod. Drugi prostor, vel. 3,25 x 9 m, je bil v severovzhodnem delu poploščen s pravokotnimi opekami, ki verjetno predstavljejo prvotni tlak. Del tlaka so bile tudi opeke v severozahodnem delu prostora, ki pa so bile 0,40 m višje od prej omenjenih. Nekaj opek med njimi je imelo žig *QSP*. Jugozahodni del prostora pa je bil žal že prekopan. Zid med drugim in tretjim, ožjim prostorom je bil uničen, tako da lahko le po njegovih sledovih ugotovimo njegovo širino, ki je bila le 0,30 m. Ta prostor je bil pokrit z estrihom, na katerem smo našli ostanke hipokausta iz kvadratnih opek, ki pa je bil močno poškodovan zaradi novejšega vkopa.

Zanimive so tudi najdbe iz te severozahodne stavbe. Med njimi naj omenim le poškodovan spodnji del kalupa oljenke; verjetno je bila del trgovske ponudbe obrtnika, ki je imel v tej stavbi najverjetneje trgovino. Novci iz severozahodne stavbe so zastopani od 1. do 3. s poudarkom na 2. stoletju. Iz prvega stoletja je novec cesarja Nerva, iz 3. Gordijana III., iz 2. stoletja pa Hadrijanovi, Mark Avrelijev in novec Antonija Pija.

T r e t j a s t a v b a (sl. 6)

V jugozahodnem delu izkopavališča smo naleteli na ostanke temeljev tretje stavbe, ki je imela več prostorov, vendar ni ohranjena v celoti. Temelji te stavbe so bili

Sl. 6: Ptuj, Bolnišnica. Pogled z nove porodnišnice na temelje prostora v tretji stavbi (foto: M. Vomer Gojkovič).

Fig. 6: Ptuj, Hospital, View from the new Maternity Hospital of the foundations of the room in the third building (photo: M. Vomer Gojkovič).

vkopani v rumeno sterilno ilovico, na katero so najprej nasuli plast drobnega peska, nanj pa položili oblice, ki med seboj niso bile vezane z malto. Zidovi so bili ohranjeni v širino 0,50 do 0,75 m in največ do 0,35 m v višino, grajeni pa so bili tako, da so nametali oblice v obod, ki so ga zgradili iz oblic. Zanimivo je tudi to, da vsi zidovi niso bili povezani med seboj, temveč so se le naslonili na prečnega. Manjši, zaključeni prostor je meril 3,95 x 2,45 m, sosednji pa pri dosedanjih izkopavanjih še niso bili dokončno odkriti. Eden izmed prostorov je bil prekrit z estrihom.

Med temelji te stavbe je bilo malo keramike, prav tako pa tudi kovinskih in steklenih fragmentov. Ker tudi novci še niso določeni, časovna opredelitev stavbe še ni določena.

Četrta stavba (sl. 7)

Temelji četrte stavbe so bili od sušilnice najbolj oddaljeni. Po njihovi legi lahko sklepamo, da je stavba imela več prostorov. Ostanki temeljev, ki so bili 0,50 m široki, so bili vkopani v rumeno sterilno ilovico, na katero so nasuli plast peska. Zidani so bili iz oblic, ki so bile med seboj le delno vezane z apneno malto. Severozahodni temelj je bil dolg 6,24 m in je bil zelo slabo ohranjen. Pravokotno nanj so bili ostanki še treh zelo poškodovanih temeljev, ki so se ohranili le še do dolžine 1,20 m, tako da lahko sklepamo, da se je stavba prvotno nadaljevala še bolj proti zahodu in jugu. Žal je bil ta predel že predhodno prekopan.

Dvorišče

Stavbe, za katere predvidevamo, da so bile obrtniški in stanovanjski objekti, je obdajalo veliko dvorišče. Med tretjo in četrto stavbo so bile najdene na dvorišču tri lončarske peči in vodnjak (vodnjak 3), ki je bil do globine 1,5 m zatrpan z različno keramiko, med katero je bilo največ dvoročajnih vrčev (**t. 2:** 2 - 6). Po obliki in konstrukciji nekaterih jam med njimi lahko predvidevamo, da so bile peči vsaj delno prekrite s streho, ki je bila po vsej verjetnosti zelo enostavna.

Med prvo in tretjo stavbo je bil vodnjak (vodnjak 1) s premerom 2,35 m in globok 5,60 m z lesenim obodom na dnu. V njem je bilo nekaj kosov keramike, novci in tudi fragmenti brona (**t. 2:** 1). Po novcih ga datiramo v 4. stoletje, kajti vsi novci, ki so bili najdeni v njem, to potrjujejo. Da so uporabljali ta zbiralnik v 4. stoletju, pa potrjujeta tudi fragmenta bronastih križnih fibul čebulastega tipa, ki sta datirani v drugo polovico 4. stoletja.

Tudi vodnjak, ki je bil najden na dvoriščnem prostoru med drugo in tretjo stavbo (vodnjak 2), je imel na dnu lesen obod, v njem pa je bilo veliko eno, dvo in triročajnih vrčev, med katerimi so se nekateri ohranili skoraj nepoškodovani (**t. 3, t. 4**). V njem je bil najden tudi bronast novec Marka Avrelija, ki je datiran v drugo polovico 2. stoletja.

Vsi trije vodnjaki so bili prosto vkopani v rumeno sterilno ilovico, pod katero je bila plast gramoza, mešanega z ilovico, in pod to še plast gramoza. Ker njihove stene niso bile utrjene, lahko sklepamo, da so bili uporabljeni kot zbiralniki za vodo, ki so jo potrebovali v obilici pri izdelovanju lončenih posod in opeke iz sveže gline. Pred drugo stavbo je bila še manjša lončarska peč. Rimsko apneno jamo v njeni neposredni bližini so potrebovali za izdelovanje apnene malte, s katero so povezovali oblice pa tudi opeko v trdne zidove obrtniške delavnice.

Sl. 7: Ptuj, Bolnišnica. Ostanki temeljev četrte stavbe (foto: I. Tušek).
Fig. 7: Ptuj, Hospital, The remains of the foundations of the fourth building (photo: I. Tušek).

V k o p i

Ob jugozahodni stranici velike stavbe — sušilnice je bilo več vkopov, za katere lahko trdimo, da niso bile del sistema jam za leseno konstrukcijo starejše stavbe. Med najzanimivejšimi je bil 2,10 x 1,10 m velik pravokotni vkop rumeno rjave ilovice

Sl. 8: Ptuj, Bolnišnica. Vkop z različnimi keramičnimi posodami, fragmenti stekla in brona ter živalskimi kostmi (foto: I. Tušek).

Fig. 8: Ptuj, Hospital, A pit with different pottery vessels, fragments of glass and bronze and animal bones (photo: I. Tušek).

(**sl. 8**). V njem je bilo več različnih keramičnih posod, nekaj fragmentov stekla in bronasta igla, med katerimi so bile položene živalske kosti (**t. 6**). Ob zahodnem vogalu stavbe je bil vkop nepravilne oblike, velik 2,24 x 1,50 m in globok 0,22 m. V rjavi ilovici, mešani s sivo mastno in rumeno ilovico ter drobci opeke in veliko žganine, je bilo več posod, med katerimi so prevladovale grobo izdelane (**t. 5:** 1, 2, 4).

Na prostoru dvorišča je bilo najdeno veliko keramike, predvsem so bile natrpane z njo jame med tretjo in četrto stavbo; takšna je bila na primer jama 17 D, v kateri je bila keramika med temno rjavo mastno ilovico, mešano s kosi opeke in žganino (**t. 8:** 1 - 5). Ker obdelava gradiva še ni končana, naj omenim le nekaj zanimivih kosov keramike. Melnica, ki je bila najdena v jami skupaj z žrmljo, je bila zelo velika (premer je okoli 90 cm) in globoka, žal pa je ohranjena le delno (**t. 7:** 1). Nekaj je kadilnic (**t. 12:** 3) in trinožnikov (**t. 8:** 2, **t. 12:** 1), veliko pa je skled raznih oblik in velikosti. Med njimi so okrašene z vrezi, v kombinaciji z barbutinom in barvane (**t. 7:** 2, **t. 8:** 6,

t. 11: 8). Tudi tu je kar nekaj kosov terre sigillate, kot na primer skledica tipa Dragendorf 24/25 (t. 11: 5), ki je datirana v 1. stoletje, še v drugo stoletje seže skledica tipa Dragendorf 33 (t. 11: 2), skleda tipa Dragendorf 37 (t. 11: 1) pa spada v konec 1. do sredine 3. stoletja. Zelo zanimiv je izliv melnice tipa Dragendorf 43 (t. 11: 4), ki je zelo redek in se pojavlja v sredini 2. do sredine 3. stoletja. Našli smo tudi veliko loncev, med katerimi mnogi posnemajo še latenske oblike (t. 12: 6), zanimiv pa je komplet dvoročajnih vrčev, ki imajo širok in nizko potegnjen trebuh (t. 12: 4). Ta oblika zelo izstopa med sedaj znanimi oblikami petovionskih rimskih lončarskih delavnic in je bila pečena verjetno v eni izmed bližnjih peči. Med keramičnimi izdelki, ki so bili najdeni na prostoru dvorišča, naj omenim še nekaj oljenk (t. 9: 3, 4) ter veliko piramidalno utež (t. 9: 2). Keramični plastiki (t. 10: 10, 11) sta bili pravzaprav nalepka na posodah. Zelo zanimiva je tudi velika keramična plastika Priapa, ki je bila tudi najdena v dvoriščnem prostoru. Ta je bil bogat tudi z najdbami iz stekla. Fragment skledice s širokimi, odebeljenimi in med seboj odmaknjenimi rebri iz modrega stekla (t. 10: 1) potrjuje, da je obratovala tu delavnica v 1. stoletju. Žal so vse steklene posodice zelo fragmentirane, zato je njihovo časovno pripadnost težje ugotoviti. Enako lahko ugotovimo tudi za kovinske najdbe, omenimo naj le dvogumbasto fibulo (t. 10: 6), ki je izredno lepo okrašena vrezi; njena datacija je 2. stoletje.

Novci, ki so bili najdeni na dvorišču obrtniške delavnice, so bili časovno zastopani od 1. do 4. stoletja, vendar jih je bilo največ iz 1. stoletja.

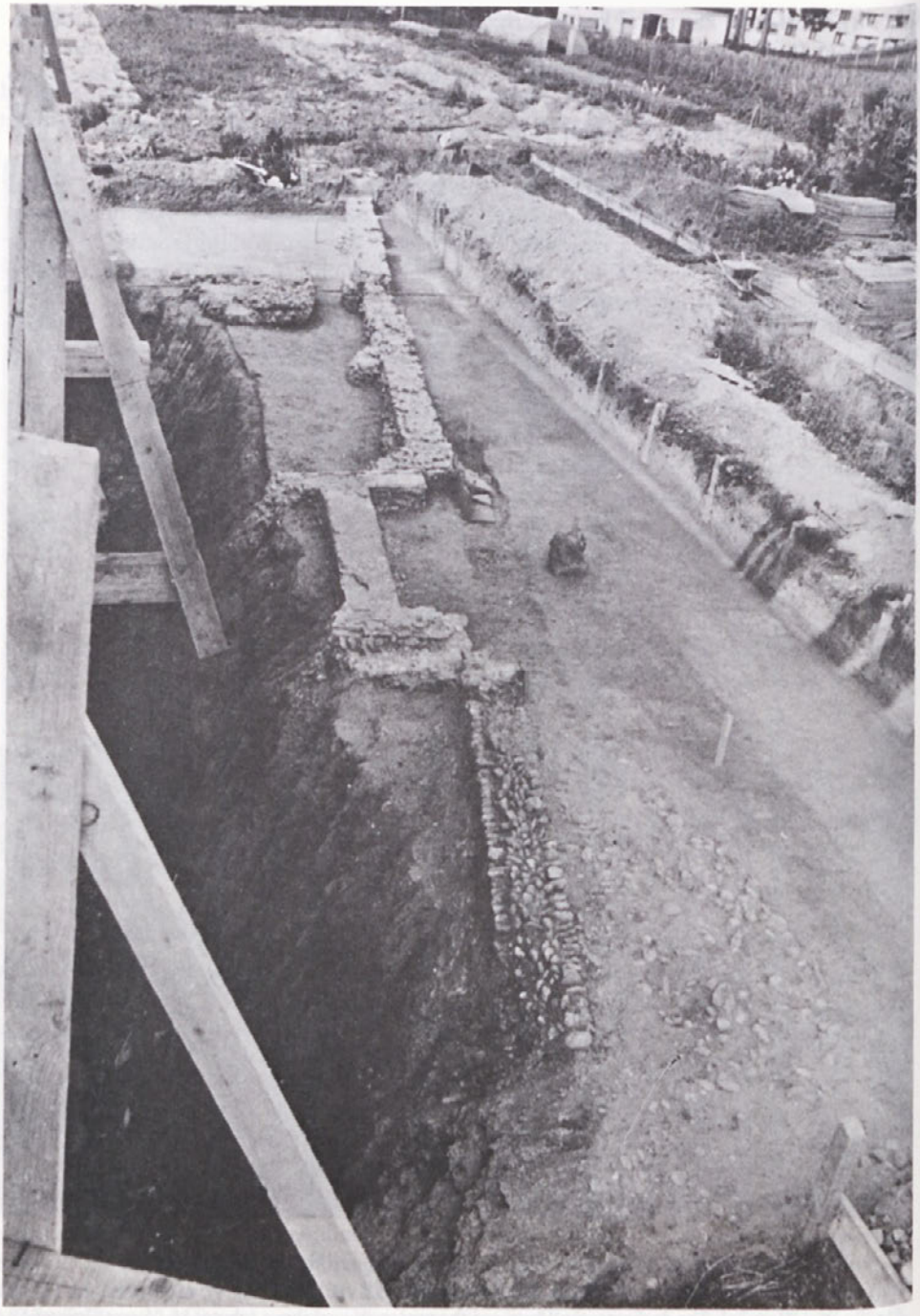
Druga obrtniška delavnica

Ob severovzhodnem delu izkopišča je potekal močan zid iz rečnih oblic, vezanih z malto, ki je bil na več mestih ojačan s podporniki (sl. 9). Zgradili so ga v času, ko so

Sl. 9: Ptuj, Bolnišnica. Mejni zid med obrtniškima delavnicama (foto: M. Vomer Gojkovič).

Fig. 9: Ptuj, Hospital, The perimeter wall between the two craft workshops (photo: M. Vomer Gojkovič).

Sl. 10: Ptuj, Bolnišnica. Pogled na severozahodni del obrtniške delavnice ob rimski cesti z vhodom v obliki črke "H" (foto: M. Vomer Gojkovič).

Fig. 10: Ptuj, Hospital, View of the northwestern part of the craft workshop by the Roman road with the entrance in the form of the letter "H" (photo: M. Vomer Gojkovič).

prve peči že prenehali uporabljati, saj je delno postavljen v zatrpan dovodni oziroma odvodni jarek za vodo. Omejeval je prostor s pečmi in se je tudi prilagajal njihovi postavitvi. Za tem zidom smo našli do sedaj pet peči za žganje opeke in lončenine, ki so bile vsaj delno prekrite s streho, na kar kažejo kamniti podstavki v njihovi bližini. Razen teh pa na tem delu izkopišča, ki pa še ni povsem raziskan, drugih kamnitih konstrukcij ni bilo; zid, ki je bil v bližini grobov, z gotovostjo pripada grobni parceli.

Tudi po novcih te druge lončarsko opekarske delavnice, čeprav vsi še niso časovno opredeljeni, potrjujejo ugotovitev, da je bila ta delavnica aktivna od 1. do 4. stoletja.

V h o d (sl. 10)

Ob zahodnem delu druge stavbe so se pojavili trije zidovi v obliki črke H, katerih gradnja se razlikuje od ostalih. Grajeni so namreč iz velikih trapezastih opečnih plošč, ki so bile med seboj povezane z debelo plastjo apnene malte. Ti zidovi so bili del glavnega vhoda v obrtniško delavnico; ob straneh je imel jame za stebre, pred njim pa je bil s tegulami obložen jarek. Prostor obrtniške delavnice je bil ograjen z 0,60 m širokim zidom iz več vrst rečnih oblic, vezanih z apneno malto. Na dvoriščni strani ograje je bil velik plato, pred katerim smo odkrili žgan grob z opečnato konstrukcijo.

V predelu pred ograjo so bile najdbe redkejše, omenim naj le malo oljenko z žigom *NERI* (t. 13: 1) in miniaturno bikonično posodico (t. 13: 2).

C e s t a

Ob ograji pri vhodu v obrtniško delavnico je vodila glavna rimska cesta *Poetovio – Savaria*. Široka je bila 6 m, po sredini pa so jo delili veliki pokončni peščenci. Na vsaki polovici rimske ceste so se v nabitem gramozu ohranile kolesnice (sl. 11). Na njej je bil najden tudi bronast obroček (t. 14: 4). Čez rimsko cesto smo naredili tudi kontrolno sondo, s katero smo ugotovili njeno širino. V tej sondi smo izkopali nekaj kosov keramičnih ročajev, ki so verjetno pripadali zelo veliki posodi (t. 14: 5), in del marmorja, na katerem je upodobljena ptica roparica, ki stoji verjetno pred neko osebo v obleki z gubami (t. 14: 6).

* * *

Kljub temu da nas čaka še veliko dela z urejanjem pridobljenega gradiva, pa si lahko ustvarimo prvi vtis o obrtniški delavnici. Ta je bila v dolgih letih svojega delovanja večkrat prenavljana, kar nam dokazuje debela plast zdrobljene opeke pod drugo stavbo. Kaže, da so sprva veliko lončarsko opekarsko delavnico v nekem obdobju ločili v dve manjši. Očitno je namreč, da je zid, ki ju ločuje, grajen na opuščenem jarku za dovod ali odvod vode k pečem. Tudi dejstvo, da se ta zid prilagaja že postavljenim pečem, to potrjuje. Tako imamo na tem prostoru dve obrtniški delavnici, katere ena je imela pet peči za žganje karamike in opeke. Ta predel še ni ves raziskan in za sedaj tudi še ni ogrožen. V tem predelu stavbnih objektov še nismo odkrili, predvidevamo pa severovzhodno mejo te delavnice, saj je bilo ob njej rimsko grobišče. Druga delavnica je bila večja. Sestavljale so jo vsaj štiri stavbe in pet lončarskih peči. Stavbe so bile po načinu gradnje in po velikosti zelo različne, zato v njih predvidevamo tako delavnice s trgovino kot tudi stanovanjske prostore. V ograjen prostor je vodil poseben vhod, ki se je po načinu gradnje ločeval od ostale zidave. Jame za stebre, ki so bile na vsaki strani vhoda, dajo slutiti, da je bil ta zelo reprezentančen, tako da je

Sl. 11: Ptuj, Bolnišnica. Rimska cesta *Poetovio – Savaria* z velikimi pokončnimi peščenci po sredini in vidnimi kolesnicami na vsaki strani ceste (foto: I. Tušek).
Fig. 11: Ptuj, Hospital, The Roman Poetovio–Savaria road with large, vertically set sandstone slabs in the centre and visible wheel ruts on the each side of the road (photo: I. Tušek).

trgovca verjetno pritegnil že videz delavnice. Tudi razširitev ceste je verjetno le še en dokaz o veljavi našega lončarja. Žal gradivo iz peči še ni obdelano, zato dokaza o izdelovalcu z začetnicami *QSP* nimamo, smo pa našli veliko opek, tudi posebne oblike, ki imajo njegov pečat. Najdbe, ki smo jih uspeli do sedaj opredeliti, pa nam dokazujejo, da je bil čas delovanja dolg, saj imamo zastopane najdbe od 1. pa tja do 4. stoletja. Vrh delovanja je bil gotovo v času največjega mestnega razcveta v 2. in 3. stoletju.

Bogastvo arheoloških najdb rimskega mesta *Poetovio* se je potrdilo tudi tokrat. Čeprav so bila arheološka izkopavanja vseskozi trn v peti gradnji nove porodnišnice, smo vendar uspeli zbuditi tudi njihovo zanimanje in rezultat tega je prikaz nekaterih najdb v novi stavbi in del rimske ceste, ki pa še čaka na dokončno podobo, žal pa se je morala velika obrtniška delavnica spet umakniti pred novogradnjo.

OSNOVNA LITERATURA

M. Abramić, *Poetovio* (1925)
O. Brukner, Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, Diss. et Monogr. 24 (1981)
I. Curk, Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovija, Dissertationes 9, 1969.
I. Curk, *Rimljani na Slovenskem* (1976).
D. Iványi, Die Pannonischen Lampen, Diss. Pann. 2/2 (1935).
B. Jevremov, Obrtniška dejavnost na območju rimskega Poetovia, Katalog razstave, Pokrajinski muzej Ptuj (1993)
B. Jevremov, *Var. spom.* 21, 1977, 249.
B. Jevremov, *Arh. preg.* 20, 1978, 59 ss.
B. Jevremov, *Var. spom.* 22, 1979, 292 ss.
B. Jevremov, *Ptuj. zbor.* 5, 1985, 419 ss.
P. Korošec, *Arh. preg.* 19, 1977, 60.
P. Korošec, *Var. spom.* 22, 1979, 300 ss.
I. Kovrig, Die Hauptypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien Dis. Pann II/4 (1937).
Z. Kujundžić, *Arh. preg.* 20, 1978, 59.
Z. Kujundžić, *Var. spom.* 22, 1979, 303 ss.
Z. Kujundžić, Poetovijske nekropole, Kat. in monogr. 20 (1982).
I. Mikl, *Var. spom.* 9, 1965, 151 s.
I. Mikl Curk, *Ptuj. zbor.* 5, 1985, 398 ss.
I. Mikl Curk, I. Tušek, *Arh. vest.* 36, 1985, 385 ss.
I. Mikl Curk, Rimska lončena posoda na Slovenskem, Razprave Filozofske fakultete, 1987.
I. Mikl Curk, *Zgod. čas* 43/1, 1989, 25 ss.
I. Mikl Curk, *Čas. zgod. narod.* 6/1, 1989, 109 ss.
P. Petru, I. Curk, Z. Šubic, Rimska keramika v Sloveniji, Katalog razstave, Narodni muzej Ljubljana (1973).
Z. Šubic, *Var. spom.* 12, 1969, 93.
Z. Šubic, *Var. spom.* 15, 1972, 158.
Z. Šubic, *Var. spom.* 17 - 19/1, 1974.
Z. Šubic, *Arh. vest.* 19, 1968, 455 ss.
I. Tušek, *Var. spom.* 24, 1982, 175s.
I. Tušek, *Var. spom.* 26, 1984, 239s.
I. Tušek, *Var. spom.* 29, 1987, 265 ss.
I. Tušek, *Var. spom.* 31, 1989, 232 ss.
I. Tušek, *Var. spom.* 32, 1990, 180 ss.
M. Vomer Gojkovič, Antične obzidane grobne parcele na zgledu Poetovia, Dipl. nal. (1983).

THE POTTERY-TILE WORKSHOP IN THE ROMAN CRAFT QUARTER IN PTUJ

The first results of the excavations at the Hospital in Ptuj.

Summary

Many finds are still concealed in the area of the Roman town of Colonia Ulpia Traiana Poetovio, which regularly come to light through building activity. The modern town is expanding into the previously inhabited part of the Roman settlement. So it was, that we once again undertook rescue excavations during the construction of the new Maternity Hospital on part of the Roman craft quarter.

The excavations, under the direction of the Office for the protection of natural and cultural heritage, Maribor, took place in 1989 and were continued in 1990 and 1991 by the Regional Museum, Ptuj. The terrain slopes towards the south, as a result of which the depth of the excavated area varies, in some places the finds were immeadiately below the ground surface, whilst in other places they reached a depth of 1.80 m or even 5,.60 m in the wells (**fig. 1**).

A complex of several buildings and 10 associated pottery or tile kilns of various forms and sizes was found (**fig. 2**). The area was bounded by a wall, which divided the excavated area into several different parts.

It is suggested that the large building, the foundations of which were discovered, was used as a drying area for freshly made pottery and tile products and fired pottery and tile (**fig. 3; t. 1; t. 15:** 1, 2). The dimensions of the excavated part of the building 27.7 x 14 m, whilst its foundations continued below the existing Maternity Hospital. The first building on the site was made of wood, which is shown by the system of

postholes. The foundations of its perimeter walls, 0.50 m thick, were built of several courses of river cobbles, which were bonded with lime mortar. Initially, the building was bounded on the southwestern and northwestern sides by posts, the spaces between which were filled with pieces of tile, strongly bonded with lime mortar. There were four rows of syuare and rectangular plinths arranged within the room itself, which probably served as bases for the posts, which supported the roof construction. The foundations of both of the longer walls were not parallel to each other, whilst the connection between the two walls in the northern corner was formed by the cross wall of an adjacent building; there was probably a passage between them for the transport of raw materials. The room was covered by a tile roof, which is attested by a thick layer of roof tile in the northwestern part of the building.

There was a layer of crushed tile below the Roman cultural layer. Disused kilns were evidently demolished and the surface was leveled, on which the new structure was erected. The foundations of the second building in the northwestern part of the excavated area were built on a similar layer. These were also built of river cobbles and pieces of tile, bonded with lime mortar (**fig. 4; fig. 5; t. 5: 1**). There were thre rooms in the building, the largest of which measured 5.5 x 9 m. The kiln in the southern corner was covered with large sandstone blocks and tile. The second room, 3.25 x 9 m, was partially floored with rectangular tiles. The wall between the second room and the third, narrower room had been destroyed. The room was covered by a lime-washed floor, on which the remains of an hypocaust of square tiles was found.

The remains of a third building were found in the southwestern part of the excavated area. This had several rooms, although these were not preserved in their entirety (**fig. 6**). The smaller annex measured 3.95 x 2.45 m, whilst the adjacent room still has not been fully excavated during the present excavations. One of the intervening rooms was covered with a lime-washed floor.

The foundations of the fourth building were furthest away from the drying shed and were built of cobbles, which were partly bonded with lime mortar (fig. 7). It was concluded on the basis of the layout of the foundations that the building had several rooms.

The buildings, which are interpreted as craft and living structures, enclosed a large courtyard. There pottery kilns and a well were found here (**t. 2: 2-6**). The well was filled to a depth of 1.5 m with various types of pottery, amongst which two-handled jugs predominate. There was a well between the first and third buildings, which was 2.35 m in diameter and 5.60 m deep, with a wooden lining in the bottom (**t. 2: 1**). The well, which was found in the courtyard between the second and third buildings, also had a wooden lining in the bottom and also contained a large quantity of one-, two- and three-handled jugs (**t. 3; t. 4**). All three of the wells were dug into the yellow sterile clay. There was another smaller pottery kiln and a Roman lime pit in front of the second building. It is an interesting fact that a large majority of the tiles bore the stamp *QSP*. There was also a number of pits of varying dimensions in the area ofa the courtyard (**fig. 8; t. 5–12**).

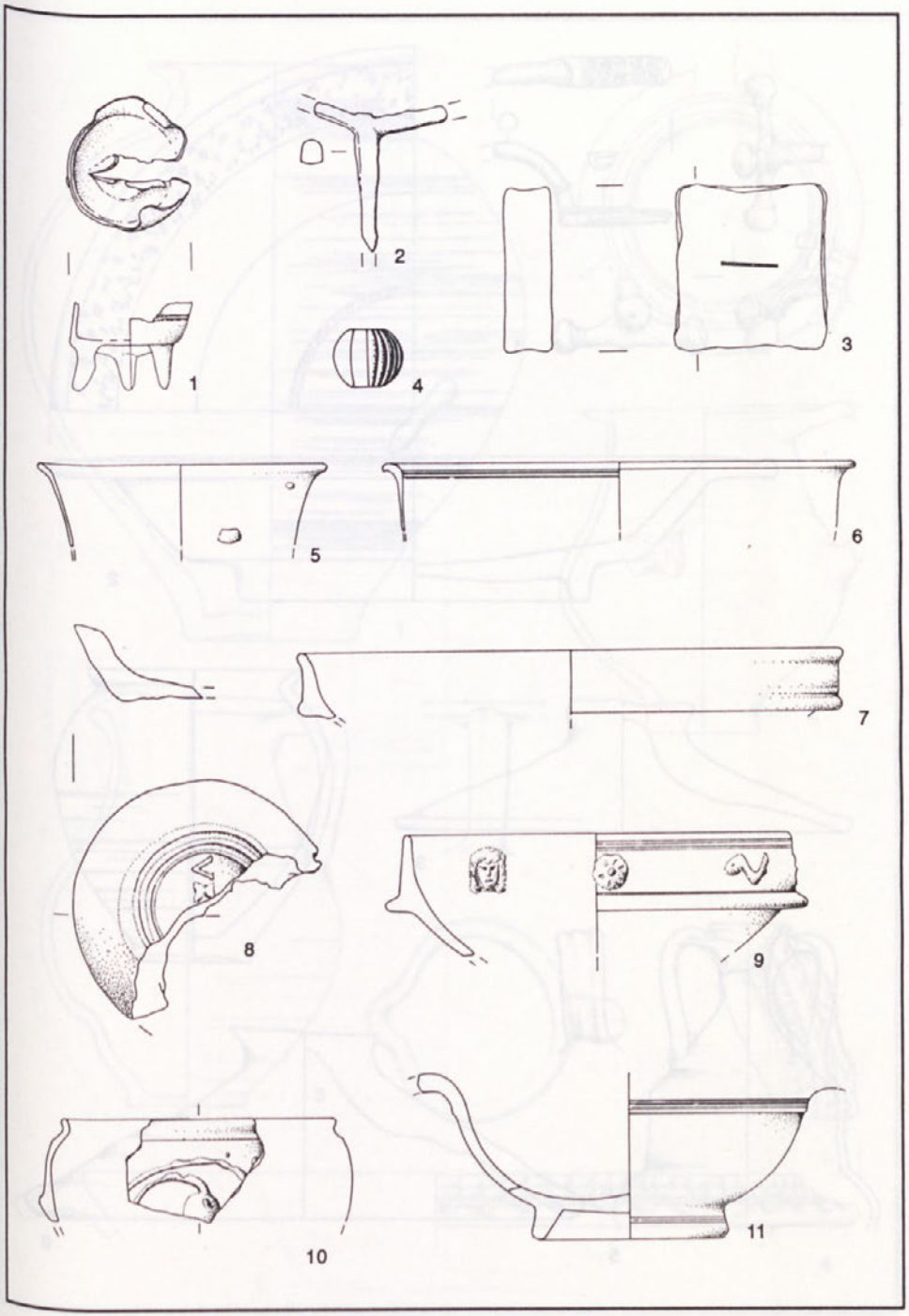
A massive wall ran along the northeastern part of the excavated area. It was built of river cobbles, bonded with mortar, and was strengthened in several places with buttresses. It was erected on an earlier ditch (**fig. 9**). It bounded the kiln area and was adapted to their location. Up to the present, five kilns for the firing of pottery and tile have been found behind the wall. They were at least partially covered by a roof, which is indicated by stone plinths in their vicinity.

In the western part of the second building, three walls, in the form of the letter "H", were found. Their building technique differs from that of the others walls (**fig. 10**). Namely, they were built of large trapeziform tiles and were bonded together with a thick layer of lime mortar. These walls were part of the main entrance of the craft workshop; there were postholes on both sides of it and a tegula — lined ditch in front of it. The area of the craft workshop was delimited by a wall, 0,60 m thick, built of several courses of river cobbles, which were bonded with a lime mortar. A large plateau was found on the courtyard side of the perimeter wall, in front of which a cremation grave with a tile construction was found.

The main Roman *Poetovio – Savaria* road ran past the perimeter wall at the entrance to the craft workshop (**fig. 12, t. 14: 4-6**). It was 6 m wide and was divided along the centre by large, vertically set sandstone slabs. Wheel ruts were preserved on both halves of the Roman road in the packed gravel surface.

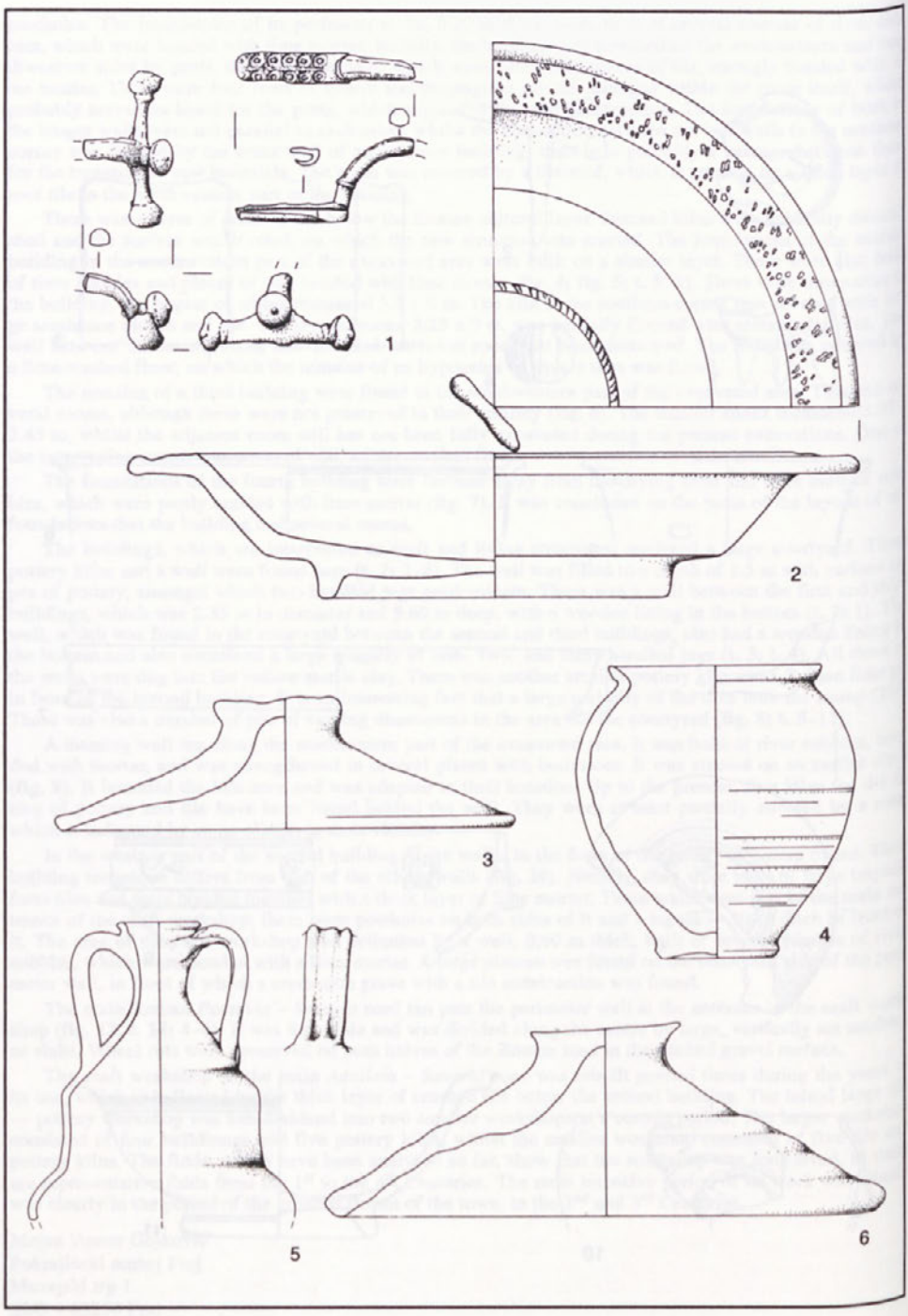
The craft workshop on the main *Aquileia – Savaria* road was rebuilt several times during the years of its use, which is indicated by the thick layer of crushed tile below the second building. The initial large tile — pottery workshop was sub-dividend into two smaller workshops at a certain period. The larger workshop consisted of four buildinngs and five pottery kilns, whilst the smaller workshop consisted of five tile and pottery kilns. The finds, which have been analysed so far, show that the workshop was long-lived, as there are representative finds from the 1st to the 4th Centuries. The most intensive period of its work was clearly was clearly in the period of the greatest floruit of the town, in the 2nd and 3rd Centuries.

Mojca Vomer Gojkovič
Pokrajinski muzej Ptuj
Muzejski trg 1
SLO - 62250 Ptuj

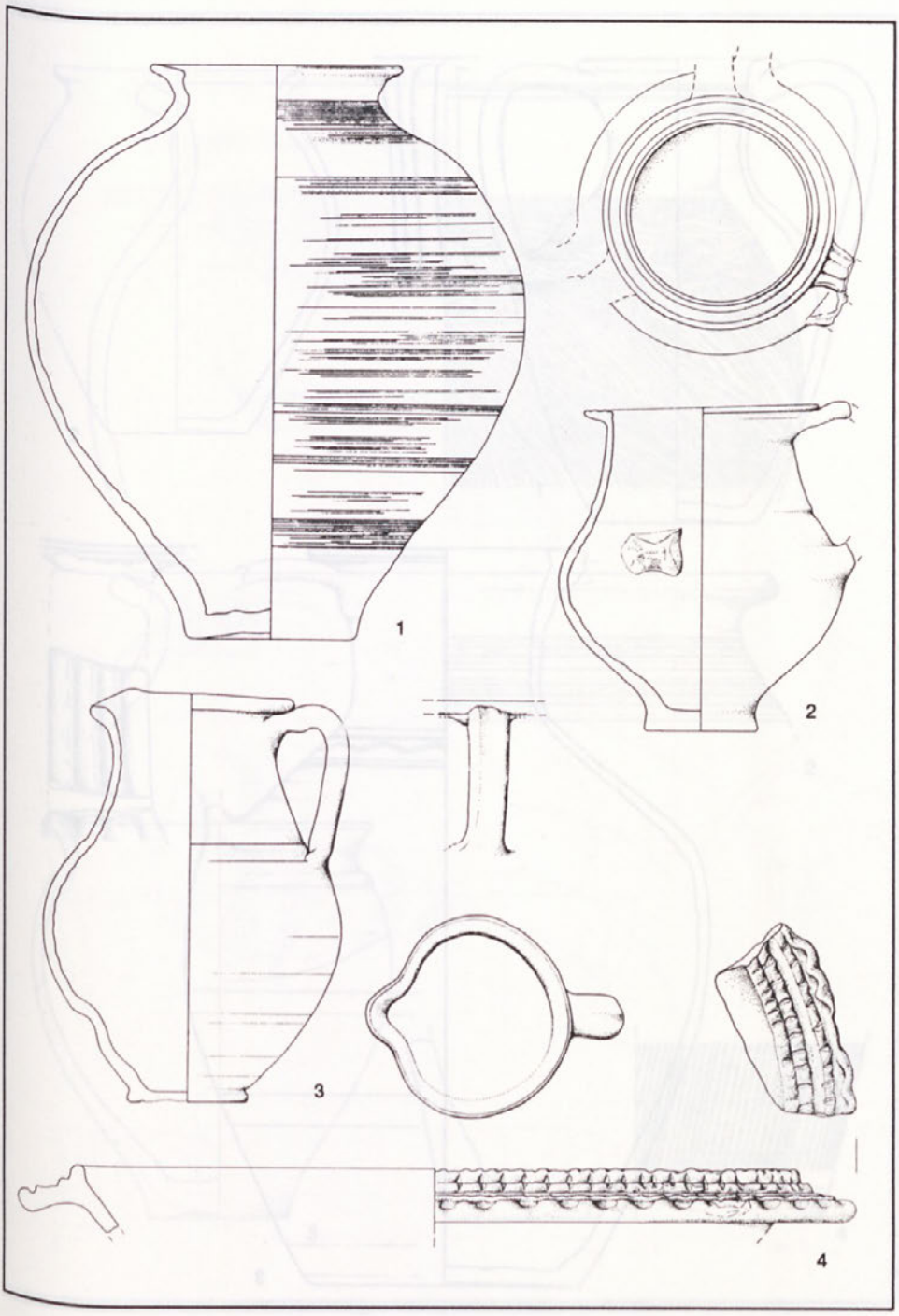
T. 1: Ptuj, Bolnišnica. Prva stavba - sušilnica: bron: 1, 2, 6; svinec: 3; steklo: 4, 5; keramika: 7 - 11 (vse M1:2).

Pl. 1: Ptuj, Hospital. The first building — the drying building: bronze: 1, 2, 6; lead: 3; glass: 4, 5; pottery: 7–11 (all 1:2).

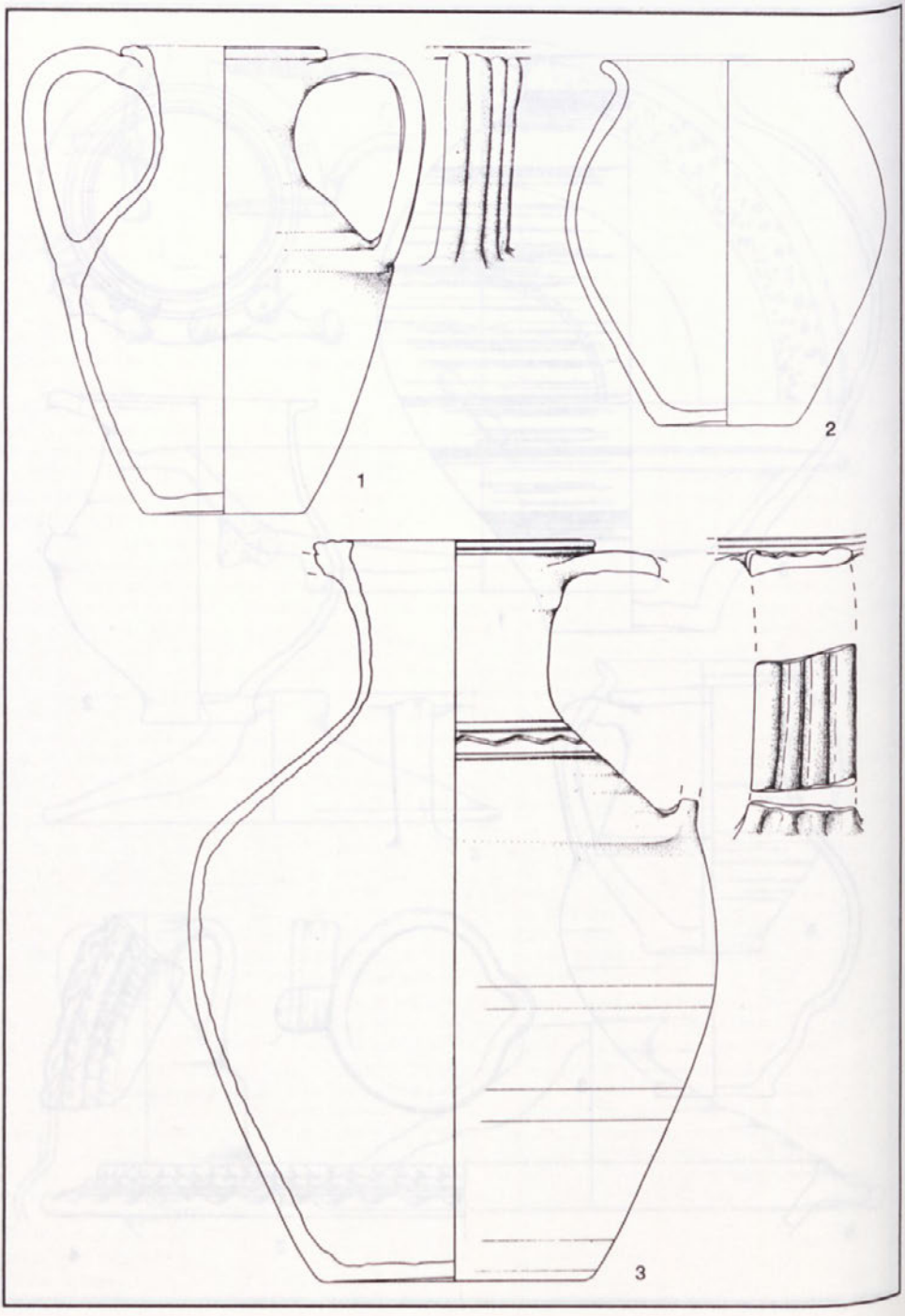

T. 2: Ptuj, Bolnišnica. Dvorišče - vodnjaka 1 in 3: bron: 1; keramika: 2 - 4, 6, (vse M 1:2), 5 (M 1:4).

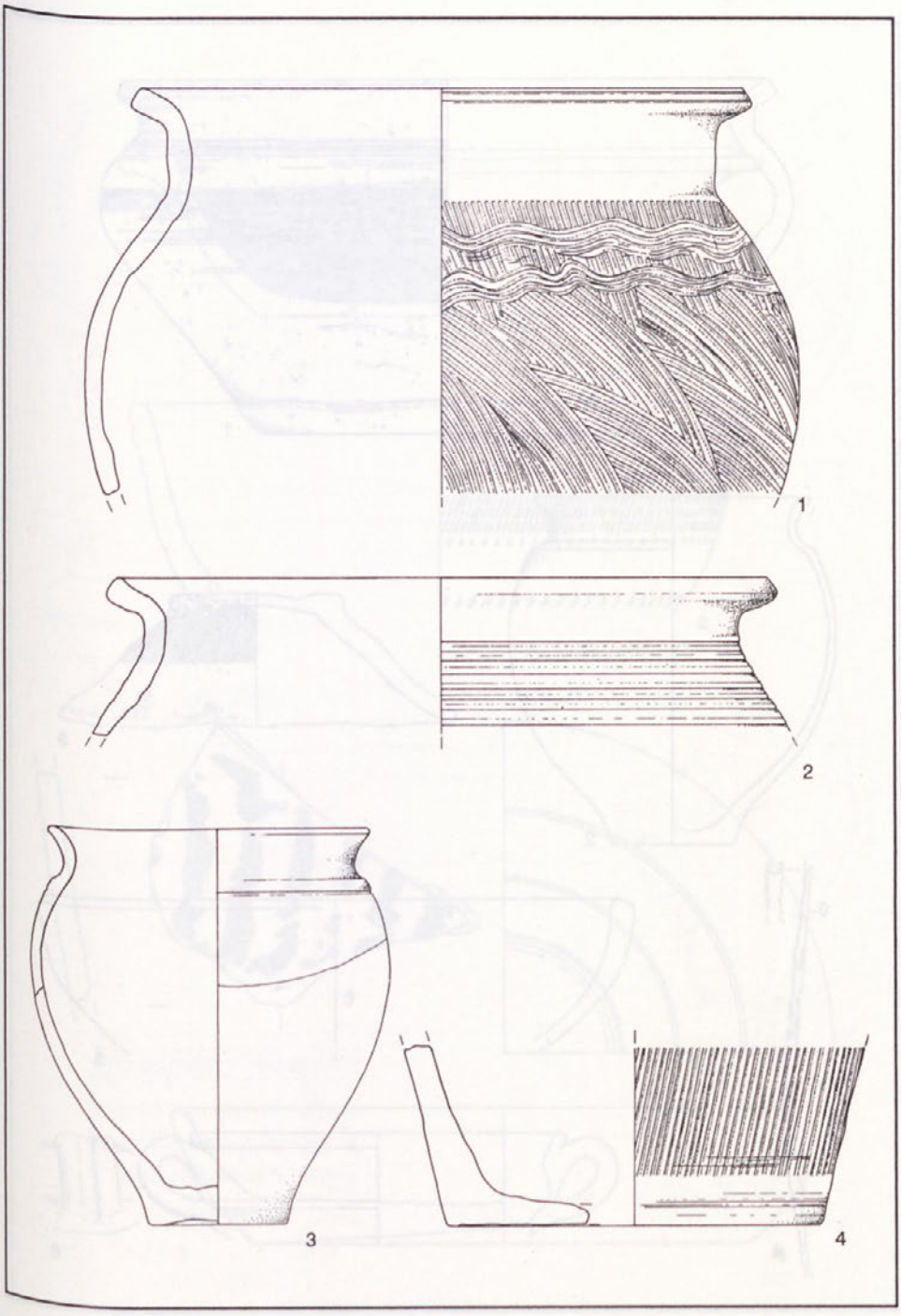
Pl. 2: Ptuj, Hospital. The courtyard - wells 1 and 3: bronze: 1; pottery: 2-4, 6, (all 1:2), 5 (1:4).

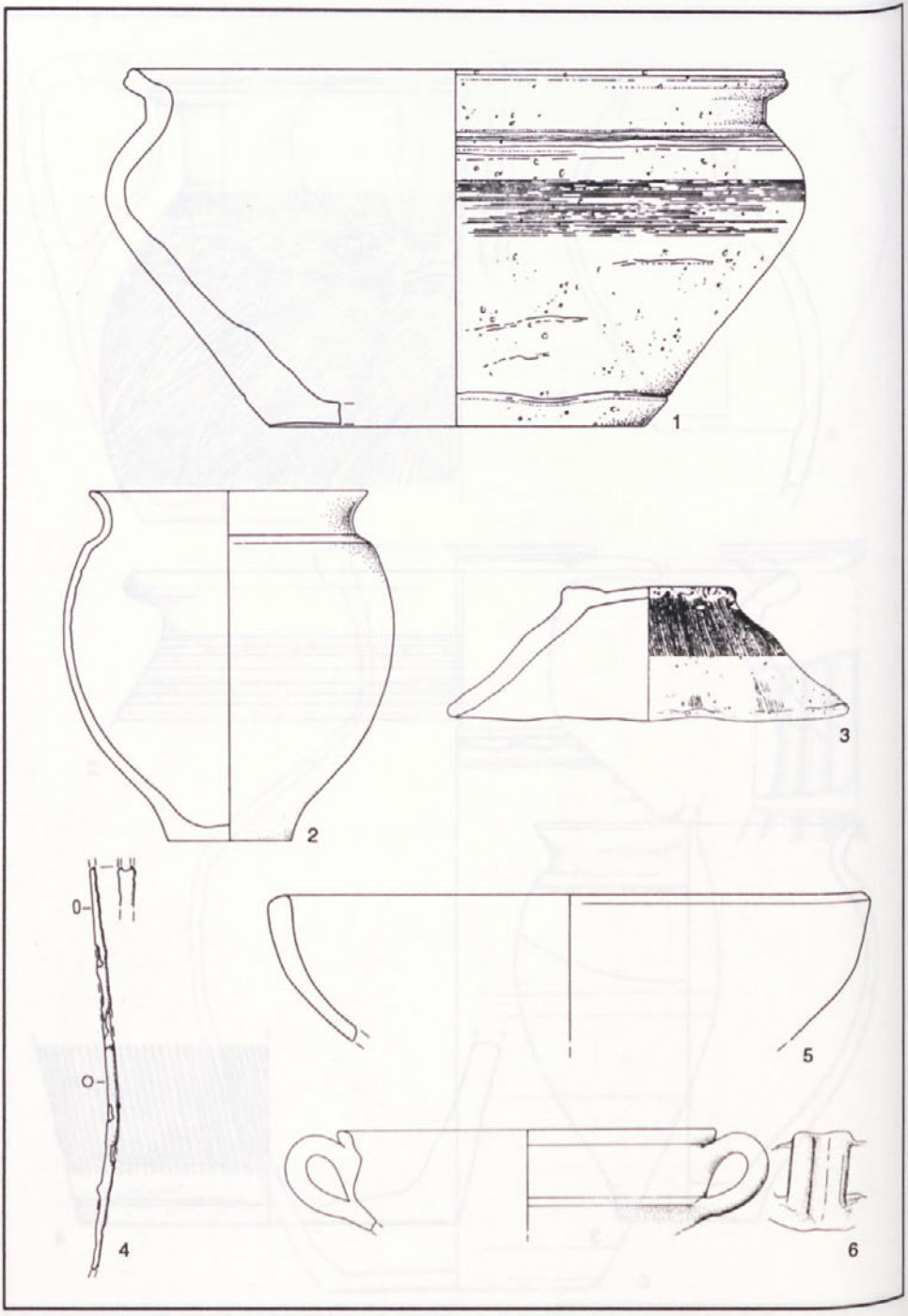
T. 3: Ptuj, Bolnišnica. Dvorišče - vodnjak 2: keramika: 1 - 4 (vse M 1:4).
Pl. 3: Ptuj, Hospital. The courtyard - well 2: pottery: 1-4 (all 1:4).

T. 4: Ptuj, Bolnišnica. Dvorišče - vodnjak 2: keramika: 1 - 3 (vse M 1:4).
Pl. 4: Ptuj, Hospital. The courtyard - well 2: 1-3 (all 1:4).

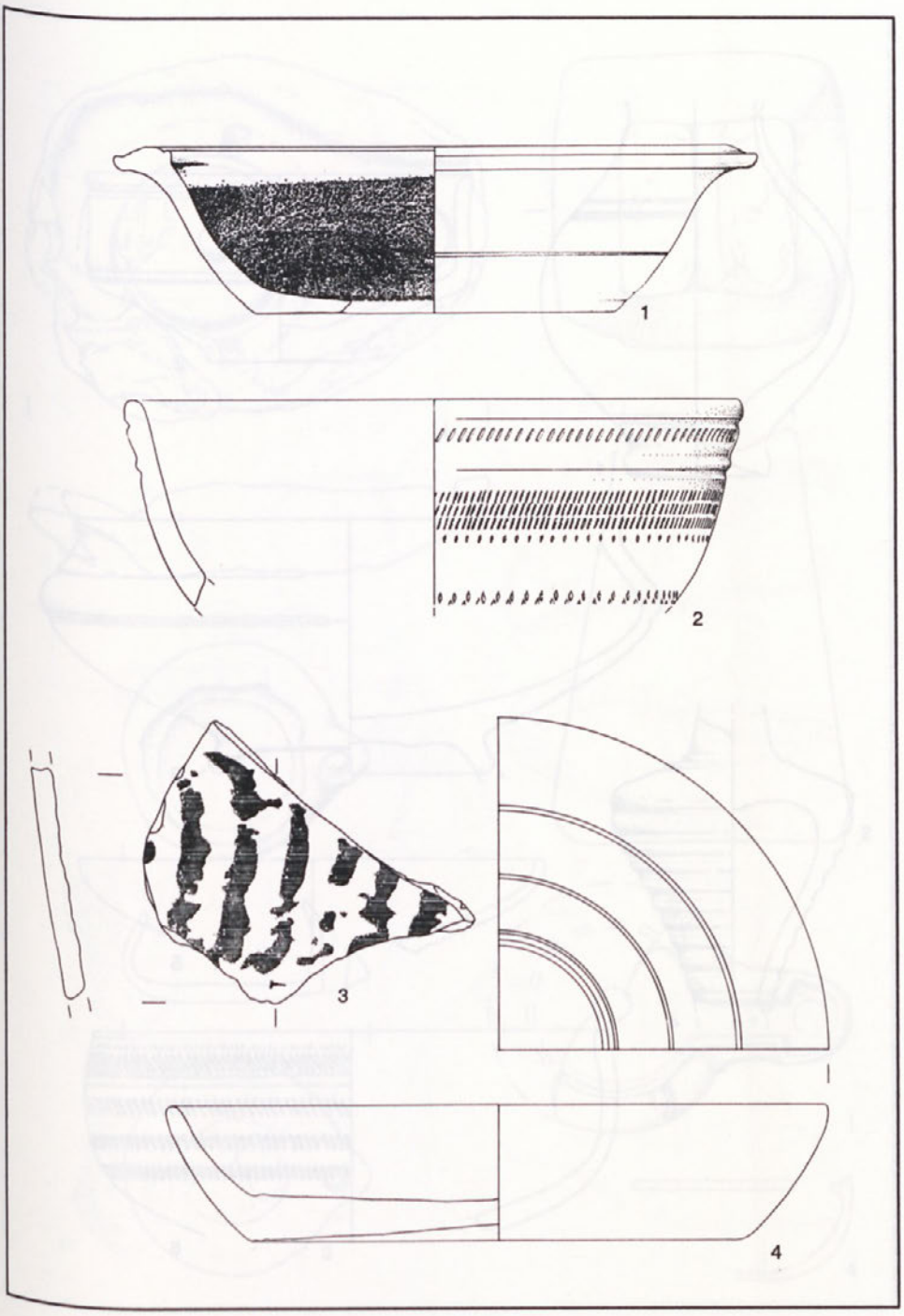

T. 5: Ptuj, Bolnišnica. Dvorišče - jama 66: keramika: 1 - 4 (vse M 1:2).
Pl. 5: Ptuj, Hospital. The courtyard - pit 66: pottery: 1–4 (all 1:2).

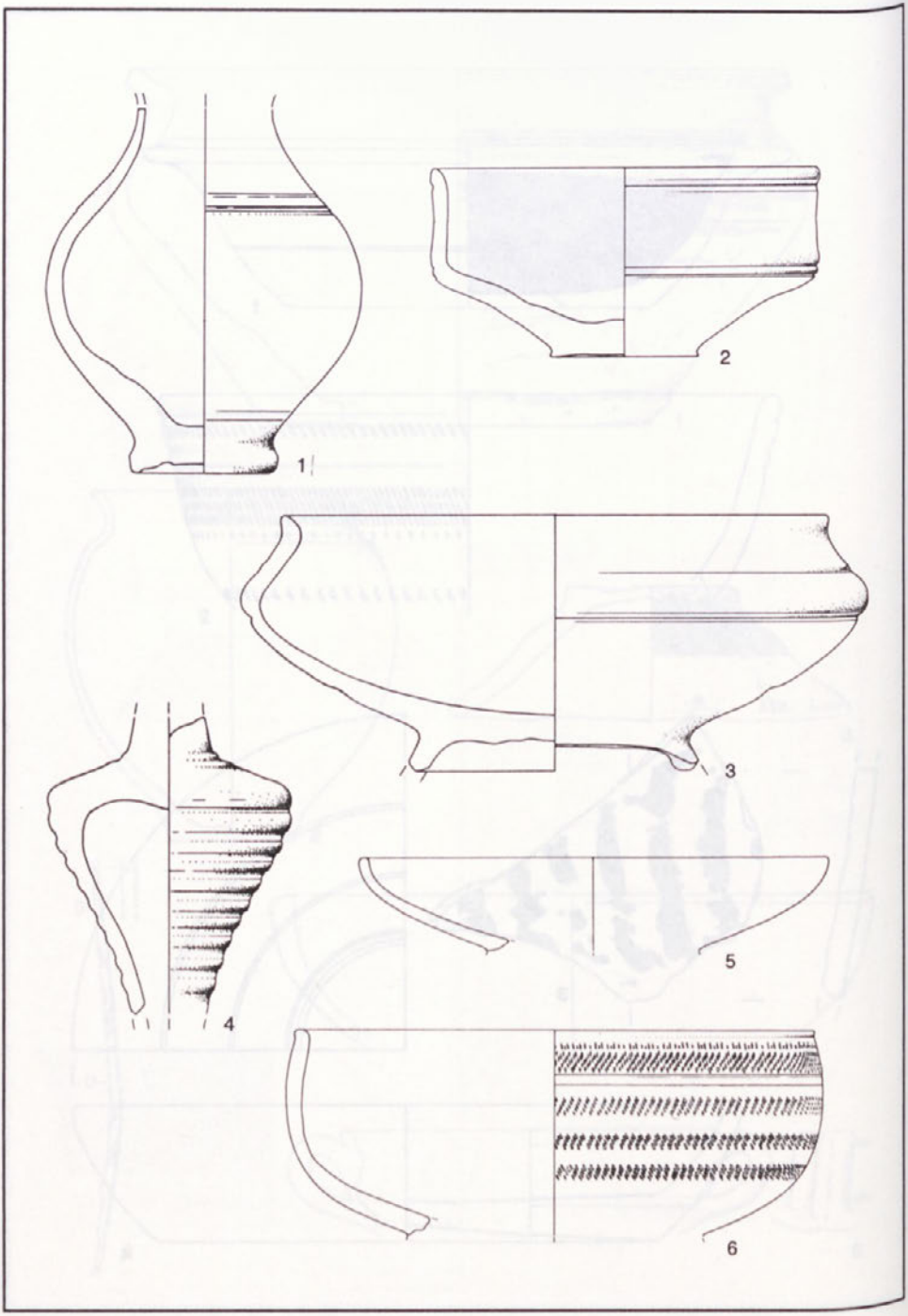
T. 6: Ptuj, Bolnišnica. Dvorišče - kult. jama: bron: 4; keramika: 1 - 3, 5 (vse M 1:2), 6 (M 1:4).

Pl. 6: Ptuj, Hospital. The Courtyard - ritual pit: bronze: 4; pottery: 1-3, 5 (all 1:2), 6 (1:4).

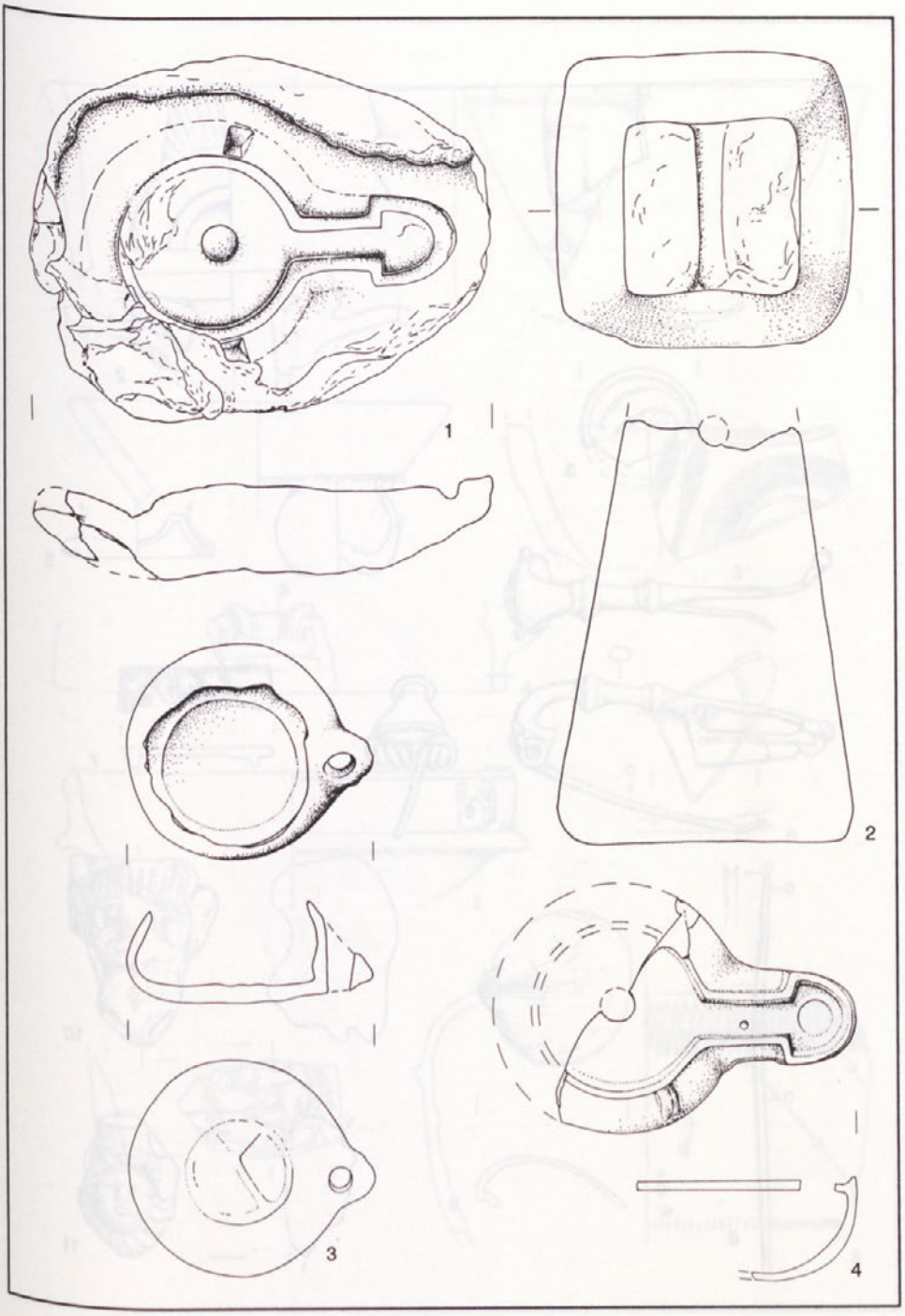
T. 7: Ptuj, Bolnišnica. Dvorišče - jama 67: keramika: 1 (M 1:8); jama 1 D: keramika: 2; jama 13 D: keramika: 3; jama 8 D: keramika: 4 (vse M 1:2).

Pl. 7: Ptuj, Hospital. The courtyard – pit 67: pottery: 1 (1:8); pit 1 D: pottery: 2; pit 13 D: pottery: 3; pit 8 D: pottery: 4 (all 1:2).

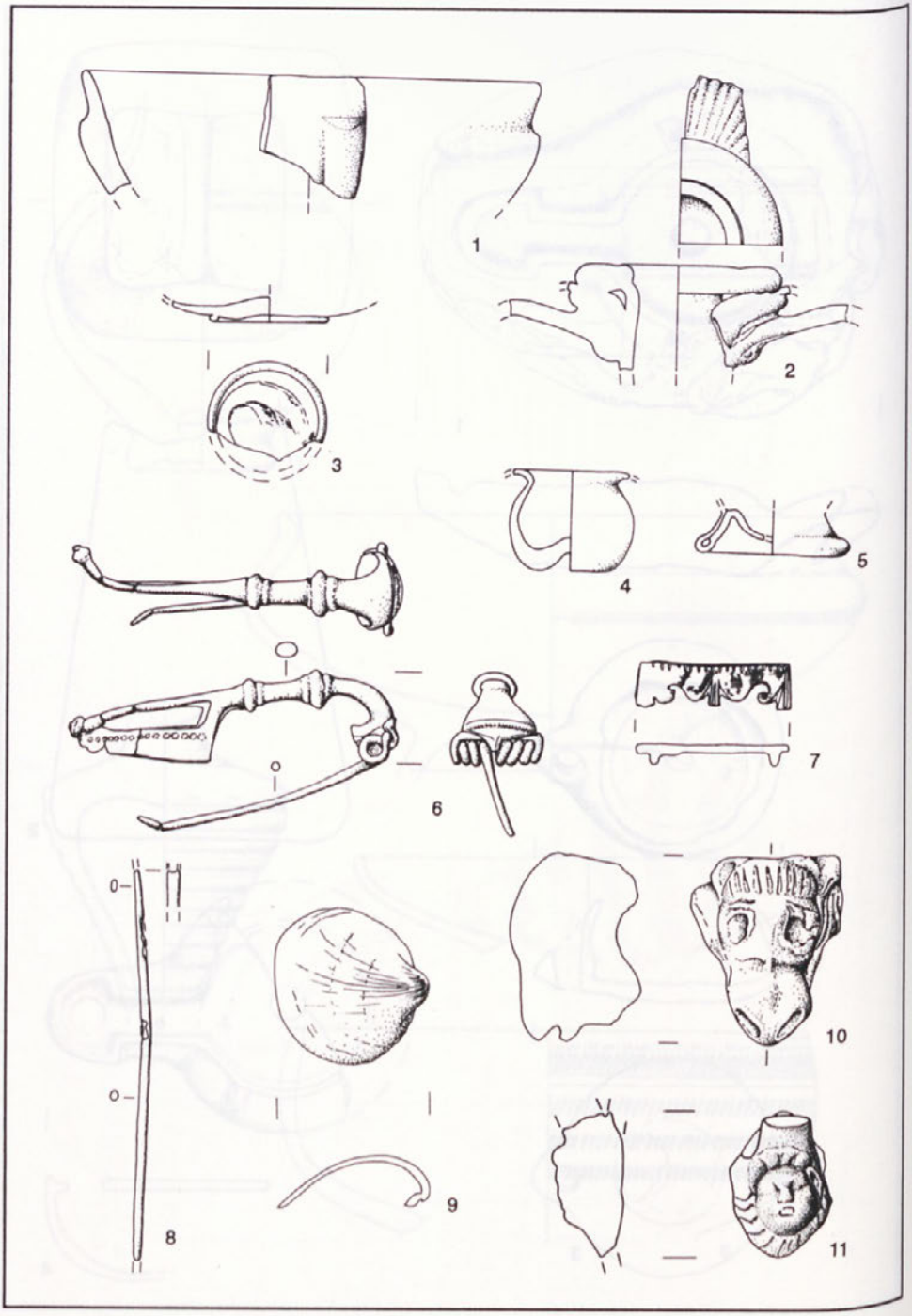
T. 8: Ptuj, Bolnišnica. Dvorišče: keramika: 6; jama 15 D: keramika: 1 -3, 5 (vse M 1:2), 4 (M 1:4).

Pl. 8: Ptuj, Hospital. The courtyard: pottery: 6; pit 15 D: pottery: 1–3, 5 (all 1:2), 4 (1:4).

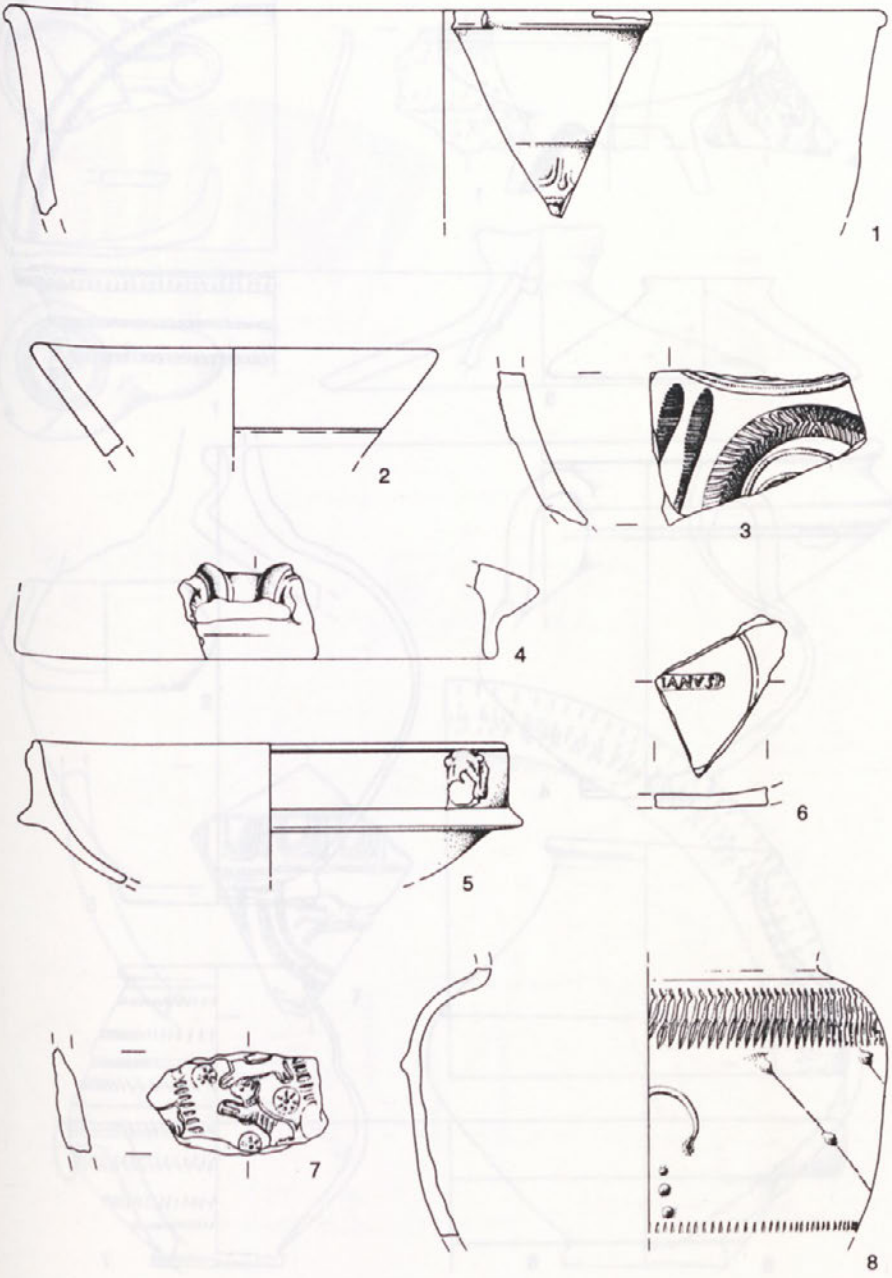
T. 9: Ptuj, Bolnišnica. Druga stavba: keramika: 1; dvorišče: keramika: 2, 3; jama 16 D: keramika: 4 (vse M 1:2).

Pl. 9: Ptuj, Hospital. The second building: pottery: 1; the courtyard: pottery: 2, 3; pit 16 D: pottery: 4 (all 1:2).

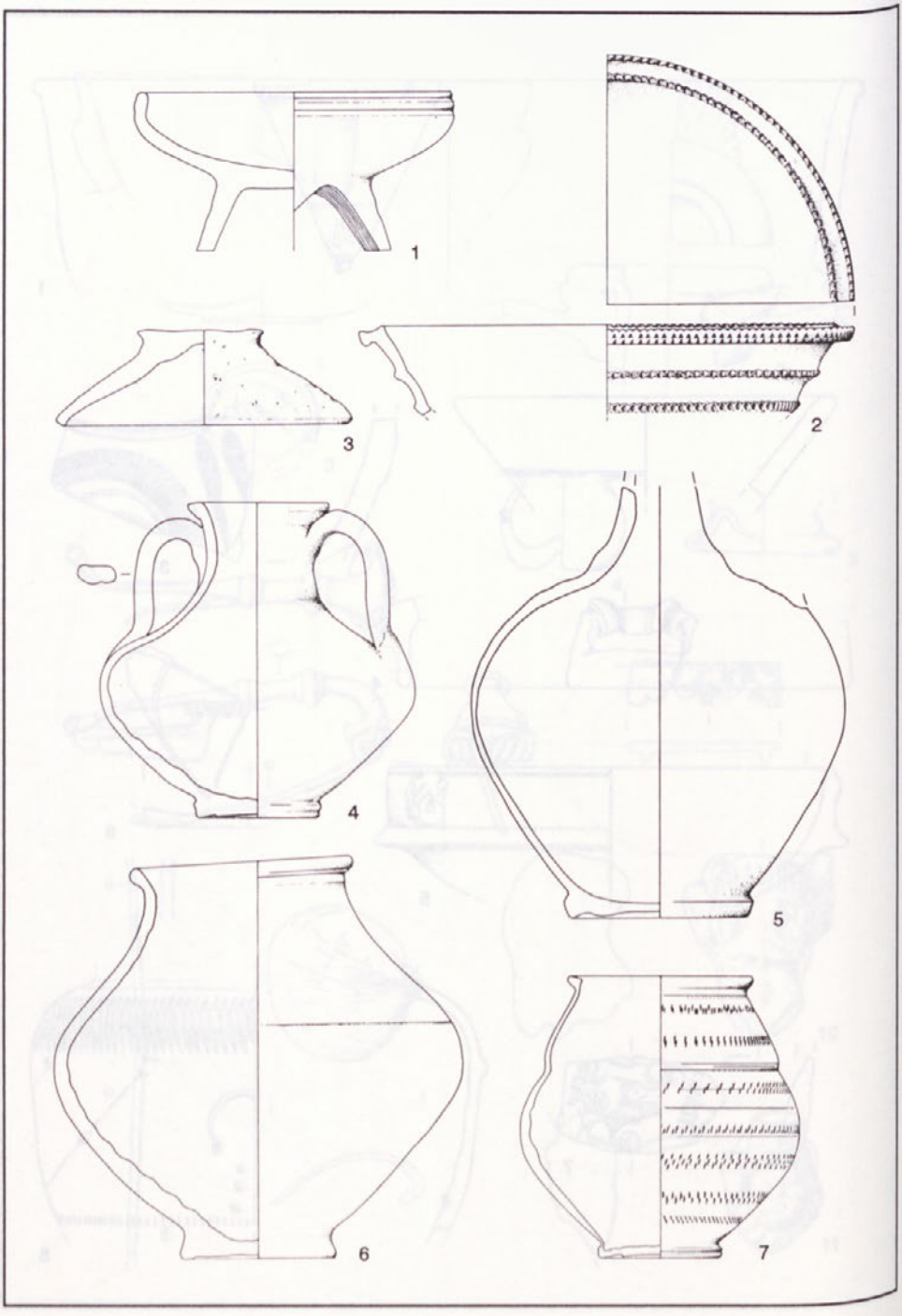

T. 10: Ptuj, Bolnišnica. Dvorišče: steklo: 1 - 5; bron: 6, 8; posrebren bron: 7; školjka: 9; keramika: 10, 11 (vse M 1:2).

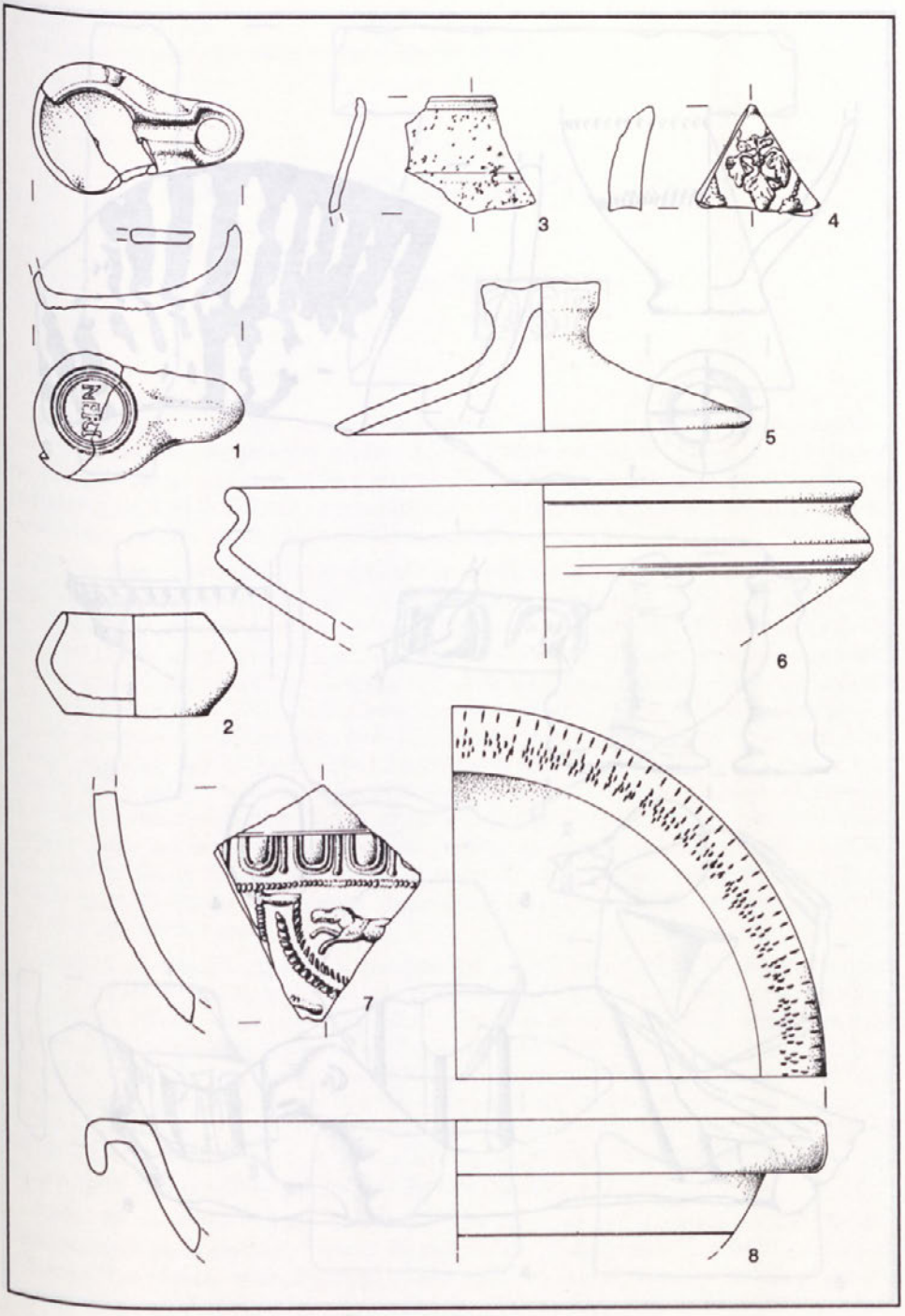
Pl. 10: Ptuj, Hospital. The courtyard: glass: 1–5; bronze: 6, 8; silver gilt bronze: 7; shell: 9; pottery: 10, 11 (all 1:2).

T. 11: Ptuj, Bolnišnica. Dvorišče: keramika: 1 - 3, 5 - 8 (vse M 1:2), 4 (M 1:4).
Pl. 11: Ptuj, Hospital: The courtyard: pottery: 1–3, 5–8 (all 1:2), 4 (1:4).

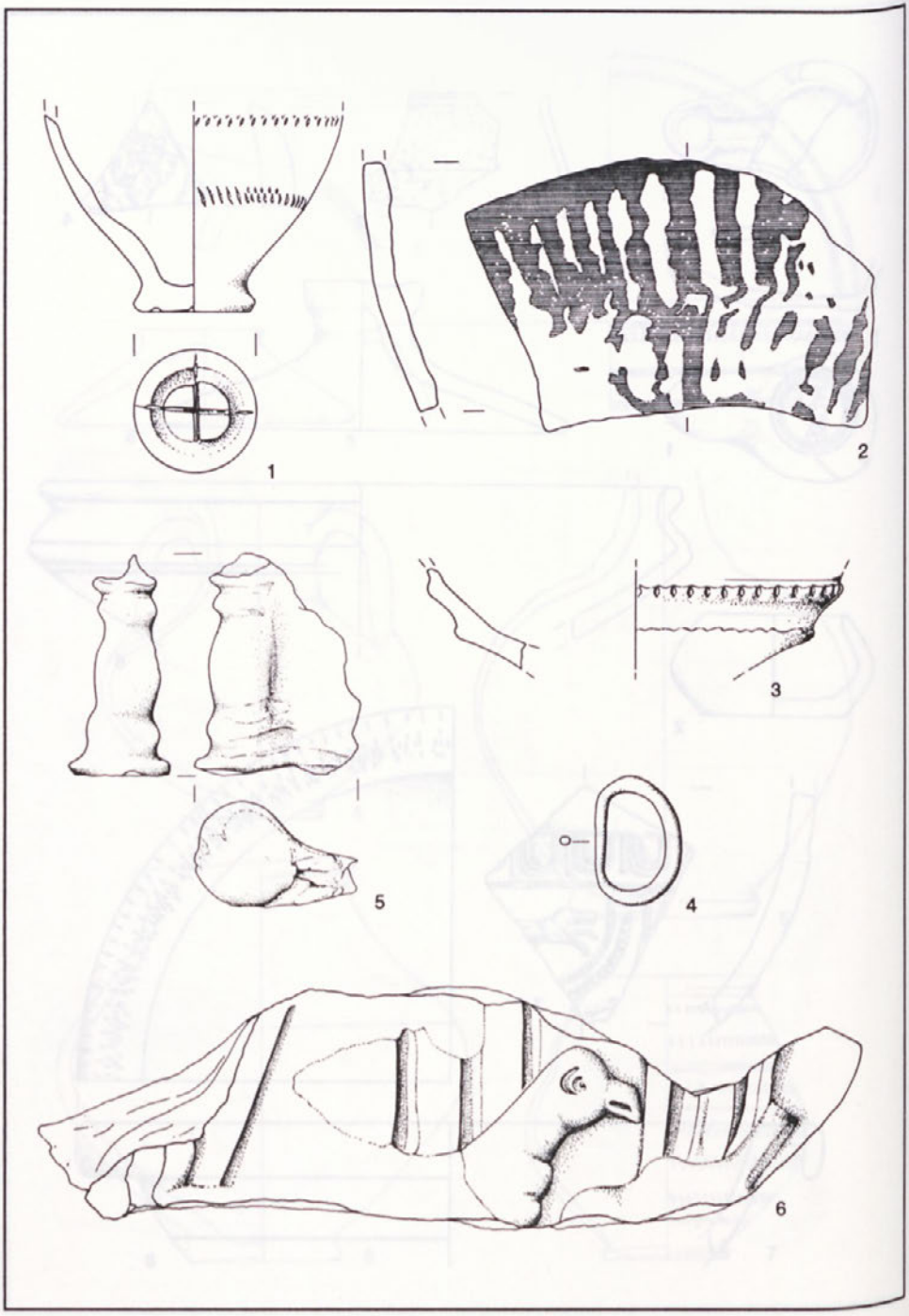

T. 12: Ptuj, Bolnišnica. Dvorišče: keramika: 1 - 4, 6, 7 (vse M 1:4); 5 (M 1:2).
Pl. 12: Ptuj, Hospital. The courtyard: pottery: 1–4, 6, 7 (all 1:4); 5 (1:2).

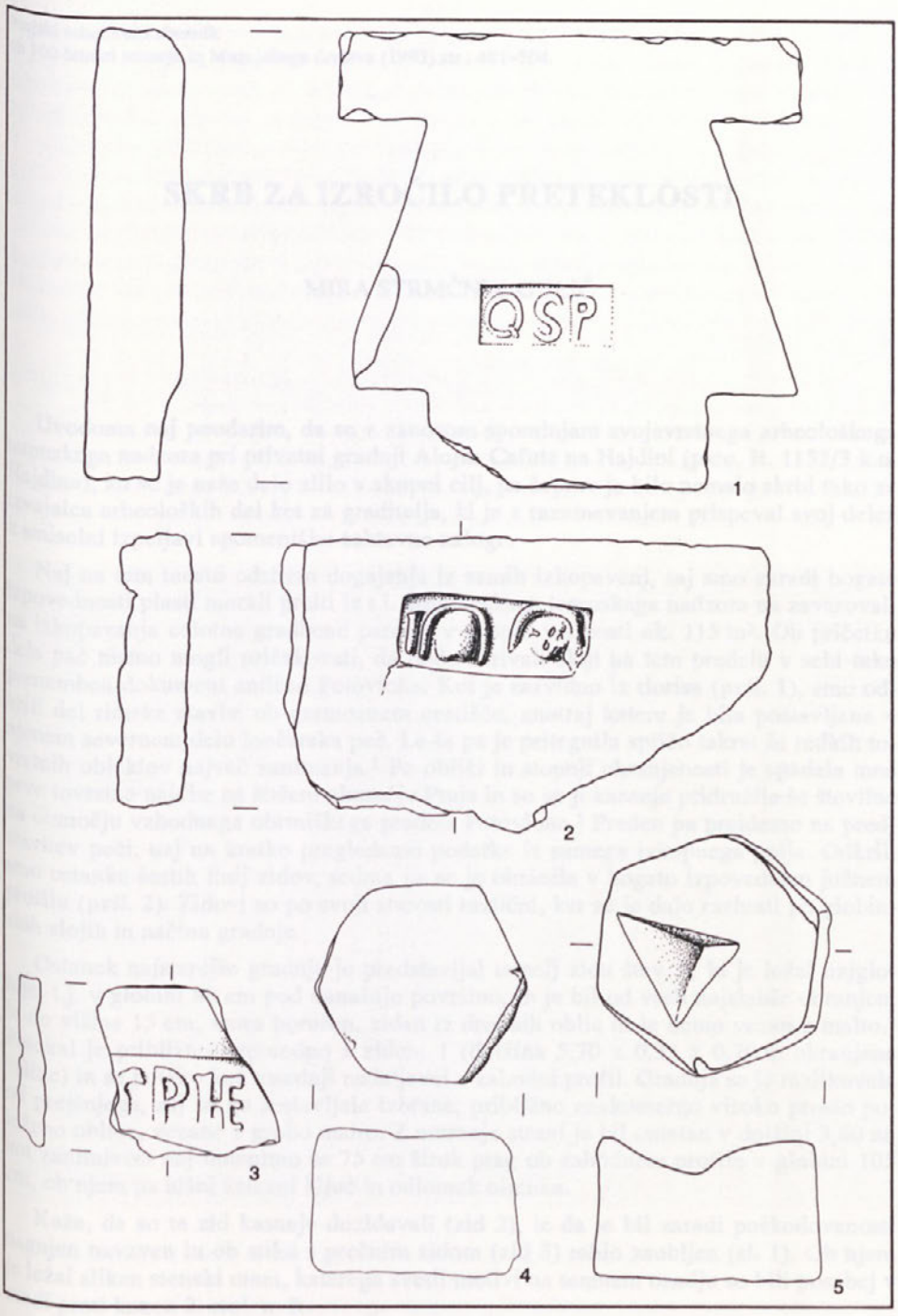
T. 13: Ptuj, Bolnišnica. Izven delavnice: keramika: 1, 2, 8; izkop za vodovod: 2 - 7 (vse M 1:2).

Pl. 13: Ptuj, Hospital. Outside the workshop: pottery: 1, 2, 8; water pipeline trench: 2–7 (all 1:2).

T. 14: Ptuj, Bolnišnica. Izven delavnice: keramika: 1; druga delavnica: keramika: 2, 3; rimska cesta: bron: 4, keramika: 5; marmor: 6 (vse M 1:2).

Pl. 14: Ptuj, Hospital. Outside the workshop: pottery: 1; the second workshop: potery: 2,3; the Roman road: bronze: 4; pottery: 5; marble: 6 (all 1:2).

T. 15: Ptuj, Bolnišnica. Opeka: 1 (M 1:4), 2 - 5 (vse M 1:2).
Pl. 15: Ptuj, Hospital. Tile: 1 (1:4), 2–5 (all 1:2).

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 481-504.

SKRB ZA IZROČILO PRETEKLOSTI

MIRA STRMČNIK-GULIČ

Uvodoma naj poudarim, da se z zanosom spominjam svojevrstnega arheološkega terenskega nadzora pri privatni gradnji Alojza Cafute na Hajdini (parc. št. 1152/3 k.o. Hajdina), ko se je naše delo zlilo v skupni cilj, pa čeprav je bilo nemalo skrbi tako za izvajalca arheoloških del kot za graditelja, ki je z razumevanjem prispeval svoj delež k smiselni izpeljavi spomeniško zahtevne naloge.

Naj na tem mestu odstrem dogajanja iz samih izkopavanj, saj smo zaradi bogate izpovednosti plasti morali preiti iz t.i. arheološkega terenskega nadzora na zavarovalna izkopavanja celotne gradbene parcele v skupni velikosti ok. 115 m^2. Ob pričetku dela pač nismo mogli pričakovati, da bodo skrivali sloji na tem predelu v sebi tako pomemben dokument antične Petovione. Kot je razvidno iz tlorisa (**pril. 1**), smo odkrili del rimske stavbe ob gramoznem cestišču, znotraj katere je bila postavljena v njenem severnem delu lončarska peč. Le-ta pa je pritegnila spričo takrat še redkih tovrstnih objektov največ zanimanja.[1] Po obliki in stopnji ohranjenosti je spadala med prve tovrstne najdbe na širšem območju Ptuja in so se ji kasenje pridružile še številne na območju vzhodnega obrtniškega predela Petovione.[2] Preden pa preidemo na predstavitev peči, naj na kratko pregledamo podatke iz samega izkopnega polja. Odkrili smo ostanke šestih linij zidov, sedma pa se je ohranila v bogato izpovednem južnem profilu (**pril. 2**). Zidovi so po svoji starosti različni, kar se je dalo razbrati po globinskih slojih in načinu gradnje.

Ostanek najstarejše gradnje je predstavljal temelj zidu štev. 6, ki je ležal najgloblje, t.j. v globini 80 cm pod današnjo površino, in je bil od vseh najslabše ohranjen, le do višine 15 cm, vmes porušen, zidan iz drobnih oblic in le delno vezan z malto.[3] Potekal je približno vzporedno z zidom 1 (dolžina 5,70 x 0,33 x 0,70 m ohranjene višine) in se je tako kot sosednji nadaljeval v zahodni profil. Gradnja se je razlikovala od prejšnjega, saj so ga sestavljale izbrane, približno enakomerno visoko prosto položene oblice, vezane z grobo malto. Z notranje strani je bil ometan v dolžini 3,60 m, kot zanimivost naj omenimo še 75 cm širok prag ob zahodnem profilu v globini 105 cm, ob njem pa hišni železni ključ in odlomek oljenke.

Kaže, da so ta zid kasneje dozidavali (zid 2), le da je bil zaradi poškodovanosti nagnjen navzven in ob stiku s prečnim zidom (zid 3) rahlo zaobljen (**sl. 1**). Ob njem je ležal slikan stenski omet, katerega svetli motivi na temnem ozadju so bili posebej v modi proti koncu 2. stol. n. št.

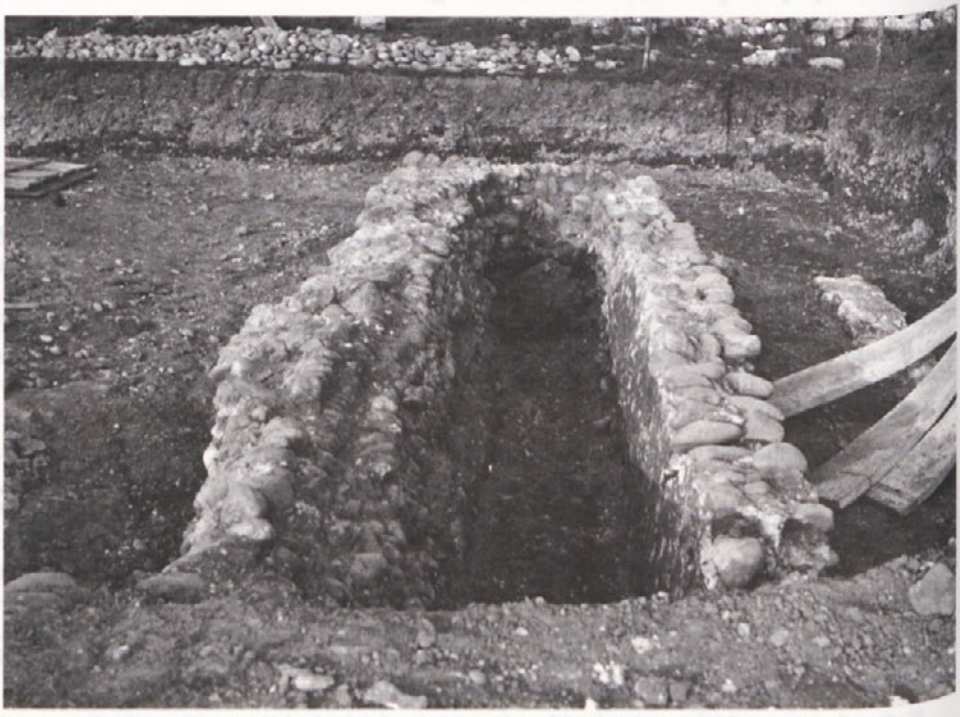
Prečno po izkopišču od SV-JZ smo uspeli ugotoviti sled temelja zidu (zid 3), ki se je bolje ohranil le v južnem profilu. Tvoril je osnovno oziroma zunanjo steno objekta, na katetega so se vezali kar štirje kraki. Žal se medsebojnih časovnih razmerij ni dalo več zanesljivo ugotoviti, čemur je botroval tudi omejeni izkopni prostor, kar se običajno dogaja pri tovrstnih posegih. To pa predstavlja za arheološko vedo veliko izgubo, ki največkrat onemogoči zadovoljivo interpretacijo terenskih raziskav.

Kulturne plasti se po logiki širijo zunaj danih izkopov in posamezni segmenti pač ne morejo razvozlati določene prostorske enote v vsej njeni kompleksnosti (**pril. 3**).

Pri tem pa se postavlja vprašanje tudi samega izvajanja tovrstnega varstva v smislu vsebinske raziskave arheološke dediščine. Razvojne usmeritve pa, kot z genkobo ugotavljamo, rade zaobidejo konzervatorske smernice in domala onemogočajo prizadevanja stroke.

Kot smo že prej nakazali, smo naleteli le borih 25 cm pod travnato rušo na zgornji obod peči z vdrto kupolo, ki se zaradi kultivacije zemljišča ni ohranila (**sl. 2**).

Peč je bila okroglo oblikovana, ravnih sten, visokih 1,50 m, ki se rahlo zožujejo proti kupoli; tako znaša zunanji premer 1,67 m, notranji zgornji rob 1,25 m in notranji spodnji rob 1,35 m (**pril. 4**). Premer debeline stene je do 25 cm. Grajena je iz lomljene opeke, pomešane z drobci opeke in opečnatim prahom z zamazanim notranjim

Sl. 1: Hajdina — rimskodobne gradbene ostaline: zid 1 in zid 2 (foto: Mira Strmčnik).

Fig. 1: Hajdina — Roman period building remaines: wall 1 and wall 2 (photo: Mira Strmčnik).

obodom in zgornjim robom s polkrožnim presekom. Rešeto, ki leži v globini 0,75 m, se je sicer v celoti ohranilo, vendar je po površini poškodovano in ponekod vdrto. Njegova debelina znaša 23–25 cm in je zradi trdnosti vzdržalo težo več kot dveh odraslih oseb.[4]

Na rešetu je 23 lukenj premera 7–10 cm, ki so razporejene po ploskvi tako, da so nad vhodnim delom kurišča pogostnejše, proti obodu pa se redčijo. Nanj so vzporedno položene štiri opeke velikosti 43–57 x 17–22 cm, močno ožgane od vročine in razpokane: verjetno regulatorji vročine, ker so kurili direktno pod rešetom. Kurišče smo našli na severni strani peči, ovalno-cevaste oblike, visoko 60–70 cm, obokano z opeko in prav tako zamazano (**sl. 3**).

K peči je spadal še *tubus,* ki je ležal na nasprotni strani kurišča v globini med 60–80 cm, že delno v plasti mivke. Nosilni fundament, ki smo ga odkrili po dvigu peči, so zgradili iz prodnikov, vezanih z malto, katerih površina je bila zravnana z drobnim peskom.

Ob kurišču, na t.i. odlagalnem prostoru, smo odkrili v temno ožgani prsti veliko črepinj raznovrstnih glinenih posod, od tega največ gubank, kalup oljenke *FORTIS* in zgornji del reliefne oljenke (vojščaka v dvoboju).

Sl. 2: Hajdina — Janez Gojkovič ob vrhnjem obodu peči po čiščenju (foto: Mira Strmčnik).

Fig. 2: Hajdina — Janez Gojkovič by the upper cupola of Kiln H after cleaning (photo: Mira Strmčnik).

V času uničenja objekta je bila peč še polno naložena z že žganim posodjem in nikoli ne bomo doumeli pota usode lončarja, ki je verjetno moral na hitrico zapustiti svoje domovanje in delo.

Pri čiščenju smo torej našli pod zdrobljeno zidno opeko in razlomljeno strešno opeko (ki se je dala še sestaviti), pomešano s temno prstjo, v vrhnjem sloju veliko manjših fragmentiranih gubank, nakaj zdrobljenih manjših lončkov s tankimi stenami in odlomek oljenke. Vmes je ležala zlomljena opeka, ponekod sivo ožgana od pečenja.

Globlje se je število gubank pomnožilo, zaradi pritiska so bile v glavnem polomljene, nekatere že tudi večjih dimenzij, nadalje mnogo lončkov, kozarčkov, en primerek reliefne oljenke in še nekaj tovrstnih odlomkov.

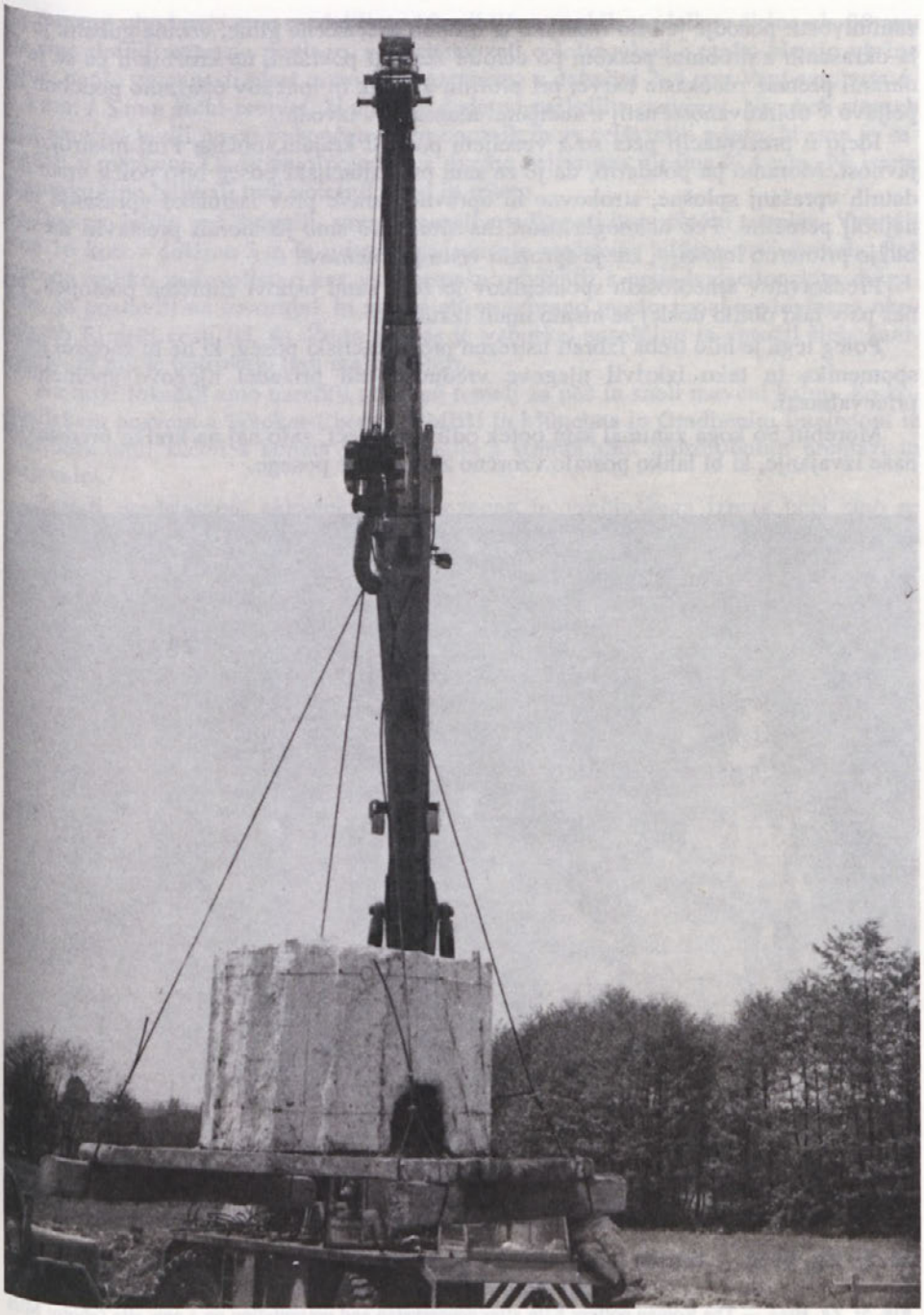
Tik nad rešetom je bilo posodje močno poškodovano zaradi pritiska; največ je bilo krožnikov ali pladnjev različnih velikosti in različic v nagibu ostenja, velike in manjše gubanke, razlomljena rdeča kupa, vmes je bil celo en primerek težke uteži, nekaj primerkov gubank je bilo deformiranih zaradi vročine.

Posodje je bilo torej naloženo v slojih (glede po teži, obliki oziroma tipu, velikosti, strukturi, ornamentaciji in še kaj) in kot tako predstavlja pravo zakladnico rimskodobne keramike iz časa srednjega cesarstva (**t. 1–12** — izbor lončenine).

Na tem mestu se ne bi spuščali v detajlno analizo najdb, kot je v ahreološki stroki pravilo, ker nam ne dopušča niti prostor niti čas, kljub temu pa naj omenimo nekaj

Sl. 3: Hajdina — rešeto rimske lončarske peči (foto: Mira Strmčnik).
Fig. 3: Hajdina — The gite of the Roman pottery Kiln (photo: Mira Strmčnik).

Sl. 4: Hajdina — rimska lončarska peč, dvig peči (foto: Mira Strmčnik).
Fig. 4: Hajdina — The Roman pottery Kiln, lifting the Kiln (photo: Mira Strmčnik).

zanimivosti: posodje je bilo izdelano iz drobno prečiščene gline, večina gubank je bila okrašenih z drobnim peskom po celotni zunanji površini, na krožnikih pa se je še ohranil premaz rdečkaste barve; pri profilih gubank in lončkov opažamo podobno izpeljavo v oblikovanosti ustij z manjšimi niansami v izvedbi.

Idejo o prezentaciji peči so z veseljem podprli krajani, občina Ptuj in strokovna javnost. Moramo pa poudariti, da je za sam prezentacijski poseg bilo poleg vrste dodatnih vprašanj splošne, strokovne in upravne narave prav lastniško vprašanje med najbolj perečimi. Peč ni mogla ostati na situ, zato smo jo morali prestaviti na najbližjo primerno lokacijo, kar je sprožilo vrsto problemov.

Predstavitev arheoloških spomenikov je že v sami osnovi zapleten postopek, pri nas pa v taki obliki doslej še nismo imeli izkušenj.[5]

Poleg tega je bilo treba izbrati ustrezen prezentacijski poseg, ki ne bi zaobšel jedra spomenika in tako izkrivil njegove vrednosti, ali prizadel njegove spomeniške pričevalnosti.

Morebiti bo koga zanimal sam potek odlivanja peči, zato naj na kratko predstavim naše izvajanje, ki bi lahko postalo vzorčno za tovrstne posege.

Sl. 5: Zg. Breg — rimska lončarska peč po konzervaciji in prezentaciji na novi lokaciji (foto: Mira Strmčnik).

Fig. 5: Zg. Breg — The Roman pottery Kiln after conservatan and presentation on a new site (photo: Mira Strmčnik).

Zunanji obod peči smo razdelili na 18 približno enakih razdelkov širine ok. 30 cm. Da smo dobili ustrezno podlago, smo premazali celoten obod s tanko plastjo vlažne gline, nanjo pa nanesli plast raztopljenega mavca v debelini 2–4 cm. Vanj smo vstavili 3 mm / 3 mm žični preplet, ki smo ga dodatno prekrili z mavcem. Na obeh straneh žice smo postavili po en pokončen lesen opornik in ga pričvrstili z juto, ki smo jo zamazali z mavcem. Obod smo povezali z dvema železnima žicama Ø 4 mm. Po istem postopku smo odlivali tudi notranji obod in rešeto.

Da smo lahko peč dvignili, smo jo morali spodkopati in podložiti tramiče. Vstavili smo 16 kosov dolžine 3 m in pritrdili na zunanje močnejše jeklene vrvi dvigala. Peč smo na veliko zadovoljstvo nas vseh uspešno dvignili s petindvajsettonskim dvigalom, jo postavili na tovornjak in prepeljali na izbrano mesto zunaj zazidalnega okoliša ob Rimski cesti (**sl. 4**). Že ta prenos je vzburkal soseščino in sprožil širše zanimanje, ki mu je botrovalo tudi malo skepse.

Na novi lokaciji smo naredili poseben temelj za peč in sneli mavčni kalup. Po komisijskem posvetu z Wacker-Chemie GMBH in Münchna in Gradbenim finalistom iz Maribora smo začeli s konzervacijo ostalin s sintetičnimi hidrofobnimi premazi in utrjevalci.[7]

Zaradi predstavitve celostnega oblikovnega in vsebinskega izraza peči smo se odločili za dozidavo kupole (**sl. 5**). Na vrhu ob strani smo pustili odprtino za vpogled v njeno notranjost, ki bo obenem rabila za kakršna koli morebitna nadaljnja popravila in vzdrževalne posege.

Na koncu naj še poudarim, da konstrukcijski element s pleksi steklom sicer ne more povsem zadovoljiti vpetosti v okolje, vendar bi mogla vzbujati klasična streha lažen vtis o spomeniškem objektu.

Okolje peči je zasadilo in olepšalo Komunalno podjetje Ptuj, ki ga tudi vzorno vzdržuje ob pomoči soseda Andreja Vidoviča.

V nov milje se vključuje kot samostojna spomeniška enota in omogoča vrednotenje arheološke substance na določeni stopnji dojemanja.

OPOMBE:

[1] Mira Strmčnik, *Var. spom.* 17–19/1, 1974, 209 s.

[2] Blagoj Jevremov, *Ptujski zbornik*, 1985, 419 ss z nadaljnjo literturo.

[3] Oštevilčenje zidov je odvisno od zaporedja odkopanih plasti.

[4] Zaradi čiščenja notranjosti smo morali stati na rešetu. Njegova trdnost bi dopuščala še večjo težo, vendar nismo tvegali.

[5] Ivan Tušek, *Kronika XL/3*, 1992, 152.

[6] Mira Strmčnik-Gulič, *Var. spom.* 30, 1988, 59 ss.

[7] Odlivanje in konzervacijo peči sta izvajala Janez Gojkovič, preparator v pokoju in Marijan Teržan, restavrator na ZVNKD Maribor. Pri izkopavanju je sodeloval Stanko Gojkovič, občasno pa tudi strokovni delavci ZSV Maribor v letu 1975 (Marijan Podmenik, Andreja Vrišer, Viktor Gojkovič, Andreja Volavšek, Janez Mikuž). Vsem se na tem mestu lepo zahvaljujem.

TAKING CARE OF THE LEGACY OF THE PAST

Summary

We carried out a watching-brief on the excavation of the foundations of a dwelling-house on parc. no. 1152/3, k.o. Hajdina and, shortly thereafter, began rescue excavations. Amongst the Roman structural remains, we found a Roman pottery kiln from the tims of the middle empire (**plan 1 and 2**). The kiln was, for our conditions, relatively well-preserved and as such was suitable for conservation. It was circular in form, with straight, vertical walls, 1.50 m high, an external diameter of 1.67 m, an internal upper edge with a diameter of 1.25 diameter and an internal lower edge with a diameter of 1.35 mm. The walls were up to 25 cm thick and the completely preserved grate was 75 cm deep and 23-25 cm thick. The height of the furnace cannot be reliably reconstructed, as the entrance is partly damaged on the exterior, so that the distance from the middle of the grate to the base of the furnace (54 cm) was taken.

The kiln is built of broken tile, mixed with tile fragments and tile dust with a plastered internal surface and an upper edge with a semicircular section. There are 23 holes, with a diameter of 7-10 cm, in the grate, which are unevenly distributed over the slab, being more frequent at the circumference than in the centre. Four parallel bricks were arranged on it, measuring 43-57x17-22 cm, and were badly fire-damaged and heat fractured. On the basis of modern comparison these probably functioned as temperature regulators.

The furnace was found on the northeastern side of the kiln, vaulted with brick and plastered as well. The cupola must have had one or more openings in the top, but these did not survive as a result of later disturbance, as the upper part of the kiln lay only 25 cm below the ground surface.

A large quantity of small fragments of fluted vessels, some fragmented smallish pots with thin walls and a fragment of an oil lamp were found during the cleaning of the kiln, below the fragmented building brick and broken roof tile, mixed with dark soil. The ubiquitous broken brick, on occaision burnt gray from firing, was mixed in amongst them. Deeper, there were even more broken fluted vessels, also of larger dimensions, pots, beakers, a complete relief oil lamp and some sherds of oil lamps.

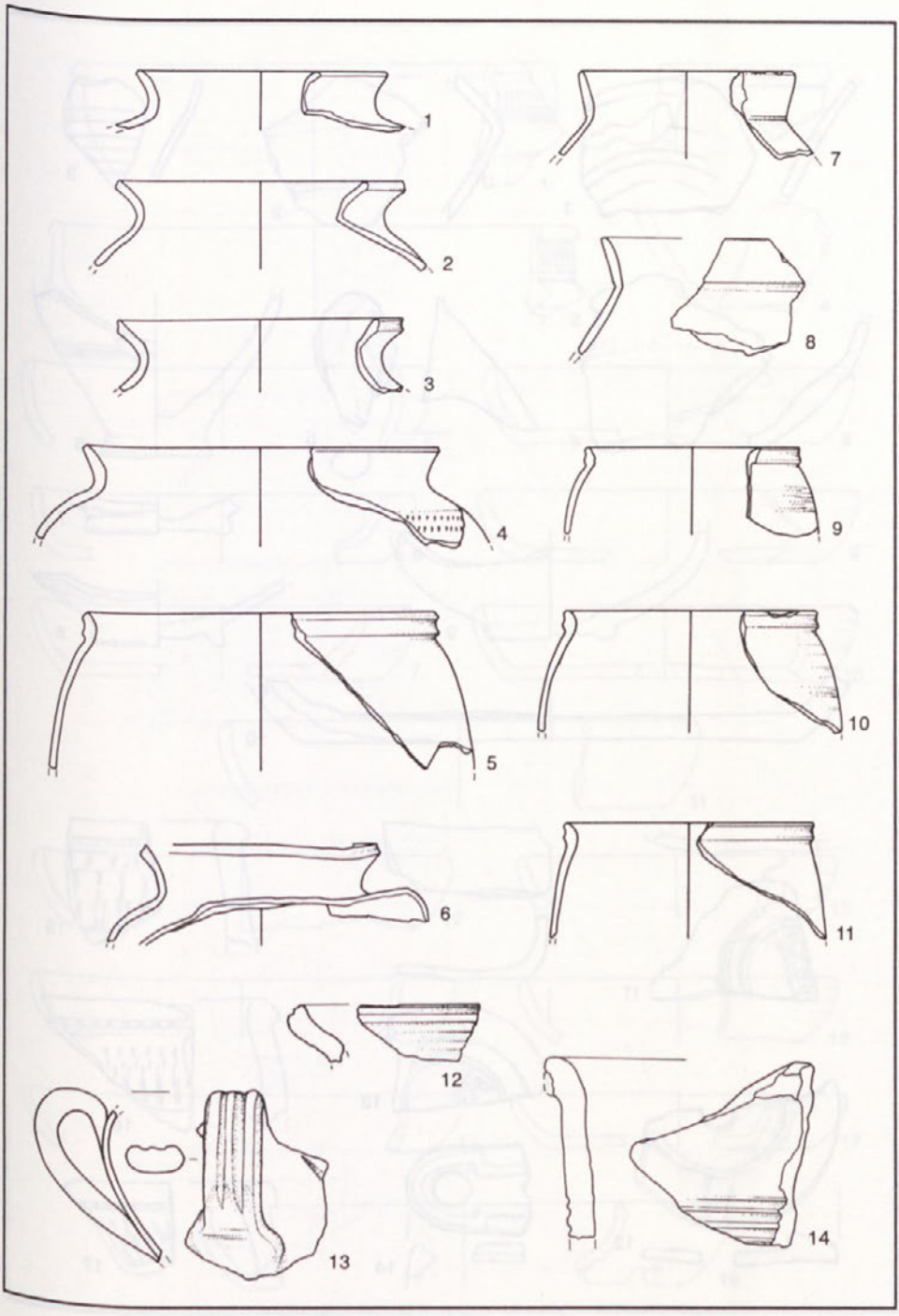
Numerous fragments of pottery (plates of different sizes and profiles, fluted vessels, a red cup and an heavy weight) lay directly above the grate.

A large number of sherds were found in the dark, burnt soil about the furnace, mainly fluted vessels, the mould for a *FORTIS* oil lamp and the upper part of a relief oil lamp (two soldiers in combat). A selection of the ceramic finds is presented on **Pl. 1-12.**

On account of the good preservation and rarity of such kilns, we decided to present it in the open. Following a specific proccedure, it was encased in plaster and a scaffolding was erected around it and, because of the location of the dwelling house, it was lifted in situ by a 25-tonne crane on to the neighbouring parc. no. 2175, k.o. Ptuj. Following the advice of a commission from Wacke — Chemie GMBH from Munich, it was conserved with synthetic hydrophobic coating and consolidant.

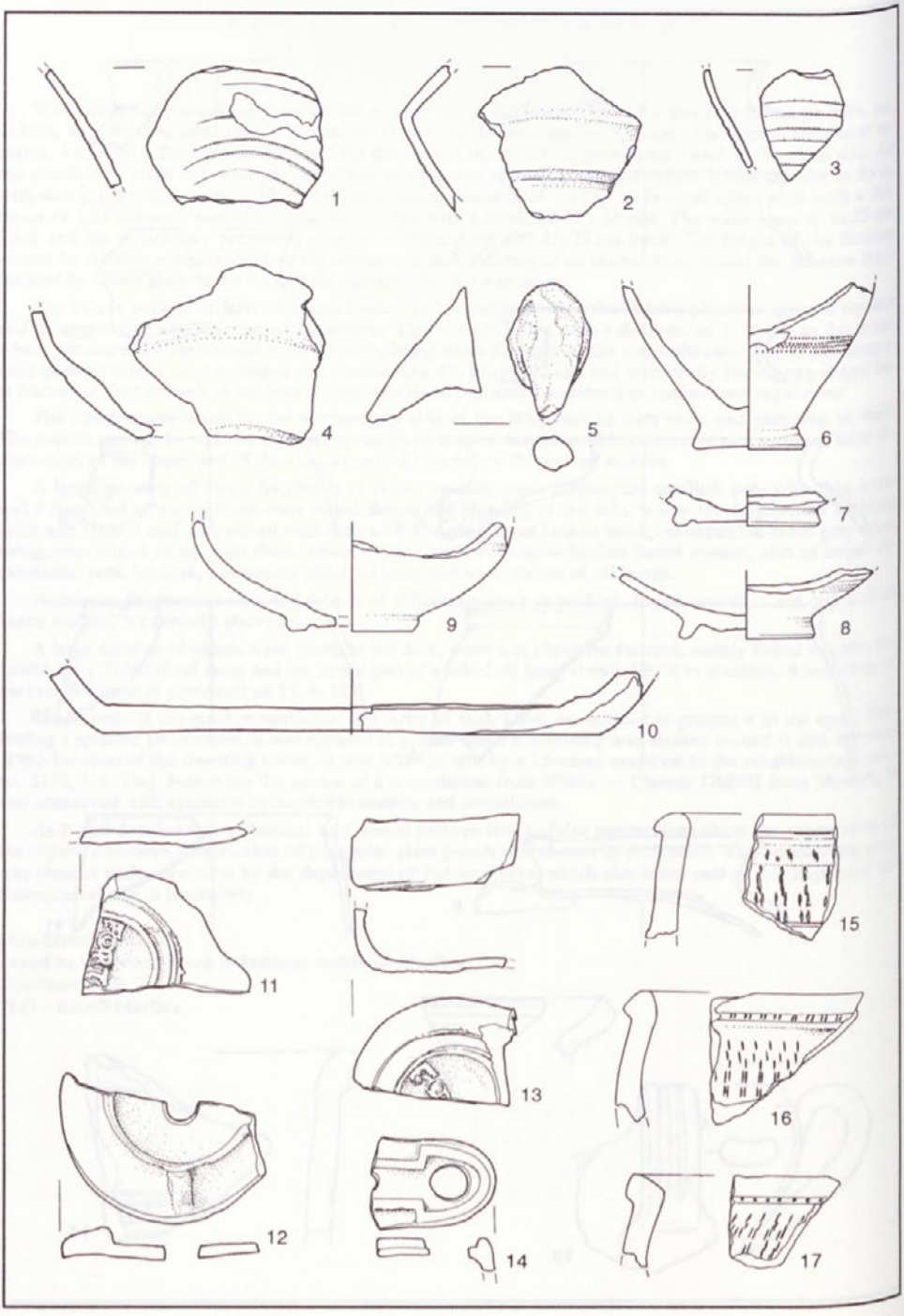
As it was decided that a classical roof would perhaps lead to false assumptions about the appearence of the object, a modern construction of triangular glass panels was chosen in preferance. The surrounding area was planted with vegetation by the department of Public Works, which also takes care of this important archaeological site in its entirety.

Mira Strmčnik-Gulič
Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor
Slomškov trg 6
SLO - 62000 Maribor

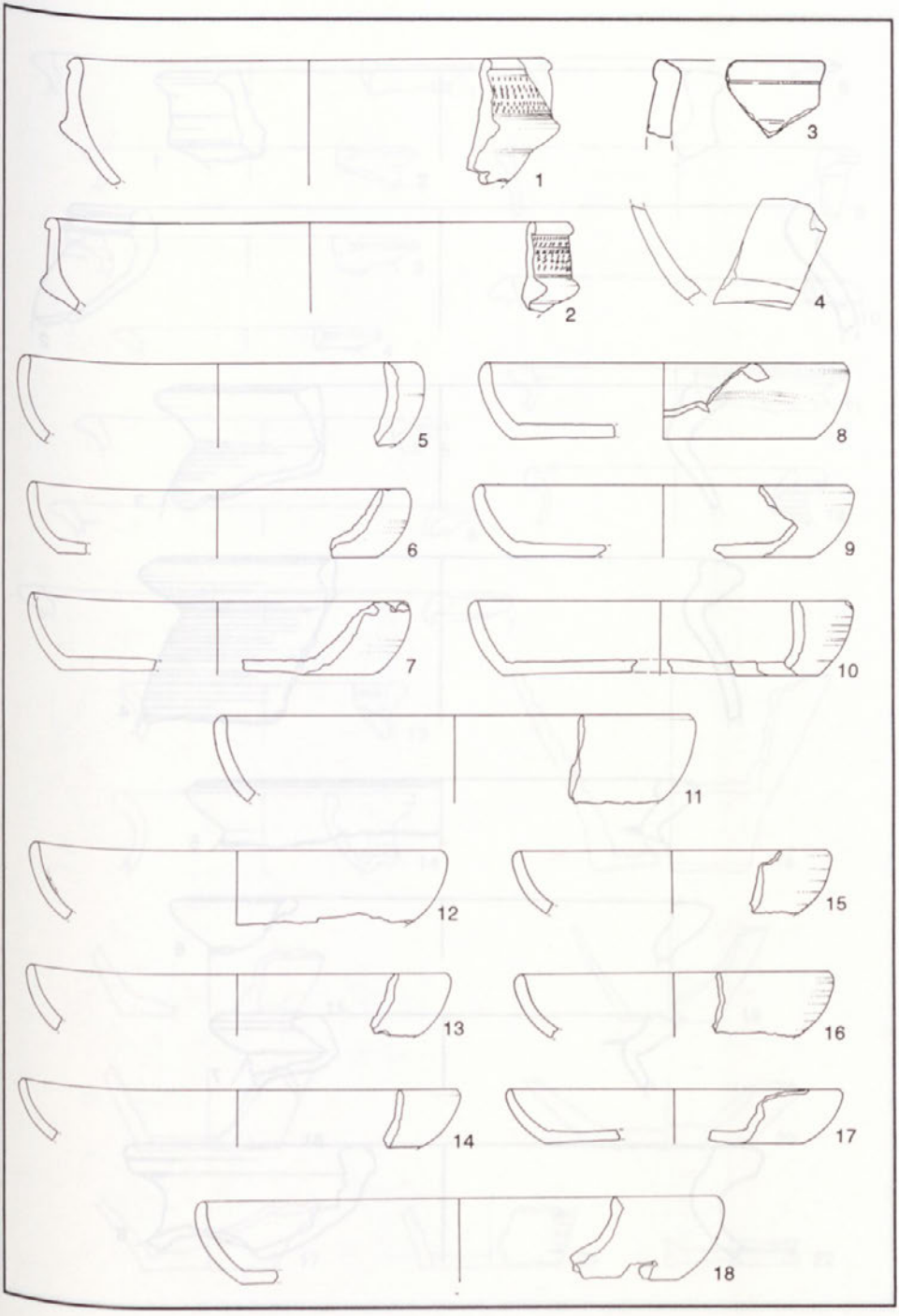
T. 1: Ptuj, Cafuta, 1975, v peči, globina 30–40 cm. Keramika. M. 1:2.

Pl. 1: Ptuj, Cafuta, 1975, kiln interior, depth 30–40 cm. Pottery. Scale = 1:2.

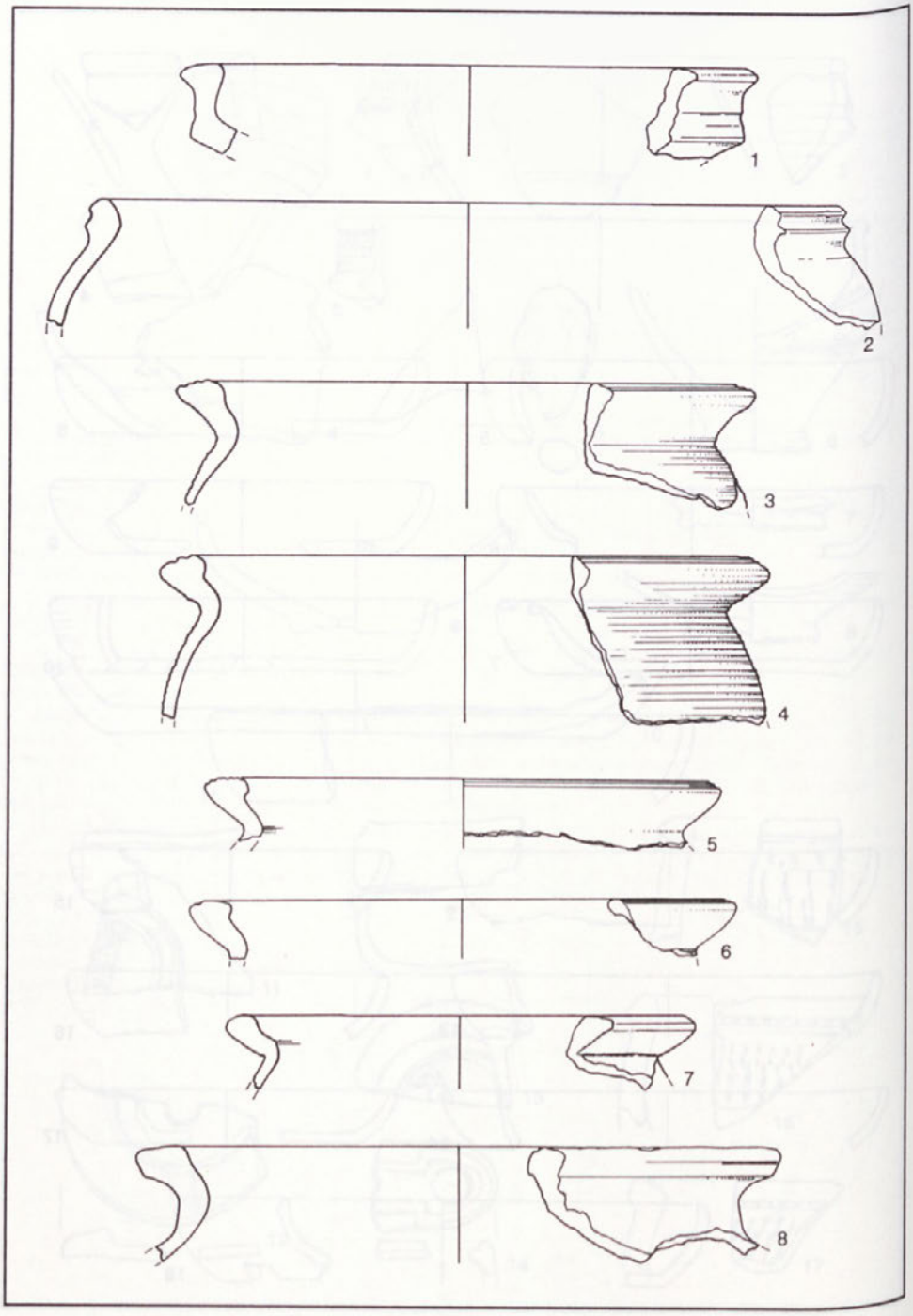

T. 2: Ptuj, Cafuta, 1975, v peči, 1–10 globina 30–40 cm, 11–17 globina 40–60 cm. Keramika. M. 1:2.

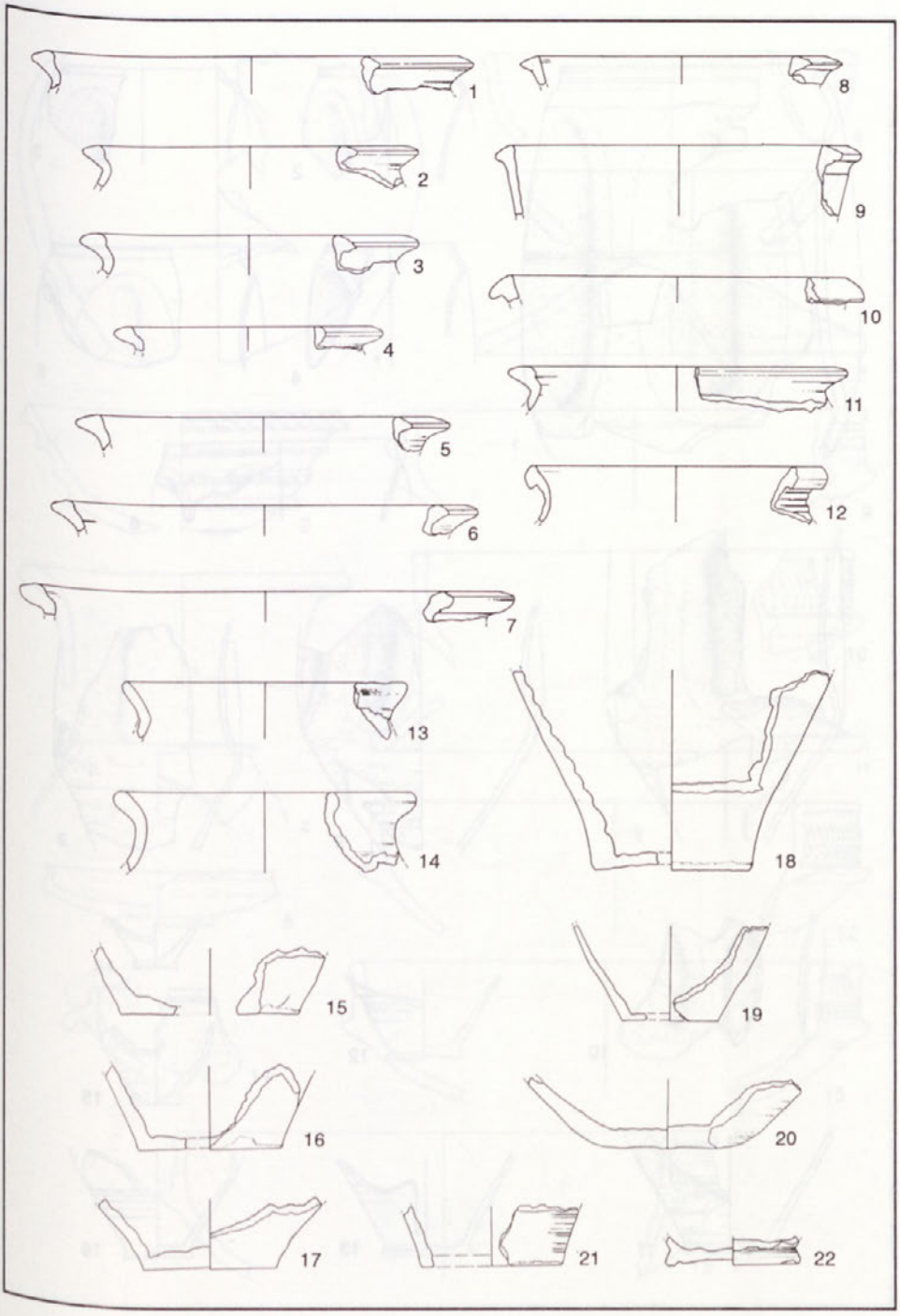
Pl. 2: Ptuj, Cafuta, 1975, kiln interior, 1–10, depth 30–40 cm, 11–17, depth 40–60 cm. Pottery. Scale = 1:2.

T. 3: Ptuj, Cafuta, 1975, v peči, globina 40–60 cm. Keramika. M. 3 = 1:2, ostalo 1:4.
Pl. 3: Ptuj, Cafuta, 1975, kiln interior, depth 40–60 cm. Pottery. Scale 3 = 1:2, remainder 1.4.

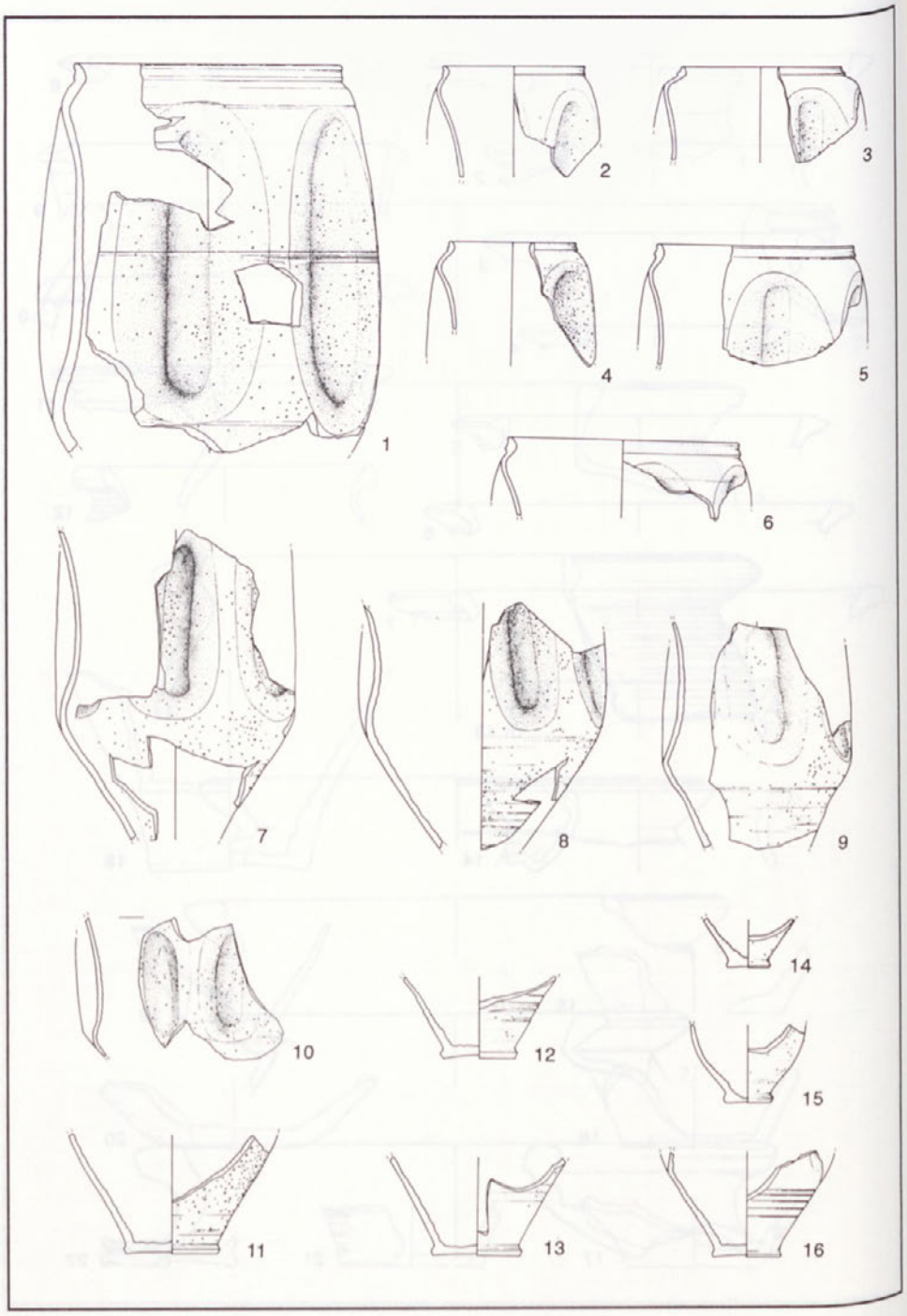

T. 4: Ptuj, Cafuta, 1975, v peči, globina 40–60 cm. Keramika. M. 1:2.
Pl. 4: Ptuj, Cafuta, 1975, kiln interior, depth 40–60 cm. Pottery. Scale = 1:2.

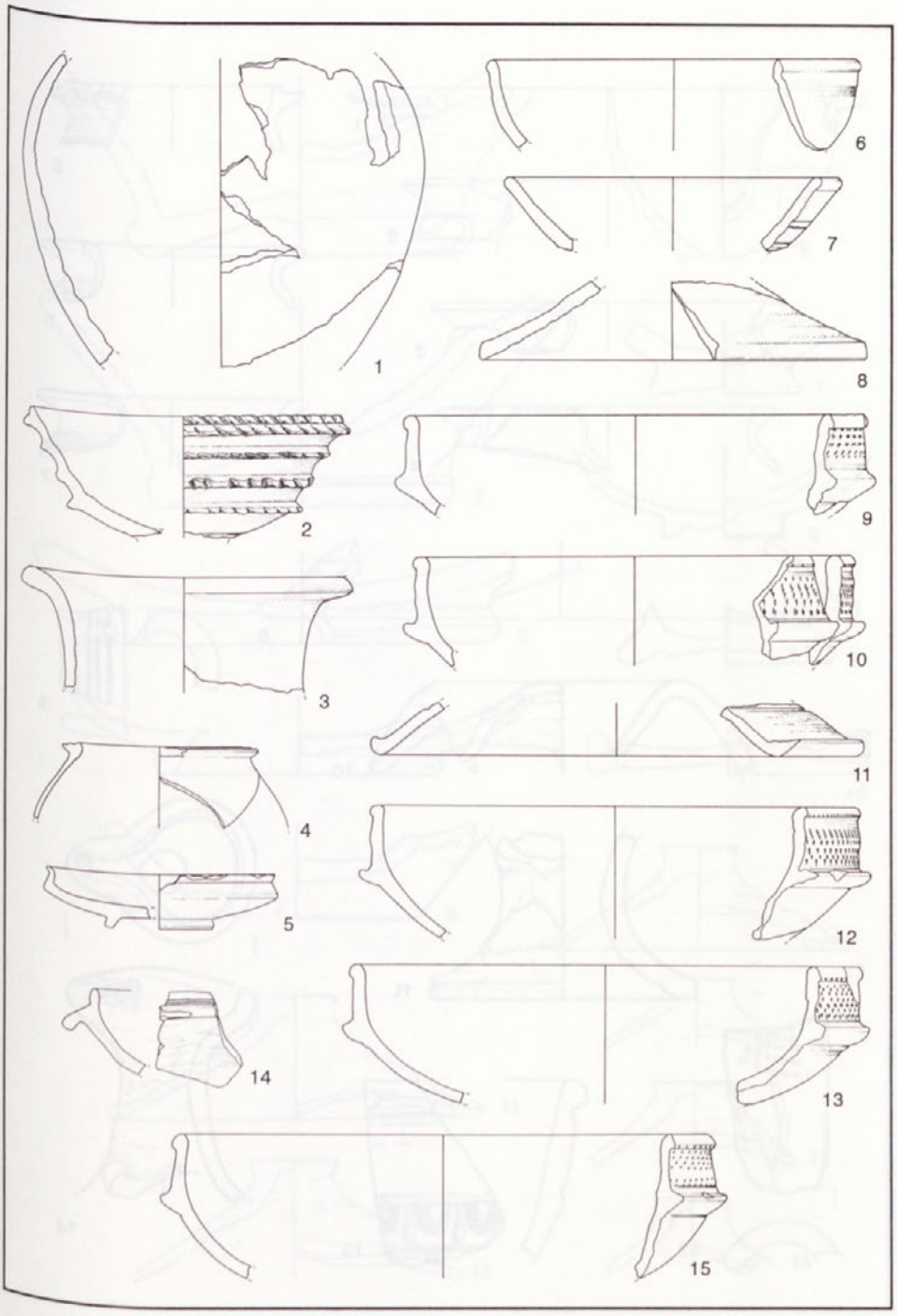

T. 5: Ptuj, Cafuta, 1975, v peči, globina 40–60 cm. Keramika. M. 1:4.

Pl. 5: Ptuj, Cafuta, 1975, kiln interior, depth 40–60 cm. Pottery. Scale = 1:4.

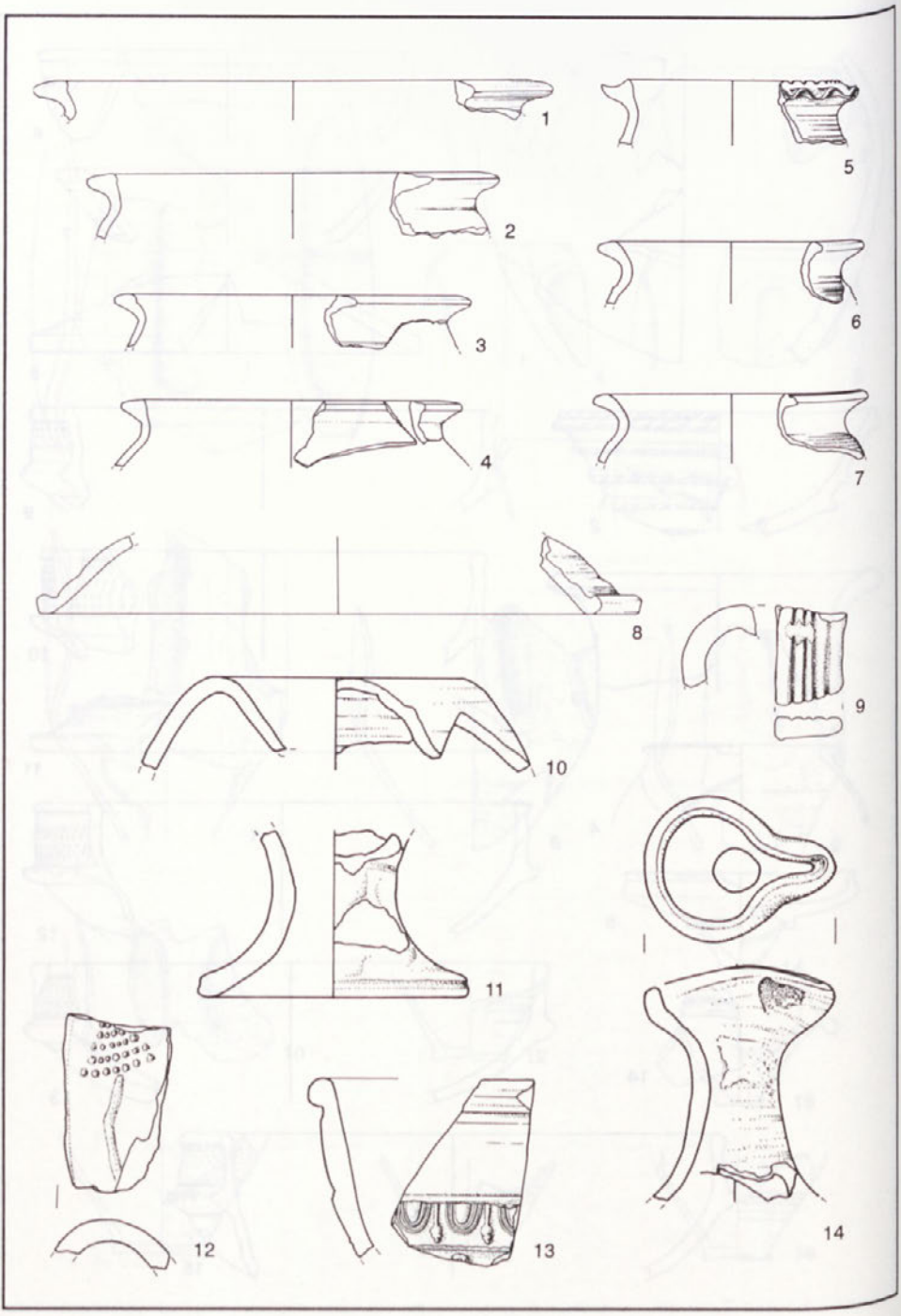

T. 6: Ptuj, Cafuta, 1975, v peči nad rešetko, globina 60–70 cm. Keramika. M. 1:4.
Pl. 6: Ptuj, Cafuta, 1975, kiln interior, above the grate, depth 60–70 cm. Pottery. Scale = 1:4.

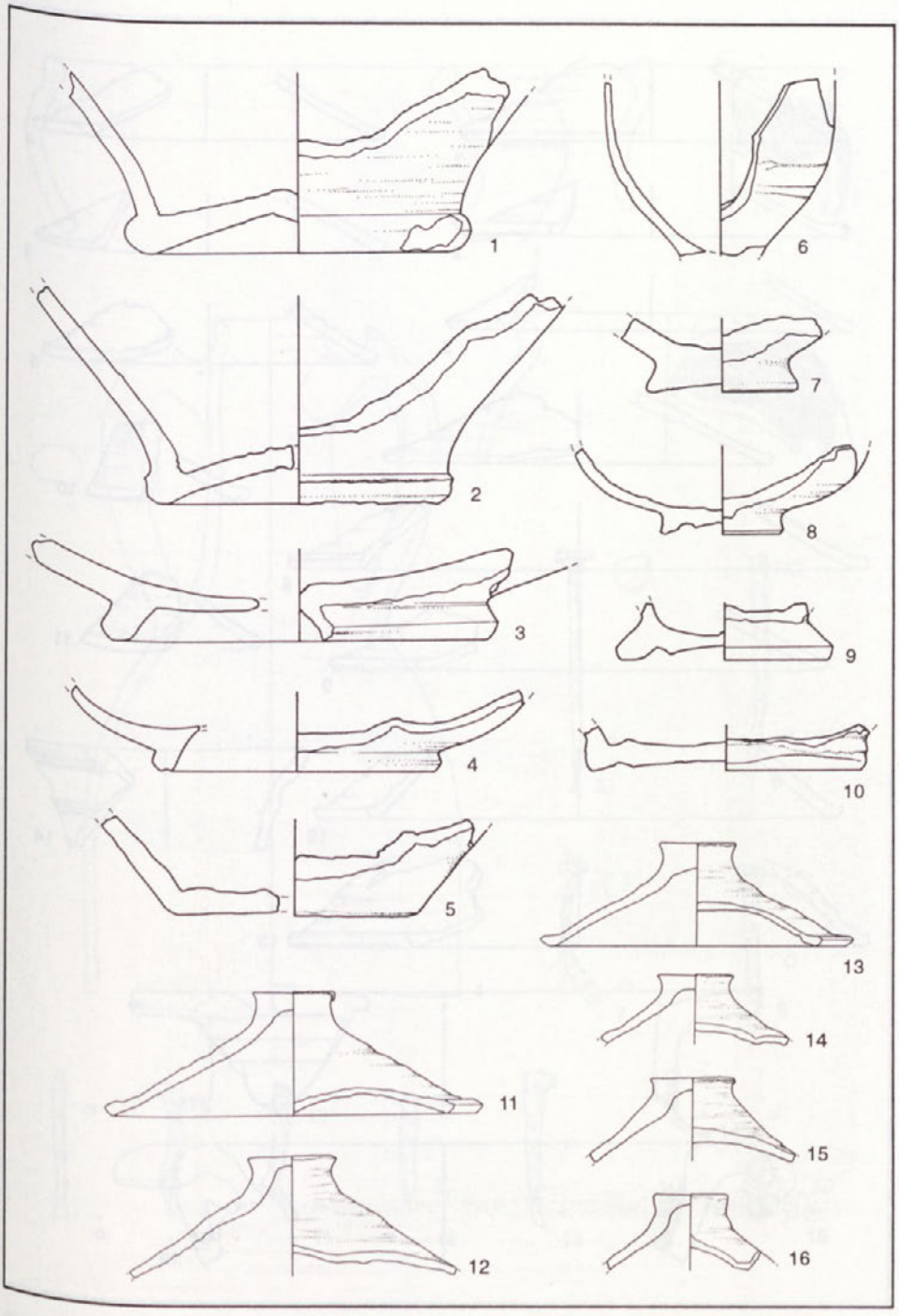
T. 7: Ptuj, Cafuta, 1975, 1–5 v peči, globina 60–70 cm; 6–15 pod pečjo na kamnitem tlaku, globina 170 cm. Keramika. M. 1:4.

Pl. 7: Ptuj, Cafuta, 1975, 1–5 inside the kiln, depth 60–70 cm; 6–15 below the kiln on the stone floor, depth 170 cm. Pottery. Scale = 1:4.

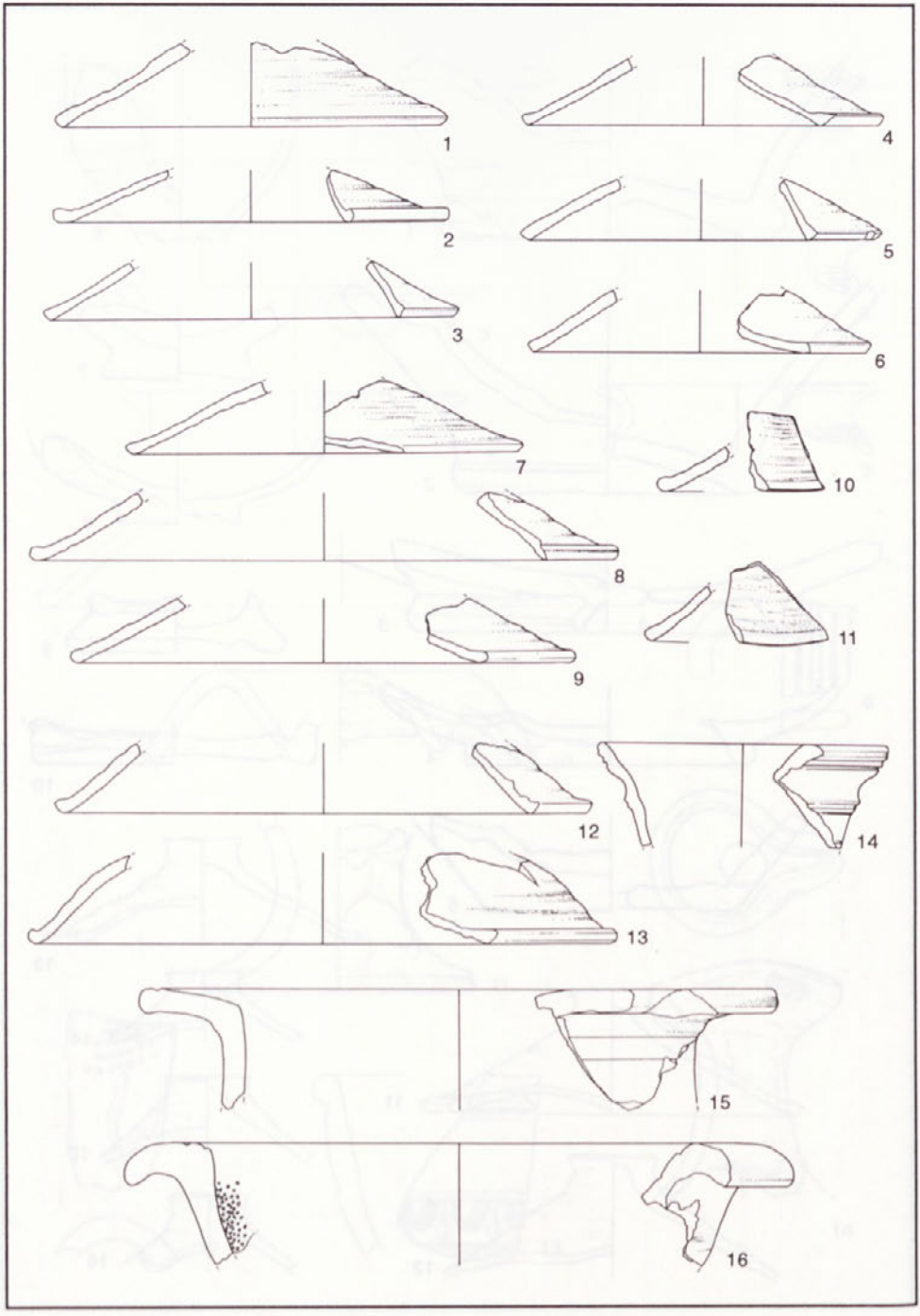
T. 8: Ptuj, Cafuta, 1975, odlagališče ob peči, globina 40–60 cm. Keramika. M. 1–9 = 1:4, 10–14 = 1:2.

Pl. 8: Ptuj, Cafuta, 1975, pottery waste tip by the kiln, depth 40–60 cm. Pottery. Scale = 1–9 = 1:4; 10–14 = 1:2.

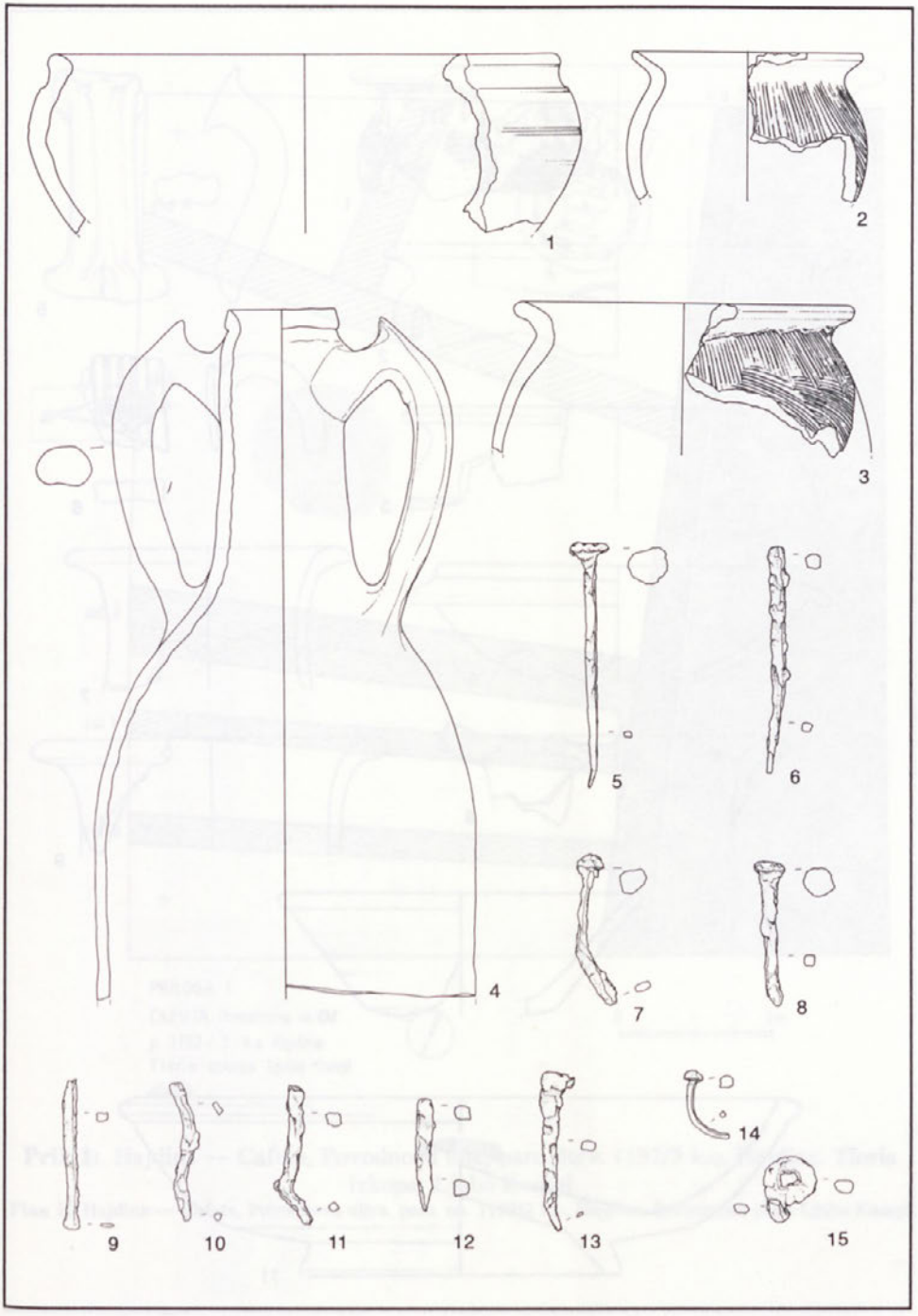
T. 9: Ptuj, Cafuta, 1975, 1–10 odlagališče ob peči, globina 40–60 cm, 11–16 ob severni strani peči, globina 70 cm. Keramika. M. 1–10 = 1:2, 11–16 = 1:4.

Pl. 9: Ptuj, Cafuta, 1975, 1–10 pottery waste tip the kiln, depth 40–60 cm, 11–16 by the northern side of the kiln, depth 70 cm. Pottery. Scale: 1–10 = 1:2, 11–16 = 1:4.

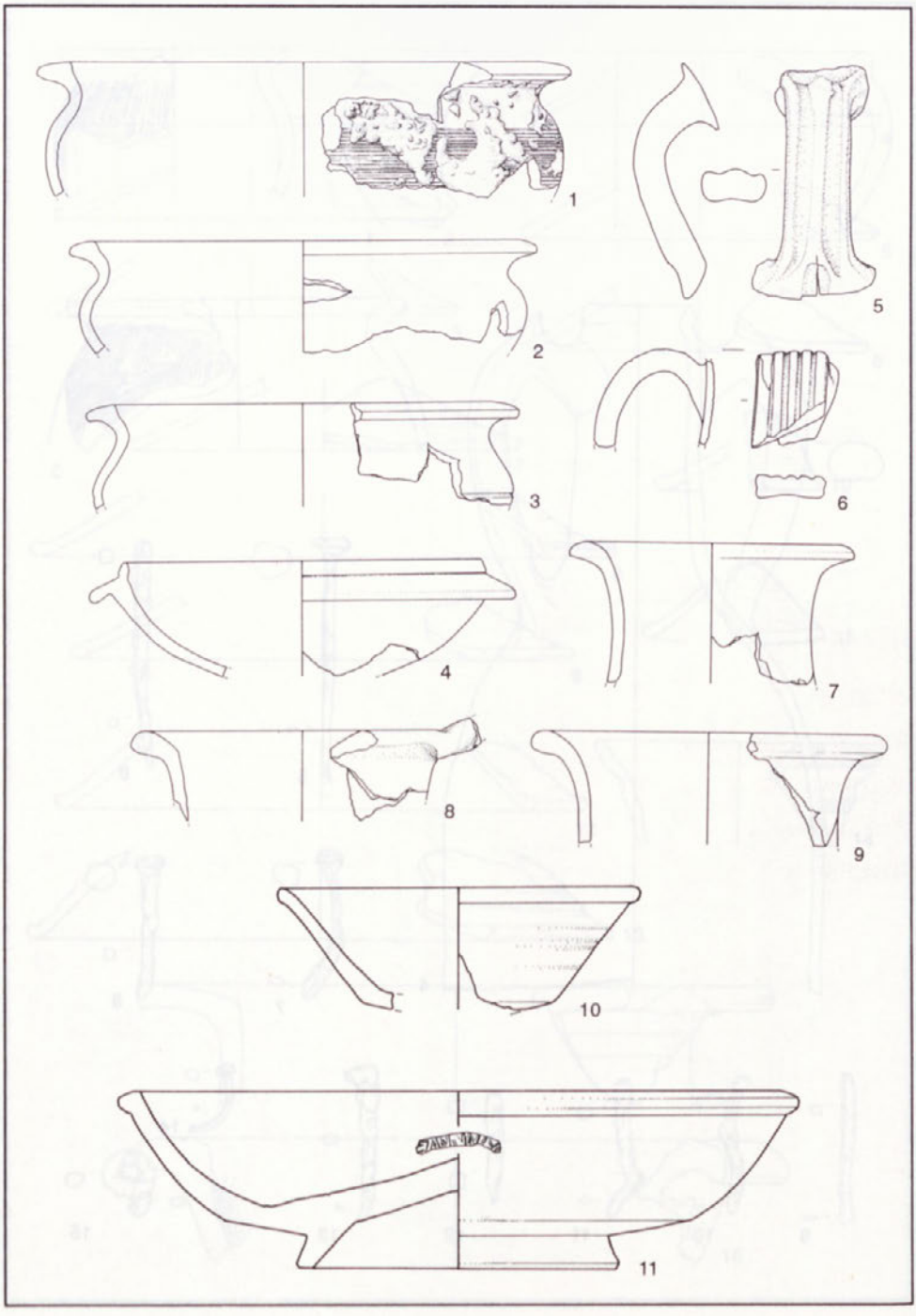
T. 10: Ptuj, Cafuta, 1975, 1–11 ob severni strani peči, globina 70 cm; 12–16 ob severozahodnem robu peči, globina 70 cm. Keramika. M. 1:4.

Pl. 10: Ptuj, Cafuta, 1975, 1–11 by the northern side of the kiln, depth 70 cm, 12–16 by the northwestern edge of the kiln, depth 70 cm. Pottery. Scale = 1:4.

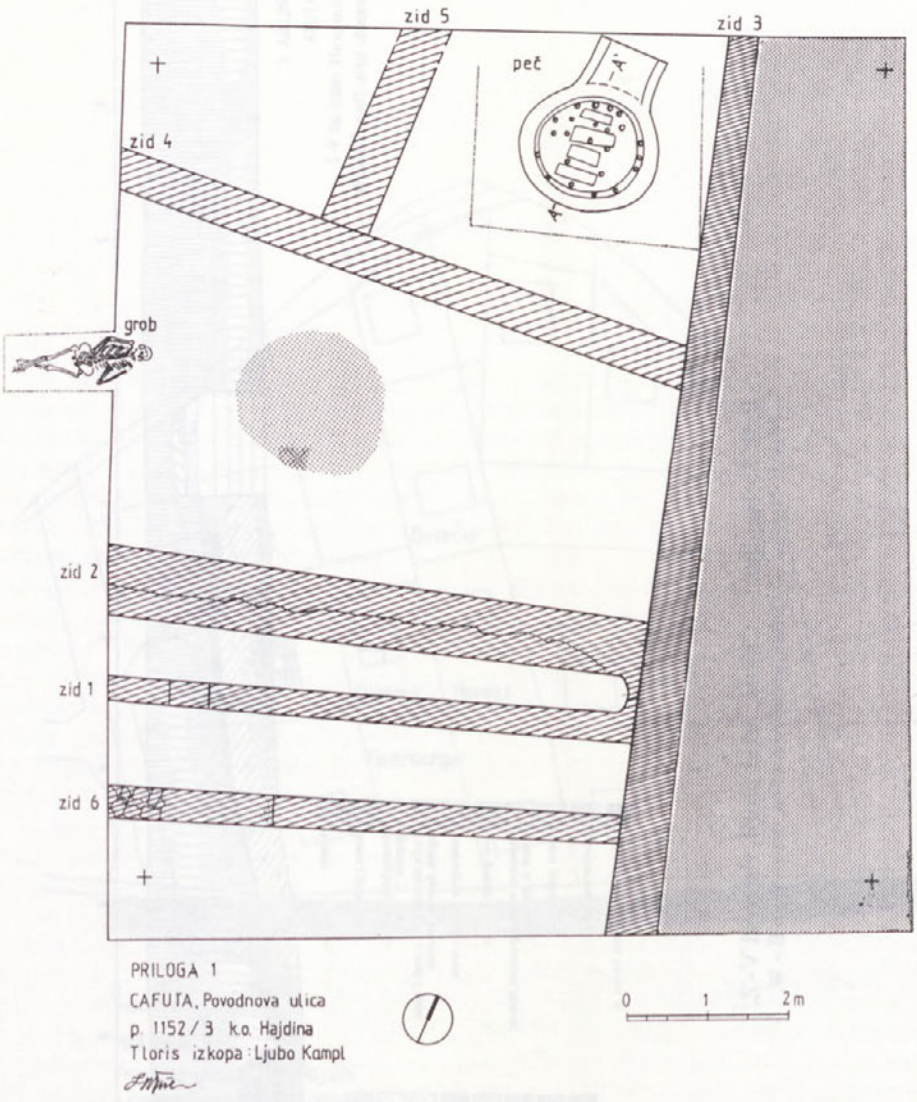
T. 11: Ptuj, Cafuta, 1975, ob severozahodnem robu peči, globina 70 cm. 1–4 keramika, 5–15 železo. M. 1:4.

Pl. 11: Ptuj, Cafuta, 1975, by the northwestern edge of the kiln, depth 70 cm, 1–4 pottery, 5–15 iron. Scale = 1:4.

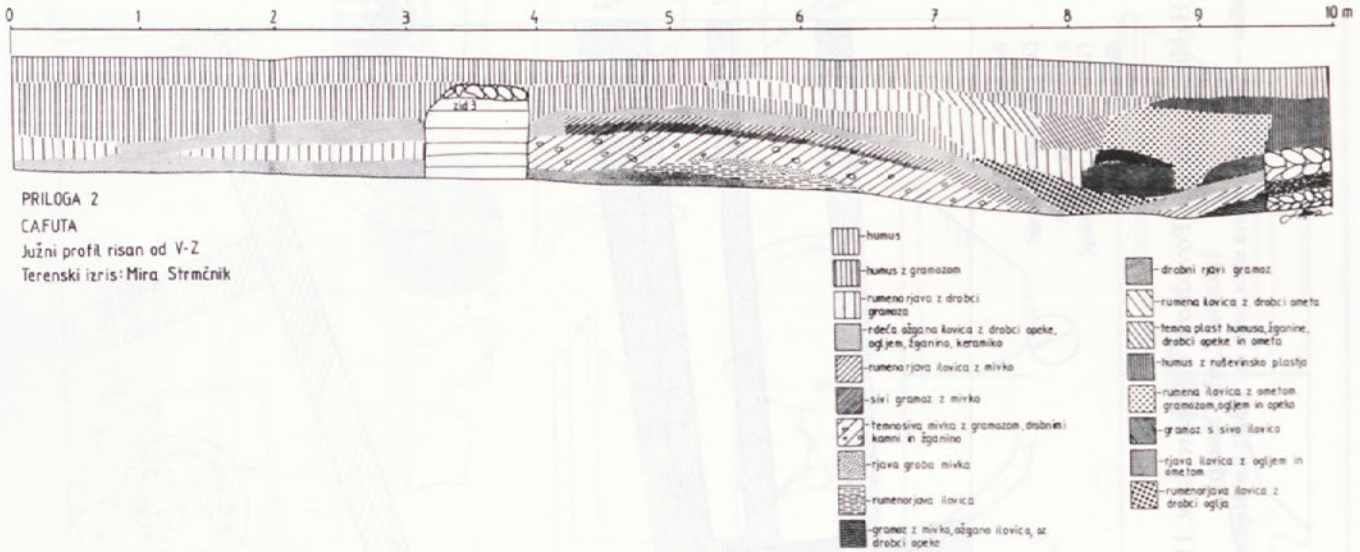
T. 12: Ptuj, Cafuta, 1975, 1–10 ob jugozahodnem robu peči, globina 80 cm, 11 med zidoma 1 in 2, globina 50 cm. Keramika. M. 1–9 = 1:4, 10–11 = 1:2.

Pl. 12: Ptuj, Cafuta, 1975, 1–10 by the southwestern odge of the kiln, depth 80 cm, 11 between the walls 1 and 2, depth 50 cm. Pottery. Scale 1–9 = 1:4, 10–11 = 1:2.

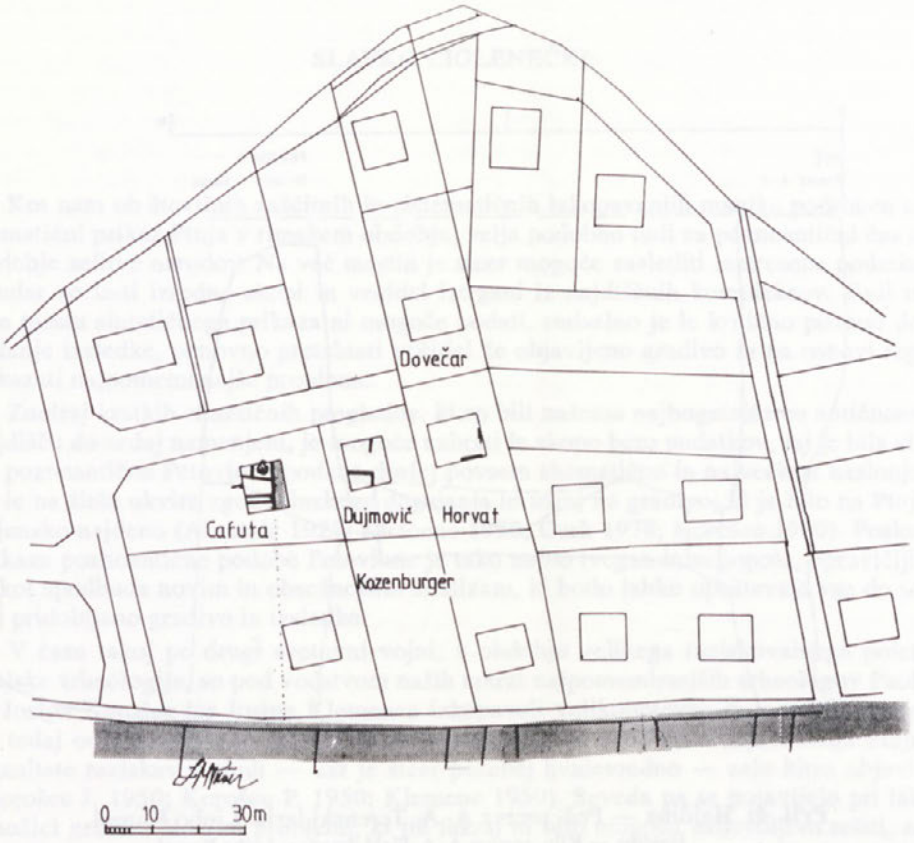

Pril. 1: Hajdina — Cafuta, Povodnova ulic, parc. štev. 1152/3 k.o. Hajdina. Tloris izkopa: Ljubo Kampl.

Plan 1: Hajdina — Cafuta, Povodnova ulica, parc. no. 1152/2 k.o. Hajdina. Excavation plan: Ljubo Kampl.

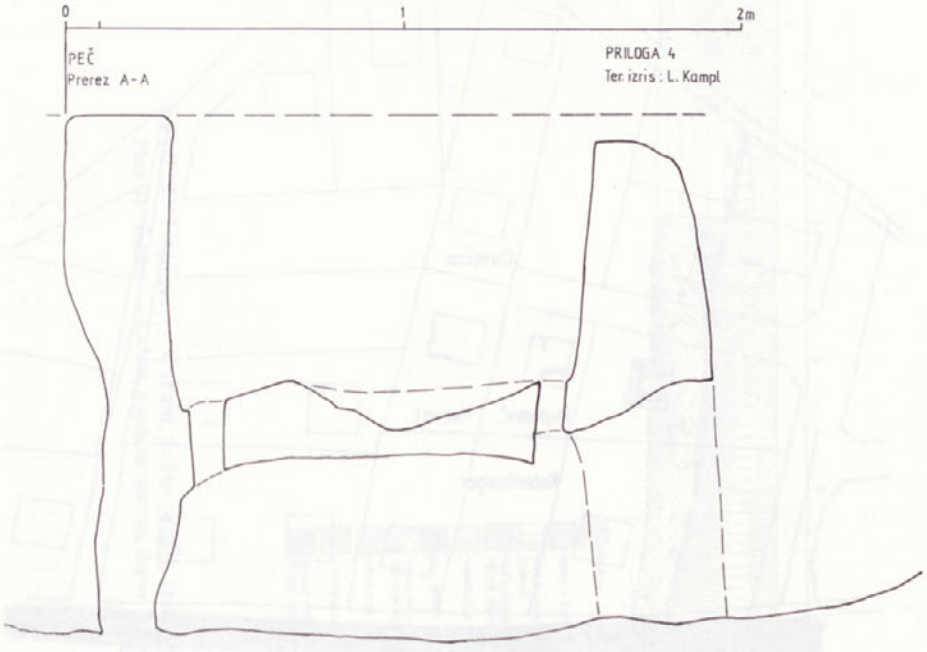

Pril. 2: Hajdina — Cafuta, južni profil, risan od V-Z.
Plan 2: Hajdina — Cafuta, southern section, drawn from E - W.

PRILOGA 3
Privatne gradnje na Hajdini
z rimskodobnimi ostalinami

Pril. 3: Hajdina — Privatne gradnje na Hajdini z rimskodobnimi ostalinami.
Plan 3: Hajdina — Private building at Hajdina with Roman period remains.

Pril. 4: Hajdina — Peč, prerez A–A. Terenski izris: Ljubo Kampl.
Hajdina — Kiln, section A–A. Field drawing: Ljubo Kampl.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 505-520.

ARHEOLOŠKI SLEDOVI ZATONA ANTIČNE PETOVIONE

SLAVKO CIGLENEČKI

Kot nam ob številnih zaščitnih in sistematičnih izkopavanjih manjka podroben sistematični prikaz Ptuja v rimskem obdobju, velja podobno tudi za poznoantični čas in obdobje selitve narodov. Na več mestih je sicer mogoče zaslediti raztresene podatke, vendar so le-ti izredno skopi in večidel iztrgani iz najdiščnih kompleksov. Tudi na tem mestu sintetičnega prikaza ni mogoče podati, smiselno je le kritično povzeti dosedanje izsledke, ponovno pretehtati večidel že objavljeno gradivo in na osnovi tega nakazati najpomembnejše probleme.

Znotraj kratkih sintetičnih pregledov, ki so bili našemu najbogatejšemu antičnemu najdišču do sedaj namenjeni, je mogoče nabrati le skopo bero podatkov, saj je bila slika poznoantične Petovione podana doslej povsem shematično in največkrat naslonjena le na širše okvire zgodovinskega dogajanja in manj na gradivo, ki je bilo na Ptuju dejansko najdeno (Abramič 1925; Klemenc 1950; Curk 1978; Korošec 1980). Poskus prikaza poznoantične podobe Petovione je tako nujno tvegan in nepopoln, opravičljiv le kot spodbuda novim in obsežnejšim analizam, ki bodo lahko upoštevale vse do sedaj pridobljeno gradivo in izsledke.

V času takoj po drugi svetovni vojni, v obdobju velikega raziskovalnega poleta ptujske arheologije, so pod vodstvom naših takrat najpomembnejših arheologov Paole in Josipa Korošca ter Josipa Klemenca izkopavali velikopotezno in razrešili mnoga do tedaj odprta vprašanja poselitve poznoantičnega in zgodnjesrednjeveškega Ptuja. Rezultate raziskav so tudi — kar je sicer posebej hvalevredno — zelo hitro objavili (Korošec J. 1950; Korošec P. 1950; Klemenc 1950). Seveda pa se pojavljajo pri taki množici gradiva številni problemi, ki jih takrat ni bilo mogoče zadovoljivo rešiti, ali pa je manjkalo ustrezno analogno gradivo. Prav raziskovanja v naslednjih desetletjih so v prostoru Madžarske, kjer imamo za poznoantično ptujsko gradivo najboljše paralele, pa tudi v Sloveniji in drugod pokazala množica najdb, ki nam omogočajo boljše razumevanje že izkopanega gradiva (Alföldi 1957; Burger 1966; Salamon Barkóczi 1971; Vágó, Bóna 1976; Burger 1979 idr.). Če se je po Klemenčevi interpretaciji ostalin na grajski planoti nekoč zdelo, da je bil vsaj Ptujski grad poseljen skozi vse poznoantično obdobje, se danes ta, na videz sicer logično zasnovana slika spreminja, problem diskontinuitete Petovione pa uvršča med arheologove prioritetne naloge.

Ustavimo se zato najprej ob izsledkih izkopavanj na Ptujskem gradu, zahodno od najvišje kope gradu, na t.i. turnirskem prostoru, ki je bil doslej najtemeljiteje razi-

skan, monografsko predstavljen in je v veliki meri prispeval k dosedanjemu razumevanju naselbinske slike Ptuja v pozni antiki (Korošec J. 1950; Klemenc 1950; Korošec 1975).

J. Klemenc je pri interpretaciji tega najdišča arheološke rezultate povsem podredil zgodovinskim podatkom in vstavil v splošen zgodovinski okvir različne tu najdene arheološke ostaline. Tako je ugotovil, da je bila v prvi fazi, ki jo stavlja po analogijah z nekaterimi pribežališči v konec 4. st. ali začetek 5. st., zgrajena na hribu zgodnjekrščanska bazilika znotraj z obrambnim zidom omejenega areala (Klemenc 1950, 56). Že tu je viden prvi primer generaliziranja podatkov, saj je danes pribežališča mogoče razčleniti kar v nekaj časovnih stopenj. Prva začne že v drugi polovici 3. st., dejstvo, na katerega je opozoril že Saria pri izkopavanju Gradišča v Velikih Malencah, potrdilo pa se nam je tudi pri velikem številu vojaških in civilnih postojank v Sloveniji, posebej poudarjeno na Velikem vrhu nad Osredkom pri Podsredi (Ciglenečki 1990). Tako bi smeli upoštevati izgradnjo obzidja in cerkve na Ptujskem gradu ob koncu 4. st. ali v začetku 5 st. brez dodatnih argumentov le pogojno.

Cerkev v utrdbi je Klemenc datiral na osnovi historičnih podatkov o postavljanju oltarjev v stranske prostore, kar naj bi se zgodilo za sv. Ambrozija (Klemenc 1950, 56 s). Pri tem pa je zanemaril dejstvo, da je zaradi skromnih ostankov temeljnih zidov cerkve vprašljiv celoten tloris, ki ga je sam rekonstruiral kot troladijsko cerkev z dvema apsidama. Na problematičnost datacije je opozoril že J. Šašel (Šašel 1961, 125). Pri opredelitvi cerkvene zgradbe na platoju kot take narekujejo nedorečenosti skrajno previdnost. Poleg povsem nezanesljivega tlorisa je tu predvsem problem opustitve cerkve v 4. st., rušenje in uporaba v povsem drugačne namene. Tak primer je ob dosedanjih analogijah popolnoma singularen. Opreznost narekujejo posebej tudi različni, kot spolije najdeni elementi, od katerih je še najzanesljivejši morda fragment oltarne menze. Drugi elementi bi utegnili pripadati kakšni starejši arhitekturi. V prid cerkveni stavbi govori posredno najdba pozlačene bronaste igle z upodobitvijo križa (**t. 1:** 1).*

Naslednjo fazo poselitve grajskega platoja je Klemenc postavil v čas Atilove smrti. Sem naj bi sodila podnožja za lesene stebre, ki so nosili strehe nekakšnih lesenih lop (Klemenc 1950, 79) .V njih vidi zasilna in začasna prebivališča, v katerih naj bi prebivalo ptujsko civilno prebivalstvo pa tudi posadka Vzhodnih Gotov (Klemenc 1950, 80). To naj bi dokazoval del konjske uzde, za katerega pa je nedavno D. Božič ugotovil, da predstavlja zatič voza iz poznolatenskega obdobja (Klemenc 1950, 80; D. Božič 1993, !..).

V zadnjo fazo uvršča Klemenc postavitev manjše trdnjavice z dimenzijami ok. 20 x 18 m, nastale na starih ruševinah. Z razmisleki o zgodovinski situaciji in strateški upravičenosti izgradnje jo pripisuje Vzhodnim Gotom za Teoderika, domneva celo frankovsko prisotnost, njen konec pa vidi v času prihoda Slovanov, najverjetneje za Samove države (Klemenc 1950, 81). Na preohlapno datacijo in povsem zgodovinskim podatkom podrejene arheološke rezultate je opozoril že J. Šašel, ki je gradil svoj ugovor predvsem na dataciji trdnjavice same (Šašel 1961, 126). V njej vidi opazovalno-signalno postajo v obdravskem obrambnem sklopu, ki naj bi posredno varovala tudi prehod čez Dravo. Njeno izgradnjo domneva v obdobju pred propadom panonskega limesa, v zadnji četrtini 4. st. ali pa v prvi polovici 5. st. (Šašel 1961, 126). Čeprav narejena na osnovi arhitekturnih komparacij, je Šašlova datacija antičnih objektov na turnirskem prostoru mnogo bližja resnici kot Klemenčeva. Vendar se kot glavni pomislek zastavlja predvsem dejstvo, da manjkajo Klemenčevi kronološki razdelitvi zane-

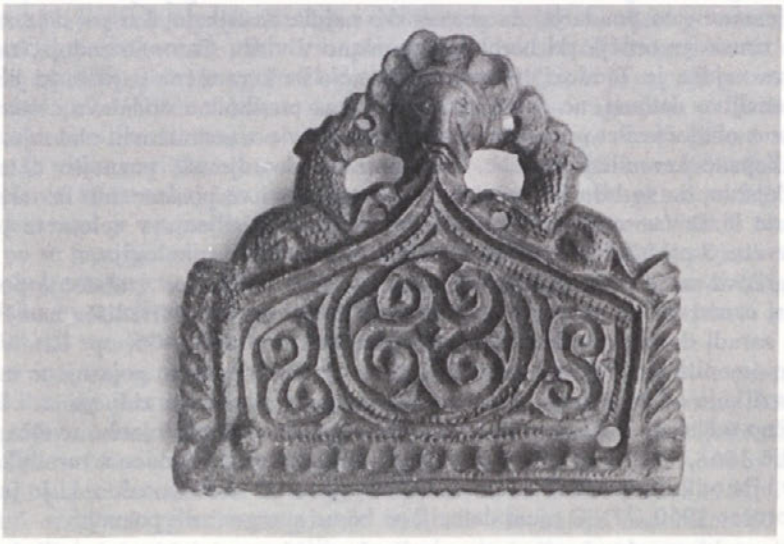
sljive drobne najdbe, ki bi to datacijo potrjevale. Če pogledamo izkopane in v Klemenčevi monografiji predstavljene najdbe, je povsem evidentno, da so le-te starejše in da ni mogoče na njihovi osnovi nikakor rekonstruirati dogajanja v času po začetku 5. st. Klemenc sam poudarja, da germanske najdbe manjkajo, kar pa si je razložil z uporabo rimskega orožja pri barbarih, izpričano v virih. Časovno zadnja, zanesljivo določljiva najdba je Teodozijev novec. Ostanejo še keramične najdbe, ki jih ni mogoče zanesljivo datirati, ne da bi bila opravljena predhodno obdelava celotne grobe keramike z območja Petovione in njenega zaledja v poznoantičnem obdobju. Tudi če bodo izkopane keramične najdbe kdaj morebiti dovoljevale poznejšo datacijo, pa ostane dejstvo, da so bile Klemenčeve časovne uvrstitve posameznih faz arhitekture opravljene le na osnovi razmislekov o historičnem dogajanju v celotnem poznoantičnem svetu. S pridržki je uporabna le njegova relativna kronologija.

I. Curkova se je pridružila Klemenčevi dataciji trdnjavice v obdobje po Atilovi smrti, pri čemer je kot analogijo tlorisu navedla trdnjavico z Gradišča nad Pivko pri Naklem zaradi domnevne tipološke podobnosti (Curk 1978, 406, op. 12). Vendar je potrebno omeniti, da se težko ugotovljiv tloris te, še ne povsem pojasnjene trdnjavice precej razlikuje od ptujskega, saj nima zunanjega obrambnega zidu pa tudi širina zidov močno odstopa. Razlikuje se tudi drobno gradivo, ki postojanko uvršča v pozen čas (Valič 1968, 485 ss). Najboljša bližnja analogija za trdnjavico s turnirskega prostora, je bila odkrita kar na Panorami, kot to ugotavlja že P. Korošec, ki jo je izkopavala (Korošec 1950, 77). O njeni dataciji pa bomo spregovorili pozneje.

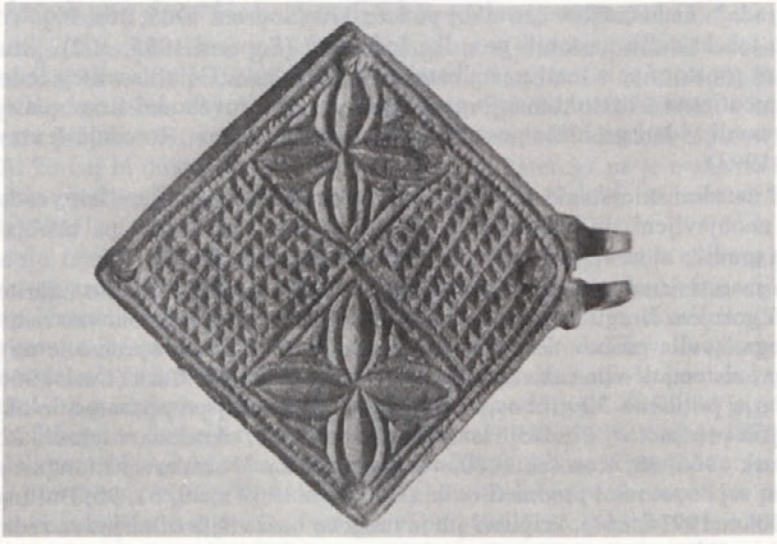
V panonskem sektorju limesa so v polpreteklem obdobju izkopali kar nekaj manjših kastelov, ki so po dimenzijah in obliki identični z onim na ptujskem gradu. S. Soproni je poimenoval tovrstno obliko majhnih kastelov tip Budakalász in ga opredelil kot stražni stolp s pripadajočim zunanjim obzidjem, velikosti ok. 20 x 20 m. Ti stolpi so bili zgrajeni za Valentinijana I., po gradbenih napisih pa stavlja Soproni njihovo izgradnjo natančneje v čas takoj po letu 370 (Soproni 1985, 36s, 99). V letu 380 naj bi po teh kastelih nastanili posadke federatov (Soproni 1985, 100). Situacija na turnirskem prostoru se s temi navedbami odlično sklada. Celo naselitev federatov se zdi dokumentirana z ostanki manjšega grobišča na severovzhodni strani platoja, v katerem bi smeli videti grobišče posadke trdnjavice (Jevremov, Tomanič-Jevremov, Ciglenečki 1993).

Ostali naselbinski ostanki poznoantične Petovione so sicer številni, vendar skoraj v celoti neobjavljeni. Iz sporadičnih, bežnih omemb, predvsem pa neobjavljenega drobnega gradiva si ni mogoče ustvariti verodostojne podobe.

Bolje so raziskana grobišča. Največje in najbolje poznano je bilo odkrito že leta 1893 na Zgornjem Bregu in potem večkrat z več ali manj sreče ponovno raziskovano. Natančnega števila grobov ne poznamo, zanesljiveje se lahko opremo le na gradivo, ki ga je pri sistematičnem raziskovanju leta 1963 izkopala I. Curk (Curk 1966, 46 ss). Ugotovila je približno 30 grobov, iz prejšnjih izkopavanj pa poznamo le objave pomembnejših predmetov. Posebej izstopata pasna okova, okrašena v tehniki klinastega vreza (Curk 1966, 58; Korošec 1980, 46s) (**sl. 1 in 2**). V strokovni literaturi sta često omenjena, saj so tovrstni predmeti redki (Bullinger 1969 a, 49, 61, 90; Bullinger 1969 b, 149; Böhme 1974, 361). Pripisati jih je mogoče noši višjih oficirjev iz zadnje tretjine 4. in zgodnjega 5. st., pri čemer je treba upoštevati, da odpade velik delež tako okrašenih spon in okovov na germanske vojake (Böhme 1986, 473). Glavnik je imeniten primerek poznoantičnih koščenih izdelkov (**t. 3: 2**). Njegove analogije ne segajo

Sl. 1: Ptuj, bronast okov (povečano)
Fig. 1: Ptuj, Bronze mount (enlarged)

Sl. 2: Ptuj, bronast okov (povečano)
Fig. 2: Ptuj, Bronze mount (enlarged)

čez prvo polovico 5. st. (Korošec 1980, 48). Podobo najdb na grobišču dopolnjujejo številne zapestnice s konci, oblikovanimi v obliki živalskih, največkrat kačjih glav. Tovrstne najdemo tudi na drugih petovionskih grobiščih in predstavljajo značilen okras druge polovice 4. st. Med keramičnimi najdbami zbujajo posebno pozornost vrčki z glajenim ornamentom (Curk 1966, 59) (t. 3: 3). Domneva o njihovi vzhodnogotski pripadnosti ni povsem utemeljena. V zadnjem času prevladuje mnenje, da se je moda glajene keramike razvila iz rimskih oblik in rimske tehnike, da pa so jo sprejeli različni barbarski narodi, zato eo ipso ne more biti znamenje barbarske pripadnosti. Glede na dejstvo, da so bile te posode najdene na Ptuju v grobišču, ki kaže značilne rimske okrasne predmete, smo upravičeni zavrniti njihovo barbarsko provenienco (Prim. pri Ottomanyi 1981, 106, 114, 119). Na arealu grobišča, a v višji plasti, je bila najdena pasna spona, ki bi jo smeli datirati v nekoliko mlajši horizont kot sicer celotno grobišče (t. 2: 13). Sodila bi v skupino gradiva, ki ga je opredelil Tejral na prostoru srednjega Podonavja kot skupino D2 in obsega časovni razpon nekako med leti 420 in 450 (Tejral 1988, 237 ss).

Leta 1948 so odkrili na platoju in na severozahodnem pobočju Panorame grobišče, ki so ga zaradi nekaterih domnevno slovanskih elementov datirali v poznejši čas (P. Korošec 1950, 75ss; Korošec, Staré 1950, 23s; Curk 1966, 60; Mikl Curk 1975, 325; Korošec, 1979, 56). Na podobnost koščenih zapestnic, najdenih na Panorami, z onimi z Zgornjega Brega je opozorila leta 1966 že I. Curk, vendar se je pri dataciji strinjala s Koroščevo in uvrstila grobove s Panorame v čas, ki je korak iz pozne antike v zgodnji srednji vek (Curk 1966, 60). P. Korošec je pozneje svojo opredelitev delno spremenila in sumarno omenila dve fazi grobišča (Korošec 1980, 51. op 60). Tam je navedla tudi podatek, da je dokumentacija izkopavanj izgubljena. Ker ni bil objavljen načrt, si danes grobišča in njegove delitve ne moremo zadovoljivo predočiti. Pri ovrednotenju grobišča se zato naslonimo le na posamezne opise grobov iz poročila v letu 1950, kjer omenja Koroščeva dve med seboj prostorsko ločeni skupini grobov. Prva je bila najdena v ruševinah trdnjavice na vrhu Panorame in je obsegala 6 grobov. Pri treh so našli pridane nože, v enem (št. 4) pa tudi bronast prstan in pri glavi dva uhana, preprosta bronasta obročka s pentljo in kvačico, v katerih je P. Korošec domnevala slovanske obsenčnike (Korošec 1950, 92 s). Druga skupina grobov je ležala nekoliko vstran, severozahodno od prve. Med petimi grobovi je le eden imel značilnejše pridatke, ena zapestnica pa je bil najdena zunaj grobov (P. Korošec 1950, 75 ss). Za datacijo grobišča je bil posebej pomemben grob št. 9, v katerem sta bila najdena dva bronasta obročka s pentljo in kvačico, dve bronasti in tri koščene zapestnice, srebrna igla s poliedrično glavico ter ovratnica iz steklenih biserov in bronastih jagod. Najdbo fragmentiranih bronastih obročkov s pentljo ter kvačico (v poročilu nista upodobljena) nikakor ne moremo pripisati obsenčnikom, pač pa značilnim poznorimskim uhanom, kakršni so — večkrat z različno oblikovanimi obeski — pogosti v gradivu panonskih poznorimskih nekropol (npr. Alföldi et al. 1957, 431). Posamezni elementi kot tudi njihova kombinacija kažejo na značilen bogat ženski grob 4. st., najverjetneje iz njegove druge polovice. Revizija pridatkov tega groba je važna, kajti kot analogija je vplival posredno na datacijo in etnično opredelitev podobnega ženskega groba iz Ljubljane, dvorišče SAZU (Korošec 1951, 164; Plesničar — Sivec 1978, 62). V bližini te skupine grobov je bila najdena bronasta zapestnica, spletena iz dveh žic, zapestnica, ki jo je danes zanesljivo moč postaviti med najznačilnejše predmete v panonskem poznorimskem okrasnem inventarju (Prim. pri Burger 1979, 69). Strnjena

skupina grobov se tako kaže kot del poznorimskega grobišča na Panorami. Problematičnejša je skupina šestih grobov, ki so bili vkopani na platoju Panorame znotraj rimske trdnjavice. Glede na to, da je bila trdnjavica — po primerjavi z ono na grajski planoti — datirana v čas preseljevanja narodov, so bili tudi vanjo vkopani grobovi označeni kot slovanski. Seveda pa je najprej potrebno osvetliti argumente, ki so privedli do te datacije. Poleg tlorisa, ki po primerjavi z onim na turnirskem prostoru domnevno sodi v Valentinijanov čas, je posebej zanimiva omemba stavb, ki so bile prislonjene na zunanje obzidje trdnjavice. Te so bile okrašene s freskami in štukaturo! (P. Korošec 1950, 77). Ker so bile prislonjene, jih lahko razumemo le kot mlajše v odnosu do same trdnjavice. Vendar freske in celo štukature izključujejo datacijo v čas preseljevanja narodov. Edine doslej znane mlajše freske so bile najdene namreč znotraj zgodnjekrščanskih cerkva, medtem ko poznih štukatur v našem območju ne poznamo. Dejstvo, da so bili vkopani v neko arhitekturo, najverjetneje iz 4. st., še ne pomeni nujno, da je minilo med časom propada le-te in zakopom grobov veliko časa. Poučna je primerjava s podobno situacijo na grobišču Zgornji Breg, kjer so bili vkopani grobovi iz druge polovice 4. st. in začetka 5. st. v ruševine arhitekture, ki je bila v rabi vse do druge polovice 4. st. (Curk 1966, 47). Še najbolj je problematična opredelitev grobov samih na osnovi pridatkov. Ti so (predvsem noži) značilni tako za nekatere poznorimske grobove kot poznejše slovanske. P. Korošec se je pri dataciji v slovansko obdobje naslonila predvsem na nože in fragmente keramike in tako te grobove postavila v skupino s keramiko (Korošec 1979, 56). Glede prostorske delitve obeh skupin grobov in ugotovitev arheologinje, ki je izkopavala, da so bili grobovi v trdnjavici vkopani v zemljo plitveje, moramo kljub temu pustiti vprašanje datacije in etnične opredelitve odprto vse do ponovne, poglobljene analize izkopanega gradiva. Zaščitna izkopavanja, opravljena pred leti na Panorami, v neposredni bližini vodnega zbiralnika so odkrila le številne ostanke poznorimskih grobov in grobnic, pri katerih je zastopana cela pahljača različnih tipov (Tušek 1984, 241 ss). Prav tako je bil del poznorimske nekropole (osem grobov) izkopan že leta 1915 na severnem delu Panorame pri gradnji vodovoda. Vsi grobovi razen enega so bili uničeni (Saria 1923, 193 s). Vsi ti podatki našo skepso v slovansko obeležje majhne skupine grobov, vkopanih v trdnjavico, le potrjujejo.

Prav izkopavanja v 70. letih so v mnogočem izpopolnila sliko Petovione v njeni zadnji fazi. Posamezni mlajši grobovi so bili odkriti na izkopišču stanovanjskega bloka B-III leta 1977. Koroščeva omenja več skeletnih grobov, detajlno je objavila enega (Korošec 1980). Omenja tudi dele nekropol na raznih arealih Rabelčje vasi (B-VII) in Šolskega centra, kjer so opravili številna zaščitna izkopavanja. Sistematično je objavljeno le grobišče, ki ga je izkopala beograjska ekipa pod vodstvom Z. Kujundžić, njegov manjši del pa je sodil v poznorimski čas (Kujundžić 1982). Natančno podobo in obseg nekropol v tem delu Ptuja si danes težko predstavljamo v celoti, zdi pa se, da gre za manjše skupine grobov, vkopane predvsem v opuščene stanovanjske predele.

Številne poškodovane in uničene poznoantične moške skeletne grobove so našli v notranjosti proštijske cerkve (Jevremov 1990, 389 ss). Med njimi je potrebno izpostaviti posebej grob s pozlačeno čebulasto fibulo, ki je zaradi ostalih pridatkov pomemben za datacijo čebulastih fibul tipa 5 (t. 1: 4).

Tudi na grajskem hribu je bilo v poznorimskem času grobišče, ki dobro dopolnjuje že obravnavane izsledke o dataciji arhitekture. Grobišče je bilo pred nedavnim obdelano in gradivo oddano v tisk, številni in zanimivi elementi pa kažejo na obstoj bar-

barskih drobcev ob koncu 4. st. in v začetku 5. st. (Jevremov, Tomanič-Jevremov, Ciglenečki 1993). Grobišče se od slovanskega loči razen po bogatih in zanimivih pridatkih tudi po drugačni orientaciji grobov (predvsem S-J). Zaradi bližine trdnjavice bi v pokopanih smeli videti njeno posadko, katere naloga je bila kontrola ceste in mostu na enem izmed najvitalnejših delov Petovione. V sklop tega grobišča bi smeli morda uvrstiti tudi grob, ki je bil najden na turnirskem prostoru že pri Skrabarjevem izkopavanju leta 1909 (**t. 3: 1**).

P. Korošec je pridevke v grobu datirala in opredelila po analogiji kot preostanek okrasa barbarskih skupin, ki so se v 5. st. zadrževale v Petovioni (Korošec 1968, 287 ss). Vendar je celoto po položaju najdb (zapestnice in prstani so bili obešeni na torkvesu) in lego znotraj slovanskega grobišča interpretirala kot prežitek v poznejšem slovanskem grobu. Pridatki, ki se odlično ujemajo z gradivom v letu 1987 izkopanih grobov, bi morda dopuščali možnost, da gre za grob iz konca 4. ali začetka 5. st., ki je pripadal že prej omenjenemu manjšemu grobišču na severovzhodni strani turnirskega prostora. Takšni opredelitvi nasprotuje le orientacija groba V-Z. Odprta ostaja datacija grobov št. 86 in 87. Ta dva sta vsebovala poleg fragmentov bojnega noža tudi ovalno železno spono (Korošec 1972, 14 s).

Neko manjše poznorimsko grobišče je utegnilo biti tudi na Vičavi (Korošec 1980, 43).

Česte so omembe posameznih grobov. Omenimo le onega s Spodnje Hajdine z najlepšo petovionsko pozlačeno fibulo s štirimi portretnimi medaljoni (**t. 1: 3**) (Jevremov 1990, 389 ss).

Podatke o petovionskih grobiščih je odlično dopolnila I. Curk s podrobnim topografskim pregledom do sedaj zbranega gradiva (Mikl Curk 1990, 557 ss).

Tudi ob tako kratko skiciranem pregledu grobiščnih podatkov je posebej indikativno naslednje: znotraj grobnih celot ni opaziti značilnih skupkov predmetov, ki so jih madžarski kolegi pri kronološkem ravrščanju poznorimskega gradiva v Panoniji uvrstili v drugo, to je kasnejšo stopnjo (Szabadbattyán) in ki kaže značilne predmete iz časa med letom 427 in sredino 5. st. (Salamon - Barkóczy 1982, 159 s).

Ozrimo se še na nekaj zanimivejših posameznih najdb, katerih najdiščni konteksti večidel niso znani, so pa pomemben pokazatelj intenzitete življenja. Tako smemo izpostaviti Ptuj kot bogato najdišče obročastih fibul z izredno pestrim spektrom različnih tipov (**t. 2: 1-7**). Prav te zaponke sodijo večidel v zadnje pomembnejše obdobje antične Petovione, vendar so še podrobneje neopredeljene. Med novejšimi neobjavljenimi najdbami jih je veliko, ki so bile odkrite v grobovih, dejstvo, ki bi utegnilo po temeljiti analizi veliko prispevati k podrobnejši tipologiji in kronologiji teh predmetov. Nedokončan izdelek (**t. 2: 3**) dokazuje, da so jih tukaj tudi izdelovali, kar dodatno poudarja pomen obsežne petovionske obrtniške proizvodnje. Izstopa obročasta fibula s perforirano površino, ki jo hrani muzej v Gradcu (**t. 2: 7**) (Jenny 1896, 19, sl. 27). Takšne so izjemno redke, ptujski primerek pa eden najlepših doslej.

Med številnimi čebulastimi fibulami, med katerimi smo dve imenitnejši že omenili, se zdi smiselno opozoriti še na zlato čebulasto fibulo tip 6 po Kellerju, torej na najpoznejšo varianto čebulastih fibul (**t. 1: 5**). Po Kellerju sodi v čas okoli 400 oziroma v prvo polovico 5. st. Ph. Pröttel, ki je pred kratkim dopolnil kronologijo teh fibul, se strinja s Kellerjevo datacijo in omejuje njeno trajanje v srednjo tretjino 5. st. (Pröttel, 1988, 369 s). Tako predstavlja enega redkih elementov, ki morda seže čez zadnje obdobje intenzivnejše poselitve iz konca 4. st. in prve polovice 5. st.

Med sicer dokaj običajnimi tipi fibul iz 4. st. izstopa nekaj primerkov, ki so za to območje nenavadni. Tako posebej železna fibula z nazaj zavito nogo, ki ima najboljše analogije na Slovaškem in predstavlja znotraj ptujskega gradiva popoln tujek (**t. 1: 10**) (Kolnik 1965, 202 ss). Razen te še dve fibuli z visokim lokom, ki imata najčešče komparativno gradivo prav tako v gradivu barbarov zunaj imperija in bi naj nastale pod vplivom provincialnih importov (**t. 1: 8, 9**) (Kolnik 1965, 217 s). Najbolj presenečа bronasta fragmentirana fibula, ki ima na loku majhne rtaste izrastke (**t. 1: 6**). Podobne zasledimo v gradivu romunskih najdišč (Popescu 1941–1944, 494 ss). Vsi ti primeri kažejo na prisotnost manjših barbarskih skupin in tako posredno na izredno pestro etnično podobo poznoantične Petovione.

Majhno bronasto ločno fibulo, brez natančnejših najdiščnih podatkov (**t. 1: 7**), bi smeli staviti po analogijah s primerki iz srednjega Podonavja, ki jih je Tejral uvrstil v skupino D1, v čas konca 4. st. in v prvih desetletji 5. st. (Curk 1976, 22, št. 1033; Tejral 1988, 236).

V literaturi je večkrat reproducirana ali samo citirana fibula v podobi jelena, ki jo je Z. Vinski označil kot zelo pozno provincialnorimsko obliko in ki naj bi bila predhodnik zgodnjebizantinskih izdelkov, B. Jevremov pa datiral v 5. st. (**t. 2: 8**) (Vinski 1974, 18, op. 150; Jevremov 1983, 43). Vendar se zdi v okviru skupine živalskih fibul zanimivejša fibula jelena, ki jo je objavil leta 1905 Skrabar in je danes neznano kje (Skrabar 1905, 308). Na srečo je dokumentirana z dobro risbo (**t. 2: 9**). Ta kaže eno redkih značilnih najdb poznoantične Petovione, ki je — stilno gledano — predstavnik najpoznejše skupine živalskih fibul in kot taka znatno poznejša od že omenjene fibule jelena. Dobre analogije ima v primerkih iz 6. in 7. st. (Vinski 1974, 18 s).

Med zanimivejše najdbe poznega obdobja Petovione smemo prišteti tudi fragment nenavadno oblikovane, a značilne steklene posode, guturnija (Korošec 1982, 44 s). V njej smemo videti izdelek neke delavnice iz zahodnega dela imperija.

V skupino poznih pasnih spon uvrščajo primerek z dolgim trakastim okovom in okrasom krožcev s piko (**t. 2: 12**) (Curk 1966, 57; Sagadin 1979, 311; Korošec 1980, 47 s). V gradivu poznorimskih pasnih spon predstavlja posebnost. Podobne, le da z mnogo značilneje izdelanim okrasom, so znane v Britaniji (Chadwick Hawkes 1964, 181 ss).

I. Curk uvršča med skromne ostaline časa preseljevanja narodov biser iz kalcedona, sodčaste oblike, ki je v 5. st. opravljal funkcijo magičnega priveska za meč (Mikl-Curk, 1970–71, 123).

Za našo temo ena najpomembnejših, sicer v Pokrajinskem muzeju Ptuj razstavljenih, a v literaturi po krivici premalo upoštevanih najdb je zlat uhan z votlo poliedrično kocko (**t. 1: 2**) (Tomanič-Jevremov 1983, 22, 43). Najden je bil naključno pri žetvi na Hajdini (Skrabar 1905, 316). Ožja lokacija ni znana. Poliedеr je izredno velik, vse ploskve pa so okrašene s petimi granuliranimi trikotniki. Če sledimo splošnim trendom pri časovni določitvi uhana, ki kažejo, da so dimenzije poliedra večje pri mlajših variantah, bi smeli videti v tem uhanu enega najpoznejših primerkov. V znanem inventarju dosedanjih uhanov s kocko predstavlja unikat. Poliedrična glavica namreč ni pričvrščena na koncu locnja, kot je to običaj pri drugih primerkih, ampak je prosto vrtljiva. Zanimivo je tudi oblikovanje locna, ki je v zgornjem delu z odebeljenima svitkoma ločen na debelejši in tanjši del. Če pogledamo dosedanje izsledke o problematiki teh uhanov, vidimo, da sicer sama oblika ni sporna, nasprotno celo tipična, nenavadnejša je kombinacija zlate pločevine in filigranskega okrasa. Okvirno

so uhani s poliedrom datirani v čas 5. do 7. st., s tem da se prvi primeri pojavljajo tudi že ob koncu 4. st. (prim. pri Bierbrauer 1987, 150 s, 427 ss). Po velikosti kocke in njeni izdelavi je ptujski primerek še najbolj podoben onim iz 6. st. Vendar so za ta čas značilni predvsem primerki z votlo kocko in vstavljenimi almandini ali barvnim steklom. Med analogijami v staroselskem gradivu in onim iz gotskih grobov pa ni tovrstne kombinacije. Prav tako ni nikjer opaziti tako oblikovanega obročka kot pri ptujskem primerku. Ker direktnih analogij med sicer slabo znanim bizantinskim gradivom nimamo, bi ga smeli zato okvirno datirati v 6.-7. st.

Med najdbami, ki jih je potrebno izločiti iz seznama poznoantičnih predmetov oziroma najdb iz obdobja preseljevanja narodov, je fibula v obliki goloba. Ta je bila že večkrat uvrščena med pozne oblike fibul, zato se zdi smiselno opozoriti na številne najdbe podobnih fibul drugje, ki se vežejo na mnogo starejše gradivo (Curk 1970–1971, 123; Bitenc et al. 1991, 75). Njihova priljubljenost je bila največja nekako od 1. do 3. st. (Riha 1979, 198; Winter 1987–1988, 267 ss). Nekateri primerki najdeni v poznih grobovih, pa so bili uporabljeni le kot prežitek. Zato povsem naključna najdba, kot je ptujska, sama zase nikakor ne dovoljuje datacije v čas preseljevanja narodov.

Podobno je treba premakniti datacijo dveh zapestnic, ki sta bili opredeljeni v čas selitve narodov (Curk, 1970–1971, 124 s). Kljub fragmentarnosti je v njih mogoče zanesljivo prepoznati zapestnice, značilne za 1. in 2. st. (prim. pri Garbsch 1965, 116).

Seveda smo se pri tem pregledu omejili le na izbor značilnejših najdb, večidel že znanih iz literature. Manjka vpogled v poznoantično keramično gradivo, ki pa se zaradi ogromne množice materiala in pomanjkanja časa odteguje analizi. Vendar je prav tu pričakovati pomembne rezultate.

Pomemben indikator nihanja poselitve so novci (Kos 1984–1985, 226 s; Kos 1988, 216, 300, 352). Med tisočimi primerki jih le nekaj sega do sredine 5. st. in tako sovpadajo s poselitveno podobo, ki jo nakazujejo druge dobro datirane najdbe in grobišča. To so predvsem novci Teodozija II. in Valentinijana III. Čez sredino 5. st. segata le novca Anthemija (kovan 467–472) in Valentinijana III. Še skromnejši novčni obtok kažejo podatki za 6. st.: po en novec Anastazija, Justinijana in Mavricija. Sledita jim še dva bizantinska novca iz 7. st., Heraklij in Konstans II. Krivulja pogostnosti novcev v 5. in 6. st. je torej takšna, kot je značilna sicer za večino večjih ravninskih najdišč, predvsem mest. Vendar dobi ta podoba povsem drugačne razsežnosti, če jo primerjamo npr. z Rifnikom, eno izmed bolje raziskanih bližnjih poznoantičnih utrdb. Tu so kljub neprimerljivo manjšemu obsegu najdišča in kljub skromnemu številu 87 novcev kar štirje iz 6. st. (Kos 1981, 39 s). Skupaj z ostalimi dobro opredeljivimi najdbami opozarjajo na razliko med v večjem obsegu poseljeno utrjeno naselbino in skoraj povsem opuščenim mestom. Ta slika pa bi se posebej za 6. st. lahko še močno spremenila v korist pribežniškega prostora na Kozjanskem, saj so bili na nekaterih, v mnogo manjšem obsegu izkopanih utrdbah najdeni novci druge polovice 5. st. in 6. st. (Tinje nad Loko pri Žusmu, Ajdovski Gradec nad Vranjem, Gradec pri Prapretnem in Svete gore nad Bistrico ob Sotli) (Kos 1988, I 424, 501, II 135).

Poizkusimo na koncu tega skopega pregleda arheološkega gradiva strniti tako pridobljena spoznanja o poznoantični Petovioni. Slika, ki jo nakazujejo doseđanje raziskave, je za čas konca 4. st. in deloma prve polovice 5. st. dokaj jasna. Petoviona kot mesto sicer ni bila več tako mogočna, obseg stanovanjskih arealov se je skrčil, količina arheološkega materiala je znatno manjša. Toda Petoviona je bila še vedno živahno mesto. Med staroselce so se vrinile nekatere manjše skupine barbarskih

prišlekov, pretežno Germanov. Tudi obrt je še cvetela, izdelovali so celo nekatere specifične oblike okrasja.

Povsem drugačna je podoba v drugi polovici 5. st. in v celotnem 6. st. Najdbe, ki bi jih smeli z gotovostjo opredeliti v ta čas, so izjemno redke, življenje je ugasnilo. Pri tem vidimo, da sta prostorsko bolje določljiva le uhan s Hajdine in fibula jelena s Panorame. Nikjer niso znani natančnejši najdiščni podatki, tako da ne vemo, v kakšnem najdiščnem sklopu sta bila predmeta najdena; gre za naključno izgubljeni najdbi, morda primitivna bivališča znotraj rimskih razvalin ali celo kakšen pozen grob? Na Panorami, od koder so znane večje količine najdb in so bile v zadnjem času zastavljene sistematične sonde, ni bilo mogoče odkriti strnjene plasti, ki bi dokazovala poznejšo poselitev. Tako lahko previdno opredelimo pozno fibulo jelena s tega najdišča kot naključno izgubljeno najdbo in ne kot sled trajnejše obljudenosti Panorame v poznem obdobju.

Posamič so se v ruševinah zadrževale morda le manjše skupine prebivalcev ali popotnikov, sicer pa je mesto izgubilo svoj pomen. Zaradi izpostavljene lege ob nevarni vpadnici v Italijo ni bilo več dovolj varno. To je nakazal že Saria, ki je v svojem pregledu vojaške zgodovine Slovenije v rimski dobi zapisal "da se sredi 6. st. Petovio najbrž ni več držal" (Saria 1939, 148). Zdi se, da za ptujske razmere ne velja niti trditev, ki jo je postavil J. Šašel glede obljudenosti poznoantičnih mest, ko je zapisal, da je v mestih ostala le juridično vzdrževana privatna lastnina in proletariat (Šašel, 1972, 4).

Ob tej izredno skromni naselbinski podobi mesta v drugi polovici 5. in 6. st. se zastavlja vprašanje, kam so se po hunskem vdoru umaknili prebivalci, katerih prisotnost je v razmeroma velikem obsegu dokumentirana še za prvo polovico 5. st.

Po že prej ovrednotenih starih in novejših izsledkih smemo sklepati, da se je prebivalstvo Petovione izselilo in utrdilo v zaledju ter tako preživelo viharne čase preseljevanja narodov (Egger 1929, 118). Rezultati sodobnih raziskovanj v mnogočem pritrjujejo tej razlagi, saj so bili prav med Celjem in Ptujem doslej najdeni najštevilnejši sledovi pribežniških postojank, ki sodijo večinoma prav v čas 5. in predvsem 6. st. (Ciglenečki 1992). Njim se na južnih obronkih Pohorja pridružuje Ančnikovo gradišče pri Jurišni vasi, morda pa bo v prihodnosti ugotovljeno še katero (Strmčnik-Gulič 1987).

Vloga Petovione zopet močno poraste v času, ko politična situacija znova omogoči varnejše bivanje v odprtem ravninskem svetu. Važna geostrateška lega ob pomembnem prehodu čez Dravo je pritegnila slovanske prišleke, kar potrjujejo številne najdbe, Slovanom pa so se najverjetneje pridružili tudi romanski staroselci, ki so preživeli v varnem zavetju Kozjanskega in Pohorja obdobje selitve narodov. Samo tako si lahko ob dosedanjih najdbah razložimo številne prežitke v materialnem kot tudi duhovnem izročilu.

* Risbe gradiva D. Lunder Knific

LITERATURA:

ABRAMIĆ, M. 1925, *Poetovio*, Ptuj.

ALFÖLDI, R. M. 1957, Ohrgehänge v: M.R. Alföldi, L. Barkoczy, J. Fitz. K. St. Poczy, A. Radnoti, A. Salamon, K. Sagy, J. Szilagyi, E. B. Vago, Intercisa II, *Archaeologia Hungarica* 36, 1957.

ANSl 1975, *Arheološka najdišča Slovenije* 322-325.

BARKÓCZI, L. 1960, Ein spätrömisches Gräberfeld in Pilismarot, *Folia Archaeologica* 12, 111-132.

BIERBRAUER, V. 1987, Invillino-Ibligo in Friaul I. die römische Siedlung und das spätantikfrühmittelalterliche Castrum, *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Band* 33, 1987.

BITENC P., J. ISTENIČ-VRŠČAJ, B. JERIN, KNIFIC, T., NABERGOJ, T., SAGADIN, M., ŠEMROV, A. 1991, V: Knific, T., Sagadin, M., *Pismo brez pisave, Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem*, Ljubljana.

BÖHME, H. W. 1974, Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts, *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 19, 361.*

BÖHME, H. W. 1986, Das Ende der Römerherrschaft in Britannien und die angelsächische Besiedlung Englands im 5. Jh., *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 33/2, 469-574.

BOŽIČ, D. 1993, O latenskih najdbah na območju Ptuja, *Ptujski arheološki zbornik*, 1993.

BULLINGER, H. 1969 a, *Spätantike Gürtelbeschläge*, Brügge 1969.

BULLINGER, H., 1969 b, *Une garniture de ceinturon du Bas-Empire a Abbeville* (Somme), 149-159.

BURGER, A. SZ. 1966, The Late Roman cemetery at Sagvar, *Acta Archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae* 18, 99-234.

BURGER, A. SZ. 1979, Das spätrömische Gräberfeld von Somogyszil, *Fontes Archaeologicae Hungaricae.*

CHADWICK HAWKES S. 1964, Krieger und Siedler in Britannien während des 4. ung 5. Jahrhunderts, 43.- 44. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* (1962-1963), 155-231.

CIGLENEČKI, S. 1990, K problemu datacije nastanka rimskodobnih višinskih utrdb v jugovhodnoalpskem prostoru, *Arheološki vestnik 41* (Šašlov zbornik), 147-176.

CIGLENEČKI, S. 1992, *Polis Norikon, Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*, Podsreda.

CURK, I. 1966, Poznoantično grobišče na Zgornjem Bregu v Ptuju, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Nova vrsta 2, 46-62.

CURK, I. 1970-1971, Predmeti iz obdobja selitve narodov v zbirki Ptujskega muzeja, *Arheološki vestnik* 21-22, 123-126.

CURK, I. 1976, Poetovio I, *Katalogi in monografije* 13.

CURK, I. 1978, Poetovio v pozni antiki, *Arheološki vestnik* 29, 405-411.

EGGER, R. 1929, Civitas Noricum, (citiram po *Römische Antike 1*, 1962, 116-122).

GARBSCH, J. 1965, Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert, *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 11.

JENNY, S. 1896, Poetovio, *Mittheilungen der K.K. Central-Commission* NF 22, 1896, 1-22.

JEVREMOV, B. 1983, Nakit v rimskem obdobju, V: *Nakit skozi arheološka obdobja*, Ptuj, 15-21.

JEVREMOV, B. 1990, Pozlačeni čebulasti fibuli iz Poetovione, *Arheološki vestnik* 41, 389-402.

JEVREMOV, B., CIGLENEČKI, S. 1993, Poznorimsko grobišče na ptujskem gradu, *Arheološki vestnik* 44 (v tisku).

KELLER, E. 1971, Die spätrömische Grabfunde in Südbayern, *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 14.

KLEMENC, J. 1950, Ptujski grad v kasni antiki, *Dela 1. raz. SAZU* 4.

KOLNIK, T. 1965, K typologii a chronologii niektorych spon, Slovenska archeologia 13, 183-236.

KOROŠEC, J. 1950, Staroslovansko grobišče na ptujskem gradu, *Dela 1. razr. SAZU* 7.

KOROŠEC J., STARE F. 1950, Začasno poročilo o arheoloških izkopavanjih v Ljubljani V: *Arheološka poročila, Dela 1. razr. SAZU* 3, 7-37.

KOROŠEC, P. 1950, Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptuju, V: *Arheološka poročila, Dela 1 razr. SAZU* 3, 75-111.

KOROŠEC, P. 1951, Slovanske ostaline na dvorišču SAZU v Ljubljani, *Arheološki vestnik 2, 156–183.*

KOROŠEC, P. 1968, Elementi obdobja preseljevanja na nekropoli na Ptujskem gradu, *Arheološki vestnik* 19, 287-291.

KOROŠEC, P. 1972, Zgodnjesrednjeveška nekropola na Ptujskem gradu, *Zgodovinski časopis* 26, 13-31.

KOROŠEC, P. 1979, Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov, *Dela 1. razr. SAZU* 22/2.

KOROŠEC, P. 1980, Skeletni grob z bloka B-III v Ptuju in materialna kultura tega obdobja, *Arheološki vestnik* 31, 38-54.

KOS, P. 1981, Katalog numizmatičnih najdb, V: Bolta, L., Rifnik pri Šentjurju, *Katalogi in monografije* 19, 37-40.

KOS, P. 1984-1985, The monetary circulation in the southeastern Alpine Region ca. 300 B.C.-A.D. 1000, *Situla* 24.

KOS, P. 1988, Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien I, II, *Kommission f. Gesch d. Altertums der Akad. d. Wiss. u der Lit. Mainz; SAZU Ljubljana, Berlin.*

KUJUNDŽIĆ, Z. 1982, Poetovijske nekropole, *Katalogi in monografije* 20.

MIKL-CURK, I. 1975, Ptuj, V: *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 322-325.

MIKL-CURK, I. 1990, Prostorska ureditev grobišč rimskega Ptuja, *Arheološki vestnik* 41, 557-576.

OTTOMÁNYI, K. 1982, Fragen der spätrömischen eingegelätteten Keramik in Pannonien, Dissertations archaelogicae II, 10.

PLESNIČAR, L. — SIVEC I. 1978, Emona at the beginning of great migration period, V: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini*, 59-64.

POPESCU, D. 1941-1944, Fibelu aus dem Nationalmuseum für Alertümer in Bucuresti, Dacia 9-10, 485-505.

PRÖTTEL, PH, M. 1988, Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35, 347-372.

RIHA, E. 1979, Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst, *Forschungen in Augst* 3.

SAGADIN, M. 1979, Anatične pasne spone in garniture v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 30, 294-338.

SALAMON, Á.-BARKÓCZI L. 1971, Bestattungen von Csakvar aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts, *Alba Regia* 11, 35-76.

SALAMON, Á.-BARKÓCZI L. 1982, Pannonien in nachvalentinianischer Zeit (376-476). Ein Versuch zur Periodisation v: *Severin, Zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, Katalog Enns, Linz, 147-178.

SALAMON, A. 1971, Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe, *Studia Archaeologica* 5, 1971.

SARIA, B., 1923, *Starinar*, III. serija 1 (za 1922), 191-208.

SARIA, B., 1939, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 20, 115-151.

SKRABAR, V. 1905, Römische Funde aus Pettau, *Mitteilungen der K. K. Zentralkommission*, III. Folge 4, 303-316.

SOPRONI, S. 1985, Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes, München Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 38.

STRMČNIK-GULIČ, M. 1987, Jurišna vas / Ančnikovo gradišče. Poznoantično naselje, *Arheološki pregled* (za 1986), 113-114.

ŠAŠEL, J. 1961, K zgodovini Ptujskega gradu v arheoloških obdobjih in nekaj novih najdb na zahodnem vznožju, *Kronika* 9, 120-128.

ŠAŠEL, J. 1972, Problemi naseljevanja vzhodnoalpskih Slovanov, *Kronika* 20, 1972, 3-6.

TEJRAL, J. 1988, Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum, *Archaeologia Austriaca* 72, 223-304.

TOMANIČ-JEVREMOV, M. 1983, Nakit zgodnjega srednjega veka, V: *Nakit skozi arheološka obdobja*, Ptuj, 22-27.

TUŠEK, I. 1984, Ptuj, *Varstvo spomenikov* 26, 238-251.

VÁGÓ, E. B., BÓNA, I. 1976, Der spätrömische Südostfriedhof, *Die Gräberfelder von Intercisa* I. Budapest.

VALIČ, A. 1968, Gradišče nad Pivko pri Naklem, *Arheološki vestnik* 19, 485-508.

VINSKI, Z. 1974, Die altsässige Bevölkerung der Spätantike im salonitantischen Bereich gemäß der archäologischen Hinterlassenschaft des vorslawischen Substrates, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (za 1967), 5-86.

ARCHAEOLOGICAL TRACES OF THE FALL OF ROMAN POETOVIO

Summary

The author has gathered together all of the existing information about the Late Roman period in Poetovio in a short summary, which is based largely on older excavations and short preliminary descriptions of more recent date. He has critically summarised the existing information and highlighted the most important problems.

The settlement picture is poorly known. The largest amount of data has been provided by the excavations on Ptuj Castle, where Klemenc claimed to have discovered an Early Christian basilica and refugium, later, a wooden shelter for refugees and a small fortress from the time of Theoderic the Great stood on this spot. The small finds and the ground plan of the fortress do not support this chronological scheme. The suppositions of Šašel are much more likely, suggesting that the fortlet was a watchtower or signal station from the last quarter of the 4th or the first half of the 5th Centuries. The best analogies for the plan of the fortlet lie in the Budakalász type Hungarian fortlets, which are dated by S. Soproni at the time of Valentinian I. In this case, the remains of the church would have to be older, which is debateable in many respects.

Zgornji Breg stands out amongst the cemeteries, where excavations were carried out in many different periods. Only the last excavations of I. Curk, who excavated 30 graves, are well documented. The author dates certain more important artefacts to the end of the 4th and in the first half of the 5th Centuries and questions the Ostrogothic origin of the small jugs with polished decoration. A buckle, which can be dated to the mid. 5th Century on the basis of analogy, was found in the upper layers.

The author allocates a more important position to the cemetery on Panorama, where two groups of graves were found and dated to the Slavic period. One group of characteristic ornaments is reliably dated to

the Late Roman period, whilst the chronological position of the small group of graves in the fortlet on the summit of Panorama is also partly questionable. It is difficult to study the entire group, considering the sparse and poorly published data, but the author favours a Late Roman date for them. It is characteristic that numerous Late Roman graves have often been found in the vicinity.

A large number of Late Roman graves were found in the vicinity of Rabelčja vas and the School Centre, where frequent rescue excavations were undertaken in the 1970's. A group of Late Roman graves was found on Ptuj Castle, where the deceased, due to certain barbarian elements, can be considered as part of the garrison of the nearby fortlet.

All of the enummerated and still somewhat poorly known cemeteries bear witness to material, which belongs, in the main, to the second half of the 4th Century and only partly to the beginning of the 5th Century. In short, graves, which could be placed in the later phase of Late Roman material in Pannonia, as formulated by Hungarian colleagues, are missing.

There follows a short review of some of the more characteristic and important isolated finds, which bear witness to the intensity of life in the final period of Poetovio. Strong craft activities are indicated by the annulas fibulae, amongst which is an especially interesting half-finished object, indicating the existence of a craft workshop.

Different and, for this area, unusual fibulae demonstrate the presence of a scabbaring of individuals of foreign ethnic origin. The gold "onion" fibula from the middle third of the 5th Century, in particular, confirms the presence of an individual of somewhat more important military or administrative rank.

Amongst the latest, but unfortunately, stray finds are a vitua amulette from a sword from the mid 5th Century, a simple bow fibula and a late form of a red deer-shaped fibula, which can be most reliably dated to the 6th or 7th Centuries. An unique example of a gold earring with a simple rotateable polyhedric head can also be approximately dated to this period.

The sparse picture of settlement in the late period is confirmed by the coin finds. Only two examples belong to the second half of the 5th Century and there are only three coins from the whole of the 6th Century. This is an extremely sparse picture, especially if it is compared to the evidence from the Late Roman fortified upland settlements in the nearby Kozjansko hills.

The combination of such knowledge about Late Roman Poetovio provides a relatively clear picture for the period of the end of the 4th Century and partly, the first half of the 5th Century. Poetovio was, of course, no longer such a strong town, the area of the settled zone had contracted and as a result there is less archaeological material. However, it was still a lively town. Small groups of barbarian, chiefly Germanic, settlers mingled with the native population. Craft activities still flourished, even producing certain distinctive forms of ornament.

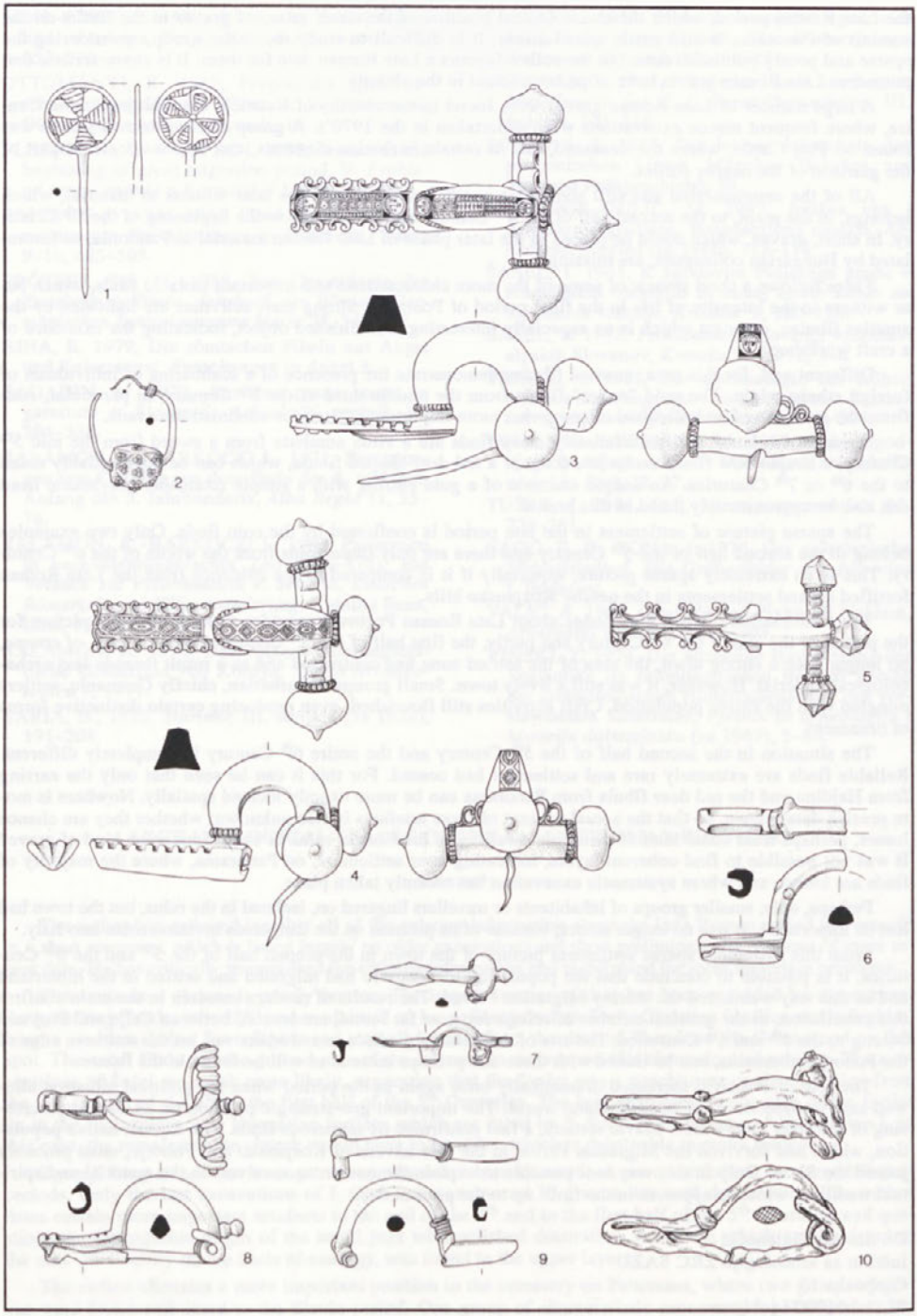
The situation in the second half of the 5th Century and the entire 6th Century is completely different. Reliable finds are extremely rare and settlement had ceased. For this it can be seen that only the earring from Hajdina and the red deer fibula from Panorama can be more exactly located spatially. Nowhere is more precise data known, so that the actual context of these artefacts is also unknown: whether they are chance losses, perhaps from some kind of primitive dwelling in the Roman ruins or even from some kind of grave? It was not possible to find coherent layers, indicating later settlement, on Panorama, where the majority of finds are known and where systematic excavation has recently taken place.

Perhaps, only, smaller groups of inhabitants or travellers lingered on, isolated in the ruins, but the town had lost its importance. It was no longer secure, because of its position on the dangerous invasion route into Italy.

From this extremely sparse settlement picture of the town in the second half of the 5th and the 6th Centuries, it is possible to conclude that the population of Poetovio had migrated and settled in the hinterland and in this way weathered the stormy Migration Period. The results of modern research in the main confirm this conclusion, as the greatest number of refuge forts, so far found, are located between Celje and Ptuj and belong to the 5th and 6th Centuries. The site of Ančnikovo gradišče near Jurišna vas, on the southern edge of the Pohorje mountains, can be linked with these and perhaps more sites will be found in the future.

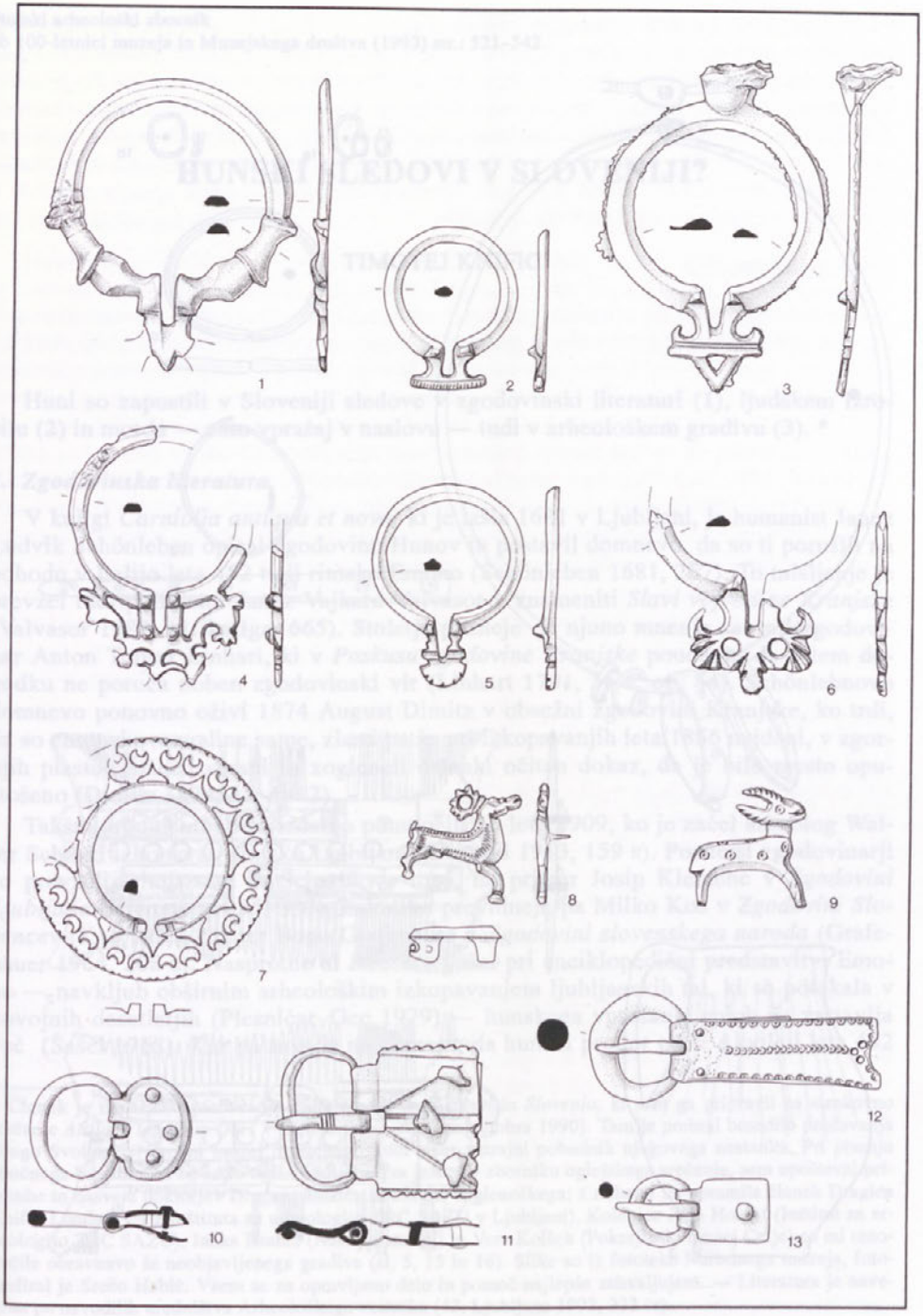
The role of Poetovio increased dramatically once again in the period when the political situation allowed safe settlement in the open lowland world. The important geo-strategic position on an important crossing of the river Drava drew Slavic settlers, a fact confirmed by numerous finds. The Roman native population, which had survived the Migration Period in the safe havens of Kozjansko and Pohorje, most probably joined the Slavs. Only in this way is it possible to explain the numerous survivals in the material and spiritual tradition, which is apparent in the finds up to the present day.

Dr. Slavko Ciglenečki
Inštitut za arheologijo ZRC SAZU
Gosposka 13
SLO - 61000 Ljubljana

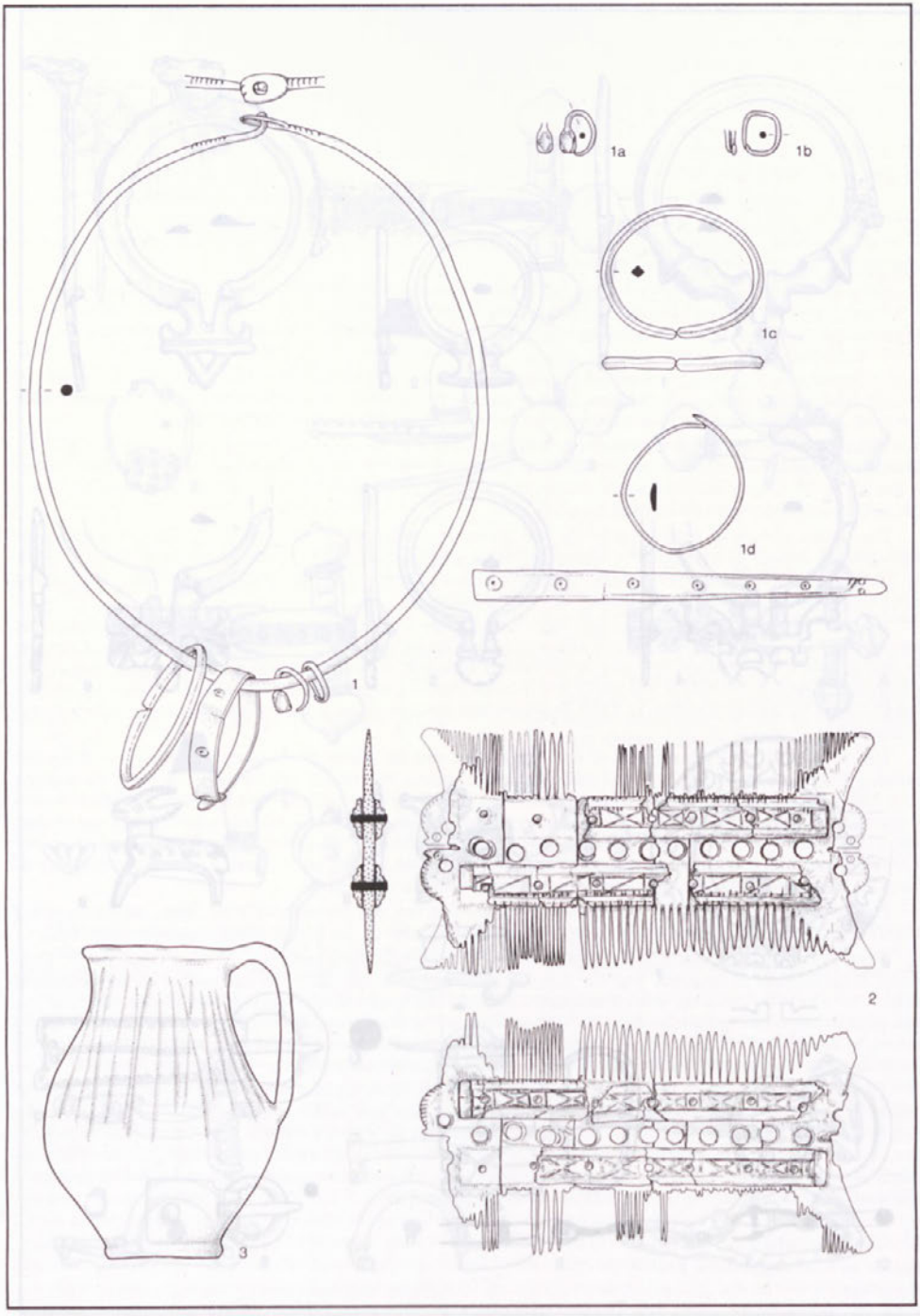
T. 1: Ptuj. Posamezne najdbe. 2, 5 - zlato, 1, 3, 4 - pozlačen bron, 6-9 - bron, 10 -železo. Vse 1:2.

Pl. 1: Ptuj. Single finds. 2, 5 - gold, 1, 3, 4 - gilded bronze, 6 -9 - bronze, 10 - iron. All 1:2.

T. 2: Ptuj. Posamezne najdbe. Vse bron. Vse 1:2.

Pl. 2: Ptuj. Single finds. All bronze. All 1:2.

T. 3: Ptuj - Turnirski prostor, grob št. 5; 2, 3 - Ptuj - Zgornji breg. 1 bron, 2 kost, 3 keramika. 1, 2 = 1:2; 3 = 1:4.

Pl. 3: Ptuj - tournament place, grave no. 5; 2, 3 - Ptuj - Zgornji Breg. 1 bron, 2 bone, 3 ceramics. 1, 2 = 1:2; 3 = 1:4.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 521-542.

HUNSKI SLEDOVI V SLOVENIJI?

TIMOTEJ KNIFIC

Huni so zapustili v Sloveniji sledove v zgodovinski literaturi (1), ljudskem izročilu (2) in morda — zato vprašaj v naslovu — tudi v arheološkem gradivu (3). *

1. Zgodovinska literatura

V knjigi *Carniolia antiqua et nova,* ki je izšla 1681 v Ljubljani, je humanist Janez Ludvik Schönleben opisal zgodovino Hunov in postavil domnevo, da so ti porušili na pohodu v Italijo leta 452 tudi rimsko Emono (Schönleben 1681, 267). To mišljenje je prevzel tudi polihistor Janez Vajkard Valvasor v znameniti *Slavi vojvodine Kranjske* (Valvasor 1689, 11. knjiga, 665). Stoletje pozneje je njuno mnenje zavrnil zgodovinar Anton Tomaž Linhart, ki v *Poskusu zgodovine Kranjske* poudarja, da o tem dogodku ne poroča noben zgodovinski vir (Linhart 1791, 56 s, op. 84). Schönlebnovo domnevo ponovno oživi 1874 August Dimitz v obsežni zgodovini Kranjske, ko trdi, da so emonske razvaline same, zlasti pa še pri izkopavanjih leta 1856 najdeni, v zgornjih plasteh ležeči ožgani in zogleneli ostanki očiten dokaz, da je bilo mesto opustošeno (Dimitz 1874, 45, op. 2).

Takšni argumenti so se izdatno pomnožili po letu 1909, ko je začel arheolog Walter Schmid izkopavati rimsko Ljubljano (Schmid 1913, 159 s). Poznejši zgodovinarji so prevzeli Dimitzovo in Schmidovo tezo, na primer Josip Klemenc v *Zgodovini Ljubljane* (Klemenc 1955, 333), nekoliko previdneje pa Milko Kos v *Zgodovini Slovencev* (Kos 1955, 21) ter Bogo Grafenauer v *Zgodovini slovenskega naroda* (Grafenauer 1964, 208 s). Nasprotno si Jaroslav Šašel pri enciklopedični predstavitvi Emone — navkljub obširnim arheološkim izkopavanjem ljubljanskih tal, ki so potekala v povojnih desetletjih (Plesničar-Gec 1979) — hunskega vprašanja sploh ne zastavlja več (Šašel 1968). Kar pa seveda ne pomeni, da hunski prodor proti Akvileji leta 452

---

* Članek je razširjeno predavanje *Sulle tracce degli Unni in Slovenia,* ki sem ga pripravil za strokovno srečanje *Attila, Flagellum Dei?* v Ogleju (od 7. do 9. septembra 1990). Tam je prebral besedilo predavanja Drago Svoljšak (Narodni muzej, Ljubljana), tudi sicer vztrajni pobudnik njegovega nastanka. Pri pisanju končnega besedila, ki bo izšlo tudi v italijanskem jeziku v zborniku oglejskega srečanja, sem upošteval pripombe in nasvete doktorjev Dragana Božiča in Slavka Ciglenečkega; z risbami je opremila članek Dragica Knific-Lunder (vsi z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU v Ljubljani). Kolegice Jana Horvat (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU), Janka Istenič (Narodni muzej) in Vera Kolšek (Pokrajinski muzej Celje) so mi omogočile obravnavo še neobjavljenega gradiva (sl. 5, 15 in 16). Slike so iz fototeke Narodnega muzeja, fotografiral je Srečo Habič. Vsem se za opravljeno delo in pomoč najlepše zahvaljujem. — Literatura je navedena po navodilih uredništva Arheološkega vestnika (43, Ljubljana 1992, 223 ss).

ne bi mogel biti usoden za naselja vzdolž glavnih cest in deloma tudi za globoko podeželje na prehodu z "ilirskega" na "italski" polotok. Z očitajočimi besedami to posredno sporoča sodobnik Prosper Tiro v svoji *Kroniki* (Šašel 1971, 41): *Ko je Atila nadomestil izgube, ki jih je bil utrpel v Galiji, je z okrepljenimi silami sklenil vdreti čez Panonijo v Italijo. Medtem pa naš poveljnik Aetius po dogodkih prve vojne ni ukrenil prav ničesar, tako da tudi ni izkoristil pregrad v Alpah, ob katerih bi bilo mogoče odbiti sovražnike; mislil si je pač, da mu preostaja poslednje upanje samo še v tem, da jo s cesarjem vred pobriše iz Italije.*

2. Ljudsko izročilo

Brezimen spomin na vzhodna ljudstva — Hune, Obre in Pečenege — ohranjajo slovenske zgodovinske pripovedke o pesjanih ali pasjeglavcih (Kelemina 1930, 402 s). Med njimi je najbolj razširjena povest o Psu Marku, ki naj bi bil *po mnenju nekaterih ... sam kralj Atila* (Rutar 1883). Atilo omenja tudi pripoved o slovenski kraljici, ki ji je bil hunski vladar odvzel zemljo v nadiški dolini in se je morala zateči s svojimi v Landarsko jamo, od takrat menda poimenovano *Trdnjava Slovencev* (Podrecca 1887, 23; Rutar 1889, 302). To pripovedko je povzel v pesmi *Atila in slovenska kraljica* Anton Aškerc (Borštnik 1946, 357 s), medtem ko so ga za pesnitev *Atila v Emoni* navdušila poročila o arheoloških izkopavanjih v Ljubljani, ki jih je za Laibacher Zeitung pisal W. Schmid (Novak 1990, 517 ss).

Iz vzhodne Slovenije poznamo pripovedko o gradu in grobu Atile, čigar truplo so po nenadni smrti položili najprej v zlato krsto, to v srebrno, obe pa v železno in ga pokopali med tremi hrasti v Šutjovem gaju (Kelemina 1930, 335 ss). To ljudsko izročilo je poskušal zgodovinsko utemeljiti Anton Krempl in njegova trditev, da je imel Atila pri Kocjanu svoj tabor (Krempl 1845, 55), se je med ljudmi precej udomačila (Kovačič 1926, 6 s). Pripoved je burila domišljijo tudi mlademu Edvardu Kocbeku, kar nam pove njegova pesem Grozljivi popoldan: *Vsako leto si izberem novo stran neba, začelo se je z iskanjem starega meča / na sosedovem podstrešju, potem smo se šli Robinzona in Petka, zatem smo / odkrili cesto Cirila in Metoda, ko pa smo se odločali za Pompeje ali Yucatan, / nas je zmedel sosed in rekel: Kaj pa Atilov grob. Samo tričetrt ure hoda je / do njega, Šutjova graba, mračen gozd, zarasla gomila, prepletena s koreninami, / ah, zamansko delo.*

Podobno kot pri Slovencih pripoveduje o Atilu tudi ljudsko izročilo pri Italijanih in Hrvatih na območju severnega Jadrana (Matičetov 1949).

Del ljudskega izročila so tudi ledinska imena, ki postavljajo na nekatera značilna arheološka najdišča bajslovni Atilov grob: tako na že omenjeno Šutjovo grabo v Zgornjem Kocjanu pri Gornji Radgoni, kjer govori ljudsko izročilo o Atilovem gradu in grobu, na mesto visokosrednjeveške utrjene postojanke (Pahič 1989); ali v Kladje pri Sevnici, kjer pravijo eni izmed prazgodovinskih gomil Atilov grob (Petru 1975); podobno postavljajo Atilov grob v veliko, verjetno naravno gomilo v Tolminu, pripoved pa omenja trojno — zlato, srebrno in železno — krsto; v Števerjanu (S. Floriano) govori ljudsko izročilo o tem, da so hunskega vladarja pokopali v zaselku Valerišče štirje vojščaki, ki so jih nato ob vrnitvi v tabor ubili, da nihče nikoli ne bi zvedel za njegov grob, v katerem je bil zakopan tudi kraljevi zaklad (Svoljšak 1989, 14). Najbrž se je po ljudskem izročilu ravnal tudi neki doktor Volpi, ki je leta 1867 in 1868 iskal Atilov grob v gomilah pri Pivoli, nedaleč od Maribora (Teržan 1990, 326 s).

Bolj v sklop romantično-preporodnega besedovanja kot v ljudsko izročilo pa sodi zapis v tedniku *Slovenska bčela* iz leta 1853, ki razlaga ime vasi Vogersko v Vipavski dolini (str. 37): *Že samo ime opominja na Atila in njegovo sirovo vojsko, kteri je tu čez šel na Taliansko in nazaj. Da se pa ravno ta vas tako imenuje, ima, pravijo, svoj vzrok v tem, ker je bilo tukej mnogo Hunov ali Vogrov pokopanih, kar se s tem poterdi, da so enkrat cele hunske oklepe tukej izkopali.*

3. Arheološko gradivo

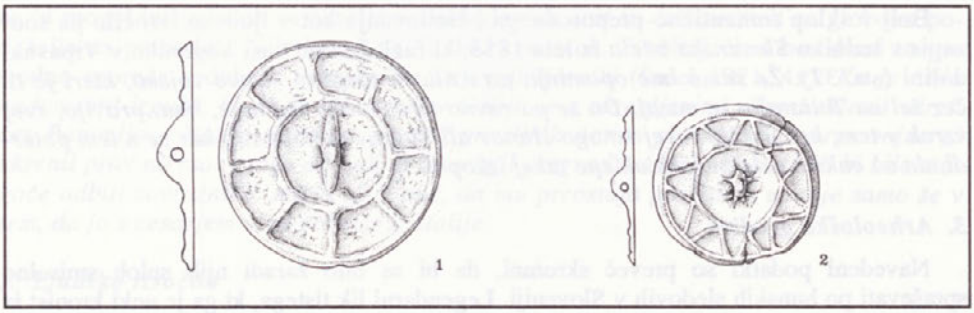
Navedeni podatki so preveč skromni, da bi se bilo zaradi njih sploh smiselno spraševati po hunskih sledovih v Sloveniji. Legendarni lik tistega, ki ga je neki kronist iz 9. stoletja imenoval *Bič božji,* je namreč spodbujal predvsem ljudsko domišljijo, pisni viri o Hunih (pregled Dietz 1988) pa so glede slovenskega ozemlja dopuščali le prazne zgodovinske domneve. Zato so te že zgodaj poskušali podpreti z arheološkimi argumenti, predvsem tako, da so pripisali vrhnje žganinske plasti in razvaline večjih mest uničenju, ki je spremljalo hunski pohod v Italijo leta 452 (Dimitz 1874, 45, op. 2; Schmid 1913, 159 s; Klemenc 1950, 69 s). Pomen arheoloških argumentov se je povečal po izidu temeljne študije o hunskem in hunskodobnem drobnem gradivu (Werner 1956): tako naj bi na arheološkem situ, izhajajočem iz Wernerjeve razprave, ostalo tudi nekaj najdb iz Slovenije. Kot sklop, resda maloštevilen, so bile prvič predstavljene na razstavi *Zaton antike v Sloveniji* (Petru 1976, neoštevilčena str. 48), drugič pa v arheološkem delu knjige *Zgodovina Slovencev* (Petru 1979, 90). Zanje in še za nekaj novih najdb bi lahko rekli, da kažejo vzhodnjaški, morda hunski vpliv. Kaj pa pove podrobnejši pregled?

Kovinski ogledali

Prvo okroglo ogledalo iz bele kovine z ušescem na hrbtni strani (**sl. 1**) so našli leta 1987 pri rekognosciranju travnatega vrha na hribu Sv. Jakoba nad Potočami blizu Kranja (Valič 1988, 265 s, sl. 82; Valič 1990, 433, sl. 5; 6: 1). Kot so pokazala sondažna izkopavanja, je stala nekdaj na vrhu poznoantična zidana naselbina (Valič 1990), kakršne so odkrili v zadnjih desetletjih na številnih vzpetinah v Sloveniji in sosednjih pokrajinah (Ciglenečki 1987 in 1992).

Ogledalo s Sv. Jakoba pripada tipu Čmi-Brigetio, torej najbolj razširjeni in najpogostejši vrsti ogledal z ušescem: s severnega Kavkaza poznamo štiri primerke, iz južne Ukrajine tri, v podonavskih deželah pa so jih našli več kot trideset (Werner 1956, 20 s, 114 ss, t. 74; Bakróczi, Salamon 1976, 103 s). Zdi se, da je najstarejše ogledalo iz groba kneginje v Untersiebenbrunnu iz začetka 5. stoletja; kljub vzhodnim "modnim" vplivom, ki jih kaže tudi sosednji dekliški grob, gre v Untersiebenbrunnu za pokop dveh Germank, verjetno gotskega rodu (Stadler 1988, 343). Torej niso prinesli v Podonavje nomadskih ogledal le Huni; vzhodni elementi, predvsem deformacija lobanje, se pojavljajo skupaj z ogledali tipa Čmi-Brigetio le v nekaj grobovih, prevladujejo pa germanski nakitni predmeti, večkrat srebrne ločne fibule, značilne za 5. stoletje. Pogosto takšna ogledala najdejo tudi v poznorimskih kastelih, npr. v Karnuntu, Brigetiu, kar tri v Novih Banovcih, *Burgenae,* najmlajše primerke pa poznamo iz gepidskih in langobardskih grobov iz začetka 6. stoletja (Werner 1956, 21).

Drugo ogledalo (**sl. 2; t. 2:** 1) so izkopali leta 1903 v Kranju na veliki nekropoli s približno 750 grobovi iz časa preseljevanja ljudstev (Žmavc 1904, 247, sl. 201 d). Na ledini Lajh so bili pokopani romanski, vzhodnogotski in langobardski prebivalci me-

1. Sv. Jakob nad Potočami: ***ogledalo.*** *Pri pregledovanju travnatega vrha z ostanki poznoantične naselbine so našli leta 1987 z iskalcem kovin okroglo ogledalo s premerom 5,8 cm. Njegova prednja stran je gladka, na hrbtni sta ušesce in rebrast geometrijski okras. Ulito, iz bele kovine. Hrani ga Gorenjski muzej v Kranju. M. = 1:2. Lit.: Valič 1988, 256 s, sl. 82; Valič 1990, 433, sl. 5; 6: 1.*

2. Kranj, Lajh: ***ogledalo.*** *Leta 1903 so izkopali v skeletnem grobu 37 (po Žmavcu) oziroma 253 (po Staretovi) ulito okroglo ogledalo iz bele kovine s premerom 4,35 cm. Prednja stran je gladka, na hrbtni sta ušesce in rebrast zvezdast okras. Hrani ga Narodni muzej v Ljubljani (NMLj), inv. št. S 1380. M. = 1:2. Lit.: Žmavc 1904, 247, sl. 201 d; Stare 1980, 69, t. 77: 10.*

1. Sv. Jakob above Potoče: ***mirror.*** *A mirror, diameter 5.8 cm, was found in 1987 during a metal detector survey of the remains of the Late Roman settlement on the grassy summit. The obverse is smooth, the reverse has a loop and a ribbed decoration. It is cast from white metal. It is kept in the Gorenjski museum in Kranj. Scale = 1:2. Lit.: Valič 1988, 256 s, sl. 82; Valič 1990, 433, sl. 5; 6:1.*

2. Kranj, Lajh: ***mirror.*** *A circular mirror, cast from white metal and with a diameter of 4.35 cm, was excavated in 1903 in inhumation grave 37 (after Žmavc) or 235 (after Stare). The obverse is smooth, the reverse has a loop and a ribbed star-like decoration. It is kept in the National Museum in Ljubljana (NMLj), inv. no. S 1380. Scale = 1:2. Lit.: Žmavc 1904, 247, sl. 201 d; Stare 1980, 69, t. 77: 10.*

sta Karnija, ki je stalo na konglomeratnem pomolu nad sotočjem Save in Kokre (Vinski 1980, 27). *Civitas Carnium* — na njegovih tleh od leta 1989 potekajo zaščitna arheološka izkopavanja (Sagadin 1990 in 1991) — omenja anonimni geograf iz Ravene v delu *Cosmographia* kot prvo mesto v deželi *Carneola,* imenovani tudi *patria Carnech* in *Carnium patria* (Šašel 1970-1971).

Kranjsko ogledalo iz bele kovine z ušescem in zvezdastim okrasom na hrbtni strani so našli v skeletnem grobu skupaj s številnimi pridatki (**t. 1:** 1-16; Stare 1980, 69, t. 77: 7-14, 78: 1-5). Ogledalo pripada tipu Balta-Kranj. Takšna ogledala so bila po arheoloških podatkih razširjena predvsem na Kavkazu (12 primerkov), dva primerka pa so našli tudi v Podonavju; zanje je sprva veljala pozna datacija v 6. in 7. stoletje (Werner 1956, 23, 118 s, t. 74). Ko so našli še tretji podonavski primerek, tokrat v grobu iz prve plovice 5. stoletja, so lahko dokazali sočasnost ogledal tega tipa z ostalimi vzhodnjaškimi kovinskimi ogledali in dopolnili poimenovanje tipa v Balta-Szekszárd-Kranj (Barkóczi, Salamon 1976, 104).

Vsekakor velja za kranjsko ogledalo, da so ga uporabljali celo stoletje po hunskem obdobju. V okviru grobne celote, strokovno izkopane in objavljene, je sicer najsta-

rejši predmet bronast novec Gratiana (378–383), vendar določa pravi čas bronasta pasna spona s ščitasto oblikovanim trnom (**t. 1: 5**), ki grob datira v drugo polovico 6. stoletja. To potrjujeta tudi bronasta gumba (**t. 1: 10, 11**), saj se pojavljajo sorodni primerki na kranjski nekropoli v dveh grobovih iz istega časa (Stare 1980, 62, 65, t. 54: 2; 65: 7), prav tako pa tej dataciji ne nasprotuje svojevrstna bronasta fibula (**t. 1: 1**), modno najbolj občutljiv nakitni predmet v grobu.

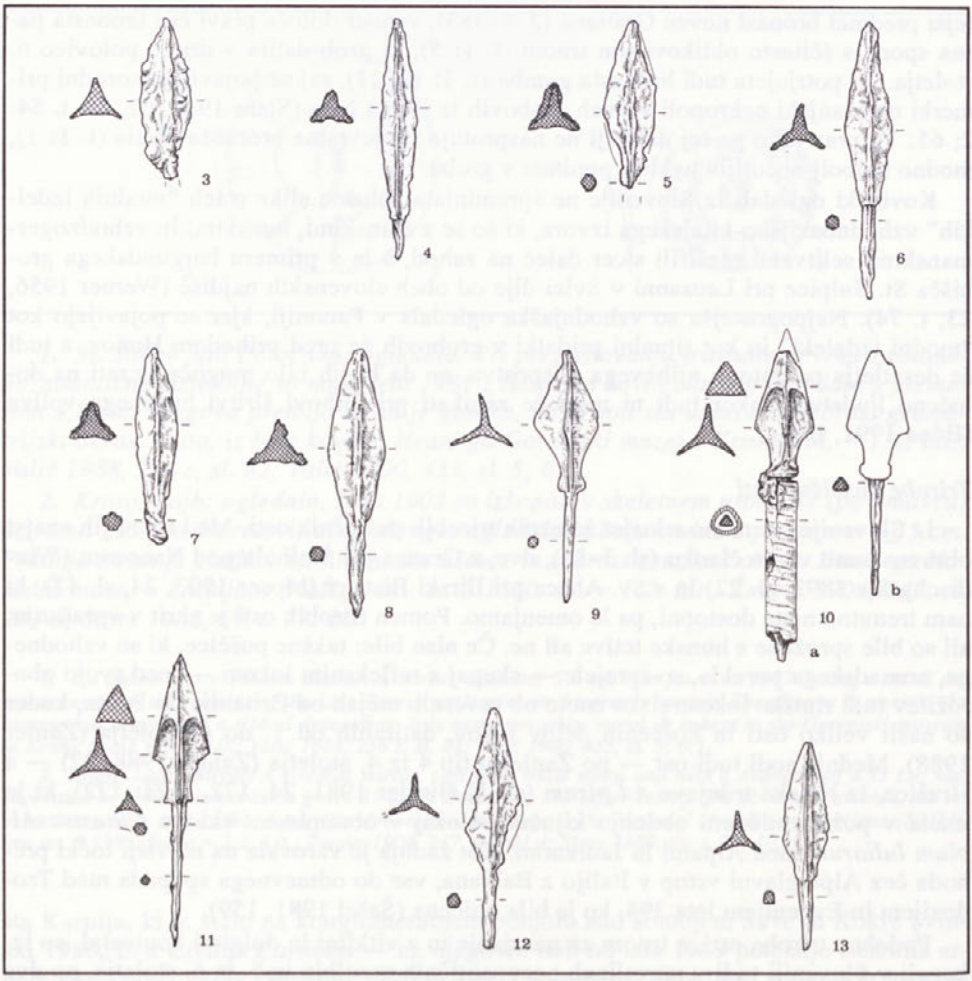
Kovinski ogledali iz Slovenije ne spreminjata splošne slike o teh "modnih izdelkih" vzhodnoazijsko-kitajskega izvora, ki so se z alanskimi, hunskimi in vzhodnogermanskimi selitvami razširili sicer daleč na zahod, a le v primeru burgundskega grobišča St. Sulpice pri Lausanni v Švici dlje od obeh slovenskih najdišč (Werner 1956, 23, t. 74). Najpogostejša so vzhodnjaška ogledala v Panoniji, kjer se pojavljajo kot "modni izdeleki" in kot ritualni pridatki v grobovih že pred prihodom Hunov, a tudi še desetletja po zatonu njihovega gospostva, ne da bi jih bilo mogoče vezati na določeno ljudstvo, kakor tudi ni mogoče zanikati pri njihovi širitvi hunskega vpliva (Bóna 1991, 136 s).

Trirobe puščične osti

Iz Slovenije poznamo trinajst železnih trirobih puščičnih osti. Med njimi jih enajst obravnavamo v tem članku (**sl. 3–13**), dve, z Gradca pri Šmihelu pod Nanosom (Windischgrätz 1892, sl. 22) in s Sv. Ahaca pri Ilirski Bistrici (Moser 1903, 24, sl. 42), ki nam trenutno nista dostopni, pa le omenjamo. Pomen trirobih osti je skrit v vprašanju, ali so bile sprožene s hunske tetive ali ne. Če niso bile: takšne puščice, ki so vzhodnega, nomadskega porekla, so sprejele — skupaj z refleksnim lokom — med svojo oborožitev tudi rimske lokostrelske enote ob severnih mejah od Britanije do Ponta, koder so našli veliko osti in koščenih delov lokov, datiranih od 1. do 4. stoletja (Zanier 1988). Mednje sodi tudi ost — po Zanierju tip 4 iz 4. stoletja (Zanier 1988, 22) — s Hrušice, iz rimske trdnjave *Ad pirum* (**sl. 3**; Giesler 1981, 74, 172, t. 21: 172), ki je imela v poznoantičnem obdobju ključni položaj v obrambnem sklopu *Claustra Alpium Iuliarum* med Alpami in Jadranom. Kot zadnja je varovala na najvišji točki prehoda čez Alpe glavni vstop v Italijo z Balkana, vse do odmevnega spopada med Teodozijem in Evgenijem leta 394, ko je bila uničena (Šašel 1981, 159).

Podobne trirobe osti, s trnom za nasajanje in z vitkimi in dolgimi konicami, so izkopali v Sloveniji tudi v razvalinah poznoantičnih naselbin iz 5. in 6. stoletja, po dve na Ajdovskem gradcu nad Vranjem (**sl. 4**; Knific 1979, 743, sl. 119; druga — **sl. 5** — je neobjavljena) in na Korinjskem hribu nad Velikim Korinjem (**sl. 6, 7**; Ciglenečki 1985, 259, sl. 24 in 25), eno pa na Limberku nad Veliko Račno (**sl. 8**; Ciglenečki 1985, 262, sl. 88). Njihov pojav smemo primerjati s pojavom sorodnih puščičnih osti, najdenimi npr. v langobardskodobnem kastrumu *Ibligo* — Invillino v Furlaniji (Bierbauer 1987, 170, 296 ss). Z njimi so bile verjetno oborožene "domače" posadke, sprva staroselske, kasneje pa germanske, nameščene v nekaterih višinskih utrjenih naseljih. Vendar za *Ibligo*, ki ga Pavel Diakon sicer omenja med langobardskimi utrdbami, arheološke najdbe komaj še dopuščajo takšno domnevo (Bierbrauer 1987, 304). Kot kažejo arheološke najdbe drugod, pa so to vrsto orožja uporaljali tudi Langobardi (Werner 1962, 80; Bierbrauer 1990, 170), a še raje Gepidi (Csallany 1961, 261).

V primeru, da so bile puščice s trirobimi ostmi izstreljene na naše višinske naselbine z nomadskega loka, so je to lahko zgodilo leta 452, v času hunskega vpada v Italijo, ali pa v zadnjih desetletjih 6. stoletja ob avaroslovanskih vdorih. Za hunski vpad

3. Hrušica: ***puščična ost.*** *Pri izkopavanju v poznorimski trdnjavi Ad Pirum so našli leta 1972 v sondi 12 ob jugovzhodnem vogalu utrdbe železno trirobo puščico ost z odlomljenim trnom za nasaditev, dolgo 4,2 cm. Hrani jo NMLj, št. 72/10.9. M. = 1:2. Lit.: Giesler 1981, 74, 172, t. 21: 172.*

4. Ajdovski gradec nad Vranjem: ***puščična ost.*** *Leta 1974 so našli pri raziskovanju poznoantične višinske naselbine v hiši B železno trirobo puščično ost, dolgo 6,1 cm. Hrani jo NMLj, inv. št. R 11779, M. = 1:2. Lit.: Knific 1979, 743, sl. 119.*

5. Ajdovski gradec nad Vranjem: ***puščična ost.*** *Našli so jo leta 1986 pri raziskovanju hiše E v poznoantični višinski naselbini. Triroba železna ost ima izrazita krilca. Trn za nasaditev je odlomljen; dolžina osti 4,4 cm. Hrani jo MNLj, inv. št. R 16368. M. = 1:2. Neobjavljena.*

6. Korinjski hrib nad Velikim Korinjem: ***puščična ost.*** *Leta 1983 so izkopali v poznoantični višinski utrdbi pri obrambnem stolpu 2, v katerega je bil vgrajen vodni*

zbiralnik, železno trirobo puščično ost, dolgo 7,2 cm. Začasno jo hrani Inštitut za ahreologijo ZRC SAZU v Ljubljani. M. = 1:2. Lit.: Ciglenečki 1984, 149, sl. 21.

7. Korinjski hrib nad Velikim Korinjem: ***puščična ost.*** *Pri enem od obrambnih stolpov v poznoantični višinski utrdbi so izkopali v letih 1982–83 železno trirobo ost. Trn za nasaditev je odlomljen; dolžina osti 5,1 cm. Začasno jo hrani Inštitut za arheologijo ZRC SAZU v Ljubljana. M. = 1:2. Lit.: Ciglenečki 1985, 259, t. 2: 25.*

8. Limberk nad Veliko Račno: ***puščična ost.*** *Med naključno zbranim gradivom z najdišča, na katerem je stala poznoantična naselbina, začasno hranijo na Inštitut za arheologijo ZRC SAZU v Ljubljani železno trirobo puščično ost, dolgo 7,0 cm. M. = 1:2. Lit.: Ciglenečki 1984 a, 271, sl. 79: 1.*

9. Ljubljana: ***puščična ost.*** *V plasti rimske Emone so našli leta 1911 v hiši XII železno trirobo ost, dolgo 6,5 cm. Hrani jo NMLj, inv. št. R 10718. M. = 1:2. Lit.: Petru 1976, neoštevilčena stran 48, leva ost.*

10. Kranj, Lajh: ***puščična ost.*** *Leta 1901 je izkopal F. Schulz na grobišču iz časa preseljevanja ljudstev (grobna celota ni znana) železno trirobo puščično ost, ki tiči v ostanku lesenega naperka; dolžina 8,2 cm. Hrani NMLj, inv. št. R 3697. M. = 1:2. Lit.: Stare 1980, 79, t. 125: 8.*

11. Rifnik pri Šentjurju: ***puščična ost.*** *Med leti 1941 in 1943 je izkopal W. Schmid v poznoantični naselbini znotraj zidov hiše 5 železno trirobo puščično ost, dolgo 7,6 cm. Hrani jo Pokrajinski muzej v Celju, inv. št. 495. M. = 1:2. Lit.: Bolta 1981, 8, 24, t. 24: 91.*

12. Struga Soče pri Kanalu: ***puščična ost.*** *Leta 1969 je bila naključno najdena v produ železna triroba puščična ost, dolga 6,2 cm. hrani jo Geološki muzej v Novi Gorici, inv. št. 6799. M. = 1:2. Lit.: Žbona-Trkman 1981.*

13. Središče ob Dravi: ***puščična ost.*** *Leta 1907 so našli pri izkopavanju staroslovanskega grobišča na ledini Cirkevca železno trirobo puščično ost, dolgo 5,9 cm. Hrani jo Pokrajinski muzej v Mariboru, inv. št. A 2415. M. = 1:2. Lit.: Korošec 1947, 39, sl. 34.*

3. Hrušica: ***arrowhed.*** *An iron trilobate arrowhead with a broken attachment shank length 4.2 cm, was found in 1972 during excavations on the Late Roman fortress of Ad Pirum, in trench 12 in the southeastern corner of the fortress. It is kept in NMLj, inv. no. 72/10.9. Scale = 1:2. Lit.: Giesler 1981, 74, 172, t. 21: 172.*

4. Ajdovski gradec above Vranje: ***arrowhed.*** *An iron trilobate arrowhed lenght 6.1 cm, was found in 1974 during excavations in House B in the Late Roman upland settlement. It is kept in NMLj, inv. no. R 11779. Scale 1:2. Lit.: Knific 1979, 743, sl. 119.*

5. Ajdovski gradec above Vranje: ***arrowhed.*** *It was found in 1986 during excavation of House E in the Late Roman upland settlement. The trlobate iron arrowhead has marked flanges. The attachment shanke is broken; length 4.4 cm. It is kept in NMLj, inv. no. R 16368. Scale = 1:2. Unpublished.*

6. Korinjski hrib above Veliki Korinj: ***arrowhead.*** *An iron trilobate arrowhead, lenght 7.2 cm, was excavated in 1983 near defensive tower 2, which contained a water cistern, in the Late Roman upland settlement. It is temporarily kept in the Institute of Archaeology, ZRC SAZU in Ljubljana. Scale = 1:2. Lit.: Ciglenečki 1984, 149. sl. 21.*

7. Korinjski hrib above Veliki Korinj: ***arrowhed.*** *An iron trilobate arrowhead was wxcavated in 1982–53 near one of the defensive towers on the Late Roman upland settlement. The attachment shanke is broken; the head is 5.1 cm long. It is temporarily kept in the Institute of Archaelogy, ZRC SAZU in Ljubljana. Scale = 1:2. Lit.: Ciglenečki 1985, 259, t. 2: 25.*

8. Limberk above Velika Račna: ***arrowhead.*** *An iron trilobate arrowhead, lenght 7.0 cm, from amongst the stray finds from the site, which has determined as a Late Roman upland settlement after filed survey, is temporarily kept in the Institute of Archaeology, ZRC SAZU, in Ljubljana. Scale = 1:2. Lit.: Ciglenečki 1984 a, 271, sl. 79: 1.*

9. Ljubljana: ***arrowhead.*** *An iron trilobate arrowhead, lenght 6.5 cm, was found in 1911 in House XII in the layers of Roman Emona. It is kept in NMLj, inv. no. R 10718. Scale = 1:2. Lit.: Petru 1976, unumbered page 48, the left-hand arrowhead.*

10. Kranj, Lajh: ***arowhead.*** *An iron trilobate arrowhead, which, together with the remains of the wooden shaft, is 8.2 cm long, was found in 1901 by F. Schulz in the Migration Period cemetery (the grave number in unknown). Kept in NMLj, inv. no. R 3697. Scale = 1:2. Lit.: Stare 1980, 79, t. 125: 8.*

11. Rifnik near Šentjurj: ***arrowhead.*** *An iron trilobate arrowhead, lenght 7.6 cm, was excavated between 1941 and 1943 by W. Schmid, inside the walls of House 5 in the Late Roman settlement. It is kept in the Regional museum in Celje, inv. no. 459. Scale = 1:2. Lit.: Bolta 1981, 8, 24, T. 24: 91.*

12. The river Soča at Kanal: ***arrowhead.*** *An iron trilobate arrowhead, lenght 6.2 cm was accidentally found gravel. It is kept in the Gorica museum in Nova Gorica, inv. no. 6799. Scale = 1:2. Lit.: Žbona-Trkman 1981.*

13. Središče on the Drava: ***arrowhead.*** *An iron trilobate arrowhead, lenght 5.9 cm, was found in 1907 during excavation of the Early Slavic cemetery on the fallow ground of Cirkevca. It is kept in the Regional museum in Maribor, inv. no. A 2415. Scale = 1:2. Lit.: Korošec 1947, 39, sl. 34.*

govorijo sorodni primerki vitkih puščičnih osti iz Atilinega časa, na primer iz Borovoja v Kazakstanu ali iz Hobersdorfa v Avstriji (Werner 1956, 49). Smrtno nevarnost takšnih puščic dokazujeta grobova iz Wien Leopoldaua in Klosterneuburga v Avstriji, v katerih sta tičali trirobni puščični osti še ob izkopu globoko zadrti v ledvenih vretencih dveh pokojnikov (Breuer 1984).

Odločitev, ali naj puščični osti iz utrjene višinske naselbine nad Vranjem pripišemo domačim branilcem ali nomadskim napadalcem, otežuje dejstvo, da sta to doslej edina primerka orožja s tega najdišča. Izkopavanja so tu odkrila temelje dveh cerkva in krstilnice, sedmih stanovanjskih hiš in obrambnega stolpa ter vodni zbiralnik in del obzidja, ostanke krščanske naselbine torej, ki je živela v 5. in 6. stoletju v negotovem času preseljevanja ljudstev (Knific 1991, 19 ss). V zidnih ostalinah in kulturnih plasteh sta razvidni dve gradbeni fazi, ki ju ponekod ločuje žganinski sloj. Posebno jasni dokazi obnove so se ohranili v spodnji cerkvi ob popravilu svečeniške klopi (Ulbert 1975, 35 s, t. 10) in v vodnem zbiralniku, kjer je bila prvotna stena na gosto nakljuvana, da bi se je novi omet bolje prijel (Knific 1978, 7). Kdaj je prišlo do prvega požara v naselbini, ni mogoče natančno določiti, izrečena je bila domneva, da morda ob *plenilnem pohodu Atilovih Hunov* (Petru 1979 a, 731).

Po drugem opustošenju — konec 6. stoletja — vranjska naselbina ni bila več obnovljena. To velja tudi za sočasno naselbino nad Velikim Korinjem. Videti je, da so različne puščične osti, tudi dve trirobi (**sl. 6 in 7**), ki so ležale okrog obrambnih stolpov, dokaz o zadnjem obleganju te trdnjave, saj imajo nekatere konice tope vrhove, kot bi se bili izstrelki odbijali od zidov. Ker so najmlajše korinjske najdbe, med njimi tudi Justinijanov novec, kovan okoli leta 562, iz druge polovice 6. stoletja, lahko postavimo propad utrjene naselbine v čas prihoda Slovanov v te kraje (Ciglenečki 1984, 154 s).

Nasploh je težko določiti trenutek uničenja, četudi so posledice delovanja napadalcev zelo očitne. Zato tudi odpiranje "časovne skrinje", ki traja v Ljubljani že dobrih sto let, še po zadnjih, obsežnih in strokovnih izkopavanjih, ni zanesljivo datiralo debelega sloja žganine, ki prekriva rimske razvaline. Vodilna raziskovalka Emone poroča, da kažejo arheološki podatki vsepovsod na hitro in katastrofalno rušenje mesta, ki ga pripisuje napadu Hunov leta 452, vendar hkrati tudi ugotavlja, da je Emona deloma le preživela hunsko pustošenje, saj so v več mestnih predelih odkrili znamenja skromne obnove (Plesničar-Gec 1984, 31).

Če je bilo mesto res porušeno v silovitem napadu, je vsekakor nenavadno, da ne poznamo iz emonskih plasti najdb, ki bi jih lahko pripisali hunskim napadalcem. Le pri Schmidovih izkopavanjih v južnem delu mesta je prišla na dan triroba puščična

ost, ki se zaradi kratke konice in širokih krilc loči od doslej obravnavanih vitkih osti (**sl. 9**). Primerjamo jo lahko s tirobimi ostmi rombične oblike iz oddaljenih hunskodobnih grobov v ukrajinski Novogrigorjevki (Werner 1956, 49), Ksyl-Kajnar-Tobeju v Kazakstanu, Mertvije Soli na Uralu in tudi iz bližnjih grobov v Csongrád-Kenderföldeku in Nagykozár-Üszögpuszti na Madžarskem (Bóna 1991, 172, 228 s, 235 ss, sl. 7. 44, 46, 47, 49).

Tretji tip tirobih puščičnih osti predstavljata odlično ohranjena primerka iz Kranja (**sl. 10a, b; t. 2:** 4a, b) in Rifnika pri Šentjurju (**sl. 11, t. 2:** 5). Prvo ost, ki je še vsajena v del lesenega naperka, so našli na grobišču iz časa preseljevanja ljudstev v Lajhu, vendar podrobnejše najdiščne okoliščine niso znane (Stare 1980, 79, t. 125: 8). Na grobišču je bilo pokopanih več z lokom in puščicami oboroženih vojščakov (grobovi 6, 156, 180), za katere se misli, da so sestavljali langobardsko posadko v Karniju (Vinski 1980, 25). Rifniško ost so našli pri izkopavanju hiše 5 v naselbini, ki je propadla konec 6. stoletja (Bolta 1981, 17). Te osti imajo značilne polkrožne vdolbinice med krilci in poln piramidalni vrh; pogostejše od osti s kratko in široko konico, kot sta naša primerka, so osti z vitko in dolgo konico. Pri Mauriziu Buori so zbrane v posebni skupini E — tip IV (Buora 1991, 65 s, t. 4).

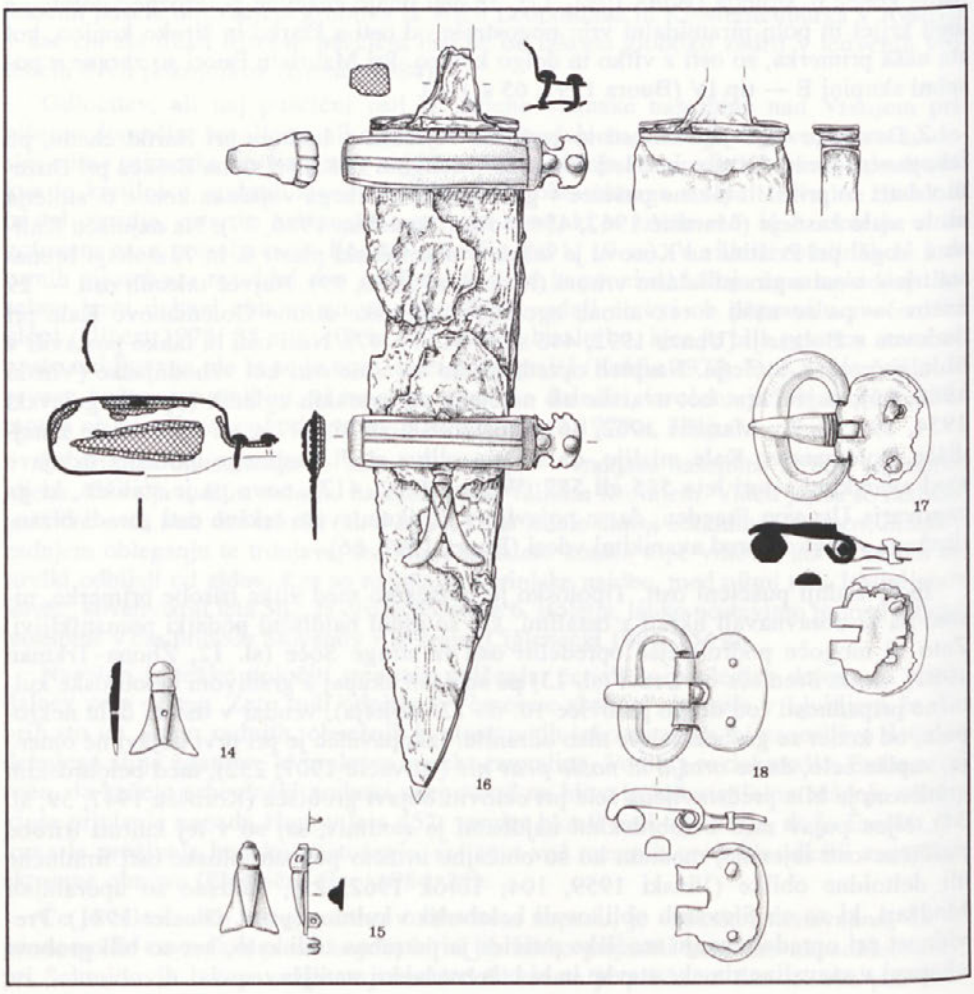
Z Bavarske omenjam tri osti iz grobišča vojščaka v Inzingu pri Hartkirchenu, po izkopanem meču datirne med leti 530–570 (Menghin 1983, 38 s), na Brežcu pri Buzetu v Istri so priložili takšne puščice v grob langobardskega vojščaka konec 6. stoletja ali le malo kasneje (Marušić 1962, 456, 460 s; Torcellan 1986, 27). Na najdišču Kulina e Vogël pri Prištini na Kosovu je ležala v naselbinski plasti 6. in 7. stoletja bronasta triroba ost s piramidalnim vrhom (Mehmetaj 1990, 99). Največ takšnih osti — 29 kosov — pa so našli v razvalinah zgodnjebizantinske utrdbe Golemanovo Kale pri Sadovcu v Bolgariji (Uenze 1992, 445 ss, t. 41: 19–47). Naši osti bi lahko postavili v 6. in začetek 7. stoletja. Nasploh opredeljujejo tovrstne osti kot vzhodnjaške (Vinski 1980, 25), največkrat kot avarske ali narejene po avarskih zgledih (npr. Sergejevski 1954, 198, sl. 2c; Marušić 1962, 461; Bojanovski 1976, 247 s, sl. 2), za tiste z najdišča Golemanovo Kale mislijo, da so zanesljive sledi nasilnega uničenja trdnjave med avarskimi vdori leta 585 ali 587 (Werner 1992, 417), novo pa je stališče, ki ga zagovarja Uta von Freeden, da se pojavijo v alpskem svetu takšne osti zaradi bizantinskega vpliva že pred avarskimi vdori (Buora 1991, 66).

In še zadnji puščični osti. Tipološko ju uvrščamo med vitke tirobe primerke, nismo pa ju obravnavali hkrati z ostalimi, ker so njuni najdiščni podatki pomanjkljivi. Zato ni mogoče podrobnejše opredeliti osti iz struge Soče (**sl. 12**; Žbona-Trkman 1981), ost iz Središča ob Dravi (**sl. 13**) pa so našli skupaj z gradivom belobrdske kulturne pripadnosti (od druge polovice 10. do 12. stoletja), vendar v tistem delu nekropole, od koder se grobne celote niso ohranile. Izkopavalec je pri prvi objavi ne omenja, zapiše celo, da se *orožja ni našlo prav nič* (Kovačič 1907, 232), med belobrdskim gradivom je bila predstavljena šele pri celoviti objavi grobišča (Korošec 1947, 39, sl. 34). Njen pojav med belobrdskimi najdbami je zanimiv, saj so v tej kulturi tirobe puščične osti izjemne, medtem ko so običajne in zelo pogoste ploske osti rombične ali deltoidne oblike (Vinski 1959, 104; Török 1962, 21), kakršne so uporabljali Madžari, ki so ob Slovanih oblikovali belobrdsko kulturo (prim. Giesler 1981). Previdnost pri opredeljevanju središke puščice je potrebna tudi zato, ker so bili grobovi vkopani v razvaline rimske stavbe in bi bila ost lahko starejša.

Obravnavo trirobih puščičnih osti iz Slovenije končujemo z ugotovitvama, da je njihovo "etnično" in kronološko opredeljevanje za sedaj povsem negotovo in da so tega krivi tudi arheologi, ki so komaj kdaj sporočili dovolj natančne podatke o najdiščnih okoliščinah, kljub temu da so ti za puščico, tako izstreljeno puščico kot tisto v tulu, bistvenega pomena. Brez teh podatkov bo tudi v prihodnje sklicevanje na tipološke značilnosti in zgodovinska ozadja "zamansko delo".

Okras v podobi skržata

Med arheološkimi najdbami, ki jih povezujejo s Huni, so tudi predmeti, oblikovani v podobi skržata (lat. *cicada*) oziroma okrašeni s tem motivom. V Sloveniji so našli tri takšne kose: iz Drnovega pri Krškem, rimskega Nevioduna, izvira bronasta aplika (**sl. 14; t. 2:** 2; Petru, Petru 1978, 65, t. 15: 29), iz reguliranc struge Savinje v

14. Drnovo pri Krškem: ***aplika.*** *V razvalinah rimskega Neviodunа so našli med leti 1883–1891 bronasto apliko v obliki skržata, dolgo 2,45 cm. Hrani jo MLj, inv. št. R 501. M. = 1:2. Lit.: Petru, Petru 1978, 65, t. 15: 29.*

15. Savinja v Celju: ***fibula.*** *Po regulaciji struge Savinje, končani leta 1958, so našli v reki na območju rimske Celeje bronasto fibulo v obliki skržata, veliko 2,4 cm. Hrani jo Pokrajinski muzej v Celju, inv. št. 4185. M. = 1:2. Neobjavljena.*

16. Ljubljana, Dunajska cesta: ***nož.*** *Leta 1945 je prinesel ing. Cvenkelj v NMLj železen nož, ki je tičal v nožnici, od katere sta se ohranila dva bronasta okova; spodnji je okrašen s podobo skržata, dolgo 2,9 cm. Na okovih so sledovi pozlate. Kot najdišče se omenja stavba "Desa". Nož hrani NMLj, inv. št. R 11271. M. 1:2. Neobjavljen.*

17. Ljubljana, Dunajska cesta: ***pasna spona.*** *Pri izkopavanju severnega emonskega grobišča so izkopali v skeletnem grobu 232 leta 1968 bronasto pasno spono z ovalnim okovom, veliko 4,5x3,8 cm. Hrani jo Mestni muzej v Ljubljani, inv. št. G 3747. M. = 1:2. Lit.. Plesničar-Gec 1972, 50, t. 44: 8.*

18. Ljubljana, vrt Narodnega muzeja: ***pasna spona.*** *Pri gradnji Kranjskega deželnega muzeja Rudolfina, sedanjega Narodnega muzeja, so našli leta 1885 severno od muzejske stavbe v skeletnem grobu srebrno pasno spono z ovalnim okovom, veliko 4,3x3,9 cm. Hrani jo NMLj, inv. št. R 2164. M. = 1:2. Lit.: Vuga 1985, 237 s, sl. 1.*

14. Drnovo near Krško: ***appliqué.*** *A bronze appliqué in the shape of a cicada, length 2.45 cm, was found in the ruins of Roman Neviodunum. It is kept in NMLj, inv. no. R 501. Scale = 1:2. Lit.: Petru 1978, 65, t. 15: 29.*

15. Savinja at Celje: ***fibula.*** *A bronze fibula in the shape of a cicada, size 2.4 cm, was found after the regulation of the course of the river Savinja, finished in 1958, in the river in the area of Roman Celeia. It is kept in the Regional museum in Celje, inv. no. 4185. Scale = 1:2. Unpublished.*

16. Ljubljana; Dunajska cesta: ***knife.*** *Ing. Cvenkelj presented the NMLj with an iron knife in a sheath, of two bronze mounts survive in 1945; the lower mount is decorated with the figure of a cicada, 2.9 cm long. There are traces of gilding on the mounts. The "Desa" building is mentioned as the site. The knife in kept in the NMLj, inv. no. R. 11271. Scale = 1:2. Unpublished.*

17. Ljubljana, Dunajska cesta: ***belt buckle.*** *With an oval mount, dimensions 4,5 x 3.8 cm, was found in inhumation grave 232 in 1968 during excavations on the northern Emona cemetery. It is kept in the City museum in Ljubljana, inv. no. G 3747. Scale = 1:2. Lit.: Plesničar-Gec 1972, 50, t. 44: 8.*

18. Ljubljana, garden of the National Museum: ***belt buckle.*** *A silver belt buckle with an oval mount, dimension 4.3 x 3.9 cm, was found in an inhumation grave, during the building of the Carniolan provincial museum Rudolfinum in 1885, to the north of the museum building. It is kept in the NMLj, inv. no. R 2164. Scale = 1:2. Lit.: Vuga 1985, 237 s, sl. 1.*

Celju, z območja rimske Celeje, bronasta fibula (**sl. 15; t. 2:** 3), z območja emonskega severnega grobišča pa nož, katerega nožnico je krasil okov s podobo skržata (**sl. 16**). Aplika iz Drnovega je bila objavljena leta 1957 v pregledni razpravi o cikadnem nakitu z ozemlja Jugoslavije, kamor naj bi se širili ti predmeti kot vpliv s pontskega področja v tokovih preseljevanja germanskih ljudstev med leti 380 do 540 (Vinski 1957, 140, 155 ss, sl. 14). Pri objavi neviodunskega gradiva menita Sonja in Peter Petru za apliko, imata jo za fibulo, da se *kot značilen vzhodnjaški element v umetni obrti Gotov pojvalja do hunskega obdobja,* in naj bi kot najmlajši predmet iz razvalin Neviodunа povezovala konec naselbine z Atilovim plenilnim pohodom leta 452 v Italijo (Petru, Petru 1978, 48).

Izvor okrasnega motiva v podobi skržata se išče na dveh civilizacijskih področjih. Prvo je Kitajska, saj vodi prek Hiungnujev, "azijskih Hunov", sled vse do Velikega zidu. Za evrazijske Hune same je znanih le malo takšnih najdb, pravi modni krik pa predstavljajo v Evropi, predvsem v srednjem Podonavju, kjer se pari fibul kot "ger-

manska moda" pojavijo po letu 430. Drugo območje, od koder naj bi izviral ta okras, pa je vzhodno Sredozemlje, kar pomeni, da so se pojavili mnogi v bronu vliti skržati v Panoniji in deloma v Iliriku že pred prihodom Hunov (Bóna 1990, 196 s).

To misel zagovarja Gunter Fitz, ki na podlagi cikadnih fibul iz avstrijskih zasebnih zbirk razlikuje rimske primerke iz 2. in 3. stoletja od tistih iz časa preseljevanja ljudstev (Fitz 1985–1986, 47 s). V rimski sklop bi lahko uvrstili po vodilnih značilnostih tudi drnovski okov in celjsko fibulo, medtem ko je opredelitev emonskega noža v rimski čas več kot verjetna. Položaj bronastih okovov na njegovi nožnici, ki nista bila več na prvotnem mestu, smo rekonstruirali s pomočjo noža iz groba 930 s severne emonske nekropole. Ta nož ima na nožnici podobne okove, vendar del spodnjega, prav na mestu, kjer bi lahko bil okras, manjka (Petru 1972, 87, t. 69: 30, 31, 33). Sorodni okovi nožnice — značilen je zlasti razčlenjen zaključek z zakovico — so tudi med drnovskim gradivom, kjer pa grobna celota ni več ohranjena (Petru, Petru 1978, 65, t. 16: 2, 3). Posredno časovno opredelitev omogoča torej le emonski grob 930: sestavljen je bil iz opek, v njem pa so shranili sežgane ostanke pokojnika, kar je ena prevladujočih oblik pokopa v rimski Emoni.

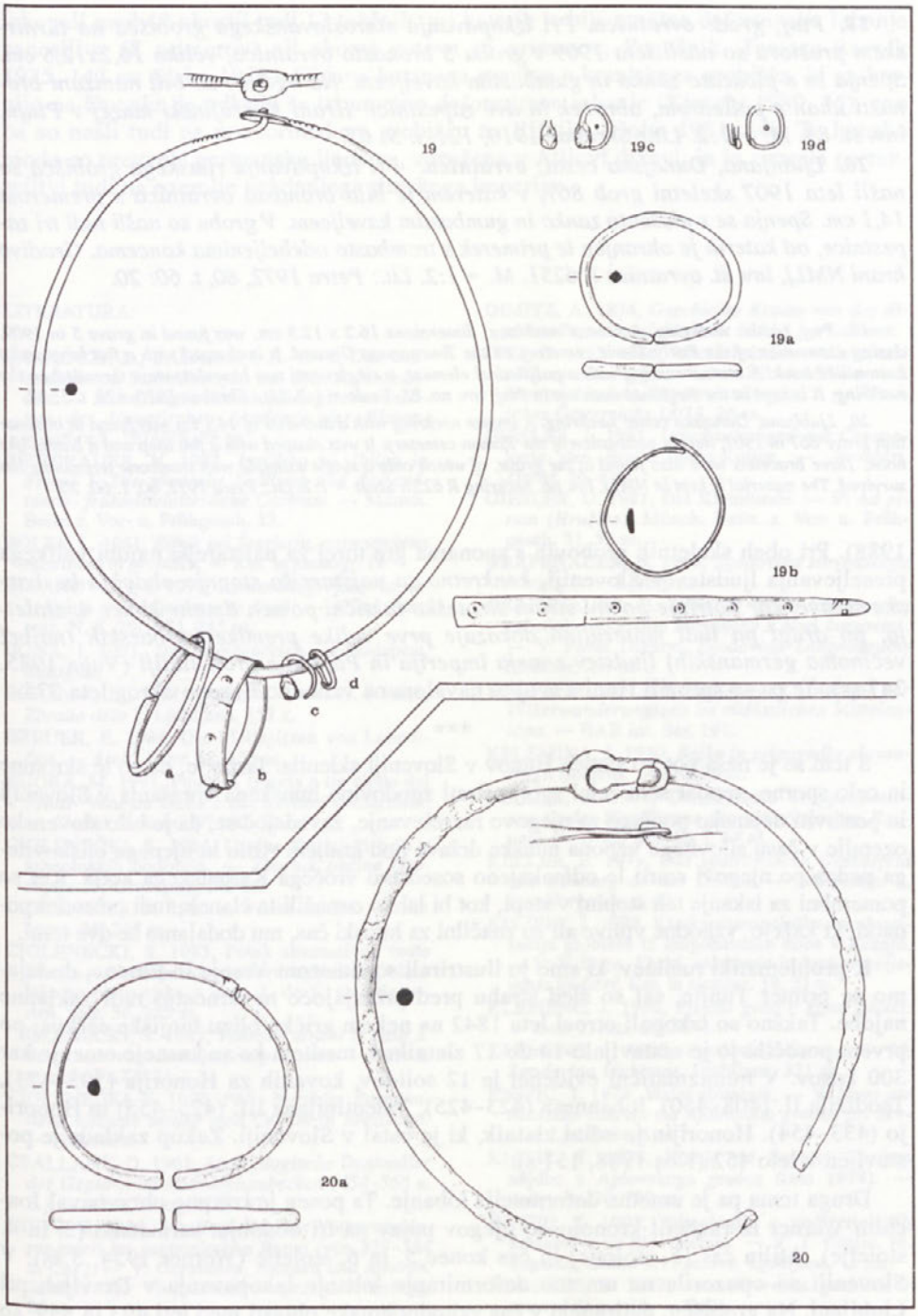
Kovinski ovratnici

Zlate ovratnice so značilen nakit iz hunsko-alanskih in germanskih moških grobov hunskega obdobja (npr. Szeged-Nagyszéksós, Musljumovo, Šipovo, Wolfsheim, Pouan; Bóna 1990, 150 ss, 282), so pa v tem času — in že prej — razširjeni tudi skromnejši bronasti primerki, kakršni sta naši ovratnici iz Ptuja in Ljubljane (prim. Keller 1977, 65 ss). Prvo so izkopali že 1909. leta na Ptujskem gradu v skeletnem grobu 5, ki je bil dolgo vključen v sklop tamkajšnje staroslovanske nekropole (**sl. 19**; Skrabar 1911, 121, t. 5: 67; Korošec 1947, 9, sl. 1). Ponovno je grob ovrednotila Paola Korošec; predvsem na podlagi ovratnice ga je datirala v 5. stoletje in opredelila kot germanskega ter domnevala na Ptujskem gradu poleg slovanskega še starejše grobišče (Korošec 1968), kar so izkopavanja v zadnjih letih tudi potrdila (prim. članek S. Ciglenečkega v tem zborniku). Druga ovratnica je iz skeletnega groba 867 s severne emonske nekropole (**sl. 20**; Petru 1972, 80, t. 60: 20).

Bronaste ovratnice je obravnaval Erwin Keller pri objavi grobišča v Neuburgu na Donavi. Povezal jih je z germanskim prebivalstvom ob rensko-donavski meji v 4. stoletju, posamezne variante pa je datiral še v prvo polovico 5. stoletja (Keller 1979, 27 ss). V ta okvir lahko postavimo tudi naši ovratnici, saj dopušča njuno datacijo in zelo previdno etnično opredelitev tudi spremljajoči nakit, ptujsko uhan s poliedrom (**sl. 19a**; prim. Kaltofen 1984, 59; Bierbrauer 1987, 150), emonsko pa zapestnica s trombasto odebeljenima koncema (**sl. 20a**; Riha 1990, 55; Bóna 1990, 270).

Pasni sponi

Grob 867 ni edina najdba med poznorimskim emonskim gradivom, ki bi ji lahko pripisali tuj značaj. Med "barbarske selitvene drobce" je Davorin Vuga uvrstil grob 232 s severne nekropole, v katerem je bila izkopana bronasta pasna spona z ovalnim okovom (**sl. 17**, Plesničar-Gec 1972, 50, t. 44: 8), ter moški grob / 1885 z vrta Narodnega muzeja v Ljubljani s podobno srebrno sponо (**sl. 18**, Vuga 1985, 237 s, sl. 1). Za sponi meni, da sta lahko prišli le z vzhoda, z območja Vlaške nižine (Vuga 1985, 244 s). Tu je bila razširjena do zadnjih desetletij 4. stoletja černjahovska kultura (Tejral

19
19c
19d
19a
19b
a
b
c
d
20a
20

19. Ptuj, grad: ***ovratnica.*** *Pri izkopavanju staroslovanskega grobišča na turnirskem prostoru so našli leta 1909 v grobu 5 bronasto ovratnico, veliko 16,2x12,5 cm. Spenja se s ploščato zanko in gumbastim kaveljcem. Na ogrlico so bili nanizani bronasti uhan s poliedrom, obroček in dve zapestnici. Hrani Pokrajinski muzej v Ptuju, inv. št. 85. M. = 1:2. Lit.: Skrabar 1910, 121, t. 5: 67.*

20. Ljubljana, Dunajska cesta: ***ovratnica.*** *Pri izkopavanju rimskega grobišča so našli leta 1907 skeletni grob 867, v katerem je bila bronasta ovratnica s premerom 14,1 cm. Spenja se s ploščato zanko in gumbastim kaveljcem. V grobu so našli tudi tri zapestnice, od katerih je ohranjen le primerek s trombasto odebeljenima koncema. Gradivo hrani NMLj, inv. št. ovratnice R 6251. M. = 1:2. Lit.: Petru 1972, 80, t. 60: 20.*

19. Ptuj, castle: ***neckring.*** *A bronze necklace, dimensions 16.2 x 12.5 cm, was found in grave 5 in 1909, during excavation of the Early Slavic cemetery on the Tournament Ground. It is clasped with a flat loop and a button-like hock. A bronze earring with a polyhedral element, a ringlet and two bracelets were threaded on the neckring. It is kept in the Regional museum in Ptuj, inv. no. 85. Scale = 1:2. Lit.: Skrabar 1910, 121, t. 5: 67.*

20. Ljubljana, Dunajska cesta: ***neckring.*** *A bronze neckring with a diameter of 14.1 cm was found in inhumation grave 867 in 1907, during excavation of the Roman cemetery. It was clasped with a flat loop and a button-like hook. Three bracelets were also found in the grave, of which only a single example with trombone tereminals has survived. The material is kept in NMLj, inv. no. neckring R 6251. Scale = 1:2. Lit.: Petru 1972, 80, 1. 60: 20.*

1988). Pri obeh skeletnih grobovih s sponama gre torej za najstarejši najdbi velikega preseljevanja ljudstev v Sloveniji, *konkretno za najstarejšo stopnjo obdobja barbarske selitve, kar potrjuje po eni strani strateško-taktični pomen Emone konec 4. stoletja, po drugi pa tudi materialno dokazuje prve velike premike barbarskih (najbrž večinoma germanskih) ljudstev z meja imperija in Panonije proti Italiji* (Vuga 1985, 247 ss). Te pa so sprožili Huni s svojim navalom na vzhodno Evropo okrog leta 375.

***

S tem se je naša pot po sledeh Hunov v Sloveniji sklenila. Jasno je, da so te skromne in celo sporne, vendar sem želel zgolj orisati zgodovino hunskega vprašanja v Sloveniji in postaviti dejansko podlago za njegovo razreševanje, zavedajoč se, da je bilo slovensko ozemlje v času silovitega vzpona hunske države pod kraljem Atilo in njenega bliskovitega padca po njegovi smrti le odmaknjeno sosedstvo vročega Karpatskega kotla. Ker so pomembni za iskanje teh stopinj v stepi, kot bi lahko označili ta članek, tudi posredni podatki, ki kažejo vzhodne vplive ali so značilni za hunski čas, mu dodajamo še dve temi.

K problematiki rušilcev, ki smo jo ilustrirali s primerom Vranja in Emone, dodajamo še primer Tunjic, saj so sled strahu pred prihajajočo nevarnostjo tudi zakladne najdbe. Takšno so izkopali otroci leta 1842 na nekem gričku blizu tunjiške cerkve; po prvem poročilu jo je sestavljalo 14 do 17 zlatnikov, medtem ko se kasneje omenja kar 300 kosov. V numizmatični evidenci je 12 solidov, kovanih za Honorija (395-423), Teodizija II. (408-450), Iohannesa (423-425), Valentinijana III. (425-455) in Honorijo (433-454). Honorijin je edini zlatnik, ki je ostal v Sloveniji. Zakop zaklada je postavljen v leto 452 (Kos 1988, 151 s).

Druga tema pa je umetna deformacija lobanje. Ta poseg je izčrpno obravnaval Joachim Werner in razdelil kronološko njegov pojav na tri obdobja: sarmatsko (3. in 4. stoletje), Atilin čas (5. stoletje) in čas konec 5. in 6. stoletje (Werner 1954, 5 ss). V Sloveniji so opozorila na umetno deformiranje lobanje izkopavanja v Dravljah pri Ljubljani. Na grobišču, datiranem v čas vzhodnogotske oblasti med leti 493 in 539, so

izkopali med 49 okostji tudi 13 takšnih, pri katerih je bila umetna deformacija lobanje zanesljiva (8 primerov) ali skoraj gotova (5 primerov; Pogačnik, Tomazo-Ravnik 1975, 147 ss; Slabe 1978). Objava kostnega gradiva s kranjskega grobišča, ki ga hranijo na Dunaju, je odkrila še tri umetno deformirane lobanje (Kiszely 1980, 36), eno pa so našli tudi na poznorimskem grobišču na Rifniku (Bolta 1981, 14). To hunsko modo so prevzela germanska ljudstva, združena v Atilovi državi, in jo zanesla po razselitvi tudi na ozemlje nekdanjega rimskega imperija.

LITERATURA:

BARKÓCZI, L., SALAMON, A. 1976, Das Gräberfeld von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. — *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 5, 1974/75, 89 ss.

BIERBRAUER, V. 1987, *Invillino — Ibligo in Friaul 1. Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum.* — Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 33.

BOLTA, L. 1981, *Rifnik pri Šentjurju, poznoantična naselbina in grobišče.* — Kat. in monogr. 19.

BOJANOVSKI, I. 1976, Ranosrednjovjekovno utvrdjenje u Vrbljanima na Sani. — *Glas. Zem. muz.* N. S. 29/1974, 245 ss.

BÓNA, I. 1991, *Das Hunnenreich.* — Budapest, Stuttgart.

BORŠNIK, M. 1981, Opombe. — V: A. Aškerc, *Zbrano delo 1,* Ljubljana, 357 s.

BREUER, E. 1984, Die Pfeilspitzen von Leopoldau. — *Arch. Austr.* 68, 155 ss.

BUORA, M. 1991, Punte di freccia a tre alette dal Friuli- Venezia Gulia e dai territori contermini. — *Civiltà Padana, 3/1990, 59 ss.*

CIGLENEČKI, S. 1984, Utrdba Korinjski hrib v arheoloških obdobjih. — *Zbornik občine Grosuplje* 13, Grosuplje, 145 ss.

CIGLENEČKI, S. 1984 a, Velika Račna. — *Var. spom.* 26, 268 ss.

CIGLENEČKI, S. 1985, Potek alternativne ceste Siscija—Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času 4. do 6. stoletja. — *Arh. vest.* 36, 255 ss.

CIGLENEČKI, S. 1987, *Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru.* — Dela 1. razreda SAZU 31.

CIGLENEČKI, S. 1992, *Pólis Norikón. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami.* — Podsreda.

CSALLANY, D. 1961, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.).* — Arch. Hung. S. N. 37.

DIETZ, K. 1988, Schriftquellen zur Völkerwanderungszeit im pannonischen Raum (von 378–584 n. Chr.). — V: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit,* Nürnberg, 27 ss.

DIMITZ, A. 1874, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813* 1. — *Laibach.*

FITZ, G. 1985-1986, Römisch-kaiserzeitliche und völkerwanderungszeitliche Zikadenfibeln aus österreichischen Privatsammlungen 1. — *Römisches Österreichs 13/14, 26 ss.*

GIESLER, J. 1981, Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. — *Praehist. Ztschr.* 56, 3 ss.

GIESLER, U. 1981, Die Kleinfunde. — V: *Ad pirum (Hrušica),* Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31, 53 ss.

GRAFENAUER, B. 1964, *Zgodovina slovenskega naroda* 1. — Ljubljana.

GRAFENAUER, B. 1988, O Pavlu Diakonu in začetkih zgodovine Slovencev v novi domovini. — V: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov,* Maribor, 297 ss.

KALTOFEN, A. 1984, *Studien zur Chrnologie der Völkerwanderungszeit im südöstlichen Mitteleuropa.* — BAR Int. Ser. 191.

KELEMINA, J. 1930, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva.* — Ljubljana.

KELLER, E. 1977, Germanische Truppenstationen an der Nordgrenze des spätrömischen Raetiens. — *Arch. Korrbl. 7, 63 ss.*

KELLER, E. 1979, *Das spätrömische Gräberfeld von Neuburg an der Donau.* — Materialh. z. bay. Vorgesch. A 40.

KISZELY, I. 1980, Kratka antropološka karakterizacija grobišča iz langobardske dobe v Kranju. — V: V. Stare, *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev,* Kat. in monogr. 18, 33 ss.

KLEMENC, J. 1950, *Ptujski grad v kasni antiki.* — Dela 1. razr. SAZU 4.

KLEMENC, J. 1955, Zgodovina Emone. — V: *Zgodovina Ljubljane,* Ljubljana, 331 ss.

KNIFIC, T. 1978, Vodni zbiralnik. — V: *Novo arheološko odkritje na Ajdovskem gradcu pri Sevnici,* Ljubljana, 5 ss.

KNIFIC, T. 1979, Vranje pri Sevnici. Drobne najdbe z Ajdovskega gradca (leto 1974). — *Arh. vest.* 30, 732 ss.

KNIFIC, T. 1991, Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem. — V: T. Knific, M. Sagadin, *Pismo brez pisave,* Ljubljana, 11 ss.

KOROŠEC, J. 1947, *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji.* — Celje.

KOROŠEC, P. 1968, Elementi obdobja preseljevanja narodov na nekropoli na Ptujskem gradu. — *Arh. vest.* 19, 287 ss. = P. Korošec, Elementi obdobja preseljevanja ljudstev na nekropoli na Ptujskem gradu, *Zgod. čas.* 24, 1970, 77 ss.

KOS, M. 1955, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja.* — Ljubljana.

KOS, P. 1988, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* 1-2. — Berlin.

KOVAČIČ, F. 1907, Ostanki rimske vile pri Središču. — *Čas. zgod. narod.* 4, 229 ss.

KOVAČIČ, F. 1926, *Ljutomer.* — Maribor.

KREMPL, A. 1845, *Dogodivšine štajerske zemle.* — Gradec.

LINHART, A. 1791, *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs* 2. — Laibach. (Slovenski prevod celotnega dela s komentarji: A. Linhart, *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2,* Ljubljana 1981.)

MARUŠIĆ, B. 1962, Longobardski i staroslavenski grobovi na Brešcu i kod Malih Vrata ispod Buzeta u Istri. — *Arh. rad. razpr.* 2, 453 ss.

MATIČETOV, M. 1949, Attila fra Italiani, Croati e Sloveni. — *Ce fastu? 25-26, 116 ss.*

MEHMETAJ, H. 1990, Kulina, Tenešdol, Multistrata Settlement. — *Arh. preg.* 1988, 96 ss.

MENGHIN, W. 1983, *Das Schwert in Frühen Mittelalter.* — Stuttgart.

MOSER, C. 1903, Untersuchungen prähistorischer und römischer Fundstätten im Küstenlande und in Krain. — *Mitt. Prähist. Komm.* 1, 7 ss.

NOVAK, V. 1990, Atila v Emoni. — V: A. Aškerc, *Zbrano delo 5,* Ljubljana, 517 ss.

PAHIČ, S. 1989, Zgornji Kocjan. — *Var. spom.* 31, 260 ss.

PETRU, P. 1975, Kladje nad Blanco. — V: *Arheološka najdišča Slovenije,* Ljubljana, 247.

PETRU, P. 1976, *Zaton antike v Sloveniji.* — Ljubljana.

PETRU, P. 1979, Arheološka obdobja v Sloveniji. — V: *Zgodovina Slovencev,* Ljubljana, 17 ss.

PETRU, P. 1979 a, Stavba A (episkopij?) na Ajdovskem gradcu nad Vranjem pri Sevnici. — *Arh. vest.* 30, 726 ss.

PETRU, S., PETRU P. 1978, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem).* — Kat. in monogr. 15.

PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole, odkrite med leti 1635-1960.* — Kat. in monogr. 7.

PLESNIČAR-GEC, L. 1972, *Severno emonsko grobišče.* — Kat. in monogr. 8.

PLESNIČAR-GEC, L. 1979, Antično obdobje. — V: *Rešena arheološka dediščina Ljubljane,* Ljubljana, 37 ss.

PLESNIČAR-GEC, L. 1983, Starokrščanski center v Emoni. — V: L. Plesničar-Gec in dr., *Starokrščanski center v Emoni,* Kat. in monogr. 21, 9 ss.

PODRECCA, C. 1887, *Slavia italiana. Le vicinie.* — Cividale.

POGAČNIK, T., TOMAZO-RAVNIK, T. 1975, Antropološka obdelava osteološkega gradiva. — V: M. Slabe, *Dravlje, grobišče iz časa preseljevanja ljudstev,* Situla 16, 143 ss.

RIHA, E. 1990, *Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst.* — Forschungen in Augst 10, Augst.

RUTAR, S. 1883, Knez Pes-Marko. — *Ljubljanski zvon* 3, 252 s.

RUTAR, S. 1889, Slavia italiana. — *Ljubljanski zvon* 9, 360 s.

SAGADIN, M. 1990, Kranj-grad Kieselstein. — *Var. spom.* 32, 179.

SAGADIN, M. 1991, Kranj-Pungart. — *Var. spom.* 33, 221.

SCHMID, W. 1913, Emona, — *Jb. Altkde* 7 s, 61 ss.

SCHÖNLEBEN, J. L. 1681, *Carniolia antiqua et nova.* — Labaci.

SERGEJEVSKI, D. 1954, Staro-hrišćanska bazilika u Klobuku. — *Glas. Zem. muz.* N. S. 9, 196 ss.

SKRABAR, V. 1910, Das frühmittelalterliche Gräberfeld aus Schloss Oberpettau. — *Ztschr. Hist. Ver. St.* 8, 119 ss.

SLABE, M. 1975, *Dravlje, grobišče iz časa preseljevanja ljudstev.* - Situla 16, Ljubljana.

SLABE, M. 1978, Künstlich deformirte Schädel der Völkerwandenrungszeit in Jugoslawien im Lichte ihrer Aussagekraft. — V: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini,* Novi Sad, 67 ss.

STADLER, P. 1988, Ostgermanische Gräber. — V: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit,* Nürnberg, 340 ss.

STARE, V. 1980, *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev.* — Kat. in monogr. 18, Ljubljana.

SVOLJŠAK, D. 1989, Arheološka skupina. — V: *Tabor "Brda 88",* Gorica, 12 ss.

ŠAŠEL, J. 1968, Emona, — V: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft,* Supplementband 11, Stuttgart, 540 ss.

ŠAŠEL, J. 1970-1971, Alpes Iuliana. — *Arh. vest.* 21-22, 33 ss.

ŠAŠEL, J. 1971, Antični viri. — V: *Claustra Alpium Iuliarum* 1, Kat. in monogr. 5, 17 ss.

ŠAŠEL, J. 1981, Ad Pirum (Hrušica nad Colom): poznorimska trdnjava. — V: *Ad pirum (Hrušica).* Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31, 159 s.

TEJRAL, J. 1988, Zur Chronologie und Deutung der südöstlichen Kulturelemente in der frühen Völkerwanderugszeit Mitteleuropas. — V: *Die Völkerwandungszeit im Karpatenbecken, Nürnberg, 11 ss.*

TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem.* — Kat. in monogr. 25.

TORCELLAN, M. 1986, *Le tre necropoli altomedievali di Pinguente.* — Ricerche di archeologia altomediavale e medievale 11.

TÖRÖK, G. 1962, *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert.* — Arch. Hung. S. N. 39.

UENZE, S. 1992, *Die Spätantiken Befestigungen von Sadovec.* — Münch. Beitr. z. Vor. — u. Frühgesch. 43.

ULBERT, T. 1975, Cerkveni kompleks na Vranju. — V: P. Petru, T. Ulbert, *Vranje pri Sevnici, starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradcu,* Kat. in monogr. 12, 21 ss.

VALIČ, A. 1988, Sv. Jakob nad Potočami. — *Var. spom.* 30, 265 s.

VALIČ, A. 1990, Poznoantično najdišče Sv. Jakob nad Potočami pri Preddvoru. — *Arh. vest.* 41, 431 ss.

VALVASOR, J. W. 1689, *Die Ehre des Hertzogthums Crain.* — Laybach.

VINSKI, Z. 1957, Zikadenschmuck aus Jugoslawien. — *Jb. Röm. Germ. Zentums.* 4, 136 ss.

VINSKI, Z. 1959, Ausgrabungen in Vukovar. — *Arch. Iug.* 3, 99 ss.

VINSKI, Z. 1980, Ovrednotenje grobnih pridatkov. — V: *V. Stare, Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev,* Kat. in monogr. 18, 17 ss.

VUGA, D. 1986, Moški grob / 1885 z vrta Narodnega muzeja v Ljubljani. — *Arh. vest.* 36, 237 ss.

WERNER, J. 1956, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches.* — Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, N. F. 38 A-B, München.

WERNER, J. 1992, Golemanovo Kale und Sadovsko Kale: Kritische Zusammenfassung der Grabungsergebnisse. — V: S. Uenze, *Die Spätantike Befestigungen von Sadovec,* Münch. Beitr. z. Vor.- u. Frühgesch. 43, 1992, 391 ss.

WINDISCHGRÄTZ, E. 1892, Eisenwaffen aus St. Michael. — *Mitt. Anthr. Ges.* 22, [7].

ZANIER, W. 1988, Römische dreiflügelige Pfeilspitzen. — *Saalb. Jb.* 44, 5 ss.

ŽBONA-TRKMAN, B. 1981, Kanal. — *Var. spom.* 23, 372.

ŽMAVC, J. 1904, Das Gräberfeld im Lajh bei Krainburg. — *Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission für Forschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale* N. F. 2, 233 ss.

TRACES OF THE HUNS IN SLOVENIA?

Summary

The Huns have left traces in Slovenia in the historical literature (1), folk tradition (2) and perhaps — hence the question mark in the title — also in the archaeological record (3).

1. The Historical Literature. In his book *"Carniola antiqua et nova"*, which was published in Ljubljana in 1681, the humanist J. L. Schönleben wrote of the history of the Huns and suggested that, under the leadership of Attila, they also destroyed Roman *Emona* (Ljubljana) during their invasion of Italy in 452 AD. This theory was also accepted by the polymath J. W. Valvasor in his outstanding work *"Die Ehre des Hertzogthums Crain"* in 1689. A century later, their theory was rejected by the historian A. Linhart, who stated that no historical source reported of this event. Schönleben's hypothesis was revived again in 1874 by August Dimnitz, who asserts in the *Geschichte Krains* that the burnt and charred remains lying in the upper layers in the ruins of *Emona* itself and especially those found in the excavations in 1856, were a clean indication that the town was destroyed by force.

Such arguments still further increased after 1909, when the archaeologist W. Schmid began extensive excavations in the southern part of *Emona*. Later historians accepted the thesis of Dimnitz and Schmid, for example J. Klemenc, and somewhat more reservedly M. Kos and B. Grafenauer. In contradiction to this, J. Šašel does not consider the Hunic question anywhere in his encyclopedal presentation of Emona, in spite of extensive archaeological research, which has taken place in the Ljubljana area in the last decades.

2. Folk Tradition. Nameless memories of Eastern peoples — Huns, Avars and Pechenegs — are preserved in Slovenian historical tales about curs or dog-headed people. The most widespread of these tales is about Pes Marko (the Dog Marko), who could be king Attila himself. Attila is also mentioned in the tale about a Slovenian queen, from whom the leader of the Huns siezed land around the river Natisone (Nadiža), and who had to flee with her people to Landarska jama (Landarska cave), which was known from that time on as the "Stronghold of the Slavs".

Tales about the castle and grave of Attila are known from eastern Slovenia. His body, after his unatural death, was placed first in a golden coffin, then in one of silver, both of which were then placed inside an iron coffin, which was buried between three oak trees. In 1845, the priest A. Krempl attempted to authenticate the historical veracity of this folk tradition and his assertion that he had his camp at Kocjan has been taken to heart by the local people. Place names are also part of the folk tradition, locating the celebrated grave of Attila on certain characteristic archaeological sites.

The folk traditions of the Italians and the Croatians in the Northern Adriatic area are similar to the Slovenian tales about Attila.

3. The Archaeological Record. The known data is too sparse to be able to even think of speaking about traces of the Huns in Slovenia. The legendary image of the man, whom a certain chronicler in the 9th Century named "the Flail of God", has certainly stirred folk imagination, whilst the written sources about the Huns have allowed only empty historical speculation as regards Slovenia. Thus, attempts were made early on to support these with archaeological arguments. The burnt upper layers and ruins of larger towns were assigned to the destruction, which resulted from the Hunnic invasion of Italy in 452 AD. The importance of the archaeological arguments increased, after the appearence of the pioneering study by J. Werner about Hunnic and Hunnic period small finds. Thus, some finds from Slovenia might remain for archaeological analysis, as derived from this study. They were first presented as a group, although few in number, by P. Petru in the exhibition on the Decline of the Roman Period in Slovenia in 1976. It may be said of these and some new finds that they indicate eastern, perhaps Hunnic, influence. What does a more detailed study of them reveal?

Metal Mirrors. The metal mirror from Sv. Jakob above Potoče near Kranj (**fig. 1**) belongs to the Čmi - Brigetio type, the most widespread and common type of mirror with attachment loop, which is dated from the beginning of the 5th Century to the beginning of the 6th Century. It was found within the Late Roman upland settlement, such as have been found on many hilltops in Slovenia and adjacent regions.

The other mirror (**fig. 2; t. 2:** 1) was excavated in Kranj in the large cemetery from the Migration Period, where the Roman, Ostrogothic and Lombard inhibitants of the town of *Carnium* (Kranj) were buried. It is dated to the second half of the 6th Century in the context of the grave assemblage (**t. 1:** 1-16). Mirrors of this type were mainly distributed in the Caucasus and three examples are known from the Danubian region. A later date in the 6th and 7th Centuries is valid for them, although such a mirror was also found in a grave from the first half of the 5th Century at Szekszárd, proving the contemporaneity of mirrors of this type with the remaining eastern metal types. This type is called the Balta - Szekszárd - Kranj type.

The metal mirrors from Slovenia do not change the general view of these "fashion accessories" of Eastern Asiatic - Chinese origin, which spread far to the west with the Alannic, Hunnic and Eastern Germanic migrations. They are most common in Pannonia, where they appear as "fashion accessories" and as ritual grave goods prior to the arrival of the Huns, but also for some decades after the end of their rule, so that it is not possible to associate them with a specific people, although it is also impossible discount Hunnic influence in their distribution.

Trilobate Arrowheads. 13 iron trilobate arrowheads are known from Slovenia. The importance of these is concealed in the question of whether or not they were fired from Hunnic bows? If they were not: such arrowheads, which are of eastern, nomadic origin, were also adopted, along with the reflex bow, as a weapon of Roman archery units on the northern frontier from Britannia to Pontus, from whence many points and bone bow parts, dating from the 1st to the 4th Centuries, have been recovered. The arrowheads from Hrušica, the Roman fortress of *Ad Pirum* (**fig. 3**), also belong to this group. This fortress occupied a key position in the Late Roman period in the defensive system of the Claustra Alpium Iuliarum, between the Alps and the Adriatic. It was the final fortress, guarding the highest point of the passage through the Alps, the main route into Italy from the Balkans, up to the decisive battle between Theodosius and Eugenius in 394 AD, when it was destroyed.

Similar trilobate arrowheads have also been excavated in Slovenia from the ruins of the Late Roman setttlements, dated to the 5th and 6th Centuries, on Ajdovski gradec above Vranje (**fig. 4; 5**), Korinjski hrib above Veliki Korinj (**fig. 6; 7**) and Limberk above Velika Račna (**fig. 8**). Their presence may be compared to that of related arrowheads, found, for example, in the Lombard Castrum of *Ibligo*-Invillino in Friuli. The "native" garrisons of the fortified upland settlements were probably armed with these. The garrisons were at first native Romans, but were later Germanic in origin.

The decision, whether to assign the arrowheads from the fortified upland settlement above Vranje to native defenders or nomadic attackers, is complicated by the fact that these are the only weapons, which are known up to now from this site. The foundations of two churches and a baptistry, seven dwelling houses, a defensive tower, a water cistern and part of the defensive wall were found during excavations here, in fact, the remains of a christianised Roman settlement, which existed in the 5th and 6th Centuries, during the unsettled Migration Period. Two building phases can be determined from the structural remains and cultural layers, which are seperated in places by a burnt layer. It is not possible to exactly determine when the first burning of the settlement took place — it has been hypothesised that this perhaps happened during the plundering expedition of Attila's Huns.

The Vranje settlement was not reoccupied after its second abandonment. This is also true of the contemporary settlement above Veliki Korinj. It can also be seen that different arrowheads, including two trilobate examples (**fig. 6; 7**), which lay around the defensive towers, are evidence of the final siege of this fortress, as some of the arrowheads have blunted points, as if the missiles had rebounded from the walls. This is the period of the Avaro-Slavic invasions at the end of the 6th Century.

It is extremely difficult to determine the exact moment of destruction, although the results of the activities of the attackers are very obvious. Thus, the opening of the "time chest", which has been going on in

Ljubljana for over a century, has not reliably dated the thick burnt layer, which covers the Roman ruins, even after the last, extensive excavations. The archaeological data everywhere gives indications of the rapid and catastrophic destruction of the town, which has been assigned to the attack of the Huns in 452 AD, although Emona partly survived this sacking, as signs of sparse reconstruction have been found in many sections of the town.

If the town really was destroyed in the heavy Hunnic attack, it is even unusual that no finds are known from layers in *Emona* that can be assigned to the nomadic attackers. Only a single trilobate arrowhead has come to light in the southern part of the town and this differs from the slender arrowheads, which have been considered up to now, in having broad flanges or wings (**fig. 9**). It may be compared with the trilobate arrowheads of rhomboid form from Hunnic Period graves.

The third type of trilobate arrowhead is represented by the extremely well-preserved examples from Kranj and Rifnik above Šentjur. The first arrowhead, which is still attached to part of its wodden shaft (**fig. 10a, b; t. 2:** 4a, b), was found in the cemetery from the Migration Period, where it was buried with many warriors, who were armed with bows and arrows. It has been suggested that they formed part of the Lombard garrison of *Carnium*. The Rifnik arrowhead (**fig. 11; t. 2:** 5) was found during excavation of the settlement, which fell at the end of the 6th Century. These arrowheads have a characteristic hemispherical depression between the flanges or wings and the full pyramidal point. Three arrowheads are known from the warrior grave at Inzing near Hartkirchen in Bavaria, which are dated on the basis of the associated sword to 530–570. Such arrowheads were also placed in the grave of a Lombard warrior from Brežec near Buzet in Istria, which is dated to the end of the 6th Century or a little later. A bronze trilobate arrowhead with a pyramidal point lay in a settlement layer from the 6th and 7th Centuries on the site of Kulin e Vogël near Priština in Kosovo. The most substantial find of such arrowheads (29 pieces) comes from the ruins of Early Byzantine fortress of Golomanovo Kale near Sadovec in Bulgaria.

In general, such arrowheads are classified as eastern, mainly Avar or Avar – inspired forms. It is thought that those from Golomanovo Kale are reliable evidence of the violent destruction of the fortress during the Avar invasion of 585 or 587. However, there is a new theory that such arrowheads appeared in the Alpine world as a result of Byzantine influence, prior to the Avar invasions. Our examples are dated to the 6th and the beginning of the 7th Centuries.

It should be emphasised as far as the trilobate arrowheads from Slovenia are concerned that their "ethnic" and chronological classification is, at the moment, largely uncertain and that archaeologists are also guilty of this, in that they rarely supply exact details of the find context, in spite of the fact that these arrowheads, either as spent missiles or attached to shafts, are of great importance. Without these details, examination of the typological characteristics and the historical background will only be marginal work.

Decoration in the form of a Cicada — Artefacts, shaped like a Cicada (lat. *Cicada*), are also amongst the archaeological finds, which are connected with the Huns. Three such pieces have been found in Slovenia; a bronze appliqué (**fig. 14; t. 2:** 2) that comes from Drnovo near Krško (Roman *Neviodunum*), a bronze fibula (**fig. 15; t. 2:** 3) from the regulated course of the river Savinja near Celje, in the vicinity of Roman *Celeia*, and a knife, whose scabbard was decorated with a mount in the form of a Cicada (**fig. 16**), from the area of the Northern Cemetery of *Emona*.

The origin of this decorative motif in the form of a Cicada can be sought in two areas of civilization. The first is in China, as traces lead via the Hsiung-Nu, the "Asiatic Huns", to the Great Wall. Only a few of such finds are known for the European Huns, although it represents a true fashion sensation in Europe, above all in the Middle Danubian region, where pairs of fibulae appear as "Germanic fashion" after 430. The other region, from which this ornament might originate, is the Eastern Mediterranean, which means that many of the cast bronze Cicadas in Pannonia and partly in Illyricum had already appeared before the arrival of the Huns. Thus, the Roman examples, dated to the 2nd and 3rd Centuries differ from those of the Migration Period.

The Drnovo mount and the Celje fibula can also be placed in the Roman group, on the grounds of their leading characteristics, whilst the dating of the Emona knife in the earlier period is also more than likely.

Metal Neckrings. Gold neckrings are also characteristic jewellery from Hunno-Alannic and Germanic male graves, although more modest bronze examples were widespread in this period, such as the neckrings from Ptuj (**fig. 19**) and Ljubljana (**fig. 20**). The first was excavated in an inhumation grave (**fig. 19 a–b**), **which was for a long time considered to be part of the Old Slavic necropolis there. Later, the grave was dated on the grounds of the neckring to the** 5th Century and is considered to be Germanic. This indicated the existence of an older, Late Roman cemetery as well as the Slavic cemetery, which has been confirmed by excavations in the last few years. The other neckring comes from inhumation grave 867 from the Northern Cemetery of *Emona* (**fig. 20a**).

Bronze neckrings are connected with the Germanic population around the Rhine-Danube frontier in the 4th and first half of the 5th Centuries. Our neckrings can be placed in this context, as their date and tentative

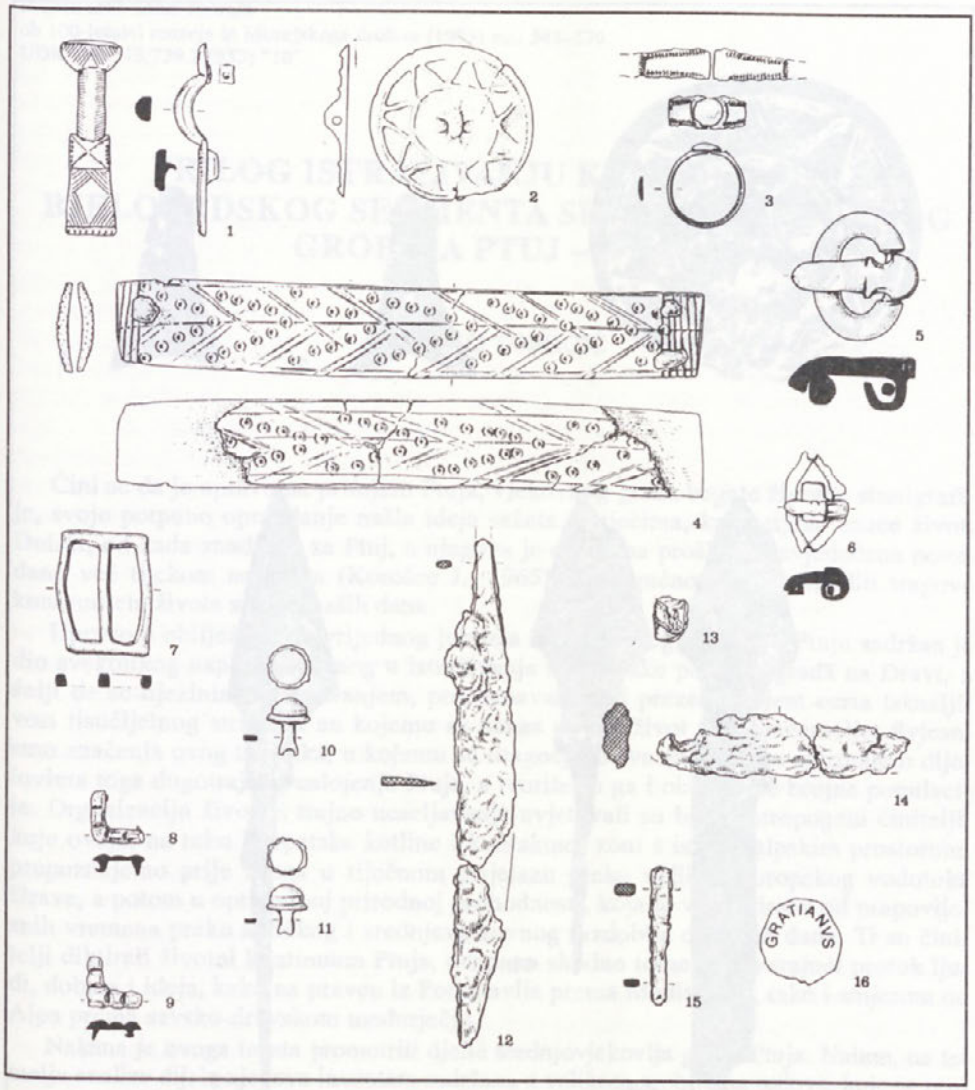
ethnic connotation also permits the accompanying ornaments, the Ptuj earring with polyhedral element (**fig. 19c**) and the *Emona* bracelet with trombone thickened terminals (**fig. 20a**).

Belt Clasps. Grave 867 is not the only find from the Late Roman *Emona* material, which exhibits foreign characteristics. Grave 232 from the Northern Cemetery of *Emona* also falls amongst these "migrating barbarian elements", containing as it did a bronze belt clasp with an oval mount (**fig. 17**), as does the male grave/1885 from the garden of the National Museum in Ljubljana with a similar silver clasp (**fig. 18**). The two clasps probably came from the east, from the area of the Wallachian plain, where the Černjahovska culture was present up unitl the last decades of the 4th Century. Both of these graves with clasps represent the oldest finds from the great Migration Period in Slovenia, which on the one hand confirms the great strategic-tactical importance of Emona at the end of the 4th Century, and on the other hand also also provides the first material evidence of the first great movements of barbarians, probably mainly Germanic peoples from the frontiers of the Empire and Pannonia, towards Italy. These movements were caused by the Huns, when they swept into Europe around 375.

Coin Hoards. The hoard from Tunjice may be added to the problematics of the destroyers, illustrated by the examples from Vranje and *Emona* — as traces of the terror spread before the advancing Huns. The hoard was excavated by children in 1842 on a hill near the church; according to first reports, it consisted of 14 to 17 gold coins. In the nummismatic evidence, there are 12 solidii, minted for Honorius (395-423), Theodosius II (408-450), Iohannes (423-425), Valentinianus III (425-455) and Honoria (433-454). The Honoria gold coin is the only one, which has remained in Slovenia. The burial of the hoard is dated to 452.

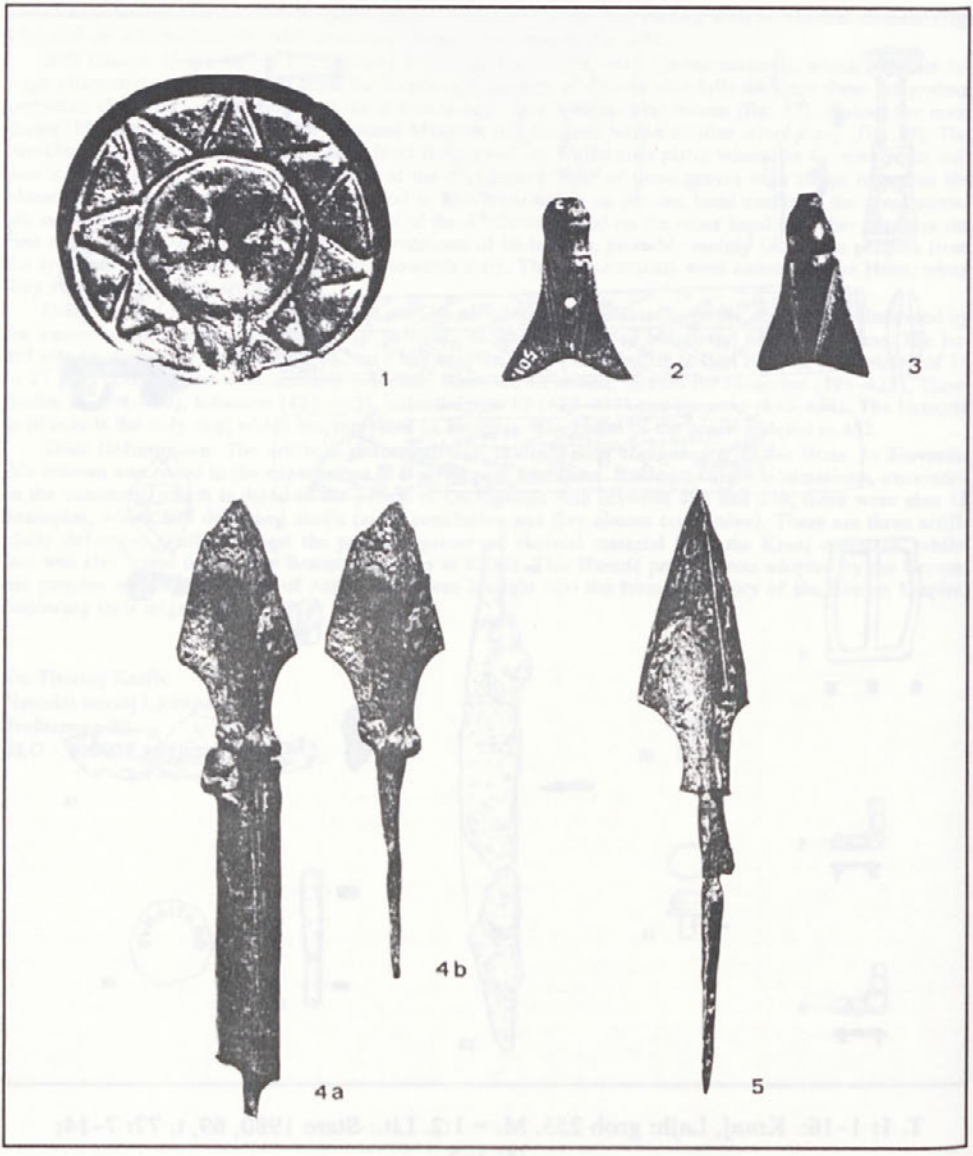
Skull Deformation. The artificial deformation of skulls is also connected with the Huns. In Slovenia, this custom was noted in the excavations of Dravlje near Ljubljana. Amongst the 49 inhumations, excavated in the cemetery, which is dated to the period of Ostrogothic rule between 493 and 539, there were also 13 examples, which had deformed skulls (eight conclusive and five almost conclusive). There are three artificially deformed skulls amongst the partially preserved skeletal material from the Kranj cemetery, whilst one was also found in the Late Roman cemetery at Rifnik. This Hunnic practice was adopted by the Germanic peoples within the empire of Attila and it was brought into the former territory of the Roman Empire, following their migration.

Dr. Timotej Knific
Narodni muzej Ljubljana
Prešernova 20
SLO - 61000 Ljubljana

T. 1: 1–16: Kranj, Lajh: grob 253. M. = 1:2. Lit.: Stare 1980, 69, t. 77: 7–14; 78: 1–5.

Pl. 1: 1–16. Kranj, Lajh: grave 253. Scale = 1:2. Lit.: Stare 1980, 69, T. 77: 7–14; 78: 1–5.

T. 2: 1 — Ogledalo iz bele kovine, Kranj, Lajh, grob 253; 2 — bronasta aplika v podobi skržata, Drnovo pri Krškem; 3 — bronasta fibula v podobi skržata, Savinja v Celju; 4 — železna triroba puščična ost z ostankom lesenega naperka (a) in brez njega (b), Kranj, Lajh; 5 — železna triroba puščična ost, Rifnik pri Šentjurju. M. = 1:1.

Pl. 2: 1: white metal mirror, Kranj, Lajh, grave 253; 2: bronze appliquè in the shape of a cicada, Drnovo near Krško; 3: bronze fibula in the shape of a cicada, Savinja at Celje; 4: iron trilobate arrowheas with the remains of the wooden shaft (a) and without it (b), Kranj; 5: iron trilobate arrowhead, Rifnik near Šentjur. Scale = 1:1.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 543-579.
UDK 904:178:739.2 (953) "10"

PRILOG ISTRAŽIVANJU KRONOLOGIJE BJELOBRDSKOG SEGMENTA SREDNJOVJEKOVNOG GROBLJA PTUJ - GRAD

ŽELJKO TOMIČIĆ

Čini se da je upravo na primjeru Ptuja, vjekovnog grada bogate životne stratigrafije, svoje potpuno opravdanje našla ideja sažeta u riječima, kako rijeke znače život. Doista, od kada znademo za Ptuj, a njegova je osebujna prošlost zasvjedočena pouzdano već tijekom neolitika (Korošec J., 1965), u mogućnosti smo slijediti tragove kontinuiteta života sve do naših dana.

Upravo u obilježavanju vrijednog jubileja Pokrajinskog muzeja u Ptuju sadržan je dio svekolikog napora uloženog u istraživanja arheološke podloge grada na Dravi, u želji da se njezinim vrednovanjem, prepoznavanjem i prezentiranjem ocrta iskazljivost tisućljetnog stratuma na kojemu se danas odvija život naše generacije. Svjesni smo značenja ovog trenutka, u kojemu su dragocjene sve znanstvene spoznaje o dijelovima toga dugotrajnog uslojenja Ptuja, a tvorile su ga i oblikovale brojne populacije. Organizaciju života i trajno neseljavanje uvjetovali su bitni antropogeni činitelji, koje ovdje, na rubu Karpatske kotline i kontaktnoj zoni s istočnoalpskim prostorom, prepoznajemo prije svega u riječnom prijelazu preko velikog europskog vodotoka Drave, a potom u optimalnoj prirodnoj prohodnosti, koja je valorizirana od prapovijesnih vremena preko antičkog i srednjevjekovnog razdoblja do naših dana. Ti su činitelji diktirali životni kontinuum Ptuja, odnosno shodno tome odgovarajući protok ljudi, dobara i ideja, kako na pravcu iz Podunavlja prema Mediteranu, tako i smjerom od Alpa prema savsko-dravskom međurječju.

Nakana je ovoga teksta promotriti djelić srednjovjekovlja grada Ptuja. Naime, na temelju analize dijela njegova inventara sadržana u velikom groblju na redove, koje se prostire na zapadnoj zaravni Grada, na tzv. Turnirskom trgu, nastojimo prikupiti elemente za proučavanje vremena nastanka i trajanja posjedanja jednog dijela ovog ukopišta.

* * *

U registru bjelobrdskog nalazišta ubiciranih unutar riječnih tokova Drave, Dunava i Save, posebno i zapaženo mjesto pripada velikom groblju na redove na ptujskom Gradu.

Otkriveno 1909. godine, groblje Ptuj-Grad već gotovo čitavo jedno stoljeće osebujnošću i karakterom nalaza skreće pozornost eminentnih znanstvenika.* Te je godi-

* Koristim prigodu da se najsrdačnije zahvalim kolegici dr. Paoli Korošec na višegodišnjem poznanstvu i dragocjenoj dokumentaciji u svezi recentnijih arheoloških istraživanja groblja Ptuj-Grad, koju je ljubazno ustupila za znanstvenu obradu.

ne naime otkriveno 66 skeletnih ukopa, koji su indicirali postajanje znatno većeg naseobinskog groblja. Kasnijim istraživanjima, 1946. i 1947. godine (Korošec J., 1948), te u novije vrijeme 1978. i 1979. godine, otkriven je velik broj grobova. Do 1947. bilo je istraženo ukupno 377 skeletnih grobova. Međutim, kasnija iskopavanja Paole Korošec tijekom 1978. i 1979. godine potvrdila su pretpostavku o postojanju čitavog niza još neistraženih grobova. Tako su 1979. otkriveni daljnji grobovi, njih ukupno još 11 (Korošec P., 1981).

Markantni položaj na kojemu je registrirano veliko srednjovjekovno groblje vrednovan je znatno ranije, već tijekom prapovijesti (Korošec J., 1950, 10, 11;-Ib., 1951, 9 ff.;-Ib., 1955;-Ib., 1965), antike (Korošec J., 1950, 11.; Mikl-Curk I., 1975, 322 ff) i u vrijeme seobe naroda (Korošec P., 1968). Unutar srednjovjekovnog stratuma registrirani su grobovi karantanske kulture (Korošec J., 1947, 13.;-Ib, 1950, 178, 191.; - Korošec P., 1971.;-Ib.,1961, 159, 160.;-Ib., 1970-1971, 96-98), te grupe s keramikom i nalazima velikomoravskog tipa (Korošec J., 1950; Korošec P., 1961, 160.;-Ib., 1966 179 ff;-Ib, 1970-1971, 96, 97), potom grobne cjeline köttlachske kulture (Korošec J., 1950, 143 ff; - Korošec P., 1971), osamljeni staromađarski ukopi (Korošec P., 1985, 337 ff) te relativno najčešći grobovi bjelobrdske kulture (Korošec P., 1972, 22, 23; Tomanič-Jevremov M., 1975, 81 ff). Unutar horizonata köttlachske i bjelobrdske kulture primijećeno je miješanje grobnog inventara (Tomanič-Jevremov M., 1975, 81-82). Na temelju grobnog inventara stvorena je slika rasporeda obaju horizonata posijedanja grobalja tijekom ranoga srednjeg vijeka (Giesler J., 1980, 88 fig. 6). Stariji horizont posjedanja groblja tvore grobne cjeline s nalazima velikomoravskog stila, odnosno stupnja Köttlach I, koji su grupirani kružno oko sakralnog objekta. Mlađi horizont čine grobne cjeline jugoistočno i istočno od objekta (Giesler J., 1980, 89). U tim grobnim cjelinama grobni inventar pripada stupnju Köttlach II i bjelobrdskoj kulturi (Giesler J., 1980, 89). Giesler nije proveo temeljitu analizu horizontalne stratigrafije groblja Ptuj-Grad, premda je prigodom izrade prijedloga kronologije bjelobrdske kulture posegnuo za fundusom mlađeg horizonta posjedanja ovog nalazišta (Giesler J., 1981, 94, 95, 100).

Neposredan uvid u tlocrtnu dispoziciju ptujskog groblja na Gradu ostavlja dojam da je ovo veliko naseobinsko groblje, koje je prema mišljenju J. Korošca, autora opsežnih istraživanja tijekom 1946-47, brojilo oko 500 grobova raspoređenih glavninom skeletnih ukopa na istočnom dijelu (Koročec J., 1950). Groblje nije moglo pokazati ravnomjernost u protezanju zbog toga što se na njegovu zapadnom dijelu javlja kompleks starije arhitekture, već se zacijelo prilagođavalo lokalnoj situaciji, tj. reljefu brijega na kojem je nastalo. Iz tih razloga shvatljiva je veća koncentracija grobova na južnom i istočnom, odnosno i krajnjem zapadnom dijelu nekropole. Radi jednostavnijeg pregleda u daljnjem tekstu te dijelova groblja označujemo nazivima istočna i zapadna skupina groblja.

U sklopu analize pokretnog gradiva ptujskog groblja obavili smo horizontalno-stratigrafijska istraživanja, koja su obuhvatila detaljno kartiranje svih bjelobrdskih pokretnih nalaza i njihovo kronologijsko vrednovanje. Zahvaljujući tom složenom poslu izdvojene su unutar bjelobrdskog dijela groblja tri kronologijske faze posjedanja. Za svaku od spomenutih faza posjedanja izdvojene su posebno iskazljive grobne cjeline, a obavljen je i cjeloviti uvid u način ukopa pokojnika (njem. Totengestus). Prigodom kronologijskog vrednovanja primijenjena je pouzdana shema J. Gieslera, koja je upravo u Ptuju poslužila ovom istaknutom znanstveniku za stvaranje nekih relativno-kronologijskih zaključaka (Giesler J., 1980, 94, 95, 100).

Analiza grobnog inventara jasno je ocrtala i izdvojila horizont grobnih cjelina, njih tridesetak, koji indicira postojanje najstarije faze posjedanja bjelobrdskog segmenta ptujskog groblja. Skupina od tridesetak grobnih cjelina, koja *de facto* ocrtava postojanje prve faze posjedanja bjelobrdskog groblja, pokazuje u inventaru predmete u funkciji grobnih nalaza, odnosno priloga koji su primjereni ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture, prema Gieslerovoj apsolutno-kronologijskoj shemi. Ovu fazu posjedanja bjelobrdskog segmenta ptujskog ukopišta uvjetno smo označili nazivom faza Ptuj I (**t. 18**). Na priloženom situacijskom planu groblja izdvojeno je 27 grobnih cjelina, koje tvore prvi horizont, odnosno najstariju fazu posjedanja bjelobrdskog dijela groblja (**t. 1.**).

Repertoar grobnih nalaza, tj. materijalnih priloga, ogleda se u širokom spektru oblika izrazito nakitnog karaktera. U ovom smo se radu, kao i u prethodnim našim istraživanjima bjelobrdskog kulturnog kompleksa u savsko-dravsko-dunavskom međurječju, služili tipologijskom raščlambom što ju je predložio ranije J. Giesler (1981, T. 1.-T. 4.). Među oblicima nakita razlikujemo: jednostavne karičice (tip 13), karičice sa stožastim završetkom (tip 19), karičice sa S-petljom (tip I–II), različite varijante naušnica tip (14, 15, 16), ogrlice-torkvese (tip 1), ogrlice-đerdane (tip 39 i 40) i ogrlice sa dvodjelnim privjescima (tip 9b), praporce (tip 10), lijevana puceta s ušicom (tip 11a i 11b), različite varijante prstena (tipovi 25, 31 i 38b), kao i lunulaste lijevane privjeske (tip 12), odnosno sporadično i bušeni antički novac (tip 44a). Grobne cjeline koje sadrže pobrojane oblike nakita tvore jasno izraženu kompaktnu skupinu u istočnoj grupi grobova ptujskog groblja. Na krajnjem rubu zapadne grupe grobova unutar groblja Ptuj-Grad javljaju se samo tri izrazite grobne cjeline s prilozima karakterističnim za prvu fazu posjedanja (**t.1.**). Riječ je o grobovima broj: 287, 296 (**t. 18.**).

Kartiranje pojedinih nakitnih skupina ove faze pokazuje slijedeću situaciju (**t. 1.** i **t. 18.**). Karičice jednostavna oblika, rastavljenih krajeva ili krajeva koji prelaze jedan preko drugoga (tip 13) izdvojene su u pet slučajeva isključivo u istočnoj grupi grobova (grobovi: 6, 43, 173, 223 i 269) (**t. 1.**), bilo kao jedini prilog (grob: 223) ili u kombinacijama s karičicama tipa I–II u grobovima: 48 (**t. 18.**) i 173, potom naušnicom tipa 14a (grob 6), odnosno lunulastom naušnicom sa zvjezdolikim privjeskom (tip 15d) u grobu broj 269 (**t. 5., t. 18.**).

Prema Gieslerovom uvjerenju karičice tipa 13 ograničene su isključivo na staromađarski horizont nalaza unutar velikih grobalja na redove u susjednoj Transdanubiji, primjerice u Halimba-Cseres i Fiad-Kérpuszata (Giesler J., 1981, /n. 70/, 89), Giesler je mišljenja da ova ukrasna tvorevina ne ostavlja dojam jasnog kontinuiteta pojavljivanja i veze s bjelobrdskim materijalom (Ib., 89). Valja istaknuti da je Giesler pretpostavio kako karičice tipa 13 u bjelobrdskim grobljima koja je analizirao zamjenjuju karike sa S-petljom (Ib:, 89, n. 194). Naša istraživanja horizontalne stratigrafije čitavog niza bjelobrdskih nalazišta u savsko-dravskom međurječju pouzdano su dokazala nazočnost karičica tipa 13 u najranijim fazama posjedanja ukopišta. Tako je analiza groblja Bijelo Brdo II (Tomičić Ž., 1991, /n. 50/, 100, 101, T. 27), odnosno onog na položaju Lijeva bara u Vukovaru (Tomičić Ž., 1990, 126, T. XXV) dokazala kontinuiranu uporabu ove nakitne tvorevine. Istraživanja najvećeg bjelobrdskog groblja Karpatske kotline Majsa u susjednom, mađarskom dijelu Baranje potvrđuju pojavu karičica tipa 13 tijekom čitavog vremena trajanja posjedanja ovog nalazišta (Ib., — Bóna I., 1984, 290-291).

Pojava karičica tipa 13 karakteristična je za I. stupanj bjelobrdske kulture, ali je ponegdje u međurječju Drave, Dunava i Save ostala u uporabi sve do početka kasne faze II. stupnja bjelobrdske kulture. Općenito gledano, ova ukrasna tvorevina u uporabi je dulje vrijeme u istočnom dijelu Slavonije, te mađarskom dijelu Baranje.

Prilikom kartiranja karičica sa stožastim završetkom (tip 19) dokazana je njihova pojava u samo tri slučaja (grobovi: 193, 270, 296) kao jedini prilog (grob 270), odnosno u kombinaciji s naušnicama tipa 14 a, 15 a, ogrlicom-đerdanom (tip 39-40) i karičicama sa S-petljom (tip I-II) u grobu broj 296 na zapadnom rubu groblja. Gieslerova su istraživanja na čitavom nizu nalazišta bjelobrdske kulture Karpatske kotline, u koja je uključio i ono na Ptuju-Gradu (Giesler J., 1981, 129, n. 319), dokazala nazočnost karičice tipa 19 na temelju kombinacije nalaza tijekom I. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., 128-130). Unutar groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru javljaju se karičice tipa 19 tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture u fazi posjedanja groblja označenoj kao Lijeva bara II (Tomičić Ž., 1990, t. IX, t. XXV). Istraživanja horizontalne stratigrafije nalazišta Bijelo Brdo II. pokazala su nazočnost karičica tipa 19 tijekom prve faze posjedanja ukopišta, tj. ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture prema Gieslerovoj kronološkoj shemi (Tomičić Ž., 1991, t. 27).

Karičice sa S-petljom, omiljela ukrasna tvorevina bjelobrdske kulture, registrirana je u grobnim cjelinama ovog najstarijeg horizonta bjelobrdskih grobova ptujskog groblja u čak 13 slučajeva. Daleko najveći broj registriran je u istočnoj grupi groblja, gdje je registrirano 12 slučajeva. Karičice sa S-petljom susrećemo u raznolikim kombinacijama, kako se razabire iz kombinacijske tabele groblja (t. 18.). Vrlo su rijetko jedini prilog pokojniku (grobovi: 10, 13, 25) ili u kombinaciji s karičicom tipa 13 (grob 173), odnosno prstenom tipa 38 (grob 20 i 48) ili prstenom tipa 25 (grob 323), kao i prestenom tipa 31 (grob 191, 224, 275). Susrećemo ih u kombinaciji s naušnicom tipa 14a (grob 48 i 296), ali i naušnicom tipa 16 (grob 100).

Gieslerova istraživanja jasno su već ranije dokazala pojavnost karičica tipa I-II od rane faze I. stupnja, do duboko u kasnu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture (Giesler J., 1981, T. 53). Kartiranjem pojave karičica sa S-petljom utvrđena je njihova rasprostranjenost na čak 49 nalazišta bjelobrdske kutlure unutar vodenih tokova Drave i Save (Tomičić Ž., 1989, 373-386, T. 182). Ne ulazeći ovom prigodom u širu problematiku najrasprostranjenijeg nakitnog oblika bjelobrdske kulture, jer o njemu postoji iscrpna literatura, valja napomenuti da se karičice tipa I-II. na našim nalazištima bjelobrdske kulture javljaju kontinuirano od početka posjedanja grobalja tijekom rane faze I. stupnja do duboko u kasnu fazu ove srednjovjekovne kulture (Tomičić Ž., 1990, 144, 146). Ukorijenjenost ove nakitne tvorevine u groblju Ptuj-Grad potvrđuje dokazano pojavljivanje karika sa S- petljom u svim trima fazama posjedanja ukopišta (**t. 18.**). Ovdje ih susrećemo do svršetka posjedanja bjelobrdskog segmenta groblja, što ga pripisujemo početku II. stupnja bjelobrdske kulture.

Kartiranje ogrlica pokazalo je njihovo rasprostiranje, kao u grobovima istočne tako i zapadne grupe ptujskog groblja. Naime, u pet slučajeva registrirana je pojava ogrlica-torkvesa pletenih od žica (grobovi: 5, 100 (**t. 2.**), 224 (**t. 18.**), 287 i 1/78 (**t. 18.**). Premda je ova nakitna skupina inače vrlo česta u ptujskom groblju, njezino prilaganje izraženije je u sljedećoj fazi posjedanja groblja, kako će to kasnije biti dokazano. U samo jednom slučaju (grob 5) ogrlica-torkves (tip 1) jedini je prilog pokojniku. Ogrlice ovog tipa javljaju se u kombinaciji s karičicama sa S-petljom (grobovi: 10 (**t. 2, t. 18.**) i 224 (**t. 18.**), s ogrlicom-đerdanom (grob 287), prstenom tipa 31 u grobu

224 (t. 18.), lunulastim privjeskom (tip 12) i praporcima (tip 10a) u grobu broj 1 iz 1978. godine i, konačno, u kombinaciji s naušnicom tipa 16 u grobu broj 100.

Giesler promatra pojavu ogrlica-torkvesa (tip 1), jedne od najkarakterističnijih nakitnih tvorevina bjelobrdske kulture (Giesler J., 1981, 116–119, cf. n. 271), u vremenskoj protežnosti od početka manifestiranja bjelobrdske kulture do svršetka I. stupnja oko 1050. godine (Ib., 116 sq, T. 50. 2, T. 53, 2). Ogrlice-torkvesi u velikim se transdanubijskim grobljima na redove Pécs-Vasas, Halimba-Cseres, Ellend-Szilfa i Ellend-Nagygödör javljaju pretežito u najstarijim fazama posjedanja (Ib., 117, cf. n. 279).

Na bjelobrdskim nalazištima savsko-dunavsko-dravskog međurječja ogrlice ovog tipa javljaju se također tijekom prvih faza posedanja grobalja. U mogućnosti smo ih slijediti sve do svršetka I. stupnja bjelobrdske kulture (Tomičić Ž., 1990, 138, 140, T. XXV). Valja posebno naglasiti, da se ovaj ukrasni oblik zadržao u uporabi i početkom kasne faze II. stupnja bjelobrdske kulture u inventaru eponimskog groblja Bijelo Brdo II (Tomičić Ž., 1991, 102, T. 25). Na isti način i u velikom bjelobrdskom groblju na položaju Lijeva bara u Vukovaru dokazano je dugotrajno zadržavanje ogrlica tipa 1 tijekom druge, treće i djelomično četvrte lokalne faze posedanja ovog važnog nalazišta. Spomenute faze posjedanja kronologijski odgovaraju rasponu od rane faze I. stupnja do početka II. stupnja bjelobrdske kulture (Tomičič Ž., 1990, T. XXV).

Poseban fenomen ptujskog groblja svakako je učestala pojava raznih varijanata oblika naušnica. Pored klasičnih bjelobrdskih lijevanih grozdolikih naušnica (tip 14a), susrećemo lunulaste perforirane naušnice s grozdolikim privjeskom (tip 15c) i varijante s dva roščića na privjesku (15a), odnosno sa zvjezdolikim privjeskom (15d). Javljaju se i lijevane četverojagodne naušnice (tip 16).

Već je Giesler upozorio na činjenicu da se u groblju Ptuj-Grad kao opća pojava susreću kombinacije prilaganja lijevanih naušnica i karičica sa S-petljom, odnosno s ostalim specifičnim oblicima bjelobrdske kulture (Giesler J., 1981, 94, cf. n. 216). Njegovo kartiranje lijevanih naušnica pokazalo je prevagu pojava ovog nakitnog oblika južno od tokova Drave i Dunava (Ib., 95). Posebno su dragocjena njegova zapažanja koja iznosi u odnosu na pojave lijevanih i granuliranih naušnica unutar groblja Ptuj-Grad, gdje su registrirane obje vrste. Pritom je na temelju stanja horizontalne stratigrafije groblja pretpostavio, da granulirane naušnice pripadaju ranijem vremenskom odsjeku (Ib., 100, cf. n. 231). Na temelju Gieslerovih istraživanja groblja u Halimba-Cseres, Szentes-Szentlászló, odnosno u Piliny, Bijelom Brdu II, Gomjenici i Ptuju-Gradu, lijevane naušnice tvore horizont oblika koji predstavlja prijelaz od staromađarskog u bjelobrdski horizont nalaza (Ib., 94, n. 214–216). Obrađujući problem produkcije bjelobrdskog nakita, posebice naušnica, Vinski je posebno iznenađen brojnim nalazima naušnica raznih tipova u groblju Ptuj-Grad (Vinski Z., 1970, 45–92). Valja s pravom, na temelju mnoštva naušnica otkrivenih u ovom bogatom nalazištu, pretpostaviti mogućnost postojanja lokalnog središta proizvodnje popularnog nakitnog oblika, koji je jamačno naišao na vrlo široku primjenu.

U tri slučaja primijećena je pojava lijevanih grozdolikih naušnica tipa 14a (grobovi: 6, 48 i 296). Javljaju se u kombinaciji s jednostavnom karičicom tipa 13 (grob 6), karičicom tipa I–II (u grobovima: 48 i 296), odnosno prstenom tipa 38 (grob 48) ili karičicom tipa 19, naušnicom tipa 15a i ogrlicom-đerdanom tip 39–40 u grobu 296. Situacija u groblju Ptuj-Grad pokazala je već Gieslеru rano pojavljivanje naušnica tipa 14. Na temelju odgovarajuće kombinacijske tabele ovoga važnog nalazišta (t. 18.) u mogućnosti smo razmotriti položaj ove nakitne skupine unutar groblja. Analiza ho-

rizontalne stratigrafije groblja pokazala je da se naušnice tipa 14 generalno pojavljuju tijekom prve dvije lokalne faze posjedanja ukopišta, tj. tijekom faze Ptuj I i Ptuj II, koje su sinkrone sa I. stupnjem bjelobrdske kulture prema Gieslerovoj apsolutno-kronologijskoj shemi. U fazi Ptuj I, koja je sinkrona s ranom fazom I. stupnja bjelobrdske kulture, ovaj tip naušnica javlja se uz najstarije oblike bjelobrdske kulture. Tako se, primjerice, u grobu broj 77 pored naušnice tipa 14 javljaju naušnice tipa 15, prsteni tipa 31 i 32, karike sa S-petljom tipa I-II, ogrlica-torkves tipa 1 i ogrlica-đerdan tipa 39–40, odnosno perforirani rimski novac, koji smo označili kao tip 44a (**t. 8, 1.**). Kombinacijske varijante u groblju Ptuj-Grad pokazale su, da se naušnice tipa 14 ponekad javljaju u kombinaciji s naušnicom tipa 15, ali i s naušnicom tipa 17b. Nastupom lijevanih inačica volinjskih naušnica, koje je Giesler označio kao tip 17b, te nekih novih oblika prstena (tip 32, 33, 34a), nestaju u ptujskom groblju naušnice tipa 14 (Tomičić Ž., 1989, 413).

Naše kartiranje lijevanih grozdolikih naušnica tipa 14a dokazalo je nazočnost ove bjelobrdske ukrasne tvorevine na čak 25 nalazišta savsko-dravskog međurječja (Tomičić Ž., 1990a, 134, cf. n. 120). Ondje se javljaju u najranijim fazama posjedanja grobalja, koje su pretežito sinkrone s ranom fazom I. stupnja bjelobrdske kulture. U istočnom dijelu međurječja rjeđe su u uporabi od zapadnije lociranih nalazišta, u kojima su češće zastupljene. Naša horizontalno-stratigrafska istraživanja grobalja Gomjenica, Bagruša-Petoševci, ali i Ptuju-Grad, dokazala su da je tip 14 u kronologijskom smislu stariji od ostalih tipova naušnica (15, 16 i 17), koji su zastupljeni na tim lokalitetima (Ib., 134). Izolirana pojava naušnica tipa 14a registrirana je u nekoliko slučaja tijekom faze Lijeva bara II posjedanja velikog vukovarskog groblja. Ta lokalna druga faza posjedanja apsolutno-kronologijski odgovara ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture prema Gieslerovoj shemi (Ib., T. XXV).

Kronologijska istraživanja uvjerila su Gieslera, da se naušnice tipa 14 javljaju oko 950. godine, odnosno *de facto* prije početka bjelobrdske kulture, dakle još prije početka rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture, a da se u uporabi zadržavaju do oko 1030. godine, tj. do svršetka spomenute rane faze I. stupnja (Giesler J., 1981, 94 sq., T. 53, 2). U prvoj fazi posjedanja bjelobrdskog segmenta groblja Ptuj-Grad registrirana je pojava naušnica tipa 15. Riječ je *de facto* o lunulastim lijevanim naušnicama s roščićem na luku karike označenim kao tip 15a, odnosno o lijevanim lunulastim perforiranim naušnicama s grozdolikim privjeskom (tip 15c). Naušnice tipa 15a registrirane su u grobnoj cjelini 296, koju pripisujemo prvoj fazi posjedanja ptujskog groblja. Ondje, pored naušnice ovog tipa, susrećemo naušnice tipa 14a, karičice tipa 19, odnosno sa S-petljom tipa I- II, ogrlicu-đerdan tipa 39–40, te prstene neodređene varijante (Korošec J.,1950, sl. 95). Naušnicu tipa 15a susrećemo i u grobnoj cjelini 104 (**t. 9.**), inventar koje pripisujemo drugoj fazi posjedanja groblja (**t. 18.**). Iz kombinacijske tabele groblja Ptuj-Grad razabire se i kronološki položaj lijevanih naušnica tipa 15, koje perzistiraju u uporabi tijekom prvih dviju faza posjedanja ptujskog groblja (**t. 18., t. 19.**). Te su faze sinkrone I. stupnju Gieslerove kronologijske sheme bjelobrdske kulture.

Na sličan način i naušnica tipa 15c, registrirana i pripisana u grobnoj cjelini 77 (**t. 18.**) zajedno s inventarom prvoj fazi posjedanja ptujskog groblja, sadrži već ukrasne oblike primjerene novoj fazi posjedanja, koju smo označili kao fazu Ptuj II (**t. 6.**).

U grobnoj cjelini 269 zapažena je pojava lunulaste lijevane naušnice sa zvjezdolikim privjeskom, koju smo kao varijantu 15d pridružili skupini bjelobrdskih naušnica

(Ib., sl. 87). Iz kombinacijske tabele vidljiv je kronologijski položaj ove varijante naušnica u ptujskom groblju, odnosno u prvoj fazi posjedanja njegova bjelobrdskog segmenta (t. 18.).

Na temelju iznesenoga vidljivo je da se naušnice tipa 15 u ptujskom groblju mogu pripisati I. i II. fazi posjedanja bjelobrdskog dijela ukopišta, koje su sinkrone I. stupnju bjelobrdske kulture prema podjeli koju je predložio J. Giesler.

Ostaje za raspravu na nekom drugom mjestu problem pojave lijevanih naušnica tipa 15 upravo unutar prostora dravsko-dunavsko-savskog međurječja. Znakovita je pojava ovog tipa naušnica upravo u Ptuju, pored još 13 nalazišta što smo ih uspjeli registrirati u međurječju Drave i Save (Tomičić Ž., 1989, 415-428).

Četvorojagodne lijevane naušnice tipa 16 registrirane su unutar groblja Ptuj-Grad tijekom I. i II. faze posjedanja groblja. Iz priložene kombinacijske tabele groblja razabire se njihova pojava tijekom trajanja faze posjedanja Ptuj I. u grobnoj cjelini broj 100 (t. 2.). Ondje se, pored specifičnih lijevanih inačica četvorojagodnih naušnica, javljaju lunulaste naušnice tipa Köttlach II, karike tipa I-II, karike s pucetastim završecima (tip D), ogrlica-torkves tipa 1b i pločasta okrugla fibula s ćelijastim emajlom tipa Köttlach II. Prva faza posjedanja groblja Ptuj-Grad sinkrona je ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture. U grobnoj cjelini 77 (t. 8: 1) naušnica tipa 16 javlja se uz naušnicu tipa 15c, ogrlicu-torkves tipa 1, ogrlicu-đerdan tipa 39-40, perforirane antičke novce (tip 44a) i prstene tipa 31 i 32, karičice tipa I-II. Pojava novog oblika prstena tipa 32 upućuje na početak nove faze posjedanja, koju smo označili kao Ptuj II. Ta lokalna faza odgovara svršetku I. stupnja bjelobrdske kulture. Na temelju iznesenoga, pojava naušnica tipa 16, premda u malom broju i osebujnog oblika, zasvjedočena je u ranim fazama posjedanja ptujskog groblja, koje su sinkrone I. stupnju bjelobrdske kulture. Sličnu ranu pojavu lijevanih četverojagodnih naušnica registrirali smo u inventaru početnih faza posjedanja grobalja Gomjenica, Mahovljani i Bagruša kot Petoševaca (Ib., 430-433).

Ogrlice-đerdani (tip 39-40) registrirane su u tri slučaja (grobovi: 269, 287 i 296). U grobu 269 susrećemo uz ogrlicu-đerdan još karičicu tipa 13, prsten tipa 31 i lunulastu lijevanu naušnicu sa zvjezdolikim privjeskom (tip 15d). U grobu 287 javlja se uz ogrlicu-đerdan još i ogrlica-torkves tipa 1, a u grobu broj 296 susrećemo ju u kombinaciji s karičicom sa S-petljom (tip I-II), karičicom sa stožastim završetkom (tip 19) i naušnicama tipa 14a i 15a.

Na deset nalazišta unutar međurječja Drave i Save registrirano je postojanje ogrlice-đerdana (tip 39-40), koje se ondje kontinuirano javljaju od rane faze I. stupnja do u kasnu fazu II. stupnja prema Gieslerovoj apsolutno-kronologijskoj shemi (Tomičić Ž., 1990, 140). U velikom bjelobrdskom groblju Vukovar-Lijeva bara ogrlice tipa 39-40 registrirane su tijekom druge, treće i četvrte faze posjedanja groblja, dakle od rane faze I. stupnja do na početak II. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., T. XXV).

Gieslerova istraživanja horizontalne stratigrafije grobalja Halimba-Cseres i Ellend Szilfa, odnosno Fiad-Kérpuszta i Pécs-Vasas dokazala su kontinuiranu uporabu ogrlica-đerdana od valjkastih perli s metalnim premazom (tip 39), te od sitnih koničnih perlica (tip 40), od rane faze I. stupnja do u kasnu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture (Giesler J., 131, cf. n. 324). Važno je napomenuti da je istraživanje bjelobrdskog groblja kod sela Ciganka u blizini Slatine dokazalo trajanje uporabe ogrlica tipa 39-40 do u kasnu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture (Tomičić Ž., 1990b, 88 sq., T. XI, 2),

koje je potvrđeno nalazom perforiranog novca ugarskog kralja Andrije I. (1046-1061).

Kartiranje različitih varijanti prstena u svrhu dobivanja horizontalne-stratigrafije groblja pokazalo je zanimljivu sliku. Naime, u ovoj fazi posjedanja groblja primjećena je pojava prstena okrugla presjeka rastavljenih suženih krajeva (tip 25), zatim običnih lijevenih prstena (tip 31) i konačno prstena s umetnutim kamenom, odnosno staklenom pastom (tip 38b).

Osobito je česta pojava prstena tipa 31. Naime, u čak devet slučajeva konstatirana je pojava ove ukrasne varijante prstena. U četiri slučaja javljaju se prsteni tipa 31 kao jedini grobni prilog pokojnika. Riječ je o grobnim cjelinama broj: 19, 188, 214 i 218. U grobovima 191, 224 i 275 javljaju se u kombinaciji s karičicom sa S-petljom tipa I-II, a s karičicama tipa 13 u grobovima broj 43 i 269. Pojava ovog tipa prstena osobito je dragocjena u grobu 269, gdje pomaže u preciznijem kronologijskom opredjeljivanju lunulaste naušnice sa zvjezdolikim privjeskom, za koju smo predložili oznaku 15d.

Na području susjedne Mađarske Giesler je detaljno proučio pojavnost prstena tipa 31 u Dunántulu (Transdanubiji) na velikim grobljima bjelobrdske kulture: Halimba-Cseres (Giesler J., 1981, T. 30), Ellend-Nagygödör (Ib., T. 40), Pécs-Vasas (Ib., T. 45), te je konstatirano njihovo javljanje od rane faze I. stupnja do u kasnu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture. Naša istraživanja horizontalne stratigrafije velikog groblja na redove u mađarskom dijelu Baranje u Majsu dokazala su pojavu prstena tipa 31 tijekom rane faze i završnog dijela I. stupnja bjelobrdske kulture (Tomičić Ž., 1990, 143).

Unutar međurječja Drave i Save prsteni tipa 31 registrirani su na sveukupno 13 nalazišta, gdje obuhvaćaju vremenski raspon od rane faze I. stupnja do početka II. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., 142, 143). To zorno predočuje njihova pojava unutar groblja Vukovar-Lijeva bara (Ib., T. XXV), te eponimskog lokaliteta u Bijelom Brdu II. (Tomičić Ž., 1991, T. 27).

Kartiranje prstena tipa 25, odnosno prstena okrugla presjeka suženih rastavljenih krajeva pokazuje njihovu pojavu u četiri slučaja. Naime, u grobnim cjelinama 171, 189 i 235 oni predstavljaju jedine grobne priloge pokojnika, dok se u grobu 323 uz prsten tipa 25 javljaju karičice sa S-petljom (tip I-II) i ogrlica-đerdan.

Prstene rastavljenih krajeva i okruglog presjeka, koji prema Gieslerovoj shemi nose tipologijsku oznaku 25, susrećemo u transdanubijskim grobljima Fiad-Kérpuszta početkom posjedanja ukopišta (Giesler J., 1981, T. 34), potom u Halimba-Cseres (Ib., T. 30, 110), te u Ellend-Nagygödör od rane faze I. stupnja do u početak II. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., T. 40). U groblju Pécs-Vasas prsteni tipa 25 javljaju se do svršetka I. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., T. 45).

Unutar našeg međurječja javljaju se prsteni tipa 25 na šest bjelobrdskih lokaliteta tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture (Tomičić Ž., 1990, 142), ali se gdješto ponekad zadržavaju do početka II. stupnja bjelobrdske kulture. Slično je i u groblju u Majsu, gdje se prema našoj evidenciji prsteni tipa 25 javljaju u grobnim cjelinama datiranim novcem Arpadovića Samuela Abe (1041-1044), dakle do sredine 11. stoljeća (Ib., 142).

U grobu broj 1/78, istraživanom tijekom 1978. godine, uz ogrlicu-torkves (tip 1), karičice sa S-petljom (I-II) i dva praporca (tipa 10a), otkriveno je pet lijevanih lunulastih privjesaka (tip 12). Gieslerova analiza pojave lijevanih lunulastih privjesaka odredila je kronologijski okvir njihove pojave od početka rane faze I. stupnja do

svršetka te faze, odnosno uz povremeno zadržavanje u uporabi sve do u kasnu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., T. 53,2, 130). Unutar međurječja Drave i Save ovaj ukrasni oblik zasvjedočen je na ukupno deset nalazišta, gdje se javljaju pretežito tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture (Tomičić Ž., 1989, 488-499, T. 196). To potvrđuje analiza grobalja Bijelo Brdo II. (Tomičić Ž., 1991, T. 27), odnosno i srodnih grobalja u Gomjenici, Mahovljanima, Bagruši-Petoševcima, Čakovec-Šenkovec i Kočićevo (Ib., 1989, 488-499).

U dva slučaja registrirana je pojava prstenova tipa 38b (grobovi: 20, 48). I dok su u oba slučaja popratni element karičice tipa I-II, dotle se u grobu broj 48 javlja naušnica tipa 14a. Pojava prstena s prilotanim dodacima na proširenim krajevima obruča i s kamenom u posebnom ležištu (tip 38b) registrirana je u savsko-dravskom međurječju na čak 12 nalazišta (Tomičić Ž., 1900, 143). Na lokalitetu Bijelo Brdo II. (Tomičić Ž., 1991, T. 27) prsten ovog oblika registriran je tijekom prve i druge faze posjedanja groblja, koje odgovaraju I. stupnju bjelobrdske kulture. U velikom groblju Vukovar-Lijeva bara potvrđena je njihova nazočnost tijekom II-IV. lokalne faze posjedanja groblja, koje obuhvaćaju čitav I. stupanj, a djelomice i početak II. stupnja bjelobrdske kulture (Tomičić Ž., 1990, T. XXV). Gieslerova istraživanja dokazala su pojavu ove specifične ukrasne tvorevine relativno kasno, kako to svjedoči pojava prstena tipa 38 u groblju Halimba-Cseres (Giesler J., 1981, 112, cf. n. 265-267).

Kartiranje položaja ruku odnosno podlaktica pokazalo je da se u velikoj većini radi o ukopima kod kojih su podlaktice položene uz trup. Naime, u čak 24 slučaja registriran je taj položaj, dok su jednom pokojniku (grob 270) ruke bile položene u krilo, a u jednom slučaju (grob 173) kostur je bio vrlo loše očuvan.

Horizontalno-stratigrafijska istraživanja ptujskog groblja pokazala su jasno postojanje jedne rane faze posjedanja bjelobrdskog groblja. Ova rana faza, kao što je već ranije rečeno, poklapa se relativno-kronologijski s ranom fazom I. stupnja bjelobrdske kulture, kako je predložio J. Giesler. Fazu smo uvjetno označili nazivom Ptuj I.

Kao logičan nastavak u kronoligijskom slijedu treba promotriti skupinu od 22 grobne cjeline, koja tvori vrlo gustu koncentraciju, posebno u jezgri istočne skupine grobova ptujskog groblja. Na priloženom situacijskom planu (**t. 6.**) upada u oči kompaktna skupina grobova koju definiraju grobovi: 42 (**t. 7**, 1.), 64 (**t. 7**, 2.), 192 (**t. 10.**), 193 (**t. 11.**), 204 (**t. 18.**), 205 (**t. 12.**), 215, 221 (**t. 18.**), 225 (**t. 18.**) i 228.

Izvan ove koncentracije grobova, na njezinu zapadnom rubu, javljaju se relativno raštrkani grobovi: 52, 60, 77 (**t. 8**, 1.), 104 (**t. 19.**), 230 (**t. 8**, 2) i 237 (**. 13.**). Konačno, na krajnjem zapadnom obodu zapadne grupe grobova groblja Ptuj-Grad javlja se grob 295 s materijalom ove nove faze posjedanja groblja.

Među materijalnim nalazima karakterističnima za prethodnu fazu Ptuj I, javljaju se u repertoaru nove faze posjedanja groblja novi oblici nakita, karakteristični za kasnu fazu I. stupnja bjelobrdske kulture prema Gieslerovoj kronologijskoj shemi. Naime, pored naušnica tipa 14a, 15a, 16 i karičica sa stožastim završetkom (tip 19), odnosno sa S-petljom (tip I-II), javljaju se kao stare forme prsteni tipa 25 i 31, praporci (tip 10a, ogrlice-torkvesi (tip 1) i ogrlice-đerdani (tip 39-40). Potpuno su nove forme lijevane grozdolike naušnice volinjskog tipa (tip 17b), zatim pretežito lijevani prsteni tipa 32, 33, 34a, 34b i 36.

Podrobno kartiranje navedene skupine ukrasnih tvorevina dalo je vrlo zanimljivu sliku, kako to pokazuje priloženi situacijski plan (**t. 6.**). Tako je primijećena velika

gustoća karičica sa S- petljom (tip I-II), koje se pojavljuju u 12 slučajeva u vrlo različitim kombinacijama.

Pojava novog tipa lijevanih grozdolikih naušnica tzv. volinjskog tipa zasvjedočena je u čak 11 slučajeva, kako to pokazuje situacijski plan nekropole (**t. 6.**). U samo jednom slučaju (grob 60) naušnica volinjskog tipa pojavljuje se kao jedini bjelobrdski prilog pokojnika. Vrlo često susrećemo ih uz karičice sa S- petljom (grobovi: 64 (**t. 7,** 2), 178 (**t. 18.**), 183 (**t. 18.**), 204 (**t. 18.**) i 237 (**t. 13.**). U kombinaciji s naušnicom tipa 16 javljaju se naušnice ovog novog oblika u grobu 215, dok ih pridružene naušnicama tipa 14a susrećemo u grobu broj 64, 193 i 237. Lijevana lunulasta naušnica s dva roščića (tip 16a) registrirana je u grobu broj 104 (**t. 9.**), dok slijedeću inačicu, tzv. lunulastu perforiranu naušnicu s grozdolikim privjeskom (tip 15c), susrećemo samo u grobu broj 64 uz naušnice tipa 14a i 17b.

U međurječju Save i Drave danas brojimo čak 23 nalazišta na kojima je registrirana pojava lijevanih naušnica volinjskog tipa rustične izrade, koje je Giesler obilježio kao tip 17b (Tomičić Ž., 1990, 149-152, n. 180-n. 191). U većini analiziranih nalazišta javljaju se naušnice tipa 17b u završnom dijelu I. stupnja bjelobrdske kulture. Tako se u Bijelom Brdu II. naušnica ovog tipa javlja tijekom druge faze posjedanja groblja, odnosno sinkrono završnom dijelu I. stupnja bjelobrdske kulture (Tomičić Ž., 1991, T. 27). U groblju Vukovar-Lijeva bara javljaju se tijekom treće lokalne faze posjedanja ukopišta, koja je sinkrona svršetku I. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., 1990, T. XV, T. XXV). Naša istraživanja grobalja u Sv. Jurju u Trnju u Međimurju (Ib., 1990a, sl. 4.), odnosno nedaleko podravskog sela Ciganka (Ib., T. X, 2.), dokazala su nazočnost ove osebujne ukrasne tvorevine sve do kasne II. faze bjelobrdske kulture. Gieslerova istraživanja pojave rustikalnih inačica volinjskih naušnica tipa 17b, koja je proveo na materijalu iz Gomjenice (Giesler J., 1980, 100), odnosno u Halimba-Cseres (Ib., 103), dovela su ga do spoznaje da se kronologijski javljaju nakon pojave ranijih varijanti oblika tipa 14, 15 i 16 (Tomičić Ž., 1990, 150). Na drugom mjestu biti će o volinjskim naušnicama više govora. Giesler je naušnice tipa 17b kronologijski odredio u okvir oko 1000. do oko 1050. godine, odnosno relativno-kronologijski do svršetka I. stupnja bjelobrdske kulture (Giesler J., 1980, T. 53,2).

Kartiranje ogrlica pokazalo je horizontalno-stratigrafsku sliku s 9 slučajeva pojave ogrlica-torkvesa (tip 1), odnosno 7 slučajeva pojave ogrlica-đerdana (tip 39-40), što primjećujemo u priloženom situacijskom planu (**t. 6.**). U šest slučajeva pojavljuju se uz ogrlice-torkvese i naušnice volinjskog tipa (tip 17b), što govori o kontinuitetu uporabe ovog ukrasnog oblika. Ogrlice-đerdani javljaju se u kombinaciji s ogrlicama-torkvesima u četiri slučaja (grobovi: 77 (**t. 8,** 1), 192 (**t. 10.**), 193 (**t. 11.**) i 215. Kao što vidimo, u ovoj drugoj fazi posjedanja bjelobrdskog segmenta ptujskog groblja vrlo je česta pojava ogrlica, za razliku od prethodne faze Ptuj I.

Istraživanja horizontalne stratigrafije groblje Ptuj-Grad pokazalo je pojavu novih oblika prstena, koji se u relativno velikom broju javljaju u drugoj fazi posjedanja. Tako je kartiranje prstena tipa 32, tj. lijevanih prstena kvadratnog presjeka, dokazalo njihovo postojanje u četiri grobne cjeline 42 (**t. 7,** 1.), 52, 77 (**t. 8,** 1.) i 228 u raznolikim kombinacijama ili u samo jednom slučaju kao jedini prilog pokojniku (grob 52).

Našom analizom pojave prstena tipa 32 unutar međurječja Drave, Dunava i Save potvrđena je njihova nazočnost u eponimskom groblju Bijelo Brdo II. tijekom trajanja druge lokalne faze posjedanja groblja u grobnoj cjelini 174 (Tomičić Ž., 1991, T. 27), dakle na svršetku I. stupnja bjelobrdske kulture. Ptujsko groblje demonstrira na-

zočnost prstena tipa 32 tijekom druge i treće faze posjedanja groblja (**t. 18.**), koje obuhvaćaju raspon od završnog dijela I. stupnja do početka II. stupnja bjelobrdske kulture prema Gieslerovoj kronologijskoj shemi. Gieslerova istraživanja upućuju na moguće ranije pojavljivanje prstena tipa 32 u odnosu na njegovo ragistriranje u transdanubijskim grobljima. Naime, prstene tipa 32 uvrstio je u raspon od svršetka njegove rane faze I. stupnja do početka kasne faze II. stupnja, ali je pretpostavio njihovo ranije javljanje tijekom rane faze I. stupnja bjelobrdske kulture (Giesler J., t. 53,2).

Najčešći oblik prstena u ovoj fazi posjedanja je tip 31, zaostao iz prve faze posjedanja groblja. Ova ukrasna tvorevina registrirana je u pet slučajeva 42 (**t. 7.**, 1.), 77 (**t. 8**, 1.), 104 (**t 9.**), 183 (**t. 18.**) i 193 (**t. 11.**). U svakom od spomenutih primjera javlja se prsten tipa 31 uz nove ukrasne forme kao što su prsteni tipa 36 (grob 104), prsteni tipa 32 (grob 42 i 77), prsteni tipa 34a (grob 42 i 193), odnosno naušnice tipa 17b (grob 183).

Prsteni tipa 33, polukružnog presjeka s nizovima ureza, registrirani su u četiri slučaja (grobovi: 12, 192, 221 i 237). Prsteni valovito oblikovane površine (tip 34a) javljaju se također u četiri slučaja (grobovi: 42, 192, 193 i 204), dok se prsten tipa 34b, narezanog istaknutog središnjeg rebra, nije mogao izdvojiti u inventaru horizonta grobova faze posjedanja groblja.

Prstene tipa 33, 34a i 34b, poput onih tipa 32, Giesler je smjestio u okvir od svršetka rane faze I. stupnja do kasne faze II. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., t. 53,2). Analiza nazočnosti ovih varijanti prstena unutar savsko-dravskog međurječja dokazala je njihovo pojavljivanje na sedam nalazišta na kojima ih pretežito susrećemo tijekom završnog dijela I. stupnja bjelobrdske kulture. U Bijelom Brdu II. susrećemo se prsteni tipa 33, 34a i 34b, tijekom druge lokalne faze posjedanja groblja i na početku treće faze posjedanja eponimskog nalazišta (Tomičić Ž., 1991, t. 27). U groblju Vukovar-Lijeva bara prsteni tipa 33, ali i 34b, javljaju se tijekom treće lokalne faze posjedanja, koja je sinkrona svršetku I. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., 1990, 152-154, t. XXV).

Prstene tipa 36, odnosno s kvadratnim pojačanjem, često puta ukrašenim urezima, moglo se registrirati u četiri grobne cjeline (104, 220, 225 i 295). U grobu broj 225 uz prsten tipa 36 i kariku sa S-petljom otkriven je prsten tipa 38b, koji je kao stariji oblik prenesen iz prethodne faze posjedanja groblja.

Kartiranje nalaza prstena zatvorenog obruča, ali stupnjevane ukrasne ploče (tip 36), pokazalo je njihovu pojavu na dvama nalazištima istočnog dijela dravsko-dunavsko-savskog međurječja (Bijelo Brdo II, i Mačvanska Mitrovica), odnosno na njegovu zapadnom dijelu u Ptuj-Grad. U susjednoj Bosanskoj Posavini prsteni ovog tipa javljaju se u grobljima Bagruša kod Petoševaca i u Mahovljanima (Tomičić Ž., 1989, 543-544, t. 202). U Bijelom Brdu II. prsten ovoga tipa registriran je u grobnoj cjelini 62, koja pripada svršetku I. stupnja bjelobrdske kulture. Međutim u grobnoj cjelini 156 susrećemo prsten tipa 36 u okolnostima koje ga uvrštavaju u početak II. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., 1991, t. 27).

Gieslerova kronologijska shema određuje okvir uporabe prstena tipa 36 od rane faze I. stupnja do početka II. stupnja bjelobrdske kulture (Giesler J., 1981, t. 53,2).

U grobovima broj: 77 (**t. 8**, 1.) i 193 (**t. 11.**) među otkrivenim ukrasnim tvorevinama registrirani su i perforirani primjerci antičkog novca, dok je u ženskom grobu 230 (**t. 8**, 2), pored naušnice volinjskog tipa (17b) i ogrlice-torkvesa (tip 1), nađen i bušeni zub vepra.

Pojavu antičkog perforiranog novca u funkciji amuleta, ili privjeska u sklopu odgovarajućih ogrlica-đerdana, registrirali smo unutar savsko-dravskog međurječja na devet nalazišta. Interesantno je da se perforirani antički novac, što smo ga u nedostatku odgovarajućeg koda odnosno tipa označili kao tip 44a, u inventaru bjelobrdskih grobalja u Bjelom Brdu II, Mahovljanima, Bagruši-Petoševcima i Ptuju-Gradu javlja u tamošnjim lokalnim fazama posjedanja grobalja, koje odgovaraju I. stupnju bjelobrdske kulture (Tomičić Ž., 1990, 146). U groblju Bijelo Brdo II. javljaju se perforirani novci tipa 44a u prvoj i drugoj lokalnoj fazi posjedanja, koja je sinkrona čitavom I. stupnju bjelobrdske kulture (Ib., 1991, t. 27). Unutar inventara velikog groblja Vukovar-Lijeva Bara perforirani antički novac registriran je izolirano tijekom druge faze posjedanja ovog ukopišta, koja je sinkrona ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., 146). Slično je u groblju Majs, gdje se perforirani novac javlja isključivo tijekom prve lokalne faze posjedanja, koja je sinkrona ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., 146).

Što se tiče analize položaja ruku pokojnika u drugoj fazi posjedanja groblja, možemo konstatirati da je kod 18 pokojnika od ukupno 22 analizirana groba registriran položaj podlaktice uz trup pokojnika, u 2 slučaja (221 i 215) registriran je položaj lijeve odnosno desne podlaktice na trbuhu, što su također varijante ranije spomenutog položaja ruku kod pokojnika. U dva slučaja (225 i 210) uslijed vrlo loše uščuvanosti nije se mogao rekonstruirati položaj podlaktica.

Horizontalno-stratigrafijska istraživanja bjelobrdskog dijela ptujskog groblja izdvojila su, kao što vidimo, dvije faze posjedanja, koje na temelju analiziranog inventara korespondiraju s ranom i kasnom fazom I. stupnja bjelobrdske kulture. I dok smo za prvu fazu posjedanja predložili naziv Ptuj I. za drugu fazu predlažemo naziv Ptuj II. Ovaj naziv odnosi se dakle na fazu posjedanja bjelobrdskog segmenta groblja, koja je uslijedila u tzv. kasnoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture prema Gieslerovoj kronološkoj shemi.

Zasebnu skupinu grobnih cjelina u inventaru koje razlikujemo predstavnike rane faze II. stupnja bjelobrdske kulture uspjeli smo izdvojiti također u istočnom segmentu groblja Ptuj-Grad (**t. 14.**). Riječ je o manjem broju grobnih cjelina, u kojima se zrcale novi oblici ukrasnih tvorevina, koji svjedoče nazočnost nove kronološke etape u razvitku bjelobrdske kulture. Naime, pojava novih formi prstena različitih varijanti oblika nagovijestila je novu etapu, tj. treću fazu posjedanja groblja, koju smo nazvali Ptuj III. Za ovu fazu posjedanja groblja karakteristična je pojava prstena rastavljenih suženih krajeva rombična presjeka (tip 27), ali i prstena rastavljenih krajeva pletenih od tri žice (tip 30). Kartiranje raznih oblika prstena pokazalo je da se prsteni tipa 27 pojavljuju u čak 5 slučajeva (grobovi: 51, 170, 175, 181 i 226). U dva slučaja (grob 50 i 170) javljaju se u kombinaciji s prstenima 33, dok se u četiri slučaja uz prstene tipa 27 javljaju i karičice sa S-petljom (tip I-II). Riječ je o grobovima broj: 50 (**t. 16.**), 175 (**t. 15,** 2.), 181 (**t. 17.**) i 226. U dva slučaja (grobovi: 50 i 181) prstenima tipa 27 pridruženi su dvodjelni privjesci (tip 9), odnosno tri puta ogrlice-đerdani tipa 39-40 (grobovi: 50, 175 i 181). Uz prstene tipa 27 zapažene su u dva slučaja (grobovi: 50 i 175), i ogrlice-đerdani (tip 1), odnosno i praporci (tip 10a).

Gieslerova analiza pojave prstena tipa 27 dokazala je nazočost ove nove ukrasne tvorevine tijekom svršetka I. stupnja i tijekom čitavog II. stupnja bjelobrdske kulture (Giesler J., 1981, t. 53, 2). U groblju Halimba-Cseres prsteni tipa 27 javljaju se u grobnim cjelinama datiranim srebrnim denarima Arpadovića (Ib., t. 30). Tako se u

grobnoj cjelini 513 prsten ovog tipa javlja uz novac kneza Bele (1048–1060), u grobnoj cjelini broj 377 s denarom kralja Salamona (1063–1074), a u grobu broj 350 s denarom kralja Ladislava I. (1077–1095), (Ib., t. 30). U inventaru groblja Fiad-Kérpuszta nalazimo prstene tipa 27 u kombinaciji s maloformatnim karikama sa S-petljom tipa II, 4/1 in II, 5 (Ib., t. 34). Groblje Pécs-Vasas dalo je interesantan nalaz prstena tipa 27 u kombinaciji s maloformatnom karičicom sa S- petljom tipa II, 5 i novcem kralja Andrije I. (1046–1061), kako se to razbire iz kombinacijske tabele ovog nalazišta (Ib., t. 45). Naša kartiranja nalaza prstena tipa 27, odnosno prstena rombična presjeka rastavljenih suženih krajeva pokazala su njihovo pojavljivanje na devet nalazišta dravsko-savskog međurječja (Tomičić Ž., 1989, 551). Njihov kronologijski položaj analizirali smo u šest nalazišta spomenutog prostora, a tome smo pridružili i naše spoznaje o ovom tipu prstena i na groblju Majs. Unutar groblja Bijelo Brdo II. pojavljuju se prsteni tipa 27 na prijelazu iz I. u II. stupanj bjelobrdske kulture (Ib., 1991, t. 27). Prstene tipa 27 susrećemo u groblju Vukovar–Lijeva bara tijekom svršetka I. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., 1990, t. 25). Najnovija arheološka istraživanja na novootkrivenom groblju nedaleko sela Ciganka u slavonskom dijelu Podravine u blizini Slatine dala su također nalaz prstena tipa 27 u okolnostima koje upućuju na svršetak I. stupnja i prijelaz u II. stupanj bjelobrdske kulture (Ib., 1990b, t. 9, 1, t. 11, 2). Konačno, u velikom groblju na redove u Majsu naša analiza materijala dokazala je osamljen nalaz prstena tipa 27, koji se javlja relativno kasno početkom II. stupnja bjelobrdske kulture ili relativno-kronologijski u fazi Majs III (Ib., 1989, 553, t. L). Ondje sežu u grobnoj cjelini broj 472 prstenu tipa 27 pridružene narukvice tipa 8, srebrne maloformatne karičice sa S-petljom, ogrlica-đerdan tipa 39–40 i srebrni prsten rastavljenih stanjenih krajeva upleten od tri žice (tip 30). Na temelju iznesenog možemo pouzdano kronologijski locirati prsten tipa 27 na prostoru savsko-dravskog međurječja pretežito od svršetka I. stupnja do u početno razdoblje II. stupnja bjelobrdske kulture.

Posebno je indikativan inventar groba broj 37 (**t. 15,** 1.). Naime, pored ogrlice-đerdana (tip 39–40), lijevanog puceta (tip 11), praporca (tip 10) i karičice sa S-petljama (tip I–II), zapažena je pojava prstena različitog tipa. Tako pored prstena koji su karakteristični za prethodnu, tzv. kasnu fazu I. stupnja bjelobrdske kulture (tip 33, 34a i 34b), opažamo pojavu prstena rastavljenih krajeva pletenog od tri žice, koji predstavlja pojavu karakterističnu za Gieslerovu ranu fazu II. stupnja bjelobrdske kulture. U Gieslerovoj tipološkoj podjeli je ovaj prsten dobio kodnu oznaku tip 30. Ova je ukrasna tvorevina svojstvena završnoj etapi bjelobrdske kulture. Nažalost, ona je samo jednom nađena u zatvorenoj grobnoj cjelini u spomenutom grobu broj 37, ali je jasan njezin nagovještaj nove mode u ukrašavanju.

Prsteni tipa 30 registrirani su unutar dravsko-savskog međurječja na sveukupno devet nalazišta. Unutar groblja Bijelo Brdo II. javljaju se prsteni tipa 30 tijekom treće lokalne faze posjedanja, koja je sinkrona početku II. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., 1991, t. 27). Prsteni tipa 30 registrirani su tijekom četvrte lokalne faze posjedanja groblja Vukovar–Lijeva bara, koja je također sinkrona početku II. stupnja bjelobrdske kulture (Ib., 1990, t. 25). Giesler prstene tipa 30 prati od početka II. stupnja do po prilici svršetka kasne faze II. stupnja bjelobrdske kulture (Giesler J., 1981, 113, t. 53,2).

U spomenutim grobnim cjelinama, koje ocrtavaju treću etapu posjedanja ptujskog groblja, tj. njezina bjelobrdska segmenta, u čak pet slučajeva tj. u grobovina 37 (**t. 15,** 1.), 50 (**t. 16.**), 175 (**t. 15,** 2.), 181 (**t. 17.**) i 226 registrirana je pojava karičica sa S-

petljom (tip I–II). Među karičicama prevladavaju oblici manjeg promjera, široko raskucane petlje (tip II), a u svih pet slučajeva riječ je o srebrnom nakitu. To je još jedna od karakteristika nove faze posjedanja nekropole.

Što se tiče kartiranja običaja polaganja ruku moglo se pouzdano ustvrditi, da je u skupini recentnih grobova primijećeno polaganje pokojnikovih ruku, odnosno podlakticu uz trup.

Podrobna analiza bjelobrdskog segmenta velikog groblja Ptuj-Grad izdvojila je vrlo jasno tri uzastopne faze posjedanja ukopišta. Faze posjedanja označili smo nazivima Ptuj I (**t. 1.**), Ptuj II (**t. 6.**) i Ptuj III (**t. 14.**), a posebice su jasno čitljive na temelju kombinacijske tabele, koja je rezultat svekolikog vrednovanja bjelobrdskog inventara (**t. 18.**). Dakako, treba se nadati da će buduća detaljna i minuciozna vrednovanja ptujskog kompleksa srednjovjekovnih grobalja otkrivenih na položaju Ptuj-Grad, stvoriti realnu sliku stanja, odnosno jasan kronostratigrafski slijed na ovom izuzetno znakovitom i bogatom nalazištu.

U najstarijim grobovima s bjelobrdskim inventarom registrirano je postojanje čitavog niza tvorevina, pretežito priloga, primjerenih ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture prema apsolutno-kronologijskoj shemi, što ju je svojedobno predložio istaknuti njemački medievista Jochen Giesler (**t. 18.**; **t. 19.**). Inventar najranije bjelobrdske faze promatranog groblja tvore: lijevane naušnice tipa 14, 15 i 16, potom prsteni tipa 25, 31 i 38b, jednostavne karičice tipa 13, potom karičice sa stožastim završetkom tipa 19, karičice sa S-petljom tipa I–II, ogrlice-torkvesi tipa 1, ogrlice-đerdani tipa 39–40, te perforirani antički novac (tip 44a).

Nastupom novih ukrasnih oblika poput lijevanih rustikalnih naušnica tzv. volinjskog tipa (17b), pa potom nekoliko novih varijanti prstena tipa 32, 33, 34a, 34b i 36, obilježena je nova faza posjedanja unutar bjelobrdskog segmenta groblja Ptuj-Grad. Ova druga lokalna faza posjedanja sinkrona je kasnoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture (**t. 18.**; **t. 19.**).

Konačno, posljednja faza posjedanja ptujskog groblja obilježena je pojavom usamljenih primjeraka novih oblika prstena tipa 27 i 30 (**t. 18.**; **t. 19.**). Ova je faza sinkrona početku II. stupnja bjelobrdske kulture.

Izdvajanjem triju uzastopnih faza posjedanja groblja Ptuj-Grad smo odredili i približne vremenske granice unutar kojih je obavljeno ukopavanje pokojnika, kojima su prilagani bjelobrdski nalazi. Početak posjedanja groblja, tj. faze Ptuj I, možemo na temelju kronologijskog položaja nalaza prve faze pokopavanja smjestiti u ranu fazu I. stupnja bjelobrdske kulture, odnosno približno oko 960/970. godine. Prva faza pokapanja trajala je približno do oko 1000. godina, kada započinje faza Ptuj II. Posljednja faza pokapanja unutar bjelobrdskog segmenta groblja Ptuj-Grad, koju smo označili kao Ptuj III, započinje oko 1030. godine i traje približno do oko 1070. godine, tj. do početka kasne faze II. stupnja bjelobrdske kulture. Dakle, dobili smo približno pouzdan vremenski okvir od oko 100 godina trajanja pokapanja unutar bjelobrdskog segmenta groblja Ptuj-Grad. To je vrijeme na donjoj granici obilježeno vladavinom njemačkog cara Otona I (936–973), bizantinskog cara Ivana Cimiska (959–976), hrvatskog kralja Mihajla Krešimira II. (945–969), odnosno mađarskog velikog kneza Taksonya Arpadovića (947–972). Za vladavine Taksonya staromađarsko kraljestvo nije, vrlo vjerovatno, ostvarilo utjecaj na prostor koji neposredno okružuje Ptuj. Usamljeni staromađarski nalazi iz groblja Ptuj-Grad upućuju na mogućnost postojanja ranijih pljačkaških prodora Mađara, koji su koristili trase prapovijesnih i antičkih prometnica

što dodiruju Ptuj i nastavljaju prema Italskim vratima i Lombardiji. Taj prirodni prometni koridor mađarski konjanici koriste nekako do vremena njihova velikog poraza kod Augsburga 955, a kasnije se više ne zalijeću u ove krajeve (Klaić N., 1987, 24).

Svršetak pokapanja unutar bjelobrdskog segmenta ptujskog groblja pripisujemo vremenu vladavine njemačkog cara Henrika IV. (1056–1106), bizantinskog cara Mihajla VI. (1034–1081), hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. (1074–1093) i mađarskih kraljeva Bele I. (1061–1063) i Salamona (1063–1074). Granica kraljevstva Arpadovića bila je u vrijeme svršetka pokapanja na ptujskom groblju sjevernije od rijeke Mure i uz lijevu obalu Drave, što pored ostaloga dokazuje groblje u Pusztaszéntlászlo (Szöke, B. M., 1987), koje duboko na tlu Transdanubije predstavlja granično područje kraljevstva Arpadovića i otonskog carstva. Tek uspostavom Zagrebačke biskupije 1093. godine za vladavine Ladislava I. (1077–1095) možemo pretpostaviti snažniju nazočnost Arpadovića u susjednom Međimurju i graničnom području s Otonskim carstvom.

Već je ranije Giesler dokazao zonu interferiranja otonskog carstva i mađarskog kraljevstva, kartirajući nalazišta horizonta Köttlach II i ona bjelobrdske kulture u istočnoalpskom i pripadajućem Podunavlju (Giesler J., 1980, 94, Abb. 9).

Granicu Otonskog carstva i starohrvatskog kraljevstva Giesler je na temelju karata rasprostiranja nalazišta i karakterističnih nalaza smjestio pretežito između današnjih državnih granica Hrvatske i Slovenije (Ib., 94).

U vremenskom okviru što ga je odredila naša analiza bjelobrdskog segmenta velikog groblja na položaju Ptuj-Grad, dakle od druge polovice 10. do posljednje trećine 11. stoljeća, pripadno je protourbano naselje istaknuto trgovačko središte na križištu snažnih europskih prometnih pravaca. Ti prastari putovi, naznačeni tijekom minulih razdoblja prapovijesti i antike, dobivaju na važnosti osobito u srednovjekovlju, kada onodobno protourbano naselje, zahvaljujući optimalnom topografskom smještaju, postaje nanovo važno regionalno središte, u kojemu se u ozračju raznorodnih kulturnih okruženja oblikuje specifičan amalgam pučanstva. Dio tog svekolikog duhovnog isprepletanja i međusobnog kulturnog obogaćivanja vrlo se jasno zrcali u promotrenom bjelobrdskom inventaru groblja Ptuj-Grad. Naime, upravo taj grobni fundus, što, smo ga u priloženom radu vrednovali, odražava relativno visoku razinu bogate bjelobrdske zajednice, koja ravnopravo participira s preostalim pučanstvom onodobnog Ptuja te predstavlja važna činitelja dinamičnog života, koji se tijekom 10. i 11. stoljeća odvijao u tom velikom europskom regionalnom središtu.

Bjelobrdsko pučanstvo, u kojega je duboko ukorijenjen obred prilaganja ornata tijekom pokapanja, nije jamačno bilo pod snažnijim crkvenim utjecajem. Tome u prilog na uvjerljiv način govori običaj polaganja ruku pokojnika registriran u ptujskom groblju. Dominantno je polaganje ruku uz trup pokojnika, a nigdje ne susrećemo ukriženje ruku na prsima. Konačno, bjelobrdski fundus tvori kompaktan horizont, koji se jasno izdvaja od ostalog kulturnog miljea na groblju Ptuj-Grad. Ipak, u pojavi mješovitih grobova köttlachske i bjelobrdske kulture razabire se i miješanje pučanstva srednjovjekovnog Ptuja.

Na području međuriječja Drave, Dunava i Save vrlo se vjerojatno odvijao složeni proces kulturnog miješanja autohtonog starosjedilačkog pučanstva, zaostalog u nekoć cvatućim urbanim središtima antike, primjerice u Ptuju (ant. *Poetovio*), Sisku (ant. *Siscia*), Vinkovcima (ant. *Cibalae*), Osijeku (ant. *Mursa*) i Sremskoj Mitrovici (ant. *Sirmium*), sa Slavenima pridošlima u ranom srednjem vijeku, koji su kasnije *de facto*

tvoritelji i nositelji bjelobrdske kulture. Ti cvatući gradovi savsko-dravskog međurječja, kojima pripada i Ptuj, očuvali su dovoljno života za održavanje pored ostaloga i kontinuiteta lokalne proizvodnje za potrebe tamošnjeg pučanstva. Postavlja se logično pitanje nije li kraj tolikog mnoštva raznolikih varijanti nakita, posebice lijevanih naušnica tip 14, 15, 16 i 17, koji tvore grobni inventar groblja Ptuj-Grad, moguće s pravom pretpostaviti lokalno zlatarstvo i produkciju raznolikog nakita. Iza te tradicije zacijelo stoji autohtono pučanstvo sa slavenskim elementom, prepoznatljivim u bjelobrdskom kulturnom izričaju ali i u tamošnjem köttlachskom materijalu.

Treba se nadati da će buduća podrobna istraživanja cjelovitog kompleksa srednjovjekovnog groblja Ptuj-Grad dati sliku pojedinih kulturnih, odnosno etničkih odnosa. Našom analizom horizontalne stratigrafije bjelobrdskog segmenta groblja nastojali smo potaknuti tu složenu djelatnost.

BIBLIOGRAFIJA:

GIESLER, Jochen, 1980, Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. *Archäologisches Korrenspondenzblatt.* Jahrgang 10. Heft 1, Mainz 1980, 85-98.

GIESLER, Jochen, 1981. Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo — Kultur. *Prähistorische Zeitschrift* 56. Band 1981, Heft 1, Berlin-New York 1981.

KOROŠEC, Josip

1947 — *Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji.* Celje 1947.

1950 — *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu.* Dela 1. razr. SAZU, 1950.

1965 — Neo- in eneolitski elementi na Ptujskem gradu. Poročila o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji II, Ljubljana 1965.

1946 — Izkopavanje na Ptujskem gradu v letih 1946-1947, *Varstvo spomenikov* I, Ljubljana 1948.

KOROŠEC, Paola

1966 — Problem der grossmährischen Elemente auf dem Gräberfeld auf der Burg von Ptuj, *Sbornik narodniho muzea v Praze,* sv. XX, číslo 1/2, Prag 1966, 179 i d.

1968 — Elementi obdobja preseljevanja narodov na nekropoli na Ptujskem gradu, *Arheološki vestnik* XIX, Ljubljana 1968, 287 i d.

1972 — Zgodnjesrednjeveška nekropola na Ptujskem gradu, *Zgodovinski časopis* XXVI, Ljubljana 1972, 13 i d.

1981 — Sistematske raziskave na Turnirskem prostoru Ptujskega grada v letu 1979. *Arheološki vestnik* XXXII. Ljubljana 1981, 25-36.

1985 — Ungarische Elemente aus der Nekropole auf der Burg zu Ptuj, *Arheološki vestnik* 36, Ljubljana 1985, 337-350.

MIKL-CURK, Iva

1975 — Ptuj, Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 322-325.

SKRABAR, Viktor

1910 — Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Schloss Oberpettau, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark,* Graz 1910, 119 i d.

SZÖKE, Béla Miklos — Vandor, László

1987 — Pusztaszentlászló Arpád-kori temetője. *Fontes Archaeologicae Hungariae,* Budapest 1987.

TOMANIČ-JEVREMOV, Marjana

1975 — Die Beziehungen zwischen der Köttlacher und Bijelo Brdo Kultur auf der Burg von Ptuj. *Balcanoslavica* 4. Beograd 1975, 81-86.

TOMIČIĆ, Željko

1989 — Arheološka slika međurječja Mure, Drave, Dunava i Save u svjetlosti materialnih izvora bjelobrdskog kulturnog kompleksa (rukopis disertacije), Zagreb 1989.

1990a — Srednjovjekovni arheološki izvori u međurječju Mure i Drave — prikaz rezultata novijih istraživanja, Arheološka istraživanja u Podravini i Kalničko-bilogorskoj regiji, *Izdanja HAD* 4, 115-129.

1990b — Tragom novijih istraživanja bjelobrdske kulture u slavonskom dijelu Podravine, *Prilozi* 7, Zagreb 1990, 85-106.

1990c — Prilog istraživanju kronologije srednjevjekovnog groblja Lijeva bara u Vukovaru, *Starohrvatska prosvjeta,* ser. III, sv. 20, Split 1990, 111-189.

1991 — Novi prilozi vrednovanju ostavštine srednjovjekovnog groblja Bijelo Brdo II. *Prilozi* 8, Zagreb 1991, 96-148.

VINSKI, Zdenko

1970 — O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku. *Vijesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu.* Ser. 3, sv. IV, Zagreb 1970, 45-92.

A CONTRIBUTION TO RESEARCH INTO THE CHRONOLOGY OF THE BIJELO BRDO SECTION OF THE MEDIAEVAL CEMETERY OF PTUJ-GRAD

Summary

A special position among the Bijelo Brdo Culture sites located between the Drava, Danube and Sava Rivers is held by the large cemetery with burials in rows at Ptuj-Grad (Castle).

Discovered in 1909, the Ptuj-Grad cemetery has attracted the attention of eminent researchers throughout almost an entire century due to the distinctive qualities and characteristics of the finds. A total of 66 inhumation burials was discovered in that year, indicating the existence of a considerably more extensive settlement cemetery. A large number of graves was discovered in later excavations in 1946 and 1947, and more recently in 1978 and 1979. Up to 1947, 377 inhumation graves had been excavated. However, the later excavations of Paola Korošec in 1978 and 1979 confirmed hypotheses about the existence of an entire row of still unexcavated graves. Thus another further 11 graves were discovered in 1979.

The prominent position where the extensive mediaeval cemetery was discovered had also been highly valued considerably earlier, in prehistory, the classical period and also in the Dark Ages. The mediaeval stratum contained graves of the Karantanian Culture, a group with pottery and finds of the Vélka Morava type, as well as grave units the Köttlach Culture, isolated early Hungarian burials, and the proportionally most common graves of the Bijelo Brdo Culture. Some mixing of grave goods inventories was noted within the horizons of the Köttlach and Bijelo Brdo Cultures.

An analysis of the horizontal stratigraphy was performed in the broader context of analyzing all the mediaeval material from the Ptuj cemetery. It included a detailed mapping of all Bijelo Brdo material and a chronological evaluation. Through this complicated process, three chronological phases of utilization were distinguished within the Bijelo Brdo section of the cemetery. For each of the above phases of utilization, particularly documentable grave units were distinguished, and a complete overview of the manner of burial was achieved. In the course of chronoligical evaluation, the reliable system of J. Geisler was applied, as it was specifically in Ptuj that this system aided this eminent scientist in formulating certain conslusions about the relative chronology.

The detailed analysis af the Bijelobrdo section of the large cemetery of Ptuj-Grad led to a very clear classification of three successive phases of utilization of the burial grounds. We termed them utilization phases Ptuj I (**Pl. 1.**), Ptuj II (**Pl. 6.**) and Ptuj III (**Pl. 14.**). They are particularly apparent on the basis of the combination tables showing the results of the evaluation of the Bijelo Brdo material (**Pl. 18., Pl. 19.**). It must certainly be hoped that a future detailed and meticulous evaluation of the complex of mediaeval graves discovered at the Ptuj-Grad site will lead to the creation of a realistic explication of the situation, or rather a clear chronological and stratigraphic sequence for this exceptionally significant and rich site.

In the earliest graves with Bijelo Brdo material, the existence of an entire series of decorative objects, mostly grave goods, was registered, all characteristic of the early section of phase I of the Bijelo Brdo Culture according to the absolute chronology as suggested by the eminent German mediaevalist Jochen Giesler (**Pl. 18.**). The inventory of the earliest Bijelo Brdo phase of the cemetery in question consists of: cast earrings of type 14, 15 and 16, rings of type 25, 31 and 38b; simple hoops of type 13; circlets with a conical wound terminal of type 19; circlets with S-shaped loops of types I–II; torque-necklaces of type 1; beaded necklaces of types 39–40; and a perforated Roman coin (type 44a).

The introduction of new decorative forms, such as the cast rustic earrings of the so-called Volinj type (17b), as well as several new ring variants of types 32, 33, 34a, 34b and 36, denoted a new phase of utilization within the Bijelo Brdo section of the Ptuj-Grad cemetery. This second local phase of utilization was synchronous to the late phase of the first horizon of the Bijelo Brdo Culture (**Pl. 6.**).

The last phase of utilization of the Ptuj cemetery was denoted by the appearance of individual examples of new forms — ring types 27 and 30 (**Pl. 14.**). This phase is parallel to the beginning of the second horizon of the Bijelo Brdo Culture.

Through the classification of three successive phases of utilization of the Ptuj-Grad cemetery, we have also determined the approximate chronological boundaries within which individuals accompanied by Bijelo Brdo finds were buried. The first utilization of the cemetery, i.e. the Ptuj I phase, can be classified in the early phase of the first horizon of the Bijelo Brdo Culture, i.e. approximately 960–970, on the basis of the chronological position of the finds from the first phase of burial. This first phase of burial continued to ca. 1000 A.D., when the Ptuj II phase began. The last phase of burial within the Bijelo Brdo segment of the Ptuj-Grad cemetery, which we have designated as Ptuj III, began ca. 1030 and continued to approximately 1070, i.e. to the beginning of the late phase of the second horizon of the Bijelo Brdo Culture.

A relatively secure chronological framework of about 100 years has thus been established for burial within the Bijelo Brdo segment of the Ptuj-Grad cemetery. The lower boundaries of this period are marked by the reigns of the German emperor Otto I (936–973), the Byzantine emperor John Zimiskes (959–976),

the Croatian king Mihajlo Krešimir II (945-969), and the Hungarian Grand Prince Taksony Arpád (947-972). It is very probable that the early Hungarian kingdom did not have any particular influence over the near environs of Ptuj during the reign of Taksony. The isolated early Hungarian finds from the Ptuj-Grad cemetery indicate the possible occurrence of early looting incursions by Hungarians, who would have utilized former prehistoric and Roman routes which pass by Ptuj and continue towards Italic Gates and Lombardy. This natural communication corridor was used by the Hungarian cavalry occasionally until their major defeat near Augsburg in 955, and afterwards they no longer trespassed in these region (Klaić N,. 1987, 24).

The end of burial within the Bijelo Brdo section of the Ptuj cemetery is attributed to the period of the reigns of the German emperor Henry IV (1056-1106), the Byzantine emperor Michael VI (1034-1081), the Croatian king Petar Krešimir IV (1074-1093) and the Hungarian kings Bela I (1061-1063) and Salamon (1063-1074). The border of the kingdom of the Arpád dynasty at the time of the final burials at the Ptuj cemetery was located north of the Mura River and along the left bank of the Drava River, as is proven, among other things, by the cemetery at Pusztaszèntlàszlo (Szöke B.M., 1987), which represents, deep within Transdanubia, the border region between the Arpád kingdom and the Ottonian empire. Only with the establishment of the bishopric of Zagreb in 1093 during the reign of Ladislav I (1077-1095) can a more powerful presence of the Arpád dynasty be hypothesized for the neighbouring Medjimurje region and the area of the border with the Ottonian empire. Giesler earlier proved the existence of a mixed zone between the Germanic empire and the Hungarian kingdom by mapping the sites of the Köttlach II horizon and those of the Bijelo Brdo Culture in the eastern Alpine and corresponding Danube basin region (Giesler J., 1980, 94, Abb. 9).

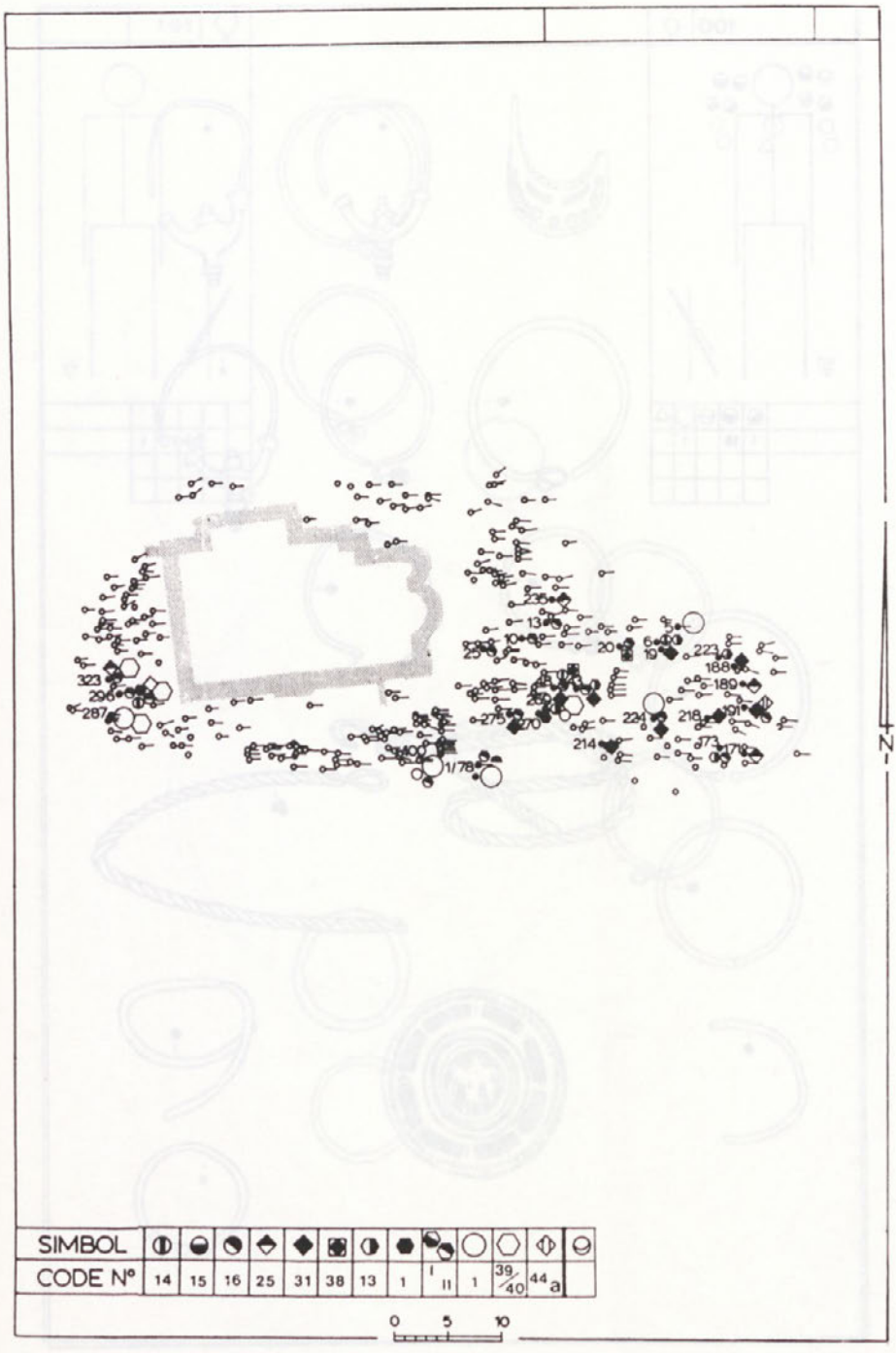
The border of the Ottonian empire and the early Croatian kingdom was mainly placed along the current borders of Croatian and Slovenia on the basis of distribution of sites and characteristic finds (Ibid, 94).

In the chronological framework defined by this analysis of the Bijelo Brdo segment of the large cemetery at Ptuj-Grad, i.e. from the second half of the 10th century to the last third of the 11th century, the corresponding proto-urban settlement was a prominent merchant centre at the crossroads of important European routes. These ancient routes, established during the prehistoric and Roman periods, acquired particular importance in the mediaeval period when the then proto-urban settlements once again, thanks to their optimal topographical positions, became important regional centres. A specific amalgamation of populations was formed under the influence of various cultural milieus. A part of this spiritual interweaving and mutual cultural enrichment is clearly reflected in the Bijelo Brdo inventory of the Ptuj-Grad cemetery. Namely, the collection of grave material which has been evaluated in this work reflects the relatively elevated level of the rich Bijelo Brdo community, which participated on an equal basis with the other populations of Ptuj in that period and represented an important factor in the dynamic life of this large European regional centre during the 10th and 11th centuries. The Bijelo Brdo population with its deeply rooted ritual of placing extensive grave goods was certainly not subject to any considerable influence from the church. This is supported in a convincing manner by the positioning of the arms of the deceased at the Ptuj cemetery. Placement of the arms alongside the body is predominant, and there is no crossing of the arms on the chest. Finally, the Bijelo Brdo Culture creates a compact group, which is clearly distinguished from the other cultural milieus of the Ptuj-Grad cemetery. Nonetheless, mixing of the populations of mediaeval Ptuj can be perceived in the appearance of graves with mixed Köttlach and Bijelo Brdo characteristics.

In the region between the Drava, Sava and Danube Rivers, a complicated process of cultural assimilation of the autochthonous indigenous population probably occurred. This population, arriving with the Slavs in the early mediaeval period, remained in the once flourishing urban centres of the Roman period, such as Ptuj (*Poetovio*), Sisak (*Siscia*), Vinkovci (*Cibalae*), Osijek (*Mursa*), Sremska Mitrovica (*Sirmium*), and was later *de facto* both the creator and bearer of the Bijelo Brdo Culture. These flourishing cites of the Sava-Drava region, including Ptuj, preserved enought life to survive, additionally retaining continity in local production sufficient for the needs of the inhabitants. The logical question arises as to whether the end of such abundance of diverse variants of jewellery, particularly the cast earrings of types 14, 15, 16 and 17, which compose the inventory of the Ptuj-Grad cemetery, could rightfully be attributed to local goldsmith activities and the further production of various types of jewellery. Such traditions would certainly reflect the autochtonous population mixed with the Slavic elements recognizable in the material expression of the Bijelo Brdo Culture, and also in the material of the Köttlach Culture.

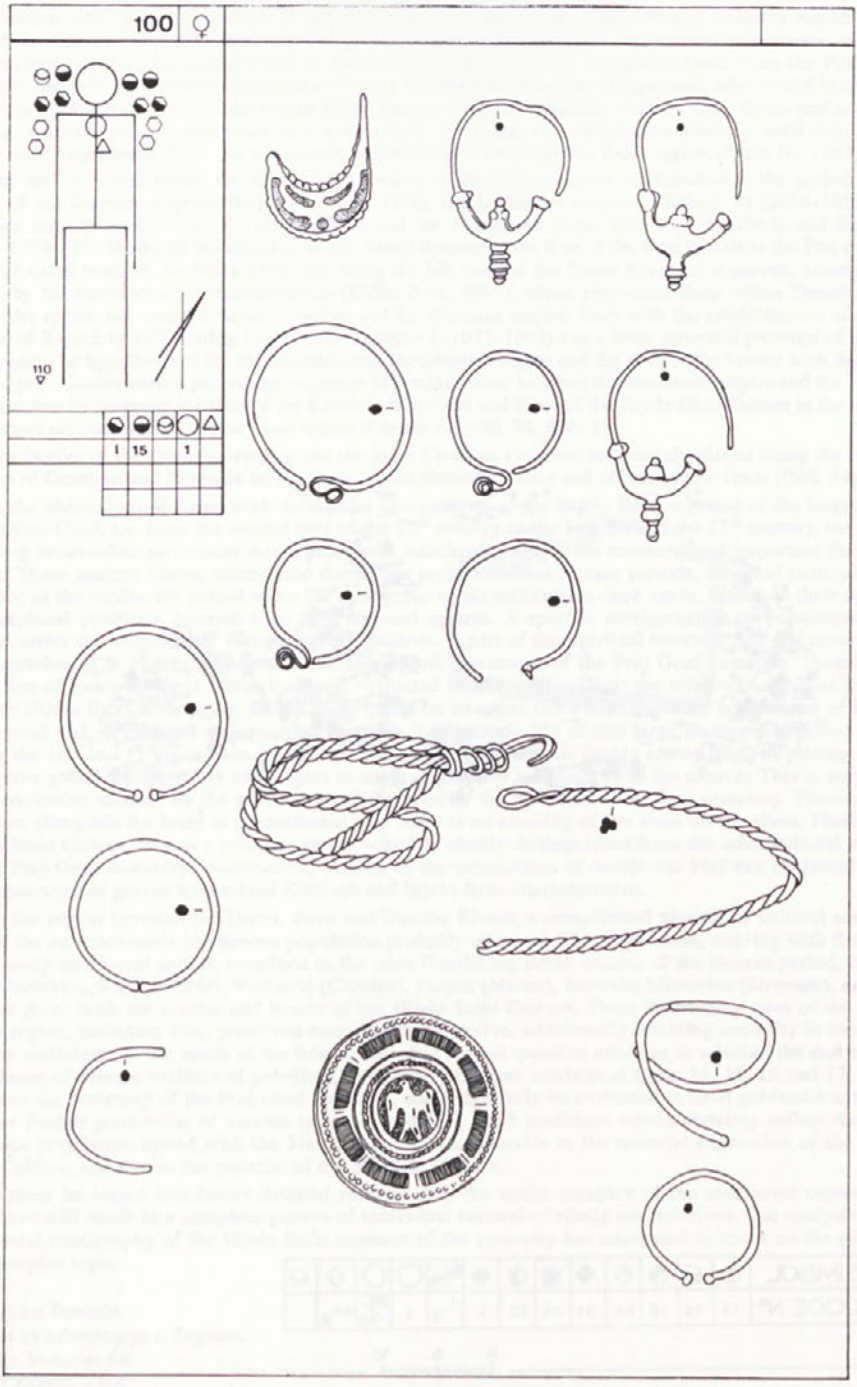
It must be hoped that future detailed researsh into the entire complex of the mediaeval cemetery of Ptuj-Grad will result in a complete picture of individual cultural of ethnic interrelations. Our analysis of the horizontal stratigraphy of the Bijelo Brdo segment of the cemetery has attempted to touch on the edges of this complex topic.

Dr. Željko Tomićić
Institut za arheologiju u Zagrebu
Avenija Vukovar 68
41000 Zagreb - HR

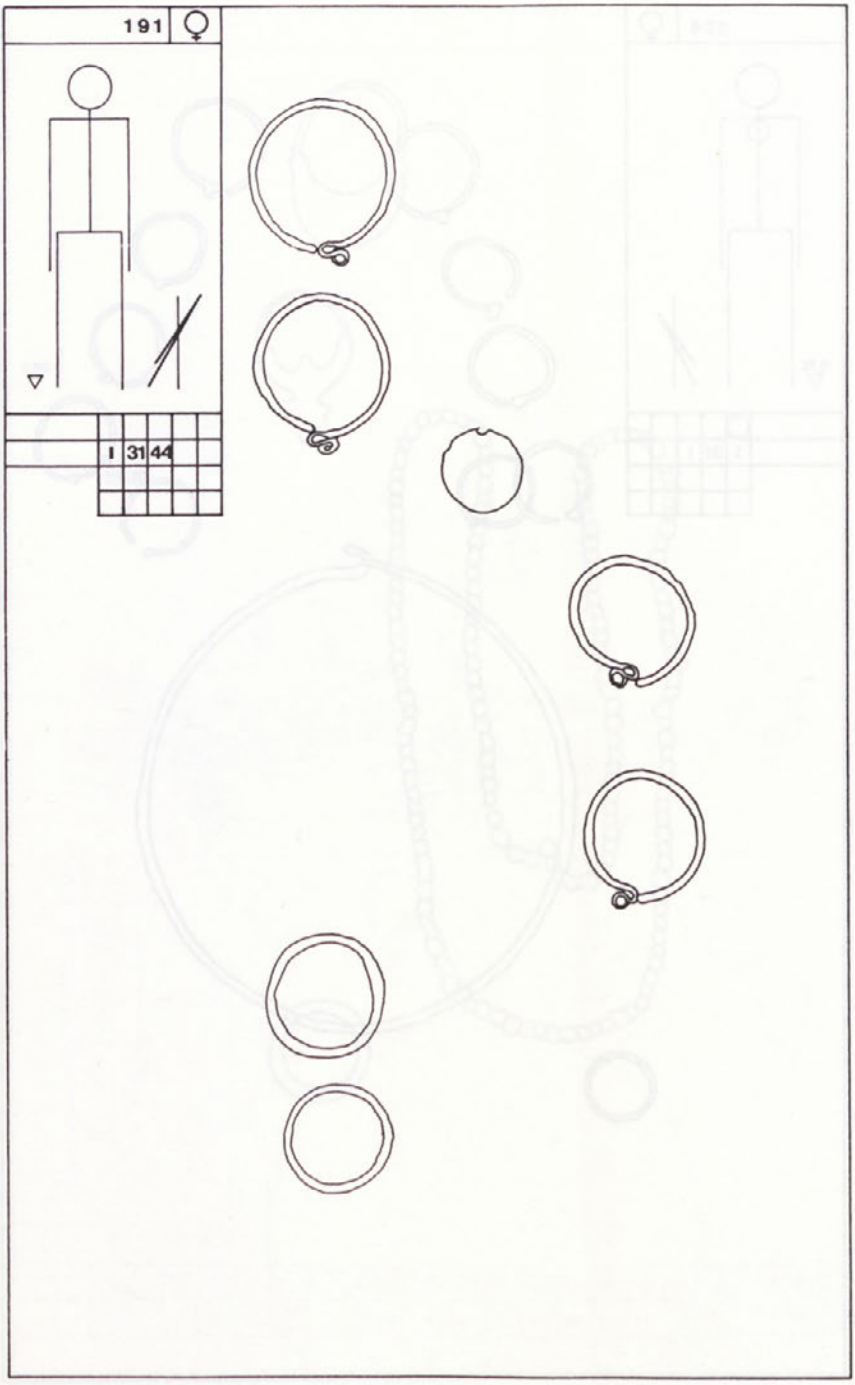

T. 1: Ptuj-Grad, situacijski plan prve faze posjedanja groblja (Ptuj I). Crtež: Silvija Lebarić, d.i.a.

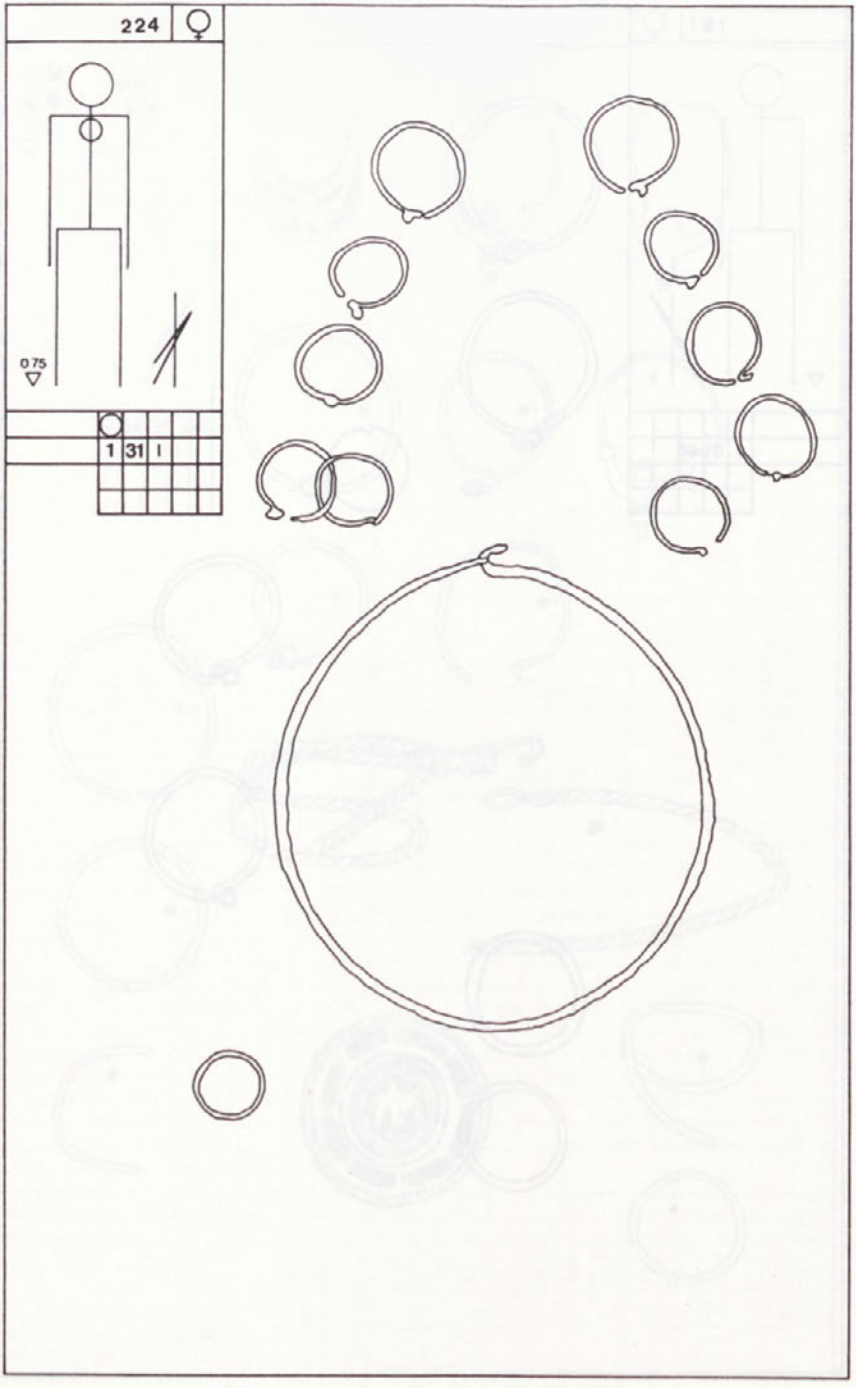
Pl. 1: Ptuj-Grad: plan of the first phase of utilization of the cmetery (Ptuj I). Drawing: Silvija Lebarić, d.i.a.

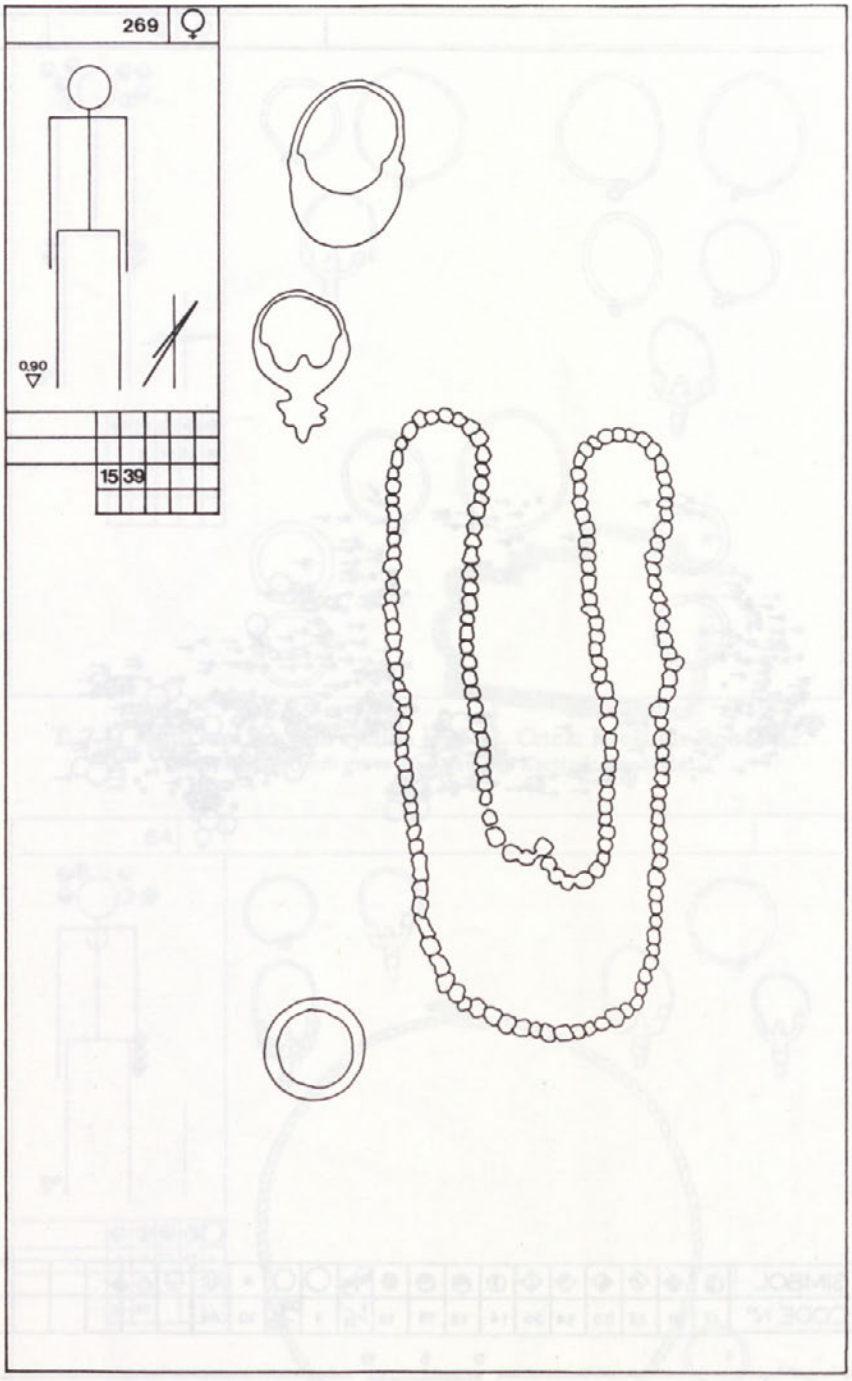
T. 2: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 100. Crtež: K. Rončević.
Pl. 2: Ptuj-Grad: grave 100. (K. Rončević)

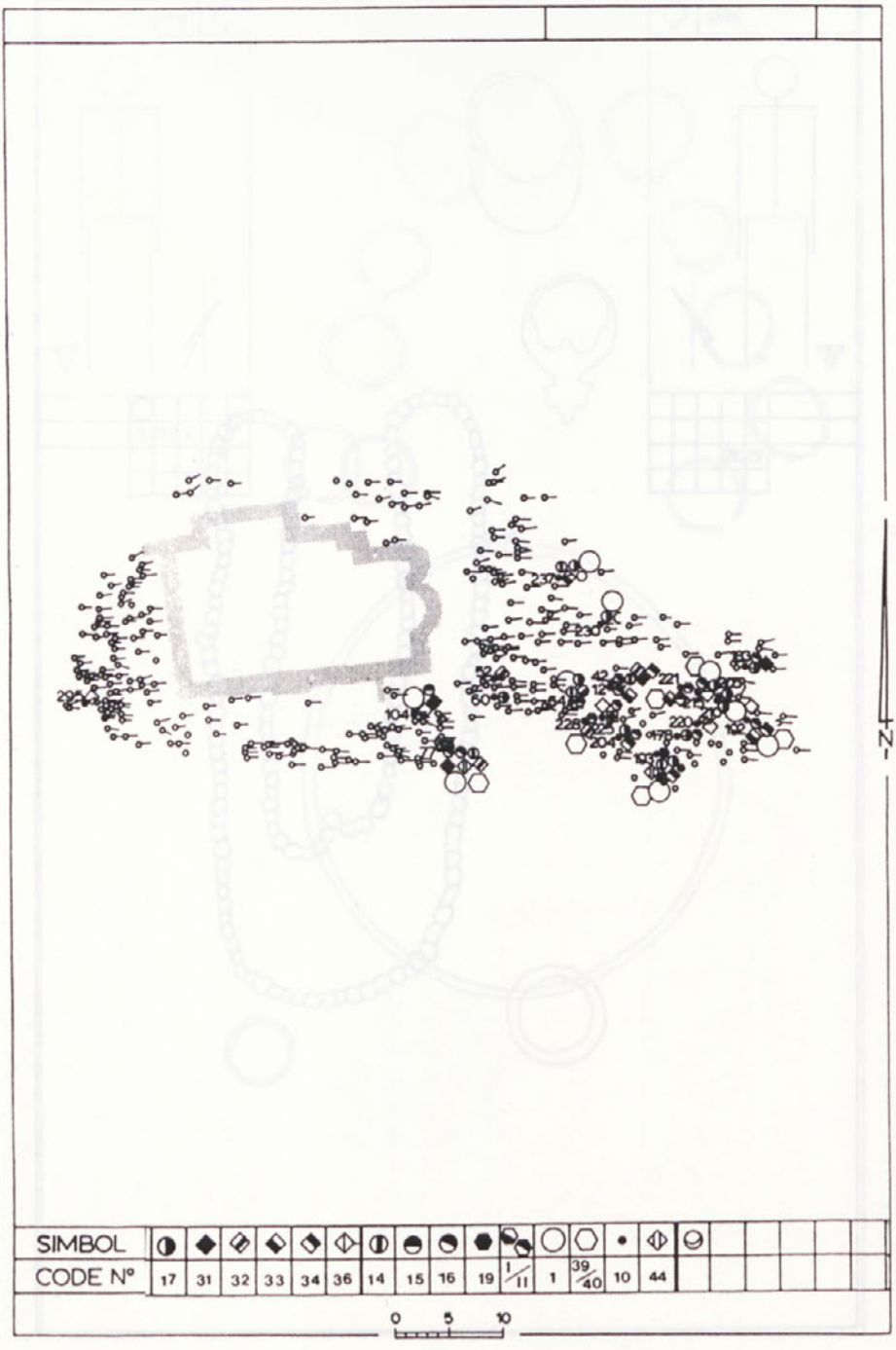
T. 3: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 191. Crtež: S. Lebarić, d.i.a.
Pl. 3: Ptuj-Grad: grave 191. (S. Lebarić)

T. 4: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 224. Crtež: S. Lebarić, d.i.a.
Pl. 4: Ptuj-Grad: grave 221. (S. Lebarić)

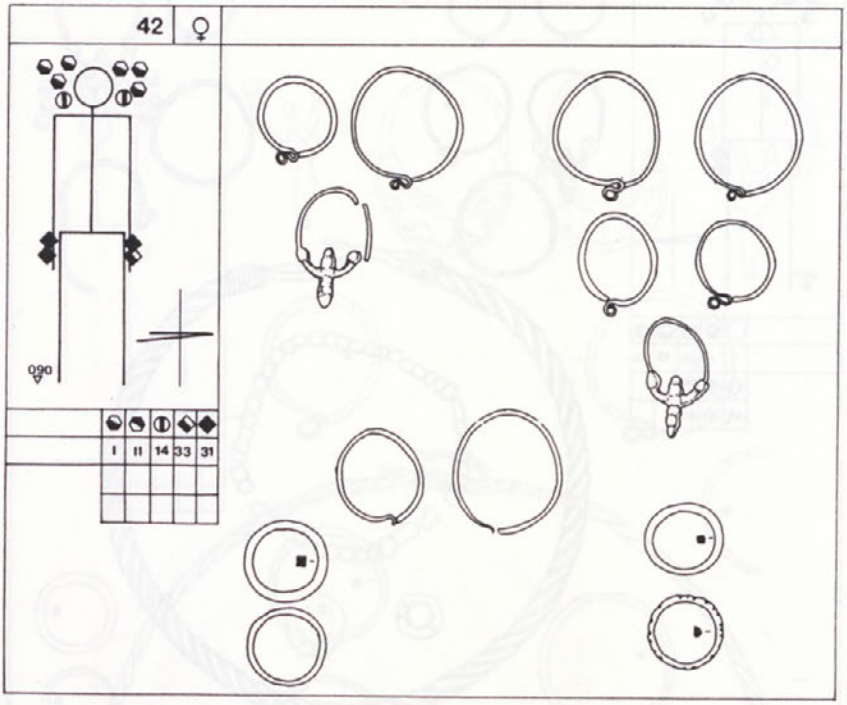

T. 5: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 269. Crtež: S. Lebarić, d.i.a.
Pl. 5: Ptuj-Grad: grave 269. (S. Lebarić)

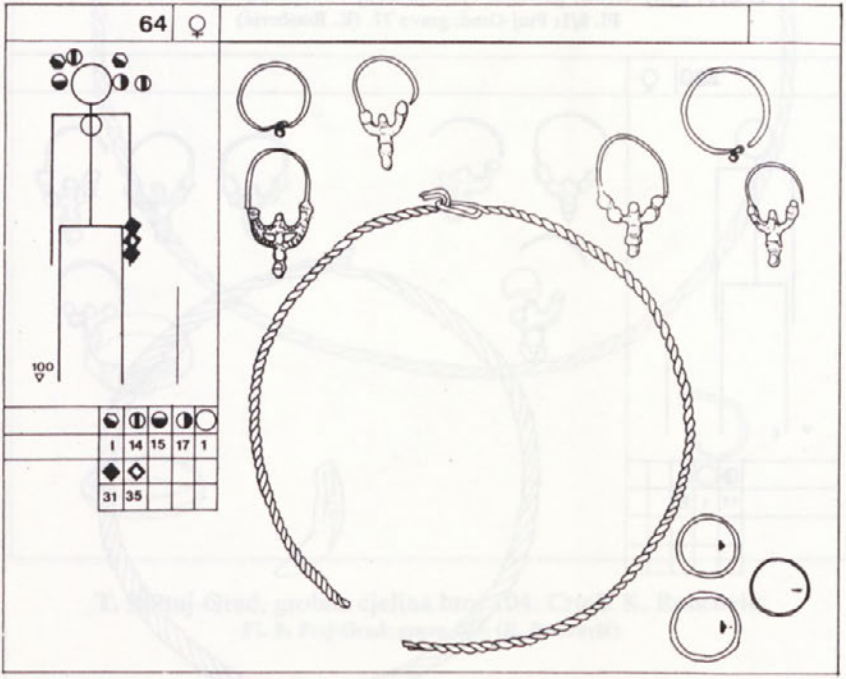

T. 6: Ptuj-Grad, situacijski plan druge faze posjedanja groblja (Ptuj II). Crtež: S. Lebarić, d.i.a.

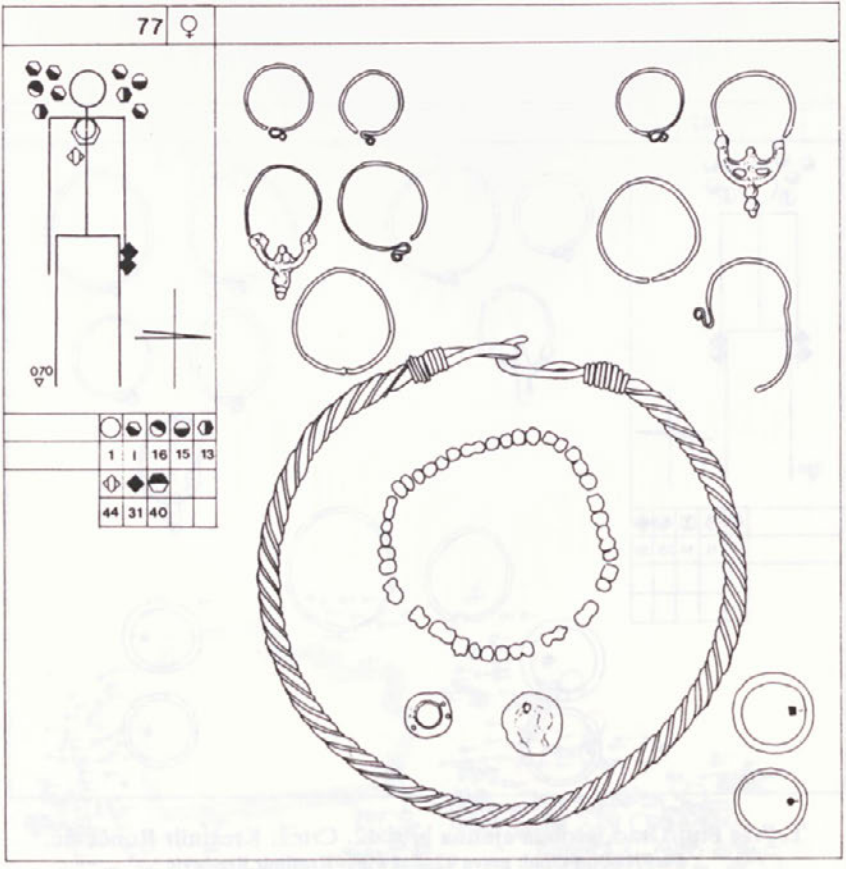
Pl. 6: Ptuj-Grad: plan of the second phase of utilization of the cemetery (Ptuj II). (S. Lebarić)

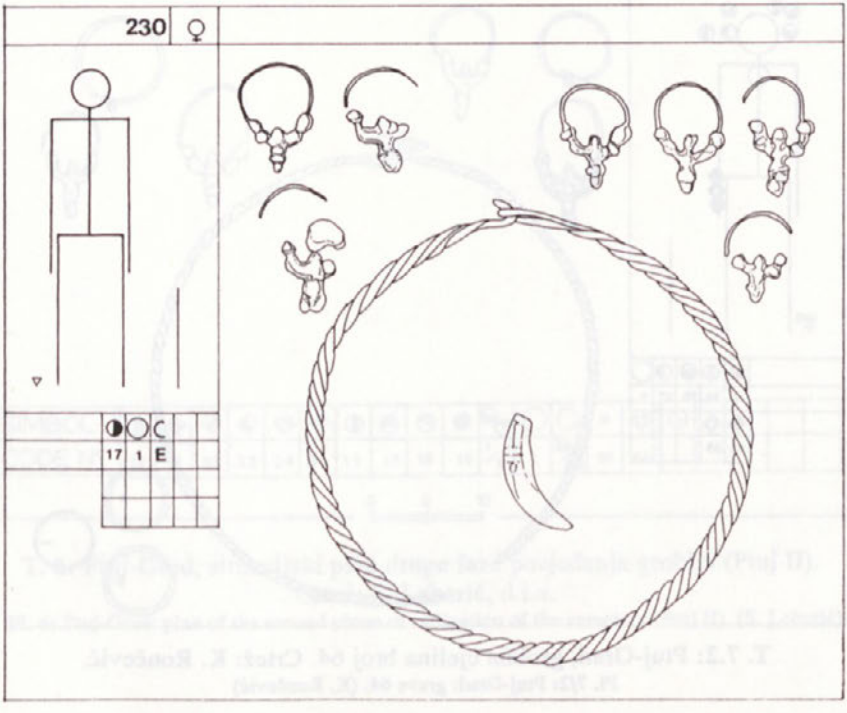
T. 7.1: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 42. Crtež: Krešimir Rončević.
Pl. 7/1: Ptuj-Grad: grave 42. Drawing: Krešimir Rončević

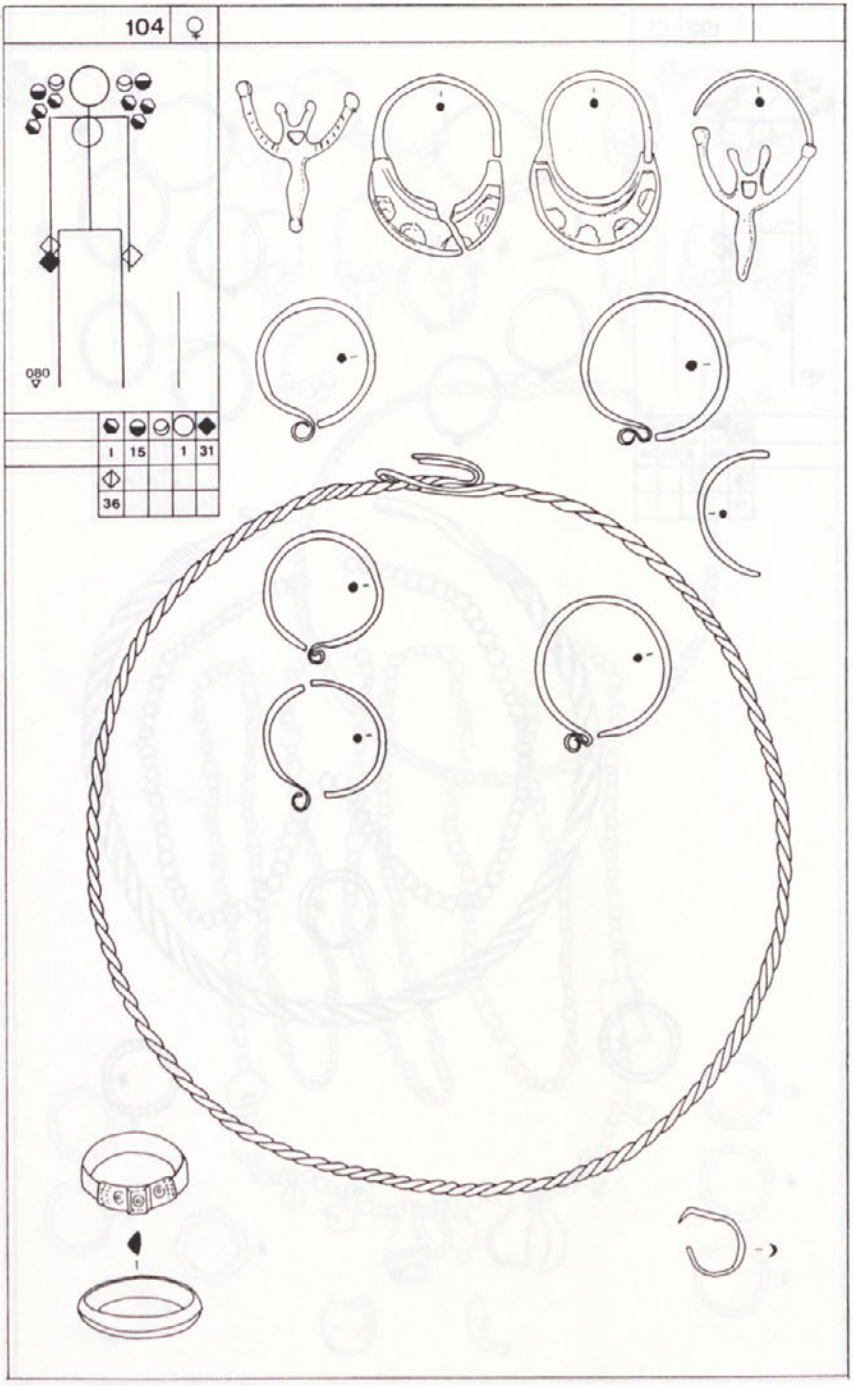
T. 7.2: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 64. Crtež: K. Rončević.
Pl. 7/2: Ptuj-Grad: grave 64. (K. Rončević)

T. 8.1: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 77. Crtež: K. Rončević.
Pl. 8/1: Ptuj-Grad: grave 77. (K. Rončević)

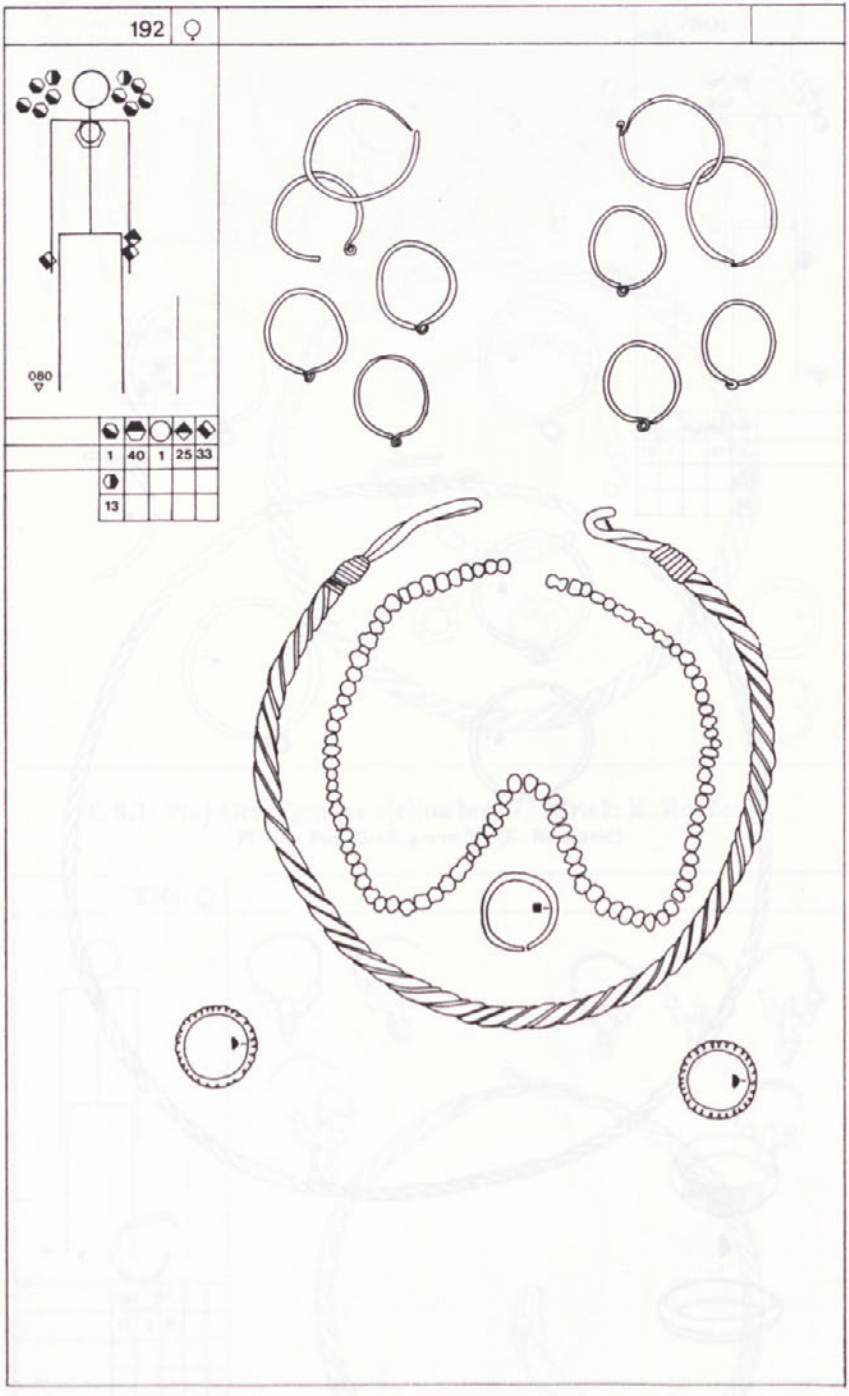

T. 8.2: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 230. Crtež: K. Rončević.
Pl. 8/2: Ptuj-Grad: grave 230. (K. Rončević)

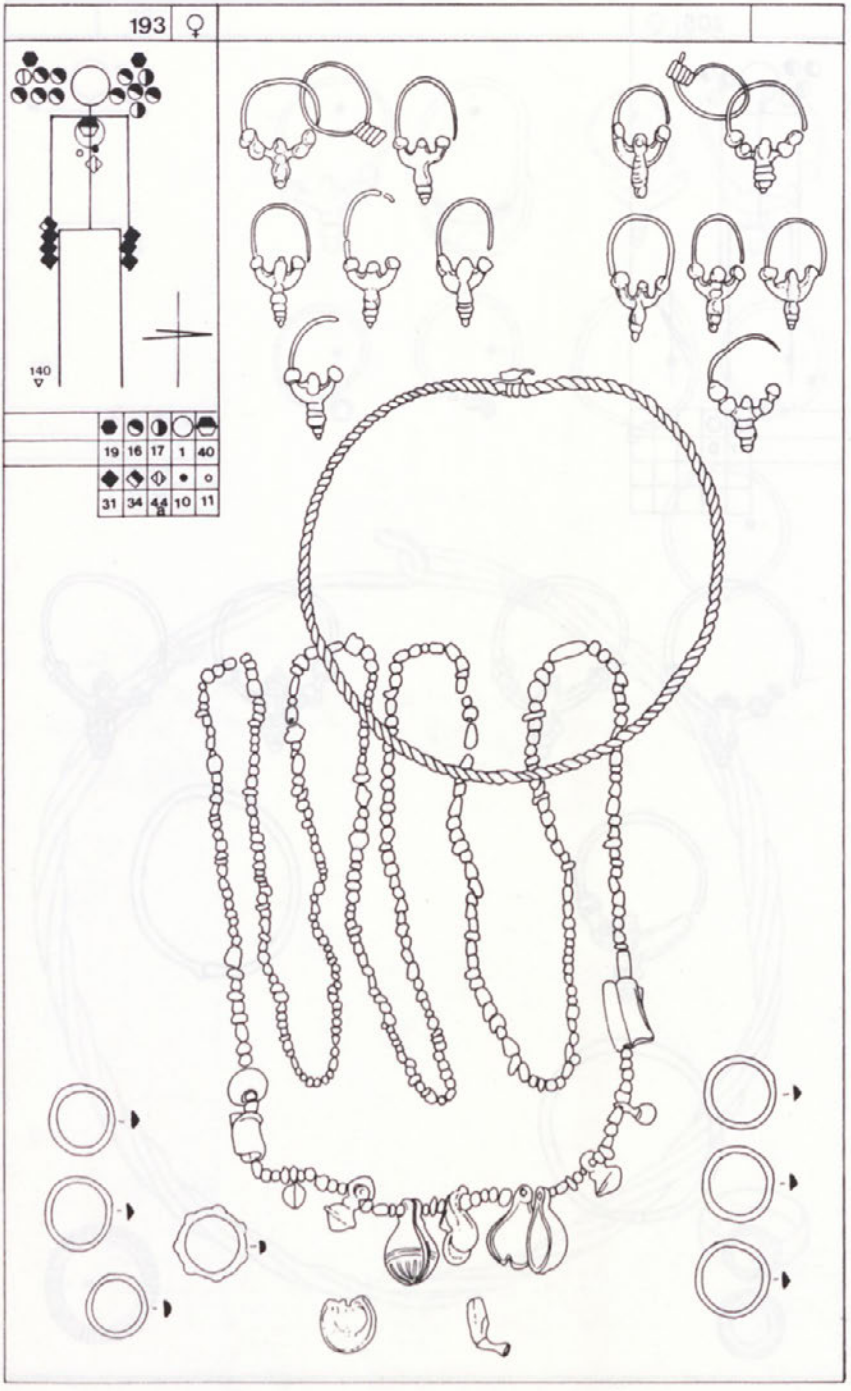

T. 9: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 104. Crtež: K. Rončević.

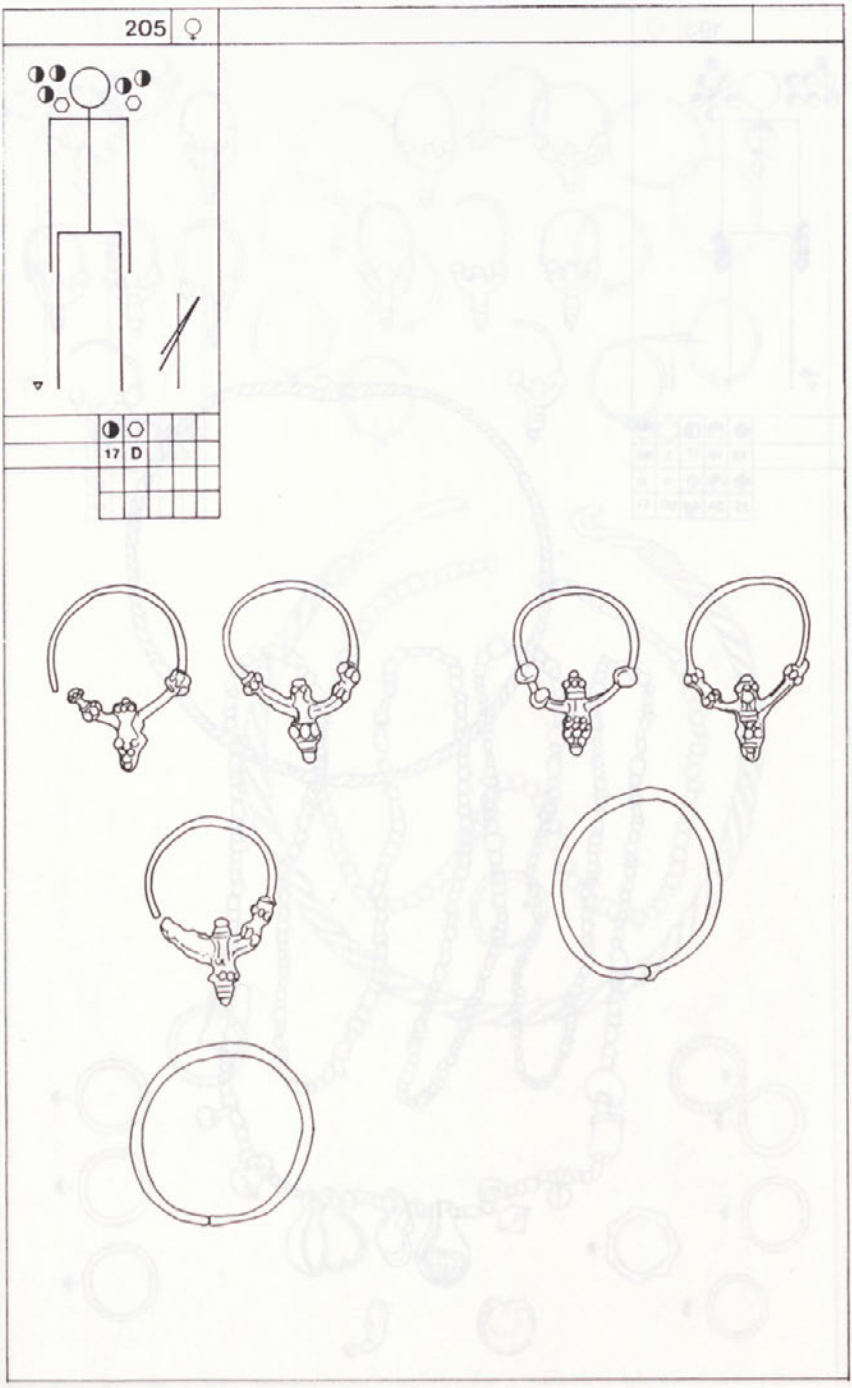
Pl. 9: Ptuj-Grad: grave 104. (K. Rončević)

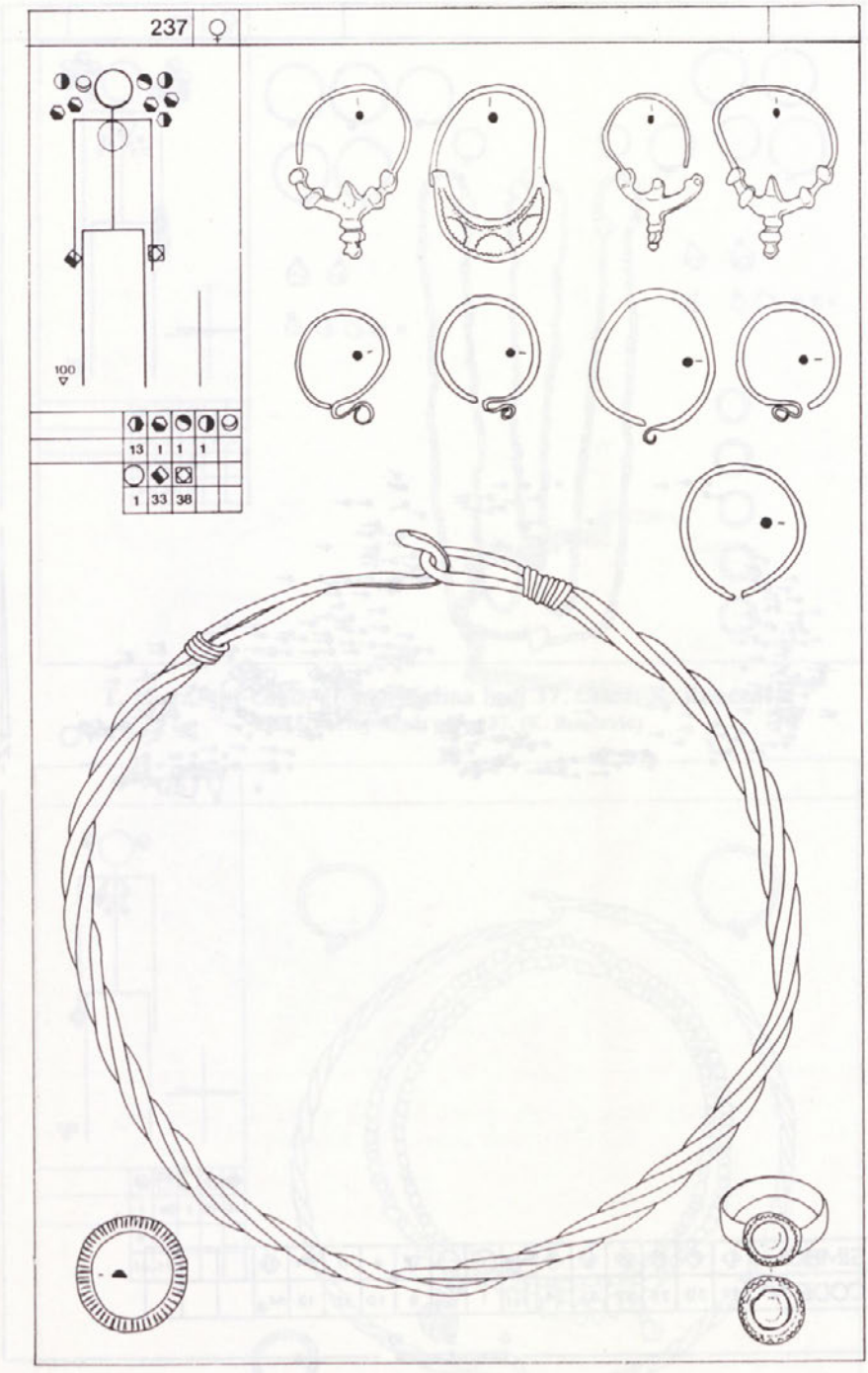
T. 10: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 192. Crtež: K. Rončević.
Pl. 10: Ptuj-Grad: grave 192. (K. Rončević)

T. 11: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 193. Crtež: K. Rončević.
Pl. 11: Ptuj-Grad: grave 193. (K. Rončević)

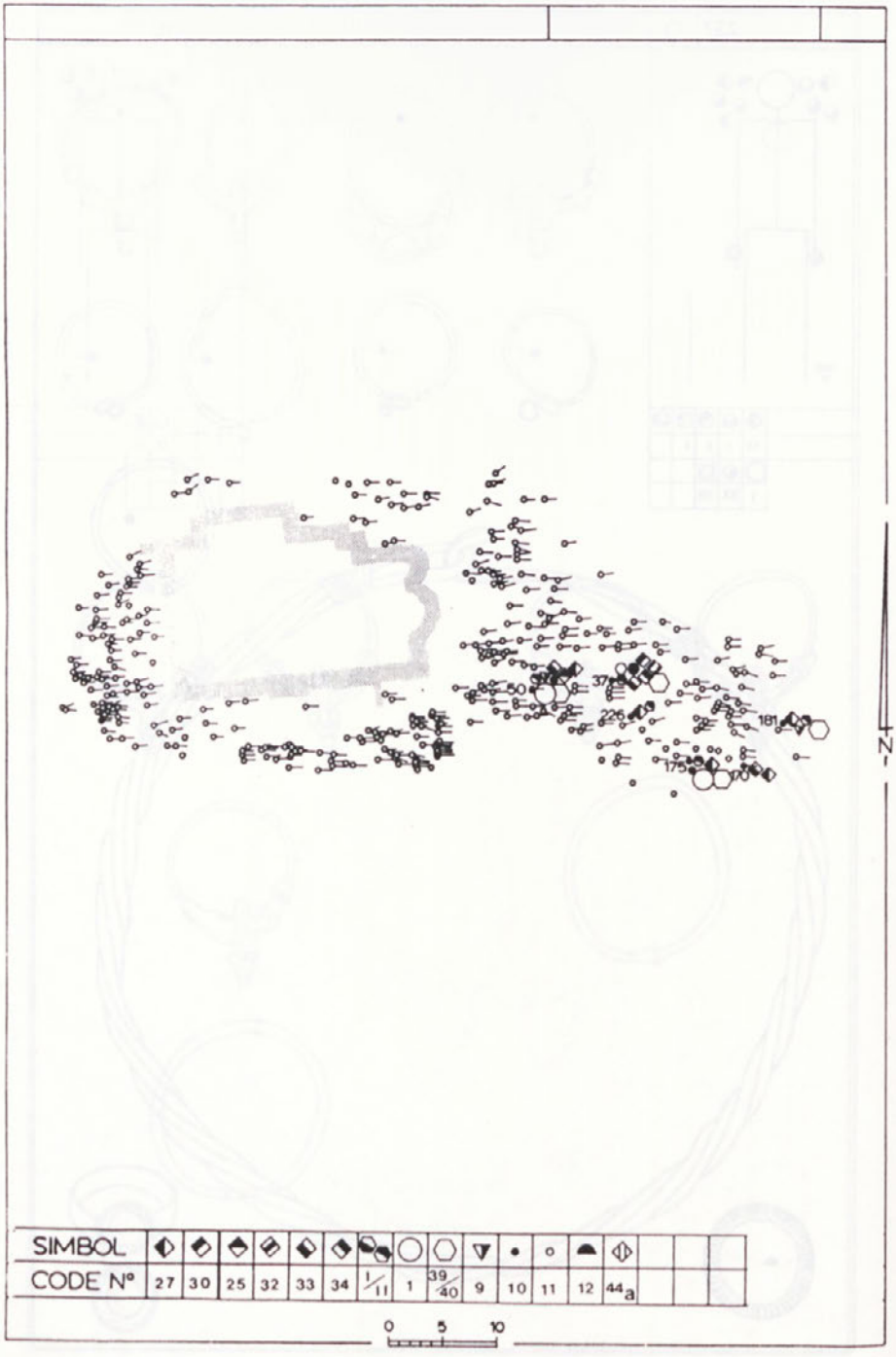

T. 12: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 205. Crtež: K. Rončević.
Pl. 12: Ptuj-Grad: grave 205. (K. Rončević)

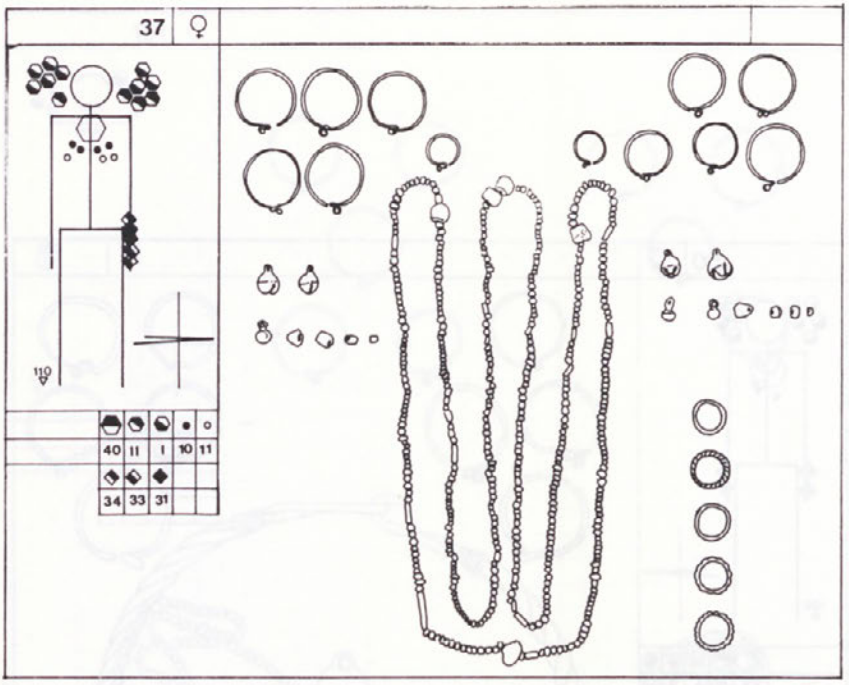
T. 13: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 237. Crtež: K. Rončević.

Pl. 13: Ptuj-Grad: grave 237. (K. Rončevič)

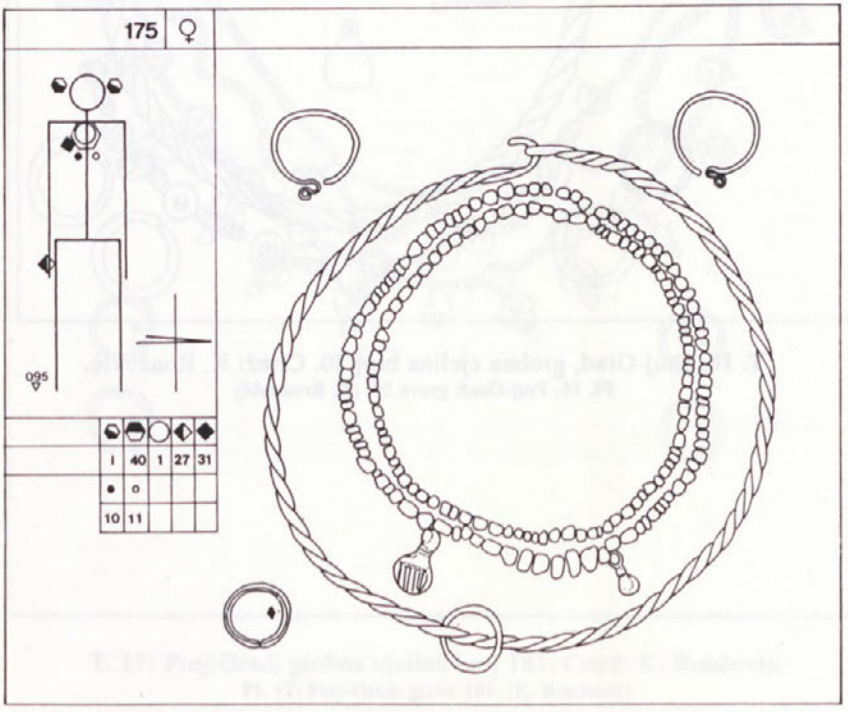

T. 14: Ptuj-Grad, situacijski plan treće faze posjedanja groblja (Ptuj III). Crtež: S. Lebarić, d.i.a.

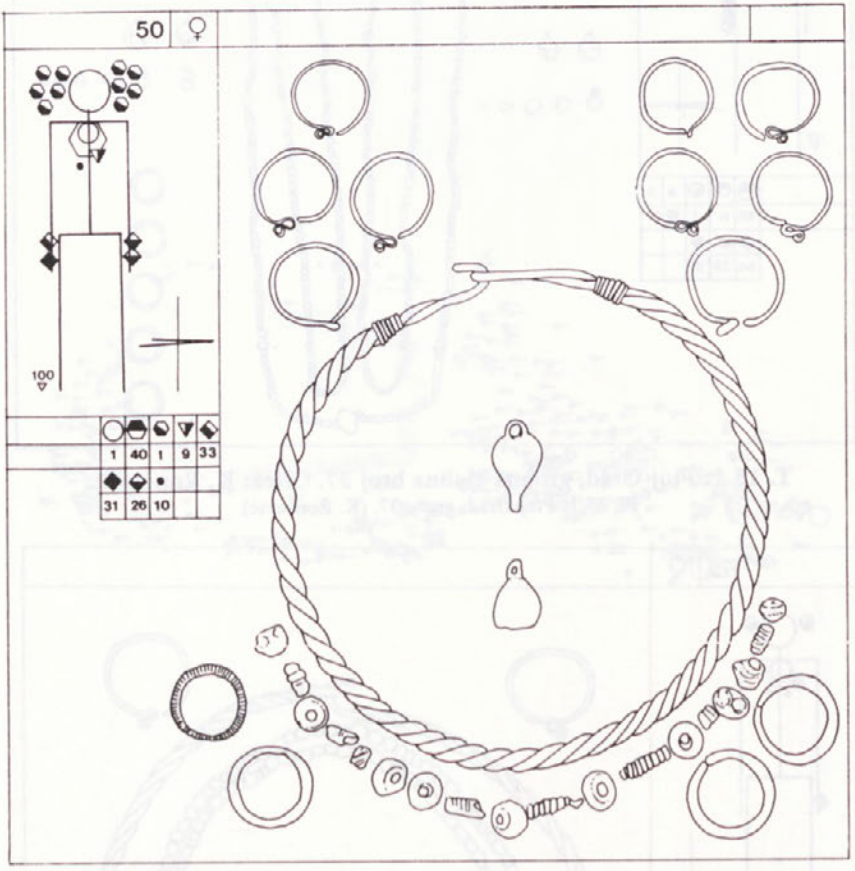
Pl. 14: Ptuj-Grad: plan of the third phase of utzilization of the cemetery (Ptuj III). (S. Lebarić)

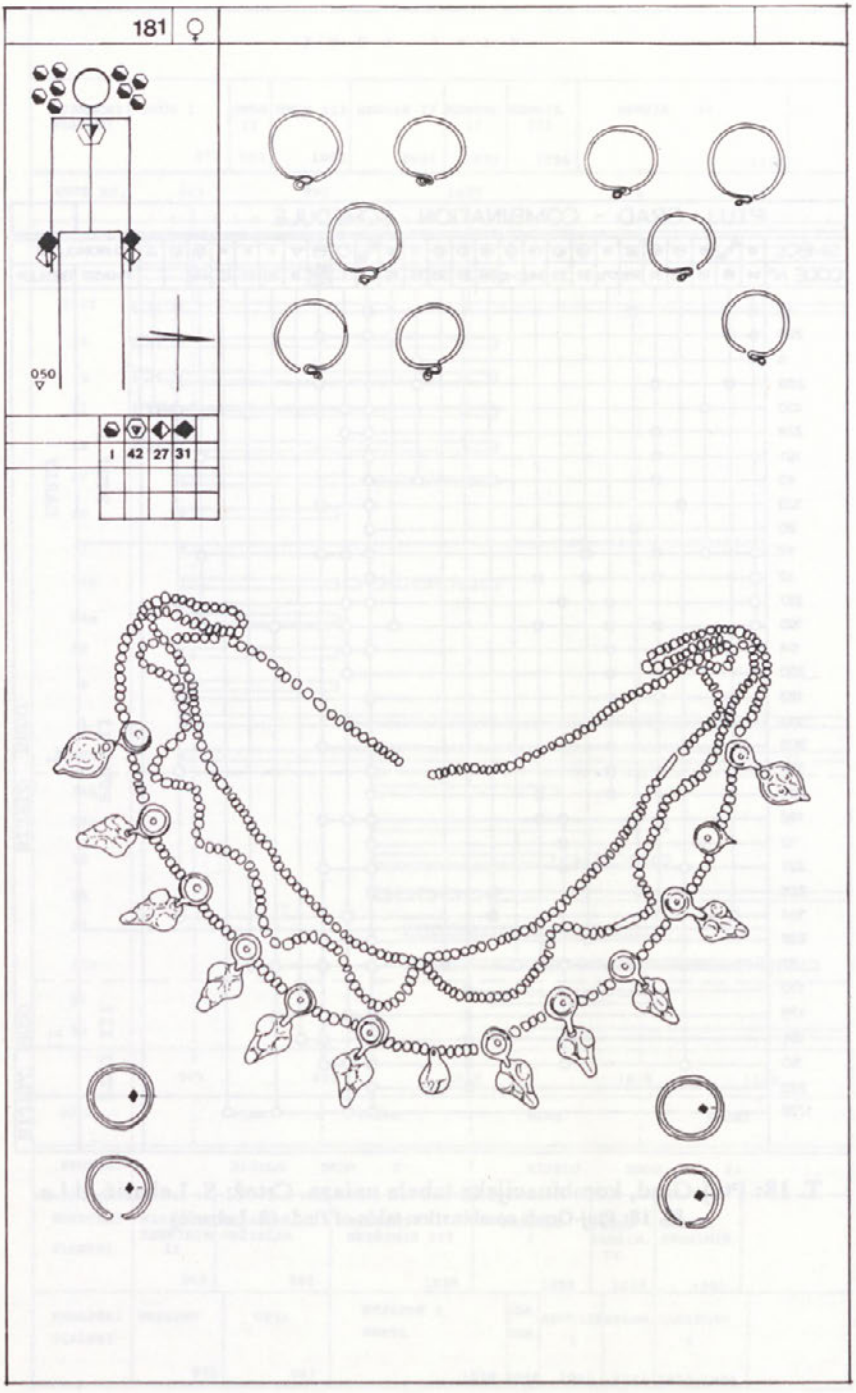
T. 15.1: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 37. Crtež: K. Rončević.
Pl. 15/1: Ptuj-Grad: grave 37. (K. Rončević)

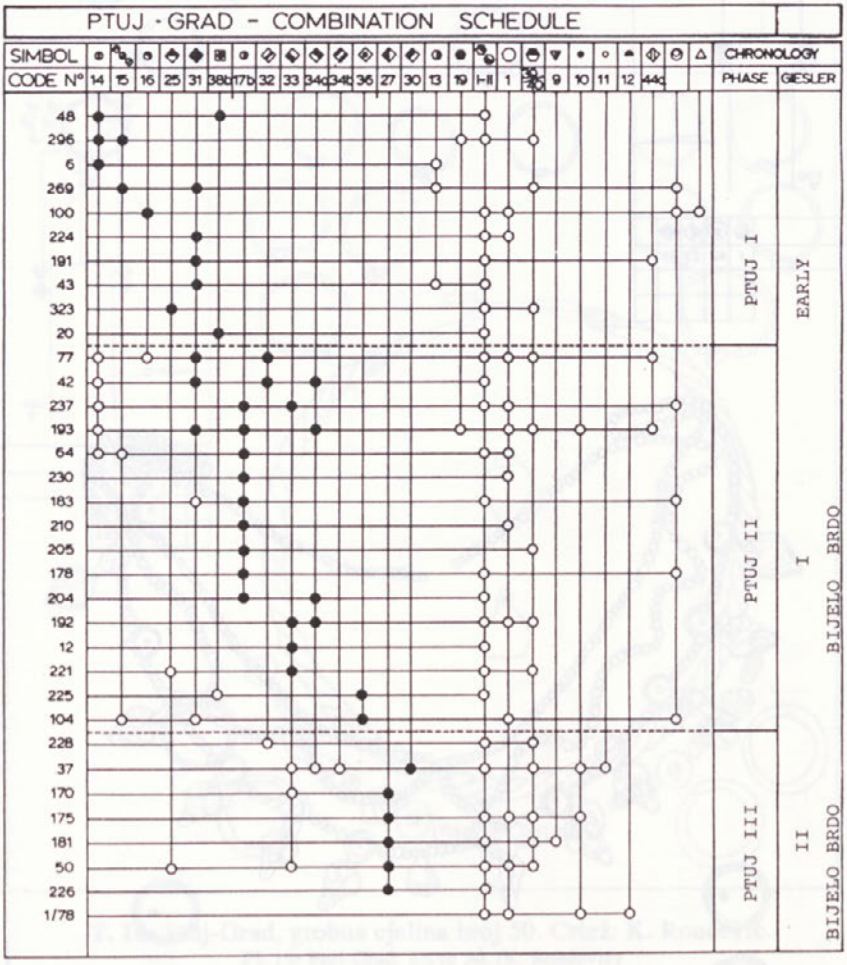
T. 15.2: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 175. Crtež: K. Rončević.
Pl. 15/2: Ptuj-Grad: grave 175. (K. Rončević)

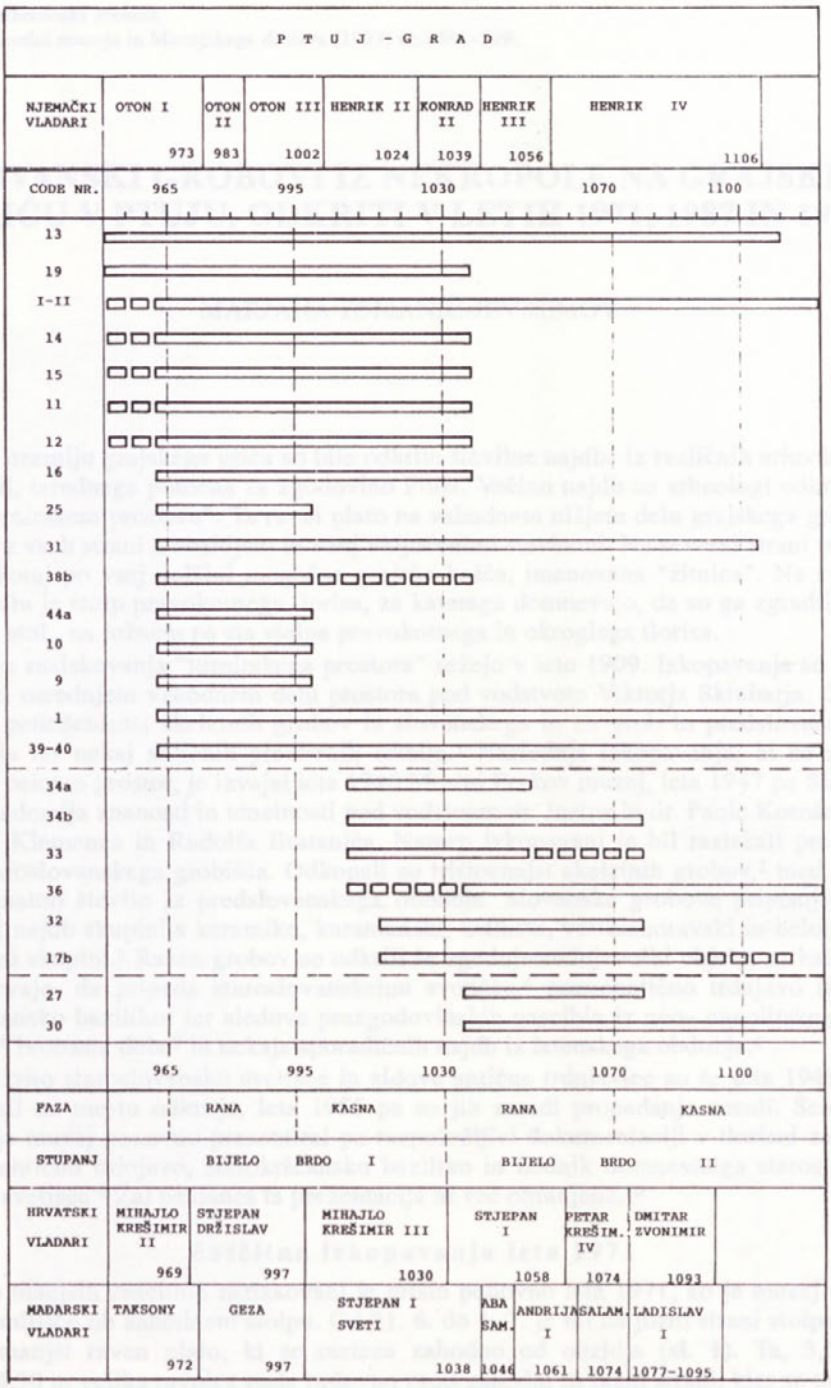
T. 16: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 50. Crtež: K. Rončević.
Pl. 16: Ptuj-Grad: grave 50. (K. Rončević)

T. 17: Ptuj-Grad, grobna cjelina broj 181. Crtež: K. Rončević.
Pl. 17: Ptuj-Grad: grave 181. (K. Rončević)

T. 18: Ptuj-Grad, kombinacijska tabela nalaza. Crtež: S. Lebarić, d.i.a.
Pl. 18: Ptuj-Grad: combination table of finds (S. Lebarić)

T. 19: Ptuj-Grad, pregledna tabela tipologije bjelobrdskih nalaza. Crtež: S. Lebarić.

Pl. 19: Ptuj-Grad: table of the typology of Bijelo Brdo finds (S. Lebarić).

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 581-599.

SLOVANSKI GROBOVI IZ NEKROPOLE NA GRAJSKEM GRIČU V PTUJU, ODKRITI V LETIH 1971, 1987 IN 1988

MARJANA TOMANIČ-JEVREMOV

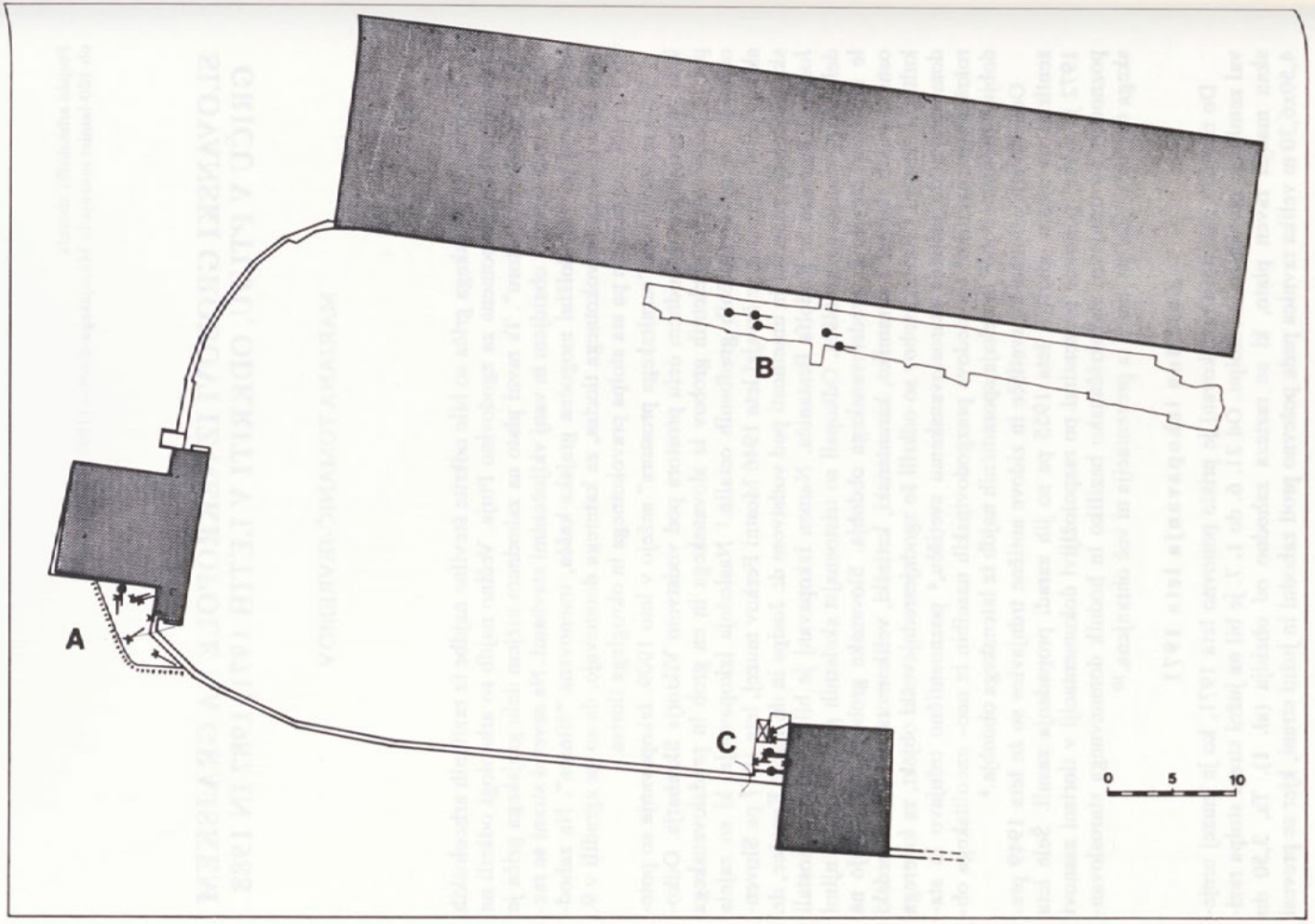
Na ozemlju grajskega griča so bile odkrite številne najdbe iz različnih arheoloških obdobij, izrednega pomena za zgodovino Ptuja. Večino najdb so arheologi odkrili na t.i. "turnirskem prostoru". Ta ravni plato na zahodnem nižjem delu grajskega griča je obdan z vseh strani z obzidjem in vanj vključenimi stavbami. Na severni strani se razteza skoraj po vsej dolžini mogočna grajska kašča, imenovana "žitnica". Na zahodnem delu je stolp pravokotnega tlorisa, za katerega domnevajo, da so ga zgradili v 9. ali 10. stol., na južnem pa sta stolpa pravokotnega in okroglega tlorisa.

Prva raziskovanja "turnirskega prostora" sežejo v leto 1909. Izkopavanja so potekala na osrednjem vzhodnem delu prostora pod vodstvom Viktorja Skrabarja. Odkopal je petinšetdeset skeletnih grobov iz slovanskega in en grob in predslovanskega obdobja ter nekaj antičnih gradbenih ostalin.[1] Naslednja izkopavanja, ki so zajela skoraj celoten prostor, je izvajal leta 1946 Mestni Ferkov muzej, leta 1947 pa Slovenska akademija znanosti in umetnosti pod vodstvom dr. Josipa in dr. Paole Korošec, dr. Josipa Klemenca in Rudolfa Brataniča. Namen izkopavanj je bil raziskati preostali del staroslovanskega grobišča. Odkopali so tristoenajst skeletnih grobov,[2] med njimi le neznatno število iz predslovanskega obdobja. Slovanske grobove pripisujejo na osnovi najdb skupini s keramiko, karantanski, ketlaški, velikomoravski in belobrdski kulturni skupini.[3] Razen grobov so odkrili še zgodnjesrednjeveški objekt, za katerega domnevajo, da pripada staroslovanskemu svetišču,[4] poznoantično trdnjavo in starokrščansko baziliko[5] ter sledove prazgodovinskih naselbin iz neo- eneolitskega obdobja,[6] bronaste dobe[7] in nekaja sporadičnih najdb iz latenskega obdobja.[8]

Odkrito staroslovansko svetišče in zidove antične trdnjavice so že leta 1949 prezentirali na mestu odkritja, leta 1955 pa so jih zaradi propadanja zasuli. Šele leta 1972 je muzej ponovno prezentiral po razpoložljivi dokumentaciji v tlorisni zasnovi poznoantično trdnjavo, starokrščansko baziliko in hodnik domnevnega staroslovanskega svetišča.[9] Žal pa danes ta prezentacija ni več ohranjena.[10]

Zaščitna izkopavanja leta 1971

Do manjših zaščitnih raziskovanj je prišlo ponovno leta 1971, ko je muzej urejeval zemljišče ob zahodnem stolpu. Od 21. 6. do 1. 7. je bil na južni strani stolpa raziskan manjši raven plato, ki se razteza zahodno od obzidja (**sl. 1**). Ta, 3,50 do 4,50x6,30 m velika ravnica pada poševno proti zahodni in južni strani, kjer se prevesi

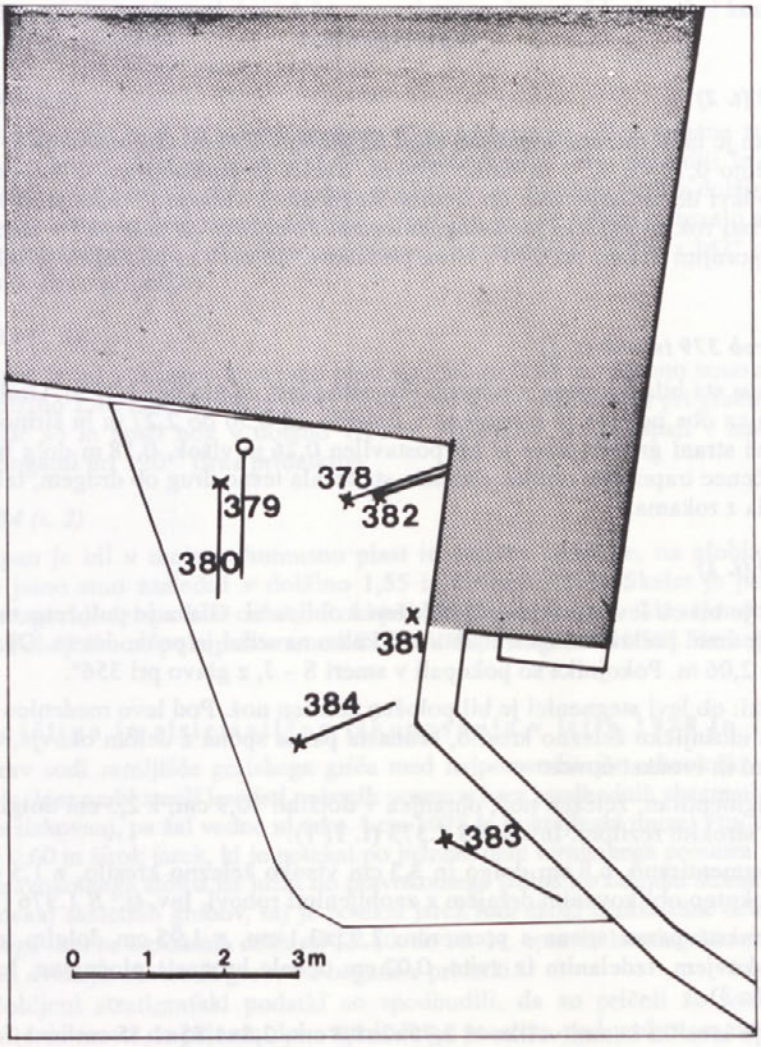

Sl. 1: Ptujski grad, turnirski prostor. Situacija izkopavanj: A izkopavanja leta 1971, B izkopavanja v letih 1986–1988. Zahodno od izkopnega polja je bilo zemljišče izkopano s strojem. C izkopavanja leta 1988.

Fig. 1: Ptuj Castle, the tournament graund. Plan of the excavations: A excavation in 1971, B excavation in 1986–1988. The area west of the excavatons was excavated by machine. C excavation in 1988.

v strmo grajsko pobočje. Razen šibkih antičnih gradbenih ostalin, postavljenih na ilovnato podlago in pepelnice iz peščenca, ki je bila vzidana v temelj stolpa, je bilo odkritih še sedem skeletnih grobov (sl. 2) na globini 0,80 do 1,27 metra.[11]

Vsi grobovi so bili poškodovani bodisi zaradi erozije, poznejših urejevalnih del ali naknadnih pokopov. Tako so od groba 381 ohranjeni le deli lobanje v drugotni legi, grobova 383 in 382 pa so poškodovali pri gradnji obzidja, ki obdaja turnirski prostor. Slednjega je poškodoval tudi naknadni pokop groba 378, vkopan le 0,10 m nad njim. Zaradi tega lahko le domnevamo, da so bile grobne jame pravokotno oblikovane, saj

Sl. 2: Izkopišče A, z lego odkritih grobov.
Fig. 2: Excavation A, with the position of the excavated graves.

nobene nismo odkrili v celoti. Skeleti so ležali na hrbtu v iztegnjeni legi. Trije so imeli verjetno obe roki iztegnjeni ob telesu, v grobu 378 so ležali prsti rok med stegnenicama, v grobu 379 pa je imel skelet roki sklenjeni na trebuhu. Pri slednjem je bilo okostje na levi strani delno obloženo z oblicami, ob levi strani grobne jame pa postavljen 0,26 m visok peščenec trapezaste oblike, ki je morda označeval grob. Trije skleleti so bili pokopani v smeri ZJZ - VSV z 28° do 37° odklona proti jugu, v grobu 383 v smeri ZSZ - VJV s 30° odklona proti severu, v dvojnem grobu 379 in 380 pa v smeri S - J s 4° odklona proti zahodu.

Opisi grobov

Grob 378 (t. 2)

Vkopan je bil v mešano humusno plast na globini 0,94 m. Grobna jama je ohranjena v dolžino 0,70 do 1,70 in širino 0,60 m. Skelet je poškodovan. Glava je odbita, prav tako levi del od ključnice do sredine stegnenice. Okostje je ohranjeno v dolžino 1,72 m. Prsti rok so najdeni med stegnenicama. Pokojnika so pokopali v smeri ZJZ - VSV, z zgornjim delom pri 240°. Brez pridatkov. Le 0,10 m pod njim je bil vkopan grob 382.

Dvojni grob 379 in 380 (t. 1)

Grobova sta bila vkopana v rumeno ilovnato plast na globini 1,27 m. Grobna jama je skupna za oba pokopa in ohranjena v dolžino od 0,50 do 2,27 m in širino do 1,10 m. Na levi strani grobne jame je bil postavljen 0,26 m visok, 0,18 m dolg in 0,10 m širok peščenec trapezaste oblike. Skleleta sta ležala tesno drug ob drugem, tako da sta se dotikala z rokama.

Grob 379 (t. 1)

Skelet je bil ob levi rami in roki obložen z oblicami. Glava je položena na levo lice. Roki je imel prekrižani na trebuhu. Od kolen navzdol je poškodovan. Ohranjen je v dolžino 2,06 m. Pokojnika so pokopali v smeri S - J, z glavo pri 356°.

Pridatki: ob levi stegnenici je bil položen železen nož. Pod levo medenico so bili v usnjenem mošnjičku železno kresilo, bronasta pasna spona z delom okovja, trije kresilni kamni in bronast novec.

1. Fragmentiran, železen nož, ohranjen v dolžino 10,9 cm, z 2,3 cm dolgim trnom in 1,8 cm širokim rezilom. Inv. št.: S 1.373 (**t. 1:** 1).

2. Fragmentirano, 6,8 cm dolgo in 3,3 cm visoko železno kresilo, z 1,5 cm visokim pravokotno oblikovanim držajem z zaobljenimi robovi. Inv. št.: S 1.376 (**t. 1:** 2).

3. Bronasta pasna spona s premerom 2,95x3,1 cm, z 1,95 cm dolgim in 1,3 cm širokim okovjem, izdelanim iz zvite, 0,02 cm debele bronaste pločevine. Inv. št.: S 1.375 (**t. 1:** 3).

4. Trije kresilni kamni velikosti 2,75x2x1,8 cm; 2,8x1,85x1,15 cm in 1,7x1,3x0,7 cm. Inv. št.: S 1377 (**t. 1:** 4).

5. Bronast rimski novec, kovan od leta 330 - 335. Inv. št.: S 1.374 (**t. 1:** 5).

Grob 380 (t. 1)

Skelet je poškodovan. Glava je odbita, prav tako skoraj cela desna plovica. Levo roko je imel iztegnjeno ob telesu. Ohranjen je v dolžino 1,60 m. Pokojnika so pokopali desno od groba 379, v smeri S - J, z zgornjim delom pri 356°.

Pridatek: 1. V pesti desne roke je stiskal 4,5 cm dolg tulec sulice ali puščice s premerom 1,1 od 1,7 cm, zvit iz 0,35 cm debele železne pločevine. Inv. št.: S 1.372.

Grob 381 (t. 2)

Med antičnim zidom in današnjim obzidjem, ki obdaja turnirski prostor, je bilo v mešani humusni plasti na globini 0,94 m, verjetno v drugotni legi, nekaj kosti otroške lobanje. Brez pridatkov.

Grob 382 (t. 2)

Skelet je ležal le 0,10 m pod grobom 378. Vkopan je bil v antične ruševine in mešano humusno plast na globini 1,04 m. Grobno jamo smo zasledili le v dolžino 1,10 in širino 0,63 m. Okostje je močno poškodovano in ohranjeno v dolžino 1,12 m. Od glave je ohranjena le spodnja čeljust. Nogi mu je nad koleni odrezalo obzidje, ki obdaja turnirski prostor. Pokojnika so pokopali v smeri ZJZ -VSV, z 242° pri spodnji mandibuli. Brez pridatkov.

Grob 383 (t. 2)

Vkopan je bil v mešano humusno plast na globini 0,85 m. Grobno jamo smo zasledili v dolžino 1,42 in širino 0,55 do 0,72 m. Skelet so poškodovali pri gradnji obzidja. Ohranjene so le kosti nog v dolžno 1,16 m. Pokojnika so pokopali v smeri ZSZ - VJV, z nogami pri 120°. Brez pridatkov.

Grob 384 (t. 2)

Vkopan je bil v mešano humusno plast in antične ruševine, na globini 0,80 m. Grobno jamo smo zasledili v dolžino 1,55 in širino 0,75 m. Skelet je poškodovan. Glava in zgornji del sta bila odbita. Roki je imel pod medenico. Ohranjen je v dolžino 1,35 m. Pokojnika so pokopali v smeri ZJZ - VSV, z nogami pri 52°. Brez pridatkov.

Zaščitna in sistematična izkopavanja v letih 1978 in 1979

Čeprav sodi zemljišče grajskega griča med najpomembnejše arheološke spomenike Slovenije, kjer ne bi smeli izvajati nobenih posegov brez predhodnih sistematičnih arheoloških raziskovanj, pa žal vedno ni tako. Leta 1978 je Pokrajinski muzej Ptuj dal izkopati 0,50 do 0,60 m širok jarek, ki je potekal po južnem delu turnirskega prostora. Izkopan je bil od pravokotnega stolpa na južni do pravokotnega stolpa na zahodni strani. Pri tem so uničili nekaj skeletnih grobov, saj je potekal jarek tudi skozi neraziskane dele zemljišča. Zaradi tega smo na ogroženih delih od 13. 10. do 16. 11. opravili komisijska izkopavanja[12] in odkrili dvanajst skeletnih grobov z bogatimi pridatki.[13]

Pridobljeni stratigrafski podatki so spodbudili, da so pričeli že naslednje leto načrtno raziskovati na južnem delu turnirskega prostora pod vodstvom dr. Paole Korošec. Raziskali so manjše površine v neposredni bližini stolpa pravokotnega tlorisa in med drugim odkrili enajst skeletnih staroslovanskih grobov.[14]

Zaščitna izkopavanja v letih 1986–1988

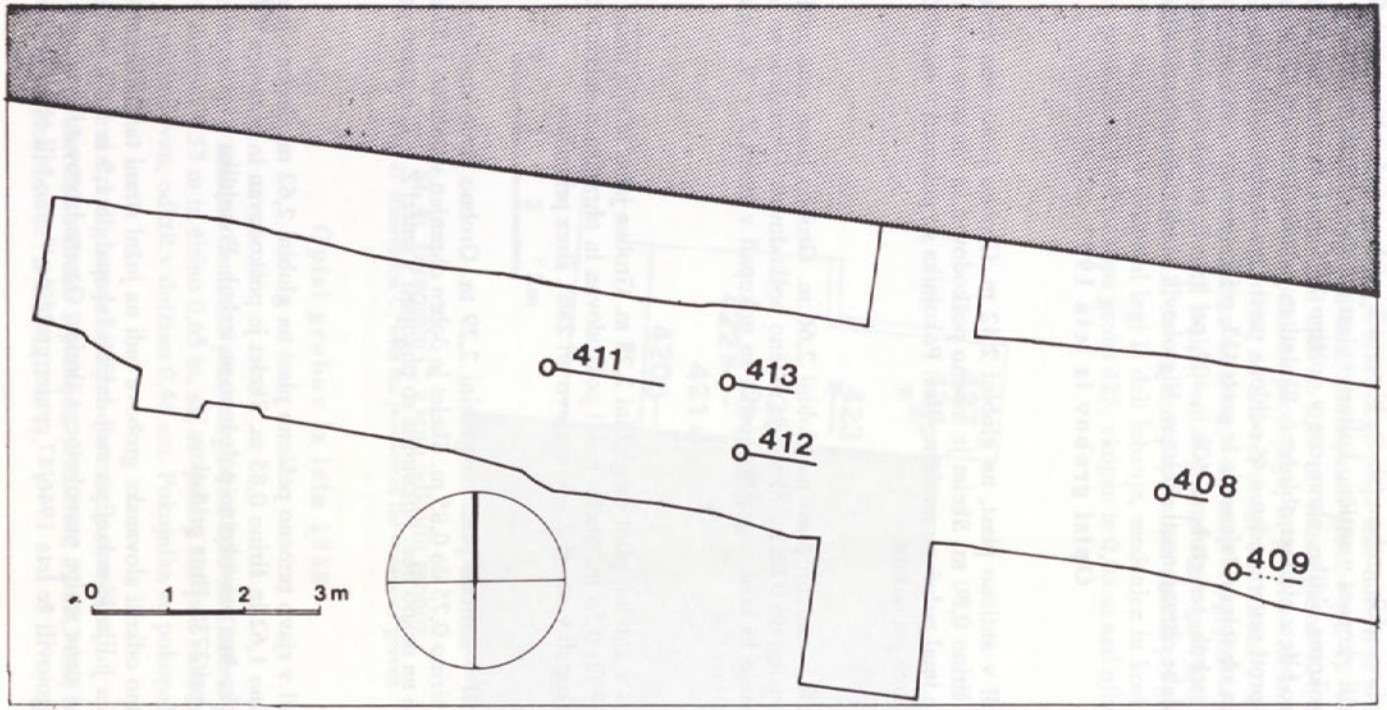
Nenadzorovane grobe posege v zemljišče je muzej izvedel še v letih 1986, 1988 in 1989. V mesecu novembru 1986 je naročil muzej pri gradbenem podjetju do 12 metrov globok in do 5 metrov širok strojni izkop ob južni steni kašče. Izkopavati so pričeli zaradi nadaljevanja drenažnih del ob kašči, in to v času, ko so bili domači arheologi odsotni.[15] Do ustavitve strojnega izkopa so izkopali ob južni stene kašče že ok. 30 do 40 m dolg, ok. 4 do 5 metrov širok in ponekod do 5 metrov globok jarek. Ker pa je bilo potrebno zaradi drenaže[16] izkopati tako širok jarek po celi dolžini južne stene kašče do globine ok. 12 metrov, je pričel muzej na preostalem še neprekopanem ali delno prekopanem zemljišču z zaščitnimi izkopavanji že 19. 11. 1986. Ta so s prekinitvami trajala vse do 19. 10. 1988.[17] V tem času smo pod vodstvom Blagoja Jevremova in avtorice članka raziskali zemljišče v dolžino 50 m in v globino 5 metrov, merjeno od površine.[18] Med kaščo in izkopnim poljem smo pustili zaradi varnosti stavbe en meter širok blok. Z namenom, da bi ugotovili severni rob izkopavanj iz let 1946/47 in plasti v neprekopanem bloku, smo izkopali še dve prečni sondi v širino 1,5 in dolžino do 2 metrov (**sl. 1**). Vendar izkopnega polja nismo uspeli raziskati do sterilnih plasti, saj je dal Pokrajinski muzej Ptuj zemljišče strojno izkopati do globine 11,70 metrov v začetku meseca aprila 1989. Po pripovedovanju prisotnih, ki so občasno spremljali strojni izkop, sta bili pod raziskano površino prisotni še dve kulturni plasti, debeli do 0,20 m. Plasti sta bili ločeni z 0,40 m debelo plastjo rumene peščene ilovice.[18a]

Pri izkopavanjih smo ugotovili, da je nekoč potekal ob južni steni kašče do 4 m globok in do 2 metra širok jarek in da odkrite plasti v izkopišču močno padajo proti severu.

V zgornjih plasteh smo odkrili na vzhodni strani izkopišča med drugim ruševine zidu, ki morda pripadajo kakšni manjši srednjeveški stavbi, zahodno od nje pa do 4,20 metra široko jamo ali del jarka, ki je potekala po vsej širini izkopnega polja. Jama ali jarek, ki smo ga uspeli raziskati le do globine 6 metrov, se je raztezal na severni in južni strani zunaj izkopišča. Zasut je bil z mešano plastjo, v kateri so bile zastopane najdbe od prazgodovine do visokega srednjega veka. Morda sodita oba omenjena objekta k srednjeveškemu obrambnemu sistemu gradu.

V antični kulturni plasti, ki seže ponekod čez globino treh metrov, smo med drugim odkrili več obdelanih antičnih marmornih kamnov, med njimi tri nagrobnike, ter šest staroslovanskih grobov. Na sredini izkopišča pa ob južnem profilu na globini 3 do 3,40 m pet metrov dolg in do meter visok zid, sezidan iz oblic in kosi opeke, vezanih z malto. Na dnu zidu je bila nametana antična opeka. Odkrili smo ga le v širino 0,90 m, saj se razteza na južni strani zunaj izkopnega polja. Dno zidu seže v prazgodovinsko plast, v katero je bil vzhodno od njega vkopan grob 418, ki sodi v poznoantično obdobje. V isti plasti smo v temeljih zidu odkrili lobanjske kosti groba 419, ki so ga najverjetneje uničili pri gradnji.

Prazgodovinska plast se je na nekaterih mestih pričela že na globini 2,50 m, merjeno od površine, in je bila raziskana do globine petih metrov. V zgornjih plasteh smo na zahodnem delu izkopišča odkrili sledove treh keltskih lončarskih peči okrogle kupolaste oblike, v spodnjih pa sledove naselbin iz bronastega in neo - eneolitskega obdobja s šestimi ognjišči. V tej plasti je bilo tudi trinajst jam za sohe, globoke od 0,20 do 1,35 m. Izkopane so bile v smeri V - Z na razdaljo ok. 1. metra.

Sl. 3: Del izkopišča B, z lego odkritih slovanskih grobov.
Fig. 3: Part of excavation B, with the position of the excavated Slavic graves.

V vzhodnem delu izkopišča je bilo odkritih še sedem poznoantičnih grobov, v zahodnem pa pet slovanskih grobov (**sl. 3**), ki so tudi predmet naše obravnave. Slovanski grobovi so bili vkopani v antično kulturno plast na globini 2,28 do 2,66 m. Grobne jame so pravokotne oblike, ohranjene v dolžino 1,05 do 1,88 m in širino od 0,27 do 0,86 m in niso bile z ničimer obložene. Skeleti so pokopani v smeri Z - V, pet s 3° do 16° odklona proti severu, eden s 4° odklona proti jugu. Ležali so na hrbtu, z iztegnjenima rokama ob telesu. Izjema je le grob 413, pri katerem je leva roka pravokotno položena na trebuh, ter grobova 408 in 409, pri katerih ni bilo mogoče ugotoviti legi rok zaradi slabe ohranjenosti skeletov. V grobovih ni bilo nobenih pridatkov.

Opisi grobov iz leta 1987

Grob 408 (t. 3)

Vkopan je bil v antično plast, na globini 2,42 m. Grobno jamo smo zasledili v dolžino 1,05 in širino 0,80 m. Skelet je močno poškodovan in ohranjen le v dolžino 0,88 m. Glavo je imel položeno na desno lice. Pokojnika so pokopali v smeri Z - V, z glavo pri 273°. Brez pridatkov.

Grob 409 (t. 3)

Vkopan je bil v antično plast na globini 2,66 m. Grobno jamo smo zasledili v dolžino 1,10 in širino do 0,86 m. Skelet je močno poškodovan. Ohranjene so le zdrobljene kosti lobanje in kost noge. Pokojnika so pokopali v smeri Z - V, z glavo pri 266°. Brez pridatkov.

Grob 411 (t. 3)

Vkopan je bil v antično plast na globini 2,28 m. Grobna jama je bila dolga1,88 m in široka od 0,27 do 0,55 m. Skelet je bil poškodovan in ohranjen v dolžino 1,42 m. Pokojnika so pokopali v smeri Z - V, z glavo pri 286°. Brez pridatkov.

Grob 412 (t. 3)

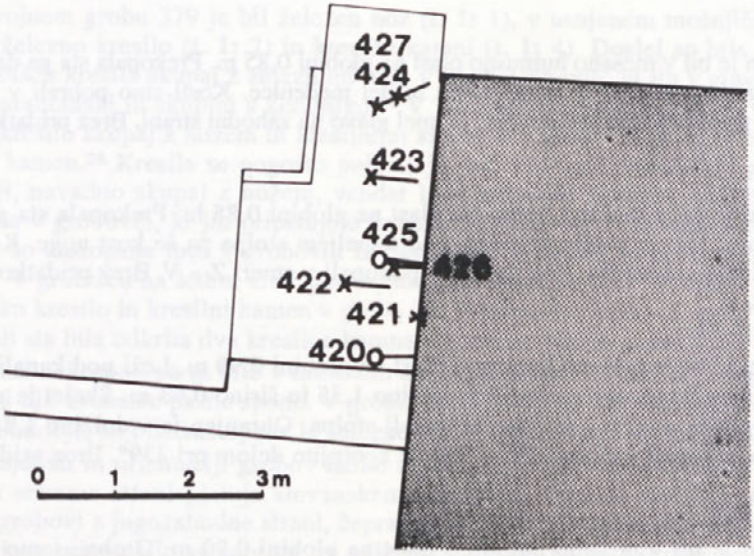
Vkopan je bil v antično plast na globini 2,29 m. Grobno jamo smo zasledili v dolžino 1,85 in širino 0,75 do 0,85 m. Skelet je dobro ohranjen v dolžino 1,52 m. Glavo ima položeno na desno lice. Pokojnika so pokopali v smeri Z - V, z glavo pri 283°. Brez pridatkov.

Grob 413 (t. 3)

Vkopan je bil v rjavo rumeno peščeno plast na globini 2,62 m. Grobno jamo smo zasledili v dolžino 1,62 in širino 0,85 m. Skelet je poškodovan in ohranjen v dolžino 1,15 m. Levo roko ima pravokotno položeno na trebuh. Pokojnika so pokopali v smeri Z -V, z glavo pri 273°. Brez pridatkov.

Leta 1988 smo odkrili slovanske grobove tudi na južni strani turnirskega prostora (**sl. 1**). V mesecu juliju je muzej po vsej dolžini izkopal do 1,5 m širok jarek zaradi drenaže zahodne stene stolpa pravokotnega tlorisa. O nenadzorovanih posegih v zemljišče, kjer so ugotovili že leta 1946/47 center grobišča,[19] smo bili obveščeni šele po-

tem, ko so delavci zemljišče izkopali do globine 0,85 m in prekopali dva grobova. Pri čiščenju in nadaljnjem poglabljanju izkopnega polja smo odkrili še šest skeletnih grobov, v izmetani zemlji pa pobrali kosti prekopanih grobov (**sl. 4**). Vkopani so bili v mešano humusno plast na globini 0,85 do 0,95 m. Razen groba 424, ki je bil orientiran v smeri ZJZ - VSV, s 31° odklona proti jugu, in grobov 421 in 427, pri katerih orientacije ni bilo mogoče ugotoviti, so bili vsi drugi orientirani v smeri Z - V, s 6° do 10° odklona proti jugu. Ležali so na hrbtu, verjetno v iztegnjeni legi. V veliki meri so jih poškodovali že pri gradnji stolpa, saj se pokopi širijo pod njegove temelje, ali pri naknadnih pokopih. Grob 421 so verjetno popolnoma uničili pri gradnji stolpa, saj so bili pod temeljem v drugotni legi le deli lobanje, medenice in kost roke. Grob 426 so delno poškodovali pri pokopu groba 425, vkopan le 0,05 m nad njim.

Sl. 4: Izkopišče C, z lego odkritih grobov.
Fig. 4: Excavation C, with the position of the excavated graves.

Opisi grobov iz leta 1988

Grob 420 (t. 4)

Vkopan je bil v mešano humusno plast na globini 0,95 m. Grobno jamo smo zasledili le v dolžino 0,53 m in širino 0,65 m, saj se pokop širi pod zahodni temelj stolpa. Skelet je poškodovan, odkrit v dolžino 0,46 cm. Pokojnika so pokopali v smeri Z - V, z glavo pri 260°.

Pridatki: Ob levi strani glave je bilo pet obsenčnih obročkov.

1. Obsenčni obroček s široko S pentljo s premerom 2,6x2,3 cm, izdelan iz 0,2 cm debele bronaste žice. Inv. št.: S 1.394 (**t. 4:** 1).

2. Fragmentiran obsenčni obroček s premerom 2,2x2,15 cm, izdelan iz 0,2 cm debele bronaste žice. Inv. št. : S 1.396 (t. 4: 2).

3. Fragmentiran obsenčni obroček s premerom 2,3x1,95 cm, izdelan iz 0,2 cm debele bronaste žice. Inv. št.: S 1.397 (t. 4: 3).

4. Dva fragmenta obsenčnega obročka, ohranjena v dolžino 1,5 do 2,75 cm, izdelana iz 0,2 cm debele bronaste žice. Inv. št.: S 1.398 (t. 4: 4).

5. Fragment obsenčnega obročka, ohranjen v dolžino 2,1 cm, izdelan iz 0,2 cm debele bronaste žice. Inv. št.: S 1.395 (t. 4: 5).

Grob 421 (t. 4)

Vkopan je bil v mešano humusno plast na globini 0,90 m. Grob so močno poškodovali pri gradnji stolpa. Pod temeljem so bili v drugotni legi le deli lobanje, nad njo del medenice, pod njo pa kost roke. Brez pridatkov.

Grob 422

Vkopan je bil v mešano humusno plast na globini 0,85 m. Prekopala sta ga delavca. V prvotni legi je ostalo le še nekaj reber in del medenice. Kosti smo pobrali v izmetani zemlji. Po pripovedovanju delavcev, je imel glavo na zahodni strani. Brez pridatkov.

Grob 423

Vkopan je bil v mešano humusno plast na globini 0,85 m. Prekopala sta ga delavca. V prvotni legi je ostalo le rebro, pod temeljem stolpa pa še kost noge. Kosti smo pobrali v izmetani zemlji. Pokojnika so pokopali v smeri Z - V. Brez pridatkov.

Grob 424 (t. 4)

Vkopan je bil v mešano humusno plast na globini 0,90 m. Leži pod kanalizacijsko cevjo. Grobno jamo smo zasledili v dolžino 1,35 in širino 0,63 m. Skelet je poškodovan, brez glave, nogi mu je odrezal temelj stolpa. Ohranjen je v dolžino 1,25 m. Pokojnika so pokopali v smeri ZJZ - VSV, z zgornjim delom pri 239°. Brez pridatkov.

Grob 425 (t.4)

Vkopan je bil v mešano humusno plast na globini 0,90 m. Grobno jamo smo odkrili le v dolžino 0,70 m in širino 0,77 m, saj se pokop širi pod temelj stolpa. Skelet je poškodovan, odkrit v dolžino 0,60 m. Glavo ima položeno na levo lice. Pokojnika so pokopali v smeri Z - V, z glavo pri 264°. Brez pridatkov.

Grob 426 (t. 4)

Skelet je ležal le 0,05 m pod grobom 425. Vkopan je bil v mešano humusno plast na globini 0,95 m. Grobno jamo smo odkrili le v dolžino 0,52 m in širino 0,76 m. Pokop se širi pod temelj stolpa. Skelet je poškodovan, brez glave, ohranjen le v dolžino 0,40 m. Pokojnika so pokopali v smeri Z - V, z zgorjnim delom pri 264°. Brez pridatkov.

Grob 427 (t. 4)

Odkritih je bilo le nekaj vretenc in reber v drugotni legi. Ležale so med kostmi groba 424 na globini 0,90 m.

Opisani grobovi, razen nekaterih izjem, v glavnem ne izstopajo od že ugotovljenih spoznanj na tem grobišču.[20] Ponovno je bila potrjena ugotovitev, da je bil center grobišča na južni strani ob stolpu pravokotnega tlorisa in na jugozahodni strani, kjer so odkrili že pred tem pokope v navpičnih vrstah. Medtem ko tukaj odkriti grobovi ne izstopajo od že ugotovljenih globin na grobišču,[21] pa so bili pokopi na severni strani mnogo globlji, saj sežejo od globine 2,28 do 2,66 m. Vendar smemo to globino pripisati poznejši nivelaciji. V času pokopov je bil severni del nedvomno mnogo nižji od ostalega zemljišča. Nekateri opisani grobovi iz jugozahodnega dela izstopajo po orientaciji skeletov,[22] saj ima eden 37° odklona proti jugu, drugi 30° proti severu, dva pa sta bila orientirana v smeri S - J.

Med 21 grobovi so imeli le trije pridatke. Med njimi so obsenčni obročki s S pentljo (t. 4: 1–5), ki so najštevilneje zastopani na tej nekropoli. Najdemo jih v grobovih s čistim belobrdskim gradivom, kot tudi v grobovih, kjer je zastopano belobrdsko in ketlaško gradivo.[23]

V dvojnem grobu 379 je bil železen nož (t. 1: 1), v usnjenem mošnjičku pa med drugim železno kresilo (t. 1: 2) in kresilni kamni (t. 1: 4). Doslej so bila odkrita na tem grobišču kresila skupaj z železnimi noži v štirih grobovih, ki jih v glavnem pripisujejo karantanski in skupini s keramiko.[24] V Turnišču pri Ptuju najdemo v grobovih 8 in 33 kresilo skupaj z nožem in kresilnimi kamni,[25] v grobu 35 pa le železen nož in kresilni kamen.[26] Kresila se pogosto pojavljajo tudi v drugih slovanskih grobiščih v Sloveniji, navadno skupaj z nožem, vendar brez kresilnih kamnov. Najpogosteje so zastopana v grobovih, ki jih pripisujejo karantanski skupini in skupini s keramiko.[27] Pogosto so zastopana tudi v grobovih iz časa preseljevanja[28] in poznoantičnega obdobja.[29] V grobišču na ledini Grič pod Ajdovskim gradcem nad Vranjem, najdemo v mošnjičku kresilo in kresilni kamen v grobu 27, ki ga postavljajo v 5. stol.[30] V ptujski nekropoli sta bila odkrita dva kresilna kamna v poznoantičnem grobu 415.

Na naši nekropoli pa ni bilo v nobenem slovanskem grobu odkrite puščične ali sulične osti niti bronaste pasne spone. V grobovih 87 in 86, ki jih postavljajo v predslovansko obdobje, so bile zastopane le železne pasne spone skupaj z noži.[31]

Po najdbah in orientaciji grobov lahko z gotovostjo pripišemo opisane grobove z južne in severne strani platoja slovanskemu obdobju. Verjetno sodijo v ta čas tudi opisani grobovi z jugozahodne strani, čeprav prav tukaj odstopajo nekateri od splošno uveljavljene orientacije grobov na tej nekropoli. Že dr. Paola Korošec je izločila na zahodnem delu nekaj grobov, ki jih je postavila v predslovansko obdobje in domnevala, da so na tem predelu pokopavali že v poznoantičnem obdobju, saj so tukaj že leta 1947 odkrili grobno konstrukcijo poznoantičnega groba.[32] Sedem poznoantičnih grobov pa smo odkrili leta 1987 na severovzhodnem predelu platoja ob kašči.[33] Z odkritjem teh je bilo ugotovljeno, da so na tej nekropoli pokopavali že na koncu 4. in na začetku 5. stol.

Po dejstvu, da so v grobu 379 najdbe, ki se pojavljajo tako v poznoantičnih kot slovanskih grobovih, lahko omenjene grobove na jugozahodnem delu obravnavamo za sedaj kot sestavni del grobišča, na katerem so pokopavali po do sedaj znanih podatkih od pozne antike pa vse do 11. stol. n. št.

OPOMBE:

[1] V. Skrabar, Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Schloss Oberpettau, *Ztschr. Hist. Ver. St.*, 8/3, 1910, 119 ss; J. Korošec, *Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji* (1947) 7 ss; P. Korošec, Elementi obdobja preseljevanja ljudstev na nekropoli na Ptujskem gradu, *Zgod. čas.* 24, 1970, 77 ss; Ista, Elementi obdobja preseljevanja narodov na nekropoli na Ptujskem gradu, *Arh. vest.* 19, 1968, 287 ss.

[2] J. Korošec, *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu*, Dela 1. razr. SAZU 1 (1950) 5 ss; F. Ivaniček, *Staroslavenska nekropola u Ptuju*, Dela 1. razr. SAZU 5 (1951) 9 ss.

[3] P. Korošec, Kulturni in časovni oris slovanskega zgodnjega srednjega veka na območju Slovenije, *Arh. vest.* 21-22, 1970-1971, 96 ss; Ista, Zgodnjesrednjeveška nekropola na Ptujskem gradu, *Zgod. čas.* 26, zv. 1-2, 1972, 13 ss; Ista, Kulturni in časovni oris slovanskega zgodnjega srednjega veka na območju Slovenije, v: *Zgodnji srednji vek*, 1971, 96 ss; Ista, *Zgodnjesrednjeveška slika karantanskih Slovanov*, Dela 1. razr. SAZU 21/1, (1979) 31 ss, 44 ss, 55 ss, 84 s, op. 239-241, 91, 126 ss; Ista *Zgodnjesrednjeveška slika karantanskih Slovanov*, Dela 1. razr. SAZU 21/2 (1979) t. 103-105, t. 25: 2, 3, 5, 6, t. 78-81, t. 155, 156; J. Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, Dela 1. razr. SAZU 4 (1950) 29, t. 12: sl. 1, ris. 27; J. Korošec (op. 2) 212.

[4] J. Korošec, *Staroslovansko svetišče na Ptujskem gradu*, Dela SAZU 6 (1948) 5 ss; P. Korošec, Prispevek k reševanju problema zgodnjesrednjeveškega objekta z nekropolo na Ptujskem gradu, v: *Ptuj. zbor.* 4, 1975, 119 ss; Ista, *Zgodnjesrednjeveška slika karantanskih Slovanov*, Dela 1. razr. SAZU 21/1 (1979) 163 s.

[5] J. Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, Dela 1. razr. SAZU 4 (1950) 5 ss.

[6] J. Korošec, *Prazgodovinska naselbina na Ptujskem gradu*, Dela 1. razr. SAZU 6 (1951) 5 ss; Isti, Neo - in eneolitski elementi na Ptujskem gradu, *Por. razisk. neol. eneol. Slov. 2, 1965, 5 ss; P. Korošec, Eneolitik Slovenije, Arh. vest.* 24, 1975, 180 ss.

[7] J. Korošec, *Prazgodovinska naselbina na Ptujskem gradu*, Dela 1. razr. SAZU 6 (1951) 5 ss.

[8] J. Klemenc (op. 5) 55; J. Korošec (op. 2) 11; S. Gabrovec, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji, *Arh. vest.* 17, 1966, 174.

[9] I. Mikl-Curk, *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 142.

[10] V letih 1986-1989, ko so ob južni steni kašče izvajali drenažna dela, so popolnoma uničili prezentirane zidove s težkimi stroji.

[11] M. Tomanič-Jevremov, *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 165.

[12] V komisiji so sodelovali: konzervator Regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor Ivan Tušek, dipl. arh. Žarko Marković iz Beograda, kustodinja Pokrajinskega muzeja Ptuj Marjana Tomanič-Jevremov, absolventka arheologije Marija Ljubšina-Tušek, občasno pa dr. Paola Korošec iz Ljubljane, kustos Pokrajinskega muzeja Ptuj Blagoj Jevremov in takratna ravnateljica muzeja dr. Štefka Cobelj.

[13] I. Tušek, Zaščitno izkopavanje na turnirskem prostoru na Ptujskem gradu v letu 1978, *Arh. vest.* 32, 1981, 13 ss. Poročilo o izkopavanjih in vsa dokumentacija sta spravljeni v arhivu Pokrajinskega muzeja Ptuj.

[14] P. Korošec, Sistematske raziskave na turnirskem prostoru Ptujskega gradu v letu 1979, *Arh. vest.* 32, 1981, 25 ss.

[15] Kot smo izvedeli pozneje, je pričelo gradbeno podjetje GIP Gradis iz Ptuja s strojnim izkopom že 13. ali 14. novembra, torej v času, ko smo bili na mednarodnem bronastodobnem kolokviju v Lendavi. Šele po vrnitvi v muzej, dne 17. 11., nas je izvajalec del obvestil, da kopljejo na turnirskem prostoru ob južni steni kašče s stroji. Tako so velik del zemljišča na zahodnem delu že uničili. Iz globine okoli 5 metrov so potegnili antični žrtvenik. Vsa dokumentacija je spravljena v arhivu Pokrajinskega muzeja Ptuj.

[16] Gradbeno podjetje je pričelo z ročnim izkopom jarka ob južni steni kašče že 14. 10. 1986. Takrat so jarek v širino 1,20 m kopali pod nadzorstvom avtorice članka, vendar so ta dela trajala le do 17. 10. Za takšen izkop je dobil muzej meseca septembra soglasje Republiškega Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine. 17. 11. so nam povedali, da je nemogoče ročno izkopati tako globok jarek v širino 1,20 m. Zato je bilo potrebno zaradi novih "gradbenih prijemov" izkopati mnogo širši jarek. Širino jarka je določil pred pričetkom arheoloških izkopavanj izvajalec del. Naj pripomnim, da so izkopali že leta 1983, prav tako zaradi izvedbe drenaže ob južni steni kašče, na zahodnem delu ročno ok. 20 m dolg, 1,20 m širok in do 12 metrov globok jarek.

[17] Izkopavali smo v času od 19. 11. do 18. 12. 1986; od 11. 5. do 15. 11. 1987, od 11. 4. do 20. 4., od 4. 5. do 21. 7. in 8. 9. do 19. 10. 1988. Dela so bila izredno težka, posebno po nalivih, saj se je iztekala v izkopišče vsa meteorna voda s strehe kašče, pa tudi zaradi izvoza nakopane zemlje, posebno iz večjih globin. Čez zimo in po velikih nalivih se je vsula zemlja v izkopišče iz zgornjih sipkih plasti južnega profila, kjer je bila razrahljana do globine ok. 2 metrov zaradi poprejšnjih posegov in nasipavanj, saj izkopne stene niso bile razprte. Spomladi leta 1988 se je vsula v izkopišče tudi izkopana zemlja, nasuta nad južnim profilom, ki je niso odstranili pred zimo. Tako smo veliko časa izgubili s čiščenjem izkopnega polja. Na izkopišču pa je bilo konstantno tudi pre-

malo delavcev, mnogokrat so delali le po trije delavci. Vendar se južni profil ni rušil le v izkopno polje, pač pa še bolj na zahodnem delu, ki so ga strojno izkopali že leta 1986 do globine ok. 12 metrov in položili že leta 1987 drenažo. Ta velika gradbena jama je ostala nezasuta vse do leta 1989. Po razpložljivi dokumentaciji, ki jo imamo na razpolago v muzeju, se je v jamo vsul del severne stene pribežališča in morda tudi del svetišča.

[18] Pri izkopavanjih so sodelovali: takratna restavratorja muzeja Ivana Žižek in Danilo Goričan, risar iz SAZU-ja Dževard Dervešić, študentka arheologije Tatjana Greif ter muzejska risarka Majda Žižek, ki je tudi izrisala vse risbe v tem članku. Za opravljeno delo se vsem najlepše zahvaljujem.

[18a] Za posredovane podatke se zahvaljujem Ivanu Žižku.

[19] J. Korošec (op. 2) 11 s.

[20] J. Korošec (op. 2) 16 ss; Isti (op. 1) 7 ss; V. Skrabar (op. 1) 119 ss; P. Korošec (op. 14) 25 ss; I. Tušek (op. 13) 13 ss.

[21] J. Korošec (op. 2) 31 s; Isti (op. 1) 7 ss; V. Skrabar (op. 1) 120; P. Korošec (op. 14) 27 s; I. Tušek (op. 13) 16 s. Doslej je bilo odkritih na tej nekropoli le 16 grobov, ki so bili pokopani globlje od 1,60 m. Na globini 2,10 in 2,20 m je bil odkrit le po en skelet.

[22] J. Korošec (op. 2) 23, op. 19. Doslej sta bila odkrita le dva skeleta, ki sta odstopala za 30° proti jugu, in dva, ki sta odstopala za 25° proti severu. Usmeritev S-J ni bila ugotovljena pri nobenem skeletu.

[23] J. Korošec (op. 2) 52 s, 134 ss — tabela grobnih najdb na nekropoli, t.: sl. 6, 9, 11, 16-19, 21, 23, 24, 26, 31, 33, 40-43, 47, 51, 53, 54, 58, 62, 63, 65, 67, 69, 75, 76, 84, 89, 95, 100; Isti (op. 1) 9 ss, sl. 3-5, 7, 9, 12-14, 16-19, 23, 24; M. Tomanič-Jevremov, Die Beziehungen zwischen der Köttlacher und Bijelo Brdo Kultur auf der Burg von Ptuj, *Balcanoslavica* 4, 1976, 81 ss; I. Tušek (op. 13) 16 ss, t. 1: 1, 2, 2: 1-5, 7-9, 3: 2, 4.

[24] J. Korošec (op. 2) 105 s, 134 ss — tabela grobnih najdb na nekropoli, 159 s, 188, 190 s, 198, t.: sl. 34, 78, 80, 97; P. Koročec, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov,* Dela 1. razr. SAZU 22/1 (1979) 44 s, 84, op. 239-241, 243; Isti, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov,* Dela 1. razr. SAZU 22/2 (1979) t. 105: 2.

[25] J. in P. Korošec, Prazgodovinsko in staroslovansko grobišče v Turnišču pri Ptuju, *Razpr. 1. razr. SAZU* 3, 1953, 200 ss, ris. 12, t. 13: sl. 21, t. 22: sl. 38; P. Korošec, Grob slovanskega bojevnika na Turnišču pri Ptuju, *Arh. vest.* 2/1, 1951, 19 ss, sl. 4, 7. Grobove postavljajo v 1. polovico 9. stol.

[26] B. Jevremov, Staroslovanska nekropola v Turnišču pri Ptuju, v *Ptuj. zbor.* 4, 1975, 161 s, t. 1: 3.

[27] P. Korošec (op. 24) 243. Na Štajerskem so prisotna v poznoantičnem in staroslovanskem grobišču v Brezju pri Zrečah, v grobovih 7, 29 in 38 — grobova 7 in 29 pripisujejo skupini s keramiko — S. Pahič, Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami, *Razpr. 1. razr. SAZU* 6, 1969, 254 s, 232 s, 241 s, 245 s, op. 85, t. 9: 6, 14, 17; P. Korošec (op. 24) 36 s. Na Koroškem v grobu 13 iz Starega trga pri Slovenj Gradcu, ki ga pripisujejo skupini s keramiko — P. Korošec (op. 24) 49, op. 99. V Ljubljani na grobišču SAZU v grobu 13, ki ga pripisujejo skupini s keramiko — P. Korošec (op. 24) 41 s, t. 162: 3; Ista, Slovanske ostaline na dvorišču SAZU v Ljubljani, *Arh. vest.* 2/2, 1951, 161 s, t.: sl. 6. V grobišču blejskega kota: na Bledu Pristavi v grobu 14, ki ga pripisujejo karantanski skupini — J. Kastelic, B. Škerlj, *Slovanska nekropola na Bledu,* Dela SAZU 2 (1950) t.: sl. 17; P. Korošec (op. 24) 65, t. 8: 12. V grobu 22 v grobišču "na Žalah" v Bohinjski srednji vasi, katerega pripisujejo karantanski skupini — P. Korošec (op. 24) 76, t. 17: 4b; T. Knific, Nožič z zavojkama s staroslovanskega grobišča Dlesc pri Bodeščah, *Arh. vest.* 34, 1983, 363, t. 4: 22. V grobu 43 iz Dlesc pri Bodeščah, ki sodi v karantansko skupino — T. Knific, A. Pleterski, Staroslovansko grobišče Dlesc pri Bodeščah, *Arh. vest.* 32, 1981, 494 s, 501, t. 14: 1; T. Knific, *Arh. vest.*34, 1983, 363, t. 4: 14.

[28] V nekropoli Kranj - Lajh so najdena kresila v 39 grobovih, navadno skupaj z nožem, kresilnim kamnom in kresilno iglo. V. Stare, *Kranj, Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev,* Katalogi in monografije Narodnega muzeja v Ljubljani 18 (1980) 38 ss — preglednica najdb v grobovih iz grobišča v Kranju, 50 ss, sl. 16, t. 6: 1, 10, 9: 6, 18: 6, 23: 5, 31: 4, 32: 8, 33: 7, 38: 3, 40: 1, 3, 44: 6, 45: 6, 48: 4, 11, 49: 8, 50: 6, 51: 10, 53: 5, 55: 11, 56: 4, 58: 6, 61: 9, 63: 5, 64: 10, 13, 65: 2, 79: 5, 85: 2, 95: 2, 97: 1, 99: 1, 3-5, 101: 5, 14, 103: 5, 6, 8, 105: 8, 107: 9, 108: 1, 109: 4, 110: 13, 127: 2, 133: 4, 5.

[29] P. Korošec (op. 24) 243, op. 1195.

[30] W. Bachran, Das Gräberfeld, v: *Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem Gradcu,* Katalogi in monografije Narodnega muzeja v Ljubljani 12 (1975) 99 ss, sl. 44: d, e; t. 21: c, 23: f, g.

[31] J. Korošec (op. 2) 94 s, 134 ss — tabela grobnih najdb na nekropoli, t.: sl. 13, 14; P. Korošec, Zgodnjesrednjeveška nekropola na Ptujskem gradu, *Zgod. čas.* 26/1-2, 1972, 14 s.

[32] P. Korošec (op. 31) 14 ss, 28, op. 16; J. Klemenc (op. 5) 29, t. 12: sl. 1, ris. 27; J. Korošec (op. 2) 212.

[33] Grobovi bodo objavljeni v Arheološkem vestniku.

SLAVIC GRAVES FROM THE NECROPOLIS ON THE CASTLE HILL IN PTUJ, DISCOVERED IN 1971, 1987 AND 1988

Summary

Numerous finds from different archaeological periods, which are of great importance for the history of Ptuj, have been found in the area of the Castle Hill. Archaelogists discovered the majority of the finds on the western, lower part of the hill, the so-called "Tournament Ground". 377 inhumation graves, including an unknown number from the pre-Slavic period, were found here during archaeological excavations in 1909[1] and 1946/47.[2] The Slavic graves, on the basis of the finds, belong to the group with pottery, the Carantanian, Köttlach, Great Moravian and Bjelobrdo cultural groups.[3] Apart from the graves, an Early Mediaeval structure was found, which is interpreted as an Early Slavic temple,[4] as well as a Late Roman fortress and an Early Christian basilica,[5] settlements from the Neolithic/Eneolithic[6] and Bronze Age[7] and some finds from the La Tène period.[8]

Samll-scale rescue excavations were undertaken once again in 1971 on the southwestern part, where the terrain changes into the steep castle slopes (**Fig. 1**). Apart from ephemeral Roman structural remains, another seven inhumation graves were found at a depth of 0.80–1.27 m[11] (**Fig. 2**). All of the graves were damaged, either by erosion, later building work or intrusive cuts (**t. 1, 2**). The inhumations lay on their backs in an extended position. Three of them probably had their arms extended by their sides, in grave 378 (**t. 2**), the fingers lay between the thighs, whilst in the double grave 379 (**t. 1**), the inhumation had its hands clasped on its stomach. The skeleton in the latter grave was partly defined by river cobbles on its left side. There was a sandstone block, 0.26 m high, on the left side of the grave pit, which perhaps marked the grave? Theree skeletons were buried in a WSW-ENE alignment with 28°–37° deviation to the south, of the grave 383, in a WNW-ESE alignment with a 30° deviation to the north, whilst the alignment of the double grave 379 and grave 380 was N–S with a 4° deviation to the west.

Although the area of the Castle Hill is one of the most important archaeological monuments in Slovenia, where no unsupervised construction work should be permitted, this, unfortunately, has not been the case. In 1978, the regional museum of Ptuj excavated a trench, 0.50–0.60 m wide, on the southern side of the "Tournament Ground" without supervision. Some graves were destroyed by this work. During the later commission excavations in the threatened area,[12] another 12 Slavic graves were found.[13] Another small-scale, planned excavation was carried out here in the following year.[14]

Unsupervised construction work was also undertaken by the museum in 1986, 1988 and 1989. In November 1986, the museum ordered the excavation of a machine trench, 12 m deep and up to 5 m wide, along the southern wall of the granary. The trench was dug as part of the continuation of drainage work on the granary.[15] Up to the halting of the machine excavation, a trench, 30–40 m long, cca. 4–5 m wide and in places up to 5 m deep, had been dug along the southern wall of the granary. As the intention was to dig a trench of this width and up to cca. 12 m deep along the entire length of the southern wall of the granary,[16] the museum undertook rescue excavations on the remaining unexcavated or partly excavated area (**Fig. 1**), which took place with interruptions from 19. 11. 1986 to 19. 10. 1988.[17, 18] The construction site was only excavated to a depth of 5 m, as the museum ordered continued machine excavation to a depth of 11,70 m at the beginning of April 1989. There were another two cultural layers, up to 0.20 m thick, seperated by a 0.40 m thick layer of yellow clay, below the excavated surface.[18a]

The ruins of a wall were found in the upper layers on the eastern side of the site, perhaps some form of small mediaeval building, whilst to 4,20 m wide ditch was found to the west of this, which was only excavated to a depth of 6 m. Perhaps the above structures belong to part of the mediaeval defenses of the Castle.

Three tombstones, amongst other things, were found in the Roman cultural layer, which is over 3 m deep in places. The traces of three Celtic pottery kilns of a circular, cupola form were found in the prehistoric phase in the western part of the site, below which were the traces of settlements of the Bronze Age and Neolithic/Eneolithic periods.

Another seven Late Roman graves were found in the eastern part of the site and five Slavic graves were found in the western part of the site (**t. 3, Fig. 3**). The Slavic graves were cut into the Roman cultural layer at a depth of 2.28–2.66 m. The skeletons were oriented W–E, with a slight deviation to the north or south. There were no grave goods in the graves.

In 1988, the museum once again undertook unsupervised construction work on the southern side of the "Tournament Ground", in the area, where the most numerous burials in this necropolis had been found.[19] The excavation of a trench, 1.5 m wide, had been ordered along the western side of a rectangular tower for drainage purposes (**Fig. 1**). We were informed of the unsuperevised activities only after building workers had dug to a depth of 0.85 m and destroyed two graves. As we continued with excavation we found six graves (**Fig. 4, t. 4**). They were cut into a mixed humic layer at a depth of 0.85–0.95 m. They had already been

damaged to a large degree by the construction of the tower, as the burials extended below the foundations, or by intrusive cuts. The skeletons were oriented W-E, apart from grave 424, which was oriented WSW-ENE.

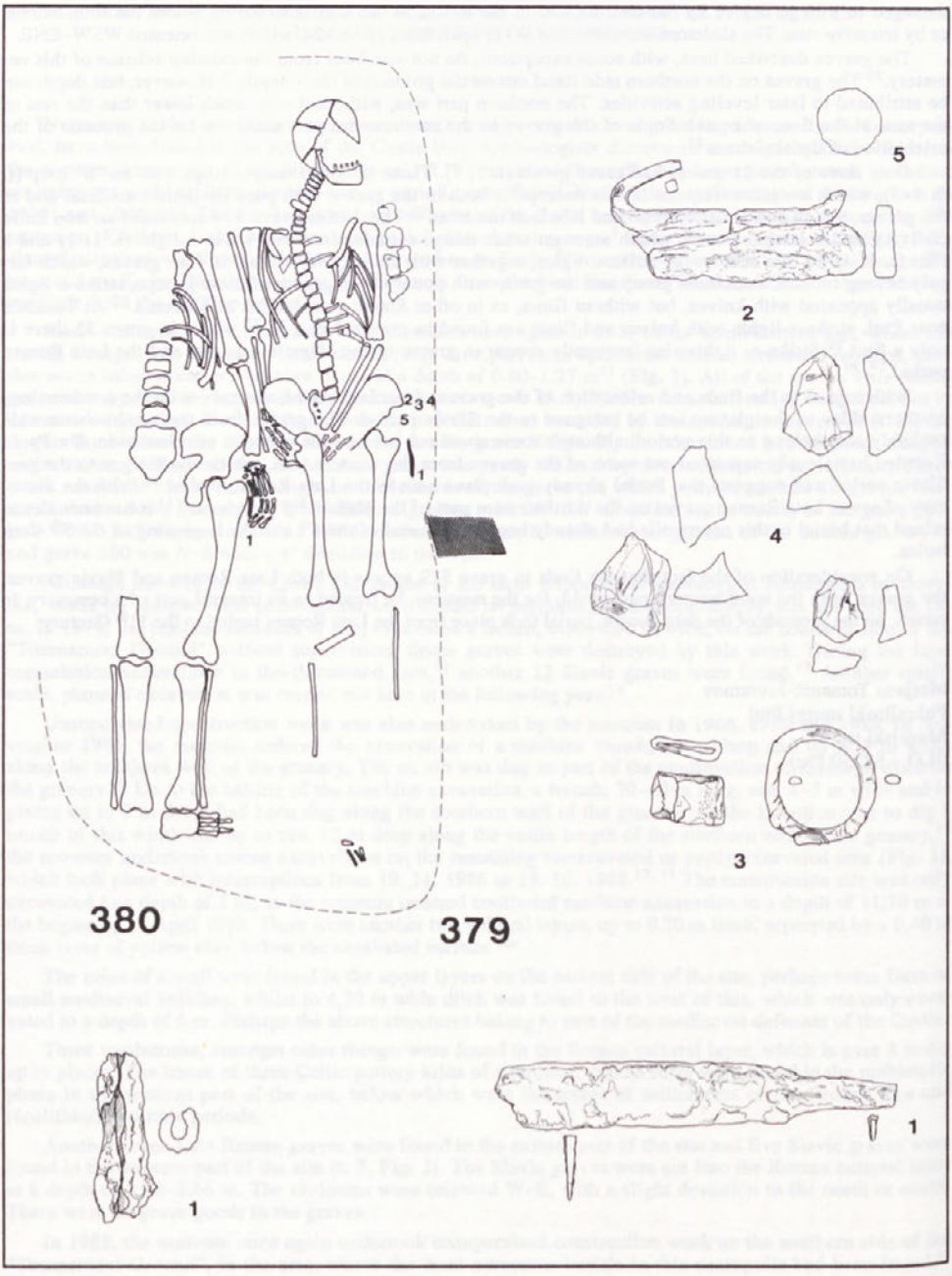
The graves described here, with some exceptions, do not stand out from the existing scheme of this cemetery.[20] The graves on the northern side stand out on the grounds of their depth.[21] However, this depth can be attributed to later leveling activities. The northern part was, without doubt, much lower than the rest of the area at the time of burial. Some of the graves in the southeastern part stand out on the grounds of the orientation of the skeletons.[22]

Only three of the 21 graves had grave goods (**t. 1, 4**). These included temple rings with an "S" loop (**t. 4:** 1-5), which are most frequent in this necropolis both in the graves with pure Bjelobrdo material and in the graves, which contain Bjelobrdo and Köttlach material.[23] The double grave **379** contained an iron knife (**t. 1:** 1), and a leather pouch, which amongst other things contained an iron strike-a-light (**t. 1:** 2) and a flint (**t. 1:** 4). In this necropolis, strike-a-lights, together with knives, were found in four graves, which largely belong to the Carantanian group and the group with pottery.[24] In graves of these groups, strike-a-lights usually appeared with knives, but without flints, as in other Slavic cementeries in Slovenia.[27] At Turnišče near Ptuj, strike-a-lights with knives and flints are found in graves 8 and 33,[25] whilst in grave 35 there is only a flint.[26] Strike-a- lights also frequently appear in graves of the Migration period and the Late Roman period.[29, 30]

With regard to the finds and orientation of the graves, described above, the graves on the southern and northern sides of the plateau can be assigned to the Slavic period. The graves from the southwestern side probably also belong to this period, although some stand out here on the grounds of orientation. Dr. Paola Korošec has already seperated out some of the graves from the western part, which she assigns to the pre-Slavic period and suggests that burial already took place here in the Late Roman period.[32] With the discovery of seven Late Roman graves on the northwestern part of the plateau by the granary,[33] it has been determined that burial in this necropolis had already begun at the end of the 4th and the beginning of the 5th Centuries.

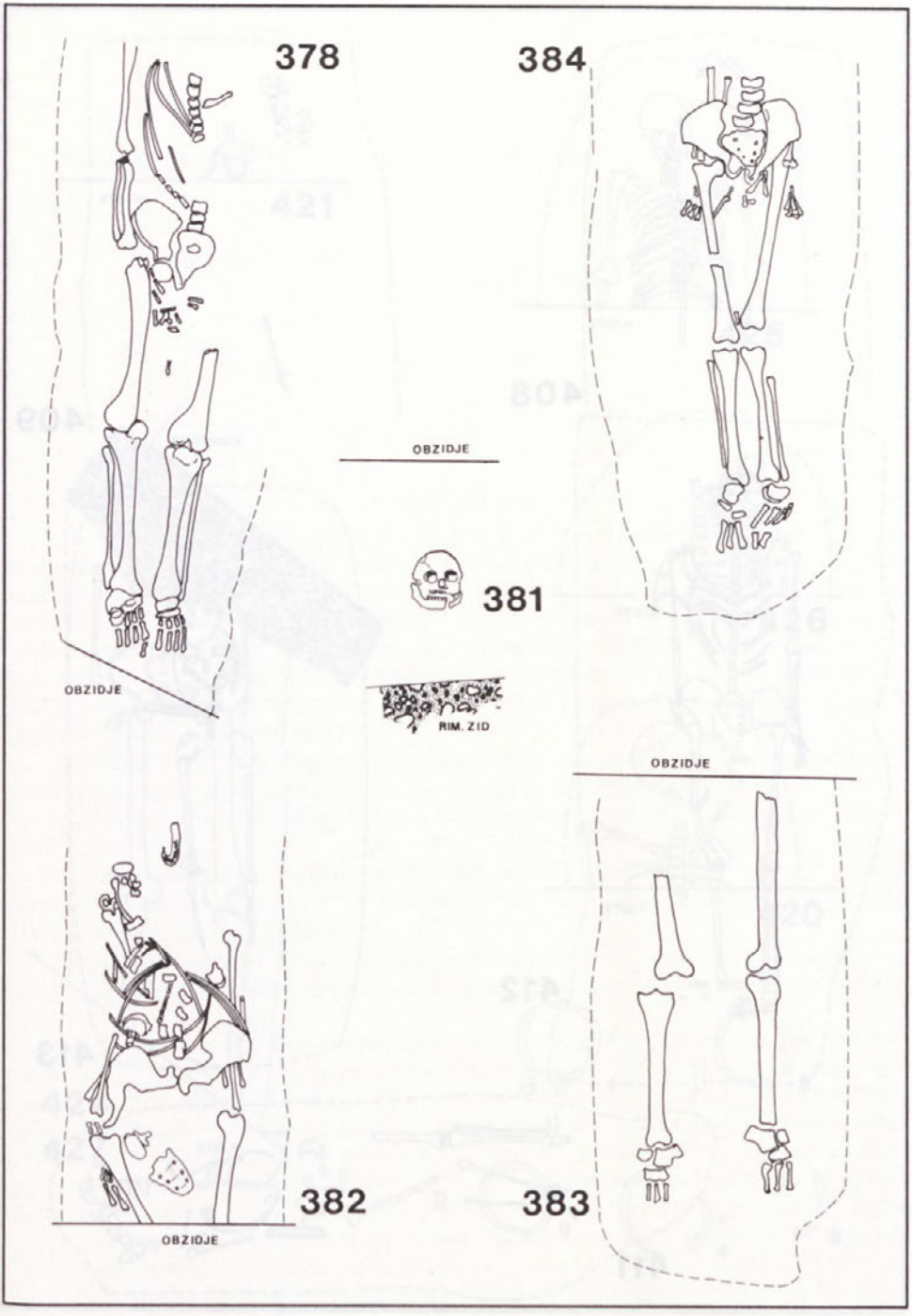
On consideration of the fact that the finds in grave 379 appear in both Late Roman and Slavic graves, the graves from the southwestern part could, for the moment, be treated as an integral part of a cemetery, in which, on the grounds of the data known, burial took place from the Late Roman period to the 11th Century.

Marjana Tomanič-Jevremov
Pokrajinski muzej Ptuj
Muzejski trg 1
SLO - 62250 Ptuj

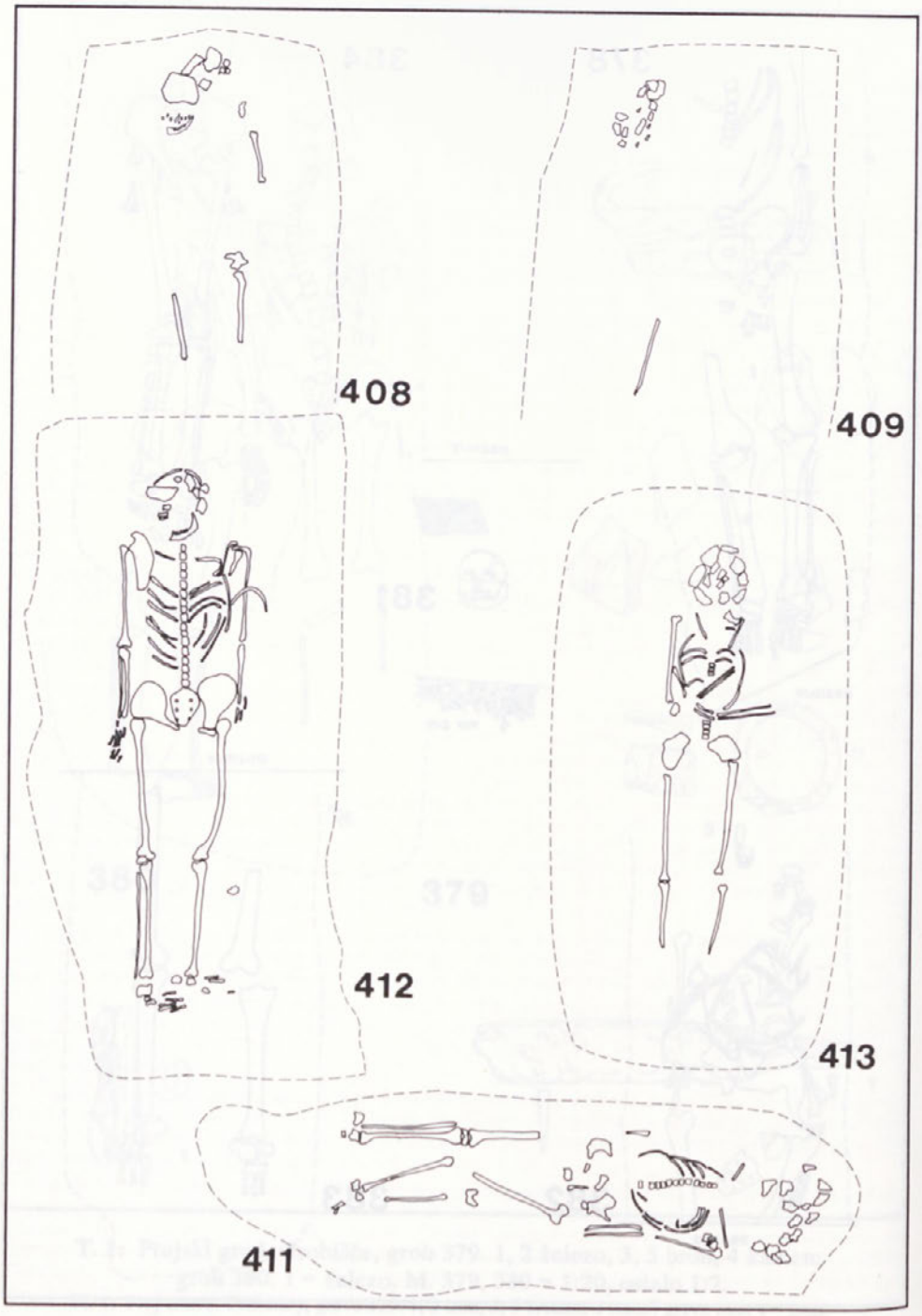

T. 1: Ptujski grad. Grobišče, grob 379. 1, 2 železo, 3, 5 bron, 4 kamen; grob 380. 1 = železo. M. 379, 380 = 1:20, ostalo 1:2.

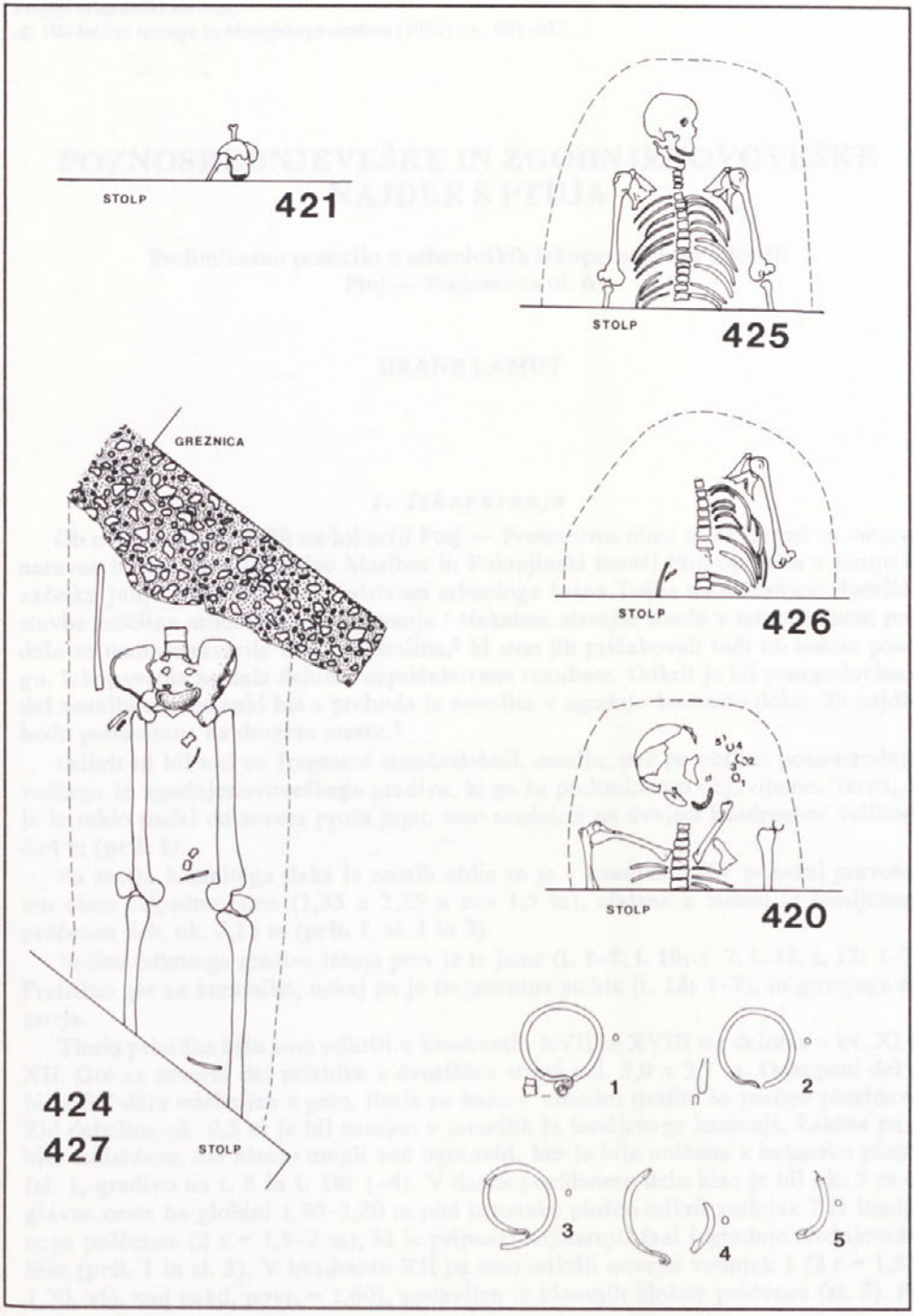
Pl. 1: Ptuj castle. Cemetery, grave 379. 1, 2 iron, 3, 5 bronze, 4 stone; grave 380. 1 = iron. Scale 379, 380 = 1:20, remainder 1:2. -

T. 2: Ptujski grad. Grobišče, grobovi 378, 381–384, M. Vse = 1:20.
Pl. 2: Ptuj castle. Cemetery, graves 378, 381–384. Scale all = 1:20.

T. 3: Ptuski grad. Grobišče, grobovi 408, 409, 411–413. M. Vse = 1:20.
Pl. 3: Ptuj castle. Cemetery, graves 408, 409, 411–413. Scale all = 1:20.

T. 4: Ptujski grad. Grobišče, grob 420. 1–5 bron; grobovi 421, 424, 425–427. M. 1–5 = 1:2, grobovi 1:20.

Pl. 4: Ptuj castle. Cemetery, grave 420. 1–5 bronze; graves 421, 424, 425–427. Scale 1–5 = 1:2, graves 1:20.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 601-627.

POZNOSREDNJEVEŠKE IN ZGODNJENOVOVEŠKE NAJDBE S PTUJA

Preliminarno poročilo o arheoloških izkopavanjih na lokaciji
Ptuj — Prešernova ul. 6

BRANE LAMUT

I. Izkopavanja

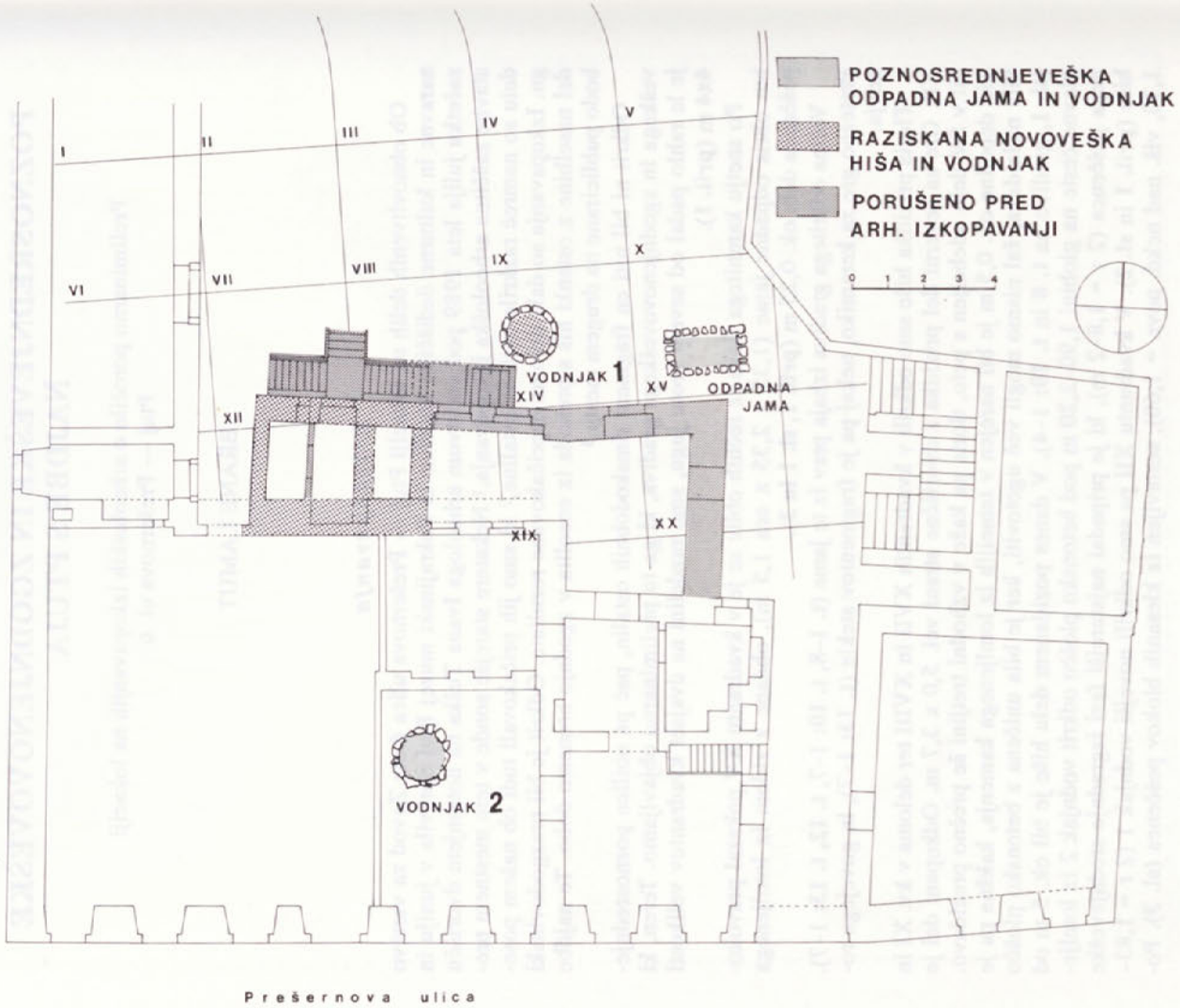
Ob obnovitvenih delih na lokaciji Ptuj — Prešernova ulica 6 sta Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor in Pokrajinski muzej Ptuj opravila v juniju in začetku julija leta 1989 pod vodstvom arheologa Ivana Tuška na notranjem dvorišču stavbe zaščitna arheološka izkopavanja.[1] Nekatere starejše sonde v tem mestnem predelu so namreč razkrile antične ostaline,[2] ki smo jih pričakovali tudi ob našem posegu. Izkopavanja so dala deloma nepričakovane rezultate. Odkrit je bil prazgodovinski del naselbine z ostanki hiš s prehoda iz eneolita v zgodnjo bronasto dobo. Te najdbe bodo publicirane na drugem mestu.[3]

Odkrit ni bil niti en fragment rimskodobnih ostalin, pač pa obilica poznosrednjeveškega in zgodnjenovoveškega gradiva, ki ga tu preliminarno objavljamo. Teren, ki je le rahlo padal od severa protu jugu, smo razdelini na dvajset kvadrantov velikosti 4x4 m (**pril. 1**).

Po snetju kamnitega tlaka iz rečnih oblic se je v kvadrantu XV pokazal pravokoten obris odpadne jame (1,35 x 2,35 x cca 1,5 m), obdane z zidom iz lomljenega peščenca deb. ok. 0,25 m (**pril. 1, sl. 1 in 3**).

Večina odkritega gradiva izhaja prav iz te jame (**t. 1–8, t. 10:** 1–7, **t. 12, t. 13:** 1–7). Pretežno gre za keramiko, nekaj pa je fragmentov stekla (**t. 13:** 1–7), in govejega rogovja.

Tloris prizidka hiše smo odkrili v kvadrantih XVII in XVIII ter deloma v kv. XI in XII. Gre za severni del prizidka z dvoriščne strani vel. 5,0 x 3,7 m. Odkopani del je bil v SV delu odebeljen s peto, tloris pa kaže v vzhodni tretjini še prečno prezidavo. Zid debeline ok. 0,5 m je bil narejen v temeljih iz lomljenega kamenja, kakšna pa je bila nadzidava, žal nismo mogli več ugotoviti, ker je bila uničena z betonsko ploščo (**sl. 1,** gradivo na **t. 8** in **t. 10:** 1–4). V danes pozidanem delu hiše je bil ok. 5 m od glavne ceste na globini 1,90–2,20 m pod betonsko ploščo odkrit vodnjak 2 iz lomljenega peščenca (2 r = 1,8–2 m), ki je pripadal najstarejši fazi izgradnje srednjeveške hiše (**pril. 1** in **sl. 2**). V kvadrantu XII pa smo odkrili novejši vodnjak 1 (2 r = 1,83–1,70, viš. nad nekd. povr. = 1,60), sestavljen iz klesanih blokov peščenca (**sl. 3**). Po-

Pril. 1. Ptuj, Prešernova ulica 6. Tloris hiše iz 19. stoletja z mrežo kvadrantov ter srednjeveško (odpadna jama, vodnjak 2) in novoveško (prizidek hiše in vodnjak 1) arhitekturo.

Plan 1. Ptuj, Prešernova ul. 6. Ground plan of the house from the 19th Century with the site grid and the Mediaeval (rubbish pit, well 2) and Modern (the extension and well 1) architecture.

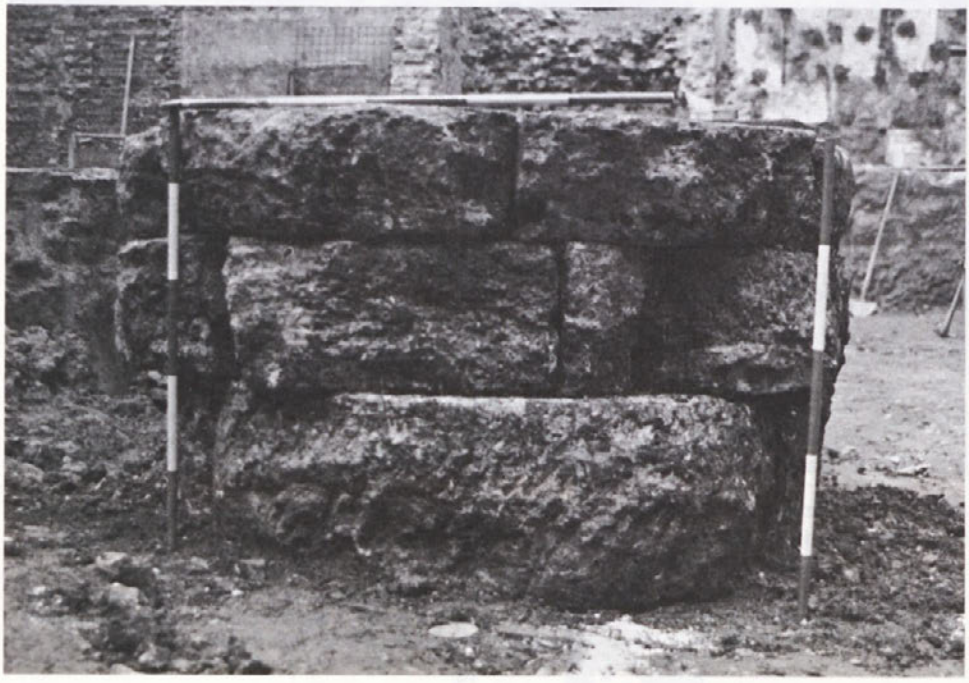
Sl. 1. Ptuj, Prešernova ulica 6. Pogled na izkopišče od severa proti jugu. V ospredju jame za stojke stebrov prazgodovinskih hiš, v ozadju levo vodnjak 1 in v sredini temelji zgodnje novoveškega prizidka hiši. (Foto: Ivan Tušek)

Fig. 1. Ptuj, Prešernova ul. 6. A view of the excavations from north to south. In the foreground are the postholes of prehistoric houses, in the background to the left is well 1 and the middle are the foundations of the Early Modern extension to the house. (Photo: Ivan Tušek)

Sl. 2. Ptuj, Prešernova ulica 6, vodnjak 2. (Foto: Ivan Tušek)

Fig. 2. Ptuj, Prešernova ul. 6, well 2. (Photo: Ivan Tušek)

Sl. 3. Ptuj, Prešernova ulica 6, vodnjak 1. (Foto: Ivan Tušek)
Fig. 3. Ptuj, Prešernova ul. 6, well 1. (Photo: Ivan Tušek)

leg dela hiše in dveh vodnjakov smo na notranjem dvorišču odkrili še nekaj manjših odpadnih jam (kv. IX, XI, itd.), ki so vsebovale le manjšo količino srednje- in novoveških ostalin.

II. Gradivo

Veliko večino odkritega gradiva predstavljajo keramične posode, od katerih objavljamo v risbi le reprezentančen izbor, poleg tega smo našli še par pečnic (**t. 8, t. 9**) in nekaj fragmentov stekla (**t. 13**).

Keramika

a) Način izdelave

V okolici Ptuja so bagata ležišča gline, ki so jih izkoriščali prazgodovinski, predvsem pa rimskodobni lončarji in opekarji. Samo domnevamo lahko, da so tudi srednjeveški lončarji jemali glino vzhodno od mesta, kjer tudi danes deluje opekarna, enega od opuščenih glinokopov pa poznamo kot rogozniški ribnik. Glino se pred predelavo očistili in ji dodali določen odstotek peska in sljude. Ostalih primesi tu ne bomo obravnavali, računati pa bi morali morda (podobno kot na drugih sočasnih naj-

diščih) na dodajanje drobcev grafita, ki je zmanjševal poroznost posode, takšna keramika pa je tudi dlje zadržala toploto.[4] Vsa posoda je izdelana na hitro se vrtečem lončarskem kolesu. Sledovi vrtenja so vidni kot žlebovi na notranjih stenah posod, večkrat pa tudi na zunanjih, kjer tvorijo pasovi žlebičev, izvedeni z nazobčanim instrumentom, ornament. Velika večina keramike je brez znaka lončarja, le pri manjšem odstotku se na dnu javlja križ v različnih izvedbah, asimetričen (**t. 7: 6**) ali simetričen, obdan s krogom (**t. 7: 1, 4, 5**).

V primerjavi z nekaterimi drugimi mesti (npr. Dunajem), kjer so označevali keramiko višje kvalitete s posebnimi žigi na robu ustja ali na vrhu ročaja,[5] ptujska poznosrednjeveška in zgodnjenovoveška keramika ne pozna takega označevanja. Pretežni del keramike z našega najdišča je neglaziran. Med najmlajšimi posodami, ki sodijo v konec poznega srednjega in na začetek novega veka, pa se javlja prosojna rjava (**t. 6: 3**) ali zelena (**t. 11: 2**) glazura na notranji strani posode. Tudi na preostalih nepubliciranih fragmentih nahajamo le zeleno in rjavo prevleko. Na enem od novoveških fragmentov (**t. 1: 6**) je dvostranska glazura: zunaj temno zelena in znotraj oranžna. Posoda na nogi (**t. 11: 8**), je verjetno uvožena, izdelana je iz fajanse z modro poslikavo. Poleg posodja so lončarji izdelovali tudi pečnice. Reliefno okrašena (**t. 8**) je bila izdelana dvodelno. Posebej so v kalupu odtisnili kvadratno ploščo z reliefno rozeto in posebej izdelali banjast, zadaj odprt nastavek, potem so oba dela združili.[6] Naša pečnica, pa tudi ostale skledastega tipa (**t. 9** in neobjavljen fragment), so vse še naglazirane. Ptujski lončarji in pečarji so svoje izdelke žgali tako oksidacijsko kot redukcijsko. V splošnem lahko rečemo, da je namizno posodje oksidacijsko žgano: npr. krožniki (**t. 1: 1, t. 11: 5**), večina čaš (**t. 1: 5-6** in **t. 11: 3, 4**), vrč (**t. 1: 4**), steklenica ali vrč (**t. 2: 5, 6**), pri čemer prevladujejo zelo svetli rjavo-oker toni, redke so opečno rdeče posode. Med namiznim posodjem obstajajo pri žganju tudi izjeme: tako je krožniček (**t. 11: 1**) črno žgan, vrč (**t. 2: 1**) pa sivo rjavo. Kuhinjsko posodje, kot so lonci, globoke sklede, pokrovke s čepom, je praviloma črno ali sivo žgano z redkimi prehodi v temno rjavo barvo. Tudi tu obstajajo izjeme: tako je shrambena posoda (**t. 5: 4**) svetlo rjavo oker žgana, lonec (**t. 10: 5**) je oranžno rjav, svetla je tudi pokrovka (**t. 6: 5**).

b) Osnovne oblike

Keramiko lahko zreduciramo na nekaj osnovnih oblik in jo po funkciji razdelimo, kot smo že omenili v namizno in kuhinjsko.

Med namiznim posodjem ločimo:

— krožnike (**t. 1: 1, t. 11: 1** in **t. 11: 5**)
— sklede — glazirane (**t. 6: 3**)
— čaše (**t. 1: 5-8** itd.)
— vrče (**t. 1: 4**)
— steklenice? (**t. 2: 5**)

Sem bi lahko uvrstili še okrasno posodje za mizo in oljenko:

— vaze (**t. 11: 7, 8**)
— miniaturne posode (**t. 2: 2**)
— svetilko-oljenko (**t. 8: 1**)

Med kuhinjsko posodje pa spadajo različni

— lonci (**t. 2:** 3, **t. 3:** 7, **t. 4, t. 5:** 1-3, itd.)
— globoke neglazirane sklede (**t. 3:** 6)
— pokrovke (**t. 6:** 5-7)
— shrambena posoda (**t. 5:** 4), ki se loči od lonca le po velikosti.

Podrobneje bomo oblike razčlenili kasneje, sedaj pa si oglejmo načine krašenja.

c) Ornamentika

Osnovna tehnika krašenja pri večini keramike je horizontalno žlebljenje ali rebrasto profiliranje; dosegli so ga s posebej izdelanim nazobčanim inštrumentom, ki so ga prislonili ob posodo na hitro vrtečem se lončarskem vretenu.[7] Takšne profilacije se lahko javljajo po vsem trupu pri loncih (**t. 4:** 5), čašah (**t. 2:** 4) ali pa le v ozkem pasu na največjem obodu (**t. 2:** 4, **t. 5:** 2, itd.), pogosteje na ramenu (**t. 4:** 6, itd.) ali pa na širokem ustju (**t. 2:** 5, itd.). Monotonost tovrstnega krašenja so včasih razgibali z girlandami (**t. 3:** 1), valovnicami (**t. 3:** 3) in s prepletenimi linijami (**t. 3:** 5).

Poleg žlebljenja in vrezovanja samostojnih valovnic (**t. 1:** 3) poznamo še kratko poševno vrezovanje (**t. 3:** 2), žigosanje z odtisi prsta (**t. 12:** 3, 4, **t. 4:** 3), kot tehniko žigosanja pa velja omeniti žigosanje s posebnim instrumentom (koleščkom). Na našem najdišču ga nahajamo nekajkrat (**t. 4:** 1, 3) na razširjenem izvihanem ustju in na ramenu v motivu dvojnega X v kombinaciji z navpičnimi in prekinjenimi navpičnimi linijami. Kot dekorativni element lahko štejemo tudi gubanje, tako horizontalno členjenje čas (**t. 11:** 7) kot vertikalno razdeljene vaze (**t. 11:** 6). Slikanje se na neglazirani kramiki pojavi le enkrat na ramenu miniaturne posode (**t. 2:** 2), gre za ponavljajoče se spirale, slikane s temno rjavo barvo na svetlo rjavo-oker keramiko. V enem primeru poznamo tudi modro slikanje s cvetličnim motivom na belo fajanso (**t. 11:** 8).

d) Tipološka in časovna opredelitev keramike

Večina materiala je bila najdena, kot smo že omenili, v obzidani pravokotni odpadni jami, v kv. XV. Že količina gradiva, predvsem pa tipološka raznovrstnost, nam govori, da so tu odmetavali posodje in druge odpadke skozi daljše časovno obdobje, druge odpadne jame in najdbe iz dela odkopane hiše obsegajo le krajše časovne odseke. Če hočemo gradivo podrobneje časovno razčleniti, se moramo opreti na primerjave z drugimi najdišči. Žal pa v ožji podravski regiji in v SV Sloveniji ni prav posebno veliko raziskanih lokacij s primerljivim gradivom. Sodobno izkopan in objavljen je le mariborski grad na Piramidi,[8] ki se z našim najdiščem le delno časovno pokriva. Za primerjavo bi nam lahko rabilo gradivo z izkopavanj s Celjskega gradu, ki pa je le deloma publicirano.[9] Nekaj paralel najdemo tudi na Hrvaškem na najdišču Nedelišće.[10] Primerjave z oddaljenejšimi regijami, kot je avstrijsko Podonavje, so zaradi regionalnih razlik metodološko vprašljive, vendar smo se zatekli k njim, da bi našteli vsaj nekaj osnovnih paralel v oblikah, funkcijah in okrasju, ki so za keramiko značilni na srednjeevropskem podonavskem prostoru.

Namizno posodje

Krožniki

1A) Plitev krožnik ali latvica z rahlo uvihanim ustjem (**t. 1: 1**) je običajna oblika skozi ves pozni srednji vek in ga podrobneje časovno ne moremo opredeliti.

1B) Podobna posoda stožčaste oblike z ostro navzven prirezanim ustjem in koncentričnimi krogi na notranji strani (**t. 11:** 1) je novoveška.

2) Krožnik s krajcem (**t. 11:** 5) je značilna novoveška forma.[11]

Čaše

1) Čaša z ovratnikastim ustjem in vodoravno nažlebljenim trupom (**t. 1:** 5–8 in **t. 2:** 4). Sorodne oblike nahajamo najbližje Ptuju v kraju Nedelišče v Međimurju.[12] Tamkajšnja primerka imata izrazito širši rob ustja, ki je karakteristika začetnega obdobja visokega srednjega veka, datirana sta v sredino 13. stoletja.[13] Našim čašam so po oblikah oziroma po širini ovratnikastega roba bližje tiste, ki so bile odkrite na nekaterih najdiščih avstrijskega Podonavja, kjer so uvrščene v 15. stoletje.[14a, b]

2) Čaše z rahlo uvihanim ustjem in vodoravnim želebljenjem trupa (**t. 6:** 2 in **t. 11:** 3, 4). Na bližnjih najdiščih jim ne najdemo ustreznih paralel. Po spremnem gradivu iz jame pa jih uvrščamo v konec 15. in 1. polovico 16. stoletja, torej na začetek novoveškega obdobja.

3) Čaša podobne oblike z rahlo izvihanimi ustjem (**t. 10:** 4) na bližnjih najdiščih ni poznana, po loncu z ovratnikastim ustjem (**t. 10:** 5), ki je bil najden v isti jami, jo prav tako opredeljujemo v novi vek, v konec 15. in 1. polovico 16. stoletja.

4) Oblika čaše (ali vaze?) na usločeni, horizontalno nagubani nogi ni v celoti znana (**t. 11:** 7), po drugih najdbah iz celote pa jo uvrščamo v novi vek.

Vrči

1) Vrč z visokim usločenim stožčastim vratom (**t. 1:** 4) ima podobno ovratnikasto profilirano ustje kot čaše (**t. 1:** 5–8), ki so opredeljene v 15. stoletje. Povsem jasnih primerjav tudi na že prej omenjenih avstrijskih najdiščih ne nahajamo. Nekateri vrči iz Geiselberga imajo drugačno razmerje med višino in premerom vratu, nekaj podobnosti je pri profilaciji ovratnikastega, rahlo navznoter nagnjenega ustja.[15] Omenjena primerka sta datirana v 1. polovico 15. stoletja.

2) Vrč? ali keramična posoda v obliki steklenice (**t. 2:** 5, drugi posodi pripada rame na **t. 2:** 6). Po sorodnosti okrasa, verjetno prav tako kot čaše (**t. 1:** 5–8), sodi v 15. stoletje.

3) Vrč s profiliranim ustjem (**t. 2:** 1) uvrščamo okvirno po primerjavah z avstrijskimi najdišči v konec 14. in 1. polovico 15. stoletja. Vrč iz IV. horizonta najdišča Geiselberga, NO, je opredeljen pred in okoli 1400,[16] nekoliko različna forma iz IV/V horizonta istega najdišča pa v 1. pol. 15. stoletja.[17] Podoben vrč z Dunaja je datiran v 14. stoletje.[18]

Sklede

delimo na tiste, ki so jih uporabljali kot namizno posodje, in na druge, ki so jih uporabljali pri kuhi (z ovratnikastim ali izvihanim podprijemnim ustjem za burkle).

1) Stožčasta skleda s horizontalno razširjenim ustjem, rjavo glazirana (**t. 6: 3**). Uvrstimo jo lahko v konec 15. in 1. polovico 16. stoletja.[16]

2) Ovalna z žlebovi in rebrom horizontalno razčlenjena skleda (**t. 6: 4**) nima na bližnjih najdiščih ustreznih paralel. Po sorodnem okrasu na čašah (**t. 6: 2** in **t. 11: 3, 4**) jo uvrščamo v konec 15. in 1. polovico 16. stoletja.

Vaze

Izraz uporabljamo pogojno za fragmente spodnjih delov visokih posod.

1) Trebušasta, z gubami navpično razčlenjena posoda, z zeleno zunanjo in oranžno notranjo glazuro (**t. 11: 6**) je izrazito novoveška, že baročna forma.

2) Posoda na nogi, bel porcelan (fajansa) z modrim cvetličnim vzorcem (**t. 1: 8**). Konec 16., 17. stoletje.[20]

3) Posoda na kratki, stopničasto razčlenjeni nogi (**t. 11: 9**) je izrazito novoveška forma.[21]

Miniaturne posode

1) Lonček, trebušast (2 r>v) z ovratnikastim ustjem, okrašen s horizontalnimi žlebovi in valovnicami (**t. 1: 1, sl. 4**). Tovrstni lončki se javljajo že v 12. in 13. stoletju, vendar lahko naš primerek postavimo, podobno kot drugo keramiko z valovnicami, še v čas do srede 15. stoletja.

2) Lonček s spiralno poslikanim okrasom v rjavi barvi (**t. 2: 2**). Tovrstno slikanje se javlja že na začetku poznega srednjega veka, poslikan fragment iz Nedelišča je datiran v 2. polovico 13. stoletja.[22] Našemu okrasu je najsorodnejši oni iz Beograda, ki je datiran v razpon od 13.–15. stoletja.[23]

3) Lonček s stožčastim vodoravno razčlenjenim ustjem in zeleno glazuro na notranji strani (**t. 11: 2**). Po spremnih najdbah ga postavljamo v novi vek (16. stoletje).

Svetila

Oljenka skledaste oblike z noskom (**t. 6: 1**). Tovrstne oljenke so znane od 12. stoletja, pogoste so nato v 13. ter 14./15. stoletju.[24]

Kuhinjsko posodje

Sem sodi pretežno črno in temno sivo, redkeje rjavo žgano posodje za kuho. Ustje je oblikovano tako, da ga je moč spodaj zgrabiti z burklami, torej močno izvihano, ali v obliki ovratnika. Na našem najdišču je redkeje poznano posodje z ročajem (**t. 3: 2**).

Lonci

1) Lonci z ovratnikastim ustjem in žlebom za pokrovko na notanji strani, na navpično odrezanem robu ustja in na trupu vodoravni žlebiči (**t. 2: 3**); profilacija ustja spominja na ono pri vrču (**t. 2: 1**); posodo bi lahko opredelili podobno v 14. do 1. pol. 15. stoletja. Primerjave temu tipu najdemo med gradivom muzeja iz Dunajskega Novega mesta (W-Neustadt), kjer je podoben miniaturni lonček opredeljen v 14. stoletje.[25]

Lonci s podobno profiliranim ustjem pa segajo še v 1. pol. 15. stoletja.[26]

2) Ovalni lonci (ali vrči?) s horizontalnim žlebljenjem ter okrasom girlande (**t. 3: 1**), valovnice (**t. 3: 3**) ali prepleta (**t. 3: 5**) ter z valovnico v žlebu na ramenu (**t. 3: 8**

Sl. 4. Ptuj, Prešernova ulica 6, poznosrednjeveški lonček. (Foto: Ivan Tušek)
Fig. 4. Ptuj, Prešernova ul. 6, small Late Mediaeval Pot. (Photo: Ivan Tušek)

in **t. 12:** 1). Po podobnem načinu žlebičenja celotne površine zgornjega dela lonca kot pri zgornjem tipu lonca in kot pri čašah prvega tipa uvrščamo te fragmente okvirno v 14./15. stol., lonci brez žlebljene površine pa so lahko tudi mlajši.[27]

3) Naslednjo skupino predstavljajo lonci z močno izvihanim podprijemnim ustjem, znotraj teh lahko razločimo nekaj variant.

3A) Lonci z žigosanim okrasom (**t. 3:** 1, 3). Lonec z Dunaja s podobnim okrasom je opredeljen v 14./15. stoletje.[28] Od obeh naših loncev je oni na **t. 4:** 3 morda nekaj

starejši; tako oblikovanje ustja kot vodoravno žlebljenje po vsem zgornjem delu posode spominjata še na lonce zgodnejšega tipa.

3B) Lonci z žlebiči na ramenu (t. 4: 2) — 15. stol.?

3C) Lonci z višjim lijakastim vratom (t. 3: 7) 14. in začetek 15. stoletja,[28a] podobno neokrašeni lonci tudi 15./16. stol.[29]

4) Lonci z ovratnikastim ustjem (t. 4: 4–6, t. 5: 1–4; t. 10: 5) so opredeljeni v konec 15. in v 1. pol. 16. stoletja.[30]

5. Kroglast lonec z izvihanim ustjem (t. 10: 2), pri katerem je višina manjša od največjega premera, je med najstarejšimi; uvrstimo ga lahko v 13./14. stol.[31]

Sklede

Med kuhinjske sklede štejemo tiste s podprijemnim ustjem za burkle, ki so rabile za kuho na ognjišču, in sklede velikega premera za pripravo hrane. Praviloma so to neglazirane posode.

1) Konična skleda velikega premera, rebrasto profilirana (t. 11: 10), je glede na ostalo gradivo v prizidku hiše novoveška.

2) Konična skleda z razširjenim, rahlo navznoter nagnjenim ustjem in okrasom vrezane valovnice pod ramenom ter na ustju (t. 1: 3) je oblika, znana že v visokem srednjem veku, v 12./13. stol.,[32] vendar jo lahko glede na ostalo keramiko, okrašeno z valovnicami, uvrstimo tudi še v 15. stoletje.

3) Skleda z močno izvihanim podprijemnim ustjem (t. 10: 1, t. 3: 6). Uvrščamo jo v 15. stol.[33]

4) Skleda z močno izvihanim ustjem in ročajem, ki veže ustje z ramenom (t. 3: 2); uvrščamo jo v 15. stoletje.

Pokrovke

Na našem najdišču poznamo dve osnovni formi:

1) Ploščata pokrovka v obliki krožnika (t. 6: 5). V sredini je ohranjen delček nekoliko asimetrično postavljenega ročaja, ki je verjetno segal na odlomljeni rob oboda. Pokrovka je ob ročaju preluknjana. Rob oboda, okrašen z odtisi. Po primerjavi z avstrijskimi najdišči jo lahko datiramo v razpon od 13.–15. stoletja.[34]

2) Zvonaste pokrovke s čepom (t. 6: 6, 7). V nasprotju z valovitimi, ki so običajne že od 13. stoletja dalje, so nižje stožčaste pokrovke na avstrijskih najdiščih opredeljene v 15./16. stoletje.[35]

Posode za pripravo hrane na žaru

Lonec s štirimi odprtinami na dnu (t. 7: 2) je vrsta posode, ki je imela po svoji funkciji verjetno daljši časovni razpon in jo je podrobno težje opredeliti. Podoben lonec z Dunaja je uvrščen v 14. stoletje.[36]

Pečnice

1) Pečnica (t. 8), neglazirana. Vzidani banjasti del na vrhu predrt, stopničasto poglobljena kvadratna reliefna plošča je izdelana posebej v kalupu. Rozeta in križno razporejeni štiriperesni lističi v vogalih, ki se ponovijo na borduri, so značilni za renesanso in postavljajo našo pečnico v 1. polovico 16. stoletja.[37]

2) Pečnica skledastega tipa, neglazirana (t. 9). Izrazito plitvi primerki tega tipa so običajni za 16. stoletje.[38]

Steklo

V obzidani odpadni jami smo odkrili 7 fragmentov prozornega belega stekla, v treh primerih gre za stožčasto ubočena dna posod (t. 13: 7 in dva neizrisana primerka), ostalo pa so fragmenti sten (t. 13: 6, in trije neizrisani fragmenti), ki so okrašeni v kapljičasti tehniki. Iz enega od fragmentov z ohranjenim dnom je razvidno, da so kapljice na steni obrnjene navzgor. S kapljicami so okrašeni tudi robovi stojnih ploskev (t. 13: 7). Tovrstno steklo je v uporabi skozi ves pozni srednji vek. Najbližje Ptuju ga nahajamo v Nedelišču na Hrvaškem, kjer je opredeljeno v 2. polovico 13. stoletja,[39] v rabi pa je vse do konca 15. stoletja.[40] V podobni tehniki, le z večjimi kapljicami, je okrašen kozarček iz tirkizno modrega stekla (t. 13: 7), sodčaste oblike, s stožčasto izvihanim ustjem in ubočenim dnom. Rob stojne ploskve je poševno narebren. Tovrstni kozarčki so značilni za nemške dežele severno od Alp, kjer se zanje uporablja izraz "Krautstrunk", časovno pa so opredeljeni v 15./16. stoletje.[41] Iz prozornega svetlo zelenega stekla je izdelanih pet fragmentov stekleničk (t. 13: 3–5 in dva neizrisana kosa). Gre za stožčast usločen zaključek posode (t. 13: 3) ter dva daljša stožčasta vrata z izvihanim ustjem (t. 13: 4, 5). Fragmenti so verjetno pripadali stekleničkam, ki so se uporabljale v lekarništvu v 15./16. stol.[42]

Poleg tega sta se ohranili dve stožčasti ustji steklenic. Prvo je izdelano iz motnega temno zelenega stekla in je poševno nažlebljeno (t. 13: 1), drugo pa je iz prozornega belega stekla, ki je vodoravno ter v spodnjem delu tudi poševno nažlebljeno; rob ustja je poudarjen s širšo , vrhovi horizontalnih reber pa s tanjšimi modrimi linijami (t. 13: 2).

III. Časovna opredelitev enot

Gradivo lahko razvrstimo na podlagi tipološke opredelitve in paralel po odkopanih enotah takole: V pravokotno odpadno jamo, obzidano z lomljenim peščencem, so odmetavali od prehoda iz visokega v pozni srednji vek (1250) do prehoda iz poznega srednjega veka v novi vek — 15./16. stoletje. Pri tem so najdbe druge polovice 13. in 14. stoletja precej redke, velika večina gradiva pripada 15. in začetku 16. stoletja. Ostale manjše vkope uvrščamo v 15./16. stol., gradivo iz prizidka hiše pa sodi v novi vek, v 16. in 17. stoletje. Na podlagi najdb z notranjega dvorišča in prizidka lahko predvidevamo najmanj dve fazi izgradnje hiše na današnji Prešernovi ulici 6. Prva sega v pozni srednji vek, pripadata ji vodnjak 2, ki je bil znotraj hiše, ter delno pravokotna odpadna jama na dvorišču. Oba sta zidana iz lomljenega peščenca. Drugo fazo — dozidavo — lahko postavimo v 1. polovico ali sredo 16. stoletja. Glede na keramične najdbe ji pripadata prizidek s temelji iz lomljenega peščenca in vodnjak 1, ki je bil sestavljen iz klesanih kosov peščenca. Izdelavo vodnjaka bi morda lahko pripisali italijanskim gradbenikom, ki so v tem času utrjevali grad z obzidjem, pozidali mestni stolp in vrsto meščanskih hiš. Pozidava tega prostora je razvidna tudi iz najstarejše vedute Ptuja neznanega slikarja iz 17. stoletja. V 18. stoletje segajo prvi arhivski podatki o obravnavani hiši; tu je izpričano gostišče "Pri Zlatem noju", ki kasneje preraste v hotel, znan vse do druge svetovne vojne kot hotel Osterberger.[43] Ohranjen je

načrt ob Osterbergerjevi obnovi hiše (**pril. 1**), kjer je odkopan prizidek označen kot del kuhinje (ki se je nadaljevala še proti vzhodu) s shrambo. Od tu so vodila stopnišča na notranje dvorišče. Vabljiva je misel, da je bila hiša na Prešernovi 6 še pred prvimi arhivskimi omembami gostišče, na kar bi kazala precejšnja količina čaš in drugega namiznega ter kuhinjskega posodja.

IV. Zaključek

Srednjeveški Ptuj se je razvijal po sklenitvi miru leta 1131 med salzburškim nadškofom Konradom in ogrskim kraljem v zavetju med grajskim gričem in reko Dravo. Na prehodu iz visokega v pozni srednji vek (1250) verjetno dobi mestne pravice (zapisane kasneje v statutu iz leta 1376) in pečat ter se utrdi z obzidjem (madžarska nevarnost). Zasnova mesta je rebrasta, glavna ulica, Žitna (današnja Prešernova), teče v smeri zahod–vzhod, pravokotno nanjo pa se proti Dravi spuščajo prečne ulice. Ob zahodnem robu mesta postavijo po 1230 dominikanski samostan, ki je kasneje vključen v obrambni sistem mesta. Razlog za postavitev samostana prav na tej lokaciji je zaščita rečnega prehoda ali mostu, ki je bil tu že od rimskega obdobja, mesto se je širilo proti vzhodnemu delu z župno cerkvijo sv. Jurija. Do spremembe prometa pride nekako v 14. stoletju.[44] Stari most ob samostanu je opuščen, novega zgradijo vzhodneje ob reki navzdol. Mitnica je postavljena na nekdanjem Svinjskem trgu, od tu pa se cesta vzpne proti Žitni (današnji Prešernovi) ulici. Nedaleč od križišča obeh cest stoji obravnavana hiša. Lokacija znotraj mesta je prav v tem času pridobila na veljavi. Večino odkritih keramičnih ostalin lahko opredelimo prav v čas od 2. pol. 14. stoletja dalje, posebej pa potem v 15. in 16. stoletje.

Večina keramičnega gradiva je domače delo. Najstarejši lončar je po arhivskih virih izpričan prav konec 14. stol., iz zapisa leta 1513 sta znana dva, iz leta 1577 pa je najstarejši lončarski cehovski red, ki je bil kasneje še dvakrat potrjen.[45] Sorodnost osnovnih keramičnih oblik in okrasov z alpskim in podonavskim prostorom pa lahko razlagamo v tem času z ukom in delom vajencev in pomočnikov. Prenašali so verjetno le kalupe za pečnice, posode izjemoma. Kot uvoz bi lahko opredelili nekatere steklene izdelke, kot na primer stekleničko (**t. 13: 8**), ki kaže na povezavo z nemškimi deželami, trgovina s tem območjem pa je potrjena tudi z arhivskim gradivom.[46]

Gradivo je v tem članku le okvirno opredeljeno, poiskali smo mu le posamezne, včasih tudi ne najustreznejše paralele, zato ga bo potrebno še podrobneje preučiti in ovrednotiti. Glede nadaljnjega arheološkega dela znotraj nekdanjega mestnega obzidja pa velja podčrtati pomen raziskave notranjih dvorišč, kjer so arheološke plasti bistveno bolj ohranjene kot pri ulicah in trgih.

OPOMBE

1) Poročilo o izkopavanjih v *Var. spom.* za 1990. Sodelovali so še: Marija Lubšina-Tušek, Stanko Gojkovič, Ivan Žižek in Brane Lamut ter Majda Žižek, ki je risala načrte. Gradivo je restavrirala Mojca Prelog, izrisala Nejka Uršič-Jesenik.

2) Josip Klemenc, Balduin Saria, *Archaeologische Kart von Jugoslawien, Blatt Ptuj* (1936), 45 ss in *Mitt. d. Zent. Komm.*, n.s. 27, 1901, 20.

3) V pripravi za tisk v *Arh. vest.*

4) *Keramische Bodenfunde aus Wien*, Mittelalter — Neuzeit (Wien) 37 ss, 75.

5) Adolf Kies, Die Töpfermarken des Wiener Raumes, v: (op. 4), 25 ss.

6) Ivan Stopar, Poznogotske pečnice s celjskega območja, *Var. spom.* 20, 1975 (1976), 275-305 in tam navedena lit.

7) (Op. 4) Abb. 3.

8) Mira Strmčnik-Gulič, Gornji Maribor v luči arheoloških raziskovanj, *Čas. zgod. nar.* 63 = 28/1, 1992, 200-231.

9) Vinko Šribar, Vida Stare, Tatjana Bregant, Časovno opredeljena srednjeveška keramika, *Slov. etnol.* 25/26, 1972/73, 39 ss.

10) Željko Tomičić, Srednjovjekovni arheološki izvori u međuriječju Mure in Drave — Prikaz rezultata novijih iztraživanja, v: Arheološka iztraživanja u Podravini i Kalničko — Bilogorskoj regiji, *Izdanja hrv. arh. druš.* 14. 1989 (1990), 115 ss.

11) (Op. 4) 142, Formentafel 2.

12) (Op. 10) sl. 8: 6, 7.

13) (Op. 10) 127.

14a) Brigitte Cech, Die mittelalterliche Keramik aus dem Kamptal und dem Horner Becken, *Arch. Austr.* 71, 1987, 189, Taf. 52, B 6-12.

14b) Brigitte Cech, Mittelalterliche Keramik aus dem Stadtmuseum in Wr. Neustadt, *Arch. Austr.* 69, 1985, 256, Abb. 38, B 15-17.

15) Sabine Felgenhauer-Schmiedt, Das Fundmaterial des Hausbergs zu Gaiselberg, NÖ., *Arch. Austr.* 61/62, 209 ss, Taf. 27: 5, 3.

16) (Op. 15) Taf. 20: 7.

17) (Op. 15) Taf. 27: 4.

18) (Op. 4) 64, kat. št. 59.

19) Pri opredelitvi keramike mi je pomagal kolega dr. Erik Szameit, za kar se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem.

20) (Op. 4) 194.

21) (Op. 4) str. 143, Formantafel 3, Fußgestaltungen, Standflache, s prikazi značilnega stopničastega oblikovanja prehoda stene v dno.

22) (Op. 10) sl. 9: 10.

23) Marija Bajalović - Hadži - Pešić, Keramika u srednjovjekovnoj Srbiji, Diss et. monogr., Monografije 8 (1981) XXXI, 1.

24) (Op. 14b) 285, Abb. 46: H 1, 2 in (op. 14a) 197, Taf. 79: N1, N2.

25) (Op. 14b) 252, Abb. 2: A 11.

26) Hermann Steininger, Die Münzdatierte Keramik des Hoch- und Spätmittelalters, *Carinthia I*, 157, 1967, Abb. 6.

27) (Op. 15) Taf. 32: 4.

28) (Op. 4) str. 60, kat. št. 48.

28a) (Op. 19).

29) (Op. 14a) 183, Taf. 41: 283.

30) (Op. 19).

31) (Op. 14b) 252, Abb. 1: A2.

32) (Op. 19).

33) (Op. 14b) Abb. 45: F2.

34) (Op. 14a) 195.

35) (Op. 14a) 195, M 42-44.

36) (Op. 4, 59) kat. št. 47. Taf. 79.

37) Pečnico je kot renesančno opredelila kolegica Marjeta Ciglenečki, prav tako mi je pomagala pri označitvi dela keramike za novoveško ter pri zbiranju literature, za kar se ji na tem mestu najlepše zahvaljujem.

38) (Op. 4) 149, kat. št. 202, kjer gre za glaziran primerek.

39) (Op. 10) sl. 9: 8.

40) (Op. 15) 269, Taf. 36: 3.

41) Christel Mosel, Glas, Mittelalter - Biedermeier, Sammlungskataloge des Kestner-Museums Hannover I., (1979) 61, 62 (kat. št. 35, 36) ter I. Schlosses, Altes Glas (1957) 14 s.

42) (Op. 41) 59, 60., Abb. 29-31.

43) Kristina Šamperl-Purg, Hotel Zlati noj, *Tednik* št. 16, 26. april 1990, str. 9.

44) Bogo Grafenauer, Ptuj v srednjem veku, *Zgod. čas.* 24/3-4, 1970, 157 ss.

45) Kristina Šamperl-Purg, Obrtniki in obrti, Lončarji, v: Zakladi, pričevanja Ptuja in Ormoža, Katalog razstave Cankarjevega doma (1987) 34 s.

46) O.c., Trgovina, 38 s.

LATE MEDIAEVAL AND EARLY MODERN FINDS FROM PTUJ

An interim report on the archaeological excavations on the site at Ptuj — Prešernova 6

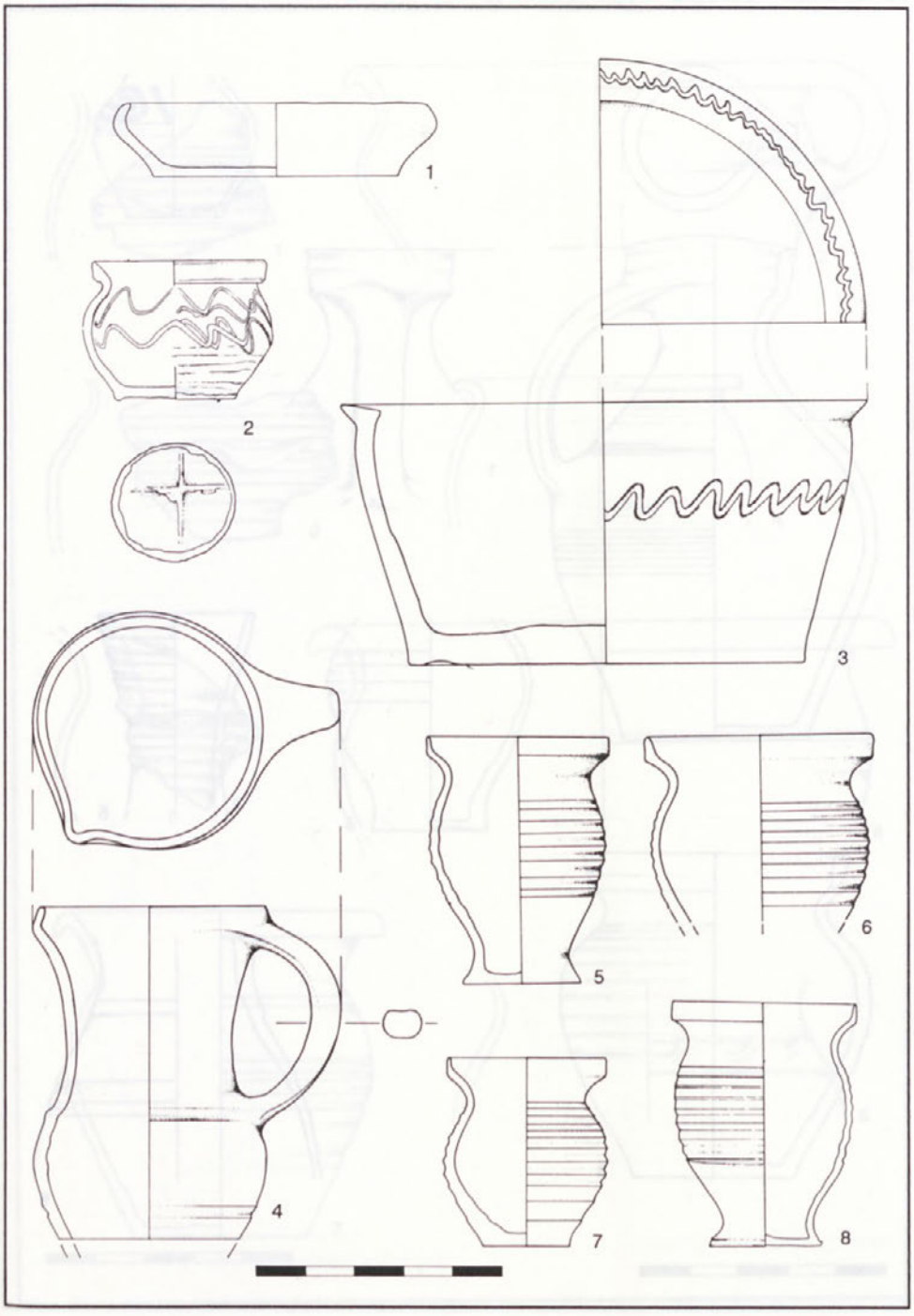
Summary

Rescue excavations on the inner courtyard of one of the houses (Prešernova ul. 6) in the mediaeval centre of Ptuj revealed part of a prehistoric settlement from the interface of Eneolithic — Early Bronze Age (the material will be published in Arheološki Vestnik) and part of the mediaeval and Early Modern architecture of the site (**Plan 1; fig. 1**). A Late Mediaeval well (**fig. 2**), built of stone blocks, was found in the interior of the building, whilst a second well, built of yellow sandstone blocks (**fig. 3**), was found in the inner courtyard. It probably represents Renaissance work from the mid. 16th Century, when Italian builders worked in Ptuj, fortifying part of the castle against the Turkish threat, building the town wall and renovating a

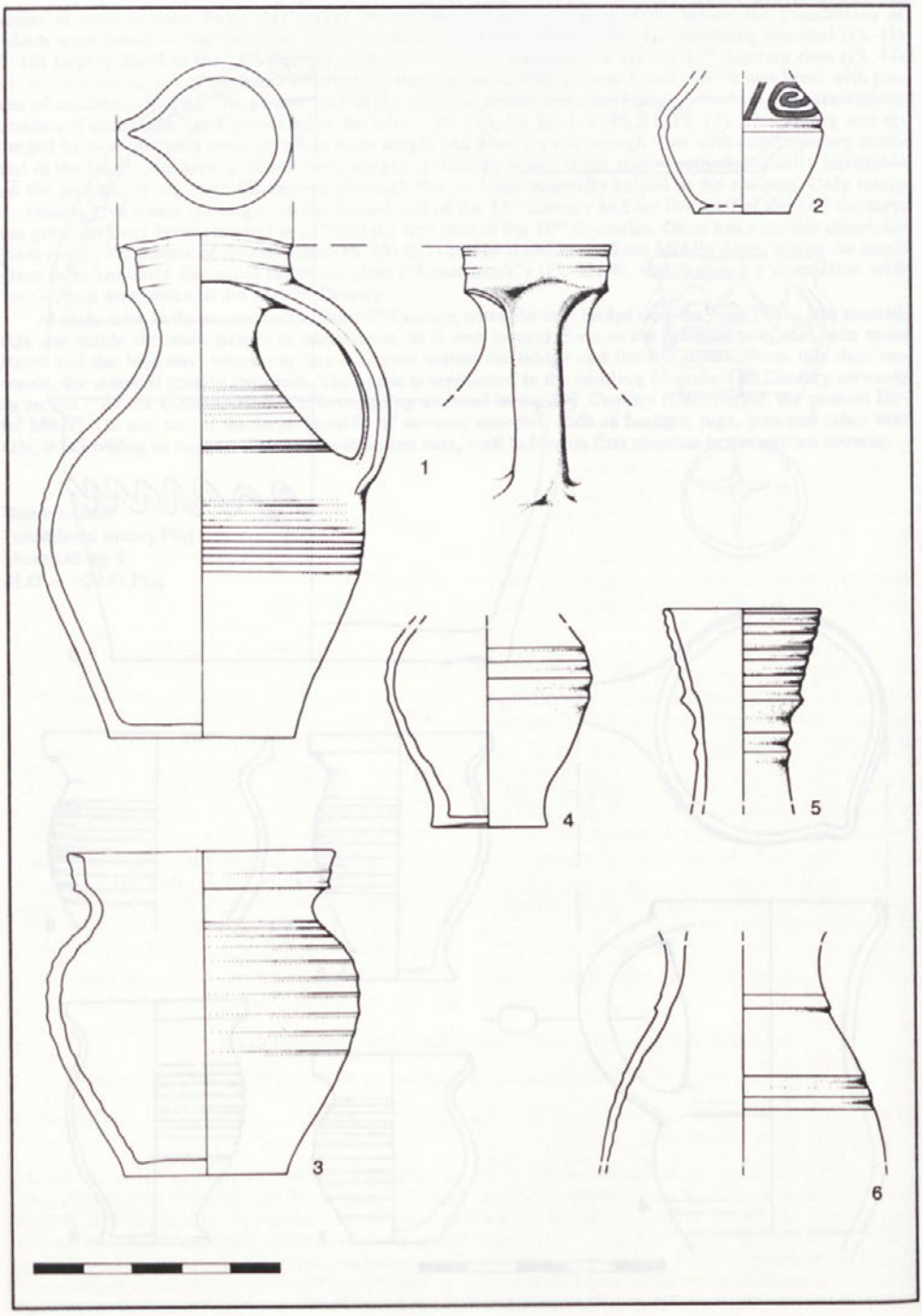
series of town houses. From this period comes the northern extension of the house, the foundations of which were found on the southern side of the inner courtyard (**Plan 1; fig. 1**), containing material (**Pl. 11:** 5–10) largely dated to the 16th Century, although isolated fragments are also of 17th Century date (**Pl. 11:** 8). In the eastern part of the inner courtyard, a rectangular rubbish pit was found, which was lined with pieces of sandstone rubble. The greater part of the material comes from her (only a selection of characteristic forms and decoration are represented in the tables: **Pl. 1–8, Pl. 11:** 1–4, **Pl. 12, Pl. 13**). The pottery was arranged by type and only some parallels were sought. As there are not enough sites with contemporary material in the immediate area, parallels were sought in Austria, which is not really methodologically justifiable on the grounds of regional differences, although this, at least, generally helped in the analysis. Only rarely do vessels give a date (or origin) in the second half of the 13th Century and the first half of the 14th Century, the great majority belonging to the 15th and the first half of the 16th Centuries. Glass has a similar chronological range. Fragments of droplet form (**Pl. 13:** 6, 7) can be dated in the Late Middle Ages, whilst the small glass from similarly decorated turquoise glass ("Krautstrunk") (**Pl. 13:** 8), which shows a connection with the German area, dates to the 15/16th Century.

At some time in the second half of the 14th Century, when the new bridge over the river Drava was erected, this site inside the town gained in importance, as it was located close to the crossroads of the main town street and the highway, which ran into the town across the bridge and the toll house. From this time onwards, the material greatly increases. The house is mentioned in the archives from the 18th Century onwards as an inn ("At the Golden Ostrich"), becomming an hotel in the 19th Century (Osterberger, the present Hotel Mitra). On account of the large quantity of ceramic material, such as beakers, jugs, pots and other vessels, it is inviting to suggest that there was an inn here, well before its first mention in the written sources.

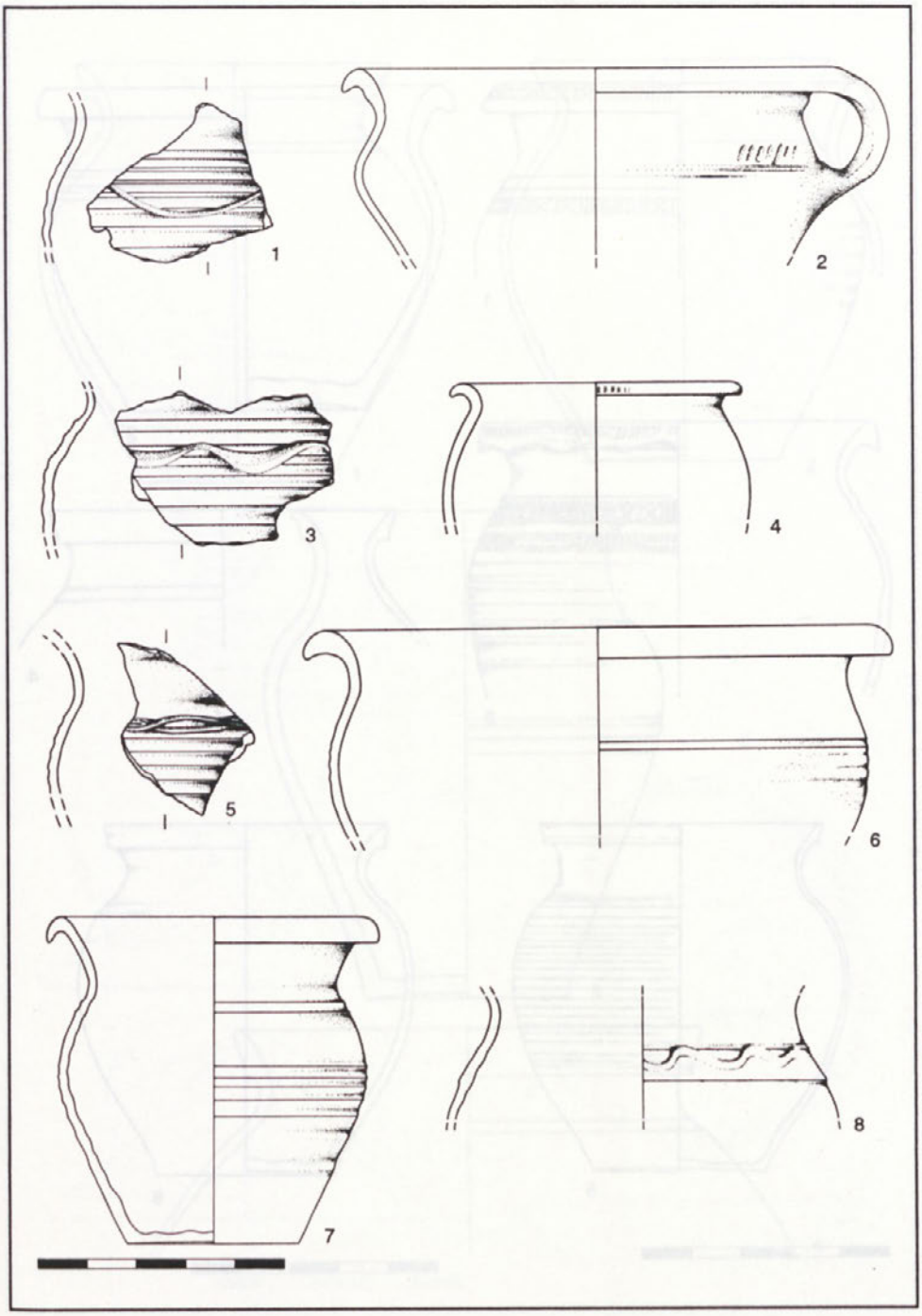
Brane Lamut
Pokrajinski muzej Ptuj
Muzejski trg 1
SLO — 62250 Ptuj

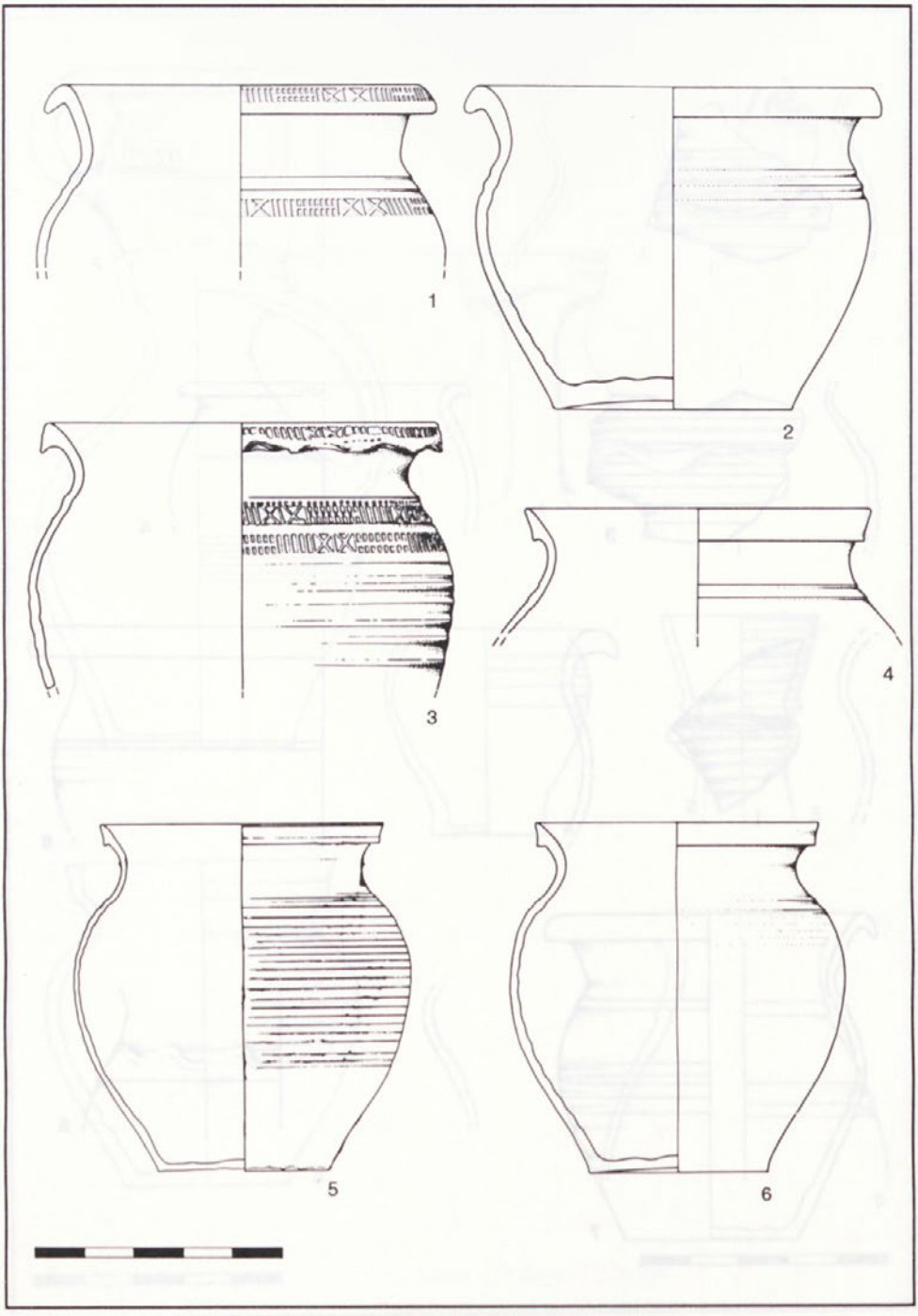
T. 1. Ptuj, Prešernova ulica 6, odpadna jama v kv. XV, izbor keramike.
Pl. 1 Ptuj, Prešernova ul. 6, rubbish pit in kv. XV, selection of pottery.

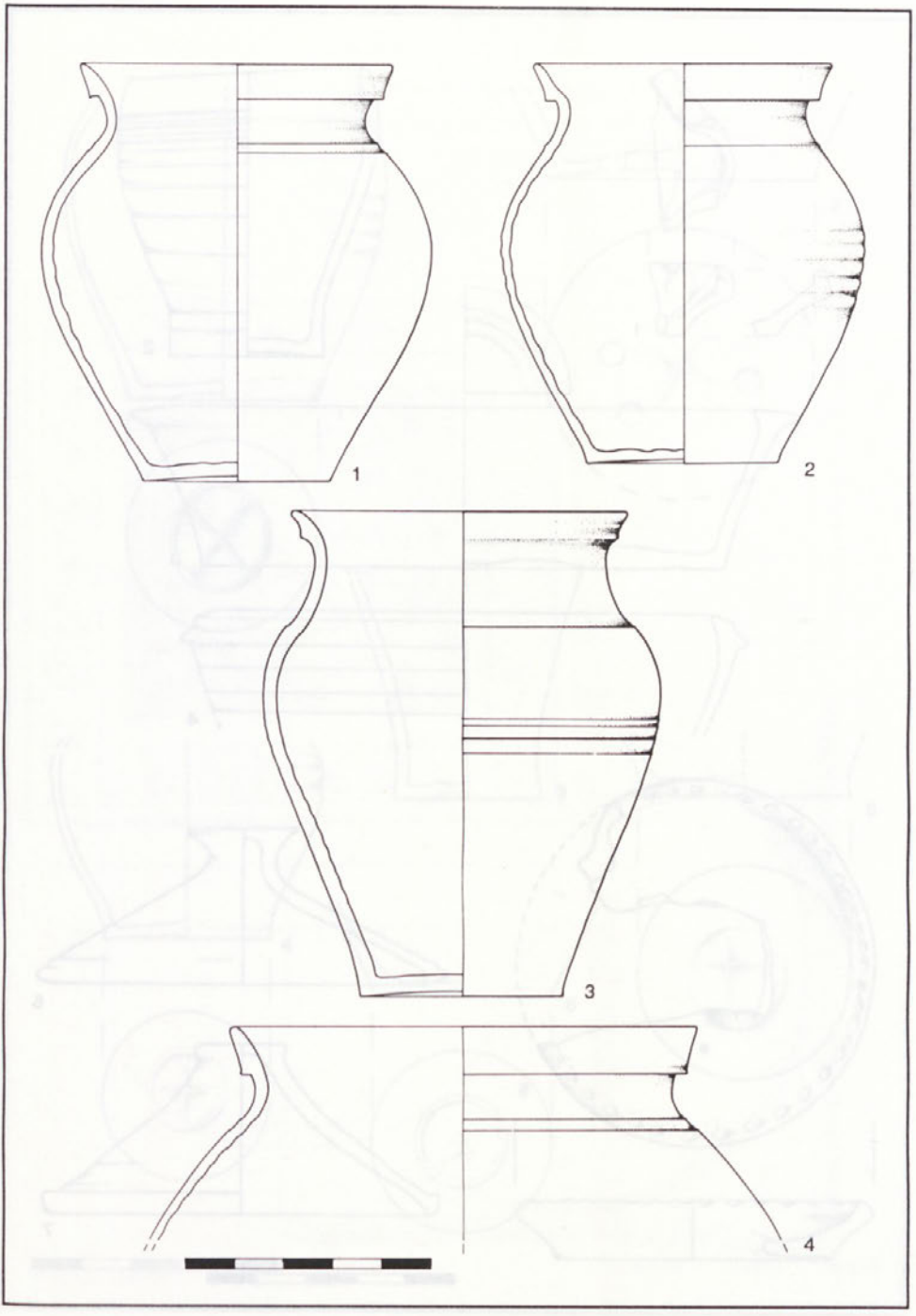
T. 2. Ptuj, Prešernova ulica 6, odpadna jama v kv. XV, izbor keramike.
Pl. 2 Ptuj, Prešernova ul. 6, rubbish pit in kv. XV, selection of pottery.

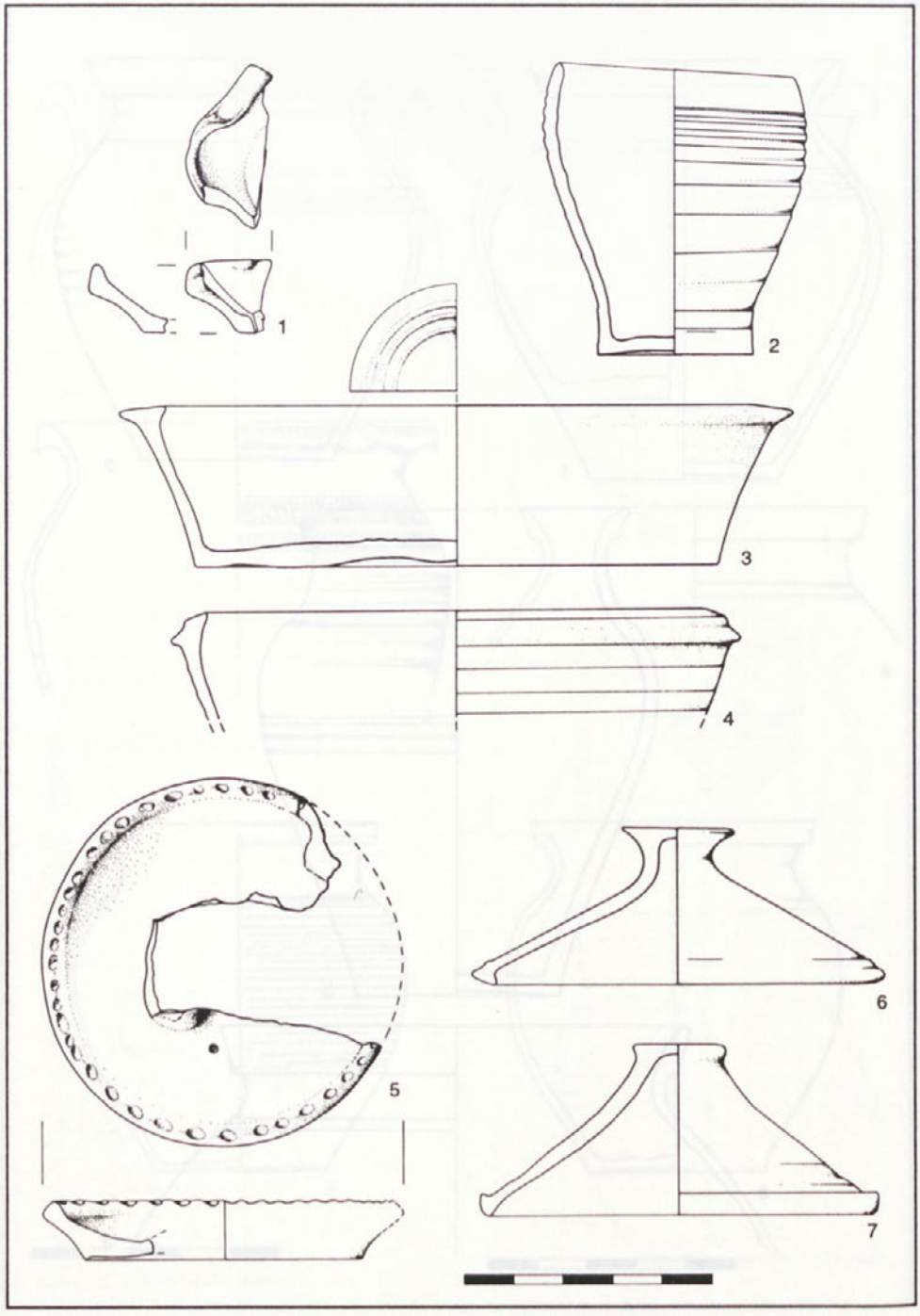
T. 3. Ptuj, Prešernova ulica 6, odpadna jama v kv. XV, izbor keramike.
Pl. 3 Ptuj, Prešernova ul. 6, rubbish pit in kv. XV, selection of pottery.

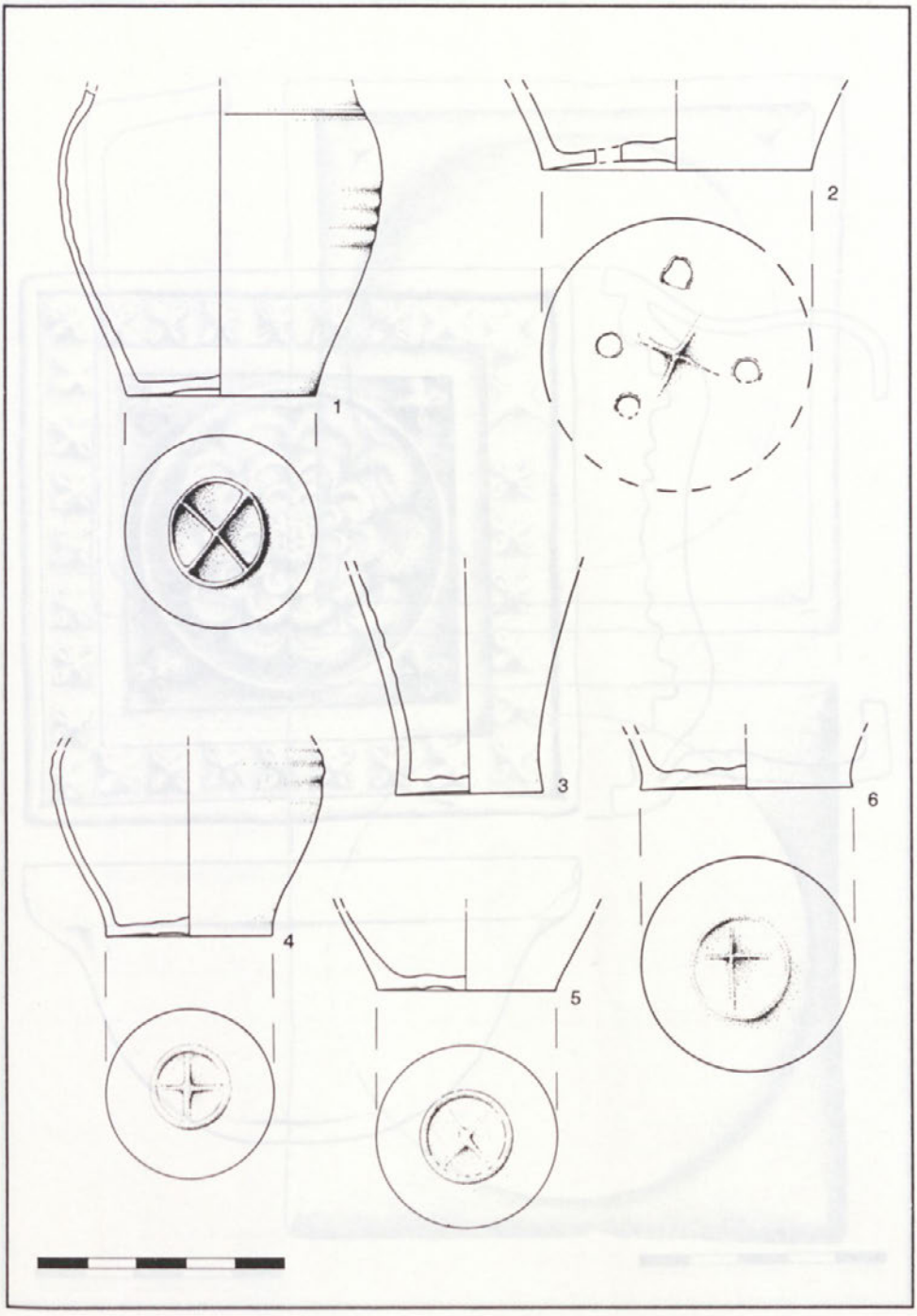
T. 4. Ptuj, Prešernova ulica 6, odpadna jama v kv. XV, izbor keramike.
Pl. 4 Ptuj, Prešernova ul. 6, rubbish pit in kv. XV, selection of pottery.

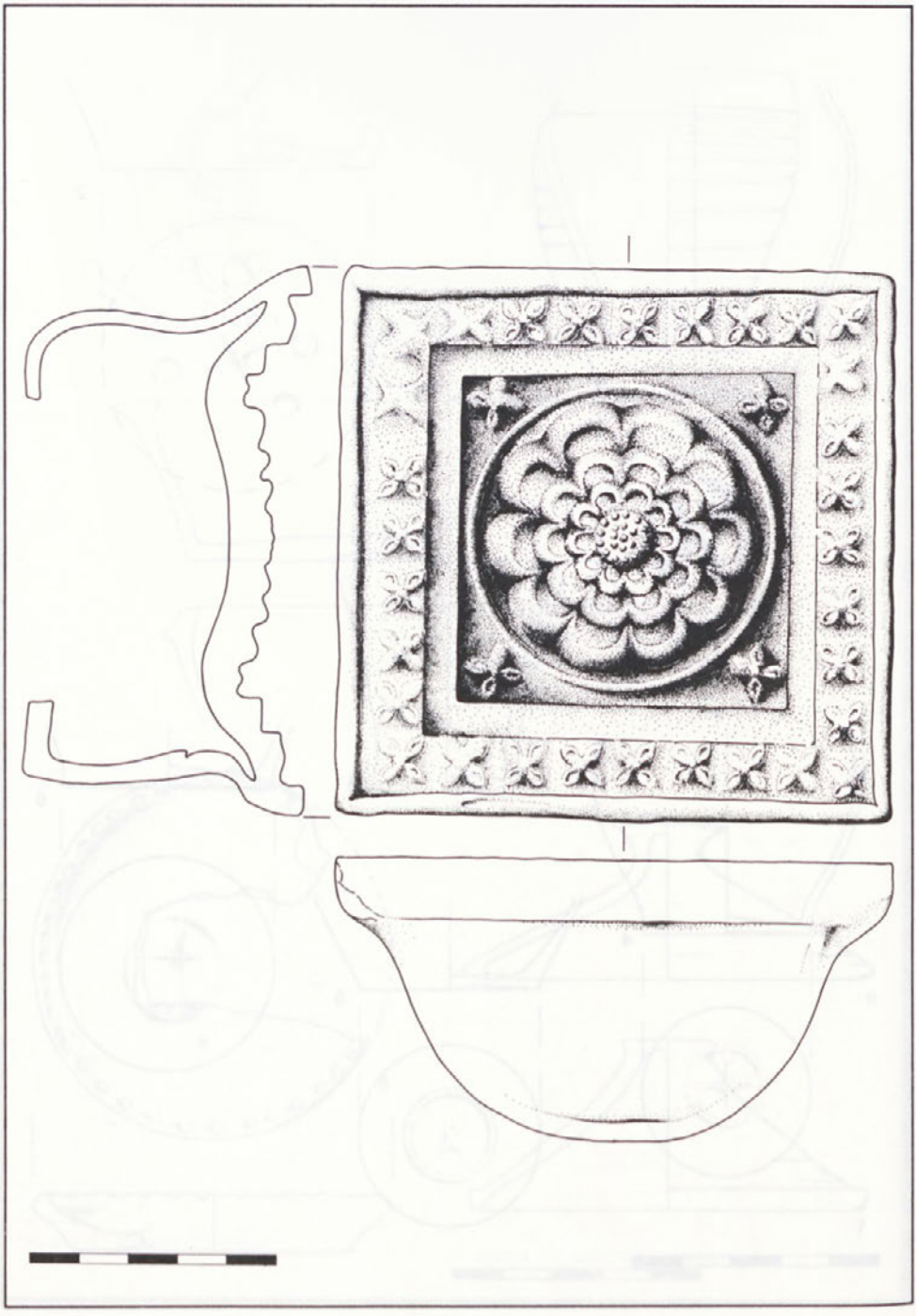
T. 5. Ptuj, Prešernova ulica 6, odpadna jama v kv. XV, izbor keramike.
Pl. 5 Ptuj, Prešernova ul. 6, rubbish pit in kv. XV, selection of pottery.

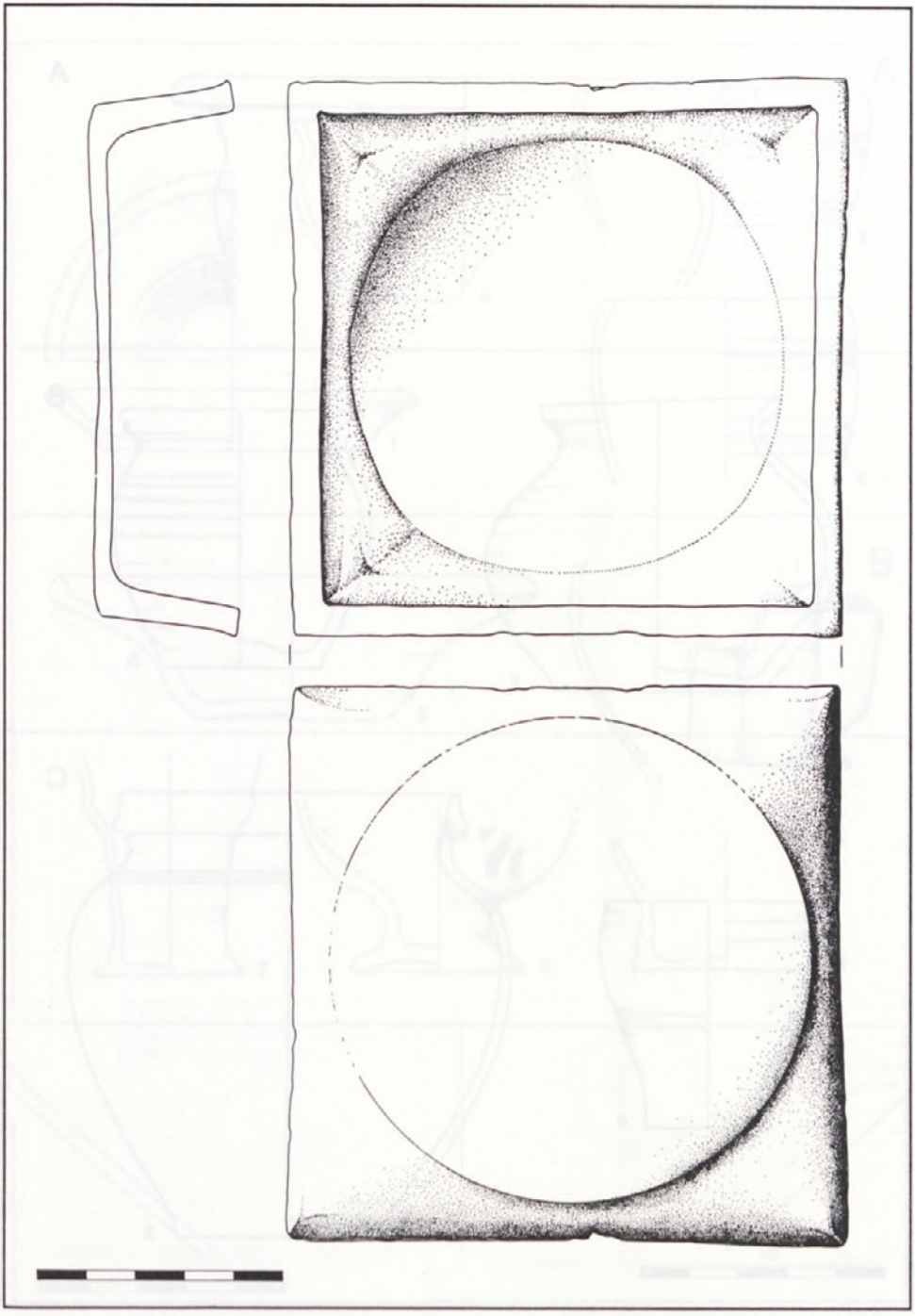
T. 6. Ptuj, Prešernova ulica 6, odpadna jama v kv. XV, izbor keramike.
Pl. 6 Ptuj, Prešernova ul. 6, rubbish pit in kv. XV, selection of pottery.

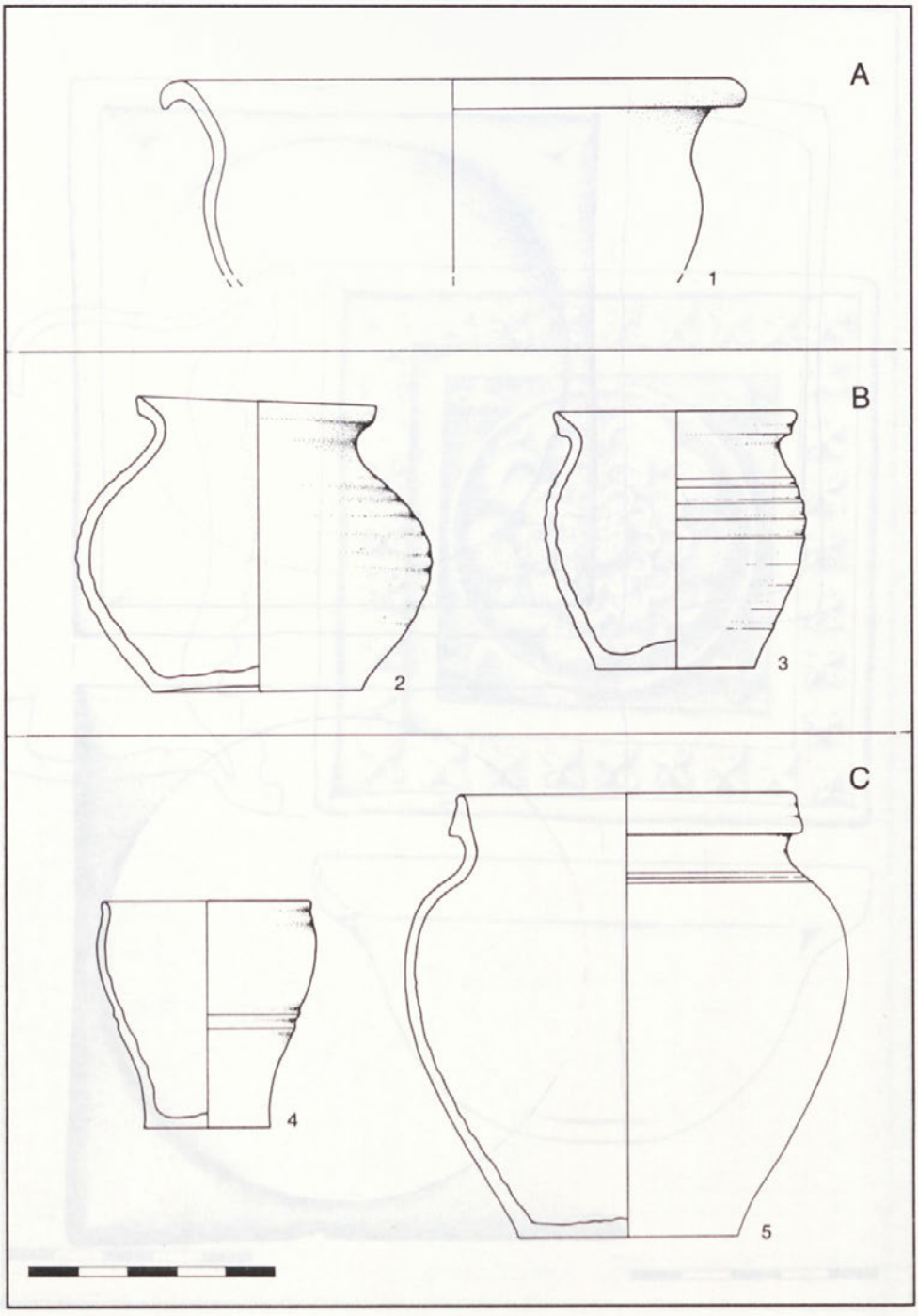
T. 7. Ptuj, Prešernova ulica 6, odpadna jama v kv. XV, izbor keramike.
Pl. 7 Ptuj, Prešernova ul. 6, rubbish pit in kv. XV, selection of pottery.

T. 8. Ptuj, Prešernova ulica 6, odpadna jama v kv. XV, neglazirana pečnica.
Pl. 8 Ptuj, Prešernova ul. 6, rubbish pit in kv. XV, unglazed stove tile.

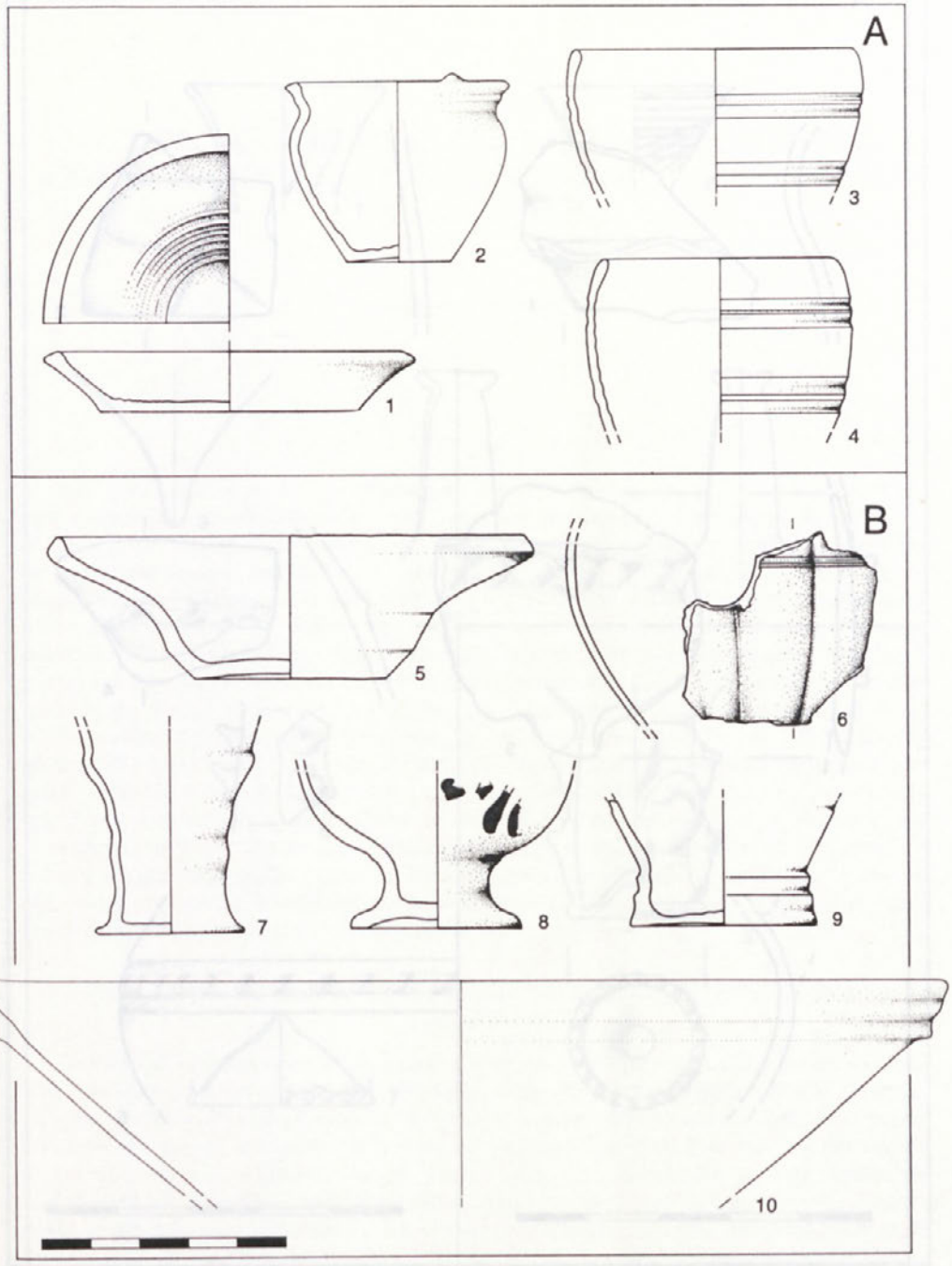

T. 9. Ptuj, Prešernova ulica 6, prizidek hiše, neglazirana pečnica.
Pl. 9 Ptuj, Prešernova ul. 6, house extension, unglazed stove tile.

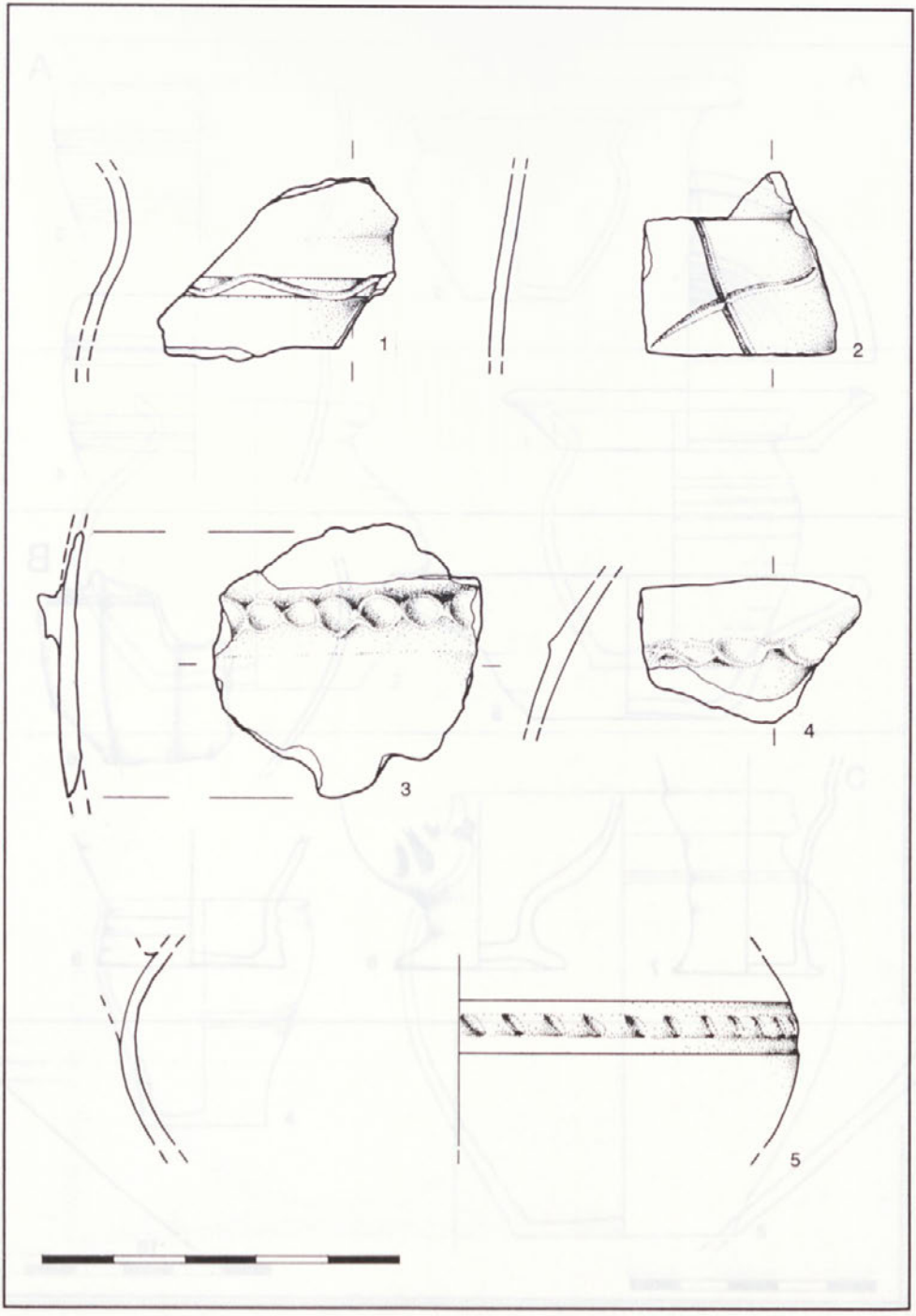
T. 10. Ptuj, Prešernova ulica 6, izbor keramike, A – odpadna jama v kv. I, B – odpadna jama v kv. IX, C – odpadna jama ob robu izkopa.

Pl. 10 Ptuj, Prešernova ul. 6, selection of pottery, A – rubbish pit in kv. I, B – rubbish pit in kv. IX, C – rubbish pit at the edge of the excavation.

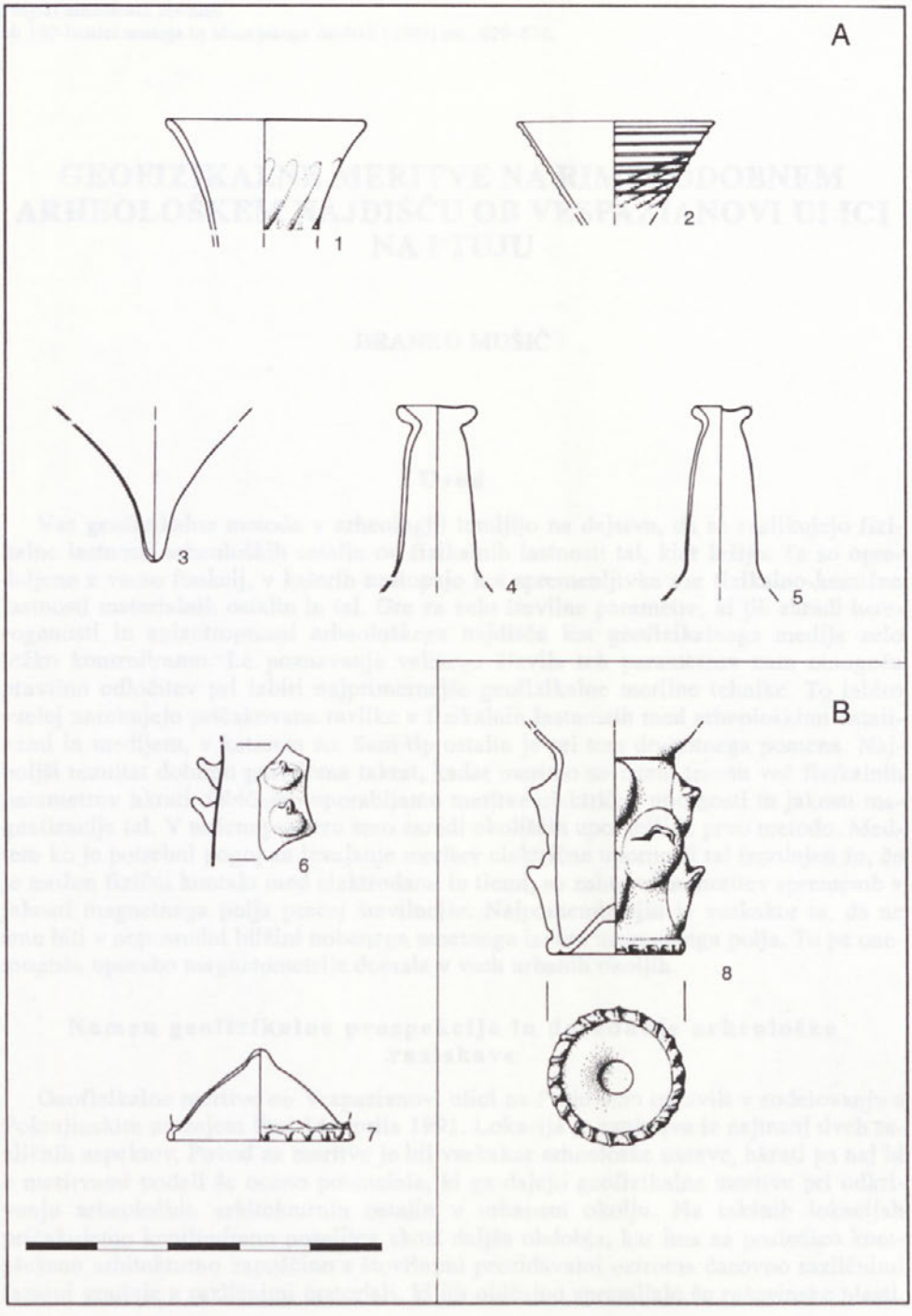

T. 11. Ptuj, Prešernova ulica 6, izbor keramike, A – odpadna jama v kv. XV, B – prizidek hiše.

Pl. 11 Ptuj, Prešernova ul. 6, selection of pottery, A – rubbish pit in kv. XV, B – house extension.

T. 12. Ptuj, Prešernova ulica 6, odpadna jama v kv. XV, izbor keramike.
Pl. 12 Ptuj, Prešernova ul. 6, rubbish pit in kv. XV, selection of pottery.

T. 13. Ptuj, Prešernova ulica 6, odpadna jama v kv. XV, izbor stekla. A: 1, 3–6 odpadna jama v kv. XV, 2 – vrhnja plast, B: jama 1 pri vrhu.

Pl. 13 Ptuj, Prešernova ul. 6, rubbish pit in kv. XV, selection of glass. A: 1, 3–6 rubbish pit in kv. XV, 2 – upper layer, B: pit 1 at the top.

Ptujski arheološki zbornik
ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva (1993) str.: 629-636.

GEOFIZIKALNE MERITVE NA RIMSKODOBNEM ARHEOLOŠKEM NAJDIŠČU OB VESPAZIANOVI ULICI NA PTUJU

BRANKO MUŠIČ

Uvod

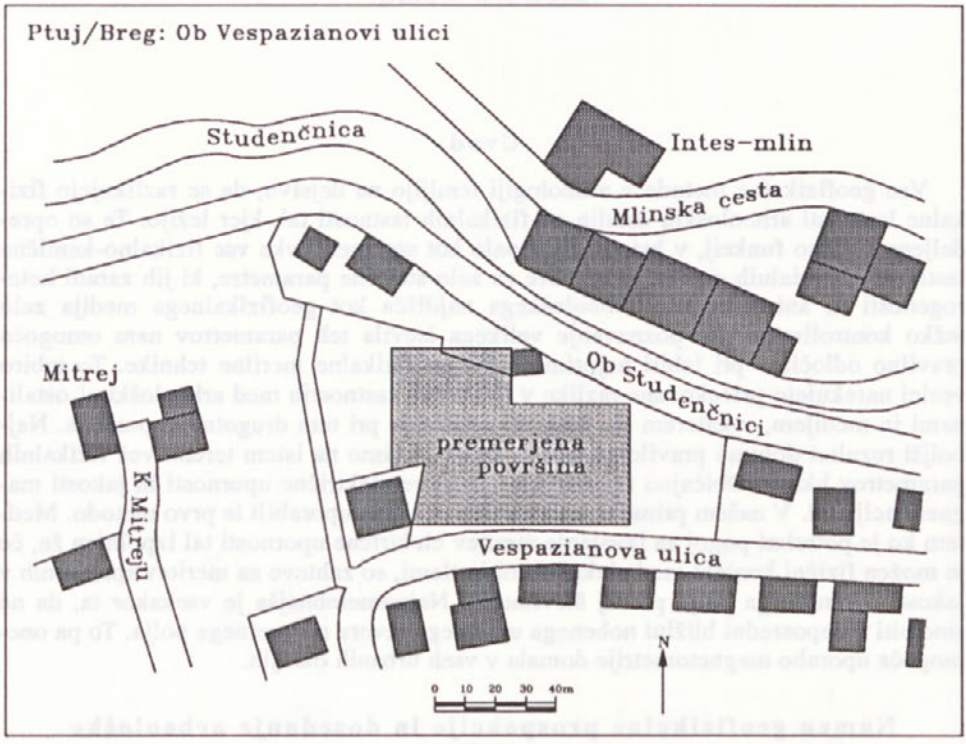
Vse geofizikalne metode v arheologiji temljijo na dejstvu, da se razlikujejo fizikalne lastnosti arheoloških ostalin od fizikalnih lastnosti tal, kjer ležijo. Te so opredeljene z vsoto funkcij, v katerih nastopajo kot spremenljivke vse fizikalno-kemične lastnosti materialnih ostalin in tal. Gre za zelo številne parametre, ki jih zaradi heterogenosti in anizotropnosti arheološkega najdišča kot geofizikalnega medija zelo težko kontroliramo. Le poznavanje velikega števila teh parametrov nam omogoča pravilno odločitev pri izbiri najprimernejše geofizikalne merilne tehnike. To izbiro vselej narekujejo pričakovane razlike v fizikalnih lastnostih med arheološkimi ostalinami in medijem, v katerem so. Sam tip ostalin je pri tem drugotnega pomena. Najboljši rezultat dobimo praviloma takrat, kadar merimo na istem terenu več fizikalnih parametrov hkrati. Običajno uporabljamo meritve električne upornosti in jakosti magnetizacije tal. V našem primeru smo zaradi okoliščin uporabili le prvo metodo. Medtem ko je potrebni pogoj za izvajanje meritev električne upornosti tal izpolnjen že, če je možen fizični kontakt med elektrodami in tlemi, so zahteve za meritev sprememb v jakosti magnetnega polja precej številnejše. Najpomembnejša je vsekakor ta, da ne sme biti v neposredni bližini nobenega umetnega izvora megnetnega polja. To pa onemogoča uporabo magnetometrije domala v vseh urbanih okoljih.

Namen geofizikalne prospekcije in dosedanje arheološke raziskave

Geofizikalne meritve ob Vespazianovi ulici na Ptuju smo opravili v sodelovanju s Pokrajinskim muzejem Ptuj 14. aprila 1991. Lokacija je zanimiva iz najmanj dveh različnih aspektov. Povod za meritve je bil vsekakor arheološke narave, hkrati pa naj bi z meritvami podali še oceno potenciala, ki ga dajejo geofizikalne meritve pri odkrivanju arheoloških arhitekturnih ostalin v urbanem okolju. Na takšnih lokacijah pričakujemo kontinuirano poselitev skozi daljša obdobja, kar ima za posledico kompleksno arhitekturno zapuščino s številnimi prezidavami oziroma časovno različnimi fazami gradnje z različnimi materiali, ki jih običajno spremljajo še ruševinske plasti.

Pričakujemo lahko še dodatne šume oziroma motnje zaradi sodobnih infrastrukturnih objektov, ki jih v večini primerov brez natančnih načrtov le težko identificiramo.

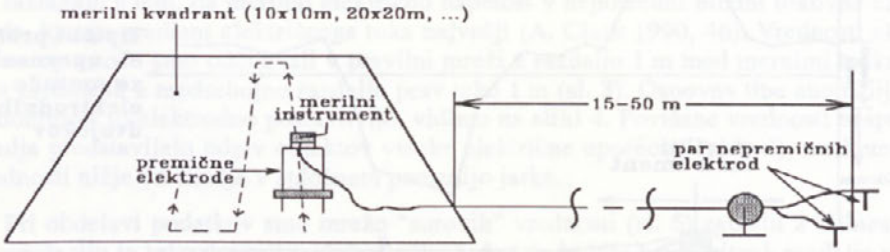
Iz objavljenih rezultatov arheoloških izkopavanj iz začetka stoletja (Skrabar, V. 1904, 189-214) sta razvidna potek izkopnih polj in tloris odkritih zidov. Avtor pa v članku ne podaja natančnega položaja arheološkega najdišča v prostoru. Iz objavljene dokumentacije je razvidno le, da gre za številne in dobro ohranjene arhitekturne ostanke ter njihov položaj glede strani neba. Namen geofiziklnih meritev je bil odkriti položaj zidov pod zemeljskim površjem, ki bi jih lahko povezali s tlorisi arhitektur in tako ugotovili natančno prostorsko lego celotnega arhitekturnega kompleksa. V ta namen smo z geofizikalnimi meritvami zajeli travnato površino med Vespazianovo ulico in potokom Studenčnica na skupni površini 4000 m^2 (**sl. 1**).

Sl. 1: Položajna skica terena, ki smo ga zajeli z geofizikalno prospekcijo.
Fig. 1: Locational plan of the terrain, which was subjected to geophysical prospection.

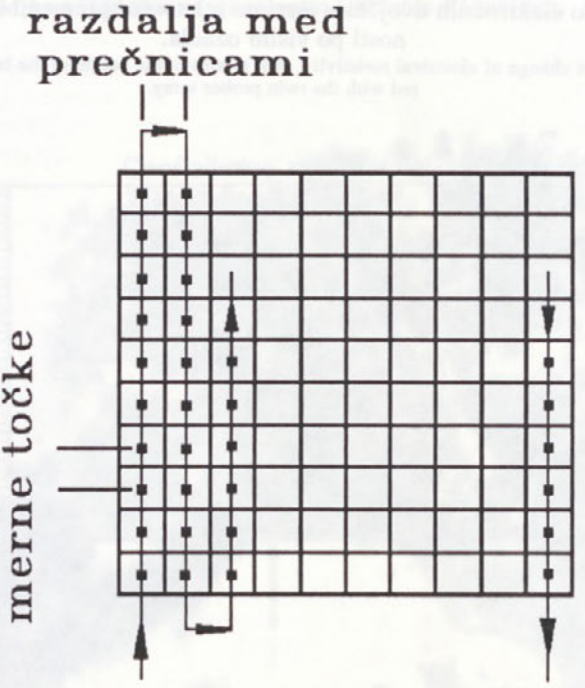
Terenski postopki in obdelava rezultatov

Za geofizikalno prospekcijo smo uporabili metodo geoelektričnega kartiranja (**sl. 2**). S konfiguracijo elektrodnih dvojčkov smo merili relativne spremembe v električni upornosti v horizontalni smeri do globine ok. 1 m. Prednost te metode je visoka občutljivost že na majhne spremembe v električnem polju pod zemeljskim površjem.

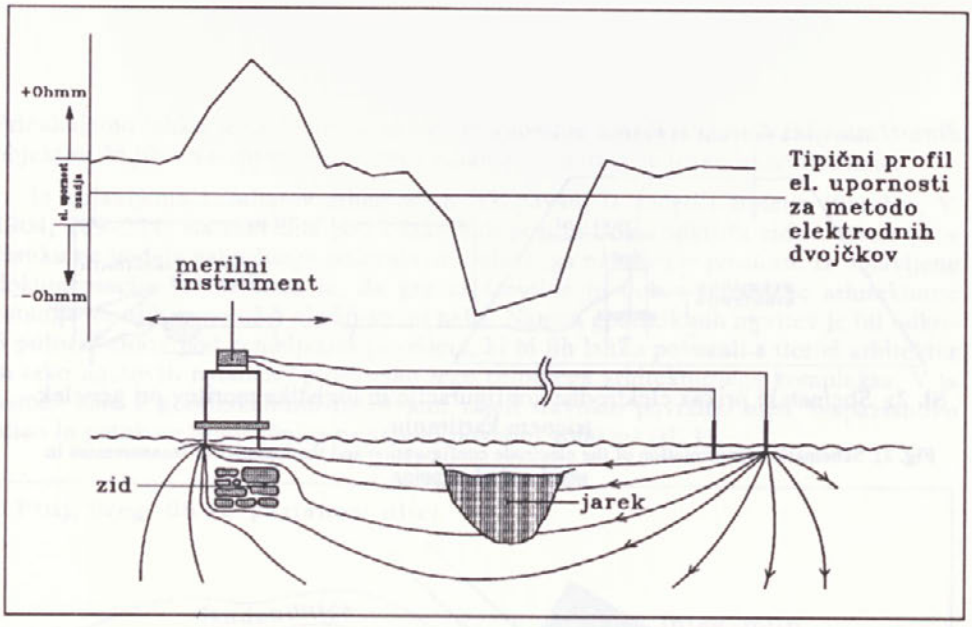
Sl. 2: Shematski prikaz elektrodne konfiguracije in logistike meritev pri geoelektričnem kartiranju.

Fig. 2: Schematic representation of the electrode configuration and the logistics of measurement in geoelectrical mapping.

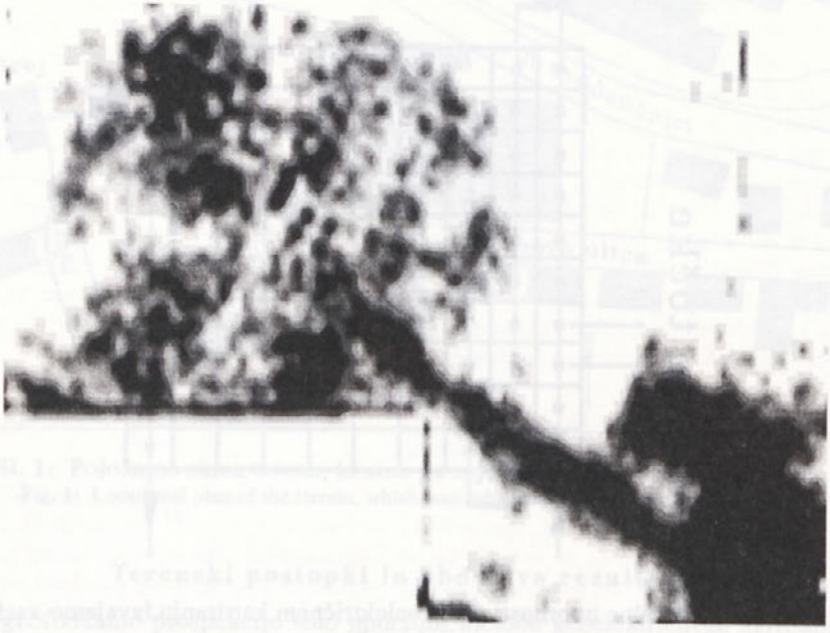
Sl. 3: Meritve električne upornosti pri geoelektričnem kartiranju izvajamo vselej v pravilni mreži.

Fig. 3: The measurement of electrical resistivity in geoelectrical mapping is always carried out in a regular grid.

Sl. 4: Z metodo elektrodnih dvojčkov merimo relativne spremembe električne upornosti po višini ozadja.

Fig. 4: The relative change of electrical resistivity, as it relates to the height of the background, is measured with the twin probes array.

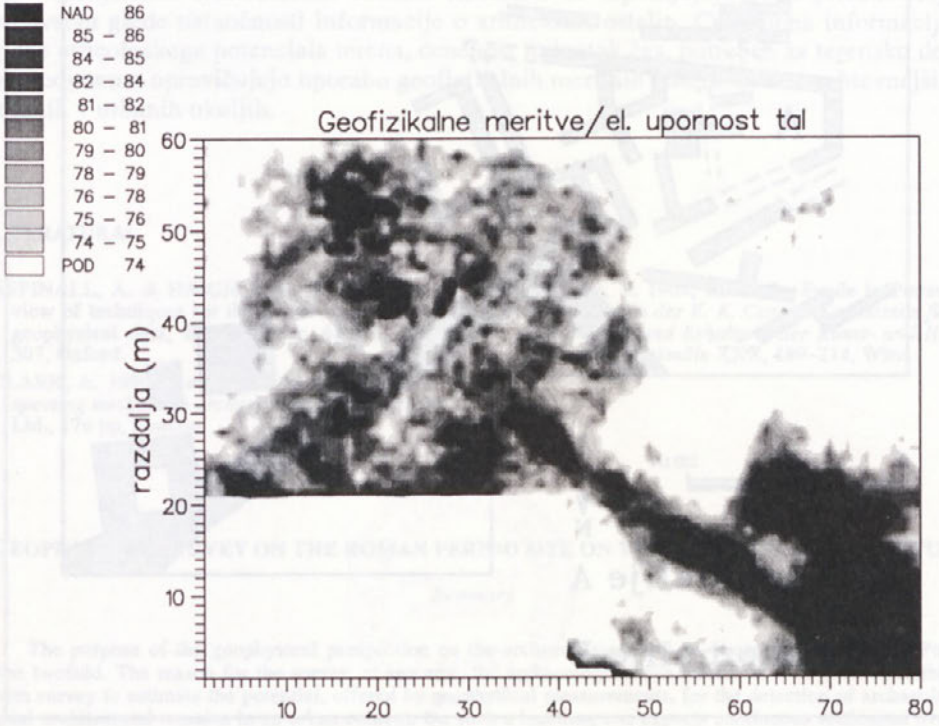

Sl. 5: Grafični prikaz "surovih" vrednosti električne upornosti.

Fig. 5: Graphic representation of the "raw" readings of electrical resistivity.

To razlagajo s tem, da merimo električno napetost v neposredni bližini tokovne elektrode, kjer je gradient električnega toka največji (A. Clark 1990, 46). Vrednosti električne upornosti smo odčitavali v pravilni mreži z razdaljo 1 m med mernimi točkami in v prečnicah z medsebojno razdaljo prav tako 1 m (**sl. 3**). Osnovna tipa anomalij, ki ju dobimo s to elektrodno postavitvijo, vidimo na **sliki 4.** Povišane vrednosti nasproti ozadja predstavljajo odziv objektov visoke električne upornosti (zidovi), medtem ko vrednosti nižje od ozadja v splošnem pomenijo jarke.

Pri obdelavi podatkov smo mrežo "surovih" vrednosti (**sl. 5**) zgostili z bilinearno interpolacijo in tako dosegli podoben učinek, kot če bi bila pri meritvah razdalja med mernimi točkami in prečnicami le 0,5 m (**sl. 6**). Za procesiranje slik smo uporabili manipulacije s histogrami, s čimer smo razdelili za nas zanimiv interval vrednosti električne upornosti na 12 oziroma 16 sivih tonov (**sl. 5** in **6**). Tako določimo, kako bodo razpoložljive intenzitete (sivi toni) prirejene območju izmerjenih vrednosti (Aspinall, A. & Haigh, J. G. B. 1988, 305). Razne "gladilce" (obteženi filtri srednjih vrednosti) smo uporabili za glajenje visokih frekvenčnih anomalij (zaradi sprememb v kontaktni upornosti ob vsakokratnem stiku elektrod s podlago) (Aspinall, A. & Haigh, J. G. B. 1988, 304). Del računalniške obdelave smo opravili s programom Uniras na grafični postaji na Univerzi v Durhamu (Velika Britanija), del pa s programom Idrisi 4.0 in Image Performer 2.01 na Oddelku za arheologijo Univerze v Ljubljani.

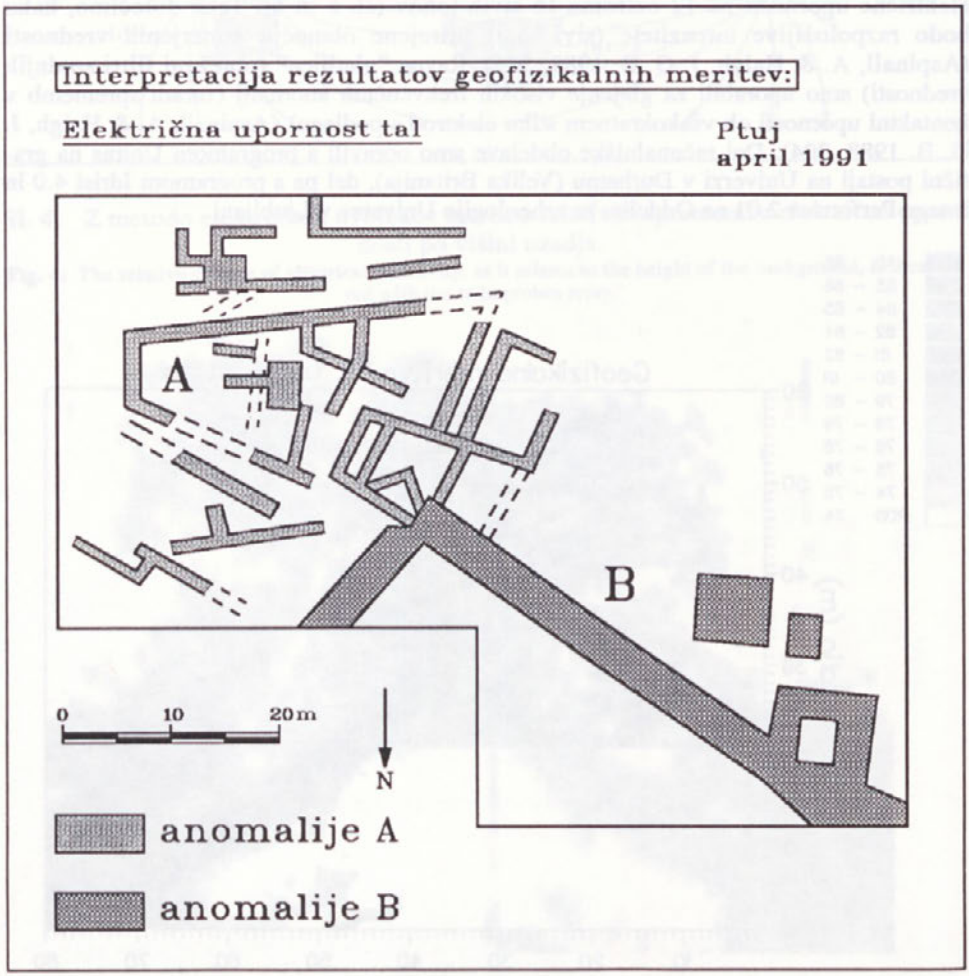

Sl. 6: Interpolirane in filtrirane vrednosti.
Fig. 6: Interpolation and filtration of the readings.

Interpretacija rezultatov meritev

Iz slik 5 in 6 ter interpretacije na sliki 7 vidimo, da je za nas zanimivo območje visokih vrednosti električne upornosti omejeno predvsem na vzhodni del premerjenega terena. To se ne sklada povsem z našimi pričakovanji. Po teh naj bi bile prisotne tovrstne anomalije, ki pomenijo odziv arhitekturnih ostankov, na vsej površini. Iz tega lahko sklepamo, da arhitekturnih ostankov na zahodnem delu ni oziroma da ležijo v večji globini. Drugi domnevi dajemo manjši pomen, ker bi dobili tudi v tem primeru vsaj šibke spremembe v električni upornosti tal.

Na grafičnih izrisih (sl. 5 in 6) lahko ločimo dva glavna tipa anomalij (sl. 7: A in B). Razlikujeta se tako po jakosti kot po usmerjenosti in notranji strukturiranosti. Pri

Sl. 7: Interpretacija rezultatov geofizikalne prospekcije.
Fig. 7: Interpretation of the results of geophysical prospection.

anomalijah, ki jih združujemo v skupino A, se visoke vrednosti upornosti tal grupirajo v posamezne "otočke", ki potekajo v sicer šibko izraženih, vendar opaznih linijah. Ta tip anomalij je v splošnem značilen za odziv ozkih linearnih struktur visokih upornosti (=zidovi) (Aspinall, A. & Haigh, J. G. B. 1988, 304). V območju B so izmerjene vrednosti znatno višje. Jasno je vidna le generalna smer podpovršinskih struktur, ne pa tudi notranja strukturiranost in namembnost le-teh. Na tem mestu lahko pričakujemo plitvo pod površjem zid, cesto, nasip, ruševine ali infrastrukturni objekt.

Če primerjamo rezultate geofizikalnih meritev z objavljenimi risbami tlorisov stavb, odkritih pri arheoloških izkopavanjih (Skrabar, V. 1904, 196), pridemo do naslednjih sklepov: linearne anomalije na območju A se v večjem delu zelo dobro ujemajo z delom tlorisa pri izkopavnjih odkritih arhitektur. Vendar gre po naših izračunih na tem mestu za razliko ok. 40° med smerjo v poročilu izrisanih tlorisov in usmeritvijo anomalij na rezultatih geofizikalnih meritev. Razlog za ta precejšnji odklon nam je za sedaj še neznan. Anomalije B ne moremo povezati z nobeno od znanih struktur in lahko pravo vrsto tega objekta odkrijejo šele arheološka izkopavanja.

Zaključki

Na podlagi dobljenih rezultatov lahko sklepamo, da so meritve električne upornosti v takšnih situacijah koristne predvsem v ugotavljanju prisotnosti, obsega in stopnje ohranjenosti arhitekturnih ostalin. Rezultati ne izpolnjujejo vseh pričakovanj, predvsem glede natančnosti informacije o arhitekturi ostalin. Celokupna informacija glede arheološkega potenciala terena, cenenost in kratek čas, potreben za terensko delo, nedvomno opravičujejo uporabo geofizikalnih merilnih tehnik tudi na zahtevnejših terenih v urbanih okoljih.

LITERATURA:

ASPINALL, A. & HAIGH, J. G. B. 1988, A review of techniques for the graphical display of geophysical data, *BAR Int. Ser.* 446(ii), 295-307, Oxford.

CLARK, A. 1990, *Seeing Beneath the Soili, Prospecting methods in archaeology*, B. T. Batsford Ltd., 176 pp, London.

SKRABAR, V. 1904, Römische Funde in Pettau. *Mittheilungen der K. K. Central-Commisson für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmäle* XXX, 189-214, Wien.

GEOPHYSICAL SURVEY ON THE ROMAN PERIOD SITE ON VESPAZIANOVA ULICA IN PTUJ

Summary

The purpose of the geophysical prospection on the archaeological site on Vespazianova ulica in Ptuj was twofold. The reason for the survey, at any rate, the archaeological conditions, as it might be possible with survey to estimate the potential, offered by geophysical measurements, for the detection of archaeological architectural remains in an urban context. On such a location, one expects continuous settlement over a long period of time, which results in complex architectural remains with numerous additions or chronologically different phases of building with different materials, which naturally turn into layers of collapse (rubble). One expects extra "noise" or disturbance due to modern infrastructural elements.

From the publication of the results of archaeological excavations at the beginning of the century (Skrabar, V. 1904, 189-214), the course of the excavated area and the plan of the walls, discovered, can be understood. However, the author did not provide a more detailed spatial location of the archaeological site. It can only be learned from the published documentation that there were numerous, well-preserved architectural remains and their position within the site. The purpose of the geophysical survey was to find the position of the walls below the ground surface, which would then be possible to relate this to the plan of the architecture and so spatially locate the whole architectural complex.

Geophysical methods in archaeology are based on the fact that the physical properties of archaeological remains differ from the physical properties of the soil in which they lie. The choice of the most suitable geophysical survey technique is largely dictated by the expected differences in the physical properties between the archaeological remains and the medium in which they lie. The type of remains, themselves, have, in this case, a secondary meaning. The method of geoelectrical mapping was used for geophysical prospection (**fig. 2**). Using a twin probe array, the relative change in electrical resistance was measured in an horizontal direction (**fig. 4**) to a depth of c. 1 m. The main reasons for such a decision were the speed of completion of the survey and the high sensitivity of this array to small changes in the electrical field below the ground surface. This is explained by the fact that the electrical voltage is measured in the immeadiate vicinity of the current-bearing electrodes, where the gradient of the electrical current is greatest (Clark, A. 1990, 46).

On the graphic plots (**figs. 5 and 6**), two types of anomalies are distingushed (**figs. 7**). They are differentiated by strength, direction and internal structure. Within the anomalies, which comprise group A, the high readings of soil resistivity group in a series of "spots" (so-called aliasing), which run as weakly expressed, but noticeable lines. This type of anomaly is, in general, characteristic for the response of linear structures of high resistance ("walls) (Aspinall, A. & Haigh J. G. B. 1988, 304). In zone B, the recorded readings are considerably higher. Only the general direction of the sub-surface structure can be clearly seen, not its internal structure and function. Here, one might expect a wall, road, bank, rubble or an infrastructural object just below the surface.

If one compares the results of the geophysical survey with the published drawings of the plans of the structures, found during archaeological excavation (Skrabar, V. 1904, 196), the following conclusions can be reached. The linear anomalies in zone A match well to a large degree with part of the plan of the excavated architecture. Zone B cannot be linked with any of the known structures and the true nature of this object may only be determined by archaeological excavation.

Branko Mušič, dipl. inž. geol.
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo
Zavetiška 5
SLO - 61000 Ljubljana

LJUDSKA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA
ŠTUDIJSKI ODDELEK
PTUJ

Domoznanski oddelek
902/904
PTUJSKI

32983
903/904(497.12-18)(082)
5005942

COBISS

KNJIŽNICA IVANA POTRČA PTUJ